# Ion Ianoși

## *Internaționala mea*

## Cronica unei vieți

POLIROM

ION IANOȘI

# Internaționala mea
## Cronica unei vieți

Foto copertă: Alexandru Ştefănescu

*www.polirom.ro*

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

IANOŞI, ION

*Internaţionala mea: cronica unei vieţi* / Ion Ianoşi. – Iaşi: Polirom, 2012

ISBN print: 978-973-46-2880-3

ISBN ePub: 978-973-46-2912-1

ISBN PDF: 978-973-46-2913-8

821.135.1-94

Printed in ROMANIA

# Ion Ianoși

---

# *Internaționala mea*

## Cronica unei vieți

POLIROM
2012

# Cuvânt înainte

Recidivez, ca memorialist, pentru ultima oară.

În acest plan, am debutat de timpuriu, curând după ce am împlinit 50 de ani, cu *Secolul nostru cel de toate zilele* (scris în 1979, apărut în 1980).

I-au urmat: cartea *Opțiuni* (1989); însemnările din *Idei inoportune* (1995); ampla introducere „Exercițiu biobibliografic” la volumul ce mi-a fost consacrat la împlinirea a 70 de ani, *Ion Ianoși. O viață de cărturar*, alături de încă unul, *Estetică și moralitate*, cuprinzând o secțiune biobibliografică, „Profil spiritual” (ambele – 1998); interviurile și noile „Gânduri inoportune” din volumul *Ion Ianoși – 80* (2008).

N-am vrut acum să recurg, în mod facil, la „montajul” fragmentelor cronologice din anterioarele mele scrieri mărturisitoare. Proaspăt octogenar, am preferat să mă înham la o coerentă rememorare finală. Nu o mai puteam numi – cum intenționasem o vreme – *Secolul nostru în zilele mele*: secolul trecuse, iar în noul veac zilele mi se tot împuținează.

Cu rare excepții, morții din ultimele decenii au dus în mormânt și experiențele trăite. Ori n-au putut, ori n-au vrut să le dea în vileag. Amneziei i s-a adăugat manipularea. Astfel, trecutul a fost și este prezentat în mod ciuntit, alternativ frustrat de alte și alte componente, diverse și inverse. Învingătorii în războaie, revoluții, restaurații își reglează, ca întotdeauna, conturile cu cei învinși.

În ceea ce mă privește, nu pot să evoc decât medii distincte, în răstimpuri precise.

Util îmi pare să urmăresc pe firul vremii, cu precădere, *fapte*, *întâmplări*, *situații* și *destine*. Consemnându-le, le comentez doar rareori. Evit, pe cât pot, enunțurile apodictice. Las verdictele în seama materialului probator.

Mă străduiesc să acord prioritate adecvării la *ce* și *cum* s-a întâmplat, în raza mea limitată de receptare.

Orice tentativă de reconstituire mai și selectează, completează, umple golurile memoriei. Amintirile sunt personale. N-am cum să nu fiu subiectiv. Sper totuși ca *mozaicul* alcătuit să corespundă lumii pe care am cunoscut-o și din care m-am împărtășit.

Cultura română umanistă, în care destinul m-a înscris, a fost centrată pe *estetic*; și, întru câtva, a lăsat în umbră *eticul*.

La facultăți am predat estetica. M-au atras totuși, întotdeauna, literatura și filosofia saturate de căutări morale.

Unele dintre eseurile mele târzii le-am subintitulat *Moralități*. Calchiat din franceză, cu pluralul neuzual în română, termenul sugera osmoza dintre joc și moralitate. Orice viață e precum un spectacol; cât este însă și de morală?!

Nu mai reiau această specificare „de gen”.

Știu însă că lumile mele (ale noastre) par niște „*Atlantide dispărute*”.

Aceste universuri dispărute – cum au fost ele?

Foto copertă: Alexandru Ştefănescu

*www.polirom.ro*

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

IANOŞI, ION

*Internaţionala mea: cronica unei vieţi* / Ion Ianoşi. – Iaşi: Polirom, 2012

ISBN print: 978-973-46-2880-3

ISBN ePub: 978-973-46-2912-1

ISBN PDF: 978-973-46-2913-8

821.135.1-94

Printed in ROMANIA

*

„Lumile mele”, „identitățile mele”, „limbile mele”, „iluziile mele” am vrut, inițial, să le înmănunchez sub obișnuitul titlu: *Memorii*. Apoi am ales *Cronica*: în prelungirea volumelor pe care le subintitulasem „tragedie”, „dramă”, „poveste”, „roman”; dar și conform cu maniera *documentară* aleasă. În cele din urmă, m-am decis să îmbin *Cronica unei vieți* (subtitlu) cu *Internaționala mea* (titlu).

Bunicii și părinții mei au fost evrei de proveniență austro-ungară. Vorbeau maghiara și, ajutător, germana.

În copilărie, adolescență, tinerețe, am fost un *metec*, un *alogen*, un *multiplu minoritar* pentru majoritarii dimprejur. Limba mea maternă era maghiara; știam germana și, defectuos, româna; apoi am învățat rusa.

Janina, bucureșteancă prin naștere și destin, mi-a schimbat traiectoria. Am optat pentru limba română: la universitate, în publicistică, în propria-mi familie, cu prietenii.

Prin meseriile pe care le-am practicat, limba folosită ar trebui să-mi definească identitatea. În fapt, continui să fiu – în grade diferite – un *outsider*. Cu atât mai mult cu cât am rămas atașat utopiei, tipic minoritare, a egalității atât sociale, cât și etnice.

Între atâtea „omogenități adverse” – etnice și naționale, religioase și lingvistice, politice și ideologice – ar fi incorect să-mi estompez „extrateritorialitățile”.

N-are rost să mă ascund după deget: și în viață, și în idei, și cu această cronică – mă definește „*Internaționala mea*” (cu accent pe ambii termeni).

*

În cadrul cronologiei, îndeobște respectată, îmi permit câteodată salturi în viitor sau în trecut.

Repetițiile, uneori inevitabile, le reduc la minimum.

Numesc aproape toate persoanele invocate, chiar dacă aproape nimeni nu și le mai amintește. Folosesc inițialele lor în unele repetiții sau din motive contextuale ușor de ghicit.

Și pe autori, și pe cunoscuți îi identific potrivit uzanței colectivității din care fac parte: *prenume și nume* (de obicei, fără patronimic la ruși), *nume și prenume* (în cazul ungurilor).

La numele rusești indic înmuierea vocalelor interioare cu litera *i*; iar la unii termeni, fie în interiorul cuvântului, fie în final – cu semnul ’.

Conform solicitării editurii de a unifica ortografia, am acceptat folosirea lui „â” și „sunt” inclusiv în citatele din articole și scrisori care, în original, apar cu „î” și „sînt”. Am păstrat litera „î” doar în vechile folosințe oficiale: denumiri, titluri, nume de familie – ca și în transliterarea din rusă a unor titluri și nume.

Când reproduc schimburi de replici din memorie, nu după documente, înlocuiesc ghilimelele cu linii de dialog, pentru a sugera aproximația.

Încerc să fiu cât mai riguros în privința faptelor. Regret cazurile în care, din cauza amintirilor aproximative sau a consemnărilor defectuoase, mi-ar putea fi imputate inexactități istorice.

# I. BRAȘOV (1928-1947)

# 1

*Eine feste Burg*. Parafraza după Luther e nimerită, deși substituie credinței realul. *Burg*, cetatea medievală fortificată, cu bastioane și porți, trimite la *Bürger*, în ambele sensuri, de „cetățean" și de „burghez". *Fest* e „tărie", „trăinicie", „statornicie"; cu un substrat tautologic, *Festung*, o „fortăreață", „fortificație", „citadelă". Iar prin trecerea de la adjectivul *fest* la substantivul *Fest* se ajunge la o „sărbătoare".

Coloniștii sași, aduși în Țara Bârsei, s-au așezat pe Valea Tâmpei, în *Diocesis cumaniae Corona*, nume, după unii, cinstind pârâul „Kronen", iar după alții – de timpuriu martirizata sfântă creștină Corona.

Apa s-a numit însă și „Brașovia", *fluvio Brassou*, de unde au apărut variantele „Bras" (posibil și de la „Bratoslav"), „Brasu", „Barasu", „Brașeu".

Pe de o parte: *cives de Corona*. Pe de altă parte: *civitate Brassoviensi*.

Toate acestea în secolele al XII-lea și al XIII-lea. Apoi, în secolul al XIV-lea, primul sigiliu: *S(igilium) CIVIUM DE CORONA CIVI(tate)*; și suprapunerea termenilor, „orașul numit Corona sau mai popular Brascho".

*Kronstadt*, *Brassó*, *Brașov* – trei denumiri sub care mi-am receptat orașul natal. Nu știam nimic despre epidemiile de ciumă din secolul al XV-lea. Treceam des pe lângă Biserica Neagră, prin fața statuii lui Johannes Honterus, fără să cunosc etapele prin care, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, el i-a adunat pe sași în Biserica Evanghelică, într-o uniune consfințită finalmente de către un sinod luteran. Abia la școală aveam să aud numele diaconului Coresi, din același veac, fără să țin minte vreun titlu al tipăriturilor sale.

Locuiam în centru. Ne jucam printre ruinele fortificațiilor de odinioară: zidurile „de sus", de sub Tâmpa (să provină oare din *tympha*, termenul doric cu înțeles de „șa"?!) și zidurile „de jos", lângă dealul Warthe. Parcurgeam „șanțul orașului", cu pârâiașul lui pe jumătate secat. Strada noastră urca, prin Cetățuie, pe Dealul Cetății.

Persistau în denumirile străzilor, ulicioarelor, bastioanelor ecouri de bresle: țesători, curelari, fierari, căldărari, măcelari, cizmari, fânari, tăbăcari, ciorăpari, mănușari, croitori. Evul Mediu trecuse însă. Locuitorii uitaseră și de vizitele împăraților Joseph II, Franz I și Franz Joseph. Lumea nu mai pătrundea exact sensul Uliței Vămii, care trimitea la granița apropiată a Imperiului Habsburgic cu Țara Românească.

Dovada continuității fusese și rămânea populația, de variate etnii, confesiuni, limbi. Multă vreme au dominat germanii sași, dacă nu neapărat numeric, oricum prin statut, meserii, influență. Treptat, numărul lor s-a echilibrat cu al românilor. Dar aceștia rămăseseră multă vreme periferici și la propriu,

locuind în Scheii de dincolo de poarta cetăţii cu acelaşi nume. Maghiarii, majoritar secui, lucrau fie în meserii, fie, mai ales fetele, în servicii casnice. Celor trei grupuri principale li se alăturaseră, în număr redus, greci, armeni, ţigani, evrei.

Saşii, catolici la colonizare, adoptaseră ulterior credinţa evanghelică (luterană). Secuii fie au rămas romano-catolici, fie au devenit reformaţi (calvinişti). Românii s-au recunoscut ortodocşi, în Ardealul de Sud puţini (faţă de Nord) fiind greco-catolici.

Spre deosebire de evreii din Muntenia, aşchenazi sau sefarzi (iudeo-spanioli, vorbind dialectul *ladino*), în Transilvania ei n-au fost decât aşchenazi (de provenienţă germano-galiţiană). În secolul al XIX-lea s-au departajat însă, ca şi în Banat sau Ungaria, în evrei „ortodocşi" şi evrei „neologi", rigorişti şi liberali, de regulă primii vorbind dialectul idiş, iar majoritatea celor din urmă – maghiara şi germana cultă (*Hochdeutsch*), în consens cu Monarhia „*k. und k.*", „*kaiserlich und königlich*", „imperială şi regală" sau „chezaro-crăiască" în grai popular.

După Unire, în perioada interbelică, saşii şi-au păstrat întâietatea economică în industrie, comerţ şi proprietăţi imobiliare. Promovaţi în administraţia de stat, românii şi-au adjudecat treptat şi prerogative financiare sau intelectuale. Secuii au rămas în servicii ajutătoare, subalterne. Evreii puteau fi săraci (mai mult „ortodocşii") sau avuţi, activând în comerţ ori profesii liberale.

Consemnările statistice pornesc, în secolul al XVIII-lea, de la peste 50% germani, sub 40% români, 5% maghiari şi 5% ţigani. La joncţiunea secolelor al XIX-lea şi XX ar fi fost aproximativ (ceva peste sau ceva sub) câte 10 000 de germani, români şi maghiari. Confesional, protestanţii (luterani, reformaţi, unitarieni), împreună cu catolicii, au însumat două treimi, iar creştinii ortodocşi – cam o treime. Ponderea acestora din urmă avea să crească în următoarea jumătate de veac, fără să schimbe cu totul raportul dintre creştinii „apuseni" şi cei „răsăriteni".

Evreii (conform actelor, nu iudei, ci „izraeliţi", iar mai apoi „mozaici" – după Moise) au fost consemnaţi de la începutul secolului al XIX-lea. Actul oficial de constituire a Comunităţii evreieşti braşovene l-au semnat şapte persoane la 8 mai 1826. Comunitatea a crescut treptat la câteva sute. Totuşi, cifra a rămas, între războaiele mondiale, inferioară numărului de evrei din Cluj, Oradea, Arad sau Timişoara. Supravieţuitorii Holocaustului au fost, în orice caz, mult mai numeroşi în oraşele rămase în cadrul României decât în cele cedate Ungariei horthyste, unde se vor întoarce foarte puţini din deportare.

În Braşov, evreii au rămas pe loc. După al Doilea Război Mondial, unele surse le fixează numărul în jur de 4 000, altele îl suplimentează, în 1946, cu refugiaţii din zonele moldovene calamitate de secetă, la 6 000. Apoi emigrările succesive l-au redus (readus) de la mii la sute...

Asemănător, însă de la un nivel mult mai mare, s-a micşorat şi numărul saşilor. De la aproximativ 16 000 (în 1941), ei s-au împuţinat în deceniile postbelice întâi prin deportări, apoi prin emigrări, ajungând la câteva mii: şase, patru, trei...

Pe parcurs, industrializarea forțată a extins populația românească, completată masiv prin aducerea în oraș, suburbii și împrejurimi a multora de peste munți, prioritar din Moldova.

La începutul anilor ’90, Brașovul avea 325 000 de locuitori. Dintre ei, doar 3 000 mai erau sași; pe urmă și mai puțini. Ultimul recensământ intern consemnează 272 de evrei în oraș și 25 în afara lui, în total sub 300, majoritar vârstnici ori foarte bătrâni.

În minunat renovata, cu câțiva ani în urmă, sinagogă (în trecut neologă) din Strada Poarta Schei nr. 27 a fost sărbătorită, în 28 și 29 iulie 2007, comunitatea iudaică din Brașov. Foști și actuali evrei brașoveni au fost puțini. Restul – trimiși ai altor comunități evreiești din țară, compuse, în majoritatea orașelor (exceptând Bucureștii), maximum din câteva zeci de persoane. Puteau fi numărați pe degete emigrații care au răspuns invitației. Cei care am participat asistam, astfel, mai degrabă la o ceremonie de comemorare mortuară.

Visul ceaușist al „omogenizării” naționale se împlinise și la Brașov, urbe pe vremuri multietnică, multiconfesională, multilingvistică, multiculturală.

## 2

Cum au ajuns în Brașov familiile din care provin?

Bunicul patern agățase, în prima dintre cele două camere separate de apartamentul principal (rezervate fiului său sturlubatic, pasăre de noapte, cartofor, afemeiat și bețivan, a cărui întoarcere de la petreceri, la mijitul zorilor, se cuvenea ignorată de restul familiei), două mari picturi în ulei. Din ele ne priveau impasibil doi domni severi, în costume negre impunătoare, cu favoriții și mustățile de rigoare pentru mijlocul secolului al XIX-lea. Copil, am zăbovit îndelung în fața lor, a predecesorilor mei îndepărtați, străbunic și străstrăbunic, unul inginer, celălalt medic, despre care nu aflasem mai mult.

Din stirpea lor descindea bunicul, ungur ca și ei; și tot de confesiune „izraelită”, cum stătea scris în acte. S-a născut în 1868, la Vajda, în județul Bihar, parte din Ungaria și în prezent – un alt Bihor de peste graniță. Mi s-a întipărit în minte și ziua lui de naștere, 3 septembrie: în acea zi, adunați în jurul aparatului rudimentar de radio din biroul său, l-am ascultat pe crainicul emisiunii maghiare de la BBC anunțând, în anul, deloc de grație, 1939, declarația de război a Marii Britanii împotriva Germaniei, ale cărei trupe invadaseră, la 1 septembrie, Polonia.

Prenumele evreilor din Ungaria de atunci, precum și din Ardealul vremii sau din cel de după Unire, erau de regulă aceleași ca și cele creștine. Străbunicul se numea Gyula (Iuliu), bunicul – Győző, varianta literal maghiarizată după „victoriosul”; prenumele latin l-a folosit apoi toată viața, sub două forme: Viktor sau Victor.

La rândul lor, străbunicul matern se numea Martin, iar bunicul, născut în comuna Bagolysáránd, prescurtat Sáránd, din același județ Bihar, în 1873,

era Lajos (Ludovic). El provenea, pe linie maternă, din predecesori mai înstăriți veniți din Germania, iar pe cea paternă, din oameni foarte săraci din Polonia.

Victor și Ludovic aveau nume de familie germane. Pe fiecare îl asociez cu o poveste.

Colega redegistă de cameră a Janinei, din căminul leningrădean, aflând de numele meu, exclamase încântată: *„So ein echter deutscher schöner Name”*, „un nume german atât de autentic și frumos”. Și a lămurit-o pe viitoarea mea soție că, în *Deutschland*, Steinberger nu va fi niciodată confundat cu Steinberg, abia ultimul trădând originea neariană a respectivului. *Berg* și *Stein* înseamnă „munte” și „piatră”: Steinberg – „munte de piatră”, Steinberger – „cel de pe muntele de piatră”. Că avusese dreptate în disocierea ei, cam partizană, mi se va adeveri – voi arăta – cu mult mai târziu, atât în privința fostului meu nume, între timp schimbat, cât și în raport cu dublul meu prenume, pe care am fost nevoit să-l păstrez integral în acte, potrivit legislației democrat-populare în vigoare, care permitea doar modificarea numelui de familie, nu și a prenumelui/prenumelor primite la botez.

Leitner era, în schimb, un nume austriac *echt*, „autentic”. Se lipise de strămoșul bunicului matern, fiindcă acela fusese cărăușul firmei vieneze Leitner & Co., transportând, cu căruța lui, mărfuri între Austria și Ungaria; drept care toți îl porecliseră „al Leitnerilor”, cu timpul statornicit ca propriul nume.

Bunicile joacă un rol mai redus în povestirea mea – nicidecum însă din motive patriarhale. La drept vorbind, bunica Steinberger, născută Haasz Margareta, ca fiică de comercianți bine situați din Mármaros-Sziget (Sighetul-Marmației), a fost cea care avea să dirijeze autoritar destinele familiei sale, răsfirate și complicate, chiar nominalul cap al clanului respectându-i neabătut primatul casnic. Pe ea mi-o amintesc bine. Deloc însă pe „autentica” bunică Leitner, născută Neumann Ilona (Ileana), la Kisbér, un cătun din mijlocul pustei, în partea Ungariei denumită Dunántúl, „de dincolo de Dunăre”. Tatăl ei (străbunicul meu matern) era medicul localității, un om cult, citind în latină, greacă, ebraică, engleză, germană, dar nu și în maghiară. Avusese trei fiice; cea mare, dezmierdată Ilonka, a fost prima soție a bunicului Leitner; s-a îmbolnăvit grav de gripă spaniolă și, într-un acces de febră, în delir, a fugit din casă în cămașă de noapte și s-a aruncat în râul din Comandău, înecându-se. Locul ei și l-a asumat, cu devoțiune, mezina Josefina, ca a doua soție și „mamă vitregă” a copiilor Leitner. Ea anume a intrat în viața noastră ca „bunică”, deși nu cu mult mai vârstnică decât mama mea, cu care a întreținut, până la capătul vieții, o tandră prietenie.

În perioada mea brașoveană, pe bunicul Victor mi l-am ales ca model, înrâurirea lui asupra mea a surclasat-o net pe cea a bunicului Ludovic. De aceea și cunosc mai bine traseul lui, deși aveam să aflu din partea mamei detalii și cu privire la parcursul tatălui ei.

S. Victor a trăit mai întâi la Debrecen. Spre deosebire de tatăl și de bunicul lui, a urmat doar școala „reală” și liceul comercial din oraș. Am în față câteva acte de școlarizare, inclusiv diploma Academiei Comerciale din Debrecen, obținută la bacalaureat, în 27 iunie 1886 (înainte să fi împlinit 18 ani).

Transcriu materiile de examen și notele obținute, spre a da o idee despre învățământul comercial mediu din acea vreme: contabilitate – excelent; matematică politică și comercială – excelent; economie națională și financiară – bine; drept comercial – foarte bine; drept bancar – bine; geografie comercială și statistică – foarte bine; istoria comerțului – foarte bine; istoria Ungariei – foarte bine; industrie chimică și mecanică – excelent; știința mărfii – excelent; limbă și literatură maghiară – foarte bine; limbă și literatură germană – excelent; limbă și literatură franceză – excelent; limbă engleză – excelent; filosofie morală – excelent. În ansamblu, bacalaureatul e notat cu „foarte bine". (Calificativele de peste *elégséges*, „suficient", inexistent în această diplomă, erau *jó*, *jeles*, *kitűnő*, le-am tradus cu „bine", „foarte bine" – se poate și „deosebit" – și „excelent", la noi eventual echivalabile cu 8, 9 și 10.)

Sar în ochi câteva împrejurări pentru o absolvență de liceu comercial din 1886: multitudinea materiilor școlarizate, profilul variat și avansat al disciplinelor de specialitate, suplimentarea istoriei, limbii și literaturii materne cu trei limbi străine, dintre care două cu adaos literar, plus filosofie morală. Un evantai larg, axat pe meserie, dar cu variate instrumente culturale de împlinire.

Bunicul Steinberger n-a urmat universitatea, deși, ca nivel, a fost un intelectual pursânge. Ca profesie, s-a mulțumit să fie un funcționar de largă cuprindere economică, profilat pe comerț.

O invitație compusă din două părți, cu formulări identice, a fost trimisă în iunie 1896 din Mármaros-Sziget și Debrecen. Pe partea stângă, Haasz Miksa (Maximilian) și soția anunțau cu stimă căsătoria fiicei lor Margit cu domnul Steinberger Victor; pe dreapta, domnul Steinberger Gyula și soția anunțau cu stimă căsătoria fiului lor Victor cu domnișoara Haasz Margit. „Ceremonia va avea loc la M.-Sziget pe 23 iunie anul curent."

Evenimentul a avut loc. Peste unul și doi ani aveau să se nască primii lor doi fii, unchii mei, Sándor (Alexandru) și Imre (Emeric).

Cuplul s-a mutat apoi la Budapesta. Aici au venit pe lume, în primul deceniu al noului veac, Erzsébet (Elisabeta), Gyula (Iuliu) și Anna (Ana). (Un alt băiat a decedat curând după naștere.) Al patrulea copil, tatăl meu, și-a asumat mai târziu inversarea ordinii venirii pe lume cu sora lui Elisabeta: un gest cavaleresc, specific multor familii burgheze, unde fetele își micșorau vârsta până la măritiș ori, ca femei mature și bătrâne, nici nu și-o declarau vreodată. Întâlnind două date diferite de naștere a bunicii, bănuiesc același tertip și în cazul ei: era, de fapt, cu doi ani mai vârstnică decât soțul ei, se cuvenea să apară însă binișor mai tânără decât el!

Cartierul preferat al burgheziei evreiești (foarte numeroasă), în Pesta, cartier situat nu departe de Dunăre, se numea Lipótváros, „Orașul lui Leopold". Familia locuia în zona Újlipótváros, „Noul oraș al lui Leopold". În preajmă trăiau părinții lor și primul născut. Capul familiei (străbunicul meu, Steinberger Gyula) lucra ca inginer de poduri; soția lui (străbunica) era o doamnă autoritară, cu ifose de mare burgheză, pretinzând o viață luxoasă și supunerea promptă a celor dimprejur. Fiul lor, Jenő (Eugen), nu muncea, în schimb

pierdea permanent bani la jocul de cărţi; i se achitau pe măsură datoriile, întâi de către părinţi, dar ulterior de către mezinul Victor, care avea să-i expedieze regulat, din Braşov, bani pentru a-i asigura o supravieţuire onorabilă – lui, dar şi mamei lor, la fel de pretenţioasă şi ca văduvă, continuându-şi traiul cu fiul mai mare într-un apartament comun, evident, mai puţin luxos decât înainte, tot la Budapesta.

Victor se angajase funcţionar la o societate de comerţ forestier, condusă de la Viena, dar având şi o centrală budapestană. La un moment dat, patronii au decis să înfiinţeze o filială în Ardeal. Vizau exploatarea pădurilor din secuime. Budapesta se afla departe, era necesar un sediu prin preajmă. Aşa au optat pentru Braşov.

Bunicului meu patern i s-a încredinţat vânzarea produselor obţinute, întâi la Budapesta, apoi la faţa locului, în secuime. Formal, a fost mutat în cătunul Komandó (Comandău), centrul nemijlocit al stocării şi prelucrării masei lemnoase din zonă. Acest lucru se întâmpla în 1913. Trei ani mai târziu a fost numit director al firmei, iar curând director general al acesteia. În acte, domicilia acum la Komandó. Apoi s-a mutat, împreună cu soţia, la Braşov. Dirija afacerile din sediul local al întreprinderii, dar se deplasa foarte des la Budapesta, unde îşi păstrase locuinţa şi unde fiii săi au continuat să-şi urmeze studiile medii, până după război. Cert este că monarhia avea nevoie acută de material lemnos, de bună seamă din această cauză *Herr General-Direktor* n-a fost chemat sub arme în Primul Război Mondial – cum nu a fost nici *Herr Chef-Ingineur*, nimeni altul decât celălalt bunic al meu, stabilit cu familia tot la Komandó.

Leitner Lajos (Ludovic) absolvise Universitatea din Viena, secţia poduri şi şosele. Avea să-mi povestească, amuzat, păţania la care a fost martor şi care a avut loc în numele autonomiei universitare. Unui coleg de-al său, cel mai bun din grupă, un profesor celebru i-a dat spre rezolvare, la licenţă, o problemă de matematică atât de dificilă, încât respectivul nu i-a putut găsi soluţia. Întrebându-şi examinatorul care ar fi aceasta, numai întru propria-i edificare, a primit răspunsul uluitor:

— Habar n-am, mă chinui şi eu de multă vreme, fără succes, s-o rezolv.

Drept care profesorul cu pricina l-a picat la examen!

După două locuri de muncă ulterioare absolvirii, în Croaţia şi în localitatea de baştină a soţiei sale, Kisbér (acolo venind pe lume fiul lui – şi el viitor inginer), s-a mutat la Komandó, unde s-au născut fiicele sale: mama mea şi sora ei mezină. A numit după copii trei dintre podurile pe care le-a construit: numele sunt, în traducere, „Podul Ştefan", „Podul Ana" şi „Podul Agneta".

După Unirea din 1 decembrie 1918, ambele familii, Steinberger şi Leitner, aveau specificat domiciliul stabil în „Cătunul Comandău, Comuna Păpăuţi, Judeţul Treiscaune".

Tuturor li s-au eliberat „certificate de naţionalitate" – echivalente cu cetăţenia română – în august 1925. Ele au fost reînnoite în februarie 1938. De ce? Fiindcă guvernul Goga-Cuza a invalidat, pe 22 ianuarie 1938, toate documentele oficiale eliberate evreilor după 1914. În scurtă vreme, această discriminare rasială a fost abrogată; dar trebuiau emise noi acte de cetăţenie, aşa că, printre

documentele păstrate de familia mea, fiecare persoană are câte două „certificate de naționalitate”, adică de cetățenie, unul din 1925, celălalt din 1938.

Cei doi bunici lucrau, în perioada interbelică, la firma *Siebenbürgische Waldindustrie Aktien Gesellschaft*, prescurtat SWAG, „Societatea Ardeleană pe Acțiuni pentru Industria Forestieră”, simplificat „Industria Forestieră Ardeleană”. Întrucât într-o societate capitalistă modernă legăturile cu patronatul rămas la Viena și Budapesta nu puteau fi întrerupte, se călătorea des tur și retur. Posed dovada scrisă. Certificate eliberate de prim-procurorul din Brașov dlui Victor Steinberger și dnei Margareta Steinberger, născuți în Comandău (eroare din comoditate), de profesiune „director general” și „casnică”, de confesiune „izr.”, actualmente domiciliați în Brașov – întrucât asupra nici unuia nu grevează vreo cauză penală, de orice natură, sau pedeapsă neexecutată ori executată numai în parte –, susnumiților li se eliberează certificatele date spre a le servi „la obținerea unui pașaport pentru streinătate”. Data: „8 febr. 1926”. Așadar, la câteva luni după obținerea cetățeniei române.

Istoria exploatării forestiere la care au lucrat Steinberger Victor și Leitner Ludovic a descris-o mama mea, sub pseudonimul ei obișnuit Látó Anna, în volumul *Honvágyam hiteles története* (aproximativ *Povestea autentică a dorului meu de acasă*), cu specificarea *Szubjektív monográfia* (*Monografie subiectivă*). Cartea a apărut la Editura Kriterion, București, în 1981, postum a fost transpusă în Ungaria într-un film-reportaj. *Hon* e „patrie”, „loc de naștere”, „casă”; *vágy* – „dorință”, „dor”, „năzuință”. *Honvágy* e „dorul de casă”, „dorul de acasă”. „Acasă” e Komandó, Comandăul, acolo unde s-a născut mama, unde a trăit (cu întreruperi) până la căsătorie și pe care l-a revisat toată viața, ca pe un loc paradiziac.

Numele cătunului provenea, din anii ’70 ai secolului al XIX-lea, de la *Grenzkommando*, „comandatura de graniță”, cu Moldova. Uriașul domeniu forestier al moșierului ungur Gyula Zathureczky a trecut în posesia unor afaceriști evrei, întâi a lui David Horn, apoi a lui Zadik Groedel (Grödl), provenit din Maramureș și stabilit în Germania, unde a înființat „Firma Bavareză de Comerț cu Lemne Frații Groedel”.

Exploatarea forestieră a pornit spre sfârșitul veacului. Muncitorii au fost recrutați dintre secui, români, plus slovaci aduși de departe sau ciangăi de peste munți. Au fost construite o fabrică la câțiva kilometri de cătun, linii înguste de cale ferată și un funicular, „Planul Înclinat”, pentru a coborî lemnul spre Covasna și pentru a urca muncitorii, aparatura sau alte bunuri. Cele două platforme se puneau în mișcare numai cu ajutorul forței de gravitație și treceau una pe lângă alta la mijlocul drumului. Erau manevrate, de sus, cu frâne. „Planul Înclinat” a fost realizat, după proiectul inginerului Emil Lux, sub îndrumarea inginerului-șef Leitner. A fost folosit timp de un secol, până în 1992.

Fiii lui Zadik, frații Hermann, Bernath și Albert, au ajuns proprietarii afacerii, cu bani împrumutați de la Uniunea Bancară Austriacă. Hermann și Bernath trăiau în două palate baroce la Budapesta, iar Albert – la Viena. Cum se obișnuia pe vremea aceea și cu evreii pe cât de bogați, tot pe atât de „darnici”, ei au fost înnobilați de împăratul Franz Joseph, purtând, din 1905,

titlul de baron. (În unele invocări, întreprinderea ardeleană e numită „Societatea Anonimă Forestieră Frații Baron Grödl".) O soră a baronilor a ajuns, prin căsătorie, chiar contesă de Thurn und Taxis, dar dintr-o ramură lăturalnică, ulterior decăzută.

Spre a-și ține rangul, au construit, la marginea cătunului Comandău, un „castel", împrejmuit de păduri, pajiști și un pârâu. Cu toată denumirea sa pompoasă, era, de fapt, o încăpătoare și elegantă casă de vânătoare, la parter cu o bucătărie și o sufragerie mare, la etaj cu dormitoare. Gospodăria și ospețele copioase, chefuri cu mulți invitați, se aflau sub îndrumarea unei *mademoiselle*, adusă din Franța, rămasă și uitată aici până la senectute. Am mai întâlnit-o și eu, în sejururile estivale de care am beneficiat, în virtutea rudeniei nu atât cu inițialul director general, bunicul meu, cât cu succesorul lui, unchiul Alexandru. Eram găzduit chiar la „castel". Îmi amintesc delicioșii păstrăvi pescuiți din pârâu, serviți fripți ori în unt; și joaca din împrejurimi, cu copiii notabilităților locale, apropiații bunicilor.

În grațiile „bătrânilor" Groedel intrase „bătrânul" Steinberger, chiar așa numit în familie, și înainte de a fi bătrân. El conducea comerțul cu lemne din Brașov; se deplasa rar la fața locului, în timp ce bunicul Leitner era direct implicat în tăierea și prelucrarea copacilor, locuia în cătun, împărțea multe zile și nopți cu țapinarii, dormea în refugiile lor, se ospăta din hrana lor, adora tocana de berbec cu mămăligă sau carnea de berbec – nu și de miel – friptă pe jăratec, cu izul său pătrunzător.

Cei doi erau opuși ca înfățișare și comportament. Pe unul avea să-mi placă să-l compar, păstrând proporțiile, cu un „Buddenbrook", asemănător unui *Bürger* liberal de modă veche, ordonat, introvertit, zgârcit la vorbă, distant în relații; pe celălalt – cu primul dintre „Artamonovi", un *self-made man*, cățărat, din sărăcie, pe scara socială și materială, până la condiția de *bourgeois*, cam din topor, deschis în atitudini, dar autoritar, uneori brutal, ținându-și din scurt atât familia, cât și subalternii, pus pe făcut treabă... și bani.

Mama descrie relația lor de atunci ca presărată de tensiuni și conflicte, fără să-și ascundă partizanatul pentru părintele propriu – ceea ce, la lectura cărții, avea să-l necăjească pe tatăl meu, întru câtva și pe mine. Ipoteza ei e că S.V. suporta greu puterea conferită, de care însă nici nu voia, nici nu putea scăpa, din cauza propriei sale familii numeroase și a multor rude pe care le întreținea; ca atare, se comporta crispat, își ascundea sfiiciunea sub orgoliu și ironie, comunica prost cu angajații, preferând să rămână ferecat în centrala brașoveană și venind cât se putea de rar pe terenul de lucru propriu-zis, unde nu contenea să ridice obiecții față de metodele inginerului-șef. Acesta, L.L., dimpotrivă, se simțea aici în mediul său firesc, sigur pe sine, deschis față de lucrători, flegmatic, binevoitor, agreat de cei din jur. Conflictul cel mai ascuțit dintre ei a trebuit aplanat, în termeni civilizați, de însuși baronul Hermann Groedel.

Într-adevăr, neînțelegeri profesionale între director și inginer trebuie să fi existat și până la căsătoria odraslelor lor, și după aceea, din pricina felului lor de a fi foarte diferit, ceea ce am și încercat să sugerez prin dubla accepție

de burghez: *Bürger* şi *bourgeois*. De altfel, şi arătau diferit în perioada lor de glorie, ştiută de mine doar din fotografii. Acestea înfăţişau, pe de o parte, un domn distins, încă zvelt, mereu în costum, vestă şi cravată, elegant, sever, cu cel mult câte un zâmbet în colţul gurii şi, pe de altă parte, un bărbat mai scund, bondoc, musculos, în nedespărţita-i scurtă de piele şi încălţat cu cizme rezistente pentru inspectarea terenului, semănând cu un ţăran sau – cum nimerit spune mama – „cu un bătrân urs". Nu aveau să arate altfel nici ulterior, când îmi vor fi în preajmă: unul – cu păr alb, altul – chel, cu fire răzleţe pe căpăţâna-i rotundă, unul – tot slab, dar cu burtică, altul – tot îndesat şi greoi.

Afacerea a prosperat în anii '20, după care, în 1930, criza economică mondială s-a abătut şi asupra ei. În 1931 au urmat masive reduceri de personal, şomajul şi proasta remunerare generând ulterior şi greve, chiar forme violente de protest, înăbuşite de jandarmi.

În perioada crizei, „bătrânii" Groedel au fost înlocuiţi, la cârma afacerii, de „tinerii" baroni, tot trei la număr. Juniorii Otto, Richard şi Albert au schimbat şi conducerea filialei din România. Steinberger Victor a fost înlocuit cu primul lui născut, Alexandru, comerciant versat, dar care n-a mai reuşit să redreseze în totalitate afacerile firmei. În mod similar, Leitner Ludovic i-a cedat treptat o parte din atribuţii fiului său, Ştefan, de asemenea inginer.

Victor şi Ludovic s-au retras la casele lor din Braşov. Firma i-a oferit fostului director general, drept compensaţie, sediul ei de până atunci, proprietate înscrisă, formal, pe numele soţiei, Steinberger Margareta. De unde familia trăise la etajul I, în răstimpuri o parte a ei şi la etajul II, acum îi revenea şi parterul, golit de birouri, eliberat în vederea transformării în apartamente de sine stătătoare.

Cât priveşte Comandăul, decăderea îi era inevitabilă. Al doilea Dictat de la Viena, din august 1940, l-a tăiat în două: localitatea şi împrejurimile au ajuns în Ungaria, pădurile încă existente, spre răsărit, au rămas în România. În Covasna şi Comandău au staţionat unităţi militare hitleriste. Jandarmii horthyşti au luat parte, în 1944, la deportarea tuturor evreilor în lagărele de exterminare. Se numărau printre ei familii apropiate bunicilor şi părinţilor mei. Culmea e că, graniţa fiind aproape şi cărările de munte bine cunoscute tuturor, ar fi putut ajunge uşor prin Neruja, pădurea de la capătul exploatării forestiere, în satul Nerej, din judeţul Vrancea. (Henri H. Stahl a efectuat aici, în anii '20-'30, cercetări sociologice.) N-au realizat însă, se pare, gravitatea pericolului iminent. Au pierit aproape toţi.

Legat de aceste împrejurări apăsătoare, tata mi-a relatat următoarele: bunicii Victor şi Ludovic, deşi nu mai erau de mult cuscri, s-au întâlnit în zilele „arbitrajului" de la Viena, pentru a lua o decizie importantă. Trăiseră la Comandău, locuiau la Braşov. Acolo cunoşteau pe toată lumea şi se puteau uşor aciui. Aici aveau propriile case, deşi în mod previzibil nesigure, ca şi existenţa familiilor. Au decis, în deplin consens, să rămână pe loc. Argumentul: aici îşi vor putea „răscumpăra" viaţa, în Ungaria – nu. Intuiţia lor a fost corectă şi salvatoare.

Deceniile postbelice au pecetluit sfârşitul economic al Comandăului. Pădurile s-au rărit, lemnul extras nu îndreptăţea menţinerea fabricii de prelucrare şi a atelierelor anexe. Calea ferată spre şi dinspre funicular era rareori pusă în funcţiune. Din cătun a plecat multă lume, au rămas bătrânii dispuşi să-i găzduiască şi să-i călăuzească pe vizitatorii urcaţi din Covasna pentru câteva zile de agrement.

Mama s-a numărat printre ei, dar nu în calitate de turist. Îşi retrăia copilăria şi tinereţea. Contempla cu durere falia dintre ceea ce vedea şi ceea ce îi dăinuia statornic în amintire. Şi-a mărturisit nostalgia nestinsă în cartea sa. În ochii ei, Komandó a rămas, până la sfârşitul vieţii, personala „Atlantidă dispărută".

## 3

Tatăl meu, Steinberger Gyula/Iuliu, s-a născut la Budapesta pe 17 iunie 1904. Mama, Leitner Anna/Ana – la Comandău, pe 8 iulie 1906.

Mult mai târziu aveam să mă amuz jucându-mă, neîngrădit, cu data naşterii tatălui meu. Aveam să aflu de celebra zi în care James Joyce şi-a condensat acţiunea romanului său *Ulise*: 16 iunie 1904. Cu o singură zi înainte! Nu era însă vorba numai de potriveala aproape exactă a datelor. Tatăl personajului central, Leopold, purta prenumele Rudolph şi numele Virág (în maghiară, „floare"), pe care, după ce-a emigrat din Ungaria natală în Irlanda, şi-l schimbase, prin hotărâre judecătorească, în numele cu acelaşi înţeles englez, Bloom. Apoi Rudolph s-a sinucis, cu otravă, într-o cameră de hotel: pe parcursul naraţiunii, o traumă continuă pentru Leopold. Dar, cu toate că era născut în Irlanda şi convertit la creştinism, un grup de antisemiţi dintre cunoscuţii săi îl batjocoresc, la un moment dat, numindu-l Lipóth Virág, cu iz evreiesc în privinţa prenumelui şi prea căznit unguresc pentru a nu fi fost adoptat de o familie cu nume iniţial iudaic...

Steinberger Gyula s-a mutat, ce-i drept, din Budapesta la Braşov, adică spre est. În schimb, Leitner Anna, vom vedea, se va muta spre vest, la Budapesta şi, de acolo, la Londra, înainte de a reveni definitiv acasă. Eu însumi îmi voi schimba numele din Steinberger în Jánosi, de astă dată pentru a nu fi cumva luat drept un bucureştean prea neaoş.

Iuliu/Gyula, dezmierdat de ai săi „Gyuszi", era cel mai mic dintre fraţi, câteodată alintat „Beniamin", deşi nu era al doisprezecelea fiu al patriarhului Iacob, ci doar al treilea – cel mult al patrulea, dacă îl pun la socoteală şi pe fratele decedat.

Spre deosebire de părintele său, n-a fost un elev silitor. De la şase la zece ani a urmat patru clase la o şcoală elementară de stat la Budapesta. Tot acolo a frecventat opt ani o şcoală medie evanghelică, tolerantă faţă de elevii izraeliţi. Am în faţă certificatele anuale, din 1914 în decursul tuturor anilor de studiu, ca şi pe cel de bacalaureat, din 1922. În anii succesivi n-a obţinut

decât note de „bine” (rareori „foarte bine”) și „suficient”; în două rânduri, în clasele a II-a și a VI-a, chiar „insuficient”, corigențe care obligau la reexaminarea de toamnă, cu nota îmbunătățită atunci în „suficient”. Actul de bacalaureat, datat 23 iunie 1922, arată și mai mediocru. El consemnează „bine” doar la comportament moral, istorie, limbă și literatură germană, religie (de bună seamă, mozaică, admisă alături de riturile creștine). Toate celelalte materii sunt notate cu „suficient”: limbă și literatură maghiară, limbă și literatură latină, matematică, fizică, literatură elenă, filosofie, geografie, istorie naturală și geometrie. Bacalaureatul cuprindea 12 materii.

S. Iuliu și-a urmat părinții, la Brașov, abia în 1922. Merită reținut că, în anii imediat postbelici, odraslele puteau figura la domiciliul părintesc, din Comandău, apoi din Brașov, de fapt locuind la Budapesta și urmând acolo școala, vizitându-și apropiații din România în timpul vacanțelor.

La vârsta de 11 ani, după o pneumonie, a sosit la Comandău, spre revigorare la aerul proaspăt de munte. Atunci a și cunoscut-o pe „Annuș”, de 9 ani, împrietenindu-se cu fratele ei mai mare. Întâlnirea viitorilor soți s-a petrecut, așadar, în 1915, fiind periodic înnoită în anii următori.

L. Ana, la rândul ei, a urmat, între 6 și 10 ani, școala elementară din Comandău. Aici învățământ mediu neexistând, a fost mutată la gimnaziul piarist din Brașov. (*Patres scholarum piarum*, „Părinții evlavioși ai școlilor”, piariștii, reprezentau un ordin catolic dedicat învățământului, mai des în Austria, Ungaria, Polonia, cu prescripții și veșminte asemănătoare celor iezuite.) A urmat această școală până în clasa a VII-a, inclusiv. Ultima clasă liceală, a VIII-a, a parcurs-o la Budapesta. A dat bacalaureatul la 18 ani. Între 19 și 20 de ani a audiat, la Viena, cursuri de psihologie și pedagogie, printre ele prelegerile lui Alfred Adler, simțindu-se și în continuare mai atrasă de individualpsihologie (sau psihologie individuală) decât de psihanaliza freudiană clasică. Tatăl, de modă veche în concepții și destul de zgârcit, a decis ca doar István/Ștefan să urmeze politehnica, fiicelor prescriindu-le limitarea la liceu. Întrerupându-și studiul, oricum nesistematic, Ana a revenit la Brașov. A continuat să se instruiască și să citească mult, literatură și psihologie, precumpănitor de dată recentă, în maghiară și germană.

A fost de timpuriu – ceea ce se cheamă – o „personalitate accentuată”, colorată, voluntară. Mignonă, arătoasă, interesantă, din ce în ce mai atrăgătoare în ochii bărbaților tineri, s-a și complăcut în felul ei nonconformist de a se manifesta. Propaga, în termenii începutului de veac, egalitatea sexelor, libertatea feminină, un soi de feminism incipient. Voia să iasă din limitele considerate strâmte ale familiilor burgheze. Prin toate acestea a exercitat o puternică înrâurire asupra alesului ei, care mai degrabă i s-a supus, în orice caz fiind principalul îndrăgostit în idila ce se îndrepta spre căsnicie. Îl poreclise pe viitorul ei soț „prințul Mîșkin”, l-a și gătit cu o rubașcă de ea însăși aleasă ori confecționată, îmbrăcăminte ce i se părea că ar corespunde personajului dostoievskian. Totodată, îl copleșea recitându-i din poeziile ei adorate, în primul rând din versurile lui Ady Endre, democratul radical al vremii, cu un puternic ecou în intelectualitatea maghiară „de stânga”.

Toate acestea mă fac să-i atribui ei o parte din motivaţia situaţiei care în curând avea să se abată asupra celui numit de ea „Mîşkin”, nu cu totul neîndreptăţit, date fiind blândeţea şi sfiiciunea lui proverbiale. Rolul principal l-a jucat însă cel mai apropiat dintre prietenii lui.

Cei trei fraţi S. au ocupat o vreme camerele etajului II din sediul firmei Groedel, la etajul I fiind locuinţa vastă a domnului director-general, la parter – birourile numeroşilor funcţionari. Vrând să le asigure o cât mai mare independenţă fiilor, spre a-şi defula energiile tinereşti, tatăl a închiriat pentru ei un apartament, aproape de Piaţa Sfatului, la începutul străduţei pe care, ceva mai departe, se afla sinagoga de rit neolog. Aici, cei mari, Sándor/Alexandru şi, mai ales, Imre/Emeric, s-au dedat plăcerilor libertine: petreceri nocturne până în zori, jocuri de cărţi zgomotoase, amantlâcuri multe şi pasagere. Numai Gyula/Iuliu stătea, în cămăruţa lui, cea mai modestă dintre toate, retras, interiorizat, „mîşkinian”. Lucra ca funcţionar la o prăvălie de articole tehnice. Cu nimic nu ieşea în evidenţă. Nimeni nu bănuia ce se petrece în interiorul lui – şi complicităţile care ar fi trebuit să rămână sub pecetea tainei.

Mama lor, Margit/Margareta, a sosit însă inopinat de la Budapesta la Braşov şi a pornit să inspecteze locuinţa fiilor burlaci. Camerele de la parter au fost repede dereticate, eliminându-se urmele incriminatoare ale zaiafeturilor. Autoritara doamnă s-a arătat mulţumită de camerele celor mari, a regretat calitatea mai slabă a cămăruţei de la etaj a mezinului, absent pentru moment din casă. În timp ce inspectoarea trebăluia prin locuinţă, poştaşul a adus o telegramă din Oradea pe numele lui Iuliu: „Mi-a ars casa trimite imediat bani Árpád”. A refuzat s-o preia: fiul ei n-avea, după câte ştia ea, nici un cunoscut Árpád. A doua zi a sosit o altă telegramă cu un text mai imperativ, de asemenea neacceptată; după încă o zi – o a treia, de astă dată preluată de primul născut Alexandru, care nu s-a mulţumit cu atât, ci a început să cotrobăiască printre obiectele fratelui, a forţat lacătul de la dulapul lui şi, sub cămăşi, a găsit o cutie cu manifeste, scrisori şi o listă cu nume: pitita corespondenţă ilegală. La sosirea acasă, şi-a supus fratele unui interogatoriu sever. A aflat că acesta primea de mai multă vreme, pe adresa lui de burghez ferit de bănuieli, materiale de la IMPREKOR, *Internationale Presse-Korrespondenz*, editură de limbă germană asociată mişcării comuniste. Corespondenţa era predată bunului său prieten Kahána Samuel, „Samu”, dintr-o familie compusă majoritar din „ilegalişti”. Acesta o transmitea unui membru al conducerii Partidului Comunist din România, partid pe cale de a fi scos în afara legii. Inculpatul participa, la Casa Muncitorilor din Braşov, la diferite conferinţe şi cercuri de studiu marxiste. La cerere, trimitea bani la adresele indicate.

La capătul unei dispute nocturne înflăcărate, vârstnicul a formulat ultimatumul: fie el, Alexandru, pune materialele incriminatoare la dispoziţia Siguranţei Statului, fie el, Iuliu, pleacă în 24 de ore, caz în care îi returnează toate materialele şi nimeni nu va afla despre ele, nici măcar alţi membri ai familiei. Bunul renume familial se cuvenea respectat, fără să cadă vreo umbră asupra cuiva. Învoiala a fost reciproc respectată. Tot materialul secret a ajuns la destinaţie, iar mezinul s-a autoexilat de îndată la Viena, desigur, pe banii

părinților, dar fără ca aceștia să cunoască dedesubturile rapidei decizii. La Viena a fost angajat la o firmă comercială de fierărie și articole tehnice. După mai puțin de un an s-a putut întoarce din „exil" la Brașov. Din cauza sănătății precare, la 21 de ani, comisia medicală l-a declarat inapt pentru serviciul militar. I s-a găsit rapid un serviciu – tot funcționar la o firmă de articole tehnice, unde a lucrat până să devină comerciant independent. Prin aceiași prieteni apropiați, a continuat să ia parte la diverse întruniri și activități, legate direct sau indirect de mișcarea comunistă fie semilegală, de tip sindical, fie ilegală, de partid. Fără a fi înscris în partid, i-a ajutat, cu diverse prilejuri și în variate feluri, pe membrii și activiștii acestuia.

Apare întrebarea: cum de se raliază un burghez de condiție bună cercurilor radical anticapitaliste? Cunoscătorul epocii știe cât de dese au fost asemenea dezertări din sânul propriei clase, întru susținerea – sub raport teoretic, financiar ori chiar prin acțiuni concrete – a năzuințelor clasei adverse. Ele au ispitit mai puternic minoritățile, între care și pe cea evreiască. Aceasta a intrat mai frecvent în contact cu doctrina marxistă pe cale austro-ungară sau prin influențe rusești postrevoluționare. La începutul anilor '20, asemenea adeziuni se înmulțiseră la Viena, la Budapesta, dar și în Ardeal, Banat, Basarabia. Dacă n-ar fi fost așa, activitatea Partidului Comunist n-ar fi fost interzisă, prin ordonanța militară din 5 aprilie 1924.

În sens larg, reapărea conflictul, deschis sau mocnit, între „părinți și copii", între tați și fii, tați conservatori și fii răzvrătiți, eventual între frați conformiști și frați nonconformiști. Alexandru și Iuliu și-au departajat rolurile, dar și-au salvgardat prietenia. Alexandru a ales calea burgheză de reușită, a devenit capitalist sadea, mai pronunțat capitalist decât propriul său tată. Iuliu se va integra și el, practic, într-o existență tipică a burghezului de condiție medie, având totuși, pe tot parcursul existenței sale de funcționar și comerciant, puseuri „autocritice", de – cum se spunea pe atunci – „simpatizant activ" al contestatarilor sistemului. Fără a cunoaște îndeaproape ideile marxiste, fără a fi propriu-zis comunist, se afla la periferia mișcării radicale, prin simpatii mai degrabă de principiu, dar și prin unele acțiuni de susținere activă. Repet: se sprijinea în asemenea opțiuni atât pe prieteni apropiați, cât și pe soție – atâta timp cât aveau să fie împreună. Mama mea împărtășea cu el idei nonconformiste, literare, psihologice, obștești, fără a se implica personal în vreun activism social: era prea fascinată de propria ei persoană!

După lunga prietenie în copilărie și adolescență, la capătul iubirii lor de tinerețe, cei doi s-au căsătorit. De astă dată, pe un înscris de o pagină, tip carte poștală, „Leitner Lajos și soția", „Steinberger Viktor și soția" îi invitau cu stimă pe adresanți la nunta copiilor lor „Anna și Gyula", care se va oficia, pe 21 noiembrie 1926, după-amiaza la ora 3 și jumătate. Datat: Comandău, noiembrie 1926. Adresa telegrafică: Covasna II. Din Leitner, Ana a devenit Steinberger – schimbarea de nume o va repeta cu prilejul altor două căsătorii.

Ziua următoare, tânăra pereche a plecat în voiajul de nuntă. Li s-a rezervat o cameră luxoasă de hotel la Viena; apoi au făcut un sejur la Paris.

Tata nu avea să-și mai amintească nimic din această călătorie, în afara rutei. Ca atare, nu îmi va relata nici un detaliu al ei; după cum îmi va povesti, îndeobște, prea puține lucruri din viața lui anterioară.

## 4

Nașterea mea n-a fost grea, chiar dacă a fost prematură, la șapte luni. Nou-născutul, eu, eram subponderal, viața fiindu-mi periclitată. Încă nu existau incubatoare, așa că m-au pus în pat între cărămizi încălzite. Ceea ce a produs o deshidratare severă a corpului. Un specialist, chemat în grabă, a propus o incizie a faringelui. Pentru hidratare, medicul de familie a găsit însă o soluție mai simplă: din zece în zece minute, câte o linguriță de ceai călduț. Organismul și-a revenit, dar eu am rămas, pentru multă vreme, un firav.

Toate astea mi le-a relatat mama. M-a născut în casa brașoveană a părinților ei, Strada Lungă nr. 84. Potrivit uzanțelor existente chiar în familii evreiești puțin sau deloc religioase, am fost circumcis în ziua a opta de viață. Am fost înscris în acte ca Ioan-Maximilian Steinberger. Pentru Ioan – János – au optat părinții, iar adaosul de Maximilian constituia un gest de reverență față de bunica paternă, al cărei părinte purtase prenumele Miksa, maghiarizatul Maximilian, nume de împărați habsburgici.

Rețin aici o dovadă suplimentară a „germanității pure" pe care am dobândit-o prin intermediul numelui, vorba invocatei colege leningrădene. În anii '70, un vienez și soția lui, mai vârstnici, dar, printr-o întâmplare, deveniți prieteni buni de-ai noștri, ne-au invitat, pe Janina și pe mine, într-o călătorie în Italia. Am primit pașapoartele, de-acum pe numele noastre schimbate, și la Viena ne-am îmbarcat în mașinuța lor cam hodorogită. Încă pe teritoriu austriac, am avut o pană. A trebuit să așteptăm ore bune repararea ei, timp în care, în doi, ne-am plimbat prin satul în care ne opriserăm. La un moment dat, mi-a atras privirea un monument comemorativ, ridicat în cinstea ostașilor din localitate căzuți în al Doilea Război Mondial. Și am exclamat: „Uite-mă aici!". Lista celor morți pe frontul de Răsărit, înscrisă pe crucea monumentului, îl cuprindea și pe „*Johann-Maximilian Steinberger, Leutnant SS*". Iată-mă ajuns, așadar, locotenent în *SchutzStaffel*, organizația paramilitară și polițienească nazistă, de tristă amintire, din subordinea lui Heinrich Himmler!

Nu din egotism, ci doar pentru că mă atrăgeau conotațiile semnificative, aveam să încarc data nașterii mele, 1 mai 1928, cu ecouri pentru mine agreabile.

Mi s-a întâmplat chiar, de un 1 mai dintr-un an al copilăriei, ca, după vizita matinală de rigoare în casa unde mă născusem, având în brațe cadourile din partea bunicilor materni și o garoafă roșie prinsă la butoniera costumului meu de gală, la plecare să mă fi oprit pe Strada Lungă un polițist, interesându-se dacă nu cumva mă îndreptam spre mitingul muncitorilor – despre care habar nu aveam.

Curând aveam să mă dumiresc însă cu privire la semnificația Zilei Internaționale a Muncii. Eram mândru că nașterea mea „prematură” se nimerise să rimeze cu greva muncitorească din Chicago pentru obținerea dreptului la ziua de muncă de opt ore, ce avusese loc de 1 mai 1886 și fusese instituită ca sărbătoare oficială în iulie 1889 la Congresul de la Paris al Internaționalei a II-a socialiste, fiind celebrată ca atare începând cu 1 mai 1890 în multe țări. Până să se fi devalorizat și la noi în demonstrații formale întru elogierea conducătorilor, această sărbătoare îmi va mângâia orgoliul, prin ambele atitudini, aparent contrare, din partea cunoscuților: unii, felicitându-mă, precizau că așa o dată nu o pot uita, alții se scuzau, peste o zi sau două, că de 1 mai atenția le fusese captată de sărbătoarea oficială.

Voi realiza târziu, abia la elaborarea monografiei mele despre Tolstoi, nu că Lev Nikolaievici s-a născut în 1828, asta știam de mult, dar că acel an se afla exact la un secol distanță de umila mea venire pe lume.

Și, întrucât „8” fusese dintotdeauna cifra mea preferată, de bună seamă tocmai datorită anului nașterii, am verificat, într-un dicționar de simboluri, ce semnificații are această cifră. 8 e saturat de sensuri mitice și religioase. E cifra echilibrului cosmic. Simbolizează desăvârșirea, împlinirea. După cea de a șaptea zi a săptămânii, marchează viața celor drepți. E simbolul învierii, al vestirii erei viitoare veșnice. Reprezintă beatitudinea secolului viitor, într-o altă lume. E o cifră nobilă și prin însumarea 4 + 4. Scris orizontal, e semnul matematic al infinitului ș.a.m.d. Nu trebuia să mă rușinez de opțiunea mea, chiar dacă nu-mi puteam revendica nimic din toată această încărcătură aleasă. În orice caz, puteam fi satisfăcut de 8: el nu era chiar 7, cel sacru, dar nici 6, plin de conotații malefice (666), care m-ar fi obligat la subterfugii dacă m-aș fi născut cu doi ani mai devreme...

Subconștientul unui copil e invadat de irațional. Mergând pe stradă, trebuia să am mereu grijă să fac pasul peste despărțiturile dintre pietrele caldarâmului, alternativ cu un picior, apoi cu celălalt: stângul-dreptul-stângul-dreptul. Dacă uitam și treceam consecutiv cu același picior, acesta „se încărca” cu un plus de energie și-i resimțeam greutatea. Nu-mi îngăduiam nici să calc linia despărțitoare. Când aveam să întreb un profesor clujean de psihologie ce semnificații au astfel de manii, m-a asigurat că ele sunt reminiscențe magice tipice, la fel ca altele care ne pot întovărăși toată viața. Fără a împărtăși neapărat superstiții, chiar și asemenea prejudecăți urcă din străvechimi, alternând conștientul cu inconștientul, raționalul cu iraționalul.

Am fost un copil nervos, introvertit, necomunicativ, însingurat. De timpuriu și pe parcursul adolescenței am fost încercat, de obicei pe stradă, în plimbări solitare, de o ciudată, deopotrivă plăcută și temută, dedublare: minute în șir mă contemplam parcă din exterior, ca pe o altă persoană, ca pe un străin, observându-mi mersul, alura, comportamentul cu ochii altcuiva – până să mă recontopesc într-o aceeași ființă. De astă dată nu aveam să întreb un psihiatru dacă era vorba de nevroză sau de o formă minoră de schizofrenie, răspândită, poate, printre tinerii cu o constituție fragilă.

Prima locuinţă a familiei de care îmi aduc aminte, mama schimbându-le deseori, era situată în afara centrului, pe o străduţă de legătură a drumurilor spre gara veche. Pe atunci se numea Strada Titu Maiorescu; din motive de neînţeles, a fost rebotezată (cel puţin până la ultimele mele vizite braşovene postdecembriste) în Strada Izvorul Rece. Era o vilă cu un etaj, unde noi ocupam parterul. Camera mea dădea spre stradă. Serile, la culcare, am trăit, fără să fi bănuit, experienţa de la Combray din copilăria naratorului proustian. Aşteptam înfrigurat ca mama să vină pentru a-mi spune noapte bună, zăbovind câteva clipe lângă patul meu. De obicei întârzia, din salon se auzeau glasuri ale oaspeţilor adunaţi, adeseori, când părinţii nu se duceau la vreun restaurant. Eram crispat, până să încerc fericirea revederii de câteva clipe. Apoi, până să mă doboare somnul, mă apăsa frica. Lângă geamurile camerei era un arbore, iar din stradă pătrundea lumina unui felinar. Pe pereţi jucau umbre, mai nebunatice dacă bătea vântul, mişcând becul şi frunzele. O caracteristică angoasă a copilăriei, teama de coridoare sau de camere în beznă.

Dimineţile, încă singur, dar necrispat, aici am descoperit puseurile infantile de erotism, teoretizate de psihanaliză.

Câţi ani să fi avut? Patru, spre cinci.

Intuiesc vârsta şi din cauza mutării noastre precipitate. După cum aveam să aflu, ea s-a produs nu din dorinţa mamei de schimbare, irepresibilă şi aceasta, ci din motive rasiale, cele mai timpurii pentru mine. La etaj locuia o familie de saşi, mă jucam deseori cu cei doi copii, până să le fi interzis părinţii orice comunicare cu mine, ca rasial necurat; şi au început să ne şicaneze pe toţi.

Cum fac însă legătura dintre acest incident şi vârsta mea probabilă? În septembrie 1932, Fritz Fabritius a constituit Mişcarea Naţional-Socialistă de Întrajutorare a Germanilor din România, care, peste un an, se va transforma în Partidul Naţional-Socialist al Germanilor în România. Chiar şi fără acest cadru instituţional, apropierea multor saşi de Hitler s-a produs înaintea accederii lui la putere şi a instituirii celui de-al Treilea Reich. Sentimentele lor pronaziste datau mai demult, din porniri naţionaliste şi în speranţa dobândirii unui statut privilegiat; ceea ce se va şi întâmpla, prin includerea lor în categoria *Volksdeutsche*, intim asociaţi cu *Reichsdeutsche*, făcând adică parte din „poporul german”, chiar dacă în afara „Imperiului german”.

Ne-am mutat, aşadar, aproape de casa bunicului V.S., mai întâi în Strada General Dragalina nr. 3 (ulterior Strada Lupeni), unde am mai locuit un timp în trei, tata, mama şi cu mine, apoi numai în doi, eu cu tata, care a închiriat, după aceea, un apartament în Strada General C. Prezan. Părinţii lui aveau casa la nr. 5, noi doi am împărţit apartamentul cu un prieten şi viitor asociat al tatei, Reich Rezső, la nr. 45. (Până la Unire, strada s-a numit Kőbánya, „Baia de piatră”, după aceea General C. Prezan, iar acum se cheamă Colonel Ioan Buzoianu. Din „mină” a fost avansată în „general”, ca să fie ulterior degradată în „colonel”. Şi numerele celor două case sunt în prezent altele.)

Dragalina era o scurtă intrare, pe o parte şi pe alta cu două-trei case, sub Dealul Cetăţuii. Când nu îl escaladam pe acesta, băteam cu prietenii mingea

pe stradă, fără pericolul de a fi călcați de o mașină, oricum rare în vremea aceea. Eram cel mai neîndemânatec dintre toți, preferam să mă retrag din competiție și să urmăresc de pe margine măiestria celorlalți. Mai interesantă avea să fie joaca din grădina situată în spatele casei din Prezan. Băteam în continuare mingea, dar altfel: ne strângeam în cerc, fiecare dintre noi alegea o țară, la un fluier alergam care încotro, iar cel căruia îi venise rândul încerca să-l lovească pe colegul aflat în vizor, penalizările acumulându-le țările, nu reprezentanții lor. Bătălia se dădea pentru opțiune, avantajul de a fi exponentul Angliei, Franței, Statelor Unite; ceilalți trebuiau să se mulțumească cu Germania, Italia, Ungaria. De bună seamă, grupul nutrea sentimente prooccidentale și, deopotrivă, antifasciste. (Parcă îmi răsună în urechi vocea sacadată a Führerului, modulația ei isterică, ritmul ei drăcesc, intensitatea ei autobiciuită până la țipăt, urletele masei ascultătorilor de pe stadionul din München sau Nürnberg. Trecusem în fugă, la sau de la joacă, prin holul apartamentului și rămăsesem pironit în fața aparatului deschis, care își împroșca veninul.)

Cu diversitatea țărilor mă acomodasem încă din Strada Maiorescu. Pe peretele din dreptul patului meu atârna o reprezentare colorată a mapamondului. Mama îmi va reaminti, amuzată, exclamația mea de după trecerea în revistă a teritoriilor componente: — Dar cum așa, toată lumea e roză?!; șoc produs de culoarea în care era prezentat Imperiul Britanic, încă dominator pe toate continentele; exclamație pe care mama o receptase ca dând măsura unei precocități geopolitice. (Până astăzi, când Commonwealth-ul nu mai este decât o convenție istorică, mă delectează călătoriile în gând prin intermediul hărților.)

Îmi petreceam timpul multă vreme singur, în preajmă doar cu slujnice – câtă o fată tânără coborâtă din secuime în speranța de a încropi niscaiva rezerve pentru familia ei. Mai târziu am avut și o guvernantă austriacă, pe care, după ce a fost înscrisă în grupul *Volksdeutsch*, au obligat-o, împotriva voinței sale, să ne părăsească.

Părinții lucrau. Pe banii lui Victor, tata a înființat, în 1929, în asociere 50-50% cu Farkas Jenő/Eugen, o firmă comercială de articole coloniale și delicatese. Era într-un un loc central, la începutul Străzii Porții, la câteva case după Hotelul-restaurant Coroana. Coproprietarii au numit-o Farkas & Co. Cu timpul îi vor adăuga trei filiale: peste drum de Fabrica Scherg, aproape de prima locuință la care m-am referit; pe platforma industrială din afara orașului, lângă fabrica de avioane IAR (Industria Aeronautică Română); și în stațiunea balneară Tușnad, deschisă doar în sezonul estival.

Magazinul de pe strada centrală era considerat unul de soi (chiar dacă nu atât de elegant și de bogat în sortimente precum cele două magazine de coloniale săsești din apropiere), cu o clientelă din pătura de mijloc: evrei, maghiari, dar și români. Denumirea firmei corespundea distribuirii de roluri. Farkas îndruma efectiv comerțul fiind nelipsit din magazin, învârtindu-se mereu de colo colo. Tata stătea retras în cămăruța din spate, pentru care trebuiau urcate patru trepte: se ocupa de contabilitate și corespondență. Își asuma și o îndatorire în plus: prăjitul cafelei.

Aparatura se afla într-o încăpere separată, în partea dosnică a clădirii; saci imenși conțineau cafeaua verde; o anume cantitate o turnai pe o tavă rotundă, cu margini înalte, ce se învârtea necontenit sub focul întreținut electric, până se obținea calitatea dorită, maroniu mai închis ori mai deschis. Tata mă lăsa să asist la operațiune, îmi dădea să ronțăi câteva boabe; până la sfârșitul vieții va agrea acest mod al degustării, înainte de a fi servit cu o ceașcă de cafea.

Mai straniu era jocul în care mă aventuram mintal înaintea somnului. Îmi imaginam că, din întâmplare, rămân, după închidere, uitat în magazin; și cu ce bunătăți mă delectez în liniștea nopții. Încercam șunca de Praga, dar nu cea presată, ci jambonul scump din care, cu un cuțit lung, subțire și ascuțit, erau tăiate mari felii subțiri; heringii marinați de înaltă calitate; caisele uscate, totuși zemoase, de ți se topeau în gură; brânzeturile fine, atent fermentate, străine ori autohtone, iar dintre ultimele „Năsalul”, un sortiment al cărui distribuitor unic în oraș devenise, de la o vreme, firma.

Mă minunez și azi de acest vis în semitrezie. Aveam de toate, mai ales când eram invitat la bunica Margareta, meșteră în prepararea bunătăților: ficat de gâscă păstrat în untură, în borcane burtoase, dulcețuri și murături înșirate pe rafturile cămării; la mesele cu musafiri – raci zvârliți de vii în apa clocotită și serviți cu tacâmuri speciale, cuțite găurite pentru ruperea cleștilor și furculițe asortate. De câteva ori am asistat la asemenea reuniuni în sufrageria încăpătoare a bunicilor, ocupându-mi locul la masa lungă, printre invitați, membri de familie și apropiați, unde femeile de serviciu aduceau bunătățile, una după alta. La prepararea unora mi s-a și permis să asist la bucătărie, unde bucătăreasa își demonstra arta, atent supravegheată de stăpâna casei.

Părinții mei nu duceau un trai comparabil. Tata, rămas singur, nu mă frustra de cele trebuincioase, cu toate că îmi transmisese – evident, învățată de la părinții proprii – interdicția de a lăsa vreun rest în farfurie: te serveai exact cu atâta mâncare cât să poți îngurgita!

Înaintea excursiilor duminicale, prin Schei, la Poiana, câteodată pe Postăvar, devoram o copioasă omletă cu șuncă. Băteam drumul cu piciorul, schiam prost, mai des mă uitam de pe margine la coborâșul unor prieteni schiori pe panta abruptă de la Postăvar la Poiana. Am frecventat și patinoarul de la poalele Tâmpei, fără prea mare succes. Nici la orele de gimnastică de acasă nu am dat rezultatele scontate. (Pentru a mă instrui, tata angajase un cunoscut foarte sărac, pe „Tibi”, ca să-l ajute bănește. Tiberiu Krausz avea să devină un pictor bucureștean amator de subiecte „pe linie”, schematice. Va emigra apoi în Canada.)

Primăvara, de sărbători, eram serviți cu supă din cap de miel și friptură de miel bine rumenită, asezonată cu salată de cartofi, jumătate cu boia, jumătate cu piper. Dar asta se va întâmpla mai târziu, în adolescență, când aveam să fim găzduiți în două camere lăturalnice din Prezan 5 și îngrijiți de doamna Porkolab, în aceeași persoană bucătăreasă și menajeră, cam leneșă în toate atribuțiile ei.

Anterior, tata îmi oferise mese într-o formă mai parcimonioasă și mai frustă. Vindea de-ale gurii fără să știe să le și prepare. Nu era și nu mă lăsa

să fiu nici *gourmand*, nici *gourmet*. Laolaltă cu dezinteresul mamei pentru gospodărie, acest lucru ar putea să motiveze timpuriile mele vise compensatoare.

(Pare greu de crezut, dar la Brașov n-am gustat niciodată ciorbe, mititei, telemea, măsline. Abia la București mă va converti Janina la bucătăria românească, mult mai pe gustul meu decât cea ungurească, grea în toate, cu multă untură și smântână, paste și dulciuri.)

Mama a experimentat variate îndeletniciri ajutătoare pentru o tânără soție cu traiul asigurat. A încercat să se ocupe de îngrijirea copiilor handicapați, ca psiholog particular fără diplomă, dar cu vechi interese și convingeri în materie. S-a lăsat repede păgubașă. Prefera să-și îndemne soțul să petreacă unele seri, împreună cu apropiații, la restaurantul Coroana. Tata avea o înțelegere secretă cu chelnerul: să comande șampania cea mai scumpă, dar să-i fie adus un vin spumos obișnuit: important era să satisfacă nazurile consoartei, care nici nu deosebea băuturile.

Prin intermediul unor prieteni, ea și-a descoperit însă curând vocația reală, de ziaristă.

*Brassói Lapok* (*Pagini brașovene*) era un cotidian prestigios în tot Ardealul, înființat în 1895, înnoit în 1924; din 1932, apărea cu un supliment duminical în tiraj de masă, *Népújság* (*Jurnalul popular*).

În acest din urmă an mama a fost angajată, la cele două publicații, ca redactor corespondent. A parcurs o lungă ucenicie. Alerga pe la tribunale, primărie, jandarmerie, să culeagă știri de câteva rânduri. Informațiile erau publicate fără semnătură. Cotidianul și suplimentul, citite de maghiari în tot Ardealul și chiar peste hotare, erau realizate numai de opt redactori. N-a încetat să-mi reamintească asemenea performanțe interbelice, deloc singulare, în contrast cu șleahta băgătorilor de seamă angajați după război la publicații mult mai slabe. Ea însăși, deși burgheză înstărită, a acceptat să se ridice lent și anevoios până a-și vedea semnătura în paginile ziarului. A publicat întâi articole și schițe, iscălite *Gyulai Anna*, o combinație între prenumele soților; apoi și-a ales pseudonimul *Látó Anna* („Anna care vede", „Anna văzătoarea"), sub care își va tipări, mult mai târziu, și cărțile, cele de autor și cele traduse.

De la angajarea la ziar, o vedeam pe mama și mai rar. În câte o seară se așeza pe marginea patului meu și îmi povestea una-alta. Tot pe la patru și cinci ani am întovărășit-o în două excursii de vară, nu țin minte în ce ordine. O fotografie păstrată ne surprinde pe malul mării, ea foarte bronzată, printre cunoscuți, eu jucându-mă în nisip. Îmi amintesc dublul chin îndurat într-o stațiune transilvăneană vestică (Băile Felix?), unde instructorul de înot mă ținea agățat de o prăjină, mai și împingându-mă cu ea sub apă, întru edificare; și unde (apropo de mâncărurile detestate) am fost îndopat cu supă de ștevie și sparanghel soté.

*Brassói Lapok* avea sediul la două case de magazinul Farkas & Co. În spatele clădirii de pe stradă, nevăzută de trecători, a fost ridicată o construcție funcțională, cu tipografia la parter și redacția la etaj. Unul dintre proprietari și editorul efectiv era Kahána Bernáth; conducătorul administrației și difuzării – Kahána Samu, prietenul tatălui meu, care îl atrăsese în aventura cu IMPREKOR. Proprietarul și administratorul erau frați.

(La ziar au lucrat mulți prieteni ai părinților mei, despre care va mai veni vorba: Kőműves Géza, Halász Sándor, iar în ultimii ani – înaintea suprimării seriei interbelice, în 1940, de către legionari –, ca redactor-șef, cunoscutul publicist Kacsó Sándor.)

Clanul Kahána provenea din Moldova, aproape de vechea graniță. Părinții, cu cei zece copii, trecuseră în Bicazul ardelenesc pentru a încerca să scape de sărăcie.

Dintre ei, doar Bernát s-a îmbogățit. Și-a sporit averea datorită ziarului transformat într-un cotidian maghiar cunoscut și recunoscut. Avea să rămână, ca mentalitate, „marele burghez” al familiei, chiar și când își va pierde averea. După război va emigra în Israel, cu unul dintre nepoții săi (fiul cunoscutului actor de teatru și film din Tg. Mureș, Kovács György), și va trăi ultima parte a vieții într-un kibbutz.

Frații și surorile lui, în orice caz cei apropiați părinților mei, cunoscuți și de mine, erau intelectuali comuniști.

Cel cu o biografie extrem de zbuciumată, Kahána Mózes (născut în 1890), s-a numărat printre întemeietorii ambelor secții ale Internaționalei a III-a, și cea din Ungaria, și cea din România. S-a tot mutat, cu însărcinări ilegale, la Berlin, Paris, Moscova, înapoi la București; în 1926 a fost condamnat la șapte ani de pușcărie și întemnițat la Doftana; în vremea unei tentative de evadare a fost împușcat și i s-a amputat un picior; a trecut granița ilegal în Uniunea Sovietică, a revenit în România (1937), apoi a trecut din nou, clandestin, Prutul (1940). Pe parcurs, a scris, sub diverse pseudonime, proză maghiară, nu fără oarecare ecou în mediile „de stânga”. Romanul său, sub pseudonimul Köves Miklós, *Hat nap és a hetedik* (1940), va fi tradus în română de Remus Luca, sub titlul *Șase zile și a șaptea* (1972). După război, mutat în Chișinău, a participat la viața literară în „limba moldovenească” și cu litere cirilice. S-a întors la Moscova (1956). A parcurs toate deziluziile politice cu putință. Îmbătrânit în singurătate și sărăcie, a solicitat repatrierea. Gheorghe Gheorghiu-Dej i-a refuzat-o. În schimb, Kádár János i-a dat aprobarea cerută. La Budapesta a primit o locuință confortabilă, cu pensie de vechi ilegalist. Acolo a și murit (1974).

Doi frați ai săi și-au împărțit viața între profesie, scris și politică.

Samu a fost ziarist tot timpul, după Brașov, la București, ca redactor-șef adjunct la cotidianul de limbă maghiară *Előre*. Ajuns tot acolo pe post de corector, tata avea să-i rămână prieten apropiat, până la moartea acestuia.

Ernő/Ernest a absolvit medicina la Viena, a fost medic în diverse localități, apoi internist și psihiatru la Brașov (între 1925 și 1940). Era atașat individualpsihologiei create de Adler și publica articole de confruntare cu psihanaliza „clasică”, freudiană, în revista lunară clujeană *Korunk*, condusă de Gaál Gábor. Mutat la București și deschizând un cabinet de cardiologie, va fi, după război, angajat ca medic la Ministerul de Interne, apoi la Spitalul „Elias”, fiind cooptat și în grupul de medici ai conducerii superioare de partid.

Două surori au trăit la Cluj. Una dintre ele a ajuns acolo în ultima parte a vieții, după ce a suferit o tragedie cumplită. Soțul ei, Victor Cherestesiu,

istoric de profesie, preocupat de relaţiile româno-maghiare şi autor al unui dicţionar româno-maghiar, a fost numit ambasador în Finlanda. Unicul lor fiu a murit acolo, înecat. Întorşi acasă, ea a refuzat ani de zile să se mai ridice din pat. Mama îi era prietenă, o dată am vizitat-o împreună.

Din următoarea generaţie a clanului s-au afirmat profesionişti de marcă: un operator şi regizor de filme, cu deosebire documentare, Ştefan Fischer; o psiholoagă şi, totodată, sportivă de performanţă (la un moment dat campioană de tir), Iudita Moscu; un filosof optând pentru cercetare şi publicistică în limba română, Petru Vaida, autor de cărţi şi studii de istoria filosofiei autohtone, de la Dimitrie Cantemir la Tudor Vianu.

Ş.F. a emigrat şi a făcut carieră de cineast la Saarbrücken. Pe I.M. am vizitat-o, câteva ore, la Aachen, unde trăia împreună cu fiica ei; fiul Iuditei – fost student de-al nostru la Facultatea de Limbi Străine, specializat în germană şi engleză – lucra la emisiunile de limba română la Radio Köln.

Cu P.V., apropiat din tinereţe, conversăm când şi când la telefon. Ni se mai şi încrucişează drumurile în Piaţa Amzei, unde locuieşte. Vorbim româneşte, limba pe care am îmbrăţişat-o amândoi, după maghiara nativă.

Fraţii lui după tată – care se recăsătorise cu o creştină unguroaică – sunt gemeni, au urmat Facultatea de Filosofie, mai şi folosindu-se de asemănarea lor perfectă pentru a se prezenta unul în locul celuilalt la examene. „Bandi" şi „Tomi" au adoptat numele de familie matern, Bokor, şi s-au dedicat publicisticii maghiare, apoi politicii UDMR.

Schimbările de limbă şi de mentalitate de la o generaţie la alta mi-au fost reconfirmate de un „caz", multă vreme necunoscut mie – în ciuda unui punct de pornire din preajma alor mei.

Am început acest capitol cu referirea la medicul de familie care mă înzdrăvenise la naştere. Era doctorul Herskovits Ernő/Ernest, după obiceiul burghez al vremii remunerat în avans anual, pentru ca la chemarea din orice zi şi oră să vină acasă spre a ne consulta.

Din rememorările vieţii lui Alain Paruit, traducătorul atâtor volume româneşti în franceză, aflu că tatăl lui a fost braşovean, evreu ungur, Herskovits Endre/Andrei. După bacalaureatul din 1927, acesta a emigrat la Paris, a urmat Medicina, s-a căsătorit cu Micheline-Christiane, originară din Ardennes, profesoară de franceză. Andrei H. a fost un comunist devotat, după obţinerea cetăţeniei – membru al PCF; a participat la rezistenţa antihitleristă; a îndeplinit şi sarcini primite pe filiera PCR; deconspirat ca agent de influenţă printre românii imigranţi, a fost expulzat din Franţa şi s-a repatriat în România, cu soţia şi cei patru copii ai lor.

După vârstă, Andrei Herskovits putea fi fratele mai mic al doctorului Ernest Herskovits, eventual vărul acestuia, nu am cum să verific rudenia probabilă.

În orice caz, fiul său, Alain, născut în 1939, l-a însoţit la Bucureşti, unde a urmat Liceul „Titu Maiorescu" (acum „I.L. Caragiale"), fiind poreclit „comunistul clasei". A absolvit franceza la Facultatea de Limbi Străine. A lucrat ca spicher la Radio şi ca traducător pe lângă delegaţii oficiale: astfel a mediat

întrevederea lui Maurice Thorez, în vacanţă la Eforie, cu Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica.

Folosindu-se de o împrejurare tragică din familia soţiei sale, la care voi reveni (soacra lui a înnebunit în puşcărie şi a fost internată într-o clinică din Israel), a reuşit să obţină repatrierea în Franţa. Ascultătorii îi vor reîntâlni vocea la Radio „Europa liberă". Prin traducerile lui, se va distinge ca principal emisar al literaturii române la Paris.

Dacă aş fi avut inspiraţia să-l descos la timp pe tatăl meu, mi-ar fi putut suplimenta detalii asupra traiectoriilor întortocheate ale foştilor săi cunoscuţi braşoveni. Adusese vorba despre mai tânărul poet, eseist şi traducător din exil Ştefan Baciu (născut în 1918). Venise de bună seamă în contact cu el prin părinţi: Ioan Baciu, profesor de germană la Liceul „Andrei Şaguna", şi Elisabeta Baciu, născută Sager. Aflase câte ceva despre cariera lui Ştefan Baciu, absolvent de Drept la Bucureşti, ataşat de presă la Berna, profesor de literatură şi civilizaţie hispano-americană la Rio de Janeiro, Seattle, Honolulu; şi îşi reamintea tinereţea braşoveană a acestuia. Cunoscuse mai îndeaproape, presupun, familia Sager – numele îmi sună în urechi –, jumătatea neariană a ilustrului poet-profesor (mort în 1993 în Honolulu).

Iată mostre ale celor plecaţi din Braşov: un tată comunist, cu un fiu disident literat; şi un diplomat cerând azil politic în 1948, spre a se dedica poeziei şi carierei universitare.

## 5

Guvernul liberal Tătărescu a stabilit în iunie 1934 relaţii diplomatice între România şi URSS. În iulie 1936, Nicolae Titulescu şi Maksim Litvinov au redactat protocolul unui pact de neagresiune între cele două ţări; dar Titulescu a fost curând înlăturat din fruntea Ministerului de Externe şi protocolul nu a mai fost semnat.

De bună seamă, după primul act diplomatic, relaţiile culturale româno--sovietice s-au dezgheţat întru câtva. Aşa au putut rula pelicule ruseşti recente pe ecranele cinematografelor.

Trebuie să fi avut, aşadar, şase-şapte ani când mama m-a dus la câteva asemenea filme.

Îmi aduc aminte de o scenă dintr-un film în care eschimoşii erau obligaţi să stivuiască până la înălţimea puştilor blănurile scumpe ale animalelor vânate de ei, iar câte un afacerist mai şi suplimenta arma cu o baionetă, pentru a înălţa grămada de blănuri, jefuindu-i pe neştiutorii locuitori ai gheţurilor.

Am văzut *Noul Gulliver* (1935), în regia lui Aleksandr Ptuşko, în care eroul îşi punea forţele în sprijinul piticilor asupriţi; şi *Copiii căpitanului Grant* (1936), cu actorul Nikolai Cerkasov în rolul lui Paganell, revăzut deseori în anii mei leningrădeni ca interpret celebru de film şi teatru.

M-a impresionat însă cu deosebire filmul *Putiovka v jizn'* (1931). A rulat la noi sub titlul *Drumul vieții*, mai corect ar fi fost *Drumul în viață*, de altfel tot aproximativ, întrucât *putiovka* înseamnă, literal, „foaie de drum", „bilet de călătorie", de astă dată nu spre o stațiune de agrement, ci „spre viață". Regia o semna Nikolai Ekk, iar rolul pedagogului, în fapt personajul principal, era interpretat de Nikolai Batalov (tatăl bine-cunoscutului, în timpul maturității generației mele, actor Aleksei Batalov). Era povestea disciplinării, câțiva ani după Revoluția din Octombrie, a unui grup de copii al străzii, *bezprizornîie*, „nesupravegheații", „abandonații", „lăsați de capul lor", ca sens apropiat de francezul *sans-abri*. Haita lor umbla hai-hui pe străzile moscovite, în zdrențe, aciuiați pe sub poduri, pușì pe furtișaguri; de pildă, unul taie cu lama spatele paltonului de blană al unei doamne, o îmbogățită NEP („Noua Politică Economică" de după războiul civil), și îl decupează cu atâta măiestrie, încât dumneaei își continuă semeață plimbarea, în hohotele de râs ale trecătorilor. Pedagogul „de tip nou", gen Anton Makarenko, intuiește fondul nepervertit al celor loviți de soartă, le propune să meargă împreună pentru a construi o cale ferată, vor avea cu ce se hrăni, unde locui. Riscă un prim experiment: îi încredințează unuia dintre ei bani spre a cumpăra provizii pentru călătorie. Micul erou al narațiunii rezistă ispitei, nu fuge cu suma primită, plătește alimentele, mai și șterpelește pe deasupra un jambon, prinde în ultima clipă trenul pus deja în mișcare – spre încântarea pedagogului. La fața locului, în sălbăticie, majoritatea tinerilor se pun pe treabă, defrișează terenul, așază șinele, duc întreprinderea la bun sfârșit. Numai unul reticent fuge de grup, se aciuează în pădure, așteaptă să se răzbune pe fostul lui prieten, cu care fusese ca frații; iar când acesta testează traseul pe o drezină, premergătoare a primului tren, îl înjunghie. Așa că, în fața trenului împodobit sărbătorește, ajunge în tabără platforma cu trupul neînsuflețit al tânărului.

Cei doi se numeau Mustafa și Kolka, de la Nikolai. Semnificativă pentru „înfrățirea popoarelor sovietice", reală în faza timpurie a URSS, inclusiv față de musulmani, era distribuirea anume a lui Mustafa în rolul micului erou pozitiv; deși nu mai țin minte dacă prenumele îi indica efectiva apartenență la o populație minoritară, sau pur și simplu i se lipise, ca poreclă, unui copil abandonat de părinți. Nici una dintre variante nu modifică, totuși, evidența că la începutul anilor '20 încă nu se instăpânise în cultură lozinca „rușii – primii între egali", pe care avea s-o manipuleze Stalin în timpul războiului.

Dincolo de asemenea detalii: o istorie sentimentală, în plus și tezistă, se va ricana acum. Atunci, m-a impresionat, și nu doar pe mine; am consemnat-o pe larg în prima mea carte de memorii, cu rezumarea câtorva scene: tăiatul blănii, furtul jambonului, pisica lovită fără nici un motiv cu o cărămidă ș.a.

Tot în *Secolul nostru cel de toate zilele* am trecut apoi la întâia mea „angajare" politică, fără să-mi amintesc dacă a fost înainte ori după vizionarea filmului. Nu pot indica nici acum succesiunea exactă, dar cu siguranță faptele s-au petrecut la mică distanță.

Era vorba de războiul Italiei cu Etiopia (sau Abisinia, cum o numeam pe atunci). Reamintesc desfășurarea lui. Benito Mussolini s-a pregătit de atac

încă în 1934. Guvernul lui Haile Selassie s-a adresat Ligii Națiunilor la începutul anului 1935, fără succes însă. În octombrie, mareșalul Pietro Badoglio atacă și începe cucerirea Etiopiei. Liga Națiunilor califică Italia drept agresoare, dar sancțiunile economice nu au efect. Armata etiopiană e definitiv înfrântă la începutul anului 1936, în luna mai e ocupată capitala, regele Victor Emmanuel al III-lea e proclamat împărat al Etiopiei; în iunie, aceeași Ligă a Națiunilor consfințește cucerirea. (Țara va fi eliberată de britanici în 1941.)

Așadar, prima mea confruntare politică am avut-o la șapte ani. Ea m-a pus față în față – paradoxal – cu tânăra servitoare din secuime aflată în slujba familiei. Ea ținea partea „domnilor" italieni, împotriva „negroteilor" împuțiți. Săracă, îi adora pe bogații puternici. (Într-un jurnal de actualități am văzut, la cinematograf, doamne italience dăruindu-și brățările și inelele de aur pentru susținerea armatei Ducelui.) Sub influența părinților, desigur, eram antirasist. Ne-am înfruntat dur și des în bucătărie, în timp ce ea trebăluia acolo, eu ajungând la lacrimi, într-o stare de isterie. Mama a încercat s-o îmbuneze, rugând-o să-mi facă unele concesii. A refuzat cu demnitate. Iar eu am fost îngenuncheat definitiv: Addis-Abeba a căzut a cincea zi după ce împlinisem opt ani.

În războiul civil spaniol, care avea să izbucnească în 1936, n-am mai investit tot atâta patimă. Bineînțeles, am ținut cu republicanii și cu Brigăzile Internaționale, împotriva lui Francisco Franco, a unităților marocane, a clerului superior, a lui Moța și Marin. Mă solicitau însă tot mai mult problemele familiale și personale. Am urmărit, totuși, fazele războiului, până când trupele franchiste au cucerit, în ianuarie 1939, Barcelona. Poate că rezistența catalanilor m-a făcut să-i simpatizez pe aceștia toată viața. Desigur, m-a afectat noua coincidență: victoria definitivă a lui *Caudillo* a avut loc tocmai de ziua mea: împlineam unsprezece ani.

Oricum, într-un anumit segment al copilăriei, politica europeană m-a preocupat mai mult decât în perioada ulterioară, tocmai când ar fi fost cazul să mă intereseze îndeaproape. Adolescentul era confiscat însă, în bună măsură, de propriile sale trăiri și căutări.

N-aș vrea să creez impresia că aș fi fost de timpuriu un „animal politic" nefiresc de angajat. Trăiam asemenea altora de vârsta mea, doar că mai retras. Ca unic copil, părinții mi-au asigurat totul, dar îmi acordau timp numai intermitent, serile. Putea fi și din cauza faliilor apărute treptat în relația lor intimă.

Janina îmi spune că a avut o copilărie fericită. Nu mi-o amintesc pe a mea astfel. Sensibilitatea mi-a fost deseori rănită. Într-o zi, certat de bunicii Leitner, am fugit din casa lor, la propriu, am alergat fără oprire câțiva kilometri, până în Dragalina, unde am ajuns complet epuizat. În această locuință am fost pus să învăț vioara; exersam rar și fără tragere de inimă. (La fel se va întâmpla, în adolescență, cu lecțiile de pian și de violoncel.) Din căminul nostru, mama absenta tot mai des și mai îndelungat. Iar după despărțirea părinților, acolo aveam să mă îmbolnăvesc de scarlatină, într-o formă destul de severă. La început m-a îngrijit tata, apoi, luând boala de la mine, a căzut

și el la pat. I-a telegrafiat mamei la Budapesta să vină – după opinia ei cu o oarecare *Schadenfreude*, „bucurie de necaz” (necazul altuia) – pentru a-mi supraveghea însănătoșirea.

Lecturile mele timpurii mă împingeau spre interiorizare, totodată susținându-mă. Ce cărți am citit? Nu altceva decât citesc îndeobște copiii, poate doar cu ceva peste media urbană din vremea aceea. Îmi aduc aminte de trei autori.

Daniel Defoe, cu *Viața și aventurile lui Robinson Crusoe*, într-o ediție prescurtată în maghiară. M-au fascinat detaliile adaptării eroului pe insula nelocuită, ca și modul în care l-a civilizat, pas cu pas, pe băștinașul Vineri. A fost prima dintre utopiile cu care am venit în contact și unul dintre antidoturile disprețuirii „sălbaticilor”, în acord cu compasiunea pentru etiopienii maltratați.

Am citit mai multe romane de Jules Verne, nu rețin în ce ordine: *Călătorie spre centrul Pământului*, *Copiii căpitanului Grant*, *Ocolul Pământului în 80 de zile*, probabil în forme adaptate pentru copii. Dar cartea care m-a atras cu siguranță cel mai mult a fost *Douăzeci de mii de leghe sub mări*. Drumurile submarinului Nautilus și aventurile căpitanului Nemo mi-au hrănit copios imaginația. Era, în fond, o altă viețuire „insulară”, decupată din restul lumii și desfășurându-și autonom existența. Și constituia tot o utopie, chiar dacă una tehnică. Nu m-au atras proiecțiile tehnologice, fie și surprinzător de clarvăzătoare. Mă întreb însă dacă nu intuiam anumite corespondențe ale „lumilor închise”, la Defoe și Verne, cu condiția dublului minoritar, spontan marginalizat în medii tot mai ostile, din care caută modalități agreabile de evadare mintală.

În orice caz, Karl May – autor dintre cei mai citiți, în vremea aceea, de tinerii germani și, prin rapidă asimilare, de către maghiari – mi-a satisfăcut simpatia timpurie pentru nedreptățiți. Romanele sale despre Vestul Sălbatic, cu naratorul Old Shatterhand și care, reunite într-un ciclu de patru volume, purtau numele șefului indian *Winnetou*, au constituit, pentru mine, lecturile cele mai fascinante ale copilăriei. Dacă scriitorul însuși nu pășise însă pe tărâmurile Lumii Noi și doar își imaginase atâtea întorsături ale luptelor colonizatorilor cu „pieile roșii”, de ce nu l-ar fi putut urma în aventurile sale inventate și cititorul său firav, dar predispus la visare și la inventarea unor tărâmuri fantasmagorice personale?

Mă opresc aici, fiindcă *Ivanhoe* (Walter Scott), *Ultimul mohican* (Fenimore Cooper), *Coliba unchiului Tom* (H.E. Beecher-Stowe), *Aventurile lui Tom Sawyer* și *Aventurile lui Huckleberry Finn* (Mark Twain), *Thyl Ulenspiegel* (Charles de Coster), ca și alte cărți de acest gen, majoritar anglo-saxone, dar și unele franceze sau germane, le-am citit mai târziu. Tot așa, romanele maghiarilor Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond. Atunci, în adolescență, aveam să scot, probabil, din raft și câte un volum din seria amplă a scriitorilor ardeleni maghiari, legat în pânză albă moale, plăcută la atingere, la care tata era abonat pentru susținerea editurii respective. Capul de serie era, desigur, Tamási Áron, ardelean prin excelență în tot ce scria, chiar dacă stabilit în Ungaria.

Lecturile ulterioare le voi putea reconstitui exact din listele consemnate și comentariile adăugate în jurnalul anilor din timpul războiului și de după.

O îndeletnicire aparent de alt ordin completează profilul formării mele. Și în copilărie, și în adolescență am fost deseori bolnav, aveam o constituție fragilă. Mi se infectau sinusurile, medicul le drena din timp în timp, prin spargerea dureroasă a cavității nazale. Pentru a contracara furunculele rebele, apărute deseori, eram pus la regim, interzicându-mi-se tot ce îmi plăcea mai mult, castraveții murați, muștarul, orice alte picanterii. Febricitam din cauza stării precare a plămânilor. Eram consemnat ore lungi într-un șezlong de pe balcon sau din grădină. Puteam citi, visa ori molfăi unicul castravete în oțet permis, pe care-l înfășuram în tifon pentru ca delectarea să dureze mai mult. Când cădeam la pat, timpul trecea și mai încet.

Într-o astfel de perioadă, bunicul S. mi-a dăruit o bogată colecție de monede cu care să mă pot juca. Datau din diverse epoci și țări. Le deșertam pe o măsuță de lângă pat și le organizam cu totul impropriu. Construiam din ele cetăți, fortificații, bastioane, intrări, le aranjam față în față ca armate vrăjmașe. Le mișcam pe parcă ar fi fost batalioane, puse unele să apere, altele să atace fortificația. Cu aceste invenții, trecea timpul dintre mese.

Nu excelam în jocurile de cărți, șah ori, mai târziu, Monopoly. Mânuiam dezinvolt numai câmpurile de luptă desfășurate în șirurile monedelor adverse.

Un loc comun atribuie evreilor două opțiuni de bază: banii ori ideile. Banii m-au preocupat de timpuriu doar pentru jocul de idei.

## 6

Nici mama, nici tata nu erau credincioși. Ambilor li se aplica vorba lui Sartre: „Evrei sunt cei pe care ceilalți îi numesc evrei”. Aparțineau comunității, fără să ia parte la activitățile ei. Din locuință lipsea orice semn al apartenenței religioase, nu erau celebrate sărbătorile ori ritualurile specifice. Mama se considera ziaristă maghiară, îndrăgostită de limba și literatura ei. Tata își vedea de treburi, fără să-l preocupe confesiunea în care se născuse și fusese încadrat.

Pe bunicii materni, de asemenea, nu i-am surprins în vreo postură religioasă.

Tot ce am aflat despre iudaism mi-a fost mijlocit de către părinții tatălui.

În prealabil să arăt însă deschiderea lor „ecumenică”.

Slujnicelor le asigurau zile libere de sărbătorile creștine. În seara de 24 decembrie mă trimiteau cu bona la plimbare prin orașul înzăpezit (nu țin minte din copilărie vreun Crăciun brașovean ocolit de ninsoare), peste tot la ferestre pâlpâiau luminițe sărbătorești, ca la întoarcere să găsesc bradul împodobit, cu darurile stivuite dedesubt pentru fiecare membru al familiei, la loc de cinste fiind ale mele, pe care le luam în posesie în timp ce cântam cu toții *„Stille Nacht, heilige Nacht”*. Și tot așa, de Paștele unguresc (catolic și reformat) ne duceam, un grup de băieței, inclusiv evrei, să le facem fetițelor o vizită de curtoazie, în dimineața Învierii, spre a le stropi cu apă de colonie, răsplătiți fiind cu ouă roșii și cozonaci.

Toate aceste obiceiuri le patronau mai ales bunicii, liberali ca structură și comportament. Moșteniseră însă și o înrădăcinare familială în tradițiile iudaice. Acest revers o caracteriza mai ales pe bunică, a cărei obârșie maramureșeană prelungea surse galițiene. Fără a se supune tuturor comandamentelor, voia să mențină o anumită continuitate cu predecesorii. Soției sale i se conforma, presupun, bunicul prin adecvarea la cutume, pe care, de bună seamă, le respectaseră propriii lui părinți și pe care, de aceea, le cunoștea în amănunt. Mai intra în ecuație și calitatea lui de membru dintre cei mai de vază ai comunității „neologe" brașovene, varianta austro-ungară a iudaismului „reformat" întemeiat în Germania modernă și extins și în alte țări, inclusiv în SUA. Ca personalitate foarte respectată în sinagogă și de către rabin (lăcaș de cult și oficiant tot de rit neolog), nu se putea sustrage unor îndatoriri de reprezentare, chiar dacă restrânse și, prin natura lor, mai puțin riguroase ale ritului de care aparținea (comparativ cu cel „ortodox"), în concordanță cu mentalitatea sa prin excelență liberală.

El mi-a adus la cunoștință că sunt „cohenit" – termen adaptat, la noi, după termenul ebraic *cohen* (plural *cohanim*), indicându-i pe descendenții cinului preoțesc. În acest sens, mi-a arătat un atestat de proveniență, ornat și cu o emblemă familială reprezentând un pește (oare de aceea să mă fi preocupat, la maturitate, pățaniile profetului Iona?!). S-ar putea ca acest certificat să nu fi fost decât o farsă de-a lui. În orice caz, rabinul neolog Ernest Deutsch mi-a confirmat prezența familiei noastre pe lista coheniților comunității; și m-a îndemnat să fiu mândru de respectiva „alegere". Totodată m-a avertizat că, în această calitate, îmi este interzis orice contact cu morții, că nu am voie să intru într-un cimitir, deoarece toți cei din stirpea preoților, descinsă din primul mare preot, Aaron (el însuși provenit din tribul Levi), adică orice cohen-cohenit trebuie să se ferească de necurățenia morții. Nu i-am urmat îndemnul, niciodată nu aveam să mă simt un „ales", nici ca făcând parte din poporul celui dintâi legământ cu Dumnezeu și nici ca prezumtiv oficiant învestit cu prerogative ritualice.

Oricum, prin bunici am dobândit primele cunoștințe firave despre obiceiuri și sărbători. Se întâmpla să trec pe la ei tocmai cu asemenea ocazii. În după-amiaza de vineri, bunica punea masa de Șabat, după care aprindea două lumânări în ajunul zilei alese a săptămânii: a șaptea zi, cea de odihnă, în cinstea apogeului creației lumii. De vineri, de la asfințitul soarelui, până sâmbătă, la apusul soarelui, țineau Șabatul, în timpul căruia totuși nu posteau, iar bunicul nu se ducea la sinagogă.

În genere, nici bunicii nu țineau prescripțiile alimentare *cașrut*, numit în diverse limbi *cașer*, *cușer*, *koscher*. Carnea și laptele erau cu dezinvoltură amestecate, preparatele din porc nu le considerau prohibite – deși bunica prefera gâștele, le creștea, le îndopa ca să aibă ficatul mărit, și nu folosea la gătit untura de porc. Bunicul îmi dădea mica sumă necesară ca să mă ospătez într-un birt de pe strada centrală specializat în cremvurști și „polonezi", preparați, evident, din carne de porc.

Mult mai târziu aveam să mă documentez cu privire la zilele de sărbătoare iudaice. Legea biblică prescrie șapte la număr: *Roș Hașana* (Anul Nou), *Iom*

*Kipur* (Ziua Iertării), prima zi de *Sucot* (Sărbătoarea Corturilor) – trei zile comemorative de toamnă succesive, din septembrie sau octombrie; apoi prima și ultima zi de *Pesah* (Paștele), de obicei în aprilie; plus încă două, în locul cărora prefer să amintesc alte două sărbători „istorico-naționale”, nemenționate în Tora: *Purim* (Sărbătoarea sorților), din februarie ori martie, și *Hanuca* (Inaugurarea), cu cele opt zile ale ei, din decembrie.

Cea mai sfântă zi din calendarul religios evreiesc este Iom Kipur, punctul culminant al celor zece zile de penitență care încep de la Anul Nou calendaristic, Roș Hașana.

Odată am asistat la straniul ritual de căință (*Kapara*), în dimineața dinaintea sărbătorii: după ce a citit rugăciunea prescrisă, bunicul a învârtit de trei ori în jurul capului un cocoș (o femeie ar fi procedat tot așa cu o găină) pentru a transfera păcatele comise asupra păsării – pe care apoi, la cină, înaintea postului, bunicii aveau s-o mănânce. De altfel, cele 25 de ore de Iom Kipur, de la apusul soarelui, până a doua zi, la apariția primei stele pe cer, erau singurele în care bunicii posteau. În seara sărbătorii, bunicul recita *Kol Nidre* („Toate jurămintele”), care îi dezlega pe credincioși de legămintele, făgăduielile și angajamentele contractate în anul iudaic precedent, involuntar ori sub constrângere. Să fi rostit această introducere de Ziua Iertării în ebraică ori în aramaică? N-aveam de unde să știu. În orice caz, a doua zi mergea neapărat la sinagogă și se întâmpla să mă ia câteodată și pe mine cu el. Cu o mare deosebire: el participa la slujbă, iar noi, copiii, ne jucam în curtea sinagogii.

De celelalte zile de sărbătoare obligatorii îmi amintesc pe sărite. Bunicii respectau, cu siguranță, Roș Hașana. De Pesah țineau Sederul, ceremonia casnică în prima sau în primele două zile de Paști. În ajunul sărbătorii, bunicul rostea invocarea ritualică: *Maniș tana halaila haze*, „Cu ce se deosebește această noapte” de celelalte nopți – anume prin cruțarea primilor născuți evrei de către Îngerul Morții, prilej de a înlesni exodul poporului evreu din Egipt. Procurând și mâncând pască nedospită, cu siguranță nu eliminau însă din locuință, cum se cerea, alimentele pe bază de aluat dospit. Rememorau, de Purim, evenimentele din *Cartea Esterei*, de la curtea lui Ahașveruș (Artaxerxe), cu uneltirile lui Haman (Aman) și cu cinstirea lui Mordehai (Mardoheu). Iar de Hanuca celebrau victoria Macabeilor asupra monarhiei seleucide, urmând obiceiul „aprinderii luminilor” în ordinea descrescătoare a celor opt lumânări pe parcursul tot atâtor zile.

Dualitatea la care m-am referit la început a caracterizat însă și existența lor, a singurelor persoane din preajmă care mai țineau anumite prescripții religioase. Acestea constituiau mai degrabă excepții de la regula lor de comportament, în esență laic. Ca dovadă, n-au încercat să-și influențeze fiii și fiicele în adoptarea ritualurilor. Nici pe mine, singurul nepot de lângă ei (un alt nepot trăia la Timișoara, o nepoată la Budapesta, amândoi ceva mai tineri decât mine), n-au căutat să mă atragă pe făgașul religiozității și nici măcar să mă instruiască în privința prescripțiilor pe care, parțial, le mai urmau.

Exista un pact tacit între ei și părinții mei: lipsa oricărei obligații în ceea ce îi și mă privește. În cazul meu au pretins doar circumcizia din a opta zi

de la naştere, adică *bar mila* (literal: „legământul circumciziei”), și *bar mițva* (literal: „fiul poruncii”), cu prilejul împlinirii vârstei de treisprezece ani. Aceasta din urmă avea să fie în cazul meu o ceremonie penibilă: n-am fost în stare să memorez textul ebraic pe care trebuia să-l rostesc în sinagogă, rabinul Deutsch mi-a „suflat” cuvintele rugăciunii inițiatice. Am ajuns totuși, prin acest tertip, bărbat învestit cu prerogativa de a face parte din *minian* („numărul”), acel obligatoriu cvorum de rugăciune de zece persoane; un drept pe care n-aveam să-l exercit decât foarte rar, nici măcar la înmormântarea tatălui meu, în cimitirul acoperit de nămeți, din acel decembrie 1991, când nu aveau de unde să fie adunați, în grabă, cei zece bărbați, iar groparii m-au asigurat că putem pune liniștit și arborii la socoteală...

La împlinirea vârstei de șapte ani, tata m-a înscris în clasa I la școala evreiască din clădirea alăturată sinagogii, unde predarea cunoștințelor elementare se desfășura în limba maghiară. Motivul temporarei decizii, stranie pentru el, trebuie să fi fost despărțirea, deși încă neoficială, de mama: între 1935 și 1936 ea se transferase, în calitate de corespondent al ziarului *Brassói Lapok*, la București. A locuit aici, la sora ei mezină, pe Strada Luterană nr. 21. Mătușa mea „Ági”, Agneta Leitner, se măritase cu domnul Heinrich Scharfstein, originar din Cernăuți, devenit managerul, foarte bine situat, al unei fabrici de parfumuri din capitală. Îl revăd vag în minte pe acest industriaș simpatic, în vizită la socrul brașovean; ne puteam întreține cu el în germană ori română, limbile sale de bucovinean neștiutor de maghiară.

Singura amintire din acest început neuzual de școlarizare e șotia pe care personal am pus-o la cale. De undeva am aflat de un praf cu efecte pasămite afrodiziace. L-am procurat, l-am presărat peste crema napolitanelor șterpelite din magazinul tatii, iar produsul l-am oferit, într-o recreație, fetițelor din clasă. Împreună cu prietenii, care fuseseră puși în temă, am așteptat cu înfrigurare promisul puseu erotic. La șapte ani n-avea cum să se declanșeze. Fetele și-au văzut de treabă. Pe mine, în schimb, m-a cuprins groaza, timp de câteva zile, că administrația școlii va afla întâmplarea și voi fi sancționat. N-a urmat nimic.

Din anul următor tata m-a mutat la o școală de stat cu predare în limba română.

Adaug câte ceva despre rabinul Deutsch. Oficiant la slujbe și veghind asupra prescripțiilor ritualice, era un intelectual fin, cu o solidă cultură. Își onora numele vorbind o germană aleasă, o șlefuia prin lecturi, poseda o amplă bibliotecă, cu rafturi doldora de cărți ebraice, nemțești, maghiare. Mă simpatiza în mod vădit, datorită bunicului și fiindcă spera, pare-se, într-un viitor al meu cărturăresc. Voia să contribuie la pregătirea acestuia. În privința limbii ebraice n-a ajuns însă cu mine nicăieri: mi-a rămas întipărit în minte un singur cuvânt: *sus*, „cal”. A reușit, în schimb, să-mi trezească ispita, nu doar a lecturii, ci și a comentării ei speculative.

Mi-a dat să citesc *Șir ha-Șirim* (*Cântarea Cântărilor*) în mai multe variante germane, una în care un exeget i-a reordonat versetele într-o succesiune care să o facă mai transparentă ca desfășurare și mesaj. Dintre toate volumele pe care mi le-a împrumutat pentru scurtă vreme, acesta m-a fascinat. Poemul

liric din Hagiografe, secțiunea a treia în canonul biblic iudeu, atât de îndrăgit și de exegeza creștină, îl citisem, din biblioteca bunicului, în clasica traducere maghiară protestantă a lui Károli Gáspár; poate că am răsfoit și versiunea întemeietoare de limbă germană a doctorului Martin Luther. Dar jocul permutării versetelor într-o ordine necanonică mi-a aprins imaginația. Un asemenea joc, la propriu naiv, voi încerca, la facultatea clujeană cu baladele secuiești puse în relație cu cele scoțiene, surprinzător de asemănătoare în ciuda posibilității reduse de contaminare reciprocă medievală. Cât privește *Cântarea Cântărilor*, ea îmi dăduse primul impuls, atât de îndepărtat în timp, pentru repetatele lecturi de maturitate din Biblie, care vor duce și la comentarii scrise – de îndrăgostit amator și, pe deasupra, liber-cugetător.

Aflu dintr-o istorie a comunității evreiești brașovene detalii, neștiute sau uitate de mine, despre avatarurile rabinului Ernest Deutsch. La 16 noiembrie 1940, când legionarii vor ocupa complexul sinagogal neolog din Strada Poarta Schei, îl vor scoate cu violență din apartamentul său de acolo. În anii războiului se va împotrivi interdicțiilor de ordin religios și va susține păstrarea tradițiilor religioase evreiești, periclitate laolaltă cu enoriașii lui.

A exercitat funcția de rabin neolog între 1927 și 1948. Curând după aceea a emigrat în Israel.

## 7

Nu-l părăsesc încă pe rabinul Deutsch, întrucât el a condus și școala primară a comunității neologe, din clădirea de lângă sinagogă. Cunoștințele elementare erau predate în limba maghiară de către o învățătoare.

Mă întreb din nou: la cei șapte ani reglementari, de ce m-au înscris părinții, liber-cugetători, tocmai aici, în clasa I primară? Din comoditate, presupun. Aceasta le era opțiunea mai la îndemână, în timp ce căsnicia li se destrăma. Începuturile școlarizării mele au fost astfel suprapuse divorțului lor, cel efectiv și apoi cel legiferat. Și chiar dacă numai ulterior am aflat despre el, în fapt „s-a amestecat” în viața mea încă din 1935 și 1936. De aceea includ ruptura lor *între* primii mei doi ani de școală.

Din cel dintâi rețin doar amintita șotie prostească. Întâmplarea dovedește inconștiența mea totală. Școala nu mă interesa, nu cred să fi învățat ceva la ore, așteptam clopoțelul anunțând joaca din curte, prelungită cât mai mult. Nu realizam drama consumată, între timp, acasă.

Atât în orașele provinciale, cât și în București, mondenitățile acaparau mediile burgheze și intelectuale interbelice. În Ardeal, sub influența noilor psihologii, dar și a literaturii, la ordinea zilei se afla emanciparea feminină. Sexul frumos nu se mai recunoștea slab, dimpotrivă, își aroga plenitudinea libertăților, inclusiv erotice. Un soi de „prefeminism” era propovăduit și practicat. Se formau cercuri din familii de prieteni, care organizau reuniuni, dansau, chefuiau și... își mai și schimbau între ei partenerii.

Prin convingeri și temperament, mama își aroga nesupunerea. *Nolens, volens*, în fapt mai slabul cap de familie *en titre* i se supunea. O scotea la petreceri, care lui îi displăceau. Îi suporta absențele de acasă, petrecute la redacție și cu colegi de lucru. Accepta escapadele estivale, alături de cumnata și prietena ei Hella, din casa părintească a acesteia, la Viena. Acolo a întâlnit un domn; austriacul i-a întors vizita la Brașov. Tata s-a împrietenit cu el, deși era măcinat de suspiciuni. Nu de aici avea să i se tragă însă nenorocul. Spun: nenoroc, întrucât o iubea fierbinte, chiar și după ce ea îi explicase că în lumea strâmtă brașoveană nu-și găsește locul, se simte sufocată, că trebuie să evadeze, să vadă lumea largă, spre a se realiza. Era, într-adevăr, o personalitate colorată, debordantă, fascinantă, pe când soțul ei întruchipa un *Bürger* cuminte: muncitor, cinstit, altruist. Pentru o soție talentată – prea puțin!

Așa că ne-a părăsit. Neoficial – în 1935, detașându-se la București și locuind, așa cum am spus, la sora și la cumnatul ei. Oficial – în 1936, când, sub pretextul de a-și continua activitatea de corespondent extern al aceleiași publicații la Budapesta, în realitate l-a urmat acolo pe noul ales al inimii.

Am în față două documente: o „Sentință" și o „Tranzacție". Merită să le reproduc, măcar parțial (cu greșelile de redactare și ortografie).

Tribunalul Brașov, Secția I, declară „desfacerea căsătoriei" între „reclamanta" Ana Steinberger, născ. Leitner, cu „pârâtul" Iuliu Steinberger, pe motiv că pârâtul „intenționat și fără motiv just a părăsit domiciliul conjugal, un timp mai lung de 6 luni fără întrerupere, trăind separat și nici chiar după somațiunea tribunalului nu a restabilit viața conjugală". „Reclamanta a susținut acțiunea cerând desfacerea căsătoriei și obligarea părții pârâte la plata cheltuielilor de judecată." „Pârâtul a cerut desfacerea căsătoriei." „Având în vedere că pârâtul nu a justificat cauza pentru ce a abandonat viața conjugală și nerestabilind-o nici în timpul fixat de Tribunal prin somarea cei s'a făcut, naște puternica prezumție că fără motiv just și intenționat a părăsit domiciliul conjugal." „Având în vedere că încercarea făcută de Tribunal de a împăca părțile nu a reușit"; „Având în vedere că după art. 85 trebuie să se declare vinovat aceia parte, din culpa căreia s'a desfăcut căsătoria și cum pârâtul este de vină, și pentru aceste motive a fost declarat de vinovat". „Considerând că pentru a hotărî la care dintre soți să fie încredințat copii și pentru a apăra interesele acestora, Tribunalul la cererea părinților, a rezervat dreptul a se pronunța asupra acestei chestiuni secția tutelară care este în situația de a putea controla mai de aproape în ce măsură părinții își îndeplinesc îndatoririle față de copii, mai ales în cazul când acesteia numai după despărțirea părinților ajung numai la unul din ei." Datat: „Brașov, la 19 Maiu 1936". „Această sentință a fost pronunțată de către instanțe azi 19 Mai 1936 în prezența reprezentanților părților." „Prezenta sentință este rămasă definitivă și executorie astăzi 6 Iunie 1936 – data renunțărei Parchetului la Apel." Iscălituri. Autentificate de Notarul public.

Anterior părțile încheiaseră o „Tranzacție", la Brașov, în 9 Aprilie 1936, legalizată de Secția Tutelară a Tribunalului Brașov pe 1 Iulie 1936. Începutul e decisiv pentru reala departajare a părților. „Subsemnații Iuliu Steinberger cu

dom. in Brașov, Str. General Drăgălina No. 3, precum și Anna Steinberger născ. Leitner, actualmente cu domiciliul in București, Str. Luterană No. 21, am convenit ca să desfacem căsătoria noastră încheiată in fața ofițerului de stare civilă a comunei Comandău, județul Trei-Scaune, în ziua de 21 Novembrie 1936 [...].” Adresele indicate deconspiră cine părăsise cu adevărat domiciliul conjugal. Urmează „condițiunile” în 5 puncte. 1/ Părțile convin că A.S. va cere desfacerea căsătoriei pentru părăsirea domiciliului conjugal de I.S., „iar astfel divorțul se va pronunța din vina soțului meu Iuliu Steinberger”. Tot el va suporta onorariile avocaților și cheltuielile de judecată. 2/ Nu va avea nici un efect juridic orice procedură a soțului de revocare a divorțului. 3/ „Subsemnata Anna Steinberger născ. Leitner renunț în mod expres și irevocabil, pentru totdeauna, de a putea cere vre-o pensie alimentară din partea soțului meu, nici in decursul procesului de divorț și nici după terminarea divorțului, printr’o sentință definitivă.” 4/ „Copilul nostru Ioan Maximilian rămâne și mai de-parte sub îngrijirea permanentă a soțului meu care este obligat de a-l întreține cu alimente, îmbrăcăminte, ingrijiri medicale, invățământ etc. conform stării noastre sociale. Voiu avea însă dreptul de a vedea și vizita copilul oricând, iar in timp de vară, copilul va sta timp de 2 luni cu mine, fiind trimes de soțul meu pe cheltuiala sa acolo, unde ii il voiu comunica. – Educația copilului se va hotări de ambii soți de comun acord.” 5/ „Subsemnatul Iuliu Steinberger declar că sunt de acord cu cele de mai sus, și voiu îndeplini intotdeauna in mod cinstit și punctual obligațiile mele față de copilul meu mai sus numit.” „După cetire și explicare in limba lor maternă, părțile au acceptat și au semnat cu mâna proprie, fiind de față martorii de mai jos subsemnați.”

Totul e limpede – cu greșeli de limbă cu tot, unele în originalul sentinței judecătorești, multe în traducerea tranzacției dintre părți, de bună seamă din maghiară în română, de către avocați unguri. În mod amiabil, soții au convenit asupra reciprocității: el și-a asumat părăsirea de domiciliu, vinovăția și plata taxelor (îmi e neclar de ce a avut ea nevoie de inversarea rolurilor, dacă numai din orgoliu sau și în vederea noii căsătorii, poate deja proiectată); ea a renunțat la orice pretenții bănești și la întreținerea copilului, rezervându-și un drept teoretic, de consens în educație, și unul practic, de a mă avea lângă ea anual câte două luni. De acest privilegiu am beneficiat, la Budapesta, două veri, în 1937 și 1938, după care, în 1939, ea și-a continuat drumul, emigrând în Marea Britanie.

Dacă soluția minimală în privința începutului școlarizării mele am presupus-o cauzată de neînțelegerile dintre părinți – cu siguranță, divorțul lor a produs neașteptata opțiune paternă de la începutul anului școlar următor. Tata s-a pus, anume, de acord cu fratele său mai mare Alexandru ca din toamnă să mă găzduiască în locuința sa bucureșteană – de unde acesta continua să-și deruleze afacerile, inclusiv pe cele transilvănene – și să mă înscrie într-o școală românească din apropiere. Rămas definitiv singur, tata era de bună seamă derutat, încă nu știa cum să se descurce cu mine, de aceea a apelat la bunăvoința unchiului meu, cu o gospodărie mare și mult personal ajutător. Locuința era situată pe una din străzile laterale ale bulevardului

din apropierea Mănăstirii Cașin, Strada Sandu Aldea nr. 71, într-o zonă selectă, liniștită, cu proprietari bogați, din protipendada bucureșteană. Casa aparținea Marcelei Marinescu, născută Cosmănescu, văduva unui colonel aviator din flotila militară regală. Unchiul meu a conviețuit cu ea ani mulți, la început prin bună înțelegere, iar după război – căsătoriți legal. Între cele două perioade, Alexandru Steinberger a făcut o escapadă la Budapesta, locuind acolo la o baronesă ungară, revenind însă, în cele din urmă, la „colonăleasa" lui din București.

Experiența mea școlară bucureșteană n-a durat decât o lună. A fost un dezastru. În clasa a II-a, în școala din apropiere unde fusesem înscris, învățătorul nu credea decât într-o singură pedagogie: bătaia. Ne dădea pentru acasă exerciții numeroase, în orice caz mie mi se păreau și excesive, și insolubile. Unchiul era ocupat cu treburile lui, bonom din fire, n-avea totuși chef să mă îndrume la rezolvarea problemelor de aritmetică ori gramatică, cele două doamne din casă – surori – nici atâta, gospodăria le acapara toată atenția, iar fiul uneia dintre ele, cu șase ani mai mare decât mine (se bârfea că ar fi al celeilalte, nu cum era trecut în acte), își urma propria instruire, în vederea proiectatei cariere militare și sportive.

Așa încât mă prezentam dimineața la școală cu lecțiile nefăcute. Învățătorul intra în clasă cu nuiaua lui nelipsită și întreba: — Cine nu are gata exercițiile de acasă? O parte dintre noi ridicau spășiți mâna. Ne scotea în față, unul lângă altul, într-un rând. Întindeam palmele, el ne aplica, tacticos, lovituri usturătoare. Dacă apoi nu știam să răspundem la vreo întrebare, ne punea la colț, în genunchi, până la sfârșitul orei. Pentru mine, care nici nu știam bine românește și nici, dacă aș fi avut bunăvoință, n-aș fi făcut față exigențelor, diminețile reprezentau o stare de chin, iar după-amiezile – o permanentă angoasă în fața caietelor rămase nescrise, în așteptarea pedepsei de a doua zi.

Dându-și seama de imposibilitatea continuării, Alexandru și-a anunțat fratele să-și recupereze progenitura. Am fost trimis înapoi la Brașov și înscris, cu o mică întârziere, în clasa a II-a la Școala de stat nr. 1, situată în plin centru, destinată numai băieților (fetele învățau separat, în clădirea de alături). Aici mi-am petrecut timpul între vârsta de opt și cea de unsprezece ani. „Petrecut" e formula nimerită, deoarece joaca din curtea încăpătoare a școlii mă atrăgea mult mai mult decât învățătura, lecțiile continuam să nu mi le fac, de astă dată fără sancțiuni corporale, dar ca un elev de nota 5, rareori de 6.

Tata nu se interesa de această parte a educației mele, prefera să stea cu mine de vorbă, să-mi povestească una-alta. Îl acaparau alte griji, întreținerea magazinelor și tentativele amoroase: doar nu avea cu mult peste treizeci de ani. La un moment dat, cumpărase o mașinuță veche și uzată, învățase să șofeze, o dezmierda „Rocinante", verile ne ducea – pe câte o prietenă și pe mine – în excursie duminicală la ștrandul „Izvorul rece", amenajat într-o pădurice la o jumătate de oră de condus pe șoseaua spre Sibiu.

Mă abăteam deseori pe la bunici, acum locuiam pe aceeași stradă, General Prezan, la cele două capete ale ei, distanța dintre case nefiind mare; pe la mijlocul ei era un deal, unde ne dădeam iarna cu săniuța, iar vara cu bicicleta,

şi unde, la o căzătură, mi-am julit rău genunchii. Bunica mă ospăta cu tot ce avea mai bun, bunicul fie citea, fie discuta cu mine, serios, fără urmă de superioritate. Uneori mai şi dormeam la ei, în „camera verde” de lângă biroul lui, unde asculta radioul şi răspundea cu întârziere la apelurile telefonice:

— Nu e nici o grabă, el vrea ceva de la mine, nu eu de la el!

Într-o seară târziu, radioul pus prea tare nu m-a lăsat să adorm. Am răbdat mult. Pe urmă l-am chemat pe bunic, mărturisindu-i, printre sughiţuri, cauza nesomnului. Mângâindu-mă afectuos, m-a întrebat îngrijorat:

— Pentru ce nu mi-ai atras mai demult atenţia?

Nu putea înţelege teama pe care o insufla apropiaţilor, respectul faţă de comportamentul lui aparent sever, în realitate moale, plin de bunătate.

Din clasele elementare nu-mi amintesc decât puţine episoade.

La puţin timp după intrarea la şcoala românească braşoveană, dându-şi seama de neştiinţa şi naivitatea mea, câţiva colegi cu apucături golăneşti m-au pisat s-o întreb pe tânăra şi arătoasa noastră învăţătoare sensul unui cuvânt, pasămite, necunoscut lor. Am căzut în plasă, m-am ridicat în picioare şi am întrebat-o:

— Domnişoară, spuneţi-mi, ce înseamnă „pulă”?

În aceeaşi secundă m-a străfulgerat gândul că e o vorbă „ruşinoasă”. Învăţătoarea a priceput situaţia şi a găsit o ieşire onorabilă. M-am aşezat cu obrajii înroşiţi.

Tot în timpul şcolii primare am avut primele accese de îndrăgostit. O iubeam pe fetiţa interpretă a rolului principal dintr-un film american la modă. Dar am îndrăgit pătimaş şi un băieţel de aceeaşi vârstă, coleg de joacă. Apoi am aflat că era fiul unui avocat din conducerea legionară a oraşului. Vârstnicii m-au lămurit ce anume erau legionarii şi ce incompatibilităţi ne despărţeau.

Habar nu aveam de istoria recentă a ţării, în speţă a mişcării legionare: reînfiinţarea acesteia sub numele de „Totul pentru ţară” (martie 1935); Congresul de la Tg. Mureş, unde au luat fiinţă „echipele morţii” (martie 1936); atentatul de la Iaşi împotriva rectorului Traian Bratu (martie 1937); cele 15,58% din voturi obţinute de legionari la alegeri (decembrie 1937); instaurarea dictaturii regale (februarie 1938); uciderea lui Corneliu Zelea Codreanu şi a altor 13 şefi legionari sub pretextul fugii de sub escortă (noiembrie 1938).

Curând, istoria mă va obliga să fac cunoştinţă cu aceasta şi în viaţa mea privată.

## 8

Ilustrez moravurile familiilor burgheze din oraşul meu de provincie cu trei cazuri din anii ’30. În epicentrul lor – doi unchi şi tata, respectiv, două soţii şi o logodnică.

Eram încă prea tânăr pentru a cunoaşte detaliile primei situaţii. Mama le relatează, amplu şi detaliat, în cartea ei despre Comandău.

Alexandru Steinberger, aflat deja în grațiile „tinerilor” baroni Groedl, le derula afacerile comerciale. Încă mai locuia la Brașov, într-un spațios apartament central. Descurcăreț în tranzacții, pleca deseori în străinătăți, pe continent sau peste mări. Agrea o existență îndestulată și comodă. Diminețile se trezea lent; scufundat în apa fierbinte din cada de baie, cu bărbierul care, aplecat asupra lui, îi bărbierea fața rotundă și ușor puhavă. Dădea bacșișuri grase lacheului trimis să-i completeze rezerva de havane scumpe, tăindu-le cu grijă vârful și învăluindu-ne în aroma lor îmbătătoare. Era burghezul de stil nou, care-și aduna și cheltuia averea cu dezinvoltură. După socoteala mea de acum, trebuie să fi avut cam 35 de ani. Ne era tuturor simpatic, în felul lui sigur de sine, ușor superior, condescendent, dar afabil. Față de iubite adopta un comportament protector și generos. Acum simțea însă nevoia de a întemeia un cămin, voia copii, năzuia la condiția de *pater familias*, iubit și răsfățat.

Și-a adus din Budapesta o soție sub 20 de ani. Judit, fiică a unui afacerist prosper și dubios, crescuse ca o floare de seră în vila părintească de pe bulevardul central din Pesta, numit după contele Andrássy Gyula, reputat prim-ministru în secolul al XIX-lea. Era, se pare, deosebit de frumoasă, îi atrăgea pe toți bărbații din jur, nu se ocupa decât de îngrijirea trupului ei marmorean. Și, lăsându-se în continuare alintată de soțul ei bonom, comod, nesuspicios, masiv și cu un început de burtică, se plictisea de moarte în orășelul insipid în care nimerise. Se plictisea și, compensator, se distra. Participa la baluri, organiza petreceri, cu soțul, dar mai des fără el, tocmai când acesta era plecat departe. Și, nesățioasă în amor, se cupla cu diverși, la Brașov, în București sau la Budapesta, orașe când și când vizitate pentru câte un amant recent. Dar sub îmbrăcămintea ei, sumară și extravagantă, îi apăruseră pe coapse urme de înțepături, justificate cu boli și tratamente. Soțul ei nu bănuia că se droga. Nici măcar de infidelități n-o suspecta.

Șefa clanului, bunica Margareta S., sub privirile vigilente ale căreia nici măcar primul ei născut încă nu se emancipase cu totul, urmărea însă cu atenție devierile de comportament ale nurorii. Detaliile i le furniza o slujnică a casei, atotștiutoare și gras remunerată pentru informații. În absența naivului Alex, cum îi spuneau intimii, doamna l-a convins pe Victor, soțul îndeobște dirijat de ea, să pună la cale demascarea infidelei: onoarea familială se cuvenea salvată! După o ultimă orgie nocturnă, a fost aranjată o descindere inopinată cu avocat și martori în dormitorul desfrânatei, împărțit cu unul dintre oaspeți. Soacra a avut cu nora prinsă în flagrant o discuție în spatele ușilor închise. După care, Judit a iscălit în fața notarului toate actele scrupulos întocmite de avocat: a renunțat la căsnicie, la zestre, la partea din averea dobândită în comun, la orice despăgubire. S-a întors numai cu bunurile ei personale în vila de pe Andrássy Út.

La întoarcerea din străinătate, soțul și-a găsit locuința fără bijuteria lui de preț. De aceea s-a și mutat în curând în București, găsindu-și alinarea la doamna colonel Marinescu.

Judit a mai avut parte, se înțelege, de numeroși parteneri înstăriți. După ce a locuit mai mulți ani la Budapesta, s-a mutat la Paris. În ultima vară de pace

l-a revăzut, în holul hotelului Ritz, pe fostul ei soţ, care beneficia de una dintre ultimele lui călătorii nestingherite de afaceri. Nu era supărată pe el, ştia că nu participase la „demascare”. De fapt, nu s-a prea sinchisit de cele întâmplate, nici atunci, nici după. Încă atrăgătoare, sub 30 de ani, purta la vedere semnele decăderii încrustate în trup şi vorbă. Doar câteva zile înaintea declanşării războiului mondial, a prins un vapor spre America. Împreună cu soţul ei, medic, traversau oceanul pentru a ridica moştenirea lăsată de un vârstnic bogătaş american, îngrijit în sanatoriul doctorului şi distrat de Judit.

Nu mai rămâne să consemnez decât tardiva veste, aflată pe căi indirecte: istovită de abuzul de droguri, Judit s-a sinucis în Los Angeles.

De la cel mai vârstnic unchi patern, întorc foaia la cel matern, tot prim născut, cu o căsnicie mai îndelungată, retezată tragic într-un mod cu totul diferit.

Ştefan Leitner s-a întors acasă de la Viena cu diploma de absolvent al Politehnicii, dar şi cu o soţie, tânără şi mignonă. N-a putut să-şi exercite profesiunea decât scurtă vreme. Sub presiunea crizei şi a şomajului, a fost şi el „pus pe liber” de către tânărul baron Otto Groedl. S-a mutat din Comandău la Braşov. Cu sprijin financiar patern, a deschis un magazin de instalaţii sanitare, transformându-se deocamdată într-un comerciant de duzină.

Persistă nedumerirea: cum de se hotărâse Hella, odrasla răsfăţată a bancherului vienez Reiner, putred de bogat, să se mărite cu proaspătul ingineraş din îndepărtatul Ardeal, care nici în timpuri economic prospere nu i-ar fi putut oferi decât o fărâmă din traiul opulent de acasă?! Căci, atunci când doamna bancher îşi întrerupea huzurul din palatele somptuoase şi plimbările în landouri elegante prin Wienerwald, hotărând să-şi petreacă, împreună cu odraslele, vacanţa pe Riviera franceză ori în vreo staţiune de agrement italiană, stăpânul familiei dădea ordin să li se amenajeze vagonul său particular, cu sufragerie, dormitoare, băi, ataşat, de-a lungul drumului, de succesivele trenuri, fără ca eminentele călătoare să fi suferit vreun deranj.

Şi atunci? Atunci, după criza economică mondială declanşată în 1929, se întâmplase ca domnul Reiner să-şi fi convocat soţia şi copiii, doi fii şi trei fiice, la un consiliu de familie. A fost o întrevedere scurtă. Le-a enunţat un cvasisilogism. O premisă neaşteptată: — Banca mea a dat faliment; drept care nu îţi mai pot asigura, draga mea, decât strictul necesar pentru un trai modest, într-o locuinţă mică, iar voi, dragii mei copii, descurcaţi-vă, fiecare cum poate. Şi încă o premisă uluitoare: — Acum îmi este la îndemână să vă dezvălui că mai am o familie paralelă, pe care o întreţin de aproape tot atâţia ani ca şi pe voi, desigur nu la nivelul vostru, ea e croitoreasă, are trei copii şi sunt tatăl lor. Concluzia, şocantă, dar nu în aceeaşi măsură după cele aflate: — Întrucât sunt vârstnic şi neajutorat, iar tu, soţie legitimă, nu ai fi în stare să mă îngrijeşti fără servitori, mă mut la concubina mea, în locuinţa ei de la periferia urbei; acolo voi avea parte de cele trebuincioase bătrâneţii mele şi mă voi putea dedica acelui *hobby* al meu pe care îl ştiţi prea bine, studierea limbii chineze...

După diverse peripeţii, fiul său Richard a ajuns în SUA, ocupându-se de afaceri, iar celălalt, Herbert – în Brazilia, la Rio de Janeiro, încercându-şi

forțele ca sculptor. Pe una dintre fiice părinții o botezaseră Lou, probabil în cinstea renumitei, pe atunci, Lou Andreas-Salomé. Cu niscaiva studii de pictură, ea emigrase în Egipt. Din Cairo avea să trimită la Brașov (părinților lui Ștefan și mamei mele) peisaje și portrete miniaturale, impregnate de culoare locală. Așa aveam să ajung, după moartea mamei, în posesia unei mari tăvi rotunde de alamă, cu înscrisuri arabe, probabil enunțuri din Coran, destinată cultului mahomedan. Pictoriței i-a plăcut mediul pestriț al metropolei din sudul Mediteranei, chiar și traiul cu greu încropit din vânzarea producțiilor sale artistice.

După război o va urma acolo și sora ei Lili, care, după verdictul tatălui, se aciuase temporar în România. La Cairo se va ocupa cu teatrul de păpuși.

În condițiile conflictului dintre Egipt și Israel, evreii din Cairo vor fi somați să părăsească, în 1956, îndrăgita lor țară de adopție. Lou și Lili îl vor ajunge din urmă pe fratele Herbert, la Rio de Janeiro.

În ceea ce îl privește pe domnul Reiner-tatăl, aprofundarea limbii chineze n-avea să-i asigure râvnita bătrânețe senină: va fi deportat din Viena și ucis în lagărul de la Treblinka.

Am urmărit, chiar dacă de pe margine și cu receptivitatea unui copil, numai viața Hellei. Adusese cu ea din Viena o solidă cultură, literară, artistică și – marca locului natal – de psihologie. S-a adaptat condițiilor de trai, în continuare generos asigurate, deși nici pe departe opulente. În statura ei măruntă și gingașă ascundea o voință puternică. S-a hotărât să practice o meserie proprie. S-a specializat în gimnastică, predând-o în condiții private. Era apreciată, întrucât, pe lângă psihologie, avea și cunoștințe medicale. Și-a aplicat sieși prescripții draconice de stăpânire a trupului, călindu-l peste măsură. Retroactiv îmi dau seama că, în căsnicia cu unchiul meu Ștefan, nici el lipsit de cultură, dar mai din topor, cu ieșiri aspre, inclusiv față de noi, copiii din preajmă, trebuie să se fi ivit anumite fisuri.

Paradoxal, a rămas însărcinată tocmai când între soți se instalase criza. Mama plecase deja la Budapesta, prietenia dintre ele a preluat-o tata, din ce în ce mai devotat. Pe aceasta am receptat-o în mod direct. Ne aflam în prima jumătate a anului 1938. Hella continua să-și supună trupul exercițiilor spartane. Cutreiera zilnic, ore în șir, dealurile din jurul orașului. Tata o întovărășea neabătut. Erau văzuți împreună atât de frecvent, încât cunoștințe mondene, gata să lanseze și să savureze zvonuri, au început să bârfească. Amiciției i-au substituit chiar paternitatea. A fost o pură invenție, clar infirmată de chipul nou-născutului, leit Ștefan. O invenție bazată totuși pe sentimente evident mai tandre decât cele doar prietenești, în orice caz din partea tatălui meu. Acesta a fost și a rămas prieten și cu soțul ei. Dar pe Hella o iubea vizibil. Nu-l deranja că purta în pântece fătul altui bărbat.

Hella s-a supraantrenat în vederea nașterii – până ce n-a mai fost capabilă să nască. Travaliul a fost peste măsură de lung și chinuitor. Gravida a refuzat cezariana. Aproape de izbândă – a murit. Medicul mamoș a fost nevoit să strângă cu cleștele capul nou-născutului, ivit deja, spre a-i extrage trupul cu forța. Copilul a fost salvat pe 13 octombrie, cu prețul vătămării unui picior și a unei mâini, care așa au și rămas, inerte, până în ziua de azi.

Tata a fost distrus. A păstrat în casă fotografia Hellei. Dar refuza să vorbească despre ea.

Pe Ştefan trebuie să-l fi ros în continuare suspiciunea. Altfel nu-mi explic modul în care s-a dezinteresat de fiul său Toma de la început şi din ce în ce mai brutal, mai ales după ce a luat-o de nevastă pe menajera casei. Aceasta îi va naşte încă o fiică şi un fiu. Expulzat din Braşov (voi relata în ce condiţii), va lucra ca inginer într-un orăşel din secuime, apoi la Petroşani. Într-un târziu va emigra în Israel. Fiica lui va ajunge în Australia. Pe aceşti veri primari nu i-am întâlnit niciodată, deşi a trebuit să-i declar mereu, în fişele de cadre, ca rude plecate în străinătate.

Ori de câte ori mă aflu la Cluj, mă revăd cu Toma Leitner. Mai tânăr cu zece ani decât mine, este şi el acum la pensie. Citeşte mult. Nu prea aducem vorba despre cum a fost el în copilărie maltratat de tatăl său, iar de tânăr – lăsat în voia lui, cu totul, fără ca genitorul să-l mai fi contactat vreodată. Comportamentul hain al părintelui a fost pus pe seama celei de a doua neveste. Dar e greu să-ţi imaginezi o întunecare a caracterului doar în urma unor influenţe exterioare.

La bătrâneţe, mama avea să mi-l evoce pe fratele ei mai mare în două feluri, deloc compatibile. Pe de o parte, ca pe un „cavaler al Graal-ului" din Comandău, de care în tinereţe fusese efectiv îndrăgostită. Pe de altă parte, ca pe omul brutal care, la maturitate, îşi nedreptăţise fiul şi o brusca şi pe ea atunci când îi reamintea totala lui indiferenţă. Am eşuat în eforturile mele de a o face să-şi echilibreze cumva judecăţile opuse.

Unchiul Ştefan, cu care nu fusesem în relaţii apropiate, mi-a confirmat, din Israel, primirea cărţuliei mele *Alegerea lui Iona*; dar m-a şi îndemnat să abandonez miturile prăfuite ale vechimii şi să mă dedic ştiinţei contemporane, singura capabilă să asigure viitorul civilizaţiei. Scrisoarea, unica de altfel, proba vioiciune de spirit, ca şi neacceptarea religiozităţii israeliene. Inginerul rămăsese un ateu convins, exasperat de fundamentalismul rabinatului ultra-ortodox. Plecase prea târziu pentru a obţine o pensie îndestulătoare. Spre a-şi întreţine familia în mica localitate unde locuiau, aproape de Ierusalim, a trebuit să presteze până la moarte munci subalterne.

Mai rămân dator cu o poveste.

Ne aflam în anul premergător celui tocmai evocat, în 1937. Habar n-am pe ce căi, tata cunoscuse o tânără originară din Ungaria de peste Dunăre, cu un prenume biblic, Miriam, Noemi, Lea sau cam aşa ceva. Presupun că părinţii celor doi au pus la cale întâlnirea: bunicii braşoveni pentru a lecui rănile proaspăt-divorţatului, iar rabinul localităţii din pusta maghiară, ca să-i asigure fiicei un viitor îndestulat. Fapt e că ea îşi făcuse apariţia la Braşov, se logodiseră şi îşi proiectau căsătoria. Elev într-a III-a primară, am văzut-o fugitiv în câteva rânduri. Se apleca o clipă asupra caietelor mele de şcoală, mă întreba distrată ce note am, „mici", îi răspundeam eu, şi dusă era, în tovărăşia alesului, la restaurant. Mi-a displăcut din primul moment: era prea tânără, prea cochetă, preocupată numai de sine. Tata părea s-o agreeze. Atât de mult, încât au fixat nunta, anume pe cea religioasă, dorită de rabinul din Ungaria.

Ceremonia trebuia să aibă loc în casa bunicilor. Au fost lansate o sumedenie de invitaţii. Pe mine m-au îmbrăcat într-un costum de gală negru şi cămaşă albă cu papion. Ne-am adunat într-o după-amiază în casa din Prezan 5. Logodnicii au ieşit în oraş, pentru o plimbare, înaintea evenimentului. A trecut ora fixată, încă o jumătate de oră, încă una. Lumea forfotea în camerele locuinţei de la etajul întâi, ciugulind din gustările pregătite de bunică. În fine, soneria. Bunicul Victor se duce să deschidă. Dar se întoarce singur, descumpănit, cu privirea rătăcită. Îl ia deoparte pe rabinul Deutsch, îi şopteşte ceva. Apoi se adresează cu glas întretăiat asistenţei:

— Scuzaţi-mă, vă rog, nunta nu mai are loc!

Consternare. Invitaţii pleacă.

Tata îmi va explica, mult mai târziu: pur şi simplu s-a răzgândit. În timpul plimbării, i-a adus la cunoştinţă miresei că nu o mai ia de nevastă. Şi plecaţi au fost, tatăl cu fiica.

Până aici, repet, totul a fost hazliu; şi ar fi putut rămâne tot aşa, în amintire. Dar n-a fost să fie. Spre sfârşitul războiului, întreaga familie de dincolo de Dunăre a fost deportată şi gazată.

Nici tata, nici bunicii n-au mai pomenit vreodată acel *grand guignol* al căsătoriei ratate, fără vina lor dând în tragedie.

## 9

Újvári Imre a venit în vizită la Braşov (literal, *újvári*: „cel din noua cetate”). Budapestanul ţinea să-şi aducă omagiile viitorilor socri.

Am fost chemat în Strada Lungă pentru a-l întâlni. Nu ştiam cine e, pentru ce a sosit. În sufragerie am dat, între mama şi bunicul, de un bărbat slab şi scund, cu un început de chelie, cu faţa mobilă, vorba precipitată. Povestea, fără oprire, lucruri interesante. Impresiona prin nelinişte, vioiciune, inteligenţă.

M-am amuzat copios, dar am plecat fără vreun alt gând, uitând această vizită. Curând am absolvit, cu chiu cu vai, clasa a III-a primară.

Conform deciziei judecătoreşti, tata m-a pregătit să mă duc, pentru cele două luni de vară, la Budapesta. M-a înzestrat cu toate cele trebuincioase. Urcându-mă în vagonul de dormit, l-a rugat pe vecinul de compartiment să mă supravegheze până la destinaţie.

Ziua următoare, în Keleti Pályaudvar (Gara de Est) m-a întâmpinat mama. Ne-am urcat într-un taxi şi, până la locuinţa ei, mi-a făcut confidenţe. Folosea un ton lejer, ca să atenueze şocul noutăţilor. Dar n-a putut contracara duritatea loviturii. Prenumele în diminutiv şi cu final posesiv, „Jancsikám” (în genul lui „Ionică al meu”), nu mi-a oblojit rana produsă.

— Jancsikám, până acum Gyuszi (tot un diminutiv, de la Gyula, adică Iuliu) mi-a fost soţ, iar Imre, prieten; de acum înainte Imre îmi e soţ, iar Gyuszi, bunul meu prieten.

Așa suna verdictul. Eram uluit. Cu privirea încețoșată, nu mai urmăream marele bulevard semicircular pe care mașina traversa Pesta, luminile care inundau Margit Híd (Podul Margareta) de pe Dunăre și începutul bulevardului cu același nume din Buda, partea vestică a capitalei ungare. Se vede treaba că, deși mama ne părăsise mai demult, divorțul părinților mă lăsase în ceață, de aceea nici nu bănuisem motivul pentru care numitul Imre a apărut în locuința bunicilor.

Din Margit Körút (Bulevardul Margareta) am ajuns, pe o străduță laterală, la blocul recent construit de la capătul ei. (După aproape șase decenii, ca *visiting professor* la Collegium Budapest pe durata unui an universitar, aveam să localizez, pe dibuite, și străduța, și casa.) La etajul doi ne aștepta Imre. Îmi arătă cămăruța rezervată pe timpul sejurului, ei mulțumindu-se cu cealaltă. Exista și un hol, unde ne luam micul dejun și cina, în lungi conversații. Imre era în permanență radios și vorbăreț. Știa să intre ușor în grațiile interlocutorului. Mi-a luat de îndată povara de pe suflet. M-am simțit destins.

Pentru cineva venit din afară, între soți și în tovărășia lor domnea o atmosferă plăcută. Imre se ținea de taifasuri, cu nesecată vervă. Era tot ziarist, dar fără chef de lucru, oricum cu rare comenzi de colaborări. I se cunoștea orientarea apăsat de stânga. Era bănuit (cu temei, după cum aveam să aflu) de activități comuniste ilegale.

Ungaria traversa fascizarea cu pași repezi. Între 1936 și 1939 veniseră la cârma țării guverne radicale de dreapta, cu orientare conservator creștină, naționalistă, rasistă, apropiindu-se pas cu pas de Italia mussoliniană și Germania hitleristă. S-au succedat, ca premieri, Gömbös Gyula, Darányi Kálmán, Teleki Pál. Extremiștii lui Szálasi Ferenc câștigau teren; în caz că erau temporar interziși, renășteau sub alt nume, ba „Mișcarea Hungaristă”, ba „Crucile cu Săgeți”. În chiar vara primei mele vizite, parlamentul aprobase decretul-lege prin care regentului Horthy Miklós i se confereau atribuții nelimitate.

Toate acestea îmi rămâneau necunoscute. Nu urmăream discuțiile politice agitate dintre soți, despre previzibila înrăutățire a situației, și de ansamblu, și proprie.

Mi s-a servit totuși o amuzantă „lecție de istorie”. După ce am bătut mingea cu copiii de cartier, pe un teren viran din preajmă, am urcat gâfâind scările pentru o comunicare nemaipomenită:

— Mamă, Imre, *ei* spun că regele Mátyás (Matei Corvinul) a câștigat bătălia de la Feldioara, *noi* am învățat că Ștefan cel Mare.

Voiam să aflu din partea lor adevărul unic și de necontestat.

A fost o timpurie confruntare cu interpretarea lunecoasă a istoriei, prefigurând anecdota din timpul studenției mele, din seria care i se atribuia postului „Radio Erevan”: „Vă răspundem la întrebarea pusă: da, marxism-leninismul poate să prevadă viitorul, dar ceea ce nici măcar marxism-leninismul nu este în stare e să prezică trecutul!”.

Luam prânzul la o mică pensiune familială din apropiere. La una dintre puținele mese stătea, zi de zi, nemișcat, un domn cărunt și cu privirea fixă. Am fost uluit de explicația șoptită a mamei: a suferit o contuzie la creier în

Primul Război Mondial, de atunci nu mai doarme, medicii i-au prescris ca măcar să stea lungit în pat, nopțile, cu ochii închiși, e singura odihnă de care beneficiază. Nu mi-am mai dezlipit privirea de pe fața lui pământie. Imaginea m-a urmărit obsesiv. Până și astăzi asociez insomnia unui teribil blestem.

Imre mi-a oferit, ca bani de buzunar, o monedă arătoasă de 5 *pengő* (după război, devenit *forint*). O țineam în buzunar, fără s-o schimb în mărunțiș. În seara zilei de 20 august am ieșit cu toții în centru, pentru a asista la sărbătoarea națională în cinstea regelui întemeietor Szent István (Sf. Ștefan). Comandând înghețată la o cofetărie, m-am oferit să plătesc eu consumația. S-au dovedit pedagogi sensibili: au acceptat oferta. M-am umflat în pene și, asurzit de salvele de tun și urmărind focurile de artificii pe cerul străluminat, mă simțeam aproape matur.

Mama s-a străduit să-mi găsească amuzamente pe măsura vârstei. M-a dus să văd ruinele vechiului *Aquincum*, așezarea de origine probabil celtică, ajunsă romană în timpul lui Domițian și colonie oficial recunoscută sub Septimiu Sever. Am cutreierat săpăturile, cu rămășițele amfiteatrului, băilor, canalizării, templului; am coborât în catacombele recent descoperite, labirinturile reamintindu-mi poveștile despre persecutarea creștinilor timpurii. (Adolescent, voi da peste versurile poetului Tóth Árpád, din 1919, *Aquincumi korcsmában – Într-o cârciumă din Aquincum*.)

Mama s-a arătat loială față de partea budapestană a familiei Steinberger, cu care, de altfel, menținea relații amicale. M-a dus la vila estivală a străbunicii, situată pe malul Dunării, aproape în linie dreaptă cu pomenitele ruine romane. Am nimerit acolo în plină reuniune familială, în cinstea bătrânei doamne. În jurul mamei bunicului Victor se adunaseră fratele lui, cel căruia îi tot trimitea bani spre a-i acoperi o parte din datoriile făcute la jocul de cărți; mătușa mea Erzsébet (Elisabeta), la rându-i preocupată mai mult de bridge decât de muncă; fiica ei Vera, mai mică decât mine cu trei ani. Pe scurt, erau de față patru generații, acoperind vreo sută de ani. Le-am fost prezentat, au zâmbit (— A, băiatul lui Gyuszi!) și au continuat să se preocupe de ale lor. Corpolenta matroană, servită cu dulciuri, se odihnea într-un fotoliu de răchită. Nepoata ei (sora tatălui, cea declarată mai tânără, în fapt mai vârstnică decât el) se bronza la soare într-un costum de baie la modă. Fiica ei, verișoara mea Vera, alintată Veronka, se juca în nisip. Eu priveam pe furiș trupurile femeilor pe jumătate goale și care își mai trădau și zonele secretoase, urmărind chiar furnicile croindu-și într-acolo drum: cunoscuta obrăznicie a copilăriei târzii! Alături clipocea pașnic brațul Dunării, îmbrățișând o insulă de agrement. Nimic nu părea să prevestească dezastrele în lanț, inaugurate peste numai doi ani și care nu vor ocoli nici familiile dedate huzurului, ca aceasta.

Vara următoare am repetat excursia la Budapesta.

Atmosfera politică era și mai apăsătoare: „trilaterala” Ungaria-Austria-Italia, asociată Germaniei; apoi *Anschluss*-ul, alipirea Austriei de Reich; pe urmă, cedarea lui Chamberlain și Daladier la München, urmată de ocuparea Cehiei de către trupele lui Hitler.

Am fost găzduit în aceeași locuință. Dar am stat acolo numai o parte din vacanță, restul petrecându-l în provincie. Numai cu mama, fără Imre, am fost două săptămâni pe malul de nord-vest al lacului Balaton, în stațiunea Balatonalmádi.

Înainte cu un an, într-un alt loc din același perimetru, la Balantonszárszó, își luase viața poetul József Attila. Fosta lui psihanalistă (și, totodată, muză, după cum se întâmplă adesea în astfel de tratamente) se numea Gyömrői Edith, era cumnata lui Imre și prietena mamei. Soțul ei, Újvári László, publica regulat în revista clujeană *Korunk*, pe care tata o primea lunar la Brașov, dar ale cărei coperți galbene, cu titluri de articole tipărite în negru, le privisem doar, fără a depăși stadiul răsfoirii.

Trebuie să-i fi întâlnit și eu undeva pe László cu soția. În orice caz, voi afla ulterior traseul lor. La începutul războiului mondial, cei doi se vor refugia și ei, dar mai departe, în exoticul Ceylon. Acolo va muri László de cancer. Edith se va recăsători cu un profesor ceylonez de literatură engleză, în plus unul dintre conducătorii partidului troțkist din Ceylon, grupare pe atunci puternică. În condițiile de redobândită pace, se vor muta în Regatul Unit. Mama le va face o vizită, în unica ei călătorie târzie la Londra. Femeile nu se vor înțelege prea bine, psihanalista se va arăta extrem de posesivă nu numai față de soț, transformat în sluga ei. (Așa ajunge un fost militant politic terorizat în căsnicie.) Edith va cunoaște și o oarecare notorietate în Ungaria, publicând, sub numele inițial, Gyömrői, un volum de memorii. Interesul îl vor stârni, desigur, detaliile privitoare la József Attila, se pare că inserate tot întru propria laudă, cumva și pentru a se apăra de învinuirea că tratamentul aplicat poetului nu i-ar fi ameliorat, ci i-ar fi agravat boala.

Așadar, am petrecut un timp la Balaton. Ar fi prea mult spus: l-am traversat alături de mama, căci ea era acaparată de un grup de prieteni, pe plajă, la restaurant, în săli de dans. M-am simțit cam neglijat în această societate tânără, pestriță, extravagantă, mondenă, ahtiată după muzică, dans și, probabil, amoruri fugitive.

Am reținut mai pregnant vizita de câteva zile în acel cătun din pusta maghiară de unde se trăgeau cele două mame ale mamei, cea de sânge și cea adoptivă; și unde trăia o altă mătușă a ei, cu soțul și fiicele. Întrețineau o gospodărie mare, cu terenuri agricole, staul și cam 20 de câini de rasă, care însoțeau lătrând brișca doctorului-moșier la consultațiile date locuitorilor așezării.

Aveau două fiice. M-am îndrăgostit lulea de mezina Éva, cu vreo cinci ani mai în vârstă decât mine. A fost zeița mea. Îmi accepta înflăcărarea, cu tandră sensibilitate. M-a lăsat s-o ador. Trăiam „la umbra fetelor în floare”, dintre care Éva îmi va bântui visele, ca un dar de preț al copilăriei avansate. Voi recapitula această iubire timpurie, poate cea mai intensă, în jurnalul meu, la începutul anului 1947.

Mă întrebam acolo dacă Éva s-a căsătorit și are copii sau dacă a fost deportată. Sora ei îmi va confirma ulterior – ca în atâtea alte cazuri – sumbra realitate din urmă.

Fata adorată și tatăl medic vor pieri în cuptoarele unui lagăr nazist. Mama cu fiica mai mare se vor salva la Budapesta – nu cunosc împrejurările. Traumatizată, mama va viețui mulți ani în pat, ca formă de refugiu, boala sufletului paralizându-i cu timpul și picioarele. Fiica ei o va îngriji cu devotament. Fiul acesteia din urmă, un tânăr compozitor talentat, va coborî din casă, după pâine, într-o dimineață a evenimentelor budapestane din 1956. Peste câteva zile va telefona din Elveția, unde va și rămâne. Nu-și va mai vizita mama, nu va asista nici măcar la înmormântarea ei. Pe această rudă prin alianță (nepoata bunicii, verișoara mamei) aveam s-o cunosc la Budapesta. Locuința și-a lăsat-o, prin testament, tânărului Seres István, substitut de fiu, muzicolog clujean deseori întâlnit la mama înaintea expatrierii sale.

În tot acest răstimp, soții Újvári au trăit în sărăcie. În casă intrau puțini bani, mai ales prin intermediul ei. Indemnizația pentru corespondențele trimise ziarului *Brassói Lapok* era modestă. Obținea rare colaborări la ziare budapestane. A publicat, pe lângă articole, câteva nuvele și schițe, în *Magyar Nemzet* (*Națiunea maghiară*) și alte câteva publicații. Primea onorarii minime sau nimic. Îl iubise și îl iubea fierbinte pe Imre, marea dragoste recunoscută a vieții ei. El era, însă, pe cât de fermecător, pe atât de superficial. O înșela ușor, teoretizându-și nestatornicia ca fiind conformă modernității. Nu lucra mai nimic, prefera reuniunile unde să-și pună elocința în valoare. O chinuia fără voie. Retroactiv, mama îmi va mărturisi disperarea ce a cuprins-o nu o dată, stârnindu-i, cu un anumit prilej, chiar gândul sinuciderii.

În 1939, derapajul Ungariei se accentuează. Proaspăt instalatul guvern al contelui Teleki Pál aderă la Pactul Anti-Comintern, devenind oficial parte a Axei Roma-Berlin. Interzisă anterior prin lege, formațiunea extremistă a lui Szálasi e legalizată ca partidul „Nyilas" („Crucile de Fier"). Legile și măsurile antisemite iau amploare. Guvernul ungar transmite un ultimatum celui cehoslovac pentru evacuarea Ucrainei Subcarpatice. Hitler proclamă Protectoratul Cehiei și Moraviei. Ș.a.m.d.

Soții Újváry înțeleg iminența catastrofei. Aici n-au viitor. O ieșire ivită este șansa acordată, cu parcimonie, unor solicitante de a emigra în Marea Britanie, cu angajamentul că vor fi doar slujnice. În iunie, îmboldită și de o profesoară de engleză care petrecuse mai multă vreme în Anglia, mama se decide. Înaintează cererea, peste trei săptămâni primește învoirea britanică. Pleacă; având pașaport maghiar, poate traversa cu trenul Germania nazistă, deși cu frica în sân la vederea atâtor naziști în uniformă. Prin Dover, ajunge în Gara Victoria din Londra, de acolo la Bristol, unde se angajase, la o familie, ca femeie de serviciu.

Învoiala era ca, odată instalată, să-i trimită lui Imre invitația oficială de a o urma, în calitate de soț legal. N-a întocmit-o, n-a trimis-o. Se temea de certitudinea că va trebui să-l întrețină în aceeași existență boemă și de lenevie.

Peste șapte ani, la întoarcerea acasă, prin Budapesta, alături de un al treilea soț, cel anterior, prin miracol rămas în viață, a refuzat s-o reîntâlnească. N-a iertat-o niciodată. Înțelegere avea să găsească mama la sora lui mezină, soție de pictor, supraviețuindu-i fratelui până târziu. Moartea lui Újvári Imre

a fost consemnată în oficiosul de partid *Népszabadság* (*Libertatea poporului*), și în prezent cel mai citit ziar maghiar, de orientare liberală.

Acordul părinților mei, de a fi găzduit la Budapesta anual câte două luni, a funcționat, așadar, în 1937 și 1938. După izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, unchiul Alexandru va mai zbura o dată în Marea Britanie, unde o va întâlni pe mama. Ea îl va ruga să transmită propunerea ca tata să mă trimită la ea: voi fi mai în siguranță acolo! Oferta, nu știu cât de serioasă – tata n-o va pomeni niciodată –, a fost, în orice caz, declinată; am rămas brașovean. „Ce-ar fi fost dacă tata ar fi acceptat-o?” face parte din jocul imaginației mele privind alternativele vieții. Nu o dată mi se va mai oferi prilejul să-l exersez.

## 10

În vara anului 1939 am absolvit ultima clasă primară și am fost înscris la Liceul „Ioan Meșotă”.

Mă atrăgea faima liceului, apropiat ca valoare de renumitul „Andrei Șaguna”. (A funcționat între 1919 și 1948 în clădirea fostei școli maghiare reale, în prezent corpul „T” al Universității „Transilvania”.)

De bună seamă, aș fi fost bucuros să port uniforma bleumarin și chipiul cu bandă portocalie, cunoscute în toată urbea.

Pentru admitere, ni se solicita însă un examen din materiile de bază parcurse. Cunoșteam condiția, mă pregătisem pentru a o satisface.

În curtea liceului am fost repartizați, alfabetic, pe săli. Dar, în prealabil, trebuia să trecem printr-un examen medical. Presupuneam o verificare a lipsei bolilor contagioase. Am greșit.

În sala de gimnastică din subsol ne-au aliniat, dezbrăcați până la chiloți. Înaintam în șir indian către medicul ce purta însemne de maior, corpolent și volubil, așezat pe un taburet, cu capul la nivelul burții noastre. Își dicta verdictul surorii medicale așezate în spate, la o masă plină cu fișe medicale. Consultul se reducea la a ne coborî, pentru o clipă, chiloții. Și de îndată urma decizia. La bunul meu prieten Gheorghe József (acum George Joseph, medic psihiatru la Washington):

— Boală de ochi, respins.

În cazul meu:

— Bronșită acută, respins.

M-a șocat mai degrabă buna dispoziție cu care ne elimina din competiție, fără vreo urmă de ranchiună. Însuși faptul de a fi scăpat de examene mă făcea să răsuflu ușurat. M-am întors acasă cu vestea neașteptată.

A fost, cred, prima ocazie în care, datorită stigmatului trupesc, m-au taxat, în mod public, ca „rasă inferioară”. Maiorul n-o făcuse încrâncenat, ci voios: îndeplinea un ordin. Nu aveam nici tupeul și nici cunoștințele necesare pentru a-i atrage atenția că, pentru vina circumciziei, l-ar fi putut stigmatiza pe

însuși Iisus, și anume de Anul Nou creștin, sărbătorit într-a opta zi după Crăciun în amintirea ritualului iudaic al tăierii împrejur...

Pe prietenii mei evrei, eliminați în același fel, părinții s-au încăpățânat să-i reînscrie la „Meșotă" în sesiunea din toamnă. Atunci n-au mai fost refuzați. Oare de ce? Pot doar bănui. Pe 1 septembrie începuse agresiunea Germaniei împotriva Poloniei; pe 7 septembrie, România și-a declarat neutralitatea; pe 23, și-a deschis granițele pentru refugiații polonezi, inclusiv pentru mulți evrei (câțiva dintre aceștia au primit găzduire și la bunicii mei); în 21, a fost asasinat prim-ministrul Armand Călinescu, iar mulți legionari au fost întemnițați. În șicanele rasiale interne survenise un scurt respiro.

Tata n-a așteptat până în toamnă, ci m-a înscris imediat la Liceul comercial „A. Bârseanu" (înființat în 1922 și transformat în 1936 în liceu de opt clase). Se afla lângă școala primară pe care o frecventasem. Materiile economice mă lăsau rece, nu aveam stofă de contabil sau comerciant – de altfel, nici tata nu avusese, cu toate că practica ambele îndeletniciri. Asistam la lecții mintal absent, acasă nu-mi făceam temele. Am absolvit clasa printre codași.

Am avut media generală 6,74. Singura notă bună am obținut-o la religie (8,66), probabil datorită bunăvoinței rabinului Deutsch. Onorabile au mai fost calificativele la muzică (7,67), aritmetică (7,33), corespondență comercială (7,33) și studiul comerțului (7,08). Celelalte materii le-am promovat cu note descrescătoare: limba franceză (6,67), geografie (6,33), istorie (6,33), limba română (5,83), mărfuri, științe naturale (5,33), caligrafie, desen (5,33). La două dintre aceste materii, pe lângă notele trimestriale, au fost și examene finale, scris și oral: la limba română și la studiul comerțului. Nota 9 la purtare însemna (știe oricine a frecventat pe atunci școli) un calificativ pasabil, majoritatea obținând 10 fără dificultate.

Țin minte câte ceva din atmosfera și mediul școlii. Eram îmbrăcați străjeri, diminețile formam careul în curtea edificiului, se înălța tricolorul, se cânta „Trăiască Regele", Majestatea Sa Carol al II-lea, „Primul Străjer" al țării, era ridicat în slăvi. În clasă eram grupați pe „cuiburi" de câte șase; golanii din ultimul cuib, ultimul ca număr, loc în bănci și performanță, m-au ales chiar „șef de cuib", cu condiția ca în fiecare dimineață să-i aprovizionez cu bomboanele de rigoare din magazinul părintesc, în caz contrar administrându-mi o bătaie. Firav trupește și timid din fire, m-am supus. După sărbătoarea de Paști, am avut chiar învoirea să cânt cu ceilalți, în deschiderea orelor, „Hristos a înviat din morți".

În 1940, situația a luat o întorsătură tot mai progermană. Mulți legionari arestați au fost eliberați. Regele a transformat „Frontul Renașterii Naționale" în „Partidul Națiunii". S-a apropiat de Hitler. L-a însărcinat pe filogermanul Ion Gigurtu cu formarea guvernului. Peste câteva luni, l-a demis și l-a numit Președinte al Consiliului de Miniștri pe generalul Ion Antonescu. Și-a suspendat propria Constituție din 1938, care îi asigurase dictatura. Apoi a fost silit să abdice în favoarea fiului său, devenit Regele Mihai I.

Administrația Gigurtu a legiferat numeroase restricții față de evrei. Iar când România a fost proclamată, în 14 septembrie 1940, „Stat național-legionar",

iar generalul Ion Antonescu, „Conducător al Statului”, fiind interzise formațiunile politice, în afară de mișcarea legionară și partidul grupului etnic german – previzibila agravare a statutului evreilor a devenit certitudine. Pe termen scurt, amintita decizie a bunicilor de a rămâne pe teritoriul românesc, dincoace de granița cu Ungaria horthystă, trasată de al doilea Dictat de la Viena la câțiva kilometri nord de Brașov, a părut neinspirată. Într-o perspectivă mai lungă, opțiunea s-a dovedit salvatoare.

De la începutul clasei a II-a de liceu, indiferent dacă teoretic ori comercial, soarta ne fusese pecetluită. Semnele rău prevestitoare se înmulțeau. Mâncam bătaie din ce în ce mai des. Scena cea mai jenantă (Janina mă va conjura să nu o reamintesc niciodată) a fost cea în care un grup de bătăuși, din clasele mari, m-au imobilizat în curtea școlii și mi-au mânjit fața, gâtul, mâinile, cu mucii abundent storși din nări. Pentru ei și pentru mine, a fost culmea umilirii, dincolo de apostrofarea intrată în uz, „jidane”.

Scurtă vreme după începutul școlii, în toamna anului 1940, toți evreii am fost prin lege eliminați din învățământul de stat. Directorul a intrat în clasă și le-a comunicat sec „nearienilor” decizia guvernului „național-legionar”. Era o hotărâre comună a celor două puteri componente, personificate la vârf de Ion Antonescu și Horia Sima. Că mariajul lor era pe cale să se destrame, nu aveam cum bănui. Vom afla de vizita Generalului la Berlin și de aderarea României la „Pactul Tripartit”; cu siguranță – de veștile despre masacrarea la Jilava, de către legionari, a atâtor demnitari și oameni politici; precum și despre uciderea lui Nicolae Iorga. Nu știu însă dacă apropiaților mei le-a parvenit și știrea desființării poliției legionare, în decembrie; în orice caz, nu cred s-o fi receptat ca preambul al confruntării armate din ianuarie.

Brașovul era, de o bună bucată de vreme, un puternic centru legionar, cu foarte mulți aderenți: muncitori de pe platforma industrială, funcționari publici, intelectuali. Suspendaserăm de curând excursiile duminicale la Poiana, fiindcă, înaintea drumului vechi ce pornea de la poalele „Pietrelor lui Solomon”, trebuia să traversăm cartierul Schei, notoriu pentru simpatizanții și aderenții săi legionari. În centru, ne uitam cu coada ochiului la „Casa Verde”, sediul mișcării, vopsit chiar în culoarea respectivă. Ne așteptam la represalii.

Până una-alta, a avut loc rebeliunea legionară dintre 21 și 23 ianuarie 1941. Pe 21 am auzit emisiunile transmise la Radio Bod – așezarea din apropierea orașului, cu o fabrică de zahăr –, post de radiodifuziune pe care îl cuceriseră legionarii. Ne-am refugiat, mai mulți, în casa bunicilor Steinberger. Pe 22, armata a intrat în acțiune. De la ferestrele etajului zăream ostașii care înconjurau Dealul Cetățuii, unde se baricadaseră grupuri legionare înarmate. Se trăgea vârtos, un ofițer ne-a făcut semn cu mâna să ne retragem de la ferestre. În schimburile de focuri care au urmat, ne-am trântit pe podele. Peste câteva ore, legionarii au fost capturați, dezarmați și coborâți de pe deal, înconjurați de militari. De astă dată puteam urmări de la ferestre, nestingherit, procesiunea. Întrucât difuzoarele rămăseseră deschise, am auzit *live* cum a fost recucerit postul de radio Bod. Armata izbândise peste tot. Pe 23, ziua capitulării definitive a legionarilor, prin centru au început să fie plimbați,

ferecați în lanțuri, unii dintre învinși. Mi s-a relatat cât erau de tineri, în majoritatea lor. Au înfundat pușcăriile succesive, atât cele antonesciene, cât și cele „democrat-populare”.

Încă pe timpul „Statului național-legionar”, la 17 noiembrie 1940, conducătorul poliției legionare, V. Ștefănescu, șeful legionarilor, Avram, și avocatul Mușcatel au descins la firma Farkas & Co. și, amenințându-i cu pistolul la tâmplă, i-au somat de cei doi proprietari să semneze renunțarea „benevolă” la magazinul lor central, plus la cele trei filiale; și să părăsească de îndată incinta. Eugen Farkas și Iuliu Steinberger au iscălit documentul. Dacă au nutrit speranța, după zdrobirea rebeliunii, că își vor redobândi bunurile, au avut iluzii deșarte. Proprietățile le-au rămas definitiv confiscate. Cei doi rataseră șansa de a recurge din timp la subterfugiul „românizării” formale, de care alții se folosiseră, trecându-și magazinele pe numele unor prieteni români, cu înțelegerea comună ca proprietarii reali să rămână în funcție și să le fie returnată și scriptic averea, de îndată ce acest lucru va fi posibil. De altfel, în 3 mai 1941, avea să se înființeze „Centrul Național de Românizare”, de data aceasta pentru exproprierea cu „acte în regulă” a întreprinderilor evreiești.

(Mai are rost să adaug că nici după schimbarea de regim din decembrie 1989, când, la capătul multor tergiversări, numeroase imobile naționalizate vor fi redobândite de către descendenții foștilor proprietari, restituirea magazinelor expropriate abuziv nu numai că nu va fi avută în vedere, dar vor dispărea, de tot sau în fondul inaccesibil al arhivelor, până și actele care să ateste cui anume aparținuseră ele pe vremuri? Cu Farkas & Co., în orice caz, așa se va întâmpla: avocatul moștenitorilor nu va reuși să pătrundă în arhiva Primăriei.)

Ceea ce a urmat, în anii 1941 și 1942, trebuie privit în mod diferențiat. În ansamblu, primii doi ani de război în Est au fost perioada de vârf în politica antisemită a regimului; totuși, cu deosebiri semnificative de la o regiune a țării la alta.

Dacă, în timpul rebeliunii, legionarii au maltratat și ucis mulți evrei din București, după victoria armatei, autoritățile au recurs și ele la represalii masive, în vara aceluiași an.

Duminică, 22 iunie, a început războiul din Est, declanșat de Hitler chiar în ziua invadării Rusiei de către Napoleon cu 129 de ani în urmă. În timpul plimbării duminicale prin parcul central orășenesc, tata m-a anunțat că, în noaptea precedentă, Antonescu le ordonase trupelor să treacă Prutul.

Detaliile Pogromului de la Iași, declanșat o săptămână după aceea, le voi afla mult mai târziu: evreii, în număr de 50 000, alcătuiau aproape o jumătate din populația orașului; mulți au fost maltratați și uciși în curtea Chesturii (29 iunie); peste 2 500 au fost zăvorâți în două trenuri de marfă (30 iunie); aproape cu toții au murit, fie în cele patru zile de călătorie până la Călărași (1 400 de victime), fie în cele zece ore de drum până la Podu Iloaiei, la numai 20 km de Iași (1 194 de oameni); mare parte a cadavrelor au fost înhumate în cimitirele din Podul Iloaiei și din Târgu Frumos.

Sunt fapte pe care aveau să mi le mijlocească istoricii și supraviețuitorii. Mă va impresiona și reconstituirea lor epică din romanul *Kaputt*, de Curzio Malaparte.

În august a început deportarea evreilor basarabeni în Transnistria. Potrivit unei înțelegeri cu Hitler, în teritoriul dintre Nistru și Bug, aflat sub administrație românească, urma să fie deportată toată populația evreiască. Planul a fost doar parțial dus la îndeplinire; și așa a costat însă nenumărate vieți, cu precădere dintre basarabeni, bucovineni, moldoveni.

În Transilvania de Sud, situația noastră a fost mai puțin aspră.

Dintre cunoscuți, n-a fost deportat în Transnistria decât unul singur, „Feri" (Francisc Moscovici), iar acesta nu din cauza apartenenței etnice, ci pentru activitate comunistă. Soția îi bătuse la mașina de scris manifeste ilegale, dar, neglijentă, uitase indigourile în coșul de hârtie, unde, la descindere, au fost găsite și descifrate. Era un om sărac, comis-voiajor, prieten cu tata, care îl ajuta cumpărându-i din mărfurile cu care umbla din casă în casă: așa am ajuns în posesia unui prea mare set de perii de dinți.

N-am purtat stea galbenă, precum, o vreme, evreii moldoveni.

Bunicii și părinții îi îmbunau cu bani pe funcționarii publici. Când s-a ordonat rechiziționarea tuturor aparatelor de radio aflate în posesia evreilor, a înflorit brusc o meserie inedită: confecționarea unor cutii care să semene cu radiourile, cu butoane și fire; cutiile erau predate apoi la prefectură, ca aparate autentice și, contra cost, se primea o adeverință doveditoare; acasă erau ascultate în continuare emisiuni nepermise, în principal BBC, acele știri anunțate de cunoscutul motiv din Simfonia a V-a beethoveniană, zisă „a Destinului".

Am fost de față la o scenă, pe care aveam să o evoc deseori prietenilor. Eram reuniți într-o cameră din casa bunicilor. În fața porții a oprit un camion militar. S-a bătut la ușă, a intrat un locotenent tânăr și spilcuit, deosebit de elegant în costumul său cu fireturi, răspândind aromă de lavandă. Ni s-a adresat politicos:

— Ne scuzați, după cum știți, ostașii noștri luptă din greu pe fronturi, dumneavoastră ați fost scutiți de această povară, țara are însă multe nevoi, se cuvine s-o ajutați.

Bunicul și tata i-au încuviințat spusele. A chemat o ordonanță, a deschis dulapul cu lenjerie de corp și de pat, a luat la rând rafturile, a predat totul soldatului, acesta le căra, teancuri-teancuri, la mașina din stradă. A golit dulapul. Ne-a mulțumit. A pornit spre ușă. Întorcându-se cu fața spre noi, pentru salutul de rigoare, ochii i-au căzut pe biroul bunicului.

— Iertați-mă, a șoptit, s-a întors, a luat sub braț mașina de scris, aflată pe masă.

Și dus a fost.

Întâmplarea e caracteristică. În rezumat: evreilor brașoveni li s-a luat treptat cam totul, lăsându-li-se viața. Într-adevăr, un schimb nu dezavantajos, comparativ cu militarii secerați în lupte. Doar că umilitor, sâcâitor, cu un final mereu incert.

Tata a fost convocat la muncă obligatorie. La gară, echipa din care făcea parte, descărca și încărca în vagoane cărbuni. I-a intrat praf de cărbune în ochi; i s-au infectat. După ce a reușit, cu metoda bine-cunoscută, să-și obțină

eliberarea, au început consulturile oftalmologice. Un ochi i-a fost salvat, pe celălalt l-a pierdut. Întâi vedea cu el ca prin ceață, pe urmă n-a mai văzut deloc. În cele din urmă, la bătrânețe, a trebuit extirpat și înlocuit cu unul de sticlă.

Mai târziu, din cauza unui presupus, dar nelocalizat atentat la adresa unui soldat german, un grup de evrei bătrâni au fost luați ostateci și închiși într-o școală amenajată în acest scop. Li s-a spus că vor fi executați la următorul act ostil. Bunicul Leitner se afla printre sechestrați. Ei nu puteau ieși, în schimb rudele aveau voie să-i viziteze în zile și la ore stabilite, aducându-le alimente și îmbrăcăminte. M-am dus și eu să-i văd. Într-o sală mare, ticsită de paturi, i-am găsit jucând șah. Pe masă rămăseseră resturi de la prânz. Bunicul se afla într-o dispoziție bună, nu lua în serios amenințarea cu împușcarea. Totul părea mai degrabă o înscenare hilară, cu toate că, la drept vorbind, un deznodământ funest nu avea cum să fie întru totul exclus.

Tata și cu mine ne mutaserăm la bunici, din precauție și pentru a ne sprijini la nevoie.

Aici ne-a prins cutremurul din 10 noiembrie 1940. Tata m-a trezit la primele zgâlțâituri, potrivit sfatului ne-am adăpostit sub pragul de sus dintre camere, apoi am coborât, împreună cu bunicii, în pivnița casei. Dimineața ne-am dus în doi să vedem ce stricăciuni s-au produs la magazin. Căzuseră doar unele mărfuri de pe rafturi, exponatele din vitrină erau și ele alandala. Am făcut primele rearanjări – nebănuind că peste numai o săptămână magazinul le va fi definitiv luat proprietarilor.

De altfel, și planul adăpostirii în casa bunicilor s-a dovedit curând ineficient. Cândva, prin 1942, li s-a comunicat locatarilor rechiziționarea inclusiv a acestei prea tentante clădiri, cu obligația de a ne muta imediat cu toții.

Bunicii din Strada Lungă au fost și ei siliți să plece din casa lor, după ce, pe o alta, dintr-o stradă mai dosnică, pusă pe numele fiicelor, avuseseră la timp inspirația să o vândă.

Prin voia întâmplării, noi, cei evacuați din Strada Prezan, am schimbat numărul 5 cu unul identic, doar că la periferia orașului, aproape de gara de atunci.

Bunicii, un unchi, tatăl meu și cu mine am devenit astfel chiriașii unui apartament de la parterul unui bloc din Strada Dr. Vasile Goldiș, numărul 5.

## 11

După exmatriculările din învățământul de stat, comunitatea evreilor din Brașov a decis să înființeze o școală proprie, de meserii. Nerecunoscută oficial, precum celelalte instituții cu drept de a emite diplome, i s-a permis funcționarea, probabil pentru a ocupa timpul rămas liber al celor de vârstă școlară, pentru ca aceștia să nu hălăduiască pe străzi. Împreună cu prietenii mei apropiați, am fost înscriși aici, de la sfârșitul anului 1940 până la absolvirea clasei a IV-a, în 1944.

Şcoala a trecut, pe parcurs, din subordinea Federaţiei Uniunilor Comunităţilor Evreieşti din România sub patronajul Centralei Evreilor din România, care a preluat, din decembrie 1941, prerogativele organizaţiei anterioare. „Centrala" era menită, în principal, să ducă la îndeplinire ordinele guvernului, inclusiv să colecteze pentru autorităţi birurile de ele însele prescrise; în subsidiar, participa la finanţarea şcolilor şi liceelor evreieşti din ţară. Dacă familia mea se implicase îndeobşte minimal în treburile comunităţii, în urma slăbirii, cu fiecare generaţie, a legăturilor de cult până la absenţa credinţei religioase – acum, faţă de Centrala Evreilor, manifesta o neîncredere făţişă, considerând-o un instrument docil în mâna guvernării.

Şcoala părea, de altfel, să se administreze singură, cu un comitet de părinţi reunit din când în când. Ni se percepea o taxă şcolară, pe care o înmânam, la termene fixe, directorului. Odată, câţiva ne-am pus de acord să schimbăm bancnotele primite de acasă în acest scop, în cele mai mărunte monede existente pe atunci, care, adunate în pungi mari de hârtie, urmau să-l exaspereze, când va trebui să le numere, pe „Domnul doctor Arthur Schor, inginer şi profesor", cum ne plăcea să-l numim, între noi, pe bondocul mărunt pus în fruntea instituţiei, un om antipatizat, deşi bonom.

Predarea avea loc în limba română. Materiile erau împărţite în teoretice şi practice, dimineaţa, respectiv după-amiaza, cu o pauză de prânz. Lecţiile urmau programa şcolilor de meserii. În cazul dat, băieţii învăţau lăcătuşeria, iar fetele – croitoria.

Eram perfect inapt pentru meseria pe care ar fi trebuit să mi-o însuşesc. În atelierul de la subsol, pileam la nesfârşit bucata de metal prinsă în menghină, tot măsurându-i mărimea şi unghiurile, fără a reuşi vreodată s-o ajustez după modelul schiţei alăturate, spre a se îmbuca exact cu restul ansamblului proiectat. Degeaba se chinuia cu mine domnul Wilhelm Engel, maistrul purtând numele de „înger", care conducea instruirea viitorilor lăcătuşi. Din fericire, fiind prieten cu tata, nu sancţiona cu asprime nereuşitele dublului stângaci care eram. (Când, în 1952, tata se va muta silnic de la Braşov în Bucureşti, va împărţi prima sa locuinţă, din Brezoianu, tocmai cu domnul Engel, care în curând îşi va lua – la propriu – zborul spre Argentina, unde îl aşteptau rudele.)

Clădirea închiriată de şcoală avea un singur etaj. Când orele se ţineau la parter şi afară era vreme frumoasă, în timp ce profesorul stătea cu spatele, scriind la tablă, mai săream pe fereastră, în grădină. Procedam aşa mai ales la orele de chimie ale domnului Schor. Nu aveam curaj să ne comportăm astfel la orele de limbă şi literatură română. Le preda o profesoară tânără, cu maniere severe, al cărei nume avea să dobândească notorietate în regimul ulterior. Era doamna Sanda Rangheţ, soţia comunistului ilegalist Iosif Rangheţ, demnitar la începuturile noului regim, decedat în septembrie 1952.

O dată sau de două ori, ea mi-a încredinţat rolul de curier. Îi duceam tatălui meu câte un pachet. Pe atunci mai locuiam încă în casa bunicilor, iar eu habar nu aveam ce căram de la şcoală în apartament, câteodată şi înapoi. Pachetele conţineau materiale de partid, manifeste ilegale. Tata nu-şi întrerupsese sprijinul acordat Partidului Comunist. Cotiza la „Ajutorul Roşu". În

apartamentul în care locuiserăm înainte, găzduise temporar pe câte un urmărit de poliție, chiar pe câte un evadat din penitenciar, își pusese locuința la dispoziția adunărilor secrete ori mașina de scris – pentru multiplicarea manifestelor. Acum, doar intermedia mesajele. Nu era încadrat în vreo organizație. Statutul său de burghez, chiar expropriat, le convenea militanților aflați în condiții de ilegalitate.

Când aveam să-l descos asupra acestor acțiuni de sprijinire, de pe margine, a comuniștilor aflați în vizorul Siguranței, mi-a spus că n-a realizat pericolul la care se expunea, că nu-și dădea seama că punea în pericol și existența lui, și pe a mea și că pentru participarea la acțiuni considerate subversive ar fi putut fi, pe timp de război, deferit Curții Marțiale. Își ajuta, pur și simplu, prietenii sau pe apropiații lor. I-am dat crezare: a fost un naiv toată viața, nu degeaba îl poreclise mama „prințul Mîșkin". N-avea în el nimic princiar, dar, într-adevăr, se comporta deseori, în plan temperamental, precum „idiotul", binevoitor și neajutorat, supus, maleabil și fără inițiativă proprie. Nimerind fără voie în situații periculoase, întâmplarea a făcut să se strecoare, nevătămat, ca prin urechile acului. Cazul relatat n-a fost singurul, cum vom vedea.

În ce fel ne petreceam vremea, în acești primi ani de război, prietenii mei și cu mine? În primul rând, eram des împreună: un grup de băieți și câteva fete, de aceeași vârstă. Atmosfera nu favoriza reuniuni mondene. Ne mai duceam, când și când, la cinematograf, dar filmele se împuținaseră, triate de cenzură, și le precedau jurnale de actualități înțesate de propagandă.

Ne adunam în grădina câte unei case, deseori în cea mai încăpătoare, dar cam delăsată, din spatele casei bunicului Steinberger, având în mijlocul ei un pavilion oriental, cu măsuță și fotolii; sau într-o și mai întinsă grădină în pantă, la poalele Tâmpei, îndărătul casei ocupate de părinții prietenei noastre Erika Grünfeld. Ori ne întruneam la locuința câte unuia: Miki (Nicolae Földes), fiu de funcționar, Gyuri (Gheorghe József), odrasla comerciantului de textile, tot de pe strada centrală, Ben (Beniamin Bernfeld), băiatul unui violonist, și un alt Gyuri.

Acesta din urmă, Gheorghe Hollós, mi-a fost îndelungă vreme cel mai apropiat prieten. Existența noastră s-a derulat în paralel, din copilărie până la maturitate. Provenea, prin mamă, „tanti Piri" („Piroska"), din ramura săracă a unei familii numeroase, Szegő. Tatăl lui avusese o modestă papetărie la Deva, pe urmă a dat faliment, s-a mutat la Brașov și a murit curând după război. Dar încă de pe atunci toată nădejdea se afla în hărnicia mamei. Își creștea mai mult singură fiica mai mare și fiul. Cunoscuții, printre care și familia mea, îi ofereau ajutoare; familia lui o ducea însă tot mai greu. Locuiau cu toții înghesuiți în două cămăruțe din fundul unei alei, aproape de capătul Străzii Lungi. Când i-am cunoscut, fata era o domnișoară arătoasă. Apoi s-a căsătorit, și-a pierdut curând soțul bolnav de plămâni, un personaj colorat, simpatic, excentric, cu comportament anarhist. Cu al doilea soț se va muta la Tg. Mureș; el va absolvi medicina, din comunist dogmatic va ajunge sionist înfocat, vor emigra în Israel, stabilindu-se la Nazareth. Dar asta – mult mai târziu.

Deocamdată, mă vedeam cu Gyuri aproape zilnic, la ei, la noi. Am urmat aceleași școli și licee. Am parcurs adolescența în paralel. Am și fost competitori, cine place fetelor, cine ce citește, cine ține jurnale mai interesante.

Ulterior, el va opta pentru fizică: în secția „reală” de la „Meșotă”, la Universitatea „Bolyai” din Cluj, la continuarea studiilor în Sverdlovsk, în munca la ciclofazotronul de la Măgurele, apoi de la Institutul „Weizmann” din Rehovot, nu departe de Tel Aviv. Va moșteni, din păcate, constituția fragilă a tatălui său: un accident cerebral, până la a-l răpune, îl va imobiliza ani lungi la pat sau într-un fotoliu în fața televizorului.

Acum frecventam aceeași școală și același „cerc de studii”, care fusese înființat, spre a ne îmbogăți cunoștințele umaniste, de ziaristul Halász Sándor. Redactor economic la *Brassói Lapok* în anii ’30, autor de romane ori articole de economie și politică, scrise de pe poziții liberale, polemice la adresa stângii – numele lui n-ar mai spune nimic dacă nu ar fi fost ruda mai tânără a artistului Halász Gyula (cred că era vărul acestuia), la fel de necunoscut prin numele său inițial, dar care, după o viață aventuroasă, voluntar în Armata Roșie, prizonier de război și o perioadă berlineză, a ajuns în Franța și a dobândit o răsunătoare notorietate ca artist fotograf, grafician, publicist, regizor de film și colecționar de folclor parizian, ca fotograf al lui Picasso și autor al volumului *Conversații cu Picasso* (1968) – toate acestea sub pseudonimul *Brassaï*, adică „Brașoveanul”, consemnat la loc de cinste în istoriile de artă și în enciclopedii.

Vezi Larousse: „Brassaï (Gyula Halász, dit) Brașov 1899 – Nice 1984, photographe français d’origine hongroise. Un climat fantomatique d’ombre et de lumière amplifie dans son œuvre l’étrange et l’insolite, qui rappellent ses liens avec les surréalistes”.

Socratele nostru nu ne aduna la el acasă, căci locuia în condiții precare. Tatăl uneia dintre eleve, comerciantul angrosist Czitrom Aladár, din 1943 și președinte al comunității neologe brașovene, i-a pus la dispoziție, în locuința familiei, o cameră încăpătoare. Acolo ne instruia, pe vreo șase tineri, câteva ore săptămânal. Părinții îi transmiteau discret onorariul. Noi ne întrețineam în mod dezinvolt cu „Dr. Halász”, presupun că titlul de doctor (în științe) și l-a atribuit singur, întru sporirea autorității profesorale. Era totuși un om instruit, cunoștea bine germana și franceza, se descurca în istoria culturii, avea cunoștințe de filosofie. Ținea prelegeri interesante, ne dădea acasă texte spre lectură și ne cerea câte un comentariu în scris. Fiecare își prezenta referatul la următoarea reuniune. Încet-încet, ne-a învățat să disecăm enunțuri obscure la prima citire. Alegea teme literare și filosofice (mai bine zis, de înțelepciune) și le analiza într-o manieră eseistică. El mi-a stârnit interesul pentru diverși autori clasici francezi, din Epoca Luminilor și din veacul următor. Îi datorez, măcar în parte, statornicirea îndoitei mele preferințe pentru roman și eseu filosofic, probată și de lecturile mele consemnate în jurnalele adolescenței.

Alături de tainele verbalizării și împreună cu acestea, mă atrăgea limbajul sonor. În rememorările ei, mama va susține că muzica m-ar fi fascinat înaintea vorbirii: din chiar primele locuințe unde conviețuiserăm, sunetele unui disc la pick-up îmi capta atenția și mă liniștea mult mai mult decât cuvintele rostite.

Fusese motivul pentru care părinții încercaseră să mă familiarizeze, pe rând, cu vioara, pianul, violoncelul. Tentativele lor au eșuat din cauza reticenței mele față de exercițiile plictisitoare. (Janina îmi va relata cât se bucura de alarmele aeriene bucureștene, datorită lor scăpând de clămpănitul exasperant al exercițiilor din *Hanon*.)

Am rămas un meloman numai prin audiții. Am trăit sub vraja lor cu deosebire în anii de război, probabil ca refugiu din vicisitudini.

În blocul de lângă noua noastră locuință am făcut cunoștință cu un tehnician dentar și violonist amator, cu un picior rahitic în urma unei paralizii infantile, încălțat cu bocanci ortopedici. M-a dus în locuințe îndepărtate, unde duminicile sau de sărbători se adunau un trio sau un cvartet, format, de regulă, din sași profesând în zilele de lucru alte meserii: ingineri, medici, funcționari. Se îndeletniceau cu ceea ce se încetățenise ca *Musizieren*. În orașele cu populație germană, pe atunci, „se făcea muzică" – așa cum „se face dragoste", un exercițiu mai practic decât simpla afecțiune. Ne așezam prin colțuri și ascultam muzică de cameră, mai ales clasici germani.

La Brașov dădeau concerte și soliști ori dirijori din Reich. Deși admonestat câteodată de intransigenți, nu mi-am putut reprima plăcerea de a cumpăra bilete la seratele lor. Mă inhibau ofițerii naziști prezenți în sală; dar ajunsesem să-i ignor de dragul plăcerii sonore. Cu atât mai mult m-a încântat George Enescu, oferind în anii de război, ca violonist, un concert în orașul nostru. (Am mai evocat această serată, ca și pe cea de după întoarcerea mea de la studii, dată la București în onoarea lui de către Yehudi Menuhim și David Oistrah.)

Cu prietenul Gyuri H. ne instruiam într-ale muzicii, îndeosebi prin forțe proprii. Vânam concerte radiodifuzate sau frecventam cunoscuți cu discuri de soi. Făceam pe nebunii: care e mai bun, Yehudi Menuhim ori Jascha Heifetz? Pe urmă, ca profesioniști autoproclamați, tăiam solomonic nodul discordiei: excelența interpretării unuia e clasică, a celuilalt – romantică.

Oricum, preferințele mele muzicale atunci s-au format; și, în bună măsură, au rămas neschimbate.

Potrivit gustului personal, Bach îi devansa și-i domina pe toți ceilalți. Sonate, partite, corale, fugi, cantate, oratorii, Mesa în si, Patimile după Ioan și, mai ales, Patimile după Matei – toate mă vrăjeau. Mergeam pe străzi și intonam lăuntric fraze muzicale din ele, mă încumetam chiar să fredonez armonii proprii *à la* Johann Sebastian.

Veneau la rând preclasicii italieni, Vivaldi și Corelli, alți maeștri germani ai barocului, cu deosebire Händel. Ascultam Haydn, des Mozart, mai mult Beethoven, cu mai mare plăcere Schubert decât Schumann, apoi Brahms, rareori și fără aplecare Wagner (nicidecum din antipatie politică), dintre francezii mai noi, César Franck. Mă opream la clasici și la romanticii timpurii. Nu ajungeam la Mahler și Bruckner, cu atât mai puțin la urmașii lor din secolul XX.

În muzică eram un tradiționalist, mai legat de veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, în cazul din urmă, perioada timpurie. Cam tot așa îi voi frecventa cu precădere pe clasicii filosofiei moderne. Numai în literatură voi avansa cu preferințele până la contemporani.

# 12

Revin la apartamentul periferic în care fuseserăm obligaţi să ne mutăm, claie peste grămadă.

În blocul din Strada Dr. Vasile Goldiş am ocupat, cinci persoane, trei dormitoare şi un hol. Într-o cameră locuiau bunicii, într-alta – tata, unchiul Emeric se odihnea, după cina comună, pe un divan din hol, iar mie mi-a fost distribuită cea mai izolată cameră, cu vedere spre grădina din spate. Pentru că serile aveam în continuare febră, medicul a cerut să mi se dea o încăpere tot anul neîncălzită, cu ferestrele larg deschise, ca să inhalez permanent aer curat. Toţi ceilalţi s-au restrâns de dragul acestei presupuse terapii. Aşadar, în camera mea, femeia de serviciu – care dormea într-o nişă a bucătăriei – nu făcea focul, ci pregătea doar plapuma groasă sub care, dârdâind, să mă strecor şi, în timp ce mă încălzeam, să mă fure somnul.

Făceam de aici drumul spre şi de la şcoală. Pe acest drum m-a încolţit un grup de copii saşi, fiecare mai mic decât mine, dar împreună, de o forţă superioară. M-au fugărit îndelung pentru a mă snopi în bătaie. Am ajuns acasă complet extenuat. Întâmplarea dădea măsura degradării bunei înţelegeri de odinioară dintre etnii.

Decenii la rând în funcţii de conducere, cu salariu mare, din care îşi putea întreţine generos familia şi ajuta şi alte rude, deprins cu locuinţe spaţioase, într-un cuvânt, aranjat în toate – bunicul Victor s-a obişnuit cu seria de înfrângeri suferite, a privit noua lui condiţie modestă cu o bună doză de stoicism, fără încrâncenare şi revoltă. Îşi însuşise, se vede, înţelepciunea Ecclesiastului.

Pentru a înlesni munca la bucătărie a bunicii Margareta, ajutată acum, în locul cohortei de servitori, de către o singură fată, venită tot din secuime, a fost meşterit la maşina de gătit un dispozitiv agăţat deasupra şi din care picura gazul care întreţinea, în locul lemnelor, focul. Ca să procure acest combustibil, din timp în timp, bunicul lua două canistre şi se deplasa suficient de departe, la benzinăria din colţul bulevardului. Dacă nu eram la şcoală, îl întovărăşeam şi eu. Nu mă lăsa să-l ajut la cărat nici când avea canistrele pline; stăteam doar de vorbă, el povestindu-mi câte ceva din îndelung acumulata lui experienţă de viaţă. Încercam să-l descos, ştia multe şi, în felul său reţinut, sobru, niciodată ostentativ, era dornic să mă instruiască. Au fost peripatetizări *sui generis*, în care niciodată nu m-a făcut să-mi simt inferioritatea, nici de vârstă, nici de cultură.

Aveam 15 spre 16 ani, începea să mă sâcâie libidoul. De fapt, încă în locuinţa anterioară a bunicului descoperisem o enciclopedie germană de cultură sexuală, ale cărei poze, multe după celebre tablouri licenţioase, îmi incitaseră imaginaţia. La un moment dat, volumul a dispărut din rafturile de cărţi, probabil ca urmare a faptului că bunicii s-au dumirit asupra poftei mele de a-l răsfoi pe furiş. Acum, prin preajmă se afla acea tânără plesnind de sănătate

care îmi deretica odaia și nu se dădea în lături de la niscaiva jocuri erotice, înainte de a-mi pregăti patul de noapte, hârjoneli neduse până la capăt. Îi păream prea tânăr și nici nu voia să se lege la cap. În alte familii burgheze, se știe, chiar părinții își îndemnau și recompensau slujnicele pentru introducerea odraslelor pe tărâmuri până atunci inaccesibile, dar fierbinte râvnite. Unii prieteni de-ai mei s-au descurcat singuri, și încă decis, lăudându-se cum au cucerit femeile de serviciu din casă, ori au început de timpuriu să frecventeze case de toleranță. Eu nu știam și încă un timp nu aveam să știu în ce fel să-mi depășesc timiditatea, iar tata nu mi-a facilitat direct accesul la bărbăție. Astfel, deși consfințit adult prin ceremonia de *bar mițva*, la 13 ani, a mai trecut destul timp până când maturitatea religios dobândită să o fi probat și trupește.

Bărbații din familie se adunau serile în hol. Unchiul Emeric își desfășura fantazările dintotdeauna, bine cunoscute de toți. Avea mania de a părea bine informat, își satura obligatoriu improvizațiile cu cifre, pentru a simula o cât mai deplină rigurozitate. Mama îmi va spune că aceste precizări obsesive – date, gabarituri, unități armate – se învârtiseră totdeauna în jurul numărului 6, multipli ori fracțiuni ale lui, pe care asistența le urmărea cu un amuzament abia disimulat.

Ceea ce îi preocupa însă pe cei prezenți erau evenimentele militare. După cină, bunica golea masa din hol, pe care se așterneau hărți mari ale regiunilor unde aveau loc acțiuni militare. Liniile de front erau marcate cu stegulețe înfipte de-a lungul operațiunilor în curs. Datele ni le furniza BBC, le completa și prietenul tatei, Kőműves Géza, prezent deseori la conclavuri.

(Acesta fiind nevoiaș, tata îl sprijinea mereu financiar. Era comunist, desfășura activități ilegale. Ajuns ulterior redactor-șef adjunct la cotidianul maghiar din București, nu va mai voi să aibă relații apropiate cu tata, devenit, tot acolo, corector. Curajul lui de altădată avea să se transforme în lașitate: cazul multor comuniști, luptători neînfricați cu adversarii și supuși înfricoșați ai propriilor tovarăși înscăunați la putere.)

Frontul de Est interesa cu deosebire, întrucât deznodământul înfruntării dintre germani și sovietici ne viza în mod nemijlocit. De altfel, după bătăliile de la Stalingrad și Kursk (Cotul Donului), a început să se îmblânzească și atitudinea regimului antonescian față de evrei, datorită previzibilei înfrângeri a trupelor hitleriste.

După anul de cotitură 1943, urmăream lună de lună, în 1944 mai ales, flancul sudic al frontului răsăritean, luptele purtate pentru Ucraina, Odessa și Crimeea, Nistru și Prut, Chișinău și Iași. Înregistram totodată eliberarea Leningradului, bătăliile din Belarus și Carelia, înaintarea armatelor sovietice în Polonia, pătrunderea lor în Germania.

În această perspectivă evaluam și reușitele trupelor aliate din nordul Africii și vestul Europei: bătăliile anterioare de la Tobruk și El-Alamein; debarcarea Aliaților în Sicilia; înfruntarea, lungă și sângeroasă, dintre soldații germani și unitățile anglo-americane de la poalele muntelui Cassino; și târzia, dar mult așteptata de noi debarcare anglo-americană din Normandia, cu

înaintarea ulterioară pe pământ francez, eliberarea Parisului, avansul pe teritoriul german, din două direcţii, până la căderea Berlinului şi Ziua Victoriei.

Cum am spus, în ziua declanşării războiului tata m-a luat la o plimbare prin parcul orăşenesc din apropierea casei bunicului. N-aveam decât 13 ani (vârsta presupusei maturităţi), mare lucru n-am înţeles nici din ce va fi şi nici din cum ar trebui să ne raportăm la evenimente. Mai apăsat, ţin minte, mi-a explicat acelaşi lucru mai târziu, într-o plimbare pe aleea de la poalele Tâmpei. Laitmotivul era clar: nu e războiul nostru, orice înfrângere a Aliaţilor nu ne poate decât dezavantaja, orice victorie a lor asupra Germaniei favorizează o viitoare posibilă viaţă a noastră normală. (Despre participarea României la război n-a adus vorba, reducea taberele la sovietici, englezi, americani *versus* germani, italieni, japonezi.)

Despre Uniunea Sovietică, reprezentările fuseseră globale, contra şi pro. Comuniştii sau simpatizanţii lor (tata, printre aceştia din urmă) erau prosovietici, neştiind nimic despre procese şi lagăre, cu atât mai puţin despre politica antisemită a lui Stalin. Bunicii aveau o mentalitate liberală, democratică, prooccidentală, dar, ca evrei, sperau şi ei ca victoria ruşilor, alături de americani şi englezi, să le readucă liniştea.

Cum de nu pricep unii această speranţă? Evreii ştiau că victoria nazismului echivala cu certitudinea exterminării lor. Numai prin izbânda Aliaţilor scăpau cu viaţă şi puteau eventual să-şi redreseze situaţia. Era normal ca etnia deposedată de avere, bunuri, locuinţe şi siguranţa de fiecare zi să stea aplecată asupra operaţiunilor militare răsăritene, să se bucure de apropierea liniei frontului şi de iminenta pătrundere a trupelor sovietice în ţară. A vorbi în acest caz de „trădare” prin sentimente favorabile inamicului îmi pare un partizanat lipsit de discernământ. Până la urmă ar însemna că şi organizatorii revirimentului de la 23 august 1944 – regele, generalii, armata – ar trebui consideraţi „trădători”. Unii chiar vor ajunge, mult mai târziu, la acest verdict.

(Un confrate „neaoş” va mărturisi că, pentru existenţa şi cariera lui, victoria Germaniei ar fi fost mai avantajoasă decât cea a Uniunii Sovietice. Nu-l contrazic. Dacă punem între paranteze considerentele istorice ori morale generale, se cuvine să acceptăm interese personale şi de grup nu doar variate, ci chiar opuse. Avem, pe drept cuvânt, „Amintiri adverse”, după cum voi intitula un eseu al meu, inclus în volumul *Prejudecăţi şi judecăţi* din 2002. Ar trebui să analizăm cu grijă „orizonturile de aşteptare” adverse, pe cât posibil fără noi discriminări. Nu e un lucru uşor, conced.)

Ceea ce ne afecta în egală măsură cu populaţia majoritară au fost bombardamentele. „Du-i, Doamne, la Ploieşti” era dorinţa atribuită bucureştenilor, când se dădea alarma apropierii avioanelor anglo-americane de ţară. (Să fi fost tot un act nepatriotic?!) Aceasta, întrucât primul raid american asupra zonei petrolifere avusese loc încă în 12 iunie 1942, iar cel mai puternic bombardament al oraşului Ploieşti se produsese la 19 august 1943.

Rândul nostru a urmat în 1944. După atacul masiv asupra Capitalei, din 4 aprilie, Braşovul a ajuns, după 12 zile, ţinta loviturilor aliate aeriene. La 16 aprilie se sărbătorea Duminica Paştelui. Era o zi însorită de primăvară,

înainte de masă locuitorii ieșiseră, cu mic, cu mare, la o plimbare de agrement. Tata și cu mine am pornit spre centru. Nici prin gând nu ne trecuse pericolul care ne păștea.

După cum am aflat mai târziu, paznicul sirenelor de alarmă se îmbătase cu prilejul sărbătorii și era incapabil să le pună imediat în funcțiune. În timp ce cădeau bombele a pornit și avertizarea sonoră. Ajunseserăm aproape de capătul bulevardului de la poalele Tâmpei, când au început să șuiere prin aer bombele, urmate de explozii. Am luat-o la fugă spre munte, cu gândul să ne ascundem. În zăpăceala instalată, am trecut de casa prietenului tatei, doctorul Partos (Andrei Partoș, fiul lui, e, când scriu aceste rânduri, comentatorul nocturn de muzică ușoară la Radio România Actualități), deși scara ori subsolul clădirii ne-ar fi adăpostit. Am urcat în goană pe o străduță. Am ajuns într-o grădină mare dintre case.

Nu știam cât de eronată ne era alegerea: exact în vârful Tâmpei erau instalate bateriile antiaeriene – ele se ofereau ca țintă firească trăgătorilor din avioane. În plus, nimeriserăm pe un teren deschis, fără șansa de a ne ascunde. Împrejur se aflau tranșee săpate în zigzag, neacoperite. Alți refugiați se adăpostiseră în ele, dar și mai neinspirat, pentru că, în spațiul restrâns, puteau fi striviți de suflul exploziilor. Așa s-a și întâmplat. Bombele căzute în apropiere i-au rănit tocmai pe cei aciuați în aceste adăposturi de mică adâncime. Auzeam țipete, vaiete, răniții erau adunați pe tărgile aduse în grabă. În schimb, noi, cei trântiți pe burtă în buza tranșeelor improvizate, nu am suferit vătămări, ne-am ales doar cu o sperietură cumplită. Am văzut, cum se zice, moartea cu ochii. Când s-a sunat sfârșitul alarmei, ne-am verificat reciproc integritatea corporală: scăpaserăm teferi!

Nu și bunicul. Ajunși acasă în goană, am constatat greșeala pe care, de astă dată, el a comis-o: aflând de existența adăpostului mai solid la capătul străzii, a ieșit din locuință cu gândul de a ajunge până acolo; în preajma lui a avut loc o explozie puternică. Vizate mai cu seamă au fost zona gării și platformele industriale din apropiere. L-au rănit schijele unei bombe. I-au fost ciuruite picioarele. L-au cules de pe stradă trecătorii, a fost transportat imediat la spital. L-au supus câtorva operații succesive pentru extragerea schijelor. Se apropia de 76 de ani, iar la o asemenea vârstă rănile sunt mai primejdioase, mai ales că de mult suferea de tensiune arterială mărită (în spiritul vremii, tratată cu luarea de sânge și cura de usturoi).

Consiliul de familie a hotărât că trebuie să ne mutăm, de astă dată din inițiativă proprie. Previziunea – corectă – localiza următoarele bombardamente tot în regiunea gării, cu scopul de a dezorganiza nodul de cale ferată brașovean. Era de dorit să ne aflăm cât mai departe de zona periclitată.

Ai mei au închiriat o nouă locuință într-o casă din Schei, compusă doar din parter, o verandă cu viță-de-vie și subsol. Fiecăruia dintre noi ni s-au repartizat cămăruțe. Strada Pe Tocile era una liniștită, cu căsuțe rustice, în apropiere cu mici magazine și birturi. Zona n-avea cum să fie periclitată de bombardamente.

Totuşi, cel de-al doilea, din 6 mai, m-a nevrozat atât de tare în refugiul din subsol, încât tata a decis să mă evacueze din oraş. Mai întâi, am fost găzduit câteva zile într-un sat din împrejurimi unde, la rândul lor, se refugiaseră bunicii Leitner, după ce Ludovic n-a mai fost ostatic. Locuia acolo cu ei, în calitate de chiriaş principal sau de proprietar, un partener de afaceri (fost? actual?) pe nume Vértes. Cu acesta nicicum nu m-am putut înţelege. Mă trata cu aroganţă şi chiar profera jigniri la adresa rudelor mele paterne. Deşi îndeobşte blând şi ascultător, i-am replicat înţepat, ceea ce a zădărnicit prelungirea convieţuirii.

Atunci tata a aranjat găzduirea noastră, a lui Gyuri şi a mea, la un ţăran înstărit din Stupini. Era o comună la câţiva kilometri depărtare, pe şoseaua care continua în linie dreaptă Strada Lungă. Spezele amândurora le suporta tatăl meu – trebuie să fi avut, ca şi bunicul, economii puse din vreme de o parte –, deoarece familia Hollós continua să ducă o existenţă materială precară. Mutarea noastră în doi a fost gândită pentru compensarea reciprocă a singurătăţii. A fost o idee bună, ne-am înţeles excelent, şi între noi, şi cu gazdele. Ele ne asigurau hrana din produse proprii. Luaserăm cu noi cărţi, caiete, ustensile de scris. Eram de-acum încredinţaţi de predestinarea pentru activităţi literare. Făceam lungi plimbări prin crângurile din apropiere. Zăream mai încolo antenele radiodifuziunii din Bod, care ne evocau spaima din zilele rebeliunii. Ne consacram zilnic câteva ore însemnărilor de jurnal. Ne citeam reciproc fragmentele tocmai aşternute pe hârtie, ca presupusă dovadă a înzestrării noastre.

Grozăviile din lume nu ne mai atingeau. Trăiam într-un univers estetizant. Ne acaparau reverii adolescentine. Nu ne-au mai înspăimântat raidurile anglo-americane având ca obiectiv Braşovul, câte unul în iunie şi iulie. Priveam de pe câmp cum treceau avioanele masive, la mare înălţime, grupuri-grupuri, spre oraş.

Am fost martorii unei scene teribile. Două aparate de vânătoare s-au ridicat în aer ca să stăvilească inamicul. Piloţii trimişi la moarte sigură s-au simţit, probabil, atât de înnebuniţi de ordinul primit, încât au executat, inconştient, o manevră asemănătoare uneia sinistre de circ: s-au ridicat în văzduh din două puncte îndepărtate, au descris un semicerc perfect – şi, la mică înălţime, mult sub cea a bombardierelor, s-au ciocnit între ele şi au căzut zdrobite amândouă.

## 13

În lunile de vară, la Stupini, Gyuri şi cu mine ne-am consacrat însemnărilor de jurnal. Pe ale lui nu le-am recitit. Solicitându-mi-le prin anii ’70, am reuşit să i le trimit, printr-un cunoscut de încredere, în Israel. Acum că nu mai este, mă îndoiesc ca vreun membru al familiei să fie interesat în a-i descifra scrisul unguresc, cu atât mai puţin cu cât unii folosiseră din capul locului româna, iar alţii s-au dezvăţat cu timpul de maghiară în favoarea ebraicii moderne.

La drept vorbind, nici caietele mele, 13 la număr, nu merită atenția cuiva, pe a mea numai pentru rarele informații pe care le conțin și pe care cu greu le pot extrage dintr-un verbiaj adolescentin împănat de sentimentalisme, egolatru, obsedat de iluzia reușitei scriitoricești. Pe deasupra, caligrafia lor e aproape imposibil de descifrat.

Începutul notelor datează din 1943, de pe atunci preocupate constant de propria-mi persoană. De război nu aduc vorba, ori îl amintesc din perspectiva viitorului personal. Oare voi ajunge un „om adevărat"? Visez să scriu un roman (la 15 ani). Cum ajunge însă cineva scriitor celebru? Pentru cariera literară ar trebui poate să plec la Budapesta (asta în condițiile mai precare de acolo; pentru un evreu, în curând, extrem de grave).

„Sunt un om slab, predispus la reverii, nu la fapte." Propoziția datează de la începutul anului 1944. O însemnare mai detaliată despre bunicul Victor reține, dincolo de atașamentul meu, unele deosebiri de opinii: eu citesc mai ales literatura secolului al XIX-lea și mă atrage filosofia, deși, la 16 ani, de fapt n-o cunosc; el mă orientează spre scrieri cu caracter mai degrabă științific. Îmi dau seama cum se apropie de noi războiul. Rememorez bombardamentul la care tata și cu mine am fost la un pas de moarte: la numai doi metri, în tranșeele improvizate, am numărat patru morți, mulți răniți. În noaptea de după bombardament au mai fost în țară trei raiduri aeriene. Apoi: al doilea atac asupra Brașovului, evacuarea în afara orașului la bunicul Leitner, apoi în Stupini...

Cel de-al doilea caiet, scris chiar la Stupini, poartă un pretențios moto din Goethe, *Faust*: *„Hier bin ich Mensch, hier darf ich's sein"* (precizez acum: prima parte a tragediei, versul 940, în traducerea lui Ștefan Aug. Doinaș: „Aici sunt om, aici doar pot să fiu!"). Rețin trei accente. Recunosc cât de dor mi-a fost de mama, în ziua ei de naștere, 8 iulie, șase ani după ce n-o mai văzusem (într-adevăr: din vara anului 1938). La începutul lunii august mă refer de câteva ori la muzică: Bach, Brahms, Beethoven, în această ordine. În ziua de 23 august (în seara căreia a fost dată „Proclamația regală") evoc o discuție anterioară cu câteva zile despre problema evreiască și Palestina; dar nu mă interesează emigrarea, refuz orice naționalism de oriunde.

De aici încolo mă bazez pe amintiri din prezent, în mod paradoxal mai complete decât faptele consemnate în jurnal.

Cu câteva zile înaintea evenimentului decisiv, în sat își făcuse apariția un contingent militar român. Intrând în vorbă cu soldații, aceștia au ridicat din umeri: li se dăduse ordin să se retragă de pe frontul ieșean, nu știau pentru ce, și fuseseră transferați aici. Abia în lumina actului regal aveam să bănuim că această regrupare tactică în interiorul țării a fost inițiată tainic de comandamentul românesc, ori de o parte a sa, pentru a covârși, la momentul oportun, unitățile germane.

„Proclamația regală către țară", rostită de Mihai I în seara zilei de 23 august, am ignorat-o din lipsa unui radio. Abia în dimineața de 24 august, fiul gospodarului a intrat la noi în cameră, să ne anunțe vestea ieșirii din război și a trecerii de partea Aliaților. Am început să verificăm știrea printre vecini.

Peste câteva ore a sosit însă tatăl prietenului meu, cu o brișcă, pentru a ne întoarce acasă. Am adunat puținele lucruri pe care le aveam cu noi și ne-am îmbarcat. Ploua mărunt, era o zi mohorâtă.

Pe drum am văzut proaspătul număr al unui ziar în patru pagini. Publica lista noului guvern, condus de generalul Constantin Sănătescu, având în componență și patru miniștri fără portofoliu, din partea partidelor „Blocului Național-Democrat": Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal, Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat – reprezentate de Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Lucrețiu Pătrășcanu și Constantin Titel Petrescu. („Blocul" a fost creat, pe o platformă antihitleristă, încă din 20 iunie 1944. „Manifestul Blocului Național-Democrat", semnat de cei patru lideri și publicat în 27 august, constituia – se pare – varianta finală a formei redactate, inițial, de către Mihail Sebastian.)

Intrând în oraș pe Strada Lungă (unde l-am lăsat pe Gyuri) și mergând spre Piața Sfatului și Schei (unde locuiam eu), am remarcat din loc în loc, pe ambele trotuare, cuiburi de mitraliori în uniformă nazistă. Acasă am aflat vestea apăsătoare: orașul se afla încă sub stăpânire germană, deocamdată trupele române staționau în jurul lui. În casă se perindau diverși prieteni, toți cu vești sumbre. Se zvonea că militarii germani, cu aportul căpeteniilor naziștilor sași, ar fi întocmit lista evreilor, cu scopul de a fi capturați și deportați, poate chiar executați. Nu știu dacă era adevărat. În orice caz, ne-am pregătit bagaje și hrană rece în rucsacuri, pentru ca la nevoie să fugim în munții din apropiere, deseori străbătuți în excursii. Tata a discutat cu Ștefan Leitner, unchiul matern, despre cum am putea supraviețui acolo câteva zile. Bunicii puteau fi cu dificultate dislocați, mai ales Victor, care nici nu-și revenise de tot de pe urma operațiilor la picioare; a fost încropită o targă, totuși greu de cărat.

Dar n-a mai fost nevoie de toate acestea. Un alt zvon a atribuit comandamentului român următoarea ofertă șireată: sunt dispuși să deschidă o breșă, care să permită unităților germane să iasă din încercuire, cu condiția să părăsească orașul pe un singur drum, unitate după unitate – situație comodă pentru a-i dezarma, în afara orașului, pe foștii aliați, readucându-i, sub pază, ca prizonieri de război. Sigur e faptul că germanii, dându-și probabil seama de inferioritatea lor, au părăsit Brașovul fără lupte; iar în locul lor au pătruns militarii români, eliberându-ne de angoasele din ultimul timp.

Tancurile sovietice au ocolit orașul, continuându-și înaintarea prin Țara Bârsei. Numai unități motorizate ușoare și-au făcut, câteva zile mai târziu, apariția în centru. Nu ne mai temeam să ne aventurăm pe străzi, un grup de tineri am și mers să le vedem. În fața hotelului Coroana staționau motociclete. Pe cei care le conduceau îi numeam „ruși", dar erau clar de proveniență central-asiatică, cu ochi oblici văzuți până atunci doar în poze. M-am adresat unuia, cu gesturi surdo-mutești. Era îmbrăcat într-o haină militară ponosită, cu paltonul gros pus alături, pentru înnoptarea în coloană, cu șapcă și ochelari fumurii, o apariție aspră și care ar fi putut să mă înspăimânte. S-a nimerit să fie amabil, gata de a întâlni localnici tineri, probabil bucuros de repaus.

A fost dispus să facem schimb de bani. Eu i-am oferit un leu, iar el mie – o rublă. Rubla de hârtie am păstrat-o.

S-au povestit atrocităţi – violuri, furturi, omoruri – pe care le-ar fi comis noii aliaţi. Nici eu, nici familia mea nu ne-am confruntat cu vreuna dintre ele. Singurul detaliu observat cu ochiul liber, sursa atâtor anecdote din epocă, au fost ceasurile înşirate pe mâna câte unui soldat sau ofiţer, trofee de război etalate cu nonşalanţă.

Unităţile care intrau ca avangardă în localităţi sau le cucereau luptând erau dintre cele mai dure, îndârjite de neîntreruptele bătălii purtate, nu o dată aruncate în prima linie ca să-şi ispăşească vini şi condamnări. Majoritar proveneau din îndepărtate colţuri ale teritoriilor întinse, erau amestecate ca etnii şi naţionalităţi. Nu excelau prin fineţuri.

Ulterior aveam să aud şi poveşti cumplite privitoare la unii dintre ei.

Viitorul meu coleg leningrădean de facultate, Gheorghe Fischer, originar din Turda (oraş rămas teritoriu românesc după Dictatul de la Viena, dar pentru care s-au dat lupte crâncene între, de o parte, germani şi maghiari, de alta, sovietici şi români, schimbându-şi de câteva ori stăpânii), mi-a relatat cum, pe strada centrală, un soldat beat care a molestat o trecătoare a fost pe loc prins de o patrulă a poliţiei militare sovietice, târât într-un gang şi... împuşcat.

La Cluj se şoptea o întâmplare mai cruntă, despre o cunoştinţă ceva mai vârstnică decât noi, K.M., deloc uşă de biserică în schimbătoarele ei relaţii de amor. S-a dus la comandamentul sovietic, a denunţat că ar fi fost siluită, l-a descris pe făptaş, a fost confruntată cu un grup înşiruit în faţa ei, l-a indicat pe unul ca fiind vinovat; acesta a fost condamnat pe loc şi executat prin împuşcare. Potrivit celor care mi-au relatat întâmplarea, făptaşul rămânea incert; şi s-ar fi putut ca muierea să i se fi oferit benevol. De altfel, răutăţii ei vindicative ea avea să-i dea frâu liber şi ulterior, denunţându-şi un fost iubit, ajuns intelectual de vază, pentru imaginare crime politice.

Când, imediat după 23 august, câteva avioane germane staţionate la Băneasa au efectuat ştiutele raiduri asupra Capitalei, fără a fi periclitate de antiaeriană, o bombă a nimerit casa locuită de Janina şi părinţii ei. Nefiind acasă, cei trei au scăpat teferi, doar cu ce aveau pe ei, şi s-au aciuat temporar într-un hotel. Casa distrusă şi hotelul unde găsiseră adăpost se aflau de o parte şi de alta a parcului Cişmigiu. Ieşind să mănânce, au întâlnit acolo, în birtul „La Buturuga”, un ofiţer rus care vorbea germana şi era dispus la confidenţe. Din vorbă în vorbă, le-a relatat cum familia lui fusese în întregime ucisă de români la Odessa, cum jinduia, la pătrunderea în ţară, să-şi ia tainul de sânge în revanşă (răzbunându-se pe alţii, bineînţeles, pătimaş şi iraţional) şi ce deziluzie îi produsese ordinul comandamentului că de-acum vor intra în România ca prieteni, obligaţi să se comporte cu populaţia în mod amiabil.

Colega de cameră a Janinei la Leningrad, Diemuth, venită din RDG, i-a povestit cum, la cucerirea oraşelului lor de către sovietici, destule femei tinere, înfometate, după ani de frustrări, de hrană, dar şi de bărbaţi, ar fi fost dispuse să-i accepte şi pe cuceritori; dar în loc de o vorbă bună şi, eventual, de o bucăţică de ciocolată după care jinduiau, fuseseră siluite.

O anecdotă rusească, de rândul acesta, tot din studenție:

Un soldat din trupele de ocupație în Germania își descoase prietenul cum să cucerească o nemțoaică.

— În nici un caz să nu fii brutal, îl sfătuiește amicul. Întâi o scoți la plimbare.

— Și după aceea?

— Apoi, deși nu știi să te întreții în limba ei, mimezi o conversație.

— Dar ce-i spun?

— Cel mai nimerit e s-o întrebi: „Îl știi pe Pușkin?". Atâta lucru va pricepe.

— Și?

— Îți va răspunde: „Da".

— Iar tu replici: „Atunci, hai să ne regulăm". Zis și făcut. La momentul dat, lucrurile iau însă o întorsătură neașteptată. La întrebare, ea dă din cap: „Nu". Și omul nostru, total descumpănit, se răstește la ea: „Atunci, cum o să ne futem?".

Întâmplări, povești, cu trecerea timpului chiar anecdote. De netăgăduit e că atât actul de la 23 august și întoarcerea efectivă a armelor, cât și sosirea trupelor sovietice le-am primit cu încântare. Cum am mai spus, din partea evreilor era o așteptare firească. Mi-au confirmat-o și prieteni din localitățile din nordul Moldovei, unde Armata Roșie pătrunsese înaintea „Proclamației regale". O probează și experiența orașelor eliberate de trupele românești și sovietice, de-acum aliate. Până una-alta, scăpaserăm cu viață și ne simțeam din nou liberi; asta prevala asupra oricăror altor detalii.

O dovadă imediată și palpabilă a fost retrocedarea casei bunicilor. Ne-am întors acolo în octombrie. Pentru tata și mine au fost amenajate două camere la capătul apartamentului de la etajul întâi, situate deasupra porții de intrare. Erau aceleași camere în care noi doi locuiserăm scurtă vreme înaintea izgonirii la periferie. Numai că acum erau despărțite de rest printr-un zid; și li se adăugaseră o baie și o bucătărie. Ajungeam în mica noastră locuință pe un coridor îngust, lipit de peretele interior al casei. O cameră îmi aparținea mie, în alta s-a aranjat tata. În bucătărie trebăluia doamna Porkolab, menajeră de sorginte amestecată, vorbind ambele limbi, cu nume apropiat de „pârcălab" și dintre sensurile căruia ar fi avut îndreptățirea să și-l adjudece pe cel de „temnicer". Corpolentă, răstită, dominatoare, nu prea lăsa loc inițiativelor noastre.

Totuși, am putut relua fostul nostru obicei duminical. Doamna Porkolab ne pregătea o omletă copioasă cu slană, o ingurgitam, mai luam câte ceva, de-ale gurii și de băut, în rucsac, traversam orașul și urcam pe știutele serpentine spre Poiana, la fața locului mâncând *kürtőskalács*, cozonacul rumenit pregătit de femeile din secuime la intrarea în stațiune pe un cilindru încins la foc. Seara ne întorceam morți de oboseală.

Văzând cu un singur ochi de la pățania din timpul muncii obligatorii, tata a renunțat la mașinuța „Rocinante".

După ce fusese rănit în timpul bombardamentului, bunicul stătea mai mult în casă. Transcria într-un caiet gros, format mare, rețetele meșteșugite pe care i le dicta bunica, de mult obligată să-și reducă personalul ajutător,

rămasă fără bucătăreasă, dornică să-şi lase cunoştinţele din domeniul artei culinare... posterităţii. Când obosea să-şi pună soţul la munca de copist, îşi lucra întinsele macrameuri – feţe de masă. Se încăpăţâna să mimeze reluarea vieţii de odinioară; care viaţă era oricum pe sfârşite.

Un timp au locuit la parterul casei redobândite doi ingineri francezi, angajaţi la reconstrucţia fabricii de avioane. În contractul fiecăruia erau prevăzuţi, pe lângă leafă, câte trei litri de vin de masă, zilnic. Ne-au mărturisit că gustul apei le este total necunoscut.

În libertatea redobândită, pe mine mă preocupau griji şi planuri proprii.

## 14

Înainte de orice altceva, trebuia să-mi reglementez situaţia şcolară.

Am refuzat să-mi ridic diploma de la şcoala de meserii, legalizată retroactiv pe anii cât a funcţionat, la fel ca toate celelalte, subordonată comunităţilor evreieşti. Mi s-ar fi părut o impostură să intru în posesia unui certificat de „lăcătuş”, fără acoperire. Îmi lipsea orice aptitudine ori calificare de meseriaş.

M-am înscris la Liceul „Ioan Meşotă”, dar, neavând clase echivalabile cu ale unui liceu teoretic, am fost obligat să susţin examene la toate materiile predate în cele şase clase pierdute. Părinţi ai unor colegi care, până să fie exmatriculaţi, urmaseră totuşi primul an de liceu s-au dus la Bucureşti şi au achiziţionat, contra cost, atestatele claselor lipsă: administraţiile bâjbâiau, iar ei se descurcau printre năravurile balcanice. Moştenitor al mentalităţii *k. und k.*, tata nici nu concepea altă soluţie decât una legală.

Drept care, din toamnă până în vara următoare, am luat la rând zeci de manuale, din variate domenii şi cu grad crescând de dificultate. Ferecat în camera mea, le-am învăţat pe de rost şi m-am prezentat, întâi lunar, apoi din două în două luni, în faţa comisiilor special constituite pentru astfel de recuperări. Am obţinut calificativele (de cinci, şase şi şapte, rareori mai mult) însumate în certificate de absolvire ale succesivilor ani liceali.

A fost o cursă contra cronometru, floare la ureche pentru clasele mici, obstacolele aglomerându-se pentru ciclul mediu. Dacă limbile, literatura, istoria, geografia le-am biruit uşor, în schimb mi se împotriveau matematica şi ştiinţele naturale. Din cauza parcurgerii lor în galop, într-un vârtej de memorare-uitare, mi s-au şters din minte. Nu ştiu până azi pe dinafară tabla înmulţirii, recurg la socoteli băbeşti pentru a aduna sau înmulţi cifre, ajutându-mă cu degetele. Nici pomeneală să extrag un radical. Calculele elementare diferenţiale şi integrale îmi sunt ferecate sub şapte lacăte. În materie de botanică şi zoologie sunt un perfect necunoscător, dacă ignoranţa poate fi ridicată la rang de perfecţiune. Când sunt pus să cumpăr la piaţă verdeţuri, nu le arăt, ci le rostesc denumirea cu un aer rătăcit, pentru ca precupeaţa să nu-şi dea seama că habar n-am pe care dintre cele înşirate pe tarabă le vreau. Tot aşa, încurc animalele, de rase ce să mai vorbim.

Una peste alta, prin maratonul parcurs în mai puţin de zece luni m-am ales cu diplomele claselor succesive de la I la VI, fără cunoştinţele aferente. Am rămas un autodidact în numeroase privinţe, centrat exclusiv pe *umanioare*, oricum însuşite în particular. Discrepanţa o vor accentua „universităţile mele”, în care tot filologia şi filosofia mă vor acapara. Pe cont propriu şi cu scop ajutător, voi consulta istoria şi geografia. În copilăria lor, nepoţii mei vor inventa un joc: ei să numească o ţară exotică, eu să-i indic capitala. Mă vor lăuda pentru reuşită; dar vor izbucni în hohote de râs când nu voi fi în stare să identific, în planşele lor colorate, o plantă sau un animal.

Ca să nu mai amintesc de cât mă simt de umilit în faţa calculatorului, ale cărui abilităţi suplimentare, aflate la degetul lor mic, îmi rămân necunoscute; iar dacă mi le explică, le uit curând. Savantul mecanism e pentru mine reductibil la o maşină de scris, e drept, comodă şi performantă. Bine că m-am familiarizat cu el măcar la acest nivel elementar.

După cum am fost mândru învăţând să şofez – greu şi fără să pricep ceva din măruntaiele maşinii. Puteam cel mult schimba o roată, nu şi bujiile. Din nou a trebuit să mă resemnez cu diferenţa dintre cel care mânuieşte numai cuvinte şi unul care ştie să-şi folosească şi mâinile.

Dar să nu mă avânt departe în viitor. Jurnalele, completate şi de lecturi adnotate, mă ajută să reconstitui acel răstimp de cotitură, din 1944, în viaţa familiei şi a mea. Între 23 august şi 8 octombrie, semn că mă acaparaseră cu totul alte interese, n-am făcut însemnări în jurnal. Nu consemnez, spre final de an, decât amintita revenire în casa bunicilor, începutul examenelor, un compozitor şi doi romancieri îndrăgiţi.

În prima lună din 1945 dau, în schimb, peste recunoaşterea: „Dacă vreodată cineva interesat ar deschide aceste pagini, ar afla prea puţin despre viaţă”. Diagnosticul e corect. Culmea este însă că anul decisiv pentru opţiunile mele e, sub toate aspectele, fragmentar consemnat. Principala cauză rezidă în şirul examenelor împovărătoare. Ele mi-au limitat îndeletnicirile sufleteşti. Cu excepţia a două ample scrisori de dragoste, concepute pentru o adolescentă ceva mai vârstnică decât mine, cu numele Victoria – parcă predestinat, sosită în Braşov după asediul îndurat la Budapesta –, misive pe care n-am avut curajul să le şi trimit, jurnalul primei jumătăţi de an nu consemnează nici fapte, nici mărturisiri. Şi unele, şi celelalte apar în ultimele cinci luni, laconic, dar suficient pentru a-mi activa memoria.

În toamnă, ajungându-mi din urmă colegii, m-am înscris în clasa a VII-a de liceu, secţiunea „literară”. În ultimele două clase de liceu învăţământul se diviza, pe atunci, în „real” şi „literar” sau modern, primul centrat pe ştiinţe, matematică, fizică, chimie, al doilea pe limbi străine, inclusiv latină, plus literatură şi filosofie. Puţini alegeau secţia aceasta, majoritatea se orienta către facultăţi ştiinţifice şi politehnici, printre ei şi prietenul meu Gyuri H., viitorul fizician. Aprofundarea latinei îmi mângâia orgoliul, dar n-am ajuns vreodată să mi-o însuşesc în mod serios.

Curând după începerea anului şcolar am trecut printr-un rateu psihic. Ridicat din bancă pentru a citi un text pregătit acasă, m-am înecat pe parcurs

și, cu toate eforturile, nu am reușit să continui lectura. Medicul familiei a constatat o epuizare nervoasă cauzată de suprasolicitare. La sfatul lui, tata m-a retras de la școală. Așa că am pregătit încă un an în particular. După goana anterioară nici n-a fost greu; dar îmi accentua singurătatea. Cum aveam să constat, a fost un an benefic pentru lecturi și audiții, nu și pentru a birui, ca alți colegi de-ai mei, ispitele erotice proprii adolescenței.

(Eșecul suferit va rămâne impregnat în subconștient, multă vreme; la reuniuni profesionale, voi prefera să mă adresez liber auditoriului, pe baza unor notițe sumare, nu să citesc un text dinainte elaborat – de teama, nemărturisită, că m-ar putea apuca bâlbâiala și aș fi nevoit să-mi întrerup prezentarea.)

Merită să comentez două evenimente din august 1945.

Bunica Margareta Steinberger se îmbolnăvise grav. Un blocaj intestinal risca să provoace ocluzia. A fost diagnosticată o tumoare canceroasă, care a fost extirpată. Medicii pregăteau o nouă intervenție chirurgicală în vederea umilitorului „anus contra naturii”. I-a cedat însă inima. A murit pe 3 august 1945.

Bunicul era dărâmat. O anume mângâiere i-o aduceau numai fiica Elisabeta și nepoata Vera, cea mai îndrăgită din familie. Sosiseră din Budapesta pentru a se întrema după spaimele și foametea îndurate. Ele au stat cu noi timp de un an. Cu Vera m-am ciondănit pe chestiuni politice, ea rămânea atașată burgheziei înstărite din care provenea; și chiar dacă părinții ei, Várkonyi după numele tatălui, divorțaseră, mama, cu sprijinul neprecupețit al bunicului, reușea să-i asigure o existență prelungit răsfățată.

Anul următor, în iunie, cele două s-au întors la Budapesta (dintotdeauna au fost cetățeni unguri). Le-au însoțit bunicul Victor și unchiul Emeric. Bunicul a plecat fiindcă la Brașov se simțea total neajutorat, iar în locuința fiicei budapestane spera să găsească o mângâiere. Ea nu avea să dureze decât puțin. Vera și logodnicul ei vor trece clandestin granița în 1949 și, *via* Paris (cu sprijinul unui fost amorez al Elisabetei, un industriaș bucureștean exilat, cu nume rusesc, Cobilanski), își vor continua drumul spre Montréal. Luat prin surprindere, bunicul va avea un șoc din care nu-și va mai reveni. Va deceda, îndurerat, în vara anului 1950, la 82 de ani.

Peste decenii, aveam să identific mormântul bunicului Victor în cimitirul neolog din Budapesta. Alături e îngropat unchiul Emeric. Acesta primise de la tatăl meu toate bunurile exportabile, dar și-a irosit toată bruma de avere la jocul de cărți, vechea lui patimă. Către sfârșitul vieții a fost internat într-un azil – de către propria soție, cu care, după o viață de holtei, se căsătorise la Budapesta, la fel de neserios cum trăise.

Toți frații Steinberger au renunțat la casa bunicii în beneficiul tatălui meu, ca unicul rămas la Brașov. Apoi i se va naționaliza și lui casa, iar după scurtă vreme va fi expulzat și din micul său apartament de două camere (în care locuia cu noua lui soție și fără mine, eu fiind plecat la Leningrad).

Al doilea eveniment a constat în înscrierea mea în UTC, la 30 august, și în cererea de a fi primit în PCR, datată 15 decembrie, confirmată de carnetul de membru de partid, purtând data de 30 decembrie 1945 la rubrica de confirmare a primirii. Aveam 17 ani și 8 luni, nu împlinisem încă vârsta

statutară. N-a fost nici o şedinţă publică la care să se fi decis acceptarea mea, cel puţin nu în prezenţa mea. Dintre cei doi care trebuiau să recomande primirea, aveam să aflu despre unul singur, cunoscut din UTC, numai cu câţiva ani mai vârstnic, dar cu activitate de „ilegalist", un bărbat şchiop, nu ştiu dacă din naştere ori în urma unui accident din timpul activităţii sale politice anterioare.

Cum am ajuns la aceste adeziuni rapide, deocamdată singurul dintre prieteni (Gyuri şi Erika mă vor urma ceva mai târziu), secondându-l pe tata, şi el singurul dintre ai lui înscris în PCR la începutul aceluiaşi an?

Cumpănesc argumentele pro şi contra.

În ziua de 22 noiembrie mi-am notat decizia de a intra în PCR. Scriu: „Pe 23 august am irupt într-o nouă lume. Până atunci nu m-a interesat politica, nu m-au preocupat idealurile. Respectiv: cei situaţi în apropierea mea mi-au sugerat cumva că aş avea atitudini «de stânga». Mai mult: aş putea spune că din copilărie am simpatizat cu muncitorii, am fost mândru că tata i-a votat în trecut, când nu aveau nici o şansă" etc. În continuare consemnez disputele cu opţiunea sionistă a unor cunoscuţi, şi controversele cu cei apropiaţi; dar îmi recunosc felul egoist de a gândi, „distanţarea de mase", „mentalitatea mic-burgheză" care mă caracterizează ş.a.m.d.

Mă întorc un pic în trecut. Tata îmi relatase de timpuriu, aşezat într-o seară pe marginea patului meu, întorsăturile afacerii Dreyfus, confruntarea dintre „antidreyfusarzi" şi „dreyfusarzi", izbânda celor din urmă. Cu alt prilej, îmi explicase atitudinea lui Jaurès, motivele asasinării lui. Mă lămurise asupra unor procese de presupus omor ritualic pe care l-ar fi comis evreii asupra unor tineri sau tinere de credinţă creştină.

Unul, intens mediatizat în Ungaria, avusese lor în mica localitate Tiszaeszlár, unde, pentru uciderea ţărăncii Solymosi Eszter, la 1 aprilie 1882, au fost învinuiţi presupuşi fanatici evrei, care ar fi comis un omor ritualic spre a folosi sângele tinerei de 14 ani în prepararea pâinii pascale nedospite. Procesul a durat peste un an, s-au pronunţat personalităţi de vază în apărarea celor învinuiţi pe nedrept. Aceştia au şi fost achitaţi în iunie 1883 din lipsă de probe.

Un alt proces bine-cunoscut i-a atribuit lui Menahem Beilis asasinarea, pentru acelaşi motiv, a tânărului Andrei Iuşcinski, la Kiev, în 1911. Procesul s-a soldat tot cu achitarea, de către juraţi, în 1913, a presupusului asasin. (Invenţia repetată cu obstinaţie, cu privire la omoruri ritualice întru folosirea sângelui victimelor umane, e cu deosebire absurdă: în iudaism, sângele mortului e necurat; drept care *hahamul* scurge până la ultima picătură sângele păsărilor sacrificate pentru a nu pângări carnea ce va fi consumată.)

Nedreptăţile sociale şi etnice le receptasem astfel prin recapitulări din istorie, nu numai din întâmplările recente prin care trecusem chiar eu.

În biblioteca părintească figurau cărţi ale unor edituri de limbă germană, deschise şi autorilor indezirabili în regimurile conservatoare ori de dreapta. Ele publicau şi romancieri sovietici, volume de Gorki, Şolohov, Gladkov, Ehrenburg şi alţii. Reţin coperţile unora apărute la Malik Verlag din Viena. În anterior invocata revistă de limba maghiară *Korunk*, redactată la Cluj de Gaál Gábor,

colaboraseră scriitori și publiciști de stânga din întreg spațiul de limbă maghiară din fosta Austro-Ungarie; ei își trimiteau contribuțiile interbelice din Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, ca și din localități transilvane. Printre apropiații familiei se număraseră și unii comuniști, angrenați în activități ilegale.

Apropierea mea de organizațiile comuniste intrate în legalitate era favorizată, așadar, de antecedente variate. Am început să frecventez cercuri și ședințe de tineret. Dintre persoanele active în cadrul lor țin minte un tânăr muncitor isteț, Francisc Ganz, reîntâlnit o singură dată, întâmplător, peste decenii. O tânără slujnică se afla de asemenea printre noi. O tratam de la egal la egal, încercam s-o instruim. Bunicul îmi ironiza străduința de a o transforma în intelectuală, potrivit enunțului lui Lenin, pe care i-l citasem, despre bucătăresele care vor ajunge conducători de stat. Adevărul e că fata era prea puțin interesată de principiile dezbătute în cercul nostru de studii, dispusă, în schimb, la un amor pasager cu prietenul Gyuri H., primul, cred, din viața lui.

Am fost de câteva ori îmbarcați în camioane agitatorice, purtând lozinci și steaguri roșii și tricolore, cutreierând bulevarde, cartiere, împrejurimi, spre a răspândi cuvântul revoluționar împotriva forțelor „reacționare". Dacă la reuniunea populară din mai 1945, de Ziua Victoriei, în Piața Sfatului, participasem împreună cu toți prietenii, pierdut într-o mare de necunoscuți entuziaști, țin minte jena sâcâitoare pe care o resimțeam în aceste escapade organizate în grup, ceva mai târziu, în care n-aș fi vrut să fiu identificat de vreun trecător; dar reticența aceasta o atribuiam „rămășițelor" mentalității mele egocentrice și estetizante, străine de patosul muncii colective.

Imediat după reprimirea casei sale, bunicul amenajase în garajul casei o tipografie, ca să se întrețină. El nu putea lucra efectiv, doar supraveghea editarea rarelor comenzi pe care o asigurau doi tineri sioniști, soț și soție, dornici să pună ceva bani deoparte pentru emigrarea cât mai rapidă în Israel. Erau inflexibili și orgolioși în comportament. Se recunoșteau naționaliști fervenți, adepți ai lui Vladimir Jabotinski (1880-1940), fost președinte al mișcării „revizioniste" *Betar*. Îi detestau pe arabi. Erau convinși că românii fuseseră atât de adânc impregnați de legionarism, încât nu se vor debarasa niciodată de acesta. Profetizau renașterea antisemitismului legionar din cenușa mocnită. În ochii lor, nici un evreu nu avea ce să caute aici, trebuia, cât se mai putea, să opteze pentru *alia*, „urcarea" în Țara Sfântă.

Pe mine mă exasperau discursurile lor îndârjite. Nu le împărtășea nici bunicul, dintotdeauna liberal prin fire și convingeri. Dar nici de justețea alegerii mele nu era convins. I se opunea cu varii prilejuri, deși amabil, cu nedezmințită afecțiune. Una dintre puținele însemnări detaliate din 1945, pe 28 octombrie, ne reproduce argumentele, sub două sigle, *A* = bunicul, *B* = eu. Rețin o parte din schimburile de replici.

La început, scriu despre reactualizarea cunoscutei teme de roman, conflictul dintre generațiile vechi și noi. Bunicul i-ar reprezenta pe „antici", eu – pe „moderni". (Cu alt prilej, dilema o aplic literaturii: dacă mă interesează aceasta, nu știința – spunea atunci bunicul –, măcar să mi-i aleg pe scriitorii clasici mai

degrabă decât pe contemporani.) Dar el punea totodată la îndoială „îndreptățirea și finalitatea socialismului", „corectitudinea ideologică a tuturor orientărilor de extremă stângă", „felul de a fi altruist al unor conducători", „autenticitatea relațiilor din Rusia" etc. „Anticii" – conchideam eu această introducere – nu se pot elibera de mentalitățile lor perimate, refuză să înțeleagă că „modernii" nu sunt orbi, prostiți, năuciți de iluziile tinerești ale noilor epoci.

Iar acum fragmentele, reproduse ușor parafrazat.

*A*: Iar nu a venit lăcătușul; de când i-a ademenit comunismul, muncitorii și meseriașii au devenit domni mai mari decât oricând. *B*: Au și dreptul, și dreptatea să se simtă așa, mai ales muncitorii au trăit exploatați, împinși în mizerie, ca animalele. Și nu generaliza: dacă un meseriaș e ticălos, oare toți sunt la fel? *A*: Are Heine un vers, unde se întreabă: dacă toți vom fi domni așezați în jurul mesei, cine ne va aduce supa? *B*: Nu vreau să invoc pilda Rusiei, care e obiect al defăimării generalizate. *A*: Idolatrilor! Ați văzut situația de acolo? Fără a o cunoaște, acum o considerați „raiul pe pământ"? *B*: Refuzi, bunicule, evidența că acolo e mai bine decât a fost? În ultimii 20 de ani a avansat enorm în civilizație și cultură. *A*: Cu ce îl ajută pe țăranul stepei că poate să meargă la cinematograf? Și oare e mulțumit țăranul din colhozuri, unde nimic nu-i aparține? Doar e bine cunoscut țăranul ca ființa cea mai individualistă. Cât privește uzinele, eu știu că acolo oamenii au trăit bine. *B*: Iarăși generalizezi. *A*: Spune-mi atunci ce vreți să faceți voi, comuniștii sau cum vă numiți? *B*: Să lichidăm deosebirea enormă între om și om. O societate colectivă, în care să se realizeze și individul. Drepturi pentru cei al căror unic drept până acum era să se achite de datorii. Dorim o lume mai firească și mai dreaptă. *A*: Și o să obțineți acest scop prin revoluție? Eu sunt adeptul evoluției. Lumea constă dintr-un șir de evoluții, nu revoluții. *B*: Concepția materialistă modernă încearcă să demonstreze contrariul, că într-un anume punct schimbarea se produce brusc. Lumea nu poate fi însănătoșită prin reforme. Revoluția va înălța o societatea nouă, mai bună...

Clar. În mine însumi a avut loc acea treptată acumulare care, în anul de cumpănă 1945, chiar la câteva luni după recuperarea trudnică a atâtor clase de liceu pierdute, să producă schimbarea bruscă preconizată. Naivitatea entuziastă împărtășită de tata a înclinat balanța în favoarea predispoziției mele pentru utopie, în detrimentul argumentelor cumpănite, raționale, sceptice ale bunicului – pe care amândoi îl veneram și iubeam fierbinte.

Plecarea bunicului a fost pentru tata cea mai dureroasă despărțire a vieții, după cea de mama. La rândul meu, toată viața el îmi va stărui în amintire ca o persoană întruchipând o moralitate statornică laolaltă cu o înțelepciune nepretențioasă. Îl văd în fața ochilor citindu-i pe îndrăgiții lui clasici germani sau răsfoind câte un volum din *Meyers Lexikon*, scos din raft la întâmplare. Și camera mea de acum este străjuită de dulapul vienez din fostul lui birou. În raft păstrez aceleași lexicoane. Citesc din ele câte un articol; de fapt, îl recitesc pe urmele lui invizibile.

În privința turnurii mele radicale intempestive, mai persistă însă unele interogații. Fiindcă, după adeziunile copilului din anii '30 (Etiopia, Spania,

repulsia față de Hitler), ca adolescent am evadat, în timpul războiului, în literatură și muzică, mi-am visat mereu împlinirea viitoare ca scriitor. Ce anume a cauzat ruptura postbelică? A fost ea univocă?

Ar fi simplu să răspund afirmativ, substituindu-mă acelui țăran colhoznic pe care l-am presupus fericit pentru că poate merge la cinematograf. În acest sens, ar fi ușor să invoc primele filme postbelice sovietice, față de schematismul cărora nu am luat nici o distanță lăuntrică; de pildă, dintre peliculele consacrate „Marelui Război de Apărare a Patriei”, filmul *Curcubeul*, turnat după povestirea omonimă a Vandei Vasilevskaia, în original *Raduga*, recompensată cu Premiul de Stat al URSS. (Era o scriitoare de origine poloneză, ajunsă partizană sovietică și soția unui dramaturg ucrainean, nomenclaturistul Aleksandr Korneiciuk.)

Aș tăia însă prea abrupt nodul gordian. Norocul e că, pe lângă cele treisprezece caiete de „Jurnal”, am păstrat alte trei, intitulate „Lecturi”. Denumirea e corectă, pentru că numai în primul sunt fixate și adnotate audițiile pe latura stângă, iar pe dreapta operele literare citite, următoarele limitându-se la acestea din urmă. Bucățile muzicale audiate acoperă doar perioada decembrie 1944 – iulie 1945, în schimb lecturile se întind până la bacalaureatul din 1947.

Nu din acest motiv voi evoca mai succint muzica, deși își are și ea rostul în nuanțări, ci pentru că poate fi doar indirect comparată cu angajarea ideologică. Voi insista asupra textelor scrise, fiindcă ele anume ilustrează dualitatea invocată. Pe de o parte, lecturile justifică și susțin înrolarea mea printre comuniștii tineri și, apoi, vârstnici; pe de altă parte, din punct de vedere cultural, o depășesc în mare măsură, uneori contrastează cu ea. Altfel spus, ilustrează deopotrivă esteticul și politicul, evident în limitele opțiunilor adolescentine. Formează aproape o „unitate a contrariilor”, dar în care acestea nu ajung neapărat la armonizare.

Nu pot sări peste aceste enumerări, altminteri superflue. Lista lor prefigurează, cred, și alternativele pașnice, și dilemele ascuțite ale vârstei mature.

## 15

În cei trei ani postbelici am ascultat și mai multă muzică decât în timpul războiului. Înainte audițiile reprezentaseră un refugiu din cotidian, totuși nu lipsit de crispări interioare. Acum, în condiții înseninate, mă puteam abandona nestingherit voluptății contactului cu lumea sonoră.

Căile de receptare muzicală erau în continuare diferite. Anterior, frecventasem concerte sau cercuri intime familiarizate cu interpretarea camerală. Forma din urmă a audițiilor îmi rămânea în continuare apropiată, suplimentată însă de colecții de discuri ale unor apropiați și, mai ales, de aparate mai performante de radio, ale căror programe autohtone și occidentale îmi parveneau la timp pentru a-mi satisface gusturile.

Pentru scopurile din urmă frecventam două familii. Tatăl prietenului meu Ben, coleg de liceu, era amintitul violonist concertant Bernfeld, în timpul liber instruindu-și acasă elevii. Mama lui Ben era profesoară de limbi străine: franceză, engleză, germană. Nu cunoșteau maghiara, vorbeau între ei românește. Casa lor cochetă se situa pe o străduță abruptă, la poalele Tâmpei, unde urcai după ce traversai curtea Bisericii Sf. Nicolae, vechi lăcaș de cult ortodox, din Piața Scheilor. În casă se auzea muzică la orice oră a zilei. Ben exersa în paralel câteva instrumente, destinat fiind carierei concertistice; deși, până la urmă, va studia, la Institutul de cinematografie din Leningrad (LIKI), ingineria de sunet, apoi va profesa în studiourile cinematografice bucureștene, după care va emigra în Franța și Germania. Mama lui îmi dădea lecții de franceză, tatăl – de violoncel. Cântam cu Ben la două violoncele sau acompaniat la pian. Cu acest instrument am ajuns mai departe decât pe vremuri cu vioara sau cu pianul. Reușeam să reproduc pasabil fragmente din cele șase suite pentru violoncel solo de Bach (pe care Pablo Casals le interpreta superb în concerte, iar la bătrânețe, zilnic, pentru propria delectare). Din nou însă, decât să cânt fără șanse de perfecționare, preferam să ascult, de pe margine, câte un trio sau cvartet, interpretat de bărbații familiei cu un invitat sau doi.

O discotecă demnă de invidiat poseda prietenul tatei cu care locuiserăm împreună în Prezan 45. Se căsătorise cu o tânără fermecătoare, vădit agreată de tata. Cei doi bărbați încercaseră să încropească un magazin de manufactură, transformat apoi într-unul de vase emailate, desființat la rândul lui în 1947. Mergeam cu Gyuri H. deseori în noua locuință a soților Reich și savuram înregistrările pe care, financiar îndestulat, Rezső și le putea comanda fără restricții; ca pe drumul de întoarcere, să dezbatem, cei doi adolescenți plini de ifose, ce interpretare ni s-a părut mai mult sau mai puțin reușită.

Cele mai dese audiții le-am avut însă acasă, la aparatele de radio ale familiei. Lista din care spicuiesc în continuare amestecă, probabil, bucăți auzite pe discuri și la radio. După cum am spus, ea cuprinde un răstimp scurt, dar îmi caracterizează gusturile și din următorii doi ani – dovadă compozitorii amintiți în jurnal.

Sunt prea multe nume și titluri, pentru a nu selecta doar unele dintre ele. În paranteză indic uneori dirijorul și filarmonica de sub bagheta lui.

În ordinea preferințelor, pe locuri fruntașe se situează Bach, Mozart, Beethoven. Dacă însă, până nu demult, Bach îmi fermecase cu deosebire inima, acum îl ascultam și comentam pe Beethoven cu atașamentul cel mai fierbinte. Mica redistribuire o pun în seama felului „romantic" în care receptam epoca imediat postbelică, încrezător în promisiunile ei de împlinire.

Din Beethoven am audiat și reaudiat toate simfoniile, concertul pentru vioară și concertele pentru pian, uverturi (la *Coriolan* și *Fidelio*), romanțe, câteva sonate. Le dirijau ori le erau soliști Furtwängler, Kulenkampff, Enescu, Heifetz, Menuhin, Oistrah. Față de muzica simfonică beethoveniană, prioritară, deocamdată îmi rămâneau necunoscute muzica de cameră din perioadele târzii și ultimele sonate.

Bach figurează în listă cu puține lucrări, mai accesibile, unele dirijate de Stokowski (cu Filarmonica din Philadelphia); deși sunt convins că am intrat

și în posesia marilor construcții, cicluri de orgă, patimi, oratorii, cantate – în răstimpuri diferite.

Agream muzica numită atunci „preclasică" (ulterior, mai des, „barocă"), pe Vivaldi și Corelli (*La Folia* cu Menuhin), pe Boccherini (concertul pentru violoncel, cu Casals), Couperin și Veracini (nu precizez dacă unchiul sau nepotul).

Dintre „clasici", ascultam mult Mozart, simfonii (*Haffner*, cu Toscanini la pupitrul Filarmonicii din New York), concertul pentru vioară, concertele pentru pian; mai rar, Haydn.

Atașamentul meu față de Schubert datează de atunci; din Schumann, preferam desigur concertul pentru violoncel (Casals). Adoram concertul pentru vioară al lui Brahms (Heifetz), dar și pe cel de Mendelssohn (tot cu Heifetz, la Filarmonica din Londra) sau Max Bruch.

Observ acum că am tot încercat să mă familiarizez cu romanticii, inclusiv din școlile naționale. Dintre ruși i-am ascultat pe Ceaikovski, de mai multe ori pe Rahmaninov (concertul pentru pian, cu Horowitz, recunoscând că nu prea îl pătrund), pe Rimski-Korsakov, Balakirev, Glazunov. Dintre cehi – pe Dvořák și Smetana (*Vltava*, dar o numesc *Moldau*). Dintre nordici – pe Grieg, concertul pentru pian solo (întâi nu mi-a spus mai nimic, dar a doua oară lucrurile s-au schimbat). Dintre francezi – pe Debussy și Ravel; cu mare plăcere, sonata pentru pian și vioară de César Franck. În plus, pe Weber, Chopin, Liszt, Berlioz, Paganini. Pe solistul ori dirijorul Enescu îl cunoscusem dinainte; dintre compoziții – deocamdată numai *Rapsodia Română nr. 1*.

Multă muzică, prioritar mai veche, simfonii, concerte, poeme simfonice, ceva muzică de cameră. Deși atras în viață de un romantism naiv, acesta îmi marca audițiile doar prin faza sa timpurie sau parțial romantică, în primul rând prin Beethoven, ajutător prin unele compoziții de Schubert, Brahms, Mendelssohn. Romantismul integral mă solicita rar. Din Berlioz, Schumann, Chopin, Liszt ascultam puțin. Mai departe de ei nici nu am ajuns. Pe Wagner nu-l frecventam (cum am mai spus, nu cred că din pricina resentimentului față de manipularea nazistă). Opera italiană îmi rămânea străină, cu câteva excepții: Rossini, Verdi, Puccini; ca și baletul național, francez ori rus. Nu i-am asimilat pe compozitorii mai apropiați în timp: Bruckner, Wolf, Richard Strauss, Mahler și Reger; Stravinski, Prokofiev, Șostakovici, Bartók și Enescu; Milhaud, Honegger, Poulenc, Hindemith, Schönberg, Berg și Webern.

Nu e vorba atât de lacune mari, cât de opțiuni de gust. Ele, am mai menționat, fuseseră predominant „clasice". Nu puteau fi zdruncinate prin înflăcărări existențiale temporare. Nu le vor clinti nici recuperările ulterioare, parțiale.

Să fie în joc o dualitate, de timpuriu manifestă, care îmi va caracteriza și orientarea matură? Căci aproape toți autorii cărora le voi dedica monografii vor fi structural „clasici" (postiluminiști), dar totodată cu marcate deschideri „romantice", raționaliști cu ispite iraționale.

Amintita dualitate o probează și lecturile mele din anii respectivi; cu deosebirea – față de audiții – că în centrul lor se aflau autori moderni și mulți contemporani.

Orientarea adolescentină conţinea un paradox, atât lingvistic, cât şi literar. Cunoşteam bine germana, de acasă, în schimb deficitar franceza, în ciuda suplimentării orelor de liceu cu lecţii particulare. Totuşi, mă încăpăţânam să o privilegiez pe aceasta din urmă. Ani de zile am visat să-mi continui studiile la Paris, iar când mi-am dat seama de fantasmagoria dorinţei nutrite, am debutat în studiile universitare tot cu franceza, ca domeniu secundar. Întreg mediul familial îmi fusese impregnat de tradiţii germane, iar franceza îi rămăsese străină: o situaţie caracteristic transilvană, accentuată printre intelectualii evrei de provenienţă austro-ungară. Toată biblioteca bunicului conţinea volume în maghiară şi germană, el însuşi, cum spuneam, îi citea cu precădere pe clasicii nemţi. Nici prietenii mei nu excelau în limba şi cultura franceză. Atunci, de unde până unde prioritatea acordată lor? Vorbeam franceza mediocru, citeam acceptabil. Multe cărţi le aveam însă în traducere maghiară: ungurii aveau o tradiţie în tălmăcirea limbilor străine.

O motivaţie facilă ar pune germanofobia pe seama experienţei naziste, în opoziţie cu francofonia alimentată de orientările democratice şi republicane, cu o preponderenţă a opţiunilor de stânga (colaboraţionismul perioadei Vichy avea să fie încă multă vreme ignorat ori minimalizat). S-ar putea să mă fi influenţat asemenea partizanate. În orice caz, jurnalul le consemnează în septembrie 1945: „La modul foarte general, pe autorii germani nu-i agreez. Nu-i iubesc, pentru că sunt prea nemţi. Prea încruntaţi. Prea tragici. Prea germani. Precum clima lor, zeii lor, epopeile lor, regii, istoria, viaţa lor". Îmi plac, precizez, Goethe, Schiller, Heine, totuşi, dincolo de Rin domină „altă atmosferă, alt spirit, alţi oameni". Pe când Franţa e patria lui „Voltaire şi Rabelais, Corneille şi Villon, Zola şi France". „E lumea din Paris, Normandia, Picardia, Provence!" Recunosc însă că am citit puţin, nu-i cunosc pe italieni, pe englezi – puţin. Iar ceva mai înainte, deşi îi lăudam pe ruşi, nu dădeam nume, fiindcă deocamdată nu-i cunoşteam.

În lista din „Lecturi" domină, aşadar, francezii. La loc de frunte – trei romancieri.

De când citisem şi recitisem *Jean-Christophe*, îl îndrăgisem pe Romain Rolland. Atât de înflăcărat, încât în preadolescenţă m-am jucat cu gândul de a-i trimite, ca măruntă pastişă a ceea ce experimentase el cu Tolstoi pe vremuri, o scrisoare, pentru a-i aduce la cunoştinţă existenţa unui fan al său, la rându-i dornic să ajungă scriitor. Mare mi-a fost deziluzia aflând că a decedat pe 30 decembrie 1944. Am continuat să-l tot citesc: în epocă, eseul „Mahatma Gandhi", povestirea lirică *Pierre et Luce* (în franceză), parcă şi romanul picaresc *Colas Breugnon* (neconsemnat). În spatele pacifismului care-l impregna pe *Jean-Christophe* îl intuiam pe autorul de stânga. Dar nu citisem încă *Inimă vrăjită*, nu-i cunoşteam atitudinea prosovietică, nu aveau cum să-mi ajungă la ureche presupunerile că soţia lui, rusoaică, ar fi fost agentă a serviciilor secrete sovietice şi ar fi putut, deci, să-l manipuleze din punct de vedere politic.

Un ataşament înrudit mă lega de Roger Martin du Gard. I-am citit, în ordinea inversă apariţiei, romanele principale: mai întâi *Les Thibault* (în

maghiară), apoi *Jean Barois* (în franceză). M-au încântat avatarurile fraţilor Thibault, Antoine și cu deosebire Jacques – dar nu și „Epilogul". M-a atras forma dialogată din romanul premergător, urmăream cu simpatie patosul lui dreyfusard, anticatolic, participam sufletește la opţiunile pe rând favorabile și adverse credinţei religioase.

Pe Anatole France, oricum din generaţia premergătoare, îl citisem înaintea celorlalţi, încă din „cercul filosofic" al „doctorului" Halász, frecventat în anii de război. Îmi plăcuse enorm *Le crime de Sylvestre Bonnard*, dar și fragmentele de înţelepciune adunate într-o antologie, dintre care pe multe le știam pe de rost. Acum citeam, mai puţin entuziast, *L'Île des pingouins*. Aderam la scepticismul romancierului, aveam să mă afund în avatarurile domnului Bergeret din *Histoire contemporaine*, nu îmi amintesc când am ajuns și la *Les dieux ont soif* și nici dacă mi-a zdruncinat atașamentul faţă de Revoluţia Franceză prin descrierea critică a terorii iacobine.

Ţine de modificarea orizonturilor de așteptare felul în care faimei celor trei laureaţi ai Premiului Nobel pentru Literatură (Rolland, 1915; France, 1921; Martin du Gard, 1937), faimă din care mă împărtășisem cu devotament adolescentin, avea să-i urmeze trecerea lor în ariergardă și actuala lor ignorare de către majoritatea cititorilor noștri. Cât să fie răspunzătoare pentru această marginalizare simpatiile lor de stânga, totuși deloc radicale în scrieri, și cât maniera lor literară tradiţionalistă, fie înfăţișarea cuprinzătoare și realistă a dramelor din familii burgheze, fie postiluminismul sceptic și acid al raportării la noutăţi și rupturi?!

Spicuiesc pe câţiva dintre ceilalţi scriitori francezi, mai mulţi la număr. Premergători erau puţini: Corneille (*Le Cid*), Racine (*Andromaque* și *Athalie*), Molière (*Les Précieuses ridicules*), Bossuet (*Oraisons funèbres*) – citite în franceză, probabil din obligaţie școlară ori ca îndatorire la orele luate în particular cu doamna Bernfeld. Majoritatea o compuneau modernii și contemporanii: Rostand (*Cyrano de Bergerac*), Baudelaire (*Les Fleurs du Mal*), Balzac (*Eugénie Grandet*), Flaubert (*Trois Contes*), Proust (*À la recherche du temps perdu*, primele două volume, *Du côté de chez Swann* și *À l'ombre des jeunes filles en fleurs*), Valéry (fragmente din *Variété* I și II), Gide (*L'Immoraliste* și *Les Faux-monnayeurs*), Giono (mai multe romane, toate îndrăgite), Barbusse (*L'Enfer*), Malraux (*La Condition humaine*), Vercors (*Le Silence de la mer*), Géraldy (*Toi et moi* – citit și în franceză, și în germană). De cele mai multe ori, urmăream traducerile maghiare, probabil și în tentativa de a-l înţelege pe Taine (*Philosophie de l'art*).

Mă întreb asupra acordului dibuit, între 16 și 19 ani, între lecturi atât de diferite ca orientare. Chiar dacă pun la socoteală imaturitatea mea în a le pricepe substanţa, cum am armonizat eu încântarea în faţa tradiţionalismului rustic elogiat de Giono, estetismul versurilor lui Baudelaire, imoralismul și experimentalismul lui Gide cu raportarea lui Barbusse la drama tranșeelor din Primul Război Mondial ori transfigurarea, de către Malraux, a înfruntării dintre comuniștii chinezi și Guomindang? Sau, pur și simplu, navigam dezinvolt între lecturi diverse și inverse ca mesaj, fără a-mi bate capul cu dezlegarea lui?!

Voi trece rapid în revistă lecturile din alte literaturi. Germana era – potrivit cu aversiunea mărturisită – slab reprezentată: Magdalena Bach, Lessing, Remarque, Stefan Zweig, Toller. La fel – evident din cauza altor împrejurări – englezii: Shakespeare (mai multe drame), Shaw, Wilde, Kipling. Dintre ruși: Merejkovski (volumele de eseuri, *Însoțitorii veșnici*) și Ehrenburg (*Căderea Parisului*). Dintre nordici: Ibsen. Dintre spanioli: Calderón. Dintre cehi: Hašek (*Švejk*, desigur).

Programa liceală la secția „literară" îmi prescria silabisirea autorilor latini. Așa am ajuns la câte ceva din Cezar, Horațiu, Cicero. (Primul text consemnat în „Lecturi" e *Poetica* lui Aristotel, consultat evident în maghiară, fragmentar.)

Tot din nevoile școlarizării, începeam să mă familiarizez cu scriitorii români. Printre autori se numărau: Eminescu (poezii lirice și *Luceafărul*), Caragiale (*O noapte furtunoasă*, *O scrisoare pierdută*, *Conu Leonida față cu reacțiunea*, *O făclie de Paște*), Sadoveanu (*Baltagul*), Rebreanu (*Ion*), Odobescu, Minulescu, Coșbuc (versiunea sa după *Sacontala*, poemul antic al bardului hindus Kalidasa).

Poezia și proza maghiară se aflau, în lecturile mele, la loc de cinste. Ele prelungeau atașamente pe care mi le inculcase de timpuriu mama. Generația ei, acea parte nonconformistă în năzuințe căreia i-a aparținut, a îmbrățișat cu entuziasm revolta întruchipată și simbolizată, la începutul secolului XX, de poezia lui Ady Endre, punând intempestiv stăpânire pe epocă și mai ales pe tineret. I-am moștenit această dragoste, citind și recitind culegerile de versuri și publicistice ale ilustrului poet. I-am suplimentat însă mesajul – la rândul său prelungind și variind înflăcărarea lui Petőfi Sándor – cu următorul reprezentant de frunte al poeticii înnoitoare ungare, József Attila.

Literatura maghiară a fost și a rămas una preponderent lirică. Aveam să încerc, cu timpul, să explic această crescândă pondere a genurilor, de la dramă, prin proză, la poezie. Până una-alta, mă afundam în bogățiile infinite ale liricii de dragoste, cotidiene sau militante. M-a atras cu deosebire vâna revoluționară puternică din creația poetică de la 1848, prin trecerea către noul veac, până în primele lui decenii. Din „linia" Petőfi – Ady – József Attila, considerată unanim ca fiind prin excelență revoluționară, cel mai apropiat sensibilității mele postbelice a fost ultimul. József Attila a fost nu numai un „însoțitor" al meu de lungă durată, căruia îi știam pe de rost ample poeme, dar am căutat și cât mai multe biografii ori exegeze consacrate operei sale. Ba chiar am încercat, cu mijloacele mele modeste, să încropesc un eseu lămuritor asupra poeziei sale, probabil unilateral și aproximativ (nu l-am păstrat). Încă nu-mi erau clare avatarurile parcurse în cadrul adeziunilor lui, clar de stânga, dar eterogene, în răspăr tot mai vădit cu linia pretins „ortodoxă" din mișcarea comunistă ilegală. Pentru lămurirea tragediei lui, nu doar personală, ci și publică, trebuia să mai curgă multă apă pe Dunăre – ca să parafrazez celebrul său poem din 1936 *A Dunánál* (*La Dunăre*), în care depunea mărturie în favoarea conviețuirii tuturor semințiilor de pe malurile marelui fluviu, inclusiv, din motive biografice și istorice, în favoarea înțelegerii româno-maghiare.

Să nu se creadă însă că m-aș fi limitat la poezia consonantă opțiunilor mele radicale de moment. I-am citit și pe mulți alții, mai vechi, precum Arany

János (trilogia *Toldi*) sau Madách Imre (*Tragedia omului*, excelent tradusă de Octavian Goga, pe care aveam s-o și prefaţez, în două ediţii); dar îndeosebi interbelici, mai cu seamă poeţi, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, recompunerile poetice libere ale lui Faludy György după Villon (*Le Petit testament*, *Le Grand testament*) şi Heine (*Deutschland. Ein Wintermärchen*), iar printre prozatori pe romancierul Móricz Zsigmond sau pe umoristul Karinthy Frigyes.

(Un caz incredibil, dar real: pe coperta traducerii unui roman al celui mai de seamă prozator maghiar – echivalentul lui Sadoveanu în proza maghiară – a apărut, prin anii '70, numele autorului: Zsigmond. Pe de o parte, editorii nu s-au dumirit nici atunci asupra succesiunii inverse, în maghiară, a numelui și prenumelui, eroare pe care și astăzi se încăpăţânează curent s-o comită mass-media, gratulându-i pe politicienii și intelectualii unguri cu prenumele. Pe de altă parte, Móricz li s-o fi părut de o sonoritate cam suspectă – și asta tocmai în cazul unui scriitor de obârșie ţărănească!)

În contrapartidă, ajung la lecturile mele politice. Ele acopereau o gamă vastă și neunivocă. Printre scrierile lui André Gide, am dat și peste *Retour de l'URSS* (1936), l-am parcurs cu sentimente amestecate, mărturisindu-mi nesiguranţa în apreciere. Am citit eseul lui Julien Benda *La Trahison des clercs* (1927), evident fără a-mi clinti „angajarea". M-a interesat *Raport moscovit*, cartea publicată în 1941 de fostul ambasador al SUA între 1936 și 1938, J.E. Davies, emisar din partea președintelui F.D. Roosevelt pe lângă Stalin. Nu i-am sesizat unilateralitatea, după cum n-am luat în seamă partizanatul simplist dintr-un eseu al lui Upton Sinclair, care prezenta toată istoria literaturii ca dependentă de relaţiile bănești (*Arta lui Mamon*). Nici selecţia comandată *25 de ani de literatură sovietică* de Aleksei Tolstoi. Marginala biografie de Ilia Ehrenburg *Viaţa lui Gracchus Babeuf* nu putea să nu convină radicalismului meu. Iar cartea encomiastică a lui Henri Barbusse, *Stalin*, în lipsă de cunoaștere a istoriei reale, o acceptam de asemenea ca veridică.

Câteva dintre aceste volume, ca și toate broșurile oficiale din acei ani de cucerire treptată a supremaţiei politice de către PCR, le procuram în traduceri românești. Așa am ajuns să fac cunoștinţă cu: Plehanov, *Rolul personalităţii în istorie*; Marx-Engels, *Manifestul comunist*; Engels, *Bazele comunismului* (în ulterioarele ediţii, *Principiile*); Lenin, *Revoluţia socialistă și dreptul popoarelor la autodeterminare*; Stalin, *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric*, *Istoria PCUS*, *Constituţia URSS*, *Statutul PCR*.

Nu le consemnez în jurnal, dar cu siguranţă am răsfoit rechizitoriile procurorului Uniunii Sovietice Andrei Vîșinski într-un volum tradus în românește. M-a cutremurat și oripilat tonul inchizitorial neiertător al sinistrului acuzator de stat în sângeroasele procese moscovite din 1936, 1937, 1938. Sluga lui Stalin (dintre foștii menșevici, obligaţi – dacă voiau să scape – să-și răscumpere presupusele vini proprii), juristul ajuns academician, promovat după război în fruntea diplomaţiei sovietice și instrumentând inclusiv supunerea României cuvintelor de ordine ale stăpânului său. Nu știam însă mai nimic despre Troţki și troţkiști, despre Zinoviev și Kamenev, despre Buharin, Rîkov și Tomski, despre toate aceste „centre" de presupuși spioni și „blocuri" trădătoare,

de „stânga” ori de „dreapta”. Așa încât nu-mi băteam capul cu neveridicitatea acuzațiilor și cu ilegalitatea verdictelor capitale: mi-am împins dubiile, atâtea câte or fi existat, în tainițele subconștientului.

Recapitulându-mi lecturile – digerate sau nu, acceptate necritic sau adnotate cu observații rareori cumpănite, mai des pretențioase și ridicole –, întrebarea mea retroactivă stăruie asupra modului în care, fie și cu mintea liceanului din ultimele clase, am reușit să le ordonez, să le fac compatibile, să le aduc cât de cât la un numitor comun. Mă încearcă bănuiala că nici n-am încercat o operație de armonizare. Parcurgeam zeci și zeci de volume, în bună măsură diferite, luam la cunoștință de conținutul lor, le notam sau adnotam cu inspirația momentului, pentru a merge imediat mai departe. Deși îmi amintesc detalii din numeroase scrieri, ele nu se așezau, nu se însumau. Rămâneau înmagazinate în sertărașele memoriei, cu slabă comunicare între ele.

Între timp, participam la ședințe și demonstrații, peroram în dezbateri, mă confruntam cu opinii diverse ori adverse, în familie sau printre apropiați. Mă simțeam nu numai eliberat, dar și liber în a-mi urma calea. Că acest drum va fi axat pe literatură, îmi era limpede. Încă nu știam ce genuri literare îmi vor fi pe măsură. În timp ce-mi încercam puterile cu versuri și chiar cu romane (mereu începute și mereu abandonate), mi se înfiripa gândul că ar fi mai nimerit să mă dedic criticii și teoriei literare. Către sfârșitul liceului eram aproape convins de această alegere.

Până atunci, mai aveam însă de parcurs câteva experiențe de viață.

## 16

În timpul războiului nu am știut nimic despre mama. Scrisorile nu circulau între țările beligerante.

Întru târziu, o cunoștință a auzit, întâmplător, la emisiunile culturale BBC știrea despre o serată literară la clubul maghiar din Londra. Printre cei care recitaseră poezii clasice figura și Látó Anna. Așa am aflat că trăia.

După reinstaurarea păcii, unele detalii ne-au parvenit, în ambele direcții, prin intermediul Crucii Roșii Internaționale.

Pe 7 iulie 1946 figurează în jurnalul meu o lungă însemnare despre relațiile noastre înainte de a ne fi părăsit. Reamintesc acolo scena în care, la Budapesta, „mi-a relatat cu veselie cum prietenul i-a devenit soț, iar soțul – prieten”, ceea ce m-a făcut „cât pe-aci să izbucnesc în plâns”: unul dintre cele mai traumatizante, se vede, șocuri suferite. Dar semnificativ e însuși momentul când am simțit nevoia să scot din uitarea autoimpusă fostele noastre legături afectuoase, brusc întrerupte. Deși încă nu aflasem că era pe drumul revenirii – îi intuiam iminența.

Peste numai patru zile am avut confirmarea. Mă întorceam acasă, în seara zilei de 11 iulie. Pe fațadele caselor mâzgăleam cu creta, cu un gest mecanic, inițialele BPD, Blocul Partidelor Democrate, înființat în mai ca alianță dintre PCR, PSD, Frontul Plugarilor, PNP și două grupări disidente, PNL-Tătărescu

şi PNŢ-Alexandrescu, în vederea primelor alegeri parlamentare postbelice. N-am observat că sunt urmărit. Erau tineri susţinători ai PNŢ-Maniu. În poarta casei m-au prins, m-au lipit de zid, mi-au ars câteva scatoalce zdravene. Am urcat năuc în apartament, pe faţă cu semnele vizibile ale bătăii încasate. Acolo mă aştepta un militar, Kovács Pius, despre care voi afla că lucra în Securitate. M-a lăudat pentru botezul focului. M-a anunţat că o întâlnise recent pe mama la Praga. Și mi-a înmânat rândurile scrise de ea pentru mine acolo, pe 29 iunie. Așa am aflat de sosirea ei în scurtă vreme, împreună cu Laci, cel de al treilea soţ al ei, pe numele său întreg Erdélyi László. În traducere, Erdélyi înseamnă „Ardeleanul"; iar prenumele László este Ladislau, în varianta oficială Vasile, potrivit cu triplarea din acte: Vasile-Vilhelm-Eugen.

Avatarurile lui biografice le voi descrie, fără nume, dar transparent pentru cunoscuţi, în eseul „Vieţi paralele", din volumul *Prejudecăţi şi judecăţi* (2002). Rezum începutul părţii care îl priveşte („paralela" e cu un prieten vienez, Arthur Nürenberger, cam de aceeaşi vârstă şi cu unele întorsături biografice asemănătoare).

Născut la Satu Mare în 1896 (cu zece ani înaintea mamei), ajuns la convingeri social-democrate, s-a dus în Ungaria, a participat, pe un umil post de conţopist, la evenimentele budapestane revoluţionare din 1918 şi 1919. Chiar şi fără să fi luptat efectiv în detaşamentele „roşii", ca situat de partea lor a trebuit să fugă din faţa trupelor „amiralului" Horthy. Ascuns într-un butoi încăpător, un ţăran l-a trecut peste fluviul de pe graniţă, contra cost, cu bacul în Slovacia. Acolo a lucrat ca redactor, între 1923 şi 1927, la Košice. Şi-a continuat meseria de ziarist maghiar la Praga (între 1928 şi 1933), apoi la Bratislava (din 1933 până în 1939). Acolo s-a căsătorit cu o autohtonă, au avut un fiu, s-au despărţi. La intrarea trupelor naziste a reuşit să emigreze în Marea Britanie. Cu acte cehoslovace, a fost considerat cetăţean al unei ţări aliate; ca atare, a beneficiat de o bursă lunară din partea guvernului Beneš, în exil, şi a putut să-şi consacre mare parte din timp bibliotecii din British Museum. S-a întors în Transilvania natală cu o ladă burduşită de extrase din sutele de volume studiate şi adnotate, în majoritatea lor inutilizabile în neprevăzutele de el condiţii postbelice de acasă.

Cu mama s-a întâlnit la Londra. Ani în şir au convieţuit fără să-şi fi oficializat legătura. Când au decis repatrierea, spre a obţine învoirea de a reveni împreună în România (ea, cetăţean ungur, el – cehoslovac), a fost imperios necesar să se căsătorească.

Am în faţă *Certified Copy of an Entry in Mariage*, din 29 mai 1946. Fiul chirurgului dentist (decedat) Max Erdélyi şi fiica inginerului civil Ludovic Leitner; aşadar Ladislav Jenő Vilmos Erdélyi şi Anna Ujvári, *formerly* Leitner, de 49 şi, respectiv, 39 de ani, amândoi de profesie *Journalist*, ambii domiciliind în 8. Bolinbroke Road, West Kensington N. 14, sunt declaraţi căsătoriţi, în prezenţa martorilor Irene Davis şi L. Horvath, în *„Metropolitan Borough of Hammersmith"*, ca atare înscrişi în Cartea de Registru. Un act tipic englezesc, fără erori, nici măcar în privinţa majorităţii semnelor diacritice, atât de străine insularilor.

Mama, cum spuneam, cam aventuroasă din fire, intenţionase la un moment dat să plece pe post de soră de caritate în Africa, dar fără cetăţenia britanică n-avea nici o şansă de reuşită. Chemată la sectorul poliţiei de care aparţinea, a constatat că în dosarul ei voluminos fuseseră consemnate toate datele cu putinţă: adrese, cunoştinţe, activităţi, opinii. Rezultatul fiind însă unul favorabil, ofiţerul îi comunicase că, pe baza anilor trăiţi şi a muncilor prestate în Regatul Unit al Maiestăţii Sale George al VI-lea, ar putea solicita dobândirea cetăţeniei, cu o previzibilă soluţionare favorabilă. Prietenul L. Horvath, martor la căsătorie, de multă vreme cetăţean britanic, de aceea fără accentul maghiar pe litera „a", ajuns industriaş prosper, îi propusese lui E.L. să-l angajeze la întreprinderea sa, cu o retribuţie mai mult decât îndestulătoare.

Din nou îmi trece prin minte: ce destin aş fi avut dacă mama ar fi ales să rămână în Anglia? Sau aş fi urmat-o, sau aş fi intrat greu la facultate, punându-mi-se alte şi alte piedici în meserie. (Dacă n-aş fi emigrat pe urmele ei, în prezent m-aş fi putut lăuda cu persecuţiile îndurate.) Oricum, întreaga mea viaţă ar fi luat o altă întorsătură.

Ambii, probabil sub bagheta dirijorală a mamei, au optat însă pentru varianta care avea să le aducă mult mai multe necazuri decât satisfacţii.

S-au îmbarcat, aşadar, pe un vapor la Tilbury, cu alte două sute de persoane care se repatriau în diverse ţări. Au traversat lent şi anevoios, în trenuri supraîncărcate, o jumătate din Europa, în direcţia opusă celei a majorităţii refugiaţilor, care călătoreau din Est spre Vest.

Au făcut opriri la Praga, Bratislava, Budapesta, întâlnindu-şi vechii cunoscuţi (după cum am menţionat, numai Imre, cel de al doilea soţ al ei, a refuzat să se vadă cu mama).

În reşedinţa din Slovacia, Laci şi-a revăzut fosta soţie şi fiul, acum mărişor. Creştini fiind, au supravieţuit. Tânărul a devenit însă, prin limbă şi simţire, un slovac pursânge, care aproape nu mai putea vorbi cu tatăl său. Era de atunci marcat de nevroze. (După multă vreme, funcţionar bancar, avea să-şi viziteze părintele la Cluj, împreună cu soţia şi fiica sa. Am fost de faţă la revedere, a fost dezastruoasă pentru ambele părţi. Soţia era atrăgătoare, dar în permanenţă „ofensată", nesatisfăcută, cred că din toate punctele de vedere. Ulterior, legăturile s-au întrerupt complet. Iar eu mi-am consolidat, în ochii lui Laci, postura de fiu adoptiv.)

În centrele ceh, slovac şi ungar le-au fost propuse funcţii avantajoase în ziaristică. Refuzându-le, intuiţia lor – dacă intuiţie a fost – a funcţionat corect. La procesele staliniste măsluite împotriva lui Traicio Kostov, Rajk László, Koçi Xoxe şi Rudolf Slánský, presupuşii trădători din Bulgaria, Ungaria, Albania şi Cehoslovacia, se vor afla şi prieteni de-ai lor unguri din emigraţia britanică, întorşi acasă. Unul dintre ei, secretarul particular al contelui Károlyi Mihály (preşedintele republicii democratice din 1918, emigrat de timpuriu în Anglia), se va sinucide în urma supliciilor îndurate la interogatorii: îşi va zdrobi capul de peretele celulei închisorii budapestane. Oricum, nici la Praga şi nici la Budapesta n-ar fi evitat arestarea şi anii de puşcărie. La Cluj aveau să scape doar cu eliminarea lor din serviciu şi din partid.

(La sfârșitul părții clujene voi detalia soarta celor trei femei despărțite la Praga, îndurând în trei țări drame felurite – din cea de a treia carte de autor a mamei: o narațiune în parte inventată, în principal trăită nemijlocit, cu o „poveste” finală indiscutabil autobiografică, în măsură să mă ajute să reconstitui anatemizarea soților Erdélyi în 1952, la care n-am fost de față.)

Până una-alta, reveneau plini de speranțe. La granița maghiaro-română, grănicerii nu s-au putut dumiri asupra motivelor repatrierii lor. În genere, ce „repatriere”, de vreme ce le lipseau actele inițiale de cetățenie? Și cum de purta ea un șir de nume diferite: Erdélyi, ba nu, Újváry, ba nu, Steinberger, ba, la naștere, Leitner, iar ca ziaristă Látó?! În disperare de cauză, i-au sechestrat într-o cocină de porci dezafectată, transformată în loc de izolare temporară; și au luat legătura prin telefon cu Bucureștiul.

Din Capitală a sosit să-i verifice un maior sovietic, de bună seamă din unitățile NKVD. Provenea din Kiev, evreu vorbitor de germană. Au discutat pe îndelete. S-a lămurit că nu vin cu vreo misiune secretă, că sunt doar niște zănateci, plini de reprezentări naive despre cum o să-și pună umărul la „construirea socialismului”. A garantat pentru ei, să li se permită să-și continue drumul, pentru orice eventualitate le-a oferit și un număr de telefon ca, dacă întâmpină alte dificultăți, să-l contacteze.

Așa au ajuns, spre mijlocul lunii septembrie 1946, la Brașov. S-au instalat în casa din Strada Lungă. Și-au luat un răgaz de câteva săptămâni după lunga călătorie, plină de peripeții și de frustrări.

Ne vedeam des, la o întâlnire nu m-am abținut să le citesc din versurile mele, penibil de proaste. Mama nu mi-o spunea pe față, dar mă tempera, să nu mai scriu atât, am timp destul să mă gândesc la o meserie. Deși avea ulterior s-o nege cu vehemență, printre aceste îndeletniciri de viitor mi-a propus, cu fantezia-i caracteristică, să mă fac bucătar-șef într-un hotel de lux elvețian. Încă își mai imagina că vom călători nestingheriți de colo-colo prin Europa. Dar de ce tocmai bucătar, când nici ea nu excela în arta culinară? Mai degrabă o inspirație de moment, tot pe moment abandonată.

M-am bucurat enorm de revedere. Laci îmi plăcea, era blând, prietenos, înțelepțit de toate prin câte trecuse. Căsătoria lor va dăinui ca o din ce în ce mai tandră prietenie. El va muri în 1965 de cancer pulmonar, fără să fie afectat de mari suferințe, întrucât extinderea tumorii maligne i-a oprit inima în loc. A cunoscut multe umiliri succesive. Spera să aibă măcar o bătrânețe senină. De la el am auzit prima oară elogiul bătrâneții, ca vârsta la care ești despovărat de îndatoriri, inclusiv de cele erotice; și ești în fine liber, te plimbi, citești, asculți știri sau muzică, după pofta inimii, te întreții cu prietenii. (În termeni schimbați, am regăsit teoria aceasta la Noica.) Nu i-a fost dat nimic din toate astea. La scurtă vreme după pensionare a căzut la pat. Mama l-a îngrijit cu devoțiune.

În sejurul brașovean, între părinții mei au fost raporturi corecte, totuși distante. Soții Erdélyi m-au vizitat acasă, bunicul plecase de curând la Budapesta, dar tata și cu mine ne mulțumeam cu aceleași două camere. Cu mama mă vedeam singur, mai des în casa ei părintească. Tocmai absolvisem clasa a VII-a de liceu, ultima pregătită în particular. Mă străduiam să-mi încropesc comentariul

pe marginea câtorva poeme de József Attila. Discutam şi despre asta, şi despre alte planuri nutrite. Mama, cu simţ pedagogic corect, nu le descuraja, oricât de premature ar fi fost ele.

În acele luni, tata se împrietenise cu o clujeancă, profesoară de franceză. S-a întâmplat ca tocmai atunci să vină să-l viziteze la Braşov. Ella S. era fiica proprietarului fabricii de încălţăminte Dermata din Cluj, un ultrabogătaş dispus până nu demult să susţină financiar mişcarea comunistă ilegală. Ea creştea singură un fiu ceva mai mic decât mine. Ideea căsătoriei cu tata a abandonat-o curând, fiindcă se pregătea să emigreze în Franţa. Mie personal mi-ar fi surâs o asemenea şansă, dorită fierbinte; tata însă o refuza categoric. O întâlnire între fosta soţie şi actuala prietenă era exclusă. Aşa, numai eu făceam naveta între cele două case; ori mă vedeam cu mama în oraş.

Ella va pleca în curând la Paris, apoi la New York. Acolo aveam s-o revăd în 1984.

Mama şi Laci s-au mutat curând la Cluj. Au fost angajaţi, mai întâi, redactori la ziarul *Szabadság* (*Libertatea*), apoi ea a ajuns redactor-şef la revista *Dolgozó Nő* (*Femeia muncitoare*), iar el – profesor de istorie contemporană la Universitatea „Bolyai”. Această perioadă de graţie n-avea să dureze decât puţini ani.

Între timp au locuit, iniţial, într-o cameră de hotel în centru ce le-a fost pusă la dispoziţie de ziar; apoi, în două cămăruţe minuscule la capătul unui gang, dintr-o casă dărăpănată pe Strada Horia, aproape de gară; în fine – până la moartea lui şi aproape de ultimii ei ani – într-o spaţioasă cameră, cu bucătăria amenajată (şi) ca dormitor pentru Laci, din Strada Garibaldi 12, pe malul Someşului, aproape de parcul central. Aveam să-i vizitez în toate aceste trei cămine, mai des şi pentru răstimpuri mai lungi în cel din urmă.

Ţine de emigraţia mamei în Marea Britanie cartea de amintiri *Szolgálni mentünk Angliába* (titlu echivalabil prin *Ne-am dus să slugărim în Anglia*, deşi termenul central e mai puţin dur decât în traducere), pe care Látó Anna a publicat-o, către sfârşitul anului 1957, la „Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Bukarest” (Editura de Stat pentru Literatură şi Artă. Bucureşti). Era primul ei volum de proză memorialistică, înaintea celui despre Comandău. Îl rezum extrem de laconic aici, pentru că mama nu mi-a detaliat la Braşov etapele pe care le-a parcurs în cei şapte ani din insulele britanice. (E drept că unele dintre ele mi le va repovesti obsesiv spre sfârşitul vieţii.)

După perioada budapestană, a debarcat, aşadar, la Dover, unde i s-a introdus în paşaport specificarea „*only for domestic service*”, condiţie iscălită încă de la obţinerea vizei de imigrare. La Londra a sosit în Victoria Station, continuându-şi drumul, din Paddigton Station, spre destinaţia convenită, Bristol. Aici a fost, de la sfârşitul lunii august 1939, servitoare la familia contabilului bancar Burton. Soţia lui, obişnuită să-şi planifice concediul următor cu un an înainte, nu concepea ce l-ar fi putut zădărnici. Dar, pe 3 septembrie, Marea Britanie a declarat război Germaniei.

Curând, mama a trecut în serviciul domestic, la fel de împovărător, al căpitanului Lewis.

A avut câteva bune prietene, tot imigrante, unguroaice și austriece.

Una a invitat-o, în ziua ei liberă, să-i arate locul unde lucra ca femeie de serviciu. Era un castel, cu multe zeci de încăperi, aflat în posesia unui cuplu de vârstă matusalemică, fără copii. Îi slujea o cohortă de valeți și servitoare, bucătari și rândași, șoferi pentru a-i plimba prin împrejurimi în automobile luxoase și grădinari puși să le întrețină vastul domeniu, întru plăcerea privirii. Pe stăpâni nici nu i-a zărit.

O alta lucra la un azil de copii din Gloucester. Plictisită de familiile cu toane din Bristol, mama s-a angajat, alături de prietena ei, tot ca îngrijitoare a sărmanelor ființe abandonate. După multe avataruri cu micuții, descrise pe larg în carte, s-a mutat, ca soră de caritate, într-un azil de femei bătrâne, însingurate și sărace.

În 1941 a izbucnit războiul germano-sovietic. Ungaria se situa de partea hitleristă, drept care cetățenii ei, din „străini neutri", au fost degradați drept „străini dușmani", cu obligația de a se prezenta regulat la poliție.

Asta – pe de o parte. Pe de altă parte – războiul luând amploare pe mai multe fronturi, restricția de a presta doar munci subalterne casnice a fost treptat înmuiată: industria militară avea nevoie de brațe de muncă suplimentare, iar bărbații, mobilizați pe front, le împuținaseră rândurile.

Așa a fost acceptată la Londra și mama, după repetate cereri, să fie muncitoare în industria grea. După patru luni de instrucție au angajat-o strungăriță într-o uzină care fabrica subansambluri pentru avioane de luptă. A lucrat inclusiv în schimburi de noapte, a cunoscut viața muncitorimii londoneze, frământările acesteia, chiar și o grevă la care participaseră colegii autohtoni; ca străină, putea simpatiza cu acțiunea, dar îi era interzisă orice activitate sindicală, cu atât mai mult una având conotații politice.

A mai lucrat ca muncitoare și într-o fabrică de confecții – aparținând tocmai prietenului Horvath, acela care va încerca să-l convingă, după război, pe Laci să rămână în Anglia.

Desigur, a trăit și raidurile aeriene naziste asupra Londrei, cu V-1 și V-2. În timpul alarmelor, numeroase atât în timpul zilei, cât și noaptea, la orice oră, populația manifesta o disciplină perfectă, cobora ordonat în adăposturi sau în stațiile de metrou special amenajate, cu șiruri de paturi suprapuse. N-a văzut nici un gest isteric ori vreo îmbulzeală provocatoare de accidente. Prioritate li se acorda constant bătrânilor și femeilor cu copii mici. Totul dovedea o înaltă solidaritate și un comportament exemplar de civilizație și civilitate.

Pacea a fost întâmpinată cu entuziasm debordant. Au urmat alegerile parlamentare din 1945. Vorbind cu cei cu drept de vot, a aflat că nimeni, inclusiv în fața secțiilor, nu se cădea să întrebe și nici să spună cui îi va da votul. Și s-a întâmplat neprevăzutul: marele erou al victoriei, conservatorul Winston Churchill, a fost înfrânt de laburistul Clement Attlee. Mama a pus această întorsătură greu de anticipat în seama prudenței engleze tradiționale: uriașele merite ale unui conducător unanim venerat i-ar fi putut stârni acestuia o excesivă încredere în sine și măsuri, în consecință, voluntare, eventual arbitrare; e mai înțelept să acceadă la putere un personaj mai șters, pe care asemenea ispite să nu-l bântuie.

A durat un an până când mama a obținut din partea oficialităților acordul de repatriere. Primise învoirea în mai 1946. S-a măritat cu Laci și au trecut Canalul Mânecii cu vaporul.

În rememorările târzii, îmi va povesti și alte detalii în afara celor din volum. Iată câteva.

Pe strada unde locuiau la Londra, aveau un vecin, cam într-o ureche, domnul Schwarz. Încrucișându-se pe stradă cu el, i s-au adresat revoltați:

— Ce ziceți de toate grozăviile astea de pe câmpurile de luptă?

La care interlocutorul le-a replicat flegmatic:

— Dacă așa le place, n-au decât să se bată!

A rămas o vorbă de duh între noi, la care aveam să recurgem în diverse prilejuri comparabile.

O vacanță de vară, prin bunăvoința unui prieten înstărit, au petrecut-o în doi la Brighton, eleganta stațiune de pe coasta sudică a insulei. Aveau la dispoziție o grădină de zarzavaturi și o livadă de unde se puteau aproviziona după voie, trăind fără nici o grijă, ca Adam și Eva în tărâmul lor paradiziac.

Dacă e să dau crezare disocierii ei, poate partizană, londonezii nu i-au prea agreat pe soldații americani încartiruiți temporar printre ei: aceștia se comportau arogant și necivilizat, umblau beți, cu prostituate la braț (recrutate inclusiv dintre imigrante central-europene), în general perturbau modul de viață obișnuit al localnicilor. În schimb, faima sovieticilor, pe care nu-i numeau decât „rușii", a crescut enorm după victoria repurtată la Stalingrad; iar când, după război, și-au făcut apariția la Londra unii militari ruși, au fost înconjurați cu venerație și cu o neobișnuită, pentru britanici, exuberanță. La drept vorbind, eventuala diferență de raportare e ușor explicabilă: mulți americani se aflau la fața locului, rușii erau departe, chiar dacă își mai trimiteau unii soli pe insulă.

Dintre azilurile din Gloucester, cartea zăbovește mai mult asupra sorții nefericite a copiilor, sărmani și nedreptățiți (aproape ca în romanele lui Dickens). În amintirile târzii ale mamei, va trece tot mai insistent în avanscenă căminul mizer pentru bătrânele nenorocite, foste servitoare, prostituate, amante abandonate, toate bolnave și vegetând în așteptarea morții. S-ar putea ca, inconștient, mama să-și fi identificat propria senectute, măcinată de maladii, cu destinul acestor nefericite.

Anglia nu i-a lăsat prea multe amintiri. A și trăit greu, ca slujnică și muncitoare. A cunoscut imigrante cu destine variate. A frecventat clubul maghiar și, uneori, pe cel austriac din Londra. În aceste locuri de reuniune a văzut de departe și celebrități, printre care pe Arthur Koestler, pe care Partidul Comunist Britanic îl înfiera ca „troțkist", antisovietic în sens de antistalinist.

De domnii englezi nu s-a putut apropia, fie pentru că i-au fost stăpâni aroganți, fie pentru că aveau maniere distonante în privința bunei cuviințe. Povestește în volum cum un *mister*, care începuse s-o curteze, a fost de-a dreptul siderat când a văzut-o izbucnind în hohote de râs: i s-a părut o exteriorizare a bunei dispoziții atât de „indecentă", încât n-a mai căutat-o niciodată! În general, sub comportamentul public și familial impecabil, a descoperit, cel puțin la familiile unde slugărise, porniri tăinuite între soți,

inclusiv penibile duplicităţi erotice, relaţii distante la vedere, dezlănţuite în intimitate.

La Cluj avea să traducă în maghiară autori englezi și germani. *Point counter Point*, de Aldous Huxley, a fost editată și reeditată în Ungaria. Printre tălmăcirile ei s-a numărat și *Cakes and Ale* de Somerset Maugham. Până la bătrânețe a citit mult în engleză; s-a atașat de Iris Murdoch. Nu mai vorbea fluent limba însușită în cei șapte ani britanici; doar germana copilăriei rămăsese intactă, exersată cu voluptate pe traducerea unor fragmente din jurnalul lui Kafka, în aparență simple, în realitate sofisticate și pline de capcane.

(În tramvaiul bucureștean, lumea ne privea mirată: mama vorbea cu mine maghiara, cu Janina – germana, cu fiica noastră Mașa – engleza, iar eu cu ai mei – româna.)

Dincolo de experiențele trăite, nu a regretat niciodată întoarcerea. A dus-o aici nu ușor, iar în unele răstimpuri, chiar foarte greu. Era însă acasă. Convinsă ardeleancă, n-ar fi putut trăi altundeva: dacă la Comandău nu era posibil – măcar la Cluj; cu vacanțe de vară petrecute de preferință în stațiunea montană din secuime, Bálványos.

## 17

Ce s-a mai întâmplat în penultimul meu an brașovean – înainte de a se fi întors mama din Anglia, în timpul sejurului ei și după ce a plecat la Cluj?!

„În ultimul timp mă simt bolnav.” Și evoc manii, gânduri prăpăstioase, consum secătuitor de energie. Această stare de epuizare, consemnată în februarie 1946, l-a îndemnat, probabil, pe tata să mă trimită în mai la București pentru două săptămâni de consultații la un practician al individualpsihologiei. Nu știu ce efecte or fi avut convorbirile cu doctorul de suflet. În orice caz, unchiul meu, de-acum soț legal al doamnei de pe Strada Sandu Aldea, devenit astfel unchi adoptiv de drept al meu și al lui Petre Cosmănescu, tânărul căruia ai săi îi ziceau „Bombonel”, militar baschetbalist – așadar, domnul Alexandru Steinberger și-a pus nepotul bucureștean să-i sară în ajutor celui din Ardeal, mai tânăr și cu totul neajutorat, printr-un tratament adecvat corpului său. L-a pus, anume, să-l ducă în cartierul rău famat și des frecventat „Crucea de Piatră”, spre a primi botezul focului. Iar tânăra chipeșă, aleasă de „corupător” în acest scop, din timp rugată să-și arate bunăvoința, a manifestat suficientă răbdare pentru a-mi destinde crisparea și a-mi anihila inhibiția. Stăpânului casei, îngrășat de răsfățul surorilor și pufăind mulțumit din trabucul său (încă) scump, „Bombonel” i-a putut raporta succesul expediției, dacă nu răsunător, măcar satisfăcător. Iar eu m-am întors la Brașov introdus într-o taină de mult adulmecată, dar a cărei descoperire am tot amânat-o, fiindu-mi frică să-mi însoțesc prietenii, în escapadele lor, la bordelul local.

Viața privată mi s-a interferat cu existența publică. În martie, între consemnarea stării mele psihice tulburate și încercarea de a o lecui trupește,

am fost ales secretar al celulei PCR din cartier. Se comitea astfel o a doua derogare statutară: dacă la primirea în partid îmi lipsiseră patru luni până la vârsta prescrisă de 18 ani, și acum se mai păstrau două luni în minus. Dar cui îi păsa de rigori birocratice într-o epocă „revoluționară”? Și cine se sinchisea de ele cu atât de rari amatori, deocamdată, în a i se pune în slujbă?

(Abia ulterior, cu deosebire în 1947, se va produce buluceala la intrarea în partidul izbânditor. Apoi, în februarie 1948, PCR și PSD vor fuziona, sub bagheta celui dintâi, în Partidul Muncitoresc Român. Între 1948 și 1952 vor fi suspendate primirile în partid, care va și trece la „verificarea” membrilor săi spre a se „curăța” de presupușii neaveniți: elemente străine de clasă, oportuniști, inși strecurați în partid cu intenții necurate sau de-a dreptul subversive. După verificările din noiembrie 1948 – aprilie 1950, din peste un milion de membri de la Congresul I, de „unificare”, vor fi consemnați la Congresul al II-lea din decembrie 1955 ceva peste jumătate, mai exact 538 000 de membri ai PMR.)

Nu țin minte, în puținele adunări pe care am fost pus să le conduc, nimic din ce am discutat. Îmi amintesc doar vag siluetele participanților, o mână de oameni maturi și vârstnici de prin străzile învecinate, care, cine știe sub ce impulsuri, aderaseră la partidul de curând legalizat și râvnind la conducerea deplină a țării, probabil fără ca vreunul să priceapă mare lucru din planurile și metodele lui. Deși personal mă străduiam să mi le însușesc, eram, la rândul meu, neștiutor în mare măsură și total neavenit pentru orice acțiune practică, nepregătit să îndeplinesc funcția organizatorică, măruntă și inutilă, de „secretar de celulă”. Rolul îmi putea, cel mult, mângâia orgoliul participării la o „cauză” de care luasem nu demult cunoștință, aproape exclusiv prin lecturi.

Îmi amintesc, în schimb, cum mi-au fost repartizate două corelate participări la acțiuni politice.

Pe 10 august 1946 se deschidea, într-o sală de cinematograf, din punctul unde pornea urcușul pe dealul Warte colț cu un capăt al Străzii Lungi, primul congres al Tineretului Democrat din România. Era o verigă din lanțul obținerii puterii discreționare, prin marginalizarea forțelor concurente. Câțiva adolescenți am fost convocați la sediul de partid. Acolo ni s-au repartizat mandate de reprezentare a unor organizații fictive, cu acte doveditoare. Așa am fost uns, într-o clipită, delegat din partea Tineretului Evreiesc Brașovean. Am participat la lucrările congresului, pe tot parcursul desfășurării sale. Am trăit și un incident. Explozia – sau doar un zgomot asemănător unei explozii – a unei sobe de teracotă supraîncălzite a făcut lumea să se îmbulzească spre uși, cu riscul de a se călca în picioare. Instinctiv am sărit pe un scaun, strigând să se liniștească. Am fost mândru de acest impuls, resimțindu-mă brusc îndreptățit să fiu părtaș la congres. De fapt, doar am asistat la intervențiile altora și mi-am dat votul, aranjat dinainte și măsluit, datorită fictivei reprezentări a multor organizații inexistente. Rezultatul a fost cel scontat.

Asta, deși pe parcurs existase și o împotrivire față de Tineretul Progresist (organizație în care Uniunea Tineretului Comunist se transformase în 1945), îndeosebi din partea delegaților Tineretului Liberal. Pe exponentul lui principal,

vorbitorul cel mai făţiş anticomunist la congres, Mihai Gafiţa, aveam să-l întâlnesc, peste decenii, în postura diametral opusă de comunist disciplinat şi, din funcţia lui culturală, un executant de încredere al directivelor primite. Viaţa este însă mai complicată decât o schimbare de 180°, de voie sau, mai degrabă, de nevoie: omul a fost un om de litere profesionist, cu cărţi personale şi dispus să-şi sprijine confraţii în apariţia scrierilor lor. Destinul său încâlcit s-a încheiat brusc şi tragic la cutremurul din 1977.

Rolul meu de figurant la congres a produs şi urmarea previzibilă. Când, la sfârşitul aceleiaşi luni, a fost constituită Uniunea Democrată a Evreilor, am fost ales în conducerea acestei noi anexe a puterii, lipsită de orice autonomie şi menită să contracareze orice tentativă de nesupunere, mai ales din partea grupărilor sioniste. Nici aici nu am făcut nimic, în afara unor răzleţe acte de prezenţă.

Adevărul este însă că, în confruntările postbelice timpurii, ca şi în cele ulterioare, m-am aflat în dezacord cu tinerii sionişti de vârsta mea. O singură dată am şi fost prezent la o reuniune a lor, în grădina din spatele templului de rit neolog, fără să mă fi lăsat convins de argumentele invocate şi fără să fi aderat la vreuna dintre ramurile mişcării sioniste (căci şi în cadrul ei existau grupuri „de stânga” şi „de dreapta”, aflate deseori în conflicte ascuţite, atât în diasporă, cât şi după *alia*, în Israel). Emigrarea, vag luată în calcul în timpul războiului de către tata şi un prieten al lui inginer, cu care obişnuia să joace cărţi pentru a-şi umple timpul liber prea lung şi apăsător (respectivul va pleca, curând după terminarea războiului, în Olanda), nu ne-a mai atras ulterior niciodată la modul serios, nici pe tata, nici pe mine. Din jurul nostru au emigrat, de-a lungul timpului, mulţi cunoscuţi, practic toţi prietenii mei, pe rând, nu numai în Israelul întemeiat în 1948, ci şi în Germania ori SUA, fără ca vreodată să mă fi ispitit, o clipă măcar, această opţiune.

Nu mi-am ascuns ori negat vreodată, nici atunci, nici în viitor, originea etnică şi confesională; dar, pe lângă faptul că nu am fost şi nu sunt un iudeu credincios, cu atât mai puţin unul practicant, nu resimt apartenenţa mea la evreitate decât ca pe un fapt, un dat, care desigur m-a marcat în multe privinţe, mai ales prin alţii, sau – am realizat târziu – şi prin însemne proprii, moştenite de la nenumăratele generaţii de predecesori. Nu am privit această realitate nici ca pe o servitute, nici ca pe o virtute, ci numai ca pe un complex de realităţi *întâmplate*.

Aşa încât, chiar dacă atât copilăria, cât şi adolescenţa (spre deosebire de tinereţe şi maturitate) le-am parcurs, aproape exclusiv, în familii evreieşti şi cu prieteni evrei, o lume identic marginalizată etnic şi slab sau deloc implicată religios – nu am putut fi antrenat în sionism. Dar, în chiar anul în cauză, am redescoperit *Cântarea Cântărilor* şi am luat hotărârea de a cunoaşte temeinic Biblia, decizie pe care aveam s-o respect, cu timpul, în privinţa ambelor Cărţi sfinte, iudaică şi creştină.

În schimb, am putut fi confiscat (şi manipulat, aş adăuga retrospectiv) de radicalismul stângii – şi nu conta, deocamdată, cât de autentică şi cât de contrafăcută era această „stângă”.

De-a lungul aleii parcului central, la defilarea pe bulevard a muncitorilor aduşi din uzine cu camioanele pentru a-şi manifesta adeziunea la regim, m-am aflat în grupurile de susţinători care scandau „Regele poporului!" în opoziţie cu grupurile de adepţi ai lozincii adverse „Regele şi patria!" – subtilităţi semantice marcând adeziunea la BPD *versus* PNŢ şi PNL.

Aşa am întâmpinat primele alegeri parlamentare postbelice din 19 noiembrie 1946. N-aveam încă drept de vot, dar am cutreierat câteva secţii de votare spre a lua pulsul atmosferei printre alegători. Vorba vine, în legătură cu testarea stării lor de spirit. Fiindcă bănuiam că rezultatul alegerilor va fi falsificat. Ştiam că unii „tovarăşi" mai vârstnici primiseră câteva buletine cu care să voteze în diferite secţii; ba se zvonea chiar despre motociclişti puşi să transporte urne gata „aranjate", pentru a le substitui celor reale. Am aflat apoi că, în realitate, judeţul Braşov votase atât de masiv PNŢ, încât, cu toate matrapazlâcurile efectuate, au trebuit validaţi în parlament cinci deputaţi ai partidului condus de Iuliu Maniu. Cu toate acestea, am acceptat cifrele contrafăcute publicate după câteva zile, potrivit cărora Blocul Partidelor Democrate ar fi obţinut peste 70% din voturi, Partidul Naţional Ţărănesc – doar spre 13%, Partidul Naţional Liberal – numai 4%. Şi, pe lângă faptul că am acceptat măsluirea, ea m-a şi satisfăcut, atribuindu-i-o lui Machiavelli. Am justificat astfel principiul fără de principii „scopul scuză mijloacele". Şi nu-mi îndreptăţea partizanatul împrejurarea că alte multe falsificări se comiseseră încă din perioada interbelică, de fiecare dată de către partidul adus în ajun la putere de Vodă Carol al II-lea, măsluiri pe care mult mai târziu mi le va detalia prietenul Z. Ornea, istoric dintre cei mai avizaţi.

Nu mi-am dat seama că acest mod de a-ţi urmări interesele, indiferent cum, va netezi drumul spre alte ilegalităţi şi samavolnicii. Nu le cunoşteam nici pe cele prezente, în raport cu actualii „duşmani" sau faţă de foşti „tovarăşi". De pildă, nu ştiam că în septembrie fusese asasinat Ştefan Foriş, nici măcar că existase un secretar general al PCR cu acest nume, pe care noul secretar general ţinea morţiş să-l elimine nu numai din istorie, ci chiar din viaţă. (Un apropiat al lui Foriş, secretar al vechiului CC, căzut de asemenea în dizgraţie, ar fi putut fi, în curând, încadrat printre „rudele" celei de-a doua soţii a tatălui meu, indirect şi printre ale mele – abuziv, dar nu mai puţin periclitant; drept care, executarea lui, alături de Lucreţiu Pătrăşcanu, ne va umple de fiori, cum voi arăta la momentul potrivit.)

În iulie am terminat penultima clasă de liceu. Luna următoare, în plină vară secetoasă, a izbucnit un foc pe Tâmpa. Tot oraşul a fost iluminat de văpaia tot mai extinsă pe munte. Locuitorii s-au mobilizat pentru a sprijini unităţile de pompieri şi militari. Am mers şi noi, cu tata, să participăm la acţiunile de stingere. Pe măsură ce urcam, atmosfera se încingea tot mai tare. De sus eram avertizaţi, prin strigăte, de căderea bolovanilor. Eforturile conjugate au reuşit treptat să restrângă şi, în final, să stingă incendiul.

Evenimentele s-au succedat astfel de-a lungul întregului an. Am urmărit cu viu interes şi confruntările internaţionale paralele: încordarea dintre Iugoslavia şi Italia în privinţa apartenenţei oraşului Triest, războiul civil din Grecia

(am ignorat deznodământul lui prestabilit la întâlnirea din octombrie 1944, unde Churchill convenise cu Stalin departajarea sferelor de influență: sovieticilor – 90% din România, britanicilor – 90% din Grecia), instaurarea „cortinei de fier" între URSS și Occident anunțată de cuvântarea aceluiași Winston Churchill la Fulton, SUA (5 martie 1946). Atmosfera politică internațională era tensionată. Jurnalul îmi consemnează sumbrele presimțiri asupra viitorului apropiat.

Jurnalul dovedește însă și prevalența intereselor private asupra celor publice. În timp ce chibițam zelos la victoriile stângii autohtone și le speram, naiv și dogmatic, a fi iminente în țările occidentale, mai ales în Franța adorată – o mare parte din timp o consacram propriei mele persoane.

Consemnam internarea, operația, moartea bunicii, întrebându-mă – cu inconștiența teatrală a vârstei – cum cineva până mai ieri cunoscut și iubit poate astăzi să nu mai existe. Participam la reuniunile „bandei" (cum o numeam) de prieteni intimi și la excursii în comun, inclusiv cu noi membri bucureșteni ai grupului, pe munte sau la lacul Sf. Ana. Mă îndrăgosteam de câte o colegă (și, în continuare, de eroinele ecranului). Vedeam filme. Ascultam muzică. Citeam cărți. Scriam „eseuri". Mai mult decât orice, mă obseda îndrăgitul meu viitor scriitoricesc.

Am biruit, pasămite încântat, și al doilea volum din ciclul lui Marcel Proust. Am parcurs eseurile lui Paul Valéry. M-am opus cu suficiență demonstrației lui Julien Benda. M-au fascinat, la rând, trei romane de Jean Giono. Am adnotat spusele lui Hippolyte Taine despre sculptura greacă, pentru a-mi limpezi problema clasicismului. Încercam să dezleg antinomia dintre *„l'art pour l'art"* și „arta cu tendință". Pe 30 decembrie, la doi ani de la deces, l-am omagiat pe Romain Rolland, cel care îmi marcase adolescența, contribuind din plin la romantismele mele juvenile, culturale și politice. În preziua alegerilor, 18 noiembrie, după lectura piesei lui Bernard Shaw *Candida*, mă întrebam dacă nu e „mai bună decât o dramă care se ține sută la sută de dogme" (?!).

Visându-mă student la Paris, vedeam și revedeam filme franceze. Unul relua varianta pragheză a mitului despre *golem* (cel făurit de Rabi Iuda Loew în secolul al XVI-lea), regizat de Julien Duvivier (1935). Altul, cunoscut, era *L'Éternel retour*, repovestirea de către Jean Delannoy (1943) a iubirii dintre Tristan (Jean Marais) și Isolda (Madeleine Sologne) – îndrăgostindu-mă de eroină și interpretă cu o afecțiune întârziată, naiv adolescentină.

Încredințat că „mă prinde" mai bine critica decât proza, îmi continuam încercarea eseistică despre poeziile lui József Attila, tot abandonând-o și reluând-o. Am citit două cunoscute istorii: Szerb Antal despre literatura maghiară și Babits Mihály despre literatura universală. Mă simțeam – pe lângă cultura franceză – tot mai atras de limba și literatura maghiară, ajungând la concluzia că voi alege la Cluj specializarea maghiară și franceză.

În ultima zi din an, recunoscându-mi atașamentul pentru simbolistica datelor, am întocmit un bilanț cu privire la ce va trebui să fac începând de a doua zi, 1 ianuarie. Promisiunea decisivă: de îndată voi începe să mă debarasez de erori, le voi atenua, elimina. Și urmează lista slăbiciunilor: sunt slab; mă

influențează negativ originea și mediul; sunt unilateral; nu am convingeri suficient de ferme; mai cu seamă, nu am putere de acțiune; și altele asemenea.

Ar fi ridicol să pretind că îl pastișam pe tânărul Tolstoi în inventarierea greșelilor de care acesta dorea să se debaraseze. Jurnalul meu, atât de naiv, pretențios și adeseori prostesc, ignora cu desăvârșire existența colosalului *Jurnal* tolstoian, deci nu avea habar nici de listele de erori și angajamente de acolo.

Nu imitam decât chemările la o autocritică necruțătoare, de nevoia căreia eram permanent îndoctrinați.

## 18

Spre deosebire de toate clasele anterioare de liceu, urmate în particular, ultima, a VIII-a, am frecventat-o la zi, în rând cu toți colegii de an. Cei de la „real”, majoritari, și puținii care aleseserăm secțiunea „clasică”, de fapt modernă și în acte trecută ca „literară”, am urmat unele cursuri în comun, altele, de profil, separat.

Întrucât am fost împreună cu colegii mei numai la începutul clasei premergătoare, până să mă fi retras din motive medicale (cursurile se țineau atunci, temporar, într-o clădire de pe o ulicioară lăturalnică, în apropierea Străzii Lungi), și în acest din urmă an școlar, când liceul reprimise tradiționalul lui sediu central, de majoritatea lor îmi aduc aminte vag, doar în măsura în care, exceptând prietenii apropiați, aveam să-i reîntâlnesc în viitor, fie întâmplător la București, fie la serbările aniversare, organizate în răstimpuri de câte zece ani, uneori și din cinci în cinci.

(Prin Legea Învățământului din 1948, liceul va fi desființat. După o întrerupere de nouă ani, își va relua activitatea în 1957. Se va numi Colegiul Național „Dr. Ioan Meșotă”. Reuniunile aniversare se vor ține în diverse locuri, ultima la care am participat – nu departe de gara nouă. Adresa colegiului era Strada Bihorului nr. 3.)

Îi voi menționa pe aceia dintre foștii mei colegi care aveau să parcurgă cariere publice mediatizate.

Unul a fost dirijorul Filarmonicii din București, Mircea Cristescu, decedat de timpuriu, cu care nu țin minte să mă fi reîntâlnit ulterior față în față.

Dar e mai important să reamintesc pe altcineva. Stătea în bancă exact în spatele meu. Răspundeam la catalog unul după altul: Stănculescu, Steinberger. Da, era chiar Victor Atanasie Stănculescu, viitorul general cu patru stele, ministru adjunct însărcinat cu aprovizionarea armatei, apoi ministru al Apărării, ca atare implicat profund în desfășurarea evenimentelor din și de după decembrie 1989, privite și evaluate la antipozi. L-am vizitat în casa părintească, situată în apropierea capătului Străzii Lungi. Militar de carieră îi fusese și bunicul, îi era și tatăl. Se pregătea să le urmeze vocația. În clasă, se număra printre cei mai convinși adepți ai monarhiei. Numai istoriei i se datorează

faptul că avea să urce gradele militare în timpul „republicii populare". La aniversările clasei trimitea câte o telegramă de felicitare, scuzându-și neparticiparea la festivități prin îndatoriri urgente. Odată, prin anii '70, ni s-au încrucișat drumurile pe Calea Dorobanți, aproape de Academia de Științe Economice. Locuia într-o vilă ceva mai sus de Ambasada Republicii Turce. M-a recunoscut, i-am prezentat-o pe Janina, m-a îmbrățișat, s-a interesat ce fac, ne-am despărțit. L-am revăzut apoi de mai multe ori pe ecranele televizoarelor: la procesul de la Târgoviște al cuplului dictatorial, ca șef al armatei și ca ministru al Economiei; în boxa celor doi generali învinuiți pentru presupusa ordonare a focului împotriva insurgenților de la Timișoara, condamnați la câte 15 ani de închisoare. Nu sunt în măsură să-i cumpănesc acțiunile și să decid cât atârnă fiecare în balanță. E indubitabil că a jucat un rol covârșitor în schimbarea la față a țării din decembrie 1989. Îmi pare credibil și argumentul, pe care l-a invocat, că ar fi putut păstra puterea, dar a cedat-o de bunăvoie instanțelor civile.

M-am întâlnit de câteva ori pe străzile bucureștene cu Gheorghe Ciuștea. Contemporanii nu îi asociază numele cu făptuiri de anvergura celor tocmai invocate. Dar, după absolvirea Facultății de Chimie, opțiune conturată încă din liceu, a ajuns un cercetător avizat în diagnosticarea și combaterea cancerului – în centre de cercetare bucureștene, apoi în cele din capitala marelui stat federal central-american México, unde (am auzit) conducea o instituție de specialitate, contribuțiile sale atestându-l ca pe un important savant în domeniu.

Am avut prilejuri să-l revăd, pe parcursul deceniilor, și pe economistul Armand Oprea, cu care ne întreținem cordial și acum, de câte ori se ivește ocazia.

În jurnalul meu, în afara prietenilor apropiați, mă refer la o polemică purtată cu colegul de clasă Eugen Musceac, care a ridicat obiecții la adresa textului meu din gazeta de perete a școlii, consacrat „artei pure": deși apreciam acolo rostul în epocă al promovării idealului estetic *„l'art pour l'art"* de către Théophile Gautier, preconizam, pentru actualitate, o artă angajată, fie și datorată unor tineri neexperimentați – atitudine caracteristică pentru orientarea mea de atunci.

La asemenea luări de poziție mă îndemna profesorul de filosofie, nu cel de franceză. Căci domnul Diaconescu se număra printre puținii membri PCR dintre profesori – ca și mine, printre elevi. Atmosfera dominantă din clasă nu ne era propriu-zis ostilă, ci mai degrabă rezervată; disensiunile politice nu ne afectau relațiile profesionale ori private. Opțiunea mea era privită ca o ciudățenie, explicată probabil de colegi, în sinea lor, drept o compensare a frustrărilor premergătoare; ceea ce era adevărat. Totuși, alți colegi de clasă din aceeași categorie, suportând aceleași marginalizări din motive etnice, nu se grăbeau să-mi urmeze alegerea. Dintre prieteni, numai Gyuri H. și Erika, ajunși studenți tot la Cluj, vor solicita primirea în partid. Alții nu vor adera la nici o organizație politică. Câțiva fuseseră înscriși doar în UAER, Uniunea Asociațiilor de Elevi din România – inclusiv Gárdos Péter, care venea des la Brașov ca membru adoptat în „bandă", dar care trăia în București. După copilăria sa din Tg. Mureș, fiul de industriaș fusese, sub ocupația horthystă,

deportat la Auschwitz, dar supravieţuise miraculos şi apoi se întorsese în România. (Va fi exclus din UAER, va emigra în RFG, va conduce întreprinderi de anvergură, la bătrâneţe îşi va descrie, ca Peter Johann Gardosch, deportarea şi lunile de lagăr. Îmi va trimite volumul, publicat în germană, apoi editat şi în traducere franceză, cu sprijinul prietenului „Edy”, Edgar Reichmann, fost bucureştean get-beget, primit şi el în „bandă”, de timpuriu imigrat cu părinţii în Franţa, recenzent în *Le Monde* al cărţilor româneşti, autorul unor romane despre Kronstadt, îndrăgitul Braşov al vacanţelor sale estivale, romane printre ale căror personaje nu îmi vine greu să mă identific.)

Domnul Diaconescu a pus membrilor clasei o serie de întrebări la care fiecare trebuia să răspundă în scris. Le-am consemnat în jurnal (18 ianuarie 1947), în traducere maghiară. Neavând la îndemână originalul românesc, în care profesorul ni s-a adresat probabil cu intermediarul „dumneata”, adopt familiarul „tu”. Retraducerea fragmentară e aproximativă: „Te consideri un om mare?” „Da. Deşi uneori mă încearcă îndoielile, până la urmă izbândeşte presupunerea iniţială.” „Crezi că dorinţele ţi se vor împlini vreodată?” „Această credinţă ţine sufletul în mine. Fără ea poate m-aş fi sinucis deja.” „Deci te-ai gândit la sinucidere?” „Nu, niciodată. Ca mic copil mi-am imaginat desigur şi eu că astfel îmi voi pedepsi părinţii pentru asprimea lor (rar s-a întâmplat), dar în mod serios nu mi-a trecut prin minte gândul sinuciderii. Am fost mult prea ataşat de viaţă.” „Azi ce presupui despre viaţă?” „În ciuda predispoziţiei mele la o reverie născătoare de disperare, cred că viaţa e frumoasă. [...] Am intrat într-un partid care promite un viitor frumos, accentuând astfel şi încrederea în oameni şi încercând să găsesc – fie şi numai în visele mele – o viaţă sănătoasă.” „Te simţi bolnav?” „Da. În primul rând spiritual [...].” „Te consideri un om bun?” „Da. Dar şi această bunătate o trec în rândul trăsăturilor mele rele. Fiindcă ea este doar o parte a felului meu bleg de a fi, care mi-a provocat toate eşecurile de până acum.” „Care crezi că e greşeala ta cea mai mare?” „Rigiditatea. Sunt rigid în relaţia cu alţi oameni şi rigid faţă de mine însumi. Prea pun totul la inimă; în perseverenţă devin îndărătnic; repet maniacal câte un lucru imaginat şi mă ataşez de obişnuinţe, idealuri, metode până dau greş în mod urît.” (Pe domnul profesor Diaconescu aveam să-l reîntâlnesc o singură dată, cred că la 30 de ani de la absolvirea liceului. După festivităţi m-a invitat acasă şi mi-a desfăşurat pe masa de lucru manuscrisul unui enorm poem epic, compus integral în versuri, despre străvechimea dacică. M-a întrebat dacă nu i-aş putea facilita tipărirea. Nu aveam unde şi cum, nici o editură nu s-ar fi înhămat la valorificarea unui poem de asemenea dimensiuni, scris de un amator, care anterior nici măcar nu încercase să producă literatură. Am fost mirat de întorsătura petrecută în ataşamentele fostului meu profesor de filosofie, ieşit la pensie. Ulterior aveam să observ nu puţine cazuri de reorientare a opţiunilor comuniste spre convingeri naţionale, dacă nu explicit naţionaliste.)

Răspunsurile la întrebările profesorului scoteau în evidenţă un caracteristic narcisism egolatru al vârstei, dar care mai dădea în vileag şi trăsături reale. De altfel, pentru această dualitate m-am decis să iau acum în seamă acest

jurnal, nu doar de adolescenţă, ci adolescentin în toate privinţele. L-am ţinut între 26 noiembrie 1943 şi 7 octombrie 1947, de la 15 ani împliniţi până după 18 ani. Dacă primii doi se regăsesc numai în două caiete şi ceva, tot restul, până la caietul 13 inclusiv, acoperă ultimii doi ani. Grafomania mea se afla în creştere, cu apogeul în 1947. Mare parte din această enormă cantitate de însemnări se roteau în jurul neputinţei de a scrie şi a succesivelor îndrăgostiri ratate. Mărturiseam, la un moment dat, centrarea preocupărilor mele pe literatură, dragoste şi politică.

Din molozul însemnărilor hipertrofiate, am reuşit cu greu să extrag unele date, fapte, întâmplări utile evocării unor situaţii uitate ori imprecis fixate printre amintiri. Le trec punctual în revistă, nu înainte de a constata restrângerea preocupărilor culturale private: urmare a pregătirilor pentru examenele de sfârşit de an şi de bacalaureat.

Literatura. Oscar Wilde, *The Ballad of Reading Gaol*, dar nu în originalul englez, ci în traducerea poetului maghiar Kosztolányi Dezső. Din nou Julien Benda, *La Trahison des clercs*, evident cu adnotările critice ale unui tânăr politic angajat. Încă un roman de Jean Giono, autor dintre cei mai frecventaţi. Romain Rolland, *Pierre et Luce*, micul roman al îndrăgitului autor, text pe care visez să-l traduc, pe urmă abandonez intenţia. Versuri şi nuvele de Ady Endre. Cărţi de Illyés Gyula şi Szabó Dezső pe tema identităţii maghiare, ca să-mi limpezesc în ce măsură aş putea să mi-o revendic în postura dorită de viitor scriitor. *Chestiunea rusă*, de Konstantin Simonov; o găsesc foarte slabă la lectură, nici nu poate fi numită – zic – piesă de teatru, n-are acţiune, e saturată de tendenţiozitate şi didacticism. Iată că, şi în partizanate, nu-mi iroseam discernământul faţă de un produs mediocru de propagandă (datând din 1946, distins cu Premiul de Stat al URSS în 1947).

Filme. Vizionez, cu entuziasm, *Les Enfants du paradis*, filmul lui Marcel Carné din 1945, după scenariul lui Jacques Prévert, în rolurile principale cu Jean-Louis Barrault şi Arletty. Printre filmele sovietice văzute se numără *Kamennîi ţvetok* (*Floarea de piatră*), ecranizarea din 1946 a unui basm rusesc, regizor Aleksandr Ptuşko, în rolul titular cu Vladimir Drujnikov, film distins cu un premiu la Cannes.

Descopăr pictura lui Vincent Van Gogh, o viitoare iubire constantă. În casa părintească exista un album cuprinzător Van Gogh, cu excelente ilustraţii, pe care aveam să-l păstrez.

Szemlér Ferenc, poet braşovean, viitor secretar al Uniunii Scriitorilor, mă felicită pentru articolul pe care l-am publicat în cotidianul maghiar al urbei. E debutul meu publicistic absolut. Caraghioslâcul involuntar e că argumentez împotriva invaziei neologismelor în limba maghiară, pledoaria pentru puritatea graiului în care doresc să mă afirm pe viitor iscălindu-l – „curat murdar" – Steinberger János, cu numele german din acte şi cu prenumele Ioan în forma maghiară, pe care îndeobşte îl folosesc familia şi prietenii.

Părăsesc cultura, pentru un reviriment în viaţa de familie.

Prologul, în aprilie, e o vizită la Cluj. Mama şi Laci m-au găzduit, dar a fost un bun prilej şi pentru a ne revedea cu Erika, personaj central din

„bandă” şi în jurnal, care se transferase la un liceu maghiar clujean şi locuia în apartamentul scriitorul Méliusz József.

M-am întors la Braşov cu un tren supraaglomerat. Strivit pe coridor de masa călătorilor, am fost aproape azvârlit din tren prin geamul pe care am reuşit să-l sparg. Controlorul mi-a confiscat actele până la Braşov, unde urma să plătesc sancţiunea. Am sărit din vagon la o încetinire a mersului, în zona triajului. În harababura administrativă a timpului, nu mi-a mai parvenit citaţia ori amenda. Am reuşit, fără dificultăţi, să-mi reînnoiesc actul de identitate.

Revin la Erika. Printre colegele de-o vârstă cu mine a fost cea pe care am curtat-o cel mai asiduu în ultimii ani de liceu, fără reciprocitate. Iată însă că, în luna mai, tata mă anunţa că se căsătoreşte cu Annie, nimeni alta decât mama Erikăi. Îmi preciza că până aproape de plecarea mea la universitate s-a abţinut să se recăsătorească, pentru ca nu cumva să ne perturbe, cu o a treia persoană, prietenia. Îmi cerea abia acum consimţământul pentru uniunea proiectată. Am fost, bineînţeles, de acord.

Aşa ajungeam cu Erika un soi de soră şi frate, raport pe care niciodată nu îl prevăzuserăm. Ne petrecuserăm ani mulţi în casele şi grădinile părinteşti, ba la noi, ba la ea. Vârstnicii făcuseră parte dintr-un cerc de apropiaţi. Dar, vorba mamei: în perioada interbelică şi, iată, chiar în anii postbelici, permutările matrimoniale fuseseră şi rămâneau la ordinea zilei în familiile burgheze: semn al libertăţilor dobândite şi pecetluite de frecventarea psihanalizei ori a individualpsihologiei.

Annie fusese soţia domnului Grünfeld, reprezentant al unei cunoscute firme germane în România, un om înstărit. Jucându-ne în vasta grădină a locuinţei lor de sub Tâmpa, aflasem de relaţia lui intimă cu o doamnă din casa vecină. Nu bănuiam însă apropierea dintre tata şi doamna Grünfeld. S-ar putea ca plecarea Erikăi la Cluj să fi fost cauzată şi de şubrezirea relaţiei dintre părinţii ei. Pentru mine, în orice caz, vestea recăsătoririi tatălui meu – după câteva tentative premergătoare nefinalizate – a constituit o noutate totală.

Să mai adaug câte ceva despre provenienţa mamei mele vitrege, formulă improprie în măsura în care, exceptând primele vacanţe universitare, n-am fost în preajma ei, menţinând şi pe viitor atitudini corecte, reciproc amabile, în spiritul normelor tipic germane de bună creştere (i s-a adresat tatălui meu, actualului ei soţ, până la sfârşitul vieţii, cu „dumneata”). Limba ei maternă era germana. Părinţii ei, soţii Révész, originari din România, se mutaseră de mult la Praga. Acolo crescuseră trei fiice. Tinerele reveniseră în Braşov, măritându-se cu trei comercianţi, la rândul lor înrudiţi (se vorbea de un aranjament, nicidecum ieşit din comun în tradiţiile burgheze). Părinţii lor rămăseseră la Praga. Din nefericire pentru ei, au optat într-un târziu pentru cetăţenia cehoslovacă, în locul celei române, cu o vădită lipsă de prevedere. Indiferent de calculul pe care şi-l făcuseră, decizia lor a fost fatală. În loc să fie expulzaţi în ţara lor de origine, ceea ce s-ar fi întâmplat dacă şi-ar fi păstrat cetăţenia română, au fost deportaţi în lagărul nazist de la Theresienstadt şi ucişi. Pe pereţii unei camere de rememorare adăugate templului de lângă vechiul cimitir evreiesc praghez, aveam să le găsesc înscrise numele în şirul uriaş al victimelor genocidului nazist.

De cea de-a doua căsătorie a tatălui meu aveam să beneficiez într-un mod deocamdată neconștientizat. În actele oficiale, ambele lui soții figurau cu aceleași prenume și nume, Ana Steinberger. Când situația mamei mele naturale se va înrăutăți mult, mi se va ivi șansa de a întreține confuzia din succesivele autobiografii cerute și înaintate spre verificare, indicând-o ca mamă pe Ana Steinberger, identitate corectă pe vremuri, dar în spatele căreia cu greu putea fi descoperită prezenta Ana Erdélyi, scriitoarea Látó Anna din Cluj. Subterfugiul n-avea să mă exonereze însă de o posibilă altă încurcătură gravă, la care am făcut anterior aluzie și pe care o voi detalia la momentul oportun; ea era legată nu de Annie, ci de sora acesteia, Lilly, deși între ea și tata nu se va face legătura, deci care nu mă va afecta, prin ricoșeu, nici pe mine.

După cum am spus, pregătirea examenelor mi-a solicitat aproape întreg timpul liber din prima jumătate a anului 1947. Clasa a VIII-a am absolvit-o, ca și pe cele anterioare, cu note mediocre. N-are rost să le enumăr pe toate, majoritar nici nu concordau cu interesele mele efective: 5 sau 5,50 la geografie, istorie, igienă (să fie vorba de cunoștințe medicale?), în schimb 9 la drept și economie politică; media generală de 7,38. Merită să reproduc însă obiectele de studiu, pentru comparație cu cele actuale: religie (în ultima clasă am avut scutire), limbile română, latină, franceză, germană (alternativ la ultima: engleză sau italiană), elină (am avut 8,50, fără să am idee despre ce am învățat, nu cunosc nici măcar întreg alfabetul), istorie, filosofie, drept și economie politică, geografie, științe naturale, igienă. Matematica și științele fizico-chimice nu s-au predat la secția literară.

Bacalaureatul a avut loc la începutul lunii iulie. Am fost comasați absolvenții mai multor licee în aceeași clădire, cu o comisie unică. Au fost trei probe scrise și șapte orale, ultimele consecutiv, în fața grupului de examinatori, cu dreptul publicului de a urmări, așezat în băncile din fundul sălii, desfășurarea examenului.

Cu acest prilej s-a produs un reviriment de nimeni așteptat, cel mai puțin de mine însumi. Comparativ cu toate clasele încheiate cu note mici sau la limita promovării, aici am obținut brusc rezultate bune. În scris, în afară de limba română, la care am luat nota 5, am obținut 8 la franceză și latină. La oral, notele arătau așa: 6 la limba română, 9 la limba franceză, 8 la istorie, 9 la geografia României, 9 la filosofie și drept (o singură materie), 10 la limba latină, 8 la științe naturale. Media generală se ridica la 8, ceea ce echivala cu primul loc dintre absolvenții Liceului „Ioan Meșotă", al optulea din totalul de 170 de participanți.

Nu-mi venea să cred. S-o iau înaintea tuturor colegilor mei de clasă era pe cât de neașteptat, pe atât de abuziv. Prin cunoștințele mele firave, era normal să primesc 5 și 6 la română. În schimb, la științe naturale nu aveam cunoștințe de 8, nici de 9 la geografia țării, nici de 10 la limba latină. A fost doar un concurs favorabil de împrejurări. Să fi copiat, nu țin minte. Remarc însă zgârcenia comisiei în acordarea notelor, numai așa putea un 8 final să mă fi plasat în fruntea plutonului. Aviz examinatorilor de acum.

„Diploma de Bacalaureat Teoretic", sesiunea iunie 1947, secțiunea literară, pe numele elevului Steinberger I. Ioan-Maximilian, oferită „spre a se bucura

de toate drepturile acordate de legile și regulamentele în vigoare”, purta mai multe iscălituri: Ministrul Educației Naționale (I. Stoian), Președintele Comisiunii, Directorul Școalei (nr. 618) și semnătura elevului (de cetățenie română, de religie mozaică).

Odată scăpați de bacalaureat, câțiva prieteni ne-am dus, pentru recreerea binemeritată, într-un sat de tătari de pe malul mării. Datorită țăranului care ne găzduia am aflat câteva obiceiuri musulmane. Și am savurat fraternizarea etniilor și a confesiunilor.

M-am întors, prin București, în ultima zi din iulie. Au urmat săptămâni de zbatere lăuntrică. Mai demult mă văzusem nevoit să abandonez visul parizian (menținut până târziu în însemnări, cu fantazări de tipul: „Am pornit prin Paris” ș.a.m.d., de parcă aș fi fost deja acolo). Nici Budapesta nu mai intra în calcul. Rămânea Clujul. I-am scris mamei o scrisoare disperată despre fundătura sufletească în care mă găseam. Pe 7 octombrie am primit din partea ei o telegramă: să iau de îndată trenul pentru înscrierea la facultate. E ziua în care am și încheiat jurnalul – pentru totdeauna.

În prima zi din aceeași lună, octombrie, am transcris poezia lui Rainer Maria Rilke, din *Das Buch der Bilder* (*Cartea imaginilor*), intitulată „Herbstag” (Zi de toamnă). Îmi face plăcere să închei extrasele din jurnal și, totodată, perioada mea brașoveană de viață cu aceste minunate versuri:

*Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr groß./ Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren,/ und auf den Fluren laß die Winde los.// Befiehl den letzten Früchten voll zu sein;/ gib ihnen noch zwei südlichere Tage,/ dränge sie zur Vollendung hin und jage/ die letzte Süße in den schweren Wein.// Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr./ Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben,/ wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben/ und wird in den Alleen hin und her/ unruhig wandern, wenn die Blätter treiben.*

Doamne: e vremea. Vara a fost mare./ Coboară-ți umbra peste ornice solare,/ și pe ogoare lasă vântu’n voie.// Pline, tu cere ultimelor fructe să devie;/ doar două zile mai de sud le dăruiește,/ dă-le îndemn spre împlinire și gonește/ în vinul greu, dulceața cea târzie.// Cine acum nu are casă, nu-și mai face./ Cine e singur, multă vreme o să fie,/ el va veghea, citi, și lungi scrisori va scrie,/ și pe alei, încolo și încoace,/ neliniștit va rătăci, când frunze-adie (traducere de Maria Banuș).

# II. CLUJ (1947-1949)

# 19

Pe copia diplomei mele de bacalaureat, în colțul de sus, dreapta, se află adnotarea, făcută cu mașina de scris: „Primit student cu frecvență la Universitatea de Știință Bolyai din Cluj, pe 14 octombrie 1947”. Probabil din cauza solicitanților sub numărul de locuri existente, cu toții am fost înscriși fără examen de admitere. În anul I, am fost repartizat în grupa de „maghiară” (principal) și „franceză” (secundar); pentru ca anul următor să optez ca materie secundară pentru „rusă”.

În primele luni, am stat într-o cameră de cămin chiar din spatele clădirii unde audiam cursurile, de pe Strada Horia. O numeam, prin tradiție, „Marianum”. Pe vremuri fusese o selectă mănăstire catolică de maici, transformată apoi în Liceul „Regina Maria”, de fete, și ulterior repartizată nou înființatei Universități „Bolyai”. Fostele chilii, în jurul grădinii din spatele Facultății de Litere, au fost amenajate spre a fi locuite precumpănitor de studente, dar și de câțiva studenți.

La 19 ani, nu știam aproape nimic din trecutul orașului. Îl identificam trilingv, *Cluj*, *Kolozsvár*, *Klausenburg*, plus, eventual, *Claudiopolis*. Îl includeam – alături de Brașov – printre cele șapte cetăți (*Burg*-uri) pentru care Ardealul fusese echivalat cu Siebenbürgen.

Până când Ceaușescu i-a dublat numele în Cluj-Napoca (1974), nu i-am cunoscut antecedentele romane din secolul al II-lea: cucerirea așezării de către Traian; ridicarea la rang de municipiu (*Municipium Haelium Hadrianum Napoca*) de către Hadrian; apoi, transformarea în colonie (*Colonia Aurelia Napoca*).

Nu m-a preocupat nici etimologia posibilă, acceptată de unii, contestată de alții: *Claustrum Clus* (folosit pentru prima oară în secolul al XII-lea), *clus*, derivat din *clausa* = „închis”, trimitere la dealurile înconjurătoare.

Restul aveam să-l aflu tot ulterior, inclusiv pentru paginile de față: regele Carol Robert a ridicat Clujul la rang de oraș (1316); Ludovic cel Mare a dăruit Clujului privilegii importante, inclusiv dreptul de a folosi stema ce înfățișa o poartă deschisă și trei turnuri de cetate (1377); Sigismund de Luxemburg l-a ridicat la rang de oraș liber regal, îngăduindu-i să-și construiască propriul sistem de fortificații (1405); în 1400, cu cei 4 000 de locuitori ai săi, a ajuns, după Brașov, al doilea oraș din Ardeal; populația i-a crescut prin aducerea coloniștilor sași – iar astfel, către finele secolului al XV-lea, i-a apărut și denumirea de Klausenburg, ca oraș reformat.

Nașterea lui Matei Corvinul la Cluj (1443) nu-mi venea greu s-o identific, întrucât casa lui natală a găzduit o vreme și un cămin studențesc, iar câteva dintre încăperile ei au servit ca loc de desfășurare a seminarelor noastre; așa încât mi s-a întipărit statornic pe retină splendida ei fațadă, câteva vechi camere de la parter și din subsol.

Zăboveam des în scuarul din jurul monumentului consacrat regelui Mátyás/Matia/Matei și apropiaților săi de către sculptorul Fadrusz János – aveam să mă opresc și în fața complexului făurit de același artist, la Viena, în cinstea Mariei Tereza.

Nu cred să fi intrat vreodată, în anii studenției, în Biserica Sf. Mihail și să-i fi contemplat bolțile, sculpturile, frescele. După cum am receptat ca simplu decor orășenesc, fără să le fi observat atent detaliile, atât Biserica reformată din *Farkas Utca* sau Strada Lupului (azi M. Kogălniceanu) ori statuia Sfântului Gheorghe din piațeta ei, cât și Biserica franciscană (fostă dominicană) și Biserica abațială din Mănăștur. Nu excelam prin simț plastic, monumentele arhitecturale sau bisericile nu mă atrăgeau. Stilul gotic târziu clujean aveam să-l descopăr nu la fața locului, ci din cărți.

Dar îmi rămâneau necunoscute și romanele istorice. Citisem în adolescență câteva volume de Móricz Zsigmond, povestiri și romane cu subiecte actuale, nu și trilogia lui scrisă în anii '20, *Erdély* (*Ardealul*), centrată pe doi importanți principi din secolul al XVII-lea, Báthory Gábor și Bethlen Gábor – frescă istorică netradusă, după știința mea, de bună seamă în urma prezentării unui cu totul alt Ardeal decât cel preconizat de către istoriografia română.

Nu știu când o să ajungă specialiștii să depășească tratarea în paralel, cu minime atingeri și lacune inverse, a istoriei unor provincii aflate în componența unor state concurente sau adverse. Până atunci va persista riscul ca tratatele, manualele, învățământul istoric, dar și cel literar, să selecteze, în țări vecine, doar câte o parte a trecutului, trecând-o cu vederea pe cealaltă.

Fapt e că inclusiv noi, cei de la universitatea maghiară, poate cu excepția unora care se edificaseră dinainte cu privire la perioadele medievale și de modernitate timpurie, nu aveam habar de principii familiilor Báthory, Bethlen, Bocskay sau Rákóczi, chiar dacă s-a nimerit ca în curând să fi locuit cu chirie pe strada numită după cel mai celebru reprezentant al stirpei din urmă.

Nu știam că principele Bethlen Gábor le-a permis evreilor, în 1623, să se stabilească în oraș, fără obligația de a purta – ca în atâtea alte locuri – semne distinctive de identificare.

Pe drumurile de prin oraș inscripțiile îmi mai atrăgeau atenția că nu numai Matei Corvinul, dar și principele Bocskai István se născuse aici; și că la Cluj poposiseră compozitorul Liszt Ferenc, poetul Petőfi Sándor sau prozatorul Jókai Mór, în romanele celui din urmă tema ardeleană ocupând un loc important.

Clujul a fost și a rămas un oraș multiconfesional. Câtă vreme populația majoritară, privilegiată, fusese cea maghiară – un timp completată și de cea germană –, catolicismul era concurat de variate confesiuni protestante. Coloniștii germani îmbrățișaseră credința evanghelică (luterană). Maghiarii trecuseră la ritul reformat (calvinist); dar printre ei s-a răspândit și credința unitariană, la un moment dat chiar dominantă, dar regresând din nou în timpul Contrareformei. Alături de varianta unitariană sistematizată de Miguel Servet (ars pe rug la incitarea lui Calvin), ramura transilvană a unitarianismului i s-a datorat lui Dávid Ferenc (Franz Davidis), fost catolic, apoi luteran, ajuns întemeietor al celei mai radical reformatoare variante creștine, de pe poziții raționaliste

antidogmatice. Militantul umanist, născut la Cluj (1510), a fost primul superintendent unitarian din Transilvania; învinuit de erezie, un tribunal clujean l-a condamnat la închisoare pe viață; a și murit în detenție, la Deva (1579).

Mă opresc, dintre protestanți, anume la unitarieni nu numai pentru că, în Estul Europei, ei au supraviețuit până azi tocmai în Ardeal și Ungaria, nu doar fiindcă, prin antitrinitarismul lor, au reprezentat cea mai atipică expresie a creștinismului, parcă reîntors la sursele monoteist iudaice, dar și pentru că aveau să interfereze cu destinul târziu al vărului meu Toma Leitner, cu generozitate angajat și găzduit în clădirea episcopală unitariană din centrul urbei; iar spre sfârșitul vieții ei a ispitit-o chiar pe mama mea. Cu prietene reformate și catolice, nepracticând religia părinților ei, nici măcar înscrisă ca membră a comunității iudaice, închinându-se doar limbii ei iubite, în care a scris mereu și a continuat să citească până în ultima ei zi lucidă – pe patul de spital, cu puțin înaintea morții, ne va mărturisi, Janinei și mie, că dintre toate religiile cunoscute i-ar fi fost cel mai pe plac apartenența la raționalismul unitarian. Un gând final nepus în practică: va fi înmormântată fără reprezentantul vreunui cult religios, doar în prezența noastră și a câtorva scriitori.

Așadar, mă preumblam printre numeroasele catedrale și biserici din centru, protestante, catolice, ortodoxe (pe cele greco-catolice noua putere le desființase), ori pe lângă sinagoga din apropierea facultății noastre (ferecată din cauza prea puținilor enoriași întorși din deportare), fără să mă fi preocupat apartenența la una sau alta dintre religii, fie măcar a colegilor mei de facultate.

Cu privire la raporturile etnic-naționale din urbe, aveam să încerc să mă dumiresc retroactiv. Urma să dau însă peste statistici nu întru totul concordante. Reiau totuși unele dintre ele, sub cuvenitul beneficiu de inventar. În 1900, populația orașului era de 50 900 locuitori, dintre care 41 311 maghiari, 7 185 români, 1 785 germani. Proporția se va schimba după Unire, fără să anihileze – în interbelic – prioritatea maghiarilor. Astfel, recensământul din 1930 consemna, din 100 844 de locuitori – 47 689 de maghiari, 34 895 de români, 2 500 de germani, plus 13 504 (13,4%) de israeliți. (Potrivit unei statistici diferite: din 103 840 de locuitori – 55 351 de maghiari, 36 981 de români, 2 728 de germani și doar 6 722 de israeliți.) Pe lângă concentrarea în câteva orașe, maghiarii populau satele de câmpie din apropiere. Românii erau de departe majoritari în zonele de munte, Sălaj, Bistrița-Năsăud, Munții Apuseni, teritorii din care, în timp, migrau și către orașe care pe vremuri le fuseseră prohibite.

Au urmat evenimentele dramatice din 1940, în speță al doilea Dictat de la Viena, prin care României i-a fost răpită partea de nord a Transilvaniei. Mulți români s-au refugiat din Cluj în sud. Un număr mic de evrei s-au salvat în același fel. Pe 3 mai 1944 au fost adunați în ghetou 16 763 de evrei rămași în oraș, stârnind discursul public de protest al episcopului romano-catolic Márton Áron, fără nici un efect: în mai și iunie, șase garnituri de tren i-au transportat pe evrei în lagărele de exterminare. Au supraviețuit foarte puțini. După război, evreii pe care i-am cunoscut erau nu numai și nu atât clujeni sau orădeni întorși din deportare, deseori cu grave tare fizice ori psihice, cât supraviețuitori din orașe rămase românești – Turda, Arad, Timișoara și altele.

Pe 11 octombrie 1944 au intrat în Cluj unităţile mareşalului Rodion Malinovski, comandantul celui de al II-lea front ucrainean. A fost instalată administraţia militară sovietică. Ca for suprem de conducere, el a admis înfiinţarea unor organizaţii de administraţie civilă, precum Frontul Naţional Democrat, alcătuit din PCR, PSD, Uniunea Populară Maghiară (*Magyar Népi Szövetség*) şi Consiliul General al Sindicatelor; dar le-a diriguit şi supervizat activitatea.

Regiunea Cluj şi localităţile aferente au avut forurile lor conducătoare formale. Ca prefect de Cluj (*főispán*, pentru unguri) a fost numit întâi Teofil Vescan senior, apoi juniorul cu acelaşi nume, iar ca subprefect – Csőgör Lajos. Primul primar a fost Tudor Bugnariu, viceprimar – Demeter János. Secretar al Consiliului Sindicatelor – Jordáky Lajos, ulterior, împreună cu Teofil Vescan junior, copreşedinţi ai Comitetului Consultativ Central al FND pentru Transilvania de Nord. Toţi erau intelectuali.

Administraţia sovietică nemijlocită a durat 125 de zile, din 12 octombrie 1944 până în 13 martie 1945, zi în care, la Cluj, regele Mihai I, emisarul sovietic Andrei Vîşinski (în momentul respectiv, „prim-adjunct al Comisarului poporului pentru afacerile externe al URSS"), recent instalatul premier Petru Groza, ministrul de Externe Gheorghe Tătărescu şi alţi membri ai guvernului au participat la ceremonia trecerii Transilvaniei de Nord sub administraţie românească. (Evenimentul a fost precedat, în 8-9 martie, de un schimb de telegrame între Groza, Tătărescu şi Stalin, consfinţind administraţia românească în Transilvania de Nord.) Iosif Stalin, de care depindea în măsură hotărâtoare decizia luată, şi-a manifestat bunăvoinţa nu atât datorită masivei participări a unităţilor româneşti, alături de cele sovietice, la bătăliile pentru Ungaria şi Slovacia, cât mai ales în urma instalării guvernului Petru Groza, la 6 martie – ceea ce a devansat considerabil venirea la putere a regimului „democrat-popular" în România, comparativ cu domnia, de pe atunci conturată pentru un timp, a forţelor de centru-dreapta de la Budapesta prin intermediul Partidului Micilor Agrarieni.

La sosirea mea la facultate mai persistau zvonuri legate de unii conducători locali din timpul lunilor de administraţie sovietică. A fost acreditată presupunerea că printre aceştia, români şi maghiari deopotrivă, ar fi încolţit gândul unei Transilvanii de Nord „autonome", pasămite atestat şi de înfiinţarea, la 1 decembrie 1944, a Comitetului Consultativ Central, ca un soi de „parlament" regional, cu o conducere formată în 12-14 februarie 1945 drept un soi de „guvern" local, în componenţă cu 9 români, 8 maghiari, 4 evrei şi 1 german. Nu ştiu dacă vreodată a fost lansată oficial o asemenea învinuire şi, dacă da, la adresa cui anume. În orice caz, am reîntâlnit-o şi în articole recente cu privire la acele luni de interregn.

Cunosc doar unele detalii ulterioare cu privire la personalităţi care jucaseră un rol de seamă în lunile respective.

Sociologul şi publicistul Jordáky Lajos (1913-1974), vechi social-democrat, care a aderat la comunişti şi a condus sindicatele clujene, a făcut parte din grupul intelectualilor maghiari arestaţi şi întemniţaţi între 1952 şi 1954, împreună cu Balogh Edgár, Csőgör Lajos, Demeter János. Jordáky a fost reabilitat în 1955,

dar în 1957 a fost supus luni de zile altor interogatorii. După eliberare, a lucrat la Institutul de Istorie al Academiei Române, filiala din Cluj.

Profesorul de fizică Teofil Vescan junior (1913-1963), comunist participant la instalarea noii puteri clujene (un timp și prim-secretar regional PCR), după ce a predat fizică teoretică la ambele universități, maghiară (din 1945) și română (din 1948), s-a mutat la Universitatea din Iași (în 1950), unde și-a continuat până la sfârșitul vieții activitatea didactică, științifică și publicistică.

Pentru a nu mai reveni la ponderea celor două populații principale din Cluj, adaug recensământul din 25 ianuarie 1948. Din 117 915 locuitori, au fost consemnați 67 977 de maghiari și 47 321 de români. Era raportul aproximativ dintre naționalitățile principale în anii studenției mele.

Ulterior, îndeosebi prin afluxul determinat de industrializare, unul dintre mecanismele politicii demografice ceaușiste, ponderea românilor avea să crească până la peste trei pătrimi, maghiarii scăzând sub o pătrime.

La întâlnirea secolelor XX și XXI, populația orașului va depăși 300 000 de suflete.

## 20

Împăratul Franz Joseph a fondat, în 1872, Universitatea din Cluj, în limbile maghiară, germană și română. În 1881 ea a primit denumirea de *Ferencz József Tudományegyetem*, „Universitatea de Științe Franz Joseph".

După Unire, în 1919, Universitatea Daciei Superioare a fost redenumită Universitatea „Regele Ferdinand I". Primul ei rector: Sextil Pușcariu, lingvist și istoric literar. Mulți profesori maghiari s-au retras, în perioada interbelică, la Budapesta și Szeged, unde au mutat și unele facultăți ale fostei universități habsburgice. După Dictatul de la Viena, refugierea au repetat-o, de astă dată, unități și cadre universitare românești, trecând la Sibiu și Timișoara.

La 1 iunie 1945, Universitatea „Regele Ferdinand I" a revenit la Cluj. Din 1948 s-a numit Universitatea „Victor Babeș". (Au fost cumpănite alternativele „Emil Racoviță", „Nicolae Bălcescu", „Gheorghe Lazăr".)

Ordonanța prefectului Vasile Pogăceanu (nr. 413, din 19 ianuarie 1945) preconiza înființarea, pe lângă universitatea românească, purtând deocamdată vechea denumire, a încă uneia, maghiare. Pentru punerea în aplicare a intenției era însă nevoie de o hotărâre centrală.

Conf. dr. Teofil Vescan, președinte al organizației FND din Ardealul de Nord, a propus, în ședința guvernului din București, să ia ființă, în paralel, trei universități clujene: română, maghiară și o politehnică. Decretul Regal (nr. 407 din 1945) a decis în consecință:

> Se înființează, la Cluj, pe data de 1 iunie 1945, o Universitate de stat cu limba de predare maghiară, care va funcționa cu următoarele facultăți: a). Litere și Filosofie, b). Drept și Economie Politică, c). Științe, d). Medicină umană. Pentru

funcționarea acestei Universități, se pune la dispoziție localul Liceului de fete „Regina Maria" din Cluj. În funcție de nevoi și posibilități, se pot pune la dispoziție și alte clădiri.

Urmau detalieri în opt puncte. Decretul a fost semnat de Ștefan Voitec, ministrul Educației Naționale.

Așa a luat ființă Universitatea „Bolyai János", care își va desfășura activitatea în paralel cu Universitatea „Victor Babeș".

Facultatea de Medicină și Farmacie de la „Bolyai" a funcționat din 11 februarie 1946 la Tg. Mureș, rector fiind Csőgör Lajos, membru de frunte în *Magyar Népi Szövetség*.

Acestea sunt faptele nude. Aș putea trece la propria mea experiență de la „Bolyai" – dacă în chiar anul anterior sosirii mele nu s-ar fi petrecut la Cluj un șir de evenimente dramatice, despre care aveam să aflu din relatări verbale și scrise.

În aprilie-mai 1946 au avut loc la Cluj turbulențe cu caracter etnic.

Puterea politică județeană se afla în mâna comuniștilor. Studenții universității românești, în marea lor majoritate, ca și cei mai mulți profesori, continuau să fie susținători ai „partidelor istorice" PNȚ și PNL. Au izbucnit conflicte de stradă. Puterea a recurs la sprijinul muncitorilor de la fabrica Dermata, în majoritatea lor de naționalitate maghiară. Aceștia au atacat și devastat, în noaptea de 28 spre 29 mai, căminul studenților români „Avram Iancu" (actualmente, Facultatea de Științe Juridice). Nu s-au folosit, pare-se, arme, nu s-au tras gloanțe, dar un număr de studenți au fost bătuți. Ca urmare, organizația studențească „Avram Iancu" a declarat grevă. Ea a durat de la 1 la 19 iunie 1946. Fără să reușească să înduplece autoritățile, aceasta s-a stins după aproape trei săptămâni.

A avut însă o urmare neașteptată. În iunie 1946, ministrul de Justiție Lucrețiu Pătrășcanu a ținut o cuvântare la Cluj, în care a criticat excesele maghiare; i s-a atribuit enunțul „întâi sunt român, abia pe urmă comunist" – în realitate spusese, pare-se, „sunt comunist pentru că sunt român". În iulie, conducerea PCR s-a delimitat de poziția lui, Gheorghe Gheorghiu-Dej admonestându-i discursul clujean ca pe unul naționalist. A fost prima atitudine publică a PCR împotriva lui Pătrășcanu. Și deși, în aceeași lună, el a făcut parte din delegația României la Conferința de Pace de la Paris, iar la începutul anului următor a semnat, printre alții, Tratatul de Pace cu Puterile Aliate – marginalizarea lui începuse; soarta îi era pecetluită.

Pătrășcanu va fi înlăturat, în februarie 1948, din noua conducere a PMR, rezultat din unificarea PCR și PSD, iar în aprilie – arestat și întemnițat la Jilava. Răfuiala „Cominformului" cu Iosip Broz Tito îi va servi lui Gheorghiu-Dej și pentru învinuirea principalului său rival intern de intenții similare celor iugoslave, naționalist-secesioniste. Era una dintre punerile în scenă tipice epocii, în vederea înlăturării concurenților virtuali din cadrul conducerilor superioare de partid. Iar după ce avea să scape de orice posibil competitor la funcția supremă, „internaționalistul" Gheorghiu-Dej va iniția, potrivit noilor sale interese, propria sa „linie națională", cu tăiș antisovietic.

Despre evenimentele din Cluj din primăvara și vara anului 1946 nu s-a vorbit în mediul meu brașovean. Ecourile lor mi-au ajuns la ureche în toamna următoare, imediat după sosirea mea în orașul celor două universități. Printre studenții și profesorii de la „Babeș”, fostele turbulențe au lăsat, nu mă îndoiesc, urme adânci și durabile, cu atât mai mult cu cât în curând va începe eliminarea profesorilor „indezirabili”, cu deosebire de la Litere și Filosofie. Procesul va ajunge și la „Bolyai”, dar cu un anume decalaj în timp și în mai multe valuri succesive.

Deocamdată, în 1947, atmosfera din oraș, ca și cea universitară, părea calmă. În orice caz, așa se înfățișa ea proaspeților studenți de la universitatea maghiară. Nu am asistat la nici o manifestare care să fi pus în cauză bunele relații interetnice ori cele dintre studenții români și maghiari. Raporturile lor erau, ce-i drept, rare, limitate mai degrabă la foști prieteni nimeriți în universități diferite, respectiv la cunoscuții lor.

Din propriul meu cerc brașovean, trei ne-am înscris la „Bolyai”: bunul meu prieten Gyuri H. – la Fizică, proaspăta mea „soră vitregă” Erika G. – la Chimie, eu – la Litere; alți doi, Gyuri J. și Miki F., au ales Medicina, urmând-o mai întâi la Tg. Mureș, apoi la București. Cunoscuți de-ai noștri de la „Babeș” erau sporadici, în cazul meu – câte un medicinist, respectiv filolog.

E cazul să disociez opțiunile dominante din interiorul celor două universități. Prin tradiție (părinți, respectiv profesori), majoritatea studenților români se simțeau ancorați – după cum am spus – în ideologia partidelor interbelice. Aflați acum în dificultăți crescânde, ei își puteau susține din ce în ce mai greu, pe față, opiniile. Tinerii studioși fie își tăinuiau simpatiile, dedicându-se învățăturii, fie cedau presiunilor conjuncturale, asociindu-se Blocului Partidelor Democrate, intrând în noua organizație studențească UNSR, iar unii – în celulele PCR, apoi PMR.

Situația de la „Bolyai” era diferită. A existat, desigur, propria organizație minoritară, *Magyar Népi Szövetség* (MNSz), din 1944 până în 1953, dar la lucrările ei, chiar în organele conducătoare, participau mai degrabă profesori, câțiva fiind și temporar răsplătiți cu funcții administrative. Studenții se implicau rareori în treburile Uniunii Populare Maghiare. Acest lucru nu echivala neapărat cu o neutralitate ideologică. Colegii mei creștini proveneau, cei mai mulți, din mediul sătesc, țărănesc. Ei moșteniseră, pe cale preponderent literară, adeziuni de tip *népies* (*nép* = popor), opuse celor *urbanus*: o dualitate interbelică ungară, prelungită și ulterior. În răsfrângere specifică, asta însemna un soi de „poporanism” cu accente „de stânga”, preocupat de soarta țărănimii greu încercate. Au fost organizate cercuri de studiu, care luau în dezbatere opere ale principalilor scriitori (totodată exponenți) ai „liniei poporane” din Ungaria, unii de proveniență ardeleană, încă în viață și activi sub raportul reformulării îndatoririlor intelectuale postbelice. Simpatiile pentru o stângă mai degrabă moderată decât radicală erau, printre colegii mei de an și facultate, evidente. Aceste simpatii puteau merge însă până la acceptarea și susținerea politicii oficiale a vremii, prin intermediul MNSz ori prin adeziunea directă la PCR. Membrii proaspeți de partid nu erau puțini, la fiecare facultate ori secție; m-am convins de lucrul acesta chiar de la prima ședință la care participasem:

vigilent, am reproșat, în final, prezidiului că nu fusesem întrebat cine sunt, nu mi se ceruse talonul de mutare a dosarului din Brașov la Cluj; de bună seamă, nu m-au remarcat în sala ticsită de lume.

Gyuri și Erika deveniseră și ei membri PCR (deși primul îmi mărturisise, încă de acasă, afinitatea, mai degrabă, față de PSD). Proaspeții mei prieteni filologi și filosofi erau, majoritar, încadrați în organizații de partid. La vedere, atmosfera din facultate era conformă comandamentelor vremii. Dar nu ascundea ea ceva?

Voi afla subtextele, în principal, abia spre finalul celor doi ani petrecuți la Cluj, cu prilejul verificării membrilor de partid de către comisiile – adevărate complete de judecată – numite în acest scop de centru. Va fi atunci ridicată public problema activității și comportamentului profesorilor și studenților maghiari de confesiune creștină în anii 1940-1945, adică în perioada când, între raptul de la Viena și redobândirea Transilvaniei de Nord, se aflaseră sub administrație horthystă. Anterior, nimeni dintre respectivii mei dascăli ori colegi nu își mărturisise eventuala adeziune manifestată față de instaurarea administrației ungare. Ea fusese probabilă în multe cazuri, dar în sine nu constituia un motiv nici de autoînvinuire, nici de reproș. Era trecută sub tăcere sau nemărturisit presupusă de către interlocutori.

Chestiunea mult mai spinoasă consta în urmele reconstituibile ale participării la acțiuni militare. Prin forța lucrurilor, cei mai vârstnici fuseseră chemați în unitățile combatante, fie ca ofițeri activi, fie pentru munci ajutătoare. Pe măsura dificultăților întâmpinate de unitățile horthyste, acestea au recurs și la mobilizarea unor contingente tot mai tinere, în detașamente de muncă sau chiar de luptă. Mulți tineri apropiați de vârsta mea nu au putut evita înrolarea, situație asemănătoare cu ceea ce pățiseră în Germania membrii organizației de tineret *Hitlerjugend*.

Ipoteza pe care o pot avansa e speranța respectivilor, de vârstă medie ori tânără, că avatarurile de acest fel, de durată ori scurte, nu vor mai conta în condițiile proclamării egalității naționalităților de către noul regim „democrat-popular". Motiv pentru care mulți au aderat la el, cu sinceritate, presupun, încrezându-se într-o schimbare a foii lor biografice. Deocamdată, fuseseră acceptați în ipostaza aleasă și declarată sus și tare, admiși inclusiv ca membri PCR.

Când însă PMR a decis, în 1948, verificarea tuturor membrilor de partid, acțiune desfășurată pe larg în 1949, au fost scoase la iveală „petele" din trecutul multora, în bună parte pe baza succesivelor autobiografii, de o crasă naivitate, adunate în dosarul fiecăruia, iar parțial prin mărturii încrucișate, manipulate cu abilitate de secțiile de cadre. Românilor li s-au imputat legături cu legionarii, cu regimul antonescian și partidele „istorice"; evreilor – trecutul lor mai mult sau mai puțin burghez, ca și eventualele porniri sioniste; maghiarilor – participarea la acțiuni inițiate de autorități ori unități armate în teritoriile anexate Ungariei.

Și astfel, după câțiva ani de presupusă pace sufletească redobândită, mulți, foarte mulți dintre foștii mei profesori, colegi ori, pur și simplu, cunoscuți s-au văzut pe neașteptate excomunicați, pierzându-și calitatea de membru

de partid și, în consecință, locul de muncă din universitate sau din afara acesteia, uneori dreptul la publicare ori au ajuns chiar după gratii. Motivele invocate variau cam aceleași detalii din trecut: simpatii horthyste; porniri naționalist-revizioniste; participarea la detașamente de muncă ori de luptă, iar într-un caz cunoscut de mine, ca preot reformat în armată; prizonieratul de după încercuire și dezarmare, fie în Est, fie în Vest, ca atare revenirea cu întârziere; „oportunismul” în adeziunile publice afișate; duplicitatea în manifestări etc.

Asta – în curând. Deocamdată, cei în cauză își savurau „renașterea” postbelică, în medii considerate prielnice, dacă nu chiar paradiziace, în orice caz de natura unui purgatoriu catolic care promitea mântuirea.

## 21

Universitatea română avea cadre didactice mai multe și mai bune decât cea maghiară. Întrucât prietenii mei s-au nimerit să fie, în majoritatea lor, foști și actuali studenți de la Filosofie (chiar dacă eu personal urmam cursurile de Filologie), pot măsura diferența comparându-i pe profesorii celor două secții cu profil filosofic.

În 1947, învățământul superior în limba română beneficia încă de prezența unor personalități de vază, precum Lucian Blaga și D.D. Roșca (filosofie), Nicolae Mărgineanu, Alexandru Roșca, Florian Ștefănescu-Goangă (psihologie), Liviu Rusu (estetică) ș.a.

A urmat reforma: Legea Învățământului din 3 august 1948 (Decretul nr. 175) și Legea Învățământului Superior din 26 octombrie 1948. Nicolae Mărgineanu nu a fost doar scos din facultate, ci și judecat ca spion american și condamnat la 16 ani de închisoare. Printre eliminații din universitate s-au numărat Lucian Blaga, G.E. Marica, Liviu Rusu, I.D. Sîrbu (asistent). Dintre dascălii cei mai de vază a fost lăsat să-și continue activitatea numai D.D. Roșca.

O seamă de profesori cu cetățenie maghiară au plecat în Ungaria până la reformă – Benedek Marcell (estetică) și fiul său Benedek István (psihologie), László Gyula (arheologie și istorie arhaică), Entz Géza (istoria artei), Gunda Béla (etnografie), Tettamanti Béla și Imre Lajos (pedagogie). La Filosofie au rămas, pentru moment, episcopul reformat Tavaszy Sándor și Gaál Gábor. (Ulterior vor mai fi aduși să predea Csehi Gyula, Gáll Ernő, Rózsa Jenő, Hajós József și alții.)

În genere se poate spune că, dacă la universitatea română se aflau profesioniști cu vechi state didactice, la cea maghiară mulți profesori au fost recrutați dintre foști publiciști, eventual valoroși, dar fără o statornicită experiență didactică. Situația era ceva mai bună la Filologia maghiară, unde câțiva lingviști și istorici ai literaturii predaseră și înainte materiile lor, cu toate că și în teoria literaturii, estetică, literatură comparată au fost angajați, suplimentar, unii scriitori fără antecedente universitare.

Când aveam să înaintez spre publicare primul meu volum memorialistic, *Secolul nostru cel de toate zilele* (apărut în 1980), excelentul redactor de carte Georgeta Naidin îmi va recomanda completarea capitolelor dedicate studenţiei clujene. În forma originară ele se refereau exclusiv la profesorii şi colegii mei de la „Bolyai". Or, în atmosfera naţionalismului ceauşist, ea realiza, întru totul corect, că prezentarea Clujului universitar postbelic nu va trece de cenzură dacă nu va echilibra portretizările maghiare cu unele româneşti. M-am conformat sugestiei şi, alături de paginile despre Gaál Gábor, Szabédi László, Földes László, Székely János, am introdus altele consacrate lui Emil Petrovici, D.D. Roşca, Tudor Bugnariu. Am comis, în bună măsură, o mistificare.

Singurul dintre ei cu care de pe atunci am avut minime contacte a fost Emil Petrovici, anume la seminarul de Slavistică din anul II, titularul său îndeplinind la „Babeş" şi funcţia de rector. Chiar şi în privinţa lui am retroactivat însă experienţe mult ulterioare, când, în locuinţa vărului Janinei, arhitectul Mihai Caffé, totodată ginere al ilustrului academician lingvist, am fost invitat la numeroase cine, cu prilejul cărora „Transi", cum era alintat în familie, ne edifica asupra subtilităţilor limbii bulgare ori tainelor câte unei expresii maghiare. (După hulirea lui „postdecembristă", pentru felul conformist de a se fi manifestat, echilibrul aprecierilor îl va restabili academicianul Marius Sala, într-o carte de portrete, alături de cele ale altor lingvişti de seamă.)

În acea vreme însă, la Cluj, pe D.D. Roşca şi Tudor Bugnariu nu i-am întâlnit niciodată personal. Primul mă va invita la el acasă, în locuinţa sa din Cotroceni, după lectura recenziei mele despre *Existenţa tragică*; mă va primi foarte amabil, în ciuda stării sale precare de sănătate, prevestitoare a sfârşitului. Cu al doilea voi fi în bune relaţii la Facultatea de Filosofie bucureşteană, unde ne-a fost o vreme şi decan, eliminat din această funcţie pentru atitudinea sa în favoarea protestelor studenţeşti din 1965. În 1947 era, la Bucureşti, subsecretar de stat al naţionalităţilor (subalternul lui Vlădescu-Răcoasa), calitate în care mai venea la Cluj, unde, fără a fi angajatul universităţii, ţinea un seminar special despre revoluţia din 1848. Cum am spus, atunci nu l-am întâlnit, cunoşteam doar pe un nepot de soră de-al lui, medicinist român. (Tot ulterior aveam să nimeresc în preajma cumnatului lui Bugnariu, timp îndelungat rector la „Babeş-Bolyai", academicianul Constantin Daicoviciu.)

Sper ca, în ciuda prejudecăţilor din ambele părţi, care nici acum nu încetează să ne otrăvească viaţa publică, să fi scăpat măcar de obligaţia tactică de a-mi „echilibra" aducerile-aminte, precum în *Secolul nostru cel de toate zilele*. Nu, zilele mi le-am petrecut, în acei doi ani, aproape exclusiv printre colegi şi profesori maghiari, în sălile de curs, cantinele şi căminele de la „Bolyai", vorbind, citind şi scriind aproape în exclusivitate ungureşte. Nu văd nici un motiv actual de a transcende, conjunctural, lumea care-mi era pentru moment rezervată.

Cât priveşte schiţele biografice pe care nu le pot evita, chiar dacă le reiau pe cele din menţionata veche carte de amintiri, faţă de acelea ele diferă mult: sunt mai succinte, concentrate pe fapte şi, mai ales, cu accentul principal pe avatarurile dramatice, nu o dată tragice, ale vieţii protagoniştilor. Ilustrez

deocamdată respectivul parcurs dramatic prin destinul singurului profesor maghiar de filosofie comparabil în epocă, prin carisma sa, cu românii încă lăsați să-și exercite meseria de dascăl: Gaál Gábor. Cazul lui ilustrează bine contradicțiile unei biografii din prima jumătate a secolului XX, acute atât intrinsec, cât și în receptare.

Născut în 1891 ca fiu nelegitim al unei servitoare din Budapesta, G.G. a aderat la *Tanácsköztársaság* („Republica Sfaturilor") din 1919, a colaborat cu Lukács György la Comisariatul poporului pentru problemele culturii, a fost apoi consilierul său militar și a trecut prin fronturile nordice. După înfrângerea revoluției, a emigrat – destinul multor participanți – la Viena și Berlin, unde a studiat filosofia germană, parcurgând calea, pe atunci uzuală, de la Kant la Hegel și la Marx, fără a-i ocoli pe Simmel, Dilthey și Husserl. Când a putut, a revenit la Budapesta, dar a preferat să se refugieze, în 1926, la Cluj. Aici s-a dedicat redactării revistei *Korunk* (*Epoca noastră*), acea publicație lunară cu groase coperți galbene pe care erau înscrise, cu litere negre, principalele titluri de articole – revistă la care era abonat și tata, în rând cu prietenii săi cu simpatii de stânga, și din care am tot încercat, în adolescența mea brașoveană, să pricep câte ceva. (La mutarea silnică din locuința noastră, din anul 2000, aveam să ofer colecția ei, aproape completă, unei cercetătoare de la catedra bucureșteană de hungarologie, întru marea ei încântare.) Alternativă la gruparea scriitoricească „Helikon" (exponenta „transilvanismului") și la revista acesteia *Erdélyi Helikon* era *Korunk*, coeditată de Gaál Gábor cu Dienes László (1928-1930), apoi cu G.G. ca unic editor responsabil (1931-1940), care a reprezentat principala tribună a întregii intelectualități de stânga și marxizante de limbă maghiară din câteva țări; admisă de concesiva cenzură românească, putea să-și propage ideile abia mascate sub un limbaj esopic, ușor descifrabil de către inițiați.

*Korunk* a fost cauza vieții lui G.G. După numărul din septembrie 1940, autoritățile horthyste, înstăpânite peste Ardealul de Nord, l-au suprimat. (*Helikon* a continuat, în schimb, să apară până în 1944.) Pe fostul redactor-șef, locotenent-major în rezervă, l-au mobilizat în 1944 în armata ungară; a nimerit în prizonierat occidental și a revenit la Cluj abia în toamna târzie a anului 1945.

De aici, urcușul și coborâșul depindeau de ce anume voiau autoritățile să extragă din biografia lui. Întâi a fost înălțarea: pe G.G. l-au ales membru titular în Secția de Limbă, Literatură și Arte a Academiei Române (împreună cu G. Călinescu, Iorgu Iordan, Alexandru Rosetti); a fost președintele Uniunii Scriitorilor Maghiari din România, apoi membru în conducerea pe țară a Uniunii Scriitorilor; i s-a încredințat funcția de prim redactor-șef al revistei săptămânale *Utunk* (*Drumul nostru*).

La „Bolyai" a ținut, din 1946, numeroase cursuri. În 1948 au fost litografiate, în limba maghiară, patru culegeri ale notelor de curs: *Marxismul. Istoria marxismului*; *Tânărul Marx* (I și II); *Societatea*; *Introducere în filosofie* (a mai ținut și „Istoria filosofiei grecești"). Mulți cunoscuți de-ai mei i-au frecventat cursurile cu sfințenie, iar doi dintre ei le-au asigurat litografierea, cu deosebire Tóth Sándor avea să cultive cu consecvență memoria redactorului și dascălului

prin studiul său monografic, tradus în românește, cu prefața mea (1974), dar apărându-i destinul și față de multele atacuri din anii postdecembriști.

Am audiat numai câteva dintre prelegerile sale, fără ca ele să intre în obligațiile mele curriculare. Am fost mai ales la prelegerile intitulate „Tânărul Marx”. (Voi aminti, în partea consacrată Leningradului, cursul pe aceeași temă al profesorului emerit Mihail Serebriakov, fost participant la Revoluția din Octombrie. Observând cât avea să zăbovească și el asupra scrisorii adolescentului Karl, din 1837, adresată tatălui său, voi realiza tactica identică a ambilor de a se sustrage „comandamentelor” dogmatice ale epocii.) G.G. și-a ținut cursurile despre Marx și marxism înaintea reformei învățământului și nu va ajunge niciodată la materia prescrisă de aceasta, „materialismul dialectic și istoric”, pe baza capitolului IV din „Cursul scurt” al istoriei partidului bolșevic, atribuit însuși tovarășului Stalin. Evident, prelegerile lui, ținute într-o manieră convivială, fără morgă profesorală, au plătit tribut felului unilateral de a-l elogia pe Marx, asemănător celui practicat de Lukács, moștenit de la stânga interbelică și accentuat în condițiile noi.

Detronarea lui n-a fost însă cauzată, în principal, de interpretarea marxismului. S-a recurs, evident, și la motivații ideologice. La apariția cărții sale *Valóság és irodalom* (*Realitate și literatură*), în 1950, a fost instrumentată o întreagă campanie de presă a demascării, la care – vai! – au luat parte și câțiva apropiați, ce nu au încetat pe urmă să se căiască pentru participarea la această execuție publică. Subtextele erau însă mai variate, inclusiv mobilizarea lui în armata horthystă, când, pasămite, fiind casier al unității militare, și-ar fi însușit din banii companiei: desigur, o prezumție a vinovăției indemonstrabilă, echivalentă unei calomnii.

Pe G.G. l-au exclus din PMR în mai 1950, contestația lui a fost definitiv respinsă în vara anului 1952 – când a și murit în urma unui infarct miocardic. A fost reabilitat *post mortem* abia în septembrie 1956, anulându-i-se și excluderea din partid. I-au fost consacrate articole pioase; apoi a fost uitat. Pentru ca la schimbarea de regim, deși marxist antistalinist, să fie dezavuat ca unul dintre dogmaticii de odinioară.

Cazul e aproape paradigmatic pentru parcursul unui marxist de tip „ortodox”. E bine că a participat la „Republica Sfaturilor” – ba nu, e rău! E foarte bine cum a redactat revista *Korunk* în cel mai încărcat deceniu interbelic – ba nu, i-a imprimat o orientare partizană! Nu e grav că s-a lăsat mobilizat în armată și a căzut prizonier – ba nu, e foarte rău! A deschis orizonturi de gândire importante în cursurile universitare – ba nu, a participat la închiderea perspectivei, ca și în articolele lui din revista *Utunk*, ca și în controversata sa carte! Într-un cuvânt: printre ciori a fost când una albă (potrivit vorbei ungurești, *„fehér holló”*), când una neagră, precum îndeobște ciorile vremii!

Dincolo sau dincoace de toate aceste laude și incriminări, pot depune mărturie într-un sens precis: Gaál Gábor s-a bucurat de recunoaștere unanimă în timpul studenției mele clujene; iar printre profesorii Universității „Bolyai” a fost un (încă) necontestat *primus inter pares*!

# 22

Ar fi neadevărat dacă mi-aş atribui intuirea de pe atunci a nedreptăţirilor ce se vor abate curând asupra multora dintre profesorii şi colegii mei. Nu am avut această clarviziune, după cum n-au avut-o cei mai mulţi dintre împricinaţii înşişi. Dimpotrivă, în primul meu an universitar şi chiar în cel de-al doilea (în ciuda prevestirilor Legii Învăţământului), aşteptările optimiste au prevalat în cercul cunoscuţilor mei. Cu rare excepţii (curând voi evoca una dintre ele), lumea în care nimerisem aştepta „orizonturile luminoase” cu toată încrederea. Ne fermecau împlinirile promise, în care, cât de curând, trebuia să triumfe dreptatea socială şi egalitatea naţională, iar individul să se realizeze în deplină libertate.

O asemenea reprezentare ne transmiseseră persoanele de vârstă medie sau doar cu puţini ani mai în etate decât noi, care supravieţuiseră anilor de război fie ca militanţi antifascişti, fie supuse opresiunii naziste, horthyste, legionare, antonesciene, în unele cazuri îmbinând ipostaza victimei cu cea a rezistentului. Aceştia, la universitatea noastră, nu erau puţini, atât printre dascăli, cât şi printre absolvenţii anteriori de facultate. Şi chiar dacă erau numeric minoritari, ei exercitau o influenţă puternică asupra studenţilor începători, care fie evitaseră ambele implicaţii, fie cunoscuseră doar mobilizarea forţată de la sfârşitul ostilităţilor. Pe scurt, personajele cele mai reprezentative şi mai vocale din spectacolul public în care fuseserăm angrenaţi urmau „Principiul Speranţă” (*Das Prinzip Hoffnung*, titlul trilogiei din anii ’50 a lui Ernst Bloch), de sub vraja căruia nici învăţăceii lor nu puteau şi nu voiau să se sustragă.

Acestor speranţe publice le corespundeau traiul zilnic şi prieteniile. M-am trezit integrat în grupuri de vârsta mea şi am fost acceptat chiar în cercuri de persoane ceva mai vârstnice, în care fiecare mă depăşea ca pregătire, interese, şanse. Dacă între prietenii mei braşoveni mă amăgisem (dovadă jurnalul adolescenţei) că aş fi cel mai înzestrat sub raport intelectual – aici eram nevoit să mă recunosc posesorul unui bagaj mintal cu mult mai modest. Abandonând acum orice însemnări intime, trăiam în schimb pe viu fraternizările cu colegii, unii dintre ei recunoscuţi ca fiindu-mi mult superiori. Iar o asemenea plonjare nesperată printre atâtea personalităţi pe cale de expansiune culturală îmi oferea un exerciţiu deopotrivă inhibant şi incitant, care mă şi situa pe un loc mai modest, dar mă şi îndemna să mă trag singur în sus luându-mă de păr, ca baronul Münchhausen.

Dacă în primul şi chiar şi în cel de-al doilea an universitar clujean am trăit o stare de fericire intensă, lucrul acesta s-a datorat joncţiunii resimţite dintre un optimism global (indiferent cât de iluzoriu) şi impactul cu atâţia străluciţi studenţi sau proaspeţi absolvenţi, filologi şi filosofi, nemaivorbind de profesorii care ne acceptau ca beneficiari posibili-verosimili ai unor viitoare performanţe cărturăreşti. Fără să fi ştiut câţi dintre apropiaţii mei vor ajunge importanţi scriitori, publicişti, redactori, dascăli, îmi dădeam în destule cazuri

seama de această aproape-certitudine. O concentrare de talent precum cea la care asistam zi de zi trebuia în curând să dea rod. Și, într-adevăr, ea avea să rodească, în masa pericolelor care îi pândeau de după colț pe acești tineri excepțional înzestrați și în ciuda acestor pericole.

S-a întâmplat ca, în primele luni de studenție, să fiu cazat la căminul „Marianum", în aceeași cameră cu Bajor Andor, viitor scriitor de largă notorietate în Transilvania și Ungaria, tradus și în română. Împrietenindu-ne, am avut revelația sâmburelui de genialitate, niciodată întâlnit înainte. „Bandi", cum i se adresau colegii, „Bandor", cum obișnuiam să-l alint eu, oferea un neîntrerupt spectacol al memoriei, fanteziei, inventivității, o paletă nesecată a imaginației în fața căreia rămâneai mut de admirație.

Născut cu un an înaintea mea la Oradea, neasemuirea i-a fost de timpuriu recunoscută, anume de către educatorii iezuiți care îi îndrumaseră școlarizarea, pregătindu-l pentru studii ulterioare la Vatican. Dacă avatarurile vremii nu ar fi decis altceva, ar fi parcurs cu siguranță o carieră ecleziastică de excepție. Chiar și așa, înscris la Secția de filosofie a facultății noastre, păstra înmagazinată în minte o excelentă cunoaștere a limbii latine. Putea să recite fără de sfârșit poeme clasice latine și versuri din literatura maghiară, improvizând pe marginea lor comentarii scânteietoare. Era o încântare să-i stai alături – apropiere nu totdeauna benignă, întrucât, precum adeseori personalitățile accentuate, mintea și sufletul îi mai și erau minate de excese, puseuri nevrotice, întorsături periclitante. Se îndrăgostea de tinere ușuratice, lăuda presupusa lor boală psihică manifestată prin nesăbuință, slăvea felul lor maladiv de a fi, ca garant al atracției exercitate. Îndeobște, își exhiba în toate direcțiile neliniștea autodevoratoare.

Ca unul venit de departe, dar convins de noile mântuiri promise, n-a refuzat postura „tovarășului de drum", înrolat cu toată convingerea în bătălii purtate chiar cu foștii săi mentori. În cluburile studențești se purtau dispute acerbe între opțiuni, inclusiv între studenți teologi și atei, iar B.A. a fost trimis – și s-a învoit – să reprezinte tocmai poziția necredinței, respectiv a unei alte credințe decât cea religioasă împărtășită odinioară. Înzestrat cu toate cunoștințele trebuincioase și stăpânind o retorică de invidiat, el reușea să izbândească chiar pe terenul adversarilor săi de ultimă oră. Am asistat la asemenea turniruri de tip aproape medieval, încă nesângeroase, cu învingătorul aclamat de susținători, el însuși beat de succesul repurtat.

Mi-au fost relatate intervențiile lui remarcabile la seminare pe care nu le-am frecventat, precum cel întovărășind cursul profesorului Benedek Marcell de istoria literaturii maghiare. Un eseu prezentat acolo de B.A. a făcut furori. Textul era consacrat autorului satiric Karinthy Frigyes, iubit de noi toți și pe care viitorul scriitor nu avea cum să nu-l fi simțit afin cu propriul său destin literar. (Cunoșteam pe de rost lungi fragmente din volumul de parodii *Így írtok ti* [*Așa scrieți voi*] sau din cel subtil ironic despre școlarizare, *Tanár úr kérem* [*Vă rog, domnule profesor*]; dar citisem și târzia sa carte autobiografică, *Utazás a koponyám körül* [*Călătorie în jurul craniului meu*], relatând operația la care a fost supus de celebrul, pe atunci, chirurg suedez Olivecrona.)

Am fost prezent la o altă ispravă a eroului nostru de tinerețe. La o reuniune de cămin, ne-a propus un pariu inedit: să numim o carte, oricare, despre care a doua zi, la un examen de specialitate din psihologie, el să vorbească pe larg, fără ca profesorul să sesizeze abaterea de la subiectul prescris. Am ales *Copiii căpitanului Grant* de Jules Verne. Examenele erau publice, am umplut sala până la refuz. Bandi s-a achitat strălucit de îndatorire. A adus-o în așa fel din condei, încât examinatorul a rămas convins de intima ei legătură cu tema biletului de examen și i-a dat, pentru răspuns, nota maximă. (Tertipul îl voi invoca deseori studenților mei, spunându-le că ar putea repeta și la estetică performanța, cu condiția unei gândiri personale suficient de mlădioase.)

O personalitate atât de liberă era inaptă pentru înregimentare. Fără a suporta pedepse extreme, ca mulți colegi de-ai săi, sensibilitatea i-a fost adânc rănită. După absolvire, a parcurs un scurt stagiu ca preparator la Catedra de logică și ca asistent la Catedra de istoria literaturii maghiare. Apoi a fost, alternativ, editor și redactor de revistă sau corespondent de ziar. S-a refugiat în literatura pentru copii. A excelat în schițe umoristice și parodii. A cunoscut succesul de public. Adevărul este însă că și-a mărunțit talentul, din ce în ce mai apăsat de nevroze. În drumurile mele clujene târzii l-am revăzut adânc marcat de instabilitate psihică. Bea mult. Se îndopa cu calmante, altfel nu mai putea trăi. În răstimpuri, îl internau la neurologie. Permițându-i-se să călătorească la Viena, a avut o prăbușire nervoasă și a trebuit să fie adus acasă în stare de inconștiență. Nici familia pe care a întemeiat-o nu l-a echilibrat. Continua să fie prietenul fermecător de odinioară, la revederi debita ecouri din fostele lui idei radicale, presupun că numai din teama care nu înceta să-l bântuie.

A închis cercul zbaterilor în 1990: numit redactor-șef la oficiosul catolic clujean *Keresztény Szó* (*Cuvântul creștin*), Biserica l-a reprimit la sânul ei pe fiul rătăcitor.

A murit într-o clinică din Debrecen la începutul anului următor. E înmormântat la Cluj.

De „Bandor” m-au legat cele mai tandre sentimente. Pentru mine, el anume întruchipa cea mai excepțională înzestrare cu putință – prin viclenia crudă a istoriei, doar parțial împlinită.

## 23

Vitalitatea noastră tinerească nu era anihilată de senzația permanentă de foame. Cumplita secetă din Moldova anului 1946 își făcea simțit efectul și la Cluj. În magazine nu se găsea nimic de mâncare. La piață, țăranii aduceau spre vânzare doar calupuri de mămăligă. Ne mulțumeam cu ele, molfăindu-le cât era ziua de lungă. La cantinele studențești ni se serveau invariabil, la prânz și seara, aceleași donații din partea Crucii Roșii daneze: terci din fulgi de ovăz și pastă sărată de pește. După un timp nu mă mai puteam uita la fulgii anoști de ovăz, mulțumindu-mă să-mi ung o felie de mămăligă cu pasta sărată.

Fiind în vizită la căminul „Móricz Zsigmond”, amenajat într-o vilă de pe strada protipendadei de partid din spatele clădirii centrale a universității noastre, la marginea parcului central orășenesc, un coleg și-a făcut apariția cu un săculeț de cartofi, cine știe cum obținut. Feliile subțiri de cartof prăjite pe un reșou din cameră, împărțite celor de față, au constituit un regal neasemuit. Mi s-a întipărit în amintire ca festinul cel mai savuros de care am avut parte; cu mult mai pregnant decât supele cu care mă aștepta mama duminicile, unicul fel pe care îl mâncau și ea, și soțul ei, în timpul săptămânii hrănindu-se la cantina ziariștilor.

Împărțeam totul între noi. Făcându-mi apariția, cu un pachet de alimente primit de acasă prin poștă, în Laboratorul de Psihologie aflat în amintita clădire centrală de la marginea parcului, unde își ducea traiul preparatorul Földes László, viitor critic literar de notorietate, acesta m-a făcut de rușine, avertizându-mă, mai în glumă, mai în serios, că astfel de bunătăți nu sunt destinate uzului propriu, ci se împart ca ofrandă între prieteni. Zis și făcut: întreg conținutul pachetului a fost devorat cu nesaț de către cei prezenți; iar pe mine m-a apăsat îndelung prezumția de vinovăție că aș fi vrut să păstrez bucatele doar pentru mine, ca un burghez nelecuit de individualismul mediului de proveniență.

„Laci”, cum până și cei mai tineri îl numeam pe Földes, un tânăr zvelt, cult, inteligent, exuberant, adorat de toată lumea, își instalase în laborator minimele necesare traiului, la loc de cinste fiind divanul pe care își exersa virtuțile de crai recunoscut. Avea învoirea de a locui la universitate de la superiorii lui psihologi, profesorul Benedek István și lectorul Zörgő Benjámin. Ultimul prefera psihologia experimentală, ca și Alexandru Roșca la universitatea română; profesorul titular îmbrățișa, în schimb, și variante de psihologie speculativă. O prelegere a lui Benedek, la care nimerisem din întâmplare, mă amețise prin inedit: a proiectat pe pânza albă, prinsă de tablă, o sculptură celebră, poate Discobolul ori David, analizând-o secțiune cu secțiune, de jos în sus, spre a demonstra că părțile componente surprind momente succesive de acțiune, pentru ca ansamblul să imprime privirii, în mod spontan, dinamica încifrată în aparenta nemișcare.

Benedek István descindea dintr-un notoriu clan scriitoricesc. Bunicul lui, Benedek Elek, pe lângă activitatea de publicist, romancier, nuvelist, redactor, s-a distins ca eminent culegător de povești populare secuiești, îndulcind copiilor de limbă maghiară anii de formare. Fiul Benedek Marcell a fost traducător, istoric al literaturii, profesor de estetică literară, inclusiv la „Bolyai”, în anul universitar 1945-1946, continuându-și din 1947 activitatea de dascăl îndrăgit la Universitatea „Eötvös Loránd” din Budapesta. Pe nepotul Benedek István, medic psihiatru, l-am mai prins, după cum se vede, în ultimul său an clujean; dar mai ales i-am receptat una dintre marote, transmise colaboratorilor săi, amintitului Földes, dar și altora, dintre care n-avea cum să absenteze, datorită exaltării lui permanente, nici prietenul Bajor.

Am în vedere teoria psihologiei genetice, numită de întemeietorul ei, Szondi Lipót (1893-1986), *sorselemzés*, *Schicksalanalyse*, aproximativ „analiză destinală” –

în varianta extinsă, *sorsanalitikus ösztönrendszer*, „sistemul instinctual de analiză destinală”. Szondi e prezent în enciclopediile de psihanaliză, printre numeroșii urmași unguri „eretici” ai lui Sigmund Freud. A avut șansa să fie inclus în „transportul Kasztner”: Rudolf Kasztner, sionist convins, născut în Ardeal, s-a înțeles, în vara anului 1944, cu Adolf Eichmann ca, pentru 1,5 milioane de dolari, să fie îmbarcați într-o garnitură de tren un număr de evrei unguri cu dare de mână și transportați în Elveția, cu o oprire la Bergen-Belsen. Szondi a fost astfel salvat, în grupul celor 1 685 de coreligionari. Pentru fapta sa, Kasztner a fost considerat de unii erou al evreilor, de alții – colaboraționist cu odioasa căpetenie nazistă. A murit împușcat în 1957 la Ierusalim, chiar în sala de judecată, în timpul procesului ce i-a fost intentat. Cât îl privește pe Szondi, el și-a continuat cercetările la Zürich, a publicat volume, de la *Schicksalanalyse* (1944) la *Schicksalanalytische Therapie* (1963), și a întemeiat un institut științific de psihiatrie ce i-a purtat numele.

Și astfel, „Laci”, activ peste măsură, mi-a analizat și mie instinctele destinale, în camera sa din laboratorul de psihologie. Testul consta în a desfășura în fața ta pachete conținând stranii cărți de joc, de șase ori opt fotografii, înfățișând tot atâția bolnavi psihic, de la schizofrenic la paranoic ș.a.m.d. Fiecare dintre cei analizați trebuia să alegem doi care ne erau antipatici și doi – simpatici, în funcție de opțiune analistul specificându-ți inconștientul psihic. Degeaba repetai că simpatic nu îți este nici unul, erai obligat să-i departajezi pe cei atrăgători de cei respingători, pentru ca propriile-ți porniri maladive latente să poată fi diagnosticate. Ipoteza subiacentă era prezența în instinctele tuturor oamenilor, sănătoși la vedere, a unor boli mintale distincte, identificarea lor fiind definitorie pentru pacient, îngăduind și un eventual prim pas către înzdrăvenirea lui psihică.

„Testul Szondi” a bântuit ani de zile printre cunoscuții mei. Pe urmă a fost înecat în anecdotică. O poveste hazlie relata cum maestrul, invitat să-și prezinte timp de două ore teoria în fața unui cerc de virtuali adepți clujeni, după ce a plecat, a avut parte de lapidara concluzie pronunțată de către Gaál Gábor:

— Întotdeauna Schwarz ăsta a suferit de o enormă logoree!

Iar prietenul meu Kallós Miklós, care se lăsase ispitit și el de acel test, avea să arunce în foc pachetele cu fotografii, după ce femeia de serviciu, văzând etalate pe masa din sufragerie pozele nebunilor, îl va fi întrebat:

— Și toți ăștia vă sunt rude?

Ne chiorăiau mațele, ne supuneam analizei abisale... și fraternizam. Hălăduiam pe străzi, ronțăiam bucăți de mămăligă rece pescuite de prin buzunare, dar mai ales eram nesățioși în a ne expune opiniile. Peroram neîncetat, în mers, la cămin, trecând în vizită de la un coleg la altul.

Barierele de vârstă nu ne separau. Amicițiile pe care le-am statornicit atunci cuprindeau nu doar colegi de facultate sau cu un an în plus ori în minus, ci și lume mai vârstnică. Chiar și unii profesori erau dispuși să ne trateze ca egali, cu amabilitate nedezmințită. Absolvenții anteriori ne acceptau fără reținere în cercul lor intim. Disponibilitatea lor ne încânta, ne oferea prilejul de a ne înfrupta dintr-o experiență de viață mult mai bogată, mai

ales din anii războiului mondial. Ne tutuiam cu toții, indiferent dacă aveam în jur de 20 de ani sau dacă interlocutorii noștri se apropiau de 30. „Laci", „Sanyi", „Miki", „Bandi", „Samu", „Jani" erau diminutive uzuale în conversații, chiar dacă tinerii preferau să nu vorbească ei, ci să-i asculte pe cei vârstnici, beneficiari ai unor antecedente aventuroase.

Oricând îi puteam vizita, neanunțați, pe cei care închiriaseră câte o cămăruță, de obicei pentru că formau de-acum un cuplu, legal sau prin consens. Tóth Sanyi și Éva, ambii arădeni, el sărac, ea dintr-o familie înstărită, se căsătoriseră, își duceau traiul într-o minusculă încăpere, unde abia-abia mai încăpea câte un oaspete; nu conta însă, ne piteam pe câte un scaun, două, sorbeam poveștile lui, mult mai vârstnic decât noi (și decât ea), cu aventuri din ilegalitate la activ. Știa și destule cântece militante din mișcarea interbelică germană ori evocând tradițiile îndepărtate ale acesteia. Și așa ajungeam să îngânăm, imitându-l, versurile pe muzică dedicate ulterior răsculaților din 1525, grupați în jurul lui Thomas Münzer: strofe consacrate anume cavalerului bogat Florian Geyer, care trecuse de partea răsculaților și condusese corpul de elită „ceata neagră", aliata coloanei de țărani din „ceata albă": „*Wir sind des Geyers schwarzer Haufen, / Und wollen mit Tyrannen raufen*" – „Ceata cea neagră a lui Geyer suntem / Și cu toți tiranii vrem să ne batem" ș.a.m.d. (Ignoram drama consacrată personajului de către Gerhart Hauptmann și mai ales împrejurarea că numele lui fusese atribuit, în războiul mondial, celei de a 8-a divizii de cavalerie *Waffen-SS*: o mostră a încurcăturilor istoriei, dar și a neștiinței proprii!)

Nu politica la zi ne atrăgea însă. Știam prea puțin din ceea ce se petrecea și se pregătea în țara noastră; aproape nimic – în afară de romane și filme conformiste – despre Rusia stalinistă. Ne însuflețea un „suflu revoluționar" hrănit de încleștările occidentale din trecut: amintitele răscoale țărănești din secolul al XVI-lea, revoluțiile din 1789 și 1848, Comuna din Paris, mișcările antifasciste germane, franceze, spaniole, Brigăzile Internaționale antifranchiste. Ne situam premonitoriu *Links*, *wo das Herz ist* (*În stânga*, *unde-i inima*), titlul romanului autobiografic, de peste câțiva ani, al lui Leonhard Frank. Dar și asta mai mult prin sentimente, cel mult prin unele gesturi de solidaritate. Așa mi-am dăruit o parte din îmbrăcăminte unui coleg foarte sărac. Îmi va reaminti aceste daruri, pentru el nesperate, la revederea de peste decenii. Eu le uitasem. Nu am făcut decât să-mi fortific asumarea cu bună știință a simțului de echipă, la antipodul „rămășițelor" egocentrice. Individualismul era public incriminat, și eu voiam sincer să mă debarasez de el. Jinduiam după atașamente, țineam, ca la bunul cel mai râvnit, să fiu acceptat de ceilalți. Era, de bună seamă, complexul meteculului. Oricum, eram dispus, pentru scopul urmărit, la îngrădiri, renunțări, condiții ascetice de trai. De aceea nu m-au deranjat conviețuirea din cămine, nici aici, nici mai târziu, la Leningrad, foametea de aici și lipsurile de acolo.

Din tripticul celebrei formule revoluționare, libertatea nu o cunoscusem și nici n-aveam s-o cunosc; din tot sufletul visam însă egalitatea și fraternitatea.

# 24

Mă aflam mereu printre colegi. Cu fetele nu reușeam să comunic. În jurul meu se făceau și se desfăceau cupluri; eu rămâneam timid, retras, însingurat. Întreaga mea experiență erotică se reducea la episodul bordelului bucureștean.

Pe urmă, pe neașteptate, am scăpat de handicap. Parcă presimțind deznodământul, am cerut bani tatălui meu ca să închiriem, împreună cu prietenul brașovean Gyuri H., o cameră proprie. Se afla la începutul Străzii Rákóczi, dincolo de podul de pe Someș, separată de apartamentul proprietarilor, la capătul unui coridor: o hudubaie goală la parter, cu două paturi de o parte și de alta a camerei, o masă, un godin care nu reușea decât să dezmorțească aerul și, pe coridor, un WC. De ce am preferat-o căminului de la facultate, înainte de a obține, pe tot anul următor, găzduire într-alt cămin, din centru?!

La o audiție muzicală, în locuința unui prieten comun, am cunoscut-o apoi pe „Jutka”. Purta prenumele după Cartea Iuditei din Biblie, neinclusă în canonul iudaic, prezentă în schimb în Septuaginta, integrată pe această cale în Vechiul Testament creștin. Era de o vârstă cu mine, studentă în primul an la Matematică, stând în gazdă la o bătrână, pe una din străduțele de pe dealurile din spatele clădirii centrale a universității românești, paralelă cu cimitirul tradițional al populației maghiare, Házsongárd. După lungile noastre plimbări în comun urmau ore de taclale în cămăruța ei, mai nimic altceva, fiindcă proprietăreasa arțăgoasă interzisese relațiile intime în casa ei și veghea pitită dincolo de ușă ca locatara să nu încalce promisiunea dată la închiriere.

Judit mă zăpăcise de la prima întâlnire. Era inteligentă, vioaie, ca să nu spun zvăpăiată, cu multe cunoștințe, mai cu seamă din domeniul muzicii, preocupată și de artele plastice. Facultatea o alesese la îndemnul celui cu care se măritase pentru scurtă vreme și care divorțase de ea, unul dintre matematicienii cunoscuți și recunoscuți ai urbei, cu un viitor profesional de marcă.

Ea nu tânjea însă după fostul ei soț mai vârstnic, cu felul său de a fi închis, aspru, voluntar, ci după următorul iubit, student tot la Matematică – nimeni altul decât soțul prietenei mele de adolescență brașoveană, Erika, ajunsă, după cum am mai spus, prin căsătoria părinților noștri, întârziata mea soră vitregă. Jutka mă împovăra seri de-a rândul cu sentimentele ei de iubire nestinsă pentru recentul amant, care o părăsise căsătorindu-se, în așteptarea odraslelor ce aveau să și apară curând: doi fii, cu timpul dedicați meseriei paterne, specializați în informatică.

Așa se comporta cu fiecare bărbat care venea la rând în viața ei: îi etala fără ascunzișuri toate cele îndurate, printre care și amorurile consumate. Nu tăinuia nimic din trecutul ei, cel mai puțin grozăviile acestuia.

Fusese crescută într-o familie de condiție bună. Îi descoperiseră de timpuriu înzestrarea muzicală, o pregăteau, cu profesori de soi, pentru cariera de violonistă, prezisă ca fiind sigură. Totul s-a năruit în 1944. Întreaga familie a fost deportată, ca mai toți evreii din Ardealul de Nord. Părinții au pierit

arși în cuptoare. Pe ea, tânără, proaspătă, arătoasă, au cruțat-o, cu scopul de a satisface cheful paznicilor. A fost degradată într-una dintre prostituatele supraveghetorilor naziști. N-au ucis-o, i-au azvârlit niscaiva hrană, au maltratat-o bătându-și joc de ea în văzul tuturor. Calvarul a durat luni de zile, până la salvarea de către trupele aliate.

A revenit la Cluj cu sechele grave. Nu le observai imediat. Eu o vedeam frumoasă. Era cu siguranță drăguță, cu un neîndoielnic *sex-appeal*. Statura-i mică se împlinise, îi pria chiar și puținul de la cantină sau câte o masă oferită de unchiul ei, și el supraviețuitor din lagăr, acum aureolat de un trecut militant și profesor universitar venerat. Fetei îi trădau calvarul îndurat semnele degerăturilor din iarna anului 1944 spre 1945, degetele înroșite ale mâinilor. Asta a și cauzat lovitura de grație primită. Cunoscuții îi aranjaseră o audiție la George Enescu, al cărui verdict, învăluit în fraze consolatoare, suna implacabil: cu asemenea degete deformate să-și ia gândul de la cariera de violonistă profesionistă, mulțumindu-se cu a cânta pentru satisfacție personală. Drept urmare, a încetat să mai exerseze, și-a lăsat vioara ferecată în cutie, limitându-se doar la frecventarea concertelor și descifrarea, în intimitate, a unor partituri, cărora le fredona linia melodică. Renunțarea silnică la meseria dorită a chinuit-o îndelung.

Și a mai chinuit-o ambivalența erotică cu care revenise din lagăr. Folosirea ei ca unealtă a plăcerii călăilor a interiorizat-o în două feluri opuse: dorea și detesta, în același timp, actul sexual. Îl tot reînnoia cu parteneri succesivi; și se biciuia pentru cedare. Erotismul îi apărea ca fiind păcatul suprem – de a cărui ispită nu reușea nicicum să se elibereze.

Trăia această permanentă tragedie îndoită: visul nutrit de împlinire profesională se năruise, iar dorința trupească mereu înnoită o resimțea ca terifiantă. Era persecutată de ambele urmări ale detenției pe marginea abisului. Se trezea noaptea țipând, în sudori reci. Coșmarurile o urmăreau și în timpul zilei. Ginecologul consultat o sfătuise să aibă copii, numai prin ei va scăpa de tarele corporale și psihice. Diagnosticul a fost corect, după cum se va dovedi peste ani.

Pentru mine, intersectarea vieților noastre a fost un prilej de maturizare, ca bărbat și ca om. Căci prima dragoste mi s-a oferit prin intermediul tragediei.

Într-o seară, tot giugiulindu-ne chinuitor, am decis să punem capăt așteptării. Știam de balul studențesc la care participa colegul meu de cameră. Am mers până acolo, ea a rămas afară, l-am căutat singur pe Gyuri printre dansatori, l-am rugat să nu se întoarcă în acea noapte acasă. Am rămas singuri, ne-am cunoscut în sens biblic, m-a introdus în *ars amandi*, de ea bine cunoscută.

Am decis să rămânem împreună. În hangarul nostru golaș nu se putea, nici nu era comod și nici nu aveam unde să-mi exilez prietenul. Tot cu bani părintești, am închiriat o cameră cu mult mai prietenoasă, la etajul unei case mici, pe o străduță tot pe malul Someșului, peste râu, vizavi de stadionul orășenesc. Aveam un balconaș cochet, unde încăpeau două scaune, pentru lectura în paralel. Foarte aproape, pe Strada Garibaldi 12, într-o cameră spațioasă și bucătăria amenajată și ca dormitor suplimentar, locuiau de-acum

mama cu Laci. Îmi simpatizau iubita, nu îi deranjau excesele ei, acumulaseră suficientă înțelepciune ca să nu se formalizeze de transcenderea bunelor maniere filistine. Continuau să ne ospăteze cu supe duminicale, urmate de lungi dezbateri. În rest mă lăsau să-mi rezolv singur partea inedită a „universităților mele".

Am trăit în camera noastră, ca și matrimonială, din toamnă până în primăvara următoare. Discutam, citeam, făceam dragoste. Cântam în duet. Preferința noastră – în principal a ei, *et pour cause* – era ultima dintre compozițiile lui Mozart, neterminată, celebrul *Requiem*. Urmărea partitura și îmi explica întorsăturile acesteia. Cu vocile substituite instrumentelor, îi traversam părțile. Porneam de la „Dies irae", *allegro*, treceam prin „Tuba mirum", *andante*, imitam corul din „Rex tremendae" și „Confutatis", cvartetul din „Recordare", pentru a încorona totul cu sublimul „Lacrimosa dies illa". Omiteam adaosurile lui Franz Xaver Süssmayr, de după moartea prematură a maestrului: „Sanctus", „Benedictus", „Agnus Dei". Când unul se întorcea de la cursuri știindu-l pe celălalt acasă, îi semnaliza prezența fluierând un scurt motiv din *Requiem*.

Ne ajungeam nouă înșine. Mergeam în lungi plimbări, la câte o audiție, la câte un film. Prietenul pe care îl vizitam des în camera lui închiriată din centru îi era văr primar, Ottó. Încercase Filosofia, cu gândul la psihiatrie, apoi trecuse la Medicină. Buchisea manuale românești pentru a face față practicii din clinici și la examene. Nu-l trăgea însă ața către meseria de medic. Curând a abandonat și a doua facultate. A părăsit Clujul, s-a expatriat la Budapesta. Acolo a urmat Academia de Teatru, absolvită în 1952. A devenit unul dintre cei mai reputați regizori unguri. Sub numele de Ádám Ottó și-a legat, decenii la rând, soarta de Teatrul „Madách Imre": ca regizor, regizor principal, director. A pus în scenă zeci de piese, inclusiv ale maghiarilor ardeleni. A fost distins cu premii și titluri prestigioase. Pentru întreaga sa activitate, prim-ministrul ungur în funcțiune le-a decernat, lui, poetului clujean Kányádi Sándor și unui grafician din Ungaria, Premiul „Táncsics Mihály" pe anul 2008. Deși fuseserăm apropiați, după plecare nu aveam să-l mai caut, din comoditate, în sejururile mele budapestane, cu toată că am fi avut câte ceva de rememorat de la începuturile studenției noastre.

În prima vacanță de Crăciun, mi-am dus iubita la Brașov. Tata și noua lui soție s-au arătat cam vexați de manierele ei vădit neconvenționale. (Mama îi va calma într-o scrisoare, care răspundea temerilor exprimate tot epistolar: aventura trecătoare nu face decât să-mi priască.)

Abdicarea Regelui Mihai și proclamarea Republicii Populare Române le-am aflat în casa părintească. Pe urmă am urcat, într-un grup, pe Postăvarul. În noaptea de Anul Nou m-a apucat gelozia: ea dispăruse de la masa festivă, aveam impresia că în tovărășia lui Ben, fostul meu coleg de liceu, cu tatăl violonist, sub îndrumarea căruia încercasem în zadar să mă familiarizez cu violoncelul. Nu aveam să aflu niciodată dacă suspiciunea mea a fost sau n-a fost îndreptățită.

În orice caz, după revenirea la Cluj, asemenea presupuneri m-au chinuit în continuare. O știam nestatornică, mereu dornică de aventuri. Am rămas

totuşi împreună primele luni din noul an 1948. Între noi au mai şi izbucnit certuri, în principal fiindcă îi atribuiam ceea ce nemţii numesc *Seitensprünge*, literal „sărituri în lături”, la figurat, „escapade”: ba cu Laci, preparatorul psiholog care nu ierta nici o fată din preajmă, ba chiar cu prietenul meu şi fostul colocatar Gyuri.

Inevitabilul s-a produs de unde nu mă aşteptam. Înaintea zilei mele de naştere, din dorinţa de a o pedepsi, am părăsit „cuibul nostru de nebunii”, întorcându-mă în camera locuită anterior. Pe urmă m-a prins regretul, am tot aşteptat-o, ore în şir, pe podul pe care traversam râul, fără succes. După care, întrucât era 1 mai, m-am înfăţişat la locuinţa noastră comună, spre a fi sărbătorit. Am fluierat pasajul din Mozart. A ieşit pe balcon şi mi-a spus că nu mai am ce căuta acolo. Locul meu îl ocupase un altul, poreclit de noi „Cuja” (în româneşte, „Ţuia”). Noul ales era un student economist, prietenul cel mai vechi al prietenului meu Bandi, ca atare prieten şi cu mine. A fost un şoc pe care l-am depăşit greu. T.L. avea să fie trimis bursier la Leningrad, în acelaşi grup cu mine. Se va specializa în statistică economică, va fi profesor şef de catedră la Academia de Ştiinţe Economice din Bucureşti.

În singura discuţie avută cu Jutka, am apostrofat-o cu superbie. Ea era destrăbălata, eu – virtuosul. Îmi dădea mâna, cu viaţa mea anterioară nepericlitată, să joc rolul moralistului.

După mulţi ani am revăzut-o fugitiv o singură dată; i-am aflat însă traseul de viaţă din surse indirecte, mai ales de la mama, care a continuat s-o întâlnească. A abandonat facultatea. A lucrat ca desenator tehnic. S-a măritat. A născut doi copii. Li s-a dedicat lor şi soţului cu întreg devotamentul compensator de care era capabilă. Nu numai că n-o mai interesau alţi bărbaţi, dar judeca aspru orice femeie care îşi schimba iubiţii. Sexul îl reducea la neplăcerea obligatorie spre a procrea. Era preţul achitat pentru cele îndurate în lagăr. Cine ştie dacă, parcurgând infernul, nu e preferabil să-ţi tai de bunăvoie aripile, să alegi normalitatea chiar cu platitudinea asumată.

Întreaga familie a emigrat în Israel. Aproape de sfârşitul secolului, aflându-mă ca *visiting professor* la Collegium Budapest, obişnuiam să cumpăr zilnic *Népszabadság* (*Libertatea poporului*), ziarul cel mai citit din Ungaria. Într-un număr mi-au căzut ochii pe o misivă polemică nesemnată, expediată dintr-o localitate israeliană. Din argumentele invocate şi trimiterile la poezii recitate în doi pe vremuri, mai că-mi venea să jur că autoarea era iubita mea din tinereţe.

## 25

Am pomenit de unchiul şi de fostul soţ al prietenei mele. Le schiţez biografiile.

Kohn Hillel, născut la Cluj în 1891, a profesat ca avocat, dar s-a implicat şi în activităţi politice. Un timp a susţinut o grupare sionistă cu orientare socialistă. În anii ’30 a aderat la mişcarea comunistă ilegală. Aceasta a fost

suprimată cu deosebită violență de către poliția secretă horthystă. În 1941, un agent provocator a denunțat întreaga conducere nord-ardeleană de partid. A fost instrumentat, în 1942, procesul din Szamosfalva (Someșeni), de lângă Cluj. Conducător ilegalist, l-au condamnat la detenție pe viață. Curând au urmat deportările. K.H. a fost internat la Dachau, apoi mutat la Buchenwald. Aici, mai ales, s-a distins prin curaj. A făcut parte din conducerea rezistenței organizate din lagăr. Aceasta a salvat multe vieți, printre care și pe cea a adolescentului Gheorghe Haupt, deportat cu toată familia în 1943 la Auschwitz, unde au pierit toți ai lui; mutat la Buchenwald, s-a ascuns sub identitate falsă, ajutat de organizația comunistă clandestină să supraviețuiască; l-au oblăduit și după revenirea lui la Cluj.

Nu l-am cunoscut personal pe K.H. Era, din 1946, profesor economist la Facultatea de Drept și Economie a Universității „Bolyai", n-aveam pentru ce să-i frecventez cursurile. Numele lui încă mai era pe buzele multora. Pe urmă l-a ajuns din urmă marginalizarea rezervată aproape tuturor vechilor ilegaliști. Nu aveau nevoie de ei nici Gheorghiu-Dej, cu atât mai puțin Ceaușescu. Erau dinozaurii unei alte epoci, în mai toate cazurile dezamăgiți de prezent. Puteau cel mult să primească un supliment de pensie. K.H. a murit la București în 1972.

O prezență mai apropiată, dacă nu mie personal, oricum colegilor ceva mai vârstnici, apropiați ca etate, cu prerogativa de a folosi diminutivul „Öcsi", era Tóth Imre, viitorul renumit profesor bucureștean de matematică, autor cu mare audiență printre intelectuali, profesând și publicând sub numele de Emeric Toth.

Cititorii încântați de speculațiile pe marginea aporiilor lui Zenon eleatul, privitoare la contradicțiile mișcării („Dichotomia", „Ahile și broasca", „Săgeata", „Stadionul"), ignoră antecedentele îndepărtate ale biografiei sale aventuroase, care ele anume – chiar dacă lacunar cunoscute și cu adaosuri născocite – îi aureolau, în ochii noștri, personalitatea. Prezență mitică pe vremea studenției mele, T.I. era dificil de abordat. Se retrăsese într-o izolare orgolioasă, lăsa puțini să se apropie de el, chiar și acestora li se destăinuia cu parcimonie. Printre comuniștii de vază ai urbei se comporta ca un aristocrat. Nu-și va abandona vanitatea elitară nici mai târziu, când, o vreme, îl voi reîntâlni ca profesor la Universitatea din București.

Iată, așadar, faptele nude. S-a născut la Satu Mare în 1921, unde a urmat școala. La 16 ani s-a înscris în Partidul Comunist. L-au arestat înaintea Dictatului de la Viena, condamnat la opt ani de pușcărie, deținut la închisoarea militară clujeană. Când a avut loc Dictatul, a reușit să evadeze. Cu prilejul amintitei „căderi" a organizației ilegale ardelene, au vrut să-l aresteze și pe el. Întrucât nu l-au găsit, l-au reținut pe tatăl său, sub amenințarea interogatoriilor însoțite de torturi. Spre a-l exonera, fiul s-a prezentat de bunăvoie la poliția secretă. La procesul sumar l-a apărat avocatul Demeter János (viitor profesor universitar, demnitar clujean, întemnițat de chiar regimul „lui"). T.I. a fost condamnat la șapte ani. Din unitatea de internare l-au mutat într-o tabără de muncă forțată și înapoi în detenția militară clujeană. Chiar în ziua debarcării anglo-americane în Normandia, a fost îmbarcat în ultimul transport

de evrei către Auschwitz. Cineva i-a atras însă atenţia comandantului închisorii că nu peste mult timp va fi tras la răspundere pentru a-şi fi predat deţinuţii spre deportare. Motiv pentru care respectivul i-a coborât pe aceştia din vagoane şi i-a readus la închisoare. Aici, o grindă de beton prăbuşită i-a zdrobit lui T.I. bazinul. A evadat totuşi din spitalul militar, în august 1944. L-a ascuns o cunoştinţă până la intrarea ruşilor în oraş.

Aventuri şi suferinţe cu nemiluita. Un intermediar mi-a relatat cum, recapitulând câte ceva din ele, Imre, interogat de ambele organe de siguranţă, atât de cel antonescian, cât şi de cel horthyst, îi considera pe agenţii celei din urmă cu mult mai inventivi în chinuirea deţinuţilor.

Ce a urmat ne era mai bine cunoscut. T.I. a absolvit Facultatea de Matematică-Fizică. A ţinut prelegeri de matematică şi filosofie. În 1949 a fost referent tehnic pentru predarea matematicii la Ministerul Învăţământului. L-au eliminat ca „titoist". (Se şuşotea că o fostă iubită a lui l-ar fi denunţat, din răzbunare pentru că o părăsise.) Din 1950 a predat Istoria şi filosofia matematicii la Universitatea din Bucureşti, inclusiv la facultatea noastră. Împreună cu alţi profesori evrei, a fost exclus din partid în 1958, sub învinuirea ridicolă de „agent al complotului sionist internaţional". Ca o mare favoare, i s-a permis să-şi predea cursurile şi să-şi publice studiile. Pe atunci l-am şi vizitat de câteva ori în Strada Bitolia, unde locuia cu noua lui soţie, de astă dată o urmaşă a înaltei nobilimi româneşti. Era amabil, îşi amintea de intersectarea noastră întâmplătoare, pe vremuri, la Cluj.

Cu mari intervenţii, inclusiv susţinerea preşedintelui RFG, în 1969 i s-a permis emigrarea. A devenit profesor la Universitatea din Regensburg; câteva alte institute de învăţământ superior din Europa de Vest şi America l-au invitat să ţină cursuri; a obţinut distincţia de *professor emeritus*. După pensionare s-a stabilit la Paris, unde trăiau copiii săi dintr-o căsătorie timpurie.

(O relatare hazlie din partea lui Andrei Pleşu. Împreună cu Gabriel Liiceanu îl vizitaseră la Regensburg. Trăia într-o locuinţă cu multe camere rânduite ca vagoanele unui tren. Nu mai era cu el soţia nemţoaică, ultima, pare-se, nici copilul lor. El locuia, pe rând, în câte o cameră, şi numai când ajungea în ultima chema femeia de serviciu pentru o curăţenie generală – ca să-şi reînceapă periplul. Tot atunci le-a mărturisit vizitatorilor săi că, având un număr infim de studenţi, îl consolează gândul că în ziua respectivă cineva la vreo reuniune intelectuală bucureşteană aduce în discuţie numele lui sau o scriere de-a sa.)

La noi se confundă curent „oponentul" cu „disidentul". În fapt, primul acţionează *din exterior*, al doilea se desparte de foştii săi adepţi *din interior*. T.I. a fost *oponent* al „extremei drepte" şi *disident* în raport cu „extrema stângă". Cu antecedentele lui biografice, nu mă îndoiesc să fi fost, şi la Paris, de partea stângii democratice.

Completez biografiile în cauză cu încă o „fişă de caz", similară celei premergătoare, dovadă că ambele au aparţinut unei tipologii mai cuprinzătoare din epocă – chiar dacă acum par cu totul excentrice.

E vorba de un clujean pe care nu aveam cum să-l mai fi întâlnit în anii mei de studiu, el fiind transferat în Capitală. Soţia lui, Edith, va lucra temporar

ca asistentă la facultatea noastră de Filosofie, poate așa să mă fi cunoscut și cu el, oricum fugitiv. Avea să mă atragă însă povestea vieții sale, relatată chiar de el într-o carte publicată în SUA (2000), tradusă curând după aceea în românește. Îi rezum ampla țesătură ca pe o dramă în cinci acte.

*Actul I*. Egon, cu numele în trei grafii succesive, Balázs (maghiară), Balaș (română), Balas (engleză), se naște la Cluj în 1922 (un an după T.I.). E perfect bilingv, datorită frecventării Liceului „Gheorghe Barițiu". În 1941 intră în mișcarea comunistă, participă la mișcarea ilegală, din această cauză se ascunde și scapă de deportarea horthystă (din martie 1944). E descoperit totuși, arestat (în august), interogat, bătut, dus la Budapesta, schingiuit. Mânat spre nordul Ungariei, în aglomerația de pe drum își schimbă actele de identitate cu ale comunistului creștin Hegedüs András, viitor prim-ministru ungur. Evadează, îl eliberează rușii; de la Budapesta – unde i se propune să rămână, dar refuză – se întoarce la Cluj.

*Actul II*. Face parte din conducerea comunistă clujeană. Mentor îi este ilegalistul cu vechi state Jakab Sándor/Alexandru Iacob. E delegat la Conferința PCR din octombrie 1945, la care Gheorghe Gheorghiu-Dej e ales Secretar General al Comitetului Central. Anul următor o cunoaște pe Edith, supraviețuitoare a lagărelor de la Auschwitz și Bergen-Belsen. Peste încă un an e transferat la București, la secția agrară a CC al PCR. Curând e mutat la Ministerul Afacerilor Externe, condus pe atunci de Ana Pauker. E numit prim-secretar la Legația română din Londra. În replică la expulzarea a doi diplomați englezi de la București, e declarat *persona non grata*. Din 1949 e șeful Direcției Economice din MAE. În cadrul demascării „deviatorilor de dreapta" din 1952, cade în dizgrație și Alexandru Iacob, adjunct al lui Vasile Luca; iar apropiatul apropiatului unui trădător nu poate fi nici el decât trădător!

*Actul III*. Ca urmare, îl arestează și anchetează pe E.B. E ținut în izolare, la „Malmezon", 745 de zile. Nu reușesc să-i pună în cârcă nici „activități criminale", nici „acte de sabotaj". După mai bine de doi ani îl eliberează, spre deosebire de Iacob, care ispășește o condamnare enormă. (Împreună cu mama mea, în locuința bucureșteană a prietenei sale, autoare a unor drame, Földes Mária, dezmierdată „Marița" de către toți cunoscuții, îl voi întâlni o dată pe Iacob, după eliberare; se întreținea pe atunci dând meditații elevilor de liceu.)

*Actul IV*. E.B. încă se mai recunoaște a fi „comunist reformist". I se admite să predea cursuri la ASE, apoi și la Institutul de Cercetări Economice. Scrie o carte despre teoria economică a lui John Maynard Keynes. Dar, în 1959, primăvara, e dat afară din ambele locuri de muncă și exclus iarăși din partid. Spre a îmbina economia cu matematica, învață statistica matematică și programarea corespunzătoare. Publică, în țară și străinătate, studii din ce în ce mai apreciate. E angajat la Centrul de Statistică Matematică (1964).

*Actul V*. Șase ani depune cereri după cereri pentru a emigra cu familia. Obține aprobarea în iulie 1966. După opt luni de așteptare în Italia, pentru verificarea trecutului său de vechi comunist, li se acordă, lui și familiei sale, viza de intrare în SUA. Următoarele decenii lucrează la universități americane de prestigiu, publică în noua lui patrie și în lume numeroase studii de programare

matematică și aplicații tehnice ale economiei. Beneficiază de prestigioase distincții academice. Soția e istoric al artei, o fiică – psihanalistă, iar alta predă matematica și fizica la un liceu.

De ce rememorez asemenea parcursuri de viață ale unor cunoscuți sau aproape necunoscuți? Din dorința, fără iluzii, de a contracara uitarea ori ignorarea nu doar a unor destine personale, ci și a „echipei" de care aparținuseră. În ce măsură au fost ele neîntâmplătoare, aș putea lesne ilustra și cu alte parcursuri similare. Evocând, de exemplu, destinul a doi cărturari, ambii născuți la Oradea, chiar dacă la o distanță considerabilă unul de celălalt, amândoi deportați la Buchenwald în aceeași perioadă; salvați datorită eliberării lagărului în ziua de 11 aprilie 1945; stabiliți la Cluj și dedicați, în paralel, muncii universitare.

Din generația mai vârstnică, Gáll Ernő (1917-2000). A fost concentrat, în toamna anului 1942, la „muncă obligatorie", iar în noiembrie 1944 – deportat la Buchenwald (familia sa a fost exterminată la Auschwitz). Revenit în țară, a parcurs o carieră bogată în funcții: redactor-șef la ziarul *Igazság* (*Adevărul*), profesor și prorector la „Bolyai", profesor la „Babeș-Bolyai", membru corespondent al Academiei Române, redactor responsabil la săptămânalul *Utunk*, primul redactor-șef al reînființatei reviste lunare *Korunk*. A scris cărți de sociologie, printre care există o rememorare a perioadei din Buchenwald (cu titlul, în traducere, „Meditații despre Ettersberg", inclusă în volumul *Dilemele moralei*, 1981).

„Miki" (Miklós sau Nicolae Kallós) – prietenul care mi-a oferit multe detalii pentru acest segment clujean – e doar cu doi ani mai vârstnic decât mine. La 18 ani a fost deportat; după zece zile de tranzit la Auschwitz, a fost transferat la Buchenwald, în două detașamente de muncă. (Părinții și rudele – exterminați cu toții.) S-a întors pe la mijlocul lunii iunie 1945, bolnav de tuberculoză la ambii plămâni, ciuruiți de caverne; a urmat un tratament îndelungat, ani și ani. A terminat liceul în particular, a susținut bacalaureatul. S-a cunoscut cu Kati, și ea supraviețuitoare de lagăr; curând s-au căsătorit. Între timp, s-a înscris la „Bolyai", întâi la Psihologie, apoi la Filosofie. A fost „descoperit" de Gaál Gábor. Pe vremea mea (în 1948) era preparator, rapid avansat apoi la gradul de conferențiar. De la unificarea universităților „Babeș-Bolyai", profesorul a lucrat ca șef de catedră, reales de colegi în succesive legislații. A publicat multe articole și studii, atât în maghiară, cât și în română (printre acestea se numără și interviul autobiografic *Crâmpei de viață din secolul XX*).

Destine complicate, fără de care „viața din secolul XX" nu poate fi înțeleasă decât ciuntit.

## 26

După abolirea monarhiei și instaurarea republicii, anul 1948 a marcat, prin acte succesive, consolidarea noii puteri politice.

În februarie ia ființă Partidul Muncitoresc Român, prin unirea PCR cu PSD, în fapt prin absorbția celui din urmă de către cel dintâi. În aprilie,

Marea Adunare Națională votează Constituția RPR. În iunie sunt naționalizate principalele mijloace de producție. În august are loc reforma învățământului, prelungită, în octombrie, prin Legea Învățământului Superior. Tot în august ia ființă Securitatea, sub denumirea de „Direcția Generală a Securității Poporului". În noiembrie e hotărâtă verificarea activului și a membrilor de partid, care va duce la excluderi în masă.

În acest lanț, o verigă a constituit-o deschiderea, la 1 aprilie, a „Șantierelor naționale de muncă patriotică a tineretului", reiterând construcția iugoslavă a căii ferate, din 1947, între localitățile Šamac și Sarajevo („*Omladinska pruga Šamac-Sarajevo*"), la care participaseră inclusiv grupuri de tineri din România. Unii foști brigadieri din Iugoslavia vor fi învinuiți de „titoism", după ce Biroul Politic al CC al PMR va adopta, în decembrie 1948, o rezoluție în problema națională, care (pe lângă dezavuarea sionismului) va înfiera „clica trădătoare din conducerea Partidului Comunist Iugoslav".

Tot în 1947, tineri români din brigada de muncă „Vasile Roaită" au lucrat și pe șantierul căilor ferate din Albania.

La noi au fost inițiate mai multe șantiere de construcție. Încă din 1947 a început construirea conductei Agnita-Botorca, pentru suplimentarea aprovizionării cu gaz a Capitalei. (Regizorul Paul Călinescu i-a consacrat șantierului, după peliculele sale despre războiul antisovietic, un film documentar, nou ca temă și ca orientare.) Apoi tineretul a fost mobilizat la Bumbești-Livezeni, Salva-Vișeu și Lunca Prutului. Drept omagiu adus conducătorilor supremi de partid, aceste trei șantiere au fost denumite: „Gheorghe Gheorghiu-Dej", „Vasile Luca" și „Ana Pauker".

La îndiguirile și desecările din zona Prutului inferior, colegii mei nu au participat. Au fost repartizați fie la Salva-Vișeu, fie la Bumbești-Livezeni. Traseul dintre Vișeul de Sus și Salva lega, prin Munții Rodnei, Maramureșul de Bistrița. Celălalt cobora din Ardeal în Oltenia, din municipiul Petroșani spre Târgu Jiu.

Construcția căii ferate între Livezeni și orășelul Bumbești începuse în 1923, fusese sistată în 1931, reluată în 1937, cu primul tronson de 3 km inaugurat în 1941. Acum, în 1948, la reluarea lucrărilor, din distanța de 31 de km dintre cele două puncte extreme trebuia acoperită porțiunea cea mai grea, de 12,6 km, adică 40% din traseu. Pe parcurs au fost executate terasamente (2,3 milioane $m^3$), poduri (21), podețe (59), viaducte (27), tuneluri (39), ziduri de sprijin (2 500 m), stații (5). Primul tren încărcat cu cărbune din Valea Jiului a traversat calea ferată construită pe 31 octombrie 1948, scurtând cu mult distanțele între locurile de extracție și destinație.

Pe Șantierul Național de Muncă nr. 1 „Gheorghe Gheorghiu-Dej" au fost mobilizați (voi afla din statistici) 27 988 de tineri brigadieri. Între ei eram și noi, grupul de studenți filologi și filosofi de la „Bolyai".

La începutul vacanței universitare de vară am fost îmbarcați într-un tren. Am călătorit de la Cluj la Petroșani. Acolo ne-au înghesuit în benele unor camioane. Am ajuns la Livezeni, de unde am început coborâșul prin depresiunea subcarpatică. Drumul șerpuia prin defileul Jiului, în râul încătușat

se vărsau abrupt pâraiele din înălțimi, de o parte din masivul Parâng, de cealaltă din Munții Vâlcan. Drumul era superb și înfricoșător. Pe șoseaua îngustă se succedau curbe abrupte, cu zecile. Peste tot – înalte stânci verticale. De-a lungul lor – șiruri de becuri aprinse pe margine, pentru a-i ghida pe șoferi. Pe unele porțiuni, deși era târziu seara, lucrau grupuri, desprindeau bucăți din zid, le tăiau, adunau molozul, netezeau pământul. Înghesuiți ca sardelele, ne dezechilibram, amețeam, ne susțineam unii pe alții. Dar priveam fascinați priveliștea din jur și de sus. Peisajul era feeric.

Cel mai entuziast dintre noi se manifesta, cu nesăbuința-i caracteristică, prietenul „Bandor", Bajor Andor. Nu mai contenea cu exclamațiile de încântare, ridicând în slăvi măreția naturii și puterea omului de o înfrâna și domina. Elogia poematic spectacolul mineral și uman. Atunci, datorită lui, am resimțit cel mai clar vraja pe care putea să ți-o inducă mitologia construcției eroice, existentă în atîtea romane și filme sovietice. Ea prindea, iată, viață, ca într-o altă „facere", în care eram tentați să repetăm formulele demiurgice: „și a fost ziua a doua" (astfel și-a numit Ehrenburg un roman din 1934), a treia zi, a patra, a cincea, a șasea; și am văzut „că este bine".

Brigăzii VII a studenților Universității „Bolyai" i se repartizase o secțiune numită „Valea Albă". Am ajuns după ce s-a lăsat noaptea. Era, într-adevăr, o vale ceva mai largă, cu un câmp neted, pe malul stâng al Jiului, nu am idee de ce denumită „albă". Acolo ne așteptau corturi mari din categoria celor militare, în fiecare fiind amenajate câteva priciuri; între corturi, un spațiu vast pentru reuniuni, ceva mai departe bucătăria de campanie, alături de ea mese și bănci de lemn unde avea să ni se servească hrana; mai spre margine – budele. Totul era amenajat, am fost ospătați cu hrană rece, repartizați în corturi, ne-am instalat cu puținul adus în rucsacuri, instructajul urma să aibă loc dimineața.

A doua zi am fost împărțiți pe echipe, cu câte un responsabil pentru fiecare, ni s-au dat lopeți și târnăcoape, am mers spre porțiunea pe care trebuia să o amenajăm. Nu era departe și nu cerea eforturi deosebite. Curățam terenul, îl netezeam și îl pregăteam spre folosință. Era o muncă ajutătoare, definitivarea terasamentului pretindea un volum enorm de muncă brută. Nici vorbă să fim înhămați la construirea efectivă a căii ferate ori la săparea tunelurilor, ridicarea podurilor, construirea viaductelor. Toate acestea rămâneau în seama unităților de ostași mobilizați și a minerilor familiarizați cu lucrul istovitor, nu numai din subteran, ci și la suprafață. Mulți dintre noi nici măcar nu uceniciserăm în agricultură, eram orășeni, fără obișnuința efortului fizic. Mânuiam stângaci uneltele, oboseam repede, ne tot opream, luam pauze dese de odihnă.

Era limpede, deși pe atunci nu știam lucrul acesta: mobilizarea studenților nu urmărea atât un obiectiv practic, efectiva participare la realizarea căii ferate pe un teren atât de accidentat, cât obținerea solidarității, și nu doar în cadrul colectivităților prezente. Viața în comun trebuia să cimenteze coeziunea sufletească; munca fizică – să întărească atașamentul ideologic.

După orele de șantier urmau altele consacrate programelor educative. La întoarcerea în tabără, ne strângeam laolaltă, audiam prelegeri, exersam cântece

patriotice, dezbăteam teme dinainte stabilite, afișam texte pentru o gazetă improvizată pe un panou, lipeam pe el numele și fotografiile celor evidențiați, mai și organizam serbări cu focuri de tabără. Pregătirea unora dintre aceste adunări responsabilii taberei mi-au încredințat-o mie. Le organizam cu tot sufletul. Eram aici mai la mine acasă decât la munca fizică. De altfel, am și fost scutit la un moment dat de aceasta, ca să am timp să pregătesc seratele noastre. Mă simțeam bine.

Mâncarea era incomparabil mai abundentă decât la cantinele universitare. Primeam ciorbe, mâncăruri gătite la cazan, din când în când suplimentate cu dulciuri ori fructe. Uneori frigeam carne la grătar. Și hrana rece era gustoasă, mai ales după efort.

De câteva ori ne-au inspectat, într-un jeep militar, șeful de șantier și adjunctul acestuia. Se interesau cum ne merge, ce doleanțe avem, ne îndemnau să fim la înălțimea cerințelor. Primul nu era cu mult mai vârstnic decât noi, mic de statură, agitat, nu mai țin minte cum îl chema. Pe cel de al doilea nu aveam cum să-l fi uitat. Și nu doar din cauza numelui purtat, Soare, același cu semnul pe care Blocul Partidelor Democrate și-l alesese la alegerile din 1946. Se va întâmpla să locuiască foarte aproape de casa care ne va găzdui aproape o jumătate de veac. Ieșind la cumpărături ori la plimbare, ne vom încrucișa deseori cu el, cu soția lui. Eu îi voi cunoaște fosta identitate, el pe a mea n-avea cum s-o știe. Ne vom saluta amabil de fiecare dată, schimbând o vorbă-două și văzându-ne apoi de drum. Din tânărul zvelt de odinioară devenise treptat un bărbat masiv și un bătrân greoi, înaintând lent și anevoios. Dacă l-ar fi identificat în mine pe brigadierul de odinioară, de bună seamă ar fi observat, la rândul lui, metamorfozarea inexorabilă a vecinului său.

Am în față carnetul de brigadier nr. 18954, eliberat de Federația Națională a Tineretului Democrat. Prin el, „Comandamentul general al brigăzilor de muncă voluntară ale tineretului din RPR" atestă că numitul I.S., student la „Bolyai", făcând parte din UNSR (Uniunea Națională a Studenților din România), a muncit în brigada VII de pe șantierul „Gheorghe Gheorghiu-Dej Filiași-Bumbești-Livezeni", de la 7 iulie la 12 august 1948, având funcția de „responsabil cultural de sector" și primind „insigna de brigadier" (pe aceasta n-o mai am).

Așadar, am *petrecut* aproape cinci săptămâni în tabăra din Valea Albă. Fără ironie, verbul ar putea fi receptat în ambele sensuri. A fost, cu adevărat, și un timp de petrecere. Munca nu ne extenua. Reuniunile de seară ne făceau plăcere. Ne simțeam bine împreună.

Nu mimam defel entuziasmul. E posibil ca alții să-și amintească brigăzile de tineret din vara anului 1948 ca pe o corvoadă împovărătoare. Nu a fost cazul meu.

Revenind cu aceleași mașini la Petroșani, iar de acolo cu trenul la Brașov, m-am fudulit în fața cunoscuților de acasă cu isprăvile mele de brigadier – la drept vorbind, cât se poate de modeste.

Se va întâmpla să mai traversez Valea Jiului, cu trenul ori mașina, din Oltenia spre Ardeal sau invers. Peisajul sălbatic îl voi resimți la fel de încântător. Îmi va fi însă cu neputință să localizez Valea Albă.

# 27

Toamna am revenit la Cluj, în anul II. Am continuat maghiara ca specializare principală, pe cea secundară am schimbat-o din franceză în rusă. Să fi fost opţiunea mea personală? Mai degrabă o urmare a reformei învăţământului, care fie a lichidat catedre întregi de limbi occidentale, fie le-a văduvit de profesorii „indezirabili”. În aceste împrejurări, mulţi studenţi de la universitatea noastră au migrat către limba rusă, secţie substanţial extinsă.

„Bolyai” dispunea de câteva sedii. În clădirea principală, de pe Strada Arany János, la marginea unei porţiuni din parcul orăşenesc central, nu aveam ce să caut, după ce Laboratorul de Psihologie fusese mutat la noi, în Strada Horia. Acolo fiinţau Rectoratul, Administraţia (inclusiv secţia de cadre), Facultăţile de Chimie şi Drept. Aici se aflau Filologia, Filosofia, Psihologia, Geografia-Geologia şi căminul, ajuns exclusiv de fete şi numit „Ocskó Teréz” (după timişoreanca ucisă de legionari în 1940, considerată eroină a mişcării muncitoreşti). Mai erau şi alte locuri unde funcţionau Facultatea de Economie, Seminarul de pedagogie, la început şi Catedra de filosofie.

Rectori succesivi, pe vremea mea, au fost medicul Csőgör Lajos, publicistul Balogh Edgár, romancierul Nagy István. Doi au fost curând întemniţaţi, numai al treilea avea să beneficieze de îndelungate privilegii, doar temporar întrerupte. (Nagy va fi suspendat din partid în 1952 în urma acuzelor centrului, aduse la cunoştinţa activului clujean de către Alexandru Moghioroş/Mogyorós Sándor; reabilitarea scriitorului, comunist din ilegalitate, va surveni în 1954.) Nagy István provenea din muncitori săraci, era autodidact, ca romancier a plătit un greu tribut schematismului, de aceea uitarea postumă îi va acoperi cărţile (va muri în 1977). Nimic nu-l îndreptăţea să fie numit profesor universitar şi rector. I se puneau în seamă enunţuri năstruşnice: spunea că a refuzat arta antică egipteană din cauza chinului îndurat de sclavi; şi că, în călătoria oficială întreprinsă ca rector, nici de splendorile Romei nu s-a putut bucura, fiindcă fuseseră plătite tot cu suferinţa maselor exploatate. După o conferinţă pe ţară a scriitorilor din RPR, în ianuarie 1962, la masa festivă oferită participanţilor de Gheorghe Gheorghiu-Dej, a rostit în româna lui deficitară un toast care a stârnit rumoare printre invitaţi, până să-şi fi limpezit „parabola”: el a început cu „ţara noastră e o mare *pedure*”, după care a urmat o pauză lungă, spre a conchide că în această *pedure* cântă felurite *peserele* în diverse limbi – română, maghiară, germană, dar într-o armonie deplină...

La specialităţile secundare (franceză, apoi rusă), pe lângă puţinele cadre didactice proprii, beneficiam de sprijinul unor profesori cu autoritate de la „Babeş”.

L-am amintit pe Emil Petrovici, bonom şi plin de solicitudine în discuţiile purtate la cabinetul de Slavistică, inclusiv cu proaspătul grup de studenţi de la „Bolyai”. În pauza cursului era dispus, cu nedisimulată mândrie, să ne lase să-i răsfoim opera capitală, volumul II din *Atlasul lingvistic român*, pentru care întreprinsese extrem de migăloase investigaţii pe tot cuprinsul

țării din 1930 până în 1938. Răsfoiam curioși masivul tom, pe fiecare dintre filele căruia era reprodusă harta României, cu toate variațiile înregistrate ale câte unui cuvânt. I-am păstrat academicianului rector sentimente afectuoase.

În anul premergător avusesem prilejul să-l audiez pe profesorul Henri Jacquier, care acceptase să țină cursuri de franceză și la universitatea noastră. În fapt, era titularul disciplinei sale la universitățile „Regele Ferdinand I", apoi „Victor Babeș", între 1931 și 1968, recunoscut ca formatorul a zeci de promoții de filologi. În anii ocupării horthyste a Transilvaniei de Nord se refugiase, cu colegii săi români, la Sibiu, unde l-au recunoscut ca mentor și „cerchiștii" (membrii „Cercului de la Sibiu") Radu Stanca, I. Negoițescu, Ștefan Aug. Doinaș, Nicolae Balotă. Cetățean francez până la capătul vieții, a rămas fidel Clujului, alături de soția sa romancă. Ultima dată și-a vizitat țara de baștină în 1948.

N-aveam de unde afla, pe atunci, drama pe care a traversat-o tocmai în acel an și în următorul. În septembrie 1948, guvernul francez decisese să desființeze „Misiunea Universitară din România", somându-i pe membrii ei să revină în Franța. În primăvara anului 1949, consilierul cultural al Legației franceze din București, nimeni altul decât viitorul renumit savant Roland Barthes, s-a deplasat la Cluj anume pentru a-i solicita repatrierea, cu acest prilej ridicându-i și pașaportul de serviciu. Întrevederea, ulterior relatată, în versiuni proprii, de Jacquier însuși și de Nicolae Balotă, în *Caietul albastru*, a fost tensionată. Cert e faptul că apreciatul filolog a rămas la Cluj, menținându-și activitatea didactică, continuând și să publice articole și traduceri începute în perioada interbelică (din scrierile lui, Mircea Muthu va alcătui volumul *Babel, mit viu*, apărut în 1991 la Editura Echinox, în colecția lui Marian Papahagi).

La materia de bază, limba și literatura maghiară, îi țin minte pe profesori mai bine sau mai vag: în mod pregnant pe cunoscutul poet Szabédi László, datorită cursurilor de estetică și teoria literaturii (amintirile îmi vor fi cimentate de împrejurări ulterioare), destul de viu pe profesorul Jancsó Elemér, șef de catedră, cred, în orice caz specialist în epocile Luminilor și Reformei, lăsat să-și continue meseria de dascăl și după unificarea universităților; mai încețoșat, pe lingviștii Szabó T. Attila, Marton Gyula și colegii lor, probabil din cauza interesului meu scăzut față de filologie, comparativ cu istoria literară.

M-am chinuit, astfel, la cursul de limbi fino-ugrice, obligatoriu la secția noastră, cu suplimentări și de limbă finlandeză. Întrucât este vizată o familie lingvistică structural diferită de cele dominante în Europa (romanică, germanică, slavă) și fiindcă aproape toți cititorii prezumtivi ai acestor însemnări o ignoră – îmi permit explicații minimale.

Limbile fino-ugrice includ două grupuri din familia uralică. Majoritatea cercetătorilor situează leagănul proto-uralic între Ural și Volga; alții privilegiază surse mai îndepărtate, chiar extrem-asiatice. Familia uralică, ramura fino-ugrică, se divide astfel în grupul finic (finlandeza, estoniana) și grupul ugric (maghiara). Familiei și ramurii îi aparțin și limbi de mică întindere, lapona și câteva graiuri din nord-estul rusesc.

Specificul fino-ugric este reprezentat de caracterul aglutinant al acestor limbi, formarea cuvintelor prin aglutinarea la rădăcini a afixelor: prefixe, infixe, sufixe. (De aceea, pentru identificarea cuvintelor compuse trebuie căutate în dicționare rădăcinile lor, cărora le-au fost adăugate respectivele afixe. Din același motiv, cuvintele pot fi – teoretic – lungite oricât prin introducerea de prefixe, infixe, sufixe, posibilitate de care amintitul umorist Karinthy Frigyes s-a amuzat copios, inventând cuvinte interminabile.)

Cel care studiază ramura fino-ugrică se cuvine să aprofundeze, în principal, maghiara și finlandeza – obligații didactice reciproce în cele două țări atât de îndepărtate geografic. Desigur, finlandezii învață – dintre limbile baltice – și estoniana.

Pentru un necunoscător al maghiarei, câteva însemne suplimentare produc dificultăți de asimilare. Simplu ar fi să se ia act de consecuția inversă altor limbi: numele de familie precedă prenumele – cu toate că la noi, după cum am mai spus, ordinea e deseori ignorată de mass-media, care se încăpățânează să folosească doar prenumele în cazul multor personalități din Ungaria și din fruntea organizațiilor maghiare din Ardeal, de parcă ar fi cu ele în relații de strânsă amiciție. N-ar fi greu să se priceapă nici accentul care cade întotdeauna pe silaba inițială. În schimb, o complicație fonetică pentru o ureche neexersată constă în dublarea celor șapte vocale scurte cu tot atâtea perechi lungi, ultimele marcate cu linie simplă ori dublă: *o – ó*, *ö – ő* etc. Dificil de asimilat e armonia vocalică, potrivit timbrului vocalic din afix: „*ház-házak*” față de „*ember-emberek*” („casă-case”, „om-oameni”). De asemenea, marcarea cazurilor prin sufixe. Ca să nu mai vorbesc de lipsa genurilor, care pe un nativ maghiar îl face să încurce în limbile ulterior învățate deosebirile de genuri. Sau atributul genitival, adăugat pe dos (ca posesiune) decât în majoritatea altor limbi, inclusiv în română: „*az ember háza*” – „casa omului”.

Și nu m-am referit la dificultățile de asimilare a unei sintaxe complicate, întru câtva mai apropiată, prin caracterul sintetic promovat, de germană sau rusă decât de limbile neolatine, de natură mai degrabă analitică; motiv pentru care, în traduceri, varianta română e îndeobște ceva mai larg desfășurată decât originalul maghiar, german sau rus.

Literatura predată în primii doi ani de învățământ, pe care i-am parcurs, era cea premodernă, necunoscută unui tânăr format de clasicii secolelor al XIX-lea și XX. Ea nici nu mă atrăgea și nici nu depuneam eforturi spre a o aprofunda.

Ca în orice urcuș similar, dascălii porneau de la textele vechi păstrate, fie latinești cu autori necunoscuți ori cunoscuți (în principal Janus Pannonius, format în cultura italiană umanistă, ajuns episcop, adept și apoi vrăjmaș al Regelui Mátyás/Matei), fie traduse chiar la origine din latină în maghiară, precum cel mai vechi poem maghiar, din aproximativ 1300, descoperit în 1922, *Ómagyar Mária-siralom* (echivalabil prin *Maghiarul bocet străvechi al Mariei*).

Aflam despre promotorii Reformei din secolul al XVI-lea: Heltai Gáspár, predicator sas, dar editor maghiar, adept al întemeietorului unitarian (sau antitrinitar) Dávid Ferenc, traducător și al Noului Testament, și al basmelor lui Esop; ori Bornemisza Péter, reformat urmărit și întemnițat, prelucrând,

între altele, în limba maghiară tragedia lui Sofocle *Electra*. Ne opream la elevul lui Bornemisza, cel mai de seamă poet liric maghiar al vechimii, Balassi Bálint, din același veac, a doua sa jumătate, cu o viață aventuroasă și poeme de calitate înaltă, situate la loc de cinste în orice antologare a literaturii maghiare.

Mergeam pe firul următoarelor secole, al XVII-lea și al XVIII-lea, cu poeți inspirați de luptele cu turcii, precum Zrinyi Miklós, apoi de cele cu Habsburgii, sub conducerea principelui Rákóczi Ferenc al II-lea, el însuși memorialist; și, alături de alți autori de memorii, la *Scrisorile din Turcia* ale exilatului Mikes Kelemen.

Urmau mai mulți scriitori importanți de pe parcursul secolului al XVIII-lea: Kazinczy Ferenc, înnoitor de limbă; Batsányi János, cu o viață plină de aventuri; Fazekas Mihály; Csokonai Vitéz Mihály, poate cel mai de seamă autor al vremii sale; Berzsenyi Dániel.

Și cam atât. În următorii ani universitari, pe care nu-i voi mai frecventa, trebuiau să urmeze corifeii literaturii maghiare moderne.

Întâi, secolul al XIX-lea: cele două drame de căpătâi, *Bánk Bán* de Katona József (piesă interzisă antum, publicată la patru ani după moartea autorului, la Cluj) și *Az ember tragédiája* (*Tragedia omului*, tradusă măiestrit de Octavian Goga); șirul de poeți, Kölcsey Ferenc (autorul imnului național ungur: *Himnusz*), frații Kisfaludy Károly și Sándor; Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János (născut la Salonta, unde a și locuit multă vreme, autorul trilogiei emblematice pentru Ungaria, *Toldi*), Vajda János; prozatorii Jókai Mór și Mikszáth Kálmán.

Apoi, secolul XX: poeții Ady Endre (născut în Sălaj), Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Löricz (citisem, pe lângă poemele proprii, traducerile excelente ale ultimilor patru din literaturile occidentale, iar de Babits, *Istoria literaturii europene*), Kassák Lajos (adept al experiențelor moderniste), Balázs Béla (deopotrivă cineast), József Attila, Illyés Gyula; și prozatorii Móra Ferenc ori Móricz Zsigmond – iată o spicuire lacunară din prima jumătate a veacului, o perioadă de înflorire literară excepțională, ca și interbelicul românesc.

Aș fi vrut, desigur, să ascult prelegeri despre autorii moderni încă din adolescență cunoscuți, chiar dacă selectiv. Mă vrăjea poezia lirică, autoritar dominatoare în literatura maghiară, poate chiar într-o măsură mai mare decât în cea română; am și fost tentat, în timpul studenției, să caut o explicație a acestei disproporții între o sumedenie de poeți remarcabili și doar câțiva povestitori-romancieri și dramaturgi și mai rari (dacă nu pun la socoteală piesele în măsură variabilă bulevardiere din timpurile mai noi, laolaltă cu scenariul operetelor austro-ungare). Pe urmă am găsit ipoteze, în principal de natură sociologică, la exegeți frecventați pe atunci: refugiul în intimitatea sufletească atât față de cuprinderea obiectivă epică aflată într-un stadiu incipient (de unde lirismul insinuat adesea și în povestiri), cât și în raport cu prezența redusă a tensiunilor specific urbane, de natura celor care alimentaseră, în Londra joncțiunii veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea, dramele shakespeariene.

Din literatura veche, mai mult decât autorii mă atrăgeau unele situații presupus enigmatice. Așa am încercat, în anul II, să dezleg asemănările tipologice

frapante între baladele secuieşti şi cele scoţiene, ambele de maximă tensiune dramatică (de astă dată nu epică); improbabil totuşi ca ele să se fi contaminat în vreuna dintre direcţii, cu toate migrările de subiecte şi accente medievale prin vaste teritorii europene (ca în răspândirea balcanică a motivelor baladei Meşterului Manole). Dar nu dispuneam de pregătirea necesară pentru filologia comparată; şi am abandonat proiectul în fază de schiţe şi eboşe incipiente.

Frecventând selectiv şi intermitent cursurile de specialitate, nu îmi lipseau nici preocupările intelectuale personale, nici emulaţia spirituală cu colegii. Frecventam biblioteca facultăţii. Acolo am făcut o descoperire, importantă pentru orientarea mea viitoare. Am parcurs anume, pe îndelete şi fascinat, *Muntele vrăjit*. Să fi citit anterior ceva de Thomas Mann? Eventual povestiri, poate *Tonio Kröger*, poate *Mario şi vrăjitorul*, nu şi *Moartea la Veneţia*. Independent de puţinele lecturi posibile, dar nesigure, romanul anilor iniţiatici traversaţi de Hans Castorp în sanatoriul din Davos m-a fascinat în asemenea măsură încât mi-a pecetluit o îndelungată afinitate literară. Nu putea fi vorba, la numai 20 de ani, de pătrunderea în intimitatea „operaţiunilor spirituale”, mai ales în confruntările dintre Lodovico Settembrini şi Leo Naphta. Nici măcar pe Clavdia Chauchat sau pe Mynheer Peeperkorn nu e verosimil să-i fi înţeles ca lumea. În joc era cel mult o atracţie, doar parţial conştientă, faţă de aventuri ideatice de o dialectică sinuoasă şi tainică. Oricum ar fi fost, *Muntele vrăjit* mi s-a întipărit statornic în minte, spre a rodi abia peste un deceniu şi jumătate, când aveam să mă înham la prima formă a monografiei mele despre Thomas Mann.

Citeam destul de mult, pe lângă poeţii admiraţi Ady, Babits, Tóth, Kosztolányi, József Attila, şi pe mai nou-descoperitul Radnóti Miklós. Dintre aceştia, am îmbrăţişat mai ales succesiunea considerată „de stânga” Petőfi – Ady – József Attila. În presupus consens cu ei, am parcurs texte de Karl Marx până atunci necunoscute şi am făcut cunoştinţă cu urmaşul şi exegetul său maghiaro-german Lukács György, care se reîntorsese, din exilurile succesive, în Ungaria, neştiind că, în prelungirea acuzelor moscovite (1940), îl pândeau altele noi, unele nebănuite (1949), altele asumate (1956), în orice caz elaborându-şi netulburat cărţile şi studiile, de regulă, iniţial, în germană. La o lucrare de seminar am avut de ales între a-l comenta pe Marx fie direct, fie prin mijlocirea unui studiu datorat lui Lukács: am optat pentru varianta din urmă.

Alături de întemeietor şi de comentatorul său ilustru, am avut la îndemână şi alte studii marxiste ori marxizante, de autori astăzi uitaţi, din rândurile social-democraţiei germane. M-au interesat, ţin minte, tentativele de explicitare a creştinismului incipient, de pe vremea persecuţiilor romane, sub aspectul idealurilor „comunizante” ale acestuia: o temă destul de frecventată, pe urmele lucrărilor lui Friedrich Engels, *Cu privire la istoria creştinismului primitiv* (1894), şi Karl Kautsky, *Originea creştinismului* (1908), de către adepţii lor din Internaţionala a II-a socialistă.

Merită să adaug o şansă care ne-a fost oferită, din când în când, studenţilor prin ceva remarcaţi, anume de a conduce seminare la care îndeobşte eram auditori. Probabil erau încă puţini asistenţi, şi ei erau suplinişi în acest mod.

Așa am fost și eu însărcinat să asigur desfășurarea câtorva seminare, de bună seamă la materii teoretice. Colegii acceptau cu seninătate rolurile schimbate. Stăteau cuminți în bănci, răspundeau la întrebări, își desfășurau argumentația sub efemera mea baghetă dirijorală. Eram student în anul II și implicit conducător *ad-hoc* de seminar. Dacă aș fi rămas în facultate, poate că m-ar fi așteptat și pe mine soarta unora dintre cunoscuții ceva mai vârstnici, numiți preparatori încă din ultimii lor ani de studiu și asumându-și învățarea și ca ucenici, și ca dascăli. E drept că nu toți au fost lăsați să se familiarizeze cu ipostaza din urmă.

## 28

În anul universitar 1948-1949 am locuit în căminul „Józsa Béla". Numele și-l primise de la unul dintre poeții comuniști interbelici, Józsa Béla (alături de Brassai Viktor, Korvin Sándor, Salamon Ernő), asasinat de regimul horthyst în 1943. Aveam acolo și cantină, cu mâncare îmbunătățită față de anul precedent.

Căminul se afla în plin centru, amenajat într-o veche mănăstire, vizavi de clădirea Universității „Babeș", în care se afla rectoratul și multe catedre. De pe partea laterală, spre care se deschidea fereastra camerei de la etaj în care fusesem cazat, la distanță de câteva case bătrânești se afla strada din care pătrundeai în cimitirul Házsongárd, loc de îngropăciune, dar și de plimbare duminicală a clujenilor, iar pentru studenți și studente – teritoriu de necuprins, care găzduia în colțurile lui ascunse întrevederi și idile, câteodată cu finalizări pe loc, întru joncțiunea insolită dintre moarte și premisa vieții.

În camera noastră, deși o împărțeam patru-cinci locatari, domnea veselia. Printre colegi se număra și Bajor Andor – care în clubul studențesc de peste drum continua să-și încrucișeze spada cu teologi absolvenți ori studenți, în prezența și sub aplauzele noastre aprobatoare; un pat ocupa fiul de miner Moldován Arisztid sau Aristide Moldovan, bilingv de acasă, mai apoi director, vreme îndelungată, al Studioului de filme documentare „Alexandru Sahia" din București; ca și proaspătul absolvent de Filosofie Hajós József, numit asistent la Catedra de logică (de unde peste câțiva ani va fi eliminat, permițându-i-se totuși munca de cercetător).

Ei bine, tocmai șotia noastră cu Hajós a rămas de pomină. Somnul îi era atât de adânc, încât nu era chip să-l trezească nici măcar obișnuitul tămbălău din jur. Constatându-i de mult abstragerea profundă din timpul odihnei, ne-am decis să-i jucăm o festă: am deschis larg geamurile și i-am scos patul, cu el în brațele lui Morfeu, până deasupra trotuarului. Trecătorii întâi s-au zgâit, apoi s-au amuzat. Noi am avut grijă, ținându-l de o parte și de alta, ca nu cumva să se rostogolească din pat. Și l-am zgâlțâit până am reușit să-l trezim, în poziția insolită. Orgolios de felul lui, pe deasupra mai vârstnic decât ceilalți locatari din cameră, a fost atât de ofensat încât un timp a refuzat să ne mai adreseze vreun cuvânt.

Stând la cămin sau în gazdă, urmând o secţie sau alta din facultate, câteodată profesând fără să fi absolvit învăţământul superior, tinerii din „echipă” (de vârsta mea sau ceva mai mari, ceva mai mici) se arătau prematur talentaţi şi mulţi aveau să se afirme, de preferinţă în literatură. De unde să fi provenit o atare maturizare timpurie, o concentrare a înzestrării pentru cultură, în contact cu care mă simţeam mărunt ca statură, norocos ca învăţăcel? Presupun că perioada din urmă, trăirile dramatice din anii ultimului război mondial au contribuit decisiv la accelerarea formării contingentelor în cauză. Dacă ai rămas în viaţă, după încercări teribile, ori ca evreu deportat, ori în calitate de creştin mobilizat la muncă sau în armată, era contra naturii să te păstrezi „călduţ”, în mediocritate; erai motivat să storci din tine cât mai multe dintre şansele pe care ţi le oferea supravieţuirea, să-ţi biciuieşti posibilităţile, spre a grăbi realizarea lor.

Aşa s-a întâmplat şi cu numeroşi tineri români cam de aceeaşi vârstă, fie aşteptând în Ardealul de Nord ocupat întregirea ţării, fie refugiindu-se în Sud, pe cont propriu, în diferite oraşe sau, odată cu Universitatea „Regele Ferdinand I”, la Sibiu. S-ar putea compara viitoare destine din cele două universităţi încă separate, pentru a demonstra o similară formare accelerată a contingentelor studenţeşti în anii imediat postbelici. Dificultatea consta în efectivul paralelism al viitoarelor personalităţi de o parte şi de alta, între care, în ciuda bunelor intenţii de a se cunoaşte reciproc şi de a-şi urmări cât de cât împlinirile, s-au interpus, la nivel profesional, bariere lingvistice greu de surclasat.

Câţi clujeni unguri au urmărit revista *Echinox*, care în 2008 a sărbătorit patru decenii de la înfiinţare şi care, în anii ’70 şi începutul anilor ’80, prin Ion Pop, Marian Papahagi, Ion Vartic, Aurel Codoban şi colaboratorii lor, a înscris pagini importante în istoria publicisticii nonconformiste româneşti? (Redacţia era, de altfel, găzduită tocmai în clădirea fostului nostru cămin, de peste drum de Universitatea „Babeş”!) Dar şi invers: câţi intelectuali români din Cluj au fost la curent cu disputele găzduite, tot atunci, în revista săptămânală *Utunk* şi în publicaţia lunară *Korunk*?

Să recurg însă la un exemplu comparativ mai limpede. Întreaga obşte scriitoricească românească a urmărit cu sufletul la gură avatarurile pe care le-au traversat Mircea Zaciu, Marian Papahagi şi Aurel Sasu cu *Dicţionarul scriitorilor români*, din care două volume, gata de tipar în 1984, au fost oprite în 1985; şi care nu a putut să apară decât după schimbarea de regim, în patru volume (1995, 1998, 2001, 2002). În contrapartidă, *Romániai magyar irodalmi lexikon* (*Lexiconul literar maghiar din România*) a fost publicat în cinci volume – ultimul defalcat în V/1 şi V/2 (în 1981, 1991, 1994, 2002, 2010). Adaug că primele două volume l-au avut ca redactor-şef pe Balogh Edgár, din generaţia vârstnică, iar următoarele – pe Dávid Gyula, colegul meu de literatură maghiară, pe care a absolvit-o în 1951: acelaşi an în care Mircea Zaciu absolvise literatura română (peste un an susţinându-şi licenţa). Simplu spus: Zaciu şi Dávid, principalii realizatori ai dicţionarelor de literatură română şi, respectiv, de literatură maghiară din România, au fost studenţi în

același timp la cele două universități clujene. Și-au urmărit activitatea ulterioară? Poate numai Dávid – bun cunoscător al limbii și literaturii române – pe a lui Zaciu. Oricum, de dicționarele lor au beneficiat cu totul alții. Dicționarul coordonat de Zaciu e prezent în bibliotecile din București, al lui Dávid – în cele din Ardeal și Budapesta. Amintitele falii de limbă își spun cuvântul în respectivele afinități elective.

Personal mă aflu în postura atipică a cuiva trecut de la limba maghiară la limba română. Nu-mi asum rolul de punte între culturi, deoarece pe una am părăsit-o și, după câțiva ani de publicistică bilingvă, m-am înscris exclusiv în cealaltă; dar măcar pot să nu uit pepiniera de talente viguroase întâlnite în acei doi ani la „Bolyai". În vizitele mele ulterioare clujene, pe unii dintre ei îi voi revedea – totuși nu atât de frecvent ca pe amintitul grup Mircea Zaciu, Ion Pop, Marian Papahagi, Ion Vartic, Aurel Sasu, de regulă în locuința profesorului mentor...

Cu iluzia de a atrage atenția unora dintre cei care nu le cunosc performanțele, îi enumăr pe câțiva dintre viitorii literați unguri. De astă dată ei sunt toți creștini prin confesiunile cărora le aparțin sau pe care le împărtășesc. Nădăjduiesc că voi ilustra, dacă nu amintita cauză presupusă a dezvoltării lor vertiginoase, oricum, efectul ei vizibil. Încep cu trimiteri succinte, într-o manieră biografică punctiformă, de dragul evidenței. Mă voi opri apoi, mai pe îndelete, la un caz, după părerea mea, semnificativ la nivel maximal.

Sütő András nu era student. Născut într-o familie de țărani săraci (la Pusztakamarás sau Cămărași, în 1927), a urmat colegiul la Aiud, gimnaziul la Cluj, ambele reformate. A întrerupt tentativa de a urma actoria. Pe timpul meu lucra la ziare și reviste, în curând ca redactor-șef, întâi la Cluj, apoi la Tg. Mureș. Ne-am cunoscut, iar ulterior destul de bine. Între timp s-a impus ca unul dintre prozatorii – cu timpul, și dramaturgii – maghiari de frunte ai țării, bine cunoscut și peste hotare. Avea să cumuleze numeroase funcții și distincții. Dacă până târziu va avea un parcurs literar și obștesc privilegiat, în ultima perioadă a regimului Ceaușescu se va afla în opoziție; îl va apăra însă de repercusiuni faima dobândită în Ungaria, ca scriitor maghiar ardelean de frunte, editat, citat, comentat, prezent și în manualele școlare. Va pierde un ochi în confruntările etnice violente din Tg. Mureșul primului an postdecembrist.

Benkő Samu a fost și a rămas, printre noi, savantul prin excelență. Exact de vârsta mea, a absolvit Filosofia, a fost preparator și asistent al lui Gaál Gábor, după aceea cercetător și cercetător principal la secția clujeană a Academiei, apoi la Biblioteca Academiei. Secondat de istoricul arhitecturii ardelene B. Nagy Margit, soția sa, a devenit, la rândul său, un istoric emerit al instrucției și culturii transilvane. S-a ocupat intens de moștenirea lui Bolyai János. S-a aplecat asupra relațiilor maghiaro-române, cu înțelegere pentru situația și mișcările populației românești. (Mi-a explicat, odată, erorile comise de Kossuth Lajos și reacția îndreptățită față de ele din partea lui Avram Iancu.) Printre multe alte colaborări, și-a dat obolul inclusiv la elaborarea amintitului lexicon al literaturii maghiare. De politică nu s-a ocupat, s-a retras toată viața în cercetare. Este „membru extern" al MTA, Academia de Științe din Ungaria.

(În timp ce eram *senior fellow* la Budapesta, internat la Spitalul „Szent János”, „Sfântul Ioan”, pentru a mi se extirpa nişte pietre de la rinichi, m-am trezit în rezerva mea cu Samu, rudă – mi-a dezvăluit – cu directorul secţiei de urologie. Tocmai pregătea o conferinţă pe care s-o ţină la biserica din Piaţa Kálvin. Mi-a mărturisit însă, simplu şi franc, iar asta în 1997, că, deşi fiu de pastor reformat, nu şi-a renegat necredinţa adoptată pe vremea când era student. Şi, la fel, onorurile academice obţinute pentru rezultatele muncii sale nu l-au putut face, în calitate de istoric – mi-a precizat cu acelaşi prilej –, să renunţe la Marx, cu atât mai puţin să-l denunţe în termenii la modă, oportunişti pe dos.)

Mai invoc, dintre colegii de facultate, doi viitori scriitori-redactori.

Fodor Sándor, născut la Csíksomlyó, Şimleul Ciucului, în 1927, a urmat şcoala catolică, apoi secţia română-germană din facultate. După absolvire (1950) şi-a diversificat activitatea în trei direcţii: a scris nuvele şi povestiri, a tradus cărţi din literatura română clasică şi contemporană, a fost redactor responsabil la revista pentru copii *Napsugár* (*Raza de soare*), unde a şi colaborat multă vreme cu Bajor Andor. Nu ştiu de ce, de fiecare dată când aveam să-l reîntâlnesc, în deplasările mele la Cluj ori ale sale la şedinţele Uniunii Scriitorilor din Bucureşti, îl abordam, pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios, cu formula „Fodor úr”, „domnule Fodor”, în ciuda faptului că ne tutuiam, dar poate şi pentru a marca faptul că la facultate nu fuseserăm prieteni apropiaţi.

Dávid Gyula, coleg cu mine, în acelaşi an, a absolvit facultatea în 1951, dar, după puţini ani de activitate în meserie, a suferit una dintre cele mai crunte nedreptăţi cu putinţă: pentru vina inventată de a fi subminat legalitatea socialistă, a fost judecat, condamnat şi întemniţat în 1957 (evident, ca plată pentru evenimentele de la Budapesta din 1956), fiind reabilitat abia în 1969. Un an mai târziu a fost învestit să conducă redacţia clujeană a Editurii Kriterion. A publicat şi adnotat numeroase volume, s-a ocupat intens de relaţiile literare româno-maghiare, a tradus la rândul lui din literatura română, a studiat tradiţiile culturale maghiare din Ardealul interbelic. Aminteam mai înainte de rolul lui covârşitor în realizarea lexiconului literaturii maghiare din România. Nici cu el nu am fost propriu-zis prieten, dar am întreţinut de-a lungul deceniilor relaţii cordiale, în măsura în care, în urma suferinţelor îndurate, a fost dispus, în genere, la exteriorizări.

E momentul să-l invoc însă pe unul dintre prietenii mei cei mai apropiaţi decenii de-a rândul. De ce îl amintesc aici? Fiindcă Domokos Géza va fi numit director al Editurii Kriterion în 1969; iar printre primele sale măsuri reparatorii va fi instalarea lui Dávid Gyula în fruntea filialei clujene a editurii. Revin însă la începuturi.

„Géza” şi „János”, cum aveam să ne tutuim în curând, de aceeaşi vârstă cu mine, născut la 18 mai 1928, tot la Braşov, mutat apoi la Sf. Gheorghe, a sosit la Cluj şi s-a înscris la Secţia maghiară de la „Bolyai” abia în 1948 (întârziase cu un an absolvirea liceului). N-a urmat, aşadar, decât anul I la facultate, după care a plecat (nu fără recomandarea mea insistentă), în grupul bursierilor români, la Institutul de Literatură de la Moscova. Ne-am împrietenit

de la început, într-un fel l-am luat sub aripa mea protectoare și i-am vegheat dezvoltarea. Venea din cea mai săracă pătură din secuime, era copil din flori, mama lui lucra din greu ca slujnică și spălătoreasă, pentru a reuși să-l întrețină cum se cuvine. Cultură nu avusese de unde să acumuleze. Era însă extrem de inteligent, dispus să asimileze cunoștințele celor din jur. Deși adevărul e că frecventarea cursurilor și studiul la bibliotecă nu-l atrăgeau cu precădere. Nimerise într-o lume colorată, cu mulți colegi interesanți și îndeosebi multe colege atrăgătoare. Plăcea tuturor, avea în ochii fetelor un vino-ncoa' irezistibil. Curtându-le, se afla ca peștele în apă. Nu aveam cum și nici nu am pretins vreodată să-i concurez succesele. M-am mulțumit să-i fiu un soi de mentor, chiar dacă de vârstă identică. Ne înțelegeam în toate, în studenția clujeană, în cantonamentul bucureștean, în vacanțele de după anii moscoviți, respectiv leningrădeni, după încheierea facultății și în timpurile ce aveau să urmeze; până la un incident târziu, care nu-și are locul aici.

Domokos Géza va cunoaște o ascensiune politică semnificativă: membru în biroul CC al UTC (1956-1966), membru supleant în CC al PCR (1969-1984), director al Editurii Kriterion (1969-1990). La 22 decembrie 1989 va fi ales în Consiliul Frontului Salvării Naționale. Va fi primul președinte, fondator, al UDMR. Ca deputat, va reprezenta județul Covasna în legislatura din 1990-1992.

Toate aceste funcții și onoruri nu i-au întunecat judecata cumpănită. A plătit, desigur, obolul cuvenit pentru ele. A scris puțin.

Afectat de o boală cardiacă s-a retras la Sf. Gheorghe. Soția, Éva, a suferit un accident fatal: a alunecat în bucătărie și s-a lovit mortal la cap. Văduv, i-au rămas un fiu în oraș și unul emigrat în SUA.

A murit la 27 iunie 2007, la scurt timp după ce a împlinit 79 de ani. A avut parte mai ales de onorurile noii conduceri a Uniunii Democrate Maghiare din România.

## 29

Székely János merită o discuție aparte. Din mai multe motive: m-a fascinat în acel unic an universitar cât i-am fost aproape (mai mult eu lui decât el mie); după aprecierea mea, el anume avea să ajungă cel mai important scriitor maghiar din România din a doua jumătate de secol XX, confiscat de o unică utopie, aceea a cărții, fără nici o umbră a vreunei alte iluzii, spre diferență de majoritatea dintre noi; abia după trei decenii, un volum autobiografic îmi va dezvălui enigma personalității lui, pe care o resimțisem de când ne întâlniserăm ca studenți, fără a mi-o putea explica.

Cuvântul *székely* înseamnă „secuiul". Între unguri e un nume răspândit. Detaliile celui mai ilustru purtător al său n-aș sfătui pe nimeni să le identifice în Google: la „Székely János", trei sferturi dintre informații le confiscă un jucător de la Steaua și alte echipe de fotbal, o parte din rest evocă un episcop, alta se referă la fiul scriitorului, parcurgând cariera de sculptor – abia spațiul

rămas îl privește pe cel căutat. Noroc de alte surse pe care le avem la îndemână, pe lângă amintirile proprii.

Székely János „al meu” s-a născut la Turda, pe 7 martie 1929, de unde a trecut la Tg. Mureș. Aici a urmat Colegiul Reformat, unde a și dat bacalaureatul în primăvara anului 1948. În toamna aceluiași an a sosit la Cluj și s-a înscris la Secția de filosofie a facultății noastre. Avea vârsta de 19 ani, nimic nu-i trăda antecedente neobișnuite. Îmi scapă împrejurarea în care ne-am cunoscut, probabil prin intermedierea vreunuia dintre mai vârstnicii mei prieteni de la Filosofie. Cu atât mai exact îmi stăruie în memorie alura și comportamentul său.

Era un tânăr arătos, zvelt, de înălțime medie, cu păr blond, pieptănat meticulos, cu cărare într-o parte. Sărea în ochi partea din îmbrăcămintea de care nu se lepăda vreodată: pantaloni de călărie vârâți în cizme înalte, zilnic lustruite până la strălucire. Habar nu aveam de sursa opțiunii, nu ne-o mărturisise, ca de altfel mai nimic din ce-l caracteriza.

Vorbea rar și laconic. Era meditativ, introvertit, cumva autist. Dar se distingea prin maniere impecabile. Era nu doar retras, ci și modest, cumpănit, ordonat, binecrescut și binevoitor: un coleg de încredere. Totodată caracterul îi trăda și orgoliul. La vedere timid, în subtext – tenace. Blând – și de neclintit. Nu evita întâlnirile, dar nici nu participa activ la ele. Observa, urmărea, înmagazina. Părea un visător, evident (o evidență ulterioară!) își pregătea menirea scriitoricească, dar nici nu o deconspira, nici nu se fălea cu certitudinea ei. Între atâția colegi guralivi, gălăgioși, „activiști” în toate planurile – era un „pasivist” asumat programatic. Politica nu-l interesa deloc. Nu avea încredere în programe. Nu aștepta nimic de la obște. Nu era „membru” al vreunei formațiuni, nici pe vremea aceea, nici ulterior, dacă exclud Uniunea Scriitorilor, unde însă tot nu avea vreo funcție.

Într-un cuvânt: o pasăre rară, cu amintita vorbă ungurească, *fehér holló*, „o cioară albă” printre ciorile negre, care ne întreceam în croncăneli. Își petrecea mare parte din timp în biblioteci, își edifica răbdător vasta cultură din „umanioare” și umanistă ca orientare.

Admiram felul lui unic de a fi și de a se comporta, dar ne mai și agasa!

A absolvit facultatea în 1952. A fost lectorul clujean al Editurii pentru Literatură și Artă între 1952 și 1956. Revenit la Tg. Mureș, a lucrat tot restul timpului, din 1956 până în 1989, ca responsabil al secției de poezie al revistei lunare *Igaz Szó* (*Cuvântul adevărat*). Și-a câștigat subzistența, totdeauna modestă, doar în această calitate de redactor. În rest n-a făcut decât să citească și să scrie. În clipa împlinirii vârstei de 60 de ani s-a pensionat fără să stea pe gânduri. De răgazul binemeritat n-a beneficiat decât trei ani. A murit, în orașul unde și-a petrecut aproape întreaga viață, pe 23 august 1992.

Nu ne-am reîntâlnit decât rareori, fugitiv. La restaurantul Uniunii Scriitorilor de pe Calea Victoriei am stat de vorbă o dată mai pe îndelete, dar felul lui, în continuare taciturn și retractil, a îngreunat reapropierea. Cu atât mai mirat am fost când, expediindu-i un exemplar din cartea mea *Secolul nostru cel de toate zilele*, mi-a răspuns cu o scrisoare de mulțumire pentru paginile pe care i le-am consacrat. Ceea ce voi spune în continuare nu are cum să nu

coincidă parțial cu observațiile din acel volum; de astă dată voi urma însă maniera pe care o adopt îndeobște, de a fi cât mai laconic și precis. Consecuția faptelor va fi alta. Voi evita suprapunerile literale.

Un detaliu inexistent acolo, pe care abia de curând l-am aflat, a fost unica împrejurare când Székely János a cedat conjuncturii politice. Îi arestaseră tatăl, sub obișnuitele învinuiri ticluite, în 1958, moment de „pedeapsă" pentru „crima" atitudinilor favorabile revoltei budapestane din 1956. Spre a îmbuna „organele" de anchetă și judiciare, în fapt represive, fiul s-a decis să publice câteva texte conformiste. Nu-l caracterizau defel. Dar aparținând unui scriitor deja apreciat, ele și-au atins scopul: au facilitat eliberarea părintelui. Și chiar dacă autorul a evitat ulterior să le includă în vreo culegere care-i purta numele – nici nu și-a regretat gestul, de unică supunere la prescripțiile vremii. Cu formula cărții la care ajung de îndată: „Spuneți-mi, vă rog, dumneavoastră ce ați fi făcut în locul lui?"...

Nu mă opresc nici la splendidele poezii, nici la incitantele drame, precum *Caligula helytartója* (*Procuratorul lui Caligula*) sau *Hugenották* (*Hughenoții*), pe teme istorice, dar cu ecou contemporan – piesele colegului său Sütő András vor recurge, în dramele acestuia din urmă, la aceeași dualitate; nici la volumele de eseuri, în ciuda obsesiilor noastre comune, pentru Tolstoi, Thomas Mann și alții (vezi volumul său de eseuri și recenzii *Geneza unei obsesii*), suprapuneri de atașamente artistice pe care le voi ilustra și prin cartea spre care mă îndrept.

Această anume carte continuă să mă fascineze ca o mărturie și mărturisire literară de rară forță și noblețe, din partea unui exponent de prim rang al generației noastre. Ea poartă titlul *A Nyugati Hadtest* (*Detașamentul de Vest*), cu subtitlul *Variațiuni pe o temă de marș*. Într-adevăr: seamănă unei piese muzicale, și ca temă, și ca variațiuni, cu cinci părți, legate de cinci interludii. Ar trebui neapărat editată (dacă n-a fost) sau reeditată în traducere românească, pentru arta sa evocatoare și perfecta îmbinare dintre rectitudinea etică și pregnanța estetică. Ne tot plângem de cât de rare sunt cărțile demne de a nu fi uitate dintre cele scrise la noi în deceniile de restriște, indiferent în ce limbă; și le ignorăm, ca proști gospodari, pe cele existente.

„Variațiunile" mă fascinează fiindcă replonjează în războiul care ne-a marcat pe cei de vârste apropiate, chiar dacă în modalități sensibil diferite; și pentru că – după cum am spus – dezleagă enigmatica însingurare a fostului meu coleg.

După cum precizează chiar el, călătorii pe continente îndepărtate nu i-au fost date. „Războiul mi-a fost dat." Dar în ce fel? Într-unul cu totul fantasmagoric, o întâmplare – printre multe altele – care i-a demonstrat că trăsese întotdeauna lozul pierzător, pe care, din încăpățânare, l-a metamorfozat într-unul câștigător.

În 1943 a fost mutat la o școală militară ca *huszárapród* (dicționarul explicativ român spune că „husar" e un „ostaș din cavaleria maghiară"; iar dicționarul maghiar – că „apród" a fost tânărul purtător de arme aflat în slujba nobililor medievali). În școală domnea ordinea cazonă, nu puteai nesocoti deciziile superiorilor. Împreună cu toți colegii a fost și el instruit să se ocupe

de cai, îngrijindu-i şi învăţând să-i călărească. Chiar dacă au urmat exerciţiile, arme n-aveau unde şi pentru ce să folosească. Războiul era pe terminate. Dar frontul se apropia inexorabil. Şi atunci, în septembrie 1944, comandamentul horthyst din Tg. Mureş a decis ca unitatea tinerilor cavalerişti din şcoala militară să fie trimisă pe ultimele linii de front, spre vest. Mai exact: în direcţia nord-vest, călare prin Polonia şi şesul ei în curând acoperit de viscol, către Germania, străbătându-i şi acesteia porţiuni întinse. De ce toate acestea? Imposibil de lămurit.

Să luăm aminte: la debutul aventurii neobişnuite, cavaleristul nostru avea 15 ani şi jumătate. Era de o maturitate aproape neverosimilă pentru încercările prin care avea să treacă. Şi care, dacă le va supravieţui, îl vor sălta cu mult deasupra bietelor noastre naivităţi.

Prin forţa împrejurărilor, naraţiunea e terifiantă, deşi precisă, chiar simplă, lipsită de gesticulaţii, despuiată de facilităţi, fără sentimentalisme: o poveste mereu la obiect despre călăi şi victime, răsfrântă în fragilul şi tot mai rezistentul suflet al unui adolescent constrâns de viaţă să se asume ulterior ca povestitor experimentat.

Rolurile de victimă şi de călău şi le pot revendica, spre exemplu, şi calul, şi călăreţul. Un cal de instrucţie blând, totuşi năbădăios ori de câte ori era încălecat; drept pedeapsă, ucis în bătăi de stăpânul său, din rândul elevilor prematur încrâncenaţi – pentru a se constata, prea târziu, că acel cal avea, din născare, un defect exact la vertebra pe care apăsa întreaga greutate a călăreţului, provocându-i dureri atroce.

Principala victimă era însă un coleg de şcoală şi detaşament, batjocorit de profesori, maltratat de elevii mai mari, bătut pentru amuzamentul lor şi fiindcă-l pecetluiseră idiot, deşi probase contrariul prin enunţurile lui sucite: „Ostaşii sunt deştepţii care trăiesc din faptul că or să moară"; „Oare pământul n-ar fi mai convenabil pentru trai dacă pe el n-ar exista oameni?". Dar în orice echipă instruită ca să omoare trebuie să existe o victimă, măcar pentru destindere.

Culmea e că aceşti elevi pregătiţi să ucidă nu ajung nici măcar să tragă vreun glonţ. Ei nu fac decât să fugă din faţa inamicului, ca un ultim eşalon al apărării inutile. Fug prin vânt, ploaie, zloată, mocirlă, zăpadă, viscol, odihnindu-se pe apucate, hrănindu-se cu te miri ce, îmbolnăvindu-se de dizenterie şi făcând pe ei fără să descalece, obsedaţi ca nu cumva să rămână în urma detaşamentului. Şi totuşi...

Şi totuşi sunt nişte privilegiaţi comparativ cu coloana deţinuţilor, mânată neîncetat pe jos, de către ostaşi, din Polonia prin Germania, coloană pe care tinerii călăreţi o depăşesc ziua şi pe lângă care trec din nou, după scurta lor odihnă de noapte. Nenorociţii supravegheaţi sunt tot mai puţini, supraveghetorii – tot mai mulţi. Căci, treptat, cei extenuaţi, înfometaţi, bolnavi se prăbuşesc pe marginea şoselei îngheţate. Şi atunci apare, pe motocicletă, acel ofiţer neamţ cu înfăţişare agreabilă, în ataş cu un câine-lup aşteptând nemişcat ordinul stăpânului. Acesta le cere neputincioşilor să se ridice spre a-şi continua calvarul, întâi pe un ton amabil, apoi răcnit, după aceea asmuţindu-şi câinele asupra lor, pentru ca, în final, să-i împuşte: zeci şi sute de oameni, calm şi ordonat,

pentru ca superiorii nu care cumva să-l tragă la răspundere pentru nerespectarea îndatoririi sale de călău – și, totodată, pentru ca martorii cavaleriști ai execuțiilor să nu-l denunțe pentru neglijență. Naratorul realizează asta, îngrozit: chiar dacă în urma convoiului nu mai este nici o unitate care să poată supraveghea cât de zelos execută prescripțiile, ofițerul resimte pericolul ce-l pândește tocmai din partea detașamentului de elevi călare – transformați astfel, fără a li se fi cerut acordul, în coparticipanți la uciderile în masă din preajmă.

La un moment dat, pe deținuții aflați încă pentru scurtă vreme în viață (tocmai încăierați pentru un muc de țigară aruncat de vreun paznic în șanțul de lângă drum) călăreții i-au văzut la Bergen bei Celle. Am căutat localitatea pe hartă: era un sat din sudul câmpiei aride de la Lüneburg. Cititorii îi întovărășesc de-acum pe tineri departe în vest, anume în Saxonia inferioară, regiune a cărei capitală e Hanovra, pe râul Leine. Iar naratorul însuși ne relatează popasul lor mai prelungit, într-un loc unde îi înnebunește un fum înecăcios, răspândind o duhoare insuportabilă, neresimțită nici în bombardamente, nici venind de la hoituri, nici de la propriile excremente eliminate, la nevoie, călare, direct în nădragi. Și află sursa fumului insuportabil: vine din lagărul de exterminare de la Bergen-Belsen – unde sunt uciși și arși toți cei întâlniți la Bergen bei Celle. (Adaug: lagărul fusese deschis în 1943, la 65 km de Hanovra, cu până la 73 000 de locuri de internare temporară în vederea exterminării.)

Terminându-se războiul, se încheie și absurdul marș de o mie de kilometri al detașamentului. Tinerii sunt capturați, dezarmați, internați într-un lagăr englez pentru prizonieri de război, sub supravegherea, neașteptat de blândă după cele îndurate, a unei companii de ostași scoțieni în fustanele. Naratorul stă șase luni acolo. Revine la Tg. Mureș abia în a doua jumătate a anului 1946. Peste doi ani își susține bacalaureatul și se înscrie la universitatea unde aveam să ne cunoaștem.

Astfel i se încheie avatarurile. N-aș trece totuși cu vederea alte câteva detalii din carte. Cel mai cumplit e rememorarea tragediei unuia dintre profesorii săi, încă înaintea marșului forțat. Pe acel profesor blând din fire îl mobilizaseră când războiul era deja pierdut și începuseră dezertările din unitățile horthyste nord-ardelene. Comandamentul decide ca dezertorii prinși să fie executați chiar în unitățile lor, de către propriii colegi. Pe un astfel de evadat, doi jandarmi îl readuc pentru a fi împușcat. Un ofițer, în civilie tot profesor, e aproape de a-și încheia orele de serviciu, dar le scurtează cu bună știință, transferând sarcina ignobilă prietenului care îi urmează în gardă. Acesta e obligat să acționeze. Aliniază plutonul de execuție. Soldații nu-i execută însă comanda. Știind că, pentru nesupunere, tribunalul militar va trece prin foc pe fiecare al zecelea soldat din unitate, iar condamnatul tot nu va scăpa cu viață, în disperare de cauză ofițerul îl împușcă pe acesta cu mâna proprie. După război, fără să fie reclamat de cineva, se autodenunță. La proces, cel de serviciu înaintea lui vrea să ia asupra sa vina pentru fatala tergiversare. Judecătorul îl lămurește însă: un criminal virtual nu este unul real. Deci îl condamnă pe călăul care a fost victima colegului și prietenului

său. Omul își ispășește pedeapsa, după eliberare mai trăiește puțin, mor amândoi, cel nenorocos și cel aparent norocos. Și tocmai aici cade, ca o secure, întrebarea naratorului invocată la început: „Spuneți-mi, vă rog, dumneavoastră ce ați fi făcut în locul lui?”.

Autorul detestă războiul, violența, nedreptatea. Cum am spus, preferă să se numere printre înfrânți. Ca prizonier a luat însă parte la jocul inventat cu colegii săi: câștigător să fie, invers decât uzanțele, tocmai ultimul scos din pălărie. În acest fel a și câștigat perechea de bocanci nou-nouți repartizată de scoțieni întregii barăci.

Întâmplarea e ridicată la rang de paradigmă: de câte ori a nimerit rău – i-a surâs binele. L-au luat la școala militară în ultimul an de război pierdut. L-au mânat o mie de kilometri, înghețat și înfometat. Ruinat, a văzut Europa în ruine. A trăit șase luni în lagărul de prizonieri. Avea timp să rememoreze ororile la care asistase. Dar...

...Dar și-a fortificat dreapta judecată, a înțeles de timpuriu „tot ce are greutate și importanță”. În privința oamenilor, a comportamentului lor. În privința culturii. Căci, dacă până la 16 ani nu ascultase muzică, primul concert la care a nimerit într-o biserică germană, aproape de finalul calvarului său, a fost unul din Johann Sebastian Bach. Și dacă până atunci nu parcursese nici măcar cărțile destinate copiilor ori adolescenților, ca prizonier, întâiul volum care i-a căzut în mână a fost *Război și pace*. Bach și Tolstoi: aproape ca o pereche de bocanci nou-nouți pentru cineva care până atunci nu ieșise din opinci.

Șansa ultimului de a ajunge primul. Important e ca, dacă ești victimă, în nici o împrejurare să nu devii călău ori sluga călăilor.

Autorul e orgolios. Într-atât încât spune că până la moarte se va „iubi” (acesta e verbul folosit) „pentru asta”, pentru a se fi atașat „la tot ce are greutate și importanță”.

Această mărturisire va patrona întreaga viață a scriitorului, din păcate nu atât de lungă pe cât ne-am fi dorit-o. Cu multe volume, minunat fiecare. Mereu de o verticalitate exemplară.

Retroactiv, toate aparentele lui ciudățenii din studenție își dobândesc nu doar explicația, ci și justificarea. După o asemenea adolescență, n-avea cum să se împărtășească din tinerețile noastre. Putea de față cu noi să tacă – dar nu să mintă.

Modest, amabil, curtenitor, cu cei șapte ani de acasă și cu toți cei nouăsprezece din lume (cumplita lume reală și minunata lume ideală, descoperită pe urmele lui Bach și Tolstoi), colegul meu Székely János îmi era mult superior.

## 30

Poezie și adevăr. Transfigurarea artistică a faptelor o alternez cu întâmplări reale. Și, pentru încă o scurtă vreme, nu părăsesc războiul mondial, căci el a lovit familia măcar a uneia dintre rudele mele. Toți ceilalți i-am supraviețuit.

Am evocat episodul când mama transmitea ziarului ei corespondențe din București. Locuia acolo la sora ei Agneta, Ági, măritată cu Heinrich Scharfstein, originar din Cernăuți. Apoi mama s-a întors la Brașov, de unde a plecat curând la Budapesta, iar de acolo a emigrat în Anglia.

Familia Scharfstein a mai rămas câțiva ani pe loc. În 1939 s-a născut fiica lor, Simona/Monica/Moni. Tatăl ei, înstărit, dar nesigur în privința viitorului apropiat, a decis să emigreze. Voia să ajungă departe, într-o lume nepericlitată. Dar nu-i mai rămasese pentru alegere decât o rută indirectă.

S-au dus, așadar, la Budapesta (mama deja plecase în Anglia) și, prin intermediul Ambasadei Suediei, au obținut vize sud-americane. Era vorba, probabil, de una dintre acțiunile de salvare a evreilor inițiate de diplomatul suedez Raoul Wallenberg, dispărut, către sfârșitul războiului mondial, în Ungaria ocupată de trupele sovietice (în drum, cu mașina, spre cartierul general, din Debrecen, al comandantului Rodion Malinovski) și mort în Gulag, după indicii neoficiale, în 1947. În Buda – partea vestică, deluroasă, rezidențială a Capitalei ungare – amintirea i-o străjuiește un monument impresionant.

Cei aflați în așteptarea plecării peste ocean au găsit adăpost într-o clădire „garantată” de autorități. Ea a fost însă minată de nemți și, într-o noapte, aruncată în aer. Scharfstein a murit, împreună cu mulți alții care se consideraseră până atunci „norocoși”. Printr-o întâmplare, soția și fiica fuseseră în vizită la o cunoștință și, din cauza restricțiilor și pericolelor de circulație după lăsarea serii, au înnoptat acolo. Așa au rămas în viață.

Au obținut acte false (Simona pe numele „Kovács Marika”) și, în lunile terorii „Crucilor cu săgeți”, adică a bandelor „*Nyilas*”, au stat ascunse în pivnița unei familii protestante, dispuse să-și pericliteze existența de dragul lor. Când, în final, i-a denunțat un vecin, trupele rusești pătrunseseră de-acum în oraș.

Au revenit acasă. Mătușa mea s-a recăsătorit. Noul ei soț, Pavel Vaida, se afla după o altă experiență teribilă: fusese dus în Est la muncă forțată, evadase, nimerise la partizani, luptase în rând cu ei împotriva hitleriștilor, undeva în pădurile belaruse. După întoarcere i-a fost recunoscută această activitate, dar niciodată n-a tras vreun folos de pe urma ei. Au avut tot o fiică, pe Ekaterina/Kati, născută la Gheorgheni în 1948. După puțin timp, familia s-a mutat la Cluj. Aici domnul Vaida a fost contabil la Centrul de Librării.

Spre finalul studenției mele, în preajma mea se aflau, pe lângă mama cu soțul ei, și mătușa cu cele două fiice, una elevă, alta bebeluș. Nu țin minte ca vreodată să le fi vizitat. Aveam să le urmăresc viața abia mult mai târziu.

Simona, măritată Bădilescu, a terminat, ca și Ilie, soțul ei, Facultatea de Chimie la București, au lucrat la Onești și Pitești, pe urmă au fost trimiși oficial la muncă într-o țară maghrebiană, de unde s-au evaporat, *via* Paris, spre Montréal.

Kati a urmat franceza la „Babeș-Bolyai”, a fost repartizată la Sf. Gheorghe, unde a lucrat ca profesoară până la emigrarea, împreună cu mama și cu soțul ei Victor, în Israel, stabilindu-se la Haifa.

Mai am câteva „povești” cu privire la această ramură a familiei mele materne.

Heinrich Scharfstein virase o sumă importantă de bani într-o bancă din Zürich. În afara lui, codul îl cunoștea doar o rudă a sa, cetățean elvețian. De aici încolo am auzit câteva versiuni ale pierderii banilor. Una: ruda respectivă nu a mai recunoscut existența lor. A doua: aceasta a murit și li s-a pierdut urma. A treia: mătușa, antipatizându-și ginerele, pentru ca Ilie să nu beneficieze de avere, i-a tăinuit și fiicei sale numele intermediarului (versiunea mamei, probabil fantezistă). Oricum, potrivit indicației depunătorului, dreptul retragerii banilor îi aparținea exclusiv Simonei. Și, cum-necum, ea nu a intrat niciodată în posesia lor, deși, cu un soț grav bolnav de plămâni, apoi cu o fiică și o nepoată întreținute din unica ei leafă, banii elvețieni ar fi scos-o din grijile care o covârșeau.

Indiferent de scenariul exact, întâmplarea e cât se poate de caracteristică: băncile elvețiene, în seifurile cărora evreii periclitați de Holocaust și-au depus averea, s-au prevalat mereu de secretul conturilor și au făcut tot posibilul pentru ca moștenitorii rămași în viață să nu poată prezenta suficiente acte spre a intra în posesia respectivelor depuneri.

Mătușa Agneta, pentru că a fost ascunsă în acea pivniță budapestană, împreună cu Moni, le-a fost binefăcătorilor ei atât de recunoscătoare încât, după eliberare, a trecut, pe loc, la credința lor protestantă. Personal nu auzisem niciodată ceva în legătură cu această convertire – până când mătușa a înaintat, alături de Kati și Victor, cererea de emigrare în Israel; iar ambasada i-a refuzat-o pe motiv că... nu este evreică! Mai exact: i se permitea să-i însoțească, dar fără să beneficieze de pensie sau de alte avantaje rezervate evreilor. Extraordinar, cum de au aflat organele israeliene abilitate această convertire budapestană, despre care mama mi s-a jurat că nu avusese habar, ea nefiind pomenită și nici practicată vreodată. Ajungându-și curând din urmă fiica și ginerele, Ági a trebuit să treacă printr-o lungă exorcizare, de la *mea culpa* în scris până la procedeele de redobândire canonică a iudaității trădate, conform cu prescripțiile rabinatului.

În lumina traversării tuturor acestor furci caudine, cu adevărat hazlie este ușurința cu care, în schimb, li s-a acordat intrarea, cu toate drepturile aferente, întregii familii răsfirate a lui Victor Frank: soție, frate, soră, mamă, nepoți. Totul s-a bazat pe tată, vechi ilegalist comunist, refugiat în interbelic din fața pericolului arestării în Argentina, căsătorit acolo cu o localnică de confesiune catolică, împreună cu care a revenit, după război, la Cluj, unde el s-a și prăpădit. Ei bine, acest tată, indiscutabil evreu, „i-a tras" după el pe toți membrii apropiați ori îndepărtați ai familiei sale, de o iudaitate mai mult decât îndoielnică. Datorită lui i-a fost, până la urmă, concedată și cuscrei revenirea în turma pierdută. Iar catolica mamă a lui Victor s-a arătat cât se poate de mulțumită de ultimii ei ani de viață din Israel, unde, în fine, și-a regăsit, printre multe alte grupuri de imigranți, și pe cel nativ sud-american, oferindu-i-se prilejul să converseze cu prietenele în spaniola lor îndrăgită.

Printre obsesiile vremii trebuie să reamintesc importanța acordată rubedeniilor cuiva. În autobiografiile pe care am fost pus să le completez de timpuriu și ale căror date au început apoi să migreze dintr-o fișă de cadre

într-alta, laolaltă cu referințele colectate din partea cunoștințelor, binevoitoare ori dimpotrivă, rudele ocupau o pondere capitală.

Efectele puteau semăna, nu o dată, anecdotei sovietice auzite mai târziu. Se întâlnesc, după o îndelungată despărțire, doi frați: unul e demnitar, celălalt, un marginalizat. Fratele sus-pus îl întreabă pe cel în mizerie:

— Cum de-ai nimerit așa de rău ca fost ostaș roșu?

— Am avut un frate albgardist. Dar tu, fost albgardist, cum de ai devenit un privilegiat?

— Simplu: fratele meu a luptat în Armata Roșie!

Personal, neavând surori și frați, am scăpat de o belea posibilă. Aveam, în schimb, mulți unchi și mătuși, veri și verișoare; eram obligat să dau seama despre fiecare și toți. Un timp încă n-am întâmpinat dificultăți în recapitularea lor, întrucât cei mai mulți trăiau la Brașov, Timișoara, București. Cu excepții semnificative, totuși: mătușa paternă Elisabeta și fiica ei Vera – care se refugiaseră pentru un timp, după război, în casa bunicilor Steinberger. Cele două fuseseră dintotdeauna budapestane, purtând numele de Várkonyi. Iar când, după întoarcerea acasă, aveau să ia calea exilului, verișoara trecând, în 1949, clandestin granița austriacă și ajungând, cu soțul ei, după un sejur parizian, în Montréal, iar mătușa îi va urma în 1956, în timpul revoluției, cu granițele Ungariei temporar deschise – voi întâmpina destulă bătaie de cap la completarea rubricii „rude care au părăsit România”. Cum era să lămuresc, într-un singur rând rezervat acestei categorii rău famate, că ele nu părăsiseră o țară ai cărei cetățeni nu fuseseră și unde nu avuseseră „domiciliul stabil”?!

E drept, povestea avea să se complice pe măsură ce veri trăitori aici vor pleca de asemenea în străinătăți. Bunicul Victor și unchiul Emeric au urmat-o pe Elisabeta la Budapesta. Vărul meu după tată va pleca din Timișoara la Stuttgart și va deveni Georg Ludwig Fischer. (Pe urmă mi-a povestit cum a fost învățat ca, la prima intrare în RFG, când e pus să completeze o fișă cu numeroase întrebări, să păstreze o copie cu răspunsurile sale, pentru ca pe viitor să repete mereu aceleași lucruri, indiferent dacă pe de-a întregul reale sau alături de adevăr. Trebuia să nu poată fi prins de computer cu nepotriviri. Așa s-a declarat, împreună cu soția și două fiice – acestea cu o înfățișare marcat evreiască – drept șvabi luterani. La prima revenire în urbea natală a cumpărat de la un pastor local actele de naștere și de botez doveditoare pentru toți membrii familiei sale.)

O mare parte dintre rudele mamei vor lua și ele calea exilului: nu numai sora și fiicele acesteia, în Israel și Canada, ci și fratele Ștefan, cu noua lui familie, soție, fiică și fiu, tot în Israel, de unde fiica va pleca mai departe, în Australia. Aici problema era că pe verii din urmă nu-i văzusem niciodată și, în caz că ne-am fi întâlnit, nu aveam cum să ne recunoaștem.

Potrivit „mitologiei de cadre”, trebuia să le trec totuși în rubricile cu pricina. Și nu era chip să explic – și să fiu crezut – că nu le pot oferi adresele din simplul motiv al ignorării lor. În unele situații cunoșteam țara și orașul, în altele – nici măcar localitatea unde se așezaseră. Degeaba m-ar fi somat să indic unde anume trăiau, de pildă, fratele mamei cu familia, cu atât mai

puțin aș fi fost în stare să precizez adresa ulterioară din Sidney a verișoarei mele necunoscute sau cea a fratelui ei – din ce localitate israeliană?!

Șase unchi și mătuși, opt veri și verișoare, aflați încă în țară ori deja răspândiți pe alte meridiane, unii vârstnici decedați cu timpul, unii tineri purtând cu totul alte nume: cine putea ține socoteala lor exactă, una care să satisfacă exigențele vigilenților responsabili de cadre?!

Fiecare dintre noi găseam subterfugii, uitam persoanele incomode, săream peste detalii neplăcute, pe care uneori nici nu le cunoșteam.

La drept vorbind, cu timpul, ritualul mărturisirilor avea să devină formal, nu conta atât caracterul lor exhaustiv, cât putința de a-l șantaja, la nevoie, pe cel care trebuia strâns cu ușa. Asta, însă, mai târziu. La început, jocul se desfășurase în termeni mai serioși. „Ei” voiau să știe cât mai multe, „noi” eram dispuși, din convingere, să le ieșim în întâmpinare. Multe destine au fost frânte din cauza unor astfel de dezvăluiri. Ajungea ca o dată, din exces de zel, omul să fi mărturisit o trăsătură a sa negativă (o „rămășiță” burgheză), indiferent dacă reală sau imaginară, să fi făcut trimitere la vreo rudă cu biografie încărcată ori atitudini considerate reprobabile – și acea foaie confesivă începea să migreze dintr-un dosar într-altul, ca virtuală probă de inculpare. Și, trebuie adăugat, am fost suficient de mulți devotați care ne-am încrezut în rostul „purificator” al unor asemenea exerciții de autoincriminare.

## 31

În iulie 1948, Secretariatul Comitetului Central a constituit comisia de verificare a membrilor de partid. Au fost, mai întâi, triate „activele” centrale și județene; după care au urmat și membrii de rând ai PMR.

Tata a fost verificat în aprilie 1949. Deși voi culege indignarea sau ridicolul, nu doresc să mușamalizez acea dedicație a mea, pe care am descoperit-o pe pagina interioară de titlu a cărții lui Déry Tibor *Jókedv és buzgalom* (*Bună dispoziție și râvnă*), apărută în 1948, la Szikra Kiadó (Editura Scânteia) din Budapesta: „Tatii, cu prilejul verificării sale. Cu dragoste tovărășească, János. 49 IV 15”. (În maghiară, succesiunea datării este: an, lună, zi.) Incredibil! Să fi fost atât de orbit de entuziasmul juvenil, încât să ignor gravele urmări pentru el și pentru mine ale unei posibile excluderi din partid.

(O dovadă e și scrisoarea pe care aveam în curând să i-o trimit, în intervalul dintre eliminarea lui, ca fost burghez, și reprimirea sa, după câteva săptămâni, ca fost simpatizant comunist, „tovarăș de drum” atestat de mai mulți ilegaliști; o scrisoare pe care n-o mai am, dar în care, țin bine minte, îl îndemnam să accepte excluderea ca pe un lucru de înțeles, doar fusese comerciant, „exploatator”, așadar va trebui să probeze suplimentar îndreptățirea de a se afla în rândurile „avangărzii clasei muncitoare”.)

Întâmplarea de a fi scris acea dedicație pe un volum al lui Déry Tibor (1894-1977) e, la rândul ei, hilară. Autorul era un vechi comunist, după

înfrângerea Comunei din 1919 emigrat în Apus timp de cincisprezece ani, după revenirea acasă întemnițat de câteva ori de regimul lui Horthy Miklós – dar și sub Kádár János. Motivul: rolul de disident din conducerea Uniunii Scriitorilor și din „Cercul Petőfi”, urmat de susținerea guvernului Nagy Imre din toamna anului 1956. Condamnat în 1957 la nouă ani de pușcărie, a fost eliberat, la presiunea Occidentului, în 1961 și amnistiat în 1962.

Déry a fost un prozator de valoare, cunoscut și recunoscut mai ales pentru frescele romanești *Befejezetlen mondat* (*Frază neterminată*) și *Felelet* (*Răspunsul*); dar și pentru scrierile târzii, ulterioare ultimei detenții din aventuroasa lui viață. Dintre ele, voi prefața traducerea românească a romanului *A kiközösítő* (*Excomunicatorul*), o parabolă istorică despre metodele „staliniste” de combatere a ereziilor de către episcopul de Milano, Ambrozie, în secolul al IV-lea.

Tocmai pe acest experimentator artistic antidogmatic și disident curajos – în trecut și viitor – l-am folosit ca pretext al puseului meu ultraconformist!

Prin mai-iunie 1949, verificările au cuprins și universitățile clujene. Din București a sosit trimisul centrului, tovarășul Măcicășan, fost ceferist, desemnat să prezideze comisia Centrului universitar de partid. Forurile locale i-au numit ca ajutoare încă doi membri titulari ai comisiei. Un grup tehnic a sortat și înaintat celor trei dosarele succesivilor profesori și studenți convocați spre confruntare.

Acțiunea a avut loc într-o sală încăpătoare din centru. Au fost amenajate șiruri de bănci pentru publicul doritor să urmărească desfășurarea lucrărilor. La masă stăteau președintele și membrii comisiei, în fața lor cu un scaun, pe care se așeza cel tocmai chemat la interogatoriu. Poziția acestuia era laterală, cu fața nici spre judecători, nici spre auditori, al căror număr putea să atingă și suta de persoane sau mai mult, dacă cel interogat se întâmpla să fie un profesor de vază. Dacă pe respectivul veneau să-l audieze diverși colegi și studenți, celor tineri li se alăturau precumpănitor colegi de-ai lor de an și facultate.

Era vorba de un act de judecată asemănător proceselor penale, doar că fără avocați sau procurori, mai precis, rolurile acestora asumându-și-le chiar inculpatul, respectiv judecătorii. Ori poate aș fi în drept să trimit la confesionale, de astă dată cu deosebirea caracterului lor public, fără nici o taină a spovedaniei, cu penitența hotărâtă de către instanța învestită cu puteri discreționare – decizie luată nu pe loc, ci după deliberări în spatele ușilor închise. O combinație între un tribunal și un for „ecleziastic”, în egală măsură autoproclamate. Pentru oameni din alte vremuri și rânduieli, nedumerirea vizează cvasi-unanimitatea cu care, atunci și acolo, ne supuneam ritualului. Îl consideram îndreptățit, în temeiul cauzei pe care ne deciseserăm să o susținem. Ipoteza, des vehiculată, a asemănării cu o „organizație religioasă”, disciplinată și mântuitoare, devine sustenabilă când o raportezi la exorcizarea ritualică a verificărilor.

Când am compărut în fața „treimii” judecătorești (un soi de *„troika”* autohtonă, copiată, de bună seamă, după temutele instanțe staliniste), din care numai tovarășul Măcicășan își făcea auzit glasul, colegii lui îndeplinind un rol decorativ tăcut, am vrut și eu, dincolo de puținele întrebări primite, să-mi detaliez biografia, să-mi înfățișez căutările, să-mi aprofundez tarele, într-un cuvânt,

ţineam să am un comportament cât mai adecvat unui confesional. Dar am fost repede întrerupt şi retrimis în rândul spectatorilor: persoana meu nu prezenta interes!

Nu aceeaşi a fost situaţia profesorilor mei, sau măcar a unora dintre ei. Cel mai profund mi s-a întipărit în memorie atitudinea unuia dintre aceştia, şi anume felul în care s-a comportat *el* la verificări, mult peste pretenţiile comisiei în ceea ce-l privea. E tocmai cazul prin care ţin să ilustrez îndreptăţirea asemănării enunţate – într-o răsfrângere individuală, pentru mine întru totul memorabilă.

Câteva date preliminare. Szabédi (în acte, Székely) László se număra printre intelectualii maghiari de vârf ai Clujului, ca poet recunoscut şi de confraţii din Ungaria; născut pe 7 mai 1907, într-un sat ardelean (Sáromberke), într-o familie nobiliară scăpătată, cu tatăl angajat la căile ferate. Provenea – motivaţie esenţială pentru întregul lui comportament viitor – dintr-o familie unitariană, cu un bunic pastor al acestei confesiuni protestante de orientare ascetică, rigoristă. A studiat la Cluj şi, datorită bursei oferite de Biserica unitariană, la Strasbourg. Pe lângă teologia propriei credinţe, s-a orientat spre studiul istoriei literare. În anii '30 a lucrat ca ziarist, găsindu-şi totodată maniera de exprimare poetică, experimentată încă din deceniul anterior. În anii ocupaţiei ungare s-a retras ca învăţător într-un sat; şi, din opoziţie faţă de şovinismul dominator, s-a dedicat culegerii de poezie populară românească. A semnat traduceri din Baudelaire şi Eminescu. A scris şi nuvele. Poeziile lui aveau un caracter meditativ, deseori pesimist, resemnat, pendulând între izolarea asumată şi deschiderea spre lume.

Din 1947 a predat la „Bolyai" estetica. A fost poate cel mai drag profesor al meu. A contribuit, de timpuriu, la specializarea mea viitoare. Asta şi pentru că m-a remarcat şi îndemnat să-mi diversific lecturile. Cu toţi studenţii lui se comporta exemplar. Era modest, nu-şi aroga privilegii de profesor, dialoga de la egal la egal cu cei care-i frecventau cursurile, le asculta opiniile, era întotdeauna blând, curtenitor, deşi în adâncul firii nu lipsit de severitate, rigoare, predispoziţie pentru asceză. Nu o dată l-am întovărăşit de la facultate spre centru sau în direcţia unde locuia. Cu nici un prilej nu şi-a dezminţit interesul faţă de mine ca interlocutor. Numai o privire mai atentă m-ar fi putut ajuta în a discerne în caracterul lui un tăinuit amestec de lumini şi umbre, de seninătate şi crispare, mixtură identificată abia când m-am aplecat asupra versurilor sale.

Acest om a fost, aşadar, chemat în faţa comisiei de verificare, în prezenţa unei săli arhipline. Iar audierea lui a luat o întorsătură neaşteptată.

A durat de după-amiază până seara târziu. Prezidiul a fost redus la tăcere, vorbea numai el. Şi vorbea prăbuşit în sine, neluând în seamă nici comisia, nici asistenţa. De astă dată, într-adevăr, nu făcea decât să se confeseze, cu voce slabă, dar în ritm febril, ţinând publicul cu răsuflarea tăiată.

În modestul său costum maro stătea aşezat pe scaun, cum am spus, într-o poziţie laterală, neprivind într-o parte ori alta, cu silueta lui firavă, slăbit de obsesii, gârbovit, privirea aţintită în jos, uneori prinzându-şi capul între mâini. Îşi depăna confesiunea de parcă s-ar fi aflat în deplină singurătate.

Despre ce? Despre păcat. Despre păcatele lui ascunse și care acum trebuiau aduse la lumină, întru edificarea tuturor, mai că aș spune: întru edificarea enoriașilor.

Oficia un ritual de purificare, neiertător față de sine, de o radicalitate înmărmuritoare.

Culmea era că se acuza pentru vini pe care nimeni niciodată nu i le atribuise și care puteau să-i fi bântuit tainițele sufletești fără să se fi dezvăluit vreodată.

Își scotocea sufletul pentru a scoate la iveală tot ceea ce contravenea convingerilor lui actuale. Se învinuia de misticismul cândva împărtășit, la antipodul raționalității. Își descoperea porniri șovine tainice, incompatibile cu acceptarea diversităților etnice ori lingvistice. Recunoștea chiar adeziunea resimțită față de regimul horthyst care anexase Ardealul de Nord, dintr-o nemărturisită împătimire șovină. Iar toate acestea – preciza – în subteranele inconștientului, căruia, cu duplicitatea ce-l caracterizase, avusese grijă să nu-i dea frâu liber.

Asistența era siderată. Una dintre personalitățile verticale ale obștii universitare își expurga necurățenia care i-ar fi măcinat cugetul de mult și mai cu seamă în ultimii ani de război. Își asuma pe deplin rolul de acuzator al propriilor culpe presupuse (oare în ce măsură imaginare?!), cu o radicalitate care desfidea orice circumstanțe atenuante.

Nu mai țin minte dacă această filipică incriminatoare de sine a avut urmări imediate și în ce au constat ele. Am impresia că, pentru moment măcar, comisia și-a dat seama de exagerările împinse până la enormități și nu a luat decizii categorice. Această presupunere mi-o bazez pe menținerea autoînvinuitului ca profesor al facultății noastre, în drept să-și continue prelegerile – nu mai știu, repet, dacă și în calitate, pe mai departe, de membru PMR; presupun însă că excluderea din partid ar fi atras după sine, automat, și radierea din rândul cadrelor didactice.

Oricum, eu aveam să părăsesc după câteva luni Clujul și, în timpul studiilor din străinătate, n-aveam să fiu la curent cu situația publică a mentorului meu dintâi într-ale esteticii. Dar s-a întâmplat ca, după revenirea definitivă acasă, tocmai pe acest tărâm să-mi fi încrucișat spada cu cea a mult mai eruditului dascăl. Îl stimam în continuare la fel, m-am lăsat însă dus de valul orgoliului tineresc exercitându-mi atribuțiile de proaspăt lector universitar în predarea esteticii, anume a uneia „marxist-leniniste”, îmbrățișată laolaltă cu dogmele ei.

Confruntarea noastră „academică” a avut loc în patru timpi, fără ca ultima mea replică s-o mai fi făcut publică, dintr-un instinct salutar.

La un an după apariția cărții sale *A magyar ritmus formái* (*Formele ritmului maghiar*), Szabédi a publicat, în 1956, la Editura pentru Literatură și Artă din București, volumul de studii *Nyelv és irodalom* (*Limbă și literatură*). L-am parcurs cu interes și folos. Obiecții mi-a stârnit textul *A költői képről* (*Despre imaginea poetică*). Am scris un răspuns amplu, *Esztétikai tudományunk néhány kérdéséről* (*Despre câteva aspecte ale științei noastre estetice*), încheiat în august și publicat în octombrie în revista lunară *Igaz Szó* (*Cuvânt adevărat*)

din Tg. Mureş. Autorul mi-a răspuns în săptămânalul clujean *Utunk* (*Drumul nostru*), în primele două numere din 1957, cu articolul *A művészi képről* (*Despre imaginea artistică*). La rândul meu, am elaborat, până în martie, o nouă replică amănunţită, *Lét és kép* (*Existenţă şi imagine*), pe care însă – cum am menţionat – nu am mai publicat-o (am dactilograma ei, în 39 de pagini).

Temele estetice abordate de Szabédi erau cele pe atunci socotite foarte actuale: „imaginea poetică/artistică", „tipul şi creaţia lui în artă", „reflectarea realităţii", adică raportul imaginii faţă de real. În privinţa tuturor acestor concepte sacrosancte, profesorul nu-şi permitea erezii deschise, dar căuta să promoveze cât mai subtile nuanţări – care, în esenţă, să reabiliteze autonomia formei artistice, independenţa acţiunii poetice, activismul inventivităţii creatoare. Subsemnatul „Jánosi János", după cum îmi semnam publicistica maghiară, îl contram din perspectiva esteticii oficiale, cu accentele puse pe subordonarea „formei" faţă de „conţinut", a factorului „ideal" faţă de cel „real", a „autonomiei poetice" faţă de „adecvarea la real". Dreptatea se afla în principal de partea lui, iar eu plăteam (atunci şi încă o vreme) tribut dogmatismului de tip sovietic, transplantat în estetica autohtonă. Nu înseamnă că ambele mele texte, poate mai mult cel nepublicat decât cel tipărit, nu conţineau şi observaţii care ar fi meritat cumpănite. Dar acestea erau copleşite de o viziune revolută, de care abia ulterior aveam să mă debarasez.

Alături de această explicită poziţionare liniară a mea, nu am realizat însă un risc implicit decurgând din modul meu de a polemiza. Acesta sublinia, e drept, atât valoarea deosebită a profesorului şi a contribuţiilor sale, chiar din ansamblul volumului dezbătut, cât şi raportarea mea personală animată de o consideraţie neslăbită faţă de poet, de istoricul limbii, de teoreticianul literaturii şi, nu în ultimul rând, de estetician. Totodată, nu am putut evita un stil intempestiv în contraargumentare, lunecând în accente contextual neavenite.

Faptul că de mult mi-am dat seama de eroarea din urmă comisă, cea nonacademică, îl pot proba prin minime extrase din capitolul dedicat poetului-profesor în prima mea carte de memorii (încheiată în 1979, apărută în 1980). Citez (din paginile 93 şi 94): „[...] m-a izbit naivitatea de care mă făceam vinovat, obiectiv periculoasă şi periclitantă în ciuda bunelor intenţii afişate şi confirmate de către oponent"; „[...] indiscutabil este că ajunsesem aproape de un mod al polemicii care începea să semene a insinuare, care ajungea cu siguranţă insinuare într-un climat social încă intempestiv şi neeliberat de obişnuinţa verdictelor brutale".

Szabédi nu m-a suspectat de asemenea intenţii, mi-a păstrat bunele lui sentimente, încredinţat că am urmărit exclusiv confruntarea teoretică: opinii pe care le-a exprimat în faţa unor cunoştinţe ale noastre comune. Dar, în aceeaşi pagină din vechea mea carte, reaminteam: „Drumul spre infern este pietruit cu bune intenţii – vechiul adevăr îmi este reactualizat de felul intempestiv şi categoric în care îi replicam profesorului, mai ales în primul meu text, întru câtva şi în celălalt [...]".

În sprijinul acestor recunoaşteri, pe care mi le asum în continuare, merită reţinut momentul confruntării noastre. În 1956 au avut loc un şir de cotituri

în țările socialiste: denunțarea lui Stalin de către Hrușciov, înlocuirea lui Rákosi cu Gerő, în Ungaria, și (după moartea lui Bierut) a lui Ochab cu Gomułka, în Polonia. În prelungirea acestor evenimente creșteau nemulțumirile din Ungaria, care au culminat cu luptele din octombrie-noiembrie. Primul meu text l-am terminat în august, înaintea evenimentelor sângeroase de la Budapesta. Cum puteam totuși să fac totală abstracție de contextul istoric tensionat, în favoarea unei „pure" confruntări de idei?! La drept vorbind însă, așa a procedat și preopinentul meu, în răspunsul său din ianuarie 1957, după ce se consumaseră evenimentele budapestane, care e de presupus că-l afectaseră în fibra lui adâncă.

Oricum, mă felicit pentru a fi renunțat la publicarea celui de al doilea text, care, cum conchideam în aceeași veche mărturisire, ar fi putut aduce clarificări, „dar ar fi putut să și contribuie la suspiciunea care (aveam să aflu mai târziu) se îngroșa în jurul lui Sz.L.".

Nici nu era de mirare accentuarea neîncrederii și față de el, alături de mulți alți intelectuali maghiari și români. Ei au fost direct vizați, în majoritatea lor, tocmai din cauza adeziunii la revoluția budapestană din 1956, exprimată în surdină sau în gura mare. Plata grea avea să survină în 1957 și, cu deosebită cruzime, în 1958.

Szabédi n-a fost arestat și închis, dar Securitatea l-a hăituit continuu. Boala, care îl măcina, se agrava. Momentul depresiv culminant a survenit în conflictul său deschis cu forurile de partid, în care se pronunța împotriva unificării Universităților „Babeș" și „Bolyai". Acest act din 1959 a umplut paharul rezistenței sale.

În ziua de 18 aprilie 1959, Szabédi László a ieșit în împrejurimile Clujului, a ales un loc unde trenul lua o curbă, care îi ascundea mecanicului porțiunea următoare de drum. Și-a scos paltonul și haina, le-a împăturit meticulos, așezându-le alături; și s-a culcat cu capul pe șine. Trenul, a cărui sosire o verificase dinainte, l-a ucis instantaneu. Fiul angajatului feroviar a urmat tradiția familială până și în sinucidere.

Postum, în 1974, avea să-i apară o lucrare controversată, socotită fantezistă de către unii lingviști, oricum prezentă în bibliografia individuală și inclusă în cea de specialitate, intitulată *A magyar nyelv őstörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyitékai* (*Istoria străveche a limbii maghiare. Dovezile originilor comune ale limbilor fino-ugrice și indo-europene*). Nu am nici o competență în materie.

## 32

Intelectualitatea maghiară a fost supusă represiunilor politice în câteva etape.

Prima a fost instrumentată chiar spre finalul studenției mele clujene. Personal, ori nu am avut habar de arestările soldate în curând cu grele condamnări, ori am luat act de ele în mod fugitiv și superficial, s-ar putea ca pe baza relatărilor mamei – mi-e imposibil să restabilesc exact măsura în care urmărisem situația.

Indiscutabilă e, în orice caz, totala mea neimplicare în activitatea politică maghiară a vremii. Nici mama ori soţul ei nu cred să fi participat activ la aceasta, poate cu excepţia relaţiei pe care revista pentru femei pe care ea o conducea pe atunci a trebuit din oficiu s-o întreţină cu organizaţia maghiarilor.

E vorba de ceea ce, la întemeierea din octombrie 1944 de la Braşov, a fost numit MADOSZ, *Magyar Dolgozók Szövetsége* (Uniunea Oamenilor Muncii [Lucrătorilor] Maghiari), chiar de la început rebotezată MNSz, *Magyar Népi Szövetség* (Uniunea Populară Maghiară). Uniunea se va desfiinţa în 1953.

Până atunci, organizaţia a avut câteva congrese şi mai mulţi preşedinţi. La înfiinţare, preşedinte – mai degrabă de onoare – a fost ales vârstnicul Kós Károly (1883-1977), arhitect, scriitor, personalitate interbelică de vază, deputat între 1946 şi 1948, care a scăpat de soarta colegilor săi născuţi la începutul secolului XX.

Dintre aceştia din urmă, cel dintâi preşedinte activ a devenit Kurkó Gáspár. L-au secondat colegi de aproximativ aceeaşi vârstă, incluşi în conducerea MNSz. Între ei s-au numărat Balogh Edgár, Csőgör Lajos, Demeter János, Méliusz József, Venczel József. Au fost pe rând arestaţi, în 1948, 1949, 1950, cu audieri şi procese de lungă durată. Printre învinuirile ce li s-au adus au figurat „lezarea legalităţii socialiste", „revizionismul maghiar", renunţarea la lupta de clasă în favoarea „unităţii naţionale fără de principii", iar din vara anului 1949, în mod apăsat, asocierea cu „trădătorul" Rajk László, membru al fostei conduceri superioare de partid din Ungaria, ales ţapul ispăşitor al acesteia, în spiritul amintitelor mai înainte procese staliniste comandate: Traicio Kostov (Bulgaria), Koçi Xoxe (Albania), Rudolf Slánský (Cehoslovacia). Rajk, în depoziţia sa finală, smulsă de către anchetatori – înainte de a fi condamnat la moarte şi executat –, s-a referit şi la o filieră din România a „uneltirilor" sale „antipartinice". Prin aceasta, soarta presupuşilor săi acoliţi de aici a fost pecetluită. Au fost condamnaţi la ani mulţi de puşcărie. Majoritatea a fost reabilitată abia în 1956: tocmai în anul când au fost luaţi în colimator şi învinuiţi confraţii lor din generaţia tânără, în curând întemniţaţi şi ei.

Atunci, din acest grup de conducători MNSz nu am cunoscut pe nici unul. De câţiva aveam să mă apropii mult mai târziu.

Cu Balogh Edgár, numit redactor-şef adjunct la revista *Korunk* din 1957 (redactor-şef, Gáll Ernő), m-am întâlnit în redacţie, unde cunoşteam mai toţi redactorii şi pe mulţi colaboratori, din când în când numărându-mă şi eu printre aceştia din urmă. Balogh a fost până la moarte o personalitate dintre cele mai pitoreşti, chiar excentrice, ale Clujului. A stârnit vâlvă când, după eliberarea sa, a declarat în scris, nu doar verbal, că detenţia a reprezentat perioada cu adevărat fericită a existenţei sale – în această exaltare a încercărilor prin care trecuse concurându-i, fără să ştie, pe Constantin Noica şi Nicolae Steinhardt. De altfel, chiar din perioada interbelică s-a făcut remarcat prin ideile extravagante din publicistica lui. Astfel, ca unul care provenise dintr-o familie mixtă, săsească şi maghiară, apoi studiase la Bratislava, trăise în Cehoslovacia, Ungaria şi România (inclusiv, un timp, în oraşul meu natal, unde colaborase la *Brassói Lapok*), a propagat ideea unităţii statelor din

„bazinul dunărean”, anume în anii când relațiile dintre acestea se aflau într-o deteriorare accentuată. La bătrânețe avea să avanseze noi propuneri „șui” pentru întărirea colaborării dintre români și unguri, printre care și înființarea unei academii navale maghiare la Constanța...

Pe Méliusz József, mutat la București, l-am cunoscut mai bine, cu atât mai mult cu cât, un timp (între 1968 și 1972), a fost și vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor, după care a continuat să aibă influență în treburile obștii scriitoricești, ca unul aflat acum în grațiile conducerii politice a țării. (Într-una din vilele repartizate uniunilor de creație de pe Cumpătul, la Sinaia, lui Méliusz i-a fost rezervat, neîntrerupt, un întreg apartament, pe care ani de-a rândul altcineva decât el și soția sa nu avea dreptul să-l folosească.) Ca tânăr înfierbântat, publicasem un articol polemic la adresa unui text al său, pentru care am fost chemat la ordine de Fazekas János, maghiarul cu cea mai înaltă funcție în organele superioare de partid. Ulterior am restabilit între noi relații bune, deși mai degrabă formale. În ultimii ani de viață l-am vizitat de câteva ori în locuința sa luxoasă, din apropierea Televiziunii.

Soția mult mai tânără a profesorului jurist Demeter János, încă neeliminat din funcțiile ocupate, mi-a fost colegă în anul II de facultate. Se înscrisese și ea la rusă; nu o dată ne-am pregătit împreună pentru seminarele de slavistică. Pe soțul ei nu țin minte să-l fi întâlnit vreodată. Nici pe ea n-am mai revăzut-o ulterior.

Între procesele cele mai răsunătoare, din 1949 și 1957, un moment foarte dificil pentru mulți a avut loc în 1952. Era anul „devierii de dreapta” atribuite treimii Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu, a cărei anihilare avea menirea să curețe terenul conducerii unipersonale a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pe fondul represiunilor declanșate cu acest prilej, epurările au coborât până la persoane fără funcții politice.

Atunci au fost eliminate din universități numeroase „elemente suspecte”. La „Bolyai” măsura a vizat atât cadre didactice vechi, cât și mai noi. Între ei s-au aflat amintiții Benkő Samu, B. Nagy Margit, Hajós József; sau cu patru ani mai vârstnicul decât mine Tordai Zádor, vag cunoscut, care se va împlini ca filosof cercetător la Budapesta (după plecarea sa din România în 1960); ca și profesorii Csehi Gyula (teoretician literar), Jakó Zsigmond (istoric), Szabó T. Attila (lingvist). Ultimii doi au fost reprimiți la universitate curând, în 1954.

Câteva cuvinte despre Csehi Gyula, al cărui parcurs științific aveam să-l urmăresc îndeaproape, din cauza similitudinilor de preocupări. Făcea parte din generația mai vârstnică (născut în 1910). A beneficiat de studii universitare solide la Paris, Viena și Cluj (la Universitatea „Regele Ferdinand I”). A supraviețuit persecuțiilor rasiale doar prin chemarea la muncă obligatorie, în timp ce familia i-a fost deportată din Oradea și exterminată. A desfășurat din tinerețe o activitate comunistă ilegală, inclusiv în timpul studenției din Franța. La un moment dat i s-a lipit eticheta, infamantă în postbelic, de „troțkist”, fiindcă în 1939 se opusese Pactului de neagresiune germano-sovietic (Pactul Ribbentrop-Molotov). După unele funcții ocupate, inclusiv de prorector, a fost și el eliminat din universitate în 1952. I s-a stabilit locul de exil în Aiud. Aici

s-a întreținut ca profesor de liceu cu toate că, specializat în culturile franceză și germană, a predat până în 1954 limba rusă (pe care mă îndoiesc să o fi stăpânit într-o măsură suficientă). A fost apoi lăsat să revină la Cluj. După unificarea universităților, a predat estetică și teorie literară la „Babeș-Bolyai". Ca opțiune intelectuală, a rămas legat de Epoca Luminilor, cu deosebire în varianta ei franceză. Volumele pe care le-a publicat îmbrățișau însă o tematică mai vastă, prioritar din sfera istoriei moderne a ideilor.

Un caz din afara sferei universitare. Un bun cunoscut al meu, după terminarea studiilor, va fi criticul literar Marosi Péter. Era unul dintre cei trei fii ai romancierului Molter Károly din Tg. Mureș: fratele mai mare, Pál, era profesor geolog, cu aspirantura făcută în Uniunea Sovietică; mezinul Barna, corespondent din Tg. Mureș al ziarului *Előre*, a fost victima epurărilor din „grupul 1956". Dintre ei, Péter a parcurs calea cea mai accidentată. Absolvent de Teologie, a fost chemat sub arme ca preot reformat într-o unitate horthystă. Ca urmare, împreună cu camarazii săi, a îndurat deportarea în Rusia, unde toți au fost supuși la munci istovitoare. După întoarcere, Gaál Gábor i-a asigurat un loc de muncă la revista recent înființată *Utunk*. Spre nenorocul lui, l-au numit apoi, în 1949, director al Teatrului Maghiar de Stat din Cluj. Cu antecedentele sale, n-avea cum să îndeplinească multă vreme acest rol. A fost exclus, în 1952, atât din funcție, cât și din partid, într-o ședință în cadrul căreia foști subalterni ai săi s-au întrecut în „înfierări". A fost o reuniune publică traumatizantă, care avea să-l obsedeze întreaga viață, cu frici permanente. Și acest lucru chiar după ce fusese din nou admis la *Utunk*, ca șef al Secției de critică literară. L-am urmărit în această calitate până la pensionare, el fiind și bun prieten cu mama și cu Laci (în judecata căruia se încredea orbește). La momentul potrivit, voi reveni la cazul lui, ca la unul extrem, sub raportul unei depresii psihice din ce în ce mai acute, pe care nici soția, plină de afecțiune, nici prietenii apropiați nu au reușit să o atenueze.

M-am oprit la epurările din 1952, pentru că mama mea și soțul ei și-au pierdut tot atunci slujbele.

Până să ajung la ei, consemnez însă arestările și procesele „1956", desfășurate în mai multe reprize, între 1957 și 1959. De la „Bolyai" – ca și din alte instituții de învățământ superior, de la Timișoara și București – au fost eliminați zeci de studenți.

Mă limitez la două persoane. Despre colegul meu Dávid Gyula, viitor eminent istoric și editor literar, am pomenit mai înainte. A fost întemnițat în 1957, reabilitat în 1969. Poetul Páskándi Géza a fost arestat ca student tot în 1957, condamnat la șase ani, eliberat în 1963. A ajuns cunoscut și obștii scriitoricești din București. A emigrat în Ungaria în 1974.

Am trecut în revistă, cu bună știință limitându-mă strict la fapte, nenorocirile abătute asupra câtorva profesori și colegi de-ai mei, în 1949, 1952, 1956 și anii ulteriori acestor date de referință. Victimele au fost cu mult mai numeroase decât în exemplificările mele sumare.

Responsabilul redacției maghiare de la TVR București, Boros Zoltán, a alcătuit un film documentar despre maghiarii „lotului 1956", din care făcuse

și el parte, cu o listă amplă și multe interviuri. Prin această peliculă transmisă pe postul de televiziune, intenționa să îndemne spectatorii începutului de nou veac și mileniu să ia aminte la unul dintre momentele cruciale, foarte dure, de după mijlocul secolului tocmai încheiat.

Pentru mai toți cei invocați pe parcursul acestor amintiri (ca și pentru autor), *acel* secol XX, oricât de dur, a fost totuși, în hotărâtoare măsură, secolul *lor*!

## 33

Mama mea era de-acum Erdélyi în acte, dar cu pseudonimul literar neschimbat, Látó Anna, iar soțul ei – Erdélyi László. Apropiații îi numeau „Annuș" și „Laci". După decizia de a se stabili la Cluj, au dus aici, în primii ani, o existență mulțumitoare.

Mai întâi au fost redactori la ziarul *Igazság* (*Adevărul*), ea o scurtă vreme, el un timp mai îndelungat. În 1947, pe ea au numit-o redactor responsabil la *Dolgozó Nő* (*Femeia muncitoare*). Cu state vechi de ziaristă, a investit multă trudă și plăcere în editarea revistei. Lui i-au încredințat în 1948 – doi ani în paralel cu munca de redactor, alți doi ca activitate unică – un post de profesor la Universitatea „Bolyai". Ținea cursuri de istorie universală contemporană. Nu avusese până atunci experiență didactică, dar se documentase temeinic, în anii londonezi, la British Museum și adusese acasă lăzi cu cărți, centrate tocmai asupra aspectelor controversate din prima jumătate de secol și asupra perspectivelor lui.

În timpul scurtelor mele studii clujene am avut cu ei relații sporadice. Cât a ținut foametea, după cum am spus, mă ospătau duminicile cu câte o supă, suplimentată uneori cu o prăjitură. De când în cofetării începuse să se afle câte ceva, mă invitau să le țin tovărășie. Marele regret, cu deosebire al lui, a fost însă restrângerea, apoi dispariția din Cluj a „culturii cafenelei". Aceasta marcase orașele fostei Monarhii *kaiserlich und königlich* (ca, de altfel, și Bucureștiul). În cafenele – nu în cofetării – își petreceau mulți intelectuali, mai ales scriitori și ziariști, o bună parte din zi, până seara târziu, întâlnindu-și cunoscuții, răsfoind publicațiile zilnice, scriindu-și textele. Cu eliminarea lor silnică, Laci nu se putea împăca. Prietenilor nu le rămâneau decât întâlnirile fugitive în rarele locuri publice menținute (pentru restaurante nu aveau bani) ori vizite reciproce, cu modeste tratații, pe lângă ceștile de cafea obligatorii.

Ne intersectam, așadar, rareori, căci frecventam grupuri diferite. Eu mă învârteam printre colegi, ei se vedeau cu oamenii generației lor, pe atunci încă de vârstă medie, trecuți prin experiențe similare. Mama diriguia alegerea lor, preferații ei fiind nu atât profesori, cât ziariști, plus oameni de teatru. Nu știu dacă încă de pe atunci sau de ceva mai târziu data prietenia lor cu câțiva redactori, publiciști, regizori și actrițe. Cunoșteau multă lume, din care îi puteau alege, după pofta inimii, pe apropiații statornici. Nu aveau prejudecăți, el era liberal din fire, pe ea o preocupa, încă de când frecventase psihologia

modernă, experienţa erotică; doamnele din cercul ei desfăşurau o viaţă amoroasă destul de tumultuoasă; dar nu erau refuzate nici opţiunile sexuale marginale.

(Aşa s-au împrietenit – sau se vor împrieteni – cu Rudolf Schuller, „Rudi”, descendentul unei nobilimi de ţară, pe jumătate săsească, pe jumătate maghiară, posesoare totuşi a unui conac numit pompos „castel”, care le fusese, evident, naţionalizat. Lucra ca lector de limbă şi literatură germană la „Bolyai”, dar l-au eliminat nu atât din cauza originii sociale, cât a opţiunilor sale homoerotice bine cunoscute, pentru care va continua să fie hăituit. Pe baza acestei înclinaţii comune, îi va deveni prieten Ion Negoiţescu. Îl stimau şi frecventau însă mulţi cărturari heterosexuali de elită, români şi maghiari. Stăpânea o cultură literară impresionantă, ca bibliofil veghea cu străşnicie asupra rafturilor sale de cărţi în ediţii splendide. De o sărăcie stânjenitoare, neservindu-şi musafirii decât cu un ceai – de foarte bună calitate, primit cadou, împreună cu ţigări de soi, de la un văr din RFG, care în zadar îl tot îndemna să i se alăture –, se codea să-şi împrumute cărţile; va refuza chiar să le doneze, după moarte, Bibliotecii Universitare, pentru o sumă considerabilă plătită în avans, care i-ar fi asigurat bătrâneţea. Îl voi vizita, în tovărăşia mamei, de fiecare dată când mă voi afla la Cluj; până când depresia, mereu agravată, îl va duce la sinucidere, iar cărţile sale dragi se vor risipi, luate cu ghiotura cine ştie de cine.)

Mama se erija într-un soi de amfitrioană a reuniunilor, îi plăcea să acapareze discuţia, soţul ei accepta să rămână în umbră, cu toate că dispunea de cunoştinţe mai solide, şi literare, dar mai ales de istorie, politică, sociologie. Cu zece ani mai vârstnic decât ea, trecut de 50, mulţi îl socoteau „bătrânul înţelept”, din a cărui experienţă merita să te înfrupţi. Cum spuneam, se lăsa eclipsat de egolatria ei, colorată, spumoasă. Abia la adânci bătrâneţi mama avea să-mi destăinuie eroarea comisă pe atunci: întrerupsese o sarcină târzie, care, dacă ar fi fost dusă la capăt, i-ar fi putut alina îndelungata singurătate de după moartea lui.

Plecat din Cluj, nu am aflat împrejurările „debarcării” lor. Nedetaliind-o, evident au vrut să mă menajeze, căci studiile leningrădene mi-ar fi putut fi ameninţate atât de situaţia mamei, cât şi de o cotitură bruscă paralelă din existenţa tatălui meu, ambele inacceptabile pentru responsabilii noştri de cadre, indiferent care dintre părinţi, când şi cât îmi fuseseră alături.

Întrucât efectiva noastră reapropiere avea să se producă după „reabilitarea” ei în plan profesional şi după stabilirea mea în Bucureşti, n-am mai stat s-o descos în privinţa şomajului îndurat. Nu ştiu de ce, am presupus că şi ei au fost victimele verificărilor din 1949, care au continuat luni de zile şi după plecarea mea. Or, nu acesta era adevărul. Habar n-am nici în ce fel au supravieţuit acelor încercări. Printre actele pe care ea le-a păstrat, am găsit însă ambele „cărţi de muncă”, iar acolo figurează inclusiv datele perioadei lor clujene. Pot să reconstitui, aşadar, fazele acesteia.

La el, profesoratul e consemnat între 15 decembrie 1948 şi 6 septembrie 1952. Urmează angajarea în calitate de corespondent al ziarului *Előre* din Bucureşti (1 noiembrie 1952 – 1 ianuarie 1957), apoi ca redactor I la revista clujeană *Korunk* (1 ianuarie 1957 – 13 august 1960, data pensionării).

Ea lucrează la *Dolgozó Nő*, ca redactor responsabil, între 1 mai 1947 și 31 ianuarie 1953. După un șomaj de trei ani, e încadrată la revista *Utunk*, șef de secție (15 septembrie 1956 – 1 august 1959) și secretar general de redacție (1 august 1959 – 1 ianuarie 1962, data pensionării).

Acestea sunt faptele, în succesiunea lor birocratică. Rezultă câteva evidențe. El a fost eliminat ceva mai devreme de la universitate, curând acceptându-i-se refugiul la ziarul central de limbă maghiară din București (unde publica sub pseudonim). Ea a fost dată afară puțin mai târziu. Trei ani de zile au trăit numai din leafa lui modică. Motivul eliminării din muncă e ușor de presupus: excluderea amândurora din partid, care trebuia să fi avut loc în cursul anului 1952, posibil către sfârșitul acestuia.

Nu mă limitez însă la o simplă înșiruire de date. Norocul meu e că, deși nu mi-a detaliat, prin viu grai, excluderile lor din serviciu și din partid, Látó Anna a mai scris un volum, pendulând tot între memorialistică și inventivitate literară. După repovestirea perioadei din Anglia și curând după reconstituirea istoriei obștești și personale din Comandău, aceasta din urmă bine primită de către cititori și critici, va semna curând un al treilea volum, *A különvonat utasai* (*Călătorii trenului special*), publicat în 1984 la Editura Kriterion din București.

Cartea include trei povestiri: una scurtă și două extinse, axate pe destinul a trei femei: naratoarea și două prietene ale ei; în 1946, ele reveneau, cu acel „tren special”, din emigrația engleză, în orașul „P” (evident, Praga), de unde fiecare avea să-și continue drumul către locul de baștină, cândva părăsit.

Din preambul e clar substratul autobiografic al narațiunii: Ilona și soțul ei, fosta lor experiență londoneză, ea muncitoare într-o uzină și îngrijitoare de copii. Acum, emigrantele și emigranții așteaptă de zece zile să li se permită să călătorească mai departe. Și se despart, fiecare femeie și perechea ei urmând să traverseze câte o dramă ori tragedie: toate la antipodul speranțelor nutrite.

Karola se află chiar acasă, dar îl întâlnește pe Mihály și se decide să-l urmeze la locul de unde provine el. Numai că destinația „U”, ghicim lesne, e acum Ucraina subcarpatică, desprinsă după război de Cehoslovacia și anexată Uniunii Sovietice. El, minerul, cetățean al noii sale țări, e obligat să meargă acolo; ea, intelectuala, cu cetățenie cehoslovacă, nu are dreptul să-l urmeze. Prima despărțire.

A doua e mai gravă. Ágnes se întoarce acasă, în Ungaria. Și, într-un târziu, își descrie avatarurile într-o lungă scrisoare trimisă Ilonei, prietena ei de odinioară, care, între timp, la Cluj, trecuse prin propriile ei necazuri. (Domiciliile, indicate tot prin litere, pot fi localizate.) Misiva narează o tragedie înfricoșătoare. Soțul István e diplomat la o ambasadă a Ungariei din străinătate. Apoi brusc e rechemat – și dispare fără urme. În zadar soția lui îl caută pretutindeni, nu află unde e deținut și dacă mai e în viață. Împreună cu fiica lor, supraviețuiește cum poate. Trec anii. În viața ei apare Bálint. Când să oficializeze relația, convinși că între timp soțul murise, reapare, pe neașteptate, István. Bálint pleacă pentru totdeauna. Rămâne István spre a încerca să-și refacă viața alături de soție și fiică. (Povestirea variază amintiri despre prieteni reali, numai că soțul în cauză, într-adevăr retrimis la Londra ca diplomat, rechemat și întemnițat la Budapesta, în timpul interogatoriilor și-a zdrobit

capul de peretele celulei. Relatarea de sine stătătoare a mamei despre acești foști prieteni mă va ajuta să disociez „adevărul” de „poezie”.)

Cu precădere mă interesează a treia narațiune, cea mai amplă, motiv pentru care am și adus vorba despre această carte. *Wahrheit* copleșește aici cu siguranță partea de *Dichtung*. Îmi dau seama de asta raportând narațiunea și la antecedentele biografice cunoscute, și la discuțiile purtate cu mama. În text, Anna e rebotezată Ilona, iar László devine Ákos. Că despre soțul ei real e vorba, o deconspiră până și numele de familie atribuit personajului, Szatmári (Sătmăreanul); or, autenticul Erdélyi (Ardeleanul) se născuse într-adevăr la Satu Mare.

Sunt descrise fazele eliminării amândurora din posturile ocupate. Anchetatoarea lor, mieroasă și haină, e „tovarășa Linda”, care începe prin a-l urmări pe el, concentrându-se curând asupra „cazului” ei.

Într-o zi, el se întoarce acasă îngrozit: la universitate sunt arse cărțile declarate prohibite – scrise de autori occidentali, greci, latini, creștini, toți cei considerați neaveniți pentru educarea studenților. Ducându-se ca de obicei la facultate, într-o dimineață portarul îl întreabă deodată unde se duce și de ce; iar asistenții lui tineri sunt atât de cufundați în studiu încât par să nu-l recunoască. E clar, ministerul îi desfăcuse contractul de angajare ca profesor; e obligat să părăsească facultatea.

La mică distanță în timp, vine și ea la rând. E invitată într-o clădire oficială, interogată cu ce s-a ocupat exact la Londra, dacă a fost, într-adevăr, muncitoare, cum poate dovedi asta și nu cumva se întâlnise acolo cu Rajk? I se cere spre examinare carnetul de partid – care îi e confiscat pentru totdeauna. Pe scurt, e declarată „spion potențial” (formulă pe care ulterior mi-o va invoca mama, ca folosită mai ales în Ungaria). La o ședință a redacției e adusă în situația de a renunța singură la funcția de redactor responsabil și de a părăsi „de bunăvoie” revista.

Dacă referirea la Rajk ar fi putut sugera o dată anterioară a sancțiunilor, un detaliu de mai târziu le fixează mai precis momentul. Anume, pe parcursul interogării ei e adus în discuție „procesul medicilor”. Ea se scutură indignată de insinuare: ce legătură ar putea să aibă ei cu medicii respectivi din Moscova? Cunoscătorul episodului se dumirește de îndată: ne aflăm la joncțiunea anilor 1952 și 1953, când au fost instrumentate – pe baza denunțului comandat al unei doctorițe ucrainence – punerea sub învinuire și arestarea grupului de medici, în majoritate evrei, care ar fi plănuit asasinarea tovarășului Stalin; acuză ce va fi retrasă, ca nefondată, îndată după moartea conducătorului suprem, din martie 1953, urmată de eliberarea celor care rămăseseră în viață după supliciile îndurate.

Evenimentele narate avuseseră, așadar, loc către sfârșitul anului 1952, în cazul lui, la începutul celui următor, în situația ei. Lucrurile concordă astfel cu datele invocate mai înainte din cărțile de muncă: cu mutarea lui la ziarul bucureștean și cu punerea ei „pe liber”.

În linii mari, chiar și în multe detalii, povestirea pare să corespundă faptelor pe care eu nu aveam cum să le fi cunoscut la mii de kilometri

distanță. În epocă, nici vorbă nu putea fi de relatarea lor epistolară. De altfel, de la Leningrad voi trimite rareori scrisori, mamei aproape deloc, tatălui meu din când în când; după căsătorie, compensarea și-o va asuma Janina, detaliind părinților ei, la fiecare două zile, „noutățile" vieții noastre. Câteodată vom da și telefoane de la un post public, ieftine între „țările socialiste", deci neîmpovărătoare pentru bursele noastre.

Finalul povestirii, deși pare conceput cu *parti pris*, e probabil tot veridic. Între Ilona și Ákos izbucnește un conflict în legătură cu atitudinea pe care vor trebui s-o adopte față de nedreptățirea lor. El se arată dispus să se supună rolurilor în piesa ce le-a fost regizată, asumându-și vini imaginare de parcă ar fi fost reale: în miniatură, după modelul autoincriminării victimelor la procesele staliniste. Ea refuză însă categoric orice pactizare cu acuzatorii: nici o „cauză" nu justifică asumarea depozițiilor mincinoase.

Într-adevăr, și pe viitor, când le-am urmărit comportamentele, mama și soțul ei semănau destul de bine cu Ilona și Ákos: ea – mai radicală, el – mai concesiv. Când, după reabilitarea profesională, li s-a sugerat să ceară și reprimirea în partid, ea a declinat oferta, cu argumentul că nu victima este cea care trebuie să se milogească pentru repararea erorii – punct de vedere acceptat și de el, drept care au rămas până la capătul vieții „fără de partid".

Totuși, pentru mine, adevărul nu acoperă pe de-a-ntregul dreptatea. Mult timp după moartea lui, să fi fost indispensabilă această departajare a raportărilor, chiar și în cazul unor personaje inventate, totuși foarte asemănătoare, în ochii cunoscuților, cu perechea bine știută de ei?! Și apoi, chiar această pereche trebuia să-și asigure în continuare mijloacele de trai, oricât ar fi fost ele de modeste. Or, ele erau dobândite exclusiv prin articolele trimise de el ziarului *Előre*. Redactorul-șef, Szilágyi Dezső, se purtase generos, obținând aprobarea de a-l angaja. Cel tolerat se cuvenea să fie recunoscător. Comentând de regulă politica externă oficială, trebuia să urmeze comandamentele acelor ani de maximă duritate, de la înfierarea regimului titoist la denunțarea imperialismului nord-american. Pe Laci aveau să-l apese teribil aceste cedări oportuniste chiar și după ce va fi transferat redactor la *Korunk*, revistă cu profil teoretic, sociocultural. A fost, cred, trauma suplimentară – poate cea mai cumplită, de nelecuit – a zbuciumatei sale vieți.

A procedat, așadar, drept Látó Anna? Ea recidiva în partizanate. În reportajul memorialistic despre Comandău, l-a elogiat pe inginerul-șef Ludovic Leitner, tatăl ei, în schimb pe directorul general Victor Steinberger, fostul socru, l-a prezentat ambiguu, scoțând în prim-plan defectele lui, fără să țină cont de necazul sigur pe care avea să-l producă tatălui meu. Exemplarul pe care-l posed din *Călătorii trenului special* poartă dedicația: „Lui Gyuszi, ca să uite de cartea mea anterioară, Anna". Pe aceea e posibil ca tata s-o fi uitat, deși mă îndoiesc. Finalul poveștii despre excluderile lor, Laci nu mai avea cum să-l țină minte sau să-l uite. Dacă ar mai fi fost în viață, cu siguranță i l-ar fi trecut cu vederea. Încă de la Londra acceptase felul ei *selfish* de a fi. O iubea.

# 34

Pe la începutul lunii iunie 1949 și-a făcut apariția la Cluj trimisul Capitalei, ca să-i selecteze pe eventualii bursieri ai statului român pentru studiile de peste hotare, precumpănitor în URSS, dar și în alte țări socialiste. Era un activist al CC al PMR, cam de 30 de ani, prematur obosit sau jucând rolul omului suprasolicitat de răspunderi, păstrând distanța cuvenită față de ajutoare. S-a instalat la Județeana de Partid, care își avea sediul într-o clădire mare situată vizavi de monumentul ecvestru al sculptorului Fadrusz János.

Cu ceva vreme în urmă, în același an universitar, făcusem cunoștință cu un student de la Facultatea de Medicină a Universității „Babeș", Gheorghe Fischer. Provenea de aproape, din Turda, rămasă în timpul războiului sub administrație românească. Trecuse cu bine acei ani, inclusiv luptele îndârjite purtate de unitățile sovietice și române cu cele germano-maghiare, care au pus alternativ de câteva ori stăpânire pe urbe. Tatăl lui profesa ca medic stomatolog. El însuși intrase în legătură cu membri ai organizației comuniste din oraș, care aveau să-i confirme apartenența la UTC și măruntele servicii aduse, ca adolescent, mișcării ilegale. Din acest motiv a și fost promovat în conducerea Sectorului de partid studențesc. Iar în această calitate îl seconda pe amintitul delegat de la centru în preselecția operată – aprobarea listei definitive intrând în atribuțiile forurilor bucureștene.

Proaspătul meu cunoscut îmi va deveni coleg de facultate la Leningrad și prieten apropiat (îl voi numi „Gyuri F.", spre deosebire de brașovenii „Gyuri H." și „Gyuri J."). Acum îmi solicita, ca muncă obștească, fără funcție ori retribuție, să-l ajut la partea tehnică a îndatoririi sale: de a pregăti dosarele celor ce urmau să compară în fața unicului, pe plan local, decident. Aceste dosare existau gata făcute de „cadriști", pe baza lor au fost efectuate și verificările de partid. Treaba noastră nu era decât aceea de a le sorta, desigur, conform listei întocmite în prealabil: de organizațiile din facultăți? de biroul sectorului studențesc? cu un cuvânt decisiv din partea lui G.F.? – ca umil ajutor tehnic nu aveam de unde să știu. În orice caz, nu bănuiam că aș figura și eu printre cei selectați, iar când am fost chemat la „interviu", cum se spune acum, mi-a devenit limpede că tocmai proaspăta cunoștință și viitorul prieten mă introdusese printre candidați. (Mă va încredința că nici despre prezența lui pe liste nu avusese habar, lucru perfect credibil în atmosfera impregnată de secretomanie, când superiorul îți decidea soarta, iar pe a lui – șeful său ierarhic.)

Interogatoriul meu a fost scurt și sec. Am răspuns întrebărilor cu privire la situația părinților, deocamdată stabilă, adeziunea mea politică, rezultatele primului an de studiu. Totul a durat câteva minute, evident, fără să aflu vreun verdict din partea judecătorului.

Surpriza a venit după aceea. Omul m-a informat că lista e completă, nu mai are rost să continue discuțiile cu cei care își mai așteaptă rândul, că, oricum, e foarte obosit. Mă ruga să preiau eu îndatorirea formală de a mă

întreține cu ultimii de pe listă. Simplu spus, m-a pus să joc teatru, de parcă ar fi stat în puterea mea să iau o decizie ori alta. A urmat una dintre cele mai umilitoare ore din viața mea, care a continuat să mă apese mult timp și de care îmi este rușine până astăzi.

M-am instalat în camera alăturată și am stat de vorbă cu câțiva studenți preselectați, punându-le întrebări și mimând notarea răspunsurilor în carnețelul meu. A fost îngrozitor. Într-un singur caz am cutezat, după scurtul dialog, să mă duc alături, unde „revizorul" își făcea siesta. L-am rugat să facă o excepție și să stea personal de vorbă cu un tânăr inclus pe lista inițială și rămas, iată, pe dinafară. A catadicsit să-și dea acordul.

Într-o clipă de vitejie în plin exercițiu asumat de lașitate, am pus astfel umărul la plecarea încă unui bursier la studii. Este vorba de Kacsó Gábor, fiul cunoscutului redactor, publicist, editor Kacsó Sándor (1901-1984). Acesta fusese îndelungă vreme colaborator la ziarul unde debutase mama, *Brassói Lapok*, redactor-șef în ultimii doi ani de existență a seriei vechi, până la suprimarea ei din 1940. În finalul războiului a fost internat, pentru activitate antifascistă, la Tg. Jiu. Din 1947 până în 1952 îndeplinise funcția de președinte al MNSz (Uniunea Populară Maghiară) și, concomitent, de redactor-șef al ziarului bucureștean *Romániai Magyar Szó* (*Cuvântul Maghiar din România*).

Totuși, n-a fost vorba de nici un curaj din partea mea, fiindcă, pentru moment, poziția tatălui constituia o garanție deplină pentru fiu. Până la urmă, gestul meu se va dovedi și inutil: la căderea în dizgrație a tatălui, în anul 1952, an pentru atâția extrem de periclitant, după cum am arătat, Kacsó Gábor a fost reținut în țară, întrerupându-i-se brutal studiile. Oricine putea beneficia de avantaje și suporta dezavantaje nu din pricina comportamentului propriu, ci în urma poziției schimbătoare a vreunei rude apropiate.

Mult mai târziu, pe Calea Dorobanți, aproape de locuința noastră, ne vom întâlni nu o dată cu Gábor și cu soția lui, Judit, redactori ori colaboratori la edituri și reviste maghiare din București. Oprindu-ne pentru un schimb de vorbe, niciodată n-am reamintit, nici eu, nici el, vechea întâmplare clujeană.

După plecarea activistului central, a urmat o așteptare de două-trei săptămâni. După care, Gyuri F. m-a chemat la Sectorul studențesc și mi-a pus în față lista aprobată a bursierilor. Amândoi figuram acolo, împreună cu mulți prieteni apropiați. I-am cerut învoirea să le comunic vestea câtorva.

Pe Domokos Géza l-am găsit în parcul central, plimbându-se în tovărășia unei colege. Nu părea să-l impresioneze noutatea – fie dosarul lui impecabil de cadre îl făcea sigur de rezultat, fie juca în fața fetei curtate rolul amorezului abstras de orice altă preocupare.

La Gyuri H., prietenul brașovean de suflet, anul precedent colocatarul meu, acum student la Fizică în anul II, am ajuns greu, pe baza informației culese printre căminiști. Viziona un film, probabil tot în tandem cu o colegă, la cel mai mare (pe atunci, ca și acum) cinematograf din centru. Am rugat supraveghetoarele să-mi permită să intru un minut în sală, nu spre a vedea pe furiș restul peliculei, ci doar ca să „extrag" de acolo un apropiat, pentru o comunicare importantă. Am reușit să-mi identific amicul în plin întuneric.

M-a urmat, ușor descumpănit, dar apoi ne-am plimbat îndelung, cântărind perspectivele schimbării intervenite.

Mi-a fost dat să citesc rememorări ale unor autori care își exprimau satisfacția de a nu fi fost reținuți printre viitorii bursieri sau de a se fi debarasat, în cantonamentul bucureștean, de trimiterea la studii în URSS. Nu îi suspectez pe respectivii de o asezonare retroactivă, convenabilă, a biografiei lor. Mai degrabă m-au contrariat gesturile de amnezie din partea unor foști colegi din institutele rusești de învățământ superior, care și-au reamenajat biografiile uitând perioada în cauză, câteodată substituindu-i, mincinos, studii integral autohtone.

Nu pot depune mărturie decât asupra colegilor îndeaproape cunoscuți, viitori bursieri în străinătate. Eu și prietenii mei mai vechi ori cei de care m-am apropiat în săptămânile pregătitoare bucureștene eram atașați socialismului, încântați de viitorul nostru apropiat ca de un nesperat privilegiu. Nu ne îndoiam de caracterul întâmplător al selecției operate, dar o asociam unui zar norocos. Din clipa în care ne-a fost comunicată decizia și pe tot parcursul lunilor până la plecare *am fost* într-o stare euforică. Verbul subliniat poate fi citit și la plural, dar, cu siguranță, la singular.

Dispoziția mea era exaltată. Numai cine nu vrea să pătrundă antecedente de viață precum ale mele se va arăta consternat. Am crescut în orașul meu de baștină în contexte tot mai deprimante. Am căutat să nu le dramatizez excesiv nici în amintirile de față: comparativ cu alte destine, au fost mizilicuri. Totuși, a fi deposedat de atâtea drepturi, marginalizat din ce în ce, periclitat de mult mai rău lasă urme adânci, parțial de neșters. Eliberarea lumii din care proveneam și de care aparțineam nu avea cum să nu fi constituit și un început de eliberare personală.

Prelungirea care s-o confirme am trăit-o în cei doi ani clujeni. A fost, pentru mine, o perioadă fastă, cu deosebire datorită oamenilor de excepție pe care i-am cunoscut, mulți studenți și câțiva profesori. E cazul să insist asupra egalității în care viețuiam, sub toate aspectele. Niciodată, în nici o împrejurare, de către nimeni, în acei doi ani nu mi s-a reamintit originea etnică, apartenența confesională. Mi se va putea obiecta că, la Universitatea „Bolyai", toți maghiarii erau într-o situație asemănătoare: minoritari-majoritari creștini și minoritari-minoritari iudei. E adevărat, putea să accentueze și această comuniune sentimentul deplinei integrări în mediu – oricum, total inedită pentru mine.

Indiferent de explicații și de cât de justificate le consideră unii sau alții, jumătatea plină a paharului continua să domine în ochii mei – chiar de când am început să iau la cunoștință de jumătatea lui goală. Pe aceasta ba am înțeles-o, ba am reprimat-o. Continuam să mă simt bine, deși aveam să-mi dau ulterior seama că mulți nu se mai simțeau așa, din motive întemeiate. N-aveam decât 20 de ani când s-au accentuat înrăutățirile, la acea vârstă și în acea stare eram nepregătit de a pune în balanță contrariile situației.

Pătrunderea în „lumea mare" a început pentru mine la Cluj și a continuat la Leningrad. Încă n-aveam de unde să bănuiesc norocul de a nimeri tocmai acolo. Dar șansa de a cunoaște o altă țară, limbă, cultură, de a mă integra

într-o comunitate studențească diferită de cea de aici n-aveam cum să n-o resimt ca pe o șansă excepțională. În adolescență visasem să ajung la studii la Paris. Spre Vest n-aveam cum să mă îndrept – de acolo revenise mama, implicit despovărându-mă de un „blam” care mi-ar fi blocat și plecarea în Est. Iată că într-acolo mi-a fost permis să mă duc. Jubilam.

Ne-a fost precizată data la care să ne prezentăm la București. Nu am avut de ce să mai termin anul universitar și să susțin examenele, oricum trebuia să iau de la capăt alte studii. Mi-am adunat puținele lucruri, mi-am luat rămas-bun de la mama și am revenit la Brașov. Până la data prescrisă am stat într-una din cele două camere care le-au fost temporar lăsate soților Steinberger, după naționalizarea casei: în realitate, o rechiziționare abuzivă, chiar și în baza legislației de atunci, care prevedea ca angajații întreprinderilor de stat să nu fie supuși exproprierii caselor pe care le posedă. Tata lucra la Uniunea Regională a Cooperativelor de Consum din orașul Brașov, ca șef de serviciu; instituție care, în principal, achiziționa din satele învecinate animale destinate sacrificării și prelucrării cărnii – treabă la care nu se pricepea deloc. Faptul că s-a comis față de el, chiar potrivit legilor în vigoare, o ilegalitate atunci când i s-a luat casa și cu atât mai mult când soții Steinberger vor fi curând expulzați din micul lor apartament îl voi afla abia când va apărea posibilitatea recuperării unor proprietăți: nu existase vreo hotărâre judecătorească de naționalizare a imobilului!

Către sfârșitul verii, cu o valiză pregătită de soția tatălui meu (pe care, în vacanțele de vară, o va recompleta cu obiecte de îmbrăcăminte noi, în locul celor total deteriorate), am pornit spre București, ca să mă prezint la „cantonament”.

Clujul mi l-am șters din minte, cu oamenii, experiențele, învățămintele de acolo. În anii noii mele studenții nu îl voi revedea decât o singură dată, când, într-o perioadă estivală, ca de obicei petrecută în țară, proaspăt căsătoriți (parcă totuși de doi ani), ne vom duce la Cluj, pentru ca Janina, mama și Laci să facă cunoștință. Am fost întâmpinați la gară de o trăsură, caii ne-au purtat pe drumul numai de mine știut, trecând prin fața Facultății de Filologie, cotind spre dreapta și înaintând de-a lungul Someșului, până la casa din Strada Garibaldi 12. Camera mare a locuinței ne-a fost pusă la dispoziție, gazdele aciuându-se în bucătăria suplimentată cu un pat pliant.

Chiar și această traversare fastuoasă a urbei o ține minte numai Janina. Conversația noastră s-a desfășurat, în bună tradiție chezaro-crăiască, bilingv, între ea și mama ori Laci în germană. De bună seamă, am vizitat-o pe Erika, devenită sora mea vitregă de când cu căsătoria părinților noștri – acum purtând, după soț, numele Hamburg. Ulterior, prin ea am aflat de tragedia care i-a curmat viața unuia dintre prietenii mei apropiați, fostul student la Filosofie, Szarvadi Tibor. S-a dus pe munte împreună cu logodnica lui, pe care o chema Jánosi Irma. Era vară (în ce an?), se îmbrăcaseră sumar, ieșiseră din cabană pentru o plimbare. S-au rătăcit, vremea s-a înrăutățit brusc: vijelie, ninsoare, frig. Au fost descoperiți a doua zi de dimineață. Stăteau îmbrățișați, vrând probabil să se încălzească. Înghețaseră.

În orice caz, numeroasele necazuri care se vor abate peste cunoscuții mei și succesele profesionale repurtate de către cei norocoși le voi afla mai târziu; majoritatea – după stabilirea mea definitivă în București, când, purtând de-acum eu însumi numele de Jánosi, am reînceput să mă duc la Cluj.

Deocamdată nu mă gândeam la trecutul apropiat, ci la viitorul de peste numai câteva luni. Pe tineri nu îi preocupă, de fapt, decât prezentul. Sunt siguri că viitorul le rezervă numai împliniri. Abia târziu suntem dispuși să ne regândim trecutul – cu neîmplinirile lui cu tot.

# III. LENINGRAD (1949-1955)

# 35

La sfârșitul lunii iulie 1949, cei selectați să ne începem ori să ne continuăm studiile universitare în străinătate am fost convocați la București. Era vorba de un „cantonament” pregătitor. El îi reunea, în principal, pe cei destinați institutelor de învățământ superior din Uniunea Sovietică. Li se adăuga un număr restrâns de candidați pentru Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, Republica Democrată Germană. Câțiva urmau să ajungă în China Populară.

La sosire, ne-am prezentat spre înregistrare într-o clădire din Piața C.A. Rosetti, unde urma să luăm masa la cantina de la parter. Unii au și fost găzduiți aici, trecător sau pentru tot răstimpul prevăzut. Pe cei mai mulți ne-au cazat, de îndată sau curând, într-un cămin mai încăpător, de pe Splaiul Independenței. Am reverificat la fața locului cele două „locații”.

Mergând dinspre Piața Universității, pe latura dreaptă a Pieței C.A. Rosetti, se afla locul nostru de adunare, dintr-un grup de trei case vechi, în cea mijlocie, cu patru etaje, având o cornișă ornamentată în maniera sfârșitului de secol al XIX-lea. În prezent poartă numărul 6. La parter continuă să funcționeze o „Cantină studențească”, cu programul de prânz afișat: 12-15. În această parte a pieței nu au survenit modificări semnificative, decât că deasupra intrării apar acum nume de firme, toate în engleză. În curbura din fața clădirii staționează, la cap de linie, autobuzul 311. Alături, taximetre își așteaptă mușteriii.

Cu totul altfel decât pe vremuri arată, în schimb, marea clădire de vizavi, de pe colț. Cea premergătoare a fost mistuită de flăcări la cutremurul din martie 1977. Acolo, printre locatarii blocați de vâlvătaie, și-a găsit sfârșitul îngrozitor fratele prietenului meu Alexandru Simion.

După ce-am aflat repartizarea, am revenit în Piața Universității și am pornit-o pe Bulevardul 6 Martie (acum, Regina Elisabeta) până la intersecția cu Schitu Măgureanu. Acolo o coteam la stânga. Peste drum de Teatrul Bulandra și Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică (IATC, unde aveam să profesez trei ani), în dreptul Podului Izvor, pe malul Dâmboviței, se întindea căminul uriaș de pe Splaiul Independenței, în formă de L, cu latura scurtă pe Schitu Măgureanu, iar cu intrarea pe latura lungă, situată în paralel cu râul. De vechea clădire cu șase etaje e lipită o alta, cu numai patru etaje. Pe fațada celei impozante e gravată vechea inscripție „Societatea Studenților în Medicină”; cea mai mică poartă tăblița „Universitatea de Medicină și Farmacie. Cămin Splai 46 Carol Davila”.

Clădirile poartă acum numele 48 și 46. Atunci – reiese din scrisorile primite de la părinți – adresa era „Schitu Măgureanu 2. Căminul Bagdasar”, numit

astfel după dr. Dumitru Bagdasar, fost ministru al Sănătății, în acei ani ministru în exercițiu fiind văduva lui, dr. Florica Bagdasar, ulterior căzută în dizgrație (sfârșitul vieții sale îl descrie Saul Bellow, pe atunci ginerele ei, în romanul *Iarna decanului*). Studenții mediciniști plecaseră în vacanța de vară, iar noi am ocupat temporar camerele libere.

Pe a noastră, de trei persoane, am împărțit-o cu Domokos Géza și cu încă un coleg, de care nu-mi mai amintesc. Camera se afla la etajul întâi, fereastra dădea spre Dâmbovița, pe stradă circulau tramvaie, stația se afla chiar sub geamul nostru; huruiala și scrâșnitul frânelor ne exaspera până noaptea târziu, și reîncepea dis-de-dimineață. Dar mai aveam pe atunci nervi neuzați, făceam haz de necaz.

Ieșeam deseori la plimbări. Cel mai la îndemână loc de agrement era Cișmigiul – nu trebuia decât să o luăm pe după colț și să mergem câteva sute de metri pe Schitu Măgureanu, iar după intersecția cu bulevardul intram pe dreapta în parc.

Gyuri H., prietenul meu brașovean și clujean, o cunoscuse pe Suzi, bucureșteancă get-beget, neștiutoare de maghiară. Dragostea lor, aici înfiripată, va fi pecetluită, la începutul anului următor, prin căsătorie.

Ea își împărțea camera cu Clarisse W. și Dumitra/„Didi" M. Ieșeam împreună la plimbare pe aleile grădinii Cișmigiu. Le însoțeam deseori și eu. Apoi am început să ne plimbăm doi câte doi.

Întâi am curtat-o pe Clarisse, o ploieșteancă preocupată de artele plastice – chiar realizându-se, în timp, ca graficiană și pictoriță. O interesau antecedentele mele culturale, eu eram dispus să mă fudulesc, îi recitam versuri maghiare, cărora le urmărea doar sonoritatea; le tălmăceam înțelesul și, pe cât posibil, farmecul. Atenția ei îmi ațâța orgoliul.

Apoi m-a atras Didi. Era o fată frumoasă, plină de energie, provenită dintr-o familie bucureșteană de muncitori și hotărâtă să le continue activitatea ca inginer. Era foarte plăcut să discutăm pe îndelete. Mi s-au aprins călcâiele după ea; dar, evident, unilateral.

Orașul care avea să-i găzduiască pe cei patru fusese rebotezat, în 1924, Sverdlovsk, după numele primului președinte de stat sovietic, Iakov Sverdlov (mort în martie 1919); iar din 1991 va purta din nou vechea sa denumire, Ekaterinburg. E situat pe versantul răsăritean al Uralilor Mijlocii, între Rusia europeană și cea asiatică.

Din Leningrad aveam să schimb câteva scrisori cu Clarisse și Didi. Apoi legăturile noastre epistolare s-au întrerupt. Mai târziu, la București, ni se vor încrucișa de câteva ori drumurile.

Aici, Clarisse mi s-a părut foarte rezervată, am schimbat doar câteva vorbe, mi l-a prezentat pe soțul ei, un rus, cunoscut încă din timpul studenției și care a urmat-o la București, similar cu majoritatea căsătoriilor mixte în care rusoaicele își urmau soții în România.

Didi a rămas în relații mult mai prietenoase cu noi. S-a dovedit că fusese timp de șase ani colegă de clasă și prietenă cu Janina la Școala „Sf. Iosif". (Soțul ei, și el inginer, va îndeplini funcții de conducere în industrie. Vor fi

crunt loviți de soartă. Unicul lor fiu va muri în floarea vârstei. Mama îi va supraviețui puțină vreme, într-un abandon total, fizic și psihic.)

Intenția oficialităților era ca noi, cei destinați studiilor în universități rusești, să învățăm, până la plecare, ceva limbă rusă, buchisind abecedare, texte elementare, gramatici. Nu-mi aduc aminte de nici o lecție de-a învățătorului sau învățătoarei. Nici nu cred să mă fi apropiat, măcar un pic, de viitorul instrument de studiu. În afara literelor chirilice, știute tot aproximativ, am ajuns la destinație total nepregătit.

Presupun însă că nici pe organizatori nu-i preocupa, de fapt, decât definitivarea „lotului" nostru sub raport de „cadre" și ca repartizare pe specialități. Dintre cei reuniți la București, unii au fost eliminați și retrimiși la universitățile de baștină. Această continuare a selecției au prilejuit-o și verificările, pe care nu toți membrii de partid le parcurseseră anterior. Scăpat teafăr de ele, puteam fi liniștit din acest punct de vedere. Participând însă, ca spectator, la câteva interogatorii desfășurate la București, m-a luat cu frig asprimea lor. Astfel R. Miklós, de aceeași vârstă cu mine, cunoscut din Cluj, a fost acuzat de presupuse atașamente „troțkiste". O fi fost el cam agitat, instabil, nevrotic, dar n-avea cum împărtăși asemenea opțiuni precise. Până una-alta, l-au iertat și a plecat cu noi la studii. Vara următoare, în prima vacanță, a fost totuși reținut acasă. A absolvit facultatea la Cluj. Felul său exaltat de a fi nu prevestea, totuși, deznodământul vieții sale scurte: avea să se sinucidă, aruncându-se din blocul înalt unde locuia cu soția și copilul lor mic. Mi s-a spus că „organele" l-au hărțuit încontinuu. Ignor detaliile și ce întorsătură l-a împins la gestul extrem.

În timpul cantonamentului, prietenii mi-au jucat o festă, pe care am resimțit-o ca sinistră. Au ticluit o scrisoare cu antetul Ministerului Învățământului și o ștampilă confecționată rudimentar, dintr-o monedă de dimensiuni mai mari. Eram anunțat că, fiind indispensabil într-o muncă organizatorică, sunt urgent rechemat la Cluj. Géza, instigatorul plastografierii, mi-a înmânat misiva. Chicotind pe înfundate, îmi urmărea reacția. A fost peste așteptări – m-am albit la față, m-am bâlbâit, eram exasperat: nu realizam nici enormitatea argumentului „organizatoric", care nu avea nimic comun cu ultimii mei ani de studiu, nici primitivitatea „docomentului". Dezvăluind farsa, cu greu au reușit să mă liniștească.

(La Leningrad aveam să păcătuiesc într-un mod asemănător. Janinei, recent transferată de la Institutul Poligrafic moscovit la Facultatea de Filosofie de la noi, i-am predat, printr-o terță persoană – făcându-i curte, nu aș fi putut să mă prefac –, o somație a Ambasadei Române de a reveni la specialitatea de care tocmai scăpase. Am lăsat-o destul de multă vreme în stare de exasperare, bântuind pe coridoarele căminului și văitându-se, până să-i deconspir farsa jucată. Multă vreme nu m-a iertat pentru a o fi pus la cale.)

Ministerul ținea legătura cu noi printr-un mărunt funcționar de la Direcția Învățământului Superior, pedagog de meserie, tovarășul Truțer. În urma unui defect din naștere, umbla șchiopătând. Din când în când își făcea apariția la cămin, numai ca să ne transmită directivele șefilor săi. Așa s-a prezentat

într-o bună zi şi ne-a solicitat ca fiecare să notăm pe o foaie de hârtie trei specializări pentru care am opta, în ordine descrescătoare. Ca şi Géza, am notat pe locul întâi Institutul de Literatură „Maksim Gorki” de la Moscova. Pe locul al doilea am trecut Filologia, pe cel de al treilea – Filosofia. A urmat o aşteptare destul de lungă.

Apoi, brusc, am fost convocat la CC al PMR, aflat în clădirea actualului Minister de Externe. În anticameră ne-am adunat vreo 20 de persoane. Ne-a primit însuşi Mihail Roller, mai-marele vremii peste ştiinţă şi cultură. În încăpătorul său birou, ne-a aşezat în jurul unei mari mese ovale. Trecând din fotoliul său „de lucru” în capul mesei, cu o carafă mare alături, din care îşi umplea şi îşi golea un pahar de apă după altul (suferea de diabet), ne-a dat explicaţiile aşteptate, citindu-ne numele de pe o listă. Fuseserăm aleşi să studiem cele „trei părţi constitutive ale marxismului”.

(Lămurire pentru majoritatea care ignoră această formulă. Friedrich Engels şi-a împărţit cartea *Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa [Anti-Dühring]*, pe care a elaborat-o din septembrie 1876 până în iunie 1878, în trei secţiuni: „Filosofie”, „Economie politică”, „Socialism”. Lenin a codificat această tripartiţie în articolul său din 1913, scris cu prilejul comemorării a 30 de ani de la moartea lui Karl Marx, sub titlul *Trei izvoare şi trei părţi constitutive ale marxismului*. „Izvoarele” erau filosofia germană, economia politică engleză şi socialismul utopic francez; din ele proveneau şi „părţile” corespunzătoare.)

Roller a citit disciplinele în ordine inversă, în acord cu comandamentele partidului conducător. Pe locul întâi se situa „comunismul ştiinţific”, care la faţa locului se va dovedi a fi istoria partidului comunist sovietic, secţie privilegiată în cadrul Facultăţii de Istorie. Urma economia politică. În final – filosofia, adică „materialismul dialectic şi istoric”, disciplină centrată pe sacrosanctul capitol IV din *Istoriia Vsesoiuznoi Kommunisticeskoi Partii* (*bolşevikov*), *Istoria Partidului Comunist Unional (al bolşevicilor)*, cu adaosul *Kratki' kurs*, *Cursul scurt*, adaos care cu timpul i-a şi înlocuit, în vorbirea curentă, titulatura. Fusese aprobat ca manual unic intangibil pentru învăţământul de partid şi de stat; la apariţie, în 1938, a fost atribuit, cu elogiile cuvenite, însuşi tovarăşului Stalin: fie capitolul în cauză, fie întregul volum.

Numele meu figura printre „filosofi”.

Amfitrionul ne îndemna, pe toţi cei prezenţi, să fim demni de cinstea de care beneficiem, aleşi pentru materiile ideologice de temelie. Nu ne cerea părerea, nu solicita vreo intervenţie din partea noastră. Am luat la cunoştinţă anunţul; şi am părăsit încăperea în tăcere.

Cum de m-au repartizat la Filosofie, ultima opţiune din lista pe care am înaintat-o? Presupun că în mod aleatoriu, nu pe baza vreunui criteriu special. Nu m-aş fi putut lăuda cu vreun merit deosebit, după cei doi ani de filologie maghiară. Fusesem un membru disciplinat de partid, fără atribuţii ori funcţii, nici măcar în organizaţiile de bază studenţeşti. Pur şi simplu – cred – prea mulţi solicitaserăm Institutul de Literatură moscovit. Din grupul nostru, au ajuns acolo atât Domokos Géza, cât şi viitorul meu bun prieten „Simionel” (Alexandru Simion), împreună cu alţi cunoscuţi de-ai mei de mai târziu:

Tiberiu Utan, Ioan Grigorescu, Petre Sălcudeanu, Toma-George Maiorescu. Iar la Filologie (de fapt, la limba și literatura rusă) au nimerit destui colegi cu care aveam ulterior să mă aflu tot în relații apropiate.

Nu degeaba spun: „au nimerit”. Ni s-a povestit că pe o întinsă masă din minister erau desfășurate toate specialitățile oferite de către partea sovietică, peste fiecare foaie fiind stivuite pătrățele de hârtie cu nume. Când o grămăjoară ajungea, după opinia celor care o rânduiau, prea voluminoasă (față de ce pretindeau a fi numărul stabilit – dar pe care comisia moscovită de repartizare nu avea să-l respecte cu strictețe, mai și modificând, la cerere, câte o destinație), hârtiuța era pur și simplu mutată în alt compartiment, indiferent care.

*Se non è vero, è ben trovato*. Câteva situații aiuritoare par totuși să confirme zvonul. Un candidat a fost atât de disperat aflând că, în locul disciplinei umaniste solicitate, ar fi trebuit să meargă la o facultate pentru produse alimentare, specialitatea lactate, încât s-a retras din cantonament. Iar un grup de colegi, printre care și violoncelistul Ben Bernfeld, au fost repartizați la Institutul de Cinematografie din Leningrad, specialitatea „inginer de sunet”... pe motiv că stăpâneau câte un instrument muzical și, deci, aveau de a face cu sunetele! Rectorul institutului, aflat într-o inspecție în căminul studențesc, auzind cât de bine exersau românii, în camerele lor, la viori, viole, violoncele, s-a arătat uluit de aptitudinile interpretative ale poporului nostru; și nu i-a venit să creadă când unul dintre studenții interpelați i-a mărturisit că *din cauza* bunei mânuiri a câte unui instrument muzical au fost trimiși să devină ingineri de sunet, domeniu prin excelență tehnic. Unul dintre împricinați era un violonist cu înzestrare nativă, în rest total neinstruit, nici nu pricep cum a reușit să absolve o facultate cu atâtea discipline matematice; oricum, avea să i se ofere o meserie pe măsura inculturii sale, în corpul de control al sălilor unde urma să-și țină cuvântările șeful suprem de partid – grup de securiști care verifica instalațiile sonore, dar mai ales condițiile riguroase de securitate din clădire.

Argumentul ministerial, în asemenea redistribuiri halucinante ale destinațiilor, invoca „știința cea mai avansată din lume”, cea sovietică, desigur, capabilă să te familiarizeze cu orice ramură a ei, indiferent de preferințele personale sau de cât de nepregătit ai fi fost în respectivul domeniu.

Trecerea mea, din voia întâmplării, de la Filologie la Filosofie n-a fost împovărătoare. Din contra, s-a dovedit fastă mai ales datorită orașului în care aveam să ajung, potrivit seriei de „întâmplări întâmplătoare” care ne ghidează existența. La Filologie, aș fi putut ajunge și în orașe de provincie; la Filosofie, alternativa era fie Moscova, fie Leningradul. În 1949, comisia sovietică de repartizare va prefera orașul de pe Neva.

Toate aceste preparative administrative, pare-se scrupulos puse de acord cu viitoarele noastre gazde, duraseră până la sfârșitul lunii septembrie. Și la București se instalase toamna, cu atât mai aspru în orașele rusești vizate. Institutele lor de învățământ începuseră anul universitar, ca de obicei, la 1 septembrie, dar ne-au acordat dispensa convenită pentru întârzierea noastră. Aranjamentele se apropiau, totuși, de așteptatul deznodământ.

Înaintea plecării, am fost chemați într-un depozit de haine, pentru a fi îmbrăcați cu toate cele trebuincioase. Ni se ofereau mai ales articole de îmbrăcăminte și încălțăminte cu care să traversăm gerurile ce ne așteptau. Erau stivuite în mormane. Obțineam, potrivit evaluării din ochi, câte un palton, o haină, niște izmene lungi, o pereche de șosete, un pulover, un fular, bocanci butucănoși, batiste, iar bărbații – ustensile de bărbierit.

Cel mai de preț era nelipsitul, în epocă, pardesiu *loden*, destinat mai degrabă vremii de toamnă decât iernilor aspre. Am dat peste unul prea voluminos și lung (ca și paltonul bărbătesc imens, primit de Janina în anul următor), mai larg decât silueta mea de atunci, acoperindu-mi picioarele până la glezne; chiar și așa, înfășurat în el, am traversat următoarele ierni leningrădene, când termometrele coborau de regulă până spre minus 20 de grade, un frig cu care ne-am acomodat, deși îl ințețeau vânturi aspre, suflând dinspre estul siberian și vestul baltic. Biruind vârtejurile de zăpadă, în lunile de iarnă, traversam anevoie podurile din urbea cu atâtea spații deschise, lăsate în voia intemperiilor.

Prietenii mei care aveau să afle la Moscova că urmau să-și continue drumul până la Sverdlovsk, unde în lunile de iarnă se ajungea frecvent până la minus 40 de grade, au trebuit să-și procure șube, pulovere rezistente, mănuși îmblănite, ciorapi groși de lână și, obligatoriu, tradiționalii *valenki* țărănești – niște pâslari care, apărați de galoși, asigurau labei piciorului căldura proteguitoare, chiar și printre nămeții înghețați bocnă.

Așa m-am apropiat de finalul acelui intermezzo bucureștean, presărat cu momente tensionate, inclusiv cu temeri justificate de controale și reverificări, totuși în ansamblu plin de voioșie și speranță. În majoritatea timpului am avut o dispoziție exuberantă, așteptări de bun augur, încredere. Cel puțin eu, dar și unii apropiați ne aflam în această stare euforic febrilă. La drept vorbind, personal aș fi avut suficiente motive de îngrijorare, dar mă străduiam să le ignor.

Mama nu și-a mai realizat intenția de a mă vizita, exprimată într-o scrisoare în care mă ruga să-i dau buletinul de identitate, fără de care nu putea ridica „bonurile de alimente” pe numele meu, promițând să-mi returneze de îndată, recomandat, actul prin poștă. (Solicitarea dovedea nu doar penuria generală de alimente, ci și propriul lor trai sărăcăcios – chiar înainte de a fi eliminați din serviciu.)

Tata, în schimb, și-a luat câteva zile libere pentru o minivacanță bucureșteană. A venit împreună cu Annie care, de doi ani, îi era soție. Cum am spus, ea avea două surori. Toate surorile au fost măritate, de către părinții praghezi, cu brașoveni de condiție bună, la rândul lor înrudiți. Mezina Annie și prima născută, Lilly, divorțaseră și se recăsătoriseră; cea mijlocie, Stephi (Ștefania), rămăsese cu soțul ei, care avea curând să fie transferat într-un post minor, la Ministerul Comerțului Exterior.

Lilly trăia de mult la București. Îl părăsise și pe al doilea soț, Egon Weigel, psihiatru și un timp profesor de psihologie la Universitatea din București. Pe urmă E.W. a fost marginalizat și în 1962 a emigrat în RDG, la sora lui,

Helene Weigel, văduva lui Bertolt Brecht, conducătoarea teatrului „Berliner Ensemble”.

Annie l-a însoţit pe tata ca să-şi revadă sora mai mare. Au locuit în Strada Sandu Aldea, prin bunăvoinţa Marcelei, soţia unchiului meu Alexandru. În timpul cantonamentului, n-am trecut pe la ei; aflasem încă de la Cluj, în mod vag, despre procesul ce-i fusese intentat unchiului meu, director economic al unei întreprinderi bucureştene, pentru delicte mai mult ca sigur inventate, dar agravate de trecutul său burghez.

El nu era acasă, iar tata nu aducea vorba de motivul absenţei fratelui său mai mare.

(Detaliile păţaniei mi le va dezvălui o scrisoare a amintitului militar rugbist, poreclit „Bombonel”, găsită în arhiva tatălui meu, după moarte, redactată în termeni vag cifraţi: de prin toamna anului 1948, Alexandru Steinberger fusese „internat” într-un „sanatoriu”, spre a i se „trata” „maladia”; dar curând, pe la sfârşitul lunii iunie 1950, va fi externat. Era vorba de condamnarea lui la doi ani de puşcărie.)

Aşadar, următoarea duminică după-amiaza, tata şi cu Annie m-au luat cu ei în vizită la Lilly. Tata mi-a explicat că acum ea locuia cu un alt bărbat, pe care îl cunoscuse prin intermediul lui Weigel, în activităţile lor ilegale; dar nu purta numele acestui bărbat, care traversa o perioadă grea a vieţii sale, anchetat fiind de forurile superioare de partid. Tata îl considera devotat partidului, un om care acum era extrem de afectat de neîncrederea cu care fusese tratat; o persoană cultă: mă voi convinge şi singur.

Cu tata mă înţelesesem să ne întâlnim nu departe de Sandu Aldea, în faţa Mănăstirii Caşin. La câteva minute de mers pe jos pe Bulevardul Mărăşti, în direcţia intersecţiei cu „1 Mai” (actualmente „Ion Michalache”), acolo unde – mai sus de Spitalul „Elias” – tramvaiul face o buclă, la stânga se deschide o stradă laterală, în prezent mult lărgită, Strada Clucerului. Pe colţ, la nr. 88, se afla o vilă boierească cu un etaj – există şi în prezent, neschimbată. Ne aştepta în poarta ei un bărbat de vârstă medie. Nu ne-a invitat în locuinţă, ci ne-a propus să ne plimbăm în părculeţul de vizavi (acum dispărut, printre blocuri şi „Terasa «La Baltă»”). Am umblat pe alei vreo oră. Vorbea numai el. Perora agitat, numai pe chestiuni politice. Fără să deschid gura, m-am simţit fâstâcit de opiniile lui tăioase la adresa lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi a Anei Pauker. Nu mai întâlnisem enunţuri atât de neiertătoare, formulate fără pic de reţinere. Ele mă derutau şi am fost mulţumit când plimbarea noastră a luat sfârşit şi ne-am putut lua rămas-bun.

I-am condus pe ai mei până aproape de locuinţa lor şi m-am întors la cămin. Săptămânile mele bucureştene erau pe sfârşite, ne pregăteam de plecare.

Tata cu Annie s-au întors la Braşov. Eu mi-am şters din memorie fugitiva întâlnire stranie cu acel bărbat de care Lilly îşi legase destinul. Voi fi obligat să mi-o reamintesc.

# 36

Cele mai numeroase grupuri au fost trimise la studii în Uniunea Sovietică în 1949 și 1950, loturile din care am făcut parte eu și, respectiv, Janina. Anterior, puțini ajunseseră în universități rusești, ulterior – destul de mulți, numărul lor scăzând apoi, treptat, an de an. O deosebire suplimentară: la început, inclusiv în cei doi ani de vârf, criteriul profesional mai conta în selectare; ulterior, ponderea decisivă o va avea, în tot mai mare măsură, originea socială, care, în absența calităților intelectuale, putea să și pună în umbră viitoarea pregătire în meserie și șansele de împlinire. Diferența e relativă, desigur, totuși lesne de probat, prin reușitele în carieră, inclusiv cele didactice, artistice, publicistice, în cazul atâtor absolvenți de până spre mijlocul anilor '50, față de mulți din contingentele ulterioare, acaparați precumpănitor, în activitatea lor viitoare, de funcții politice.

În 1949, preparativele bucureștene s-au prelungit până în primele zile ale lunii octombrie.

Lotului nostru i-au fost puse la dispoziție garnituri speciale, în trei zile succesive. Am nimerit în cel de-al doilea. Am primit pachete cu hrană rece, conserve și apă minerală pentru drum.

Cei aproximativ 300 de tineri și tinere din acea seară ne-am ocupat locurile în vagonul tip *jiostkii*, „tare", cum ar veni, de clasa a III-a, cu un unic spațiu deschis, neîmpărțit în compartimente, cu paturi formate din platforme de lemn, grupate câte cinci, cu saltelele, cearceafurile și pernele aferente; patru erau rânduite ca în vagoanele noastre de dormit, doar că fără uși, și încă unul așezat perpendicular față de primele, cu un „culoar" îngust între ele. Nouă ni se eliberau atâtea bilete câte locuri erau în fiecare vagon. Existau însă trenuri interne în care clasa a III-a era luată cu asalt, cine putea apuca paturile de jos și sus, cine nu – se mulțumea cu polița de sub tavan, de fapt rezervată bagajelor. Vagoanele de asemenea „tari", dar compartimentate, cu câte patru locuri și, după uși, cu obișnuitul culoar, erau de clasa a II-a; pe când cele *miagkiie*, „moi", cu câte două cușete tapițate în fiecare compartiment – de clasa I.

Fiecare vagon era ferecat la capete, asemenea unui univers autonom, sub oblăduirea câte unei perechi de *provodniți*, „însoțitoare", de regulă tinere, care lucrau și se odihneau cu schimbul. Ele asigurau curățenia în vagon și în WC-urile cu chiuvete de la capetele vagonului, ne serveau în răstimpuri biscuiți și ceai cu zahăr cubic (localnicii îl țineau sub limbă în timp ce sorbeau ceaiul); în stații se așezau în fața unicei uși descuiate, supraveghindu-i pe cei care coborau și urcau. Întrucât pe teritoriul sovietic staționările erau lungi, puteai în timpul lor să-ți vizitezi colegii din alte vagoane, să-ți umpli termosul cu apă clocotită, curgea din cișmelele de pe fiecare peron, ba chiar să-ți iei prânzul cald de la mesele înșirate de-a lungul peronului. Mă îndoiesc ca în trenurile studenției mele să fi existat vagoane-restaurant. Cu acestea aveam să iau cunoștință abia în drumurile mele ulterioare prin Rusia, dar

frecventându-le foarte rar, ca și majoritatea celorlalți călători ospătându-mă de regulă din proviziile personale sau cu ceea ce puteam cumpăra prin gări.

Deocamdată, poposiserăm dimineața la Iași, de unde ne-am repus în mișcare, spre graniță. După Nicolina a avut loc un incident hazliu. Responsabilii noștri, în păstrarea cărora ni se aflau și pașapoartele, au descoperit la numărătoare lipsa unui coleg. Trenul a fost oprit și a staționat câteva zeci de minute. Între timp, rătăcitul a fost trimis după noi cu o mașină, apoi a fost pus să alerge între șine spre tren. Coborâserăm din vagoane, făceam haz de necaz, am împletit din ierburile de pe margine o funie întinsă ca linie de sosire a unei competiții sportive, îl îndemnam cu strigăte pe cel care se apropia de noi gâfâind, în final l-am întâmpinat cu urale, ca pe un învingător. Acesta avea să zacă îndelung pentru a se întrema.

La Ungheni ne-au coborât din vagoane, cu bagaje cu tot, pentru controlul vamal de la etajul micii clădiri a stației. (În anii următori, verificările vor fi efectuate în tren.) Între timp, garnitura a fost adaptată căilor ferate rusești: ridicată cu macarale, vagon cu vagon, și pusă pe osii corespunzătoare ecartamentului liniilor rusești.

Acest ecartament mai mare data de la începuturile construirii căilor ferate, din a doua pătrime a veacului al XIX-lea. Motivul real trebuie să fi fost o prevedere de securitate militară. O anecdotă punea însă diferența pe seama împăratului Nicolae I, cunoscut pentru brutalitatea sa cazonă și capricioasă. Pasămite, la întrebarea umilă a ministrului de resort, dacă proiectatul drum de fier să aibă distanța între șine precum cele din Europa, țarul ar fi replicat enervat:

— *Huiom bolșe* („Mai mare cu o pulă"). După care ar fi trasat *manu propria* legătura dintre Petersburg și Moscova, cea de-a doua cale ferată din imperiu, după scurtul „drum de fier" între reședințele țarilor din Sankt Petersburg și Țarskoe Selo; dar creionul cu care împăratul a trasat linia dreaptă dintre cele două capitale, fără să țină seama de natura terenului străbătut, s-a împiedicat la un moment dat de inelul din aur masiv de pe degetul mâinii cu care Maiestatea Sa ținea rigla pe hartă, abătându-se de la linia dreaptă și făcând o mică buclă; iar subalternii n-au cutezat să-i îndrepte neglijența. Așa s-ar explica micul ocol pe care îl poate constata și călătorul de astăzi, din trenuri tot mai performante, acea unică derogare de la drumul perfect drept care leagă între ele cele două metropole.

(Două întâmplări legate de organul masculin de reproducere, în varianta sa licențioasă, rusă și română. Prima. Cuvântul sărit de dicționarele rusești, dar cel mai des folosit în arabescurile cotidiene de injurii, îi va fi fatal bursierei din lotul nostru Viorica Hui, refuzată de institutul leningrădean la care a fost repartizată din cauza numelui ei nefrecventabil – de parcă nu s-ar fi putut recurge la răspândita, în rusă, substituire a literei H prin G, ca la Ghitler, Gheine, Gamlet [Hitler, Heine, Hamlet]. A doua. Peste câțiva ani, pe studentul economist, ungur ardelean, Pulika, aspirantul jurist Nae Androne îl va numi, în reuniunile noastre, cu atâta obstinație „tovarășul Pulică", supraaccentuând vocala *i*, încât, la București, unde va profesa la Academia de Științe Economice, Pulika va opta pentru Nichita, după numele soției sale rusoaice, Nikitina.)

Staționarea la Ungheni a durat ore. După controlul pașapoartelor și al bagajelor, până la reinstalarea în vagoane, am avut timp berechet. Nu aveam ruble, nu puteam cumpăra nimic de la chioșcul de pe peron, oricum foarte sărăcăcios în oferte. În lumina pățaniei relatate, nici nu voiam să ne îndepărtăm de tren. Ne plimbam de colo-colo pe liniile ferate din apropierea peronului. La mică distanță, doi muncitori feroviari, în combinezoane ponosite și cu fața mânjită de ulei, reparau ceva la șine. Gyuri F., și el învestit, la întâlnirea pomenită mai înainte, cu calitatea de viitor filosof, a intrat în vorbă cu acești reprezentanți ai „detașamentului de avangardă" al clasei muncitorești. (Aveam în minte grevele ceferiștilor și petroliștilor din 1933, la care Gheorghe Gheorgiu-Dej și-ar fi evidențiat calitățile de viitor lider.) Gyuri a revenit lângă mine derutat:

— Știi ce mi-au spus?

— N-am auzit.

— N-o să-ți vină să crezi: „Nu-i vom uita pe Moța și Marin".

Primii cetățeni sovietici adresându-i-se prietenului meu în românește: doi legionari convinși de eroismul șefilor lor!

După Ungheni, pare-se la Vinnița, nod regional de cale ferată, am înregistrat încă o dispariție involuntară. Cum spuneam, în gările mai importante, trenurile zăboveau îndelung, puteai inspecta stațiile și, dacă aveai bani, să cumperi câte ceva de la bufet. Deocamdată doar ca să caște ochii, a coborât din vagon, în pijama, ca și călătorii localnici, Toma-George Maiorescu, din grupul repartizat ulterior, conform opțiunii bucureștene, la Institutul de Literatură „Maksim Gorki". (Ucenicise la Școala de Literatură din București, copiată după cea moscovită. Se povestea că, aflat acolo în vizită și fiindu-i prezentat, Mihail Sadoveanu l-ar fi întrebat, hâtru, dacă nu era cumva rudă cu Titu Maiorescu. De fapt, reșițeanul de origine se numea Gheorghe Toma Mayer.) GTM sau TGM s-a plimbat atât în clădirea gării, încât să nu mai ajungă înapoi la timp. De astă dată nu aveam cum să-l recuperăm. A fost luat sub protecția șefului stației, căruia i s-a comunicat telefonic pățania. Așa, în pijama, a fost urcat în trenul următor până la Moscova.

Între timp, la Kiev, garnitura noastră a fost trasă, câteva ore, pe o linie lăturalnică, iar noi – plimbați prin oraș cu autobuzele. Încă în holul gării am observat un bărbat care citea, în ziarul *Pravda*, relatarea cuvântării lui Rákosi Mátyás; la mijlocul paginii era poza acestuia. Plenara conducerii de partid maghiare putea fi consacrată „cazului Rajk", condamnat și executat în iunie, sau vreunei teme de edificare „democrat-populară". De asemenea, țin minte șocul resimțit la vederea primului cerșetor, în contrast cu naivele mele așteptări. Am făcut turul orașului, cu opriri pe Bulevardul Kreșciatik, central, pe Bulevardul Șevcenko, care găzduia monumentul lui Lenin, și pe malul Niprului; dar nu și la complexul Kievo-Peșciorskaia Lavra, cu celebrul Uspenski' sobor, Catedrala Uspenski, distrusă în 1941 și aflată în curs de restaurare.

După a doua noapte în tren (într-o stare de agitată bună dispoziție, veselie, vorbărie, așteptare plină de speranță), am sosit în Gara Kiev din Moscova. Era o zi mohorâtă de toamnă. Ploua mărunt, geamurile autobuzului erau aburite; traversând Piața Roșie am zărit, ca prin ceață, Kremlinul, Mausoleul, zidul, Turnul Spasski', stelele rubinii și ceasul.

Am fost cazați la *Dom Kommunî*, „Casa Comunei" (trimitere la Comuna pariziană din 1871). Era o clădire cenușie enormă și ca întindere, și ca înălțime. Coridoarele miroseau înțepător a dezinfectant. Alături de scări avea și o largă pantă în spirală, pentru mașini, ceea ce indica folosirea ei anterioară ca garaj supraetajat. Am urcat greu, cu geamantanul, până la etajul patru, unde mi se indicase camera, încăpătoare, cu multe paturi. Ne-am instalat și am pornit să inspectăm etajul.

Am descoperit un spălător, cu un șir de chiuvete. Și un closet „colectiv", întâlnit de mine pentru prima oară în viață: o încăpere cu scurgerile de canal acoperite de o unică platformă din scândură groasă, găurită din loc în loc; mușteriii, care cum veneau, se urcau pe ea și, stând pe vine, intrau în vorbă cu vecinii ori citeau presa. Mă încurcau și literele de pe ușa stabilimentului, **Ж** și **M**, *Jenșcinî*, respectiv *Mujcinî*, „Femei" și „Bărbați". Rezulta că nici literele nu mi le însușisem ca lumea la orele clujene și bucureștene de limba rusă. (La prima mea vizită a clădirii centrale universitare din Leningrad, curând după sosire, de distrat ce eram și ignorând diferența, voi intra valvârtej în compartimentul **Ж**, stârnind țipetele studentelor, înșiruite cu fundul gol una lângă alta.)

La parterul clădirii se reunea zilnic, înainte de masă, comisia locală care, ajutată de tălmaci, stabilea repartizarea noastră definitivă, pe facultăți și orașe. Sutele de persoane din primul tren fuseseră distribuite care încotro. În dimineața următoare, am fost pe rând chemați noi la înfățișare. Eu, după o lungă așteptare, din cauza alfabetului.

Într-o cameră alăturată, mai întâi mă examinase un medic. Rezultatul se afla pe masa comisiei. Membrii ei, oferindu-mi trimiterea la Facultatea de Filosofie a Universității din Leningrad, m-au și avertizat asupra riscului asumat: cu hilurile mărite, m-aș putea îmbolnăvi, în clima aspră leningrădeană, de tuberculoză; dar, ca alternativă – spunea unul dintre ei –, gerurile pe cale de a se instala m-ar putea și căli. Așadar, pot opta dacă să mă duc acolo sau în altă parte. N-am stat nici o clipă pe gânduri în a-mi da acordul. A fost pentru viața mea o zi fericită. Am părăsit comisia îmbătat de șansa ce mi se oferise. Hazardul jucase în favoarea mea: nimic nu mă putea favoriza mai mult decât traiul din Leningrad.

Din motive necunoscute mie, în acel an, Universitatea din Moscova nu oferise străinilor locuri la Filosofie, așa încât aș fi putut ajunge cel mult într-un oraș de provincie mai acătării. Dar care să fi fost acela? Mulți colegi din lotul meu au fost trimiși în diverse colțuri, fie din Rusia – departe în est, la Sverdlovsk, în sud, la Saratov ori Rostov pe Don; fie din Ucraina – la Harkov sau Kiev. Norocoșii rămâneau la Moscova ori plecau la Leningrad.

După-amiază am fost plimbați, câteva ore, prin Moscova. Mare lucru nu ni se putea arăta; dar trebuia să vedem măcar unele locuri socotite emblematice.

Întâi metroul, cu care am ajuns în centru. Se mai chema, oficial, *Metropoliten imeni L.M. Kaganovicea*, adică „Metroul Lazar Moiseievici Kaganovici". Acesta fusese singurul evreu păstrat de Stalin în Biroul Politic al Comitetului Central de partid, după eliminarea politică și fizică a membrilor săi de pe

vremea lui Lenin, precum Troțki, Zinoviev, Kamenev, Rîkov, Buharin. Ca prim-secretar al Comitetului orășenesc de partid din Moscova, Kaganovici a fost însărcinat să conducă lucrările de construcție ale metroului, începute în 1931, cu linii succesiv inaugurate pe parcursul deceniului, în timpul războiului și după. Unele dintre stații, mai ales din centru, erau bogat ornamentate. Ajungeai la mare adâncime pe lungi scări rulante. Metroul, arătat tuturor vizitatorilor, constituia mândria moscoviților. (Cu diverse funcții înalte în organele de conducere centrală și din Ucraina, de unde chiar provenea, Kaganovici avea să fie înlăturat din Prezidiul CC după Congresul al XX-lea al PCUS. Declarat copărtaș la crimele de masă din anii '30, vina lui principală va fi asocierea cu adversarii lui Hrușciov: troica Malenkov-Kaganovici-Molotov, plus „Șepilov, care li s-a alăturat", se opusese condamnării „cultului personalității" și începutului destalinizării.)

Ieșiți la suprafață, la Hotelul Metropol, în Piața Manejului, lângă zidul Kremlinului (la palatele și bisericile din interior persoanele private încă nu aveau acces prin nici una dintre porți), am făcut mai întâi un tur prin Piața Roșie, fără să intrăm în Mausoleul Lenin. (Nu era zi de vizită? Sau era prea lung șirul căruia ar fi trebuit să ne alăturăm?) Apoi ne-am întors, angajându-ne pe Strada Gorki, care figura în prima propoziție învățată din manualul Ninei Potapova: „*Na Ulițe Gor'kogo tramvai ne hodit*", „Pe Strada Gorki nu circulă tramvaie". (Strada poartă acum vechiul său nume, Tverskaia Ulița.) Am avansat pe porțiunea ei primă, până la monumentul lui Pușkin, creația sculptorului Aleksandr Opekușin, la inaugurarea căruia și-a rostit Dostoievski, în 1880, celebrul discurs socotit „testamentar". Atunci nu am mai ajuns pe bulevardul ei lateral, atât de frecvent invocatul, în literatura rusă, Tverskoi bul'var'. Am coborât iar în metrou și am revenit la cămin.

M-am despărțit de prietenii care se stabileau la Moscova, inclusiv la Institutul de Literatură, ca Domokos Géza, sau la Conservator, ca Oláh Tibor, viitorul compozitor selectat, în rând cu mine, dintre studenții clujeni. Mi-am luat rămas-bun și de la nedespărțiții plimbăreți din timpul cantonamentului, ca un făcut trimiși din nou împreună la Sverdlovsk: Gyuri H., la Facultatea de Fizică a Universității, Suzi, cu prietena ei Didi, la Politehnică, Clarisse, la scenografia din cadrul Institutului de Cinematografie. Cu prietenul meu vechi aveam să mențin ani în șir relații epistolare; cu interlocutoarele mele din Cișmigiu, după cum am spus, doar la început și sporadic.

Încă nu știam cine, câți, la ce specialități eram sortiți să ajungem din grupul repartizat la Leningrad. Voi identifica mai târziu destui apropiați clujeni și cunoscuți din cantonamentul bucureștean; acestora li se vor adăuga colegi filosofi, economiști, istorici și de la alte facultăți, întâlniți abia în căminele universității noastre; cu unii dintre ei m-am împrietenit.

Seara târziu, câțiva cu aceeași destinație am fost suiți din nou în autobuz și transportați la Gara Leningrad. Cu fațada ei modernă, se afla pe o latură a pieței mari, lângă Gara Iaroslavl, cu trenuri în direcția nord-est, vizavi de Gara Kazan, o clădire veche, unde se îmbarcau cei cu destinație siberiană și extrem-orientală.

Trenul de la Moscova la Leningrad pornea înainte de miezul nopții și ajungea la destinația finală dimineața devreme. În compartimentul meu, de astă dată cu numai patru paturi, nu am reușit să ațipesc. În zori am ieșit pe coridor ca să urmăresc apropierea de orașul ilustru. Spre nord-vest, vegetația se rărea și devenea pitică. Izbele de pe margine arătau sărăcăcioase, căsuțe din lemn cu hornurile fumegând. Traversam haltele din suburbii, unde – voi afla – puteai ajunge din oraș cu *„elektricika”*, trenul din rețeaua electrică locală. Garnitura noastră nu se oprea în aceste locuri, avansa lin spre destinație.

Apoi, brusc, în soarele răsărit orbitor, am zărit scânteind cupola aurie a Catedralei Sf. Isaac (Isaakievski' Sobor – a treia ca mărime din Europa, după Sf. Petru, din Roma, și Sf. Pavel, din Londra); iar după aceea, vârful Amiralității (Amiralteiskoie), luminat și el de razele purpurii din zori. Au fost primele saluturi, dintre cele numeroase de mai apoi, pe care mi le adresau, la sosire, simbolicele construcții care-i celebrau pe mai-marii de odinioară: țarul Petru, împărăteasa Ekaterina a II-a, împăratul Alexandru.

În dimineața zilei de 8 octombrie 1949, în acordurile unui marș eroic, transmis prin difuzoare, am ajuns în Gara Moscova, rebotezată din inițiala Gară Nikolaiev. Am ieșit în Piața Insurecției (Vosstaniia), de unde ni se deschidea, în linie dreaptă, porțiunea mai lungă din celebra arteră petersburgheză Nevski' Prospekt, nemuritoare de când cu povestirea lui Gogol și descrierea ei de către alți scriitori eminenți. Încă nu știam că îndărătul nostru Prospektul Nevski se continua cu un alt segment, de până la Piața, Grădina și Lavra deopotrivă numite „Aleksandr Nevski”, complexul în cimitirul căruia își găsiseră odihna atâtea celebrități ale orașului, printre care și Dostoievski. (Acolo solicitase și Lenin să fie înmormântat, alături de mama sa, Maria Aleksandrovna Ulianova, dar dorința i-a fost nesocotită, prin faraonicul gest al păstrării trupului îmbălsămat, la vedere, în Mausoleul ce-i purta numele.)

Nici nu era însă nevoie să știu ceva despre ceea ce ni se înfățișa privirilor mele. Pentru moment, îmi ajungea starea de încântare.

# 37

## *Un intermezzo istoric*

Numele orașului, în variantă olandeză (*Sankt-Piter-Bourkh*, prescurtat *Piter-Bourkh*, într-un cuvânt, *Sankpiterbourkh*), câteodată în adaptare greacă (*Petropol*, *Petropolis*), în dezmierdare populară cotidiană (*Piter*) – a fost încetățenit oficial în derivare germană, *Sankt Petersburg* (uneori cu, alteori fără cratimă), simplificat *Petersburg* ori, în invocare rusească, *Peterburg*.

*„Burg”* e „cetate”. Dar litera *„s”*? Ca genitiv, indică posesiunea: „a lui Petru”. De unde, atunci, „Sfânt”? De la fortăreața militară întemeietoare, „Sf. Petru și Pavel”? S-ar putea. În orice caz, Sf. Petru conferea aura necesară țarului fondator Petru, supranumit, în urma domniei a doi urmași cu același prenume, Petru I sau Petru cel Mare (1682-1725).

A făcut parte din dinastia Romanov (întemeiată în 1613). De fapt, a fost ultimul ţar şi primul împărat. Titulatura de *imperator* a fost asociată, de către vrăjmaşi, cu Simon Petrus Antihristul, în baza calculului: (I = 10) + (P = 80) + (E = 5) + (R = 100) + (A = 1) + (T = 300) + (O = 70) + (R = 100), însumând fatidicul număr 666, noul Antihrist ascunzându-şi, de fapt, numele nefast sub litera M, care tocmai de aceea şi lipseşte din cuvântul astfel descifrat, I(M)PERATOR. În orice caz, acest lucru îl propovăduiau susţinătorii conservatori ai ţarilor anteriori, călugării şi ereticii tradiţionalişti, toţi cei care-şi puseseră speranţa în Aleksei, ţareviciul, tocmai de aceea executat la ordinul lui Petru. Iar un motiv de căpetenie al vrajbei dintre tată şi fiu l-a reprezentat anume Sankt Petersburgul, rivalul Moscovei.

Întemeierea a avut loc pe fundalul „Războiului nordic”, dintre Rusia şi Suedia, dintre ţarul Petru şi regele Carol al XII-lea.

În 1702, ruşii ocupaseră Noteburg, rebotezându-l Schlüsselburg („Cetatea Cheii”), ulterior Schlisselburg, golful cu acelaşi nume făcând parte din Lacul Ladoga. În 1703, unităţile ţarului au instalat, pe insula Kotlin, din Golful Finic, baza navală Kronşlot, dându-i numele de Kronstadt („Oraşul Coroanei”).

Data naşterii Petersburgului este considerată a fi 16 mai 1703, ziua inaugurării Fortăreţei Petropavlovskaia – pe Zaiaci’ Ostrov, minuscula „Insulă a Iepurelui”, prinsă între braţele Nevei –, fortăreaţă devenită, din 1717, temuta închisoare pentru realii ori presupuşii adversari ai Imperiului.

Primele construcţii s-au realizat pe insulele Beriozovîi şi Vasilievski’ de pe partea dreaptă a Nevei Mari. Apoi s-a trecut pe malul stâng, cel continental, unde au fost înălţate multe edificii devenite simbolice: Amiralitatea, proiectată, amplificată şi deschisă, cu fleşa ei, spre fluviu şi mare; Palatul şi Grădina de Vară; Mănăstirea Aleksandr Nevski’.

În 1721, Sankt Petersburgul a devenit noua capitală a Rusiei.

Din 1714 a fost interzisă construirea caselor de piatră în alte oraşe, pentru ca piatra să fie adusă aici, numai pentru clădirile oraşului „sfânt”. Au fost chemaţi arhitecţi străini, cu scopul de a-şi demonstra măiestria. Unul dintre ei, Jean-Baptiste Alexandre Le Blond, a proiectat canalele de pe Insula Vasilievski, ce urmau să primească apele fluviului, imitând Veneţia şi Amsterdamul. Din lipsă de fonduri, planul nu a fost dus la bun sfârşit. Multe alte proiecte, în schimb, s-au realizat, parte sub conducerea prinţului Aleksandr Menşikov, primul guvernator al oraşului, un soi de regent, care şi-a continuat ascensiunea şi în timpul scurtelor domnii ale Ekaterinei I şi Petru al II-lea, abia în 1727 căzând în dizgraţie.

Le-au urmat Elisabeta, Petru al III-lea, Ekaterina a II-a. Aceasta din urmă, născută Sophia Augusta Frederika von Anhalt-Zerbst, şi-a înlăturat soţul de la domnie, poruncind apoi şi asasinarea lui; şi a ajuns celebra împărăteasă, fiind în plus şi longevivă. Domnia ei (din 1762 până în 1796) a reprezentat – după cea a lui Petru I – o a doua perioadă glorioasă a edificării Petersburgului, tot cu ajutorul arhitecţilor străini. „*Petro Primo / Catharina Secunda MDCCLXXX*” glăsuieşte inscripţia laconică, din 1780, de pe monumentul ecvestru realizat de Étienne Maurice Falconet, chemat la recomandarea

lui Diderot să se dedice operei sale capitale. Așa a devenit „Călărețul de Aramă”, prin sculptura lui Falconet și poemul lui Pușkin, emblema Petersburgului mitic. Iar numele Ekaterinei, protectoarea literelor și autocrata nemiloasă, a rămas asociat atât cu prețuirea lui Voltaire, Diderot, Falconet, cât și cu interzicerea cărții lui Aleksandr Radișcev *Călătorie de la Petersburg la Moscova* și reprimarea revoltei țărănești condusă de Emilian Pugaciov – ca să nu mai pomenesc de soarta propriilor ei succesivi favoriți, Grigori și unul, și altul: generalul Orlov și prințul Potiomkin.

Al treilea oblăduitor al construcțiilor Petersburgului nobiliar s-a dovedit a fi, în primul sfert al secolului următor, împăratul Alexandru I.

În principal, în timpul acestora trei, Piotr Alekseievici, Katerina Alekseievna și Aleksandr Pavlovici, a înflorit centrul urbei, baroc, apoi neoclasic. Din împrumuturi olandeze, germane, italiene, franceze, a răsărit un oraș pe cât de occidental, tot pe atât de rusesc, laolaltă detestat și adorat, hulit și slăvit.

Sub Alexandru I, la 16 mai 1803, i-a fost celebrat primul centenar.

Și până atunci, și după aceea, Neva a inundat deseori zonele joase, cu precădere de pe malul drept. S-au succedat inundațiile pe tot parcursul secolului al XVIII-lea (chiar în anul întemeierii, 1703, după aceea în 1721, 1736, două în 1737, în 1777). Cea mai devastatoare a avut loc în noiembrie 1824: apa și-a depășit atunci nivelul obișnuit cu 410 cm. (Pe poetul dramaturg Aleksandr Griboiedov l-a salvat de la înec prințul poet – și decembrist – Aleksandr Odoievski. Dezastrul va fi evocat de celebrul poem epic, scris de Pușkin în 1833.) Vor mai urma și alte inundații, ca de pildă cea din 1924, cu o creștere de 369 cm a nivelului Nevei. Deși mult mai puțin gravă, una am trăit-o și noi, în toamna anului 1954.

Au supraviețuit însă Academia de Științe, încă de la colecțiile aduse de Petru din Olanda și depozitate în *Kunstkammer*; Universitatea, înființată cu trei facultăți în 1819 (pe baza Institutului Pedagogic, activând din 1804); așezăminte culturale, teatre și muzee; bulevardele drepte și semețele lor clădiri.

Artera principală, începută în 1712 și numită, succesiv, „Marea Perspectivă”, „Nevskaia Perspektiva”, „Nevski’ Prospekt”, s-a îmbogățit, de-a lungul primei jumătăți de secol XIX, cu Statul Major, Catedrala Kazanski’, Teatrul Aleksandriiski’ și Teatrul Mariiski’, Biblioteca Publică, „Pasajul” (centrul comercial). Nu departe, în spatele „Călărețului de Aramă”, a fost trudnic înălțată Catedrala Sf. Isaac, sfințită însă abia în 1858.

Între timp a crescut mereu numărul oaspeților de vază străini: renumiți filosofi, istorici, arhitecți, scriitori, muzicieni (compozitori, dirijori, soliști).

Totodată, orașul și-a accentuat din ce în ce ambiguitatea ce-i fusese caracteristică dintotdeauna. Exponent al „occidentalismului”, la antipodul Moscovei „slavofile”, Petersburgul s-a impus deopotrivă drept centru al ordinii autocrate.

La înscăunarea fratelui defunctului Alexandru, adică a lui Nikolai Pavlovici sau Nicolae I, urbea a cunoscut prima răzmeriță, înecată în sânge. La 14 decembrie 1825, un șir de nobili și militari, dornici de reforme și de modernizare, s-au adunat să-și exprime protestul în Piața Senatului. Proaspăt unsul împărat a pus unitățile armatei să-i dezarmeze și aresteze. Le-a intentat un proces

la capătul căruia, în zorii zilei de 13 iulie 1826, a spânzurat, în incinta Fortăreţei Petru şi Pavel, cinci dintre căpeteniile lor: Muraviov-Apostol, Bestujev-Riumin, Kahovski, Pestel şi Rîleiev. Cadavrele le-au fost înhumate la marginea oraşului, într-un loc nemarcat şi ţinut secret. (Exact unde s-ar fi aflat acesta a sugerat Puşkin într-o poezie a sa, în temeiul căreia Anna Ahmatova avea să investigheze locul cu pricina.) Alţi decembrişti, peste 120 la număr, au fost trimişi în surghiun. Soarta lor şi a soţiilor care i-au urmat, renunţând la toate privilegiile lor nobiliare, va deveni o temă centrală a literaturii ruse.

Scriitorii l-au înfăţişat pe Nicolae I ca pe un împărat cazon, obtuz, vinovat pentru un şir nesfârşit de tragedii, secerând şi vieţile multor intelectuali de vază.

I-au urmat Alexandru al II-lea, Alexandru al III-lea şi Nicolae al II-lea. Sub egida lor, Petersburgul n-a continuat să fie doar reşedinţa înaltei aristocraţii, ci s-a afirmat şi ca oraş al funcţionărimii, apoi al burgheziei şi muncitorilor.

Capitalismul a prins avânt cu proprii edificări, dar şi antagonisme specifice.

În paralel cu reforma agrară din 1861 şi cu desfiinţarea iobăgiei de către Alexandru al II-lea, s-au înteţit revoltele conduse de „raznocinţi" (*raznîie cinî* = „cinuri diferite", cărturari proveniţi din pături mediane, fii de preoţi, învăţători, funcţionari), reprimate la rândul lor.

Au venit la rând „narodnicii" şi socialiştii de orientări diverse.

Iar în cultură, după epoca „de aur", marcată de marii clasici, a urmat perioada „de argint", la joncţiunea dintre veacurile al XIX-lea şi XX.

Petersburgul a experimentat toate curentele înnoitoare, în literatură, artă, filosofie. A exportat în Occident multe din valorile lui de căpetenie: baletul, muzica, literatura.

Din nou însă, inextricabil, a patronat trei revoluţii.

„Duminica sângeroasă", din 9 ianuarie 1905, a costat multe vieţi. Pe fondul înfrângerilor dezastruoase din războiul ruso-japonez, prima revoluţie a trecut din Petersburg la Moscova şi în alte oraşe. A fost înfrântă în decembrie, cu lichidarea violentă a urmărilor ei până în 1907.

A urmat catastrofalul, pentru Rusia, război cu Puterile Centrale. Din impuls patriotic, Petersburgul, atât de îndatorat culturii germane, a fost rebotezat, în august 1914, în Petrograd. A purtat timp de un deceniu numele rusificat al oraşului lui Petru („*Burg*" = „*grad*").

Petrogradul a fost centrul ambelor revoluţii ulterioare, cea declanşată pe 27 februarie (12 martie), care a dus la căderea monarhiei şi proclamarea republicii, şi cea socialistă, din 25 octombrie (7 noiembrie). Cele două revoluţii din 1917 i-au adus în prim-plan pe Aleksandr Kerenski, în fruntea Guvernului Provizoriu, şi pe Vladimir Ulianov Lenin, preşedintele Sovietului Comisarilor Poporului (*Sovnarkom*): amândoi născuţi la Simbirsk, Lenin în 1870, Kerenski în 1881.

Ulianov Lenin a fost student la Universitatea din Petersburg din 1893 până în 1896, când l-au arestat, condamnat şi deportat; a revenit în Capitală, unde s-a aflat între noiembrie 1905 şi începutul anului 1907; şi, din nou, în aprilie 1917, spre a pregăti revoluţia socialistă. A îndrumat desfăşurarea

acesteia din Smolnîi, inițial o mănăstire, apoi un institut de învățământ pentru fete – conducerea efectivă a operațiunilor pe teren revenindu-le altora, în principal lui Lev Troțki, fost menșevic, raliat de curând partidului bolșevic și cooptat în conducerea acestuia.

Vladimir Ilici s-a aflat 124 de zile în fruntea guvernului petrogrădean. La 11 martie 1918, în condițiile războiului civil și din motive de siguranță, guvernul s-a mutat la Moscova, declarată capitala Rusiei sovietice.

Lenin a murit la 24 ianuarie 1924, înainte de a împlini 54 de ani; în ultima perioadă a vieții fiind grav bolnav, n-a mai participat, practic, la conducerea de stat și de partid.

Iosif Djugașvili-Stalin acaparase puterea supremă, în ciuda avertismentelor formulate de Lenin în „Scrisoare către Congres", cel de-al XII-lea, din aprilie 1923, adusă însă la cunoștința delegaților abia la următorul Congres, din mai 1924, adică la trei luni după moartea sa și denumită de aceea „Testamentul" lui Lenin. Dar Stalin a avut mereu grijă să se revendice din autoritatea predecesorului. La moartea acestuia a rostit „jurământul" public de a-i urma calea. Întru cinstire, la 26 ianuarie 1924 a rebotezat Petrogradul în Leningrad. Ziua următoare a decis ca trupul neînsuflețit al lui Lenin să fie depus în Mausoleul special amenajat sub zidul Kremlinului, în Piața Roșie. Lenin n-ar fi agreat ideea unui mausoleu, cu atât mai mult i-ar fi repugnat „mumificarea". Nici numele de Leningrad nu-i trecuse vreodată prin minte.

Petrogradul, apoi Leningrad, a trecut prin încercări cumplite.

După tentativa eșuată a generalului Lavr Kornilov de a-i lichida pe bolșevici și pe aliații lor, a urmat sângerosul război civil. În oraș, represiunile au început încă din 1918, după rănirea lui Lenin, la Moscova, de către Fania Kaplan și asasinarea, la Petrograd, a lui Moisei Urițki, președintele CEKA („Comisia extraordinară de luptă cu contrarevoluția și sabotajul"). În 1919 s-au confruntat, lângă Petrograd, unitățile armatei sovietice cu cele ale generalului alb Nikolai Iudenici. În februarie-martie 1921 a avut loc răscoala marinarilor din Kronstadt, reprimată, prilej și pentru alte represiuni.

Între timp, o mare parte dintre muncitorii industriali plecaseră pe fronturile războiului civil. Moșierilor și burghezilor li se rechiziționaseră pământuri, case, bunuri. Mulți au fost expulzați din oraș, alții s-au refugiat în sud, apoi peste hotare. Numeroși intelectuali, cu sau fără învoire, au emigrat în Occident. Petrogradul s-a depopulat în mod drastic.

Soarta n-a fost mai clementă nici cu Leningradul, pe care Stalin l-a detestat. Motivele? Oricât ar fi „rescris" istoria, în revoluție, el, Stalin, avusese un rol secundar în comparație cu rivalul său de căpetenie, Troțki. Și, deși împotriva acestuia s-a aliat vremelnic cu Zinoviev și Kamenev, curând ambii aveau să i se împotrivească. În consecință, a născocit complotul „troțkisto-zinovievian". Centrul acestuia l-a localizat anume la Leningrad, deoarece Grigori Zinoviev, pe lângă faptul că era membru în Biroul Politic al CC și conducea Internaționala a III-a (*Komintern*), se afla și la conducerea organizației de partid din târziul Petrograd și timpuriul Leningrad. Principala bază a opoziției la adresa Secretarului General atotputernic a și fost, într-adevăr, cea leningrădeană.

După lichidarea atâtor contrarevoluţionari reali şi inventaţi, a venit şi timpul eliminării din posturi şi din viaţă a tot mai multor revoluţionari bolşevici. În decembrie 1925, Zinoviev a pierdut funcţiile de conducere leningrădene, curând a fost exclus din CC – pentru a fi arestat în decembrie 1934 şi, la capătul „Procesului celor 16" (al amintitului „Centru terorist troţkisto-zinovievian"), a fost executat pe 25 august 1936. Printre capetele de acuzare împotriva lui a figurat şi „complicitatea morală" la asasinarea lui Kirov.

Din 1926, Serghei Kirov i-a urmat lui Zinoviev la conducerea organizaţiei de partid leningrădene. Încă de atunci, numirea în această funcţie a reprezentat, pentru activistul din nucleul de conducere stalinist, o abia voalată formă de exil din centrul puterii, de la Moscova. Ceea ce însă cu siguranţă nu i se va putea ierta a fost scorul alegerilor la Congresul al XVII-lea, din ianuarie-februarie 1934: pe Kirov delegaţii l-au ales în CC cu 3 voturi împotrivă, în schimb împotriva lui Stalin au votat 292 de delegaţi. În calitate de *Gensek* (Secretar General), congresul l-ar fi preferat, evident, pe Kirov lui Stalin! Drept răzbunare, o mare parte dintre aceşti foşti participanţi la Congresul denumit „al învingătorilor" au pierit în Gulag.

La 1 decembrie 1934, Serghei Kirov a fost asasinat la Smolnîi de un oarecare Leonid Nikolaiev, şi el curând dispărut dintre cei vii. (Nikita Hruşciov, la Congresul al XXII-lea al PCUS, în octombrie 1961, a promis elucidarea împrejurărilor asasinării lui Kirov, mai mult ca sigur executată la comanda lui Stalin. Urmele au fost însă grijuliu şterse; iar însuşi Hruşciov – curând mazilit şi înlocuit cu Leonid Brejnev.)

Uciderea lui Kirov a fost instrumentată drept pretext al dezlănţuirii unui nou val de represiuni. Pentru leningrădeni, arestările, execuţiile, deportările în masă în ţinuturi asiatice îndepărtate au avut loc încă din 1935, ca un soi de prolog sinistru al proceselor şi uciderilor crescânde, de pe teritoriul întregii ţări, din 1936, 1937 şi 1938.

Aversiunea lui Stalin faţă de Leningrad n-a luat cu asta sfârşit. Va fi speculată până şi obsesia „concurenţei" Leningradului cu Stalingradul (rebotezat astfel în aprilie 1925, din Ţariţîn; acum se numeşte Volgograd). Suspiciunea a menţinut-o chiar în timpul şi după cel de-al Doilea Război Mondial: apărarea Leningradului risca să eclipseze, în ochii unora, bătălia pentru Stalingrad!

În toată grozăvia ei, „Blocada" a rămas însă, indiscutabil, o pagină glorioasă în istoria Leningradului.

De la începutul războiului, o parte a tezaurului artistic este evacuată în alte oraşe mai ferite. Unele monumente sunt îmbrăcate în schele, ca să reziste atacurilor aeriene.

Din vara anului 1941, sporeşte mereu presiunea asupra oraşului. E încercuit, de pe uscat, la începutul toamnei: blocada începe din 8 septembrie. Sunt lansate mii de bombe incendiare; scad de câteva ori raţiile alimentare pentru civili, până la 125 grame de pâine pe zi (250 pentru muncitori). După aprovizionarea pe calea aerului şi evacuarea cu aceleaşi mijloace a unor copii, femei şi bătrâni, e pus în funcţiune transportul cu camioane pe gheaţa Lacului Ladoga – aşa-numitul „Drum al vieţii". Foametea îi decimează pe civilii rămaşi,

mor tot mai mulți apărători și în apropierea frontului. La capătul primei ierni teribile, sunt mărite, puțin câte puțin, rațiile de alimente. În toamna anului 1942 e zădărnicită tentativa trupelor germane de a întrerupe aprovizionarea pe Ladoga. La 12 ianuarie 1943 este străpunsă blocada. Curând sosește primul tren de pe „Pământul mare". Deplina eliberare are loc între 14 și 17 ianuarie 1944. E sărbătorită, cu salve de tun, pe 27 ianuarie. Blocada a durat 900 de zile. Estimările variază între multe sute de mii și un milion de morți. A urmat reconstrucția, treptată și trudnică.

Paradoxul cel mai teribil: chingile sufocante, politice și ideologice, au fost slăbite tocmai în anii războiului. Îndată după terminarea lui, victorioasă pentru sovietici, au reapărut măsurile represive: nu cumva lumea să viseze la vreo „liberalizare".

Un executant dintre cei mai zeloși era Andrei Jdanov, ajuns în vârful ierarhiei, trimis de Stalin în decembrie 1934 la Leningrad și conducând un deceniu organizația de partid leningrădeană. Deși provenit dintr-o familie provincială de intelectuali, mai cult decât alții din conducerea superioară (ai cărei membri îl porecliseră „pianistul"), era cunoscut ca tartor ideologic încă de la Primul Congres al Scriitorilor, din 1934, care oficializase „realismul socialist". După război, pe el anume îl desemnase Stăpânul să pună la cale șirul de acțiuni îndreptate împotriva oamenilor de cultură. Cea mai brutală dintre ele i-a vizat pe poeta Anna Ahmatova și pe prozatorul satiric Mihail Zoșcenko, în cadrul denunțării revistelor literare locale *Zvezda* (*Steaua*) și *Leningrad*, la plenara organizației de partid orășenești din septembrie 1946.

În septembrie 1947, tot Jdanov va orchestra, la Varșovia, înlocuirea fostului *Komintern* – Internaționala a III-a ori Internaționala Comunistă, dizolvată în 1943 – cu noua organizație formată din nouă partide europene, printre care și PMR, reprezentat de Gheorghe Gheorghiu-Dej: *Kominform* sau, oficial, în rusește, *Informbiuro* („Biroul Informativ al unor partide comuniste și muncitorești").

După alte ingerințe culturale neiertătoare, comandate invariabil de către Stalin, prezumtivul urmaș al acestuia a suferit atacuri cardiace succesive și a murit la 31 august 1948.

Principalul său rival din cadrul Comitetului Central, Gheorghi Malenkov, a pornit campania împotriva leningrădenilor promovați de către Jdanov în posturi înalte. Așa s-a ajuns la „*Leningradskoie delo*", „Afacerea leningrădeană", din 1949-1950. Principalele ei victime au fost Aleksei Kuznețov și Nikolai Voznesenski, secondați de Piotr Popkov, Mihail Rodionov, A.A. Novikov.

Kuznețov, adjunctul lui Jdanov în timpul blocadei, fusese promovat la Moscova secretar al CC. Voznesenski, economist de prestigiu, ajunsese cel mai tânăr membru în Biroul Politic, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și șeful *Gosplan* („Planificarea de Stat"). Când, la o reuniune intimă a camarilei, după moartea lui Jdanov, Stalin a enunțat nevoia întineririi conducerii superioare de partid și de stat, indicându-l pe Kuznețov ca posibil secretar general, iar pe Voznesenski drept eventual prim-ministru – soarta le-a fost pecetluită.

Malenkov, Beria şi înlocuitorul temporar al acestuia în fruntea Securităţii Statului, Viktor Abakumov, au montat „Afacerea" care să le compromită rivalii în ochii lui Stalin.

Voznesenski era vulnerabil, printre altele, pentru a fi publicat o carte de economie în afara „genialelor" indicaţii staliniste. Pe Kuzneţov, leningrădenii îl venerau ca pe eroul apărării oraşului lor.

Biroul Politic a decis să-i destituie din funcţii pe Kuzneţov, Rodionov, până atunci prim-ministrul Federaţiei Ruse, şi pe Popkov, rămas conducător la Leningrad (15 februarie 1949). Voznesenski a fost exclus din Biroul Politic; iar Malenkov şi Abakumov trimişi la Leningrad, cu sute de ofiţeri MGB şi zeci de anchetatori (7 martie). Kuzneţov e arestat în biroul lui Malenkov (13 august), peste patru luni venind şi rândul lui Voznesenski.

Beria şi Malenkov îi interoghează personal pe Voznesenski şi Kuzneţov; Nikolai Bulganin – pe Aleksandr, fratele lui Voznesenski, fost rector al Universităţii din Leningrad.

În 1949 şi 1950 sunt arestaţi, întemniţaţi sau ucişi, după unele surse, 2 000 de activişti şi intelectuali, învinuiţi, între altele, de a fi organizat fără autorizare centrală Târgul Comercial Unional din Leningrad; dar, prin schingiuire, au fost constrânşi să mărturisească şi acte de spionaj în favoarea puterilor occidentale, inclusiv a celor aliate în al Doilea Război Mondial.

Nici la sosirea în Leningrad, nici în cursul primului meu an universitar ori la reluarea studiilor în toamna următoare nu am ştiut de represaliile din oraş ulterioare „cazului" Ahmatova-Zoşcenko (cunoscut încă de acasă). Parcă am auzit şuşotindu-se de Kuzneţov, Voznesenski şi Popkov, nume prohibite după executarea lor; dar cu siguranţă n-am avut habar de valurile noilor deportări, tocmai în 1949 şi 1950, către Asia Centrală, Siberia şi Extremul Orient.

Blocada era principalul eveniment din trecutul apropiat făcut public, tot cu destule omisiuni. Întâlneam la tot pasul urme ale blocadei, făceam cunoştinţă cu supravieţuitori. Aflam tragedii din timpul celor 900 de zile, nu şi din alţi ani, anteriori sau ulteriori, tăinuite cu grijă.

La revederea oraşului tinereţii, aveam să vizitez Cimitirul Memorial Piskarevski'. A fost inaugurat la 15 ani după victorie, pe 9 mai 1960. Găzduieşte osemintele unei jumătăţi de milion de leningrădeni, morţi în blocadă. Pe zidul de granit din cimitir e săpat textul poetei Olga Berggolţ, neclintită apărătoare a cetăţii asediate. Poemul îl încheie cuvintele: „Şi n-a fost uitat nimic,/ Şi nimeni – dat uitării".

Încă o utopie, pe lângă atâtea altele.

Măcar cifrele n-au fost uitate, chiar dacă aproximate în mod diferit.

Potrivit statisticilor, populaţia Sankt Petersburgului a crescut mereu, cu două temporare diminuări. La moartea întemeietorului Petru I, oraşul avea 75 000 de locuitori, dintre care 10 000 – pe insula despre care voi aduce de îndată vorba. La începutul secolului al XIX-lea, populaţia număra 300 000 de locuitori; la finele lui – aproape un milion şi jumătate. Din cele peste două milioane la declanşarea Primului Război Mondial rămăseseră, după războiul civil, doar 700 000.

Și deși s-au înmulțit curând peste nivelul anterior, ajungând în preajma celui de-al Doilea Război Mondial la trei milioane, chiar și după întoarcerea celor puțini din evacuare, în primii ani postbelici locuitorii orașului se împuținaseră cu 600 000. Pe rarii supraviețuitori petersburghezi și petrogrădeni îi covârșiseră leningrădenii.

Când am ajuns eu în studenție, puteau fi iarăși spre trei milioane; în vizitele mele ulterioare, vor depăși patru milioane.

Ca număr de locuitori, Sankt Petersburgul a fost și a rămas cel de-al doilea oraș al Rusiei.

Întrebarea cu care, de la începutul șederii noastre, ne întâmpinau cei cu care făceam cunoștință, suna la fel:

— Care oraș vă place mai mult, Leningradul sau Moscova?!

Era ecoul competiției tradiționale dintre cele două capitale, disputându-și alternativ dominația.

Personalitățile rusești de frunte s-au recunoscut, integral ori prioritar, fie „moscoviți”, fie „petersburghezi”. Noi, mărunții nou-veniți în urbea îndrăgită de locuitorii ei pe măsura tragediilor prin care trecuse, eram somați – fără urmă de glumă – să ne asumăm, fie și numai pentru câțiva ani, condiția: leningrădeni!

## 38

La Leningrad am coborât din tren în Gara Moscova. Urmând să ajungem în diverse cămine, situate departe unele de altele, nu ni s-au mai pus autobuze la dispoziție; dar ne întâmpinau studenți din ani mai mari, de la fiecare institut, ca să-i îndrume până la destinație pe membrii respectivului grup.

Cu acel tren n-am sosit decât Eftimie Matei și cu mine, amândoi repartizați la Facultatea de Filosofie a Universității. Peste două zile ne-au ajuns din urmă Gheorghe Fischer și Suzanna Selinger, cu care am alcătuit micul nostru grup de „filosofi”, dar numai în primul an, fiindcă în vacanța de vară colega noastră va fi oprită acasă.

Cei care ne așteptau ne-au luat în primire. Ne-au ajutat să trecem, cu bagajele, pe partea dreaptă față de fleșa strălucitoare a Amiralității, de la începutul Prospektului Nevski. Ne-am urcat în troleibuzul indicat.

(Biletul de tramvai costa 3 copeici, cele de troleibuz și autobuz – 4. Troleibuzele împânzeau centrul. Înaintau lin și silențios, fără să le sară vreodată troleul. Autobuzele circulau mai mult la periferie. Metrou încă nu exista la Leningrad; el avea să fie inaugurat abia în anii ’70. Lucrările construcției metroului, începute spre finalul studenției noastre, au durat mult: solul mlăștinos trebuia mai întâi înghețat în vederea forării și betonării tunelurilor, operațiune cu deosebire dificilă la trecerea pe sub Neva. Ca și la Moscova, intrarea avea să fie accesată, după coborârea pe lungile scări rulante, cu o monedă galbenă voluminoasă, de 5 copeici. Din motive de securitate, ușile metroului, spre deosebire de cele moscovite, vor fi dublate cu uși metalice

de-a lungul peronului: întâi se deschideau ușile peronului, apoi cele interioare, ale vagonului. N-aveam să văd, în vreun alt oraș al lumii, asemenea măsuri de precauție.)

Priveam pe fereastra troleibuzului, fără să ne dumirim asupra traseului. După bulevard, am trecut peste un pod, am cotit-o spre stânga, am înaintat pe malul fluviului, apoi am luat-o pe o stradă din dreapta și iarăși spre stânga. Am coborât și ne-am cărat bagajele pe jos, câteva sute de metri, până la cămin. Aveam să locuim aici până în vară; din toamna următoare, toți studenții străini ai Universității vom fi cazați într-un alt cămin, mai spațios și mai confortabil. Primul an de studii mi-a ajuns totuși spre a topografia minuțios raionul în care locuiam.

Era amintitul Vasilievski' Ostrov (Insula Vasilievski), prinsă între Neva Mare, Neva Mică și Golful Finic, așezare privilegiată de țarul Petru și de sfetnicul său, Menșikov, în primii ani de edificare a orașului, îndată după Fortăreața Petru și Pavel, ridicată și ea, după cum am mai spus, tot pe o insulă, dar una minusculă. Țarul și-a forțat supușii să se stabilească aici. Vasilievski' sau Vasiliev era cea mai mare dintre numeroasele insule situate în partea dreaptă a nou înființatului oraș, inițial menită chiar să-i fie centrul.

Se numise, în finlandeză, Khirvasaari, în traducere engleză Elk Island: o populaseră, de bună seamă, elani. După exilul lui Menșikov, Petru al II-lea a încercat să o reboteze Preobrajenski' Ostrov (Insula Schimbării la Față), așa cum se numea și regimentul încartiruit în cazărmile de aici; acest nume a fost însă curând abandonat în beneficiul celui inițial.

După cum spuneam, „Veneția Nordului" nu a fost efectiv realizată aici – dar a devenit, cu timpul, denumirea simbolică a întregului Sankt Petersburg. Semnele intenției ratate au rămas totuși gravate pentru totdeauna în structura insulei. Exceptându-i periferiile, zonele principale au rămas marcate de o strictă geometrie, nu pe bază de canale, ci de străzi. Concret, de-a lungul fluviului și, respectiv, al cheiurilor sale, au apărut trei bulevarde paralele, succesiv denumite „Mare", „Mediu" și „Mic", intersectate vertical de așa-numitele „Linii", numerotate de la 1 la 27. Bol'șoi Prospekt, Sredni' Prospekt, Malîi Prospekt au constituit osatura rânduielii, din afară spre interior, secționate de prima, a doua, a treia etc. „*Liniia*", în numerotare crescândă. Cu o precizare: cifrele indicau doar câte o latură a străzii, câte un trotuar, având – crescător pe măsură ce avansai spre interior – numărul par pe partea dreaptă și numărul impar pe cea stângă. Din această cauză, „Linia întâi" trebuia împerecheată, pe latura opusă, cu o stradă obișnuită, numită S'ezdovskaia (de la *s'ezd*, congres).

Căminul nostru era situat dincolo de Malîi Prospekt. Aflat adânc în insulă, după numărul nostru, 66, mai urmau doar puține case și ateliere, până la canalul propriu-zis, Smolenki, un fir de apă făcând legătura cu Neva Mică. Așadar, pe dreapta străzii noastre – „Linia a 4-a"; pe stânga, unde se afla căminul – „a 5-a". Împreună le puteam socoti fie a treia „stradă", în accepția curentă a termenului (formată din „Liniile" 1, 2-3, 4-5), fie a patra, dacă luam în considerație și o străduță intermediară (între 1 și 2-3), Ulița Repina, mai scurtă, care se termina în Sredni' Prospekt („Bulevardul Mediu").

Scrisorile le primeam pe adresa: „Leningrad 161, 5-ia Liniia, dom 66”. Dacă pun la socoteală și camera 63, de la parter, unde am locuit temporar, numeroasele cifre 6 ar fi putut să confirme, în ochii drept-credincioșilor, blestemul apocaliptic abătut asupra urbei. „Noroc” că am fost, după zece zile, mutați în alte camere, de la etajul al doilea.

Aceste și multe alte detalii le rețin din misivele mele, trimise fie tatălui meu, la Brașov (încă pe adresa General Prezan 5, unde i se mai permisese să rămână, cu soția, în două camere), fie lui Gyuri H. (la căminul Facultății de Fizică a Universității din Sverdlovsk, cu specificarea „student român”). Înainte de a emigra, Gyuri îi va încredința tatălui meu teancul scrisorilor primite (noi tocmai lipseam, în vacanța de vară). Laolaltă cu cele către tata, le voi descoperi în arhiva acestuia, după ce a murit. Neștiind încă de existența lor, nu le-am folosit în amintirile mele din *Secolul nostru cel de toate zilele*, nici pe unele, nici pe celelalte. Acum mă ajută în privința amănuntelor, cu vârsta accentuându-mi-se dorința de precizie. Că pe vremuri nu excelasem în pedanterie, o vădește absența, din propria-mi arhivă, a scrisorilor primite de la ambii părinți (oricum, mama mă informa foarte rar despre cum o duc ea cu soțul ei).

Familiarizarea cu împrejurimile căminului le datoram acelorași trei colegi mai vechi care ne așteptaseră la gară: Gabriel Fodor, zis „Gabi”, primul care fusese trimis, în 1946, la Facultatea de Chimie, și cei doi Gheorghe: Badrus, de la Economie, și Haupt, de la Istorie, ultimul poreclit tot „Gyuri”, sosiți în 1947. În anul intermediar, 1948, la universitate n-a fost nimeni repartizat.

(La revenirea în țară, Fodor se va consacra cercetării; Badrus – muncii de partid, carierei didactice, apoi diplomatice, în anii ’70-’80 fiind numit ambasador în URSS, apoi în Zimbabwe și Botswana. Haupt se va afla în grații – într-atât, încât la o reuniune a studenților, Mihail Roller a spus că nu l-ar da pe toți ceilalți bursieri, ca valoare; după care, director al Institutului de Istorie pândit de dizgrație, Haupt va părăsi vaporul de croazieră la o escală într-un port italian și va ajunge, sub numele Georges Haupt, un istoric francez recunoscut – răpus de un infarct pe aeroportul din Roma, la întoarcerea în Paris.)

Cu schimbul, cei trei ne-au arătat, celor care ne adunaserăm în cămin, sala de dans și bufetul de la parter, lavoarele, sala de lectură de la etajul I; cantina fabricii de vizavi (pe „Linia 4”), unde puteam lua, foarte ieftin, prânzul; și, la intretăierea „Liniei 5” cu „Bulevardul Mediu” – baia publică din cartier, pe care aveam să o frecventăm bilunar.

Căminul era dărăpănat. La intrare am dat, pentru prima oară, peste substitutul de ușă, pe atunci larg răspândit în clădirile vechi, chiar și în cea care ne găzduia facultatea: ușa nu avea broască și chei, o trăgeai de un mâner metalic, se închidea după tine automat, trasă de un arc puternic. (Aveam să revăd această tehnică a închiderii „automate” a ușilor, după decenii, doar la Ulan Bator.) Fiecare cameră găzduia între 4 și 6 studenți. În cea de la parter, unde am locuit pentru scurtă vreme, eram numai străini, printre ei un tânăr spaniol, refugiat cu părinții după războiul civil, și unul iugoslav, care, după ruptura lui Tito de sovietici din 1948, trebuise să se decidă: se întoarce în

țară ori rămâne un expatriat? O dilemă fără ieșire, fiindcă, dacă te duceai acasă, puteai fi suspectat de neloialitate, dacă rămâneai pe loc, deveneai un apatrid marginalizat – iar după împăcarea lui Hrușciov cu Tito, la fel de nedorit în ambele țări.

Am locuit tot restul anului universitar în camera 191, singur printre autohtoni, toți studenți la matematică. Unul, cu apelativul „Ghek”, era mai vârstnic, demobilizat după ce parcursese tot războiul. Avea o statură impunătoare, purta în continuare haine soldățești uzate, fără fostele însemne militare, fuma mahorcă, își pregătea cu minuție țigările grosolane din tutun aspru și hârtie de ziar – neapărat de ziar, ne explica, numai asta îi dă țigării adevăratul gust. (În tranșee, soldații tăiau în fâșii, în acest scop, *Pravda* sau *Krasnaia Zvezda*, cotidienele partidului și armatei, salvând de la rug, se spunea, doar cuvântările lui Stalin și articolele lui Ilia Ehrenburg, cele din urmă atât de incendiar antinaziste încât, la intrarea sovieticilor pe teritoriul german, s-a decis sistarea publicării lor.)

Noaptea îmi era greu să mă odihnesc.

Pe latura unde îmi aveam patul, cap la cap cu unul dintre ruși, era montat, deasupra paturilor, difuzorul care transmitea fără întrerupere programele locale de radio. Emițătorul era deschis tot timpul, de la 6 dimineața când începea emisiunea, întâi cu metronomul, apoi cu gimnastica de înviorare, urmată de știri și starea vremii, până la 12 noaptea, când se transmiteau bătăile ceasului din Kremlin și imnul de stat – text de Serghei Mihalkov (tatăl regizorilor Nikita Mihalkov și Andrei Koncealovski) și El-Reghistan, muzica lui Anatoli Aleksandrov. Colegul de alături nu putea să-și continue somnul fără programele matinale. Eu răsuceam butonul de închidere al aparatului, el, pe jumătate adormit, îl repornea.

Serile nu luau sfârșit la miezul nopții. Din vecini mai trecea să joace șah un student-fizician, orb din naștere; i se spuneau și el rostea cu glas tare mutările, era sigur pe sine, concentrat, cu rezultate excelente la învățătură. Nu părea afectat de handicapul lui – precum nefericiții mei colegi de an, care își pierduseră vederea la o vârstă avansată, în exploziile de pe front sau din oraș.

Mai dificil era dacă jucau domino. Se așezau câte patru în jurul mesei din spațiul îngust dintre paturi, erau voioși, fumau zdravăn, pietrele le aruncau pe masă de la înălțime, pocnind cu ele de parcă ar fi tras cu pistolul. Până încheiau, la orele mici ale nopții, era imposibil să adormi. Ei se sculau dimineața târziu, eu îmi respectam programul fixat, de cursuri sau la bibliotecă; spre a economisi timp, mă mai duceam noaptea la spălător, să mă bărbieresc.

Fischer și Matei fuseseră instalați în camera de alături. L-am invidiat pe un coleg de-al lor de cameră, provenit din zona fluviului Amur (o distanță de 8 500 km), evident dintre *națmenșinstva* („minoritățile naționale”), mic de statură, cu ochi oblici, în stare să doarmă oricând și indiferent cât: cobora din sala de lectură, spunea că se va odihni o jumătate de oră, se culca, își încrucișa mâinile pe piept, închidea ochii și adormea instantaneu, imun la decibelii dimprejur. Se trezea prompt la termenul fixat, de parcă ar fi avut ceasul deșteptător montat în creier. De fapt, civilizația încă nu-i uzase neuronii. Ne-a

mărturisit nouă (unor străini!) cât de recunoscător îi era șansei nesperate de a fi fost acceptat student, la mulți ani după ce – întru groaza care nici acum nu-l părăsea –, în satul natal, pe taică-său îl trecuseră pe lista chiaburilor, urmăriți fără milă și fără iertare, mai cumplit decât pe marii burghezi de la orașe, dintre care unora li s-a permis „convertirea" ideologică – nu însă și chiaburilor.

În cămin eram acum 14 români, în majoritate studenți, plus câțiva „aspiranți": denumirea „doctoratului mic", încheiat cu diploma de „candidat în științe".

Studiile la aspirantură, postuniversitare, le urmau soții Almási, chimiști, și psihologul Paul Popescu, ulterior un apropiat de-al nostru; înaintea întoarcerii definitive acasă, când se va gândi la un supliment de identificare profesională, anume Janina îi va propune cognomenul de „Neveanu", derivat de la Neva, fluviul pe malurile căruia își desăvârșise formarea.

Patru dintre noi eram studenți la Filosofie și patru – la Istorie, dintre aceștia din urmă numai doi reușind să termine facultatea, iar curând și aspirantura: Gheorghe/Gyuri/Georges Haupt și Demény Lajos, cercetător al istoriei transilvănene, mai ales medievale.

Români la Leningrad eram pe atunci în număr de 350 (precizez într-o scrisoare); până la revenirea acasă a primelor loturi mari, aveam să ajungem aproape de 900.

Ca și celelalte grupuri de studenți străini, eram integrați într-o organizație denumită *zemliacestvo* („a pământenilor"). Apartenența la PMR sau UTM rămânea, pentru câțiva ani, suspendată. Grupați pe institute de învățământ superior, singura afiliere admisă o stipula cetățenia. L-am ales secretar al grupului nostru universitar pe Fischer, uneori confundat cu mine la seminare, un profesor adresându-i-se cu „Fischberger".

Anual ne duceam să ne înregistrăm la OVIR („Oficiul de evidență a străinilor"), aflat într-o clădire pe Nevski, după intersecția cu Liteinîi Prospekt, aproape de gara unde sosiserăm. Acolo ni se eliberau pașapoartele interne, cu cod numeric, nume, prenume, cetățenie și naționalitate – ultima, după model sovietic, diferită de cetățenie. (În cazul nostru a doua nefiind impusă, m-am declarat cetățean român de naționalitate maghiară, potrivit cu limba maternă și prima cultură însușită.) „*Vid na jitelstvo*" („Permisul de ședere") temporar nu-l purtam cu noi; în anii cât am stat în oraș, vizitându-i și împrejurimile, n-am fost niciodată legitimați. Fără îndoială, eram supravegheați pe alte căi, discrete și eficiente. Administratorul căminului, care, în cazul nostru, era o femeie, pe lângă faptul că ne asigura treburile gospodărești curente, lenjeria de pat, păturile, apă caldă o dată pe săptămână și altele asemenea, cu siguranță dădea rapoarte cu privire la comportamentul nostru; fără îndoială că și la facultate erau persoane cu asemenea îndatoriri.

În primele luni am făcut schimb de experiență cu studenții de la alte institute din apropiere. Mă repartizaseră în comisia profesională, mă duceam când și când la Institutul de Mine și la Institutul de Comunicații (telefon, telegraf), ambele aflate pe insulă. Mi-a rămas în minte Bujor Almășan, pe atunci – după studenție – aspirant tot la Mine, și pentru că ne încânta cu

interpretări măiestrite la acordeon, și fiindcă acasă îi voi reîntâlni deseori numele – în câteva rânduri ministru al Minelor, combinate fie cu Energia Electrică, fie cu Geologia, fie cu Petrolul. (Provenea dintr-o familie de ilegaliști aflată în grațiile lui Gheorghiu-Dej, neabandonată nici de Ceaușescu.)

În decembrie ne-a vizitat ambasadorul român de la Moscova, Simion Bughici. (A fost, din 1949 până în 1952, ambasador – concomitent – în URSS, RP Mongolă și Finlanda; apoi, între 1952 și 1955, ministru de Externe.)

În primăvara următoare va fi numită o conducere orășenească a „pământenilor", formată din trei membri. Secretar al Comitetului unional al studenților și aspiranților români din URSS era desemnat câte unul care studia la Moscova, întâi Aristide Halanay (pentru apropiați „Tache"), aspirant-matematician; apoi Ion Iliescu, din 1950 student la Institutul de Energetică, specializarea în gospodărirea apelor și ecologie. Nici pe unul, nici pe celălalt nu i-am întâlnit vreodată pe timpul studiilor. De altfel, funcția lor nu avea atribuțiuni importante.

Odată cu centralizarea activității organizației, au încetat îndatoririle noastre din afara instituției proprii, și până atunci formale. Tot ce ne mai cereau, uneori, colegii de la institutele tehnice era să-i ajutăm puțin la pregătirea examenului de marxism-leninism, în rusa de curând însușită și de ei, și de noi. Cu unii ne vedeam mai des la serate culturale ori dansante. Ne-am încăpățânat, o vreme, să menținem și anterioarele prietenii, în cazul meu, cu Ben, brașoveanul ajuns la „sunete". Dar locuiam la o distanță considerabilă și aveam preocupări de o cu totul altă natură.

Așa încât ne-am concentrat asupra lărgirii cercului de cunoscuți din cămin. Mai erau alături băieți și fete din alte străinătăți: cehi, polonezi, unguri, coreeni. Ne întâlneam cel mai des în sala de lectură și la bufet. Din cauza limbii materne comune, personal m-am orientat spre unguri. Dintre ei, m-am împrietenit cu un băiat și o fată.

Molnár Endre („Bandi") venise tot de curând. Studia economia în anul I. Ne-am apropiat rapid, de astă dată – pe viață. Lucram cot la cot în sala de lectură, serile ieșeam împreună la plimbare. Exploram capătul zonei în care locuiam, ne aventuram până dincolo de râulețul Smolenki, dar „Liniile" noastre le înfunda o fabrică, așadar treceam pe următoarele Linii, 6-7, de unde traversam apa pe un podeț de lemn, spre a-i inspecta ambele maluri și împrejurimile. Era un teritoriu nelocuit, cu ateliere dărăpănate și bălării. Între timp ne împărtășeam viața și experiențele trăite. Bandi avea mai multe de relatat; descindea dintr-o mare familie de muncitori nevoiași, cu mulți frați, o copilărie plină de frustrări; o scoteau greu la capăt cu mâncarea, cu atât mai mult cu îmbrăcămintea școlară, tatăl le asigura o supraviețuire precară. Se îndârjise totuși să-și continue studiile. Reușita i-o datora integral noului regim, de care se simțea atașat, fără îndârjiri fanatice. Gândea cu propriul cap, se străduia să priceapă mersul lumii, nădăjduind să izbândească Stânga. Îmi impunea, vedeam în el o confirmare a speranțelor mele de echitate socială. Nicicând nu ne vom dezice unul de altul. El va îndeplini funcții oficiale, totuși nu de prim rang, menținându-și nealterat spiritul critic și față de Kádár personal.

De fiecare dată când mi se întâmpla să ajung la Budapesta, ne reîntâlneam pentru a trasa câte un bilanţ al aşteptărilor noastre: tot mai dezamăgitor.

Bandi mi-a făcut cunoştinţă, din grupul „pământenilor" unguri, cu mai multe persoane. Printre ele se număra şi Zöldhelyi, încă o Zsuzsa, pe lângă colega mea clujeancă din „cvartetul" nostru filosofic. Budapestanca studia limba şi literatura rusă. Provenea dintr-o familie asemănătoare cu a mea. Era o bondoacă energică, isteaţă, cultă, cu un accentuat simţ practic, uşor complexată ca femeie. Deşi de o vârstă cu mine, venise îndată după terminarea liceului, în 1946. Urma penultimul an universitar, al patrulea. Anul următor o aştepta absolvenţa. Nu avea rost să ne facem iluzii cu privire la şansa de a rămâne împreună. Pe mine mă aştepta grosul facultăţii, nici prin gând nu-mi trecea să-mi schimb cetăţenia, ea nu intenţiona să ceară revenirea la „aspirantură", dorea să-şi exercite profesia de dascăl într-ale literaturii ruse. Oricum, căsătoriile mixte, cu rusoaice sau cu fete din alte „democraţii populare", erau încă strict interzise; abia prin 1952 Stalin avea să decidă legalizarea lor, întru ghinionul unor colegi, prinşi pe picior greşit în câte o relaţie pe care nu o voiau, dar, la presiune rudelor, trebuiau s-o finalizeze. (Între timp s-au întâmplat şi tragedii. Un ungur din alt institut, fără şansă de a lua de nevastă rusoaica iubită, a făcut o copcă în Neva îngheţată şi s-a vârât sub gheaţă, nemai-găsindu-i-se trupul luat de valuri spre Marea Baltică.)

Aşa că nu ne rămânea decât să cultivăm o prietenie tandră, pecetluită la vizionarea în comun, la cinematograful uzinal de peste drum, a câte unui film în genul filmului din 1950 *Cazacii de pe Don*, despre viaţa veselă a colhoznicilor, din care n-am reţinut, ţinându-ne de mână, decât cântecele celui mai la modă compozitor de muzică uşoară al vremii, Isaak Dunaievski.

Serile evadam împreună din cămin, ieşind separat spre a evita asocierea noastră – care oricum devenise publică, în ambele comunităţi. Schimbam drumurile. O luam pe careva dintre Prospekte, pe Malîi, până la Gavan'skaia, pe Sredni', până la Şevcenko, cel mai des pe Bol'şoi – cu aleile sale spaţioase mărginite de arbori – spre Nalicinaia; numitele străzi intersectau fiecare bulevard aproape de celălalt capăt al insulei. În zilele libere ne aventuram până către Gavan', portul insular. Ne mai opream pe „Prospektul Mare" la Casa de cultură, unde localnicii dansau şi consumau bere ori votcă.

Uneori ieşeam pe Cheiul Universităţii. Treceam în revistă perechea de sfincşi descoperiţi la Teba în 1820, cumpăraţi de guvernul rus şi aduşi la Petersburg în 1832, postaţi, faţă în faţă, în preajma Institutului de Arte Plastice „Ilia Repin" (unde aveam de asemenea cunoştinţe printre studenţi şi aspiranţi).

Dacă ora nu era târzie, traversam unul dintre cele două poduri de la extremităţile cheiului, care lega insula de partea centrală a Petersburgului imperial şi nobiliar: Dvorţovîi most, „Podul Palatului" (de Iarnă), sau Most leitenanta Şmidta, „Podul locotenentului Şmidt" (rebotezat după ofiţerul Piotr Şmidt, erou al răscoalei din Sevastopolul anului 1905, executat în 1906, căruia Boris Pasternak i-a consacrat un poem în 1926-1927). Plimbându-ne pe cheiul opus, contemplam în voie clădirile academice, bine cunoscute, de pe malul nostru.

Întorcându-ne târziu cu troleibuzul, reintram în cămin tot separat, la distanță de câteva minute. Aceste plimbări serale m-au familiarizat, în tonalitate sentimentală, cu multe locuri necunoscute de pe insula care ne găzduia, ca și cu centrul fastuos de vizavi.

Prietenia noastră a dăinuit până la finalul anului universitar. În cel următor, pentru ea ultimul, Zsuzsa s-a arătat față de mine, încă din toamnă, reticentă. Era cufundată în lucrarea ei de licență, consacrată operei poetului Nikolai Nekrasov. Am însoțit-o de câteva ori la Facultatea de Filologie, situată pe chei, în prelungirea clădirii centrale a Universității; în biblioteca facultății ei am și lucrat, alături, la materiile mele. Nu ni s-a reînnoit însă prietenia. În ultimele zile am vizitat-o, în camera ei din noul nostru cămin, pe care o împărțea cu buna ei amică Marta, viitoarea soție a unui cunoscut regizor ungur, și o nord-coreeancă despre care se zvonea că ar fi o rudă îndepărtată a „Soarelui națiunii", Kim Ir Sen.

În trecerile mele ulterioare prin Budapesta, am reîntâlnit-o pe Zsuzsa, deși mult mai târziu decât pe Bandi. M-a chemat odată să țin o prelegere studenților de la „românistică". Ne-a invitat, pe Janina și pe mine, la câte o cină în locuința ei și în mica lor casă de vacanță de pe un deal îndepărtat din Buda. Avea un soț simpatic, inginer constructor (care spre sfârșitul războiului fusese luat într-un detașament de muncă forțată, dar scăpase cu viață), ieșit la pensie. Deși bunică, persevera în participarea la treburile Catedrei de literatură rusă; mai publica articole și traduceri, mergea dimineața devreme la bazin, unde înota spre a se menține în formă.

Revin la existența curentă din cămin. Trăiam modest, dar nu duceam lipsă de bunurile de bază. Bursa ne era la început dublă față de cât primeau studenții autohtoni. Peste cele 500 de ruble ale lor, primeam lunar încă 500 din partea Ambasadei române. La propunerea colegilor moscoviți, în martie 1950 am renunțat, din proprie inițiativă, într-o ședință de *zemliacestvo*, la o cincime din mia de ruble, cu argumentul patriotic de a oferi astfel țării posibilitatea să întrețină, în anul următor, 200 de studenți în plus.

Bursa ne ajungea însă și astfel redusă, fiindcă de la finele lunii februarie avusese lor o reducere de prețuri la alimente. (Mă întreb chiar dacă renunțarea la o parte din bursa noastră nu a fost argumentată tocmai prin acel decret.)

Pentru cameră, încălzire, lumină, administrația căminului ne percepea, pe lună, 12 ruble. Hrana ne costa zilnic aproximativ 20 de ruble.

Ce mâncam? La Leningrad, cartelele de alimente se desființaseră din vară. În magazine nu găseam prea multe de-ale gurii, dar cantinele și bufetele nu duceau lipsă de alimente simple. Micul dejun consta, pe lângă ceai, dintr-un *baton*, o franzelă, unt și mezeluri. Prânzul de la cantine, fie cea de alături, fie cea din apropierea facultății, conținea, de obicei, *șci*, o supă de varză acră sau dulce, uneori o supă de lapte cu fidea, specialitate locală; ca felul doi, *bitociki*, chifteluțe, într-un sos standard, cu cartofi piure; ca băutură, limonadă și la sfârșit neapărat *kisel'*. Acesta, leac împotriva ulcerului, era preparat pe bază de făină de cartofi, asezonat cu zeamă de fructe, de preferință de răchițele (*kliukvennîi*) sau alte fructe de pădure; exista însă și *kisel'* de lămâie, chiar

de lapte. La cina de la bufetul căminului se ofereau lapte dulce sau *kefir* și *ațedofilin*, lapte diferit fermentat. Unii nu agreau, însă eu adoram *vinegret*-ul, o salată din sfeclă, cartofi, ceapă, cu sos de ulei, oțet, sare și piper; și o completam cu brânză topită – cubică, nu triunghiulară. Din când în când, ca delicatesuri, procuram din magazine scrumbii și chiar icre roșii, ca produs nordic mai des prezent la Leningrad decât icrele negre, deși nici unele, nici celelalte nu erau încă restricționate pentru export. La o alimentară am găsit, o dată, chiar și brânză rocquefort.

De pe mese nu lipseau niciodată feliile de pâine neagră, tăiate dintr-un mare calup paralelipipedic. Unii agreau și *kvas*-ul, o băutură acrișoară de culoare maronie, o fermentație de pâine neagră, malț și fructe, un soi de bragă rusească: pe toate drumurile se umpleau, pentru câteva copeici, halbele de cvas, din uriașe butoaie rotunde de metal. Muștarul, extrem de iute, era și el nelipsit – localnicii îl ungeau pe pâinea neagră pe care o miroseau și o înghițeau după câte un pahar de votcă dat pe gât.

Primul meu astfel de pahar de votcă, plin-ochi, am fost obligat să-l beau în camera de cămin, la o petrecere organizată de câțiva colegi din grupa de studiu: dacă nu-l beam, mă făceam de râs. Lipsit de experiență, mă temeam că voi sucomba; dar nu, am rezistat eroic, pus imediat să mănânc copios din felurile îngrămădite pe masă.

Cu muștarul aveam să le jucăm festa cuvenită următoarelor contingente venite la studii. Îi duceam la prima masă, le ofeream o felie de pâine unsă gros cu durul condiment și așteptam, chicotind, să se înece, nemaiștiind cum să-și stingă arsura cu apă.

De regulă nu beam apă, potrivit avertismentului că apa „crudă”, cum o numeau ei, nu e recomandabilă în zona mlăștinoasă leningrădeană, ci doar ceai, adică apă fiartă îndulcită cu bomboane ieftine. Se mai găsea, în afara laptelui, și o băutură de ciocolată, în sticle de un litru. Iar când mamele nu le găseau copiilor lapte în magazine, îl înlocuiau cu înghețată, vândută pe străzi și iarna: o topeau acasă, era cremoasă, cu multă frișcă. În gerurile năprasnice, ne preumblam pe Nevski și, în rând cu localnicii, lingeam de zor înghețata pe băț; sau cel căruia îi era sete cumpăra de la vânzătoarele ambulante un pahar fie de apă gazoasă, fie de suc de mere, fie – cazul meu – de suc de roșii, pe care îl condimenta cu sarea și piperul aflate alături.

Din banii rămași de la o bursă la alta, mi-am cumpărat, pe rând, mănuși, căciulă, fular, ciorapi, un trening ca îmbrăcăminte comodă de cămin (cu 180 de ruble), ochelari de rezervă (tot la un preț piperat). În general însă, puținul care se găsea în magazine, hrană și îmbrăcăminte, era pentru noi accesibil – nu neapărat și pentru localnici, care ieșeau cu greu din penuria de după război.

Și apoi, nu știam exact cu cât mai bine erau aprovizionate Moscova și Leningradul decât alte orașe și mai ales satele. Nu bănuiam lipsa alimentelor din țară și de la țară. Mai aflam de la colegii noștri autohtoni că obișnuiesc să trimită rudelor de acasă pachete cu mâncare, îndeosebi făină și zahăr. Subnutriția populației leningrădene în blocadă ne era cunoscută; nu și gradul

de penurie a majorității populației din anii postbelici, foametea prelungită în atâtea locuri. Noi trăiam modest, dar fără griji.

Ne distra vechea obișnuință a rușilor de a calchia în limba lor cuvinte străine. *Vinegret* provenea din franțuzescul *vinaigrette*. Amuzant era calcul direct de pe vremurile când multe notabilități proveniseră din Germania. Mâncam *buterbrod*, tartină, sandvici, după germana pâine cu unt, *Butterbrot*. Mergeam să ne tundem la *parikmaher*, în *parikmaherskaia*, adică la frizerul, peruchierul de odinioară, *Perükenmacher*.

Mai haios era mersul la baia publică. Cum am spus, nu se afla departe, chiar pe „Linia" noastră, la intersecția cu Sredni'. Iar pentru localnici constituia un loc agreabil de reuniune și tăifăsuială. Ca toate stabilimentele locale de acest fel, avea săli „comune" și compartimente. Încă neobișnuiți cu primele, alegeam sala în care dușurile se aflau în cabine, chiar dacă fără uși. În contul sumei modice la intrare, primeam prosop, săpun, am fi putut cumpăra și *venniki*, niște măturici de mesteacăn, pe care unii și le aduceau de acasă. Cu ele, cei de-ai locului se altoiau reciproc pe spate pentru a-și activa circulația. Sfioși, le refuzam, limitându-ne la ustensilele îmbăierii cunoscute de noi. Dar, înfășurați în prosoape, ne luam și noi răgaz pentru odihna binemeritată, în spațioasa încăpere separată de compartimentele înecate în aburi, chiar dacă zăboveam acolo mai puțin timp decât leningrădenii neaoși. Ei își luau răgaz să se înfrupte din halbele de bere, cumpărate la chioșcul din interior, tacticos golite una după alta, mai și ronțăind niscaiva covrigi. Trăgeam cu urechea la vorbăria dimprejur, le urmăream pe corpolentele *babușki*-supraveghetoare preumblându-se fără jenă printre bărbații pe jumătate sau de tot goi. (Femeile își aveau partea rezervată lor.) Părea o lume pașnică, mulțumită și cu puțin.

Totuși, la tot pasul intuiam cât de greu o duceau. Pe străzi îi vedeam îmbrăcați sărăcăcios, unii cu resturi din îmbrăcămintea de campanie. Bărbații purtau șepci, femeile – broboade colorate. Duceau în mână câte o sacoșă, cu bunuri puține. Stăteau la cozi doar pentru mărfuri ieftine. Plăteau cu bancnote de o rublă, rareori cu una de cinci. La piață plăteau adesea cu copeici. Muncitorii din uzinele apropiate căminului, toate învechite, unele dărăpănate, umblau în salopete ponosite, cu fața și mâinile mânjite de ulei.

Prima zonă a orașului în care ne aciuaserăm era periferică, locuită de oameni nevoiași. Întreg Leningradul se întremase anevoie de pe urma războiului, a blocadei.

Surplusul de privațiuni și nedreptățiri încă nu-l aflaserăm. Câte puțin ni se va șușoti la ureche. Rareori. De către puțini.

## 39

Îndată după sosire ne-am dus să ne înscriem mai întâi la Rectoratul Universității, apoi la Decanatul Facultății.

Pentru a ajunge la respectivele sedii o puteam lua pe două căi. Ori ne întorceam cu troleibuzul pe drumul de sosire, până pe cheiurile de gală ale Nevei

Mari, intrând pe stânga în scurta Stradă Mendeleiev, paralelă cu clădirea centrală a universității; ori, de pe Malîi Prospekt, făceam pe jos ocolul prin spate, ieșind pe Neva Mică și, de pe Cheiul Makarov, cotind-o la dreapta, spre clădirea-anexă a facultății noastre. Primul drum era mai lung, dar cu o priveliște elegantă; celălalt – mai scurt și cu un peisaj modest. Dacă prima oară, escortați de colegii noștri experimentați, am ajuns la destinație de pe cheiurile centrale, ulterior, lăsați de capul nostru, am preferat să mergem pe drumul din spate.

Vasilievski' Ostrov a devenit, mai ales de-a lungul Nevei Mari, centrul Petersburgului academic. Dacă veneai, ca noi, prima oară, dinspre Palatul de Iarnă, după ce treceai Podul Palatului ți se înfățișau, de-a lungul Nevei, Muzeul de Antropologie și Etnografie, Academia de Științe (fosta Kunstkammer), Universitatea, Facultatea de Filologie, Palatul Menșikov, Academia de Artă, predând artele plastice și arhitectura.

Universitatea provenea din „Cele Douăsprezece Colegii", clădire realizată, între 1722 și 1742, de către Domenico Trezzini cu scopul de a găzdui instituțiile supreme ale statului, Senatul și „Colegiile" (ministerele) lui Petru.

Se povestea că țarul întemeietor nu s-ar fi supărat pe Menșikov pentru că acesta și-a construit propriul palat somptuos, în contrast cu modesta căsuță împărătească din Grădina de Vară, de pe malul opus Fortăreței Petropavlovskaia – dar că și-ar fi admonestat, în schimb, violent favoritul (unii spuneau chiar că l-ar fi pălmuit) pentru că, luând din spațiul alocat „Colegiilor" în beneficiul palatului său personal, Menșikov a dispus amplasarea edificiului public nu cu fațada sa impunătoare spre fluviu, ci perpendicular pe acesta, privând astfel splendida panoramă a cheiului de măreția priveliștii impunătoarei clădiri. Universitatea și-a adjudecat, totuși, poziția dominatoare în raport cu celelalte centre academice înșiruite de-a lungul cheiului, dovadă și denumirea atribuită magistralei: Universitetskaia Naberejnaia.

Oricum, întinsul edificiu a devenit, din 1819, Universitatea din Sankt Petersburg, cu timpul doar clădirea ei principală, cu Rectoratul, biblioteca, expozițiile și tot ce ținea de administrația centrală, adăugându-i-se, pentru o seamă de facultăți, surate mai mici dimprejur. Printre acestea se număra și locul nostru de învățătură, la parter cu garderoba și nelipsitul bufet, la etajul întâi – Facultatea de Istorie, la cel de al doilea – Facultatea de Filosofie. (Evoc etajele după maniera noastră; la ruși, etajele sunt numerotate începând cu parterul, care devine astfel etajul I.) În total, Universitatea avea pe atunci aproximativ 10 000 de studenți, iar în oraș mai erau încă 60 de institute de învățământ superior.

Formalitățile au fost succinte. Cu actul oficial de la Rectorat, am traversat strada și am urcat scările până la facultatea noastră. După o scurtă așteptare, ne-a primit prodecanul. Anul întâi avea patru grupe, trei de filosofie propriu-zisă, una de logică. Cei patru români am fost repartizați în aceeași grupă, de filosofie. Doi cehi – într-alta. Dintre cei cinci polonezi, o fată și patru băieți, patru au solicitat grupa de logică. (Putea fi o măsură de prevedere, ca să aibă mai puține materii ideologice; dar opțiunea lor putea fi motivată și de celebra școală a logicienilor din Polonia.)

Întrucât Universitatea din Leningrad primise de curând numele lui „A.A. Jdanov", revin la această sinistră figură a nomenclaturii superioare de partid. Murise la sfârșitul verii precedente, la numai 52 de ani; se șușotea că alcoolismul îi agravase boala cardiacă.

N-aveam de unde să-i fi citit cuvântarea la Primul Congres al scriitorilor sovietici (august 1934), oficializând „realismul socialist". În schimb, la Brașov îmi căzuse în mână textul împotriva revistelor *Zvezda* și *Leningrad*, respectiv stigmatizarea scriitorilor Anna Ahmatova și Mihail Zoșcenko (cuvântări ținute de Jdanov în august și septembrie 1946). Restul l-am aflat treptat, parte acasă, în detalii la Leningrad: cum a denunțat Jdanov cartea profesorului Gheorghi Aleksandrov *Istoria filosofiei vest-europene* (ianuarie 1947); cum a supus oprobriului public piese de teatru și filmul *Viața cea mare* (1947); cum a demascat „formalismul" „antipopular" din muzica sovietică, năpustindu-se asupra operei lui Vano Muradeli, *Marea prietenie* (ianuarie 1948). În anii dinaintea sosirii mele la studii, literatura și artele fuseseră țintele preferate ale ideologului-șef.

În anii din urmă, relațiile dintre Est și Vest se deterioraseră mult, cu grave consecințe asupra politicii și culturii sovietice ori „democrat-populare". Winston Churchil își ținuse, pe 5 martie 1946, discursul de la Fulton, considerat apoi inaugurarea „războiului rece". În septembrie 1947, Andrei Jdanov a condus delegația sovietică la Consfătuirea de la Varșovia; unde, în locul Internaționalei a III-a, dizolvată în 1943, nouă partide comuniste și muncitorești au înființat noul Kominform.

Președintele Harry Truman a aprobat „Planul Marshall" (aprilie 1948), care avea să redreseze, economic și social, Republica Federală Germania.

În ultima lună din cantonamentul nostru bucureștean (septembrie 1949), fusese publicat comunicatul agenției TASS despre experimentarea bombei atomice în URSS. În 1949 au avut loc, succesiv în Ungaria și Bulgaria, procesele „trădătorilor" László Rajk și Traicio Kostov, din șirul celor montate în „democrațiile populare" pe baza unor învinuiri contrafăcute. Pe 21 decembrie 1949, Iosif Stalin a împlinit 70 de ani, prilej de a fi sărbătorit frenetic, printre multiplele delegații sosite la Moscova, și de către delegația română, condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker.

Mi-am început studiile în această atmosferă de suspiciune generalizată și concomitent isterică adulare. Acestea se desfășurau sub auspicii duble: apăsare politică și dogmatism ideologic, pe de o parte, un mediu urban splendid și un cerc de colegi simpatici, prietenoși și binevoitori, pe de altă parte. Schematic, aș fi tentat să tai posibilul măr al discordiei în corespunzătoare jumătăți. Partea lui întunecată nu-mi era pe moment clară, mai aveam nevoie de timp până să mă dumiresc cu privire la Stalin și la eșafodajul stalinist de la fața locului și de acasă. Deocamdată, m-am înhămat la buchisirea disciplinelor prescrise, inclusiv a schemelor și dogmelor acestora. Am compensat însă, din capul locului, chingile studiului filosofiei în termeni oficiali cu splendorile culturale leningrădene, cu miezul lor petersburghez. Dacă m-a imunizat ceva de totala înfeudare ideologică a vremii, din ce în ce mai acută în ultimii ani

ai tiraniei exercitate de Stalin, nemijlocit ori prin interpuși, a fost traiul între splendorile orașului. Leningradul a supraviețuit vicisitudinilor blocadei, zona lui rezidențială se înnoia an de an, în fiecare primăvară, în culori pastelate, estompate în anul anterior de ploi și viscol. Fațadele edificiilor centrale erau din nou zugrăvite în verde, albastru, galben ori roșu deschis. O ambianță feerică pentru viața zilnică.

Prezint, de aceea, separat învățământul de la facultate, apoi colegii care îi mai temperau rigorile și, pe cât posibil independent, cu unele detalieri pe parcurs, orașul cu suburbiile lui de gală.

În obligațiile noastre intrau numeroase cursuri și seminare. Majoritatea cuprindea însă materii ajutătoare; iar cele filosofice urmau schema oficială, cu enunțuri sacrosancte.

Învățământul facultății era structurat pe cele trei „părți constitutive ale marxismului", potrivit lui Engels și Lenin: filosofie, economie politică și socialism. Doar că ultima materie devenea, în ordinea predării, cea dintâi, iar prima – cea de a doua.

Bazele marxism-leninismului și Materialismul dialectic și istoric au constituit temeiul învățământului filosofic stalinist. Ele vor figura pe locurile 1 și 2 în „Extrasul din tabelul de note" atașat Diplomei de absolvire. Vor fi trecute ca materii unitare, deși au fost predate în câte două jumătăți.

În anul I am urmat Materialismul dialectic, în anul II – Materialismul istoric; ulterior li s-au adăugat cursuri și seminare „speciale".

Bazele marxism-leninismului se reduceau, în fond, la *Cursul scurt* al Istoriei partidului comunist (bolșevic), apărut în 1938 și a cărei paternitate Stalin și-o revendica în totalitate. Volumul s-a metamorfozat într-un catehism sacru, atât pentru Materialismul dialectic și istoric, prin paragraful 2 din Capitolul IV (chiar astfel denumit), cât și pentru cursul de Marxism-leninism, care îi trecea în revistă întâi capitolele I-VI (1883 – martie 1917), apoi, separat, capitolele VII-XII (aprilie 1917 – 1937). Completarea, cu anii de război și cei postbelici, urma tot ordinele de zi și indicațiile supremului corifeu.

Practic, această centrare a pretinsului „marxism" pe istoria oficială a partidului și contribuțiile „tovarășului Stalin" au împins în umbră ori i-au transformat în note de subsol nu doar pe Marx și Engels, dar chiar pe Lenin, al cărui ucenic și continuator se tot declara Iosif Vissarionovici. În bibliografia suplimentară figurau, la loc de cinste, tot scrierile lui, reunite în volumele de *Opere*. (Au fot tipărite volumele 1-13, ediția fiind sistată încă din 1951, din motive pentru mine necunoscute.)

Dacă venea vorba de Lenin, apelul principal se făcea la lecțiile lui Stalin, „Despre bazele leninismului", publicate de ziarul *Pravda* în aprilie și mai 1924 (Lenin murise pe 21 ianuarie), incluse într-o carte din 1926 și în volumul 6 din *Opere*.

Dacă în discuție intra Marx, referirile se făceau la ceea ce scrisese Lenin în articolele „Destinele istorice ale învățăturii lui Marx" sau „Trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului".

Lenin – prin intermediul lui Stalin; Marx – prin intermediul lui Lenin.

Nu ţin minte prea multe lecturi de sine stătătoare din Marx şi Engels – sigur „Tezele despre Feuerbach” şi *Manifestul Comunist*, apoi fragmente din *Critica Programului de la Gotha*, *Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa* (*Anti-Dühring*), *Ludwig Feuerbach şi sfârşitul filosofiei clasice germane*; nici măcar din Lenin – doar la seminarele de „materialism dialectic” şi „materialism istoric”, pasaje din *Materialism şi empiriocriticism*, respectiv din *Statul şi revoluţia*. Târziu am ajuns la *Caiete filosofice*, fără pretenţia să-i comparăm adnotările personale cu volumele conspectate din Hegel, fie şi în traducere rusă.

Concret, în primul semestru am urmat disciplinele: marxism-leninism, materialism dialectic, logică, istorie, biologie, matematică, o limbă străină, iar neautohtonii – şi limba rusă. Materialismul dialectic va acoperi tot anul universitar. Istoriei antice îi va urma, în semestrul următor, Istoria medievală, căreia i se va adăuga prima parte din Istoria URSS. Ca limbă străină, puteam alege între engleză, franceză şi germană. La rusă, doi profesori meditau câte cinci studenţi străini, opt ore săptămânal.

Totuşi, rusa trebuia să ne-o însuşim, în principal, pe cont propriu. Stăteam zilnic multe ore la biblioteca din capătul coridorului lung de la etajul clădirii universitare centrale. Matei şi Fischer scriau cuvintele ruse şi echivalentul lor românesc în caiete, ieşeau pe coridor să le memoreze prin repetiţie. Pe mine mă plictisea toceala. Preferam să verific iar şi iar, aceleaşi cuvinte, în dicţionarul ruso-român. Pe urmă am inventat o metodă proprie de însuşire, care mi s-a părut mai eficientă: puneam alături aceeaşi scriere în două limbi, de pildă *Materialism şi empiriocriticism* – carte buchisită, oricum, la seminar –, citeam o frază în rusă, o verificam în română, şi tot aşa mai departe. Mi se întipăreau în minte echivalenţe atât de noţiuni, cât şi gramaticale. În anii următori, când *zemliacestvo* îmi va încredinţa instruirea incipientă a nou-veniţilor la Facultatea de Filosofie, voi folosi acelaşi procedeu, citind cu glas tare, în ambele limbi, texte identice, pas cu pas tălmăcindu-le sensul.

Primele luni ne-au cerut eforturi sisifice. Matei mai şi aţipea cu capul pe notiţe. Eu rezistam efortului în mod stoic, cu toate că serile febricitam deseori, din cauza plămânilor slabi încă din adolescenţă. În toamna târzie ploua continuu, până să coboare temperatura tot mai mult sub zero grade, cu vânturi şfichiuitoare, nefavorabile sănătăţii.

Programul didactic se desfăşura între 9 şi 17; preferam intervalul 11-17, pentru a ne putea trezi ceva mai târziu după nopţile de „tocit”. Dar la orice oră ne-am fi dus la cursuri sau bibliotecă, la orice oră ne-am fi întors în cămin, din octombrie, luni de-a rândul, străbăteam drumul pe întuneric, sub becuri care răspândeau o lumină slabă: reversul nordic, din toamnă şi iarnă, al zilelor din ce în ce mai lungi de primăvară, până la „nopţile albe”.

Grupele de studiu numărau între 25 şi 30 de persoane. Cursurile alternau cu seminarele, la care am încercat, către sfârşit de semestru, să încropesc succinte intervenţii. La unele materii susţineam examene, la altele – colocvii (*zaciot*).

Primele examene şi colocvii au fost programate în ianuarie: Marxism-leninismul, Logica, Istoria. Le-am inversat succesiunea, prezentându-ne mai întâi la istoria veche. O ţinuse un savant renumit, Vasili Struve, trecut de 60 de ani,

academician, egiptolog și asirolog. Trebuia să-i buchisim cartea *Istoria Orientului antic*, împreună cu alte două manuale, *Istoria Greciei antice* și *Istoria Romei antice*. Ne-a pretins un efort istovitor. Am răzbit, totuși. Pe 20 ianuarie ne-am prezentat la examen. Profesorul a fost cât se poate de curtenitor, amuzându-se de rusa noastră poticnită, dar ne-a răsplătit, pe toți patru, cu nota maximă.

La ruși, calificativul superior, 5, e *otlicino*, în traducere literală – „excelent"; 4, *horoșo* – „bine"; 3, *udovletvoritel'no* – „suficient"; 2 și 1, *neudovletvoritel'no* – „insuficient". (Scala notelor era inversă față de cea din vechea Ungarie, unde bunicii și tata își susținuseră examenele, notate de la maximumul 1 la minimumul 5.)

Necazul mare îl reprezentau Bazele matematicii contemporane. Nici unul nu le stăpâneam. Spre a ne înlesni familiarizarea, studenților polonezi, cehi și români ni s-a repartizat un profesor special. Am uitat cu desăvârșire cum am reușit să susțin colocviul; ca, de altfel, și pe cel de logică. La limba străină, alegând germana, n-am avut nici o dificultate.

În mod paradoxal pentru cei de acum, materialismul dialectic a fost, pentru noi, un curs temeinic și folositor. Îl ținea Iuli Ștoff, *doțent* (conferențiar), specializat în chimie, care ne îndruma spre ceea ce astăzi numim „filosofia științei". Ocolea pe cât putea ideologia, ne întorcea cu fața către descoperiri și confruntări științifice recente, cele acceptate și care puteau fi invocate. M-a remarcat, m-a plăcut. L-am însoțit de câteva ori până la locuința lui. Am rămas apropiați și în anii următori.

Un asistent de la „materialism dialectic" orbise în timpul războiului. De câteva ori, în drumul spre casă, l-am luat de braț. Odată m-a invitat în camera lui dintr-o *kommunal'naia kvartira*, un „apartament în comun", în care îndeobște locuiau cei mai mulți leningrădeni: câte un boieresc apartament spațios, acum împărțit pe camere între câteva familii, cu un WC, o bucătărie și celelalte dependințe comune. M-am speriat de ceea ce a urmat: a turnat în el pahar după pahar de votcă, mi-a oferit și mie unul, curând s-a îmbătat criță. Din cauză că mai venea băut și la seminare, facultatea l-a pus în curând pe liber. Nu l-am mai reîntâlnit; mi-a rămas în memorie ca un destin frânt.

Singura materie pe care am lăsat-o pentru toamnă a fost Biologia și darwinismul. Colegii mei au amânat, în schimb, Bazele matematicii contemporane.

Pentru examenele și colocviile semestrului II am început să frecventez Biblioteca Publică, pe atunci numită „Saltîkov-Șcedrin", autor satiric de orientare democratică radicală din veacul al XIX-lea, cu romane bune, din păcate pentru el apărute în paralel cu capodoperele lui Dostoievski și Tolstoi și deci puse în umbră. Într-o literatură de anvergura celei clasice ruse, asemenea „ghinioane" puteau pândi autori, în sine, excelenți.

Ca să ajung la clădirea centrală a bibliotecii, mă angajam dinspre Piața Palatului pe Nevski' Prospekt. Înaintea intersecției cu Sadovaia Ulița, se aflau cele mai importante complexe de magazine din centrul orașului, pe o latură – Gostinîi dvor, bazarul pătrățos, cu tot soiul de „buticuri" la parter și etaj, pe partea opusă – Passaj-ul, alt calc după franțuzescul *passage*, *„galerie marchande"*, într-adevăr, o lungă galerie de prăvălii sub o cupolă care le

proteja de intemperii; iar îndată după traversarea intersecţiei, pe stânga puteai intra în celebrul magazin, cu sortimente alimentare mai puţine şi mai modeste decât pe vremuri, pe care toţi leningrădenii continuau să-l numească (la fel ca şi moscoviţii pe al lor, de pe Strada Gorki/Tverskaia) Eliseiev, după numele de familie al patronilor bogătaşi ai respectivului lanţ de magazine de coloniale de lux dinaintea revoluţiei.

De regulă, traversam însă Sadovaia, impasibil la procurarea straielor ori alimentelor. Pătrundeam, pe stânga, într-unul din ansamblurile splendide ale oraşului. În micul scuar Ostrovski se afla, în faţă, monumentul împărătesei Ekaterina a II-a, înconjurată de numeroşii ei favoriţi – având în fundal Aleksandriiski' Teatr, rebotezat Teatrul de Dramă Puşkin. Complexul fusese iniţiat spre finalul veacului al XVIII-lea, dar adus la desăvârşire treptat, pe parcursul secolului al XIX-lea, de către un număr de arhitecţi şi sculptori. Era o încântare să zăboveşti un pic în mica grădina dintre monument şi teatru sau să-ţi iei un scurt răgaz pentru a străbate, în spatele teatrului, celebra Uliţa Rossi, numită după maestrul clasicismului „înalt", Karl Rossi.

După ce recontemplam ansamblul, intram, pe laterală, în marea bibliotecă publică – a doua din Rusia, pe scara valorilor cărturăreşti acumulate, după cea moscovită, centrală, purtând numele de „V.I. Lenin". Era un imperiu, pentru mine de nepătruns, al nesfârşitelor ediţii de cărţi, vechi colecţii de ziare şi reviste, varii manuscrise, seturi de gravuri şi tot ceea ce bibliofilul ar mai fi putut râvni. (Printre tezaure – şi unicate aparţinând lui Dimitrie Cantemir, pe care colegul Haupt se va strădui să le valorifice.)

Printre altele, îmi amintesc intrarea de gală, *paradnaia*, de la parter, coridorul lung prin care ajungeai la sala de lectură pentru care trebuia permis, un coridor tapiţat cu mari afişe de pe vremea războaielor şi revoluţiilor, semnate de graficieni cunoscuţi, des reproduse în miniatură – şi, desigur, nelipsitul bufet din orice instituţie publică, unde te puteai ospăta, în pauzele lecturilor, cu vinegret, cremvurşti, kefir, brânză topită, dar şi cu sandviciuri cu icre roşii, uneori şi negre.

Ce volume consultam şi conspectam? Probabil neimportante – până să-mi fi elaborat, peste ani, lucrarea de licenţă şi disertaţia, pentru care aveam să apelez şi la scrieri mai de soi, inclusiv occidentale.

Fiindcă, trebuie spus, în marile biblioteci ruseşti, până şi în vremuri de restrişte funcţiona o tacit acceptată dublă contabilitate: în avanscenă erau aşezate scrierile oficiale, dar cunoscătorii puteau avea acces, cu nu prea multe aprobări, şi la lucrările din „fondul închis", păzit nu chiar cu străşnicia pe care am presupune-o. Dovadă că, mai târziu, în vizitele documentare pentru volumele mele din seria rusă, am zărit acasă la colegii mei de profesie din Moscova diferite publicaţii occidentale, împrumutate de la biblioteci, la care noi, acasă, nici nu visam.

Aveam să observ nu o dată respectiva tehnică a conformismului nonconformist. În răstimpul prelung al regimului sovietic, cărturarii îşi elaboraseră această dublă contabilitate, abil regizată şi, până la un punct, tolerată de autorităţi. În şedinţele publice spuneau ce li se pretindea, iar în grupuri

restrânse dădeau frâu liber opiniilor critice. În prefețele cărților pe care le semnau făceau temenelele de rigoare momentului politic și mai marilor acestuia, în cuprinsul scrierilor se mișcau însă relativ dezinvolt, sub ochii abia întredeschiși ai cenzorilor. Maniera o experimentaseră încă predecesorii lor iluștri, ea nu avea să dispară nici sub noua coerciție. Nu spun că în ultimii ani din viața lui Stalin n-ar fi prevalat restricțiile. Dar prin ochii îngustați ai cenzorilor se mai strecurau și opinii neagreate de sus-puși.

Colegii mei de an sau mai vârstnici, voi avea prilejul să exemplific, erau destul de slobozi la gură, chiar și față de noi, străinii, despre care nu aveau de unde să știe ce hram purtam.

## 40

La prima reuniune a anului de studiu la care asistasem, într-un amfiteatru încăpător, s-a așezat aproape de mine un tânăr mic de statură, totuși bine legat, cu o constituție robustă, cu fața mereu surâzătoare. Voia să-l cunoască pe întâiul străin ce-i ieșise în cale, să schimbe cu el câteva vorbe, nu-l deranja că necunoscutul abordat îi răspundea mai mult prin gesturi.

Așa a debutat prietenia mea cu Evgheni Cernov, pentru toți colegii – „Jenia". Provenea din Rusia centrală, era fiu de țăran colhoznic, se simțea bine și în pielea lui, și în existența zilnică, deloc ușoară pentru autohtoni. Era dispus să glumească oricând, chiar pe teme nu tocmai inocente.

Ca și următorul coleg la care mă voi referi, locuia într-un cămin depărtat, în cartierul „Ohta Mică", numit astfel după un râu care se vărsa în Neva, dincolo de Podul Aleksandr. Îi lua vreo oră și jumătate să ajungă la facultate. Nici asta, nici alte inconveniente nu-l deranjau.

Diminețile se antrena la gantere, de două ori pe săptămână se îndeletnicea cu haltere grele, într-o sală de sport a tineretului universitar. M-a convins să-l însoțesc. Rușinându-mă de performanța mea jalnică, am abandonat orice tentativă ulterioară de a-mi fortifica organismul în acest fel.

Prin Jenia am putut urmări o dualitate de comportament, pe care aveam să o observ și la alții, mai ales dintre cei de proveniență umilă.

De când cu aniversarea septuagenară, gesturile de adulație față de „Părintele popoarelor" se înmulțiseră. Cele mai penibile erau tot mai numeroasele ședințe în care, la rostirea numelui sacrosanct, la câteva fraze, nu doar izbucneau ropote de aplauze, ci toată lumea sărea instantaneu în picioare – de zeci de ori pe parcursul fiecărei reuniuni ținute în amfiteatre. Jenia stătea alături, îmi făcea cu ochiul, mă avertiza adică: urmează iarăși. Către sfârșit nu mai putea să-și rețină hohotele batjocoritoare la adresa ritualului cvasireligios.

Aceasta slobodă ironizare nu l-a împiedicat ca, după statornicirea amiciției noastre, să-și fi scos odată portofelul ținut în interiorul hainei sale cu croială militară și să extragă dintr-un tainic compartiment al ei o relicvă păzită ca lumina ochilor: fila îngălbenită a scrisorii prin care Stalin îi mulțumea familiei

Cernov de a-și fi donat, la începutul războiului, economiile de o viață pentru construirea unui tanc în plus întru apărarea țării. Pe Jenia nu-l deranjau nici textul convențional al scrisorii de câteva rânduri, nici evidența că a redactat-o un funcționăraș din aparatul forțelor armate. În ochii lui conta doar gestul Comandantului Suprem de a le fi mulțumit unor țărani de rând pentru ofranda lor patriotică.

Astfel de amintiri rămân de neșters. Confirmarea aveam s-o primesc după două decenii.

Eram din nou la Leningrad, pentru a mă documenta în vederea cărții pe care urma să o consacru orașului. O terță persoană m-a anunțat că Jenia se afla și el în oraș. L-am căutat, ne-am revăzut în locuința unde îl găzduise o cunoștință, departe, în Vîborgskaia Storona (Cartierul Vîborg). Ne-am ospătat din bunătățile servite, scrumbie cu cartofi fierți, icre roșii și negre cu unt și pâine la alegere, neagră ori albă; le-am stropit abundent cu votcă. Bănuind strâmtorarea mea financiară, Jenia mi-a oferit la despărțire o sută de ruble, bancnotă pe care nu m-am sfiit s-o primesc.

În timpul mesei, îmi povestise parcursul lui de după absolvire. Munca didactică prestată a întrerupt-o atunci când Hrușciov a decretat modernizarea agriculturii. În rând cu alți intelectuali titrați, proveniți tot de la țară, a acceptat să devină președinte de colhoz. N-a reușit să-l redreseze. S-a îmbolnăvit de inimă. A trebuit să revină la universitatea unde fusese repartizat; continua să predea filosofia.

M-au impresionat mai puțin avatarurile sale, cât acompaniamentul lor sentimental. Jenia nu agrea defel tentativele hrușcioviene de liberalizare, punea eșecul lor pe seama îndepărtării de la cursul experimentat al trecutului. Redevenise un adept al epocii staliniene. Esența i-o vedea în victoriile repurtate în timpul războiului. Tancul dăruit s-a răsfrânt în nostalgia după atotputernicul „Tătuc".

Nu aveam să mai aflu nimic despre el. Probabil, afecțiunea cardiacă l-a răpus curând.

O prietenie și mai strânsă m-a legat, pe tot parcursul facultății, de „Pavliușa". Pavel Petkin provenea dintr-un îndepărtat sat siberian. Natura îl înzestrase cu o statură uriașă, de urs neajutorat, un cap mare, o față lătăreață. Nu știa ce să înceapă cu mâinile care-i atârnau pe lângă corp ca niște otgoane groase. Efectiv se mișca între palatele imperiale ca proverbialul urs din magazinul de porțelanuri.

Din motive de neînțeles, se atașase de mine încă din prima clipă. Ne plimbam împreună prin orașul pe care nu-l cunoșteam încă suficient. Mă însoțea asemenea unui scutier, parcă temându-se ca nu cumva să mă agreseze cineva – pericol care nu m-a pândit vreodată.

El acumulase însă o experiență frustă în regiunea sa natală. Și în sat, și pe cărările tundrei împrejmuitoare, pe malul lacurilor doldora pe pește, violența îi însoțea mereu pe oameni. Acolo te pândea la tot pasul samavolnicia, puteai fi și siluit, nu te puteai bizui decât pe forțele proprii – care lui îi prisoseau. Colhozul ducea lipsă de bărbați. În război, aceștia plecaseră pe front și cei

mai mulți muriseră; iar după – se duseseră, pentru un venit modic, pe șantierele de construcții. În sat rămăseseră bătrâni și copii. Iar muierile abandonate nu se sfiiseră să profite de vigoarea lui Pavel, încă din adolescența lui.

Aceste lecții dure de viață nu i-au răpit însă nimic din felul de a fi ingenuu, naiv, contemplativ. Ar fi putut depăna și el „din amintirile unui visător”, eroul petersburghez al timpuriului „roman sentimental” dostoievskian, *Nopți albe*. Până s-o găsească pe Nastenka lui, tot pentru scurtă vreme – se atașase de mine, opusul lui în toate, crescut într-un mediu urban privilegiat, acum firav, bolnăvicios, neajutorat, gonind după alte himere.

Pavliușa era perfect apolitic, mefient față de orice gesticulație stridentă. De aceea nu-i plăcea Vladimir Maiakovski, despre care Stalin declarase ritos: „Maiakovski a fost și rămâne cel mai bun, cel mai talentat poet al epocii noastre sovietice”.

(Formula, până la sațietate citată, data din 1935, cinci ani după sinuciderea poetului. Motivele acesteia au fost, după toate probabilitățile, atât sentimentale, criza în relația cu Lili Brik – sora Elsei Triolet, măritată din 1928 cu Louis Aragon –, cât și politice, dezamăgirea de socialismul căruia i se dedicase și marginalizarea lui socială tot mai frustrantă. De aici și bancul bine-cunoscut conform căruia Vladimir Vladimirovici strigase înaintea sinuciderii: „Nu trageți, tovarăși!”.)

Prietenul meu îl iubea, în schimb, fierbinte pe Serghei Esenin; mi-l recita deseori în plimbările noastre, ca și pe Aleksandr Blok și alți poeți din aceeași familie spirituală. Pavel era un liric incorigibil, la antipodul înfățișării sale, aparent necioplită, sau, mai exact spus, cioplită după chipul blocului de stâncă din care meșterul sculptor îl extrăsese.

Nu însemna că ar fi înghițit orice. În camera din căminul în care ne vom muta, vizitându-mă împreună, Jenia l-a provocat atât de sâcâitor pe Pavel să-și măsoare forța într-o trântă dreaptă, încât, până la urmă, agasat de siguranța de sine a colegului său, Pavliușa l-a pus, într-o clipită, cu umerii de podea. Degeaba exercițiile cu haltere în fața acestui uriaș nativ!

Către sfârșitul facultății, chiar și-o va găsi pe „Nastenka” lui. Era colega noastră cea mai plăpândă, mărunțică, măcinată de o ireversibilă slăbire a vederii. Iubirea le va fi pasageră, chiar în timpul ultimelor „nopți albe” de studenție, cu luminozitatea lor amețitoare. Ea se va întoarce în Baku, spre a fi îngrijită de părinți. El va fi repartizat într-un institut de învățământ superior din Kazahstan.

Unica scrisoare pe care avea să mi-o trimită mult mai târziu era însuflețită de aceleași bune intenții ca pe vremuri, presărată cu citate din poeții adorați.

Improbabil ca soarta să-i fi luat o turnură fericită: prea nimerise într-o lume de care n-avea cum să nu rămână străin!

Jenia semăna cu „eroul pozitiv” din romanele vremii. Pavliușa era meditativul integru, neimplicat în viața obștii. Dar „Lena”?

M-am împrietenit cu ea în singurul an cât am fost colegi de facultate și grupă. Ca să fiu riguros, opțiunea i-a aparținut integral. Ea m-a ales ca interlocutor. Din partea celorlalți refuza orice ingerință în viața ei particulară.

Evita fraternizările, nu se amesteca în treburile grupei, își apăra intimitatea. Personaliza „mândria și prejudecata”. Era de o frumusețe aspră, înaltă, zveltă, cu privirea directă, mersul apăsat. Deși nordică prin excelență, avea tenul ușor smead.

Se numea Elena Rautian; îmi permisese să-i spun Lena. Numele de familie trăda proveniența finlandeză a tatălui, poate cu înaintași din timpurile în care Finlanda făcea încă parte din Imperiul țarist ori provenit din Karelia, „Republica Sovietică Socialistă Karelo-Fină”, una dintre cele 16 republici unionale, situată în nord-vestul țării, între Marea Albă și Golful Finic, învecinată cu Finlanda și cu regiunile Murmansk, Arhanghelsk, Vologod, Leningrad, populată de ruși, kareli, finlandezi și alte minorități.

Cum ajunsese tatăl Rautian la Leningrad? – secret. Când luase de nevastă o rusoaică? – neprecizat. Unde își crescuseră fiica? – neclar. Toată atmosfera de familie se afla „sub pecetea tainei”. Nici Lena nu era dispusă să ridice vălul. Tatăl lucra ca tehnician într-o fabrică de instrumente optice. Mama era casnică. Își vedea de gospodărie, își îngrijea propria mamă, foarte vârstnică.

Lena s-a decis să mă primească în casa părintească. Se afla pe o străduță din raionul Smolnîi. Treceam de Gara Moscova, ne continuam drumul pe porțiunea mai puțin cunoscută a Bulevardului Nevski, la un moment dat o coteam la stânga, pe străduțe întortocheate, până ajungeam la parterul casei în care, de astă dată, stăpâneau singuri un apartament. Îl ticseau mobile, dulapuri, scrinuri, mese, toate vechi, nerecondiționate de decenii. Îmi era limpede că mă aflam într-o locuință de „foști”, poate a bunicii dintr-o ramură ori alta, înmărmurită în starea ei de odinioară, acum mohorâtă, suprasaturată de piese inutile, printre care îți croiai drumul ca într-un labirint.

M-au servit cu un ceai aromat. Cei cinci stăteam țepeni în fotoliile din sufragerie. Bătrâna nu scotea un cuvânt, nici părinții Lenei nu îmi adresau vreo întrebare, între ei vorbeau monosilabic. Nu puteam zăbovi mult printre ei.

Din aceste scurte vizite, ceea ce am reținut, dincolo de spațiul ferecat de atâtea mobile vechi, era densa, impenetrabila tăcere. Deși m-au primit cu o bună-creștere desăvârșită, comunicarea cu ei lipsea cu desăvârșire. Reciproca neimplicare părea salvgardată.

În timpul plimbărilor în doi, îmi dădeam frâu liber mărturisirilor, în rusa mea incipientă. Îi înfățișam mediul din care veneam, impulsurile pentru care ai mei și cu mine îmbrățișaserăm, după nesiguranțele îndurate, noile speranțe, treburile minore pe care le îndeplinisem entuziast în organizațiile de tineret, zările în care nu conteneam să mă încred.

Mă urmărea atentă, din când în când îmi replica sceptic: lucrurile sunt mai complicate, o să constat și eu, mă vor lecui de elanurile juvenile. Nu mă brusca, nu voia să mă abată de pe făgașul ales, mă avertiza doar asupra necunoscutului sau încă insuficient cunoscutului. Și nici nu-mi dezvăluia substratul trăit, de ai ei și, pe urmele lor, de ea însăși: experiența în temeiul căreia avea tot dreptul la mefiență.

Cum am spus, la revenirea mea în anul de studiu următor, nu se mai afla în facultate. Să fi fost constrânsă s-o abandoneze? Să se fi mutat familia,

voit ori silnic, în altă parte? În orice caz, Lena a dispărut din preajma mea pentru totdeauna.

Mai adaug puține lucruri cu privire la colegii mei de an, amânând restul pentru mai târziu, ca să nu mă pierd acum în prea multe nume și biografii.

Toți colegii noștri sovietici erau membri în Komsomol („Uniunea Comunistă a Tineretului"). În adunări își alegeau responsabilii de grupe și secretarul de an.

Grupa din care făceam parte era condusă de Tatiana Drukker, pentru noi „Tania" (la câte un *vecer*, serată amicală, îi intonam un șlagăr pe atunci la modă, „*Tania, Taniușa, Tatiana moia*"). Era leningrădeană de baștină, bună studentă și colegă, activă la seminare, la examene numai cu note de *otlicino*.

Încă nu realiza pe deplin – cred – discriminarea la care etnia din care făcea parte era și avea să fie supusă, dovadă că până și la absolvire dorea să-și dubleze munca profesională cu cea de activist. Iar asta în ciuda a ceea ce mi se șoptise la ureche, curând după sosire, anume că la admitere era deja prescris un *numerus clausus* pentru evrei, nemărturisit și, față de străini, tăinuit. Ceea ce nu îl împiedicase pe fruntașul la învățătură Vladimir Bliumkin, „Volodia", dintr-o altă grupă, să acceadă la funcția de secretar al Komsomolului pe întregul an. Și nu l-a împiedicat până în ultimul an, când, înaintea examenelor de absolvență, s-a înfățișat conducerii de partid și decanatului facultății, spre a le mărturisi taina până atunci nimănui deconspirată: era fiul unui activist din eșaloanele superioare ucrainene, învinuit de troțkism în anul de groază 1937, deportat și executat.

Trecuse un deceniu și jumătate de la tragedie, țara era enormă, regiunile comunicau defectuos între ele. Tocmai pentru a șterge urmele originii lui, mult mai gravă decât una „nesănătoasă" sub raport social, venise la Leningrad. Aici a avut șansa să se înscrie la o facultate la care nicicum n-ar fi avut acces dacă i s-ar fi cunoscut antecedentele. În „dezghețul" din 1954, un an după moartea lui Stalin, spera să i se ierte vinovata omisiune. Așa s-a și întâmplat, l-au lăsat să-și susțină licența. Apoi, după dezvăluirile hrușcioviene, de la Congresele al XXl-ea și al XXII-lea, și-a susținut disertația de „candidat în științe".

Și pe el aveam să-l reîntâlnesc o dată la Leningrad. Lucra la Universitatea din Kuibîșev, se pregătea pentru „doctoratul mare", era specialist în etică, mi-a dăruit un volum propriu din domeniu, conceput ca manual didactic, dar și ca cercetare autonomă.

Colegii autohtoni de vârstă apropiată cu a noastră (în fapt, ceva mai tineri, școala generală având aici 10 clase, nu 12, iar mulți dintre noi reîncepuserăm facultatea, pierzând anii universitari de acasă) nu erau încă membri de partid. Aceștia, puțini, erau de regulă studenți mai vârstnici, trecuți prin război.

S-a întâmplat ca cei doi cu funcții în organizația de bază să fi aparținut minorităților unionale. Ambii erau inculți, obtuzi, incapabili să învețe ca lumea limba rusă. Secretarul de partid leton se mai descurca la intervențiile din seminare, cât de cât. Dar tovarășul lui azer se făcea de râsul lumii de fiecare dată când deschidea gura. El enunțase celebrul, în tot anul nostru de studiu, „silogism" de economie politică, urmând, pasămite, *Capitalul*: „*est' oveț – net rinok – krizis*", „este oaie – nu e piață – criză". (Dincolo de absurditatea

deducţiei, sub raport gramatical n-ar fi sunat corect decât pluralul „*ovţî*", singularul „*oveţ*" fiind inexistent; iar „*rînok*" – nu „*rinok*" – obligatoriu cerea, în negare, genitivul, „*net rînka*".) Aşa arătau, cel puţin în anul nostru, „*partiiţî*" – adică, folosind un barbarism: „partidiştii".

Prietenii noştri ruşi îşi băteau joc de ei pe faţă. Excela în ironii Oleg Leonov, unul dintre cei mai înzestraţi colegi ai mei de grupă. Era perfect edificat asupra stărilor de lucruri, dar le privea uşor cinic. Adoptase un comportament duplicitar. Nu nutrea iluzii, se adapta cerinţelor, căuta să treacă peste încercări cu daune minime. Nici n-a păţit ceva pe parcursul anilor de facultate – decât că o lăsase însărcinată pe Ina, o colegă de grupă a Janinei. A luat-o de nevastă (de voie? de nevoie?), curând ea a născut o fetiţă. Pe el l-au repartizat la Universitatea din Murmansk, lângă Marea Barenţ. I-am pierdut urma pentru totdeauna.

Am menţionat modul rezervat, sceptic, ironic, scârbit al câtorva dintre colegii noştri de grupă, Jenia, Pavlik, Oleg, dar şi alţi câţiva, faţă de genoflexiunile ritualice, hiperbolizările nemăsurate, elogierile deşănţate cu care era întâmpinată rostirea numelui sacrosanct („Conducător" e un termen palid pentru originalul *Vojd'*, echivalent cu *Führer*, sugerând, în rusă, un suprem „şef de trib") şi, cu atât mai vârtos, orice vorbă ori indicaţie pe care El găsise răgaz s-o enunţe.

Avansez câteva mostre din anecdotica nesecată care ne-a întovărăşit toţi anii universitari. Ea nu atingea, desigur, persoana zeităţii adorate – asta se va întâmpla doar retroactiv, sub conducerile poststaliniene; dar viza mentalităţile pe care nimeni altul nu putea să le impună şi să le patroneze.

Cea mai la îndemână era obsesia „priorităţilor" pe care şi le-au adjudecat ştiinţa şi tehnica sovietică în faţa Occidentului. Chiar de la începutul studenţiei mele, în condiţiile „războiului rece" de curând izbucnit şi rapid accentuat, aceasta a devenit o temă centrală a propagandei şi publicisticii, o adevărată isterie maniacală. Toate invenţiile aparţinuseră Rusiei. De pildă, radioul fusese descoperit exclusiv de Aleksandr Popov, fără să fi contat Michael Faraday, James Clerk Maxwell, Heinrich Hertz, Guglielmo Marconi. („Protocronismul" ceauşist avea să reproducă această obsesie stalinistă postbelică.)

Au început să curgă bancurile şi printre studenţi, cu supralicitări tot mai abundente.

„Razele X" nu le-a descoperit Wilhelm Konrad von Röntgen, căruia pe nedrept i s-a şi acordat Premiul Nobel pentru Fizică în 1901, ci un mujic rus din secolul al XVI-lea (urma un nume cât mai ridicol), înşelat de nevastă, pe care, la întoarcerea în izbă, o demascase şi îi aplicase o tradiţională corecţie corporală, exclamând: „Văd prin tine, păcătoaso, până în rărunchi!".

Dar oare „elefantologia", ca ştiinţă, unde şi cum a fost validată? E drept, nemţii au publicat zece volume sub titlul *Introducere în elefantologie*; englezii – un tom masiv, *Elefanţii în Imperiul Britanic*; francezii – un volumaş elegant, *Viaţa sexuală a elefanţilor*. Cea mai valoroasă a fost însă broşura de cincisprezece pagini, cu trei capitole: *Marx, Engels, Lenin, Stalin despre elefanţi*, *Savanţii ruşi – pioneri în elefantologie*, *URSS – patria elefanţilor*.

Viața depășea fantezia: printre scrierile jubiliare cu prilejul împlinirii a 70 de ani, a apărut una intitulată *Stalin o rîbolovstve* (*Stalin despre pescărit*). Am văzut-o cu ochii mei.

La capătul tuturor acestor elucubrații, Oleg Leonov a tras, în fața mea, concluzia: — *Nașe gavno lucișe* (Rahatul nostru e mai bun).

Cândva, încă pe timpul studenției noastre, s-au răspândit și veștile anecdotice emise, pasămite, de „Radio Erevan”, care vor continua să amuze multă vreme publicul autohton și, exportate, chiar pe cel străin.

Iată câteva „întrebări” ale ascultătorilor și „răspunsuri” pe calea undelor armenești:

— E adevărat că Piotr Ilici Ceaikovski a fost homosexual? — E adevărat, dar noi nu numai pentru asta îl iubim (aluzie la presupusa răspândire a homoerotismului printre armeni).
— E adevărat că marxism-leninismul poate să prevadă viitorul? — E adevărat; ceea ce nici măcar marxism-leninismul nu poate să prevadă e trecutul (trimitere la permanenta rescriere orwelliană a celor întâmplate nu cu multă vreme în urmă).
— Ce este capitalismul? — Exploatarea omului de către om. — Dar socialismul? — Exact pe dos.
— E adevărat că se moare de la cancer la gât? — E adevărat... dar n-are! (Nu mai știu când s-a cutezat aluzia la Stalin; dar la noi cu siguranță avea să fie reactualizată pentru Ceaușescu.)

Articlierii de sorginte recentă obișnuiesc să evoce, la noi, aserțiunea cu privire la dublarea istoriei, într-o fază tragică și una comică. Ideea o atribuie lui Marx; ceea ce e corect, în măsura în care el a expus-o în două scrieri ale sale; și incorect, întrucât l-a reformulat, cu acele prilejuri, pe Hegel, a doua oară indicându-i explicit paternitatea.

Indiferent de asemenea corective posibile, rămâne faptul că dualitatea în cauză am receptat-o nu o dată. Leningradul privea în urmă la o istorie precumpănitor tragică, în trecutul îndepărtat, apropiat și din prezent. Tragediile din imediata noastră apropiere le intuiam rar și estompat, pe urmă ceva mai pregnant – dar pe atunci nicidecum în deplinătatea lor.

Ultimii ani din viața lui Stalin, din a căror desfășurare terifiantă n-am conștientizat decât crâmpeie, ni se dezvăluiau însă cu anumite răsfrângeri caraghioase. În „carantina” ce ne fusese amenajată pătrundeau, totuși, semnale din lumea împrejmuitoare: grave și grotești.

## 41

Spune o vorbă: „Mai ușor scoți omul din ghetou – decât ghetoul din om!”.

Fără să fi fost efectiv închis vreodată într-un ghetou, am trăit două experiențe asemănătoare ghetoizării: ferecarea postbelică în idealurile asimilate

şi izolarea în comunitatea „pământenilor” leningrădeni. Ultima a contribuit, de altfel, la perpetuarea celei dintâi.

O recunoaştere pozitivă nu e, totuşi, de prisos. Mult mai târziu aveam să-mi dau seama că radicalismul meu şi-ar fi scos, probabil, colţii dacă aş fi fost acasă în anii cei mai duri care aveau să urmeze după plecarea mea la Leningrad. Puteam să nu receptez decât palid ferocitatea stalinistă înteţită la maximum în ţara ei de baştină; ea nu avea totuşi cum să-mi stârnească adeziuni publicistice în consecinţă.

Trăiam în bună măsură izolaţi, feriţi cumva de furtunile vremii, atât din Uniunea Sovietică, dar şi din România. Ne ajungeau din urmă doar ecourile lor. Nu aveam cum să le fim părtaşi, decât cel mult participând la şedinţe, organizate de gazde sau de noi înşine. Entuziasmele mele răzbăteau în scrisori private, adoptând poza de sfetnic al tatii, îndemnându-l la mai multă consecvenţă ideologică. Dacă maximalismul meu ar fi ajuns public, pe urmă aş fi avut de ce să mă simt ruşinat.

Să fi trăit într-o „splendidă izolare”? Parţial aşa mi se părea, dar era în fapt vorba de un „cordon sanitar”. Trăiam ca într-o carantină, care nu era nicidecum etanşă, fiind totuşi prielnică supravieţuirii cu şira spinării nezdrobită – printre atâtea evenimente grave, împovărătoare, virtual periclitante. „Viclenia” biografiei personale m-a sustras multor avataruri ale istoriei publice.

Nu era cazul tuturor, fireşte. Oricât m-aş fi încăpăţânat să salvgardez *idealul* de *real*, menţinându-le paralele, neintersectate, ele s-au contaminat reciproc, de la început şi tot mai constrângător. Receptam ideile la cursuri, din cărţi, din partea colegilor care le împărtăşeau; totodată, un şir de fapte, întâmplări, situaţii le fisurau sau le anihilau de-a dreptul.

Curând după sosire, am participat la demonstraţia de 7 noiembrie. Deşi pe o vreme mohorâtă, studenţii păreau să debordeze de veselie, cu prilejul deselor opriri se dansa, se cânta.

Pentru defilare, ne-am adunat în zona facultăţii, ne-am alăturat celorlalţi studenţi, am parcurs Cheiul Universităţii, am traversat Podul „Locotenent Şmidt”, am făcut cale-ntoarsă pe malul opus (am uitat dacă prima sa porţiune îşi menţinuse sau nu denumirea tradiţională „Cheiul Englez”, a doua se chema cu siguranţă „Cheiul Amiralităţii”), am trecut prin faţa monumentului ridicat de Ekaterina în cinstea predecesorului ei Petru, la urmă am defilat rânduri-rânduri, prin Piaţa Palatului, în faţa conducătorilor urbei, care ne primeau salutul în tribuna improvizată pentru aniversarea revoluţiei, în sunetele lozincilor înflăcărate lansate prin megafoane. Apoi am rupt rândurile şi am revenit, cu un ocol, la cămin, unde buna dispoziţie nu lua sfârşit, fiind continuată la chefuri improvizate. Anume în acea după-amiază am trecut botezul focului, bând pentru întâia oară, dintr-o suflare, paharul umplut cu votcă în loc de apă.

Atunci, în serile de 6, 7 şi 8 noiembrie, am văzut pentru întâia oară vapoarele intens iluminate pe Neva, ajunse aici încă din nopţile anterioare, podurile fiind ridicate pentru a le da curs liber. Ieşind pe chei la ore târzii, contemplam entuziaşti feerica privelişte, vasele de război împodobite cu sute

de becuri și podurile semănând cu niște păsări enorme cu aripile desfăcute. Nu se mai putea trece de pe un mal pe altul, dar și pe unul, și pe celălalt era adunată multă lume care contempla peisajul sărbătoresc.

Experiența se repeta de 1 mai, „Ziua Muncii” fiind cinstită în același fel, cu o defilare însă mai veselă, căci zilele începeau să se lungească după echinocțiul de primăvară și se apropiau „nopțile albe”, o încântare anual reînnoită.

(Acasă, noi, profesorii, ne vom însoți studenții la defilările organizate de 23 august și 1 mai. Ziua de 7 noiembrie va fi comemorată un timp în ședințe festive la Sala Palatului, cu discursul de rigoare, ținut anual de câte un alt membru al conducerii, de rang tot mai scăzut – până s-a renunțat la sărbătorire, rememorarea limitându-se la câte un articol protocolar din presa centrală. Peste un timp, nu altfel se vor petrece lucrurile în zilele ce-l aniversau pe Lenin – apoi și pe Marx.)

În martie 1950 au avut loc alegerile în Sovietul Suprem. Cu acest prilej, lumea aștepta să vorbească însuși Stalin; dar s-a adresat națiunii Viaceslav Molotov, membru în Biroul Politic, până de curând și ministru de Externe, acum păstrându-și în guvern doar funcția de vicepremier.

În aprilie au fost organizate pentru studenții din „democrațiile populare” prelegeri ale organizațiilor de partid orășenești și universitare. Secretarul Uniunii Scriitorilor din Leningrad a ținut o conferință dedicată „principiului partinității în știință și în literatură”.

Așa arăta fața oficială a medaliei. La fața ascunsă ajungeam rar și greu.

Printre mai-știutorii din jur se număra un student aproape de absolvire, viitor coleg de breaslă într-ale esteticii, spre norocul lui angajat la Universitatea din Tartu, oraș estonian „închis” din cauza industriei militare, dar unde avea să-l aibă coleg mai vârstnic și pe semioticianul celebru peste hotare, profesorul Iuri Lotman.

El, Leonid Stolovici, „Leonia”, cu care cineva îmi făcuse cunoștință, m-a luat cu el într-un apartament unde se reuneau tineri de vârste apropiate, nu doar slobozi la gură, ei neferindu-se nici de enunțuri contestatare. Nu cunoșteam termenul, dar au fost primii „disidenți” pe care i-am întâlnit la Leningrad. Nu eram pregătit să asimilez ideile lor. Trebuia să intru în contact și cu alte persoane cu vederi la fel de critice, spre a mă dumiri fie și numai asupra rolului nefast jucat de Stalin – la a cărui moarte n-aveam să mă mai număr printre cei, fără de număr, care îi deplângeau dispariția ca pe o iremediabilă catastrofă personală, națională, mondială.

La această trezire vor contribui diverși, în anii următori. Între aceștia, și colegul meu ceh, Vladimir Blajek, unul dintre numeroșii „Volodia” din anul nostru de studiu. Anume el ne va relata în plimbările comune cu mine și cu Janina, proaspăt căsătoriți, fărădelegile lui Stalin, despre care aflase de la tatăl său, membru în conducerea de partid cehoslovacă din ilegalitate, acesta lămurindu-l și cu privire la procesul trucat împotriva grupului în frunte cu fostul Secretar General de partid Rudolf Slánský. Volodia frecventa și cercuri disidente locale, aflând treptat și ororile petrecute recent, inclusiv exterminarea conducerii de partid leningrădene din timpul blocadei și deportările ulterioare.

Știa și relata prea multe, așa încât avea să-l denunțe forurilor de la Praga tocmai „Vașek”, coleg de studii cu el și cu noi, acel Václav Müller pe care îl revoltaseră nu atât opiniile lui Volodia, cât faptul că acesta râvnea la inima aceleiași rusoaice – cu care, după ce Volodia avea să fie reținut acasă, se va și căsători...

Acestea se vor întâmpla pe viitor. După cum și mai târziu, atunci când voi aduna, la biblioteca amintită, „Saltîkovka”, material pentru lucrarea mea de diplomă, o doamnă vârstnică, documentaristă, nu se va arăta doar amabilă în a-mi aduna ea bibliografia dorită, ci îmi va destăinui chiar, în succintul nostru dialog neașteptat, tragedia vieții ei: fusese măritată cu un personaj de vază din conducerea comunistă ilegală a Ungariei interbelice, refugiat în Uniunea Sovietică, stigmatizat ca troțkist, vină atribuită curent celor ajunși indezirabili; pe el l-au executat, pe ea, intelectuală titrată, au marginalizat-o, cu greu și târziu reușind să se aciuieze aici, ca simplă bibliotecară.

(Într-un târziu, vizitând-o în locuința ei moscovită, profesorul Tamara Motîliova îmi va detalia aproape aceeași poveste: soțul ei, tot comunist ungur, a fost executat – iar ea a reușit, după multe greutăți, să se impună ca istoric al literaturilor occidentale, îndeosebi germană și franceză. Ar fi putut să mi-o repete și alte rude ale celor „represionați” – uciși – din rândul imigranților comuniști polonezi, bulgari sau români, învinuiți de toate relele imaginabile, de fapt inimaginabile.)

„Devierii de stânga”, legată în principal de Lev Troțki, i se asocia frecvent și așa-zisa „deviere de dreapta”, pusă în cârca lui Nikolai Buharin.

În acest context mi-a parvenit, pe calea presei, în februarie 1950, necruțătoarea critică publică adusă, în anul precedent, la Budapesta, lui Lukács – de regulă invocat cu prenumele Georg, fiindcă își scria cărțile în germană, dar și ca György, pentru ideologii Révai și Rudas, care tocmai îi denunțaseră ereziile în raport cu „linia” oficială marxist-leninistă.

La Cluj îi consacrasem filosofului marxist un comentariu, prezentat la un seminar. Mă șoca felul brutal în care era acum înfierat. Pe urmă am aflat de câte ori a mai intrat și va mai intra în vizorul cerberilor ideologici.

Câteva date biografice. A aderat în 1918 la Partidul Comunist din Ungaria. La „Revoluția Sfaturilor”, în 1919, a devenit Comisar al poporului pentru cultură (ajutat, am menționat, de profesorul nostru clujean Gaál Gábor). Apoi, a emigrat la Viena. Ca delegat la Congresul al III-lea al Internaționalei Comuniste, a fost asociat „comunismului de stânga”. Dispute a stârnit și celebra sa lucrare timpurie *Istoria și conștiința de clasă* (1923). După Berlin, s-a refugiat la Moscova. A scăpat de sfârșitul tragic al lui Kún Béla și al apropiaților acestuia. În schimb, nu a putut evita numeroasele atacuri ideologice, inclusiv în 1940, pentru felul în care înțelegea raportul dintre concepția despre lume a artistului și creația sa literară. Revenit la Budapesta, i s-au imputat, în 1949, erori de interpretare a literaturii ungare – tocmai la acestea se referea articolul pe care-l citisem.

În 1956, Lukács va face parte din guvernul Nagy Imre. Se va afla în rândul celor aduși (de fapt deportați) la Snagov. Din cauza faimei sale mondiale, a putut

evita procesele atâtora și execuția, a lui Nagy și a altora, întemnițarea scriitorului Déry Tibor și a colegilor săi. Majoritatea dintre ei fuseseră marxiști de factură reformistă, dar învinuiți de acțiuni contrarevoluționare, mai ales din cauza tentativei de a ieși din „Pactul de la Varșovia" al țărilor socialiste europene.

Lukács, considerat un marxist „ortodox" (în sensul fidelității față de Marx, ca și menșevicul Plehanov), a fost, de câteva ori, suspectat anume de liberalism. (La reprimirea sa târzie în partid, Kádár János ar fi spus, într-un cerc de apropiați, amuzându-se de propria-i glumă: — Acum, că l-am închis din nou în partid, orice-ar face, nu-l mai excludem!)

În acele prime luni din 1950 am captat însă semnale alarmante, pentru mine tot mai înfricoșătoare, de acasă. Ele mi-au agravat extenuarea produsă de învățătura prea încordată și s-au adăugat febricitării instalate aproape în fiecare după-amiază și seara. Așa am ajuns într-o stare de tensiune nervoasă acută, cu puseuri de nesiguranță și de frică.

*Nesiguranța* mi-o întreținea situația incertă a rudelor.

Mama se întorsese după anii budapestani și din emigrația engleză, balanța precară a trecutului ei putea fi oricând înclinată dinspre pozitiv (revenirea) către negativ (plecarea și prezumția de vinovăție: oare cu ce se îndeletnicise acolo, mai ales printre cețurile Albionului?). Îmi scria rar și parcimonios, nu aducea niciodată vorba de condițiile în care trăiau, treptat agravate.

Tata avea jumătățile lui „negre" și „albe" de viață, acum și mai clar departajate. Pe de o parte, fusese comerciant, unul dintre cei mai de vază din Brașov. Pe de altă parte, își ajutase prietenii și pe prietenii prietenilor din mișcarea comunistă ilegală. Că oricând putea prevala oricare dintre laturi s-a vădit – cum am mai arătat – chiar la verificările de partid, la debutul cărora a fost exclus din PMR, pentru a fi după câteva săptămâni reprimit, la intervenția unor foști ilegaliști, beneficiari ai sprijinului său financiar și locativ.

Din mai 1949 îl angajaseră la Uniunea Regională a Cooperativelor de Consum din Brașov în calitate de șef al serviciului însărcinat să achiziționeze, din sate apropiate, animale pentru sacrificarea și prelucrarea cărnii. Nu se descurca, era supus admonestărilor, un subordonat tânăr voia să-i ia locul și îl pâra șefilor mai mari, invocând și trecutul său burghez. S-a îmbolnăvit. Mai mult pentru a-și calma starea psihică și nu de dragul apelor curative, s-a internat, în iunie 1950, într-un sanatoriu la Călimănești.

Veștile mi le transmitea laconic. Printre aluzii aducea vorba și de fratele său Sanyi/Sándor/Alexandru, fără a detalia „internarea" acestuia (în penitenciar) și speranța eliberării iminente. Îmi relata și despre existența budapestană a părintelui său. Bunicul Victor îmi scria el însuși din când în când, exprimându-și bucuria că mă știe atât de mulțumit de noua mea situație și învățătura începută. Nici bunicul, nici tata nu aminteau faptul că, anul precedent, verișoara mea Vera – cea găzduită temporar, după război, în casa brașoveană – trecuse ilegal, împreună cu proaspătul ei soț, granița dintre Ungaria și Austria, iar după un sejur parizian se stabiliseră la Montréal. În epocă nu prea era recomandabil să ai rude în străinătate, nici măcar în Ungaria, cu atât mai puțin în Canada.

Dar lucrul esenţial trecut sub tăcere în scrisorile tatei era destinul bărbatului pe care îl întâlnisem în acea plimbare duminicală, către sfârşitul cantonamentului bucureştean. Degeaba. Chiar cu întârziere, primeam la cămin exemplare din oficiosul de partid, *Scînteia*. Aşa mi-a parvenit, într-o seară ca toate celelalte, numărul care relata Plenara a V-a a CC al PMR din 23-24 ianuarie 1950, când s-a înfiinţat Biroul Organizatoric al Comitetului Central; acesta urma să coordoneze activitatea de cadre şi să modifice structura socială a partidului. Nu era totul. Hotărârea plenarei se referea la „contrarevoluţionari" trădători din fosta conducere de partid. Printre demascaţi figura nu doar Ştefan Foriş, ci şi Remus Kofler (în unele referiri: Koffler).

Numele activistului de naţionalitate maghiară Foriş nu-mi spunea nimic. Nu ştiam că fusese confirmat de Komintern în fruntea „Partidului Comunist din România", vechea denumire, din timpul afilierii la Internaţionala a III-a. Nu ştiam de competiţia sângeroasă din ilegalitate cu echipa lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Nu ştiam că, după eliberarea acestuia, un comando de sub conducerea generalului Gheorghe Pintilie (Pantelei Bodnarenko), zis „Pantiuşa", l-a răpit pe Foriş în plină stradă (în toamna anului 1945), l-a sechestrat în diverse locuinţe şi apoi l-a asasinat (cândva în 1946, se presupune că în septembrie).

Nu ştiam nici că unul dintre colaboratorii lui Foriş fusese Kofler, între 1937 şi 1944 şef al Comisiei Financiare Centrale a Partidului Comunist din România. Apoi căzuse în dizgraţie, cu toate că, înainte rupturii celor două echipe competitoare din PCR, ar fi contribuit, în închisoarea Doftana, la îndoctrinarea ideologică a incultului Gheorghiu-Dej.

Nu-i ţinusem minte până atunci nici numele. De aceea am şi comis, în chiar seara de 24 februarie, imediat după parcurgerea hotărârii adoptate, o crasă imprudenţă. Anume, în mod „spontan", cum scriam, i-am comunicat tatălui meu ce aflasem. Nu m-am referit la întâlnirea noastră directă, am aşternut însă pe hârtie suficiente indicii, în acest context, incriminatoare. „Îţi aminteşti: când am stat acasă a venit de câteva ori vorba despre soţul surorii lui Annie, care, după cum am aflat, a ocupat în loc de frunte în ilegalitate şi pe care (din motive pentru noi necunoscute) partidul nu l-a recunoscut ca membru după 23 august." „Nu îi ţin minte numele..." „Dar parcă este acel Kofler, pe care documentul Comitetului Central îl descrie ca pe un contrarevoluţionar dizolvant." Dacă aşa este, să nu fie la fel de subiectiv ca Annie etc. – cerându-i principialitate şi în această raportare, ca şi faţă de propriul frate mai vârstnic!

O stupiditate dublă, atât ca deconspirare, cât şi ca „prelucrare" – dictată de astă dată de *frică*. Fiindcă, descoperind în persoana întâlnită o singură dată pe oficial incriminatul „duşman", m-au trecut sudorile: dacă se va face legătura dintre toate verigile lanţului, Kofler – Lilly – Annie – tata – eu însumi?! Nu era o presupunere gratuită. Pe moment, încrengătura era cu mult mai periculoasă decât situaţia unchiului meu, întemniţat dintr-un motiv economic. De data asta, afacerea se dovedea a fi direct politică, şi încă de extremă gravitate. Orice răuvoitor sau vigilent responsabil de cadre ar fi

putut-o dibui, ca să ne-o pună în cârcă, chiar dacă nu viza o rudenie efectivă: Lilly nu-i era soție legală, ci „tovarășă de viață"; tata se recăsătorise de puțini ani cu Annie; ea nu-mi era mamă, nu mă educase ș.a.m.d.

Dar asemenea subtilități genealogice nu îi preocupau pe cei care ar fi voit, eventual, să ne înfunde, atribuindu-ne relații cu agenți contrarevoluționari. Confirmarea nu va întârzia: după ce Kofler a fost arestat, pe Lilly au somat-o să-l înfiereze în mod public; iar când a refuzat trădarea ca preț al propriei salvări – a fost ea însăși întemnițată câțiva ani. După cum a făcut o mult mai lungă și mai grea închisoare și soția lui Foriș, tot ilegitimă, Victoria Sîrbu. Mult mai târziu, când lucrurile se vor fi potolit, aveam să o cunosc și pe aceasta. Locuia într-un subsol mizerabil, împreună cu fiica ei cam retardată (concepută cu un soldat sovietic, după 23 august) și cu copiii acesteia, de la tați diverși și necunoscuți. Am cunoscut-o tot prin Lilly, Annie și tata, care o vizitau și, pe măsura posibilităților, o ajutau. Lilly se întreținea din lecții de muzică și nu aducea vorba despre trecutul ei. Acumulase însă groaza în suflet, dovadă gestul aiuritor comis în timpul vizionării unui film: la jurnalul de actualități, când a fost pomenit numele lui Stalin (după moartea lui!), a sărit în picioare și a început să aplaude și să aclame de una singură: „Stalin! Stalin!". Apoi a emigrat în Germania, la fiul ei din prima căsătorie, dar crescut de mama lui vitregă, o săsoaică brașoveancă.

Să mă întorc însă la „cazul Kofler": el m-a urmărit multă vreme, noapte de noapte provocându-mi insomnii terifiante. Nici prin gând nu mi-a trecut să-l învinovățesc pe tata, care, atunci când ne făcuse cunoștință, n-avea de unde bănui deznodământul. Fusese doar o imprudență. Dar nici nesăbuința mea de a-i fi destăinuit în scris prima mea reacție nu am realizat-o în toată gravitatea ei. Pur și simplu, nu mă gândeam că scrisorile ar putea fi interceptate de cenzura română. Poate că ea nu funcționa față de noi, cei trimiși la învățătură în URSS. Oricum, scrisoarea mea nu a avut urmări. Mai apoi tata, mutat la București, a evitat în autobiografiile și completările la autobiografii care i se tot cereau, să le menționeze pe surorile soției sale, care, de fapt, nici nu îi erau rude. După propria-i mărturisire, prin aceste omisiuni a dorit să mă protejeze pe mine, ca nu cumva să mă pască vreo nenorocire înainte de a-mi termina studiile.

De la reînceperea „universităților mele", atmosfera politică, și din Rusia, și din România, se agrava din ce în ce. Numai acest lucru putea să se răsfrângă în nevroza pe care am traversat-o, agravându-mi și starea fizică, oricum precară. Cel puțin așa îmi explic aversiunea care mă năpădea de fiecare dată când, întorcându-mă la cămin, mă întâmpina panoul cu pozele membrilor Biroului Politic din CC al PCU(b).

(Partidul și-a schimbat de câteva ori titulatura. A început prin a se numi, din 1898, „Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus". Și-a agățat, între paranteze, litera mică „b", după sciziunea dintre „bolșevici" și „menșevici", la Conferința de la Praga din 1912. Din 1918 a purtat denumirea „Partidul Comunist Rus [al bolșevicilor]"; din 1925 – „Partidul Comunist Unional [al bolșevicilor]". Abia în 1952, Congresul al XIX-lea va adopta numele pe care istoriile oficiale

îl vor aplica, retroactiv, întregului răstimp de fiinţare: „Partidul Comunist al Uniunii Sovietice".)

Deocamdată sigla mai era, deci, VKPB: *Vsesoiuznaia Kommunisticeskaia Partiia (bolşevikov)* – „Partidul Comunist Unional (al bolşevicilor)", de regulă renunţându-se, în transcriere, la genitivul plural.

După Congresul al XVIII-lea (1939) şi Conferinţa a XVIII-a (1941), Stalin n-a mai convocat următorul for statutar suprem. În anii postbelici, nici măcar formal nu se mai sinchisea să-şi valideze deciziile prin vreo hotărâre „oficială". Hotăra totul singur şi le încredinţa apropiaţilor ducerea la îndeplinire. La reuniunile Comitetului Central au mai fost periodic înlăturaţi sau cooptaţi de el, la fel de samavolnic, membri în „Biroul Politic al CC" (de la Congresul al XIX-lea, membri ai „Prezidiului CC"). Aceştia îndeplineau un rol decorativ, de strictă obedienţă. Totuşi, de sărbători se defila cu portretele lor, afişate şi în locurile publice.

Aşadar, pe peretele din faţa intrării în cămin mă întâmpinau aceste poze îngălbenite. Alţii nu le aruncau nici o privire; nici măcar numele lor nu le cunoşteau. Pe mine, mutrele lor tâmpe, mereu revăzute, mă enervau.

Student cuminte, silitor şi la materiile ideologice, nepunând la îndoială nici istoria partidului şi nici înţelepciunea lui Stalin, brusc mă trezeam un „om revoltat". Poate şi biciuit de temperatura mea crescută din fiecare după-amiază, mă apuca dorinţa să-mi scot limba în faţa acestor chipuri neînsufleţite.

Janina se va îndoi de autenticitatea acestei amintiri. Dar ea este riguros exactă şi dă la iveală o duplicitate din adâncul sufletului, de care nu eram conştient.

Cu ispita de a-mi scoate batjocoritor limba îl imitam pe „omul din subterană" petersburghez – de care, pe atunci, nu aveam habar!

## 42

În primul an de studiu, echilibrul mult râvnit mi l-a asigurat cultura: muzica, pictura – şi oraşul ca operă de artă globală.

Stăpânirea insuficientă a limbii îmi bloca deocamdată accesul la teatru şi la literatură.

Principala compensare mi-o garantau audiţiile muzicii simfonice şi camerale. Chiar radiodifuzorul din camerele căminului, a cărui necontenită vorbărie mă obliga să mă refugiez în sala de lectură, transmitea alternativ înregistrări din concerte. Dar mă obişnuisem să frecventez şi serate muzicale. Bursa îmi permitea să-mi procur bilete la Filarmonică, puse în vânzare şi în holul căminului, şi la chioşcurile de pe bulevardele centrale. Aşa am făcut joncţiunea cu preocupările mele adolescentine de meloman, întrerupte în cei doi ani clujeni.

Prima mea „ieşire în public", la începutul lunii noiembrie, a fost la Teatrul de Operă şi Balet, unde ajungeam cu tramvaiul, la câteva staţii după Podul Locotenent Şmidt. Toată lumea îl numea „Mariiski' Teatr" şi îl dezmierda

„Marinka”, deși oficial purta numele lui Kirov, fostul conducător leningrădean de care am mai pomenit, care n-avea nici o legătură cu teatrul muzical, dar era în conformitate cu mania vremii de a boteza multe lăcașuri de cultură – printre care și Universitatea – după efemeri oameni politici de frunte din trecutul apropiat: un privilegiu care putea fi într-o clipită atribuit și la fel de fulgerător retras.

La elegantul teatru (mai încăpător decât delicat-splendidul „Aleksandriiski’ Teatr”, rebotezat, de data aceasta, după Pușkin – ambele cu rânduri de fotolii îmbrăcate în catifea, dar de culori diferite) se prezenta, în seara respectivă, baletul compozitorului Reinhold Glier, notoriu în perioada sovietică, mai ales în anii postbelici; balet inspirat de poemul epic pușkinian, „povestirea petersburgheză” în versuri, *Călărețul de Aramă*, scris în 1833. (Tocmai pentru această lucrare a sa, Glier va fi distins cu mult râvnitul Premiu Stalin.) Corpul de balet de la „Kirov” era faimos, punerea în scenă – spectaculoasă. Apogeul reprezentației consta în sugerarea devastatoarei inundații din 1824, căreia îi cade victimă Parașa, iar iubitul ei, Evgheni, răzvrătindu-se împotriva țarului Petru, își pierde mințile. Iluzia fluviului ieșit din matcă era creată atât de mișcările balerinilor, cât și de cele ale unor voaluri de culoarea apei, ca și de măiestritele jocuri de lumini. Impresiona urmărirea sărmanului nebun, prototipul „oamenilor sărmani”, „umiliți și obidiți”, de către mărețul împărat neîndurător, călare pe armăsarul coborât de pe soclu și pornit într-un galop frenetic.

Am mai consemnat, până la finele anului calendaristic, audierea unui concert Rahmaninov, la radio, și prezența la două concerte, unul în care pianistul Emil Ghilels cânta în trio cu fratele său violonist și cu violoncelistul Daniil Șafran, interpretând compoziții de Bach.

După examenele de iarnă, am fost, în semestrul următor, la mai multe concerte. Pentru ele mă deplasam la Filarmonică, fie până la Sala Mare, strădușa ce se deschidea din Nevski, Ulița Mihailovskaia 2 (la capătul ei situându-se Piața Artelor și Muzeul Rus); fie la Sala Mică, pentru muzica de cameră, o sală cochetă, aflată chiar pe celebrul bulevard, la nr. 30, vizavi de „Casa Cărții”, cea mai mare librărie a orașului.

Ce am audiat? Muzică de Händel și Beethoven; Mozart, *Recviemul*; două seri cu Sviatoslav Richter, una consacrată integral lui Bach (compozitor mai rar interpretat de marele pianist); un concert cu David Oistrah, la vioară, și Maria Grinberg, la pian; o serată cu trioul consacrat din 1941: David Oistah (vioară), Lev Oborin (pian), Sviatoslav Knușevițki (violoncel).

Mi-a rămas viu întipărită în minte interpretarea simfoniei a VII-a de Dmitri Șostakovici, numită „a Leningradului”, sub bagheta prim-dirijorului orchestrei simfonice a Filarmonicii, Evgheni Mravinski. Era pe larg cunoscută povestea primei audiții a simfoniei, într-unul din momentele cele mai cumplite ale blocadei, din 1942: membrii orchestrei – pe jumătate morți de foame – își cedaseră cei câțiva cartofi din rația obținută pe cartelă, ca să poată fi scrobită cămașa dirijorală a însuși compozitorului.

(Șostakovici s-a născut la Sankt Petersburg în 1906 și a murit la Moscova în 1975. A parcurs un drum sinuos, cu momente alternative de grație și de dizgrație din partea oficialităților. A primit premii și distincții. I-a făcut concesii

puterii, dar de multe ori nu i s-a supus. La începutul anilor ’30 a fost public înfierat pentru opera sa *Katerina Izmailova*, după povestirea lui Nikolai Leskov *Lady Makbeth din ținutul Mțensk*. Chiar pe vremea lui Hrușciov a fost obligat – după criticile primite – să modifice simfonia a XIII-a, pentru bas, cor și orchestră, compusă în 1962, cu transpunerea pe muzică a versurilor lui Evgheni Evtușenko din poemul *Babi’ Iar*, evocând uciderea în masă a evreilor din Kievul ocupat de naziști. În anii studenției mele era lăudat, dar cu măsură. Sala Mare în care audiasem „Simfonia Leningradului” poartă în prezent denumirea de „Filarmonica Șostakovici”.)

Am fost și la două evenimente muzical-plastice, cu ansamblul de dansuri condus de Igor Moiseiev și cu corul dirijat de Aleksandr Sveșnikov.

Iar dintre concertele transmise pe undele sonore din camera noastră de cămin, unul l-a avut ca solist pe prietenul mamei mele, ulterior îndeaproape cunoscut și de mine, pianistul Gheorghe Halmos (în mediul său clujean, Halmos György), care susținea un șir de recitaluri în diferite orașe rusești.

Muzica, și anume cea de performanță înaltă, a ocupat astfel un rol de seamă în incipienta mea viață leningrădeană. Petersburgul fusese dintotdeauna un centru muzical european recunoscut, vizitat de mari compozitori și dirijori; și, la rândul său, își trimitea în Occident renumiți emisari – regizori și interpreți. Și a rămas un focar muzical până și în timpurile vitrege.

Am preferat, cum spuneam, limbajul muzical accesibil mie, față de cel literar, pentru mine încă cifrat; deși în aprilie mă aventurasem la prima confruntare cu teatrul dramatic. Se afla în turneu la „noi” (iată că am ajuns și la însușirea pronumelui la persoana întâi plural) celebrul MHAT, „Moskovski’ Hudojetsvennîi Akademiceski’ Teatr” („Teatrul Academic de Artă din Moscova”), creat de Konstantin Stanislavski și Vladimir Nemirovici-Dancenko. Nu puteam rata un spectacol al său din minunata sală a Teatrului Pușkin: îmi e cu neputință să-mi amintesc ce piesă anume am văzut – dovadă că mi-au profitat mai degrabă ochii de pe urma acestui efort de înțelegere.

(Țin minte, în schimb, spectacolul *Unchiul Vanea*, regizat tot de Stanislavski; punere în scenă pe care am văzut-o într-o trecere prin Moscova. M-a impresionat până la lacrimi. De la gravitatea acestei montări mi se trage reticența față de maniera comică, ironic „demistificatoare”, în care regizori postmoderni reinterpretează piesele cehoviene.)

Dar câtă și ce fel de pictură, europeană ori autohtonă, am cunoscut tot atunci? Mai puțină, totuși importantă.

La o aruncătură de băț de Filarmonică se află, în Palatul Mihailovski, Muzeul Rus, străjuit, în mijlocul pieței din fața intrării, de statuia lui Pușkin. E sora mezină a Galeriei Tretiakovski („Tretiakovka”) din Moscova. Am fost să-i văd o parte dintre exponate. La icoane și arta veche nu m-am oprit, deși ar fi meritat cu prisosință. Ca tot vizitatorul, am zăbovit înaintea unor tablouri intens mediatizate: *Crucificarea*, de Karl Briullov; *Petru I interogându-l pe țareviciul Aleksei la Peterhof*, de Nikolai Ghe; *Stepan Razin*, de Vasili Surikov; *Judecata lui Pugaciov*, de Vasili Perov; *Edecarii de pe Volga* și *Cazacii scriind o scrisoare sultanului turc*, de Ilia Repin. Neînzestrat cu un simț plastic

dezvoltat, m-au atras cu precădere temele istorice. Nutream și convingerea că pictura nu putea concura muzica rusă.

De aceea, pentru maeștrii occidentali, m-am dus mai des la Ermitaj. Avea faima unuia dintre muzeele europene ilustre, în rând cu Luvrul parizian, Galeria Națională londoneză, madrilenul Prado, muzeele florentine. Era și splendid situat, lipit de Palatul de Iarnă, pe cheiul Nevei, de la ferestrele multor săli deschizându-se într-o parte panorama fluviului, vizavi cu Fortăreața Petru și Pavel, de cealaltă parte – Piața Palatului, Coloana lui Alexandru, clădirea Statului-Major.

În cele trei vizite din primul meu an universitar n-am putut vedea decât o infimă parte din tezaurul acumulat la Ermitaj. Nesocoteam arta preistorică și Antichitatea egipteană, greacă, romană. Treceam de-a dreptul la Renaștere și la modernitatea timpurie. Mă vrăjeau cele două Madone ale lui Leonardo da Vinci, *Benois* și *Litta*, acordându-i prioritatea subiectivă ultimei, întru totul feciorelnice. Îi priveam pe Giorgione ori Tițian, pe El Greco, Murillo sau Velásquez, pe francezi, germani și englezi. Mai stăruitor îi contemplam pe flamanzii Rubens, Van Dyck, Snyders, uriașa colecție de Rembrandt (26 de tablouri): *Diana*, *Jertfirea lui Isaac de către Avraam*, *Orbirea lui Samson*, *Întoarcerea fiului risipitor*, autoportrete de maturitate și bătrânețe, alte portrete de bătrâni.

Ceea ce încă nu-mi era dat să văd, fiind deocamdată ferecați în săli speciale, ca să nu-i pervertească pe vizitatori cu maniera lor „decadentă”, erau impresioniștii și postimpresioniștii francezi, laolaltă cu reprezentanții avangardismului rus. Pe ușile unor săli cu tablouri ferite de public (nu se știa care) atârna invariabil o tăbliță pe care scria „*na remont*”, „în reparație”.

Din fericire, impresionanta colecție de Monet, Degas și Renoir, Van Gogh, Gauguin, Cézanne și Matisse a rămas intactă și, spre finalul studiilor mele, am reușit s-o văd. Ea anume va constitui ținta predilectă a vizitelor mele târzii, cu prilejul revenirilor în oraș, printre care și cea de documentare pentru cartea „petersburgheză”. Aveam, din nou, să urc scările fastuoase de marmură, să traversez galeriile colecțiilor țarului Petru, Sala Tronului și „Camera de malahit”, să mă opresc la Leonardo și alți italieni, la flamanzi și la Rembrandt, spre a urca la etajul al treilea, care îi găzduia acum pe maeștrii picturii franceze târzii, odinioară socotiți excesiv de nonconformiști, apoi înscriindu-se într-o continuitate aproape clasicizată, considerați când avangardiști, când tradiționaliști, oricum pereni și încântând privirea.

Într-un drum de primăvară spre Filarmonică, am făcut o achiziție prețioasă pe Strada Mihailovskaia. Chiar la începutul ei, pe trotuarul opus Hotelului Europa, dublat de un frecventat restaurant (Evropeiski’ sau Evropa) se deschisese o librărie specializată în abonamente. În anii următori, de aici îmi voi procura seriile de clasici ai literaturii ruse și occidentale, fiecare autor în multe volume. Acum, în februarie, mă abonasem însă la cea de a doua ediție din *Marea Enciclopedie Sovietică*. Aveam să primesc pe rând volumele ei. Primul a apărut chiar la începutul anului respectiv, 1950, în 300 000 de exemplare. Vor urma, până în 1958, alte 50 de volume, cu suplimente. Parte

dintre ele le voi lua cu mine; următoarele le va cumpăra din București mama Janinei, ultimele le voi achiziționa personal de la Librăria Crețulescu, care inițial se numise „Cartea Rusă”, dar care continua să găzduiască volume rusești, cu cataloage din care puteai comanda și altele.

Ediția a treia din *Enciclopedie* n-am mai reușit s-o procur decât la începuturile tipăririi ei. În anii ’90 au fost suspendate toate importurile de cărți din Rusia. Am suferit de pe urma acestui embargo conjunctural, cu atât mai neînțelept cu cât, între timp, libertățile dobândite favorizaseră o sumedenie de publicații inedite, ziare, reviste și cărți indispensabile oricui era preocupat de cultura rusă.

În anii ’60, ’70, ’80, din ce în ce mai accentuat în anii de *glasnost’* gorbaciovieni, împreună cu Janina am avut la îndemână volume tot mai neinhibate de prescripții, ca și revistele „groase” lunare (de orientare liberală), reviste în care, potrivit tradiției datând încă din secolul al XIX-lea, se tipăreau și multe povestiri sau romane, înaintea apariției lor în volume de sine stătătoare. (Noul deschizător de drumuri a fost Aleksandr Tvardovski, redactor-șef la *Novîi mir* (*Lumea nouă*), în 1950-1954, apoi între 1958 și 1970, care a obținut acordul lui Hrușciov pentru a publica în revista sa, în 1962, *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, povestirea lui Aleksandr Soljenițîn.)

În anii ’90, în schimb, ne-au lipsit seriile recente de opere literare și filosofice, dar și noua literatură de referință, dicționare, enciclopedii, istorii, biografii. Astfel încât nici primele opt volume procurate din ediția a treia a *Enciclopediei* nu ne-au mai ajutat în partea de „rusistică” a muncii noastre. Iar în mica noastră locuință, unde a trebuit să ne mutăm, după ce am dăruit bibliotecilor și prietenilor majoritatea colecției personale, care n-ar mai fi încăput în cele două cămăruțe moștenite de la tata – am luat totuși cu noi câteva serii de clasici ruși, câteva istorii vechi ale literaturii și filosofiei, dar și volumele *Enciclopediei*, în măsură, dincolo de poncifele și dogmele vremii, să mă susțină în documentarea faptică, inclusiv pentru această parte a „cronicii” mele.

Drumurile mele constante m-au purtat, de-a lungul anilor, prin oraș, mai exact, prin centrul și suburbiile lui tradiționale, prin fastuoase edificii baroce și neoclasice, datorate câtorva împărați, marii nobilimi și arhitecților chemați să le satisfacă dorințele.

Numai accidental și rareori am ajuns în cartierele de proveniență ulterioară, rod al industrializării capitaliste, iar apoi socialiste. Ele formau o centură urbană enormă și erau precumpănitor folosite ca locuințe-dormitor pentru majoritatea populației, mult extinsă până la începutul secolului, rărită drastic în cursul ambelor războaie mondiale, în războiul civil și în succesivele deportări, dar apoi treptat sporită de supraviețuitorii de aiurea și mai ales de noile contingente ale urbei.

Pentru a avea o idee despre oraș, am început prin a-i face înconjurul cu autobuzul. În grup am fost duși să vedem Institutul Smolnîi, în continuare sediu al conducerii de partid locale, dar cu o aripă rezervată vizitatorilor, îndeosebi pentru cămăruța modestă (un pat de fier, o masă, câteva scaune)

ocupată de Lenin și de unde – se spunea – acesta ar fi îndrumat insurecția armată și a condus guvernul, până la transferul la Moscova.

Am făcut și o excursie în Golful Finic, să privim întinderile Balticii învolburate, din toamnă biciuită de vânturi tăioase, care anual riscau să blocheze vărsarea fluviului în mare și, mânându-i înapoi valurile, să producă alte inundații. Pe urmă venea iarna, Neva îngheța bocnă, stratul de gheață ajungea suficient de gros pentru ca locuitorii grăbiți să traverseze fluviul cu piciorul, iar copiii să-și croiască pârtii de patinaj – aventuri destul de riscante spre primăvară, când straturile de suprafață începeau să se topească.

Preferam podurile. Spre centru ajungeam de regulă traversând Podul Palatului. Ajunși pe malul stâng, cel continental, optam pentru una dintre cele trei posibile „cartografieri" ale celei mai ilustre zone, unde de regulă sunt duși și turiștii străini veniți pentru doar câteva zile, să contemple nordica minune arhitectonică.

*Prima*, dinspre capul podului, spre stânga. Avansezi pe Cheiul Palatului, apoi pe Cheiul Kutuzov. De o parte – Neva, cu malurile ei de granit, din loc în loc cu debarcaderele vaporașelor de agrement; de cealaltă – palate fastuoase, alternate cu grădini clasice, între severitate și grație. Palatul de Iarnă. Ermitajul Mare, Ermitajul Mic, Teatrul Ermitajului. Palatul de Marmură. Capătul altui pod. Treci prin Piața Suvorov, intri pe Marsovo Pole (Câmpul lui Marte), cu Monumentul Eroilor Revoluției și flacăra veșnică în cinstea lor. Revii. Între două canale Letni' Sad (Grădina de Vară): admiri grilajul măiestrit, intri pe poarta din mijloc; dai aici peste căsuța lui Petru, monumentul lui Krîlov, alei geometrice, sculpturi alegorice. La ieșire te-ai putea urca într-o barcă pe Canalul Fontanka, te-ai putea duce până sub Bulevardul Nevski și mai departe. Dar eu îmi drămuiesc bănuții și mă întorc.

*A doua*, din același punct de pornire, spre dreapta. Aici Cheiul Amiralității este continuat de Cheiul Englez. Din complexul Amiralității te oprești la cei doi lei de piatră din față, străjuind debarcaderul; privești vârful aurit semeț al săgeții simbolice; te plimbi prin grădina din spate, prelungită din Piața Palatului până în Piața Decembriștilor. La capătul Cheiului Amiralității: „Călărețul de Aramă", calul și călărețul imperial plasați pe un uriaș bloc de piatră, cu greu târât, la ordinul țarinei, de departe. Te așezi pe o bancă de pe una dintre laturile scuarului. Ți se deschide priveliștea insulei „noastre": *Kunstkammer*, Academia de Științe, Facultatea de Filologie, Palatul Menșikov, Academia de Arte Frumoase. Treci prin spatele statuii realitate de Falconet. Maiestuoasă – se înalță Catedrala Sf. Isaac. Abia mai târziu voi pătrunde în interiorul ei și mă voi urca până la balconul circular de la baza cupolei aurite – prima care îi întâmpina, scânteietoare, pe cei ce se apropiau de urbe pe calea ferată ori fluvială; și punctul cel mai înalt din care îi puteai cel mai bine contempla panorama. În Piața Isaakievskaia arunci o privire spre Hotelul „Astoria", spre altă statuie ecvestră imperială și străzile împrejmuitoare.

*A treia*, drept înainte. E drumul principal pe care eu îl străbat săptămânal ori mai des. Te duce în Piața Palatului, având în centru Coloana lui Alexandru – menținută intactă, inclusiv cu vârful ei, pe care nimeni nu ți-l explică: șarpele

strivit e hidra revoluţiei. Ca să ajungi pe Nevski' Prospekt, poţi ocoli piaţa ori ajunge mai direct pe sub arcadele Statului-Major, clădire străjuită de sus de un alt grup ecvestru. În filmele despre Revoluţia din Octombrie, apărea ca breşa prin care pătrunseseră în piaţă soldaţii şi marinarii care, căţărându-se pe grilajul porţii, luaseră cu asalt Palatul de Iarnă: o prezentare mitologizată a faptelor istorice.

Nikolai Cernîşevski a enunţat formula des citată, după care istoria nu e la fel de rectilinie precum Nevski Prospekt, aserţiune din plin confirmată de propriul său destin, dar care efectiv i se potriveşte numai primei porţiuni a bulevardului – e drept, cu deosebire importantă, măsurând patru kilometri – de până la Ploşciad' Vosstaniia, Piaţa Insurecţiei (unde se află Gara Moscovei); de unde face o buclă, în direcţia Pieţei Aleksandr Nevski' şi a complexului ce-i poartă numele.

Chiar la intrarea în bulevard, dai peste inscripţia datând din timpul blocadei, actualmente gravată în zid, iniţial scrisă de mână cu litere de o şchioapă pe o scândură agăţată de zidul unei case (scândură pe care noi încă am prins-o), fiind păstrată ca *memento* al bombardamentelor nesfârşite din timpul asediului: „Această parte a străzii este cea mai periculoasă în timpul tirurilor de artilerie". Istoria a pus oraşul la cea mai grea încercare în cele 900 de zile de blocadă – la suferinţele căreia reveneau obsesiv localnicii întâlniţi. Urmele războiului se mai vedeau, dar schelele proteguitoare ale monumentelor fuseseră demontate, operele de artă readuse din evacuare, culorile palatelor – treptat reînnoite. Aşa încât drumeţului i se înfăţişa bulevardul simbolic al fostei Capitale, chiar din acel an sărac în bunuri şi mijloace de procurare a lor, într-un contrast accentuat cu mediul, apropiat fastului său de odinioară şi din viitor.

Dacă ai chef, poţi intra în bisericile înşiruite de-a lungul sau în spatele bulevardului: Sf. Petru, Sf. Ekaterina, Armenească. Kazanski' Sobor, catedrala semicirculară, îţi va capta cu siguranţă privirea; eu nu-i vizitez încă interiorul, transformat ostentativ în muzeu al ateismului. (În viitor îi va fi restabilită menirea ecleziastică.)

Semeţele clădiri princiare îţi ritmează mersul: de la Palatul Stroganov – la Palatul Anicikov. Înaintarea o intersectează canalele de sub podeţe şi poduri. Aplecat peste parapet, mă uit la bărcile care trec de colo-colo. După voie, poţi coborî pe cheiuri şi avansa câteva sute de metri într-o parte sau alta. Pe Cheiul Moika ai ajunge la casa în care a locuit Puşkin, după care râul face o buclă, întâlnind, aproape de Biserica Mântuitorului Însângerat, următorul canal. Acesta, Canalul Griboiedov, trece pe sub Nevski tocmai în preajma Pieţei Kazanskaia şi avansează spre „Podul Leilor", din botul cărora ies otgoanele care îl suspendă. Mai larg, bine-cunoscut, este Canalul Fontanka, urcând din Neva şi trecând pe sub Podul Anicikov, la rândul său decorat cu patru mari cai de bronz, fiecare în altă poziţie năbădăioasă, opera în stil clasicist, din prima jumătate de secol al XIX-lea, a sculptorului Piotr Klodt, de fapt un „*von*" de origine germană. Lângă pod se află Palatul Anicikov, transformat (din 1936) în „Palatul Pionierilor", cu numeroase secţii de artă şi sport pentru elevi.

În timpul plimbării, mă mai opresc. Intru, pe stânga, în „Casa Cărţii", îi inspectez standurile de volume, de la parter şi etaj. Nu mă prea atrag buticurile, încă modeste, din Gostinîi dvor, şi nici din Passaj. Mai am în faţă, tot pe partea stângă, la intrarea pe Podul Anicikov, o librărie academică, redusă ca dimensiuni, cu exponate numai la parter, dar, cu trecerea vremii, tot mai selectă.

De obicei îmi închei hoinăreala la următoarea mare intersecţie. Pe stânga se deschide aici Liteinîi Prospekt, un bulevard larg, cu edificii cenuşii, de câteva etaje, cu magazine la parter, pe vremuri reşedinţe de burghezi, locuite şi de scriitori; mai încolo e temutul sediu al Securităţii, evocat de Ahmatova în poemul ei sfâşietor, *Recviem*. Pe dreapta aş putea intra pe Vladimirski' Prospekt; nu departe se află Catedrala Vladimirskaia.

Se face târziu, mă cuprinde frigul, ninge, plouă – ori combinat în lapoviţă –, pe trotuar se aşterne *mokrîi sneg* („zăpada udă"). Se întunecă devreme, toamna şi iarna. Mă urc în troleibuz, să ajung la cămin pentru a lua cina la bufet.

O astfel de enumerare de locuri şi nume nu spune nimic celui care nu cunoaşte oraşul. Am recurs la ea numai pentru a sugera principala zonă luminoasă a stării de suflet în care mă găseam.

În termeni melodramatici: un adolescent braşovean, cu existenţa periclitată, trecând prin frustrări, părăsit de mamă, eliminat din şcoli, aciuat la periferii, trimis la ţară în timpul bombardamentelor, învingându-şi cu greu complexele acumulate – unul care s-a mai destins în cei doi ani clujeni –, prin voia sorţii, adică a întâmplării, nimereşte brusc într-unul dintre cele mai ilustre, omagiate, cântate oraşe europene!

Chiar şi în cuvinte mai sobre: cum să nu-l fascineze pe un provincial această metropolă, în care îi era dat să trăiască ani de zile – între furtuni, dar ferit de ele?!

Desigur, cu toate speranţele împărtăşite, n-are ochii închişi. Judecata lui, încă înceţoşată, va avea prilejuri să se limpezească. Va înţelege, lent şi treptat, ceea ce Nikolai Nekrasov, poet eminamente petersburghez, numise, în titlul poemului său epic, *Komu na Rusi jit' horoşo*, în traducere literală, *Cui i-e dat să trăiască bine în Rusia*; ceea ce, la autorul democrat cu vână satirică, însemna „să trăiască rău" – mai cu seamă rău...

Tânărul de 21 de ani nu se satură de plimbări prin centrul metropolei unde i-a fost dat să ajungă. Nu cunoaşte încă istoria locurilor vizitate, nici pe iluştrii lor locuitori. Nici măcar evenimentele petrecute pe Nevski. Unde se lăsase Puşkin provocat de d'Antès la duelul fatal? Unde locuise Bielinski? Cum descrisese Gogol, printre „povestirile petersburgheze", *Nevski' Prospekt*? Nu ajunsese nici în Sennaia Ploşciad' (Piaţa de Fân), situată nu departe de bulevard, ca să afle câte ceva despre peregrinările lui Rodion Raskolnikov. (La cele ale lui Smerdeakov va ajunge din căminul următor.)

Dintre marii petersburghezi, Puşkin şi Gogol erau veneraţi, Bielinski şi Cernîşevski, Nekrasov şi Saltîkov-Şcedrin – constant lăudaţi. Dostoievski, deşi o locuinţă îi era marcată, nu beneficia de recunoaştere; cu toate că, peste un timp, va începe să fie republicat. (Ediţia academică a *Operelor complete în treizeci de volume* tot la Leningrad va apărea, în anii '70 şi '80.) Blok şi

Bielîi contau prea puțin față de Gorki și Maiakovski. Ahmatova era marginalizată, Nabokov – total prohibit.

Dacă acum s-ar putea întoarce la Sankt Petersburg, tânărul de atunci, iremediabil îmbătrânit, ar vizita, desigur, și casele-muzeu Anna Ahmatova („Casa de pe Fontanka"), Aleksandr Blok, Vladimir Nabokov, Iosif Brodski. Și numeroasele stații de metrou – dintre care pe unele a mai apucat, ulterior, să le vadă – i-ar ușura deplasarea dintr-un colț al orașului într-altul, inclusiv pe Liniile 6-7, colț cu Prospektul Mediu, de pe Insula Vasilievski.

Studentul începător de atunci nu știe încă mai nimic. Cultura învăluitoare a fiecărui colț vizitat n-are însă cum să n-o recepteze.

Ar încerca să acopere cât mai multe dintre cele (potrivit unei statistici) 100 de insule, 48 de canale, 800 de poduri și podețe ale orașului – în totalitate, oricum, imposibil de cunoscut.

Căminul e mizer. Mesele – sărăcăcioase. Mărfurile – urâte și rare. Cursurile, cu rare excepții – primitive. Atmosfera politică – apăsătoare. Oamenii – nevoiași, mulți cu suflete generoase, chiar dacă loviți de griji și necazuri.

Oricând poate evada pentru câteva ore. Poate flana pe cheiurile Nevei. Poate căsca gura pe Nevski. Se poate înfrăți, în gând și în suflet, cu măreția dimprejur.

Este cineva!

## 43

A trecut iarna, din Neva s-au desprins sloiurile de gheață plutind în direcția golfului. Zilele creșteau, ne duceam și ne întorceam de la cursuri pe lumină, mai puțin înfofoliți. Dispoziția tuturor se însenina pe măsura ieșirii din nopțile lungi, când în amfiteatre și săli de seminar, în biblioteci și în *citalka* (diminutivare familiară de la *citalnîi zal*, „sala de lectură") din cămin, becurile rămâneau aproape fără întrerupere aprinse.

Presimțeam, cu mare bucurie, apropierea „nopților albe". Fuseseră dintotdeauna celebrate anume la Petersburg, deveniseră un soi de emblemă a lui – de ce nu în aceeași măsură și emblema orașelor situate mai la nord, Murmansk, Arhanghelsk ori Reykjavik, iar cam la aceeași latitudine, în Helsinki și Stockholm?! (Îndreptându-mă spre Uppsala, unde Congresul Internațional de Estetică se va ține într-una dintre cele mai vechi universități europene, și oprindu-mă două zile la Stockholm, acesta mi-a reamintit, în unele privințe, Leningradul; doar că, în septembrie, n-aveam cum să verific similitudinile în celebrarea „nopților albe".)

Această perioadă a anului, cea mai fastă, se sărbătorea cu o „întâmpinare" și cu un „rămas-bun". Prima avea loc încă în luna mai, către sfârșit; al doilea – la începutul lunii iulie. Între ele, până la solstițiul din 21 iunie, ziua tot creștea, până ce înghițea noaptea cu totul, cufundând parcă orașul într-o cerneală albastră lucitoare; după aceea, încet-încet, ziua începea să scadă,

un timp fără să remarcăm diferența. Practic, luna iunie era toată sub domnia „nopților albe”. Ele ne stinghereau în pregătirea examenelor, pe care, prin nesomn, o și favorizau. Căci de dormit nu prea mai puteam. Soarele strălucea până târziu, apunea după ora 23, pentru ca, pe la ora 2, să răsară iarăși, inundând orașul cu razele lui tot mai puternice. Iar în puținele ore „de noapte”, tot nu se lăsa întunericul. Citeai cât citeai, la „lumina nopții”, după care te aventurai din nou pe străzi, în plimbări interminabile pe chei, contemplând podurile desfăcute, clădirile de pe celălalt mal, perechile înlănțuite, așezate pe treptele de granit. Hoinărelile acestea le vom înmulți din anul următor, locuind chiar pe malul fluviului, cu o splendidă panoramă deschisă de la ferestrele camerelor cu vederea spre Palatul de Iarnă. Dar în primul an, când trebuia să parcurgem un drum lung, de la capătul Liniei 5 până pe Cheiul Universității, nu rezistam ispitei de a porni, câte doi, câte trei, în miraculoase hoinăreli.

În această atmosferă de basm ne-am îndeplinit obligațiile din anul întâi. Aveam de susținut examene și colocvii; unele examene repetau colocviile din iarnă, unele colocvii introduceau examenele din următorul an. Le-am consemnat pe unele și pe celelalte: Bazele marxism-leninismului, Materialismul dialectic, Logica, Bazele matematicii contemporane, Istoria Evului Mediu, Istoria URSS (prima parte) și Limba rusă. După cum am mai spus, am amânat Biologia și darwinismul pentru toamnă.

În timpul examenului s-a produs un eveniment „excepțional”. În ziarul *Pravda* se desfășurase, încă dinainte, o discuție în probleme de lingvistică. Prin prisma a ceea ce avea să se întâmple, ea a fost, de bună seamă, pusă în scenă cu viclenie, ca ocazie „spontană” pentru intervenția lui Iosif Vissarionovici „însuși”. Posturile de radio au avut grijă să anunțe iminența unui eveniment ieșit din comun. Clujeanca Zsuzsa și cu mine pândeam la aparat ce anume va fi anunțat. Întrerupându-se emisiunea în curs, celebrul crainic al textelor oficiale încă de pe vremea războiului (Levitan) a dat citire răspunsurilor tovarășului Stalin la o serie de întrebări ce-i fuseseră adresate. A urmat prima întrebare: „Are limba caracter de clasă?” (poate într-o formulare mai extinsă); și răspunsul, cu siguranță monosilabic: *„Niet”*. Pentru atmosfera vremii, pentru tot ce ni se repeta la „marxism” și alte cursuri, acest *„Niet”* cădea ca o secure de călău.

În zadar ne vom fi tras ulterior de mânecă: cum ne-am putut imagina ca limba să fi fost „burgheză” ori „proletară”, ce mare scofală era să recunoști măcar rostul limbii de a fi un mijloc de comunicare dintr-o societate, indiferent de apartenența de clasă a membrilor ei; și ce uluitoare ironie și-a permis „Tătucul” atotștiutor, când și-a bătut joc de „trogloditii” într-ale marxismului care susținuseră că și căile ferate fuseseră „burgheze” și, în consecință, n-ar fi trebuit să fie preluate de socialism, ci să se construiască alte căi ferate, de sorginte „proletară”... Deci, prin analogie, a făcut marea descoperire că, la rândul ei, limba nu poate fi atașată nici „suprastructurii”, nici „mijloacelor de producție”, nici sferei lor „intermediare”!

Toate aceste evidențe le vom recunoaște anul următor, când urma să fim tocați mărunt, la toate cursurile și seminarele, cu „geniala” lucrare-broșurică

*Marxismul şi problemele lingvisticii*, elaborată de Stalin din iunie până în august 1950. În cuprinsul broşurii tipărite, în toamnă, în milioane de exemplare (plus sute de mii în ţările „frăţeşti"), figurau, pe lângă acel prim text pe care-l auzisem la radio, „Cu privire la marxism şi lingvistică", alte câteva: „În legătură cu unele probleme ale lingvisticii. Răspuns tovarăşului E. Kraşeninnikov"; „Răspuns tovarăşilor. Tovarăşului Sanjeiev. Tovarăşilor D. Belkin şi S. Furer. Tovarăşului A. Holopov". Conferenţiara Zoia Protasenko ne va fi prezentată, la deschiderea noului an şcolar, din septembrie, ca „specialistă în lucrarea tovarăşului Stalin, *Marxismul şi problemele lingvisticii*".

Impulsul primordial e simplu de pătruns. Stalin ţinea să-şi exacerbeze faima de continuator, la cel mai înalt nivel, al operei lui Marx, Engels şi Lenin. Or, după război pusese pe alţii să înteţească, în literatură, arte şi filosofie, teroarea ideologică. El însuşi, de când îşi atribuise *Istoria Partidului Comunist Unional (al bolşevicilor). Cursul scurt*, publicat în 1938, cu accent special pe paternitatea enunţurilor din capitolul IV, paragraful 2, „Despre materialismul dialectic şi istoric" – „baza fundamentului" învăţământului de partid şi de stat –, nu-şi legase numele decât de ordinele de zi din timpul războiului. Îşi rărise treptat şi apariţiile publice. Era momentul să-şi relanseze „învăţătura". Şi s-a folosit pentru asta de o scrisoare critică la adresa filologului şi arheologului Nikolai Marr, primită de la lingvistul gruzin Arnold Cikobava – pe care l-a şi invitat la un dejun prelungit, însuşindu-şi ideile oaspetelui. A ordonat să se publice în ziarul *Pravda* o discuţie lingvistică, în finalul căreia a intervenit cu propriul său text nimicitor.

(Marr se născuse, în 1864, la Kutaisi, în Georgia, dintr-o mamă gruzină şi un tată de provenienţă scoţiană, agronom; terminase Facultatea de Orientalistică a Universităţii din Petersburg, unde, din 1900, a fost profesor; iar în 1909 a fost ales membru al Academiei de Ştiinţe. Decedat în 1934, lăsase o moştenire lingvistică bogată, axată pe analiza comparativă a dialectelor caucaziene şi pe studiul limbilor semitice, având mulţi elevi şi urmaşi. Plătise, desigur, tributul cuvenit sociologismului dominator în anii '20.)

Pentru ce, dintre cei trei *M* ridicaţi în slavă după moartea lor din anii '30 – lingvistul Nikolai Marr (1934), agronomul Ivan Miciurin (1935) şi pedagogul Anton Makarenko (1939) –, dictatorul l-a supus numai pe primul contestării vehemente? Să fi contat şi gelozia lui faţă de adularea altui gruzin de către filologi? Înlăturase doar din preajma sa mulţi conaţionali. Îl eliminase pe Abel Enukidze, îl împinsese la sinucidere pe Grigori (Sergo) Ordjonikidze, se răzbunase pe mulţi membri de familie ai soţiilor lui, Svanidze şi Alliluiev. Doar temporar se încrezuse în noii săi aliaţi originari din Georgia: în primul rând în Lavrenti Beria, şef al NKVD din 1938, marginalizat din 1946 numai în fruntea MVD (Internele) – oferindu-i-se în schimb lui Abakumov şefia la MGB (Securitatea) –, iar Beria fiind tot mai suspectat de Conducător în ultimii săi ani de viaţă.

Sovietologii pot avansa diverse ipoteze cu privire la campania împotriva lui Marr. Fapt e că, în plină sesiune a examenelor de vară, improvizaţia lingvistică a lui Stalin a început să facă ravagii – inclusiv printre specialiştii

de acasă, dintre care, dincolo de locul comun al neaderenţei limbii la structurile de clasă, nu toţi s-au arătat încântaţi de enunţurile amatorului devenit peste noapte, din proprie voinţă, savant infailibil; nesăbuinţă pentru care au şi fost aspru admonestaţi şi au trebuit să-şi facă, în mod public, *mea culpa*.

Încă înaintea sesiunii de vară, grupa noastră – ca şi celelalte – trecuse prin *obşcestvennîi smotr*, ceea ce aş echivala cu „o trecere obştească în revistă" a activităţii prestate. Condusă de responsabila grupei, în prezenţa şefilor de an, din organizaţia de tineret şi de partid, şedinţa a puricat student după student, evaluând performanţele fiecăruia, profesionale şi politice. Era, din timp în timp, acel purgatoriu obligatoriu, cu autocritici pe măsură, care totuşi nu periclita deocamdată pe nimeni cu azvârlirea în iad. Discuţiile au fost mai degrabă convenţionale, un ritual acceptat ca parte a cutumelor sociale. Lumea le lua aparent în serios, fiind, de fapt, dornică să se ştie trecută de ele.

O întâmplare hazlie a animat mohoreala inerentă unei astfel de reuniuni.

Ştiam mai de mult povestea colegului nostru Nikolai, „Kolea". Originar din Insula Sahalin, părinţii – nevoiaşi – nu i-au putut asigura transportul decât până la un oraş universitar apropiat de pe teritoriul extrem oriental. Cu bocceaua lui, îmbrăcat sumar, traversase Strâmtoarea Tătară. Ajuns la Habarovsk, inspectase oraşul. Şi, nemulţumit de cele văzute, revenise la gară. Rugase o însoţitoare de vagon a „Transsiberianului", sosit din Vladivostok, să-l primească, fără bilet, numai până la Irkutsk, unde se va înscrie negreşit într-un institut de învăţământ superior. Apoi, tot aşa, în zilele următoare: numai până la Tomsk, până la Novosibirsk – Omsk – Sverdlovsk (fostul şi viitorul Ekaterinburg); şi tot aşa de la o staţie la alta din partea europeană a enormului traseu feroviar, de peste 9 000 de kilometri. Prin bunăvoinţa supraveghetoarelor miloase faţă de arătosul flăcău lipsit de mijloace, ajunsese până la capătul „Transsiberianului": la Moscova. Nici Capitala nu-i mersese însă la inimă. Drept urmare, reuşise o ultimă călătorie, tot pe şest, până a Leningrad, unde, în fine, se înscrisese la facultatea noastră. Şi le-a trimis o carte poştală părinţilor: — Am ajuns cu bine – de la Habarovsk – la Leningrad! Aventura până în oraşul unde, dacă ar fi avut un ceas de mână, ar fi trebuit să-l dea înapoi cu opt ore faţă de locurile lui natale, ne-a relatat-o într-o zi de iarnă geroasă, şfichiuit de rafale de vânt tăioase. Întrebat cum de se plimbă între facultate şi cămin fără palton şi căciulă, ne-a râs în nas: — La mine acasă, temperatura coboară cu mult sub banalul vostru –20.

Toate acestea le rememorez pentru ca să-i explic reacţia faţă de mustrările ce i s-au adus la pomenita adunare în grupa de studenţi. Auzind observaţiile la adresa rezultatelor obţinute în primul an de studiu, a sărit în picioare şi s-a răstit la colegii lui: — Am venit aici din Sahalin; dacă mă enervaţi, îmi iau catrafusele şi mă mut la Kiev; aşa că mai lăsaţi-mă în pace. L-au lăsat.

În schimb, pe noi, cei patru români reuniţi în aceeaşi grupă (ca polonezii ori cehii în câte o alta), colegii ne-au copleşit cu elogii, pentru cât de „cuminţi" fuseserăm, pentru conştiinciozitate, însuşirea limbii ruse, prezenţa la cursuri, activitatea la seminare, notele obţinute la examene. Dar şi aceste laude tot vorbe în vânt erau, deşi rostite cu evidentă simpatie.

Dimpotrivă, reuniunea noastră de *zemliacestvo*, din cămin, a decurs tensionat. În această şedinţă de bilanţ, aproape de finalul anului didactic, ni se cerea fiecăruia să scoatem la iveală tot ceea ce nu obţinuserăm ori realizaserăm defectuos. Ca de obicei, învăţăceii voiau să-i depăşească în severitate pe învăţători. Faţă de ceea ce autohtonii sovietici se obişnuiseră de mult şi încercau să nu mai pună la inimă, proaspeţii sosiţi din „democraţiile populare" ţineau morţiş să se raporteze cât mai grav. Situaţia o înrăutăţeau unii „conflictogeni" (cum îi place să-i numească un profesor bucureştean), puşi pe harţă, pândindu-şi colocatarii de cămin, gata oricând să-i pârască. Soţilor chimişti Almási le era oricum greu să le intri în voie, nu se despărţeau niciodată şi îşi şuşoteau reciproc bârfele la adresa tuturor. Doi proaspeţi studenţi la istorie aveau nervii întinşi la maximum: unul, fost miner, din cauza incapacităţii de a ţine pasul cu obligaţiile didactice, iar o fată nu lipsită de calităţi intelectuale – din cauza unei boli psihice, încă latentă, dar care în vacanţa de vară avea să iasă la iveală, interzicându-i revenirea printre noi şi, nu peste mult timp, răpunând-o.

S-au aflat în această şedinţă de bilanţ: studenţii sosiţi mai demult, Fodor, Badrus, Haupt; grupul nostru de filosofi; istoricii amintiţi; ca şi unii aspiranţi, soţii Almási, psihologul Paul Popescu, juristul Ioan Ceterchi. Acesta din urmă era un om retras şi tăcut, complexat, se spunea, de provenienţa lui dintre social-democraţi; dar tocmai el va fi înălţat, sub Ceauşescu, din munca didactică prestată la Cluj şi Bucureşti în funcţii înalte de stat şi de partid.

În orice caz, primul nostru cămin s-a dovedit un loc prea strâmt nu doar pentru atâtea naţii, ci şi pentru cetăţeni atât de feluriţi dintr-o aceeaşi ţară. Aşa încât reuniunea noastră a cunoscut schimburi de replici tăioase, învinuiri reciproce, dezvăluirea metehnelor celor antipatizaţi şi chiar spionaţi.

(Năravul din urmă n-avea să dispară nici în căminul următor. Acesta va fi însă mai încăpător, cu câteva etaje şi multe camere îndepărtate unele de altele. El va găzdui şi noi contingente de „străini", încartiruiţi laolaltă cu băştinaşii. Membrii aceleeaşi comunităţi aveau să se întâlnească numai seara şi mai rar. Cei predispuşi la pâră, din proprie iniţiativă, vor avea un câmp mai redus pentru a-şi exersa meteahna. Cât îi priveşte pe informatorii năimiţi, nu i-am identificat nici în fosta, nici în următoarea noastră locaţie. Abia foarte târziu voi afla, întâmplător, despre unul rămas informator şi la un liceu clujean; iar prietenul meu Bandi – Molnár Endre – îmi va numi, într-o vizită târzie la Budapesta, pe alţi doi, veniţi la aspirantură direct în noul nostru cămin şi care, de naţionalitate maghiară fiind, îi destăinuiseră cu dezinvoltură, ca unui „tovarăş de nădejde", apartenenţa lor la serviciile româneşti de Securitate. Toţi trei nu mai sunt în viaţă.)

Am trăit, aşadar, un mic scandal. El se potrivea formulei nemţeşti: *„die schönste Freude ist die Schadenfreude"*; identică în ungureşte: *„a legszebb öröm a káröröm"*; aproximabilă în româneşte fie prin „cel mai frumos sentiment e resentimentul", fie prin „cel mai bun haz e hazul de necaz" (necazul altuia). Motivul (în sens de cauză, pretext, dar şi de temă „artistică") rămâne acelaşi: gelozia faţă de alţii, cu reuşite aparent mai uşoare, eventual într-adevăr superioare. Am întâlnit acest *sentiment resentimentar* pe parcursul întregii

mele vieți, la studii, în munca didactică proprie, între publiciști, scriitori, filosofi. Pare o constantă a intelectualilor (și nu numai), atât în „vechiul" socialism, cât și în „noul" capitalism, deși din imbolduri și așteptări diferite.

Am terminat examenele. „Nopțile albe" erau pe ducă. Înaintea plecării mi s-a agravat febra și m-am dus la policlinica studențească, cu intrarea pe o latură a clădirii care ne găzduia facultatea. M-a consultat pe îndelete o agreabilă doctoriță de vârstă medie. Verdictul ei: amigdalele îmi sunt invadate de puroi; acasă neapărat să fie extirpate.

Am găsit bilet de tren pe 8 iulie. Întrucât ne întorceam în grupuri mici, nu în aceeași zi, trebuia să ne descurcăm pe cont propriu. Și să facem un ocol prin Moscova. La revenirea din toamnă și din anii următori, am călătorit tot împreună, în vagoane speciale, dar decuplate la Kiev și atașate altui tren, care urca direct spre nord, până la Leningrad. Erau două rute experimentate anual. Dacă țin minte corect stațiile intermediare, am mers pe drumul București – Iași – Chișinău – Kiev – Gomel – Moghilev – Leningrad; și ne-am întors pe ruta Leningrad – Moscova – Briansk – Vinnița – Kiev – Chișinău – Iași – București. (Cu o excepție aiuritoare, după anul II, pe care o voi menționa în curând.)

La Moscova am înnoptat tot la „Casa Comunei". L-am reîntâlnit pe H. Gyuri, bunul meu prieten brașovean, sosit cu Suzi din Sverdlovsk, tot în tranzit spre casă. Am stat de vorbă până noaptea târziu, îngrijorați de războiul din Coreea, izbucnit în zorii zilei de 25 iunie 1950. Gyuri era, ca de obicei, pesimist, se aștepta ca în conflictul dintre Nordul sprijinit de China și Sudul susținut de SUA să se implice și URSS, cu trupe, nu doar logistic, provocând un alt război al marilor puteri. Viitorul nu atât de sumbru îmi va da mie dreptate: tot ce dorisem era să nu-mi întrerupă studenția un eveniment global de anvergură devastatoare.

Ziua am hoinărit prin centrul Moscovei cu budapestana Zsuzsa și colega ei Márta; nu era chip să ne lămurim dacă prietenia noastră mai avea sorți de viitor.

A doua zi ne-am îmbarcat, fiecare spre destinația lui. După-amiază, conaționalii adunați la Moscova din diverse locuri și institute am luat trenul din Gara Kiev, spre casă. Ne aștepta o călătorie de două nopți și o zi până la București. Eu urma apoi să ajung la Brașov. Încă se mai numea Brașov.

## 44

Aproape de finalul vacanței, pe 22 august 1950, Marea Adunare Națională a ratificat Decretul nr. 211, prin care Brașovul se va numi, de acum înainte, *Orașul Stalin*. Titulatura a intrat oficial în uz pe 8 septembrie, când eu mă aflam din nou la Leningrad.

Denumirea va fi practic suspendată abia pe 24 decembrie 1960: șapte ani și jumătate după moartea dictatorului, aproape cinci de la Congresul al XX-lea al PCUS, la care Nikita Hrușciov îi denunțase, în premieră, fărădelegile, într-o ședință „secretă" a delegaților la congres. Textul care numea crimele lui Stalin,

eufemistic, „cult al personalității” va fi instantaneu deconspirat în Occident, la noi fiind prohibită și sancționată până și difuzarea lui în limbi străine. Argumentul era că PMR nu avea pentru ce să-și revizuiască în vreun fel politica promovată în trecut și nici să reabiliteze vreo victimă, întrucât la noi nu existaseră încălcări ale legalității socialiste!

Abia în decembrie 1960, adică după zece ani, „Legea pentru îmbunătățirea împărțirii administrative a teritoriului țării” îi va da prilejul inflexibilului stalinist Gheorghe Gheorghiu-Dej, dușman neîmpăcat al oricăror tentative antidogmatice, chiar și timide și curând uitate sau anulate, să reintroducă, atât pentru regiune, cât și pentru oraș, numele Brașov.

Așadar, în lunile de vară din 1950 și 1951 m-am aflat, succesiv, în două localități. Deosebirea nu se reducea însă doar la denumire. Anul următor, tatăl meu cu soția au fost obligați să se mute, cu chirie, la periferie. Ca foști burghezi, expropriați, nu vor mai avea „privilegiul” de a locui în centru; iar din 1952 – nicăieri în Orașul Stalin, de unde vor fi expulzați, în rând cu alți nedemni de urbea cu nume sacrosanct.

În prima mea vacanță încă mai ocupau două camere din fosta proprietate părintească, trecută după moartea bunicii pe numele tatălui meu. Li se lăsaseră două camere în clădirea din Strada Colonel Buzoianu numărul 5. (Fusese rebotezată din Strada General Prezan; apoi, probabil în urma reorganizării mănăstirii și a școlii aferente de maici, imobilul va primi numărul 7.)

Prezan ori Buzoianu, 5 sau 7: oricum, a fost ultima dată când am poposit aici. Soții s-au înghesuit într-o cameră; pe cealaltă, aflată deasupra porții, mi-au cedat-o – ca în anii dinaintea plecării mele la studiile universitare clujene, când împărțisem micul apartament doar cu tata.

La o clinică particulară, de la celălalt capăt al străzii de sub dealul Cetățuii, mi-au fost scoase amigdalele. Am stat în pat câteva zile, am putut citi în voie și, după regulile medicale de atunci, m-au îndopat cu înghețata recomandată pentru cicatrizarea rănii. M-am vindecat. Previziunile medicului comisiei moscovite de repartizare și ale doctoriței policlinicii studențești din Leningrad se vor adeveri: organismul mi se va fortifica, nu voi mai febricita pe timp de zloată și viscol. Orașul nordic va înceta să-mi fie un mediu natural ostil. Voi traversa fără teamă podurile biciuite de vânturi aspre, toamna și iarna, numai în lodenul subțirel primit la plecare, cu capul gol și părul zburlit sau acoperit de promoroacă; iar de la baia publică din noul nostru cartier mă voi întoarce la cămin, cu tramvaiul, tot fără căciulă, fălindu-mă cu chiciura ce-mi albea prematur părul castaniu abundent, niciodată tuns la vreme.

Budapestanei Zsuzsa i-am transcris integral și i-am expediat din Brașov traducerea maghiară după „Luceafărul” lui Eminescu, fiind cu naivitate încredințat că astfel va îndrăgi mai mult și poezia română, și pe mine. Versurile unui autor necunoscut nu aveau însă cum s-o sensibilizeze; iar între o studentă pe cale de a absolvi facultatea și un student cu alți patru ani de învățătură în față, chiar dacă de aceeași vârstă, apropierea era lipsită de perspectivă.

Zsuzsa n-a mai apucat să-mi satisfacă rugămintea pe care i-o adresasem înaintea vacanței, anume de a-l vizita acasă, la Budapesta, pe bunicul meu.

Îi comunicasem acestuia întâlnirea proiectată. Într-una din scrisorile pe care mi le trimisese la Leningrad, datată 9 mai (Ziua Victoriei), se bucurase că prietena mea îi va relata detalii despre viața pe care o duceam. Zsuzsa s-a dus degeaba la adresa indicată. Bunicul murise de curând – primul lucru pe care tata, adânc îndurerat, mi l-a spus la sosire. Și mi-a dat să-i citesc ultimele scrisori. Două datau din mai, ultima – din iunie. Toate iscălite simplu: Victor.

Aparent, bătrânul nu-și aștepta, atât de curând, sfârșitul. Îl preocupau apropiații, în termeni cifrați sau cu știutele-i întorsături ironice. Nu era în toane bune.

Locuia împreună cu fiica sa Elisabeta („Böske", dezmierdată „Böbe") și cu fiul său Imre. Când avea comenzi, ea se ocupa de croitorie. Imre era funcționar, mima lucrul, așa cum făcuse dintotdeauna. Fratele mai mic al bunicului, Jenő, cartoforul pe care îl tot scosese din încurcături, cât timp mai avusese mijloace, îi înfățișa acum un nou plan fantasmagoric: să emigreze în „Ereț" Israel, unde, negreșit, se va îmbogăți. (Supraviețuitor al ghetoului budapestan, Jenő n-avea să mai plece nicăieri, sfârșindu-și zilele în orașul în care trăise toată viața. Peste decenii, nepotul lui – văr al meu de-al doilea, pe care aveam să-l cunosc abia în timpul stagiului de la „Collegium Budapest" – îmi va prezenta realizarea vieții sale, o carte de bucate, alcătuită de un amator dedat plăcerilor vieții, inclusiv celor gustative.) Printre rânduri, în scrisorile bunicului transpărea îndurerarea provocată de fuga peste graniță a nepoatei iubite, Vera („Csiri"), împreună cu soțul ei, chimistul Sándor Tamás. Pe Victor îl apăsa detenția primului său născut, Alexandru. „Deci Sanyi e încă în sanatoriu, toate știrile contrare sunt false." Se bucura de întoarcerea mezinului său (tatăl meu) de la Căciulata și așteptata revedere a acestuia cu nepotul „Jankó" (un fel de Ionuț, Ionică). „Ai grijă să răspunzi bine la examenul la care te va supune!" Și se mai interesa și dacă noua lui soție, Annie, și-a schimbat locul de muncă. (De la un moment dat, aceasta avea să lucreze ca soră la secția de radiologie a Spitalului „Ilie Pintilie".)

Mai mult decât precara lor existență, m-a impresionat deprimarea lui sufletească. Nu mai aveau bani pentru o femeie de serviciu, fiica gătea și făcea curățenie în casă; el nu avea cum s-o ajute. Mai cobora în părculețul din apropiere. (În același lung sejur budapestan aveam să găsesc scuarul, pe malul Dunării, la intrarea pe Podul Margareta – ca și casa unde locuiseră, la ultimul etaj, pe o străduță lăturalnică a marelui bulevard semicircular din Pesta.) Stătea de vorbă cu vreun cunoscut de vârstă apropiată sau cu fratele de care am amintit. Dar îl bântuiau – mărturisea – neliniști, angoase, frica de tot și de toate. Nu mi-l aminteam în această stare de nesiguranță, deși mama o descrisese în cartea ei despre Comandău. Pentru mine, copil fiind, Victor întruchipa suprema autoritate, certitudinea însăși. De fapt, era croit dintr-un material friabil. Probabil, îl apăsaseră răspunderile și ca *Herr General-Direktor*, și grijile pe care continua apoi să le poarte întregii sale familii împrăștiate. Acceptase conducerea soției sale Margareta, mai voluntară. Apucasem să văd cum, la dictarea ei, îi transcria, cu scrisul lui îngrijit, rețetele de mâncăruri

într-un catastif voluminos. Cred că se pierduse după moartea ei. De aceea se şi refugiase la fiica lui, la Budapesta.

Ultima lui scrisoare se termina cu „*Gyerekek, Isten veletek*”, „Copii, Dumnezeu fie cu voi”. Era un final ambiguu, putea însemna şi „adio”.

A murit vara, înainte să fi împlinit, pe 3 septembrie, 82 de ani.

(Către finalul celor zece luni petrecute ca *senior fellow* la amintitul Collegium Budapest – filială a Wissenschaftskolleg Berlin –, în vara anului 1997, Janina şi cu mine ne vom duce la centrala comunităţii evreieşti neologe, pentru a-i afla locul de veci. O funcţionară m-a întrebat numele şi data naşterii bunicului. Şi, într-o clipă, mi-a indicat pe computer cimitirul unde era înhumat: pe ce alee, sub ce număr. I-am găsit mormântul, năpădit de buruieni în absenţa oricărei rude apropiate care să-l îngrijească. Alături se afla mormântul lui Imre, care-şi sfârşise zilele în azil, internat chiar de soţia lui.

Rememorez cimitirele unde, cum pios se spune, „odihnesc” membrii familiei Steinberger. Bunica Margareta/Margit: la Braşov. Bunicul Victor: la Budapesta. Fiicele lor, Elisabeta/Erzsébet şi Ana (după soţi, Várkonyi şi Fischer): la Montréal şi Timişoara. Fiii, Emeric/Imre: la Budapesta; Alexandru/Sándor şi Iuliu/Gyula: la Bucureşti. Dacă adaug listei şi familia de origine Leitner, mama mea e înmormânată la Cluj; fratele şi sora ei – în diferite localităţi din Israel; părinţii lor – la Braşov.

Verii mei primari trăiesc la Stuttgart, Montréal, Sidney, Haifa; unul – altundeva în Israel; doi – la Cluj şi Timişoara. Pe trei dintre ei nu i-am întâlnit niciodată.

Iată consecinţele politicii de „reunificare” a familiilor, mult trâmbiţată în ultima jumătate a secolului trecut.)

Întrucât am ajuns să vorbesc despre lunile mele estivale, nu le voi grupa strict pe ani, ci le evoc aici împreună, în succesiunea întoarcerilor acasă. Numai că „acasă” însemna, cum am spus, diferite case braşovene; iar apoi – bucureştene.

Din Colonel Buzoianu 5, tata şi soţia au fost mutaţi silnic în Dr. Vasile Saftu 11, stradă curând redenumită „Comuna din Paris”. Locuinţa lor închiriată, două camere cu baie şi bucătărie, se situa pe o străduţă lăturalnică, la începutul cartierului Schei, nu departe de biserica Sf. Nicolae. Aici i-am regăsit – după o călătorie cu peripeţii, la care am mai făcut aluzie – în 1951. Au repetat tipicul: una din camere mi-au pus-o mie la dispoziţie.

Nu ţin minte mai nimic din această a doua vacanţă, cu excepţia unei excursii de două zile pe Postăvarul. Am urcat muntele cu sora mai mică a fostei casiere de la magazinul de coloniale Farkas & Co., om de încredere al patronilor şi despre care se zvonise că ar fi fost ani lungi concubina tatei (i se construise o căsuţă în curtea reşedinţei de odinioară din General Prezan; după război tata îi „aranjase” măritişul cu un prieten apropiat). Surorile proveneau din „Şapte sate”, acum Săcele. Copil fiind, le vizitasem de mai multe ori gospodăria părintească. Pe mezină, cu vreo doi ani mai vârstnică decât mine, o curtasem ca adolescent, total nepriceput în finalizări. Acum era o femeie matură, divorţată, îngrijindu-şi fiul. S-ar putea ca tatei să-i fi trecut prin gând expedierea noastră în munţi în vederea fortificării experienţei

mele erotice lacunare: asemenea discrete susțineri erau uzitate în fostele familii cu stare, în adolescență tata mai încercase o dată un tertip similar. Fusese și atunci un fiasco; iar dacă asta intenționa, dăduse iarăși greș. Am urcat pe munte, ne-am întreținut cordial, am împărțit merindele luate cu noi, am chiar înnoptat în cabana de pe Postăvar, fără urmările scontate, poate chiar de către mine. După coborâre ne-am despărțit în relații amicale. N-am mai revăzut-o niciodată.

Asta și fiindcă în 1952 nu aveam să mai ajung la Brașov. În cursul acestui an sinistru au avut loc felurite lucruri grave. Chiar în verile premergătoare, tata îmi tăinuise greutățile crescânde îndurate la locul lui de muncă, pomenita cooperativă de consum. Nu se aflase nicicând în grațiile instituției – în parte în mod justificat, datorită nepriceperii sale. În plus însă, un tânăr subaltern, pe nume Stănescu, nu contenea să-l persecute, ajungând până la denunțuri adresate conducerii. Nu mi-a detaliat șicanele, ca să mă menajeze.

Pe urmă, în primăvara anului cu pricina, mi-a comunicat sec, într-o scrisoare, că s-au mutat la București. Nu mi-a explicat motivul, nici nu era recomandabil și nici nu dorea să-mi tulbure învățătura.

Ulterior voi afla cum s-a produs deznodământul neașteptat. Într-o dimineață, doi milițieni au sunat la „Comuna din Paris" numărul 11 și i-au înmânat decizia judecătorească de expulzare din Orașul Stalin. Motivația: foștii burghezi sunt obligați să părăsească localitatea în 48 de ore, chiar dacă sunt membri de partid, pentru a se stabili într-un orășel ori un sat departe de localitatea cu nume ilustru. I-au confiscat pe loc buletinul de identitate, ca să-i contracareze orice eschivă.

Pentru o dată, neajutoratul meu părinte a avut nu doar prezență de spirit, ci și un puseu de curaj. Fără nici un act de identitate, lucru periculos în epocă, s-a urcat în primul tren spre București. Delictul putea fi descoperit, cu consecințe grave. Avea însă notate în agendă numele unor demnitari actuali, pe care-i găzduise în casă și-i ajutase bănește pe vremea persecutării acestora. Aflase locul de muncă al unuia dintre ei, în fruntea unui minister economic de rang secundar, totuși membru al guvernului Dr. Petru Groza, nu și al conducerii superioare de partid. Era vorba de Alexandru Sencovici, membru PCR din 1925, acum ministru al Industriei Ușoare (și viitor socru al cântăreței Margareta Pîslaru). Dimineața următoare, devreme, s-a postat în apropierea vilei unde locuia acesta, înfruntând noua neșansă de a fi reperat de milițianul de serviciu de la poartă și condus la post. A avut noroc. L-a abordat pe Sencovici la ieșirea din clădire. Fostul cunoscut, care își găsise pe vremuri o ascunzătoare în locuința lui, l-a recunoscut. L-a poftit în mașina lui de serviciu. L-a dus în cabinetul ministerial, de unde a contactat telefonic pe careva dintre șefii de partid brașoveni: cum de s-au legat de fostul lui binefăcător? L-a asigurat apoi că se poate întoarce liniștit. Într-adevăr, îndată după sosire a fost din nou vizitat, i s-a înapoiat buletinul, cu asigurarea că pe el expulzarea nu-l privește, că poate să-și continue netulburat activitatea.

Prieteni de-ai lui n-au beneficiat de un noroc comparabil. Unchiul meu matern, Ștefan Leitner, nemembru de partid, a trebuit să plece imediat, cu

familia și puținele bunuri pe care i s-a permis să le ia cu sine. S-a dus în Tg. Secuiesc, de unde, peste câțiva ani, s-a mutat la Petroșani, ca inginer la o exploatare minieră; după care a emigrat în Israel.

Tata a rămas atât de șocat de întâmplare, încât, în ciuda deznodământului fericit, n-a mai vrut să rămână în oraș. S-a temut poate de incertitudinile care continuau să planeze asupra lui, cu posibilitatea de a suporta, oricând, alte vexațiuni. Și-a desfăcut contractul de muncă, și-a pus nevasta să procedeze la fel. Au adunat în grabă minimumul necesar reînceperii traiului altundeva. A lăsat în custodie cele mai multe mobile (toate aveau să se piardă). A închiriat un camion în care a urcat câteva piese la care ținea mai mult, dulapul, biroul, fotoliile părintești (toate comandate și executate la Viena). Lucrătorii care le-au îmbarcat nu și-au dat silința să demonteze voluminosul dulap, folosit odinioară ca bibliotecă; drept urmare, la o trecere pe sub un viaduct pe Valea Prahovei, s-a lovit de pod, a fost azvârlit din camion și s-a făcut țăndări. Resturile salvate au trebuit remontate cu migală, de un meseriaș foarte priceput, tâmplar la Teatrul Național din București, descoperit și angajat în acest scop de către mama Janinei.

Această mobilă avea, de altfel, să fie principala moștenire lăsată mie de bunicul Victor. După moartea tatălui meu și plecarea soției sale la fiica ei din Germania, a trebuit să ne mutăm în mica lor locuință, unde trăim și în prezent. Biroul bunicului n-a mai încăput aici. În schimb, dulapul și fotoliile au putut fi, cu greu, introduse în camera mea, deși Janina ar fi preferat un mobilier modern, adaptat noilor dimensiuni ale camerelor de bloc. M-am încăpățânat, simțindu-mă astfel parcă mai aproape și de tata, și de bunic.

Fotografia tatei am lipit-o pe o latură a dulapului: stă așezat în același fotoliu din care îi contemplu chipul de octogenar. Mult mai tânăr, în schimb, este bunicul Victor în poza înrămată de pe etajeră. E de timpuriu încărunțit, cu o pieptănătură ca a mea, însă mai dichisită. Are o mustăcioară albă. Tot albă e cămașa proaspătă în dungi, sub costumul de culoare închisă. Ca întotdeauna, și acasă, poartă cravată, de astă dată una cu pătrățele discrete. Îmi zâmbește binevoitor din fotografia făcută în grădina casei sale. O fi având șaizeci și ceva de ani, probabil înaintea evacuării din timpul războiului, așadar în timpul adolescenței mele.

În ultimele două veri brașovene, mi-am vizitat rar bunicii materni, în casa lor din Strada Lungă 84, unde mă născusem și unde – după naționalizare – li se permisese, prin bunăvoința autorităților și a unor vecini mai norocoși, să rămână, până la moarte, într-o singură cameră spațioasă din spate, cu un antreu, o baie și o bucătărie, improvizate. Bunicul Ladislau/Lajos surzea treptat, până să nu mai poată fi abordat, decât vorbindu-i-se direct și tare în urechea mai teafără. Bunica Josephina, mult mai tânără, asigura treburile gospodăriei, întâi pentru amândoi, apoi doar pentru sine și o cățelușă îndrăgită. Din când în când îi vizita mama, sora ei Agneta, fiicele acesteia, Monica și Kati. Cu Janina avea să se înțeleagă foarte bine. Janina și-a petrecut chiar câteva scurte vacanțe la bunica „*Óbaba*” (combinație între „*baba*”, „păpușă”, cu adaosul maghiar, „*ó*”, „vechi”, imitând germanul „*Omama*”, „*Oma*”), bucurându-se de

mângâierile și răsfățul ei. În ultimele mele luni estivale brașovene, mama venea rar de la Cluj. Și ea, și soțul ei erau din ce în ce mai hărțuiți, până la verdictul din 1952. Cum am spus, mama nici nu mi-a scris despre avatarurile parcurse, înainte și după acest deznodământ grav.

Avertismentului jucăuș pe care i-l adresa bunicul tatii, „Ai grijă să răspunzi bine la examenul la care [János] te va supune", îi corespundea remarca mamei, dintr-o scrisoare: „[...] băiatul ăsta ne educă temeinic".

Și corespundeau ambelor observații „prelucrările" pe care aveam să le descopăr, mirat și rușinat, în propriile-mi scrisori leningrădene către tata. Mă erijam într-un doct învățător al învățăcelului surprins cu opinii precare, cu acea *șatkost'* („nehotărâre") caracteristică provenienței burgheze. Într-o epistolă din primul an de studii îl admonestam că-i socotise pe oponenții social-democrați și menșevici ai leninismului în mod „subiectiv" cinstiți – deși „obiectiv" fuseseră dăunători! Cred că îndărătul intransigenței afișate nu se afla numai îndoctrinarea, după *Cursul scurt*, ci tăinuita frică de pe urma demascării îndepărtatei rude, nici măcar prin alianță, Remus Kofler, dorința de a preveni orice alăturare a acestuia cu mine, când se afla încă în libertate. Dacă ipoteza e corectă – înseamnă că am păcătuit nu atât printr-o intransigență doctrinară „pură", cât prin interesul de a nu-mi periclita situația.

Oricum, mă caracteriza rigiditatea, un dogmatism sectar. Nu luam act de deteriorarea treptată nici a situației mamei, în curând soldată cu excluderea din partid și eliminarea din muncă, nici de cea a statutului tatii, pe care tolerarea în partid nu-l apăra suficient de blamul apartenenței la burghezia exploatatoare. L-a salvat de urmări nefaste prevăzătoarea fugă la București, unde va fi angajat corector de noapte la ziarul *Előre*, printre ai cărui redactori-șefi adjuncți se numărau doi vechi prieteni ai săi, unul care-și va păstra atașamentul față de el, altul – temător de a-l afișa.

Cât privește insensibilitatea mea egocentrică față de relele care se abăteau asupra apropiaților, ea se va diminua treptat. Mă voi dumiri măcar cu privire la unele tare proprii regimului pe care-l susțineam – totuși încet și treptat, cu împotriviri lăuntrice de durată.

Pe întreg răstimpul celor șase ani de studiu – deși am traversat blocaje de angoasă, deși am urmat prescripțiile și m-am supus chiar indicațiilor recunoscute ca stupide – mă voi afla într-o stare de beatitudine. Fericirea îmi va pătrunde prin toți porii. Ea mă va defini. Ea îmi va domina orizontul. Tot restul pălea. Psihic și fizic mă uluia șansa de a trăi, zi de zi, într-un oraș feeric. Fără îndoială, și convingerile mele contribuiau la această stare.

## 45

Bucuria a reînceput odată cu îmbarcarea pentru noul an de studiu.

La București am așteptat să se adune un grup compact de studenți bursieri, cu destinații felurite: Moscova, Kiev, Sverdlovsk, Krasnodar sau Novocerkassk –

şi 90 pentru Leningrad. Odată adunaţi, în seara de 6 septembrie am luat trenul, până la Iaşi pe cel românesc, aglomerat, unde nu aveam locuri rezervate, am stat de aceea toată noaptea în picioare pe coridor. A doua zi am fost mutaţi în trenul sovietic, leningrădenii în două vagoane. Mi-am luat rămas-bun de la H. Gyuri şi alţi cunoscuţi care se îndreptau, prin Moscova, către Sverdlovsk.

Vameşii ne-au restituit economiile în ruble din anul trecut, pe care la întoarcerea în ţară le depuseserăm spre păstrare la Ungheni. La Kiev vagoanele noastre au fost decuplate de garnitură şi ataşate altui tren, spre Leningrad. Cel mai mult mi-a plăcut, atunci şi în anii următori, acest traseu avansând în linie dreaptă, prin localităţi ucrainene şi belaruse, spre Nord.

Ne aflam tot într-un vagon „tare" şi „comun", în compartimente – după cum am spus – cu câte cinci paturi, două jos şi două sus, plus unul aşezat perpendicular sub geamul de pe culoar, un coridor strâmt, prin care ne strecuram de la un compartiment la altul ori spre grupurile sanitare de la capetele vagonului. În măsura în care nu ocupam toate locurile, eram amestecaţi cu localnici. Intrau uşor în vorbă, întrucât acum o rupeam cât de cât pe ruseşte.

Preferam să-mi aleg un loc la etaj. Acolo puteam sta întins fără să fiu deranjat, pe burtă, cu capul spre fereastră, urmărind ore în şir peisajul, ritmica stâlpilor de telegraf, drumurile de ţară cu căruţele trase de cai, căpiţele de fân şi cătunele lăsate în urmă. Trenul înainta lin, datorită ecartamentului mai larg. Ne dădeam jos la măsuţa dintre paturi pentru a sorbi, cu colegii, ceaiul pe care ni-l serveau în răstimpuri însoţitoarele de vagon, cu bucăţi lunguieţe de zahăr şi biscuiţi.

Coboram, în pijama, prin staţii. Pe atunci, opririle puteau să dureze şi câte o jumătate de oră (vor fi apoi scurtate). De-a lungul peronului, în dreptul trenului, erau întinse mese la care te puteai servi – la preţuri derizorii – cu ciorbă, de varză acră ori dulce (*şci*) sau de sfeclă (*borş*), cu chifteluţe (*bitociki*), mâncare de cartofi sau crenvurşti scurţi şi groşi (*sardelki*), cu pâine neagră şi muştar iute; şi, evident, cu băutura uzuală preparată din amidon, de regulă cu fructe, uneori cu lapte (*kisel'*). Localnicii îşi umpleau ceainicele la robinetul cu apă clocotită (*kipiatok*), prezent, alături de cel cu apă rece, în orice gară unde oprea trenul. „Ceaiul" lor – ca şi al studenţilor băştinaşi – era anume apa clocotită, băută cu un cub de zahăr sau o bomboană în gură (*vprikusku*), cu îndemânarea de a prelungi multă vreme gustul dulceţei. Ne-am obişnuit cu această băutură la micul dejun frugal din cămin, de când ni se atrăsese atenţia că în Leningradul mlăştinos e nerecomandabilă „apa crudă" (*sîraia voda*), adică nefiartă.

Aceste călătorii de la Kiev la Leningrad (câteodată şi înapoi, pe acelaşi traseu, în ultimii ani) îmi plăceau enorm. Uşor legănat de tren, aţipeam şi mă trezeam deseori, priveam împrejurimile, vegetaţia din ce în ce mai firavă pe măsura înaintării spre miazănoapte, până nu mai erau decât arbuşti pitici. Mă simţeam detaşat de orice grijă, trecută şi viitoare. Parcă aş fi fost cufundat într-un lichid amniotic, înaintea ieşirii în lume. Când îmi prisosea această însingurare predispunând la reverii liniştitoare, mă antrenam în şuete cu colegii ori mă înfruptam din proviziile câte unuia dintre ei, fratern împărţite.

La capăt de drum se iveau vârfurile aurite ale orașului. Cu o excepție, când am fost îndreptați spre Gara Vitebsk, din cauza modernizării Gării Finlandeze, soseam numai în acest punct terminal. Era o clădire nouă, cu o piață deschisă spre Neva. În fața gării era statuia lui Lenin, pe care proiectantul și arhitecții din 1926 doreau să-l înfățișeze la întoarcerea din Occident în Petrograd, pe 3 (16) aprilie 1917, urcat pe o mașină blindată, cu brațul ridicat, adresându-se mulțimii venite să-l întâmpine. Pe aproape se afla și principala relicvă a Revoluției din Octombrie, Crucișătorul „Aurora”, ancorat pe partea opusă a brațului Nevka Mare, cu prora spre Neva (zisă și Neva Mare, spre a o distinge de ramificațiile sale dinaintea vărsării în Golful Finic). Orice vizitator trecea prin Leningrad era dus să-l viziteze, ca pe vestigiul revoluționar cel mai de preț: se spunea că de aici ar fi fost trasă, ca semnal pentru debutul insurecției armate, prima salvă asupra Palatului de Iarnă; în măsură covârșitoare – un mit, întreținut cu venerație.

Din Ladoga și până în Baltica, pe ultimul segment care traversează orașul, Neva lasă în urmă, pe malul drept, trei cartiere succesive: Vîborg, Petrograd, Vasilievski. Două sunt numite „laturi”, „zone”, „cartiere”: Vîborgskaia Storona, Petrogradskaia Storona. „Cartierul Vîborg” e continental. „Cartierul Petrograd” e, de fapt, o insulă, chiar și fără a fi indicată astfel (precum Vasilievski’ Ostrov): căci o împrejmuiește Neva Mare, Neva Mică, Nevka Mare, Nevka Mică – cu alte insulițe înaintea mării.

La sosirea în Gara Finlandeză, din Vîborgskaia Storona, am fost, de astă dată, înștiințați că vom locui într-un cămin nou. Nu mai trebuia să ajungem la capăt de Vasilievski’ Ostrov, ci până mai aproape, la punctul de lângă fluviu din Petrogradskaia Storona. Ajungeam acolo cu un singur tramvai. Pe drum treceam pe lângă clinicile purtând numele savantului terapeut din secolul al XIX-lea, Serghei Botkin.

I-am trimis tatei (de-acum în Orașul Stalin, dar încă pe adresa din Buzoianu 5) următoarea „radio-telegramă”: „AM SOSIT SANATOS ADRESA MEA LENINGRAD 49 PETROGRADSKAIA STORONA MITNINSKAIA NABEREJNAIA 5 CAM 65”.

Era locul ideal unde puteam nimeri. Căminul studențesc ocupa o spațioasă clădire cenușie, cu multe etaje, așezată în colțul cel mai avansat al raionului, jumătate pe o străduță, jumătate – cu intrarea – spre podul de peste Neva Mică și deschiderea multor ferestre spre cheiul (*naberejnaia*) Nevei Mari. Casa din Mîtninskaia naberejnaia, numărul 5, studenții o numeau, familiar, „Mîtnia”.

Pe un podeț, la stânga ieșirii din cămin, ajungeam la vatra orașului, „Insula Iepurelui”, Fortăreața Petru și Pavel, catedrala din centrul acesteia. Firișorul de apă despărțitor al insuliței și resturile valului ei de apărare se numeau Kronverski’, un calc lingvistic preconizat încă de țarul Petru după nemțescul Kronwerk, „fortificație în formă de coroană”, apărând cetățile medievale. Nimic nu mai amintea de rostul militar al cetății. Dispăruse temuta închisoare, loc al detenției atâtor generații de revoltați, printre ei și cărturari de seamă. Vara, pe fâșia de nisip de la marginea insulei vedeam lume în costume de

baie, bronzându-se și, pe cei temerari, scăldându-se în fluviul cu apele foarte reci și în timpul verii.

Imediat la dreapta intrării treceam podul spre capătul Insulei Vasilievski. La începutul șederii mele pe Mîtnia, se numea încă Most Stroitelei („Podul Constructorilor"), cu trotuar și balustradă de lemn, și cu linia de tramvai pe mijloc; pe urmă, încă în timpul studenției noastre, s-a construit alături Birjevoi Most („Podul Bursei"), mai solid, din piatră, traversat de troleibuze silențioase.

La capătul opus se situa „Piața Bursei". În spatele pieței – fosta Bursă de Schimb, transformată în Muzeul Maritim Central (pe acoperiș cu statuia zeului Neptun și alte figuri alegorice); în față – două „Coloane Rostrale", străjuind vechiul debarcader al portului inițial, unde acostau vasele comerciale sosite de pe Baltica sau de pe Ladoga, acum cu o mică plajă scăldată de apele fluviului, unde poposeam deseori, urmărind cu coada ochiului perechile de tineri înlănțuiți din preajmă și mulți pescari amatori.

(Rostralnaia Kolonna provenea din latinescul *rostrum*, „prora corăbiei". Coloană de sine stătătoare, așezată pe blocuri de granit gri, cu trunchiul din piatră colorată, decorată cu prorele corăbiilor sau reprezentările lor sculptate, ea cinstise în Roma antică victoriile navale. Aici, una a fost ridicată în parcul din Țarskoie Selo de către arhitectul italian Antonio Rinaldi în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. În fața Bursei din Petersburg, perechea de coloane a înălțat-o arhitectul elvețian Thoma de Thomon, la începutul secolului al XIX-lea.)

Tramvaiul ori troleibuzul traversa piața și Podul Palatului. Tramvaiul cotea apoi spre dreapta, noi coboram pentru a trece, pe sub arcada Marelui Stat Major, spre Prospektul Nevski – bulevard la care, dacă foloseam troleibuzul, ajungeam direct.

Ne aflam, repet, în cel mai feeric loc de observare a Sankt Petersburgului imperial și nobiliar. Din camerele cu ferestrele spre Neva ne roteam privirea între amintitele puncte laterale, de o parte turnul Fortăreței Petru și Pavel, de alta – Coloanele Rostrale; și, mai ales, panoramam tot ce se deschidea în fața ochilor, pe malul stâng al fluviului, cheiurile de granit și construcțiile semețe dindărătul lor: Micul Ermitaj, Palatul de Iarnă, Amiralitatea, Catedrala Sf. Isaac. Iarna puteam trece Neva înghețată pe jos, coborând pe scările din fața căminului și urcându-le unde acostau vaporașele de agrement la Palatul de Iarnă.

(Către sfârșitul anilor '60, am petrecut, cu Janina și fiica noastră Mașa, zece zile din vacanța estivală la Leningrad. Am rugat funcționara de serviciu a Universității – pe baza recomandării de a ne găzdui – să ne permită să locuim, în locul căminului mai confortabil rezervat profesorilor, la „*Mîtnia*". S-a mirat, dar mi-a îndeplinit toana. Căminul era pustiu, lăsat într-o dezordine și murdărie depline după plecarea studenților în vacanță. Am ales o cameră în care ne-am amenajat trei paturi, la ultimul etaj. Mașa, elevă de școală, pulveriza, de câte ori intram în cameră, apă de colonie, pentru a alunga mirosul de aer stătut. În plus, s-a nimerit și o vară friguroasă; îmbrăcam peste pijamale toate hainele de care dispuneam. Noaptea, cu patul tras lângă geam, priveam ore în șir luminile malului opus și podurile ridicate pentru trecerea vapoarelor. Voiam să forțez retrăirea tinereții: zadarnic.)

Atunci, în septembrie 1950, am fost repartizați, trei polonezi, doi cehi și trei români, toți din anul II, într-o hudubaie la capătul coridorului de la ultimul etaj. Camera 65 era orientată însă spre Neva, cu jumătate din paturi așezate perpendicular față de ferestre. Când mă întindeam, aveam capul lângă una dintre ele. Nu mă incomoda că locuiam în cameră opt persoane, într-o hărmălaie veșnică. Dimpotrivă, mă amuzau până și farsele pe care colocatarii le puneau la cale. Doi polonezi șugubeți au desfăcut șuruburile de la patul colegului lor, mereu încruntat la față și „just" în opinii, pentru ca, atunci când se întindea la întoarcere, să se prăbușească instantaneu pe podea. Cehii, între ei încă amici, au decojit meșteșugit cu lama un ou proaspăt, l-au împins cu grijă în vârful unuia dintre pantofii concetățeanului nostru Matei, imun la șotii, iar el, dimineața, când s-a încălțat, a intrat cu piciorul în ou, mânjindu-se vârtos.

Ne întorseserăm la studii Fischer, Matei și cu mine. Suzanna Selinger fusese oprită în țară. De ce? Fiindcă se născuse în Voivodina. Acolo fuseseră detașați să lucreze părinții ei vienezi, evitând consecințele anexării hitleriste a Austriei din 1938 (*Anschluss*). Pe timpul războiului s-au stabilit în Banatul românesc. Tatăl a murit, mama s-a întors în Viena postbelică. Zsuzsa a rămas la Cluj. A fost doar un an colega noastră la facultatea din Leningrad. Dosarul ei de cadre i-a zădărnicit retrimiterea, nu numai și nu atât din cauza mamei vieneze, cât mai ales din cauza actului de naștere iugoslav. Deși cetățean român, devenise o potențială „titoistă". (Va urma Filologia la Cluj la germană, va încerca publicistica în limba română, trecând la cea maghiară, cu pseudonimul Széll Zsuzsa. În fața sâcâielilor prelungite cauzate de atitudinea ei radicală față de evenimentele budapestane din 1956, se va expatria în Ungaria. Mama ei îi va cumpăra, cu șilingi austrieci, o garsonieră. Va lucra la Catedra de germanistică a Universității din Budapesta. Va publica studii despre literatura germano--austriacă. A murit de cancer în 1997. În ultimele ei luni, deși mă aflam la Collegium Budapest, nu va voi s-o vizitez, de bună seamă ca să nu-i văd agonia.)

Ne-am înmulțit totuși cu trei proaspeți studenți la filosofie – cărora li se vor alătura, anul următor, două studente, repartizate inițial la institute moscovite de alt profil și transferate, la cerere, printre noi. Una dintre ele era Janina.

Numărul „pământenilor" români de la Universitate crescuse la 28, printre ei mai mulți economiști, plus câte unul-doi filologi, biologi, geografi, istorici, juriști, inclusiv „aspiranți" la diferite specialități postuniversitare. Constituiam un grup cu mult mai numeros decât cel din vechiul cămin. El va crește masiv și în următorul an, după aceea tot mai moderat, împuținându-se apoi treptat, prin întoarcerea acasă a absolvenților și a proaspeților „candidați în științe".

Ne reuneam în câte o adunare de *zemliacestvo*, discutam evenimente din țară și, mai pe larg, mersul studiilor. Ne întâlneam de obicei la „Colțul roșu" (acum i-am zice „club"), la bufet ori în sala de lectură (situate, în dreptul scărilor, la etaje succesive, 1-2-3 în accepțiunea noastră, 2-3-4 în cea rusească, unde, după cum spuneam, parterul e considerat etajul 1).

Bufetul reedita, cu unele îmbunătățiri, oferta celui precedent. Micul dejun îl săream sau în luam la bufetul facultății. Prânzeam la una dintre cantine:

cea a Universității, vizavi de facultate, cea a Academiei, mai elegantă, sau cea a unei uzine din apropierea căminului, cu puține oferte. Meniul nostru era aproape întotdeauna neschimbat: ciorbă de varză ori de sfeclă, chiftele sau pârjoale conținând puțină carne tocată și multă pâine, servite într-un sos standard, fie cu macaroane, fie cu hrișcă, pâine neagră unsă cu muștar iute, la urmă băutura din amidon cu fructe (*kisel'*); dar și șnițele ori fripturi din carne de pasăre, atunci când eram mai în fonduri. Pentru cină mergeam la bufetul din cămin. Cumpăram o sticlă de chefir sau lapte acru, crenvurști ori polonezi, o bucată de brânză topită (nu triunghiuri, ci pătrate), salată *vinegret*. Dacă aveam chef de ceva mai de soi, cumpăram la magazinul de pe bulevardul din spatele căminului scrumbii afumate (*seliodki*) și chiar icre roșii – atât unele, cât și celelalte procurate de la pescarii din mările Nordului. Cu Janina aveam să mergem, după primirea bursei, și la restaurante sau bufete mai selecte. Până la căsnicie am trăit însă relativ spartan – ca hrană și îmbrăcăminte. Foame n-avea cum să ne fie, pâinea neagră se afla pe fiecare masă de cantină, gratis (ca și muștarul iute), iar restul costa puțin.

Tata m-a abonat – la „Centrul de difuzare a presei" din Str. Constantin Mille, nr. 14, București – la *Scînteia* (15 octombrie – 31 decembrie 1950: 500 de lei) și la săptămânalul cultural maghiar *Utunk* (15 octombrie 1950 – 31 ianuarie 1951: 99 de lei). Din cotidianul central de partid aflam, atunci și mai încolo, noutățile politice românești.

În decembrie 1950 a fost aprobat primul plan cincinal de dezvoltare a economiei (1951-1955).

În martie 1951, Gheorghe Gheorghiu-Dej a trasat sarcina ca partidul să fie „românizat", îndeosebi prin recrutarea muncitorilor. Termenul pe care-l subliniez acum nu mi-a reținut atunci atenția, nici nu m-a șocat, ca vestind turnura neîncrederii crescânde în alogeni; cu toate că aș fi putut sesiza, în 1950 și mai ales în 1951, precumpănirea categorică a etnicilor români printre cei trimiși la studii – în detrimentul evreilor și ungurilor, reprezentați în primii anii peste ponderea lor în ansamblul populației.

Împrejurarea că revirimentul era prin excelență unul *stalinist*, copiat după modelul sovietic de către partidele-satelit din „democrațiile populare", ar fi trebuit să-mi sară în ochi măcar în septembrie 1951, când, în Cehoslovacia, Rudolf Slánský va fi demis din toate funcțiile deținute, inclusiv cea de Secretar General al CC al Partidului Comunist Cehoslovac. În noiembrie 1952 va avea loc la Praga procesul măsluit, intentat unui număr de 14 învinuiți, în majoritate evrei. Vor fi executați 11. Pentru „conspirație troțkisto-titoisto-sionistă", Rudolf Slánský și slovacul Vladimir („Vlado") Clementis – ministru de Externe între 1948 și 1950 – vor fi spânzurați la 3 decembrie. Artur London, luptător în războiul civil spaniol și în rezistența franceză, fost viceministru de Externe cehoslovac, va fi condamnat pe viață; va obține reabilitarea în 1956; va ajunge cunoscut prin *L'Aveu* (*Mărturisirea*), carte ce a beneficiat și de o ecranizare prestigioasă, în regia lui Costa-Gavras, cu Yves Montand în rolul principal (1970).

Inițial, ura lui Stalin față de Troțki, Zinoviev, Kamenev nu fusese atât rasială, cât politică. Abia în timpul războiului lansase „generalisimul" formula cu privire

la ruși ca „primii între egali". Un timp nu-i discriminase pe numeroșii scriitori și publiciști evrei corespondenți de pe fronturi, însă din 1942 ziarele începuseră să le ceară acestora folosirea de pseudonime. (Un viitor prieten mai vârstnic, profesor de filosofie la Moscova, va susține că la început nu înțelesese solicitarea: fusese obișnuit cu discriminarea de „clasă", nu și cu cea de „rasă".) După victorie, represiunea abătută cu furie înnoită asupra tuturor celor suspectați de nesupunere ori erezie și-a scos inclusiv colții antisemiți – mai ales după proclamarea statului Israel, cu toate că înființarea acestuia fusese susținută nu numai de SUA, ci și de URSS, din considerente antibritanice.

În anul nostru de studiu erau încă destui evrei și evreice, treptat împuținați în ultimii ani ai vieții lui Stalin, un antisemit de-acum notoriu, lesne manipulabil în această direcție de către Beria și acoliții lui. În străinătate nu conta apartenența noastră etnică, dar autohtonii o resimțeau ca din ce în ce mai amenințătoare. Amintiții mai înainte Bliumkin ori Drukker, cu funcții în Komsomol, nu o dezvăluiau. În schimb, aflam câte ceva privind asemenea temeri de la Nosovici și Dunaievski, de la evreul ungur Edelman din Ujgorod (regiunea subcarpatică, transferată din Cehoslovacia, după război, Ucrainei), de la Tulova și Veller.

Pe Nina Tulova o luau cu toții în râs, deși traversa un destin tragic. Avea din naștere niște mari pete roșii pe obraz, care îi desfigurau chipul. Voia să ne intre în voie, organiza agape în apartamentul părinților ei, situat în centru (tatăl profesa undeva ca funcționar), servea felurile de mâncare, cu grijă pregătite de mama ei, în salonul îngrămădit cu mobilă veche uzată. Masa era îmbelșugată, abundent stropită cu votcă, pentru băieți, cu *kagor*, pentru fete (un vin roșu de desert, calchiat tot din franceză – *cahors*, provenit din orașul cu același nume). Cheful degenera, unii invitați se îmbătau repede, făceau scandal, vărsau pe covor. Pe Nina o înnebunea neșansa ei feminină. Se agăța mereu de câte un bărbat, care se scutura de ea. A recurs, tocmai în anul pe care-l relatez, la cel mai umilitor tertip cu putință.

Aveam, printre colegi, cinci orbi. Cu toții își pierduseră vederea ca adolescenți, în blocadă și pe front. Își suportau, cum am mai spus, mult mai greu handicapul decât orbii din naștere, din capul locului acomodați compensării prin celelalte simțuri. În oraș întâlneam nevăzători la tot pasul. Orbii „noștri" stăteau la cursuri în primul rând. Țăcănitul instrumentelor de metal pe foile de carton, instrumentul de notare inventat de Louis Braille, se suprapunea vorbirii profesorului. Fuseseră cazați în căminul aflat în spatele celui în care locuiam noi – toți străinii universitari și un număr de autohtoni aleși pe sprânceană. Ne-am împărțit după-amiezile în care să trecem pe la ei, pentru a le citi din manuale. Nu ne prea ascultau. Se dedaseră la băutură, cel mai la îndemână mod de evadare. Iar Tulova a profitat de faptul că nu-i vedeau fața desfigurată. S-a culcat cu unul, cu altul. Vestea s-a răspândit, i-a accentuat nenorocirea și singurătatea.

Altfel stăteau lucrurile cu Dina Veller. M-am împrietenit și cu ea, și cu prietena ei cea mai bună, Galina Lomaghina.

Galia era rusoaică get-beget. Picioarele îi erau grav deformate din naștere, umbla în cârje. Drumul dus-întors, între locuință și facultate, îi lua zilnic

multe ore. Nu absenta totuși de la cursuri și seminare. Am vizitat-o în părăginita căsuță familială de la periferia Cartierului Vîborg. După multe stații de tramvai pe Lesnoi Prospekt („Bulevardul Pădurii"), o coteam pe o străduță lăturalnică, până la căsuța de țară în care locuia cu părinții, oameni modești și retrași, poate meseriași, în orice caz zgârciți la vorbă. Galia mă simpatiza, fără să mi se confeseze. Eram, cum s-ar zice, buni camarazi. În pauzele dintre ore stătea retrasă, în tovărășia Dinei, a nimănui altcuiva.

(Cândva în anii '70, aveam s-o vizitez o dată. Cu toată cultura ei solidă, se întreținea din corectură, la editura Universității. M-a primit în garsoniera ei, închiriată în cel mai îndepărtat colț de pe Insula Vasilievski, aproape de Golful Finic. Am băut ceai, mi-a relatat destinul câtorva foști colegi. De la ea am aflat despre finala idilă a Dinei și a lui Pavlik. Înainte să plec, a deschis radioul pe postul „Libertatea" – varianta rusă a „Europei libere". Mi-a destăinuit nerăbdarea cu care aștepta prăbușirea regimului. M-a mirat, nu schițase în timpul facultății nici o pornire disidentă. Pesemne, acumulase nemulțumirile între ai săi, mereu tăcuți cu străinii. Poate, își mai și transferase asupra lumii handicapul ce-i interzicea împlinirile private și profesionale.)

În studenție, Dina Veller locuia la celălalt capăt al orașului. Localnicii ne tot atrăgeau atenția că de la grădina din spatele Amiralității porneau trei bulevarde drepte, ca degetele răsfirate ale aceleiași mâini; și că de la orice distanță a fiecăruia vedeai, strălucind în zilele cu soare, fleșa aurită a Amiralității. Într-adevăr, la mijloc între „Prospektele" Nevski' și Voznesenski', pornea Gorohovaia Ulița (*goroh* = mazăre; dar îmi scapă proveniența denumirii, în condițiile existenței localităților Gorohov, în Ucraina, sau Gorohoveț, în Rusia). Urcam în troleibuzul care pornea pe Strada Gorohovaia, treceam Strada Sadovaia și Canalul Fontanka, coboram pe Bulevardul Zagorodnîi. Peste drum, ceva mai încolo pe stânga, se afla Gara Vitebsk, dar eu o coteam pe o ulicioară înfundată din dreapta. Aici erau aduși vizitatorii, să vadă casa memorială în care locuise studentul Vladimir Ulianov, înainte de a ajunge cunoscut ca Lenin. Într-o casă apropiată, la parter, tatăl Dinei, inginer la Baku, închiriase o mică garsonieră – cameră, bucătărie, baie – pentru fiica lui suferindă. Aceasta se împrietenise cu Galia, de bună seamă din cauza beteșugului amândurora. Soarele arzător al Mării Negre îi atacase, într-o vacanță estivală, ochii. Afecțiunea se tot agrava, purta ochelari cu multe dioptrii, oftalmologii îi preziceau orbirea.

Era o fată mică de statură, friabilă, retrasă, tăcută, introvertită. Avea grijă de ea o *babușka*, angajată de familie, de unde am dedus că dispunea de o situație materială mai îndestulată. Bătrâna îmi deschidea ușa, mă poftea în cameră, ne servea cu obișnuitul ceai, apoi se retrăgea în bucătărie. În prezența mea, Dina devenea vorbăreață. Îmi povestea ce pățise cu ochii, la ce se aștepta, cum s-ar putea adapta orbirii iminente. Nu se lamenta, își asuma nenorocul cu demnitate. Era o agreabilă parteneră de discuție. Am petrecut multe ore în locuința ei, stând cuminte de o parte și de alta a măsuței, povestind firavele noastre experiențe. Nici măcar n-am încercat să depășesc stadiul flirtului prietenesc. Bătrâna se aștepta, de bună seamă, la

mai mult; nu știu dacă și Dina. Se simțea, evident, neajutorată, ar fi dorit să-și aranjeze viitorul. Manifesta însă o totală decență. N-a făcut nici un gest de apropiere. Așa încât am rămas doar un vizitator simpatizat. După ce m-am căsătorit, am pierdut legătura cu ea. Nici strania și efemera ei relație cu Pavlik n-aveam s-o bănuiesc. Voi afla doar că s-a întors, după facultate, la părinții din Baku.

Prieteniile constituiau și ele prilejuri de a cunoaște orașul și împrejurimile. Timpul liber i-l consacram culturii.

Cunoscând mai bine limba, nu mai eram limitat la concerte simfonice, spectacole de balet și muzee. Nu le-am abandonat, dar am început să citesc în rusește romanele la modă, *Calvarul* (Aleksei Tolstoi), *Departe de Moscova* (Vasili Ajaiev), *Secerișul* (Galina Nikolaieva).

Am luat parte, doar ca spectator, la câteva „procese literare" agreate de elevii claselor mari și de studenți, care își distribuiau singuri rolurile de „avocat" și „procuror" și pledau pro și contra unor cărți apărute în ultimii ani: 1949 – *Povestire despre copilărie* (Feodor Gladkov), *Țărm luminos* (Vera Panova); 1950 – *Primăvară pe Oder* (Emanuil Kazakievici), *Studenții* (Iuri Trifonov), *Stanița plutitoare* (Vitali Zakrutkin); 1951 – ediția completată și prelucrată din *Tânăra gardă* (Aleksandr Fadeiev), *Stepan Razin* (Stepan Zlobin), *Donbass* (Boris Gorbatov) ș.a. Nu mă deranja transferul în cultură al procedurii juridice, îl priveam ca pe unul ludic, neîncărcat de ecouri sumbre.

Observasem cu încântare cât de multă lume citea în tramvaie și troleibuze, chiar stând răbdător la cozi; și nu remarcam ușurătatea cu care aproape oricine își aroga – pe urmele unor critici literari pronunțând verdicte presupus infailibile – dreptul de a stabili valoarea ori nonvaloarea artei, în termeni de „just" și „injust", aplicând dezinvolt formula unei des citate poezii amuzante pentru copii: „*c[i]to takoie horoșo i c[i]to takoie ploho*" („ce e bine și ce e rău").

Am fost la spectacolul de operă după romanul lui Aleksandr Fadeiev, *Tânăra gardă*, urmat de o discuție cu publicul, până noaptea târziu.

Am văzut filme despre compozitorul Modest Musorgski și omul politic Serghei Kirov.

Am urmărit expoziția peisajelor marine pictate de Ivan Aivazovski.

La Filarmonică m-am obișnuit cu serile literare specifice, în care se producea, cu candelabrele intens luminate, câte un actor-cititor, numit chiar „*c[i]teț*" („cititor"), care ieșea singur pe scenă, rareori cu un partener sau o parteneră, „spunând" din memorie nu poezii, ci întinse bucăți de proză, nuvele de Maupassant ori Cehov, capitole din romane celebre rusești sau occidentale – o uluitoare „artă a citirii", nici recitare, nici interpretare, numai vocea, cu parcimonie adăugându-i-se câte un gest discret.

M-au încântat spectacolele de la Teatrul Pușkin: o piesă de Shakespare, două de Aleksandr Ostrovski, *Pygmalion* de Bernard Shaw și, mai presus de toate, *Cadavrul viu* de Lev Tolstoi. A fost, pentru mine, revelația teatrală a anului. M-a fascinat jocul lui Nikolai Simonov, mulți ani actor leningrădean, titular în filmul *Petru I* (două serii, în 1937 și 1939), distins cu titlul de „artist al poporului" (chiar în 1950). A interpretat magistral personajul Feodor

Protasov. Scena chefului cu lăutarii ţigani nu mi-o puteam şterge din memorie. Când, acasă, aveam să revăd ecranizarea piesei, ea m-a decepţionat: Simonov părea o copie palidă a interpretării scenice, ovaţionată în delir de spectatorii Teatrului Puşkin.

Exista, în plină austeritate stalinistă, o nostalgie a fastului imperial. Aşa a fost păstrat obiceiul ca, în pauzele de la teatru, operă, filarmonică, publicul să se adune în foaier, să se trateze cu sandviciuri, la început cu mezeluri, de la o vreme cu icre negre ori somon afumat şi un pahar de vin spumos sau de şampanie veritabilă; apoi să se plimbe lent, în cerc, perechi-perechi, pe lângă pereţii împodobiţi cu afişe şi fotografii ale interpreţilor. Nouă, celor care nu participam la ceremonie, ni se părea de pe margine că asistam la un bal de secol XIX.

Această nostalgie după un trecut fastuos (prezentă şi în filmele după clasicii ruşi, din perioada sovietică târzie) o regăseam până şi în căminele studenţeşti. În „colţurile roşii" se organizau, sâmbăta seară, serate dansante. Băieţii noştri îşi invitau partenerele la dansurile moderne (tango, foxtrot, vals). Dar, alternativ, localnicele comandau la patefon *bal'nîie tanţî*, „dansuri de bal", după tipicul seratelor aristocratice la care petrecuseră Anna Karenina şi Nataşa Rostova. Era o ţesătură complicată de paşi, o schemă însuşită cu migală de fiicele de colhoznici ori muncitori, pe care partenerii lor încercau să le urmeze; iar dacă aceştia nu se încumetau să intre în joc – fetele dansau între ele, perechi-perechi, cu toată seriozitatea, concentrate asupra paşilor prescrişi.

Am coborât rareori la aceste serate, iar când mă duceam, stăteam pe un scaun lângă perete; degeaba mă invitau să intru „în scenă", nu stăpâneam nici dansurile obişnuite, darmite aceste modele savante de odinioară, mişcările, gesturile, întreg ritualul desfăşurat cu precizie geometrică.

Facultatea mă atrăgea mai puţin decât în anul precedent, participam la cursuri şi seminare, treceam drept un student conştiincios, serile luam, în sala de lectură, notiţe din bibliografia recomandată. O făceam maşinal, fără prea mare interes.

Deşi sosiţi cu două săptămâni întârziere, nu am ratat începutul anului. Estimp, autohtonii erau duşi să ajute gospodăriile agricole colective din regiune, în principal la culesul cartofilor, produs de bază pentru nordici. Erau cazaţi în barăci, înotau în noroaie, mâncau te miri ce şi mai nimic, câte o ciorbă de la cazan şi hrană rece. În următorii ani am cerut şi noi, străinii, să plecăm cu ei. Am fost refuzaţi, ştia rectoratul ce ştia.

În octombrie i-am scris tatei pentru prima oară despre intenţia mea de a mă specializa în estetică. De unde mi-a venit ideea, nu ştiu. Ascultam concerte simfonice, vedeam spectacole de teatru. Am participat la o discuţie despre „metoda Stanislavski". Intenţionam să scriu un referat despre Constantin Dobrogeanu-Gherea. Încă nu audiasem vreun curs de estetică.

Pe 29 octombrie mi-am dat restanţa la „Biologie şi darwinism". Am răspuns întrebărilor cu privire la dezvoltarea celulelor, teoria lui Lamarck şi, desigur, contribuţiile lui Trofim Lîsenko, aflat în graţiile lui Stalin şi, drept urmare, pe culmile gloriei sale efemere.

Majoritatea disciplinelor erau aservite ideologic. Astfel, pentru aprofundarea „genialei” lucrări a tovarășului Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*, a venit de la Moscova să ne țină o conferință însuși profesorul Feodor Konstantinov, principalul teoretician al materialismului istoric, viitor academician.

Materialismul istoric ni l-au predat doi dascăli cu nume apropiat, Zotov și Izotov. Ne amuzam de ei. — Ce-i deosebește? — Doar o literă! Nu era strictul adevăr. Zotov avea pregătire de istoric. Izotov era un primitiv. Avea și un tic verbal, care reapărea la câteva fraze, *sobsvenno govoria* („la drept vorbind”); dar pronunța al doilea cuvânt cu accent ucrainean, *hovoria*. Nu se abătea o iotă de la canonul prescris. Nu am învățat nimic din cursul lui.

Ca invitat al facultății, un curs special ne-a ținut profesorul Mihail Serebriakov. Participase la mișcarea revoluționară rusă de la începuturi, era membru de partid din 1904, exilat în Siberia Orientală, de unde fugise la Berlin, absolvise Universitatea din Petrograd, fusese în Leningrad profesor și rector. Acum avea 71 de ani. Atașat ca un curs special celui de „marxism-leninism”, trata gândirea tânărului Marx. Ca și Gaál Gábor la Cluj, nu trecea de primele scrieri ale dascălului întemeietor.

Așadar, în diferite locuri, personalități agreate de putere recurgeau la tehnica refugiului în faze incipiente sau lăturalnice ale istoriei muncitorești și marxiste, pe cât posibil fără a se implica în prezentul ideologic. Așa va proceda și celebrul, în RDG, economist Jürgen Kuczynski, primul președinte al Societății de prietenie germano-sovietică, autorul enormei serii de volume *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* (*Istoria situației muncitorilor în capitalism*).

Kuczynski nu era egalat în performanțele științifice nici de Gaál, nici de Serebriakov. Prezența printre noi a bătrânului aureolat a reprezentat, totuși, o gură de aer în puzderia de comentarii pe marginea raportului dintre „bază” și „suprastructură” sau poziția autonomă a limbii în viziunea neasemuitului corifeu al popoarelor.

Examenele din sesiunile de iarnă și de vară cuprindeau multe discipline. Țin minte dintre ele doar câteva.

Bazele marxism-leninismului (partea a doua) acopereau ultimele șase capitole din *Cursul scurt*, suplimentate de texte, în ordine descrescătoare ca pondere, din Stalin, Lenin, Marx și Engels.

Materialismul dialectic și istoric trata anume partea de materialism istoric, obsesiv centrată, din nou, pe broșura *Marxismul și problemele lingvisticii*.

În paralel se desfășurau Istoria modernă și contemporană, cea contemporană din 1918 până în 1939; și Istoria URSS.

Alături de Limba rusă, prelungită pentru noi trei ani, și limba străină de anul trecut, în cazul meu germana, acum figura și un colocviu de Limbă latină. E curios cum nici una din acestea trei nu apar în atestatul anexat Diplomei de absolvire.

Bazele fizicii contemporane le-am amânat pentru anul următor. (Colegul meu ceh Müller a reușit, din amânare în amânare, să încheie facultatea fără acest examen.)

Important e însă că se preda puțină filosofie propriu-zisă, iar istoria filosofiei, la rându-i ciuntită – doar din anul III. Acel „*K*” de la începutul multor titluri de scrieri, uneori detaliat prin „*K voprosu o*”, poate fi tradus prin: „despre”, „relativ la”, „cu privire la”, „privitor la”, „contribuții la”, „în legătură cu”. Or, exact acest lucru se petrecea cu învățământul filosofic. Întâi, era redus la cele „trei părți constitutive” ale marxismului. Apoi, îl împrejmuiau matematica, fizica și biologia, psihologia, pedagogia și practica pedagogică, istoria partidului, istorii naționale și universale. Cât privește efectiva filosofie, atât istoria, cât și teoria intrau în vizor mai ales în sensul pe care rușii i-l atribuie sintagmei *vokrug da okolo* – adică „în jur și pe aproape”, cam ceea ce înțelegem prin „te miri ce și mai nimic”.

S-a încheiat și acest al doilea an. Întoarcerea acasă era programată tot prin Moscova. Acolo s-a constatat că nu mai erau bilete pentru trenurile directe spre Iași. Șeful Gării Kiev ne-a asigurat însă că, atașându-ne la o garnitură într-o direcție sudică, va telegrafia ca, la momentul oportun, vagonul nostru să fie decuplat de rest și atașat alteia în direcția Ungheni.

Cei aproximativ 30 de studenți români, aflați în vagonul cu mai multe locuri, am trăit la început ca boierii, aveam paturi berechet, mâncare, băutură; și mai și contemplam pe geam peisaje ucrainene necunoscute. În stația Razdelnaia, nod de legătură feroviară către Odessa, Jmerinka și Benderî (Tighina actuală), am fost într-adevăr trași pe o linie lăturalnică. Pe urmă a sosit și trenul căruia trebuia să-i fim anexați; dar, stupoare, a plecat mai departe fără noi.

Era arșiță, în mijlocul câmpiei aride cu o singură căsuță. L-am căutat pe impiegatul de acolo. Fâstâcit, a recunoscut că vârâse într-un sertar telegrama cu pricina și o uitase. Atunci? Ne va atașa – a spus – la un tren de marfă, dar numai pentru o scurtă porțiune de drum. Așa voia să scape de noi.

Am ajuns astfel în ceea ce s-ar putea numi „trenul-fantomă”. Marfarele n-aveau lumină în vagoane, dintr-al nostru lipsea și perechea de însoțitoare. După o noapte de beznă, cu apa pe sfârșite, am trecut Nistrul și am ajuns la Bălți. Aveam de așteptat câteva ore, am făcut turul părții centrale din oraș, am cumpărat câte ceva de-ale gurii.

Un alt marfar ne-a dus la Ungheni. Mai era mult până să sosească acceleratul, așa încât vameșii, tot pentru a se descotorosi cât mai repede de oaspeții nepoftiți, ne-au urcat pe o platformă deschisă, de regulă destinată vitelor. O locomotivă ne-a trecut Prutul, la Iași.

După o altă așteptare, cu biletele expirate, conductorii ne-au lăsat să înnoptăm trântiți pe coridor. La București am ajuns extenuați, înfometați, murdari. Eu mai aveam de călătorit – pentru ultima oară – la Brașov.

În Strada Dr. Vasile Saftu 11 m-am putut, în fine, spăla și odihni.

Și în timpul drumului cu peripeții, și în repovestirile lui îmbogățite cu unele adaosuri fanteziste, rareori m-a părăsit buna dispoziție. Mi s-a părut o aventură hazoasă: atât.

# 46

Am revenit la Leningrad la începutul lunii septembrie 1951. Am fost temporar cazați tot în camera 69, de astă dată nouă studenți din același an universitar, cu unul în plus față de anul precedent.

În decembrie ne-au mutat, de la etajul VI la III (după numerotarea rusească, așa cum am menționat, cu unul în plus față de a noastră), în camera 28, mai „cochetă”, pe latura stângă a semicercului din fața scărilor, alături de sala de lectură a căminului, sub care, la etajul II, se afla bufetul.

Ne-am aranjat mai bine, trei români și doi cehi. L-am ales responsabil de cameră pe Volodia (Vladimir Blajek). Ne punea să facem curat cu schimbul. În spatele unui cearceaf pe post de draperie, ascunzând spre ieșire colțul dintre dulap și perete, azvârleam tot ceea ce nu voiam să se afle la vedere: îi ziceam „secția de cadre”, unde nici unui vizitator nu i se recomanda să-și bage nasul – la propriu. La începutul semestrului următor, cu 860 de ruble strânse în comun din burse, am cumpărat un aparat de radio „Neva”: de-acum nu mai eram la cheremul difuzorului montat în fiecare cameră.

Matinal, Volodia ne trezea cu forța la ora 8. Îmbucam în grabă, la bufet, un ceai și pâine cu brânză sau magiun. Fugeam la cursuri și seminare, care începeau de la 9 și, cu o pauză de prânz, durau până la ora 15 sau 17. Zilele libere le rezervam bibliotecii. Eu mergeam, de obicei, la sala de științe sociale a filialei Bibliotecii Centrale „Saltîkov-Șcedrin”, de pe cheiul Canalului Fontanka.

A fost un an didactic împovărător. Am urmat, pe parcursul ambelor semestre: Economia politică (acum, cea capitalistă, anul următor se va preda cea socialistă); Psihologia; Pedagogia (pe viitor completată cu Practica pedagogică); Bazele fizicii contemporane.

Din toate aceste materii am susținut colocvii la sfârșitul primului semestru. În sesiunea de iarnă am avut, în schimb, cel mai greu examen, la Istoria filosofiei universale, cu Zoia Meleșcenko. În sesiunea de vară li se vor adăuga și materiile enumerate, împreună cu Istoria filosofiei ruse.

E dificil de crezut că toată istoria filosofiei universale a fost comprimată într-un unic semestru. Chiar dacă se oprea la Marx, tot cuprindea un material enorm.

Handicapul, deocamdată insurmontabil, îl reprezentau cele două hotărâri de partid nimicitoare: una la adresa volumului al III-lea din *Istoria filosofiei* (editată de Institutul de Filosofie al Academiei de Științe în 1943, supusă unei critici distrugătoare în 1944); alta privitoare la volumul lui Gheorghi Aleksandrov, *Istoria filosofiei vest-europene* (apărută în 1945, reeditată în 1946, făcută zob, în maniera sa cunoscută, de către Andrei Jdanov, în 1947). „Criticile” vizau, în principal, rolul acordat „idealismului clasic german”, pe motiv că, din cauza războiului antihitlerist, era prohibit orice ține de cultura germană, cu deosebire gândirea filosofică. Și nu mai conta întemeierea gândirii lui Marx anume pe „filosofia clasică germană”, îndeosebi pe tratatele lui Hegel,

pe care, de altfel, și Lenin le adnotase scrupulos în ceea ce avea să poarte denumirea de *Caiete filosofice*.

Din cauză că-i prezentaseră obiectiv, în cursurile lor, pe edificatorii moderni de sisteme – Kant, Fichte, Schelling, Hegel –, foști profesori renumiți, moscoviți și leningrădeni, fuseseră (în cel mai bun caz) exilați în depărtate orășele de provincie, de unde reveniseră abia după moartea lui Stalin, în timpul ultimilor mei ani de studiu, și fuseseră reîncadrați la universitățile lor de baștină. Pe unul dintre ei, specialist excelent, îl voi avea profesor la Seminarul special de istoria filosofiei străine (literal: *zarubejnoi*, „de peste hotare") și la examenul de istoria filosofiei din anul de aspirantură.

Penuria gândirii postbelice explica restrângerea la un semestru a istoriei filosofiei universale. În esență, cursul și seminarul aferent treceau în revistă două etape principale, Antichitatea greacă și Modernitatea vest-europeană, cu minime referiri la Evul Mediu și ocultarea evoluției gândirii filosofice de după Marx. Printre rarele texte de autor citite, au figurat un dialog de Platon (nu mai țin minte care anume), fragmente din *Metafizica* lui Aristotel și din *Etica* lui Spinoza. Am notat în caiete studențești enunțurile lor de bază. Esențial era însă voluminosul manual oficial. Ni se dădea voie să-i adăugăm puține comentarii, unele nu lipsite de calități științifice, îndeosebi cele semnate de Valentin Asmus, dar și *Studii de istorie a filosofiei antice*, de Lurie (îmi scapă prenumele autorului). În principal, trebuia să memorăm succesiunea gânditorilor, locul lor în epocă, ideile filtrate prin dihotomiile oficiale, „materialism *vs* idealism", „dialectică *vs* metafizică", termenul din urmă folosit într-o altă accepțiune decât cea îndeobște uzitată. Rezumam presocraticii; detaliam obiecțiile lui Aristotel la adresa lui Platon; treceam prin epicureismul roman. Apoi urcam, prin Renaștere, fizicalismul englez și iluminismul ateu francez până la – în enunțuri generale – idealismul german și, la antipod, Ludwig Feuerbach.

În ciuda acestor restrângeri și a prezentării curentelor filosofice sub formă de pastile gata mestecate, examenul s-a dovedit cel mai dificil dintre toate, întrucât presupunea totuși un imens volum de cunoștințe. În săptămânile dinaintea lui, mi-am asumat rolul de supraveghetor al pregătirii grupului nostru. Ne-am încuiat în cameră, deschizând ușa numai spre a prelua prânzul și cina pregătite de fetele din camera vecină. Am instituit o adevărată teroare: stăteam la masă și le citeam manualul, îmi puneam colegii, trântiți în paturi, să repete enunțurile, să memoreze nume, date, idei. Le acordam câteva pauze scurte, iar seara o plimbare pe malul Nevei, în rest toceală și iar toceală, iar eu îi tocam vârtos. Atunci mi-am dovedit și rezistența la buchiseală, și predispoziția de a-mi impune felul de a fi, chiar dacă în aparență sunt concesiv.

Am reușit. Toți cei cinci am luat nota maximă, *otlicino*, „excelent". Dezastrul s-a produs imediat după aceea: în urma acestui regim impus, Eftimie Matei a clacat nervos. Făcuse o claustrofobie; a ieșit din cămin și a refuzat să se întoarcă, umblând hai-hui pe chei, spunând că îi vine să se arunce în apă. Târziu și cu greu am reușit, Gyuri Fischer, Janina și cu mine, să-l readucem în cămin. Janina a început să-l trateze cu niște pastile misterioase, „antidepresive excelente" – erau simple cașete de aspirină – care și-au făcut imediat efectul. A trebuit totuși să se întremeze vreo două săptămâni într-o casă de odihnă.

La Istoria filosofiei ruse se studia filonul ce urca de la primii gânditori, prin iluminiști, confruntarea „occidentaliștilor" cu „slavofilii", cu accent pe „democrat-revoluționari", narodnici și Plehanov. Deși lectorul A. Galaktionov era un om doct, din filonul spiritualist a trebuit să se rezume la Radișcev și Ceaadaiev, ocultând atât gândirea politică liberală, cât, mai ales, „școala lui Soloviov", cu atâția urmași emigrați în Occident. N-a fost un examen ușor, a fost de altfel singurul pe care Janina, din ambiția de a avea numai „cinci-uri" în carnetul de note s-a văzut nevoită să-l repete, fiindcă la prima susținere fusese depunctată: precizase inexact orientarea politică a lui Aleksandr Radișcev, pe care nu-l citise. Dedusese logic că acesta trebuia să fi fost adeptul monarhiei constituționale; dar nu, sub influența ideilor Revoluției Franceze și din cauza persecutării lui de către Ekaterina a II-a, în exploziva sa *Călătorie de la Petersburg la Moscova* și în eseurile sale filosofice *Despre om, despre moartea și nemurirea lui* (scrise în exil, publicate postum) se dovedise a fi un adept al formei de stat republicane. Detaliu de netrecut cu vederea.

La Economie politică, partea despre capitalism n-a fost lipsită de interes; se axa pe *Capitalul*, din care am încercat să pătrund măcar capitolul unu, „Marfa" (elaborat ca o proprie „fenomenologie a spiritului" economic), paragrafele cu privire la valoarea de întrebuințare, valoarea de schimb, fetișismul mărfii. În schimb, cursul ulterior de economie socialistă va debuta concomitent cu publicarea noii lucrări „geniale" a tovarășului Stalin, *Problemele economice ale socialismului în URSS* (1952), din buchea căreia n-a mai fost chip să evadăm.

Psihologia și pedagogia nu mi-au creat probleme. În schimb, cu fizica am avut multe dificultăți. Nevrând să amân examenul, am învățat pe de rost sute de formule, fără să le înțeleg. La examenul pe care l-am dat împreună cu studenții anului II, unde am primit un subiect despre teoria relativității, am umplut mai multe table cu ecuații și calcule. Dacă profesorul m-ar fi oprit pentru vreo explicație, aș fi dat de dracu'. Dar a fost atât de mulțumit de cunoștințele mele vaste, încât mi-a trecut de îndată doritul „cinci" în carnetul de note (*zaciotka*). Janina nu uită până azi cât a fost de uluită, urmărindu-mi din bancă demonstrația savantă de la tablă.

În acel an am fost puși să frecventăm și *voennoie delo*, „pregătirea militară". În subsolul facultății era amenajată o cameră, având în mijlocul ei o ladă mare cu nisip, pe care ofițerul instructor ne punea să mutăm figurinele reprezentând infanteria, tancurile, aviația și să argumentăm rostul mișcărilor tactice. N-am înțeles nici teoria, nici practica aferentă. Totul îmi părea confuz. Iar colonelul care ne instruia era total obtuz. A trebuit să susțin, totuși, colocviul pretins. Din fericire, curând va veni ordinul ca străinii să fie exceptați de la această instrucție, pentru ca nu cumva să afle niște secrete militare.

(Când voi reveni în țară, va fi prea târziu pentru militărie. Voi fi convocat să-mi reglementez situația militară. Dictându-mi datele personale, iar la studii spunând că sunt „candidat în științe", subofițerul care îmi nota răspunsurile m-a întrerupt nervos: — Bine-bine, dar școala medie ai terminat-o? Și mi-a eliberat livretul cu specificarea „soldat neinstruit", ceea ce am și rămas toată viața. E drept că, în rând cu celelalte cadre didactice, voi participa la

exercițiile „gărzilor patriotice", duminicale. Era o totală pierdere de timp. Ne îmbarcau în camioane, ne duceau pe câmp sau la poligon. Când ajungeam la „trageri", ofițerul avea o singură grijă: să îndreptăm pușca spre țintă, nu cumva să ne nimerim unul pe altul. Apoi strângea cartușele goale, ca justificare a focurilor trase. În rest, erau ore tocmai bune pentru șuete.)

În acel an, bursierii români au sporit ca număr. La „Mîtnia" ajunseserăm, cu noii veniți la începutul anului și cu cei întârziați, din diverse motive, spre 50 de studenți și aspiranți. Datorită extinderii, activitatea organizației „pământenilor" crescuse și ea. Au avut loc reuniuni orășenești și locale. La nivelul conducerii tuturor institutelor de învățământ superior leningrădene au fost desemnați doi dintre aspiranții Universității: juristul Ladislau Lőrincz, ca secretar, economistul Ervin Hutira, ca adjunct.

(Întorși în țară, aceștia vor parcurge cariere de nivel mediu. Lőrincz provenea dintr-o familie brașoveană de muncitori. Va lucra la Ambasada României din Viena, la Institutul de Științe Juridice, la Școala Superioară de partid „Ștefan Gheorghiu", iar în anii postdecembriști – și ca expert juridic al UDMR. [Prima lui soție va fi Mariana Celac, aflată printre noi la Facultatea de Matematică, după ce terminase liceul la 15 ani și fiind, ca atare, cea mai tânără studentă a noastră, un soi de *Wunderkind* („copil-minune"). Impunea și prin faptul că era fiica celui dintâi primar comunist din România, de la Craiova, un om extrem de plăcut și de simpatic, de altfel. În urma inițiativei proprii, Mariana a rămas în țară, terminând Matematica la București, iar ulterior a urmat cursurile Institutului de Arhitectură, cu o bursă de specializare în Japonia. Din anii '90, a activat în „Grupul pentru Dialog Social".] Hutira avea un tată miner băimărean și un frate mai mare care a condus o vreme Securitatea din Cluj. Va fi îndelungă vreme prorector la „Ștefan Gheorghiu", apoi mutat, din cauza soției sovietice, la Institutul Politehnic. Și Lőrincz, și Hutira sunt decedați.)

Pe mine colegii universitari m-au ales, în septembrie, în una din cele două funcții de secretar adjunct din *zemliacestvo*, responsabil pentru cultură și educație; și în februarie viitor – secretar, de astă dată cu trei adjuncți. Am îndeplinit această funcție până la finele semestrului. Am convocat reuniuni în cămin, am ținut scurte prelegeri despre țară în uzine, la alte facultăți, în școli, am intrat în corul universitar al studenților români, apoi, luându-mă după Janina, chiar în echipa de dansuri populare; înțolit țărănește, cu clop pe cap și opinci în picioare, dar mai ales încins cu un brâu lat, mi se spunea că arăt ca un chiabur.

Ca secretar urmăream rezultatele obținute de colegi la examene. Întâmplător le am notate. În primul semestru, ai noștri, de la Universitate, obținuseră o medie de 4,80 (comparativ cu media pe oraș de 4,52), din maximul posibil de 5.

Grupul de filosofi, majoritar studenți și câțiva aspiranți, a crescut și el. După cum am mai spus, noi, cei aflați în anul III, rămăseserăm trei. În anul II actual au fost, inițial, tot trei băieți, acum li s-au adăugat două fete, transferate de la Moscova. Afluxul a continuat aproximativ în aceeași proporție în 1951 și în anii imediat următori, 1952 și 1953. Cei nou-selectați aveau originea socială din ce în ce mai „sănătoasă", proveneau din familii de muncitori

industriali sau țărani săraci. Apoi, numărul studenților va scădea treptat; la filosofie vor rămâne, pentru câtva timp, mai degrabă aspiranți, dar chiar și aceștia mai numeroși la Moscova decât la Leningrad.

În cămin a constituit o noutate sosirea unor grupuri masive de chinezi și de est-germani.

De chinezi n-aveam cum să ne apropiem. Li se oferise un an de pregătire, exclusiv pentru însușirea limbii ruse. Sosiseră cu câte o imensă valiză de piele neagră, cu toate cele necesare: palton, costume bleumarin cu tunici încheiate până în gât (purtate și acasă de majoritatea orășenilor), lenjerie de corp, ciorapi, pantofi și bocanci, toate nou-nouțe și pe măsura lor.

Erau modești, harnici, disciplinați. Se purtau amabil, curtenitor, mereu cu zâmbetul pe buze. Trăiau în grup, se duceau împreună la lecții, comunicau între ei. Își pregăteau masa în comun. Am urmărit prepararea mâncării în bucătăriile aflate la fiecare etaj. Fierbeau în cazane bucăți mari de carne și verze tăiate în sferturi. Era hrana lor zilnică, la prânz și seara, cu niscaiva condimente locale și cu mult orez. Cantitatea necesară de orez li se trimitea de acasă în saci. Nu cumpărau mai nimic în plus, nici hrană, nici îmbrăcăminte. O parte din burse o restituiau Ambasadei. Din cauza distanței enorme, se întorceau în China din două în două veri, în cea intermediară rămânând în cămin.

O pereche de aspiranți cărora li se născuse la Leningrad un copil îl va trimite pe acesta acasă, în grija bunicilor, înainte ca el să împlinească doi ani. Ne-au explicat: dacă ar sta mai mult într-un mediu lingvistic străin, n-ar învăța niciodată ca lumea limba chineză, în speță graiul *han*. Deocamdată, petrecându-și tot timpul la o creșă rusească, își corecta conștiincios părinții la... limba rusă.

Est-germanii au sosit în căminul nostru, în toamna anului 1951, tot atâția câți ne adunaserăm, noi, românii, în decursul anilor. Desfășurau totul după proverbiala lor *Ordnung*. Această meticulozitate o impuneau, nu fără folos, celorlalți străini sau băștinașilor cu care conviețuiau în camere.

Diemuth, colega de cameră a Janinei, avea un prieten tot din RDG, pentru care pregătea în fiecare dimineață micul dejun. Tăia cu precizie feliile de pâine albă, înlăturându-le pe cele mai groase, pe cele satisfăcătoare ca dimensiune și formă le ungea cu un strat uniform de unt, punea deasupra salamul găsit în comerț, în varianta lui simplă (*liubitelskaia kolbasa*) sau afumată (*kopcionnaia kolbasa*). Pregătea ceaiul, cu felii de lămâie și zahăr. „Domnul și stăpânul" apărea la masa gata pusă, mânca singur, cu iubita veghind în spatele scaunului, în picioare, desfășurarea ceremonialului.

Tot Diemuth, provenită dintr-o familie de mineri, pe lângă că i-a relatat Janinei comportamentul soldaților ruși (despre care am pomenit în partea brașoveană), i se plângea de inexistența, în magazinele rusești, a cuțitelor de cojit cartofi și a periilor de curățat sticlele; ustensile a căror lipsă noi, nici măcar cei proveniți dintr-un mediu burghez, nu o remarcaserăm.

Apropo de perii și periuțe. Un neamț proaspăt sosit apărea dimineața la spălător, unde nu dispunea decât de apă rece, cu o sacoșă de săpunuri, creme, perii, prosoape. Se dezbrăca gol pușcă și începea să-și spele tacticos, una după

alta, părțile trupului, fiecare cu alt burete. Ne-am sesizat atunci când a ajuns la organul cu pricina, pe care și-l ținea întins, frecându-l cu o periuță specială și uscându-l apoi cu un prosopel distinct. Ne uluia scrupulozitatea lui, față de repezeala cu care ne spălam noi, în câteva minute, fața, dinții, mâinile.

La fel de tipicar se comportau nemții în sala de lectură. Subliniau textul citit cu creioane de culori diferite și neapărat cu rigla, pentru ca liniile să fie drepte. La fel, notau în caiete ideile cu stiloul, dar subliniindu-le pe cele mai importante cu creioanele lor multicolore.

Erau singurii care se administrau fără greș. Nu își cheltuiau toți banii. Dacă rămâneam lefteri, știam că putem împrumuta de la ei câteva zeci de ruble până la următoarea bursă lunară pe care urma s-o primim, jumătate din casieria Universității, jumătate prin intermediul Ambasadei.

Minuția organizării traiului lor se extindea de la învățătură până la intimitate. Am mai amintit de interdicția de a întreține relații amoroase cu localnicii/localnicele – ulterior abolită. Între timp, nemții își amenajaseră la ultimul etaj al căminului o bibliotecă de împrumut, pe care o înzestraseră și cu o canapea. Se spunea că ar fi afișat acolo o listă, cu nume, zile, ore. Perechile constituite în cămin urcau și se hârjoneau de-a lungul intervalului planificat.

Rețin aici și două întâmplări semnificative, deși ele au avut loc în următorul an universitar. (Le-am menționat și în studiul „Amintiri adverse”, din volumul *Prejudecăți și judecăți*).

În căminul nostru au nimerit în aceeași cameră un rus și un neamț, ambii ceva mai în vârstă. Culcați în paturi vecine, își depănau amintirile. Și unul, și celălalt fuseseră soldați, luptaseră pe front. Localizându-și câmpurile de luptă, au identificat unul comun. Iar în tranșeele de pe aceeași porțiune de front se aflaseră față în față – ca vrăjmași. Nu era exclus să fi tras fiecare asupra celuilalt. Acum erau colegi.

(Mențiuni. Prima: la noi era inimaginabil să fie trimis în Rusia un fost combatant pe Frontul de Est sau măcar vreunul născut în Basarabia și rămas în România postbelică; dar, întrucât către finele războiului naziștii au tot scăzut vârsta chemării sub arme, autoritățile „redegiste” n-aveau cum să-i ocolească cu totul pe foștii soldați. A doua: rușii erau prelucrați că oricine venea din „democrațiile populare” se cuvenea tratat ca prieten, chiar dacă fusese cetățean al unei țări ostile; aveam să ne convingem de roadele acestei învățături nu numai pe tot parcursul studenției, când nimeni niciodată nu ne-a reamintit fostele beligeranțe, ci chiar și în Stalingrad, unul dintre popasurile noastre din călătoria caucaziană de după licența mea.)

În timpul revelionului din 1952-1953 s-a petrecut următorul incident. Lőrincz Kálmán, cu același nume, dar mai tânăr decât secretarul organizației noastre orășenești, provenit din secuime, s-a îmbătat criță și l-a sechestrat în cameră pe colegul est-german; baricadat împreună cu prizonierul lui, l-a apostrofat pe acesta ca „hitlerist”, l-a legat de pat și l-a amenințat cu bătaia. Au urmat lungi pertractări până să ne lase să intrăm ca să eliberăm captivul.

S-a ales cu o „judecată” colectivă. Ambasada de la Moscova cerea trimiterea făptașului acasă. Majoritatea susținea aceeași pedeapsă. Janina și cu mine,

deja căsătoriți, am făcut opinie separată: a fost beat, nu avea cum să raționeze, să fie doar sancționat. Argumentele noastre au fost respinse, nimerind noi înșine în condamnabila postură de „împăciuitoriști”. S-a votat, aproape în unanimitate, retrimiterea vinovatului în țară. Votul nostru împotrivă a fost denunțat într-un articol din gazeta de perete românească din cămin.

N-am spus însă poanta întâmplării. Lőrincz îl făcuse „criminal”, „fascist”, „nazist” pe președintele grupului de studenți din RDG. Era un băiat pirpiriu, cu ochelari, timid, dar fruntaș la învățătură. Nu altercația secuiului vânjos cu un băiat slab dădea însă poveștii haz. Numele neamțului era Benjamin. Mama lui, Hilde Benjamin, pe vremea aceea ministru al Învățământului în țara sa, fusese închisă într-un lagăr de concentrare pentru activitate comunistă. Iar fratele ei, unchiul băiatului, era nimeni altul decât Walter Benjamin, scriitorul și filosoful care se sinucisese în 1940 lângă Port-Bou, în Pirinei, de groază că nu va apuca să traverseze munții până în Spania pentru a se salva; și ale cărui eseuri istorice și estetice îi vor aduce o faimă mondială, asociată „Școlii de la Frankfurt”. Iată pe cine se găsise prostănacul nostru cherchelit să țintuiască la stâlpul infamiei ca hitlerist.

Janina a tot apărut în rememorările acestui an universitar. Asta, pentru că în cursul lui viețile noastre s-au intersectat – pentru totdeauna. Antecedentele ei familiale și personale le voi evoca în următorul capitol. Acum circumscriu „prezentul”.

A sosit la Leningrad puțin după începutul anului universitar. Obținuse transferul de la Institutul Poligrafic din Moscova, Facultatea de Redacție și Edituri, unde absolvise primul an; dar și-a dat seama de inutilitatea pregătirii pentru o muncă redacțională în limba rusă, pregătire cu dificultăți tot mai mari și aflată în afara intereselor ei. La unul dintre seminare, de exemplu, li s-au împărțit niște texte în proză, cu solicitarea de a le transpune în versuri. Necunoscând încă mai nimic din limba rusă, reușise, în loc de versuri, să umple foile de hârtie... cu lacrimi.

A venit la Facultatea de Filosofie cu o colegă, la rândul ei mutată de la institutul moscovit pentru bibliotecari. (Zizica Pîciu, provenită dintr-o familie proletară, foarte săracă, era plină de resentimente la adresa celor care nu suferiseră de foame și frig în „regimul burghezo-moșieresc”. Pe Janina reușise s-o terorizeze pe această temă, ducând împotriva ei o adevărată luptă de clasă și reușind, în cele din urmă, să-i dezvolte un acut sentiment de vinovăție pentru faptul de a fi trăit, materialmente, bine în trecut.) Au fost găzduite temporar în „izolatorul” (camera pentru bolnavi ori convalescenți) de la parterul fostului nostru cămin, pe Linia 5 a Insulei Vasilievski. Curând li s-a găsit câte un loc pe „Mîtnia”. Janina stătea alături de noi, tot într-o cameră de cinci locuri: împreună cu o nemțoaică, o unguroaică și două rusoaice. Am făcut cunoștință. Reușise să intre direct în anul II, acceptându-i-se echivalarea câtorva examene susținute la Poligrafie și în anul universitar bucureștean de filosofie: Matematica, Istoria, Limbile străine, Bazele marxism-leninismului.

Cei cinci băieți din camera noastră și trei fete (Janina și Ibolya, de alături, plus Szobcsák Teréz, care se va mărita cu Gyuri Fischer) am decis să întemeiem

o asociere botezată *kolhoz* („gospodărie colectivă”), unde însă numai cina să fie comună. Cu schimbul, procuram alimente, le pregăteam și le serveam. Ne costa de persoană vreo 4 ruble; cina se servea la nouă seara. Fischer ne-a oferit o specialitate siberiană răspândită în toată Rusia, colțunași cu carne (*pel’meni*). Se găseau în magazine, gata pregătiți, congelați. Când mi-a venit mie rândul, am cumpărat opt cotlete, untură, cartofi, castraveți murați; iar data următoare – tot atâtea bucăți de ficat, servite cu cartofi și castraveți. Odată însă, vrând să fac economii, m-am gândit să pregătesc macaroane cu brânză. Am pus macaroanele în apă rece, la fiert. În seara aceea s-a recurs la bufet, întrucât nimeni n-a putut îngurgita papul rezultat din arta mea culinară.

Așa am încercat să mă familiarizez cu meseria pe care mi-o recomandase la un moment dat mama, în fantazările ei permanente. Gătitul le era mai la îndemână fetelor, cu toate că Janina nu-l practicase nici ea până atunci, ci mult mai târziu, pătrunzându-i, tot cu cartea în mână, secretele. În timpul sechestrării colegilor mei pentru pregătirea examenului de Istoria filosofiei universale, ele ne ofereau și prânzul.

Camaraderia noastră în doi s-a limitat multă vreme la lungi plimbări și schimb de opinii, exclusiv în românește – ea, deși stăpânea alte limbi străine, nu știa nici o boabă de maghiară. Îmi cam asumam postura de mentor, nu numai pentru că eram cu doi ani mai vârstnic, dar, pasămite, din cauza surplusului de experiență. O instruiam în munca de organizație. În discuții, încercam să-i temperez entuziasmul pentru muzica romantică, pledând pentru cea preclasică; și atașamentul față de Ilia Ehrenburg, explicându-i sfătos că „deștepții” sunt mai prejos de talentații „nativi”, de pildă – pe baza firavelor mele lecturi școlare –, Camil Petrescu față de Liviu Rebreanu. Îi serveam doct învățături de om matur. I-am detaliat planurile mele de cercetare din anul didactic în curs. (În noiembrie m-a preocupat procesul desprinderii științelor din corpul filosofiei. În februarie am citit articolele lui Lenin despre Tolstoi. În martie am avut o intervenție publică despre atitudinea față de „moștenirea artistică”. Erau tot atâtea teme la modă.)

Arăta mult mai tânără decât era, o fetiță mignonă, slabă, drăguță, vorbăreață. Apăruse la Leningrad bandajată la gât, cu părul tuns scurt, aproape băiețește. Luase, jucându-se cu o pisică, un soi de pecingine ce risca să i se întindă și în păr și pe care o trata mergând la dispensarul specializat, unde aștepta la rând numai cu copii de 3-4 ani. Chiar și mai târziu, după ce s-a măritat, era confundată cu o adolescentă. Odată, ducându-se la filiala Bibliotecii Publice de pe Fontanka, portarul o oprise cu avertismentul: — *Devușka, iunoșeski’ zal zakrît na remont* („Fetițo, sala pentru tineret e închisă pentru reparații”). A trebuit să se legitimeze cu carnetul de student pentru a putea intra la bibliotecă.

I-am arătat împrejurimile. Pentru a-i risipi entuziasmele naive și a o pune în contact cu „realitatea”, am dus-o, împreună cu Fischer și cu Matei, la „Căminul cultural”, ticsit de bețivi și curve, de la capătul Bulevardului Mare al Insulei Vasilievski. Am reușit s-o șocăm.

De obicei ieșeam însă în doi, fie în centru, fie în cartierul nostru „petrogrădean”. În aceste peregrinări mi-am completat și propriile cunoștințe despre cartierul Petrogradskaia Storona.

Locuiam pe chei. Puteam trece podulețul spre Catedrala Petru și Pavel. Puteam merge de-a lungul Nevei Mici, între Podul Constructorilor (apoi, al Birjei) și Podul Tucikov. Puteam să ne plimbăm în spatele căminului, prin Parcul Aleksandrovski, care găzduia un mic parc zoologic și un muzeu de artilerie. La capătul parcului puteam „merge la film”, la cinematograful *Velikan* („Uriașul”). Puteam cumpăra de-ale gurii la alimentara de pe Kronverski’ Prospekt. (Parcă atunci se numea Bulevardul Gorki, în orice caz una dintre case purta o plăcuță, menționând că Aleksei Maksimovici locuise acolo după Revoluție. Desigur, se treceau sub tăcere pozițiile sale antibolșevice din primii ani postrevoluționari.) Puteam s-o cotim pe vreuna dintre străzile care se deschideau vizavi de parc, spre stânga, mai des pe strada care purta numele savantului fiziolog Nikolai Vvedenski; iar din ea să ieșim pe un alt Bol’șoi Prospekt (Bulevardul Mare), decât cel de pe Insula Vasilievski, și el foarte lung – de astă dată celebru prin sfârșitul lui Svidrigailov din *Crimă și pedeapsă*, loc al sinuciderii despre care încă nu aveam habar. La mică distanță de intersecția cu Strada Vvedenskaia, pe acest Bol’șoi Prospekt se afla un lactobar, unde, alternativ cu cel îndrăgit de pe Nevski Prospekt, ne puteam ospăta cu *varenniki lenivîie* („colțunași leneși”), înotând în smântână.

Aceasta era zona preferată pe care o străbăteam în hoinărelile noastre timpurii (ca și în cele de după căsnicie), zona „petrogrădeană”, cu parcul, cinematograful, numeroasele străzi la denumirea cărora nu eram atenți: Ulița Dobroliubova, Iablocikova, Zverinskaia, Markina ș.a.; până la următorul pod și prelungirea lui prin încă un bulevard lung, ambele numite atunci după Kirov, iar acum rebotezate în Troițki’ Most (Podul Treimii), și Kamennoostrovski’ Prospekt (*kamennîi ostrov* = insula de piatră). La intrarea pe bulevard se înălța și o moschee colorată în albastru, cu arabescuri.

Pentru câteva zile de vacanță au venit la Leningrad studenți români din alte orașe. Din Sverdlovsk au sosit Gyuri și Suzi (deja soții Hollós), împreună cu Lya Benjamin, colega lor la Facultatea de Istorie; le-am fost ghid prin oraș, ne-au vizitat și la cămin. După întoarcere, a continuat schimbul de scrisori dintre mine și Gyuri, în maghiară, de câteva ori și cu Suzi, în românește. Lui Gyuri îi făceam reproșuri pentru „moliciunea” lui „pacifistă”; iar asta în ciuda enumerării, mai demult, a defectelor mele: sunt „nehotărât”, „de multe ori fricos”, „o fire închisă”, atras prea mult de „speculații”. Pe atunci ne angrenam voluptuos în exerciții de „critică și autocritică”.

Mai importantă pentru Janina a fost vizita de câteva zile a doctorului Caffé. Într-o scrisoare de-a mea trimisă acasă, aminteam în treacăt că s-a aflat în oraș, ca membru al delegației române de medici, tatăl uneia dintre „doamnele colhozului” nostru. M-am exprimat vag și lapidar, probabil din cauza comportamentului straniu al fiicei sale: din diurna pe care tot nu știa pe ce s-o cheltuiască, tatăl ei oferise o masă la restaurantul celui mai elegant hotel, „Astoria”, din apropierea Catedralei Sf. Isaac, la care ea și-a invitat

toţi colegii de la filosofie... în afară de mine. Rezultatul a fost bănuiala pe care doctorul Caffé avea s-o comunice soţiei sale: că fiica lor ar fi curtată de Gheorghe Fischer. Aveam să ne amuzăm de încurcătura pe care, de fapt, Janina o pusese în scenă. Aşa încât pe tatăl ei nu l-am întâlnit atunci. A fost, oricum, o cină elegantă, cu multe feluri alese din meniu, fără să se uite la preţ. Dar, pentru că nu numai cu pâine trăim, fiica s-a revanşat după plecarea tatălui, cumpărându-mi ca dar, tot din banii pe care-i lăsase doctorul Caffé, de la un anticariat mai elegant de pe Nevski, o carte la care râvneam de mult: *Maeştrii artei despre artă*, în 4 volume, apărute între 1937 şi 1939, o antologie reunind enunţuri ale unor pictori, sculptori şi arhitecţi de vază, din epoca antică până în cea modernă, despre măiestria artelor vizuale. Paradoxal, în cei mai teribili ani politici au fost posibile şi asemenea ediţii valoroase: o dualitate ce nu absenta nici din practica literară, muzicală, cinematografică – şi nu doar din cea recuperată postum, ci chiar din cea răzbătând prin cenzura stalinistă.

Viaţa ne-a adus însă din nou la realitate.

În prima jumătate a noului an calendaristic, veştile de acasă s-au precipitat. Şi au avut pentru ce să nască îngrijorări, deopotrivă publice şi private. Lună după lună aflam, din presă, acţiuni prevestitoare de furtună.

Anul a început cu o nouă reformă bănească. Leii vechi au fost preschimbaţi în lei noi, cu pierderi masive pentru mulţi.

Plenara CC al PMR, din 26-27 mai 1952, a înfierat „grupul fracţionist antistatal şi antipartinic Ana Pauker – Vasile Luca”, grup considerat de orientare „moscovită”, căruia i se alăturase şi Teohari Georgescu. Toţi trei şi-au pierdut funcţiile de membri în Biroul Politic, de vicepreşedinţi ai Consiliului de Miniştri, de miniştri de Finanţe (Luca), Externe (Pauker), Interne (Georgescu).

Lui Vasile Luca i s-au adus cele mai grave acuzaţii: a sabotat reforma bănească, a subminat economia naţională, a protejat economia capitalistă. Va fi arestat, anchetat până în 1954, condamnat la moarte, pedeapsa fiindu-i comutată în muncă silnică pe viaţă. Grav bolnav şi fără asistenţă medicală, va muri la Penitenciarul din Râmnicu Sărat în august 1963.

Ana Pauker, cea mai cunoscută din grup, dar şi cea mai vulnerabilă prin trecutul ei de activistă a Internaţionalei Comuniste împreună cu soţul, Marcel Pauker, căzut victimă Marii Terori staliniste instrumentate de Ejov (a nu fi confundat cu coaforul de odinioară al Operei din Budapesta, Karl Pauker, prizonier în războiul civil, ajuns să asigure paza personală a lui Stalin – înainte să fie, de asemenea, asasinat), aşadar Ana Pauker ar fi încurajat „devierea de dreapta”. Va mai îndeplini unele însărcinări, după care va fi arestată şi anchetată câteva luni, dar eliberată fără proces. Va trăi izolată în locuinţa ei, răpusă în cele din urmă de cancer.

Teohari Georgescu ar fi adoptat o „atitudine conciliantă”. Va fi arestat şi anchetat timp de trei ani (190 de interogatorii), fără a fi judecat şi condamnat. I se va amputa un picior. Va fi corector, apoi director al Întreprinderii Poligrafice „13 Decembrie 1918” (fostă „Cartea Românească”).

La Plenara CC al PCR, în aprilie 1968, aceştia vor fi reabilitaţi: Ana Pauker şi Teohari Georgescu – politic; Vasile Luca – doar juridic.

Plenara din mai 1952 a demis și pe alți demnitari. Au fost anchetați mai ales apropiați de-ai lui Luca, la Ministerul Finanțelor și Banca de Stat.

Biroul Politic a fost redus de la 13 la 9 persoane.

Urmările „devierii de dreapta" au fost numeroase. Alexandru Drăghici a fost numit ministru de Interne. În septembrie, ministerul se va scinda în Ministerul Afacerilor Interne și Ministerul Securității Statului, Drăghici preluând conducerea acestuia din urmă. Va extinde arestările și anchetările.

Învingătorul absolut, Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost învestit președinte al Consiliului de Miniștri, în locul Dr. Petru Groza (ajuns în funcția decorativă de președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale), iar apoi și președinte al Consiliului Militar Superior, concentrând în mâinile sale toată puterea politică, administrativă și militară.

În atmosfera de suspiciune generalizată, periclitat era oricine, chiar și cei aflați într-un loc de muncă umil, fără vreo legătură cu „deviatorii de dreapta". Părinții mei nu făceau excepție. Tata, mereu hărțuit, a fost nevoit să-și schimbe încadrarea, deși tot în cadrul cooperației de consum; după care a fost declarat burghez indezirabil în Orașul Stalin și, scăpând ca prin minune de expulzarea forțată, s-a mutat, în iunie, la București, aciuându-se pe post de corector la principalul cotidian de limbă maghiară, *Előre*. Pe mama o aștepta șomajul.

Nu mi-au comunicat avatarurile parcurse, nici nu era recomandabil s-o facă în scrisori și nici nu voiau să-mi perturbe studiile. Naiv, îi scriam, în aprilie, tatălui meu: „De la mama nu am știri. Sigur lucrează bine, dar ce – nu știu".

Am susținut examenele de vară.

Janina s-a întors acasă înaintea mea, prin Moscova, cu avionul, dar, nemaigăsind bilet pentru linia de cursă, a fost îmbarcată într-un aparat utilitar, printre mărfurile transportate la București. A fost primul ei zbor, suficient de aventuros.

Eu am rămas la Leningrad, să-mi închei treburile de secretar al organizației universitare: un căpitan care își părăsește vasul ultimul! Nu era vorba însă de scufundarea vasului nostru universitar; el nici nu fusese părăsit de toți „marinarii".

După aflarea execuțiilor politice din țară, Paul Popescu (încă nu și Neveanu), aspirantul în psihologie cu care eram buni prieteni și pe care îl vizitaserăm des în cămăruța în care locuia de unul singur – m-a chemat la el pentru a-mi da sfatul unui om hârșit în multe. Recomandarea lui suna categoric: — Nu te duce acasă, rămâi aici pe timpul verii, spune că ai nevoie să te pregătești temeinic pentru anul viitor; eu, în orice caz, așa voi proceda! Dorea să evite neplăcerile pe care le prevedea ca sigure: se născuse la Huși ca fiu de preot, beneficiase de sprijinul lui Mihai Ralea, dar, mai ales, lucrase, pentru scurtă vreme, la Ministerul de Externe, și anume în calitate de secretar particular al Anei Pauker: în condițiile date – un pericol mortal.

Nu l-am ascultat. Am pornit spre Moscova în jur de 10 iulie. De acolo mi-am continuat drumul cu trenul. Nu trebuia să ajung decât până la București, în Strada Brezoianu nr. 51, unde tata și soția găsiseră o cameră de închiriat la familia Anczel.

În toamnă, când am revenit la Leningrad şi i-am relatat prin ce trecusem, „dom' Paulică" mi-a râs în nas: — Prostule! Nu ţi-am spus? Eu am dus aici o viaţă de boier!

De bucurie că am scăpat teafăr, am comis unicul exces etilic din viaţă: la întâlnirea câtorva studenţi români din cămin, m-am luat la întrecere cu colegi mai experimentaţi în golirea sticlelor de rom aduse cu el de către Aurelian Tache, coleg de an al Janinei – până mi s-a făcut rău. Ani la rând n-am mai suportat nici măcar mirosul de rom.

## 47

La Gara de Nord mă aştepta o surpriză. Pe peronul din dreptul trenului erau aliniate mese şi scaune, toţi cei sosiţi în vacanţa anuală de la studiile din străinătate eram poftiţi să luăm loc; ni s-a pus în faţă câte o fişă de cadre cu mai multe file, ca să completăm rubricile tipărite cu declararea, pe proprie răspundere, a detaliilor biografice.

Îmi cunoşteam „bubele"; în condiţiile luptei cu „fracţiunea antipartinică", ele se agravaseră brusc şi mi-ar fi putut zădărnici continuarea studiilor, cu consecinţele grave pe care acest lucru îl presupunea.

Una dintre aceste bube, tăinuită de către familia Steinberger, nu mai era de actualitate: unchiul Alexandru ieşise din închisoare şi lucra la desfacerea produselor întreprinderii pe care, înainte de arestare, o condusese. Îl puteam trece liniştit la rubrica „rude", ca şi pe restul unchilor şi mătuşilor încă în ţară. Numai în dreptul mătuşii Elisabeta şi al unchiului Emeric trebuia să precizez că locuiesc la Budapesta, aşadar nu în Vestul capitalist.

După cum am mai spus, tatăl meu scăpase de ordinul de expulzare din Oraşul Stalin, se mutase în Capitală, era corector de noapte la ziar, rămăsese membru PMR. Intuiam că situaţia mamei era cea spinoasă: emigrase în Occident, revenise după război în România. Trebuia să fiu precaut – chiar dacă, abia sosit în Gara de Nord, încă nu ştiam că se află sub anchetă şi nu bănuiam deznodământul pe cale de a se produce: eliminarea şi din partid, şi de la ziarul pentru femei unde lucra ca redactor-şef. Ambele mele mame, cea naturală şi cea vitregă, aveau acelaşi prenume: Ana. Numai ultima se numea acum Steinberger; clujeanca figura în acte ca Erdélyi şi publica sub pseudonimul Látó Anna. Fără ca un răuvoitor să sesizeze autorităţile, s-ar fi putut cu greu stabili gradul nostru de rudenie. Am lansat, de aceea, asupra mamei o perdea de fum. Am trecut-o „nemembră de partid", ceea ce era dintotdeauna corect în privinţa actualei soţii a tatălui meu. Speram ca toată atenţia „cadriştilor" să se concentreze asupra lui, în prezent mai puţin vulnerabil.

Am predat foile autobiografice supraveghetorilor procedurii, uitând repede de ele, deşi prevesteau o reverificare atentă de cadre. Janina, sosită la aeroport, n-a fost supusă procedurii umilitoare, e de presupus că dintr-o simplă şi tradiţională lacună în organizarea filtrului instituit.

Pe ea o rugasem să treacă pe la locuința temporară de pe Brezoianu, să-i dea vești proaspete tatălui meu. În memoria lui a rămas o fată tânără care vorbea românește mult și repede, și de la care n-a înțeles mai nimic. În curând aveam să sosesc și eu. Mi s-a amenajat un loc în camera închiriată. Apoi, la rându-mi, m-am dus la locuința părinților Janinei, din spatele Pieței Victoriei, pe Strada Arhitect Louis Blanc nr. 19a. Nu bănuiam că apartamentul respectiv va deveni căminul nostru pentru aproape o jumătate de veac.

M-a primit mama ei. Janina era plecată la mare, să se bronzeze peste cât era, oricum, de negricioasă. (Într-o fotografie cu părinții, ca fetiță mică, seamănă cu o abisiniancă, unii trecători, mângâind-o, s-au și interesat dacă nu e mulatră.) Tatăl ei se afla la lucru, la spital.

Doamna Aurelia Caffé-Teodorescu m-a ospătat cu o gustoasă budincă de vinete cu telemea, explicându-mi felurile de mâncare spaniolești învățate în familia soțului ei, potrivit pronunției sale, probabil aproximativă chiar în dialectul sefard: *ibricus*, sărmăluțe în foi de viță (probabil prin mediere grecească); mezeluri specifice, *sarsicea*, un gen de ghiudem, și *piciuga*, o pastramă din piept de gâscă, puternic condimentată și uscată, iarna, crudă, la vânt; *cașchitas*, o salată din coji de dovlecei, cu o maioneză specială; *caldicu di chezu*, supă de tăiței cu brânză; *albondigas con miringena*, perișoare cu vinete; în fine, aceste vinete cu telemea și unt, la cuptor, *miringena con chezu i manteca*. Bunicii încă foloseau aceste denumiri, ele erau doar mimate în familia doctorului Caffé.

Între timp, gazda își iscodea oaspetele, îl întreba despre familie, studii, preocupări. Isteață, pricepea substratul vizitei protocolare.

În zilele următoare, Janina a revenit acasă, am vizitat-o, l-am cunoscut, în sfârșit, și pe tatăl ei. Am ieșit singuri în repetate plimbări. Am cutreierat Parcul Herăstrău. Mi-a completat poveștile leningrădene cu amănunte despre părinții și rudele ei. Aflam lucruri pentru mine noi, cu privire la traiul și avatarurile din Vechiul Regat. Nu semăna cu mediul de proveniență austro-ungară în care crescusem eu. Era inedit și interesant. Ulterior am avut la îndemână și acte, prin care puteam să-mi completez cunoștințele. Aici mi se pare cel mai nimerit prilej de a le rezuma, în mod voit telegrafic.

## *Flash-back*

Numele Caffé trădează proveninţa. (În Pinacoteca Zwinger din Dresda, vom descoperi tabloul unui pictor cu alt prenume, dar cu numele scris exact ca al ei: Ruben Caffé.) În cazul dat, era vorba de o familie bucureșteană de câteva generații, cu cetățenia dobândită; evrei sefarzi, pe vremuri trecând Dunărea din Bulgaria în Țara Românească, expulzați împreună cu coreligionarii lor din Spania catolică, parcurgând traseul prin Africa de Nord, stabiliți în Imperiul Otoman, unde musulmanii s-au dovedit din nou – ca și în Evul Mediu – mai toleranți față de evrei, permițându-le amenajarea de sinagogi, libera exercitare a credinței iudaice și a meseriilor preferate, de acolo descendenții lor conti-nuându-și peregrinarea spre miazănoapte.

Bunicii se numeau Albert şi Sofia, născută Cappon. El murise de timpuriu (1924), ea îi supravieţuise îndelungă vreme, apucând căsătoria noastră şi naşterea strănepoatei. A decedat în decembrie 1957. Iudee credincioasă, numai în nora ei creştină avea încredere că nu îi va încălca prescripţiile alimentare *kaşer*, pe care urmaşii ei direcţi le cam nesocoteau. A avut trei fii şi o fiică.

Primul-născut în 1894, Mihail, a studiat dreptul; ca perfect cunoscător al limbii franceze, a fost redactor la *Journal des Balcans*, care apărea la Bucureşti, şi corespondent din Capitală pentru un cotidian parizian. În 1916, fiind de curând operat, n-au vrut să-l mobilizeze pe loc, dar el a plecat voluntar pe front. A căzut la Mărăşeşti. Camarazii lui au relatat familiei că l-a împuşcat un neamţ rănit în tranşee şi care flutura o batistă albă, asupra căruia se aplecase cu intenţia de a-l ajuta. Se află pe lista studenţilor jurişti căzuţi în Primul Război Mondial, gravată pe placa de marmură fixată pe peretele de la intrarea în Facultatea de Drept a Universităţii din Bucureşti. Numele îi figurează şi pe un monument statuar din dreptul intrării în cimitirul sefard Bellu.

Fraţii lui, medicul Leon şi inginerul Coliban, împreună cu sora Didina, i-au cultivat amintirea ca pe a celui mai promiţător intelectual dintre toţi.

Leon Caffé s-a născut în 6 iunie 1896, la Bucureşti. A urmat Şcoala „Enăchiţă Văcărescu", Liceul „Mihai Viteazul", Facultatea de Medicină şi Chirurgie a Universităţii din Bucureşti. I-am văzut, în actul de absolvire, notele la clasele de liceu din secţia reală (V-VIII): cele mai multe de 7 şi 8, dar şi mai mici, o singură dată, la o materie secundară, mai mare. Ca „doctorand" (titulatura studenţilor medicinişti) a fost mobilizat în 1916-1918. A plecat, ca sanitar auxiliar voluntar, la spitalele de contagioşi din Buzău şi din Piatra-Neamţ, unde a participat *manu propria* la despăducherea răniţilor bolnavi de tifos exantematic, îmbolnăvindu-se şi el grav, în cele din urmă. Unul dintre răniţi, Dumitru Ianculescu, proprietarul tipografiei „Ramuri" din Craiova, i-a rămas prieten devotat întreaga viaţă. Ştiam de „nenea Mitu", trimitea regulat, de sărbători, scrisori cu bune urări, venea să-l vadă pe „Leuşor" de câte ori trecea prin Bucureşti.

Am în faţă actul Ministerului de Război, care adevereşte Înaltul Decret al Majestăţii Sale Regele Ferdinand I, dat în Iaşi la 24 decembrie 1917, prin care se conferă doctorandului Caffé Leon Ordinul „Coroana României" cu spade în grad de Cavaler, „pentru zelul şi devotamentul cu care a dat îngrijiri medicale bolnavilor din Spitalul militar N° 163 din Piatra-Neamţ în 1917", iscălit de Ministrul de Război, generalul de Divizie C. Iancovescu.

A urmat demobilizarea şi lăsarea la vatră în 30 iunie 1918, „având un rând de efecte de îmbrăcăminte şi două de rufe asupra sa şi este obligat a nu le înstrăina". Actul e semnat de comandantul Spitalului de contagioşi nr. 4.

(Mihail, Leon şi Coliban Caffé au luptat, în armata română, de partea Antantei. Membrii familiilor mele, dacă vreunul ar fi fost mobilizat, s-ar fi aflat, ca cetăţeni austro-ungari, de partea Puterilor Centrale. S-ar fi putut repeta, întru câtva, păţania rusului cu neamţul, descoperită în căminul leningrădean.)

Leon Caffé a susţinut concursurile de Externat în 1919 (după Certificatul dat de Eforia Spitalelor Civile din Bucureşti, cu nota 15 şi 5/6, al XVII-lea

în clasificare) și de Internat în 1922 (același emițător de certificat, nota generală 16 și 7/9, al XIV-lea clasat).

A obținut Diploma de Doctor în Medicină și Chirurgie a Universității din București în decembrie 1923. *Monitorul Oficial* din 26 ianuarie 1924 a publicat Decretul Regelui Ferdinand I („Prin grația lui Dumnezeu și voința națională Rege al României / *La toți de față și viitor sănătate* [...] / Am decretat și decretăm") potrivit cu care Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, Direcțiunea generală a serviciului sanitar, pe baza avizului consiliului sanitar superior, îi acordă „d-lui doctor Caffé A. Leon dreptul la liberă practică a medicinii în țară". Diploma va fi reconfirmată în mai 1927, „pe baza certificatului de aptitudine din 1926".

În perioada interbelică a beneficiat de „libera practică" și în cabinetul său particular, cunoscut și frecventat de multă lume. Totodată, a fost angajat la diverse unități sanitare: Eforia Spitalelor Civile, medic de întreprindere la Societatea Generală de Asigurări „Dacia-România", medic primar la Spitalul „Iubirea de Oameni". Cabinetul lui privat a fost de asemenea foarte solicitat. După al Doilea Război Mondial, a fost conferențiar universitar la Institutul Medico-Farmaceutic și a lucrat la Spitalul Bucur, la Policlinica 10 a Ministerului Sănătății și Prevederilor Sociale. În paralel cu Policlinica 10, a lucrat și la Spitalul de Stat 12 și 12A, „Elias", un timp îndeplinind aici și a doua funcție ca importanță, de director profesional. Va primi titlul de „medic emerit".

Idila doctorului cu Aurelia Teodorescu s-a înfiripat în timp ce o îngrijea, înainte și după o operație grea suferită de aceasta; dar s-a prelungit destul de mult până la căsătorie. Să fi fost cauza acestei întârzieri diferențele de statut confesional și social? Ea era de „naționalitate română" și „religie ortodoxă". Puțin probabil. Totuși, chiar dacă au existat anumite reticențe de această natură în ambele medii familiale de proveniență, ele au fost depășite prin voința lor comună. Janina avea să se bucure de o familie armonioasă, trainică, într-un mediu încărcat de tandrețe.

Aurelia Teodorescu s-a născut în 21 februarie 1902 (dată pe care o sărbătorea, în stil nou, pe 6 martie), într-o familie țărănească din comuna Budești, aproape de Focșani, în județul Râmnicu Sărat (apoi Vrancea). Părinții ei, Grigore și Maria, au murit de timpuriu (pe tatăl ei nici n-a apucat să-l cunoască). A fost crescută de bunici, foști țărani iobagi, eliberați și împroprietăriți de Cuza-Vodă. Sub îngrijirea lor, a absolvit Liceul „Unirea" din Focșani, secțiunea clasico-modernă, cu note bune (mai mari decât ale viitorului ei soț). Apoi a urmat, prin forțe proprii, întâi Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din București, cursurile de Dramă, Comedie, Mimică și Istoria literaturii dramatice; apoi Facultatea de Filosofie și Litere, Specialitatea Filologie Modernă. Și-a susținut ambele licențe, în 1926, respectiv 1928.

S-au căsătorit în 17 august 1929. Oficierea a avut loc la Primăria sectorului IV, „Verde", din București. Aveau 33 și 27 de ani. Ea a adoptat numele lui – încă nu îl presimțeau ca pe un handicap. După o scurtă activitate de funcționară, a devenit casnică, dedicată toată viața familiei. Cele două diplome universitare au rămas nevalorificate.

Fiica lor, trecută în acte Jeanina-Maria Caffé, s-a născut în 12 iulie 1930, într-o casă de pe Calea Plevnei. Curând, familia s-a mutat lângă Cişmigiu, pe Strada Schitu Măgureanu.

Janina – după prenumele uzual – a urmat în particular cele patru clase din cursul primar. Între timp, în condiţiile accentuării prigoanei rasiale şi religioase, părinţii au decis s-o boteze. Ceremonialul a avut loc în 16 octombrie 1938, la Biserica Sfinţii Apostoli. Fetiţa împlinise opt ani. Aflată în cristelniţă, a început să se tocmească cu preotul, cerându-i acestuia s-o lase să se scufunde ea singură în apă, fără mâna apăsătoare a acestuia pe creştet. Până la urmă, cei doi au ajuns la un compromis: mâna preotului va fi ţinută pe creştetul ei, fără să o apese în apă. În general a făcut impresie bună, pentru felul în care, cu o dicţiune perfectă, a citit Crezul. Pe baza adresei Parohiei Bisericii Sfinţii Apostoli, botezul creştin ortodox a fost trecut, luna următoare, în Extrasul de registru al Stării civile, la rubrica „Menţiuni ulterioare".

În temeiul legilor de la Nürnberg, în ciuda celor 50% sânge arian, Janina n-ar fi evitat stigmatul de evreică. Dar în România de atunci, trei împrejurări i-au creat, în cadrul sistemului de discriminări şi persecuţii, o situaţie „privilegiată": familia paternă era de mult naturalizată, cu cetăţenia obţinută încă în Vechiul Regat, bucurându-se în consecinţă de statutul de *evrei de categoria II* (categoria I era şi mai „bună", iar categoria III era bună de dus în lagărele de concentrare); tatăl ei fusese distins cu Ordinul „Steaua României" cu spade în grad de Cavaler, una dintre înaltele distincţii regale; ca şi mama ei, era botezată în rit ortodox.

Pentru a preveni orice posibilă agravare a situaţiei fiicei lor, părinţii au intentat totuşi şi o formală acţiune de divorţ. Potrivit termenilor conveniţi, fata urma să rămână în custodia mamei. Divorţul a rămas pe rol, fără să fi fost vreodată transcris.

Asemenea măsuri formale de precauţie nu erau gratuite. Când tatăl ei, mobilizat în Dobrogea, a fost brusc eliminat din armată pe timpul guvernării antonesciano-legionare, întorcându-se acasă într-un tren arhiîncărcat, a contaminat-o pe Janina cu o scarlatină ce s-a dovedit a fi o formă foarte gravă. În condiţiile date, internarea unui copil evreu într-un spital de contagioşi ar fi însemnat moarte sigură. Când vecinii de bloc au cerut cu înverşunare internarea ei, tatăl ei a apelat la unul dintre prietenii săi, doctorul Bazgan, specialist în boli contagioase; deşi legionar, acesta a sărit imediat în ajutorul familiei, a luat legătura cu ministrul legionar al Sănătăţii, Vasile Iasinschi, a obţinut izolarea bolnavei la domiciliu, în plus i-a asigurat personal întreaga asistenţă medicală. Janina îi păstrează până azi cea mai afectuoasă amintire.

Doctorul Caffé se număra printre interniştii de vază ai Capitalei. Nu o dată a fost trimis, nu se ştia de cine, la câte o adresă oarecare, la câte un bolnav neidentificat: de bună seamă, un comunist aflat în clandestinitate, care se ascundea de urmăritori. Dar a fost solicitat, tot neoficial, să-l consulte şi pe ambasadorul Germaniei naziste în România între 1941 şi 1944, Manfred Freiherr von Killinger.

Când a trebuit să se prezinte la secția de poliție pentru a fi mobilizat la munca obligatorie, soldatul trimis să-l escorteze pe drum i-a luat-o înainte, jenându-se să-l ducă asemenea unui arestat.

Ca nu cumva să fie expusă vexațiilor publice, Janina a fost ținută acasă în cursul primelor trei clase primare (1937-1940). Le-a pregătit cu ajutorul unei învățătoare angajate de părinți. A susținut examenele particulare în sesiuni, la Școala primară de fete 17. A obținut note aproape exclusiv de 10, cu felicitări din partea comisiilor.

Ultimul trimestru al clasei a IV-a primare (în 1941) l-a urmat la Școala de fete „Sf. Iosif", Sucursala Institutului „Sf. Maria". Această instituție catolică a frecventat-o și în următoarele clase: patru gimnaziale (1941-1945) și a V-a din cursul superior (1945-1946). A fost admisă, în 1941, la o școală confesională recunoscută de stat, în virtutea amintitei situații favorizante: mama, româncă ortodoxă; tatăl, deși evreu, totuși provenind dintr-o familie cu veche cetățenie română și distins cu o înaltă decorație de război; ea însăși, botezată ortodoxă.

A rămas cu impresii excelente, și sub raport profesional, și din punctul de vedere al comportamentului măicuțelor. A învățat bine două limbi străine: orele de germană erau zilnice, orele de franceză – de cinci ori pe săptămână. Chiar și în pauze, elevele erau obligate să vorbească germana ori franceza. Ceea ce a impresionat-o însă cel mai mult a fost refuzul categoric al oricărei discriminări: când o colegă a început să șușotească printre fete că Janina n-ar avea o corespunzătoare origine etnică, subdirectoarea, o măicuță de origine poloneză, Mater Litwina, a venit în fața clasei, lansând în termenii cei mai categorici un avertisment: oricine va mai comite o asemenea tentativă indiscretă va fi instantaneu eliminat din școală – toți elevii sunt înscriși cu acte în regulă, altceva nu interesează pe nimeni. Să nu uităm: acest lucru se petrecea în plină segregare rasială! Toată atmosfera din școală a fost atât de loială și ocrotitoare încât, la un moment dat, eleva a vrut să treacă la catolicism. Părinții i-au stăvilit elanurile prozelite. A continuat să frecventeze orele de religie ținute de preotul ortodox. Până azi nu încetează să evoce maicile școlii, majoritar de origine germană, care au înconjurat-o cu toată dragostea. O alintau *Spätzchen* (vrăbiuță). Era o aproximare nimerită: era mică, negricioasă, „țopăia" cu voioșie de colo colo.

Tot în acel timp a fost pusă să învețe pianul, fără chef și vocație. Se bucura de orice întrerupere, fie chiar de cele provocate de alarmele aeriene, când locatarii se refugiau în adăpostul din apropiere. Familia a trecut cu bine bombardamentele anglo-americane. Dar, pe 25 august 1944, după „Proclamația Regală" din 23 august, de întoarcere a armelor, câteva avioane germane care, în absența antiaerienei, bombardau în voie Capitala, au aruncat o bombă chiar peste locuința lor din Strada Schitu Măgureanu nr. 33 bis. Toate bunurile le-au pierit între dărâmături; a supraviețuit doar canarul, în colivia lui, agățată de un zid rămas în picioare. Familia, aflată într-un adăpost învecinat, a scăpat cu viață. Mama, altminteri foarte grijulie cu obiectele casnice, a trecut fără regrete peste incident: bine că rămăseseră în viață, cu ceea se afla pe ei!

S-au mutat într-un hotel de partea cealaltă a Cişmigiului, de unde au fost evacuaţi la intrarea trupelor sovietice în Bucureşti, o unitate de-a lor fiind cazată în hotel. Au fost un timp găzduiţi de prieteni, după care li s-a repartizat un spaţios apartament pe Strada Spătarului nr. 6, lângă Biserica Armenească. Era tot o proprietate a Societăţii de Asigurări „Dacia-România", unde lucrase doctorul, ca şi cea distrusă în bombardament. Părea nelocuit. Fusese ocupat de o familie germană, pe nume Prelitsch, tatăl era ofiţer SA (*Sturmabteilung*) – unităţile de asalt înfiinţate de Ernst Röhm, ucis de Hitler, dar menţinute cu rol ajutător. Mama şi trei copii erau temporar plecaţi din Bucureşti din cauza bombardamentelor anglo-americane, nu se ştia nimic de soarta lor. În apartament trona o uriaşă pictură în ulei a Führer-ului. Printre cărţile găsite: *Deutsche Kinder, deutsche Namen* (*Copii germani, nume germane*).

Curând a apărut, reîntorcându-se din evacuare, familia Prelitsch. Tatăl a fost ridicat de autorităţile sovietice. Mama, cu cei trei copii, Dagmar, Klaus şi Brigitte, de patru, doi ani şi sub un an, nu mai aveau unde locui. Doctorul a hotărât să împartă cu ei locuinţa. Janina a îndrăgit-o pe „Daghi", o răsfăţa, o ducea la cinema, o ţinea alături în timp ce-şi pregătea lecţiile. Fetiţa venea dimineaţa să se cuibărească în patul doctorului. Mama o instruise să-i spună „*Hitler – Kaputt*". El îi oprea maimuţăreala: Hai, mai bine să-ţi spun o poveste – în germana lui stâlcită. Cele două familii au locuit împreună peste un an, într-o convieţuire armonioasă. Apoi, Prelitsch-ii şi-au găsit o locuinţă la marginea Capitalei. Curând, se vor întoarce în RFG, fără ofiţerul despre a cărui soartă familia Caffé ştia doar că fusese arestat de sovietici, la intrarea lor în Capitală.

Încă o povestioară. La scurtă vreme după instalarea în locuinţă, a bătut la uşă o rusoaică de vreo 19 ani, cu un copil mic în braţe. Căuta să se aciuieze ca servitoare. Au primit-o, au hrănit-o, au găzduit-o, au avut grijă şi de bebeluş. A stat puţin: au venit după ea un ofiţer cu un soldat. Să fi fost dintr-o „secţie specială" din SMERŞ (siglă ce, după unii, însemna „Sovietski' Metod Razoblaceniia Şpionov", „Metoda Sovietică de Demascare a Spionilor", dar mai degrabă fusese dedusă din lozinca „Smert' Şpionam", „Moarte spionilor"), activă şi temută între 1942 şi 1946 – sau dintr-o unitate obişnuită însărcinată cu identificarea cetăţenilor sovietici ajunşi în alte ţări? În orice caz, fata era îngrozită. Naivă, familia l-a asigurat pe ofiţer că îi va oferi tinerei în continuare întreţinere şi protecţie. Degeaba. Au răspuns, politicos, că se va simţi mai bine la ea acasă. Au luat-o. Era, probabil, o refugiată care se combinase cu un ocupant neamţ, se retrăsese cu el şi se temea de consecinţe.

În *Monitorul Oficial* din 30 iulie 1946, în termenii regali consacraţi, Mihai I a dispus să „se reconfirme definitiv în posturile în care au fost reprimiţi", „cu toate drepturile de încadrare", un număr de medici evrei. Lista îl includea pe „D-l doctor Caffé Leon, medic primar specialitatea medicină internă, la Policlinica E. Crucea Roşie". Iscălituri: Mihai I; Preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru ad-interim, Dr. Petru Groza.

Doctorul cotizase, din 1938, la „Ajutorul Roşu". Erau cunoscute îngrijirile pe care le acordase comuniştilor (la nevoie, şi legionarilor ori nemţilor), în

acord cu jurământul lui Hipocrate. Se știa că timp de 20 de ani acordase consultații gratuite la „Iubirea de Oameni” și la „Policlinica E.”.

A făcut cerere de intrare în PCR în 1945; aceasta fiind rătăcită, a întocmit o nouă adeziune, în 1946. Aceasta i-a și rămas vechimea în partid. Aurelia Caffé-Teodorescu a fost și a rămas „fără de partid”.

Doctorul a fost și primul medic din București care a decis să renunțe la cabinetul său particular, deși acesta îi asigurase, de-a lungul vremii, substanțiale venituri, iar familiei – trai îndestulat (fără investiții ori proprietăți). Gestul a stârnit panică între colegi, suspectându-l că aflase de o viitoare măsură generală corespunzătoare. Or, el n-a procedat așa decât din naivitatea-i proverbială. Familia i-a ținut minte vorba: — Nu vreau ca între mine și bolnavii pe care-i îngrijesc să existe o relație bănească. Autobiografia lui consemnează: „Nu am cabinet de la 1 ianuarie 1950”.

(Pot depune mărturie că n-a acceptat din partea nici unui bolnav proverbialul plic. Nu l-am putut convinge că alți medici, inclusiv un fost elev de-al lui, ginecolog, condiționa tratamentul de bacșiș. S-a simțit jignit când, în timpul secetei și penuriei de alimente, un țăran, care avea fiul internat în spital, i-a adus plocon o gâscă. L-a trimis acasă cu ea: să-i facă băiatului o supă bună. Ca urmare, după lichidarea cabinetului particular, au trăit modest, numai din leafă; iar din 1969 – dintr-o pensie ridicol de mică.)

Clasele VI-VIII, Janina le-a urmat la Școala Centrală de Fete nr. 1. În primul an a avut-o ca directoare pe Elena Malaxa, sora marelui industriaș, o femeie devotată școlii, severă și dreaptă, o bună profesoară de matematică; apoi a fost înlocuită cu altcineva „mai de încredere”.

Eleva a fost, în continuare, fruntașă. Atestatul de la absolvirea liceului i-a consemnat două note de 9, la Geografia RPR și Desen, restul – de 10: la Limba română, Limba latină, Limba franceză, Constituția RPR, Istoria RPR, Chimie, Științele Naturii, Psihologie, Educație fizică.

Între timp s-a lansat și în activități ale UAER (Uniunea Asociațiilor de Elevi din România). Acolo a cunoscut multă lume și câțiva viitori prieteni. Unii se erijaseră în șefi, mai și profitaseră de legăturile lor. Pe ea o puneau la punct pentru „originea ei burgheză”.

În 1949 a fost admisă la Facultatea de Filosofie a Universității din București. A terminat aici anul I pe primul loc. Printre profesorii ei s-au numărat clasicistul Aram Frenkian, matematicianul Mihai Neculce, viitorul nostru decan Constantin Nicuță. La limbă și literatură română țineau cursuri academicienii Alexandru Graur și Alexandru Rosetti; la biologie – viitorul academician Nicolae Botnariuc. Profilul facultății era imprecis de larg, copiat după model sovietic, cuprindea, în primul an, matematica, biologia, literatura, pedagogia și, ca specialitate propriu-zisă, doar logica. Cursul de bază era cel de marxism-leninism, ținut de diverși lideri politici ai vremii, pentru toți studenții începători, în Aula Universității.

Restul l-am povestit mai înainte. În 1950 a fost trimisă la Moscova, studentă la Institutul Poligrafic, iar anul următor, a fost mutată la facultatea noastră leningrădeană, unde a dat diferențele și a intrat în anul II.

În absenţa ei, tatăl i-a propus soţiei sale ca, rămaşi în doi, să nu mai ocupe o locuinţă atât de spaţioasă, ci să se restrângă într-una mai mică. Au făcut în acest sens, de comun acord, un schimb de locuinţă. Era o pornire excesivă de modestie, nimeni nu i-o pretindea. (Cu timpul, şi-ar fi putut cumpăra vechiul apartament ce aparţinuse pe vremuri societăţii „Dacia-România", care n-ar fi avut cum să-l mai revendice în anii '90.) Din Strada Spătarului s-au mutat în Strada Arhitect Louis Blanc nr. 19a, în spatele Pieţei Victoriei, într-un apartament de două camere cu hol. Nu s-au gândit că ar fi putut menţine spaţiul locativ în surplus pentru fiica lor, pentru eventualitatea că s-ar mărita. Posibil ca pe el să-l fi tentat şi vecinătatea noului apartament cu Policlinica 10, unde lucra o bună parte a timpului.

(Precizări. Casa cu un etaj din Strada Arhitect Louis Blanc nr. 19a este construită de către profesorul universitar de pedagogie Rădulescu-Pogoneanu, ca zestre pentru fiica lui, Anina, prima soţie a lui Mircea Vulcănescu. Janina a avut-o profesoară de filosofie, foarte bună, la Şcoala Centrală. Ea ocupa apartamentul de la etaj. Din parterul rezervat fratelui ei, diplomat de carieră, demnitar în Consiliul de Miniştri pe vremea lui Antonescu, a fost ridicat la sfârşitul războiului Victor Rădulescu-Pogoneanu, judecat şi condamnat la 25 de ani de închisoare. A murit la Jilava. Apartamentul lui a fost repartizat unei familii pe nume Tîlmaciu. Cu aceasta a şi făcut familia Caffé amintitul schimb de locuinţe, neconvenabil.)

Pornirea austeră a doctorului Caffé – de altfel, în tonul celor puţini care chiar credeau sincer în idealul şanselor egale, proclamat de orânduirea recent instaurată – avea să-i joace destule feste. Întâi, ne-am înghesuit, după întoarcerea definitivă acasă, ei într-o cameră, noi într-alta, cu proaspăt născuta fiică-nepoată; holul l-am transformat într-un soi de teritoriu comun, pe care-l ocupam cu schimbul, ba pentru a hrăni bebeluşul, ba pentru a-mi pregăti cursurile, ba pentru a ne primi oaspeţii. Pe urmă, ei aveau să se mute într-o garsonieră vizavi de Policlinică, pe Strada Haia Lifschitz (tânără comunistă basarabeancă, executată, căreia fiica noastră îi spunea, mai pe înţeles, „Lipsiţi"), rebotezată Strada Rozelor şi, în fine, cu numele iniţial, Strada Washington. Pe noi aveau să ne lase singuri în apartamentul de trei camere din strada arhitectului român purtând acelaşi nume cu revoluţionarul francez. În cele din urmă, la finalul secolului, aveam să fim evacuaţi şi noi de acolo, după ce fuseserăm chiriaşi aproape o jumătate din acesta. Casa a redobândit-o fiica Aninei, toţi îi spuneau „Vivi", încă de tânără expatriată în Franţa. Toate acestea ţin însă de viitorul mai mult sau mai puţin îndepărtat.

Aşadar, reiau firul relatării din vara anului 1952. Janina s-a întors de la mare, ne-am revăzut, am întreprins amintitele lungi plimbări, de rândul acesta prin Parcul Herăstrău.

Într-una din ele, i-am propus să ne căsătorim. Când? Imediat.

Prietenia noastră leningrădeană părea mult prea recentă şi de scurtă durată pentru o asemenea ofertă precipitată. La drept vorbind, ne cunoşteam superficial. Eu aveam 24, ea – 22 de ani. E adevărat că, la aceeaşi vârstă, părinţii mei mă aduseseră pe lume. Dar, în câtiva ani, căsnicia lor se destrămase.

Pe ce ne bazam în presupunerea conviețuirii noastre armonioase și prelungi? Pe nimic. A fost o pornire de moment, nepremeditată, și de o parte, și de cealaltă; fără nici un fel de certitudine de reușită. Doi tineri, cam inconștienți, luând o decizie importantă.

Într-o seară, Janina mi-a propus să rămân la ei acasă. Aurica, mama ei, țăranca severă, dar înțelegătoare, nici măcar n-a tresărit când fiica, cu mimată insolență, i-a cerut o pijama de-a tatălui ei pentru mine; ceea ce a și dezamăgit-o pe Janina, care se aștepta la o reacție cel puțin indignată față de gestul ei „nonconformist". I-a adus o pijama de-a doctorului, fără a cere explicații. Tatăl meu, neprevenit, a apărut la geamul camerei, pe la ora 5 dimineața, îngrijorat de absența mea. Când am apărut la fereastră, a scos o monosilabică exclamație – de indignare? – și dus a fost.

Am programat ceremonia la raionul unde era arondată locuința temporară a tatălui meu: decât să ne căsătorim la primăria „Raionului Stalin", l-am preferat pe „Lenin". August era pe sfârșite. Ne-am adunat actele necesare. Soții Caffé ne-au dat verighetele lor ca să regravăm pe ele numele noastre în locul numelor acestora.

Între timp, se țineau lanț ședințele bursierilor români în alte țări. Ne tot prelucrau, sute de persoane, într-un amfiteatru încăpător. Într-o pauză, am tulit-o, împreună cu soții Hollós. Ei au fost martorii noștri oficiali. De față se mai aflau doar tații noștri. (Peste decenii aveam să asist singur la oficierea căsătoriei fiicei noastre Maria cu Sorin Ștefănescu.)

În timp ce așteptam să ne vină rândul, între numeroasele căsătorii din acea zi, am început să ne certăm. Motivul era cât se poate „de grav și de actual": identitatea națională a conducătorului răscoalei țărănești din 1514. Pentru Janina, acesta era românul Gheorghe Doja, pentru mine – maghiarul secui Dózsa György. Întru convingerea ei am citat și versul de început dintr-o celebră poezie a lui Ady Endre din 1908: *„Dózsa György unokája vagyok én"* („Eu sînt nepotul lui Dózsa György"). Se repeta întâmplarea din școala primară, când școlarii budapestani îl consideraseră ca învingător în bătălia de la Feldioara pe regele Matia Corvin, iar eu, brașoveanul – potrivit manualelor românești –, pe Ștefan cel Mare. Doar că s-a nimerit cam aiurea momentul festiv ales pentru ciondăneală. Tații noștri s-au luat cu mâinile de cap: — Și ăștia vor să întemeieze o familie! Ce-o să se aleagă din căsătoria lor?

În fine, potrivit „Certificatului de căsătorie", Steinberger Ioan-Maximilian, cu tatăl Iuliu, și Caffé Jeanina-Maria, cu tatăl Leon, au fost declarați, pe 26 august 1952, la Raionul Lenin din Capitală (de pe Bulevardul 6 Martie de atunci), soț și soție, cu numele comun Steinberger.

De la „ceremonie", ne-am întors toți patru la ședința studențească. A urmat o masă festivă, doar cu părinții.

În săptămânile dinainte și de după căsătorie, m-am apropiat de doctor. Dacă Aureliei i se spunea constant „Aurica", el avea o sumedenie de alinturi în familie, printre prieteni și cunoscuți: „Leonaș", „Leușor", „Cafeluță", „Café au lait" (de la Leo Caffé). Tatăl și fiica își spuneau, reciproc, „Țache" și „Mache". Eu m-am obișnuit să-i spun „Muți".

Părinții Janinei împliniseră 56 și 50 de ani, peste vârsta de atunci a părinților mei – 46 și 44.

Aurica se ocupa în continuare de gospodărie. Se adaptase condițiilor modeste, fără „feciori” și slujnice, bucătărese, comenzi la magazine selecte de alimente. Se descurca singură, fără regrete pentru fosta ei condiție înstărită. Alți copii n-avea. Era deja ușor planturoasă, începeau s-o sâcâie picioarele, cu timpul și inima. Se purta corect cu toți, evitând fraternizările „balcanice”. Fără să fie credincioasă, se ținea de anumite prescripții din ritualul ortodox. Moștenise o nativă verticalitate, ceva de vrânceancă aprigă, o structură țărănească mult mai dârză decât a soțului ei, cu temperament molatic, care știa tocmai de aceea că în vremuri de restriște trebuie să se bazeze pe determinarea ei. Rudele Caffé o acceptaseră, cu mici puseuri competitive din partea cumnatei Didi Alșek (după numele soțul decedat). O apreciau și pentru cât de prompt reușise să soluționeze orice treabă oficială, inclusiv măsurile pentru a-și feri fiica de necazuri. A suferit de pe urma despărțirii de fiică, plecată la studii, dar și-a înfrânt regretul. Își scriau din două în două zile, relatau în scrisori toate mărunțișurile vieții de acolo și de aici.

Cu mine avea să se poarte mereu impecabil, fără ca propriu-zis să mă fi îndrăgit. N-am resimțit însă nimic din proverbiala gelozie a mamei-soacre față de ginerele acaparator al unui loc ce nu i s-ar fi cuvenit.

„Țache”/„Muți” era o dulceață. Scund, puțin bondoc, smead, cu părul rărit, față jovială, buze groase, nas proeminent: semăna cu un oriental, de obârșie asiro-babiloneană, deși predecesorii îi veniseră, în Răsărit, din Spania. Dacă amintea de caricaturile antisemite de odinioară, atunci nicidecum de cele despre evreii din ghetourile polonezo-ucrainene. Era mereu activ, volubil, prietenos, glumeț. Se înțelegea cu toată lumea. Sărea în ajutorul oricui. Avea ustentilele medicale pregătite lângă pat, ca la prima chemare nocturnă să sară în haine și să fugă la pacientul în suferință. Era întruchiparea bunătății și cumsecădeniei. Nesfârșita-i naivitate o va plăti cu vârf și îndesat. Mai încolo îl vor fi bântuit și frici, prea se apropiase – exclusiv ca medic curant – de unii dintre puternicii zilei, de regulă obișnuiți cu lipsa de scrupule.

Janina îl iubea fierbinte, se lăsa răsfățată de el, va păstra nostalgica durere și după moartea lui din 1973. Și eu l-am îndrăgit de la prima noastră întâlnire, țineam mult la el, cred că și el la mine. În orice caz, părinții aveau să se convingă de statornicia unei căsătorii care debutase sub auspicii aparent neserioase.

A urmat întorsătura șocantă pe care mi-o prevestise Paul și o resimțisem ca posibilă la completarea, în gară, a datelor autobiografice. Ministerul, evident la solicitarea organelor de partid, mi-a cerut o nouă „Declarație”, anume despre situația părinților mei. O am în față, două file îngălbenite, bătute la mașina de scris. În final: „București, 25 August 1952” – o zi înaintea căsătoriei!

Detaliez în principal biografia tatălui, parcursul lui de funcționar și comerciant, confiscarea prăvăliei și naționalizarea casei transcrise, după moartea mamei sale, pe numele lui; dar mai ales activitatea sa politică, de simpatizant al mișcării comuniste ilegale și al sindicatelor muncitorești („Era unul dintre iscălitorii cererii de candidare în alegeri a Blocului Muncitoresc-Țărănesc”),

faptul că și după verificări a rămas membru PMR. Nominalizez pe cei care pot da referințe despre el, toți de încredere, unii în funcții de răspundere.

Într-o frază mă refer și la mama, actualmente soția profesorului universitar Erdélyi Ladislau și redactor responsabil al organului UFDR în limba maghiară *Dolgozó Nő*. (Ocolesc situația lor de partid.)

Totul e redactat în termeni care, din punct de vedere politic, să-mi favorizeze tatăl – adică, pe mine.

Totuși, peste vreo săptămână, la apelul din curtea clădirii vechi a Ministerului (de pe străduța ce cobora spre Cișmigiu), unde ni se înmânau pașapoartele – a fost strigată doar Janina. Numele meu absenta de pe listă. Ea s-a făcut nevăzută, fără să-și ridice pașaportul. Am intrat într-o cumplită panică. Atmosfera politică era înnegurată, cu noi și noi apeluri la vigilență la adresa „cozilor de topor" ale bandei de trădători deviatori.

L-am contactat de îndată pe tata. Din fericire, avea un bun cunoscut brașovean, fost ceasornicar, comunist din ilegalitate, cu o funcție de nivel mediu la centrala de partid. L-a căutat, l-a rugat să-mi dea o mână de ajutor. Se pare că a pus o vorbă bună.

A contat însă, cu deosebire, un articol de fond al oficiosului *Scînteia*, de la sfârșitul lunii august, publicat aproape concomitent cu oficierea căsătoriei noastre. Lansa avertismentul: să nu se exagereze, totuși; oamenii să fie tratați cu circumspecție, potrivit situației fiecăruia; grupul Pauker-Luca-Georgescu a fost unul izolat, cu puțini aderenți și simpatizanți.

Nu știu cât a contat această îmblânzire a tonului, cât intervenția prietenului.

În orice caz, la următorul apel mi-am auzit numele și mi-am înhățat actul de călătorie peste hotare. Janina nu contenea să-mi reproșeze graba, nu mai așteptasem, așa cum făcuse ea, să-i fie înmânat și ei. L-a primit curând, aflându-se, pur și simplu, printre pașapoartele încă neridicate.

M-am disculpat spunându-i că nu era nici un pericol să i se întâmple ceva neprevăzut fiicei doctorului Caffé – angajat la Policlinica 10 și la Spitalul 12, membru în grupul de medici solicitați pentru consultarea șefilor de partid. Răul putea să mi se întâmple numai mie, din cauza vreunuia dintre părinți, fie a „burghezului", fie – mai degrabă – a virtualei „spioane". De altfel, cine este și cine nu este de încredere o decideau, aleatoriu, „forurile superioare". În orice caz, situația tatălui ei nu se compara cu cea a părinților mei.

Mi s-a întipărit în minte spaima terifiantă de câteva zile. Îmi plăcea enorm Leningradul, m-ar fi zdruncinat psihic dacă nu m-aș fi întors. Eram și proaspăt căsătorit. Cum ar fi rezistat căsnicia noastră trei ani, până la absolvirea facultății de către ea? Imposibil de spus. Nici nu-mi venea să-mi imaginez așa o eventualitate.

Dar nici n-a fost să fie. Cu excepții rare, cei asupra cărora planau suspiciuni au fost până la urmă exonerați. Aproape cu toții ne-am revăzut la studii. Se pare că principalul motiv l-a constituit amintitul articol de fond din *Scînteia*, cu tonul îmblânzit, avertizând să nu se ajungă la măsuri punitive exagerate.

Ne-am îmbarcat, un lot mare, la Gara de Nord; și de această dată, în acceleratul de Iași. Am ajuns pe la 5 dimineața, după o noapte nedormită.

Până la 9 ne-am plimbat prin oraş. Ne-am predat paşapoartele grănicerilor, pentru viză. Pe urmă am fost repartizaţi în vagoanele sovietice, potrivit cu destinaţia fiecărui grup. Chiar din Iaşi i-am trimis tatălui meu o carte poştală. E datată 31 august. „Suntem enorm de mulţi, aşa încât ne aşteptăm la un lung control la graniţă. Îţi trimit o scrisoare din Leningrad. Îmbrăţişări."

După controlul bagajelor, am cumpărat câte ceva de la bufetul gării din Ungheni.

Am repetat traseul, prin Kiev, la Leningrad. Eram exuberanţi, cântam, trăncăneam. M-am ospătat, între altele, dintr-o cutie de brânză topită australiană, pe care o obţinuse Muţi. Avea un gust superb.

Grigore Botoi, economist din anul Janinei, mă tot îngâna, sâsâit, cu termenul pe care mă obişnuiam să-l folosesc: „so-ţie", „so-ţie".

## 48

Ca familie recent înfiinţată, prima mea grijă a fost obţinerea unei camere separate. Până una-alta, Janina a revenit printre colegele ei, iar eu am fost găzduit alături de un aspirant rus, plecat toată ziua la bibliotecă – degeaba, căci ea se codea să mă viziteze.

Am întreprins demersuri la Rectorat, invocându-mi noua condiţie, de căsătorit. Curând, am avut câştig de cauză: ni s-a repartizat cămăruţa 70, la capătul coridorului de la etajul 3. Era o încăpere îngustă, la intrare pe dreapta cu un dulap şi lipit de el o masă cu un scaun. Paturile ocupau tot spaţiul dintre cei doi pereţi laterali, aşa că, trecând pe lângă dulap şi masă, trebuia să sărim peste tăblia de la picioarele patului pentru a ajunge în culcuş. Fereastra, ca peste tot în locuinţele nordice, era, în anotimpurile reci, închisă etanş, lipită cu fâşii groase de hârtie izolatoare; într-un colţ superior, cu un oberliht manevrabil de sine stătător pentru aerisire, o ferestruică mică, numită *fortka* şi diminutivată de toţi *fortocika*. Geamul dădea în curtea interioară: o privelişte aridă, spaţiul de legătură cu cel de-al doilea cămin, rezervat numai băştinaşilor.

Ne acomodam traiului în doi. Mai în glumă, mai în serios, ea spunea că viaţa între colege era mai interesantă şi mai amuzantă, cu un singur colocatar se cam plictiseşte. În bună măsură, mi-a preluat îndatorirea de a-i relata şi tatălui meu despre felul în care ne ducem traiul zilnic. Alterna avalanşa de scrisori trimise mamei ei, în Strada Arhitect Louis Blanc nr. 19a, cu câte o misivă expediată în Strada Batişte nr. 11, ap. 3, unde tata şi Annie primiseră de curând găzduire într-o cameră spaţioasă, cu baie şi o terasă, în locuinţa surorii ei mai vârstnice, Ştefania Szegő.

Scria, ironic-jucăuş, că ne înţelegem „tot mai bine". „Tovarăşe socru!", „Tovarăşe dragă socrule!", „Dragă tată secund!". Mă pâra că mă urc cu bocancii în pat, că vărs cerneală pe faţa de masă albă, că sparg obiectele de sticlă ce-mi cad din mână, că amân de frică mersul la dentist, că nu mai fac sport.

(După tentative de canotaj, și ea a încercat gimnastica artistică, ciclismul, bărci cu vele pe gheață, de asemenea abandonându-le pe rând.)

Ca aluzie la diferendul nostru de la ceremonia de căsătorie, la care asistaseră tații descumpăniți, promitea „să învăț bine biografia lui Doja – și câte ceva din limba lui"; „sper să realizez totuși ceva pe linia limbii materne a scumpului *nostru* Gheorghe Doja". (Îi româniza însă, de fiecare dată, numele.)

Amintita beție cu romul mi-a trecut-o cu vederea – ca o veritabilă soție rusoaică.

Ne armonizam programele, la facultate și la bibliotecă, la mesele de la cantină și în plimbări. Serile primeam vizite în micul nostru spațiu, după care studiam noaptea în sala de lectură. Dimineața săream peste primele cursuri.

Ne-a șocat nerevenirea la studii a prietenului nostru comun Vladimir Blajek, mai ales după ce colegi din grupa lui mi-au dezvăluit „turnătoria" lui Václav Müller. Omul cel mai apropiat îl acuzase de erezii politice. Dar urmărea, de fapt, să-l elimine din preajma Irinei, rusoaica din aceeași grupă, pe care, cu un an în urmă, o curtaseră amândoi și care în curând avea să se mărite, în absența concurentului, cu „Vașek".

Adevărul este că „Volodia" chiar fusese un disident autentic. Când ieșiserăm anul anterior la plimbări în trei, el anume încercase să ne scoată vălul de pe ochi în privința crimelor patronate și comandate de Stalin, începând cu eliminarea cercului de apropiați ai lui Lenin și terminând cu procesele în masă ante- și postbelice. Le aflase de la tatăl său, fost membru în Comitetul Central ilegal al Partidului Comunist Cehoslovac, marginalizat după război, poate și în legătură cu pregătirea „afacerii" Slánský. La fel i se va întâmpla și fiului. Reținut în natalul Brno, va termina acolo facultatea, va preda filosofia. Va fi din nou marginalizat în 1968, pentru susținerea lui Alexander Dubček și a „Primăverii de la Praga". Cândva, în anii '70, își va petrece o vacanță pe litoralul nostru. Anunțul trecerii lui prin București, cu mașina, ne va parveni cu întârziere. Așa încât nu l-am întâlnit, iar el n-a mai dat nici un semn.

Cazul Blajek e un prilej nimerit ca să derulez întorsăturile politice ale celor mai frământate opt luni din viața noastră universitară, de rândul acesta „din toamnă până-n primăvară".

## 1: *problemele economice ale socialismului în URSS*

Este vorba despre răspunsurile lui Stalin la întrebările ivite în discuția despre economie, organizată la Moscova, în noiembrie 1951, de către Comitetul Central al partidului. Textul de bază ajunsese la Catedra de economie politică încă pe timpul sesiunii din vară, fără a fi dat publicității sau adus la cunoștința studenților.

Scrise din februarie până în septembrie, *Ekonomiceskie problemî soțializma v SSSR* au fost publicate în revista *Bolșevik* (nr. 18/1952), iar în ediția de sine stătătoare li s-au adăugat trei anexe: „Răspuns tovarășului Notkin A.I.",

„Despre greşelile tovarăşului Iaroşenko L.D.”, „Răspuns tovarăşilor Sanina A.V. şi Venjer V.G.”.

A urmat aceeaşi sarabandă ca şi în cazul broşuricii *Marxismul şi problemele lingvisticii*: cursuri şi seminare speciale, buchisirea şi rebuchisirea enunţurilor „sacre”, o pisălogeală de luni şi luni de zile, punând în umbră orice alt interes profesional. Toată această bacanală a interferat însă cu evenimentul următor.

## 2: *Congresul al XIX-lea al PCUS*

După Congresul al XVIII-lea (martie 1939) şi Conferinţa a XVIII-a (februarie 1941), adică, de peste un deceniu, Stalin nu mai convocase vreo instanţă statutară. Acum se învrednicise să organizeze şi să patroneze, între 5 şi 14 octombrie 1952, ultimul său congres, al XIX-lea. N-a mai avut însă puterea să citească Raportul despre activitatea Comitetului Central al Partidului. I-a încredinţat această sarcină lui Gheorghi Malenkov, membru în Biroul Politic şi secretar al CC; sugera astfel şi o altă posibilă succesiune, după ce anterior cu ani circulase presupunerea că l-ar fi vizat ca urmaş pe Andrei Jdanov. În realitate, nu concepea pe nimeni în postura lui; iar pe Malenkov, intim cunoscător al graţiilor şi dizgraţiilor apropiaţilor precedenţi, se pare că-l speriase teribil onorul neaşteptat; şi pe drept cuvânt, întrucât, în ultimele sale luni de viaţă „se vorbea” că Stalin l-ar fi inclus şi pe el în lunga listă a celor suspecţi.

Amplul raport conţinea un capitol detaliat, ca atare neobişnuit, cu privire la ideologie şi cultură, inclusiv pasaje consacrate creaţiei literar-artistice. (Acestea îşi vor pune amprenta pe estetica următoarei perioade, ca apoi să fie parţial retractate.)

Congresul a adoptat, pornind de la raportul prezentat de Maksim Saburov, Directivele Planului Cincinal 1951-1954.

Pe baza raportului rostit de Nikita Hruşciov cu privire la unele schimbări statutare, a fost votat un nou Statut al partidului. După variatele titulaturi precedente, fiind eliminată specificarea între paranteze („*b*”), („*bolşevic*”), abia acum a intrat în uz KPSS, (*Kommunisticeskaia Partia Sovietskogo Soiuza*), în româneşte, PCUS (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice).

La şedinţa de încheiere a Congresului, în faţa delegaţilor din ţară şi a 44 de delegaţii din „partidele frăţeşti comuniste şi muncitoreşti”, Iosif Stalin a luat pe scurt cuvântul, pentru a vorbi despre rolul URSS în lume şi importanţa PCUS în mişcarea comunistă mondială. A fost ultima lui intervenţie publică, presărată cu formulări tăioase, precum (citez din memorie): „Social-democraţia a aruncat peste bord steagul internaţionalismului proletar”. Aceste câteva pagini au pus, un timp, în umbră raportul principal.

Plenara noului CC a avut loc în 16 octombrie. Nu a fost dată publicităţii critica dură rostită aici de Stalin la adresa apropiaţilor săi de demult, Molotov şi Mikoian. Nu am aflat nici de comedia jucată la Plenară de Stalin: refuzul iniţial de a fi reales Secretar General, cu greu acceptând funcţia rebotezată în Prim Secretar. A fost în schimb făcută publică transformarea Biroului

Politic în Prezidiul CC și componența acestuia. Cei 36 de membri erau înșiruiți alfabetic, de la Aristov, Beliaiev, Brejnev – ultimul nume ni se va întipări mai târziu în minte. Lărgirea conducerii superioare echivala cu diminuarea influenței membrilor ei: *soratniki* („tovarășii de luptă", „tovarășii de idei") aveau o tot mai redusă influență în adoptarea deciziilor.

## 3: *instabilitatea generală*

Nici nu încetaseră ditirambii la adresa Congresului și a „genialelor" contribuții ale Conducătorului (*Vojd'*), când s-a produs o lovitură de teatru: a fost decretată o grațiere amplă; și s-a dat drumul, din închisori și lagăre, unui mare număr de deținuți – dar numai de drept comun, nicidecum politici.

Orașele, în principal Moscova și Leningradul, au fost inundate de scursorile societății. Lumea nu cunoștea motivul grațierii, invoca în șoaptă lupta pentru supremația viitoare, în care Internele și Securitatea voiau să aibă un cuvânt decisiv. Oricare ar fi fost mobilul, pericolul creștea pe străzi și în mijloacele de transport în comun. La căderea serii, timpurie în apropierea iernii, evitam să ieșim din cămin. Ne temeam de răufăcători. Cu temei. Pe podul din apropiere fusese omorât un student fizician. Un borfaș înrăit, jucând cărți cu alții de teapa lui, după ce-și pierduse banii, acceptase pariul ca la următorul eșec să-l înjunghie pe primul om care-i iese în cale; s-a nimerit să fie tocmai acel student nefericit, până atunci niciodată întâlnit de ucigaș. La înmormântare s-au adunat numeroși tineri. (Pe atunci nu știam că, printre criminali, „miza" jocului de cărți obișnuia să fie și viața unui om, cunoscut ori necunoscut. Aveam s-o aflu dintr-o povestire a lui Danilo Kiš.)

După câteva săptămâni de panică, a început vânarea foștilor deținuți, retrimiterea lor în penitenciare. Dar țara fiind imensă, unii dintre ei s-au făcut nevăzuți, pentru ca la momentul oportun să-și reia fărădelegile.

Isteria interferase cu încă un fapt sinistru.

## 4: *„complotul halatelor albe"*

URSS votase la ONU crearea statului Israel (29 noiembrie 1947). Curând constatase însă influența hotărâtoare a SUA asupra noului stat; și, sub pretextul luptei împotriva sionismului, Stalin dăduse frâu liber, din 1948, antisemitismului său visceral.

Ordonase uciderea actorului Solomon Mihoels, director al Teatrului Evreiesc de Stat din Moscova. Execuția o efectuase (12 ianuarie 1949) șeful belarus al Securității, în timpul vizitei lui Mihoels la Minsk, acreditându-se versiunea unui accident de mașină pe stradă.

Suprimase „Comitetul Antifascist Evreiesc" (20 noiembrie 1948), punând să fie arestați membri marcanți ai săi, dintre artiști și savanți, urmându-le soarta și fostul conducător al CAE, Solomon Lozovski.

Lovise în Molotov. Cu un deceniu în urmă îi sancționase soția, destituind-o din fruntea unui minister și excluzând-o din CC. Nu uitase că atunci Viaceslav Mihailovici se abținuse de la vot. Drept care îl pedepsise din nou, arestând-o pe Polina, poreclită *Jemciujina*/Perla (21 ianuarie 1949), condamnând-o la cinci ani de exil în Asia Centrală. Motive: bolșevica de maximă fidelitate era evreică, avea un frate întreprinzător în SUA, a participat la vizita Goldei Meir la Moscova – și își împărțise viața cu Molotov, pe neașteptate intrat în penumbră.

Operațiunile antievreiești le coordonau succesivii miniștri ai Securității Statului, Viktor Abakumov, Mihail Riumin, Semion Ignatiev.

„Pericolul sionist” și „sabotorii naționaliști” dintre evrei au deschis drumul către „complotul halatelor albe”.

Prologul l-a marcat arestarea cardiologului Iakov Etingher (18 noiembrie 1950), supus torturii ca să-și recunoască vinovăția.

„Afacerea medicilor asasini” a culminat în anul 1952 și la începutul anului 1953. Au fost noi și noi arestări.

Principalul martor al acuzării doctorilor complotiști a fost găsit în persoana cardioloagei ucrainiene Lidia Timașuk, agentă a Securității, cea care denunțase într-o scrisoare către conducere modul eronat – implicit criminal – în care medicii profesori trataseră boala de inimă a lui Andrei Jdanov; și care, după ani, a fost proiectată în avanscenă, spre a proba „complotul halatelor albe”, și transformată de presă în eroina patriotismului sovietic.

Asta mai ales după ce Stalin a lansat personal, în ședința Prezidiului CC (1 decembrie 1952), acuza împotriva medicilor.

„Spioni și ucigași sub masca membrilor colegiului medical” era titlul articolului apărut în oficiosul de partid *Pravda* (31 ianuarie 1953). Învinovățiți ca sioniști recrutați de organizația „*Joint*”, au fost nominalizați presupușii criminali: Miron Vovsi (fratele lui Solomon Mihoels), Boris Șimeliovici, Iakov Etingher, E. Feldman, A. Grinștein, Boris Kagan, Mihail Kogan – plus creștinii I. Egorov și V. Vinogradov. (Vovsi îl îngrijise pe Stalin ca medic personal, iar Vinogradov – și pe el, și pe alți membri ai Biroului Politic.) Printre victimele lor s-ar fi numărat Valerian Kuibîșev, Maksim Gorki, Andrei Jdanov, Aleksandr Șcerbakov, trei mareșali, un general, un amiral etc.

Pe 12 februarie a fost arestată Maria Weizmann, sora prim-ministrului statului Israel, Chaim Weizmann. Au fost operate arestări și în Ucraina, pentru un complot local similar. Au urmat interogatoriile sălbatice ale celor reținuți în arest, schingiuiri, deportări. Unii au murit. Alții au supraviețuit cu grave sechele. Condamnările internaționale, venite din partea unor personalități de vază – Albert Einstein, Winston Churchill ș.a. –, nu au întârziat. N-au dus la vreun rezultat.

(După cum protestele din lume nu-i salvaseră de la spânzurătoare pe Rudolf Slánský și pe alți zece comuniști cehoslovaci, în majoritate evrei, învinuiți de conspirație împotriva statului și – bineînțeles – de intenția de a-l asasina pe Clement Gottwald.)

Arestările au continuat până în preajma morții lui Stalin. Abia în noaptea fatalului atac cerebral suferit s-a dispus ca oficiosul de partid *Pravda* să scoată din numărul de a doua zi următorul material antisemit.

Se va emite presupunerea că, în paranoia lui crescândă, Stalin plănuia, la capătul proceselor înscenate (printre care și „procesul poeților evrei", din 1952), să declanșeze fie pogromuri, fie deportarea evreilor, poate în Regiunea Autonomă Evreiască, o enclavă artificial creată în 1934, în ținutul Habarovsk, din Extremul Orient, la granița cu China, teritoriu numit și Birobidjan, după un orășel crescut dintr-o așezare întemeiată abia în 1928. Dacă dictatorul ar fi intenționat o nouă deportare în masă, similară celor din timpul războiului mondial – moartea i-a zădărnicit planurile.

Pe 4 aprilie a fost publicat un comunicat oficial: niciodată n-a existat vreun complot al medicilor!

Intercalez între punctele de până acum (I-IV) și ultimul (V) câteva detalii cu privire la felul în care am trăit în anul universitar 1952-1953.

Atmosfera era isterică, totuși cunoșteam doar crâmpeie din atrocitățile evocate, în principal după știrile trunchiate din presă. Am venit în contact cu unele situații anormale: lumea ne-a avertizat asupra înmulțirii delincvenților din oraș, iar pe stradă și în mijloacele de transport în comun am întâlnit atitudini pe față antisemite.

Ne-am apărat prin cufundarea în studiu. Aveam pentru ce: ne așteptau examene dificile – Istoria filosofiei universale pe Janina, Istoria literaturii ruse pe mine.

Am pregătit sesiunea de iarnă cot la cot. Am citit enorm. Stau mărturie scrisorile, în care relatam că nu prea mai ieșim din cămin, stăm până la 6 dimineața în sala de lectură, eu parcurg zilnic multe sute de pagini din literatura rusă clasică și sovietică, ea, la fel, din istoria filosofiei; dormim de dimineața până spre ora 14, după-amiaza primim în cămăruța noastră oaspeți, seara ne înhămăm la următoarea porțiune masivă din cele două materii.

Această putință de abstragere dintr-o atmosferă tensionată și tulbure i-o datoram cursului din primul semestru, ținut de profesorul Gheorghi Makogonenko. Gheorghi Panteleimonovici, după cum i se adresau ceilalți profesori, era și un excelent orator. În acel an împlinea 40 de ani. Studiase la Universitatea din Leningrad. Participase la apărarea orașului. Publicase câteva volume consacrate literaturii din secolul al XVIII-lea, Iluminismului din Rusia, unor autori ca Nikolai Novikov, Aleksandr Radișcev, Denis Fonvizin. Atunci nu realizam că se refugiase în creația anterioară lui Pușkin, cu toate că ulterior avea să scrie și o carte despre *Evgheni Oneghin*.

Era stimat și ca fost soț al Olgăi Berggolț (rusificare după *Bergholz*, „lemn de munte"), cea care simbolizase poezia și publicistica din anii blocadei leningrădene, peste ani sporindu-și faima și cu excelentul volum de proză lirică, *Stele în plină zi* (tradus și în românește, comentat în cartea mea despre Petersburg). Auditorii cursului au aflat și despre consecvența cu care Olga Feodorovna și Gheorghi Panteleimonovici (rămași prieteni apropiați și după divorț) au continuat să se afle printre apropiații Annei Ahmatova. Au susținut-o pe Anna Andreievna atunci când a avut loc excomunicarea ei zgomotoasă din obștea scriitoricească; aveau să-i rămână alături până la moartea ei, survenită în 1966.

Prelegerile lui Makogonenko m-au captivat. Ele au contribuit, fără îndoială, la viitorul meu interes faţă de literatura rusă. Firavele mele lecturi anterioare nu erau în stare să-l statornicească. Anul premergător mă rezumasem la *Calvarul* (recitit), la *Anna Karenina* şi, pentru economie de timp, la plachete de versuri, mai ales dintre poeţii vremii, Mihail Isakovski şi Aleksandr Tvardovski. Acum trebuia să recuperez întârzierea. În orice caz, profesorul ne cerea cunoştinţe mai ales despre literatura rusă clasică, puţin din cea sovietică, deloc despre scrieri publicate recent.

De astă dată, n-am mai lucrat în grup, ca la istoria filosofiei, ci fiecare s-a pregătit pe cont propriu. Fischer a fost atât de excedat de amploarea materialului, încât la propriu i-a pierit zâmbetul de pe buze, chiar declara că nu mai ştie să râdă, apărea morocănos la bufet şi comanda, invariabil, un chefir şi două bomboane de ciocolată Kavkazki', pe care le mânca fără să scoată o vorbă. A reuşit totuşi să-şi biruie tracul şi a trecut cu bine examenul. Matei a amânat examenul la istoria literaturii ruse. Dintre cei trei, m-am simţit mai în apele mele la această materie, deşi cu lacune serioase.

Când avea să le vină rândul românilor din anul următor, Janina îmi va relata exclamaţia ironic-amuzată cu care profesorul i-a întâmpinat multe dintre răspunsurile primite: — *A vî i eto znaiete*? (Dumneavoastră ştiţi chiar şi asta?).

În această sesiune, din ianuarie 1953, am avut încă două examene, mai uşoare. În semestrul următor vor urma – în prelungirea istoriei filosofiei occidentale, curs ce se oprea la mijlocul secolului al XIX-lea – Istoria filosofiei marxiste (partea întâi, consacrată lui Marx şi Engels); Economia politică socialistă şi în paralel Problemele economice şi Congresul al XIX-lea, ambele centrate pe broşura lui Stalin; un seminar special Legile naturii şi legile ştiinţei, un soi de substitut elementar pentru ceea ce se va numi epistemologie; şi – *last but not least* – cursul de un semestru, Estetica marxist-leninistă, sumar şi schematic. Examene multe, care nu presupuneau însă eforturi comparabile cu cel tocmai schiţat.

Planul nostru, de a petrece vacanţa de iarnă la Moscova, a eşuat în ultimul moment din lipsă de cămin disponibil. Rămaşi la Leningrad, am dormit mult, ne-am plimbat. Am revăzut colecţiile de picturi din Ermitaj, neocolind niciodată „Madona Benois" şi „Madona Litta" ale lui Leonardo. Ne ospătam la restaurantul Kavkazki', mai la începutul lui Nevski, unde ne delectam cu mâncărurile caucaziene specifice: *ceanahi* (o supă condimentată din carne de miel), *şaşlîk* (frigărui de berbec), *liula-kebab* (un soi de mititei, de dimensiuni mai mari şi cu alte condimente); iar dacă nu ne mai ajungeau banii, ne mulţumeam şi cu lactobarul Avrora de pe acelaşi bulevard, situat mai departe, după intersecţia cu Sadovaia.

Serile, înainte de culcare, continuam, fără obligaţii didactice, să citesc romane. Dintre lecturile mele reţin doar unul, publicat în 1952, *Zilele vieţii noastre*, de Vera Ketlinskaia; deşi în acelaşi an au mai apărut: *Pentru o cauză dreaptă*, prima carte din dilogia lui Vasili Grossman, ce avea să fie încheiată cu *Viaţă şi destin*, roman excepţional; *Tovarăşi de arme*, de Konstantin Simonov; *Tânăra Rusie*, de Iuri Gherman. (Pe toate presa le-a dezbătut, nu o dată în mod contradictoriu, încă sub imperativele prescripţiilor staliniste.)

Janina va detalia într-o scrisoare din martie lecturile ei din Ivan Turgheniev, „pe care eu nu-l iubesc deloc, de aceea îl rasolesc"; oricum, problema relației dintre „părinți și copii" acum „începe să se pună din ce în ce mai puțin", sau doar în mod „formal". „N-am de gând să intru în polemică cu un estetician de talia soțului meu. Îi recunosc prioritatea în materie de literat, îi recunosc meritele de critic, și... continui să nu-l iubesc pe Turgheniev." Indirect confirma, în ciuda tonului zeflemitor, că mă decisesem pentru specializarea în estetică, axat pe istoria literară.

În grupul nostru de la Universitate ne aflam acum 44 de studenți, 16 nou-sosiți, dintre care 7 la Filosofie. Pe aceștia am avut sarcina să-i introduc în tainele limbii și terminologiei filosofice ruse, într-o cămăruță pătrată fără ferestre, nelocuibilă, dar obținută de la administrație pentru meditații.

Începând cu anul universitar în curs, ni s-a permis, din țară, activitatea grupelor de partid. Nu eram mulți membri PMR, ne reuneam însă și separat de ședințele „pământenilor", între altele cumpănind pe cine dintre cei „tineri" i-am putea recomanda pentru o ulterioară primire în partid.

A fost uitat scandalul dintre Lőricz și Benjamin, încheiat cu trimiterea acasă a primului și înfierarea moliciunii mic-burgheze manifestate de noi doi.

Am continuat să răspund de activitățile profesional-științifice din organizația studențească. Janina a fost responsabila ei tehnică (acum nu ne putem reaminti ce trebuia să facă în această calitate), apoi membră în redacția gazetei de perete – de fapt un caiet care circula din mână în mână.

Așa a trecut începutul de an (calendaristic). După care a urmat, în șirul evenimentelor relatate, cel mai de seamă.

## 5: *moartea lui Stalin, pe 5 martie 1953, la 73 de ani, împliniți în decembrie trecut*

(Unele biografii occidentale târzii vor contesta până și data nașterii sale: în realitate, ea ar fi avut loc în 6 decembrie 1878, nu, cum s-a consemnat oficial, pe 21 decembrie 1879. Potrivit acestei ipoteze, îndeobște neluată în calcul, vârsta i-ar fi fost de peste 74 de ani.)

Cronologia zilelor sale din urmă o voi afla după multe decenii: ultimul film vizionat, ultimul chef cu apropiații – pe care-i suspecta și care se temeau de el –, hemoragia cerebrală în singurătate, bâjbâielile tuturor celor din preajmă, întârziatul consult medical, împărțirea funcțiilor viitoare. Abia când sfârșitul devenise sigur, au apărut comunicate vagi cu privire la înrăutățirea stării lui de sănătate. Apoi, dis-de-dimineața, anunțul funerar la radio.

Astăzi, mai nimeni nu-și poate imagina cutremurul veștii. Cu excepția celor care îi cunoșteau fărădelegile și îi așteptau dispariția, majoritatea populației i-a deplâns moartea și a vărsat, la propriu, potop de lacrimi. Am văzut oameni hohotind pe stradă ori taxatoare de tramvai bocind în timp ce ne compostau biletele. Sentimentală, Janina s-a numărat și ea printre persoanele șocate. A fugit la prietenul nostru Fischer, care dormea când se transmisese știrea,

să-i anunțe durerosul eveniment; și s-a mirat când el a primit vestea cu o deplină detașare, încercând, îngăduitor, să-i transmită și ei aceeași atitudine.

Pe mine m-a preocupat nu decesul, ci efectele lui imediate. Nu modernizez defel. Tata a păstrat două scrisori. Janina i-a scris pe 13 martie despre ireparabila pierdere, anunțând că a doua zi îi voi scrie și eu. Într-adevăr, pe 14 martie i-am răspuns obiecțiilor lui anterioare, despre preferința mea pentru mama și răcirea atitudinii față de el. I-am detaliat cât greșește: la el țin cel mai mult, pe mama niciodată n-am aprobat-o pentru egoismul pe care îl dovedise în atâtea rânduri, nu am resentimente față de Annie etc. Lucrul decisiv: în câteva pagini – nici o referire la decesul lui Stalin!

(Întrebări actuale. Pentru ce a resimțit Janina cu atâta acuitate „pierderea"? Reiese din chiar rândurile ei: abia acum și-a dat seama „câtă siguranță și tărie și liniște și echilibru îmi dădea simplul fapt că știam că există, că lucrează – că ne ocrotește și ne îndrumă. Și am rămas de-odată fără acoperiș...". Un sentiment nu doar naiv, de vreme ce l-au trăit și retrăit mulți. Unul de tip religios: „Tătucul" era supremul ocrotitor! Plătisem și eu destul tribut aceleiași credințe cvasireligioase. Atunci de ce n-am mai fost șocat de acest sfârșit? Nu-mi erau încă limpezi toate crimele lui Stalin. Dar – așa cred, cel puțin – întâmplările pe care le-am ordonat mai sus pe puncte îmi zdruncinaseră crezul. Chiar fără să fi avut posibilitatea de a le pătrunde esența, n-aveam cum să nu intuiesc rolul Conducătorului infailibil în tot ce vedeam pe străzi și răzbătea prin ziare. „Destalinizarea" mea începuse, apăruseră fisuri în raportarea mea la fostul idol. Dezvăluirile lui Hrușciov și tot ce a mai urmat aveau să-mi anihileze orice iluzie despre Stalin. Va reacționa, bineînțeles, la fel și Janina.)

A urmat nebunia populară cu prilejul funeraliilor din 9 martie. Din toate colțurile țării s-au adunat la Moscova mase uriașe de oameni. Mulți au fost călcați în picioare la propriu în tentativa de a se apropia de mortul expus în Sala Congreselor, sau în drum spre mausoleu, care își va dubla, pentru un timp, denumirea, în „Mausoleul Lenin-Stalin". (Abia în 3 octombrie 1961, adică mult după Congresul al XX-lea, cadavrul mumificat al celui de-al doilea va fi îngropat lângă zidul Kremlinului. Dorința expresă a lui Lenin de a odihni lângă mama lui, în cimitirul petersburghez Aleksandr Nevski', nu a fost îndeplinită nici până azi, când scriu aceste rânduri.)

Diagnosticul oficial indica hemoragia emisferei stângi a creierului; cauza consta în hipertensiune și scleroza vaselor sangvine.

Nikita Hrușciov își va reaminti dineul de la reședința din Kunțevo, în seara zilei de 1 martie, la care fuseseră invitați Lavrenti Beria, Gheorghi Malenkov, Nikolai Bulganin și el însuși, transformat într-un chef uriaș pe toată durata nopții; rămas singur, Stalin suferise un atac cerebral, în urma căruia îi paralizase partea dreaptă a corpului; și a murit după o agonie de patru zile. Molotov va relata cum s-a lăudat Beria față de el că îl otrăvise cu vanfarină, o puternică otravă împotriva șobolanilor, care blochează coagularea sângelui. Ipoteza din urmă n-a putut fi verificată.

Discursurile funerare din 9 martie, în fața corpului îmbălsămat, le-au ținut Malenkov, Beria și Molotov, în această ordine. (Molotov nu știa la moartea

lui Stalin că soția sa Polina zăcea în subsolul din Liubianka, urmând a fi inculpată, ca pion central, într-un iminent proces antievreiesc. Beria o va elibera pe Polina pe 10 martie, adică o zi după funeralii!)

Pe 15 martie 1953 a fost oficializat aranjamentul convenit în zilele agoniei lui Stalin. Sovietul Suprem l-a desemnat pe Malenkov președinte al Consiliului de Miniștri, iar pe Beria și Molotov – ca prim-vicepreședinți. Astfel, Malenkov a ajuns întâiul conducător poststalinist. Voroșilov a devenit șef de stat, Bulganin – ministrul Apărării, Mikoian – ministru al Comerțului Interior.

Hrușciov a fost însărcinat să se ocupe, ca Prim Secretar al CC, cu organizațiile de partid. Din partea nucleului principal de conducere a fost – se va dovedi – o mișcare tactică eronată: nu numai pentru Beria, dar și pentru Malenkov și colaboratorii lui apropiați. Mai devreme sau mai târziu, cel din fruntea partidului avea puterea să-l detroneze pe șeful guvernului!

Deocamdată însă, după modelul inaugurat de Malenkov, șefii de partid au trecut în fruntea guvernelor și în „țările frățești”. Gheorghe Gheorghiu-Dej și-a asumat această funcție încă din iunie 1952, iar în aprilie 1954 a desființat postul de Secretar General, în locul lui instituind un Secretariat compus din patru persoane, condus, în calitate de Prim Secretar, de Gheorghe Apostol.

La 4 iulie 1953 s-a constituit și în Ungaria un guvern condus de Nagy Imre, care va funcționa până pe 5 mai 1955.

În cei doi ani de sub conducerea lui Malenkov părea să adie un timid vânticel de liberalizare. Astfel, guvernul a adoptat măsuri favorabile agriculturii și regrupării priorităților industriale, de la ramurile „grele” (cu „pivotul lor – construcția de mașini”) către domeniile de larg consum.

În curând a început lupta pentru redistribuirea puterii supreme. După lecția lui Stalin, care mai întâi s-a aliat cu Zinoviev și Kamenev pentru a-l elimina pe Troțki, apoi cu Buharin, spre a scăpa de Zinoviev și Kamenev, în final ucigându-i pe toți – Malenkov și Molotov și-au asigurat sprijinul lui Hrușciov, ca să scape de potențialul lor adversar comun, Beria, împreună cu principalii lui subalterni de la Securitate.

În 25 iunie, Beria a fost chemat la Prezidiul CC. Acolo, în Kremlin, l-a arestat mareșalul Gheorghi Jukov. În 22 decembrie a compărut în fața unui tribunal secret, prezidat de mareșalul Ivan Konev. A fost condamnat la moarte și executat pe 23 decembrie.

Fiul lui se va strădui îndelung și zadarnic să-l disculpe pe Beria de învinuirile ce i-au fost aduse la proces, printre care și recrutarea ca spion englez la începutul carierei sale din Gruzia, dar mai ales de crimele comise în fruntea organelor represive.

Unii istorici îi vor atribui și anumite intenții de liberalizare în lunile ulterioare morții lui Stalin, când, având în subordine Internele și Securitatea, s-a crezut stăpân peste întreaga țară.

(Înfrânții istoriei nu prea au șanse de a fi disculpați. Anei Pauker continuă să i se impute și ceea ce cu siguranță făcuse, și ceea ce e posibil să nu fi făcut. Unii afirmă că, în loc să le fi ațâțat, ea ar fi încercat să tempereze excesele colectivizării agricultulturii; și că a preconizat integrarea unor foști legionari în

partid, întrucât, în afara simplei lor înregimentări timpurii nefaste, cei în cauză nu comiseseră nelegiuri dovedite și fuseseră hăituiți sub guvernarea Antonescu. Faptul din urmă, anume că legionarii înduraseră în pușcării un tratament mai nemilos decât comuniștii, îl va confirma Gogu Rădulescu, după cum îmi reamintesc, din ultimii ani predecembriști, foștii săi vizitatori, dintre scriitori.)

Întrucât veni vorba despre Beria, schițez etapele Securității sovietice și îi enumăr pe conducătorii ei principali.

Instituția a fost înființată în decembrie 1917, cu o denumire lungă, în mod curent prescurtată în CEKA, „Comisia extraordinară". Din 1922 s-a numit GPU, apoi OGPU – „Direcția Politică de Stat" și „Principala Direcție Politică Unificată". Cea din urmă a fost inclusă, în 1934, în NKVD, „Comisariatul Poporului pentru Treburile Interne". Din acesta s-a desprins, pentru o vreme, NKGB, „Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului" – reunificate apoi sub sigla inițială. După al Doilea Război Mondial, când Comisariatele au devenit Ministere, s-a produs aceeași bifurcație în MVD, „Ministerul Treburilor Interne" și MGB, „Ministerul Securității Statului", la rândul lor reunite ulterior în MVD. Abia după moartea lui Stalin și eliminarea șefilor MVD, instituția s-a numit KGB, „Comitetul Securității Statului".

În fruntea succesivelor organe de Securitate s-au aflat Felix Dzerjinski, Viaceslav Menjinski, Genrih (Heinrich) Iagoda, Nikolai Ejov și Lavrenti Beria. (Îi omit pe cei trei cu care Stalin l-a înlocuit, spre finalul vieții sale, pe Beria.) Dzerjinski și Menjinski au fost răpuși de boli. Pe Iagoda și Ejov i-a ucis Stalin; pe Beria l-a lichidat prima echipă poststaliniană, în principal Malenkov și Hrușciov, încă aliați.

Am trecut în revistă abrevierile instituției respective, pentru a corecta frecventele trimiteri imprecise la câte una care, în perioada vizată, încă nu exista sau nu mai exista. Am auzit cu urechile mele la un post de televiziune cum un invitat a afirmat, apodictic și grav, că pe toți cei care învățaseră în Uniunea Sovietică KGB i-a recrutat ca informatori. Omul nici nu știa de instituirea KGB doar un an după moartea lui Stalin, când mulți studenți și aspiranți români fie se întorseseră deja acasă, fie erau pe cale să-și încheie studiile; și nici nu s-a gândit la enormitatea ca mii și mii de tineri – plus cei trimiși la studiile superioare de partid și de komsomol sau la specializări în unitățile armatei – să fi fost momiți să devină agenți. Oricum, pot depune mărturie că nimeni, niciodată, în anii mei leningrădeni, nu m-a abordat cu această propunere și, după câte îmi dau seama, n-a făcut o asemenea tentativă cu vreunul dintre apropiații mei. Nu exclud să fi fost cazuri de racolare, nicidecum însă printre tineri fără experiență de felul nostru, ci numai în situația unor persoane alese pe sprânceană, cărora li se putea acorda deplină „încredere".

Revin la începutul anului 1953. A trecut doliul național, lumea a intrat în cunoscutul joc „regele a murit, trăiască regele", indiferent dacă e vorba de rege, președinte sau secretar general.

Iar eu m-am îmbolnăvit. Mi-a urcat temperatura, m-a chinuit tusea, o săptămână am zăcut în pat. Abia pe urmă m-am dus la policlinica universitară, unde a fost diagnosticată o congestie pulmonară. Deși pe cale de vindecare, m-au

internat la un spital raional. Se afla în vechiul meu cartier, Insula Vasilievski, pe Linia 4, trotuarul opus fostului cămin, aproape de Prospektul Mediu. M-au ținut acolo zece zile. Primele au reprezentat un coșmar: mă repartizaseră într-un salon alături de un bolnav de cancer pulmonar, muribund. Se stingea în chinuri, horcăia zi și noapte, nu era chip să mă odihnesc. M-a obsedat îndelung moartea lui. Am încercat totuși să mă adaptez. Mă plimbam pe culoare, am făcut cunoștință cu un fost combatant, tânăr după acte, îmbătrânit înainte de vreme. Îl parașutaseră de mai multe ori în spatele frontului german, unde îndeplinise misiuni periculoase de recunoaștere. Îmi relata peripețiile prin care trecuse. La o recuperare de către ai săi, fusese rănit și i se amputase un picior. Suferea și de alte sechele grave de pe urma unui război în care mai și trebuise să-și asume anonimatul. A ieșit din lupte fără grade conferite, fără vreo meserie însușită în afara celei de iscoadă, cu plămânii ferfeniță, pentru a căror tratare se afla aici. Era un om terminat pentru tot restul vieții.

Am fost externat pe 31 martie. În timpul spitalizării mele, Janina – căreia i se interzisese să intre printre atâția tuberculoși – obținuse o repartizare într-o casă de odihnă din Peterhof. La rândul meu, am fost trimis pentru recuperare într-un sanatoriu din Sestroreţk, o localitate balneară, la 34 km sud-vest de Leningrad, pe malul Golfului Finic, cu ape termale și păduri de pin, specializat în tratarea afecțiunilor cardiace și, mai ales, a căilor respiratorii afectate de alte boli decât turbeculoza. (La 50 km de oraș se afla o altă stațiune de agrement, Zelenogorsk – fosta localitate finlandeză Terioki –, preferată de Matei și Fischer. În toiul iernii obișnuiau să meargă mai aproape, la Kavgolovo, pentru schi, îndeletnicire la care, din lipsă de pregătire, nu m-am asociat lor vreodată.) M-am plictisit copios, niciodată nu am știut, nesolicitat, să mă apropiu de oameni, mă plimbam pe aleile parcului, citeam, jinduiam după reintegrarea în viața noastră de cămin.

După întoarcere, în 28 aprilie, am tri mis acasă următoarea telegramă: CELOR DOUA FAMILII SANATATE SPOR LA MUNCA PENTRU 1 MAI JANOS E COMPLET SANATOS JANINA ARE CINCIZECISISASE KILOGRAME URMEAZA SCRISOARE EXPLICATII AMPLE.

Expediam telegrame și vorbeam la telefon – des, întrucât era ieftin – de la Oficiul poștal din străduța care lega Piața Palatului de Nevski Prospekt.

Fiindcă am amintit de casele de odihnă și convalescență – recuperez aici datoria de a invoca splendidele împrejurimi ale orașului. Prilejul e nimerit, de vreme ce majoritatea excursiilor în afara orașului, și în acest an, le efectuam în „nopțile albe”, cele mai prielnice lungilor peregrinări.

Atât Moscova, cât și Petersburgul se mândresc cu o salbă de reședințe imperiale și nobiliare, bogate în palate, conace, parcuri, vizitate obligatoriu de excursioniștii care se bucură de un sejur mai îndelungat. Unele sunt chiar mici orășele. În majoritate, le servesc localnicilor mai cu dare de mână pentru a-și construi câte o *dacea* (casă de vacanță), în anotimpurile prietenoase mutându-se acolo din forfota metropolelor, în calitate de *daciniki* („vilegiaturiști”) – titlul piesei lui Gorki, pusă în scenă în 1904, publicată în 1905.

Pe timpul blocadei Leningradului, aproape toate aceste împrejurimi fuseseră ocupate de trupele hitleriste și, în mare măsură, distruse, incendiate,

devastate. În anii noştri, reconstrucţia lor se afla în toi, cu enorme sume alocate dintr-o vistierie îndeobşte foarte sărăcăcioasă. Şi, deşi terminarea reamenajarii, mai ales a câtorva palate imperiale, avea să mai dureze, rămânând deocamdată închise vizitatorilor, în decursul anilor am tot mers să vedem tot ce se putea vedea. În direcţia fiecărui loc celebru existau trenuri locale care circulau dus-întors la intervale scurte, căci transportau şi navetişti.

Singurul loc oficial pe care n-aveai voie să-l ratezi, unde erai dus în grup cu autobuzul, era Razliv, tot la 34 km spre nord-vest, o staţiune de cale ferată în apropierea căreia se ascunsese Lenin, după reprimarea bolşevicilor de către Guvernul Provizoriu, în 12 (25) iulie 1917. Ceea ce nu ni se spunea era că îl întovărăşise acolo Zinoviev. Pe malul lacului Razliv ei se ascunseseră, în iulie-august, într-o colibă de lemn – pe locul căreia avea să fie construită, în 1927, una de granit. Vladimir Ilici trecuse de aici graniţa în Finlanda, prin staţia de cale ferată Udelnaia, în 21-22 august (3-4 septembrie), şi anume mascat ca fochist; de unde apoi revenise la Petrograd, spre a pregăti insurecţia armată.

Pe cont propriu, colegii mei ruşi m-au dus, chiar în primul an, la Gatcina, aflat în sud-vest, la 45 km. Deşi palatul, construit de sora ţarului Petru, Natalia, trecând prin mâna câtorva împărătese şi împăraţi, rămăsese o umbră a vechii splendori, parcul, în schimb, enorm şi sălbatic, îşi păstrase întregul farmec, cu pavilioane, sculpturi, podeţe, insule (precum „Insula iubirii", în cinstea zeiţei Venus) şi bisericile din orăşelul de alături. Din palatul-muzeu fuseseră evacuate la timp multe opere de artă, readuse după restaurare.

Obiectivele turistice principale, rarităţi notabile, remarcabile, curiozităţi demne de a fi luate în seamă (pentru şirul acestor calificative limba rusă cunoaşte un singur termen compus: *doctoprimeciatel'nosti*), sunt însă: Peterhof, Puşkin şi Pavlovsk.

Peterhof sau Petrodvoreţ e situat pe malul sudic al Golfului Finic, la 29 de km vest de oraş. E un ansamblu de parcuri şi palate, datând din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, cu alei, fântâni şi cascade celebre. Poţi veni şi cu vaporaşul, urcând pe malul „Aleii de apă" până la „Marea Cascadă" şi „Căuşul lui Samson", având în centru un grup sculptural amenajat în cinstea victoriei de la Poltava asupra suedezilor, „Samson rupând fălcile leului". În spate se întinde „Palatul Mare", construit în principal de Bartolomeo Rastrelli, succesiv lărgit, distrus şi refăcut. Aleile sunt preponderent geometrice, ordonate în „Parcul de Jos". Te poţi plimba îndelung, ca şi, dincolo de palat, în „Grădina de Sus".

Puşkin şi Pavlovsk se află la mică dispanţă între ele, pe aceeaşi cale ferată, prima din Rusia, care legase, din 1837, Sankt Petersburgul de respectivele reşedinţe.

„Puşkin", pe vremuri Ţarskoie Selo („Satul ţarilor"), scurtă vreme Detskoie Selo („Satul copiilor"), şi-a dobândit noua denumire la centenarul morţii poetului naţional, în 1937. Motivul: tânărul Aleksandr Sergheievici învăţase la Liceul din Ţarskoie Selo între 1811 şi 1817. În anul sosirii mele la studii a şi fost inaugurat un muzeu-memorial Puşkin.

(Vizitând localitatea, în faţa sculpturii poetului, am fost martorii următorului schimb de replici. Mama, către soţul şi fiul care se fotografiau la picioarele

lui: — Dați-vă mai la o parte, să fie văzut și el. Tatăl: — El, oricum, se va vedea! Mândria neasemuită a rușilor pentru Pușkin, cu care nici un urmaș de-al lui nu va cuteza să se compare!)

„Orașul Pușkin” e plin de parcuri și palate. Cele șapte parcuri se întind pe 600 de hectare. Există „Marele Palat”, Ekaterininski’, un alt palat, Aleksandrovski’, „Teatrul chinez”, „Satul chinez”, un „Ermitaj” propriu și o „Amiralitate” proprie, „Podul de marmoră”, „Sala de concerte” ș.a.m.d. În orașul propriu-zis funcționa, pe vremea noastră, Institutul Agricol, unde învățau și studenți români, inclusiv cunoscuți veniți odată cu mine, din Cluj.

Pavlovsk, la rândul lui un orășel la 26 km de Petersburg, își poartă numele după împăratul Pavel, fiul Ekaterinei a II-a, căruia i-a și folosit ca reședință de vară. Palatul în stil clasic formează un ansamblu cu parcul uriaș, unul dintre cele mai celebre din lume, cu peisaje mirifice, multe grădini de sine stătătoare, alei, unele geometrice, ansambluri florale și sculpturale, pavilioane: „Templul prieteniei”, „Colonada lui Apollo”, „Voliera”, „Cele trei Grații”, „Mausoleul”. În sala de concerte din Pavlovsk s-au produs, de-a lungul timpului, celebri dirijori și soliști.

Dintre toate minunățiile din apropierea orașului, parcurse în ultimii ani, am rămas îndrăgostit de parcurile de aici – fără să fi cunoscut încă peripețiile prințului Mîșkin, la Pavlovsk, cu Nastasia Filippovna și Aglaia Ivanovna, cu Burdovski și Ippolit Terentiev sau cu Rogojin...

Retroactiv, am regretat că n-am vizitat mai des aceste locuri fermecătoare; că n-am ajuns la Oranienburg ori în Staraia Ladoga (Ladova Veche). Ce să mai vorbesc despre însuși Lacul Ladoga, din care izvorăște Neva?! Tot ce am realizat a fost să ne urcăm într-un vaporaș de agrement, care parcurgea ultima porțiune din Neva Mare, de la cotul pe care ea îl face în cartierul Ohta, și până în centru, unde se bifurca, pe dreapta în Nevka și Neva Mică, pe stânga – în canalele Fontanka, Griboiedov, Moika. N-am urcat niciodată cu un vapor mai mare pe cursul Nevei, până la Otradnoie, Kirovsk, Schlisselburg/Schlüsselburg; în final, până pe Ladoga.

Mi-a rămas în minte o zi în care grupa noastră a fost dusă la Institutul de Psihiatrie „V.M. Behterev”, numit după importantul psihiatru și neuropatolog, întemeietorul „psihoreflexologiei”, Vladimir Behterev (1857-1927). Era o clinică „închisă” pentru bolnavi mintali. Așezați în băncile amfiteatrului, am asistat la trecerea în revistă a pacienților stabilimentului, explicându-ni-se gravitatea maladiei de care suferea fiecare și șansele lor de recuperare. Cel mai mult m-a impresionat un tânăr care vorbea neîntrerupt și dezordonat, asociind ultimului cuvânt dintr-o frază rostită una nouă despre cu totul altceva, într-un șir fără de sfârșit. Medicul psihiatru ne-a spus că supraexcitarea lui verbală va putea fi, cu timpul, potolită. În schimb, nu întrevedea nici o șansă pentru unul în aparență liniștit, dar măcinat de o depresie profundă. M-au urmărit zile în șir chipurile bolnavilor, de bunăvoie asumându-și în fața noastră rolul de „actori”.

Am fericit-o pe Janina că anul ei n-avea să mai fie supus acestor ore chinuitoare de instructaj psihiatric.

# 49

Încă din vreme am fost anunțați să nu ne organizăm vacanțe în țară, fiindcă vom fi „mobilizați” să sprijinim organizarea celui de-al Treilea Festival Mondial al Tineretului și Studenților din București (după Praga și Budapesta). A avut loc între 26 și 30 iulie 1953. Participau foarte mulți tineri din diverse țări și continente. Era nevoie de un personal numeros, care să ajute la cazarea, hrănirea, deplasarea lor, să asigure munca de traducător și să le mijlocească serviciile medicale.

Capitala se afla în fierbere, o cohortă de angajați și voluntari îi pregăteau o „față” cât mai surâzătoare pentru întâmpinarea delegaților.

La sosirea acasă ne-am prezentat la punctele de comandă și am fost repartizați ca personal tehnic de susținere. În atmosfera de secretomanie a timpului – că vor fi destui spioni strecurați în grupurile naționale de tineret – am fost conjurați să nu deconspirăm, nici măcar familiei, ce însărcinări am primit. Cel puțin mie mi s-a pretins o conspirativitate deplină.

Într-adevăr, m-am numărat printre cei puși să întâmpine delegațiile încă de la Budapesta și să le escorteze până pe teritoriul românesc. Mi-au fost aplicate pe pașaport vize multiple de ieșire-intrare.

Micul nostru grup a fost găzduit la Budapesta în elegantul hotel „Astoria”, de pe Rákóczi Út. Am avut două zile de așteptare, în care, pe lângă instructajele minuțioase, am flanat pe promenada de pe malul Dunării, am inspectat vitrinele magazinelor de pe Váczi Utca, mai îmbelșugate – și mai pipărate ca preț – decât cele știute; într-un cuvânt, ne-am fâțâit prin centrul Pestei, jumătatea răsăriteană, mai întinsă, a orașului (*Út* = Bulevard, *Utca* = Stradă).

Apoi ne-am luat munca în primire. Așteptam la gară câte un lot de străini, ne îmbarcam alături de ei, îi întovărășeam până la trecerea graniței, unde îi predam altor ghizi, care îi așteptau acolo. După care ne urcam în primul tren spre Budapesta; și repetam povestea. Zilnic parcurgeam traseul dus-întors de cel puțin două ori.

La una din sosirile în Episcopia Bihorului, am avut surpriza să-mi descopăr soția în „schimbul doi”. Habar n-aveam ce făcea fiecare din noi. Ea ajunsese la graniță – am aflat – ca să-i preia pe norvegieni. Ne-am bucurat, am și fost ușor fâstâciți de inutila și ridicola nedeconspirare a obligațiilor noastre. După câteva zeci de minute, ea avea să pornească spre București, eu – înapoi la Budapesta.

Acolo, din diurna primită, am reușit să-mi cumpăr un costum de haine bleumarin, mai arătos decât avusesem vreodată.

Odată încheiate aceste preliminarii la Congres, am primit o altă însărcinare. Lipit de Ministerul de Externe (actualul Consiliu de Miniștri) se afla o mică vilă, cu intrarea de pe Strada Duiliu Zamfirescu nr. 2 unde a fost amenajat centrul de sortare, înregistrare și vizare a pașapoartelor delegaților străini la festival. Șeful acțiunii era Nicolae Guină, personaj cunoscut din eșalonul

doi al conducerii de partid, pe atunci director al Secretariatului Comisiei pentru pașapoarte, vize și repatrieri (din 1954 – ambasador în Iugoslavia, apoi în URSS și Mongolia). Pe ajutoarele primite, trei sau patru la număr, ne-au încuiat, literalmente, în clădire. N-am avut voie nici să înnoptăm acasă, deși locuința socrilor mei, pe Strada Arhitect Louis Blanc, era la câteva minute distanță. Dormeam pe jos, cu capul pe un teanc de pașapoarte. Toată ziua le treceam dintr-o mână într-alta, unul le ordona pe națiuni, altul le trecea într-un catastif, următorul le aplica viza de ieșire – urmând să le fie înapoiate posesorilor în preziua plecării.

Din festival n-am văzut nimic. Pe străzi forfotea mulțimea, autobuzele îmbarcau delegațiile și le duceau la destinație, după participarea la diferite activități cultural-educative se împrăștiau care încotro, la mese, serate dansante, prin parcuri; străinii făceau cunoștință cu autohtonii, fete cu băieți, băieți cu fete. Unele perechi alcătuite *ad hoc* se refugiau prin tufișurile din Herăstrău, mai adecvat scopului urmărit decât Cișmigiul; după nouă luni genitorii aveau să producă și hibrizi ca mutrișoară sau ten, inclusiv negrișori alăptați de mame albe.

Janina mi-a relatat acest comportament ușuratic (pentru ea, crescută de măicuțele catolice, șocant) al norvegiencelor, ahtiate după bărbați sudici, de bună seamă mai virili decât blonzii lor concetățeni. Delegația norvegiană era cazată în clădirea Institutului de Arte Plastice; fetele se distrau de minune, degeaba avea ghidul sarcina să mențină „ordinea"; delegații nu țineau cont de programele fixate, întârziau mereu, dispăreau de la întâlniri, femeile de serviciu adunau diminețile chiloței agățați de statuile ce împodobeau culoarele Institutului.

În general, partea oficială sobră a festivalului interesa prea puțin lumea, era mai degrabă un prilej nimerit pentru distracții, pentru ceea ce tineretul de astăzi numește „o viață *fun*".

A trecut și asta, am avut la îndemână luna august pentru odihnă. Apoi ne-am îmbarcat din nou, prin Kiev, razant spre Nord, cu multe provizii întru ospătarea pe drum.

La cămin am întreprins demersuri ca să ni se schimbe cămăruța. Am avut succes, ne-a fost repartizată o cameră mai spațioasă, nr. 40 (destinată, de fapt, pentru trei persoane), care, deși dădea tot spre curtea interioară dintre cămine, era mai puțin întunecoasă. Am reușit să găsim loc și pentru o etajeră cu volumele adunate. Janina voia mereu să înfrumusețeze camera, a reușit să o facă agreabilă, nimerită pentru vizitele numeroase ale colegilor.

Eram în anul V și, respectiv, IV de facultate. În anul I sosiseră 11 boboci: 4 la Filosofie, 5 la Economie, 2 la Geologie; apoi și un al 12-lea. Acasă fuseseră reținuți doi, nu știu din ce motive. După un singur an va avea aceeași soartă Ștefan Fischer, după mamă descendent al clanului Kahána (pe care l-am menționat în partea brașoveană a însemnărilor de față); după studiile bucureștene de operatorie de film și activitatea la Studioul Sahia, István, pentru apropiați „Pista" (*s* se citește *ș*), își va împlini cariera de cineast la Saarbrücken, printre peliculele sale, încununate de succese și premii, numărându-se și

unele turnate în diverse locuri din Rusia şi Caucaz. În ciuda sejurului ciuntit leningrădean, a rămas legat sufleteşte de viaţa din fosta ţară găzduitoare, vorbind fluent limba rusă.

Aflându-mă în anul final de studenţie, n-am mai avut cursuri şi examene decât în primul semestru, următorul fiind rezervat exclusiv elaborării lucrării de diplomă şi examenelor de absolvire.

Colocviile le susţineam pe parcurs. Erau, de fapt, nişte anexe la cursuri din anii precedenţi, un seminar special la materialism istoric, altul la istoria filosofiei – faza „burgheză" contemporană. Li se adăuga practica pedagogică. Aceasta consta în conducerea câtorva seminare: eu – Materialismul dialectic, la Facultatea de Filosofie; ulterior Janina la Materialismul dialectic şi istoric, la Facultatea de Geografie.

În ianuarie n-am avut de susţinut decât ultimele examene: la cursurile de Istoria filosofiei marxist-leniniste (partea a doua: Lenin şi Stalin) şi de Estetica marxist-leninistă; ca şi la un curs special, cu un titlu straniu pus între paranteze: „(Dialectica marxist-leninistă ca logică şi teorie a cunoaşterii)".

Primul nu merită comentat, în afara menţiunii că scrierile lui Stalin, treptat, după moartea lui – încă din vremea lui Malenkov, cu atât mai categoric sub Hruşciov –, începuseră să iasă din avanscenă, din absoluta lor dominare anterioară; şi să cedeze, pas cu pas, prioritatea celorlalţi „clasici", laolaltă cu referirile la documentele recente de partid şi, scurtă vreme, la indicaţiile Preşedintelui Consiliului de Miniştri, cum am spus, situat vremelnic, printr-o răsturnare a ierarhiei superioare, mai presus de Prim Secretarul CC al PCUS.

Atenţia o poate reţine mai stăruitor amintitul curs special.

În facultate, ruşii luau în derâdere obsesiva repetare a formulei din *Materialism şi empiriocriticism*: materia e primară, conştiinţa e secundară. (Ideea era preluată de Lenin de la Engels, care însă nu o invocase la tot pasul, repetând-o ca pe o idee fixă.) Studenţii inventaseră chiar un cântecel pe această formulă, intonat în batjocură. E intraductibil din cauza stâlcirii cuvântului rusesc ultim: „*Pervicino, pervicino, pervicino,/ Pervicino u nas bîti[i]o,/ Vtoricino, vtoricino, vtoricino/ Vtoricino vsegda soznani[i]o*". Prescurtat: „Primară... e la noi existenţa,/ Conştiinţa... secundă mereu". Ca să rimeze cu *bâti[i]o*, cuvântul rusesc *soznáni[i]e* era transformat, prin mutarea accentului, în *soznani[i]ó*, ceea ce avea un efect hilar.

Acum, apropo de cursul special „Dialectica marxist-leninistă ca logică şi teorie a cunoaşterii", bântuia în facultate, în locul salutului uzual, adresarea „*ne nado trioh slov*" („nu e nevoie de trei cuvinte"). Trimiterea era, de astă dată, la conspectele lui Lenin din *Caietele filosofice*. Pe parcursul lor, revenea de mai multe ori ideea coincidenţei dintre logică şi teoria cunoaşterii, precum şi subsumarea ambelor dialecticii. Unul dintre fragmente susţinea că, pe urmele lui Hegel, în *Capitalul*, Marx aplicase „logica, dialectica şi teoria cunoaşterii a materialismului la o singură ştiinţă [nu e nevoie de trei cuvinte; este unul şi acelaşi lucru]". Cursul nostru special îşi propunea să aprofundeze respectiva formulă, atât prin Hegel, cât şi prin Marx şi Lenin. Prin repetarea ei la nesfârşit, ea îi agasa însă pe studenţi, sastisiţi să o tot audă.

(Din scrupul, aş observa totuşi deosebirea sensibilă dintre *Materialism şi empiriocriticism* şi *Caiete filosofice*. Acestea conţin extrase şi adnotări făcute de Vladimir Ilici, mai ales din *Ştiinţa logicii*, în sala de lectură a Bibliotecii din Berna, în 1914. El nu a publicat în timpul vieţii sale nimic din aceste conspecte, socotindu-le, fără îndoială, etape ale propriei sale familiarizări cu gânditori occidentali, fără interes pentru publicul cititor. După moarte, în atmosfera de cultivare a fiecărui cuvânt al său, a început recuperarea până şi a însemnărilor considerate nesemnificative de către autor. Un scurt text sintetic, *În jurul problemei dialecticii*, va apărea în 1925, iar cele mai multe conspecte – în volume succesiv publicate în 1929 şi 1930. Fragmentul în cauză făcea parte dintre cele editate în 1930. În concluzie: Lenin nu acordase el însuşi importanţă unor adnotări centrate pe scrierile lui Marx şi Engels, Feuerbach, Hegel, Lassalle, Aristotel – dacă e să le enumăr în ordinea lecturii şi comentării lor. Nu rezultă de aici că, mai ales, observaţiile pe marginea volumelor lui Hegel, *Ştiinţa logicii*, *Prelegeri de filosofia istoriei*, *Prelegeri de istoria filosofiei*, împreună cu „Planul dialecticii (logicii) lui Hegel" şi *În jurul problemei dialecticii*, ar fi lipsite de interes. După opinia mea, ar merita ca cercetătorii preocupaţi de temă să le supună şi în vremea noastră cumpănirii atente, punându-le faţă în faţă cu originalul hegelian şi reţinând eventualele contribuţii personale, indiferent dacă le acceptă sau le refuză.)

Estetica marxist-leninistă am audiat-o un singur semestru. Titular îi era un cadru didactic puţin şcolit în domeniu, cu o gândire rudimentară; dar care, îndrăgindu-mă, nu şi-a asumat numai rolul de conducător ştiinţific al lucrării mele de diplomă, ci, apreciind-o mult pe aceasta, a şi contribuit decisiv la revenirea mea la aspirantură, formal tot sub îndrumarea lui. Îl chema Feodor Astafiev, nu era nici cunoscut, nici stimat în mediile academice, nici nu publicase mai mult de câteva articole ocazionale, rămase fără ecou. Era un om agitat de vârstă medie. Se arăta dispus să te protejeze, să stea de vorbă cu tine ori de câte ori voiai, să te invite la locuinţa lui de burlac, modestă şi delăsată, aflată într-un punct îndepărtat de pe Insula Vasilievski; te servea cu fursecuri şi ceai, cel mult cu un pahar de vin, fără obişnuita porţie zdravănă de votcă.

Dacă nu-l aveam decât pe el ca opţiune pentru specializare, cum am reuşit totuşi să-mi duc la bun sfârşit atât diploma, cât şi disertaţia? În principal, datorită cărţilor consultate, prezente din belşug în bibliotecile mari: cea „academică", de lângă facultate, cele „publice", clădirea centrală de pe Bulevardul Nevski, rezervată cercetătorilor, sau filiala ei, pe malul unui canal care îl intersecta, frecventată de studenţi. Mai cu seamă în fastuoasa *Publicinaia Biblioteca imeni Saltîkova-Şcedrina* descopeream, ghidat de bibliotecare iscusite, şi recente volume de estetică vest-europene şi nord-americane, pentru biruirea cărora trebuia să-mi aprofundez cunoştinţele de franceză şi engleză, chiar dacă rămase, spre deosebire de germană, într-o fază pasivă. Remarc, în orice caz, dubla contabilitate pe care administraţiile bibliotecilor şi-o însuşiseră şi în care se vor perfecţiona: partea „oficială" a comenzilor de carte, ţinută la vedere, o suplimentau cu un stoc de lucrări de valoare, fie de veche obârşie

proprie, fie de proveniență străină recentă. Cel puțin în domeniul meu de interes, aceste achiziții insolite nu se aflau ferecate în vreun „fond secret", ci, pur și simplu, trebuia să dibuiești codul care să ți le facă accesibile. Într-un regim multă vreme foarte opresiv, cunoscătorii găseau o cale să se documenteze, inclusiv în privința noutăților din științele umane: un tertip pe care cu timpul aveam să-l constat și acasă la cunoscuții mei profesori, și de fiecare dată când mă voi întoarce pentru documentări la Moscova ori la Leningrad.

Am avut însă un imbold în plus spre a începe a mă dumiri asupra materiei în care am hotărât să mă declar singur, la revenirea acasă, „specialist". În anul universitar precedent, am frecventat excelentele cursuri de estetică ținute de Moisei Kagan la Facultatea de Istorie, aflată în aceeași clădire cu facultatea noastră. De astă dată, era un profesor avizat, bun vorbitor, cu multe idei originale, autor de cărți recunoscute – cea despre clasificarea artelor va apărea și în traducere românească.

Deși sever, aparent înfumurat și inabordabil, profesorul Kagan mă va accepta mai târziu printre apropiații lui. Îl voi urmări ca pe un sclipitor *tamada* (termen preluat în rusă din gruzinul *tamadoba* – acela care își asumă rolul de conducător, de „dirijor" la o petrecere): își amuza comesenii cu noi și noi povestioare hazlii, transformând cheful într-un neîncetat spectacol. Vom avea și un ocazional schimb de scrisori. Mă va invita, în sejururile leningrădene ulterioare, acasă la el, de astă dată cu adaosuri copioase de votcă, la a cărei îngurgitare se dovedea un rar maestru. Soția lui lucra ca muzeografă la Ermitaj. Lui nu i-au dat voie să ajungă la nici un congres internațional, de estetică ori filosofie. Îl țineau ferecat în orașul de baștină. Era recunoscut... și marginalizat. În anii '90 va fi ales membru al Academiei de Științe din Federația Rusă.

Am început să-mi scriu lucrarea de diplomă în paralel cu amintitele cursuri. Aveam să mă consacru ei, integral, în următorul semestru, degrevat de obligații didactice (exceptând examenele finale de stat). Janina, deși abia în penultimul an de facultate, s-a apucat de asemenea să adune material pentru viitoarea ei diplomă, consacrată lui Ferdinand Lassalle și, desigur, polemicii purtate cu el de către Marx și Engels. Voia să se specializeze în istoria filosofiei moderne occidentale. Ne-a trecut fugitiv prin minte ca, acasă, să mai urmăm o a doua facultate, ea – Istoria, eu – Litere sau Arte Plastice (teoria).

Scriam noaptea în sala de lectură. Era liniște, alături doar câțiva nocturni ca și noi, stăteam până în zori; m-am obișnuit să țin o pipă între dinți, gest care mi se părea că-mi conferă prestanță, chiar dacă propriu-zis fumam rareori. Pe urmă dormeam până după prânz, eu nemaiavând cursuri, ea absentând de la cursuri, ceea ce un coleg de an, „pământean" zelos, nota scrupulos în carnețelul său, deși fără s-o fi și „turnat" vreodată.

Serile ne „culturalizam". La turneul MHAT, Moskovski' Hudojestvennîi Akademiceski' Teatr (Teatrul Academic de Artă din Moscova), am văzut Tolstoi, *Roadele învățăturii*; Cehov, *Unchiul Vania*; Gorki, *Micii burghezi*. Am audiat concertul sopranei armene în ascensiune Guar Gasparian, pe care Janina o plăcea la nebunie, ascultând mai apoi, în camera noastră, la nesfârșit, discul

cu arii din opere cântate de ea, în timp ce eu, ajuns la saturație, mă plimbam pe coridoarele căminului, așteptând să se termine „audiția".

Biletele la aceste patru spectacole ne-au costat 300 de ruble, o sumă considerabilă pentru bugetul nostru lunar.

Am mai văzut două spectacole de Aleksandr Ostrovski: *Baia* lui Vladimir Maiakovski; *Falsele confidențe* de Marivaux, într-o adaptare intitulată, după personajul principal, *Domnul Dubois*; o comedie de Serghei Mihalkov, tatăl celor doi cineaști, ulterior celebri, Nikita Mihalkov și Andrei Koncealovski.

Am fost și la spectacolele prezentate de Malîi Teatr (Teatrul Mic), din Moscova: *Emilia Galotti*, de Lessing, și dramatizarea după romanul lui Balzac, *Eugénie Grandet*.

Zadarnică ne-a fost tentativa de a obține, în martie, bilete la spectacolele date de Comédie Française. Turneul, anunțat din timp, a declanșat o frenezie publică. În fața teatrului din Piața Artelor, în vecinătatea Muzeului Rus, unde urmau să aibă loc spectacolele, s-au format cozi imense. Și-au făcut apariția, ca din pământ, bătrâne aristocrate, în vechi mantouri de blană ponosite, întreținându-se în limba franceză. S-au întocmit liste de nume; se făcea apelul înscrișilor, de două ori pe zi, dimineața și după-masă. Janina a fost mai multe zile să răspundă la apel, pentru a nu fi eliminată, dar tot n-a ajuns la rând. Ne-am mulțumit cu retransmiterea spectacolelor la televizorul din cămin, o noutate de curând apărută în URSS, o cutie imensă cu un ecran minuscul.

Mi-o amintesc, cu acest prilej, pe una dintre portăresele căminului, o bătrânică fără vârstă, pe care, cu admirație, am surprins-o citind un volum franțuzesc într-o ediție străveche. După ce am descusut-o puțin, am aflat din spusele ei, fără umbră de orgoliu sau regret, că provine dintr-o spiță nobiliară ilustră, rudă îndepărtată a familiei imperiale.

Admirația noastră pentru nivelul cultural și cunoștințele de literatură în rândul populației obișnuite nu era, totuși, nici ea, ridicolă. Am avut deseori prilejul să constatăm cât de familiară îi era în special – desigur – literatura rusă clasică. O altă întâmplare din chiar acel timp ne confirma, într-un mod cât se poate de agreabil, acest fapt. Aflându-ne pe Nevski, în fața vitrinei unei librării, au trecut pe lângă noi doi tineri marinari. Unul s-a oprit și, arătându-mă cu degetul, a exclamat: — *Smotri! Bezuhov!* (Privește! E Bezuhov!). Eram îmbrăcat neglijent, purtam ochelari cu lentile rotunde și o ramă neagră simplă, părul abundent îmi stătea vâlvoi, aveam un aer fâstâcit – toate acestea și cine mai știe ce aduceau, în ochii lor, cu felul în care și-l reprezentaseră pe Pierre, ilustrul conte neajutorat din *Război și pace*. Am fost, evident, flatat – deși Janina ar fi preferat să fiu luat drept cneazul Andrei Bolkonski, lucru cu desăvârșire imposibil.

În locul teatrului francez, ne-am mulțumit cu „Săptămâna filmului italian", vizionând *Sub cerul Siciliei*, *Nu e pace sub măslini*, *Roma ora 11*, *De doi bani speranță*.

În acest an universitar, cu timpul drămuit, consacrat în principal lucrărilor de diplomă, ne-am făcut timp să vizităm mai regulat decât înainte Muzeul Ermitaj. Ne-am concentrat asupra câte unui artist, prima săptămână Rembrandt,

în următoarea Van Dyck, apoi Rubens, completate de fiecare dată – după cum am mai spus – cu revederea Madonelor lui Leonardo; iar Janina nu-şi începea vizita muzeului înainte să salute o splendidă Madonă de Murillo, pe care o iubea fierbinte, părând să aibă un soi de relaţie personală cu ea.

Am fost şi la o expoziţie de artă indiană.

Nu am ocolit nici seara muzicală a unui ansamblu unguresc, cu multe numere lăutăreşti, numite pe şleau *cigányzene* (muzică ţigănească).

Literatura rusă contemporană nu am urmărit-o îndeaproape, dar retroactiv pot spicui din cadrul publicaţiilor vremii câteva texte atestând o înnoire poststalinistă timpurie, chiar dacă timidă.

Au stârnit ecouri prelungite un timp meditaţiile scriitorului Vladimir Pomeranţev, intitulate *Despre sinceritate în literatură* (apărute în revista *Novîi mir*, numărul din decembrie 1953). Scrierea conţinea obiecţii voalate la adresa literaturii sovietice postbelice ghidate de „principiul partinităţii", criteriu pretins infailibil al reuşitei artistice; şi recomanda urmărirea *iskrennosti*, „a sincerităţii" scriitoriceşti, drept condiţie indispensabilă – chiar dacă insuficientă – pentru măiestria râvnită. Cerberii prescripţiilor sacrosancte au înfierat, se înţelege, erezia expusă, ca promovând „subiectivismul" în creaţia literară.

Un efect mai profund l-a avut *Ottepel'* (*Dezgheţul*), numit de autor „povestire" (*povest'* – de fapt, un roman de mici dimensiuni). Prima ei parte, Ilia Ehrenburg a scris-o din toamna anului 1953, publicând-o în revista literară *Znamia* (*Drapelul*) în mai 1954 şi, în acelaşi an, într-o ediţie de sine stătătoare. (Partea a doua, adăugată în 1956, el nu a inclus-o apoi în seria operelor sale, considerând-o „palidă şi inutilă".) Localizând acţiunea într-un oraş industrial de provincie, cu ingineri, învăţători şi doi tineri pictori opuşi ca mentalitate, Ehrenburg a căutat să răsfrângă timpuriul „dezgheţ" din aprilie 1953, adică imediat după moartea lui Stalin – la care nu face nici o referire –, în relaţiile interumane, mai ales de dragoste, pe cale de a se îmblânzi, în ton cu desprimăvărarea. După apariţie, povestirea a stârnit comentarii pro şi contra, cu apăsate critici ideologice în preajma celui de-al Doilea Congres Unional al Scriitorilor, din decembrie 1954 (convocat la 20 de ani după Primul Congres, cel care oficializase „realismul socialist"). Scrierea a fost tradusă în foarte multe limbi. (În România a apărut, printre cele dintâi traduceri, în 1955.) Recitită, nici prima parte nu mai impresionează, plăteşte tribut poncifelor. A rămas în memorie doar prin titlu, ca vestind, simbolic, începutul desprinderii de dogmatismul stalinist.

Adaug încă un eveniment literar, deşi acesta îşi va dezvălui amploarea abia mai târziu. Din iunie 1953 a început publicarea primelor capitole din poemul lui Aleksandr Tvardovski, *Za daliu dal'* (*Din zare-n zare*). Poetul îşi imagina o călătorie cu „Transsiberianul", de la Moscova la Vladivostok – dar şi cu un fragment leningrădean –, adică parcurgând aproape toate fusurile orare ale imensei sale ţări (cum am spus, opt la număr de la Kalinigrad până în Peninsula Kamceatka). Autorul celebrului *Vasili Tiorkin*, din şi despre război, s-a decis să reinterpreteze poetic şi cu inserţii publicistice istoria recentă a patriei sale, lărgind treptat aria tragediilor abătute asupra ei. Aşa va ajunge

la penultimul capitol (14), „Tak eto bîlo” (Așa a fost), consacrat lui Stalin – pe care ulterior îl va portretiza și mai neiertător în poemul *Po pravu pamiati* (aproximativ *E dreptul memoriei*), scris în 1969, tipărit însă postum, abia în timpul lui Gorbaciov, în numărul din ianuarie 1987 al revistei *Znamia*. Între timp, poetul cu atâtea premii și onoruri, deputat în Sovietul Suprem al Federației Ruse, membru în organe superioare de partid, și-a adjudecat importante merite în cele două perioade când condusese revista *Novîi mir*, unde va publica și primele povestiri ale lui Aleksandr Soljenițîn, pe care îl apărase și în fața Uniunii Scriitorilor, cu prilejul excluderii acestuia pentru „vina” de a fi fost distins cu Premiul Nobel pentru Literatură. (Laureatul va reconstitui confruntările, inclusiv rolul benefic al lui Tvardovski, în volumul *Stejarul și vițelul*, apărut în rusește, după expulzarea autorului din URSS, la Zürich, în 1975.)

La vedere și subteran, iată, se făceau simțite primele adieri de liberalizare culturală chiar în 1953 și 1954.

Să revin însă la viața privată. În acest ultim an studențesc trecuserăm printr-un necaz. Din octombrie Janina rămăsese însărcinată. I-am scris tatălui meu că în apropierea zilei sale de naștere, în iunie, va fi bunic. La controalele lunare de la policlinica universitară totul părea în ordine. Am făcut planuri să-și dea examenele din semestrul al II-lea înainte de sesiune, în martie-aprilie-mai, pe urmă să ia avionul ca să nască acasă, eu urmând-o după examenul de stat. La petrecerea de Anul Nou, a dansat peste măsură toată noaptea, inclusiv niște sârbe îndrăcite. Pe urmă i s-a făcut rău. Am internat-o, pe un viscol teribil, la spital, căutând pe bâjbâite intrarea, care, de altfel, nu era greu de nimerit.

După intervenția chirurgicală, în cele două zile de convalescență au supus-o unor interminabile interogatorii: ce făcuse ca să scape de sarcină? N-au vrut s-o creadă că dorea să păstreze copilul, că fusese un accident. O colegă de salon, femeie foarte tânără, vrând să-și înfunde soacra pe care n-o suferea, declarase că aceasta o pusese dinadins să sară de mai multe ori de pe un scaun, ca să provoace avortul. Pe urmă, pe un ton satisfăcut, le-a mărturisit minciuna pacientelor din salon.

La externare, zăpăcit și neajutorat, i-am adus, în locul paltonului ei, paltonul unui coleg cu care învățam împreună, în camera noastră, pentru un examen. Așa că s-a văzut nevoită să străbată orașul încă înzăpezit îmbrăcată cu un palton în care ar fi încăput trei ca ea, arătând ca un pui de bogdaproste. Nu știu cum s-a descurcat colegul cu paltonul ei.

În curând s-a înzdrăvenit. Arăta ca înainte. Un paznic al patinoarului unde își încerca forțele a întrebat-o amabil: — Fetițo, în ce clasă ești? O credea școlăriță, la fel ca mai înainte amintitul garderobier de la Biblioteca Publică.

Schimbul de scrisori cu tata se rărea. Ambii ne reproșam lipsa de vești. Pe urmă am aflat că i se agravase boala la ochiul infectat la munca obligatorie, dar se încăpățâna să-și continue, cu ochiul zdravăn, munca de corector de noapte.

Printre „pământeni” am avut mai puține treburi. Eu îi meditam pe nou-veniți. Un timp l-am înlocuit pe secretarul „Gică” Mărgineanu, economist în penultimul an.

În februarie s-a decis preschimbarea carnetelor membrilor de partid, care oricum fuseseră păstrate în țară. Pentru această operațiune trebuiau întocmite

referate despre activitatea fiecăruia din ultimii cinci ani. Ni s-au cerut şedinţe de caracterizare individuală şi pentru absolvenţii din anul respectiv, 9 studenţi şi 6 aspiranţi.

Printre aspiranţi se afla şi Paul Popescu, lucrând la definitivarea disertaţiei sale. Aceasta prezenta, teoretic şi aplicativ, tipuri psihologice distincte, cu dominantele fiecăruia. Amândoi făceam parte dintre cobaii lui „nea Paulică". Ne invita în camera sa, Janina se căţăra în vârful patului lui, eu mă aşezam pe singurul scaun din cameră. Ne punea în faţă chestionare cu zeci de întrebări. Ne mai iscodea şi după completarea lor. În măsura în care pe fiecare „pacient" al său îl plasa într-o grupă la limita unor predispoziţii maladive – experimentul lui îmi amintea de „testele Szondi", cărora le fusesem supus la Cluj. Lucrarea finalizată o va publica în româneşte, iscălită Paul Popescu-Neveanu. Ne-am regăsit printre fişele ei caracteriologice, dar invocaţi numai cu iniţiale.

Am fost şi noi invitaţi la şedinţa comsomoliştilor din an, unde se discutau măsurile recent iniţiate de guvernul Malenkov. Comsomoliştii dedaţi la temenele mimau că iau în serios noile reglementări, iar pe „patronul" lor îl invocau, potrivit obiceiului, cu prenume şi patronimic, Gheorghi Maksimilianovici.

Ne-au parvenit veşti de extremă gravitate din ţară. Între 6 şi 13 aprilie 1954 s-a desfăşurat, cu uşile închise, „Procesul grupului de spioni şi complotişti în frunte cu L. Pătrăşcanu". Însuşi Pătrăşcanu fusese închis la Jilava, din 28 aprilie 1948, adică timp de şase ani. Pe 14 aprilie a fost pronunţată sentinţa. Au fost condamnaţi la moarte Lucreţiu Pătrăşcanu şi Remus Kofler; la muncă silnică pe viaţă – Emil Calmanovici, Herbert Silber şi Alexandru Ştefănescu; la 15 ani de puşcărie – I. Mocsony-Stîrcea şi H. Torasian; la 12 ani – Harry Brauner şi Lena Constante; la 10 ani – J. Berman; la 8 ani – Victoria Sîrbu.

Gheorghe Gheorghiu-Dej i-a lichidat pe toţi potenţialii lui competitori, în primul rând pe Lucreţiu Pătrăşcanu. În această acţiune sângeroasă l-au susţinut toţi apropiaţii lui, printre ei şi Gheorghe Apostol, cel ales în 19 aprilie Prim Secretar al CC al PMR. Se va povesti că Miron Constantinescu i-ar fi propus lui Gheorghiu-Dej, între patru ochi, să se limiteze la închisoare perpetuă, la care „Tovarăşul 1" – cum era numit în activul superior de partid – l-ar fi bătut (deocamdată!) părinteşte pe umăr: — Miroane, Miroane, eşti naiv în politică... (sau ceva asemănător).

După doi ani de anchetă în arest, Vasile Luca (Luka László) va fi şi el condamnat la moarte, pe 10 octombrie 1954, de astă dată pedeapsa comutându-i-se în detenţie pe viaţă.

Merită să insist pe împrejurarea că această răfuială neiertătoare a fost pusă la cale la un an *după* moartea lui Stalin, anume pentru a reteza orice gând de succesiune. Pătrăşcanu, terminat la capătul anchetelor bestiale, nu mai reprezenta nici un pericol real de a-i lua locul lui Gheorghiu-Dej; dar acesta îşi însuşise temeinic lecţia lui Stalin: nepericulos e doar un om mort!

Kofler a fost schingiuit şi ucis ca ultim apropiat al lui Foriş. Executarea lui Pătrăşcanu şi Kofler a avut loc la Jilava, zece zile după pronunţarea sentinţei, în noaptea de 16 spre 17 aprilie 1954. (Ceauşescu îi va reabilita pe Foriş şi Pătrăşcanu, dar parcă nu şi pe Kofler.)

Pe mine, executarea lui Kofler nu m-a mai periclitat direct, precum, cu patru ani înainte, demascarea lui publică: complicata înrudire prin alianță nu fusese dibuită atunci, iar acum mă aflam în preajma absolvirii facultății.

Avansez în viitor.

La bătrânețe, tata va ține morțiș să-și treacă locuința de două camere pe numele meu. Pentru întocmirea actelor, se va sfătui cu un avocat, care avea să fie tocmai Romulus Kofler, fratele celui executat. (Putem cădea pe gânduri în fața gestului unor părinți evrei de a-și numi fiii – Romulus și Remus. În orice caz, prenumele roman nu l-a salvat pe Remus de împușcare.)

Matei (Mátyás) Gáll, scăpat ca prin minune din masacrul deținuților comuniști de la Rîbnița – ceea ce i se va pune în cârcă, ca prezumție de colaboraționism – și emigrat în Suedia, venit în țară pentru a-și lansa o carte în limba română, inclusiv în fața studenților facultății noastre, îmi va spune că Remus Kofler ar fi scris niște ample memorii. Nu am cunoștință de ele, nu știu dacă au fost păstrate.

Completez, cu acest prilej, datele (din partea anterioară, clujeană) cu privire la Alexandru Iacob (Jakab Sándor), fost ministru adjunct la Finanțe, căzut în dizgrație împreună cu ministrul său, Vasile Luca. În 1952 a fost condamnat la 12 ani pușcărie, dintre care 10 ani a stat în izolare totală, fără contact cu vreun alt deținut. A ieșit din închisoare după amnistia generală din 1964, dar având întreaga pedeapsă efectuată. Soția lui, de asemenea întemnițată, a înnebunit după un an și jumătate, în urma tratamentului inuman din închisoare; a fost eliberată, apoi internată pentru restul vieții într-o clinică psihiatrică din Israel. Împrejurarea din urmă i-a facilitat viitorului traducător din română în franceză Alain Paruit, ginerele soților Iacob, să obțină, pentru familia sa, emigrarea la Paris, ceea ce în cazul lui echivala cu repatrierea în țara unde se născuse și copilărise.

Mă întorc în 1954. În primele luni mi-am definitivat lucrarea de diplomă. O dactilografia o pensionară ce-și ducea cu greu traiul, într-o cameră sărăcăcioasă a unui apartament *comunal*, situat, ce-i drept, la colțul Prospektului Nevski. Înțelegea puțin din ce bătea la mașină, dar își exprima zgomotos entuziasmul admirativ față de mine, cu un termen pe care Janina nu înceta să-l repete, în intonație ironică: *„samorodok”* – la propriu „nestemată”, în sens figurat „talent înzestrat de la natură”.

Lucrarea, *Problema tipicului în artă*, o temă dezbătută în epocă, o îndruma, strict formal, Feodor Astafiev, titularul cursului de estetică. O lărgisem cu mult peste limitele convenționale. Cele trei capitole însumau 250 de pagini dactilografiate. Am încheiat-o în aprilie; am susținut-o pe 6 mai. (Îmi va servi ca bază pentru disertație. O voi rezuma când va veni vorba despre aceasta.)

Am dat examenele de stat: Bazele marxism-leninismului, Materialismul dialectic și istoric, Istoria filosofiei. Primul se axa pe istoria partidului sovietic, acum rebotezat, și în două volume cuprinzând documente de partid, de fapt doar o parte dintre ele, cu grijă selectate. Al doilea reunea cursuri predate inițial separat. Al treilea însuma, din nou selectiv și partizan, toate cursurile de istorie a filosofiei: occidentală, rusă, marxistă și „burgheză contemporană”.

În 29 iunie 1954 am primit „Diploma de merit" a Universității „A.A. Jdanov", „în specialitatea filosofie". I-au fost adăugate: „Extrasul din situația examenelor", cu enumerarea celor 21 de materii și a notelor corespunzătoare – toate *otlicino*, „excelent"; ca și „Certificatul" care îmi conferea dreptul să port la rever insigna romboidală, cu stema URSS, aurie, pe fond albastru, simbolizând calitatea de absolvent al unei universități sovietice. (Insignele le vom păstra, fără să le purtăm. Actul de bază mi-l va echivala, în 1958, Comisia Superioară de Diplome, „cu diplomele ce se eliberează de Universitățile din RPR, facultatea de filosofie".)

Eram absolvent în toată regula. Mai era însă ceva deloc lipsit de importanță și urmări.

Când am primit de la doctorul Caffé telegrama că presa română îmi popularizează succesele, am taxat-o ca pe o șotie a mucalitului meu socru; dovadă că tocmai această telegramă lipsește dintre cele pe care le-am dat în păstrare, cu scrisori cu tot, tatălui meu.

Dar n-a fost o glumă.

*Scînteia*, „Organ al Comitetului Central al PMR", a publicat într-o duminică, la data de 27 iunie 1954, pe pagina a patra, cea cu știri externe, alături de o știre despre o vizită în străinătate întreprinsă de Ciu Enlai, prim-ministrul și ministrul de Externe al RP Chineze, următorul text (grafia o reproduc întocmai):

Succesul unui student romîn la Leningrad

LENINGRAD 26 (Agerpres). – TASS

Oamenii de știință de la Universitatea din Leningrad au dat o înaltă apreciere lucrării de diplomă a studentului Janos Steinberger, din Republica Populară Romînă, care și-a terminat în prezent studiile la Facultatea de filozofie a Universității. A fost exprimată în unanimitate părerea că studiul lui Steinberger despre „Problema tipicului în artă" depășește cadrul unei lucrări obișnuite de diplomă, prezentînd un interes științific de sine stătător.

S-a hotărît ca lucrarea de diplomă a studentului romîn să fie publicată în numărul următor al „Însemnărilor științifice" ale Universității din Leningrad.

Un text uluitor. Când, avându-l în față, m-am străduit să-i descifrez „misterul", o ipoteză îmi părea certă, o alta – probabilă.

Sursa știrii era cu siguranță articolul din 21 mai, apărut în *Leningradski' Universitet*, organul forurilor de conducere ale instituției noastre de învățământ superior. Era plasată, într-o zi de vineri, pe pagina 3, se intitula *Na vîsokom naucinom urovnie* (*La înalt nivel științific*), reproducea și o poză de-a mea. Semna studenta M. Șilmann, de care nu îmi aminteam, ca prezentă la susținerea publică a diplomei, probabil în calitate de colaborator extern al publicației universitare.

Faptul că acest articol constituia sursa informației românești îl vădea, în primul rând, folosirea, din prima frază, a apelativului familiar „Janos", inexistent în acte, curent numai în cercul familial, de prieteni și în rândul colegilor

de grupă. Corespondenta descria apoi structura lucrării, accentuând meritele celui de al treilea capitol, bazat pe „materiale de arhivă din literaturile americană, engleză și franceză”. Anume acest capitol a și hotărât comisia de examinare „să-l publice în însemnările științifice” universitare – pasaj incorect reprodus la București, de parcă ar fi existat o asemenea revistă de specialitate și ca și cum într-un număr al ei ar fi încăput *întreaga* lucrare de diplomă, foarte voluminoasă.

În articol urma un detaliu care se va dovedi hotărâtor pentru viitorul meu imediat: comisia a luat hotărârea să propună guvernului Republicii Populare Romîne ca „Janos Steinberger” să fie retrimis pentru un an la aspirantura leningrădeană, timp în care ar putea să-și definitiveze disertația. Îi mărturiseam apoi corespondentei (iarăși nu țin minte când, poate în starea de agitație de după susținere) intenția de a mă specializa în estetică, în teoria generală a literaturii și artei; și faptul că lucrarea de diplomă o privesc doar ca pe un început al activității mele de cercetare...

Mai rămânea nedumerirea: de ce și pe ce cale putea să ajungă un articol leningrădean din 21 mai o știre a *Scînteii* din 27 iunie? Aveam o singură presupunere: TASS (Agenția Telegrafică a Uniunii Sovietice) înaintase, din stocul său de informații privind relațiile româno-ruse, și acest articol; iar „Agerpres” l-a preluat și transformat într-o știre aparent de ultimă oră, cu prenumele copiat întocmai, cu detaliul inexact despre publicarea lucrării – și cu diacriticele „î” în vigoare pe atunci, până și în denumirea țării.

Toată această detectivistică aveam s-o desfășor acasă. Deocamdată eram foarte bucuros de încheierea cu succes a facultății și mă pregăteam de întoarcere, presupunând-o definitivă.

Am făcut însă drumul spre casă pe o lungă cale ocolitoare. Un grup de vreo zece studenți, parte absolvenți, parte aflată după penultimul an de studiu, ne-am decis să întreprindem o călătorie în Sud. Am obținut aprobările obligatorii ale miliției, până la Tbilisi. Am strâns suma minimă necesară pentru lungul drum. Mi-am amanetat lodenul ponosit, purtat de-a lungul tuturor iernilor studențești, la un *lombard*, în ideea că oricum nu mai aveam nevoie de el.

(Termenul e un calc, ca *buterbrod* sau *parikmaher*, de astă dată din limbi neolatine. Franceza îl folosește, și româna îl consemnează. Provine de la *Lombardia*, probabil locul de proveniență al italienilor care înființaseră centre de împrumut bănesc, în schimbul depunerii unor bunuri ca gaj. Fiecare cartier leningrădean avea lombarduri. Studenții, rămași în pană financiară, le frecventau. La timpul prescris în chitanța primită, își recuperau bunurile amanetate sau le abandonau de tot.)

Am adunat proviziile care să ne asigure baza hranei: o sumedenie de cutii de carne de vită argentiniană, cu marca „Sansinena”, și de lapte condensat rusesc.

Și... am pornit în aventura estivală.

Prima oprire: Moscova. Ore de plimbări.

Câțiva rătăciți cu metroul am prins trenul către Stalingrad (acum, Volgograd) în minutul când se pusese deja în mișcare. La sosire, am dat peste o arșiță

cumplită, orașul fusese distrus, chiar dacă începuse reconstrucția continua să fie un peisaj arid, fără pic de vegetație.

Cărându-ne rucsacurile spre barăcile improvizate de pe malul Volgăi, unde primiserăm cazare, din cauza căldurii mi-a țâșnit sângele din nas. Noaptea a fost atât de toridă, încât am dormit în cearceafurile muiate la un duș improvizat în curte, dar ele se uscau rapid; în disperare de cauză ne-am vârât pernele într-o căldare cu apă; ne acopeream capul cu ele, șiroind.

Am vizitat câteva bulevarde refăcute. Am făcut și o baie în Volga, de unde am ieșit plini de păcura lăsată în urmă de șlepuri.

La miazăzi de oraș, ne-am îmbarcat într-o navă de agrement pe „Canalul Volga-Don”, cu o porțiune navigabilă din 1952, cu ecluze, unde navele coborau/urcau.

Pe vaporaș, Janina, spre deosebire de mine, intra în vorbă cu toată lumea. Așa a început o discuție cu un tip, un zdrahon, cu brațele tatuate, care i-a povestit cu seninătate că tocmai ieșise din pușcărie, după o condamnare pentru omucidere. Vorbea cu blândețe despre omorul comis. Venind direct în contact cu unul dintre cei de care ne temeam atât de mult la Leningrad, ei i-a pierit cheful de șuete cu cine vrei și nu vrei.

Restul drumului până la Rostov-pe-Don l-am parcurs cu trenul. Am înnoptat într-un cămin dezafectat pe timpul vacanței, dormind câte doi în paturi fără saltele, direct pe droturi.

Îl imploram pe „Gică” Mărgineanu, casierul grupului, cu toate economiile noastre minuțios vegheate, să ne cumpere măcar niște roșii de la piață. Ne tăia elanul cu: — Mai la sud, mai la sud! Vânzătorii gruzini ne strigau „*kațo, kațo*” („omule”, cred). Îngurgitam în silă conservele de „Sansinena” și de lapte condensat, diluat cu apă – cumpăram numai pâine neagră.

De la Rostov la Tbilisi am petrecut o noapte de groază, într-un vagon de clasa a III-a. Era supraaglomerat de țărani cu boccele, femei alăptându-și țâncii. Lumea stătea, cu picioarele atârnând, nu numai pe cușetele superioare, ci și pe spațiul rezervat bagajelor, îngust și fără aer. Îți croiai anevoie drum printre lădițele de lemn și sarsanalele îngrămădite între cușete și pe coridor. Se bea vârtos direct din sticlă. Rusa era copleșită de graiurile caucaziene. Gălăgia asurzitoare nu te lăsa nici să dormi, nici să te odihnești.

În gara din Tbilisi, lumea comunica țipând peste interpuși. După temperamentul reținut al leningrădenilor, unde în tramvaie mai ales concetățenii noștri se făceau auziți, parcă am fi ajuns în Italia – sau acasă.

Primul om cu care am intrat în vorbă a fost un milițian, agent de circulație. L-am întrebat cum ajungem la Universitate. Ne-a îndrumat, interesându-se cine suntem.

— Români? Foarte bine că nu gruzini.

— Cum așa?

— Păi eu sunt sud-osetin. Pe ruși îi iubesc, pe gruzini nu-i înghit.

O poveste actuală și după mai bine de o jumătate de veac.

Ne-am prezentat la rectorul Universității, constituindu-ne *ad hoc* într-o „delegație de studenți români”. Geologul din grupul nostru a început să bâlbâie

întorsături de frază de o prețiozitate ridicolă: — *Esli bîlo bî, mojno bîlo bî* (Dac-ar fi, posibil oare-ar fi?!). Rectorul vorbea de fapt și mai prost rusește. Dar a fost cordial, ne-a repartizat imediat locuri în cămin. Ne-a pus la dispoziție o dubiță cu șofer, să ne ducă pe „Voienno-gruzinskaia doroga" („Drumul militar georgian"), drum de legătură până la Dzaudjikau/Vladikavkaz, din Caucazul de Nord. Așa am parcurs câteva zeci de kilometri din cei peste două sute, între munți înalți, prin defileuri, peste poduri, pe lângă urme ale trecutului istoric și bisericesc gruzin, pe serpentine cu viraje bruște și prăpastii abrupte. Am urcat cu piciorul un pic spre Kazbek, cu vârful veșnic înzăpezit, strălucind în soare.

Ne-au ospătat niște țărani cu multe bunătăți de-ale locului și băutură pe măsură. Încă din Leningrad știam despre foarte apreciatele vinuri din Georgia, o serie numerotată de la 1, cel mai sec, până la cifrele indicând sorturi tot mai dulci, dar acolo avuseserăm rare prilejuri să le și gustăm. Acum ni se ofereau soiuri alese din recolte proprii, cu laude extinse asupra țării întregi: — Gruzia e raiul pe pământ; e locul prin care trecând, lui Dumnezeu i s-a rupt sacul cu daruri, scăpând aici cele mai multe frumuseți și bogății. Lauda de sine ne suna familiar, deși excesivă în naivitatea ei.

La Tbilisi fiind, Janina s-a dus la baia publică, „la comun", unde era mai ieftin. Într-o sală imensă bântuiau prin aburi zeci de femei goale, cu siluete mai mult sau mai puțin atrăgătoare. Întrebând-o pe una dintre ele cum se manevrează robinetele, evident în rusește, s-a trezit cu un răspuns răstit și a fost curând înconjurată de o ceată furioasă de balabuste în pielea goală admonestând-o în limba gruzină. Cu greu a reușit să se facă înțeleasă și să înțeleagă și ea că era somată să vorbească în frumoasa ei limbă maternă și nu rusește. Aflând că e din România, supărarea s-a transformat imediat în drăgălășenie și solicitudine. Festa i-o jucase părul negru, tenul smead, fața asemănătoare cu a unei localnice.

Pentru „marea familie a popoarelor", în care, după cum se exprimase Stalin-Djugașvili, gruzin el însuși, „rușii sunt primii între egali", am avut parte de încă o dovadă în consecință.

La secția de miliție unde ne-am prezentat ca să ni se aplice în pașapoarte o viză suplimentară pentru Batumi, centrul Republicii Autonome Adjaria, ofițerul de serviciu ne-a spus: — Nu pot, e lângă granița cu Turcia, zonă interzisă; dar duceți-vă; la mine n-ați fost, nu m-ați văzut, nu mă cunoașteți, iar eu nu știu de voi.

Ne-am dus. Orașul era inundat de o vegetație luxuriantă, întreținută de alternanța permanentă a soarelui și ploilor. Am vizitat enormul parc și exotica grădină botanică. Ne aflam într-o stare de exuberanță. Janina făcea pe maimuța coborâtă din palmieri, s-a și lăsat fotografiată în această postură.

În Caucaz, „Gică" ne-a mai îmblânzit austeritatea, cumpărând legume și fructe. Dar ne țineam strict de prescripțiile lui. Doar Fischer Gyuri cu Szobcsák Teréz, pofticioasă din cauza sarcinii purtate, mai dispăreau pentru câte o masă în doi, dezaprobată de colectiv.

În portul Batumi ne-am îmbarcat pe vaporul „Gruzia", în cabine din burta navei, la clasa cea mai ieftină.

Am străbătut Marea Neagră, până la Odessa.

Ne-am plimbat un pic şi acolo. Am vizitat la repezeală oraşul, zăbovind pe monumentalele scări filmate de Serghei Eisenstein în *Crucişătorul Potiomkin*.

Pe peronul gării din Chişinău am fost uşurat, cu multă dexteritate, de portofelul din buzunar. N-am stabilit identitatea maestrului în ciordeli: să fi fost rus, ucrainean, moldovean, găgăuz sau „de altă naţionalitate"?!

Apoi, prin Iaşi, am ajuns la Bucureşti.

Până astăzi, cei care mai trăim, ne aducem cu deliciu aminte de câte o păţanie din fastuoasa noastră excursie din iulie 1954.

## 50

Ajuns la Bucureşti, mi-am predat Diploma de absolvent, împreună cu recomandarea ce-mi fusese înmânată la plecare. Aceasta era adresată „Ministerului Învăţămîntului Superior al Republicii Populare Romîne" – „Ministrului Învăţămîntului Superior t.[ovarăşul] Murgulescu". Decanatul Facultăţii de Filosofie a Universităţii din Leningrad preciza că tov. Ion Steinberger a primit calificativul *otlicino* („excelent") pentru lucrarea sa de diplomă – „care poate fi prelucrată în 5-6 luni şi prezentată pentru susţinere ca disertaţie de candidat"; drept care „recomandă stăruitor" Ministerului RPR ca numitul să fie retrimis în anul universitar 1954-1955 la Universitatea din Leningrad – „unde i se va asigura conducerea ştiinţifică şi posibilitatea de a-şi susţine disertaţia pentru obţinerea titlului ştiinţific de candidat în ştiinţele filosofice". Întâmpinarea oficială o iscăleau: decanul Facultăţii de Filosofie, doctor în ştiinţe filosofice, profesorul V. Tugarinov şi secretarul organizaţiei de partid a Facultăţii de Filosofie, P. Koval.

Această recomandare „stăruitoare", cu siguranţă, a cântărit mult; succesul ei l-a decis însă – presupun – ştirea din *Scînteia*, neuitată de oficialităţi. Aşa încât, deşi cu oarecare întârziere, mi s-a aprobat retrimiterea.

Janina s-a întors la timp în ultimul an de studenţie. Eu am mai rămas câteva săptămâni în Bucureşti. În octombrie am primit actele. A trebuit să ajung la Moscova, pentru a mă prezenta, în noua calitate de „aspirant", în faţa altei comisii ministeriale sovietice. Am compărut în faţa membrilor ei 15 români. M-au înscris şi pe mine la stagiul normal de trei ani, întrucât eventuala lui prescurtare la un an nu o puteau consemna oficial. Mi-au propus să rămân la Universitatea „Lomonosov" din Moscova. Am insistat pentru Leningrad. Astfel, 8 dintre noi au rămas la Moscova, 7 am plecat la Leningrad, mulţi la Istorie. (În situaţia mea, de fost student, admis de îndată la aspirantură, a mai fost Demény Lajos, care m-a ajuns curând din urmă. Va deveni cercetător la Institutul de Istorie, cunoscut medievist şi autor de studii privind istoria relaţiilor româno-maghiare din Ardeal.)

La Universitatea din Leningrad ne aflam în total 14 aspiranţi, mai vechi şi noi, printre ei 4 la Filosofie, dintre care 2 preocupaţi de istoria filosofiei, iar 2 – de estetică. (Andrei Băleanu va sta puţin, se va întoarce, din proprie

inițiativă, la București. Va lucra în presa centrală de partid, apoi ca secretar literar la Teatrul de Comedie. Va publica în 1959 cartea *Conținut și formă în artă*. Va emigra în RFG. În noul secol va publica la Editura Hasefer un volum pe tema evreului rătăcitor.)

Prieteni îmi rămăseseră puțini. Nu aveam adresele colegilor mei de an, răspândiți după absolvire care încotro, unii la mii de kilometri. Fischer și Matei erau în țară, primul cu budapestanca Teréz, în tovărășia căreia participase la excursia caucaziană și care își întrerupsese facultatea, născând în curând o fetiță.

În luna cât a fost singură, Janina a stat într-o cameră de aspirante, unde s-a împrietenit la toartă cu o rusoaică, Irina Jukova. Aceasta terminase Facultatea de Economie, împreună cu Molnár Endre, cu care eu mă împrietenisem încă de la începutul studiilor. El o iubea și îi trimitea mereu din Budapesta scrisori de dragoste și cereri în căsătorie. Îndemnată și de Janina, „Ira" a cedat până la urmă insistențelor lui. Către sfârșitul anului universitar, „Bandi" va sosi la Leningrad pentru a se căsători cu ea, oficiere consfințită apoi la Budapesta. Cum am spus, pentru tot restul vieții vom rămâne buni prieteni, revăzându-i ori de câte ori ni s-a oferit prilejul să ne aflăm în Ungaria.

După revenirea mea, ni s-a repartizat o nouă cameră, nr. 21, situată la etajul al doilea (după numerotarea noastră, primul). Pe Janina a apucat-o elanul gospodăresc, zile în șir a dereticat și înfrumusețat mica noastră cămăruță, des frecventată după aceea de colegi.

Financiar o duceam mai bine: ea, cu note maxime în anul precedent (*otlicinița*), primea o bursă de 700 de ruble; eu, ca aspirant – 900. Totalul de 1 600 depășea fostele noastre indemnizații și ne permitea cumpărături suplimentare: mâncare, haine, cărți, obiecte de uz casnic. Ne lăcomeam la „delicatesuri", suplimentam icrele, negre și roșii, cu scrumbie, salam afumat, struguri și alte fructe, aduse cu avionul de țărani basarabeni ori caucazieni.

Toamna târziu (sau să fi fost în anul precedent? memoria îmi mai joacă feste cu datările) am trecut printr-una dintre inundațiile leningrădene, des repetate atunci când se întețeau vânturile furioase dinspre Golful Finic și blocau vărsarea Nevei în mare, împingându-i apele înapoi, spre oraș. Cu asemenea prilejuri, periclitate erau mai ales insulele de pe malul drept, cu cheiurile joase. Prima inundație avusese loc chiar în anul întemeierii orașului, în august 1703. Au urmat multe altele, precum cea foarte gravă, din noiembrie 1824, descrisă de Pușkin în poemul *Călărețul de Aramă*. De astă dată nu era o revărsare periculoasă, totuși apa acoperise trotuarul dintre fluviu și cămin, pătrunsese și la parterul acestuia. Ieșeam încălțați cu cizme de cauciuc, unii au făcut rost de bărcuțe cu vâsle. Ne minunam de peisajul acvatic neîntrerupt dimprejur. După puține zile, Neva s-a retras în matcă și situația a reintrat în normal.

Principala treabă a amândurora era învățătura. Ea avansa cu lucrarea de diplomă și își pregătea examenele de licență. Ordinea era inversă în cazul meu, întâi examenele, apoi disertația.

Examenele mele se încadrau în *kandidatski' minimum*, ceea ce, parafrazat, însemna condiția minimală a stagiului de aspirantură în vederea susținerii

disertației de „candidat în științe” – prima treaptă de specializare postuniversitară, urmată de cea de „doctor în științe”. (În România, titlul de „candidat în științele filosofice” va fi echivalat cu cel de „doctor în filosofie”, și tot așa, în celelalte discipline. Târziu va fi introdus la noi titlul de „doctor-docent”, pe care puțini și-l vor adjudeca și va conta prea puțin în cariera academică.)

Primele două examene le repetau pe cele de absolvență. Le-am dat ușor, Materialismul istoric – în fața unei comisii de patru persoane, pe 23 noiembrie; Materialismul dialectic – cu trei examinatori, pe 15 decembrie. Nu mi-a venit greu să le suplimentez cu Limba germană (limba străină la alegere), cu doi filologi – în 27 decembrie. Conducătorul științific Feodor Astafiev asista la toate.

Am scăpat în câteva luni de trei discipline preliminare disertației. Îmi rămânea ultima, cea mai grea, „Istoria filosofiei”, pentru care mi-am rezervat, la începutul noului an 1955, câteva luni de muncă asiduă la biblioteci și acasă. A trebuit din nou să parcurg un imens material: filosofia occidentală, cea rusă, cea marxist-leninistă. Am ajuns să susțin examenul abia pe 17 martie. Am primit *otlicino* – ca și la examenele precedente. Am răspuns la trei întrebări: prima legată de Kant, a doua cu privire la concepțiile estetice împărtășite de Bielinski, a treia bazată pe *Caietele filosofice*, conspectele lui Lenin, în principal din Hegel.

Ca o pauză în pregătirea acestui ultim examen (efectiv ultimul din meserie – va mai urma doar cel din anii ’70, pentru obținerea carnetului de șofer), am fost, în vacanța studențească de iarnă, între 26 ianuarie și 1 februarie, la Riga. Janina avea o colegă de grupă, Irina Seliuto, ea fiind cea care ne-a invitat. Ne-au găzduit părinții ei, mama rusoaică și tatăl ucrainean, el – colonel recent pensionat, menținându-și funcția de conducere într-o mare întreprindere din capitala Letoniei.

Trimiseserăm din vreme la Riga suma economisită pentru un aparat de radio mai performant decât cel pe care-l posedam (cel nou ne va servi ani mulți și după întoarcere).

La capătul unei călătorii cu ocolișuri, de 15 ore, am fost primiți extraordinar.

Ne-au ospătat regește, cu mese de care nu mai avuseserăm parte. Țin minte câteva dintre feluri, servite, după obicei rusesc (nu numai englezesc) pe la cinci-șase după-amiaza, pe rol intermediar între prânz și cină. (Seara târziu urma doar ceaiul cu dulciuri.)

Începea totul cu numeroasele *zakuski*, gustări de carne, pește, *vinegret* și alte salate, icre roșii plus nelipsita votcă. (Substantivul *zakuska* derivă din verbul *zakusit’*, a îmbuca ceva.) Urma *solianka*, o ciorbă deasă cu carne, cârnați, legume, castraveți murați și mirodenii picante, în care polonicul – ni s-a explicat – trebuia să stea în picioare. Apoi fripturile, cu vinurile aferente. În fine, platourile cu dulciuri. Adevărate mese demne de rafinamentul gastronomic pentru care este pomenit generalul roman Lucullus.

În finalul ospețelor, oferindu-ne câte un păhărel de coniac, „pentru digestie”, tovarășul colonel Seliuto ne lămurea „tabelul de ranguri” al coniacurilor autohtone. La vârf le situa pe cele armenești, „Iubiliară”, „Armenia”, „Erevan”, între 43 și 45, în cazul din urmă chiar 57 de grade; și foarte aproape, pe

cele gruzine, îndeosebi OE, *ocen' starîie* („foarte vechi"); precum și pe cele moldovenești.

Pe mine mă interesa atât explicația, cât și, mai cu seamă, degustarea. Janina nu se atingea de nici o băutură alcoolică, pur și simplu ele displăceau papilelor ei gustative; de câteva ori a trebuit să lămurească însă această „anormalitate" de gust – fiindcă oricine refuza licorile tari era, în mediul rusesc, suspectat că urma o cură de dezalcoolizare.

Ziua ne plimbam prin „Riga veche", cu splendidele ei biserici și clădiri, unele din secolele XIII-XV, asemănătoare celor germane medievale, și în „Riga nouă", cu largi bulevarde și întinse parcuri. Mediul îmi părea asemănător celui săsesc brașovean.

Am vizitat muzee, am fost la operă. Când i-am cerut în rusește bilete casieriței de la teatru, aceasta mi-a trântit în nas ferestruica, exclamând: — Vorbește-mi în letona noastră! Ca înfățișare, fusesem deseori confundat cu un baltic; precum Janina, după cum am povestit, cu o caucaziană. Iată că experimentam încă o dată înfrățirea națiunilor sovietice. După lămurirea situației de către un alt amator de bilete, am primit în schimb cele mai bune locuri, laolaltă cu scuzele de rigoare.

Serile s-au spus povești, ni s-au făcut confidențe. Mi se întâmplase nu o dată ca oameni abia cunoscuți (ca, de pildă, în jurul unei măsuțe din bufetul gării, la un sandvici, un pahar de ceai sau de votcă) să-mi relateze, într-o jumătate de oră, incredibile aventuri, din război, dar, în anii ultimi, și întâmplări din deportare sau despre rude „represionate". După care își luau rămas-bun și își vedeau de treburi: tragediile intraseră în existența cotidiană...

Acum, pe mama Irei o podidea plânsul reamintindu-și de copilul pe care îl salvase din blocada leningrădeană și îl crescuse alături de copiii ei naturali – pentru ca, într-un târziu, tatăl natural (despre care se credea că murise pe front, mama fiind oricum moartă în timpul blocadei) să-i fi dibuit urma și să vină după băiețel să-l ia, „pentru că era al lui", spre disperarea acestuia, care o cunoștea și o recunoștea ca mamă numai pe cea care îl adoptase. După atâția ani, își amintea cum plângeau, el – la fereastra vagonului de tren, ea – rămasă pe peron.

(Poetul și romancierul Mircea Ciobanu îmi va spune, într-o vacanță estivală, pe terasa Casei Scriitorilor din Neptun, cu trimitere la Dostoievski și cu o grimasă a dezgustului: — Rușii se complac să-și etaleze tainițele sufletului. Noi nu obișnuim. Poate e adevărat, dar nu priește neapărat literaturii; în orice caz, potrivit gustului meu, nu este un avantaj literar.)

Ne-am întors la Leningrad cu un aparat de radio, chiar cu denumirea „Riga", invidiat de colegi pentru sunetul excelent. După miezul nopții, după truda din sala de lectură, pentru a ne destinde, ascultam concerte.

Ne-am mai cumpărat și un mic frigider, chiar o pereche de gantere, dovadă a stării noastre de bursieri mai îndestulați. Ultimele au fost un moft: dacă am tot abandonat, an de an, diverse sporturi, acum nu mai aveam nici timp și nici disponibilitate să-mi fortific mușchii. În schimb, în frigider stivuiam

bunătăți descoperite în alimentare sau piețe, serile ne înfruptam cu bucate alese, poftite de Janina.

Nu fără motiv: din februarie rămăsese iarăși însărcinată. De astă dată am decis să avem grijă de sănătatea ei, nu cumva să mai repete pățania din anul trecut. De examene scăpase, nu îi mai rămâneau decât diploma și examenele de stat, timpul și-l putea drămui în voie. Din precauție – poate și din superstiție – nu ne-am mai anunțat părinții de evenimentul așteptat în noiembrie.

Economiile din bursele mărite le cheltuiam pe teatre, concerte, muzee. Extrag câteva, în ordinea frecventării lor. Un concert de orgă Bach. Două spectacole prezentate de Teatrul Mossoviet, sosit în turneu din Capitală, cu o adaptare după Jack London și un *Othello*, cu eminentul actor Nikolai Mordvinov în rolul titular. O seară cu *Hamlet*, reprezentat de Teatrul Maiakovski. Ultima piesă a lui Aleksandr Stein, *O chestiune personală*. Piese montate de Teatrul Mic din Moscova.

Nu pot trece peste un spectacol cu *Regele Lear*, prezentat de un teatru belarus, din Minsk, aflat în turneu la Leningrad. Lear urla și se văicărea și se tăvălea pe jos, totul era transformat într-o melodramă de prost gust. Iar noi, în loc să fim emoționați, râdeam, spre indignarea publicului dimprejur, gata chiar să ne dea afară din sală pentru incultura noastră neobrăzată.

Am vizionat multe filme. O amintire demnă de menționat: de Înviere (despre care noi aflam după mirosul de cozonac ce pătrundea în stradă pe ferestrele caselor), pentru a sustrage lumea de la slujbă, oricum neanunțată, cinematograful Velikan, aflat la mică distanță de cămin, a proiectat toată noaptea filmul *Tarzan*, o surpriză pentru public, care s-a bucurat de un succes de nedescris. La una dintre proiecțiile nocturne ne-am dus și noi, minunându-ne de cât de mulți spectatori s-au lăsat ademeniți de această tentativă facilă de a le contracara credința. Pe urmă am aflat că unii dintre ei fuseseră, la miezul nopții, la biserică, după care reveniseră la film, împăcând și capra, și varza.

O conferențiară universitară, rămasă nemăritată – ni s-a relatat – l-a fotografiat în timpul proiecției nocturne, în cele mai ispititoare poziții, pe Johnny Weissmüller, timișoreanul devenit campion de înot, apoi interpretul lui Tarzan. Ținea morțiș să aibă în preajma ei chipul masculului adorat. Întâmplarea, dacă e adevărată, exemplifica, din nou, duplicitatea erotică într-o vreme când în filmele sovietice, de când cu pudibonderia lui Stalin, nu se ajungea nici până la sărut, dar în intimitate se practica fie o sexualitate dezordonată, fie se recurgea la compensări de toate felurile.

Erau la modă scrieri recente de Leonid Leonov (*Pădurea rusă*), Feodor Panfilov (*Maica Volga*), Daniil Granin (*Căutătorii*). Se discuta intens ciclul povestirilor satirice de Gavriil Troiepolski (*Din însemnările unui agronom*). Dintre poeții tineri, se făcea remarcat Evgheni Evtușenko (*A treia zăpadă*).

În pauzele istovitoarei elaborări a lucrărilor noastre, noi doi citeam altele. Eu am încercat să recuperez „clasica” literatură sovietică, romanul *Viața lui Klim Samghin*, de Gorki, și dramaturgia anilor ’20. I-am luat la rând și pe unii dintre marii dramaturgi occidentali, cu piesele lor celebre. M-a captat

și un roman social lăudat, dar de rang secundar, *Tăunul* (1897), în care englezoaica Ethel Lilian Voynich reînvia lupta de eliberare a italienilor împotriva ocupației austriece.

După ce și-a susținut diploma, Janina s-a destins cu ultima ei carte leningrădeană, o traducere rusă din *Decameronul* lui Giovanni Boccaccio. Seara târziu îmi citea cu glas tare câte o povestire hazlie, ne amuzam și mai uitam de munca noastră diurnă, ea – de pregătirea examenelor de licență, eu – de redactarea disertației.

M-am pregătit să predau acasă estetica, viitor apropiat pentru care i-am luat la rând, deși fragmentar, pe Platon și Aristotel, pe renascentiști, pe Diderot și Lessing, Kant și Hegel, împreună cu teoreticieni sovietici uitați, din anii '20-'30, prezenți numai în marile biblioteci publice, unii – sociologizanți radicali, alții – reușind să se mențină în afara stalinismului oficializat. (Psihologul Lev Vîgotski mi-a rămas atunci necunoscut. *Psihologia artei* o voi descoperi mult mai târziu. La fel se va întâmpla cu Mihail Bahtin și studiile lui despre Dostoievski și Rabelais.)

M-a revenit cheful de a-mi reînnoi cunoștințele de literatură maghiară. Atât la Leningrad (aproape de intrarea pe Nevski' Prospekt), cât și la Moscova (pe Ulița Gor'kovo), exista câte o librărie bogat aprovizionată cu cărți din țările „democrat-populare", printre care volume românești și ungurești. Am făcut rost de câteva dintre romanele lui Móricz Zsigmond, apoi de cele ale predecesorului său, Mikszáth Kálmán. Culmea e că le redescopeream, cu alți ochi, tocmai la Leningrad. Am reluat poeziile lui Ady Endre și József Attila, ca și baladele secuiești, care – țineam minte – îmi prilejuiseră, la Cluj, una dintre primele mele tentative de analiză, uitată acolo.

Eram din nou încredințat că mă voi afirma ca publicist maghiar – ceea ce scurtă vreme voi și încerca să fiu, realizând apoi dificultatea de a preda și de a publica, la București, în limbi diferite.

Am încercat s-o învăț pe Janina limba maghiară. După ce s-a întors acasă, iar eu mai trebuia să-mi aștept susținerea, i-am și scris câteva scrisori ungurești, iar după ce s-a supărat, le-am alăturat următoarelor și traducerea românească. Îl tot rugam pe tata să-mi susțină eforturile: pentru o cunoscătoare de trei limbi străine, asimilarea unei a patra n-ar fi, ziceam, dificilă! Elanul meu se va stinge curând, în viața de zi cu zi în doi, apoi, cu fiica noastră, în trei, vorbind cu toții (exceptându-mi părinții) românește.

De vreme ce am adus vorba de contactele noastre cu arta, fac un salt până în iulie. După ce pe 29 aprilie Janina și-a susținut lucrarea de diplomă, luată cu *otlicino*; după ce a primit actele și însemnele absolvenței, printre care și „Diploma de merit", care îi conferea, la 28 iunie, „titlul de filosof" (echivalată cu licența universităților românești abia în 1972); după ce împreună am trimis acasă multe zeci de cărți (se puteau expedia de la orice oficiu poștal, doar că le împacheta la ghișeu funcționarul, mai întâi verificând ca volumele să fie în stare impecabilă, pe cele subliniate sau adnotate înapoindu-ni-le ca neavenite pentru o transmitere oficială) – așadar, după toate acestea, am întovărășit-o la plecarea ei definitivă, până la Moscova.

Am fost cazați într-un cămin uriaș, pe 2-i Donskoi Prospekt (Al doilea Prospekt al Donului), nr. 9, camera 479. Am stat împreună patru zile, după care, pe 7 iulie, am condus-o la Gara Kiev, de unde – o premieră – călătorea acum într-un vagon „moale”, adică la clasa I, cu compartimente închise, cu câte două cușete capitonate, iar între cușete și pe coridor – carpete moi de culoare roșie.

Abia în Gara de Nord, lăudând-o că, în sfârșit, s-a îngrășat și ea un pic, mama ei a aflat că e însărcinată.

De ce am sărit în timp până la acest moment de vară? Fiindcă, rămânând două săptămâni singur la Moscova, am avut privilegiul de a vizita de multe ori expoziția cu sute de picturi celebre a *Gemäldegalerie*, fosta și viitoarea pinacotecă din Dresda. La ocuparea orașului, de după cruntul bombardament american, colecția a fost evacuată în URSS, ca nemărturisită „pradă de război”. Un deceniu mai târziu, când Stalin nu mai trăia, guvernul sovietic a convenit s-o înapoieze celui „redegist”. Înaintea actului reparator, s-a decis, de comun acord, ca prețioasa colecție să fie expusă pentru moscoviți și toți cei veniți din alte orașe pentru a o vedea.

Janina n-a apucat s-o viziteze, la uriașa coadă șerpuitoare, de până în spatele grădinii Kremlinului, până aproape de râul Moscova, ar fi trebuit să stăm multe ore la rând până să ajungem la casa de bilete, ceea ce, având în vedere sarcina, i-ar fi fost contraindicat. Dar am apucat să ne interesăm la administrație cum am putea intra în expoziție pe baza unui permis. Ni s-a spus că eu pot obține așa ceva, ca „aspirant” străin. După plecarea ei, l-am și primit, și încă pentru zece zile.

Dimineața citeam în Biblioteca Publică V.I. Lenin, iar în pauza de prânz sau, pentru a doua oară, târziu după-amiaza, intram la galeria de pictură. Pătrundeam pe ușa laterală rezervată celor cu intrare liberă. Luam la rând tablourile lui Rembrandt, Velásquez, Dürer, Tițian, Botticelli, Giorgione, Correggio.

(Numele figurează, în această ordine, într-o scrisoare trimisă tatei. Din ea lipsește Rafael. Să nu fi fost „Madona Sixtină” printre picturile expuse? S-o fi omis eu? Toate tablourile celebre de pictori italieni, spanioli, flamanzi, olandezi, germani, aveam să le revăd, în restauratul palat baroc Zwingli. La prima trecere prin Dresda ne-am dus direct la pinacotecă, s-o vedem pe „Madona Sixtină”, atât de dragă lui Dostoievski; era acolo, senină și frumoasă, străjuită în stânga și în dreapta ei de doi ostași cu arma la umăr.)

După aceste două dense săptămâni artistice și de documentare moscovită, m-am întors pe 19 iulie la Leningrad. M-au mutat în camera 69a. Curând, căminul s-a golit, după plecarea majorității studenților.

Revin însă la lunile anterioare, când eram încă doi locatari în camera 21. Aveam cunoștințe puține, în afara conaționalilor. Pierdusem legătura cu foștii mei colegi de grupă, și cu cei plecați departe, și cu puținii leningrădeni. La aspirantură nu rămăsese nici unul.

Janina era bună prietenă cu Ira Jukova, devenită acum Molnár. Ira a ajutat-o mult în stilizarea lucrării de diplomă. Împreună cu o aspirantă poloneză mi-au sărbătorit, cu o sticlă de șampanie, ziua de naștere – după defilarea de 1 mai, din Piața Palatului.

Două studente mai tinere ne-au devenit în acea perioadă tot mai apropiate – și încă pentru toată viața: Roza Trandafiropol și Nina Nikolaieva.

Roza, venită în grupul de studenți la Filosofie în 1952, provenea dintr-o săracă numeroasă familie de la periferia Bucureștiului. Tatăl ei era muncitor tipograf, surdo-mut, cu care soția și fiica au învățat să comunice, prin gestică, în limbajul specific, Roza făcând și pe „traducătorul” cu prilejul adunărilor oficiale ale Asociației surdo-muților. Cu frați numeroși, va deveni singura intelectuală din familie. Va lucra, până la pensioare, la Catedra de filosofie a Institutului Politehnic din București. Continuăm să ne vedem.

Nina trecuse prin blocada Leningradului în condiții groaznice. S-a trezit, copilă fiind, în patul comun lângă bunica moartă de inaniție și frig, apoi lângă mama și sora ei moarte și ele. S-a hrănit, la capătul înfometării, cu pastă de dinți. A cărat, în pauzele dintre bombardamente, apă din copcile Nevei. A fost în cele din urmă găsită de către echipele de voluntari și evacuată, pe „Drumul vieții”, pe Ladoga înghețată. În timpul studenției s-a căsătorit cu Gică Mărgineanu. Le-am cedat camera noastră pentru luna de miere. Îmi va fi asistentă de estetică la Universitatea București. Apoi, pentru vina de a fi rusoaică, o vor muta la Institutul de Filosofie, în cea mai joasă încadrare posibilă, de „filosof”, echivalent cu preparatorul universitar. Își va susține doctoratul cu o lucrare despre estetica fenomenologică. Despărțită de soț (care va muri curând) și de fiu (care va emigra în Canada), îl va iubi toată viața pe fostul ei student, devenit profesorul, apoi academicianul Vasile Tonoiu, colegul meu de facultate și prieten. De Sfântul Vasile, de fiecare 1 ianuarie, îl vom sărbători în garsoniera ei. Nu și în ultimii ani: Nina a murit de cancer la pancreas.

Activitatea politică mi-a scăzut în anul din urmă. E adevărat că aspirantul la medicină Emil Măgureanu, ales secretar al organizației de partid leningrădene, cu șase ajutoare, m-a desemnat să fiu unul dintre cei doi adjuncți ai săi. Ambasada închiriase o cameră la Gostinița Evropa (Hotel Europa); acolo locuia Măgureanu și ne convoca din când în când la ședințe. Principala lui plăcere, de meloman, o putea lesne satisface: peste drum de hotel se afla Filarmonica. Seri la rând, când, pasămite, ne aflam într-o febrilă activitate organizatorică, ne duceam, în doi, la concerte.

(Vom rămâne în relații amicale și acasă. Va ajunge profesor, la Institutul de Medicină, specialist în boli contagioase. Scurtă vreme vom fi colegi la Secția de Cultură și Artă a CC, el ocupându-se, în Sectorul științe, de medicină. Apoi îl vor muta ca director administrativ al Academiei Medicale. În Arhitect Louis Blanc, pe parcursul anilor ’80, ne va vizita periodic. Îl va avea mereu alături pe adjunctul său de la Academia „mică”, de asemenea medic. S-ar putea să fi fost o măsură de precauție a funcționarului cu atribuții importante. Stăteam de vorbă despre diverse. Ne povestea despre activitatea OMS [Organizația Mondială a Sănătății] și reuniunile ei, la care participase în cadrul delegației române. Va pieri în zilele tumultoase de la finele anului 1989. Se afla acasă cu soția și copiii, în locuința de pe prima străduță din spatele Ambasadei Sovietice de pe Bulevardul Kiseleff. S-a dus la geam să vadă ce mai e pe stradă. Din casa de vizavi, un lunetist l-a împușcat în frunte. Pentru

ce? Să-l fi confundat cu un alt Măgureanu, personaj central după 22 decembrie? Nu se va afla, probabil, niciodată.)

Înainte ca studenţii anului următor să-şi fi susţinut lucrările de diplomă, m-am lăsat angrenat într-o poveste urâtă. Doi economişti, tot pe cale de absolvire, mi-au atras atenţia că un coleg şi-a plagiat teza de licenţă. M-au îndemnat să întreprind, ca fiind mai experimentat, investigaţiile de rigoare. Deşi alţii m-au sfătuit să mă abţin, până la urmă am acceptat. Am stat câtva timp la bibliotecă, am comparat textul cu diferite cărţi ruseşti, neindicate în bibliografie, şi cu lucrări de disertaţie susţinute cu ani în urmă şi aflate în biblioteca facultăţii. Preluarea masivă a unor pasaje din ele, pe tot parcursul demonstraţiei, era în afara oricărei îndoieli. Am întocmit referatul, a fost dezbătut într-o reuniune a noastră, pe urmă înaintat decanatului. A fost anulată susţinerea. A.T. a primit doar actul de absolvire a facultăţii, fără diplomă. Pe aceasta o va obţine acasă, anul următor.

Mi-a părut rău pentru rolul jucat în această afacere. Dacă preiau distincţia de pe frontispiciul unei reviste culturale actuale, am stabilit adevărul – dar am nesocotit dreptatea. Omul a greşit, a ales calea facilă de a se scutura de o povară. Nu era deloc prost; nu avea nevoie de acest tertip. Monden din fire, îl preocupau altele. Iar eu, cu idei radicale, deşi cu temperament liberal, pentru o dată m-am dovedit în practică neiertător!

Vom fi colegi de facultate. Îmi va fi jenant să îl tot întâlnesc. Dar nu îl animau resentimente. Nici până la explicaţia pe care am avut-o, nici după aceea, nu îmi arăta ostilitate. Dimpotrivă, se comporta amical. N-a ajuns un cadru didactic prea harnic; deşi de origine ţărănească, s-a „specializat" în ateism. A păcătuit din nou prin uşurinţă, prin superficialitate. Soarta îl va lovi însă dur: cu o boală de nelecuit a fiicei sale, absolventă excelentă la Chimie. Am şi vizitat-o în locuinţa ei, unde nu se putea deplasa decât într-un cărucior cu rotile. Apoi se va îmbolnăvi şi el, tot mai grav. A murit demult.

Primăvara şi vara le-am consacrat rearanjării lucrării. Cerea o muncă de migală: eliminări, adaosuri, multe surse bibliografice noi şi comentarea lor, stilizarea şi dactilografierea variantelor succesive. Din martie mi-am impus un program cazon: să scriu lunar un capitol, din zece în zece zile – un subcapitol, la fiecare trei zile – câte un paragraf. Desigur, nu m-am putut ţine strict de plan, am tot refăcut textul până în august. Nina m-a ajutat la stilizarea textului definitiv.

În 16 iunie, catedra mi-a luat în discuţie forma apropiată de cea finală. Participanţii i-au subliniat calităţile. A fost întocmit un „Protocol", obligatoriu ca fază premergătoare a susţinerii. S-a decis: 1. disertaţia „este recomandată pentru susţinere"; 2. se propune Consiliului Ştiinţific al Facultăţii să confirme, ca „oponenţi (referenţi) oficiali", pe profesorul L.A. Plotkin, doctor în ştiinţe filologice, şi pe G.G. Karavaiev, candidat în ştiinţe filosofice.

După ce mi-a fost înmânată decizia de confirmare a propunerii, în iulie am putut să-mi contactez referenţii.

Profesorul Lev Plotkin era un istoric şi critic literar de autoritate, comentase şi editase scriitori din secolul al XIX-lea, pe Aleksandr Herzen, Aleksei Kolţov,

Ivan Nikitin, Dmitri Pisarev, ca și pe Anton Cehov, Aleksandr Kuprin, Maksim Gorki. Nu-l întâlnisem până atunci, nu participasem la cursurile lui de la Facultatea de Filologie. Conta, în principal, opinia pe care el avea să și-o formeze despre lucrare.

Am stabilit legătura telefonic. M-a chemat la casa lui de vacanță dintr-o suburbie a orașului. M-am dus acolo cu frica în sân. Printre numeroasele case de agrement, am descoperit-o și pe a lui. Om la cincizeci de ani, nițel îngrășat, prematur îmbătrânit, m-a întâmpinat amabil, dar rece: habar nu avea ce hram poartă acest necunoscut din România, care-i căzuse pe cap. I-am predat un exemplar din lucrare.

Ceea ce m-a contrariat a fost sugestia pe care mi-a făcut-o, ce-i drept, cu jumătate de gură, că ar fi bine să înlocuiesc, în titlul *Problema tipicului în estetica marxist-leninistă*, cuvântul „tipicul" cu „imaginea artistică". Spunea însă că doar în titlu, conținutul să rămână intact. L-am întrebat: cum să înlocuiesc conceptul principal cu o tematică mult lărgită? A dat din umeri: nu e important!

Nu înțelegeam motivul propunerii sale. Termenul era de câțiva ani la modă, problema – considerată de mare actualitate; lucru subliniat și în „protocolul" facultății. Dar știa el ce știa, din surse multiple, inclusiv oficiale moscovite – după cum aveam să mă dumiresc nu peste multă vreme.

I-am părăsit *dacea* cu o mică apăsare sufletească; dar am lăsat lucrurile să curgă pe făgașul lor, cu titlu cu tot. Am continuat să completez și să corectez exemplarul pe care urma să-l predau facultății.

Pașii următori s-au lăsat așteptați. Profesorul Plotkin mi-a dat abia pe 20 august varianta scurtă a recomandării sale, de care aveam nevoie pentru a finaliza „Autoreferatul" disertației. Îl elaborasem, uzanța era să fie însoțit de acordul referenților oficiali, pentru a fi editat, la Tipografia Universității, în 100 exemplare, care să fie expediate pe adresa unor universități, institute academice de profil, personalități din domeniu. (Multă vreme, la fel se va proceda și în România.) Era un rezumat al capitolelor și paragrafelor. Avea 17 pagini. Purta data de 20-IX-55.

Lunile august și septembrie au fost chinuitoare. Mă învârteam în căminul pustiu, nu mai aveam ce lucra, nu mă mai atrăgea nici literatura, hălăduiam pe străzi, îmi cheltuiam fără rost banii. Mergeam la cinematograf. Dovada plictiselii: am revăzut de câteva ori un musical argentinian la un cinematograf pe Nevski, lângă intersecția cu Liteinîi; o tânără actriță dansa și cânta, lumea îi fredona șlagărele, acțiunea era banal convențională. Filmul avea să ruleze și la noi. I-am uitat titlul.

Am primit și trimis mai multe scrisori decât înainte. Janina mă ținea la curent cu viața familiilor și cu propria ei stare. Nu avea probleme de sănătate. Încadrarea ei trena, la Catedra de istoria filosofiei au vrut s-o ia doar „preparatoare", în timp ce colegii ei de an, inclusiv cel cu diploma nesusținută, fuseseră acceptați ca „asistenți". Paul Popescu o sfătuia nici să nu intre în această catedră, condusă de C. Ionescu-Gulian, fiindcă e măcinată de dihonii (s-a exprimat mai colorat, neaoș).

Tatei i-am cerut, după ce îi comunicasem că de astă dată chiar va fi în curând bunic, să aibă grijă de „Jani” – prescurtare de la Janina, dar care, în maghiară, mai era şi prenumele cu care mama obişnuia să mă alinte pe mine. Îl asiguram că nora lui va trece cu bine peste toate încercările, felul ei hotărât, la nevoie, se vădise doar încă din vara când ne căsătoriserăm şi când asupra mea planaseră nori negri.

Tot cu tata corespondam despre clujeni: Erika cu cei doi fii ai ei şi mama cu Laci. Mama îi comunicase atât intenţia ei de a compune un roman despre viaţa interbelică (unul dintre proiectele ei nerealizate), cât şi dorinţa de a veni la Bucureşti pentru clarificarea situaţiei lor: „E totuşi absurd ca vinovaţii să fie iertaţi pe rând, iar nevinovaţii – pedepsiţi pe mai departe”. Tata mi-a transmis această scrisoare, nu cunoşteam detaliile politice la care se referea.

Absorbit de elaborarea disertaţiei, am urmărit superficial mişcările tectonice din politica anului 1955, deşi ele vesteau cutremure de anvergură.

Am trecut cu vederea schimbarea componenţei Tribunalului Suprem al URSS, cel care pronunţase la comandă, pe bandă rulantă, condamnările de masă, cele mai multe la moarte. (Evenimentul mi-l va readuce în memorie Oleg Kostoglotov, personajul central din *Pavilionul canceroşilor*, romanul lui Aleksandr Soljeniţîn din 1968, dar a cărui acţiune se desfăşoară anume în 1955.)

Parcă n-am dat atenţie nici sesiunii Sovietului Suprem, din februarie, care acceptase în unanimitate demisia lui Gheorghi Malenkov din funcţia de Preşedinte al Consiliului de Miniştri, în locul lui alegându-l pe mareşalul Nikolai Bulganin. Or, înlocuirea anunţa inversarea rolurilor între funcţia supremă de partid, ocupată de Nikita Hruşciov, şi cea din fruntea guvernului, redevenită secundară.

(Aşa se explică şi hotărârea Plenarei CC al PMR, din 30 septembrie – 1 octombrie, prin care Gheorghe Gheorghiu-Dej revenea în fruntea partidului – în locul lui Gheorghe Apostol –, cedând mediocrului Chivu Stoica rolul de a conduce guvernul. Congresul al II-lea al PMR, din decembrie, îl va reconfirma pe Gheorghiu-Dej ca Prim Secretar al CC.)

Ar fi trebuit să fiu mult mai atent la marginalizarea lui Malenkov, după numai doi ani de presupusă întâietate – fiindcă tocmai acest început al sfârşitului carierei sale politice explica şi conul de umbră pe cale de a se aşterne asupra Raportului prezentat de el la Congresul al XIX-lea al PCUS, deci şi rezervele profesorului Plotkin faţă de titlul disertaţiei mele.

În fine, au ajuns la facultate şi referatele „oponenţilor oficiali”. Întâi, de la Karavaiev; pe urmă, din partea lui Plotkin.

Unul e convenţional, ia pe rând capitolele şi paragrafele, relevă unele „lipsuri”, consideră superfluu capitolul III, dar are o concluzie favorabilă.

Profesorul Plotkin şi-a expus mult mai temeinic opiniile. Incertitudinea sa iniţială s-a preschimbat, clar, în satisfacţie. A enumerat „calităţile lucrării”, „importante şi incontestabile”. I-au impus şi exemplificările din arte, şi documentarea teoretică, inclusiv în limbi străine. A lăudat cel mai mult tocmai capitolul al III-lea. A detaliat şi câteva „deficienţe”: tipizarea nu caracterizează numai realismul, ci ansamblul artelor; îi par contestabile argumentele despre

„rădăcinile fiziologice" atribuite artelor; invoc prea des și prea insistent „tipicul" (ieșea în evidență sugestia schimbării de titlu pe care mi-o făcuse); ar fi de dorit ca învățăturile estetice străine contemporane să le îmbogățesc cu mai mult material pozitiv. „Toate observațiile mele nu schimbă concluzia de bază cu privire la valoarea, seriozitatea și conștiinciozitatea muncii prestate de autor." Propunea ca, după îmbunătățirile sugerate, să fie „neîntârziat publicate" părți din lucrare, mai ales capitolul III, despre estetica de peste hotare. Concluzia finală: disertația dovedește că în persoana lui Ion Steinberger „avem un cercetător științific matur, talentat și bine pregătit".

Susținerea a avut loc pe 20 octombrie 1955. După votul secret, unanim favorabil, Președintele comisiei de susținere, decanul profesor Tugarinov, m-a întrebat, în glumă, dacă n-aș vrea să rămân la facultate pentru a ține cursul de estetică.

După plecarea mea, va avea loc Ședința Consiliului Științific unificat (al Facultăților de Filosofie și Științe Juridice și al Institutului de perfecționare a cadrelor didactice de marxism-leninism), care a decis: „Să se confere lui Steinberger Ion titlul științific de candidat în științe". Extrasul e iscălit de Președintele Consiliului Științific, profesorul V.P. Tugarinov, și de Secretarul Științific al Consiliului Universității, docentul N.P. Popov.

Pe baza acestei hotărâri, Comisia Superioară de Atestare a Ministerului Învățământului Superior din URSS îmi va conferi, pe 24 ianuarie 1957, „Diploma de candidat în științe", respectiv „Titlul științific de candidat în științele filosofice". La București, diploma și titlul îmi vor fi omologate, în 1958, cu titlul de „doctor în filosofie".

Toate acestea însă abia vor urma. Dar la o distanță mai mică, de numai două luni după întoarcere, am avut dezlegarea misterului recomandării profesorului Plotkin, de a înlocui termenul central din titlul disertației mele.

În revista *Kommunist*, organul teoretic central al PCUS, în nr. 18, din decembrie 1955, a apărut articolul de fond nesemnat *K voprosu o tipiceskom v literature i iskusstve* („În legătură cu problema tipicului în literatură și artă"). Fără să nege importanța conceptului în estetică ori substratul lui artistic, articolul contesta modul în care „tipicul" fusese interpretat în „Raportul" lui Malenkov la Congresul al XIX-lea al PCUS.

Trecuseră trei ani de la documentul de partid acum amendat pe față – răstimp în care însă murise Stalin, se înălțase și decăzuse Malenkov, chiar dacă menținut deocamdată membru în Prezidiul CC al PCUS.

(Soarta îi va fi pecetluită definitiv la Congresul al XX-lea, ca unul dintre cei care se opuseseră „Raportului suplimentar", *Despre cultul personalității și urmările lui*, prezentat de Hrușciov în ședința închisă din 25 februarie 1956.)

Esteticieni moscoviți prieteni îmi vor dezvălui un substrat suplimentar al contestării, de un involuntar haz nebun. Întreg paragraful despre literatură și artă, inclusiv referirile la tipic, fuseseră copiate, de către anonimii alcătuitori ai „Raportului" la Congresul al XIX-lea, dintr-o enciclopedie așa-zis „troțkistă". Ei au transcris, pur și simplu, unul dintre articolele elaborate de publiciști ulterior învinuiți de atașamente față de „trădătorul" Lev Troțki. Enciclopedia

fusese retrasă de pe piața de carte, numele autorilor ei – prohibite. Comoditatea scribilor de la CC fusese dată în vileag. Textul lor (la drept vorbind, mai amplu, mai nuanțat și mai interesant decât obișnuitele fragmente, în limbaj de lemn, despre artă și literatură, din alte documente de partid, inclusiv din rapoartele la congresele de partid) devenea, brusc, nefrecventabil.

După toate aceste dezvăluiri mi-a rămas o nedumerire. Înțelegeam pentru ce nici Plotkin și nici Karavaiev nu pomeniseră în referatele lor de „Raportul” lui Malenkov. Dar cum de lipsea orice trimitere la „Raport” sau citat din acesta, atât în cadrul disertației mele, cât și în autoreferatul asupra ei? Să mă fi avertizat cineva că invocarea Congresului al XIX-lea n-ar mai fi oportună, deși documentele lui se mai aflau în vigoare?! Oricât m-aș strădui, nu îmi aduc aminte.

Am luat cu mine un exemplar din disertația *Problema tipicului în estetica marxist-leninistă*. E singurul existent în țară, aflat în propria mea posesie. (La bibliotecile publice din Leningrad și Moscova, într-o secție specială, trebuia păstrat câte un exemplar din toate disertațiile de candidat și de doctor, din cele mai diverse științe.)

Nu mă voi mai atinge de lucrare. Nu o voi traduce din rusă în română. Contrar recomandărilor, nu o voi publica: nici în ansamblu, nici capitolul III, nici o pagină măcar din cuprinsul ei. Nu știu câtă prevedere instinctivă m-a reținut de la tipărire. Cu siguranță, tema a încetat să mă intereseze.

După mai bine de o jumătate de secol, am revăzut textul, din aceeași dorință a reamintirii netrucate.

E masiv, are 432 de pagini. În josul paginii de titlu, în calitate de conducător științific figurează F.U. Astafiev, candidat în științe filosofice.

Are trei capitole, I și II cu câte trei subcapitole, III – unitar. Baza teoretică vizează raporturile tipicului, în capitolul I, cu gnoseologia („teoria reflectării”); în capitolul II – cu sociologia și politica („principiul partinității”). Urmează capitolul III: raportarea la „estetica burgheză contemporană”.

Textul e prin excelență dogmatic, cu unele tentative de a înmuia schematismul aferent. Tipicul sau caracteristicul, generalitatea și generalizarea artistice sunt corelate cu individualitatea și individualizarea, în spiritul remarcilor bătrânului Friedrich Engels: într-o scrisoare către Minna Kautsky – „găsesc obișnuita individualizare pregnantă a caracterelor; fiecare este un tip, dar totodată și un individ anumit, un «acesta», cum ar spune bătrânul Hegel, și așa și trebuie să fie”; și în legătură cu scrieri primite de la Margaret Harkness – „Realismul implică, după mine, în afară de adevărul detaliului, redarea veridică a caracterelor tipice, în circumstanțe tipice”. (Sunt fragmente din 1885 și 1888, de după moartea lui Marx.) „Tipul”, „tipuri”, „fenomenul tipic” sunt invocate constant și de Tudor Vianu, în planul generalizării artistice, de la *Dualismul artei* la *Estetica*, lucrări pe care nu le cunoșteam atunci. „Tipologia” e un termen curent în teoria artei. „Tipicitatea” și „tipizarea” au fost însă supralicitate la începutul anilor ’50 în estetica sovietică – orientare căreia m-am supus în mod fidel.

Bibliografia mea se baza pe Marx, Engels și Lenin, cu rare trimiteri la Stalin: după maximalismul tămâierii anterioare, referirile la el începuseră

oricum să scadă. Bielinski, Cernîşevski, Plehanov, Lunacearski se numărau printre autorităţile recunoscute. I-am folosit însă şi pe Kant, *Critica facultăţii de judecare*, şi pe Hegel, *Prelegeri de estetică*, împreună cu alte surse clasice, de la Aristotel la Eduard Hanslick. Dintre români, i-am invocat des pe Titu Maiorescu, *Critice*, şi pe Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*. În capitolul III i-am citat, printre alţii, pe Victor Basch, Charles Lalo, Clive Bell; reviste engleze şi americane de estetică, teoria literaturii, istorie literară comparată şi critică de artă; autori occidentali azi uitaţi; dar şi pe Benjamin Fondane, *Faux traité d'esthétique*, a cărui ediţie din 1938 am descoperit-o în Biblioteca Publică Saltîkov-Şcedrin.

Sunt prezenţi în lucrare mulţi scriitori şi artişti, majoritatea dintre cei agreaţi în epocă, Gorki, Maiakovski ş.a., dar şi Dostoievski, cu fragmente din *Jurnal de scriitor*, piese şi enunţuri de Caragiale, tablourile unor artişti plastici occidentali ş.a.

Aceste spicuiri ilustrează tentativa de acoperire a unei ample problematici teoretice şi aplicative – subordonate însă, repet, unei viziuni conformiste, dominatoare în timpul studenţiei mele şi nedepăşite în anul aspiranturii, nici acolo, nici la noi, nici în propria mea gândire.

Am susţinut, aşadar, disertaţia pe 20 octombrie 1955. În 22 octombrie, decanatul mi-a dat câte o copie din referatele oficiale, cu atestarea iscăliturii (indescifrabile) a profesorului Plotkin.

Mi-am strâns rapid lucrurile. Doream atât de mult să mă întorc acasă încât nici nu mi-am acordat răgazul să-mi iau, aşa cum s-ar fi cuvenit, rămas-bun de la Leningrad. Mi-au rămas în cunoaşterea lui destule goluri. Regretele pentru omisiuni au fost tardive.

În seara de 24 m-am urcat în trenul spre Moscova. În 25, m-am îmbarcat spre casă, ultima oară, pentru multă vreme, în Gara Kiev.

În 27 octombrie 1955, fix la o săptămână după susţinere, exact la un an după sosirea la aspirantură, am ajuns în Gara de Nord. Mă aşteptau cei doi taţi şi Janina, bine rotunjită la începutul ultimei luni de sarcină.

Prin voia întâmplării, eram cel dintâi „candidat (doctor) în ştiinţe filosofice" din România.

Am ajuns în acest stadiu exact în răstimpul reglementar, anii clujeni pierduţi recuperându-i prin scurtarea aspiranturii leningrădene: 2 + 5 + 1 = 8.

Aveam 27 de ani şi jumătate.

Tinereţea se încheiase.

Începea maturitatea.

# IV. BUCUREȘTI (1955-1965)

# 51

Janina se întorsese acasă din vară. Intrase în a doua jumătate a sarcinii, deocamdată ușoară. Nu-și pierduse alura tinerească. La casa de odihnă de la Timiș, unde tatăl ei avea acces ca medic la Spitalul „Elias", personalul îi întâmpinase cu „a sosit doctorul Caffé cu fetița".

Avusese amintita încurcătură cu repartizarea. Încercase, și în temeiul lucrării de licență, să fie primită la Catedra de istoria filosofiei, condusă de Constantin Ionescu-Gulian; dar i se oferise doar un post de preparator, sub cel de asistent la care diploma o îndrituia. În timpul unei consultații medicale, tatăl i-a relatat tărășenia lui Leonte Tismăneanu. — O iau la mine, i-a spus acesta. Așa a fost încadrată la Universitatea (pe atunci) „C.I. Parhon", în Catedra de bazele marxism-leninismului, copie fidelă a materiei sovietice, predată doi ani la toate facultățile, pe baza „Cursului scurt". „Bazele marxism-leninismului" vor fi înlocuite cu „Istoria mișcării muncitorești", apoi cu „Socialismul științific", cea de „a treia parte constitutivă" a marxismului. Va intra la seminarii abia după ce va naște, din al doilea semestru al anului didactic.

Am ajuns-o din urmă la finele lunii octombrie 1955. În Gara de Nord mă aștepta întreaga familie. Pe Janina o încadrau tații. Se rotunjise, mai avea o lună până să nască; dar era vioaie, exuberantă, dornică să-mi povestească noutăți.

În Strada Arhitect Louis Blanc nr. 19a ne aștepta masa festivă. Din apartament, nouă ni s-a rezervat camera din spate, cu singura intrare la baie, care să fie la îndemână pentru bebeluș. Aurelia („Aurica", apoi „Made") și Leon („Țache" sau „Muți") se mutaseră în față, în cămăruța cu geamul spre stradă. Holul, singura încăpere spațioasă, deși întunecoasă, devenea teritoriul de zi comun; aici aveam să-mi pregătesc cursurile în trebăluiala femeilor și plânsul copilului. Abia acum se vădea cât de pripit fusese gestul de austeritate al schimbării locuinței foarte încăpătoare din Strada Spătarului nr. 6a cu aceasta, în care greu vom încăpea cinci persoane din trei generații.

Peste câteva zile ne-am dus la secția de miliție a cartierului, ca să-mi reglez situația locativă. Dificultatea consta în a-mi certifica locuința anterioară. Doream să evit, cu orice preț, deplasările anevoioase la Brașov sau Cluj, spre a-mi procura atestatul pretins. Care mi-a fost ultima locuință? În ambele orașe schimbasem multe adrese. Habar n-aveam pe care dintre ele mi-ar confirmat-o autoritățile locale. Am recurs la o mistificare: înaintea plecării în străinătate am locuit la căminul studențesc din Capitală. Deși nici pe aceasta nu aveam cum s-o probez. Ofițerul care-mi completa fișa s-a lăsat îmbrobodit: ca soț cu acte legale oricum aveam un domiciliu stabil. Mi-a eliberat râvnitul buletin de identitate.

La fel de uşor am scăpat de militărie. Comisia de recrutare mă luase în evidenţă încă la Cluj, dar curând plecasem în cantonamentul bucureştean. La Leningrad nu absolvisem *voiennoie delo*, instrucţia miliară obligatorie pentru colegii sovietici. La întoarcere depăşisem vârsta de recrutare a contingentului meu. Am fost convocat la Cercul teritoriul de care aparţineam pe baza adresei bucureştene. Subofiţerul de serviciu s-a mulţumit să-mi completeze datele de identitate. La întrebarea despre studii, l-a agasat răspunsul meu, „candidat în ştiinţe filosofice”. Am rămas pentru toată viaţa „soldat neinstruit”.

(Când mi se va schimba „Livretul militar”, unica dată, în 1959, voi figura acolo ca născut în „Oraşul Stalin”, de „naţionalitate maghiară”, starea familială „căsătorit”, specialitatea „conferenţiar universitar”, studii „candidat şt. filozofice”, nr. spec. militare „272”, categoria „a II-a neinstruit”, corpul „soldaţi”, gradul „soldat”.)

Am predat la minister atestatele ruseşti de absolvenţă dublă, facultate şi aspirantură. În cererea anexată pretindeam specializarea în „estetică” şi solicitam să fiu repartizat în consecinţă. Am avut câştig de cauză: de la 1 noiembrie 1955 (uşor antedatat) am devenit salariatul Institutului de Artă Teatrală şi Cinematografică „I.L. Caragiale”, la Catedra de estetică marxist-leninistă, în grad de lector universitar.

Janina a avut o sarcină periculoasă în ultima lună. Îi crescuse brusc tensiunea arterială. Organismul reţinea apa. Medicii au diagnosticat *preeclampsie*, cu riscul degenerării în efectivă *eclampsie*. În ultimele săptămâni au hrănit-o numai cu foi de salată spălate şi şterse. Tot lua în greutate.

Pe 21 noiembrie, în timp ce mă aflam la IATC, într-o şedinţă a esteticienilor din Institutele de artă, condusă de şeful catedrei Nicolae Moraru, Janina a fost urgent internată la „Elias”. La întoarcerea acasă am crezut că îmi joacă o farsă, i-am tot căutat ascunzătoarea din locuinţă.

Întrucât doctorul Caffé îndeplinea şi funcţia de director adjunct al spitalului, răspunzător pentru munca de cercetare, pe Janina o înconjurau cu grijă, chiar una prea mare: îi administrau diverse injecţii, unii medici doreau să grăbească naşterea, alţii s-o întârzie. A fost chemat la consult oftalmologul bine-cunoscut al vremii, doctorul Miron Miron. (Fiica lui, Anca, ne-a fost colegă la Leningrad, urmase Institutul pedagogic „A.I. Herzen” de pe Nevski. Va emigra în Elveţia.) Prezenţa colegului şi prietenului Miron l-a speriat cel mai mult pe Leon. Ca internist, urmărind întregul organism, ştia că tulburările de vedere, cauzate de tensiunea mărită, puteau duce la orbire.

Naşterea a durat din 21 după-amiaza până pe 22 la prânz. Maria, alintată de toţi „Maşa” (sugerând şi provenienţa ei leningrădeană), era subponderală. Mama ei nu avea lapte. În urma pericolelor prin care trecuse, Ţache o conjura să nu mai încerce să aibă copii. Deşi se întrema rapid, părăsea tot timpul rezerva, hălăduia pe culoarele spitalului, se lansa în schimburi de experienţă cu alte femei tinere – au ţinut-o câteva săptămâni în spital, împreună cu fiica ei firavă.

Între timp, pe baza adeverinţei primite, pe 25 noiembrie am oficializat, la Sfatul Popular al Capitalei, Raionul Stalin, naşterea fiicei noastre Maria Steinberger (peste trei ani – Maria Jánosi, iar după căsătorie – Maria Ştefănescu).

În plin ger de decembrie, am mers să le aducem acasă cu taxiul. Am pregătit o pernă uriașă, care s-o protejeze cât mai bine pe nou-născută. Am instalat-o în coșul-pătuț din camera noastră, care cu schimbul va fi mutat în camera bunicilor, îngrijirea micuței asigurând-o, în tandem, mama și bunica. În lipsa laptelui praf, Aurica învățase să aciduleze laptele obișnuit, cu picături de lămâie puse treptat. Așa a fost hrănită, cu biberonul. (Ca mamă, nici Mașa nu va avea lapte, își va hrăni cei trei fii cu lapte praf special, dar pe care, la fiecare nouă naștere, Janina îl va obține, din 1979 până în 1988, tot mai greu).

Tânăra pediatră a Policlinicii 10, doctorița Ax, sperioasă din fire, ne vizita des și îi prescria copiliței alte și alte medicamente de întărire a organismului. Întorcându-se acasă, bunicul arunca de fiecare dată vraful de medicamente la coșul de gunoi, îndemnându-ne să avem încredere în puterea regeneratoare a naturii.

Nici pe el nu l-ar fi încântat însă comportamentul neigienic la care am asistat, o dată, neputincioși. Ne-a vizitat prietenul nostru încă din căminul universitar leningrădean, Paul Popescu-Neveanu. În felul său intempestiv s-a repezit la copil, în hainele lui de pe stradă, l-a smuls din coș, pupându-l cu foc pe tot obrazul, nebărbierit cum obișnuia să umble. Nu puteam să ne supărăm pe el pentru încălcarea flagrantă a prescripțiilor, pe care până atunci le respectaserăm cu sfințenie; am și scăpat fără urmări nedorite.

Ne-am luat rămas-bun de la anul 1955, care ne-a adus numai bucurii. Janina era „filosof", eu – „candidat în științe filosofice". Aveam o fiică. Obținuserăm slujbe, eu chiar pe cea dorită.

Așa mi-a schimbat destinul Janina, bucureșteancă get-beget. Dacă n-ar fi fost ea, m-aș fi dus la Cluj. Dar am ales noul meu mediu familial; și să predau în română, curând să și scriu românește. Îmi voi asuma ucenicia într-o cultură pe care până atunci mi-o însușisem deficitar. Textele mi le va corecta ea. Aceasta și era convenția dintre noi: eu îi adopt limba, ea îmi stilizează textele.

(Se va amuza de obișnuințele de care voi scăpa cu greu: lipsa genurilor în maghiară; stufoasa sintaxă; consecuția verbelor diferită de cea neolatină; raportul deosebit între substantive, adjective, adverbe; structura aglutinantă a termenilor compuși.)

Am devenit bucureștean prin adopție.

Aveam 27 de ani.

## 52

Janina a început să lucreze efectiv din următorul an didactic. Întâi a condus seminare la Biologie, apoi la Filosofie, ulterior a ținut cursuri la Matematică-Fizică și, vreme îndelungată, la Limbi străine, secția engleză-germană.

Curând a fost primită în PMR.

Până la temporara suspendare a înscrierilor în partidul unificat, nu împlinise încă vârsta statutară. Fusese în UAER (Uniunea Asociațiilor de Elevi din

România), din aprilie 1948 – în UTM (Uniunea Tineretului Muncitor). Ca bursieri în străinătate, am fost doar membri ai organizației „pământenilor". Abia din anul universitar 1952-1953 a fost acceptată constituirea grupelor de partid; la ședințele pe care le reluaserăm aveam dreptul să recomandăm trecerea studenților merituoși, după absolvență, din UTM în PMR. Pe lista lor figura și ea.

La Catedra de bazele marxism-leninismului, ulterior Catedra de socialism științific, nici nu se concepea să nu fii membru de partid. Așa încât, pe 17 mai 1956, a fost unsă și Janina în noua ei calitate, într-o ședință a organizației de bază condusă de Radu Florian.

Administrativ, catedra aparținea Facultății de Filosofie, cu toate că asigura toate cursurile din Universitatea „C.I. Parhon", deocamdată în primul an de studii. Sediul catedrei nu se afla în clădirea nouă, precum altele din facultate, împreună cu Decanatul, situate la etajul I al Facultății de Drept, ci în clădirea veche, de pe Bulevardul „6 Martie" (ulterior „Regina Elisabeta"). Ocupa o parte din parter, cu ferestrele spre Piața Universității. În cealaltă latură a clădirii se situa Filologia, flancată de Matematică și de Geografie-Geologie.

În catedră lucrau mulți. Janina își amintește, cu nume, peste 20 de colegi. (În octombrie 1961, când va fi avansată „lector suplinitor", Ordinul Direcției Generale a Învățământului Superior, din Ministerul Învățământului și Culturii, îi va fixa „poziția 17". Pozițiile se modificau des, pe măsură ce înaintai în grad, avansai și în statele de funcții.)

La angajarea ei, șef de catedră era Leonte Tismăneanu, care fusese numit de-a dreptul profesor, cu dispensa acordată în epocă multor comuniști cu stagiu vechi în partid.

Leonid Tisminețki era născut la Soroca (1913). Participase la acțiuni ilegale și fusese primit, în 1933, în Partidul Comunist din România. Luptase în Brigăzile Internaționale din Spania (1937-1939). În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a fost crainic și redactor la emisiunile românești de la Radio Moscova. După ce s-a întors în România, a lucrat în aparatul de propagandă și agitație al CC al PMR (1948-1952). Pe urmă a fost numit șef de catedră, în paralel cu funcția de director adjunct la Editura Politică.

Era mai degrabă scund, cu păr grizonat, puțin ondulat, avea ochii de un albastru intens, cu care își fixa pătrunzător interlocutorii. Pe aceștia îi impresiona pierderea brațului drept în Războiul civil spaniol; și îi punea într-o situație jenantă atunci când le strângea mâna cu stânga. În opinii se arăta ferm până la neiertare, nu admitea concesii ideologice. Lumea îl considera aspru, se ferea de ieșirile lui ironice, tăioase, șfichiuitoare. Era temut, pe mulți îi băga în sperieți. Cu colaboratorii se purta însă loial, cu cei pe care-i simpatiza – prietenos.

Janina se înțelegea bine cu el, chiar și atunci când a condus seminarele cursului lui de la Facultatea de Filosofie. În vara anului 1957, a scos-o dintr-o mare belea. O contactase un ofițer, propunându-i, ca bună cunoscătoare de rusă, germană și franceză, să intre în corpul de traducători al Securității Statului. Ea a încercat să pareze oferta cu argumente naive: provine dintr-o

familie burgheză – știm, nu contează; e guralivă, incapabilă să păstreze secrete – când va avea pe mână acele documente confidențiale, îi va pieri cheful de trăncăneală; banii nu o atrag – dar nici nu strică o leafă substanțial mai mare. Când s-a simțit tot mai încolțită, inclusiv prin apelul la obligația de fidelitate față de stat și organele lui, a cerut sprijinul șefului ei de catedră. Acesta, în stilul lui casant, i-a replicat: — Spune-i că eu nu-ți dau voie să te duci acolo, am nevoie de tine la catedră. Știa Tismăneanu ce știa! Și se mai afla încă în grații, cuvântul lui conta la „foruri". Așa încât mesajul transmis a avut efectul scontat, sâcâielile au încetat. Janina își va aduce deseori aminte de pericolul teribil care i-ar fi schilodit viața și de care scăpase datorită promptitudinii șefului ei.

Tismăneanu va fi anchetat pentru „fracționism" și opinii „antipartinice" (1958-1960), exclus din partid (1960) și reprimit (1964), angajat ca redactor la Editura Meridiane. Vom participa amândoi la înmormântarea lui (1981).

După eliminarea sa, catedra o va conduce, scurtă vreme, Pavel Țugui, apoi Vasile Dinu și alții.

(Vladimir Tismăneanu îl confundă – în cartea *Perfectul acrobat*, despre Leonte Răutu – pe Vasile Dinu de la catedră cu omonimul său de la CC al PMR. Nu erau rude. Unul era scund și bondoc, altul – înalt și slab. Primul lucrase la Editura Politică, al doilea, inițial inginer silvic, a fost adjunctul și, un timp, șeful Secției de Știință și Cultură.)

Sufletul catedrei nu au fost însă șefii acesteia, ci Radu Florian.

Prin strădania lui, disciplina își va atenua caracterul prin excelență ideologic, va fi redenumită Socialism științific, mutată din anul I în anul III (după Materialismul dialectic și istoric și Economia politică), pe baza unei noi programe analitice, predându-se un semestru capitalismul și unul, socialismul – cu posibilitatea ca „liberalii" din catedră să lungească prima parte în contul celei de a doua, zăbovind asupra problemelor teoretice pe marginea lumii occidentale trecute și prezente.

În jurul colegului lor cel mai deschis modernizărilor, Harry Radu Florian („Harry" pentru apropiați), s-au grupat, succesiv, Ileana Ioanid, Janina, Dionisie Petcu și Elvira Cădaru. Alături de ei se aflau însă mulți conformiști dogmatici, dintre care unii vor fi dibuiți ulterior ca „turnători".

Acum doar îl menționez pe Florian. Voi reveni la el și la alți profesori dornici să evolueze spre un marxism reformat („reformist").

Trei cadre didactice ale catedrei vor emigra: în Canada, Elveția și Israel. Câțiva vor muri relativ tineri; dintre ei, I.C. își va da foc, într-un acces de nebunie, în satul natal din Munții Apuseni. Dar nu peste multă vreme, G.Ș. va fi cazul cel mai spectaculos. Om retras, tăcut, fin, iubitor de poezie, va începe să sublinieze obstinat, cu creioane de culoare diferită, nepotrivirile în relatarea și comentarea evenimentelor, din *Scînteia* și din *l'Humanité*. Va cădea într-o depresie gravă, retrăgându-se de la catedră. Îi vom pierde urma.

# 53

Primul meu şef la Catedra de estetică marxist-leninistă, din cadrul Institutelor de artă (Teatru şi Cinematografie, Arte plastice, Conservator), era din acelaşi aluat cu Leonte Tismăneanu, dar inferior.

Despre antecedentele lui Nicolae Moraru ştiam puţine, restul aveam să-l aflu mai târziu.

S-a născut în 1912, pe malul drept al Nistrului, la Tighina (oraş ce va fi redenumit, în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, Benderî). Avea părinţi intelectuali, tatăl medic, mama învăţătoare. Acasă vorbea rusa. Iniţial s-a numit Iuli/Iulea Shafran ori Şafran. A urmat liceul la Tighina. Împreună cu alţi basarabeni, cu precădere dintre minoritari, a intrat de timpuriu în mişcarea comunistă ilegală. La începutul anilor '30 a activat ca secretar UTC în Bucureşti şi Iaşi, la Ploieşti, Galaţi şi Cernăuţi. Şi-a întrerupt studiile la Facultatea de Drept din Universitatea Bucureşti, fiind arestat şi condamnat în 1934. A fost deţinut la Doftana şi alte închisori timp de zece ani. În detenţie s-a îmbolnăvit de tuberculoză.

După eliberarea din 1944, a îndeplinit, timp de un deceniu, funcţii de conducere la ziarul *România liberă*, Radiodifuziunea Română, Secţia de Propagandă a CC, postul de radio „România liberă", Uniunea Ziariştilor, Ministerul Artelor, revistele *Viaţa Românească* şi *Veac nou*. Treizeci de ani a condus publicaţiile româneşti pentru străinătate. Toate aceste însărcinări au fost, sub raport politic, de nivel mediu. N-a ajuns niciodată membru în Comitetul Central.

A scris enorm: articole ideologice, critică literară, note de călătorie, nuvele, romane, traduceri din limba rusă; în colaborare cu Aurel Baranga, a scris piesa *Pentru fericirea poporului*, refăcută sub titlul *Anii negri* şi distinsă cu Premiul de Stat (1952).

A fost unul dintre cei mai zeloşi promotori ai dogmatismului. Tot mai compromis, din 1954 PMR l-a marginalizat din punct de vedere politic. Când l-am cunoscut, funcţiile îi erau definitiv restrânse la conducerea revistelor pentru străinătate şi şefia Catedrei de estetică – fără studii de specialitate.

Foarte slab, avea faţa emaciată, buze subţiri strânse, obraji scofâlciţi, ten bolnăvicios, păr rărit şi pieptănat lins. Se îmbrăca în costume cenuşii. Nu râdea niciodată, îi lipsea cu desăvârşire simţul umorului. Vorbea româneşte cu accent rusesc. Îşi debita enormităţile cu gravitate. Niciodată nu realiza ridicolul tonului oracular cu care oficia indiferent unde: în şedinţe, la cursuri, în discuţii private. Când m-a chemat la el acasă pentru instrucţiuni profesionale suplimentare (în vila pe care o ocupa, cu soţia sa din acea vreme, Asia, şi copiii Maia, Elena şi Alexandru, pe o străduţă lăturalnică a Bulevardului Republicii, acum, Bd. Carol I), mi-am dat seama că niciodată nu renunţa la maniera solemnă de a vorbi, cu iluzia enunţurilor peremptorii şi infailibile.

Ar fi putut fi stimat măcar pentru „anii negri" de puşcărie. Şi-a irosit însă şi această şansă prin inflexibilitatea de care a dat mereu dovadă şi pentru

care a devenit proverbial în toate funcțiile pe care le îndeplinise. Culmea e că, în viața de catedră, în afara discursurilor ridicol de grandilocvente, se purta acceptabil cu noi, nu ne hăituia, permitea să ne organizăm cursurile și seminarele după predilecțiile fiecăruia.

Degeaba. Târgul vuia de aiurelile pe care le enunțase sau care i se puneau în cârcă. Orice anecdotă era *bene trovato*. Nimeni nu mai deosebea autenticul de atribuit.

Circula povestea despre cursul ținut de el la Institutul de Arte Plastice, în care interpreta tabloul lui Nicolae Grigorescu *Evreul cu gâsca* din „*perşpektiva* de jos”, a gâștii, și „*perşpektiva* de sus”, a evreului. Se mai spunea că la aeroport, unde venise să-l întâmpine toată redacția publicațiilor din străinătate (grupate în jurul ediției ruse, *Narodnaia Rumîni[i]a*, persiflată ca „*Morarnaia Rumîni[i]a*”), coborând scările avionului, ar fi exclamat: — Să știți, dragi tovarăși, că America Latină nu e o vorbă goală! Când, la sediul redacției, Janina i-a solicitat să-și relateze viața la o reuniune a studenților facultății ei, a întrerupt-o cu năduf: — Eu, la vârsta dumitale, mă aflam de mult la închisoare; ei venindu-i pe buze replica: — Și ați vrea să fiu acum și eu la zdup?

Avansez până la acel început de toamnă, în care, vrând-nevrând, a trebuit să fiu mereu lângă el. Lucram acum numai la Universitate. Să fi fost în 1965 sau 1966? – căci „Declarația de independență” din 1964 se mai afla la ordinea zilei. Ne duceam la o consfătuire consacrată educației estetice. Fie fuseserăm invitați nominal, fie Ministerul Învățământului ne desemnase ca delegație care să reprezinte estetica românească.

Garnitura noastră ajunse cu întârziere la Ungheni, trenul spre Moscova plecase la ora fixată, fără să aștepte legătura de la Iași. A trebuit să zăbovim până a doua zi. M-a cărat în sus și jos de-a lungul stației, prin Ungheni, la piața sărăcăcioasă de legume și fructe din sat. Vorbea întruna, despre sine și luptele purtate.

Am ajuns cu întârziere la deschiderea consfătuirii. M-am strecurat în amfiteatru, din prezidiu un estetician rus m-a recunoscut, mi-a făcut semn să nu plec după încheiere. S-a format un grup de autohtoni și străini, printre care și noi doi, au fost chemate taxiuri, ne-au dus la un restaurant cu mese rezervate, mâncarea îmbelșugată era abundent stropită cu băuturi spirtoase, s-au spus anecdote, ore bune ne-am veselit la acest festin neașteptat.

După aceea, Moraru m-a anunțat că nu e de acord să stăm despărțiți în cele două hoteluri în care ne repartizaseră, că ține neapărat să locuiesc în camera lui spațioasă, ca să ne punem de acord asupra ședințelor și a propriilor intervenții. A trebuit să mă mut. Nu mă lăsa să dorm, zilnic după ora 1 (miezul nopții la București) îl suna pe un adjunct de la revistă: — Ce noutăți sunt? Cum merge pregătirea noului număr? Au venit alte indicații de la CC? Desigur, nu se întâmpla nimic, decât veșnica lui aflare în treabă.

A trecut consfătuirea, ne-am îmbarcat pentru întoarcere. Aici mă aștepta lovitura de grație. Își convocase la Ungheni sora, acum cetățeancă a RSS Moldovenești, profesoară de limbă rusă la o școală. Nu se văzuseră de la terminarea războiului. În loc să se retragă în doi savurându-și revederea,

pentru a afla cât mai multe despre viaţa ei din orăşelul basarabean şi a-i relata despre familia lui bucureşteană, a adus-o în compartimentul nostru de tren şi m-a obligat să fiu de faţă la întrevederea lor. Asta n-ar fi fost nimic faţă de orientarea discuţiei. Nu şi-a lăsat sora să vorbească... şi i-a ţinut o prelegere de îndoctrinare, despre cât de înţelepte au fost hotărârile Plenarei CC al PMR din aprilie 1964: România e un stat independent şi suveran, îşi decide singură destinul, n-are de ce să urmeze indicaţii sovietice! A fost, în totalitate, o „şedinţă de instructaj". S-au despărţit ca doi vechi tovarăşi, dar numai cel (din nou) „pecerist" cunoştea, pasămite, adevărul. Cât ştiuseră dinainte unul despre celălalt – cu atât au rămas!

Am fost uluit. Niciodată nu mi-aş fi putut imagina o asemenea scenă. Înţelegeam că înfocatul prosovietic de pe vremuri (chiar dacă nu din fosta echipa „moscovită" de partid, ci având state de serviciu româneşti de ilegalitate, aflat un timp în graţiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi ascultând de Leonte Răutu) se temea, după sancţionările şi excluderile din 1958-1959, de care scăpase nevătămat, că ar putea fi suspectat de nealiniere la politica de partid desprinsă, măcar formal, de PCUS. Nu pricepeam însă pentru ce s-a simţit obligat să-şi reafirme fidelitatea tocmai surorii sale şi în prezenţa mea. Doar nu mă credea capabil, după ani de colaborare profesională, de a-l „turna"?! I se dezvoltase, înseamnă, din anii detenţiei, neîncrederea în toţi apropiaţii. În orice caz, se punea la adăpost de un eventual interogatoriu cu privire la întrevederea cu sora: doar eram martor al „preasupuşeniei" sale – în rusă, o atitudine *vernopoddanniceskaia* (*poddannîi* = supus, *vernîi* = de încredere).

Pe viitor aveam să ne întâlnim doar incidental. Am aflat că a părăsit-o pe Asia şi s-a recăsătorit cu Tatiana Rosenzweig, profesoară de limba rusă; că şi-a îndepărtat copiii, care aveau, pe rând, să emigreze; că, între timp, a mai publicat volumul de nuvele *Conştiinţa curată* (1972) şi romanul *Scurtcircuit* (1983) – fără ecouri, nici măcar negative.

În 1991 ne-am încrucişat pe Şoseaua Kiseleff. Mă grăbeam spre Casa Presei, la o întrevedere cu ministrul Culturii, Andrei Pleşu, pentru a-i solicita deblocarea monografiei mele despre Lev Tolstoi, căreia două redactoare de la Editura Univers îi puseseră piedici pentru mine de neînţeles.

Moraru a apucat să-mi spună câteva fraze despre plimbările lui lungi pentru a-şi întreţine sănătatea. Părea neschimbat, ca alură, vorbă, atitudine, fără conştiinţa atâtor eşecuri de pe parcursul vieţii sale. Nu m-a crezut, probabil, că sunt aşteptat în audienţă. O fi bănuit că nu vreau să am de a face cu el. În alte împrejurări m-aş fi oprit să stăm de vorbă. N-aveam pentru ce să-l simpatizez, dar în prăbuşire nu l-aş fi amărât inutil. În atâtea stupizenii comise îmi părea nu doar unealta şefilor lui, ci şi victima propriei sale alterări de caracter. Dacă ar fi avut regrete şi le-ar fi mărturisit, ceea ce nu îi stătea în fire, l-aş fi putut compătimi.

Nicolae Moraru a murit în februarie 1998.

# 54

Școala superioară absolvită de soacra mea, Aurelia Teodorescu, fusese Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică. La încadrarea mea se numea Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică. Își va schimba denumirea în Academia de Teatru și Film. Acum poartă titulatura Universitatea Națională de Artă Teatrală și Cinematografică. Siglele i s-au tot schimbat: CMAD, IATC, ATC, UNATC, menținându-i-se patronul spiritual, cu sau fără invocare expresă: I.L. Caragiale.

Chiar de la începutul angajării mele, am decis să lucrez sub pseudonim. Steinberger era lung, dificil de pronunțat, stâlcit nu o dată de funcționari și care nici nu „cadra" cu activități publice. L-am convocat pe tata, în trei cu Janina am început să cumpănim opțiunile. A fost avansat Maximilian, potrivit cu al doilea prenume din acte. Dar, în măsura în care aveam de gând să oficializez schimbarea numelui și de vreme ce pe atunci nu era admisă abandonarea nici unui prenume, ar fi trebuit să mă resemnez cu dublarea: Ioan Maximilian Maximilian. Nu m-ar fi avantajat nici în publicistica maghiară, în care aveam intenția să mă lansez. Mi se oferea, în schimb, transformarea apelativului uzual din cadrul familiei, de János, în Jánosi. Cei consultați au fost de acord cu această variantă. Am pus-o de îndată în practică. M-am recomandat la Institut cu această identitate. Ea a început să fie folosită de profesori și studenți, în grafie română și alternativ cu numele încă figurând în acte. Arhiva IATC atestă dublura: la cursul meu, în dreptul grupelor de studii cu care am lucrat, stă scris ba Steinberger, ba Ianoși.

IATC avea sediul pe Bulevardul Schitu Măgureanu nr. 1, aproape de cheiul Dâmboviței. Funcționa în aceeași clădire cu Teatrul Bulandra, cu două intrări alăturate, la colț pentru spectacole, în față pentru studii. Urcam o scară îngustă în spirală, rareori cu liftul. Treceam de primul etaj, rezervat unei școli de activiști culturali; de la etajul al doilea toate aparțineau Institutului. Sub pod se aflau o sală mare de proiecții și alte încăperi destinate operatorilor de film. Domina însă departamentul teatral, cu secții de actorie, regie, operatorie, teatrologie/filmologie. Personal am avut de-a face numai cu profesori și studenți de la teatru, întâlnind puțini viitori specialiști în cinematografie.

Catedra de estetică își ținea ședințele în această clădire, deși asigura cursuri sau seminare și studenților plasticieni ori muzicieni. Nicolae Moraru convoca rareori plenul, când, de regulă, monologa, iar ceilalți tăceau. Membrii catedrei se răspândeau apoi la institutul de artă pentru care optaseră.

Numai șeful catedrei ținea prelegeri în mai multe locuri, dar în anul încadrării mele renunțase la cursurile de la IATC, continuând să predea la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu".

Al doilea „senior" al catedrei, Ovidiu Varga, era titular de curs la Conservator. Se va afirma prin compoziții proprii, dar mai ales ca muzicolog, prin cărți despre Bach, Mozart și școala vieneză dodecafonică, Arnold Schönberg, Alban Berg, Anton Webern.

Ceilalți eram „juniori”, sub 30 de ani.

George Bălan era asistentul lui Ovidiu Varga. Și-a întrerupt seminarele pentru a urma aspirantura la Conservatorul din Moscova. La întoarcere a fost promovat lector, apoi conferențiar, cu Alexandru Leahu ca asistent. Devenea tot mai cunoscut prin cărțile pe care le publica și prelegerile publice pe care le ținea în Ateneul Român. Eram prieteni. În 1977 va emigra în RFG.

Pe Moraru îl asista Ana-Maria Cordescu, pentru prieteni „Coca”, verișoara artistelor plastice Florica și Marcela Cordescu, soții ale poetului Eugen Jebeleanu și, respectiv, Vladimir Colin. Mai târziu îl vor seconda pe Moraru, scurtă vreme, Anca Oroveanu și Lucian Dragomirescu, prima evadând la Catedra de teorie a artelor plastice, al doilea – la „Centrul de estetică” de pe lângă Catedra de etică și estetică a Facultății de Filosofie.

La IATC lucram în trei: cu lectorul Andrei Strihan (mai demult cu munca de bază ca activist la CC al PMR) și cu asistentul Ion Toboșaru, promovat în curând lector. De regulă țineam cursurile și seminarele la anul III. Le împărțeam între noi. Eram totuși prea mulți pentru normele disponibile. Va fi principalul imbold pentru transferul meu la Universitate, trei ani mai târziu.

Ce alte materii se predau viitorilor actori, regizori și critici de teatru? În primul rând, specialitatea lor. Fiecare profesor de măiestrie avea sub îndrumare, de-a lungul anilor, grupe de câțiva studenți. Numeroasele ore de atelier erau suplimentate de cursuri secundare de profil: Mișcare scenică, Vorbire scenică, Scrimă scenică, Machiaj, Dans și ritmică, Cunoștințe muzicale. Li se adăugau un șir lung de istorii: Istoria teatrului universal, Istoria teatrului rus, Istoria teatrului sovietic, Istoria teatrului românesc; Istoria literaturii universale, Istoria literaturii ruse, Istoria literaturii sovietice, Istoria literaturii române; Istoria artelor plastice; Istoria muzicii. Nu puteau lipsi Limba rusă și materiile ideologice: Marxism-leninismul, Materialismul dialectic și istoric. Studenții mai aveau și ore de educație fizică și de pregătire militară.

Estetica marxist-leninistă era considerată o materie pe jumătate de profil, pe jumătate ideologică. Majoritatea din catedră, fiecare pe măsura pregătirii, ne străduiam să-i dăm o turnură profesională. De atunci intuiam ceea ce voi ajunge să și argumentez în scris: nici Marx ori Engels, nici Lenin nu au avut și nu au pretins să aibă vreo „estetică”. Pe lângă preferințele lor literare, nu făceau decât să aplice „suprastructurii” artistice metodologia socioistorică împărtășită. Această extensiune o vor prelungi și adepții lor, abia unii dintre ei ajungând la concepții estetice articulate sau la un sistem estetic coerent. Voi înțelege cu timpul și nevoia disocierii enunțurilor lui Marx și Engels, mai culte și suple, de cele pe care Lenin, într-adevăr, le subordona constant ideologiei și politicii.

E la modă să se clameze înfeudarea ideologică a tuturor institutelor cu profil social și chiar artistic. Simplificarea e neavenită pentru IATC. Îmi e ușor s-o contracarez prin componența Consiliului Științific, dar mai ales prin profesorii cei mai cunoscuți. Unora s-ar putea să le pară chiar de neînțeles cum, în anii 1955-1958, extrem de coercitivi sub raport politic, atâția maeștri ai scenei să-și fi desfășurat cot la cot activitatea de instruire a studenților, dintre care atâția vor ajunge, la rândul lor, eminenți actori și regizori.

Iată Consiliul Științific din acei ani: președinte – Costache Antoniu (rector între 1955 și 1970); decan – George Dem. Loghin; prodecan – Ilie Sîrzea; secretar științific – Ion Toboșaru; trei șefi de catedră, Angelo Pellegrini (Scrimă scenică), Sandina Stan (Vorbire scenică), Marcel Breazu (Materialism dialectic); profesorii Ion Finteșteanu, Beate Fredanov și Marcel Breslașu (Istoria teatrului); cu Ion Ianoși, cooptat după retragerea lui Nicolae Moraru din IATC.

Ca să fie pe deplin relevantă, lista se cuvine completată, pe lângă Costache Antoniu, Ion Finteșteanu și Beate Fredanov, și cu alți importanți artiști. În afara lui Finteșteanu și Fredanov, mai îndrumau „clase" de actorie profesorii Niki Atanasiu, Jules Cazaban, Alexandru Finți, Aura Buzescu, Dina Cocea, Irina Răchițeanu-Șirianu, Marietta Sadova. Printre asistenții lor se numărau Zoe Anghel Stanca, Sorana Coroamă, A. Pop Marțian, ulterior Sanda Manu, Dem. Rădulescu și alții. Moni Ghelerter preda regie și actorie (se șușotea despre homosexualitatea lui). Cursurile de regie le asigurau atât Loghin, cât și Iannis Veakis sau Mihai Raicu.

Circulau anecdote despre aproape fiecare. Costache Antoniu (aerian de câte ori îl solicitai ca rector, trimițându-te invariabil la Loghin, conducătorul efectiv al instituției) și-ar fi rezumat intervenția, într-un congres din Polonia, la enunțul: — De când e lumea lume – școala e școală; iar în avionul de întoarcere, stând mereu în picioare și fiind solicitat de stewardesă să-și ocupe locul pe scaun, i-ar fi răspuns: — Nu pot să mă așez, drăguță, fiindcă mă gândesc. După o probă la actorie, un student caricaturiza astfel deznodământul: — Plângea Finți, plângea Beate; și m-au picat.

Italian ca origine, Angelo Pellegrini era unicul specialist în scrimă și lupte pe scenă. Iannis Veakis era refugiat grec, fiu al celebrului actor Emilios Veakis. Intelectual subtil, studenții îl considerau pe cât de bun teoretician, pe atât de slab practician; dar îi admirau curajul de a se fi însurat cu văduva lui Lucrețiu Pătrășcanu, Elena, încercând să-i asigure astfel imunitatea.

Tudor Vianu, care predase anterior Istoria literaturii universale, s-a retras la Filologie înaintea venirii mele.

Despre Istoria teatrului pe care o preda Marcel Breslașu se spunea că este „o istorie a cozeriei": profesorul poet încânta prin improvizații, fără să sedimenteze prea multe cunoștințe. Ar fi spus, la remarca unui prieten, că soția lui cu mult mai tânără se cam distrează și cu alții: — Decât să mănânc singur cartofi, mai bine mă ospătez cu pui fripți la o masă comună.

Pe Lucia Sturdza-Bulandra am zărit-o de câteva ori, trecând majestuoasă, cu nelipsita-i umbrelă colorată, prin școala unde predase zeci de ani.

Asia Moraru nu preda marxismul – după cum afirmă, într-un subsol al cărții citate despre Răutu, tot Vladimir Tismăneanu –, ci Istoria literaturii ruse și sovietice (urmase Institutul „Maksim Gorki"). Marxism au predat Ioana Anghel, Gheorghe Scripcă, Lucian Stancu. Pe lângă Marcel Breslașu și Asia Moraru, mulți alții s-au ocupat de istoriile teatrului sau ale literaturii: Simion Alterescu, V. Brădățeanu, Silvia Cucu, Horia Deleanu, Ovidiu Drîmba, Octav Gheorghiu, Mircea Mancaș, Maria Vlad, Tudor Steriade.

Destul însă cu enumerarea cadrelor didactice. Fapt este că, printre profesori s-au numărat „monştri sacri” ai scenei româneşti, precum şi merituoşi profesionişti ai domeniilor teatrale ajutătoare.

Calitatea Institutului din acea vreme o probează, în egală măsură, studenţii. Dintre ei s-au recrutat numeroşi viitori actori şi regizori de frunte ai ţării, cu performanţe de invidiat şi în Occident.

Când am ajuns eu să predau ca lector, se aflau aproape de absolvenţă regizorii Mihai Dimiu, Sanda Manu, Valeriu Moisescu, Radu Penciulescu, Lucian Pintilie; deci nu i-am avut studenţi. După ce am plecat, aveau să-şi susţină licenţa alte promoţii strălucite de actori, de la Gheorghe Dinică şi Marin Moraru (1961) la Ion Caramitru (1964).

Mă restrâng la câţiva dintre cei pe care, cât am fost acolo, i-am cunoscut. Unora le-am predat eu estetica, altora – colegii mei. Iată o listă selectivă la actorie, pe grupe de studiu. Lui Strihan i-au fost repartizaţi Gheorghe Cozorici, George Constantin, Valeria Matei, Constantin Rauţchi, Sanda Toma, Victor Rebenciuc. Lui Moraru şi Toboşaru – Gheorghe Bănică, Raluca Marcovici, Rodica Ţuţuianu ş.a. De la Moraru i-am preluat, în cursul anului didactic, pe Cosma Braşoveanu, Leopoldina Bălănuţă, Dumitru Furdui, Florin Piersic. I-am avut de la început pe Iorgu Albulescu, Flavia Buref, Draga Mihai (Olteanu), Silvia Popovici, Amza Pelea, Silvia Stănculescu. Nu mai ţin minte cine a lucrat, în diverşi ani, cu Ion Dichiseanu, Adela Mărculescu, Ioana Bulcă, Margareta Pogonat, Mitică Popescu, Stela Popescu, Rodica Tapalagă, Vasilica Tastaman, Vera Lazăr şi atâţia alţii. La regie mi-au fost studenţi Dan Alexandrescu, Dinu Cernescu, David Esrig, iar în următorul an didactic, Paul Schuster şi Cornel Todea. Dintre viitorii regizori de film, Paul Barbăneagră nu prea era de văzut la Institut. L-am cunoscut însă pe Slavomir Popovici. Dintre critici, i-am avut studenţi pe Ana-Maria Narti, Bujor Rîpeanu, Silvia Pop Cinca, Rola Beilis.

Enumerările dau o idee asupra valorii studenţilor din acei ani, împreună cu profesorii lor alcătuind o falangă de maeştri recunoscuţi ai următoarelor decenii.

Afirmarea multora s-a produs încă de pe atunci, în cadrul Studioului Casandra.

Acesta a fost inaugurat la 21 ianuarie 1957, cu spectacolul *Plicul* de Liviu Rebreanu, realizat de studenţii clasei conduse de Ion Finteşteanu, Sorana Coroamă, Sanda Manu: Gheorghe Bănică, Cosma Braşoveanu, Raluca Marcovici ş.a.

Din aceeaşi stagiune datează *Vicleniile lui Scapin* şi *Peer Gynt* (care l-a avut în rolul titular pe Florin Piersic).

Vor urma, în stagiunea 1957-1958: „*O seară Caragiale*”, *O noapte furtunoasă*, *Mielul turbat* (Aurel Baranga), „*O seară Molière*”, *Pygmalion*, *Unchiul Vanea*, *Orologiul Kremlinului* (Nikolai Pogodin); iar în stagiunea 1958-1959: *Hagi Tudose*, *Ziariştii* (Alexandru Mirodan), *Mincinosul* (Carlo Goldoni) ş.a.

Nu reuşesc să-mi amintesc la câte şi care anume dintre aceste spectacole de la „Casandra” am fost spectator. Reţin, în schimb, unele amănunte biografice, despre profesori şi studenţi.

Marietta Sadova, după un turneu la Paris în 1956, a fost depistată că a introdus în ţară texte interzise ale lui Mircea Eliade şi Emil Cioran. Împovărată şi de antecedentele ei legionare, a fost arestată în 1958, condamnată în 1960 la

opt ani de temniță grea în cadrul grupului Noica-Pillat. Au eliberat-o în 1964. Își va relua activitatea de regizoare. Am întâlnit-o doar ocazional.

Cu atât mai des m-am aflat în contact – unilateral, desigur – cu George Dem. Loghin. Abia târziu aveam să aflu etapele vieții lui aventuroase, o complicată dramă în câteva acte, cu deznodământ tragic.

Tatăl, colonel, fusese numit în timpul războiului prefectul Transnistriei. Îl condamnaseră la închisoare pe viață și confiscarea întregii averi. Peste un an a murit în detenție. Mama i-a murit tot în 1947.

Fiul s-a mutat din Iași la București. S-a înscris în partid, a îndeplinit funcții de conducere, întâi în Ministerul Artelor, apoi în IATC. E greu de înțeles cum a reușit să-și acopere „petele", nu oarecare.

A format mulți tineri regizori de mare viitor: pe Dinu Cernescu, Mihai Dimiu, David Esrig, Lucian Giurchescu, Sanda Manu, Valeriu Moisescu, Radu Penciulescu, Lucian Pintilie, Horia Popescu. A avut un rol decisiv în crearea Studioului Casandra. A pus multe piese în scenă, la numeroase teatre. După ce a fost decan, prorector și rector la Institut (1950-1972), profesor emerit (1971), director al Teatrului Lucia Sturdza-Bulandra (1972-1973), a rămas în SUA (1973). Ce l-o fi îndemnat la expatriere, după atâtea succese repurtate? Voi afla numai că a fost nevoit să se mulțumească, la teatre americane, cu munci subalterne, din cele mai umile; și că a murit în sărăcie (1987).

(Alături de numeroșii regizori și actori rămași în Occident, s-a numărat și publicistul Horia Liman, un timp prezent și el în Institut. Ilegalist vechi, și-a abandonat acreditarea de corespondent al oficiosului *Scînteia* din Elveția.)

Dintre studenți, Dumitru Furdui era o „oaie neagră" la IATC. Înainte de venirea mea, în 1953, îl exmatriculaseră și judecaseră, împreună cu colegi de-ai săi. După un răstimp de penitență, l-au reprimit în Institut. Dar nu s-a „cumințit". Îmi amintesc ședința dintr-un amfiteatru ticsit de profesori și studenți, unde secretarul de partid, Niki Atanasiu – imitând involuntar maniera de a vorbi și de comportament a lui Tipătescu, excelent interpretat de el – l-a „înfierat" pe Furdui pentru erori legate de recentele evenimente budapestane din 1956. Era pe sfârșite cu studiul, l-au lăsat să-l absolve în 1957. La începutul anilor '80 se va refugia în Franța. Va deceda în 1998, căzând de la etajul opt al imobilului parizian în care locuia.

Leopoldina Bălănuță era marginalizată ca fiică de preot militar, închis după război pentru slujba de pe Frontul de Est. A și fost primită cu întârziere la Institut. Colegii știau și că suferea de o boală rară. Se comporta discret, stătea mai mult retrasă. A absolvit studiile pe vremea mea. Curând a început fulminanta ei carieră actoricească. S-a căsătorit cu Gh. Ionescu-Gion, iar după divorț cu Mitică Popescu.

Târziu voi avea cu ea o întrevedere agreabilă. Pregătea o serată poetică Marina Țvetaieva. Aflând de volumul tradus de Janina din *Proza* Țvetaievei (ediția 1986), mi-a solicitat cartea. Am vizitat-o în locuința ei de pe o stradă din apropierea Televiziunii. Mi-a deschis Mitică Popescu, a anunțat-o pe „Poldi" de sosirea mea. Am stat de vorbă în trei; părea să nu-și mai amintească de lecțiile mele, dar s-a întrecut în cuvinte amabile privitoare la cărțile noastre,

ale amândurora. Volumul, apărut la Editura Minerva în seria „Biblioteca pentru toţi”, i l-am lăsat. N-am mai revăzut-o decât în calitate de spectator. A murit în 1998.

Cornel Todea m-a ţinut minte. A absolvit facultatea după plecarea mea, în promoţia 1959, Jules Cazaban l-a reţinut ca asistent. Va profesa şi ca actor, dar mai ales ca regizor. În anii ’90 mă va invita la unul dintre dialogurile lui de la TVR Cultural. Din rarele mele apariţii televizate, aceasta a fost cea mai plăcută: într-o atmosferă destinsă, ne-am întreţinut, peste o oră, mai ales despre cărţi.

L-am simpatizat pe David Esrig. Era student la regie, soţia de atunci – la teatrologie. Am stat de vorbă în câteva rânduri, nu mai mult.

Esrig s-a născut la Haifa (1935); tatăl, comunist din garda veche, s-a repatriat în România cu familia. Fiul a intrat în IATC (1953) şi l-a absolvit la clasa Loghin, Horia Popescu, Petre Sava Băleanu. A regizat în 1957 *Vicleniile lui Scapin*, distribuindu-şi în roluri colegii: Cosma Braşoveanu, Liviu Crăciun, Adela Mărculescu, Florin Piersic, Corneliu Rusu, Dudu Stănescu, Radu Voicescu. (Spectacolul a fost distins cu Premiul I la al doilea Festival al Şcolilor de Artă, în acelaşi an.)

Cu absolvenţi de marcă va pune în scenă şi *Troilus şi Cressida* la Teatrul de Comedie (1965). Spectacolul m-a amuzat copios. M-a încântat apoi peste poate *Nepotul lui Rameau* (1968) de la Teatrul Bulandra, cu Gheorghe Dinică şi Marin Moraru în interpretări extraordinare. Esrig şi-a dat seama de valenţele scenice ale povestirii lui Diderot şi, adaptând-o, le-a exploatat magistral. Nu greşesc, cred, dacă îl numesc spectacolul de vârf al timpului, alături de altele tot excelente, din a doua jumătate a anilor ’60 şi de la începutul anilor ’70. Cum de au putut atunci să vadă lumina scenei atâtea capodopere, rămâne o temă sociologic şi estetic incitantă; cum de s-au împuţinat, prin exilul regizorilor de marcă Ciulei, Esrig, Penciulescu, Pintilie, Şerban – ceea ce a văduvit enorm teatrul românesc (întru beneficiul străinătăţii) – e uşor de explicat.

Esrig a plecat în Franţa, iar de acolo în Germania de Vest (1973). Ne-am revăzut abia la „Gala premiilor România Cultural”, ediţia a VII-a (martie 2007). Selecţia li s-a datorat foştilor mei studenţi de la Filosofie, Dorin-Liviu Bîtfoi şi Valentin Protopopescu. I-au acordat Premiul de teatru lui Esrig, pentru atelierul „În căutarea teatrului existenţial”; iar mie – Premiul de Excelenţă. La festivitatea decernării am stat alături în rândul întâi la Teatrul Odeon, de pe Calea Victoriei. Am schimbat câteva vorbe.

Cu întârziere aveam să descopăr, la rubrica „Confesiuni” din *Ziarul de Duminică* (ianuarie 2007), mărturisirile lui, intitulate, pe rând, „Hazardul obiectiv”, „Sub semnul lui Scapin”, „Un postscriptum necesar”. În partea mediană se află următorul pasaj:

> Printre oamenii care mi-au încântat studenţia, trebuie să-l menţionez pe foarte simpaticul profesor de estetică Ion Ianoşi. A venit ceva mai târziu în Institut şi a preluat cursul pe care îl ţinuse până atunci Nicolae Moraru. Acest Moraru era de o îngustime de minte şi un convenţionalism insuportabile. Ei bine, în locul lui a venit Ianoşi, elegant, inteligent, cunoscător al materiei, care făcea cu noi mai multă ştiinţă decât propagandă.

Elegant nu puteam să fiu. Comparativ cu Moraru cunoșteam materia – deși retroactiv aveam să înțeleg lacunele pregătirii mele inițiale. Mă străduiam, e drept, să fac mai multă știință decât propagandă – cu toate că plăteam tributul cuvenit „marxism-leninismului”.

Oricum ar fi fost, Esrig și-a reamintit de mine în termeni curtenitori. Îi port recunoștință nu doar pentru asta, ci în principal pentru spectacolele minunate pe care le-a regizat

M-am aflat în relații amiabile mai îndelungate cu Ana-Maria Narti.

Făceam plimbări lungi: de la Institut la casa părintească, situată în curtea unei clădiri nu departe de Catedrala „Sf. Iosif”, și până la Șosea, unde ocupa o cameră cu chirie. Peripatetizam pe străzi, n-am trecut pragul vreuneia dintre locuințe. Rareori îmi vorbea de frații ei Virgil și Mihai, cel mare măcinat de o boală gravă, la noi fără șansa unei asistențe medicale corespunzătoare, cel mic urmând mai târziu operatoria de film. Niciodată n-a adus vorba despre părinții ei.

Mă voi dumiri pe deplin asupra motivelor acestei tăceri abia când îi voi citi volumul de memorii, *Fiare, îngeri și martiri*, cu subtitlul *Însemnări despre seducția totalitară* (2010). Cartea îmi va oferi și alte cunoștințe despre mediul în care se formase, parcursul ei profesional din România și din Suedia, filtrate, toate, prin vederile ei târzii.

Ana-Maria descindea din două familii despre care nu era pe atunci recomandabil să se mărturisească, nici măcar cuiva pe care nu-l suspecta de rele intenții. Bunicii paterni erau macedonieni, cei materni – ruși. Era legată mai ales de aceștia din urmă, Vasili Stroev și Liubov Stroeva. Bunicul fusese șef de poliție la Moscova, colonel, luptase în Armata de voluntari, albă, se refugiase în 1922, prin Tiraspol, la București. Sosise cu fiicele Natașa, Tania și Liola. Aceasta din urmă, Elena, avea 13 ani la căderea țarului, 17 la sosirea în noua patrie. S-a măritat cu Dumitru. Ana-Maria a crescut între bunică, mamă, mătuși – și după ce Vasili se va călugări și se va retrage într-o mănăstire. Din ambele ramuri, câțiva au fost atrași de legionarism, inclusiv tatăl, pe care însă soția l-a obligat să-și abandoneze ispita. Unchiul Dona (Donat Stroev) a luptat pe front și, prizonier, a fost deportat în Karaganda. Toate rudele aveau vederi antisovietice, naționaliste, unii și antisemite. Detestau socialismul. Își pierduseră fosta bunăstare, sărăciseră.

Ana Maria le-a împărtășit opiniile. Ca studentă a trecut însă de partea opusă. A cunoscut fascinația idealurilor marxiste. „Eu – comunistă” e titlul capitolului în care își descrie cei zece ani de (retroactiv presupusă) rătăcire. Cu acest prilej mă aduce și pe mine în scenă.

Au sedus-o, spune, filmele sovietice, *Crucișătorul Potiomkin*, *Curcubeul* (Mark Donskoi), *Al 41-lea*, *Marele cetățean* – nu știam că pe acesta l-au luat sub lupă, un semestru, la Institut; eu îl văzusem la Leningrad, mă cutremurase pentru calități, dar și pentru sălbăticia lui stalinistă.

A sedus-o Pavel Korceaghin, din romanul lui Nikolai Ostrovski, *Așa s-a călit oțelul*, ca și ecranizarea cărții, de cuplul încă tinerilor regizori Alov și Naumov.

„Al doilea seducător al revoluției”, de după Korceaghin-Ostrovski, aș fi fost, spre finalul studiilor, chiar eu.

Citez fragmentar din textul de o pagină și jumătate care-mi este consacrat (pp. 61-62).

Întruchipa contrariul a tot ce ar fi putut aminti de Casanova. Era stângaci, trecuse de prima tinerețe, purta ochelari, era lipsit de farmec fizic: la prima vedere, un intelectual neobișnuit de greoi. Mai mult: pe vremea aceea, vorbea o română destul de nesigură, greu de ascultat. Aparținea unei familii de comuniști evrei maghiari din Transilvania, studiase la Leningrad și revenise de curând în România, plasat într-o poziție ridicată în ierarhia partidului. În Institut preda estetica marxistă.

Cei mai mulți studenți neglijau nonșalant orele lui, care cereau concentrare. Eu găsisem în el un oponent demn, nesfârșite dialoguri între noi umpleau seminariile.

(Urmează enumerări de subiecte disputate.)

Ianoși este și astăzi unul dintre cei mai cunoscuți experți în literatură din țară, a publicat cea mai bună serie științific pregătită a traducerilor lui Dostoievski. În timpul studiilor, acumulase o formidabilă colecție de cunoștințe. Și nu era defel tipic pentru comunismul anilor ’50. De fapt, se îndepărta de multe ori de modul de a gândi arta și cultura prezent în dogmele oficiale ale timpului. Întreaga bogăție de nuanțe, interpretări posibile și toleranță care caracterizează concepția tradițională rusă despre artă, estetică și etică trăia în prelegerile lui. Ne vorbea despre Nietzsche și *Originea tragediei*, despre Ibsen și *Rosmersholm*, despre Thomas Mann și *Doctor Faustus*. Săptămână după săptămână intra în bătălii orale cu mine, fără a mă denunța ca disidentă întru ale esteticii.

Cu timpul am dezvoltat o metodă proprie de a răspunde prelegerilor. De la începutul orei de curs, încercam să ghicesc încotro se îndrepta argumentarea profesorului, pentru a putea întâmpina cu obiecții fiecare etapă a demonstrației.

A găsit și citit scrierile invocate, *Originea tragediei* și *Doctor Faustus*, *Estetica* lui Hegel, „înghițeam cu lăcomie textele de Marx și Engels care erau îngăduite”, „am stat o vară întreagă cu *Caietele filosofice* ale lui Lenin în fața mea”.

La sfârșitul studiilor, eram marxistă convinsă. Actul de seducție era înfăptuit.

Personal, apropierea dintre noi nu am reținut-o în acești termeni ascuțit polemici; și nu la seminarii, ci, mai temperat, în timpul plimbărilor comune, prelungite și după studenția ei.

Ana-Maria a devenit colaboratoare externă la *Contemporanul*; apoi angajată la *Teatrul*. Neprietenii i-au inventat porecla răutăcioasă „Anomalia artei”, total neavenită. Scria cronici de teatru și film pe drept apreciate de George Ivașcu și Roger Cîmpeanu, directorul și secretarul general de redacție la prima revistă. Buna înțelegere era reciprocă: „cei mai mulți membri de partid îmi displăceau mult prea mult. Excepțiile se puteau număra pe degetele unei singure mâini – Ianoși, Ivașcu, Câmpeanu” (p. 71).

Mai există în volum două referiri la mine: una exagerată – „marii cunoscători de literatură Tudor Vianu și Ion Ianoși” (p. 102); alta fantezistă – discuția la o cofetărie după invadarea Cehoslovaciei (p. 92).

Ajunsă în 1970 la Stockholm, Ana-Maria se va decide brusc pentru cererea de azil politic. Va învăța perfect limba suedeză. Va continua să fie critic de teatru și film. Va scrie o carte despre Andrei Șerban. Șapte ani (1999-2006) va fi deputată, din partea liberalilor, în parlamentul monocameral, *Riksdag*. Cartea invocată o va dedica fiului Mikael și fiicei Carina.

(Dan C. Mihăilescu o va recenza, în *Dilema* din 20-26 mai 2010, sub titlul aiuritor „Între Nae Ionescu și Ion Ianoși”, susținând pentru cine știe a câta oară echivalența „totalitarismelor”, indiferent de cine le-ar fi promovat, la ce nivel și cu ce mijloace.)

În Suedia vor izbândi trei foști studenți de-ai mei, absolvenți la teatrologie, literatură română și limba engleză: Ana-Maria Narti, Gabriela Melinescu și Dan Șafran. Un al patrulea, lincențiat în filosofie, Alexandru Monciu-Sudinski, va alege, tot acolo, izolarea.

Au existat însă imigranți și în România. Pe lângă grecii refugiați aici după înfrângerea mișcării comuniste de partizani, s-au numărat printre ei, după ruptura dintre Tito și Stalin, și destui adepți iugoslavi ai celui din urmă.

Pe unul aveam să-l cunosc bine – m-a vizitat și acasă. Slavomir Popovici a urmat IATC și a fost angajat la Studioul „Al. Sahia”. În anii ’60-’70-’80 a regizat o duzină de filme, de factură precumpănitor etnografică, pătrunzând cu mare forță creatoare în tainele mentalității și cutumelor țărănești din diverse zone ale țării sale de adopție. Apreciat pentru ele, a fost însă până târziu văduvit de a-și revedea Serbia natală și familia rămasă acolo. Abia după reconcilierea lui Hrușciov cu Tito i s-a permis să le viziteze, dar tot ca un proscris pentru eroarea comisă în tinerețe. Va muri la 53 de ani, în 1983, considerat un „documentarist” inegalabil.

## 55

În anul 1956, până în toamnă, am prestat o jumătate de normă, suplimentară, la cotidianul bucureștean de limbă maghiară *Előre*, „Publicație a Sfaturilor Republicii Populare Române”. La IATC nu aveam prea multe ore de predare, nu eram angrenat în activități studențești practice, participam, din când în când, la vizionarea spectacolelor unor absolvenți sau profesori. De aceea, am putut să accept solicitarea ziarului de a lua parte la munca redacțională, cu atât mai bucuros cu cât mă pregăteam pentru afirmarea publicistică în limba maghiară. Oferta am primit-o prin prietenul de o viață al tatălui meu, Kahána Samu, care își semna articolele cu pseudonimul Bodor Tamás.

Lunile mele de la *Előre* nu figurează în cartea de muncă. Au reprezentat mai degrabă urmarea unei înțelegeri amicale cu ziarul, oferindu-mi-se o remunerația lunară, care s-o completeze pe cea de la Institut.

Redacția și administrația erau situate în Piața Scînteii nr. 1, aripa dreaptă, mai joasă decât masivul edificiu central. Parcurgeam o alee acoperită, paralelă cu latura dreaptă a marii clădiri, și urcam, uneori cu liftul, mai des cu piciorul, la etajul II. Un coridor îi adăpostea, de o parte și de alta, pe angajați; în holul de la capătul lui se afla biroul șefului, în anticameră cu secretara.

Ziarul a purtat, de la 1 septembrie 1947, numele de *Romániai Magyar Szó* (*Cuvântul Maghiar din România*). Din 1 martie 1953 a fost rebotezat *Előre* (*Înainte*). Își va relua vechea titulatură în 1990, devenind din 2005 – *Új Magyar Szó* (*Noul cuvânt maghiar*).

„Redactor responsabil”, fusese, la început, Kacsó Sándor, secondat de Robotos Imre, conducătorul *de facto* al publicației. *De iure* acesta a ocupat postul din iulie 1951, fără ca numele lui și consiliul redacțional să apară pe frontispiciul sau în interiorul ziarului. Provenea din Oradea, după liceul din orașul natal și colaborări la ziare locale a absolvit, în 1953, Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu”. La venirea mea avea 45 de ani; era un om scund, bondoc, rubicond, binedispus, amabil, dar cu noi, subalternii mărunți, evitând orice familiaritate. Era un soi de consilier de taină în problemele minorității maghiare pe lângă Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Nucleul de conducere din jurul lui Robotos, cu sau fără funcții nominale, cuprindea pe atunci încă patru persoane. Kőműves Géza, amicul brașovean al tatii, acum prudent în relațiile cu el, era adjunctul *en titre* al redactorului-șef. Mult mai neinhibat de trecutul burghez al tatălui meu s-a dovedit Kahána-Bodor. Printre stâlpii publicației se mai numărau Vajda Gábor și Földes Imre, fratele mai mare al criticului literar clujean Földes László („Laci”, prietenul meu mai vârstnic din studenția clujeană). Cei enumerați până acum erau toți evrei. Mai vârstnicii Kahána și Kőműves fuseseră apropiați de PCR din interbelic. Robotos, Vajda și Földes se vor atașa, în toamnă, disidenței budapestane, în iarnă fiind supuși, alături de colegi creștini, retorsiunilor comandate personal de către Gheorghiu-Dej.

Robotos se erija rareori în articlier. Se limita la reuniunile zilnice de dimineață, formula observații critice în față cu numărul proaspăt apărut și trasa „linia” pentru cel din ziua următoare. (De câteva ori am fost invitat la aceste „ședințe de număr”. Îi ascultam pe ceilalți, nu participam la discuții.) Robotos a publicat totuși, pe vremea mea, un articol despre Congresul al II-lea al PCR, o cronică cu privire la romanul lui Szabó Gyula, *Gondos atyafiság* (*Neamul Gondoșilor*) și un ciclu de însemnări de călătorie din Finlanda.

Kőműves nu scria mai nimic. Cu atât mai des erau prezenți în paginile ziarului Vajda (politică externă), Földes (politică internă și note de călătorie), Bodor (teme politice variate).

Kovács János adnota evenimente culturale din punct de vedere ideologic.

În camera de lângă a noastră lucrau criticii de teatru și film Halász Anna și Konsza Judit. Cu deosebire prima insera în paginile de cultură cronici despre spectacole recente.

Soțul mamei mele, Erdélyi László, își câștiga „pâinea de toată zilele”, puțină (din noiembrie 1952, de când îl eliminaseră de la Universitatea „Bolyai”), cu

articole de politică externă trimise ziarului, în calitate de „corespondent special”. Semnătura sau inițialele lui apăreau deseori, și pe timpul meu, până la „criza Suezului”.

În ziar mai apăreau nume cunoscute din cultura maghiară a țării: scriitorii Nagy István, Kovács György, Méliusz József, Tamás Gáspár, Papp Ferenc, Bajor Andor, Szász János; reporterii Beke György, Marosi Barna, Domokos Géza; profesorii/cercetătorii Bányai László și Gáll Ernő (rector și, respectiv, prorector la „Bolyai”), Csehi Gyula, Kohn Hillel, Kallós Miklós, Benkő Samu; ca și Tompa István (economist) sau Szegő Julia (muzicolog) ș.a.

Stăteam în cameră cu G. András. El scria articole de politică externă. În curând va emigra în Israel. Mă întreb dacă avea să-și reamintească acolo comentariile sale pe marginea războiului purtat de Marea Britanie, Franța și Israel împotriva Egiptului – precum articolul „Deasupra Suezului flutură triumfător drapelul egiptean” (29 iulie).

Eu stilizam texte de istoria și teoria artei, participam la redactarea celor ideologice. Încă nu scriam decât note, scurte însemnări, de obicei nesemnate. (Voi reveni la primele mele articole, apărute sub numele de Jánosi în 1956.)

Ideologia domina. Era ridicat în slăvi Congresul al II-lea al PCR. Câteva numere au fost consacrate alegerilor locale, cu victoria Frontului Democrației Populare. Congresul al XX-lea al PCUS reținea și el atenția, mai ales prin prisma „Raportului” ținut de Gheorghiu-Dej la Plenara lărgită a CC din 23-25 martie. A fost reprodus din ziarul *Pravda* articolul „Pentru ce e cultul personalității străin de spiritul marxism-leninismului?”, în formă prescurtată; dar și editorialul oficialului de partid chinez *Jenminjibao*, „Învățăturile istorice ale dictaturii proletariatului”. S-au publicat câteva traduceri din *Scînteia*, despre literatură, încetarea activității „Biroului Informativ” al partidelor comuniste și muncitorești, un text de Petru Dumitriu. Evenimentele din toamna budapestană, un timp trecute sub tăcere, vor fi prezentate prin poziția PCR. (Ca și reactivarea legăturilor cu Iugoslavia lui Tito.)

Contrar așteptărilor, la ziar nu mă simțeam în apele mele. Nu aveam experiență redacțională. Nu aveam suficiente cunoștințe profesioniste de stilistică maghiară. Nu îi cunoșteam destul de bine pe redactori. Legăturile mele brașovene cu Kahána Samu și Kőműves Géza se reduceau la un cadru familial, ca dintre doi vârstnici și un adolescent. Singura mea vizită acasă la familia Földes, în Bulevardul Magheru nr. 43, primul bloc pe dreapta venind dinspre Piața Romană, nu mi-a lăsat nici o amintire în afară de holul apartamentului, unde stătuserăm de vorbă pe o temă redacțională. Soția lui era o româncă de origine nobiliară. După eliminarea sa din redacție, va emigra în SUA. Imre se va îmbolnăvi de cancer pulmonar. Își ruga insistent familia să-l aducă acasă. Dar va muri acolo, la 50 de ani. Era cu trei ani mai în vârstă decât fratele lui Laci – care se va prăpădi exact la trei ani, de aceeași maladie. Și să se mai spună că nu există ereditate până și în boli!

Mă vedeam câteodată, în timpul lucrului, cu tata. Conducea echipa de corectori a ziarului. El personal lucra din două în două zile, de după-amiază până după trei noaptea, când numărul curent era gata calandrat și intra în

rotativă: un microbuz, pus la dispoziţia „nocturnilor”, îl aducea acasă în Strada Batişte nr. 11, unde cumnata le cedase o cameră cu grup sanitar şi un balcon dând spre curtea interioară.

Coboram la tipografia din subsolul Combinatului Poligrafic Casa Scînteii „I.V. Stalin”. Pentru corectorii ziarului era amenajată, în hala linotipurilor, o încăpere cubică, cu geamuri pe toate părţile. Feriţi întru câtva de zgomot, îi vedeau pe tipografi. Un curier alerga sus-jos cu materialele aprobate de redactori. După ce corectau şpalturile, le predau spre a fi din nou culese; apoi le mai verificau o dată. Urma lectura „capului limpede”.

Amintirile despre munca de redacţie îmi sunt lacunare. Le-am reanimat parţial prin lectura colecţiei din 1956.

În ciuda promisiunii primite, nu m-a ajutat să-mi completez cu fapte vii amintirile nici Marosi Barna, căruia (alţi redactori şi colaboratori nemaifiind în viaţă, sau eu necunoscându-i) i-am telefonat la Tg. Mureş, rugându-l să-mi enumere epistolar pe membrii redacţiei, funcţia lor, urmarea destinului lor, situaţiile ce i se par caracteristice. Nu a catadicsit să-mi răspundă. Singura ipoteză pe care o am e că fie el, fie soţia lui, Marosi Ildikó, de asemenea ziaristă, şi-au reamintit, între telefon şi scrisoare, de plecarea mea din redacţie înainte ca autorităţile să regizeze jocul de-a „vina şi pedeapsa”; şi de angajarea mea nu oriunde, ci tocmai la CC al PMR. Nu ştiu cum aş fi reacţionat în situaţia lor: fuseseră înlăturaţi din presă din cauza atitudinii favorabile revoluţiei budapestane; Barna şi-a câştigat pâinea ca muncitor în mai multe uzine, apoi, fiind chimist, într-o fabrică de zahăr din Tg. Mureş, abia în 1968 acceptându-i-se revenirea la *Előre*, ca reporter itinerant.

Vajda Gábor va emigra, imediat după sancţionarea lui drastică, în Canada.

(Nelegat de evenimentele ungare, Dános Miklós va pleca în RFG; iar Bodor Pál, după muncile de conducere îndeplinite la Editura Kriterion şi la emisiunile maghiare ale Televiziunii Române, la Budapesta.)

Robotos Imre şi-a publicat ultimul text la sfârşitul anului: o relatare despre spitalul unde tocmai fusese operat. Dacă spera într-o „captare a bunăvoinţei”, dădea dovadă de maximă naivitate: peste câteva zile a fost dat afară de la *Előre*, în beneficiul proaspătului său adjunct, Szilágyi Dezső, adus de la un ziar militar, şi care va deveni redactor-şef la începutul anului 1957 – pentru câteva decenii.

Dintre toţi „fracţioniştii”, Robotos a fost cel mai dur tratat, tocmai fiindcă se numărase printre apropiaţii lui Gheorghiu-Dej şi fiindcă, trimis fiind de acesta ca observator la Budapesta în preajma declanşării revoluţiei, a trecut de partea nedorită; iar la întoarcere i-a „îmbrobodit” pe redactori. Cu cât ajungi mai sus, cu atât cazi mai jos! Folclorul de partid îi atribuia „tovarăşului Dej” exclamaţia cu năduf, în faţa unor apropiaţi: — Ovreiaşul ăsta, care se dădea mare ungur! Nu i se va oferi nici o şansă de absoluţiune: voi constata la CC această inflexibilitate faţă de el.

S-a refugiat la Oradea şi, în 1986, s-a expatriat la Budapesta. Până la moartea sa survenită în 2001 a publicat mult, cu precădere despre literatura maghiară ardelenească, interbelică şi de dinainte.

O culpă dogmatică a lui din 1950 – denunţarea lui Gaál Gábor pentru „erorile ideologice” din volumul de eseuri *Valóság és irodalom* (*Realitate şi*

*literatură*) – a încercat s-o dreagă în lunile timidului „dezgheț” din 1955-1956, cam în sensul justificărilor oferite părinților de către elevul cărții hazlii a lui Karinthy Frigyes, *Magyarázom a bizonyitványomat* (*Îmi explic carnetul de note*), adică ba retractându-și, ba reafirmându-și opiniile. Înainte de totala mazilire, a mai reușit să publice volumul de reportaje despre Finlanda, tradus din maghiară în germană. Ulterior va salva moștenirea periclitată a romancierului ardelean Tabéry Géza; și va stârni vâlvă prin „reportajul documentar” *Az igazi Csinszka* (*Adevărata Csinszka*), consacrat relației poetului vârstnic și bolnav Ady Endre cu tânăra sa soție, Boncza Berta, alintată de el „Csinszka” (se pronunță Cinsca), în al cărei castel din Ciucea îi plăcuse să se retragă.

Repet: nu știu câte resentimente aș fi acumulat dacă aș fi nimerit – perfect posibil – în postura unor Robotos Imre, Vajda Gábor, Földes Imre, Marosi Barna, dacă aș mai fi rămas la *Előre*. Vorba poetului Arany János, din poemul epic *Toldi*: *„Repül a nehéz kő, ki tudja hol áll meg/ Ki tudja hol áll meg s kit hogyan talál meg*” (în traducere aproximativă: „Zboară piatra cea grea, cine știe unde se oprește/ Cine știe unde se oprește și pe cine în ce fel lovește”).

Printr-un neașteptat zigzag biografic, am fost însă „extras” din redacție.

De două luni nu mă mai aflam la ziar, când au fost publicate fragmente din cuvântarea profesorului universitar Valter Roman, ținută la reuniunea scriitorilor din București. Traducerea purta titlul: „Am văzut atrocitățile bandelor fasciste din Budapesta” (17 noiembrie).

## 56

## *Intermezzo: 1956*

A fost anul poate cel mai important din istoria poststalinistă. Și chiar dacă nu am receptat pe loc toate evenimentele sale politice marcante, în nici un caz cu intensitatea pe care ar fi meritat-o, acum îmi pare util să le recapitulez în succesiune istorică, pe scurt și într-o manieră obiectivă, deocamdată neamestecându-mă decât rar în mersul evenimentelor. Unele dintre acestea au fost uitate, altele sunt cunoscute fragmentar sau inexact. Or, pe atunci ele au fost pe buzele mai tuturor, multor intelectuali marcându-le existența. M-au întovărășit și pe mine, în lunile de la *Előre* și după întorsătura de la capătul lor.

În România a existat un început, premonitoriu, înființarea de către Biroul Politic a unei comisii pentru studierea problemelor „naționalităților conlocuitoare” în domeniile economic, politic, social, cultural (17 ianuarie); și un sfârșit, Plenara CC al PMR, care a tras concluziile cu privire la „contrarevoluția” ungară și la partea intelectualității autohtone căzută sub influența „ideologiei burgheze” (27-29 decembrie). Între aceste documente de partid s-au desfășurat momentele-cheie din cursul anului. Le-a declanșat Congresul al XX-lea al PCUS, evenimentul capital al acestui an și nu numai.

Congresul al XX-lea s-a desfăşurat între 14 şi 25 februarie. A început cu Raportul CC, prezentat de Prim Secretarul Nikita Hruşciov. Au urmat Raportul Comisiei de Revizie; Raportul premierului Nikolai Bulganin cu privire la Directivele celui de-al şaselea plan cincinal al economiei URSS (1956-1960). În final a fost ales Prezidiul CC (11 membri titulari, 6 supleanţi) şi Secretariatul (Hruşciov ca Prim Secretar şi alţi 7 secretari). Nimic nu părea ieşit din tipic.

Delegaţia română, compusă din Gheorghe Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi şi Petre Borilă, nu avea pentru ce să se aştepte la un cutremur de proporţii.

El s-a produs totuşi, în noaptea din 24 spre 25 februarie. Într-o şedinţă închisă, la care n-au fost invitate delegaţiile „partidelor frăţeşti", Nikita Hruşciov a prezentat un „Raport suplimentar", *Despre cultul personalităţii şi urmările lui*. Apoi Congresul a adoptat o „Hotărâre" care denunţa „cultul personalităţii" lui Stalin şi indica măsurile de însănătoşire a vieţii politice.

Pentru întreaga lume, a fost momentul cel mai zguduitor din istoria sovietică de după cel de-al Doilea Război Mondial. Vuiau agenţiile de presă. Mass-media occidentale au fost inundate de neaşteptata şi nesperata ruptură de teroarea stalinistă, chiar dacă mascată ori atenuată prin formula eufemistică a „cultului personalităţii".

(Pasul înainte Hruşciov va cuteza să-l facă la Congresul al XXII-lea. Din ultimii lui ani de domnie nu vor lipsi însă destui paşi înapoi, în politica internă şi externă, ca şi în cultură. După care va fi debarcat din funcţie, în beneficiul mediocrului Leonid Brejnev, dispus, sub oblăduirea ideologului-şef Mihail Suslov, la retractarea măsurilor antistaliniste.)

În „lagărul socialist", Congresul al XX-lea a rupt multe zăgazuri. Schimbările din Polonia şi Ungaria s-au numărat printre cutremurele majore. Li s-au împotrivit, în schimb, România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Albania lui Enver Hodja, China lui Mao Tzedun. (Între partidele comuniste occidentale s-au accentuat fracturile: cel francez a rămas dogmatic, cel italian a promovat „eurocomunismul" reformist.)

Conducătorului PMR, evenimentul i-a produs numai dureri de cap. Stalinist prin structură, a intuit imediat pericolul: şi el putea fi acuzat de promovarea „cultului personalităţii". A recurs la proverbiala sa măiestrie tactică, în cazul de faţă la jocul la două capete, îmbinând supunerea de formă cu revolta de fond.

La Plenara lărgită a CC (23-25 martie) a reluat ideile lui Hruşciov. În practică nu se despărţea însă de Învăţătorul Popoarelor: a păstrat şi „Oraşul Stalin", şi „Piaţa Stalin" din Bucureşti, cu monumentul aferent de la intrarea în Parcul Herăstrău.

Temerile i se adevereau: în cadrul şedinţei Biroului Politic (3-6 şi 12 aprilie), Miron Constantinescu – susţinut de Iosif Chişinevschi – a denunţat „cultul personalităţii" din România. Cei doi credeau că e momentul prielnic pentru a pune mâna pe conducere, unul – în stat, celălalt – în partid. Emil Bodnăraş i-a susţinut întru câtva; în schimb, Gheorghe Apostol i-a atacat pentru „deviaţionism". Zilele celor doi erau numărate, dar ei vor fi demişi din funcţiile superioare

abia peste mai bine de un an: vicleanul Dej ştia să aştepte momentul considerat nimerit pentru represalii.

Deocamdată ridica la rang de axiomă poziţia adoptată. Câteva zile după Plenara lărgită, la Conferinţa activului de partid din Sala Floreasca a fost citit „Raportul" Hruşciov într-o versiune rezumată, iar „tovarăşul Gheorghiu" a declarat că destalinizarea sovietică nu e actuală în România, întrucât noi eliminaserăm încă din 1952 „cultul personalităţii" Anei Pauker şi al lui Vasile Luca, iar nici ulterior nu încălcasem în vreun fel „legalitatea socialistă": asta în situaţia în care ordonase, *după* moartea lui Stalin, uciderea lui Lucreţiu Pătrăşcanu (groaza constantă că i-ar putea lua cineva locul!) – în acel moment, un act de o sălbăticie fără egal, chiar comparativ cu celelalte „democraţii populare" europene (exceptând Albania).

Totodată, Dej a dispus măsuri care să îngrădească şi să stopeze orice tentativă disidentă, mai ales în rândul intelectualităţii şi a părţii ei presupus cea mai nestatornică în plan ideologic: scriitorimea.

Chiar de la întoarcerea de la Moscova, el a transmis pe căi confidenţiale ca „Raportul secret" hruşciovian să nu fie nici publicat integral, nici introdus în ţară în vreo limbă străină. Aducându-l cu sine din deplasările oficiale occidentale şi împrumutându-l spre lectură unor cunoscuţi, poetul Ion Brad şi sociologul Fred Mahler, altminteri oameni de încredere, aveau să se aleagă, pentru încălcarea consemnului, cu sancţiuni de partid.

Mai semnificativ, în acest sens, a fost incidentul survenit la Consfătuirea tinerilor scriitori din 20-22 martie (era de fapt cea de-a doua, prima desfăşurându-se în 4-5 august 1950, a treia – în 26-27 martie 1961), care a avut loc în Aula Bibliotecii Universitare. N-au fost saluturi de partid. Consfătuirea a deschis-o Mihail Sadoveanu. (Va părăsi sala, când va fi atacat Tudor Arghezi.) A vorbit pe scurt Ion Pas, prim-locţiitor al ministrului Culturii. Raportul perioadei 1950-1956 l-a prezentat Mihu Dragomir. La început şi la sfârşit a luat cuvântul Mihai Beniuc. Au mai asistat la lucrări Cezar Petrescu, Demostene Botez, Lucia Demetrius, Cicerone Theodorescu. (Intrând pentru puţină vreme în sală, Camil Petrescu a exclamat: — Avem atât de mulţi scriitori tineri?!) Ochiul stăpânirii l-a reprezentat însă secretarul CC al UTM, Petre Gheorghe; ca fost preşedinte al UAER cunoştea pe mulţi dintre participanţi.

Dintre vorbitori s-au remarcat poeţii Ion Gheorghe şi Nicolae Labiş. Unul a ridicat un cuvânt de slavă lui Stalin (o lună după Congresul al XX-lea). Celălalt a rostit critici destul de prudente. (Îşi adjudecase de timpuriu notorietatea; în chiar 1956 vedeau lumina tiparului plachetele de versuri *Primele iubiri* şi *Puiul de cerb*. Pe 10 decembrie va fi accidentat grav de un tramvai; va muri în 22 decembrie. Peste doi ani i se va publica cel mai cunoscut volum, *Lupta cu inerţia*.)

Colegi de generaţie, printre ei şi foşti studenţi de la Şcoala de literatură „Mihai Eminescu", încercau, la rându-le, să „lupte cu inerţia" vieţii literare, şi nu doar a celei literare. În seara primei zile a Consfătuirii, la locuinţa lui Francisc Munteanu s-au reunit Radu Cosaşu, Nicolae Labiş, Eugen Mandric, Teodor Mazilu, Lucian Raicu, Nicolae Ţic. Au convenit asupra felului în care să-şi orienteze intervenţiile.

A doua zi, seara pe la 21, a vorbit, ultimul, Radu Cosașu. Și-a cerut public scuze Mariei Banuș pentru articolul său din *Scînteia* (1951), în care, în timpul stagiului militar, deplângea, sub semnătura sergentului major Radu Costin, turnura poetei spre „intimism" – acuză dragă, după model sovietic, șefului propagandei de partid. Apoi s-a referit la presa văduvită de dramatism din cauza desfigurării textelor de către cenzură; și, în susținerea obiecțiilor sale, a invocat avertismentul lansat de Lenin, potrivit căruia, după luarea puterii, cel mai mare pericol care pândește presa este „minciuna comunistă"!

Ziua următoare, a treia, Cosașu a fost supus oprobriului. I-a combătut intervenția, ca pe o manifestare de „obiectivism burghez", Andrei Băleanu, șeful secției culturale la *Scînteia* – pe care sala l-a întrerupt cu tropăituri și huiduieli, până atunci niciodată întâlnite.

La închiderea Consfăturii l-a criticat pe Cosașu și Mihai Beniuc.

Intervenția acestuia va fi invocată de regulă, atât înainte, cât și după decembrie 1989, ca o chemare la „adevărul integral". De fapt, la tribună el nu a folosit această sintagmă. Leonte Răutu avea s-o inventeze, stăruind în demascarea „așa-zisei teorii obiectiv-burgheze a adevărului integral".

Un timp, „adevărul integral" a fost calul de bătaie al doritei atitudini vigilente. *Gazeta literară* a început campania în mai și a continuat-o în iunie, cu Savin Bratu, „Scrisoare despre adevărul integral" (fără a-l numi pe Cosașu). În aceeași lună, Primul Congres al scriitorilor s-a referit de asemenea la sintagma incriminată.

Oprobriul îl vor accentua evenimentele budapestane din toamnă. La sfârșitul anului, Radu Cosașu și Nicolae Țic vor fi dați afară de la *Scînteia Tineretului*: Țic – mutat la publicațiile pentru străinătate, Cosașu – lăsat, îndelungă vreme, „șomer ideologic". (Lucian Raicu va fi eliminat de la *Viața Românească* în 1958, de astă dată în numele luptei împotriva „împăciuitorismului".)

Nu am știut pe atunci de Consfătuirea tinerilor scriitori, cu atât mai puțin despre ce anume declanșase înfierarea „teoriei adevărului integral" – deoarece cuvântarea în cauză nu a apărut în presă. Voi afla mult mai târziu despre ce și cum s-au petrecut lucrurile la Consfătuire, numai după ce mă voi fi împrietenit cu Radu Cosașu și din scrierile lui, până la detaliile din *Autodenunțuri și precizări* (2001).

Tot așa, nu pe loc, ci ulterior, Crohmălniceanu îmi va descâlci ițele țesute în jurul „afacerii Jar".

Alexandru Jar era ilegalist, participant la războiul civil spaniol și la rezistența franceză antihitleristă. Fusese căsătorit cu Olga Bancik, decapitată de Gestapo în Franța (1944) și omagiată ca erou al clasei muncitoare (pe urmă dată uitării). Jar a colaborat la reviste de stânga interbelice, a scris poezii și două romane despre grevele muncitorilor de la Atelierele Grivița. A fost și laureat al Premiului de Stat (1950).

Tocmai un asemenea comunist de vază a publicat, în *Gazeta literară* (12 aprilie), un interviu în care denunța proletcultismul și ingerințele partidului în viața literară. Nu putea să nu fie exemplar pedepsit – dar, iarăși, în maniera vicleană a Conducătorului.

Apropiindu-se Congresul scriitorilor, a fost convocată ședința activului de partid din Raionul 1 bucureștean, „I.V. Stalin” (22 mai). Erau prezenți Gheorghe Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Leonte Răutu. În pauză, Jar i-a spus „tovarășului Gheorghiu” că ar vrea să-și dezvolte și cu acest prilej ideile critice. Asistat de Răutu, principalul interlocutor l-a incitat s-o facă. A vorbit. A doua zi (23 mai) a fost aspru admonestat în *Scînteia*. Biroul organizației de partid a Uniunii Scriitorilor a fost chemat la ordine: dacă nu adoptă măsurile drastice cuvenite – organizația risca să fie dizolvată. Intimidați, membrii Biroului (dintre ei nu-i țin minte decât pe Ov.S. Crohmălniceanu și pe Maria Banuș) s-au supus dictatului: adunarea de partid, convocată rapid, l-a exclus dintre membrii săi pe Alexandru Jar și i-a sancționat cu vot de blam pe Mihail Davidoglu și Ion Vitner, fiindcă nu au luat „poziție față de ieșirea provocatoare a lui Jar” (29 mai). *Gazeta literară* a adus verdictul la cunoștința scriitorimii (31 mai).

Fusese încă o mișcare care să asigure supunerea scriitorilor și să prevină orice disidență intelectuală publică.

Tehnica aneantizării Congresului al XX-lea și a urmărilor sale n-a avut însă același succes pretutindeni. De altfel, o reverberație a Congresului a reprezentat-o și faptul că a fost desființat urmașul Internaționalei a III-a (*Komintern*) – anume „Biroul informativ al partidelor comuniste și muncitorești” (*Kominform*), cu sediul la Varșovia (17 aprilie).

În Polonia murise încă dinainte liderul de partid Boleslaw Bierut (12 martie); i-a succedat Edward Ochab (20 martie). Au fost amnistiați și eliberați 30 000 de deținuți politici (28 aprilie). La Uzinele „Stalin” din Poznan au intrat în grevă 20 000 de muncitori; forțele de ordine au deschis focul, s-au numărat 53 de morți și sute de răniți (28 iunie). Ziua următoare, premierul Józef Cyrankiewicz a amenințat cu represalii dure în cazul unor noi manifestații de protest.

A urmat totuși Plenara CC (a VIII-a), în ajunul căreia anume Ochab și Cyrankiewicz au fost cei care au convins numeroasa delegația sovietică, sosită pe neanunțate (Hrușciov, Mikoian, Molotov, Kaganovici și mareșalul Konev, comandantul trupelor Pactului de la Varșovia), să accepte alegerea lui Władysław Gomułka în fruntea Partidului Muncitoresc Unit Polonez: adică tocmai pe cel pe care Stalin îl acuzase de deviaționism naționalist (1948), care fusese arestat și întemnițat (1951) și reabilitat abia în anul pe care-l discut. Odată instalat, Gomułka a stârnit în populație mari speranțe; dar va dezamăgi balansarea lui între liberalizarea promisă și sechelele dogmatice. Demiterea i-o vor cauza protestele muncitorilor față de majorarea prețurilor la alimente; iar în caruselul înlocuirilor îi va urma Edward Gierek (1970).

Centrul evenimentelor din regiune l-a constituit însă Ungaria. Ele au debutat cu Plenara CC a Partidului Muncitoresc Ungar (18-21 iulie), care l-a înlăturat din fruntea sa, pentru atitudini sectare și dogmatice, pe Rákosi Mátyás, înlocuindu-l cu Gerő Ernő. Abandonarea stalinistului pur și dur, în favoarea altui promoscovit, a girat-o trimisul PCUS, mâna dreaptă a lui Hrușciov, Anastas Mikoian.

Un rol important în precipitarea acţiunilor l-a jucat, de-a lungul anului, „Petőfi Kör", înfiinţat încă din martie 1955, sub conducerea lui Tánczos Gábor (apropiat de Nagy Imre), dar devenit activ după Congresul al XX-lea. „Cercul Petőfi" a început curând seria manifestaţiilor sale publice (17 martie 1956), care vor însuma, în cursul primăverii şi verii, 12 reuniuni centrate pe dispute. A stârnit vâlvă pe larg comentata în presă acţiune organizată la Casa Ofiţerilor (Cazinoul militar) din Váci Utca (Strada Váci), care a supus discuţiei înnoirea marxismului (27 iunie). Trei zile mai târziu – o zi după greva din Poznan – partidul, condus încă de Rákosi, a înfierat Cercul şi practic l-a interzis. Cercul îşi va relua activitatea în octombrie, categoric de partea lui Nagy Imre.

Aici se impune o precizare. Dacă revoltele poloneze au fost precumpănitor muncitoreşti, disidenţa din Ungaria a început ca una intelectuală. Era o „disidenţă" efectivă, adică pornită din interior, declanşată şi condusă de cărturari marxişti, scriitori comunişti, ilegalişti recunoscuţi. „Cercul Petőfi" şi-a propus, îndelungă vreme, doar să liberalizeze sistemul, nu să-l anihileze. Contestatarii cei mai vocali au fost comuniştii reformişti (Déry Tibor, Lukács György, Zelk Zoltán) şi „poporaniştii" de stânga (ca Veress Péter, preşedintele Uniunii Scriitorilor, cel care a citit apelul Cercului la monumentul lui Józef Bem, conducătorul polonez al armatei revoluţionare ungare din 1848). Pe lângă oamenii politici din jurul lui Nagy Imre (la rândul său comunist de o viaţă, şi încă din fostul grup „moscovit"), cel mai aspru reprimaţi, după invazia sovietică, au fost tocmai scriitorii.

Punctez momentele revoluţiei, calificată la noi drept „contrarevoluţie".

O masă imensă participă la funeraliile din Budapesta convocate în onoarea lui Rajk László şi a altor victime ale proceselor staliniste măsluite (6 octombrie).

Pe 23 octombrie are loc o mare demonstraţie, susţinută de Uniunea Scriitorilor, „Cercul Petőfi", organizaţia de tineret a partidului ş.a. E făcut public programul de reformă a vieţii politice interne. Nagy Imre îndeamnă mulţimea să se întoarcă acasă, dar trupele de Securitate deschid focul împotriva unui grup care încearcă să ocupe clădirea Radiodifuziunii. E momentul declanşării revoltei. În aceeaşi seară e dărâmat monumentul Stalin de pe Dózsa Út (Bulevardul Dózsa) – 24 octombrie. Are loc represiunea armată a celor ce demonstrează în Kossuth Tér (Piaţa Kossuth) – 25 octombrie.

Parlamentul îl instalează ca premier pe Nagy Imre; guvernul e alcătuit din comunişti reformişti şi doi membri din Partidul Micilor Agrarieni. Prim Secretar al CC PMU e ales Kádár János (27 octombrie).

Încep luptele de stradă din Köztársaság Tér (Piaţa Republicii) – 28 octombrie. Nagy proclamă multipartidismul şi alegeri libere (30 octombrie). Declară neutralitatea ţării şi intenţia Ungariei de a părăsi Pactul de la Varşovia (31 octombrie). Partidul Muncitoresc Ungar e dizolvat şi reînfiinţat sub denumirea de Partidul Socialist Muncitoresc Ungar, condus tot de Kádár. Noul partid agrarian devine „Partidul Petőfi", având în frunte scriitori de vază.

Hruşciov şi Malenkov sosesc la Bucureşti (1 noiembrie), discută situaţia din Ungaria cu Gheorghiu-Dej şi cu liderul cehoslovac Antonin Novotný. Dej va afirma că el şi Emil Bodnăraş s-au eschivat să participe la intervenţia armată; Hruşciov va susţine, în memoriile sale, contrariul.

Ungaria îşi declară independenţa. Kádár János, cu apropiatul său Münnich Ferenc, pleacă, din Ungaria, la Moscova (1 noiembrie). Organizatorul acţiunii pare să fi fost ambasadorul sovietic la Budapesta, Iuri Andropov (viitorul şef KGB şi primul care îi va succeda lui Brejnev, timp de un an, în fruntea CC al PCUS).

Trupele sovietice, conduse de mareşalul Ivan Konev, intră în acţiune (2 noiembrie). Nagy Imre încearcă să contracareze intervenţia armată printr-o mare coaliţie, în care îşi rezervă funcţiile de premier şi ministru de Externe (3 noiembrie). Blindatele sovietice ocupă Budapesta (4 noiembrie), urmând să cureţe ţara de „contrarevoluţionari" (până pe 11 noiembrie). Într-un discurs radiodifuzat, Kádár anunţă formarea „Guvernului revoluţionar muncitoresc-ţărănesc din Ungaria": el – prim-ministru; Münnich Ferenc – adjunct, ministru al Armatei şi de Interne; Marosán György – ministru de Stat. (Celor trei li se va alătura, în februarie 1957, Kállai Gyula.)

Nagy, cu o parte a guvernului său, cere azil politic la ambasada Iugoslaviei (tot pe 4 noiembrie). În ciuda promisiunilor primite, Tito îi extrădează noilor autorităţi ungare. Gheorghiu-Dej face o vizită la Budapesta (21 noiembrie). Ziua următoare Nagy e îmbarcat spre România, împreună cu 39 de colaboratori. De la sosire (23 noiembrie) sunt ţinuţi în domiciliu forţat la Snagov. Cardinalul Mindszenty József cere azil la Ambasada SUA din Budapesta; va sta 15 ani în refugiul de la ambasadă.

Un an şi jumătate mai târziu se desfăşoară procesul „lotului Nagy" (9-15 iunie 1958). Sunt executaţi Nagy Imre, Gimes Miklós şi Maléter Pál (16 iunie, dimineaţa). Se pronunţă numeroase alte sentinţe, cu condamnări la ani mulţi de închisoare. Amnistierea deţinuţilor va urma în câteva etape (1959, 1963, anii '70). Unii norocoşi scapă de întemniţare; filosoful şi esteticianul Lukács György va trăi retras până la moarte (1971).

În România, supunerea faţă de politica oficială a PMR a fost tulburată de protestele unor grupuri de studenţi maghiari şi români, manifestându-şi solidaritatea cu mişcările budapestane. Mişcări contestatare – de îndată reprimate – au avut loc la Institutul de Arte Plastice din Cluj (apoi şi în alte institute clujene), la Institutul Politehnic din Timişoara, în câteva universităţi şi facultăţi bucureştene: Ştiinţe Juridice, Filologie, Ziaristică, Filosofie, Teatru, Medicină generală, Arhitectură, Politehnică, Construcţii.

La sfârşitul lunii octombrie şi în primele zile din noiembrie, au existat câteva încercări de organizare: studenţii-filologi l-au chemat la dialog pe Iosif Chişinevschi, care n-a dat curs invitaţiei; s-a convocat un miting studenţesc în Piaţa Universităţii, care n-a mai fost finalizat; studenţii-filosofi au încercat încă o tentativă de protest la mijlocul lunii noiembrie. Organele de represiune au arestat, anchetat şi trimis în judecată grupuri de studenţi: „Lotul Derdena", „Lotul Bulai", „Lotul Mitroi", „Lotul Ivasiuc" ş.a. (octombrie-noiembrie 1956, începutul lui 1957).

Printre numele cunoscute de inculpaţi (atunci sau mai târziu) s-au numărat: Alexandru Ivasiuc şi Mihai Victor Serdaru (Medicină), Aurel Covaci (Filologie), Steliana Pogorilovschi, ulterior Stela Covaci (Ziaristică), Dumitru Panaitescu-Perpessicius (Drept), Alexandru Mălinescu (Teatru), Mihai Stere Derdena şi

Alexandru Bulai (Filosofie), Marin Petrişor (Politehnică), Radu Gabrea (Construcţii) etc. În detenţia din Gherla a murit Ştefan Negrea (Filologie).

În noiembrie au fost organizate, în centrele universitare româneşti, reuniuni studenţeşti care să înfiereze „calomniile” occidentale cu privire la reprimarea adepţilor Budapestei. În presă au apărut relatări despre aceste şedinţe, cu numele participanţilor dispuşi să denunţe uneltirile imperialiste.

Gheorghe Gheorghiu-Dej a condus delegaţia de partid şi de stat la Budapesta, pentru consultări cu Kádár János şi colegii săi din noua conducere ungară (22-28 noiembrie).

În fine, are loc Plenara CC al PMR, care, în urma evenimentelor din Ungaria, aprobă măsuri de ameliorare a situaţiei populaţiei (27-29 decembrie).

# 57

## *Adnotări retrospective*

Până acum am enumerat, aproape exclusiv, fapte. Nu cred să comit o derogare prea mare de la maniera de expunere pe care o urmez, dacă le adaug şi comentarii succinte.

Ele îmi par justificate prin câteva împrejurări. Am aflat cu întârziere despre multe întâmplări din ţară: Consfătuirea tinerilor scriitori, „Afacerea Jar”, mişcările studenţeşti şi urmările lor; nici măcar n-am ştiut despre acţiunile de frondă ale studenţilor de la IATC. Evenimentele de la Budapesta s-au suprapus unei cezuri din viaţa mea: le-am receptat parţial către sfârşitul activităţii la *Előre*, parţial – la începutul angajării ca „instructor” la CC al PMR. Diferă modul în care m-am raportat la ele *atunci* şi cum le privesc *acum*. Am evitat, pe cât am putut, devansarea punctelor mele de vedere, ca şi tentaţia de a aplica trecutului corective viitoare. Dar, în situaţii excepţionale, merită să le disociez. E ceea ce încerc acum cu anul 1956 şi persoanele care l-au marcat, fără să părăsesc faptele, dar răsfrângându-le în aprecieri personale.

Pentru Congresul al XX-lea eram sufleteşte pregătit. Mitul lui Stalin m-a acaparat doar în primii ani postbelici şi la începutul studiilor leningrădene. Contrabalansarea lui treptată am resimţit-o însă tot la Leningrad: printre ovaţii, genuflexiuni, portrete şi repetarea enunţurilor sacrosancte, am acumulat, lent, dar permanent, semnale privind fărădelegile pe care „Părintele Popoarelor” le patrona şi continua să le instrumenteze. Numai aşa îmi explic detaşarea cu care i-am întâmpinat moartea: în plină jale, în bună măsură sinceră, dar şi cu supralicitări regizorale. În ulteriorii doi ani şi jumătate de studii nu am putut să nu observ diminuarea proslăvirii memoriei sale, pe cât de nemărturisită, pe atât de inexorabilă. Era în joc şi alternanţa „regele a murit – trăiască regele”, dar mai ales falia pe cale de a se adânci dintre „regii” cei noi: pe vremuri erau cu toţii fideli de-ai lui, unii, totuşi, „privind înapoi cu mânie”.

Care parte a balanței atârna mai greu a depins de cine reușea, în lupta pentru putere, să-și asigure succesiunea reală.

Sorții îl favorizaseră pe Nikita Hrușciov. Trebuia să elimine „troika” simbolic instalată la discursurile funerare. După vechea cutumă stalinistă, întâi s-a aliat, pentru a-l sfârși pe Beria, cu Malenkov și Molotov; pe urmă le-a redus acestora prerogativele și i-a doborât.

Acest lucru a prefigurat (era limpede numai pentru inițiați) „Raportul secret”, care despărțise apele: pe de o parte „destalinizatorul”, cu vremelnicii lui susținători, pe cealaltă – nostalgicii staliniști, din țară și străinătate.

Cât a fost Hrușciov mânat de principii, întru salvgardarea socialismului, și cât au contat resentimentele slugii umilite pe vremuri, ajunsă în fine stăpân, ține de tainițele psihologiei.

Aparent, acesta parcursese un drum ascendent neaccidentat în munca de partid din Donbass și Kiev, ca prim-secretar al Comitetului orășenesc moscovit, apoi al CC ucrainean. În deceniul cel mai dur, parvenise în CC-ul unional (1934) și în Biroul Politic (1939). Participase la eliminări și exterminări, într-o măsură pe care numai arhivele ar putea s-o lumineze. Intimii știau însă cât de mult îi plăcuse lui Stalin să-i distribuie rolul de bufon la agapele nocturne sfârșite în crunte beții. Pentru amuzamentul comesenilor, îl punea să apară înțolit în cămașă ucrainiană, să danseze *gopak*, să-și încerce vocea cu cântece populare. Fusese rotofeiul caraghios, luat în derâdere, obligat să ducă la îndeplinire oricare dintre indicațiile „înțelepte”.

(Cu sadismu-i caracteristic, Stalin își batjocorea colaboratorii. Îi plăcea să-i umilească. Le întemnița și deporta rude apropiate: soții, frați, surori, copii. I-a pus în această postură umilitoare pe mai toți membrii conducerii superioare, Viaceslav Molotov, Lazar Kaganovici, Anastas Mikoian, Mihail Kalinin, ca și pe o seamă de prieteni sau tovarăși de arme din războiul civil. Printre fotografiile de familie, Janina a păstrat una, datată pe verso 10 noiembrie 1950, în care tatăl ei și o soră medicală sunt împreună, la Spitalul „Elias”, cu pacientul Serghei Kavtaradze, ambasadorul sovietic de atunci. Nimeni nu știa că gruzinul „Sergo”, pe cât de vechi bolșevic, tot pe atât de intim prieten cu Stalin, fusese arestat și torturat de Ejov la sfârșitul anului 1936, băgat la pușcărie împreună cu soția lui de origine princiară, Sofia Vahnadze, și fusese eliberat după ani la fel de brusc și inexplicabil. Stalin și Beria i-au făcut atunci o vizită de curtoazie și au comandat pentru ospățul ad-hoc pus la cale mâncăruri alese dintr-un restaurant de soi. După care, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat, Kavtaradze a fost numit în funcții oficiale, de nivel totuși mediu. Într-un cerc de invitați la o masă oferită drept mulțumire personalului medical care-l îngrijise, ambasadorul Kavtaradze, jovial și prietenos, și-a exprimat părerea că a fi marginalizat și reabilitat este asemenea unei mâncări aspectuoase pe care, după ce ai băgat-o în gură, o scuipi și de care nimeni nu se va mai atinge. Spusă printre altele, fără adresă, celor prezenți nici prin minte nu le-a trecut că fabula putea să se refere chiar la experiența povestitorului.)

Presa occidentală a comentat asiduu transformarea stalinistului pursânge de odinioară în criticul „cultului personalității”. Încă pe atunci se strecuraseră

şi la noi, pe calea undelor, apoi în scris, detalii cu privire la Nikita Sergheievici şi motivele schimbării lui la faţă. De altfel, el anume devenise principalul model al metamorfozării unor conducători din vecinătăţi: polonezul Władisław Gomułka, ungurul Nagy Imre, mai târziu slovacul Alexander Dubček.

Nagy Imre – dacă pătrundem dincolo de aura însoţitoare – avea cam aceleaşi antecedente. Luptase în Primul Război Mondial. Fusese luat prizonier la ruşi. Se înrolase în Armata Roşie. Trăise la Moscova multă vreme (între 1929 şi 1944). Revenit în Ungaria, ocupase diverse funcţii. Avusese – în paralel cu Malenkov, care părea şi el adeptul unor reforme – primul stagiu de premier (1953-1955). Fusese demis pentru acţiunile lui independente, mai cu seamă în domeniul agricol. Evenimentele budapestane îl propulsaseră, din nou, în fruntea guvernului. A sfârşit prin a fi exilat, judecat şi executat.

Nu e superfluă comparaţia cu Kádár János. La urma urmei, îmi pot imagina şi un traseu invers faţă de cel parcurs, în cazul amândurora.

Se pare că Nagy fusese recrutat agent al serviciilor secrete sovietice. Kádár n-a emigrat, ci a parcurs mişcarea ilegală în Ungaria – alături de Rajk László. Kádár şi Rajk n-au fost numai tovarăşi de idei şi de luptă, ci şi buni prieteni. Când Rákosi l-a mutat pe Rajk din fruntea Internelor la Externe, l-a însărcinat anume pe Kádár să conducă Internele, cu intenţia de a-l compromite în proiectata demascare a colegului său. Rajk a fost arestat, schingiuit, condamnat la moarte (1949). Kádár îl vizitase în detenţie; pare-se că-l convinsese să ia asupra lui crimele imaginare care i se puneau în cârcă, în schimbul eliberării şi al siguranţei familiei sale. După ce a mimat recunoaşterea vinilor atribuite, la proces Rajk şi-a renegat falsa depoziţie; iar la execuţie se spune că şi-ar fi denunţat călăii, inclusiv pentru încălcarea promisiunilor.

Kádár a fost la rândul său arestat, torturat, dar nu executat, ci condamnat la detenţie pe viaţă. După trei ani de puşcărie (1951-1953), a fost reabilitat (1954). Toate antecedentele îl predestinau disidenţei. A şi împărtăşit-o un timp, în tandem cu Nagy. Apoi a comis acel cunoscut *volte-face*: s-a refugiat la Moscova şi s-a lăsat instalat de trupele sovietice în fruntea unui partid reorganizat, într-o ţară realiniată.

În următoarele trei decenii de conducere avea să fie „liberalul dogmatic” din regiune. Ungaria va fi poreclită „cea mai veselă baracă din lagărul socialist” (formulă atribuită uneori şi Poloniei). Şi aşa fusese, voi da exemple din călătoriile mele de peste hotare. În fapt, Kádár şi-a adjudecat, prin trecerea de partea sovietică, o marjă de independenţă chiar faţă de aceasta. Am putea spune că va fi, pentru URSS, aliatul cel mai nealiniat. În politica externă îşi va urma întocmai fratele mai mare, care îi permitea, în schimb, să promoveze o politică internă relativ independentă, inclusiv în ideologie şi cultură. În economie se va invoca un „laborator” al modernizărilor, experimentate cu încuviinţarea sovietică tacită.

Prietenii budapestani îmi vor relata senilizarea finală a celui de-acum înlocuit la conducerea partidului (1988); şi-mi vor explica cele două vini de neispăşit care, înainte să moară (6 iulie 1989), i-ar fi tulburat, în decisivă măsură, echilibrul mintal. Una era participarea la execuţia lui Rajk; alta – uciderea lui Nagy. Cea din urmă fusese impusă tocmai de către Hruşciov,

care nu ierta „deviaționismele” dintr-o țară satelită. Dacă a fost dispus să îmbunătățească relațiile cu Iosip Broz Tito, tot dintr-un impuls potrivnic lui Stalin, dar și din interes propriu, și dat fiind că independența politicii iugoslave părea ireversibilă – Hrușciov refuza, în schimb, să accepte ca precedentul să fie perpetuat de o țară din sfera de influență sovietică, și încă una aflată la granița cu Austria. Actul de *lezmaiestate* comis de guvernul Nagy a fost, evident, Declarația de ieșire din Pactul de la Varșovia. Anume acest lucru cerea pedeapsa capitală, pentru a nu deveni un precedent ispititor. Nu-i mai puțin adevărat că încovoindu-se, în acest punct, dictatului și sacrificându-l pe Nagy ca jertfă ritualică, Kádár se împovărase, pentru a doua oară, cu o culpă pe care nici o măsură reformatoare nu mai era în stare s-o anihileze.

Apare un anume paralelism între felul în care s-a comportat Kádár cu Rajk ori Nagy și modul în care s-a debarasat Gheorghiu-Dej de Foriș și Pătrășcanu (iar pe parcurs, de Pauker, Luca, Georgescu). Dacă însă, în primul caz, ungurul fusese într-o poziție subalternă față de Rákosi, manevrând pentru a-și amâna propria mazilire, și, în cel de al doilea, rămăsese dependent de Hrușciov – românul urmărise, de la început și mereu, asigurarea propriei supremații politice, indiferent față de cine își manifesta cruzimea. Astfel, Dej și-a probat, mai presus de toate, „suveranitatea” personală, abia pe urmă, de pe o poziție de forță asigurată, declarând-o pe cea națională.

Voi recunoaște însă toate acestea mai târziu.

Cum m-am raportat, chiar *atunci*, la revoluția-contrarevoluție? Ambivalent. Iată confirmarea.

Primăvara și vara am fost supus influențelor crescânde probudapestane din redacția ziarului maghiar. Mare parte dintre colegi urmăreau, pas cu pas, manifestările „Cercului Petőfi”, lărgirea valului protestatar și apropierea exploziei din toamnă. Mă țineau la curent cu multe din câte aflau din Ungaria, prin intermediul radioului, ziarelor și revistelor, al vizitelor personale sau ale rudelor. Se situau din ce în ce în mai mare măsură de partea reformiștilor. În ultimele mele luni la *Előre* am împărtășit aceleași opinii cu ei.

Am suportat însă și influențe inverse. Să fi fost în august sau deja în septembrie acea seară când am ieșit în patru, cu o pereche de prieteni, să luăm cina la un restaurant dintr-o grădină situată în spatele Casei Scînteii? S-a încins atunci o dispută între mine și V.I. Eu pledam cauza intelectualilor disidenți din Ungaria; el – „linia justă” a PMR, întru stoparea tulburărilor de acolo. A ridicat tonul, m-a somat să-mi bag mințile în cap, dacă nu vreau să dau de belea. Soția lui, unguroaică originară din Ardeal, îi ținea isonul. Janina ne asculta fără să intervină, întrucât fără cunoașterea limbii maghiare nu avea cum să pătrundă în detalii știrile care ne parveneau de la vecini. Realizam că nici prietenul nostru nu putea să fie la curent cu ele; dar, cu trecutul său de activist la conducerea organizațiilor de tineret, adopta poziția românească oficială. (Mult mai târziu, soția lui își va revizui public atitudinea, din păcate uitând-o pe cea inițială.)

Mult mai importantă decât această ceartă a fost însă legătura cu mama și cu soțul ei. Vorbeam des la telefon, spre toamnă i-am și vizitat la Cluj. Mama

se raporta emoţional la lucruri, „Laci” (Erdélyi László) le cumpănea; avea o pregătire solidă, istorică şi sociologică, era la curent cu toate ştirile transmise de Radio Budapesta, căuta să le pună în ordine şi să le aprecieze în consecinţă.

Nu trebuie nesocotită situaţia precară în care cei doi se aflau de câţiva ani, ea şomeră, el tolerat la *Előre* în postura de „corespondent special”, cu obligaţia de a trimite lunar un număr de comentarii de politică externă, muncă de avarie în care n-avea cum să nu acumuleze compromisuri serioase. Îi predispuneau la prudenţă condiţiile precare de existenţă, cu sabia lui Damocles deasupra capului – doar trăiseră, ea la Budapesta, el în Praga şi Bratislava, şi se întorseseră împreună, după ani de şedere, de la Londra. Pe deasupra, deşi excluşi din partid, împărtăşeau idealuri comuniste. Ca oameni de stânga erau gata să îmbrăţişeze reforme, dar în cadrul socialismului, nu la antipodul acestuia.

Ca urmare, Laci a oscilat în aprecieri, la început mai apăsat pro, spre sfârşit net contra; iar mama i-a creditat judecata.

Ce opinii mi-a transmis? În principal ideea că, dacă un timp fusese vorba de o disidenţă care nu atenta la natura orânduirii, reformiştii au pierdut, pas cu pas, terenul în faţa tendinţelor restauratoare: cardinalul Mindszenty devenise conducătorul efectiv al mişcării, sprijinit de revenirea unor oameni politici din exil, ca şi a latifundiarilor dornici să-şi redobândească terenurile naţionalizate. Motivul, susţinea Laci, pentru care majoritatea ţărănimii, spre deosebire de o parte a muncitorilor, nu s-a alăturat revoltei a fost tocmai teama de a-şi pierde pământul, periclitat de a fi retrocedat vechilor proprietari de moşii imense.

În orice caz mama nu şi-a expus aceste păreri, însuşite de la el, nici în articole, nici în reuniuni publice. Că a stat mai degrabă în expectativă aveam să aflu la prima şedinţă la care am participat în cadrul Secţiei de Ştiinţă şi Cultură.

La sfârşitul lunii septembrie, o delegaţie de partid se deplasase la Cluj spre a evalua starea de spirit de acolo. Echipa era condusă de Miron Constantinescu. Au făcut parte din ea Fazekas János, Constanţa Crăciun, Pavel Ţugui, Ştefan Bălan (adjunctul ministrului Învăţământului), Vasile Vaida (Prim-secretarul judeţenei de partid Cluj). Au stat de vorbă cu multe notabilităţi locale, printre care cu Bányai László, Rector la Universitatea „Bolyai”.

La 5 octombrie, Miron Constantinescu şi Fazekas János au prezentat Biroului Politic un raport cu privire la situaţia populaţiei maghiare şi poziţia intelectualilor.

Acum, tot la începutul lunii octombrie, Pavel Ţugui aducea la cunoştinţa Secţiei concluziile la care ajunseseră. În finalul informării a citit trei liste de nume: susţinătorii PMR în chestiunea ungară, adversarii ei de pe platforma „budapestană” şi şovăielnicii între cele două atitudini opuse. În ultima enumerare figura şi Látó Anna. Cei de faţă nu ştiau că e pseudonimul mamei mele. Nu li l-am dezvăluit nici eu.

La prima mea intervenţie nu m-am referit nici la Ungaria. Am menţionat, în schimb, dilema în care mă aflu: după originea etnică, toţi mă consideră evreu, deşi personal mă socotesc maghiar – potrivit cu publicistica pe care ţin s-o desfăşor şi în acord cu enunţul leninist, după care oricine are dreptul să opteze pentru naţionalitatea în care s-a integrat.

A fost o izbucnire de maximă naivitate. Și ulterior, când aveam să predau sau să scriu numai în româna adoptivă, în fișele de cadre, la rubrica „naționalitate”, voi figura invariabil ca „evreu” – apartenență pe care niciodată n-am mascat-o, dar pe care, de vreme ce implica un blam nemărturisit, mi-o voi asuma, din proprie inițiativă, în declarații. (Spre deosebire de unii colegi de facultate care se vor încăpățâna să completeze, inutil, respectiva rubrică a chestionarelor cu „român”, constatând corectarea ei ulterioară, de către responsabilul de cadre, în „evreu”.)

Participanții la ședință nu au comentat în nici un fel vorbele mele; ele s-au dovedit a fi fost aruncate în vânt.

În schimb, Pavel Țugui mi-a predat, în noiembrie 1956, dosarele intelectualilor de frunte maghiari, excluși în 1949 din partid, unii judecați și întemnițați, cu învinuiri inventate, inclusiv sprijinirea „spionului-trădător” Rajk László. Se numărau printre ungurii autohtoni Balogh Edgár, Demeter János, Kacsó Sándor, Méliusz József, Takács Lajos; ca și Gaál Gábor, decedat în 1954.

Îmi cerea să alcătuiesc o notă informativă, în baza căreia să fie reabilitați. A fost prima mea informare scrisă, ca instructor CC.

Mi se rezerva, de bună seamă, rolul unui pion în jocul dinainte aranjat.

În decembrie 1956, o nouă discuție la Biroul Politic a hotărât reîncadrarea respectivilor în PMR. În curând, aceștia au primit funcții și posturi.

Era o mișcare inversă represiunilor printre studenți; și față de alte victime.

## 58

Carnetul de muncă consemnează noul meu statut.

Unitatea: „C.C. al P.M.R.”. Mutația intervenită: „Încadrat în muncă prin cumul în învățământ superior”. Data: „1956 / 09 / 20”. Funcția: „lucrător în munca politică prin cumul în înv. superior”. Salariu lunar: „2 400 lei”. Confirmare: „Secția Gosp. de Partid a C.C. al P.M.R.”.

Mă convocase Constanța Beșcu. M-a primit la etajul clădirii care găzduia Secția de Știință și Cultură. Mi-a propus să lucrez la Sectorul artă, pe care îl conducea. Mi-a spus că nu se mai pot limita la activiști de profesie, că au nevoie și de „specialiști”. În această calitate mă ruga să fiu de acord să-mi suplimentez activitatea universitară timp de doi ani. Preciza și că le lipsesc cunoscători de maghiară și germană, care să poată urmări activitățile minorităților naționale în domeniul culturii.

Am acceptat. Nu aveam încă rețineri față de funcțiile politice. Oricum, îmi mângâia orgoliul chemarea în „Sfânta sfintelor”, fie și printre instructorii de rând. Receptam oferta ca pe o ștergere a blamului care planase asupra mea din cauza „originii burgheze”. Nu bănuiam că răstimpul angajării se va prelungi opt ani și jumătate, mare parte ca muncă de bază, doar spre final cu 50% cumul.

Am bănuit că alegerea se oprise la mine în urma știrii din *Scînteia* de la absolvire; și fiindcă, retrimis la aspirantură, revenisem, după un an, cu

disertația susținută. Celor cu studii în URSS încă li se mai recunoștea un ascendent. Divergențele PMR cu PCUS, în urma Congresului al XX-lea, rămâneau deocamdată latente; se vor acumula în anii următori, o vreme în virtutea formulei *„bonne mine au mauvais jeu”*.

Avizul profesional mi l-a dat Ministerul Învățământului (condus de Ilie Murgulescu). Aprobarea de cadre a fost solicitată Comisiei Controlului de Partid (președinte, Constantin Pîrvulescu).

Situația rudelor mele era pe cale de soluționare: tata rămăsese membru de partid și conducea corectura ziarului *Előre*; mama urma să fie angajată, din 15 septembrie, șef de secție la revista săptămânală *Utunk*; soțul ei își încheia anii de „corespondent special” la ziarul bucureștean, în ianuarie 1957 acceptându-i-se încadrarea ca redactor la revista lunară cu profil sociocultural *Korunk*. Oricum, sub influența evenimentelor din țările vecine, PMR promova în 1956 o politică ambivalentă: îi zdrobea pe răzvrătiți, mimând față de restul intelectualității bunăvoința.

Bešcu îmi vorbise despre nevoia de „specialiști” (*spețî* sovietici). Într-adevăr, prima condiție a noilor recrutări de activiști erau studiile superioare, terminate sau măcar în curs de absolvire; i se adăuga cerința să nu aibă rude la CC; și – pe cât posibil – să acopere harta țării, astfel ca în respectiva unitate să fie reprezentate Muntenia, Moldova și Transilvania.

Mi-au fost întocmite formele de încadrare. Am început să frecventez noul loc de muncă. Programul era de la ora 8 la 13, plus după-amiaza de luni, miercuri și vineri, între 17 și 21. La nevoie rămâneam și ore suplimentare, câteodată până noaptea târziu.

Ajungeam de acasă la lucru și înapoi, pe jos, în zece minute. CC al PMR se mai afla în primul său sediu, din Strada Ștefan Gheorghiu nr. 12 (în clădirea actuală a Ministerului Afacerilor Externe). La început, domeniilor ideologic-culturale li se rezervase o parte de la parterul intrării laterale. Dar înainte să ajung eu acolo, Secția de Știință și Cultură a fost mutată într-o vilă separată, de două etaje, la numărul 10. Un motiv fusese primirea curentă a oamenilor de cultură, printre care și personalități de vază, care să nu fie obligate să-și ia bilet de intrare la „Informațiile” din Aleea Zoe, de pe partea opusă a sediului central, ci să fie direct identificați la intrare de către ofițerul de serviciu, pe baza listei pe care secretara i-o dădea în fiecare dimineață, actul de identitate fiind recuperat la plecare. Casa era despărțită de clădirea centrală printr-o pantă asfaltată, care cobora spre garajul din subsol: mașinile circulau, sus-jos, fără încetare.

(Vila de două etaje se află tot acolo, cu apartamente proprietate personală. Din cauza blocurilor construite pe semicercul dinspre Șoseaua Aviatorilor, cele două imobile sunt numerotate acum 12 și 14, pe rebotezata Alee Modrogan.)

În acel an și jumătate cât am m-am aflat acolo – după care ne vom muta în sediul din centru – aveam să intru în clădirea centrală o singură dată. Drumul meu zilnic lega, dus-întors, Strada Louis Blanc nr. 19a cu Strada Ștefan Gheorghiu nr. 10. Mă legitimam și coboram la subsol. Acolo se aflau camerele Sectoarelor de arte și de literatură; cele de știință erau situate la

parter. Din holul etajului I pătrundeam în birourile ocupate de șeful Secției de Știință și Cultură, adjunctul său, conducătoarea Sectorului arte.

Secția trecuse prin succesive metamorfozări.

La început – Secția de Propagandă și Agitație (din 1945 adjunct, din 1948 șef: Leonte Răutu).

Din ianuarie 1953 – trei secții: Propagandă și Agitație (Răutu); Știință și Învățământ (Mihai Roller); Literatură și Artă (Constanța Crăciun, adjunct Pavel Țugui).

Din octombrie 1953 – o secție (reunită) de Propagandă și Agitație (Răutu); Crăciun era numită ministru al Culturii, cu Țugui adjunct.

Din februarie 1955 – două secții: Propagandă și Agitație (Răutu); Știință și Cultură (Țugui).

În martie 1956 – Direcția de Propagandă și Cultură (Răutu), în subordine cu Secțiile: Propagandă și Agitație (Paul Niculescu-Mizil); Știință și Cultură (Țugui).

În februarie 1957, Sectorul școli, care controla învățământul de cultură generală, a fost desprins din Secția de Știință și Cultură, fiind transformat în Secția Școli (Costin Nădejde), cu aceleași atribuții – cea de-a treia din cadrul Direcției de Propagandă și Cultură.

În aprilie 1958, Sectorul edituri a trecut de la Secția de Știință și Cultură la Secția de Propagandă și Agitație (șef de sector, Constantin Drăgoescu, ulterior adus în fruntea Sectorului de literatură).

Când Biroul Politic a hotărât comasarea a două, apoi a trei secții în Direcția de Propagandă și Agitație, au luat ființă și alte câteva direcții. Acționa, probabil, dorința de a cimenta aparatul central de partid, mai cu seamă în atmosfera incertă de după Congresul al XX-lea al PCUS.

Direcțiile se numeau: Economico-Financiară; Industrie și Construcții; Organizatorică, de Tineret și Interne; Politico-Administrativă; Propagandă și Cultură.

Funcționau de sine stătător secțiile: Relații Externe; Agrară; Gospodărie de Partid.

Cancelaria CC (sau Direcția Treburilor) se ocupa de conducerea superioară și îndeplinirea deciziilor ei.

În atribuțiile Serviciului de Pază intrau atât organele conducătoare de partid, cât și cele de stat.

Se vorbea de o colaborare strânsă între Leonte Răutu și Nicolae Ceaușescu, șef al Direcției Organizatorice (departamentul Interne controla Armata și Securitatea), dar coordonând, din partea Biroului Politic și ca secretar CC, și Direcția Politico-Administrativă (inclusiv Justiția), Secția Agrară, Serviciul de Pază pe linie de partid (pe linie de stat acesta ținea de ministrul de Interne, Alexandru Drăghici).

Am reținut și alte nume: Andrei Păcurariu (Cancelaria CC), Ghizela Vass (Relații Externe), Posteucă și Nash (Gospodăria de Partid și contabilul ei șef).

Revenind la direcția noastră, ea cuprindea, așadar, două și în curând trei secții, fiecare cu sectoarele ei. Șefii secțiilor erau adjuncții directorului; Niculescu-Mizil – prim-adjunct.

Detaliez structura CC, întrucât ea e deseori invocată după ureche.

În volumul *Amintiri în dialog*, de Matei Călinescu și Ion Vianu, cel dintâi scrie, cu referire la anul 1958: „[...] secția literară a comitetului central, pe atunci condusă, dacă nu mă înșel, de esteticianul marxist Ion Ianoși [...]" (capitolul 8, datat, ca elaborare, „iulie-august 1992"). Matei Călinescu se înșală de două ori: de literatură răspundea nu o secție, ci un sector din cadrul ei; pe care nu eu îl conduceam. „Cu mâna ușoară", cum spun rușii, el mă înălța cu câteva trepte ierarhice.

Mulți ignoră diferența între sector, secție și direcție. Un simplu „instructor", potrivit titulaturii noastre curente, se afla la baza piramidei, având-u-i peste el pe șeful de sector, pe adjuncții și șeful de secție, pe șeful direcției. Pe director nu-l întâlnea aproape niciodată. Cu atât mai puțin în vechiul sediu, unde Răutu își avea biroul în clădirea centrală, fără să treacă vreodată în anexa noastră. În orice caz, eu nu l-am văzut decât după mutarea CC în centru, atunci când, rareori, prezida câte o ședință a întregii direcții.

În toamna anului 1955, Gheorghiu-Dej redevenise Prim Secretar al CC, Chivu Stoica ocupând funcția de Președinte al Consiliului de Miniștri.

În decembrie 1955, Congresul al II-lea al PMR a ales, dintre membrii CC, Biroul Politic (11 membri și 4 supleanți), Biroul Organizatoric, Secretariatul (5 membri), plus Comisia Controlului de Partid și Comisia de Revizie.

Leonte Răutu a fost promovat atunci din membru CC al PMR în membru supleant al Biroului Politic.

Acesta se numise Lev Oighenstein. Își schimbase numele, luându-se, poate, după Vanea Răutu, eroul lui Constantin Stere din romanul *În preajma revoluției*. Frații lui – Dan Răutu și Mihail Oișteanu – dețineau funcții relativ modeste, unul la Editura Politică, celălalt la Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu". „Leonea", singurul cu ascensiune la vârf, participase la acțiuni ilegale, lucrase la emisiunile românești de la Radio Moscova. În timpul războiului pierduse doi copii dintr-o primă căsătorie.

După revenirea în țară, s-a afirmat prin cuvântări și broșuri inflexibile, impunând neiertător ordinea partinică în științele sociale, etică, sociologia culturii, domeniile literar-artistice. A înfierat obiectivismul burghez, cosmopolitismul și pe presupușii lor promotori. S-a pronunțat împotriva liberalismului din Polonia și Ungaria. Le era subordonat secretarilor CC Iosif Chișinevschi și – în problemele minorităților – Fazekas János.

Pe cele două fiice născute în România le voi cunoaște îndeaproape.

Anca (n. 1947) va absolvi Institutul de Arte Plastice. (La proba scrisă de admitere i se șoptise să facă pe lucrare un semn prin care să i se identifice textul, asigurându-i-se intrarea sigură în Institut; comisia a căutat în zadar acest semn, Anca refuzând să se preteze la un asemenea joc.) Pentru meritele ei profesionale va rămâne cadru didactic. Vom colabora cât timp va preda estetica. Mă voi număra printre referenții lucrării ei de doctorat, pe o temă de istoria și teoria artelor plastice.

Pe Lena (n. 1951) o vom avea studentă la Facultatea de Limbi Străine (engleza ca specializare principală). Ne va vizita deseori.

Anca se va numi, după căsătorie, Oroveanu, iar Lena – Coler. Emigrarea Lenei, cu familia, în SUA, Ceaușescu o va folosi pentru a se debarasa de Răutu, după ce acesta îl va servi, la Congresul al XIV-lea, prin înfierarea lui Constantin Pîrvulescu: un dictator nu-l iartă pe cel căruia ar trebui să-i fie recunoscător!

Pavel Țugui s-a născut în Vicovul de Jos, județul Rădăuți. A urmat Școala normală la Cernăuți, apoi „Ștefan Gheorghiu" (a întrerupt studenția la Facultatea de Drept din Universitatea Iași). A avut funcții de partid, întâi locale, apoi centrale. În aparatul CC a fost instructor în Secția de Propagandă și Agitație, Sectorul învățământ de partid, și șef al Sectorului literatură și arte; apoi locțiitor al ministrului Culturii; în fine, șeful Secției de Știință și Cultură. La Congresul al II-lea al partidului a fost ales membru supleant în CC.

Țugui ne convoca rar, în grup sau individual, în biroul lui. (Intrai prin anticamera secretarei, Stela Panduru.) Era cu șapte ani mai în vârstă decât mine, pe 1 noiembrie 1956 împlinea 35. Era slab și scund. Se comporta amabil cu subalternii. Le mai și zâmbea, nu ridica tonul, nu brusca pe nimeni. Stabilise o atmosferă cordială în secție.

Îl secondau adjuncții. În primul meu an de activitate, artele și literatura erau îndrumate de Virgil Florea, economist de formație. Aveam cu el contacte sporadice. (Fratele lui mai mic ne fusese coleg la Leningrad. Urmase aspirantura, acum preda științe sociale. Va lucra și la revista *Lupta de clasă*, ulterior rebotezată *Era socialistă*.)

În august 1957, Virgil Florea va fi înlocuit cu Ionel Roșianu, care îmi va întovărăși mare parte din următorii ani. Voi avea prilejul să-l evoc mai detaliat.

Inginerul silvic Vasile Dinu se va ocupa, ca adjunct, de științe. Va accede un timp la funcția de șef al secției – după debarcarea lui Țugui.

## 59

Constanța Beșcu mi-a fost primul șef nemijlocit.

Fusese secretar cu Propaganda la Raionul 1 al Capitalei. De acolo ajunse la Secția de Propagandă și Agitație, unde în curând i s-a încredințat conducerea Sectorului de arte – împreună cu care a fost mutată la Secția de Știință și Cultură.

Avea treizeci și ceva de ani. Era planturoasă, se îngrășa. Tăioasă în relațiile oficiale, cu subalternii se comporta „mămos". Mă agrea, îmi lăuda pregătirea culturală. Activistă tipică, era puțin instruită; deși nu-i lipsea o anumită inteligență nativă. O preocupa viața privată și urmărea un aranjament comod în ascensiunea politică.

Ne ținea la curent cu eșecul căsniciei sale. Se măritase nu demult cu un anume Nicolae Stan, instructor la Secția Externe. El o înșelase, apoi îi intentase divorț, fiind în consecință eliminat din CC. Ea nu-și putea șterge din minte trădarea, revenea mereu la ea, cu năduf.

Se împrietenise cu soțul Constanței Crăciun, Vincze János sau Ion Vințe, un personaj influent, dar ocult, membru supleant în CC (din 1948), apoi vicepreședinte al Comisiei Controlului de Partid (din 1955), foarte temut în această din urmă calitate.

Beșcu intrase în grațiile fiicei adorate a Supremului. Cultiva, mai presus de orice altceva, prietenia cu Lica Gheorghiu. Își rezerva, în sector, îndrumarea personală a cinematografiei, tocmai pentru a o propulsa ca actriță de film.

(Lica nu avea pic de talent. Regizorii și operatorii se chinuiau să-i aranjeze o modalitate convenabilă de filmare, în prim-plan capul fotogenic, de preferință din profil, iar corpul prea plin și picioarele cam groase – eliminate, pe cât posibil, din cadru. Își interpreta static rolurile, de fapt nu le interpreta, ci doar „își arăta" chipul. Atotputernicul părinte ținea însă morțiș să i se satisfacă pretențiile neavenite.)

La Festivalul Tineretului de la Moscova, din vara viitoare, se spunea că solista Teodora Lucaciu ar fi fost hărțuită de Virgil Florea și că anume acest lucru ar fi dus la înlocuirea lui cu Ionel Roșianu, fiul ilegalistului Mihail Roșianu, apropiat de Gheorghiu-Dej de când îi sprijinise, alături de viitorul patriarh Iustinian, evadarea din lagărul de la Tg. Jiu. Se pare că aranjamentul înlocuirii lui Florea cu Roșianu îl perfectase Beșcu, prin Lica – pe care, de altfel, o însoțise, fără să-și anunțe superiorii, într-un concediu petrecut în Italia.

Beșcu veghea, așadar, asupra cinematografiei. Cine se ocupa de celelalte arte din subordinea ei?

Muzica îi era încredințată lui Nicolae Călinoiu, secondat de un anume Chivu (nu-i mai țin minte prenumele), mai târziu și de Petre Brîncuși. Călinoiu era ca un țâr, cu mustăcioară. Terminase Secția pedagogică din Conservator. Avea cunoștințe sumare de muzicologie, ceea ce nu va reprezenta un impediment spre a fi promovat rector al Conservatorului de muzică și, o vreme, în paralel, președinte al Uniunii Compozitorilor. Își va cultiva prietenia cu Brîncuși, numit – cam tot pe atunci – director al Operei Române. Va fi o pereche de care compozitorii, interpreții, criticii se vor amuza copios, poreclindu-i „frații Petreuș", după interpreții de muzică populară. În schimb, scundul Chivu, îmbrăcat în haine ponosite, va decădea omenește iremediabil. Provenit de la marginea societății, dintr-un *mitoc* (și, pe măsură, mitocan), incapabil de a depăși condiția de *lumpen*, era total incult și se închina exclusiv plăcerilor bahice. Eliminat ca alcoolic din aparatul de partid, va ajunge să sune pe la uși (inclusiv la locuința noastră) pentru o pomană de câțiva lei, cu care să-și întrețină patima.

De artele plastice se ocupa micuța ca statură, dar hotărâtă în comportament Paraschiva Pozsár (Piroska, alintată „Piri"). Unguroaică românizată, poseda de astă dată o pregătire solidă, absolvise facultatea și publica studii. Se va ocupa și ulterior de domeniul ei de specialitate, fără să ni se mai fi încrucișat drumurile.

Titularul pentru teatru era Pop, pentru mine cel de al doilea din șirul purtătorilor acestui nume atât de răspândit, cel dintâi fiindu-mi coleg leningrădean la Filosofie. Parcă îl mai chema Virgil. Era soțul studentei de la IATC Silvia Cinca. M-a luat alături de el, ca „ajutor de băgător de seamă". Cu adevărat asta și eram, în puținele luni până să fiu transferat. Interesul

meu vizual era redus, nici la spectacole nu mă pricepeam. Deși lucram și la IATC, nu mă atrăgea cu adevărat practica punerii în scenă. Din acest punct de vedere, eram și acolo un *outsider*; asta rămâneam și aici.

Parcurgeam lista reprezentațiilor din următoarea stagiune, îi explicam colegului meu ce își propuneau să joace teatrele maghiare, germane, idiș. Vizionam spectacole, de obicei avanpremiere, majoritatea în București, unele și la Cluj sau Tg. Mureș. La capătul lor nu țin minte să fi formulat vreodată o observație, nici de bine, nici de rău. Stăteam de vorbă cu regizorul, manifestând reținerea pe care mi-o impunea necunoașterea subtilităților artei sale. Nu-mi amintesc de nici un referat dintre cele pe care trebuie să le fi întocmit. În general, nu mi s-au depus în memorie resturi ale succintei mele activități de chibiț teatral.

Am început s-o pisez pe Beșcu să accepte trecerea mea în sfera care-mi era mai familiară: literatura. Întâi s-a împotrivit, pe urmă a cedat. Și ea se convinsese, probabil, de inutilitatea mea. Așa încât m-am despărțit fără regrete de Pop (va muri peste numai câțiva ani). Să fi fost către sfârșitul iernii? În orice caz, am trecut în camera spațioasă de alături din subsol. Acolo erau adăpostiți noii mei colegi, din Sectorul de literatură.

Șeful nu se compara ca influență cu Beșcu. Avea și un nume haios în împrejurările date: Ștefan Gheorghiu. Dubla strada pe care funcționam; și o tripla prin studiile la Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu", urmate nu mai țin minte dacă înainte sau după munca la Sectorul de literatură.

Câteva adaosuri lăturalnice.

Originalul Ștefan Gheorghiu a trăit între 1879 și 1914. A fost un militant socialist. În prima perioadă de după trecerea României de partea alianței antihitleriste, numele i-a fost deseori atribuit unor instituții și străzi. L-a favorizat, cred, împrejurarea de a se fi numărat printre puținii muncitori români, comparativ cu „revoluționarii de profesie" minoritari și nemuncitori. Va fi treptat dat uitării. Târziu (1980) i se va publica un volum de *Publicistică militantă (1908-1913)*.

Cât privește învățământul de partid, atribuțiile i-au fost un timp împărțite de Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu" și Școala Superioară de Științe Sociale „A.A. Jdanov". (Aceasta din urmă se va uni cu prima, sub egida ei, care, la rându-i, va fi redenumită, sub Ceaușescu, Academia de Învățământ Social-Politic „Ștefan Gheorghiu" de pe lângă CC al PCR.) În anii pe care îi discut, „Ștefan Gheorghiu" avea trei facultăți: Filosofie și științe politice, Economie, Istoria mișcării muncitorești – fiecare cu secții.

Omul Ștefan Gheorghiu, din Strada Ștefan Gheorghiu, cu studii la Școala „Ștefan Gheorghiu", nutrise veleități literare, de care nu se va izbăvi până spre mijlocul deceniului următor. Editurile sindicală, de tineret și chiar literară l-au cultivat ca pe un proaspăt talent răsărit dintre muncitori. Publica, fără înzestrare, volume schematice, doldora de poncife. După debutul său editorial, intens popularizat, scriitorii îl porecliseră „Rotiță". Dicționarele literare nu îi rețin producția. Va fi trimis, în august 1961, redactor-șef adjunct la *Gazeta literară*; apoi – redactor-șef la cotidianul *Munca*, organ al Confederației Generale a Muncii.

Ca șef de sector ne trata cu bonomie. Eram trei în subordinea lui: Tiberiu Utan, Alexandru Simion și cu mine. Împreună onoram cerința repartizării geografice echitabile: Gheorghiu era muntean, Simion – moldovean, Utan – maramureșean, eu – brașovean.

Primul ținea legătura cu Uniunea Scriitorilor; Utan și Simion se ocupau de revistele literare românești, în principal de *Gazeta literară* și *Viața Românească*; mie îmi reveneau, prioritar, cele ungurești, *Igaz Szó* din Tg. Mureș, *Utunk* de la Cluj (pentru paritate româno-maghiară, din ianuarie 1957 apărea *Tribuna*, cu un profil similar), câteodată și revista socioculturală *Korunk* (reînființată – după publicația interbelică de notorietate a lui Gaál Gábor – în februarie 1957). De asemenea, mă întâlneam cu scriitori maghiari și germani, în urma solicitării lor sau din inițiativă proprie.

Înaintea noastră, în domeniul artistic sau anume în cel literar, indiferent de încadrarea lor organizatorică, activaseră și alte persoane. Amintiri apăsătoare lăsase în urmă Ofelia Manole, ilegalistă cu mulți ani de pușcărie, dar ultradogmatică în funcțiile politice îndeplinite. Nu cu mult mai deschis se comportase șeful Sectorului de literatură Gheorghe Gonda, orădean, supus deportării horthyste, emigrat în Israel după eliminarea din munca de partid.

(O anecdotă verosimilă va răspândi despre el reporterul Dános Miklós. La Haifa, spunea, l-a zărit pe „Gyuri" în autobuz, pe scaunul din fața sa, îmbrăcat cu tot tipicul unui iudeu habotnic, în caftan negru și o pălărie cu boruri largi. Predispus mereu la bancuri, prietenul l-a atins pe umăr și i-a șoptit în ungurește la ureche: — Salutări de la tovarășul Răutu. Gonda a tresărit, s-a întors spre Dános și i-a replicat: — Lasă prostiile. Doar trebuie să crezi în ceva!)

În anul premergător venirii mele, s-au aflat pentru scurt timp în sector, cu câte o jumătate de normă, Paul Georgescu și Vicu Mîndra. „Paulică" va pleca repede, i s-a imputat, se pare, că le povestea scriitorilor, la Capșa, ultimele noutăți de la CC.

În 1957 am trăit un șir de evenimente semnificative interne și externe.

În ianuarie s-au întâlnit la Budapesta liderii din cinci țări „frățești", inclusiv Gheorghiu-Dej. În februarie au avut loc alegerile pentru Marea Adunare Națională, cu o victorie în proporție de 99,88% (!); iar în martie dr. Petru Groza a fost ales președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale.

Cea mai importantă „rimă fracturată" a avut însă loc la începutul verii. Plenara CC a PCUS a condamnat, pentru „activitate fracționistă", „grupul antipartinic" Gheorghi Malenkov – Lazar Kaganovici – Viaceslav Molotov și pe Dmitri Șepilov (care, din garda hrușcioviană, „li s-a alăturat"), excluzându-i din Prezidiu, Secretariat și Comitetul Central. La rândul ei, Plenara CC a PMR i-a demis din funcțiile superioare deținute în partid pe Iosif Chișineschi și pe Miron Constantinescu, pentru „încercarea de a îndrepta partidul spre anarhie liberalistă și revizionistă"; peste zece zile, Miron Constantinescu pierdea și atribuțiile de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și de ministru al Învățământului și Culturii.

E importantă datarea precisă a celor două Plenare: 22-29 iunie și 28 iunie – 3 iulie. Turnurile politice menite să-i statornicească pe Nikita Hrușciov și pe

Gheorghe Gheorghiu-Dej în postura de lideri incontestabili s-au produs *în paralel*, dar *cu sens opus*.

Mă aflam în amfiteatrul Școlii Superioare „A.A. Jdanov”, unde fuseseră convocați activiștii pentru a li se „prelucra” deciziile PMR. Dimineața apăruse *Scînteia*, cu anunțul excluderilor din ambele Plenare: pe prima pagină – cele românești, pe ultima – cele sovietice. Nimerisem alături de un estetician moscovit, Viktor Skaterșcikov, cunoscut mai demult, acum detașat consilier la „A.A. Jdanov”. Nu a comentat în nici un fel hotărârile. Principalul demascator al liberalilor revizioniști Chișinevschi și Constantinescu, tunând și fulgerând împotriva lor, a fost Nicolae Ceaușescu, membru în Biroul Politic și secretar al Direcției Organizatorice. El își dovedea din nou slugărnicia proverbială față de Gheorghiu-Dej.

Încă două evenimente succesive, care priveau în mod direct și secția. În paralel cu numirea lui Ion Gheorghe Maurer ca ministru al Afacerilor Externe, fostul ministru, Grigore Preoteasa, fusese ales membru supleant al Biroului Politic și secretar al CC. Era un evident șah la adresa lui Leonte Răutu, căruia i se clătina poziția de lider ideologic în fruntea Direcției de Propagandă și Cultură. Preoteasa, pe care îl consideram de-acum șeful șefilor noștri, a avut însă o ascensiune scurtă: din 13 martie până în 4 noiembrie.

În această din urmă zi, delegația română trimisă la sărbătorirea a 40 de ani de la Revoluția din Octombrie (fără participarea lui Gheorghiu-Dej: antipatia mai poate fi și salvatoare!) a suferit un accident aviatic pe Aeroportul Vnukovo. Preoteasa a murit, Răutu i-a supraviețuit. În curând (martie 1958) își va reocupa locul anterior.

Accidentul și spitalizarea celor rămași în viață le va rememora Mihai Novicov, în volumul *Moartea lui Grigore Preoteasa* (1998).

## 60

Îmi prezint articolele publicate între *1956* și *1959*.

Textele pe care le invoc aici sunt, majoritar, cele pe care aș dori să nu le fi publicat.

Aș considera însă nedemn subterfugiul că aproape toate au fost scrise și tipărite în maghiară și nu vor fi fost reproduse în vreo carte ori listă a publicațiilor românești; așadar, cu greu le-ar da de urmă confrații bucureșteni.

Unii vârstnici se lasă în voia „amneziei” când vine vorba despre momente sau implicații dezagreabile din parcursul lor. Refuz această comoditate. Vorba proverbului rus: „Nu poți din cântec azvârli cuvinte”! Ai dreptul să nu te apleci asupra trecutului, trăind, cât mai trăiești, exclusiv în prezent. Dacă însă te decizi pentru rememorări, e jenant să selectezi doar ceea ce te avantajează, ignorând episoadele penibile.

Publicistica acelor patru ani nu-mi face câtuși de puțin cinste. Ea poartă sechelele studiilor universitare, culmea: mai multe decât la examenele și în

discuţiile leningrădene, parcă mai apăsat decât în diplomă şi disertaţie. Pe acestea, cu un sănătos autocontrol, nu le-am tipărit. După cum ştim însă, numai *scripta manent* – pe când *verba volant*. Aşa încât, de când am început să le încredinţez tiparului, de „scripte" nu am cum să nu iau act.

Încă o remarcă explicativă: dogmatica politică sovietică în domeniul culturii m-a marcat într-atât încât receptam estompat semnalele îndepărtării de ea a politicii oficiale româneşti – desigur, în beneficiul dogmatismului propriu; şi, la drept vorbind, asimilam încă insuficient mutaţiile de idei care îşi croiau drum chiar în mentalităţile oamenilor de cultură sovietici de factură liberală, mai ales dintre scriitori şi artişti, deşi simpatizam „dezgheţurile" spirituale din primii ani hruşciovieni.

Fiind întâiul meu an de publicistică, o pot cuantifica exact. În 1956 am publicat nouă articole, patru în ziare şi cinci în reviste: două în *Scînteia*, două în *Előre*, trei în *Utunk*, două în *Igaz Szó*.

Am debutat bilingv: la 120 de ani de la naşterea criticului rus Dobroliubov, cu articolul „Mesajul unui mare gânditor" (*Scînteia*, 5 februarie) şi, la 340 de ani de la moartea marelui dramaturg, cu articolul, al cărui titlu în traducere nu are cum să evite cacofonia: „Critica capitalismului timpuriu în opera lui Shakespeare" (*Előre*, 25 aprilie). Primul l-am semnat Ion Jánosi; pe următorul – Jánosi János.

În preajma plecării de la *Előre*, am publicat acolo şi însemnările „Eroismul vieţii cotidiene", pe marginea unui fragment din povestirea lui Ernest Hemingway *Bătrânul şi marea* (16 septembrie).

Fixaţiile mele erau clare: cultura rusă, autori occidentali agreaţi în Est, o estetică dominant gnoseologică şi sociologică.

Din anul următor voi colabora cu precădere la săptămânalul *Utunk*. Am convenit cu redactorul Secţiei de critică, Marosi Péter, să susţin o rubrică, „Însemnări de estetică", agreată şi de redactorul-şef Földes László, numit în atmosfera de liberalizare mimată şi debarcat apoi în acord cu redogmatizarea silnică din 1958.

Temele pe care le-am discutat în *Utunk* şi la *Igaz Szó* sau *Korunk* urmau conceptele şi concepţiile vremii: „conţinutul de idei" şi „forma artistică"; „oglindirea ştiinţifică – oglindirea artistică", specificul „reflectării în artă"; „oglindire şi creaţie"; „actualitate şi contemporaneitate", „partinitatea"; „ideea artistică"; „viziune despre lume şi metodă", „gust şi viziune despre lume", „metodă şi stil", „metodă şi tradiţie"; „convenţia artistică", „măiestria construcţiei". Articolele transmiteau cunoştinţe, dar într-o modalitate ideologizată. Câte un studiu era mai personal, de pildă „Însemnări despre tragic" (*Korunk*, mai 1957), din care voi alcătui o broşură din seria tipărită de Editura Ministerului Învăţământului pentru uzul studenţilor (a doua semnată de mine va trata sublimul).

În partea clujeană aminteam de polemica pe care o purtasem cu poetul-profesor Szabédi László. L-am contrazis în studiul „Despre câteva probleme ale ştiinţei noastre estetice" (*Igaz Szó*, octombrie 1956); mi-a replicat în două articole, „Despre imaginea artistică" (*Utunk*, ianuarie 1957); în martie am elaborat un amplu răspuns la răspuns, „Lét és kép" (în traducere, „Existenţă

şi imagine”, dispare acordul sonor), pe care, dintr-un instinct salutar, nu l-am mai publicat. Ambele mele texte erau prezumţioase, mă dădeam mare estetician care pune la punct un teoretician stimabil, însă deficient în asimilarea tezelor „marxist-leniniste” sacrosancte. Colegii mei clujeni mai edificaţi, plini de stimă faţă de poet, îmi dezavuau înfumurarea, sugerându-mi-o doar.

Am purtat şi alte polemici arogante. Puteam să am oarecare dreptate în privinţa poetului Méliusz József, dar n-ar fi trebuit să adopt tonul peremptoriu, chiar din titlul articolului: „Triada hegeliană – sau trei erori într-o frază” (*Utunk*, martie 1957). Cel vizat a fost jignit, i s-a plâns lui Fazekas János, mai-marele peste treburile minorităţii maghiare, iar eu am fost convocat de secretarul CC în biroul lui din sediul central. Nu m-a judecat, m-a rugat insistent să ajung la o soluţie amiabilă cu Méliusz, doar suntem amândoi preocupaţi de binele culturii maghiare din ţară. Peste un timp aveam să ne împăcăm. În anii ’70 îl voi vizita în elegantul apartament pe care îl ocupa, cu soţia, în apropierea sediului Televiziunii Române. Va recomanda unei edituri budapestane să-mi tipărească, în traducere maghiară, cartea *Schiţă pentru o estetică posibilă* (1975) – apărută sub titlul *Szépség és művészet* (*Frumuseţe şi artă*, 1978).

În schimb, n-am avut categoric dreptate în recenzarea cărţii lui Szász János, recent apărută, *O noapte la Moscova*. Nu am în vedere obiecţiile artistice, nu mai ştiu cât de îndreptăţite, ci anume criticile ideologice din articolul meu „Contradicţii...” (*Korunk*, noiembrie 1959). Mă enervase tăişul romanului, nu chiar antisovietic, dar pe aproape, pe care i-l prilejuise personajul central, numit Király Péter – în care îl recunoşteam pe Kahána Mózes, din familia prietenă cu tata, vechiul comunist fugit din temniţă, peste graniţă, la Moscova, Chişinău şi din nou Moscova, profund dezamăgit de cele trăite acolo şi detaliindu-i interlocutorului, în acea noapte moscovită, profundele sale frustrări de viaţă şi alterări în convingeri.

Szász asimilase şi pusese la treabă dezvăluirile Congresului al XX-lea. Pe acestea le salutam în principiu şi eu, dar cocoloşeam multe iluzii. János, de care mă voi apropia, nu avea să-i poarte tizului său vreo ranchiună. Nu-mi va reproşa atitudinea schematică de odinioară. Nici eu nu voiam s-o reamintesc. Acordurile noastre vor suporta şi unele opinii postdecembriste divergente.

Am publicat recenzii despre poetul Tóth István şi prozatorul Huszár Sándor.

„Problemele literaturii noastre în oglinda activităţii [revistelor] Igaz Szó, Utunk şi Korunk” (*Előre*, 28 septembrie 1957) ar fi putut fi considerat un articol cu aprecieri şi indicaţii „oficiale”; ca, întru câtva, şi textul consacrat autorilor comunişti maghiari din Ardealul interbelic, „Despre culegerea de poezii din operele lui Brassai Viktor, Józsa Béla, Korvin Sándor şi Salamon Ernő” (*Lupta de clasă*, mai 1958). Realitatea e că nimeni de la CC nu mi-a prescris vreodată ce şi cum să scriu, pe cine să amendez şi pe cine să laud. Nu cred ca cineva să fi ştiut ce tipăream. Azi e probabil greu de crezut totala disociere între munca „internă” la secţie şi ceea ce făceam în „exterior”, fie în publicistică, fie la facultăţi. Dar acesta e strictul adevăr.

Am comentat pozitiv volumul *Conţinut şi formă în artă* de Andrei Băleanu (*Cercetări filozofice*, nr. 4/1959) – la susţinerea căruia, ca disertaţie de „candidat

în ştiinţe”, fusesem referent. (Totuşi, titlul ştiinţific obţinut nu i se va conferi oficial. Să-i fi lipsit ceva din studiile premergătoare? – situaţie des întâlnită în anii ’50.)

Citam autori occidentali interbelici agreaţi în Est: pe Ernest Hemingway, Martin Andersen Nexø, Romain Rolland, Henri Barbusse, Heinrich Mann, Bertolt Brecht.

Mult mai des îi invocam pe autorii ruşi clasici şi, cu precădere, sovietici. Îi prezentam ca modele demne de urmat pe Maksim Gorki şi Vladimir Maiakovski, Mihail Şolohov şi Aleksandr Fadeiev, Aleksei Tolstoi şi Leonid Leonov.

Am popularizat Primul Congres Unional al Artiştilor Plastici Sovietici şi Al Doilea Congres al Compozitorilor Sovietici (ambele în 1957).

Am publicat cea dintâi prefaţă la N.G. Cernîşevski, *Opere filosofice alese*, volumul I, *Estetica* (1958) – pe care o voi omite din culegerea târzie a prefeţelor şi postfeţelor la autorii ruşi, deoarece acceptasem necritic modul unilateral şi exagerat în care Cernîşevski şi-a conceput estetica, mai ales în disertaţia *Raporturile estetice ale artei faţă de realitate* (1855).

Am discutat „realismul socialist”. Culmea e că în timpul studenţiei nu m-a preocupat şi nici în disertaţie nu i se prea văd urmele. M-au influenţat, se vede, volumele sovietice procurate în ultimii ani, care teoretizau asiduu respectiva „metodă de creaţie”. Ca şi în alte situaţii, raportarea mea la moştenirea stalinistă rămânea neomogenă: mai hotărâtă politic decât ideologic, iar cultural – ambivalentă.

Pentru cunoscătorul atât al marxismului, cât şi al socialismului „real” trebuia, sau ar fi trebuit, să fie evident falsul reproiectărilor partizane: nici Marx şi Engels, nici Lenin nu avuseseră în vedere ceva asemănător „realismului socialist”.

Lenin a combătut, într-o rezoluţie şi într-o cuvântare, ambele din octombrie 1920, „cultura proletară”, atât ca organizaţia culturală „Proletkult”, fiinţând din septembrie 1917, cât şi ca ideologie emanată de aceasta, radical nihilistă, opunându-se culturii „burgheze” a trecutului. (De aceea, obişnuinţa unor comentatori de-ai noştri de a numi *proletcultism* orice exces literar-artistic primitiv, schematic, dogmatic este istoric inexactă.)

Cât priveşte „realismul socialist”, sintagma a fost pentru întâia oară folosită în 1932 şi statornicită la Primul Congres al Scriitorilor Sovietici, din 17 august – 1 septembrie 1934. Stalin l-a trimis ca supraveghetor la Congres pe fidelul său adjutant Jdanov şi l-a folosit pe Gorki pentru a statornici noua formulă. Acesta a şi introdus în „Raportul” său definiţia: „Realismul socialist afirmă fiinţa ca făptuire, creaţie, scopul căreia e dezvoltarea neîntreruptă a capacităţilor individuale celor mai valoroase ale omului [...]” ş.a.m.d. La Congresul menit să alinieze forţele scriitoriceşti şi să le subordoneze partidului, au vorbit autori de seamă, sovietici (A. Tolstoi, Gladkov, Leonov, Şklovski, Ciukovski, Ehrenburg, Fedin, Fadeiev, Oleşa, Babel, Vişnevski, Pasternak) şi străini (J.-R. Bloch, Malraux, Bredel, Aragon, Becher, R. Alberti). A fost pentru conducere un prilej nimerit să strângă rândurile scriitorimii. Totodată, au fost supuse oprobriului personalităţi căzute în dizgraţie: Nikolai Buharin, pus să ţină coraportul de

poezie, denunțat încă la congres, și Karl Radek, coraportor cu privire la literatura universală. (Și Buharin, și Radek vor fi în curând executați.) Statutul adoptat a înscris „realismul socialist" printre ideile călăuzitoare ale breslei.

M-am încrezut, aşadar, în „metoda artistică" al cărei principiu de bază glăsuia: „înfățișarea veridică, istoric concretă, a realității, în dezvoltarea ei revoluționară". M-am lăsat antrenat în speculații de idei, precum cea despre simbioza „realismului" cu „romantismul", promovată de Aleksandr Fadeiev în articole și cuvântări. I-am recenzat ampla culegere teoretică postumă, fără a pune la socoteală faptul că sinuciderea de după Congresul al XX-lea, în 18 mai 1956, îi anula multe acte culturale de pe vremea când fusese prim-secretar al Uniunii Scriitorilor Sovietici. (Boris Pasternak l-a omagiat la catafalc tocmai pentru a fi avut curajul de a comite acest ultim și extrem act reparatoriu.)

Printre ambiguitățile care caracterizau și comportamentele de acolo, și pe cele de aici, se menținea fidelitatea față de „realismul socialist". Sacrosancta formulă continua să fie prezentă în ziare, reviste și saluturile de partid adresate Uniunilor de creație. O invocau mulți, nu făceam excepție nici eu. Încercam poate s-o interpretez ceva mai nuanțat. Dar nu realizam vreo nepotrivire între sintagma dată și operele de artă invocate; și nici față de acei confrați care începuseră să i se împotrivească, deocamdată fără a-și mărturisi public reticența.

Un semn încurajator pentru viitor detectez în câteva articole din anul 1959, ultimul pe care îl prezint aici. Ele discută „particularitățile romanului", „romanul pe multe planuri", relația dintre „tragedie, epopee, roman" – cu trimitere la *Klim Samghin* (Gorki) și la Grigori Melehov din *Donul liniștit* (Șolohov). Astfel de aproximări prefigurau turnura din primii ani '60 către întâiul meu volum de autor, cu privire la „romanul monumental".

## 61

Anul 1958 a adus câteva modificări în viața mea: schimbarea oficială a numelui de familie, atestarea diplomelor de studii din Leningrad, trecerea de la IATC la Universitate, mutarea sediului CC al PMR.

Cu toate că adoptasem mai demult, în activitatea didactică și publicistică, noul nume convenit în familie, legalizarea lui s-a produs pe 22 ianuarie, dată la care Sfatul Popular al Capitalei, Raionul Stalin, a eliberat certificatul după care din Steinberger deveneam Jánosi. Nu am întâmpinat vreo reacție ironică.

(Detalii premergătoare. Primul. Neștiind că solicitarea mea nu se extinde automat asupra întregii familii, și că fiecare membru al ei major trebuie să înainteze o cerere separată, ne-am pomenit cu aprobarea schimbării numelui meu, în schimb Janina rămânea Steinberger, ceea ce a exasperat-o binișor, până la repararea gafei. Al doilea. În actul inițial stătea scris Ianoși, tocmai varianta românizată pe care aveam s-o adopt; dar, întrucât intenționam să scriu și să public în limba mea maternă, am cerut ca numele să-mi fie corectat potrivit cu grafia maghiară.)

Ministerul Învăţământului şi Culturii, Departamentul Învăţământului Superior, Comisia Superioară de Diplome, a transmis „Către tov. Ianoşi Steinberger Ioan”, lector la Institutul „I.L. Caragiale”, echivalarea diplomelor obţinute în URSS, cu cele eliberate în România: de absolvent al Facultăţii de Filosofie şi de „candidat în ştiinţe filosofice”. Ambele acte erau datate 9 octombrie 1958 şi iscălite de secretarul ştiinţific al CSD, Prof. C. Dinculescu.

Mi-am încheiat activitatea didactică la Institutul de Artă Teatrală şi Cinematografică. Potrivit adeverinţei primite, ea s-a desfăşurat între 1 noiembrie 1955 şi 30 octombrie 1958. Plecam deoarece nu erau suficiente ore la estetică pentru trei lectori, alături de Ion Toboşaru şi Andrei Strihan (cu munca de bază tot la CC). Încă de la 1 octombrie 1957 fusesem încadrat, în paralel, la Universitatea „C.I. Parhon”. Acum, din toamna lui 1958, statutul de conferenţiar suplinitor la Facultatea de Filosofie, în cumul de 50%, îmi era definitivat.

Trecuse un deceniu de la Decretul din 9 noiembrie 1948, prin care Facultatea de Litere şi Filosofie fusese divizată în Facultatea de Filologie şi Facultatea de Filosofie. Printre profesorii eliminaţi de la Filosofie se număra şi Tudor Vianu, după un timp acceptat la Filologie ca profesor de literatură universală şi comparată. Filosofia fusese zece ani văduvită de predarea esteticii. Mi-a fost dat mie să reînnod firul rupt, sub titulatura Bazele esteticii marxist-leniniste.

Facultatea noastră era găzduită în clădirea nouă a Universităţii, pe Bulevardul 6 Martie (acum Bulevardul Mihail Kogălniceanu), la nr. 64. La parter se afla Facultatea de Drept şi Aula mare. Cu timpul se vor muta aici şi birourile administrative: Rectoratul, prorectorii, Senatul. Restul funcţionărimii va fi amplasat la subsol. Filosofia se instalase la etajul I, dispunând de două amfiteatre („Vasile Conta” şi „Dimitrie Cantemir”), săli de curs şi seminare, sediile catedrelor aferente. Facultăţii îi mai erau repartizate şi câteva săli de la etajul II. De fapt, ea se aciuase cu temporara încuviinţare a Facultăţii de Drept, beneficiara interbelică a clădirii construite prin efortul profesorilor şi studenţilor jurişti. În decursul timpului, Dreptul va strâmtora din ce în ce Filosofia, îi va invada sălile, îi va reduce prezenţa la puţine săli şi ore de curs – până s-o elimine cu totul, în anii ’90.

În reconstituirea situaţiei Facultăţii de Filosofie îmi este de ajutor volumul profesorului Gheorghe Vlăduţescu, *Filozofie şi politică, 1957-1962* (2003). În rememorarea anilor săi de studenţie, autorul oferă fapte şi situaţii care acoperă o bună parte din primul meu „cincinal” în facultate.

La început, principala catedră ideologică s-a numit Bazele marxism-leninismului, condusă de Leonte Răutu şi având în componenţă cadre de încredere: profesorii Gh. C. Stere, Sorin Toma, Constanţa Crăciun, Constantin Nicuţă şi conferenţiarii Eugen Rodan, P. Niculescu-Mizil, Vasile Dinu, P. Luchian, P.L. Penciu. Cu timpul, ea s-a divizat în Bazele marxism-leninismului, rebotezate Socialism ştiinţific, în Economie politică şi în Materialism dialectic şi istoric (cele „trei părţi constitutive ale marxismului”), suplimentate de Istoria filosofiei şi de Logică. La catedra de *Diamat* şi *Istmat* (prescurtări sovietice) figurau, din 1948, profesorii Miron Constantinescu, Nestor Ignat, Athanase

Joja, C. Ionescu-Gulian și conferențiarii Mihail Aronovici, Ion Banu, Constantin Dimitriu. Cei rămași în facultate vor migra în catedrele nou-înființate.

La sosirea mea, Facultatea avea trei secții de bază: Filosofie generală, Psihologie, Pedagogie. Un timp a figurat, ca o a patra secție, și Ziaristica.

Tot atunci existau 8 catedre (între paranteze indic șefii de catedră): Materialism dialectic și istoric (Tudor Bugnariu), Socialism științific (Leonte Tismăneanu), Economie politică (Corneliu Sabin), Istoria filosofiei (C. Ionescu-Gulian), Logica (Athanase Joja), Psihologia (Mihai Ralea), Pedagogia (Stanciu Stoian), Teoria și practica presei (Henri Dona). Vor rămâne șefi de catedră și în anii următori: Bugnariu, Gulian, Ralea (mai degrabă de formă), Stoian, Dona. În schimb, Corneliu Sabin va emigra în Israel, la conducerea catedrei fiind numit Haralambie Niculescu; iar Leonte Tismăneanu va cădea în dizgrație, ca și Pavel Țugui, după doi ani de interimat – înlocuit fiind cu adjunctul lui de până atunci de la catedră, Vasile Dinu.

Decani au fost, scurtă vreme, Athanase Joja și Nicolae Melinescu (plecat în diplomație; curând decedat). Pe vremea mea, decan era Tudor Bugnariu, cumulând șefia de catedră. A avut câțiva prodecani succesivi (Iancu Ionel și Constantin Pufan, Avram Ion și Ștefan Georgescu), după care a rămas singur la conducere. A fost schimbat, în 1965, din cauza unor „erori" politice, în realitate – cum vom vedea – atitudini verticale.

Secretarii organizației de partid au fost, pe rând, psiholoaga Tamara Dobrin și economistul Haralambie Niculescu.

Unele detalii biografice.

Comunist din ilegalitate, internat în lagărele de la Caracal și Someșeni (1940), Tudor Bugnariu a ocupat – după juristul Demeter János – funcția de primar al Clujului (1944-1945). A revenit în învățământul superior (1948), a devenit membru corespondent al Academiei (1955) și ministru adjunct al Învățământului (1956), fiind apoi trimis – disciplinar – profesor la Facultatea de Filosofie (1957). Nu era un bun vorbitor, ținea cursuri plictisitoare. Era însă stimat de cvasitotalitatea profesorilor și studenților, pentru firea sa caldă și comportamentul lui neconformist, tot mai reticent față de oficialități. Anticeaușist, va ține să salvgardeze marxismul. Colegii își amintesc cum, așezat în banca întâi din amfiteatru, nota febril întreaga desfășurare a ședințelor, luările de cuvânt și rezoluțiile. Obiceiul și l-a păstrat până la sfârșitul vieții (1988). Văduva Dorli Blaga n-a găsit, se pare, de cuviință să încredințeze acest enorm maldăr de însemnări unui redactor priceput, spre selecție, ordonare și publicare: am fi intrat în posesia unei scrupuloase mărturii despre epocă.

„Haș", după cum îl numeam pe Haralambie Niculescu, crescuse drept „copil de trupă", învățând să mânuiască toba în fanfara regimentului. A lucrat după 1944 ca activist sindical. De acolo a ajuns cadru didactic universitar la economie politică. Absolvise o școală superioară, dar fără liceu, pe care a fost mai târziu obligat – ca mulți alți oameni politici de origine socială modestă – să-l recupereze: un conferențiar universitar dând examene de școală medie! Îi răzbătea prin comportament necizelarea, cu accese de brutalitate. În fond era însă un om cumsecade, binevoitor. A salvat nu un singur student periclitat.

Câteodată renunța totuși greu la încăpățânare. (Spre mijlocul anilor ’80 ne vom ciondăni îndelung pe situația studentului Cătălin Partenie: nu voia să-i ierte dezinteresul față de majoritatea disciplinelor, inclusiv economia, în beneficiul iubirii lui timpurii pentru greaca veche; a durat până să-l înduplec să-i acorde, la reexaminare, nota de trecere și la materia sa, pentru ca viitorul specialist în Platon să obțină absolvența.) Oricum, venirea lui ca secretar de partid a fost întâmpinată cu ușurare, după Tamara Dobrin.

Aceasta din urmă nici nu merită atenție. Era o ființă resentimentară, chiar haină. Pe atunci lector la Catedra de psihologie, își urma, inflexibil, ca secretară de partid, conformismul. Chiar când părea prietenoasă năștea teamă. (Janina se cutremura de câte ori, întâlnind-o pe coridoare, o îmbrățișa afectuos.) Va avansa rapid, conferențiar și prorector, profesor la Institutul de Arte Plastice; membru supleant, apoi membru titular în Comitetul Central; în anii ’70 și ’80, vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, în foarte bune relații cu Elena Ceaușescu.

Revin la starea de atunci a Facultății.

Cursurile durau cinci ani, pe urmă au fost reduse la patru (ca, la începutul acestui secol, să ajungă, în acord cu „parcursul Bologna”, la trei).

Planul de învățământ, deși permanent modificat, era structurat, la Secția de filosofie generală, pe următoarele materii și semestre (între paranteze):

– Bazele marxism-leninismului (1-2), completat cu Istoria PMR (4), Economia politică (1-4) și Istoria doctrinelor economice (5), Materialismul dialectic (1-6) și Materialismul istoric (7-9);
– Istoria filosofiei antice și medievale (1-2), Istoria filosofiei moderne (3-5), Istoria filosofiei marxiste (6-7), Istoria filosofiei române (8-9), Critica filosofiei și sociologiei burgheze (9), Istoria religiilor și ateism (9);
– Bazele esteticii marxist-leniniste (7-8), Bazele eticii marxist-leniniste (9);
– Logica (1-3), Istoria logicii (4-5), Logica matematică (9);
– Psihologia (1-4), Pedagogia (5-6), Istoria pedagogiei (7-8), Metodologia predării științelor sociale (8);
– Bazele matematicii superioare (1-4), plus Istoria matematicii (curs facultativ, scurtă vreme), Bazele fizicii moderne (3-6), la alegere Bazele chimiei sau Bazele biologiei;
– Istoria literaturii universale (1-2), la alegere Limba greacă sau Limba latină (1-4), respectiv Limba franceză sau Limba rusă (două semestre);
– Teoria și practica presei (facultativ);
– ALA, Apărarea locală antiaeriană (1-2).

În linii mari, programa analitică o copia pe cea sovietică, parcursă de noi la Leningrad. Ca și acolo, profilul era larg. Temeiul îl asigurau cursurile de socialism, economie și filosofie marxist-leninistă. Cu ele se asociau istoriile filosofiei, logica, estetica și etica, psihologia și pedagogia (plus metodologia predării științelor sociale). Un pachet îngloba științele exacte: matematica, fizica, chimia, biologia. Erau predate literatura universală, limbi antice și moderne. Le completau cursurile facultative și instrucția militară.

Absolventul poseda un bagaj de specialitate, ideologizat în măsură variabilă și un set de cultură generală, științifică și umanistă, ambele sumare. Pe drept cuvânt, Secția era numită „generală”: generalitățile surclasau specializarea. Totuși, dacă se nimerea cineva dornic să aprofundeze vreun domeniu, putea s-o facă, transgresând limitele bibliografiilor recomandate.

(Exista, pe lângă biblioteca studențească, o alta pentru cadrele didactice, accesibilă cu timpul, pe baza aprobării speciale, și studenților din anii mari, mai ales în vederea elaborării lucrărilor de licență. Pe lângă numeroasele volume distruse în urma Reformei Învățământului, exista și un „Fond S”, special – de fapt, secret –, pe care numai în perioadele ulterioare aveai să-l poți consulta, chiar ca profesor. În acest „Fond S” erau depozitate cărți și reviste presupus incompatibile cu filosofia oficială – multe, din istoria „clasică” a domeniului, universală și autohtonă, texte fundamentale în orice învățământ normal de specialitate.)

Ne strecuram printre furci caudine. În fiecare catedră se aflau conformiști sau (cum vom afla) turnători; iar dispozițiile restrictive pogorâte de sus se succedau neîncetat.

De la mai multe facultăți am fost convocați – parcă în primăvara anului 1959 – la „303”, fostul manej regal, devenit cămin al Politehnicii, pe cheiul Dâmboviței. Ședința din amfiteatru o conducea Prim-secretarul Comitetului Orășenesc de partid, Florian Dănălache, și nu rectorul Jean Livescu, așezat și el, cuminte, în prezidiu. Dănălache și-a manifestat și cu acest prilej proverbiala incultură și brutalitate. L-a supus judecății draconice pe eminentul profesor de istorie veche D.M. Pippidi, umilindu-l peste poate. A tunat și fulgerat împotriva multor altor cadre didactice păcătuind prin atitudini adverse „liniei” oficiale. Cunoştea după ureche denumirea unor teme de curs, fără să priceapă la ce se referă. A menționat și o lecție de-a mea, dintre cele două litografiate: cum se poate să mă ocup de tragic, de așa ceva avem „noi” nevoie în epoca de construcție glorioasă pe care o parcurgem? A trecut mai departe, în aceeași manieră stupidă. Din fericire, nici principalul învinovățit la această adunare n-a pățit nimic grav, l-au lăsat să-și continue activitatea profesională.

Pericolele pândeau însă pe oricine, pentru te miri ce. Tudor Bugnariu va fi în curând sancționat în organizația noastră de partid pentru vina de a fi lăsat în bibliografia tezei de candidat în științe filosofice a Mariei Pufan, lector la Catedra de socialism științific de la Institutul de Medicină și Farmacie, titlul (!) cărții lui Lucrețiu Pătrășcanu, *Curente și tendințe în filosofia românească*. A fost doar preambulul necazurilor ce-l păşteau pe simpaticul profesor-decan.

Până în 1964 am făcut parte din Catedra de materialism dialectic și istoric, compusă din 24 de persoane. În primul meu an de încadrare la Universitate, se numărau printre ele 2 profesori, 2 conferențiari, l0 lectori, 9 asistenți, 1 preparator.

Profesori erau Tudor Bugnariu și Constantin Borgeanu; conferențiari – Paul Popovici și Ion Ianoși. Curând au fost avansați și alții din lectori în conferențiari, primul dintre ei – Henri Uschersohn.

Popovici și Uschersohn erau, alături de Bugnariu, stâlpii catedrei.

Uschersohn venise la filosofie dinspre medicină (nu era singurul). Preda, în cadrul materialismului dialectic, Teoria cunoaşterii şi a categoriilor. Era poate cel mai dogmatic membru din catedră. Ţinea cursuri penibile. Peste câţiva ani, Consiliul ştiinţific îi va respinge teza de doctorat consacrată raportului dintre materialismul dialectic şi ştiinţele particulare. După acest eşec, dar şi din cauza sprijinirii profesorului Bugnariu într-un conflict al acestuia cu autorităţile universitare (H.U. îmbina obtuzitatea profesională cu onestitatea personală), va fi transferat la Catedra de socialism ştiinţific de la Institutul Politehnic.

Popovici preda prima parte din materialismul istoric (a doua parte, Formele conştiinţei sociale, o ţinea Bugnariu). Urmase vechea Facultate de Litere şi Filosofie. Era mai instruit, dar îşi ascundea cultura, inclusiv gustul artistic, sub conformismul temeinic însuşit.

Dacă Uschersohn era un troglodit, Popovici se „reeducase” singur, din frică, într-un combatant disciplinat. Prea milosul Bugnariu îi luase însă pe ambii sub aripa lui protectoare.

Persoane mai de soi nimeriseră la Catedrele de istoria filosofiei şi de logică. Nu-i am în vedere pe şefi: academicieni, directori de institute ştiinţifice, aflaţi în graţiile conducerii superioare de partid. Gulian era distant, autoritar, patrona adversităţi între subordonaţi, care la şedinţe mai şi dădeau în clocot. Joja era mai mult absent din facultate (şi din ţară), încredinţând treburile catedrei conferenţiarilor Florian Ţuţugan, apoi Ion Didilescu (cu timpul, el însuşi profesor, şef de catedră, decan).

Un profesor pregătit, dar cam tern, Ion Banu, preda istoria filosofiei antice. Plină de vioiciune şi farmec, deşi capricioasă, tăioasă cu toţi colegii, uneori şi faţă de mine sau Janina, deşi o îndrăgeam pe faţă, lectorul Florica Neagoe instruia, cu profesionalism, istoria filosofiei moderne. A fost o agreabilă pată de culoare printre atâţia fricoşi sau morocănoşi – din păcate răpusă prematur de o boală de sânge din familia *lupus*.

Tot astfel, logica se putea mândri cu lectorul Radu Stoichiţă. Provenit dintr-o familie ilustră, cu antecedente de utecist ilegalist (după un scurt ocol la tineretul legionar – pentru care a şi fost, după 1944, suspendat un timp din partid), Stoichiţă era pe cât de bine pregătit, pe atât de neînregimentat în comportament. Lipindu-i-se faima de excentric haios, scăpa de sancţiuni ulterioare. La şedinţele organizaţiei de partid intervenţiile lui năstruşnice înseninau atmosfera îndeobşte apăsătoare. Agrea libaţiunile cu colegii. După una dintre ele, va nimeri sub o maşină. Grav afectat, va continua să predea, dar fără strălucirea de altădată.

Un timp l-am avut printre noi şi pe Henri Wald, tot lector, maestru în paradoxuri. Era un marxist neoportunist, ca şi Stoichiţă, din speţa lipsită de încrâncenare, vie, cuceritoare. Mai devreme sau mai târziu a trebuit să plătească felul său neortodox de a fi, nesupunere pentru care va fi mutat cercetător la Institutul de Logică.

Am continuat să fim prieteni cu Paul Popescu-Neveanu, conferenţiar, apoi profesor, din aceeaşi familie tolerantă de spirite. Îşi etala cu aplomb cunoştinţele de psihologie, se afla în graţiile studenţilor – şi ale studentelor! Fiind moldovean de sorginte, nici lui nu-i displăceau petrecerile abundent stropite cu vin.

Două personalităţi ştiinţifice au adus facultăţii un spor de notorietate.

Profesorul Mihai Neculce adăuga normei sale de la Facultatea de Matematică prelegerile de la noi de Bazele matematicii superioare. Era o figură aparte, în jurul căreia se întreţesuse un adevărat folclor.

Ilegalist, fusese sancţionat pe linie de partid. Motivul? În vara anului 1944 uitase în trenul spre Sibiu exemplare destinate răspândirii în Transilvania din „Memoriul universitarilor”, din aprilie 1944, cel pe care 66 de cadre didactice de vază i-l adresaseră mareşalului Antonescu, împotriva continuării războiului. Aceasta era, în orice caz, versiunea lui – Iorgu Iordan susţinând că, în realitatea mai prozaică, „Memoriul” îi fusese confiscat de către Siguranţa Statului.

Se va povesti că, sastisit de şedinţele de partid pe care, ca secretar al organizaţiei de bază la Matematică, trebuia să le conducă, la una dintre ele a inventat obligaţia ca fiecare participant să-şi prezinte carnetul de partid. Drept urmare, a început apelul: — Tovarăşe X – nu-l ai, părăseşte şedinţa; tovarăşe Y – nu-l ai, părăseşte şedinţa; iar în final: — Tovarăşe Neculce – nu-l ai – afară!

Cu figura lui deşirată, obişnuia să se lungească pe catedră şi de acolo verifica formulele scrise pe tablă de studenţi. La sfârşitul unui examen de iarnă a luat cu sine o studentă, punând-o să scrie ecuaţiile pe geamul îngheţat al troleibuzului.

Era un excentric naiv, nepriceput în tacticăriile politice. O va interpela pe Janina, cu rugămintea să-i explice înrăutăţirea relaţiilor dintre PC Chinez şi PCUS, ca şi motivul pentru care Gheorghiu-Dej înclina în favoarea lui Mao, împotriva lui Hruşciov.

Emeric Tóth sau Tóth Imre a fost invitat să ţină, în anul universitar 1959-1960, cursul facultativ de Istoria matematicii. Îmbina excelent ştiinţa, logica şi umanioarele. Era foarte cult, îşi fascina auditorii. Împovărat de nu se mai ştia câte sancţiuni de partid, pentru neînregimentare, după ce va culege recunoaşterea publică cu eseul încântător *Ahile. Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului* (1969), va reuşi să onoreze invitaţia Universităţii din Frankfurt-pe-Main, rămânând în RFG. Principalul sprijin pentru a pleca îl va primi din partea Preşedintelui Gustav Heinemann (social-democrat, ca şi Cancelarul Willy Brandt), a cărui intervenţie nu putea fi nesocotită înainte vizitei sale în România.

Janina era asistent, iar din 1962 lector suplinitor la Socialism ştiinţific. După cum am menţionat, în catedră se formase, tacit, un grup „liberal”, căutând să înmoaie rigorile programei analitice, să îi confere o substanţă comestibilă. Respectivii lungeau semestrul rezervat capitalismului, cu detalieri recente; ajungeau târziu la socialism, chiar şi atunci zăbovind la texte din „socialiştii utopici” şi Marx, din Gramsci sau Lukács. Documentele de partid le rătăceau printre alte surse. Mentorul echipei (minoritare) din catedră era Radu Florian, lui i se va datora şi elaborarea noii programe analitice, impusă cu dificultate.

Janina a condus seminare la Biologie şi Filosofie, apoi a fost titularul cursurilor la Matematică şi Fizică. În cele din urmă se va stabili, pentru lungă vreme, la Secţia de Limbi germanice, cu sediul în Strada Pitar Moş. (Ca asistentă, a avut o leafă lunară crescândă, de 1 100, 1 300, 1 400 de lei, ca lector – de 1 600 şi 1 850.)

Dintre cei pe care i-am avut inițial colegi de facultate, mulți s-au transferat la alte institute, au emigrat sau au murit de timpuriu.

Am parcurs deceniile alături de oameni îndeobște mai tineri. Unii dintre ei îmi erau studenți din primii mei ani de la Filosofie, după absolvire catedrele reținându-i ca preparatori ori asistenți.

## 62

Am fost încadrat, pe rând, în funcțiile didactice „superioare". Pe atunci, conferențiarii și profesorii ocupau, succesiv, câte trei funcții, de „suplinitor", „titular provizoriu" și „titular definitiv". Suplinitorul era încadrat pe următorul post vacant din statul de funcții, în vederea ocupării lui ulterioare prin concurs. Titularul provizoriu concura pentru acel post. Titularul definitiv obținea gradul. Procedura la „provizoriu" și „definitiv" era aceeași: îți întocmeai dosarul profesional, cu recomandări cu tot, îl dezbăteau și îl votau, întâi, Consiliul Științific al Facultății, apoi, Senatul Universității. Votul secret din Senat era decisiv.

La Filosofie, am fost conferențiar suplinitor din 1958, conferențiar titular provizoriu din 1962. (Ulterior: conferențiar titular definitiv, în 1967; profesor titular provizoriu, în 1968, profesor titular definitiv, în 1969.)

Pe măsura avansării mi-a fost mărit salariul. Fiind „cumulard", aveam 50%. Cât reprezenta? Succesiv, 675, 875, 950, 1 400 de lei. Trecând cu munca de bază la Universitate, în 1964 voi reveni la 100%: 3 000 de lei.

Deși încadrat la Catedra de filosofie, pentru estetică nu foloseam nici manualul sovietic de filosofie, elaborat de Gheorghi Aleksandrov (tipărit în 1954), nici înlocuitorul lui autohton (din 1959), cu un prim volum de „materialism dialectic" și un al doilea de „materialism istoric", având numeroși autori, conduși de Tudor Bugnariu.

Personal nu aveam să urmez nici „Programa analitică" de estetică, deși am participat la elaborarea ei (a fost publicată în *Revista Învățământului Superior*, nr. 1-2 din 1962, și semnată de prof. N. Moraru, conf. I. Ianoși, lectorii G. Bălan, A. Strihan, I. Toboșaru, Ana-Maria Cordescu).

În mare măsură îmi improvizam cursul, avansând lent spre articularea lui.

Plăteam tributul cuvenit prescripțiilor sacrosancte. Încadram arta printre „formele conștiinței sociale", cu „relativa ei independență" față de factorii economici și politici. Accentuam „determinismul social" propriu diverselor epoci și curente. Urmăream mai mult „conținutul de idei" decât „forma artistică". Relevam atributele obligatorii ale artei preconizate: „caracterul popular" (*narodnost'*) și „principiul partinității" (*parti[i]nost'*).

Mai dezinvolt înfățișam „categoriile estetice": frumosul, sublimul, tragicul, comicul, cu subspeciile lor. La Editura Învățământului am și publicat amintitele lecții, una despre tragic, alta despre sublim. (Mă ispitea gândul să dezvolt, într-o carte, tragicul. Sublimul chiar mă va preocupa îndelung, mai întâi prin „romanul monumental", apoi de sine stătător, într-o trilogie.)

O primă jumătate din curs o dedicam istoriei esteticii. Urcam încet pe firul istoriei, de la Platon și Aristotel, prin premoderni și moderni, până în secolele al XIX-lea și XX. Din ultimele segmente nu aveam la îndemână decât traduceri puține și lacunare.

(Prima breșă extraordinară, traducerea tratatelor lui Hegel, o va patrona D.D. Roșca. Ea va debuta, în 1962, cu *Logica*, numită „Logica mică”, tălmăcită de Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță. Vor urma celelalte lucrări, dintre care câte două volume din *Prelegeri de istoria filosofiei*, în 1963-1964, și *Prelegeri de estetică*, în 1966, ambele traduse de către D.D. Roșca.)

Esteticienii români se aflau sub obroc. Chiar și atitudinea față de socialistul C. Dobrogeanu-Gherea trecuse de la recunoaștere la ostracizare. Titu Maiorescu nici nu putea fi invocat – până la disputa din 1963, găzduită, în principal, de *Viața Românească*.

(Deschiderea o va iniția Liviu Rusu, cu „Însemnări despre Titu Maiorescu”, în numărul din mai. De pe poziții inflexibile îi va replica, în *Contemporanul* din iunie, C. Ionescu-Gulian cu „Valorificarea critică și necritică a lui Titu Maiorescu”. În *Viața Românească* din august, Tudor Vianu i se va ralia lui Rusu, prin „Înțelegerea lui Maiorescu”. În aceeași revistă vor adopta poziții ambigue, în august, Horia Bratu, prin „Titu Maiorescu”; în septembrie, Paul Cornea, prin „Titu Maiorescu și pașoptismul”; în decembrie, Paul Georgescu, prin „Titu Maiorescu – critic literar”.)

Gânditorii de seamă din secolul XX erau prohibiți, cu deosebire Lucian Blaga. Nu era pomenit nici vechiul social-democrat și raționalist convins Mircea Florian, izgonit din facultate și ducându-și traiul ca umil cercetător la Institutul de Filosofie. Tudor Vianu publica studii de literatură națională, universală, comparată, după primii ani postbelici nu se mai ocupa de filosofia artei. Voi contribui la tipărirea postumă a scrierilor sale din domeniul esteticii.

Un semnal paralel de înseninare prudentă a atmosferei universitare îl va reprezenta și înființarea Catedrei de etică și estetică (în octombrie 1964). Mi se va încredința șefia ei. Vor migra atunci la noi, de la Catedra de filosofie: conferențiarul Nicolae Bellu, lectorii Maria Costiner și Gheorghe Stroia, asistenta Nina Nicolaeva Mărgineanu, preparatorii Cătălin Zamfir și Mariana Ionescu (ulterior Turbăceanu). Bellu, Costiner și Zamfir se ocupau de etică; eu, Stroia, Nicolaeva și Ionescu – de estetică. Costiner și Zamfir vor părăsi catedra, în locul lor venind alții.

Toate acestea aveau să se petreacă însă către mijlocul anilor ’60. Înaintea lor nu prea aveam ce bibliografie de specialitate să le recomand studenților. Mă descurcam cum puteam. La drept vorbind, estetica nu constituia o prioritate nici la Institutul de Teatru, nici la Facultatea de Filosofie. Totuși, studenții păreau să-mi agreeze cursurile. Deși retroactiv lăudate de unii, mi-am dat seama cu timpul de naivitățile și deficiențele lor.

Predam în anul IV la Filosofie generală. O urmau anual 40-50 de studenți, de regulă cam tot atâția cât la secțiile însumate de Pedagogie (20-25) și Psihologie (15-20).

În anii universitari 1958-1965 am avut ca studenţi la zi destul de mulţi viitori colegi cadre didactice, specialişti în filosofie teoretică, istoria filosofiei, logică. Îi numesc doar pe câţiva, în ordinea absolvenţei: Petre Bieltz, Gheorghe Cazan, Drăgan Stoianovici; Vasile Tonoiu, Gheorghe Vlăduţescu, Cătălin Zamfir; Ion Stepanescu; Ilie Pîrvu; Marin Ţurlea. Dintre filosofii împliniţi în alte locuri de muncă îl amintesc pe Alexandru Surdu, apoi pe Marin Diaconu, Gheorghiţă Geană, Gabriel Liiceanu şi Victor Maşek, din aceeaşi promoţie.

Îmi revenea să-i examinez la disciplina mea şi pe studenţii de la fără frecvenţă, în număr mare la Filosofie generală, anual 50-60-70.

(Am aflat şi cât de umflată fusese, în anii '50, fără frecvenţa la Ziaristică. An de an ajunsese la câteva sute. Motivul era clar: activiştii şi ziariştii fără studii superioare voiau să obţină o patalama. În lista pe care am consultat-o figurează, în promoţia 1954-1955, şi un Nicolae Moraru. Să fi fost şeful meu de catedră?!)

Am predat în aceşti ani şi la Facultatea de Filologie, în trei etape.

În anul universitar 1959-1960 am ţinut un curs obligatoriu de estetică, timp de două semestre, la Grupa de critică literară (seminare: Nina Nicolaeva).

Materia a devenit ulterior facultativă pentru toţi studenţii filologi. Prelegerile le ţineam la „Rectorat 3", unde se prezentaseră principalele cursuri ideologice pentru studenţii mai multor facultăţi. Se numea astfel, întrucât Rectoratul Universităţii se mai afla la parterul clădirii vechi, cu intrarea din piaţa cu statuile unor oameni de cultură şi monumentul ecvestru al lui Mihai Viteazul – de unde se va muta în noul edificiu al Facultăţii de Drept. Urcam scările abrupte până la enormul amfiteatru de sub acoperiş, iarna – friguros, vara – dogoritor.

În cele din urmă, locul de predare a esteticii a ajuns amfiteatrul „Odobescu", la parterul clădirii Facultăţii de Filologie, de pe Strada Edgar Quinet. Cursurile de aici aveam să le ţin în tandem cu Gheorghe Stroia, rămas activist la CC şi după plecarea mea. Nu reuşesc să disociez cu exactitate seriile mele şi ale lui din aceiaşi ani. Dintre scriitorii realizaţi, doar unii cunoscuţi mi-au precizat cu cine anume urmaseră estetica.

De aceea, mă mulţumesc să spicuiesc numele câtorva absolvenţi succesivi, începând cu 1958 (an în care cu siguranţă nu predam încă la Română) şi până în 1965. Ei nu necesită comentarii: Gabriel Dimisianu, Nicolae Velea; Cezar Baltag; Nicolae Manolescu, Mircea Martin, Mihai Zamfir; Gelu Ionescu; Damian Necula, Magdalena Popescu-Bedrosian. (În următorii ani vor absolvi facultatea Dana Dumitriu, Gabriela Melinescu, Constanţa Buzea.)

Mărturiile aduse de David Esrig şi Ana-Maria Narti le-am citat. Acum mă opresc la alte două, din partea profesorilor universitari, unul filosof, altul filolog.

În scrupulosul său volum de reconstituiri, care m-a ghidat în aceste pagini, Gheorghe Vlăduţescu se referă şi la cursul meu de estetică. O dată succint: „Ion Banu nu avea harisma lui Radu Stoichiţă sau a lui Ion Ianoşi [...]" (p. 103); altă dată, mai pe larg (pp. 139-140). După detalierea Programei analitice amintite mai sus, scrie:

> [...] Reper moral şi profesional, pentru Ion Ianoşi, Tudor Vianu i-a fost şi şansa, şi salvarea. Şi prin Ianoşi, pentru atâtea generaţii de studenţi.

> Nu zic că Ion Ianoşi nu se ţinea de programă; zic doar că n-o urma în spiritul ei, dacă aceasta chiar avea [spirit]. Trecând de la o temă la alta, înlăuntrul fiecăreia, făcea estetică. Nu explicit (sau riguros) filozofică, ci una cu filozofie implicită. Cine putea să-i găsească nod în papură pentru aceea că zăbovea în analiza de „cazuri"? Oricând, Ion Ianoşi ar fi replicat că nu ai cum să faci estetică fără artă. Doar nu înveţi să înoţi fără apă.
> Procedeul era şi de circumstanţă dar şi, în lungă durată, de apropiere, prin exersare, de estetica filozofică, pe care în anii următori avea s-o practice tot mai mult, mai cu aplicaţie, mai cu ştiinţa construcţiei. De-a lungul timpului, fiind şi înainte de 1989 în aceeaşi catedră (prin comasări) şi după la *Istoria filozofiei şi filozofia culturii*, am putut să-l cunosc din ce în ce mai bine. A fost şi este încă unul dintre cei mai de seamă profesori ai Facultăţii de Filozofie de după 1948 şi de după 1989.

(Apoi Gheorghe Vlăduţescu invocă atacurile „postdecembriste" pătimaşe la adresa mea.)

La o reuniune consacrată mie de la „Clubul Ideea Europeană", alături de Nicolae Breban, Aura Christi, Gabriel Dimisianu, Adrian-Paul Iliescu, a vorbit şi Mircea Martin, între altele aducându-şi aminte de cursul meu de estetică. Iată pasajul în cauză (din revista *Contemporanul*, decembrie 2005, p. 20):

> Este adevărat, am fost studentul domnului Ion Ianoşi acum multă vreme, într-o epocă care s-ar putea ca acum să ne pară din ce în ce mai neverosimilă; cel puţin mie, deşi am parcurs-o, mi se pare din ce în ce mai neverosimilă. Mi-a fost profesor în 1959, eram pe atunci în anul III de facultate, şi am urmat un curs ţinut de domnia sa, intitulat „Bazele esteticii marxist-leniniste". Din fericire, acel curs începea cu o istorie a esteticii. Nu ştiu dacă era chiar aceasta programa analitică, dar ştiu că mai mult de jumătate din acest curs a fost unul de istorie a esteticii, care începea cu Platon şi se încheia cu Hegel, până ajungea la Marx, prezentat mult mai interesant decât până atunci: un Marx al cărui miez intelectual era stabilit în manuscrisele din tinereţe şi cu un accent care cădea pe însuşirea estetică a lumii. Din păcate, am şi o amintire neplăcută, cursul se încheia cu patru ore, deci cu două cursuri, ţinute unul după altul despre nimic altceva decât despre „Organizaţia de partid şi literatura de partid" de Vladimir Ilici Lenin. Este vorba de un text pe care, recunosc de atunci – deşi eram la rândul meu îndoctrinat, pe alocuri chiar convins – l-am considerat imposibil, nedigerabil, nociv pentru literatură, infam. Recunosc că, ascultându-l pe profesor, văzând câtă inteligenţă consuma în această analiză – o adevărată hermeneutică, aplicată acelui text derizoriu, lamentabil, penibil din punct de vedere intelectual – am suferit; şi domnul Ianoşi îşi aminteşte că şi în continuare, până la sfârşitul anilor '80, disputa noastră în legătură cu Lenin a continuat.
> Asta a fost o primă întâlnire cu domnul Ianoşi. Ne-am mai revăzut apoi la diferite agape studenţeşti unde am avut surpriza plăcută să-l văd dansând, dansând chiar pe stradă cu studentele – şi cu doamna Ianoşi de altfel –; pe atunci nu ştiu cât aveau dumnealor, 40-45 de ani, mie mi se păreau bătrâni: erau amândoi nişte profesori extrem de apropiaţi de studenţi şi foarte iubiţi probabil de studenţi. Studenţii nu invitau pe oricine la agapele lor. Apoi ne-am împrietenit la sfârşitul anilor '70; am fost foarte apropiaţi, eu îl consider unul dintre bunii mei prieteni. Încerc în continuare să nu ţin seama de asta, ca să nu cad într-un subiectivism prea acuzat.

Nu mă pot abține de la observații.

În acea vreme timpurie nu cred să fi avut „carismă”; dar mă onorează asocierea cu Radu Stoichiță.

E relevant cum filosoful găsește că am accentuat mai degrabă arta, iar filologul – că m-am ocupat îndeosebi de estetica filosofică, premarxistă și marxistă. (Ca în bancul cu Jean-Paul Sartre, pe care filosofii îl cred scriitor, iar scriitorii – filosof.)

Mircea Martin mi-a reamintit acele agape pe care, la Limbile Germanice, le organizau absolventele și absolvenții (ordinea invocării ține de precumpănirea fetelor, nu de „corectitudinea politică”). Ne aflam la începutul anilor ’70, deci la vârsta indicată. Mircea, Janina și cu mine ne predam materiile, cot la cot, în fața studenților de la engleză, germană, limbi scandinave.

Printre profesorii lor de vază se numărau, la engleză, Leon Levițchi și Dan Duțescu, la germană, Jean Livescu și Mihai Izbășescu.

La seratele dansante participau lectorii angliști Aurel Preda și Geta Dimitriu, dar și cadre didactice ajutătoare, de la alte facultăți.

Studentele din anii mari intonau cântece licențioase. Țin minte unul: „*Oh Mister Roger do not touch me*”, cu succesive scurtări: „*Oh Mister Roger, do not touch*”, „*Oh Mister Roger do not*”, „*Oh Mister Roger do*”, „*Oh Mister Roger*”, „*Oh Mister*”, „*Oh*” – cu o corespunzătoare modulare senzuală a vocii.

Despre curs. E adevărat că acordam un spațiu extins istoriei esteticii: era modul la îndemână de a conferi oarece substanță prelegerilor.

Tot astfel, a mă opri la tânărul Marx, mai ales la [*Manuscrise economico--filosofice din 1844*], împrospăta imaginea standard oferită de cursurile de științe sociale și o focaliza pe enunțuri relevante și pentru artă sau estetică – în cazul unui gânditor care nu pretinsese vreodată că ar fi estetician.

Articolul „Parti[i]naia organizați[i]a i parti[i]naia literatura” (Organizația de partid și literatura de partid) Lenin l-a publicat după întoarcerea din străinătate la Petersburg, pe 13 noiembrie 1905, în ziarul bolșevic legal *Novaia jizn’* (*Viața nouă*), unde a tipărit în total 13 articole.

Nu am nici o îndoială că, la acele două cursuri, m-am conformat poncifelor vremii. Atunci nu realizam caracterul lor *stalinist*. În fapt, un articol oarecare purtând amprenta revoluției din 1905, scris în intervalul dintre luptele de stradă din octombrie și decembrie, nu ar fi trebuit transpus ca directivă pentru viitor; cu atât mai puțin – extins asupra întregii literaturi *artistice*. Pe viitor, Lenin nici nu avea să-l extrapoleze astfel. Abia după moartea lui a fost transformat în literă de evanghelie, de către Stalin, Jdanov, acoliții și urmașii lor.

Din titlul articolului ar fi trebuit să fie clară adresa inițială: publicistica (nu beletristica) „partinică”, legată de „organizația de partid”, tipărită în organe de presă ale partidului. De altfel, chiar și față de acest obiectiv, al „controlului de partid”, în text apăreau delimitări: „Libertatea cuvântului și a presei trebuie să fie deplină. Dar vezi că și libertatea de asociere trebuie să fie deplină”. „Fiecare este liber să scrie și să vorbească tot ce poftește, fără cea mai mică îngrădire.” Dar și „fiecare uniune liberă (inclusiv partidul) este liberă să nu tolereze pe acei membri care se folosesc de firma partidului

pentru a propovădui concepții antipartinice”. Vizați erau (corect sau incorect, n-are acum relevanță) intelectuali ai partidului situați pe alte poziții decât cele preconizate de Lenin și care își făceau publice opiniile prin intermediul presei de partid. Pe scurt, tăișul era *publicistic* și *intrapartinic*.

Nu-i mai puțin adevărat că, în atmosfera încinsă din 1905, articolul putea fi receptat ca un atac la adresa *oricărei* libertăți de exprimare, inclusiv artistice. Așa a reacționat de îndată, pe 15 noiembrie, poetul Valeri Briusov, în articolul „Libertatea cuvântului”, unde apăra libertatea „*absolută*” a creației.

Cuvintele de ocară rostite de Mircea Martin („imposibil”, „nedigerabil”, „nociv”, „infam” – „derizoriu”, „lamentabil”, „penibil”), deși prea multe, se potrivesc felului în care articolul a fost manipulat atât extensiv, cât și funcțional; de bună seamă, se potrivesc și modului în care l-am disecat la curs.

## 63

În primăvară sau la început de vară 1958, CC al PMR s-a mutat în centru. Noul sediu, din Piața Palatului, fusese ocupat de Ministerul de Interne. Acum găzduia conducerea superioară și aparatul central de partid.

O știm bine, moderna clădire paralelipipedică. Era mărginită pe o latură de Biblioteca Centrală Universitară (care va fi mistuită de flăcări la revoluția din 1989 și reconstruită anevoios). De la ferestrele care dădeau spre piață se vedeau, în față, Biserica Crețulescu și, puțin mai la dreapta, Palatul, rebotezat din Regal în al Republicii.

Sediul avea patru intrări.

Prin intrarea *A*, cea din față, aveau acces numai conducătorii supremi: Gheorghe Gheorghiu-Dej, membrii Biroului Politic (11 titulari, 4 supleanți) și Secretarii CC (4). Această intrare principală Ceaușescu și-o va rezerva exclusiv sieși și consoartei Elena.

Pe Onești, străduța laterală care lega Piața Palatului de Bulevardul Bălcescu (acum, Strada Demetru I. Dobrescu), era situată intrarea *B*. Aici se intra la Secțiile Gospodăria de Partid și Administrativ-Politică, la Direcțiile Economică și Treburile Cancelariei CC. Lângă *B*, pe colțul ce dădea spre clădirea mai modestă a CC al UTM, activiștii puteau coborî, în pauza de prânz, la bufetul sediului, unde li se serveau și câteva mâncăruri calde, ciorbe, pârjoale, salate. Celor sus-puși, chelnerii le aduceau, la apelul telefonic al secretarelor, mâncarea în birouri sau în camerele anexe.

Pe latura opusă (în prezent, Intrarea Cristian Popișteanu) se aflau porțile *C* și *D*. Prin *C*, aproape de colțul din față, se ajungea la Direcția Organizatorică sau la Direcția de Propagandă și Cultură. În spate, intrarea *D* se deschidea către Secția Relații Externe și Comisia Controlului de Partid. Vizavi de *D*, o clădire paralelă, de un etaj, găzduia „Informațiile”, de unde unii invitați mai acătării își ridicau, pe baza listelor zilnice, biletul de intrare în sediu, iar ceilalți așteptau, într-o cameră de primire, până când activistul domeniului

dat sosea să le asculte păsurile. Institutul de Istoria Partidului avea birouri în aceeași clădire-vagon, înainte de Informații.

Noi, cei din Secția de Știință și Cultură, intram prin poarta *C*. Prezentam legitimația cu poză ofițerului de securitate, îndeobște cu grad de locotenent, și urcam cu liftul la etajul IV. Din micul hol de la ieșirea din lift puteam intra, drept în față, în biroul unuia dintre adjuncți, puțin mai la dreapta – în anticamera și biroul șefului de Secție. Șeful și secretara lui erau în continuare Pavel Țugui și Stela Panduru. În locul lui Virgil Florea, adjunct pentru literatură și arte fusese numit Ionel Roșianu, după cum am mai spus, fiul ilegalistului Mihail Roșianu, membru în CC. Adjunct pentru științe rămăsese Vasile Dinu.

Sectoarele își aveau birourile pe coridoarele deschise în ambele direcții. În prelungirea lor, la stânga, era situată Secția de Învățământ, la dreapta – Secția de Propagandă, la început Sectorul presă, apoi, după ce coridorul intra în linie dreaptă, celelalte. (Pe la mijlocul coridorului, pe partea stânga, dacă veneai dinspre secția noastră, se afla sala încăpătoare de ședințe, unde eram convocați, din când în când, toți instructorii direcției.)

În aprilie, Secția de Știință și Cultură fusese din nou reorganizată: editurile, până atunci atașate fiecărui domeniu, se mutaseră, ca sector distinct, la Propagandă. De la științe sociale îl trimiseseră să conducă editurile pe Constantin Drăgoescu – nu după multă vreme adus înapoi, ca șef al Sectorului de literatură.

Reamintesc: direcția avea trei secții, fiecare cu sectoarele ei.

Leonte Răutu conducea Direcția de Propagandă și Cultură. (Avea biroul la un etaj inferior, mai aproape de intrarea *B*; cel chemat cobora cu un lift special, din interior; de regulă, nu îi convoca pe instructorii de rând; personal nu am fost niciodată chemat; aveam să-l văd numai în amintita sală de ședințe, prezidând câte o adunare.)

Paul Niculescu-Mizil, Pavel Țugui și Costin Nădejde conduceau Secțiile de Propagandă și Agitație, Știință și Cultură, Învățământ (preuniversitar).

În Secția de Știință și Cultură se aflau Sectoarele de științe ale naturii, științe medicale, științe sociale, învățământ superior, arte, literatură. S-au perindat în fruntea lor câțiva profesioniști și mulți amatori. Unii vor ajunge profesori la institute de învățământ superior, directori de institute sau clinici, redactori-șefi de reviste; restul se va cufunda în anonimatul din care răsărise.

Literatura, în interimatul dintre plecarea lui Ștefan Gheorghiu și venirea lui Constantin Drăgoescu, au condus-o (cu numire sau prin delegare?) Tiberiu Utan, apoi Gheorghe Stroia. Alexandru Simion și cu mine le eram subalterni. De obicei ne aflam în sector trei persoane ori trei plus unul. Aveau să treacă pe la noi, fulgerător, și alții: către finalul perioadei mele, Gheorghe Achiței (curând plecat la aspirantura moscovită) sau Ion Vlad (în trecere de la lectoratul din Beijing la munca didactică de la Cluj).

Gheorghiu, Stroia, Drăgoescu proveneau din clasa muncitoare; ca, de altfel și Simion. Dar acesta din urmă și Utan absolviseră, în 1954, Institutul de Literatură „Maksim Gorki” și, la întoarcerea de la Moscova, deveniseră instructori CC. Unul se va afirma ca poet, celălalt va publica romane. Utan, Simion și cu mine eram considerați „specialiștii” sectorului.

În principal ei doi țineau legătura cu revistele literare românești și cu secretarii Uniunii Scriitorilor. Mie îmi reveneau în continuare treburile culturii „naționalităților conlocuitoare”, precumpănitor revistele în maghiară și germană, ajutător literatura sârbă, ucraineană și idiș, de astă dată fără să cunosc limbile respective.

Comisia de partid pentru „minoritățile naționale” s-a desființat în 1959. De atunci se ocupa de problemele lor un colectiv de pe lângă Secretariatul CC, condus de Nicolae Ceaușescu și Leonte Răutu. În treburile minoritare continuau să fie prezenți Fazekas János, din partea Secretariatului, și Gere Mihály, unul dintre adjuncții Secției de Propagandă și Agitație. Pe Fazekas nu mai aveam să-l revăd, Gere îmi solicita rareori „expertiza”.

De obicei lucram de capul meu, comunicându-mi opiniile lui Roșianu sau Țugui. Urmăream săptămânalul clujean *Utunk*, condus din 1956 de criticul literar Földes László, adjunct fiindu-i poetul Létay Lajos, avansat în locul lui în 1959. (După cum am arătat, colaboram deseori la revistă cu articole, prin intermediul criticului literar Marosi Péter.) Uneori mi se cerea să parcurg texte ce urmau să apară sau deja apărute în revista lunară socioculturală, tot de la Cluj, *Korunk* (din 1957, redactor-șef era Gáll Ernő). Parcurgeam constant revista lunară din Tg. Mureș, singura aflată integral în subordinea Uniunii Scriitorilor, *Igaz Szó*, condusă nominal de prozatorul Kovács György (altul decât actorul cu același nume și prenume), iar din umbră – de Hajdu Győző, înscăunat în fotoliul de redactor-șef în 1963.

Romancierul Kovács György se afla în cele mai înalte grații, ca membru CC (din decembrie 1955). Létay Lajos va accede și el în CC, ca supleant (1965) și titular (1969), totodată vicepreședinte, apoi secretar al Uniunii Scriitorilor. Hajdu Győző era un personaj ocult al vieții literare maghiare, care trăgea multe sfori din umbră. Gáll Ernő, profesor universitar la „Bolyai” și „Babeș-Bolyai”, activa mai degrabă în domeniul științelor sociale decât în literatură.

Pe atunci, printre scriitorii maghiari de seamă, dintre vârstnici, se mai numărau: Nagy István, comunist ilegalist, exclus (1952) și reprimit (1954) în partid, director onorific la *Utunk* (1956-1957), autor de romane muncitorești (*Oltyánok unokái – Nepoții oltenilor*, *A legmagasabb hőfokon – La cea mai înaltă tensiune* și altele); Asztalos István, prozator tot de orientare proletar-socialistă (romanul *Szél fuvatlan nem indul*, aproximativ *Vântul nu pornește din senin*); poeții Horváth Imre, Horváth István, Kiss Jenő, Méliusz József, Szemlér Ferenc; traducătorul de poezie Franyó Zoltán; publiciștii Balogh Edgár, Csehi Gyula, Kacsó Sándor.

Dintre generațiile tinere se făceau remarcați: Bajor Andor, Bodor Pál, Deák Tamás, Domokos Géza, Fodor Sándor, Gálfalvi Zsolt, Hornyák József, Huszár Sándor, Kányádi Sándor, Majtényi Erik, Mikó Ervin, Páll Árpád, Panek Zoltán, Papp Ferenc, Szabó Gyula, Szász János, Székely János, Szőcs István, Sütő András.

Și pe unii, și pe alții îi cunoșteam, îndeaproape sau din vedere. Îi întâlneam la Cluj, Tg. Mureș, București. Știam, în linii mari, avatarurile prin care mulți dintre ei trecuseră: detenții, excluderi, marginalizări. Le urmăream scrierile,

mai ales pe cele din revistele de care răspundeam. Când mi se solicitau referate, căutam să le întocmesc cât mai favorabile autorilor.

Am trăit una dintre nevrozele cele mai apăsătoare cu prietenul meu Földes László. Cu șase ani mai vârstnic decât mine, începuse, pe când eu mă mai aflam la studii, să predea estetica la Artele Plastice și Conservatorul de Muzică din Cluj. În paralel, condusese filiala Editurii de Stat pentru Literatură și Artă. Pe urmă, în atmosfera aparent permisivă din 1956, a fost numit redactor-șef la *Utunk*. Se devota revistei, îi moderniza profilul, era doldora de proiecte, lucra într-un ritm drăcesc; dar nu manifesta prudența cuvenită, dădea frâu liber gurii, se livra cu ușurință și cui nu ar fi trebuit.

Plata pentru nesupunere a venit după doi ani. Rivalitatea dintre *Igaz Szó* și *Utunk* i-a îndemnat pe unii colegi din Tg. Mureș să-i sape groapa. Sub bagheta lui Hajdu Győző, i-au întocmit un dosar voluminos, cu referate multe și ample, toate dezastruoase. Principala învinuire: în săptămânile fierbinți ale „contrarevoluției" ungare, la petreceri nocturne, Földes nu numai că se solidarizase cu budapestanii revoltați, dar chiar proferase injurii la adresa „Tovarășului", în așteptarea debarcării acestuia din fruntea PMR.

Turnătorii au trimis dosarul conducerii superioare, care ni l-a transmis nouă. Ca răspunzător pentru literatura maghiară, l-am primit spre lectură, fără să mi se ceară vreun punct de vedere. Mă îngrozea ticăloșia comisă, fără să pot interveni pentru contracararea ei. Janina își amintește că am luat dosarul acasă, l-a văzut și ea, înseamnă că delațiunile fuseseră ticluite în românește. Autorilor nu li s-a reproșat că au participat și ei la acele chefuri, de bună seamă cu opinii similare, în orice caz făcând timp de doi ani uitate „ereziile" enunțate. (Scriitorul cel mai prestigios dintre ticluitorii referatelor denunțătoare, Sütő András, avea să se căiască, după multă vreme, pentru fapta sa, chiar în fața victimei.)

Nicolae Ceaușescu și Dumitru Coliu, mai-mari peste Organele de Partid și Comisia Centrală de Control, l-au însărcinat pe Pavel Țugui cu sancționarea vinovatului. M-a luat cu el la Cluj. A convocat ședința organizației de bază din care făcea parte Földes, a mimat discuția asupra culpei lui (fără să precizeze de unde o cunoaște). Prestabilitul s-a făptuit: cei prezenți au decis, prin ridicare de mâini, excluderea din partid. Stăteam într-un colț, mut și rușinat.

Eliminarea din fruntea revistei s-a produs pe loc. Dreptul la publicare i-a fost suspendat. Secretarul Clujului, Vasile Vaida, i-a permis totuși – desigur, cu acordul centrului – să continue predarea esteticii la Institutele de artă.

Nici atunci, nici ulterior, „Laci" nu m-a socotit părtaș la marginalizarea lui. Știa că n-am fost, vorba leninistă, decât „o rotiță și un șurub" într-un angrenaj implacabil. Într-o ulterioară vizită clujeană mă va invita la un curs. De fiecare dată când mă va găzdui mama, soții Földes veneau să mă întâlnească sau mergeam eu în locuința lor apropiată, dintr-un bloc de pe malul Someșului. Deși cu retribuția de conferențiar suficientă pentru supraviețuirea familiei, el nu se putea aduna să-și scrie proiectata carte despre tragic. Se pierdea în discuții, se refugia în amantlâcuri.

Mária, dezmierdată „Marica" (citește Marița), i le trecea cu vederea, îl proteja aproape matern. Fusese deportată, mama ei o salvase în lagărul de

exterminare. Teribila experiență îi șubrezise psihicul, dar îi și potența talentul. În contrast cu debusolarea lui, Marica elabora o dramă după alta, de calitate tot mai certă. Din acei ani datează *Hétköznapok* (*Zile lucrătoare*) și *Hölgy a barrakkban*, *„Romain Gary ötlete alapján”* (*Doamnă în baracă*, *„Pe baza unei idei de Romain Gary”*). Ulterior am citit cele cinci piese strânse în volumul *A hetedik az áruló* (*Al șaptelea e trădătorul*). Dramele i-au fost publicate, puse în scenă, lăudate. Și, în dezordinea din căminul lor, își creștea fiul din prima căsătorie (cu regizorul de film, mutat la București, Gabriel/Gábor/Gabi Barta) și fiica dintr-a doua, cu Laci.

Mai vârstnică decât mine cu trei ani, era prietena devotată a mamei mele. Îi povestea toate câte i se întâmplaseră, printre altele și cum îl scăpase pe Laci de șantajul Securității. Obținând o audiență în sediul acesteia, din spatele Catedralei Ortodoxe, începuse să țipe din gură de șarpe: să-i lase soțul în pace, altminteri le va face numai zile fripte. Auzindu-i urletele, trecătorii începuseră să se oprească sub ferestrele temutei instituții – până când șeful a implorat-o să tacă și totul va fi în ordine. Spectacolul, pus la cale cu știutul ei simț teatral, își atinsese scopul: nici un securist nu avea să-i mai sâcâie bărbatul!

L-am tot îndemnat pe Laci să lucreze, îi tot repetam că sigur va putea în curând să-și editeze manuscrisele. Am întreprins câteva demersuri spre a i se reacorda dreptul la publicare: zadarnic. Dezlegarea sperată a venit în cadrul amnistierilor generale către mijlocul anilor ’60. Aflând vestea, i-am telefonat în aceeași seară și, negăsindu-l acasă, am rugat-o pe mama să-l sune până va da de el. Efectul știrii a fost devastator. S-a prăbușit, căci nu avea în sertar nici un text demn de a fi tipărit. S-a liniștit lent, a început să scrie articole. Dar nu avansa cu volumul despre tragic, pe care dorea să-l scrie ca lucrare de doctorat. M-a ales pe mine conducător științific, dar nu a susținut nici măcar examenele preliminare de doctorantură. Între timp, din 1970, l-au numit adjunctul redactorului-șef Huszár Sándor la revista culturală din București *A Hét* (*Săptămâna* de limbă maghiară). Mutat la București, ne vedeam des.

Toate acestea țin însă de viitor; ca și chinuitoarea lui moarte de un cancer la plămân, în iunie 1973; ca și emigrarea copiilor în Israel, fiul angajându-se muncitor, fiica măritându-se cu un campion de bridge; ca și sfârșitul mamei lor, care i-a urmat la Tel Aviv, dar se va sinucide în decembrie 1976, aruncându-se de la ultimul etaj al blocului unde locuia. Tragedia deportatei cu nervii ferfeniță, incapabilă să se adapteze! Intrarea în normalitate i-o oferise literatura. Dar era o șansă trecătoare.

Dimpotrivă, prietena ei, tot fostă deportată, s-a salvat statornic prin scris.

La Cluj, în studenție, o întâlnisem sub numele ei real, ca Harsányi Zimra. O revedeam acum, în București, purtând pseudonimul Novák Anna, Ana Novac. Scria în maghiară și română. Nu am fost niciodată apropiați. Am auzit de ea la secție, întâi de bine, apoi de rău. Voi afla ulterior de întregul parcurs.

S-a născut în 1929 la Oradea. Era adolescentă când au deportat-o în Polonia ocupată. A fost deținută șase luni la Auschwitz și Płaszow. I-au pierit tatăl, mama și fratele. Ea a supraviețuit în chip miraculos.

Acum se dedica dramaturgiei, obsedată tot de Holocaust. În anii detensionării situației, i s-au publicat și pus în scenă câteva drame. S-a numărat printre laureații Premiului de Stat din 1955: clasa I – Marin Preda (*Moromeții*), Nagy István (*La cea mai înaltă tensiune*), Petru Dumitriu (*Pasărea furtunii*); clasa a II-a – Szabédi László (*Versuri*), Victor Tulbure (*Laudă patriei*), Horia Lovinescu (*Citadela sfărâmată*); clasa a III-a – Ana Novac (*Preludiu* și *Familia Kovács*).

A.N. a fost măritată, întâi, cu prozatorul de limbă germană Paul Schuster: o „bombă" a Bucureștiului literar ca o supraviețuitoare de lagăr nazist și un fost membru în *Hitlerjugend* să se căsătorească; apoi, cu profesorul universitar de matematică Liviu Solomon, evreu de astă dată. (Fusese studentul lui Dan Barbilian. Susținuse aspirantura în mecanică la Moscova. Acum lucra la Catedra de mecanică a Facultății de Matematică. Apropiații îl numeau „Pusi". Va emigra în Franța.)

Hărțuită din ce în ce pe măsura reînăspririi situației politice interne, A.N. a ales emigrarea, separat, dar în paralel cu foștii ei soți. Prin Ungaria a ajuns în Germania, din 1969 s-a stabilit la Paris. Mi s-a relatat că a trăit într-o garsonieră modestă, din indemnizația lunară, primită din partea RFG, pentru suferințele ei din lagăr și exterminarea familiei. Treptat, a cunoscut notorietatea literară. A avut succes internațional, mai ales cu jurnalul ei din Auschwitz, unica mărturie de acest fel scrisă în maghiară, tradusă în multe limbi. Ediția de la Julliard, *Les Beaux jours de ma jeunesse* (1968 și reeditări), a fost publicată în traducere românească sub titlul *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele* (2004), fără ecou.

Două vieți asemănătoare, cu deznodământ diferit. Și Marica, și Zimra erau de o sensibilitate bolnăvicioasă, nervoase, agitate, uneori greu suportabile. Nu pricepea chinurile pe care le înduraseră cine le reproșa revărsarea împătimirii, ieșirile intempestive, crizele de isterie. Lui Marica niciodată nu i-am reproșat nimic, nici în sinea mea. Felul de a fi, *selfish*, al Zimrei mă cam enerva, în rarele prilejuri când ne întâlneam – ce-i drept, fără să-i cunosc în detalii evenimentele teribile de viață.

La Cluj mergeam des. Aveam de fiecare dată întâlniri cu intelectuali maghiari: redactori, scriitori, oameni de teatru, profesori universitari.

Mă ocupam și de cultura minorității germane.

Cotidianul central din București era *Neuer Weg* (*Drum nou*); iar revista literară, *Banater Schrifttum* (*Literatura bănățeană*), rebotezată *Neue Literatur* (*Noua literatură*), a fost mutată în Capitală. Obsesia „noului" patrona până și titlurile publicațiilor.

În fruntea ziarului s-au aflat, cu schimbul, nomenclaturiștii Ernest Breitenstein și Anton Breitenhofer. În principal, acesta din urmă răspundea, în fața partidului, de cultura germană. Șvab bănățean, muncitor ilegalist, urmase Școala de Literatură „Mihai Eminescu" și Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu"; și fusese ales membru CC. Paradoxal, din 1944 până în 1947 fusese deportat, la muncă forțată, în URSS.

(Prioritatea etniei față de angajamentul politic se adeverise, într-un mod și mai aiuritor, la Majtényi Erik. Mann, potrivit numelui din acte, era semineamț--semievreu. Regimul Antonescu îl închisese, ca tânăr militant antifascist, în

lagărul de la Tg. Jiu. Iar după ce noul regim îl ținuse, ca german, captiv la Jilava, îl îmbarcase, tot la muncă forțată, spre Răsărit. Apoi a devenit scriitor maghiar. Szász János îmi va povesti cum, zărindu-l din convoiul deținuților, în gara Iași, pe Mihai Novicov, Erik l-a strigat: — Spune-le că sunt comunist și scoate-mă de aici. Fosta lui „legătură superioară de partid" i-a replicat impasibil: — E nevoie și acolo, în detașamentele de muncă, de comuniști!)

În afara de Breitenhofer și Breitenstein, în grațiile CC se mai afla Emmerich Stoffel, care va ajunge redactor-șef al revistei *Neue Literatur* – dar va rămâne un timp în memorie nu prin vreo activitate literară (inexistentă), ci prin scandalul de la Berna, din februarie 1955, unde, ca însărcinat cu afaceri, a gestionat jalnic criza declanșată de atacul împotriva Legației României în Elveția.

Fără o trecere comparabilă printre notabilități, ferit de necazuri mai era sexagenarul cu vederi de stânga Alfred Margul Sperber. Făcea parte din ilustrul grup bucovinean al scriitorilor evrei de limbă germană: Rose Ausländer, Paul Celan, Alfred Kittner, Selma Meerbaum-Eisinger și cea de a treia soție a lui Hermann Hesse, Ninon Ausländer-Hesse. În Bucovina interbelică trăiseră 800 000 de evrei, jumătate au pierit în Holocaust, supraviețuitorii au emigrat care încotro. Sperber trăise în 1921-1924 la New York, apoi își câștigase existența, la București, din volumele proprii de versuri și din traduceri. În anii imediat postbelici fusese un intim al lui Celan; continua să corespondeze cu el.

Dintre scriitorii germani, a fost cel mai agreabil interlocutor al meu. Comunist în convingeri, dar cu atitudini tolerante, a căutat să întreprindă tot posibilul pentru a-și feri confrații de strâmtorările și nenorocirile ce se abăteau asupra lor. Avea să moară în 1967.

În schimb, cel mai dezagreabil dintre ei îmi părea criticul Paul Langfelder, ilegalist cu vederi staliniste, sâcâindu-mă cu suspiciunile la adresa confraților săi „dușmănoși". Dogmatic sadea (un soi de Moraru), era incapabil să se schimbe. Pe măsura îmbunării atitudinii oficiale față de scriitorii germani, a fost marginalizat chiar de aceștia. Nemailuat în seamă, s-a autointoxicat în continuare cu „principialitatea" lui ranchiunoasă.

Bucureștean, scriind romane pe teme românești, Oskar Walter Cisek a reușit să depășească pericolele ce-l amenințaseră. În „Raportul" la Congresul Scriitorilor din 1956, Beniuc i-a inclus romanul despre Horia în enumerarea reușitelor. În 1962 va primi Premiul de Stat pentru romanul *Foc de vreascuri*. La antipodul volubilului Sperber, cu un comportament simplu, mi-l amintesc pe acest domn înalt, îmbrăcat după moda veche, în costum cu papion, ca foarte rezervat în atitudini.

„Patriarhul" brașovean al scriitorimii germane era poetul, romancierul, dramaturgul Adolf Meschendörfer. Se impusese în interbelic. S-a făcut cunoscut prin romanul *Die Stadt im Osten* (*Orașul din Răsărit*, 1931). Nu cred să-l fi văzut: era octogenar, va muri la Brașov în 1963.

Dintre sibienii ajunși brașoveni, l-am întâlnit în schimb, de câteva ori, pe povestitorul și romancierul Erwin Wittstock (chiar de la începutul muncii mele, în vechiul sediu, m-au trimis să mă interesez de situația lui). N-aveam de unde să știu că scrisese un roman despre deportarea germanilor, între 1945

și 1949, în URSS, *Januar ’45 oder Die höhere Pflicht* (*Ianuarie ’45 sau Datoria supremă*): manuscrisul „arestat” va fi recuperat din depozitele Securității și publicat în 1998.

(În anii ’80 târzii voi participa la o reuniune literară din „țările socialiste”, organizată la Magdeburg, în RDG, alături de sibianul Joachim Wittstock. Profesorul, cercetătorul, scriitorul s-a comportat, pe drept cuvânt, prudent. Printre multele cărți semnate de el se numără și volumul consacrat tatălui său, *Erwin Wittstock. Das erzählerische Werk – Erwin Wittstock. Opera de povestitor*.)

M-am dus la Timișoara de câteva ori. Am urmărit situația revistei în limba germană, componența redacției, situația tinerilor scriitori și cine dintre cei încă fără muncă ar putea fi angajat, dacă nu la revistă, atunci la Teatrul German de Stat.

L-am întâlnit pe poetul și eseistul Franz Liebhardt. Fusese de stânga în tinerețe, totuși deportat trei ani, după război, în Uniunea Sovietică. Acum își câștiga pâinea ca dramaturg la Teatrul German. Încerca să medieze între marxiști și opoziție.

Apropo: dintre tineri, Paul Schuster se va recunoaște marxist, și încă unul radical, abia în emigrația vest-berlineză. Sibianul locuia deocamdată în București. Îl întâlneam mai frecvent decât pe vârstnici, oricum mai reticenți față de un „instructor”. Era mai tânăr decât mine cu doi ani: comunicativ, volubil, dispus la confesiuni. Ținea să supună unei autocritici tăioase recrutarea sa, din timpul războiului, în „Tineretul hitlerist”. Îmi vorbea franc despre adeziunile naziste ale mai tuturor sașilor din mediul în care crescuse. Simpatiza cu toate minoritățile naționale, de la noi și de pretutindeni. Va repurta succes, în 1968, cu romanul *Fünf Liter Tzuica* (*Cinci litri de țuică*), pe care intenționa să-l continue. Va intra apoi într-o „primă emigrare”, intern-bucureșteană. În această postură îl voi reîntâlni în Casele de odihnă scriitoricești, la Mogoșoaia și Sinaia. Era dezamăgit de socialismul real, fără să-și renege atitudinea antinazistă. Spre finalul celei de-a „doua emigrări” îmi va trimite câteva epistole din Berlin. Potrivit mărturiei lor, își ducea greu traiul din traduceri; și nici viața de după unificarea Germaniei nu-l mulțumea. Felul său de a fi, rebel până la anarhic, se accentuase. Fără să-și fi dus proiectele la bun sfârșit, în principal volumele următoare ale romanului amintit, va muri în 2004.

## 64

Ce motive avea și ce scopuri urmărea Gheorghe Gheorghiu-Dej prin dezlănțuirea represiunilor din 1958, continuate în următorii doi ani printre membri de partid și intelectuali? Îl ghida, ca întotdeauna, cimentarea supremației propriei puteri, în condițiile unor eventuale contestări și posibili contestatari. Avea în minte succesivele răsturnări de situație din URSS, Polonia și Ungaria, pe parcursul anului 1956. De formă, acceptase Congresul al XX-lea, totodată susținuse înăbușirea revoluției din Budapesta. În 1957 îi eliminase din conducerea

superioară pe Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, aproape concomitent, dar în răspăr cu demiterea vrăjmaşilor sovietici ai destalinizării, Malenkov, Molotov, Kaganovici.

Acum, în 1958, îl fentase pe Hruşciov cu multă abilitate. În aprilie avusese cu el un schimb de scrisori privitor la retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României. Cei doi miniştri ai Forţelor Armate, Leontin Sălăjan şi Gheorghi Jukov, semnaseră în mai un acord cu privire la modalitatea retragerii – decizie legiferată concomitent de Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al statelor membre din Tratatul de la Varşovia. În iunie, unităţile sovietice au început să părăsească România. Hruşciov a căzut în capcana întinsă de Gheorghiu-Dej datorită fidelităţii manifestate de acesta în evenimentele ungare; mai vicleanul său interlocutor avea nevoie să-şi dezlege mâinile – ca să-şi consolideze şi mai mult domnia unipersonală. De pe acum îşi dorea independenţa faţă de Moscova – spre a se pune la adăpost de orice pericol destalinizator, adică îndreptat împotriva sa.

(În martie 1960, cincisprezece ani după trecerea Ardealului de Nord sub administraţie românească, luând cuvântul la Conferinţa regională Cluj, Dej va contesta rolul conducător al Uniunii Sovietice în „lagărul socialist".)

De îndată ce s-a debarasat de trupele străine, Dej a început să iniţieze măsuri drastice faţă de contestatarii potenţiali sau reali; să înăbuşe din faşă iluzia perpetuării „micului liberalism" pe care fusese nevoit să-l mimeze cu doi ani în urmă. Anul 1958 s-a constituit în replica dură la tactica făţarnică şi eschivele sinuoase din 1956.

Avea experienţa uciderilor, a excluderilor, a sancţionărilor. L-a înlăturat şi omorât pe Foriş. La unificarea PCR cu PSD, a eliminat mulţi social-democraţi de vază, continuând „curăţirea rândurilor partidului" şi după aceea (prin excluderea lui Mişa Levin, fost membru PSD, ambasador la Roma). L-a arestat pe Pătrăşcanu. A demascat „grupul fracţionist" Pauker-Luca-Georgescu, întemniţându-i pe Luca şi pe colaboratorii săi. I-a executat pe Pătrăşcanu şi pe Kofler, dictând sentinţe grele pentru mulţi alţii din respectivul „lot". A sancţionat în 1956 „grupul Dumitru Petrescu". În 1957 i-a demis din funcţii pe Chişinevschi şi Constantinescu.

Tăvălugul din 1958 a făcut însă mai multe victime. Au fost loviţi, în valuri succesive, zeci şi zeci de ilegalişti. Nu întâmplător: comuniştii cu stagii îndelungate de partid, până nu demult elogiaţi de formă şi marginalizaţi în fapt, s-ar fi putut constitui, tocmai din cauza frustrărilor resimţite, în fracţiuni adverse conducerii, întâi cârtind, pe urmă complotând.

În mai, Biroul Politic a lovit în fraţii Eugen şi Heinrich Genad, angajaţi în aparatul CC.

Plenara CC din iunie a înfierat, pentru „atitudine fracţionistă şi antipartinică", plus alte acuzaţii infamante, „grupul Doncea". Constantin Doncea şi Ovidiu Şandru au fost excluşi din partid; Grigore Răceanu, Ileana Răceanu, Ştefan Pavel, Vasile Cristache, Emil Popa, Ofelia Manole şi alţii au primit sancţiuni de gravitate diferită.

A fost îndelung anchetat la Comisia Controlului de Partid un grup de aspiranţi de la Academia de Studii Sociale de pe lângă CC al PCUS. Erau acuzaţi că la Moscova ar fi purtat discuţii „antipartinice”, ostile conducerii de acasă. Se numărau printre ei foşti demnitari: Grigore Kotovschi, rector la Institutul de Ştiinţe Sociale „A.A. Jdanov”; Miron Belea, adjunct al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie; Anghel Schor, prorector la Şcoala Superioară de Partid „Ştefan Gheorghiu”; Vasile Nichita, şef de Sector la Secţia de Propagandă şi Agitaţie, apoi consilier al lui Chişinevschi la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, conducând Biroul Culturii; Ladislau Simandan şi alţii.

Alături de aceşti proaspeţi „promoscoviţi” au fost incriminaţi mulţi ilegalişti cu variate însărcinări recente: Leonte Tismăneanu, reprezentantul român la oficiosul praghez al partidelor comuniste şi muncitoreşti şi directorul adjunct al Editurii Politice; Mihai Frunză; Solomon Ştirbu; Valter Roman, director al Editurii Politice, şi alţii.

Kotovschi, Tismăneanu, Schor, Simandan, Frunză, Belea au fost excluşi din partid; alţii s-au ales cu „mustrare”, „vot de blam”, „vot de blam cu avertisment”. (Între 1963 şi 1965 vor fi, pe rând, reprimiţi în partid şi li se vor ridica sancţiunile.)

Cu cine dintre ei am venit în contact şi în ce împrejurări?

Pe Ştirbu l-am văzut o dată. Le-am cunoscut însă pe cele două fiice ale lui, înscrise scurtă vreme în anul I la Filosofie. Curând, întreaga familie va emigra în Israel.

Janina i-a avut ca şefi de catedră, la început, pe Tismăneanu, apoi pe Nichita, mult după reabilitarea sa. Unul a fost dur, altul – moale; dar amândoi s-au purtat bine cu ea.

Izgonirea la „munca de jos” l-a afectat mult pe Tismăneanu. O va ruga pe fosta lui subalternă să-i pregătească fiul în vederea susţinerii examenului de admitere la Secţia de Sociologie a Facultăţii de Filosofie. Acesta va continua după absolvire să ne viziteze. Moartea tatălui îl va îndurera profund. Am fost alături de el când şi-a condus părintele pe ultimul drum, într-un cimitir de pe Calea Giuleşti.

Pe Nichita, sancţionarea l-a deformat. Îl bântuia o frică patologică. La şedinţele de catedră îşi frângea mâinile, avansând noi şi noi „ipoteze de lucru”, toate inutilizabile. Mai gravă ni s-a părut perpetuarea angoasei sale în anii ’90. Locuind în acelaşi cartier şi încrucişându-ni-se paşii pe Calea Dorobanţi, se ferea să se oprească; dacă totuşi o făcea, scotea anevoie câteva propoziţii, mai ales de natură meteorologică, evitând orice părere politică şi între timp aruncând priviri speriate în jur; şi se grăbea să ne părăsească. Îl hărţuia, de bună seamă, spectrul „pedepsei” pentru „crime” situate la antipodul celor pentru care fusese incriminat în urmă cu decenii.

Anghel Schor a fost exclus din partid şi trimis muncitor într-o uzină. Pe el nu l-am întâlnit, în schimb, din ce în ce mai îndeaproape l-am cunoscut pe fratele lui, Niculae Bellu. Înainte să ajungem colegi de catedră, am avut cu el o păţanie – pe care am relatat-o în volumul omagial consacrat memoriei sale, în 2005.

Bellu își finaliza aspirantura la „Ștefan Gheorghiu”. În lucrarea sa căuta să aplice „etica marxistă” „moralei socialiste”. M-a propus ca referent oficial în comisia de specialitate. Am acceptat. În timp ce îmi pregăteam referatul a început să mă viziteze în birou un activist al Secției de Propagandă și Agitație. Mă pisa mărunt, enumerându-mi erorile scrierii și conjurându-mă să o avizez negativ. A recurs și la amenințări abia voalate: dacă îi voi nesocoti sfatul, mă voi face părtaș la un act ideologic nociv. Atmosfera politică se tensionase la extrem. Nu eram imun la presiunile ei. Dar lucrarea atesta calități profesionale, chiar dacă presărată cu destule concesii. Bellu încerca să deslușească principii ale moralității generale, dincolo de localizarea ei marxistă/socialistă.

Am recurs la un tertip duplicitar: am formulat multe obiecții de detaliu – în ciuda cărora am recomandat, în final, să i se acorde titlul științific; ceea ce comisia a și decis în unanimitate. Eticianul a fost pe drept cuvânt supărat de precauția mea avocățească. Dar nici atunci, nici ulterior nu mi-a reproșat chițibușăria lașă. Poate înțelegea că încercasem să mă pun la adăpost de redirecționarea acuzelor, la îndemână, dinspre fratele lui mai mare înspre el.

Elena Bellu îmi va spune că asupra soțului ei nu s-a răsfrânt culpa atribuită grupului din care făcuse parte Anghel Schor, chiar dacă fusese tot membru și activist ilegal de partid din anii ’30. Un timp, am întâlnit-o des pe Elena la CC: era șefa de cabinet a lui Leonte Răutu. În acord cu „românizarea” treptată a activului central, directorul o va trimite, încă de pe vremea mea, la Ministerul Învățământului, în Departamentul științelor sociale. În paralel, va fi încadrată conferențiar de materialism dialectic și istoric la Universitate, apoi la Politehnică.

(Pe viitor, Elena și Niculae Bellu aveau să rămână doar cadre didactice. Deși urmăriți în interbelic pentru activitatea lor comunistă intensă, la București și Brașov, nu vor avea – și nu vor pretinde – nici o funcție politică. Oighenstein-Răutu va avea însă o grijă tot mai mare să nu aibă alogeni în preajmă; își ajungea sieși în această calitate; alegea dintre majoritari șefii săi de cabinet, pe cât de fideli, pe atât de primitivi – care, la o adică, nici să nu vrea, nici să nu poată depune mărturie împotriva lui.)

Cu Miron Belea am trăit situația cea mai terifiantă dintre toate. Toți instructorii direcției au fost convocați în mai sus amintita sală de ședințe. Fără a bănui ordinea de zi, m-am așezat, ca de obicei, în fundul sălii. În prezidiu a luat loc numai Paul Niculescu-Mizil. Și a început să-l supună pe Belea, adjunctul lui de până deunăzi, unui interogatoriu nemilos.

Când și unde s-au reunit cu ceilalți învinuiți? În ce fel l-au hulit pe „Tovarășul”? Cum au plănuit să-l înlăture din funcția de Prim Secretar? Ce pași au întreprins în acest sens?

Belea stătea în picioare, supus, într-unul din rândurile din față. Nu, n-au uneltit; nu, n-au pregătit vreo răzmeriță; nu, n-aveau de gând să submineze poziția „Tovarășului”.

Să se gândească totuși mai bine: există mărturii despre atitudinile și acțiunile lor subversive.

Oricât și-ar încorda memoria, nu-și amintește nimic de acest fel.

Totuși, totuși... Nu, nu...

Nu mai asistasem la o asemenea tortură. Toți tăceau în sală, confruntarea avea loc exclusiv între călău și victimă: înfiorătoare. Era ca un interogatoriu al Inchiziției, cu deznodământ prestabilit; sau ca o reeditare a proceselor staliniste, cu Vîșinski, procuror, și foști membri ai Biroului Politic, inculpați. Pătrundeam în tenebrele unei mecanici unde nu mai acționau oameni, ci marionete mânuite de sforile regizorului păpușar.

Lungile ore de chin (atroce pentru el, pentru mine întru câtva estompat prin „delegare”) mi-au bântuit multe nopți. Nu mă puteam elibera de sub presiunea condamnării implacabile. Îl compătimeam pe Belea, dar mă temeam pentru mine. Chiar și ca pioni nesemnificativi, era ușor să fim jertfiți: pe cine decidea Supremul ori interpușii să-l nimicească – era zdrobit!

Doar fuseseră călcați în picioare și cărturarii, printre ei mulți de vază.

Tonul îl dăduse Răutu, în expozeurile sale din mai 1958: la Secția de Propagandă și Agitație, apoi la Consfătuirea din domeniul cultural-ideologic. Tipicul adunărilor de acest fel se repeta întocmai: vorbitorul principal, în deschidere și concluzii, adopta jocul pisicii cu șoarecele. O lua pe ocolite, calm, sfătos, amânându-și intențiile reale... și rele, ca într-un scenariu epic-dramatic. „Cehovian”, ajungea să le arate auditorilor pușca, declanșată ulterior. Își focaliza discursul pe educarea intelectualilor, în luptă cu ideologia burgheză. Înfiera devierile de la linia partidului: liberalismul, împăciuitorismul, revizionismul, anarhismul, lichidatorismul.

La Consfătuire, unde Răutu a luat cuvântul după expunerea lui Niculescu-Mizil, a fost reamintită demascarea lui Alexandru Jar; și supuși tirului critic Alexandru Tănase, pe atunci secretarul organizației de bază de la Institutul de Filosofie, profesorii Facultății de Litere Savin Bratu, Silvian Iosifescu, Ov.S. Crohmălniceanu și alții.

Asta pregătea răfuiala „internă” de la Plenara CC din 9-13 iunie, care i-a stigmatizat pe Constantin Doncea, Pavel Ștefan, Grigore Răceanu și Ovidiu Șandru, pe Doncea chiar eliminându-l din partid.

Pe 18 și 19 iunie, *Scînteia* a publicat un articol dur la adresa criticii literare. Vizați erau însă scriitori din genuri diferite: Ion Negoițescu, A.E. Baconsky, Doina Sălăjan, Ana Novac, Lucian Raicu, Földes László ș.a.

În septembrie 1958, Vasile Voiculescu a fost condamnat la cinci ani de temniță grea.

În decembrie, Constantin Noica a fost primul ridicat din „lotul Noica” și „lotul Pillat”, presupușii lor membri fiind condamnați, în procesul de la sfârșitul și respectiv începutul lui 1959 și 1960, la mulți ani de închisoare.

În februarie 1959 s-a desfășurat al doilea proces împotriva lui Ion Caraion (Stelian Dumitrescu), încheiat cu condamnarea lui la moarte, comutată în detenție pe viață.

În aprilie au fost arestați autorii manualului de gramatică pentru clasa a VI-a în limba maghiară, Fejér Miklós și Nagy Jenő.

Cum am mai spus, s-a aruncat în fața trenului Szabédi László, în principal din cauza unificării Universităților „Babeș" și „Bolyai" – aprobată, câteva zile după sinuciderea poetului-profesor, de către Biroul Politic.

Curând a venit rândul elitei intelectuale bucureștene. Ședințele de demascare le-au condus Leonte Răutu și primul secretar de partid al Capitalei, Florian Dănălache. La Teatrul Sindicatelor de pe Lipscani a fost înfierat compozitorul Mihai Andricu. În aula Facultății de Drept – țintuiți la stâlpul infamiei sculptorița Milița Pătrașcu, soprana Dora Massini, criticul de artă Jacques Costin, academicianul doctor Marius Nasta. Încă înainte, Dănălache organizase, la Facultatea de Istorie, o nouă denunțare a profesorului D.M. Pippidi.

La scriitorii germani cu care venisem în contact nu am menționat „lotul" celor cinci judecați, în septembrie 1959, de Tribunalul Militar din Brașov, învinuiți de acțiuni contrarevoluționare: Andreas Birkner, Wolf Aichelburg, Georg Scherg, Hans Bergel și Harald Sigmund. Vor ieși din închisoare la amnistia din 1964; dar vor fi reabilitați juridic abia în 1968.

După eliberarea prozatorului Georg Scherg din detenție, voi fi trimis să iau legătura cu el. Trebuia să aflu dacă viața lui a reintrat în normal, dacă are din ce să-și întrețină cei cinci copii. A fost o discuție formală, m-a asigurat că totul e în ordine, nu l-am întrebat despre suferințele prin care trecuse.

(La timpul respectiv, nu aflasem nici măcar despre existența procesului, desfășurat cu ușile închise în orașul meu natal; cu atât mai puțin despre prestația martorului acuzării, Eginald Schlattner. Viclenia istoriei va face să-și împartă faima, după edițiile originare în RFG și prin traducerile din multe alte țări, victima de odinioară Hans Bergel și turnătorul Eginald Schlattner. Romanele lui Schlattner, *Cocoșul decapitat* și *Mănușile roșii*, apărute în 1998 și 2000, se numără și la noi printre cărțile mult lăudate.)

Cei din Sectorul de literatură am avut vreun rol în aceste rușinoase procese ideologice ori penale? Nici unul. Urmăream din izolarea noastră execuțiile intelectualilor bucureșteni. Nu am fost consultați în legătură cu vreuna dintre ele. Nu ne-am numărat printre „aleșii" trimiși la ședințele publice de la Teatrul CCS sau Facultatea de Drept. Personal am parcurs numai „dosarul Földes" și am asistat la excluderea lui din partid de la Cluj.

Eram funcționarii unui „Castel" kafkian. Ne făceam apariția în „satul" de la poalele castelului, ne întâlneam cu câte un locuitor, îl primeam de regulă la Informații, câteodată în incinta ferecată sub șapte lacăte. Habar n-aveam însă despre ce se petrece în sferele înalte ale CC (adică în cabinetele de la etajele inferioare), cine ce ordine emite, spre a fi prompt executate. Înțelegeam motivele pentru care 1956 a născut sângeroasele replici în 1958-1960. Detaliile lor le aflam însă indirect și vag, în măsura în care se strecurau în presă, erau pomenite în reuniuni, ni le relatau unii martori oculari. Șansa de a nu fi fost angrenat în acest tăvălug nu mă scutea de angoase; mulți vor crede că nici de responsabilități.

Starea de spirit era, oricum, atât de terifiantă, încât și fleacurile mă puteau înfricoșa.

Cu fostul meu coleg „Gyuri” Haupt ne întâlneam, când și când, pe Bulevardul Aviatorilor. Ieșeam la plimbare, cu familia; el se ducea la Institutul de Istorie al Academiei sau se întorcea de acolo. În timpul studiilor și un timp după întoarcere s-a aflat în grațiile lui Roller. Pe urmă relația lor s-a răcit. În Plenara din iunie 1958 Roller însuși a nimerit printre cei supuși oprobriului. Vina? Nu manualul său de istorie, plin de aberații, care va deveni în curând temă de batjocură a istoricilor; ci faptul că, într-o discuție de la Institutul de Istorie a Partidului, le permisese unor ilegaliști să umbrească rolul „Tovarășului” în grevele din 1933. Grav bolnav de diabet, s-a sinucis în 21 iunie.

Întâlnindu-ne în 1959 prin preajma Institutului, unde conducea Secția de istorie modernă și contemporană, Haupt m-a întrebat dacă n-aș cumpăra mașina lui de scris nou-nouță, germană. Bucuros, i-am răspuns. Și am efectuat tranzacția, poate la noi, în Strada Arhitect Louis Blanc, poate în locuința lui, din Strada Locotenent aviator Iuliu Tetrat nr. 31, unde stătea împreună cu tânăra lui nevastă. Cu acest prilej mi-a spus că proiectează o excursie cu vaporul pe Mediterana. N-am făcut legătura între călătorie și vânzare. Ignoram că, printre istorici, lațul începuse să i se strângă și lui în jurul gâtului. Deci nici nu m-am grăbit să îndeplinesc obligația de a transcrie, la circa de miliție, mașina de scris Reinmetall pe numele meu.

Ce a urmat, am mai menționat: când vaporul de agrement a acostat la Napoli, soții Haupt au coborât să viziteze orașul, fără a lua cu ei decât actele – și, la prima circumscripție de poliție, au cerut azil politic! „Defectarea” din 1959 a fost, din partea unui intelectual răsfățat al regimului, una spectaculoasă.

În curând soția lui l-a părăsit, iar el s-a stabilit la Paris. Nu li s-au recunoscut studiile leningrădene, a trebuit să le repete la Sorbona. Odată, de timpuriu, i-a cerut lui Ralea, aflat în Franța, să obțină spăsita sa revenire în țară: de bună seamă, încă nu-i mergea bine acolo. Intenția nu i-a fost luată în seamă, poate că nici nu fusese una serioasă.

Din anii ’60, Georges Haupt a făcut carieră profesională ca director de studii la *École des hautes études en sciences sociales* și responsabil pentru seria „*Bibliothèque socialiste*” de la Éditions François Maspero.

Va muri la numai 50 de ani, în 1978, în urma unui accident cardiovascular, pe aeroportul din Roma, unde aștepta cursa spre Paris. Îl ajunseseră din urmă încercările prin care trecuse, începând cu deportarea și întemnițarea în lagărul de la Buchenwald.

„Tranzacția” făcută cu un transfug m-a îngrozit. Oricând mi se putea lua urma, ca având în posesiune fosta lui mașină de scris, nedeclarată de mine. M-am gândit la un moment s-o arunc în Dîmbovița, un gest care ar fi dat măsura stării de înfricoșare în care ne aflam cu toții. Pe urmă m-am mărturisit lui Țugui. M-a calmat, a vorbit cu un avocat din sediu, acela mi-a obținut actul legal de proprietar. Decenii de-a rândul îmi voi dactilografia cărțile pe Reinmetall-ul cumpărat de la Haupt.

# 65

Am fost treptat implicat, pe lângă minoritățile naționale, și în treburile literaturii române.

Antecedentele organizatorice ale Uniunii Scriitorilor nu m-au preocupat atunci. Într-un târziu aveam să aflu fazele prin care trecuse aceasta.

Societatea Scriitorilor Români și-a schimbat denumirea în Societatea Scriitorilor din România, în 9 ianuarie 1948. A fost creat Fondul Literar (29 ianuarie 1949). „Prima" Conferință a Scriitorilor (25-27 martie 1949) a înființat Uniunea Scriitorilor din RPR. A fost instituită, ca for de cenzură, Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, prescurtat, „Direcția Presei"; și s-au legiferat Premiile de Stat literare, clasele I și II (ambele legi – adoptate în 1949). În locul lui Zaharia Stancu, președinte al Uniunii Scriitorilor a devenit Mihai Beniuc, secondat de secretarii Traian Șelmaru și Mihai Novicov (5 octombrie 1950). S-a deschis Școala de literatură și critică literară „Mihai Eminescu" a Uniunii Scriitorilor (octombrie 1950). Au fost întreprinse demersuri pentru reorganizarea secretariatului Uniunii Scriitorilor (1953). După tărăgănări, Comitetul de conducere i-a eliberat din funcția de secretari pe Traian Șelmaru și Eugen Frunză (aprilie 1955).

A urmat o conferință, în fapt scindată în două întâlniri dintre scriitori și reprezentanții CC al PMR (13-21 iulie 1955). La prima au participat 15 membri de partid. Au prezentat rapoarte Mihai Beniuc și, din partea organizației de partid, V.Em. Galan, urmate de discuții (13-14 iulie). La cea de-a doua au luat parte 60 de scriitori, în majoritate nemembri de partid (18, 19, 21 iulie). La desfășurarea întâlnirilor au fost prezenți Gheorghe Apostol, Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu, Constanța Crăciun, Pavel Țugui. Nimic din conferință n-a apărut în presă. Recuperarea textelor va fi târzie: *Conferința (secretă) a Uniunii Scriitorilor din iulie 1955* (2006).

În schimb, Congresul Uniunii Scriitorilor (18-23 iunie 1956) a fost făcut de îndată public. Presa literară a reflectat pe larg evenimentul. Un volum masiv a apărut la finele anului (când eram deja „instructor"): *Lucrările primului Congres al Scriitorilor din R.P.R.* A fost numit „primul", deși va fi totodată și ultimul congres, reuniunile ulterioare intitulându-se conferințe.

Cuvântul de deschidere la congres i-a revenit lui Mihail Sadoveanu.

Salutul CC l-a adresat Miron Constantinescu. A elogiat Congresul al II-lea al PMR, s-a referit la „învățătura lui Lenin" (nu și Stalin), a lăudat „literatura realist-socialistă", a criticat „arta pentru artă", „liberalismul", „decadentismul", „apolitismul".

Raportul, *Literatura din R.P.R. și perspectivele ei de dezvoltare*, l-a prezentat Mihai Beniuc. Printre paragrafele lui s-au numărat „În luptă pentru realismul socialist", „Pentru un chip viu al omului înaintat", „Îndrumarea de către partid – principiu de bază al literaturii noastre".

Corapoarte au prezentat Petru Dumitriu (proză), Dan Deşliu (poezie), Paul Georgescu (critică), Mihail Davidoglu (dramaturgie), Nagy István (minorităţile naţionale), Alexandru Balaci (traduceri literare), Marcel Breslaşu (literatură pentru copii şi tineret).

Aurel Mihale a dat citire noului Statut al Uniunii Scriitorilor.

În finalul discuţiilor au vorbit Tudor Arghezi, Mihai Beniuc, Mihail Sadoveanu.

A fost ales Comitetul (51 membri), Biroul (13), Secretariatul (4). În Comitet au fost aleşi din partea minorităţilor naţionale: Asztalos István, Anton Breitenhofer, Kovács György, Nagy István, Alfred Margul Sperber, Sütő András, Szemlér Ferenc. Deşi criticat, Ion Vitner a intrat în Comitet (nu şi Eugen Frunză, Nicolae Moraru, Mihai Novicov, Traian Şelmaru, cei mai dogmatici din vechea conducere).

Mihail Sadoveanu a devenit preşedinte al Biroului; Nagy István – membru în Birou, din partea minorităţilor, Mihai Beniuc – prim-secretar; Aurel Mihale, Mihai Gafiţa, Szemlér Ferenc – secretari.

În anii mei de la CC au mai avut loc două conferinţe pe ţară ale scriitorilor.

Una s-a desfăşurat între 22 şi 24 ianuarie 1962. Cuvântul de deschidere l-a rostit Tudor Arghezi (după demascarea pentru „poezia putrefacţiei”, treptat reabilitat încă din a doua jumătate a anilor ’50). Salutul CC l-a prezentat însuşi Gheorge Gheorghiu-Dej. Darea de seamă a citit-o Mihai Beniuc. A fost adoptat un nou statut. Preşedinte de onoare a devenit Tudor Arghezi; preşedinte activ – Mihai Beniuc; vicepreşedinţi – Demostene Botez, V.Em. Galan; secretari – Ion Brad, Pop Simion, Szemlér Ferenc.

La următoarea, din 22-24 februarie 1965, mă aflam în preajma plecării mele de la CC. Am apucat, totuşi, alegerea Comitetului (61 de membri) şi a Biroului (13), cu preşedinte de onoare – Tudor Arghezi; preşedinte executiv – Demostene Botez; vicepreşedinţi – Ion Pas, Pop Simion, Zaharia Stancu. (Ulterior, în 11 februarie 1966, Stancu va fi ales preşedinte; cu un nou vicepreşedinte – Létay Lajos.)

Aceste două ulterioare conferinţe au fost selectiv reflectate în presă, chiar şi în revistele literare.

Când trebuia să participăm la reuniunile secretarilor Uniunii Scriitorilor sau aveam ceva de discutat cu vreunul dintre ei, mergeam la sediul Administraţiei, din vila naţionalizată, de pe Şoseaua Kiseleff nr. 10 (situat lângă clădirea Ambasadei URSS). Intram pe poarta de fier forjat, traversam curtea părăginită, pătrundeam pe intrarea laterală, urcam câteva trepte până în holul mare, din care se deschidea, spre stânga, anticamera şi biroul lui Beniuc, la dreapta – încăperile celorlalţi secretari. La etaj se aflau numeroase camere în care lucra Administraţia. Fondul Literar era la subsol. (În acest sediu funcţionase şi Şcoala de literatură „Mihai Eminescu”.)

În Casa Scriitorilor, fosta „Casă Monteoru”, de pe Calea Victoriei nr. 115, multă vreme n-am avut ce căuta. Urmaşii legali ai proprietarului Monteoru, Elena şi Lascăr Catargiu, donaseră edificiul Asociaţiei Române pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică, potrivit acronimului, ARLUS. Aceasta fusese înfiinţată de C.I. Parhon (1944). La donaţie (1948), Mihail Sadoveanu

era preşedintele şi Lascăr Catargiu – vicepreşedintele ARLUS, ambii în graţiile regimului, primiţi de Stalin, la Moscova, într-o audienţă. Apoi a fost inaugurată Casa Scriitorilor (1952) şi clădirea a intrat în folosinţa Uniunii Scriitorilor, după un schimb în care cedase pentru ARLUS un imobil din Strada Povernei (1954). Clădirea va deveni proprietatea Primăriei, care va continua s-o închirieze Uniunii Scriitorilor. Elena Catargiu va locui până la moarte la etajul de sus, cu o pensie viageră şi hrană zilnică.

Casa Scriitorilor va găzdui, la parter, un restaurant şi o bibliotecă; la etajul întâi – conducerea restrânsă a Uniunii Scriitorilor. Alături, în „Sala oglinzilor", vor avea loc evenimente memorabile, la reuniunile Consiliului şi ale Secţiilor, dar şi conflicte şi scandaluri între scriitori.

Când va lua fiinţă revista de literatură universală *Secolul 20*, în 1961, după primul număr, alcătuit în Kiseleff, redacţia se va muta la Casa Scriitorilor. Împreună cu Al. Simion vom începe să ne deplasăm aici.

În principal, ne ocupam tocmai de reviste. Erau tot mai numeroase: *Gazeta literară*, *Viaţa Românească*, *Utunk*, *Steaua*, *Igaz Szó*, *Tînărul scriitor*, *Iaşul literar*, *Scrisul bănăţean*, *Neue Literatur*, *Novi Život*, apoi *Luceafărul*, *Tribuna*, *Contemporanul*, *Teatrul*, *Secolul 20*.

Câteva redacţii funcţionau într-o vilă de pe Bulevardul Ana Ipătescu nr. 15 (acum, Ambasada Libiei). La parter se afla *Viaţa Românească*, la etajul I – *Gazeta literară*, la etajul II – *Luceafărul*.

(Puţin mai departe, spre Piaţa Victoriei, într-o altă vilă somptuoasă – acum Ambasada Iranului – erau găzduite edituri, în principal Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, ESPLA. Acolo nu ajungeam; editurile, am mai spus, le urmăreau instructorii unui alt sector din cadrul Secţiei de Propagandă şi Agitaţie.)

*Gazeta literară* şi *Viaţa Românească* ne ocupau majoritatea timpului. Ni se trimiteau din timp sumarele următoarelor numere. Ceream telefonic unele articole. De obicei, dacă voiam să discutăm cu directorul sau cu redactorul-şef, mergeam noi la revistă. La sector obişnuia să se deplaseze unul dintre adjuncţi. Înaintam conducerii secţiei câte o scurtă notă despre conţinutul întrevederilor şi modificările operate în comun.

Coboram, din timp în timp, să ardem referatele şi celelalte materiale nearhivate, în crematoriul din subsolul clădirii, care funcţiona toată ziua, alimentat cu un şuvoi puternic de gaz metan. Această operaţie era justificată prin uriaşa cantitate a hârtiilor acumulate în toate unităţile aparatului central. (Probabil şi la ministere şi alte instituţii de stat.) Distrugerea avea însă şi un caracter „orwellian": dispărea o mare parte din trecut, care nu mai putea fi reconstituit pe baza documentelor oficiale, ciuntite şi rescrise.

N-am avut inspiraţia (probabil nici n-aş fi avut curajul) lui Ţugui, care ducea acasă, în servietă, tot ce nu trebuia să predea spre a fi clasat. De aceea a şi putut reconstitui multe dintre evenimentele de până la plecarea lui din 1960. Noi, ceilalţi, dacă ţinem să dăm seama despre ele, nu putem decât să ne bizuim pe memorie, suplimentată cu ceea ce răzbătea în presă. (Când voi alcătui cronologia comentată a Uniunii Scriitorilor, voi constata, la începutul noului secol, inexistenţa arhivei acesteia.)

*Gazeta literară* apărea cu specificarea „organ săptămânal al Uniunii Scriitorilor din R.P.R.”. Denumirea săptămânalului a fost calchiată după moscovita *Literaturnaia gazeta*. A apărut între 18 martie 1954 și 3 octombrie 1968.

(Din 10 octombrie 1968 va fi rebotezată *România literară*, „seria nouă” – după revista pe care Vasile Alecsandri o înființase în 1855, la Iași.)

În anii pe care-i discut, în conducerea *Gazetei literare* s-au produs schimbări. La început, Zaharia Stancu a ocupat postul de redactor-șef. Din iulie 1958, el a devenit director, iar conducerea efectivă au asigurat-o Paul Georgescu (redactor-șef), Vicu Mîndra, Mihail Petroveanu (adjuncți). Din august 1961, locul lui Petroveanu (curând redactor la publicațiile în limbi străine) l-a luat Ștefan Gheorghiu. După Conferința pe țară a scriitorilor, din 1962, un alt coleg de-al nostru, Tiberiu Utan, a fost instalat redactor-șef. Din 1964, adjuncți îi vor fi Ov.S. Crohmălniceanu și Ștefan Gheorghiu, cu Haralamb Zincă – secretar general de redacție.

Spicuiesc din *Gazeta literară* tematica unor articole.

1956: articole de fond politice, nesemnate; Petru Dumitriu despre poeziile Ninei Cassian; Consfătuirea tinerilor scriitori; sinuciderea lui Aleksandr Fadeev; activul de partid al Comitetului raional „I.V. Stalin” și ședința organizației de bază scriitoricești, cu excluderea lui Alexandru Jar, sancționarea lui Davidoglu și Vitner; Congresul scriitorilor; Plenara lărgită a Comisiei de critică literară (raportor Savin Bratu). Evenimentele din Budapesta sunt absente, până la articolul „Pentru victoria socialismului în R.P. Ungară” (noiembrie).

1957: amintiții laureați ai Premiilor de Stat (pe 1955); Plenara CC din iulie; „Scrisoarea deschisă”, autocritică, a lui Jar; „scrisoarea” demascatoare trimisă de Radu Popescu la Paris, către „Domnul Emil Cioran, bun liberal, om inocupat și pamfletar fără obiect”; funeraliile lui Grigore Preoteasa.

1958: funeraliile lui Petru Groza; Plenara lărgită a Comitetului US (referat, Paul Georgescu); seria capitolelor din romanul *Rădăcinile sînt amare*, de Zaharia Stancu; Consfătuirea cadrelor din domeniul propagandei și culturii, la Direcția CC; rubrica „Pentru realismul socialist”, cu numeroase participări, mai ales din partea criticilor literari.

1959: ședința lărgită a Comitetului Uniunii Scriitorilor despre problemele actualității și ale partinității; cooptări în Comitetul și Biroul US; rubrica „Scriu pentru 23 August”; articolele „Principiul leninist al spiritului de partid” (S. Damian), „Pentru cine minte «Europa liberă»?” (Aurel Baranga), „Un nietzschean bogomil: E.M. Cioran” (Șerban Cioculescu); cel de-al treilea Congres al scriitorilor din URSS; rubrica „Actualitate și partinitate”.

1960: rubrica „Învățînd de la Lenin”, între altele, cu articolul „Lenin și concepția ideologică a scriitorului” (S. Damian); Paul Georgescu despre volumul *Energii* de Radu Cosașu (care, după marginalizarea din 1956, începe să reintre în circuitul publicistic); Plenara lărgită a Comitetului de conducere al Uniunii Scriitorilor; prezentarea volumului recent apărut, *Probleme actuale ale literaturii realist-socialiste* (cu un mare număr de semnături); Congresul al III-lea al PMR; dezbatere cu privire la romanul *Scrinul negru*, de George Călinescu; Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova.

1961: A III-a consfătuire pe țară a tinerilor scriitori; cronica lui Paul Georgescu despre volumul *Sensul iubirii*, de Nichita Stănescu; rubrica „Problemele literaturii în lumina Congresului al III-lea al PMR”, cu multe articole; Congresul al XXII-lea al PCUS.

1962: Conferința pe țară a scriitorilor; Sesiunea festivă a Academiei RPR și a Uniunii Scriitorilor consacrată lui I.L. Caragiale; vizita lui Hrușciov în România.

1963: Premiile de Stat (pe 1962); poemul Anei Blandiana, *Eseu la Hunedoara*; Plenarele lărgite ale Comitetului de conducere al Uniunii Scriitorilor din iunie și noiembrie (cea de-a doua, despre presa literară).

1964: Cuvântul lui Gheorghiu-Dej la conferirea de ordine și titluri unor reprezentanți ai vieții științifice, literare și artistice; înființarea Centrului național PEN-Club (președinte, Victor Eftimiu); Premiile de Stat (pentru 1963); Plenara lărgită a Comitetului de conducere al Uniunii Scriitorilor, *Probleme ale literaturii contemporane din țările occidentale* (26 de intervenții, cuvânt de încheiere – Mihai Beniuc); alte articole despre „realism” și „realism socialist” (D. Micu și N. Manolescu, Gh. Achiței și Gh. Stroia); masa rotundă a revistei, *Literatura română în manualele școlare*.

Renunț la o selecție asemănătoare din numerele revistei *Viața Românească*.

Reamintesc doar etapele ei: înființată de Constantin Stere și Garabet Ibrăileanu (1906); condusă de Mihai Ralea (1930-1940); reapărută sub conducerea lui Mihai Ralea și D.I. Suchianu (decembrie 1944-1946), apoi, ca redactor-șef, cu Cicerone Theodorescu (iunie 1948); funcție preluată de Nicolae Moraru (1950-1953); apoi de Petru Dumitriu (martie 1953).

În perioada mea de „instructor”, ca director al *Vieții Românești* figura Mihai Ralea – niciodată întâlnit de mine în această calitate. Eram, în schimb, în legătură cu Ov.S. Crohmălniceanu (redactor-șef), mai mult decât cu Marin Preda și Victor Tulbure (adjuncți). La un moment dat (1961) a dispărut întregul colegiu redacțional, cu excepția lui Ralea, ca director; după care (1962) a fost numită o nouă conducere: Demostene Botez (redactor-șef), Aurel Baranga și Paul Georgescu (adjuncți).

În iunie 1964 apare un număr special dedicat lui Tudor Vianu (decedat în mai); în septembrie, Mihai Ralea a apărut în chenar mortuar (apoi dispare funcția de director).

În afara amintitei discuții cu privire la Titu Maiorescu (5, 8, 9, 12/1963), trebuie să menționez, totuși, dublul număr special consacrat istoriei literare interbelice (6-7/1963) și un altul dedicat lui Mihai Eminescu (4-5/1964). Erau trei semnale ale deschiderii culturale naționale din 1963 și 1964.

Un indiciu anterior a fost înființarea, la începutul anului 1961, a „Revistei de literatură universală” *Secolul 20*.

(A nu se confunda cu anterioarele caiete, scoase de Petru Dumitriu sub denumirea de *Secolul XX*, în timpul directoratului său la ESPLA, din 1956-1958.)

*Secolul 20* a debutat cu două capitole din poemul lui Aleksandr Tvardovski, *Din zare-n zare*, unul tălmăcit de Al. Philippide, celălalt – de Ioanichie Olteanu (în deschiderea numărului 1 din 1961).

Revista avea un amplu colegiu redacţional, cu o conducere restrânsă formată din Marcel Breslaşu (redactor-şef), Savin Bratu şi Mihnea Gheorghiu (adjuncţi). Ulterior, Marcel Breslaşu rămânând în frunte, i-a avut ca adjuncţi pe Mihnea Gheorghiu şi Dan Hăulică, apoi pe Georgeta Horodincă, iar ca secretar general de redacţie pe Dinu Săraru, ambele echipe fiind instalate în 1963.

Breslaşu absenta mult, între subordonaţii lui principali aveau loc neînţelegeri: de o parte Mihnea Gheorghiu şi Dinu Săraru, de alta – Savin Bratu şi Georgeta Horodincă.

Multe detalii ale colaborării cu conducătorii revistelor mi s-au şters din memorie.

Eram în relaţii bune cu Crohmălniceanu şi, ulterior, cu Paul Georgescu – între care s-a produs amintita rocadă la *Gazeta literară* şi *Viaţa Românească*.

Treptat m-am apropiat de „Milo” Petroveanu. Am aflat cum fusese înfierat pentru a fi luat partea incriminaţilor Ahmatova şi Zoşcenko, împotriva inchizitorului Jdanov. Acum se număra, în articole, printre „aliniaţi”, dar cu tot mai vădite simpatii liberale – care se vor accentua. În ultimii lui ani, dinaintea morţii tragice în cutremurul din 1977, ne vom împrieteni, vizitându-ne reciproc.

Un şir de fapte precise, care au avut loc, succesiv, în decembrie 1962, mi s-au întipărit în minte.

Al. Simion şi cu mine am avizat tipărirea a două articole ce ne-au fost trimise spre lectură. Primul se numea „Generalităţi – poate utile”. Autorul, V.Em. Galan, punea în discuţie conflictul şi rolul criticii literare în sublinierea lui. A apărut ca dublu subsol în *Gazeta literară* (6 decembrie, paginile 6 şi 7). Replica i-a dat-o Marin Preda în textul „Despre generalităţi şi utilitatea lor”, din *Contemporanul* (14 decembrie, pagina 3).

Neaşteptat a fost pentru noi şocul, atunci când, la reuniunea activiştilor direcţiei, spre a le ura un An Nou fericit, Leonte Răutu în persoană, „printre altele”, îndrăgitele lui divagaţii vestind cutremure, ne-a apostrofat neiertător şi pe Simion, şi pe mine: „just” n-a fost decât articolul lui Galan; în schimb, cel scris de Preda – „injust”, avansând idei eronate despre conflictul în literatură; aşadar, în nici un caz nu ar fi trebuit să-i dăm drumul spre publicare; nu ne-am aflat la înălţimea încrederii pe care ne-a acordat-o partidul.

(L.R. trona în prezidiu, se uita distrat în sală, părând să nu reţină dintre cei prezenţi pe cineva anume; până să vorbească, se apleca asupra degetelor sale, verificând pe rând dacă n-a rămas vreun colţ al unghiilor, pe care, descoperindu-l, îl rodea apoi cu dinţii. Rosul unghiilor până adânc în carne trăda, în răspăr cu calmul autoimpus, o nevroză de profunzime.)

Noi înclinaserăm, de fapt, către argumentarea lui Preda. Neaşteptata demascare, şi a lui, şi a noastră, ne-a stricat Revelionul. Janinei i-am relatat mult mai târziu despre pumnul ce mi se administrase.

Fusese lovitura contra, în faţa unei asistenţe numeroase. Peste câteva luni voi recepta un la fel de neaşteptat gest pro, vizându-mă personal, în acelaşi cadru, din partea aceleiaşi instanţe mult temute.

# 66

Anul 1960 a adus pentru Secția de Știință și Cultură o schimbare importantă: eliminarea lui Pavel Țugui din fruntea ei.

Calitatea sa de membru supleant al CC, datând din 28 decembrie 1955, a fost suspendată pe 25 ianuarie 1960. Ca instructori fără funcții, nu aveam de unde să aflăm despre ancheta căreia l-a supus Comisia Controlului de Partid. Ne-am dumirit abia la sfârșitul Congresului al III-lea al PMR, în 25 iunie, când, pe lista membrilor supleanți, locul lui a fost atribuit colegei noastre Elvira Cincă, șefa Sectorului de învățământ universitar și pedagogic.

(Circula următoarea „poveste": Cincă nu fusese nici măcar delegată la Congres; făcea parte din grupul de activiști chemați să-i asiste pe delegați; pe neașteptate a fost invitată să participe la ședința închisă de alegere a organelor de conducere; prilej cu care și-a auzit citit numele de membru supleant pe lista supusă votului. În orice caz, a îndeplinit această calitate până pe 23 iulie 1965, când Congresul al IV-lea, rebotezat Congresul al IX-lea al PCR, n-a mai reales-o. În ciuda noii ei poziții, a continuat să-și conducă, ca și până atunci, sectorul, până în noiembrie 1966, din decembrie fiind numită șefa grupului de instructori pentru îndrumarea activității organizației de pionieri, de astă dată în cadrul Secției de Învățământ – posturi de partid relativ minore.)

Țugui a fost scos din șefie pe 25 octombrie 1960. I-a luat deocamdată locul unul dintre foștii adjuncți, Vasile Dinu.

În funcția pe care o îndeplinise, Țugui s-a purtat bine și cu mine, și cu ceilalți subalterni. Nu ridica vocea, nu avea accese de isterie (precum Ionel Roșianu). Arăta bunăvoință instructorilor, la nevoie îi și ajuta.

Țin minte o singură dată când m-a bruscat pe nepregătite, în 1959. M-a chemat la el, îl avea în audiență pe B. Elvin (dat afară anul anterior de la *Viața Românească*). M-a apostrofat: pentru ce i-am oprit textul tovarășului Elvin? Habar n-aveam despre ce vorbea. Apoi mi-am dat seama că nu voia decât să se disculpe prin altcineva în fața interlocutorului, găsind un țap ispășitor. Trebuie să fi fost vorba de un studiu din sau de întreaga monografie *Anton Pavlovici Cehov*. Cărțile nu intrau însă decât incidental în atribuțiile noastre. Apariția volumului în 1960 – îmi va preciza „Bebe" Elvin – o va obține Alexandru Mirodan, printr-o scrisoare trimisă lui Paul Niculescu-Mizil.

Am rămas cu sumare cunoștințe despre parcursul străbătut de Țugui. El personal îmi va detalia și ce i se imputase atunci, și cum s-a descurcat în continuare.

Era cu șapte ani mai în vârstă decât mine. Se născuse la Vicovul de Jos, județul Suceava, și urmase Școala normală la Cernăuți. A întrerupt Facultatea de Drept din Iași, în anul III, rămânând deocamdată doar cu Universitatea de Partid „Ștefan Gheorghiu".

A lucrat ca instructor la CC, a condus un sector, a fost locțiitor al ministrului Culturii, șef de secție, în paralel, timp de doi ani, șef de catedră la Universitate.

O scrisoare anonimă către conducere şi o altă întâmpinare, din partea unui coleg de şcoală, i-au adus învinuirea că, la Cernăuţi, în anul de învăţământ 1941-1942, participase la o serbare a elevilor, iniţiată de „Frăţiile de Cruce", susţinând şi alte manifestări ale acelei organizaţii legionare interzise, după rebeliune, de către regimul Antonescu. I s-a reproşat şi sprijinul acordat lui Petru Dumitriu pentru o excursie cu maşina, la începutul anului 1960, soldată cu trecerea acestuia din Berlinul de Est în Berlinul de Vest şi solicitarea azilului politic. Ancheta condusă de Dumitru Coliu s-a finalizat cu eliminarea lui Ţugui din toate funcţiile deţinute şi excluderea din PMR.

Ministrul Învăţământului i-a propus să-şi reia studiile întrerupte la Drept. El a preferat Filologia din Bucureşti, pentru care a primit aprobarea şi ale cărei cursuri le-a urmat la „fără frecvenţă", din 1961 până în 1965, încheind-o cu o lucrare de licenţă consacrată romanelor călinesciene. Între timp, a predat la o şcoală generală din Băneasa. Cu diploma obţinută a fost, un an şcolar, profesor la Liceul „Gheorghe Şincai". Înfiinţându-se Universitatea din Craiova, l-au angajat acolo lector suplinitor; şi a parcurs toate treptele prescrise, de lector titular, conferenţiar, profesor, susţinându-şi doctoratul – tot din domeniul literaturii române, ca specialitate. A fost sprijinit la universitate de Eugen Negrici.

Fiind la Craiova, i s-a redeschis dosarul de cadre. A fost confruntat cu acel coleg de şcoală care îl învinovăţise de prolegionarism, acuza dovedindu-se nefondată. A fost reprimit în partid în 1968, fără a mai părăsi activitatea universitară şi publicistică.

## *Comentarii personale*

De când am lucrat în subordinea sa, am fost martorul unor tentative întreprinse de Pavel Ţugui în sprijinul culturii române şi al reprezentanţilor ei de frunte. Desigur, a dus la îndeplinire indicaţiile ce i se trasau – dar când şi când puteam intui că, dintre superiori, lui Leonte Răutu anume i se supunea mai mult de nevoie decât de voie. Fără a avea posibilitatea să-i pătrund subteranele atitudinilor şi actelor, cu laturile lor contradictorii, reţin fie şi numai „atmosfera" pe care o patrona în secţie, una lipsită de morgă autoritară, permiţându-ne o marjă de autonomie în acţiuni.

Nu s-a folosit de poziţia şi influenţa sa pentru a urma, în paralel, studiile universitare şi de aspirantură – probabil şi din prudenţă, ca nu cumva să i se impute traficul de influenţă, în orice caz deosebindu-se de alţi activişti, dispuşi la asemenea tranzacţii în folos propriu.

După cădere, a dovedit multă îndârjire în a-şi statornici, deloc lesnicios, competenţa profesională. Din anii '70 a început să publice; din anii '90 şi-a adăugat volumelor personale „dosare" ample consacrate unor scriitori (Arghezi, Blaga, Călinescu) şi compozitori. Pentru acestea, a valorificat şi fosta sa experienţă în conducere, inclusiv documentele puse la păstrare şi însemnările zilnice din zeci de caiete. Unii recenzenţi cred că prea şi-a subliniat contribuţiile personale în salvgardarea unor creatori, trecând sub tăcere cedările inverse.

Chiar dacă aşa ar sta lucrurile, mărturiile cu privire la avatarurile parcurse de eminenţi intelectuali contribuie la reconstituirea epocii.

Nu uit nici prestaţia doamnei Stela Ţugui, care, după căderea în dizgraţie a soţului ei, s-a angajat, din toamna anului 1961, bibliotecară la facultatea noastră. A lucrat la sala de lectură rezervată profesorilor. Absolventă de Limbi străine, se descurca uşor şi în noianul cărţilor de filosofie pe care le avea de gestionat. Era mereu disponibilă, amabilă, săritoare. De îndată ne aducea la masă volumele pe care i le ceream; la nevoie ni le şi împrumuta acasă. I-am păstrat amintiri bune.

După Ţugui, ne-a părăsit Tiberiu Utan. În ultima perioadă şi-a cumulat munca din sector cu cea de redactor la *Luceafărul*. Apoi a fost trimis redactor-şef la *Gazeta literară*; de bună seamă aveau mai mare încredere politică în el decât în Paul Georgescu, fluctuant în umori, cu ieşiri uneori imprevizibile.

Tiberiu, sau „Tibi” se născuse într-o comună maramureşeană, cu tatăl învăţător; scria poezii, era trup şi suflet legat de cultura română, în general, de cea transilvăneană, cu deosebire.

Era prieten mai mult cu Simion decât cu mine. Utan şi Simion împreună plecaseră la Institutul de Literatură din Moscova, împreună îl absolviseră, împreună intraseră, la întoarcere, în secţie.

Prieten vechi, îşi permitea cu Tibi diferite şotii. Am asistat la una din ele. „Simionel” ticluise o scrisorică, în care o fostă colegă rusoaică de studii îl soma să-i plătească, în fine, cuvenita pensie alimentară pentru copilul zămislit, chipurile, pe vremea studenţiei. Tiberiu avea o fire închisă, nu ni se prea dezvăluia, rar pomenea câte ceva de antecedente sale, în nici un caz despre aventurile galante pe care, în atmosfera libertină din Institutul „Maksim Gorki”, ar fi putut să le aibă şi studenţii români. Scrisoarea a nimerit, într-o bună dimineaţă, pe biroul lui. I-am urmărit reacţia. A fost cât se poate de crispată. După ce l-a lăsat un timp să se perpelească, Simion i-a dezvăluit făcătura. A rămas ofuscat destulă vreme. Nici ulterior n-am aflat pe ce date se bazase plastografia; dar chiar dacă existase vreun temei al ei, Tibi se ferea din răsputeri să-l afle vreodată soţia lui „Lucica”, Lucia Olteanu. De-ale tinereţii!

Relaţiile cu el ca redactor-şef la *Gazeta literară* au devenit oficiale. Chiar şi după ce eu mă voi retrage la Universitate, iar el va ajunge director la Editura Tineretului şi la Editura „Ion Creangă”, ne vom vedea incidental: nu făceam parte din grupul literaţilor moscoviţi – Domokos, Ioan Grigorescu, Toma-George Maiorescu, Sălcudeanu, Simion, Utan –, care se reuneau frecvent, spre a-şi depăna amintiri comune şi a schimba păreri legate de munca lor actuală, la CCES, edituri şi reviste, în cinematografie şi literatură.

Tiberiu Utan a mai publicat volume de versuri, bine primite de public şi de recenzenţi. A murit în 1994.

Şef al Sectorului de literatură a fost, între 1961 şi 1965, Constantin Drăgoescu. Provenea din Oltenia, ca fost muncitor cu un dosar de cadre beton. L-au readus din fruntea Sectorului edituri al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie, evident spre a ne îmbunătăţi „compoziţia socială”. A fost mereu activistul politic prin definiţie.

Era masiv, predispus la îngrăşare, cu o faţă rotofeie, îmbujorată, deseori zâmbitoare. Fără cunoştinţe de specialitate, umbla prin literatură ca elefantul între porţelanuri. Totuşi, temperamentul bonom îl apăra de gafe prea gogonate. Pe subalterni ne-a adoptat instantaneu. Se încredea în judecata noastră de „specialişti". Niciodată nu ne-a tras în piept. Îi plăcea să bem împreună un păhărel după încheierea serviciului; nu se cherchelea, în schimb se lăuda copios cu succesele pe care le repurtase.

Un timp, va prospera, într-adevăr, în cariera sa politică. Sub Ceauşescu, va deveni membru în CC timp de un deceniu; între timp – doi ani, prim-secretar PCR la Mehedinţi, îndelungă vreme secretar cu propaganda la Gorj, apoi preşedinte al Consiliului judeţean Dolj. În cele din urmă l-au trimis să conducă instituţiile culturale, tot din Gorj. În ultima calitate, ne-a dus cu maşina, pe Janina şi pe mine, aflaţi într-o vizită la Tg. Jiu, la Mănăstirea Tismana. Gonea de parcă ar fi concurat într-un raliu. Era tot o formă a afirmării de sine. Întru confirmare, călugării l-au întâmpinat cu plecăciuni şi ne-au ospătat cu gustoase feluri de post. Totuşi, Costică înţelegea, cu mintea, că e marginalizat, la un pas de sfârşitul politic. Suferea şi de boli, îl asaltau neînţelegeri familiale. În momente de sinceritate, ne mărturisea amărăciunile publice şi private. Dar bruma de putere îi mângâia în continuare orgoliul.

Nu l-am mai întâlnit după aceea.

## 67

Alexandru Simion merită, din punctul meu de vedere, o atenţie specială.

A fost prietenul meu drag. M-am apropiat de el tocmai în acei ani. După care, despărţindu-ni-se drumurile, prietenia noastră n-a încetat, ci s-a adâncit. Şi a durat până la capătul zilelor sale.

Nu simt nevoia să-l evoc numai din motive subiective, dar şi fiindcă a rămas, pentru cei care l-au cunoscut îndeaproape, un model de cinste. Ştiu de la foştii colegi literaţi că, la amintitele lor reuniuni, ceilalţi vedeau anume în el etalonul de comportament, după el se măsurau; când careva ceda vreunei ispite, de blânda lui dezaprobare se temea cel mai mult.

Şi mai am un motiv să-l evoc. Dintre cunoscuţii mei, cu deosebire el ar trebui să-i oblige pe inflexibilii anticomunişti să-şi revizuiască poncifele presupus universal valabile; şi să caute să disocieze oameni şi oameni, atitudini şi atitudini, vieţi şi vieţi: o mlădiere a judecăţilor, pentru care deocamdată, la noi, nu sunt nici dispuşi, nici pregătiţi.

Nu mă limitez la anii parcurşi împreună în Sectorul de literatură. Întrucât ne-am cunoscut şi apropiat însă acolo, din acest punct îmi notez observaţiile, anterioare şi ulterioare, asupra destinului său.

Îşi va semna cărţile: Al. Simion. În actul de naştere stătea scris: Solomon Simon. Soţia îl va numi „Simion", rudele – „Nică" (de la „Solomonică"), Janina – „Simionel".

Tatăl lui se numea Avram, mama – Etel, sora – Fanni, fraţii mai mari – Leibu şi Herşcu. Ei au supravieţuit mizeriei în această ordine. Trei nou-născuţi muriseră de inaniţie, frig şi boli. Solomonică era al şaptelea copil, cel din urmă, născut pe 26 iunie 1925. (În continuare numai pe el îl voi numi Simion, cu toate că şi Leibu/Leru va purta acest nume. În orice caz, nimeni dintre cunoscuţii comuni nu-i spunea Alexandru.)

Contrar prejudecăţii că n-ar fi existat muncitori evrei, Avram Simon a trudit la joagărul fabricii din Bacău a industriaşului ultrabogat Filderman. Şi patronul, şi ultimul dintre angajaţii săi erau evrei; fără vreo altă legătură decât aceea dintre „exploatator” şi „exploatat”.

Termenii nu corespund doar sloganului marxist. Părinţii Simon, cu odraslele decedate şi cu cele supravieţuitoare, au trăit într-o baracă de lemn din curtea fabricii. În locul lefii ce li se cuvenea, primeau anual lemne de foc şi câţiva saci de mălai, ambele supraevaluate. Copiii au crescut cu mămăligă ca hrană de bază. Bani nu au văzut.

Avram era analfabet, credincioasa Eta recita de sărbători pasaje din Tora ori din rugăciuni. De copii nu s-a lipit mai nimic din iudaism. Au crescut printre muncitori, s-au plimbat pe malul râului Bistriţa, un timp au lucrat şi ei ca lucrători tâmplari. Au urmat studii elementare şi liceale.

Leibu, viitorul Leru, s-a angajat de tânăr în lupta comunistă ilegală. Solomonică l-a urmat. Până aici, schema „de clasă” funcţiona.

Leru a fost arestat, condamnat, închis. A făcut detenţie şapte ani, la Doftana, unde l-a prins cutremurul din 1940, care a deteriorat grav închisoarea. După care l-au deportat în lagărul de la Vapniarka (Ucraina). Aici a cunoscut-o pe Ghizela, pentru intimi Ghizi, viitoarea lui soţie, deţinută la secţia „femei”. N-au paralizat, ca atâţia, în urma mazării furajere primite ca hrană. Au scăpat, în 1944, graţie unei întorsături aproape miraculoase, deseori evocată de către supravieţuitori: colonelul şef de lagăr i-a adus în marş forţat prin Transnistria şi Basarabia, invocând în faţa unităţilor germane care le aţineau calea un inexistent ordin de evacuare; şi i-a depus teferi în Tg. Jiu, unde au fost internaţi, până la întoarcerea armelor. (Foştii deţinuţi vor înainta noilor autorităţi o petiţie, cu solicitarea unei pensii pentru colonelul care i-a salvat, de care acesta va şi beneficia tot restul vieţii.)

Fratele mai mic i-a urmat calvarul, într-o variantă nu atât de grea şi lungă. Încă adolescent, a fost arestat, judecat, condamnat. A stat închis până la „Proclamaţia regală” din 23 august. În celula umedă s-a îmbolnăvit de tuberculoză şi, neştiutor, s-a expus în curtea închisorii soarelui dogorâtor de vară. La eliberare i s-a administrat un *oleatorax* (ulei injectat – alternativă la *pneumotorax*), care i-a comprimat plămânul bolnav, stopând răspândirea bolii. Toată viaţa a suferit de maladii ale căilor respiratorii. Într-o asemenea criză târzie, un medic a vrut să-i extragă uleiul pietrificat din plămânul nefuncţional, dar specialiştii ftiziologi au refuzat.

După cum Leru nu le va relata fiicelor anii de puşcărie, mezinul îi va trece şi el sub tăcere pe ai săi. Colegii din secţie mult timp nici măcar n-au bănuit că fusese închis. În CV-uri sărea peste activitatea din ilegalitate şi

detenție. Oricine se poate convinge din Dicționarele alcătuite de Zaciu, Papahagi și Sasu (volumul IV, 2002) ori de Sasu singur (2006), în care, în schimb, îi sunt scrupulos enumerate muncile politice prestate la CC și CCES. Nu dorea nici să se laude cu ceea ce *anterior* fusese considerat un act de vitejie, dar nici să acopere ceea ce *ulterior* trecea drept culpă.

A urmat trei ani Dreptul la Iași, cinci ani – Institutul „Maksim Gorki" la Moscova. Acolo dorea să se pregătească pentru critica literară; a virat însă spre proză, la sfatul și sub îndrumarea dascălului lor iubit, povestitorul Konstantin Paustovski – pe care și el, și colegii lui nu încetau să-l venereze și să ni-l evoce.

În povestirile lor reapăreau multe nume cunoscute din anii '60: Bella Ahmadulina, Evgheni Evtușenko, Fazil Iskander, Naum Korjavin, Robert Rojdestvenski, Vladimir Solouhin, Andrei Voznesenki – și, desigur, Kirill Kovaldji, originar din Basarabia, care vorbea româna, scria în rusă și apărea des la București spre a impulsiona legăturile literare româno-ruse.

Pe Simion l-a ajuns din urmă moscovita Inessa. S-au căsătorit. Leru le-a pus la dispoziție o cameră în apartamentul său din Strada Londra, colț cu Haia Lifschitz (ulterior Rozelor și, în fine, Washington). Inessa era frumoasă, cultivată, rafinată. Dar își ducea zilele precum o „domniță leneșă pe canapea", cât era ziua de lungă citea și cânta la pian. A refuzat să învețe românește. Încet-încet căsnicia s-a destrămat. În final, ea s-a întors acasă, s-a recăsătorit, a întrerupt orice legătură cu primul soț. Simion o va reîntâlni, după decenii, într-o călătorie la Moscova: scufundată în mistica pravoslavnică. A încercat să-l atragă de partea credinței și obiceiurilor ei: slujbe, rugăciuni neîntrerupte, lectură numai de cărți bisericești, un vegetarianism strict, menit să salvgardeze ființele vii. Toate astea nu-i erau pe potrivă.

Mai demult, se mutase în două cămăruțe dintr-un bloc recent construit, lângă Televiziunea veche. Pereți ca de carton, prin care auzea orice se petrecea în apartamentele alăturate, fiecare vorbă, fiecare ieșire la closet. A reușit să se mute într-un apartament spațios, din penultimul bloc-turn la marginea Parcului Floreasca. Locuia împreună cu Florica, a doua soție, de profesie asistentă medicală, și cu fiul lor Mircea.

Când am părăsit sectorul, am încercat să-l conving să facă la fel. Din inerție a rămas instructor până în 1971, acceptând să fie apoi transferat funcționar la Consiliul Culturii și Educației Socialiste. A zăbovit acolo până în 1985. Formal, nu mai existau nici supervizarea artei și literaturii la CC, nici Direcția Presei, de fapt CCES fusese însărcinat să le suplinească. Un timp șefii i-au încredințat cinematografia, ulterior câteva dintre revistele literare de care se ocupase și la Secție.

Am continuat să-l îndemn să plece. I-am propus să-l iau la facultate, să se ocupe de estetică, să-și susțină doctoratul. La un moment dat a încercat să se mute redactor la *România literară*, unde îl cunoșteau bine, fiindcă săptămânal le citea șpalturile și făcea tot posibilul, în conciliabule cu adjunctul Gabriel Dimisianu și secretarul general de redacție Roger Cîmpeanu, să salveze tot ce se putea salva. Cel care l-a convins să rămână a fost Dumitru Ghișe, vicepreședinte al CCES, care îi aprecia seriozitatea și echilibrul. A rămas

locului, întru satisfacția redactorilor de la revistele de care se ocupa, temători ca nu cumva să încapă pe mâna unei inflexibile colege a lui.

M-am întrebat deseori pentru ce și-a prelungit slujbele la partid și stat, cu felul său de a fi blând, conciliant, tolerant, străin comportamentelor radicale?! De bună seamă, erau în joc atât comoditatea, cât și leafa superioară celei pentru munci de redactor ori didactică. S-ar putea ca nici familia să nu-i fi agreat eventuala schimbare de statut, financiar neconvenabilă. Iar el, deși în vorbe se mai și răzvrătea câteodată, în fapte se supunea soției autoritare.

Se comporta ca un „smerit", aproape ca un „idiot" în sens mîșkinian, unul de sorginte „curat murdar" proletară, nicidecum princiară.

Tot timpul liber și-l dedica scrisului, cu neslăbit devotament, prea puțin preocupat de succes ori insucces. Între sfârșitul anilor '60 și cel al anilor '80 a publicat unsprezece romane, plus un volum de nuvele. I s-a decernat un premiu al Asociației Scriitorilor din București (1975). Deși aparițiile i-au fost întâmpinate cu recenzii, critica l-a considerat, tacit, mai degrabă un prozator de raft doi-trei. Personal i-am citit cu plăcere unele romane, *Grăuntele de grîu cînd cade pe pămînt* sau *Blocul de marmură*. M-am bucurat când i s-a reeditat romanul *Șansa*.

De obicei îi descria pe muncitorii forestieri și pe ilegaliștii ajunși activiști de partid, obligați de noile împrejurări să-și regândească, uneori să-și revizuiască, iluziile trecute. Înfățișa conflicte de generație, axate tot pe dezbateri politice și etice. Îl atrăgea mereu problematica morală – în cărți proprii și în lecturi asidue. Citea volumele confraților cu multă generozitate, recunoscându-le nu o dată superioritatea. Și pe mine, după câte un volum, mă copleșea cu laude excesive. Cu adevărat îl fascinau însă vârfurile literaturii universale. Biblia o avea mereu la capul patului. Relua pasaje din Evanghelii, câte o Epistolă a Sf. Pavel. Arbora o încântătoare mirare când descoperea vreo întorsătură culturală până atunci neștiută. În genere, deși ajuns de foarte de jos un cărturar supraîncărcat de cunoștințe, își păstra naivitatea neprefăcută în contact cu orice descoperire științifică ori capodoperă literară: un amalgam, niciodată reîntâlnit de mine, între profesionism și o raportare ingenuă.

După cum am spus, cu Simion am ținut legătura și după ce n-am mai fost colegi de muncă. Vorbeam des la telefon, ne făceam vizite reciproce. Devenise o parte constantă a realității și vieții noastre, a întregii familii. Când ne duceam nepoții (pe vremea aceea preșcolari) la plimbare și întrebam: — Unde mergem azi?, răspunsul lor era invariabil: — În parcul Simionel. Și, în drumul nostru, înainte să intrăm în parc, ne opream totdeauna în ușa blocului în care locuia, sunam, iar el cobora și ne însoțea în parcul pe care copiii îl porecliseră după numele lui.

Legătura am ținut-o până la capătul vieții lui. În lungile noastre discuții am observat, iar și iar, felul în care constata, fără să amendeze – sau comentând cu o undă de umor, niciodată tăios – vanitățile și răutățile din tagma scriitoricească, pre- și postdecembristă. Avea o blândețe inalterabilă: calitate și, totodată, defect, în măsura în care își transfera „lipsa de dinți" și în ceea ce scria. Cei pe care era pus să-i „controleze" aveau numai de câștigat de pe

urma acestei toleranțe. Pe mine mă exaspera însă când și despre câte un șef insuportabil de la CCES tot repeta: — În fond e un om cumsecade.

Am fost martorul raporturilor sale de familie. Își reamintea mama cu dragoste. De tată nu era apropiat. Fratele mai mare îi impunea dintotdeauna. În vremea studenției sale, Leru lucra ca diplomat la Ambasada RPR de la Moscova; deci s-au văzut des. (Ulterior Leru va fi diplomat la Sofia. La aceste două munci, mărunte comparativ cu alte cariere, se redusese „răsplata” avatarurilor fostului ilegalist.)

Soarta fratelui mijlociu, rămas Herșcu Simon, a luat o întorsătură gravă. Prevalându-se de meritele politice ale celorlalți doi, avansase director într-un minister cu activități și de comerț exterior. Din cauza unui ceas elvețian primit cadou de la un partener de afaceri străin, l-au arestat și condamnat. La un moment, aflați numai noi doi în sector, Simion mi-a relatat ce pățise Herșcu în continuare: încrezându-se într-o aparentă liberalizare, a înaintat o cerere pentru a i se anula restul detenției; spre nenorocul lui, dosarul a ajuns la Nicolae Ceaușescu, secretarul organizatoric al CC, având în subordine și miliția, Securitatea, justiția; iar acesta a pus pe întâmpinare rezoluția... să-i fie mărită pedeapsa! Așadar, a rămas închis. Și, de parcă anii de pușcărie pentru acel delict economic n-ar fi fost un calvar suficient, la cutremurul din 1977 Herșcu a ars de viu în blocul înalt, cuprins de flăcări, de pe colțul Pieței Rosetti!

Leru și Simion erau foarte legați. Pe tatăl lor, bolnav incurabil de cancer, l-au adus de la Bacău la ei. Odată l-am și întâlnit: rămăsese analfabet, avea o fire morocănoasă, cu ai săi aproape nu stătea de vorbă. Sora lor, cea mai vârstnică dintre toți, a emigrat, s-a întors, trăia în provincie; n-am văzut-o niciodată.

Frații ieșeau serile în lungi plimbări. Se întâlneau la mijlocul drumului între capătul Bulevardului Titulescu și Floreasca, băteau aleile din parcuri. Politica nu-i mai preocupa, se țineau la curent despre ce le fac fiicele și băiatul.

Fiul lui Simion, Mircea, absolvise Politehnica și a profesat o vreme ingineria, fără să-i placă. Neanunțând pe nimeni, se prezentase la un concurs în cadrul Ministerului de Externe și reușise. A devenit diplomat de profesie, trimis la Ambasadele României la Ottawa și Bruxelles. Cu bine cunoscuta sa discreție, Simion se mândrea cu el.

Fiicele lui Leru, Alexandra și Anca, veniseră pe lume la Moscova, trăind cu părinții în clădirea Ambasadei, de pe Bulevardul Kacialov, și apoi într-o locuință proprie, pe Sadovoie Kol'țo. La revenirea acasă, în 1955, aveau patru și, respectiv, un an. Sanda știa bine rusește, Anca deloc. Una a urmat Filologia, alta – Chimia. S-au măritat.

Gheorghe Purdea, soțul Ancăi, mi-a fost student la Filosofie. Fiu de țăran din Bistrița, a învățat germana într-o deplasare în RDG. A tradus volume de Karl Jaspers și Georg Lukács. După absolvență a trebuit să accepte slujba de ghid la Muzeul Tehnic de la intrarea în Parcul Libertății (Carol). La spartul târgului au cerut amândoi emigrarea în Israel, dar au inventat că el ar fi cardiac, nu suportă avionul, nu poate călători decât cu trenul – pentru a rămâne definitiv la Viena. „Gicu” și-a descris în germană viața de după sosire, în lagărul de tranzit, obligatoriu pentru rezidența austriacă, anterioară

formelor complicate pentru a obține cetățenia. L-au angajat *boy* la recepția Hotelului Hilton din centru. Cu un nivel mult peste slujbă, direcția i-a propus să rămână angajatul lor, cu promisiunea că va avansa treptat și, oricum, va beneficia anual de o lună gratuită în oricare Hilton din lume. N-a vrut să fie funcționar, chiar unul plătit confortabil. A schimbat multe alte locuri de muncă: paznic de noapte într-o bancă; ghid pe autobuzele austriece, locale și externe, pentru turiști străini; cercetător la Muzeul Freud; lector de psihanaliză la Universitate. A mai publicat volume în germană. Grosul traiului l-a asigurat însă Anca, chimistă apreciată. Fiica lor a devenit o austriacă get-beget. I-am vizitat o dată în locuința lor de atunci, într-un bloc de două etaje la marginea Parcului Prater.

O viață cu mult mai aventuroasă a parcurs, după căsătorie, Alexandra/Sanda. A întovărășit, ca interpretă franco-română, un arab libanez, trimis de OLP („Organizația pentru Eliberarea Palestinei") să audieze trei luni cursuri la „Ștefan Gheorghiu". S-au îndrăgit. De aceea, Walid Hamdan a revenit student la Ziaristică, tot acolo, în paralel corespondent OLP. Au așteptat ani până să li se aprobe căsătoria. Primul lor fiu, Anton/Antoine/Toni, s-a născut la București.

În 1980 au plecat în trei la Beirut. A cunoscut răsfirata familie libaneză a soțului ei: pe mama musulmană și pe tatăl druz – exclus din comunitatea sa, fiindcă violase interdicția căsătoriilor mixte. (Druzii din Liban, Siria și Israel constituie o sectă cu reguli tăinuite, o religie inițiatică, un gnosticism mahomedan sintetic, cu infuzii gnostice, neoplatonice, iudaice, iraniene.)

Alexandra a fost angajată profesoară la Colegiul Protestant Francez, din Strada Marie Curie, în Beirut-Vest, de pe malul mării, majoritar locuit de musulmani, dar găzduind instituții și vile rezidențiale creștine. (În această parte locuiau și ei, și părinții lui.) Gravidă, în vara anului 1982 a trăit coșmarul operațiunii „Pace în Galileea", blocada și bombardarea orașului de către israelieni. A încercat să fugă în Cipru, ambarcațiunea supraaglomerată a fost întoarsă din drum, până la urmă a reușit să plece, cu sprijin francez. La București l-a născut pe Iosif/Youssef/Yoyo.

Cu Toni de patru ani și Yoyo de câteva săptămâni s-a întors la Beirut, două luni după masacrarea refugiaților palestinieni din lagărele de la Sabra și Chatila, situate în sudul orașului. Tragedia din noaptea de 16 spre 17 septembrie 1982 a fost cauzată de Falangele Libaneze, după ridicarea blocadei de către israelieni, dar cu încuviințarea lor. A trăit luptele de stradă și bombardamentele facțiunilor rivale din Liban la fața locului. Încă o dată a stat luni de zile în umbra morții.

(Colosală aglomerare de paradoxuri: o evreică din România – căreia părinții i-au dezvăluit târziu identitatea etnică – cu un soț libanez, adept al OLP – trăind ani de-a rândul printre sunniți, șiiți, druzi, creștini maroniți, greco-catolici, ortodocși, romano-catolici, protestanți – cu un pașaport libanez, care bloca eventuala trecere în Israel!)

Până la urmă, soții și copiii Hamzan au reușit să se stabilească în Geneva, unde Walid era angajat în centrala „Organizației Internaționale a Muncii", prescurtat BIT (*Bureau International du Travail*) sau ILO (*International Labour Organisation*).

După 12 ani, Walid s-a întors în ţara lui să-şi continue munca în filiala libaneză a organizaţiei. Alexandra a continuat să-şi crească singură fiii. Întrucât ei urmaseră şcoli elveţiene, au obţinut înaintea ei cetăţenia elveţiană. Dar acum e şi ea de mult naturalizată.

A predat franceza la şcoli particulare, apoi titularizată la stat. A trebuit să-şi echivaleze licenţa. Şi-a susţinut doctoratul, cu o lucrare despre Eugen Ionescu, publicată. Mi-a trimis două volume de-ale ei în franceză: *Tata* (2007) şi *Promenades solitaires*. *Feuilles de route* (2009), primul iscălit Alexandra Leru, al doilea – Alexandra Hamdan. Din *Promenades* am aflat detaliile avatarurilor de la Beirut, rememorate cu prilejul unei vizite târzii la foştii ei socri. *Tata* mi-a completat amintirile despre Leru.

Ghizi a murit în săptămânile emigrării soţilor Purdea. (Ţin minte cât de mâhnit am fost când tinerii nu şi-au amânat plecarea, în timp ce ea agoniza.)

Leru şi-a vizitat descendenţii în câteva rânduri. L-au interesat mai mult fiicele, nepoata, nepoţii, decât Viena ori Geneva.

Treptat, l-au împresurat bolile. De două ori a fost operat de cancer la colon, cu aferenta chimioterapie. A mai ieşit o vreme în plimbările cu Simion, devenite aproape ritualice.

Amândurora li s-a completat pensia cu câte o indemnizaţie pentru anii de puşcărie. Nu trăiau strâmtorat; dar, în virtutea sărăciei din copilărie, economiseau orice ban; nu le plăcea deloc să-l „scoată din buzunar", aşa cum, invocând formula curentă, ni se tot repetă la televizor, şi când sunt în joc milioane şi miliarde – de parcă n-ar exista carduri, acţiuni, bănci: inerţia limbii!

Alexandra descrie amănunţit ceea ce a urmat. „Tata" a suferit un atac cerebral; i-a paralizat mâna dreaptă, jumătate din faţă şi gură. Scotea doar sunete greu inteligibile. A încercat, fără succes, să reînveţe limba vorbită, cu o „ortofonistă". A devenit foarte irascibil. Până şi Simion, care îl vizita zilnic, îl enerva. A murit după un an şi jumătate de chin.

Sfârşitul lui Simion l-am urmărit personal. Îi tot recidivau boala plămânilor şi una mai recentă, de stomac. A fost internat de câteva ori la „Elias". Ultima dată a stat într-o rezervă cu alţi pacienţi. Am ieşit pe coridor să stăm de vorbă. Conducându-l la masa de prânz, i-am întâlnit pe soţii Dimisianu, Gabriel aştepta să fie primit de un medic. La plecare i-am lăsat lui Simion volumul proaspăt apărut, *I.I. – 80*. În ultima lui seară – aveam să aflu de la Florica – m-a sunat să-mi comunice impresiile, favorabile, nu mă îndoiesc; dar nu m-a găsit acasă. Noaptea s-a produs o hemoragie internă, l-au operat a doua oară, a intrat în comă, nu s-a mai trezit.

A murit pe 24 august 2008. Împlinise 83 de ani.

Potrivit dorinţei exprimate dinainte, a fost incinerat fără ritualuri religioase, cenuşa fiindu-i aruncată într-o cât mai limpede apă curgătoare, greu de găsit în preajma Capitalei. La crematoriu am fost puţini: Florica, Mircea cu soţia şi băieţelul lor, Alexandra şi Anca, dintre foştii colegi moscoviţi, Ioan Grigorescu şi Toma-George Maiorescu. (Domokos Géza şi Petre Sălcudeanu muriseră mai demult.)

Nici o revistă literară nu l-a învrednicit cu un ferpar. M-a mirat tăcerea *României literare*; măcar Gabriel Dimisianu știa cât bine le făcuse; dar poate că n-a aflat de sfârșitul lui, după întâlnirea la spital.

În ultimii ani, Simion era amărât că nu mai e publicat; obștea literară îl ștersese tacit din rândurile ei. Deși mâhnit, continua să scrie cu obstinație. A lăsat în urmă, în dactilogramă, două romane. Unul, îmi spusese, descria anii studenției moscovite. Fiului său i-a spus în timpul bolii să amâne editarea, până se va însenina atmosfera culturală. Dar oare când va dispărea încrâncenarea persistentă de la noi? L-am sfătuit pe Mircea să nu tergiverseze lucrurile: multele sute de foi bătute la o mașină veche de scris se vor șterge în curând, textul trebuie salvat măcar pe computer, pe urmă vom găsi împreună și un editor dispus să-i tipărească ultimele romane.

Îmi e dor de Simion.

## 68

Evenimentele politice s-au succedat rapid din anii ’50 târzii până în anii ’60 timpurii.

Impulsul lor principal, în țările socialiste și nu numai, l-au constituit mutațiile cărora le-a dat glas Nikita Sergheievici Hrușciov.

Centrale în activitatea lui internă, cu nebănuite iradieri pro și contra în lume, au fost Congresul al XX-lea (februarie 1956) și Congresul al XXII-lea (octombrie 1961) ale PCUS.

„Raportul secret”, din finalul Congresului al XX-lea, a declanșat destalinizarea, dar a produs și reacții conservatoare neostaliniste. A fost cezura cea mai importantă în ideologia „partidelor frățești”; pentru unii analiști occidentali: semnul revigorării „socialismului real”, pentru alții: începutul sfârșitului Uniunii Sovietice.

Tentativele adâncirii antistalinismului au culminat la Congresul al XXII-lea, unde Hrușciov a formulat și ipoteza asasinării lui Kirov din ordinul lui Stalin, instituind o comisie pentru elucidarea crimei. (Acțiune capotată.) Concomitent, într-o noapte din octombrie 1961, a fost scos din Mausoleu trupul îmbălsămat al lui Stalin și înmormântat la poalele zidului Kremlinului, alături de alți trei foști conducători de partid.

Hotărârile Congresului al XXII-lea și acest gest simbolic au devenit însă cântecul de lebădă al înnoirilor inițiate. Însuși inițiatorul lor le-a contracarat prin acțiuni conservatoare. Iar urmașul său, Leonid Brejnev, va stopa procesul liberalizării – ce va fi reluat abia de către Mihail Gorbaciov, fără a mai avea timp să-l și finalizeze.

La moartea lui Hrușciov (11 septembrie 1971), tocmai sculptorul Ernst Neizvestnîi, pe care îl denunțase în 1962, îi va construi monumentul funerar din Cimitirul Novodevicie: jumătate alb, jumătate negru, simbolizându-i activitatea din fruntea Uniunii Sovietice.

„Dezgheţul lui Hruşciov" a fost, într-adevăr, ambivalent, atât în politica internă, cât mai ales în cea externă.

Încă din 1960 şi-a dat frâu liber bădărăniei: a bătut, la ONU, cu pumnul în masă; a întrerupt cu ţipete discursul premierului britanic Harold Macmillan (care îl vizitase cu un an în urmă); tot la o sesiune ONU şi-a scos un pantof, mimând că ar bate cu el în pupitru.

În 1962 a provocat „criza rachetelor din Cuba". În cele 38 de zile din octombrie şi noiembrie, a împins la limită confruntarea cu preşedintele J.F. Kennedy şi a căzut la înţelegere cu el numai în ultimul moment.

Încă de la Congresul al XX-lea s-au fisurat relaţiile chino-sovietice. Ele s-au deteriorat tot mai mult la începutul deceniului următor: comuniştii chinezi au ajuns să denunţe public „revizionismul sovietic"; Hruşciov l-a numit pe Mao Tzedun „naţionalist" şi „deviaţionist", iar Mao, pe Hruşciov – „revizionist"; relaţiile au fost apoi rupte, căci Mao a dezaprobat retragerea ogivelor nucleare din Cuba, iar Hruşciov a sprijinit India în ostilităţile ei, reluate, cu China.

Aceste comportamente şi acţiuni externe au servit drept pretext pentru înlăturarea lui Hruşciov de la putere. Decizia a luat-o Prezidiul CC în timp ce el se odihnea în staţiunea Piţunda din Crimeea, de unde, după două zile, l-au rechemat la Plenara CC, pentru a-l pune în faţa faptului împlinit. Conducerea chineză a salutat hotărârea. În secret – şi cea românească.

Motivul principal al mazilirii l-au constituit însă măsurile interne pe care le anunţase şi care puneau în pericol supremaţia „nomenclaturii" superioare.

În sector nu aveam cum să înţelegem în profunzime şirul acestor jocuri tăinuite de putere. Ceea ce sesizam în tot mai mare măsură era înrăutăţirea relaţiilor româno-sovietice, pe fondul mefienţei faţă de Hruşciov; şi al apropierii PMR, din ce în ce mai vădite, de PC Chinez, chiar dacă sub masca „medierii" dintre cele două mari puteri comuniste.

Ne preocupau însă ecourile schimbărilor culturale moscovite. Personal eram abonat la publicaţii literare sovietice, săptămânalul Uniunii Scriitorilor şi, dintre „revistele groase" lunare, cele de orientare liberală.

Prima breşă în dogme ne-au şi mi-au dezvăluit-o noile filme sovietice vizionate. Iată câteva. Pelicula regizorului Grigori Ciuhrai, *Al 41-lea* (1956), despre iubirea, în războiul civil, dintre o luptătoare „roşie" şi un ofiţer „alb", cu deznodământ tragic: fata îl împuşcă pe iubitul ei, când acesta aleargă spre ambarcaţiunea albgardistă sosită pe mare. În 1957, filmul a obţinut Premiul special la festivalul din Cannes. *Casa în care trăiesc* (1957), de Lev Kulidjanov. *Zboară cocorii* (1957), regizat de Mihail Kalatozov (gruzinul născut Mikheil Kalatozişvili), după scenariul lui Viktor Rozov, în roluri principale cu Tatiana Samoilova, Aleksei Batalov şi Vasili Merkuriev. Avatarurile destinelor din războiul mondial au fascinat multă lume. Am vizionat filmul de câteva ori, cu aceeaşi încântare. Premiera lui mondială a avut loc la Praga (1957), fiind distins, la Cannes, cu „Palme d'Or" (1958). Tot de Mihail Kalatozov – *Scrisoare neexpediată* (1959), cu Tatiana Samoilova şi Innokenti Smoktunovski. Şi un alt film memorabil despre război, regizat de Grigori Ciuhrai, *Balada soldatului* (1959), cu Vladimir Ivaşov, Janna Prohorova, Antonina Maksimova, Nikolai

Crucikov, Evgheni Urbanski; obţinând mai multe premii, printre care Premiul special al juriului la Cannes (1960).

Congresul al XX-lea a reverberat şi în alte filme. El a continuat să dea roade şi în anii următori. Regizorii-scenarişti Aleksandr Alov şi Vladimir Naumov (care îşi statorniciseră colaborarea) au dat la iveală *Pace noului venit* (1961), înfăţişând destine dramatice, ruseşti şi nemţeşti, din ultimele zile de război, în Germania cucerită, cu un deschis mesaj pacifist, de sorginte evanghelică. Filmul a fost răsplătit cu Premiul criticii italiene la Festivalul internaţional de la Veneţia (1961). Noi l-am vizionat – cred – în următorul an. Andrei Tarkovski semna *Flăcări şi flori* sau *Copilăria lui Ivan* (1962), distins cu Marele Premiu „Leul de aur" la Veneţia şi Premiul de excelenţă la Festivalul din Moscova. Vor urma peliculele lui celebre, *Andrei Rubliov* (1966), *Solaris* (1972), *Oglinda* (1975), *Călăuza* (1978), *Nostalgia* (1983), *Sacrificiul* (1986). Mihail Romm ne-a oferit *Nouă zile într-un an* (1962), cu Aleksei Batalov, Innokenti Smoktunovski, Tatiana Lavrova, obţinând la Festivalul de la Karlovy Vary „Globul de cristal".

Regizori, scenarişti, operatori, actori eminenţi – creatorii unor importante filme, în care momentelor-cheie ale istoriei sovietice, războiul civil şi războiul mondial, ca şi actualităţii li se conferea o altă imaginea decât cea uzitată. Ele aveau şi nu aveau tăiş politic. Şi nu puteau fi oprite de la difuzare nici la noi, cu toată împotrivirea faţă de reformele hruşcioviene.

Cum am spus, Hruşciov însuşi plătea tribut incriminatei mentalităţi staliniste.

Testul pe care pornirile lui inovatoare l-au ratat cu brio a fost, în decembrie 1962, la Expoziţia de la Manej, marea hală de lângă zidul Kremlinului. A vizitat-o şi, cu brutalitatea-i caracteristică, a rostit cele mai aberante verdicte. După cum avea să-mi rezume lucrurile un estetician moscovit: a calificat fără greş valoarea experimentală – ca nonvaloare, iar nonvaloarea convenţională – ca valoare. N-avea cultură artistică şi gustul său rudimentar şi l-a ridicat, din nou, la rang de normă. Printre cei pe care i-a denunţat s-au numărat pictori de soi, inclusiv, dintre cei neexpuşi până atunci, şi amintitul sculptor Neizvestnîi (literal: „cel necunoscut"). Era limpede: Hruşciov cedase vechiului său conservatorism.

Aşa a procedat şi faţă de literatură. I-a susţinut tendinţele inovatoare şi, în paralel sau curând după, le-a călcat în picioare. Treptat şi-a anihilat şi susţinătorii din cultură, nu doar din politică. A inaugurat restauraţia ce va fi patronată de Leonid Brejnev şi ghidată ideologic de Mihail Suslov.

„Cazurile" sunt notorii: Boris Pasternak şi Aleksandr Soljeniţîn, Evgheni Evtuşenko şi Andrei Voznesenski, Bulat Okudjava şi Vladimir Vîsoţki.

Romanul *Doktor Jivago*, scos clandestin din ţară, a fost mai întâi publicat în limba italiană (1957); iar Pasternak s-a văzut constrâns să refuze Premiul Nobel (1958).

Povestirea lui Soljeniţîn, *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*, a putut să apară în revista de orientare liberală *Novîi mir* (1962), după care restricţiile la adresa autorului se vor multiplica: nu i se va mai permite să publice în Uniunea Sovietică romanele *Pavilionul canceroşilor* şi *Primul cerc* (ambele datate 1968); va fi exclus din Uniunea Scriitorilor (1969); va fi împiedicat să

fie de față la înmânarea Premiului Nobel (1970); și, în cele din urmă, i se va retrage cetățenia (1974).

Tipărirea povestirilor sale timpurii a obținut-o Aleksandr Tvardovski, pentru a doua oară, din 1958, redactor-șef la *Novîi mir* și în continuare membru supleant al CC PCUS. Tvardovski însuși a scris poemele cu tăiș antistalinist, *Din zare-n zare* și *Tiorkin pe lumea cealaltă*. Primul, datat 1960, distins cu Premiul Lenin în 1961, s-a făcut remarcat mai ales prin capitolul „*Tak eto bîlo*" („Așa a fost asta"), cu memorabilele versuri „*Tut ni ubavit',/ Ni pribavit'*, – *Tak eto bîlo na zemle*...", „Aici n-ai ce să adaugi,/ Nici să scazi, – Așa a fost asta pe pământ...". Cel de al doilea (continuarea poemului său de căpetenie, *Vasili Tiorkin*) a apărut în 1963, într-o tonalitate satirică extinsă asupra realității sovietice.

La rândul lui, Soljenițîn va descrie, în cartea de memorii *Stejarul și vițelul* (1975), relația sa de prietenie și colaborare cu Tvardovski: dintre un adversar fățiș al regimului și un om aflat decenii la rând în grațiile acestuia, dar convertit la acte disidente.

La sfârșitul anilor '50, Evtușenko și Voznesenski, împreună cu Robert Rojdestvenski, strângeau mase de auditori, în săli enorme, pe stadioane sau în piețele moscovite din preajma Monumentelor Pușkin și Maiakovski. Faima lui Evtușenko a fost cea mai răsunătoare. Expresivitatea sa publicistică, și în poezii, maniera sa agitatorică în siaj maiakovskian, pe cât de mult au entuziasmat tineretul, pe atât au trezit suspiciunea autorităților. Și au declanșat resentimentele lui Hrușciov. Poemul „Babi' Iar" (1961), scris în memoria evreilor uciși de naziști lângă Kiev, a fost admonestat – ca și integrarea versurilor în Simfonia a XIII-a de Dmitri Șostakovici. În 1963 a continuat dezavuarea: poemul „Moștenitorii lui Stalin" și „Autobiografia", publicată în revista franceză *Express*, au făcut obiectul unor critici aspre la o Plenară a conducerii Uniunii Scriitorilor.

Ecouri și mai ample au repurtat cu șansonetele lor barzii/trubadurii Okudjava și Vîsoțki, alte voci disidente.

Bulat Șalvovici Okudjava își pierduse părinții: tatăl gruzin, activist de partid, arestat în 1937 și executat ca presupus spion german; mama, înfocată comunistă, închisă tot atunci – timp de 18 ani. Fiul s-a prezentat voluntar în război, apoi a urmat Universitatea din Tbilisi, în 1956 s-a întors la Moscova, unde se și născuse, a început să scrie poezii, de el însuși cântate, cu acompaniament de „ghitară rusă". A cucerit fulgerător popularitatea de masă. Vuiau Moscova și celelalte orașe de șlagăre – copiate pe *magnitizdat* și date din mână-n mână. Am mai prins, la fața locului, această atmosferă electrizată, când, până în noaptea târzie, străzile răsunau de melodii: un reinventat folclor orășenesc, narând chinul soldaților, dramele cotidiene, viața din mult îndrăgitul cartier moscovit Arbat. Cântecele stârneau melancolia dulce-amară, pe care o stingeai cu pahare de votcă. (Okudjava va fi și autorul unor „fantezii istorice", povestiri ori romane. La noi va fi bine primită *Călătoria diletanților*, datând din 1976-1978. Va muri la Paris în 1997 și va fi înmormântat, la Moscova, în Cimitirul Vagankovo.)

Vladimir Vladimirovici Vîsoțki a urmat calea deschisă de confratele său mai vârstnic. A erupt în anii ’60, într-o manieră și mai rebelă. Cântecele i-au fost difuzate tot clandestin, dar memorate de toți. Căsătorit cu actrița franceză de origine rusă Marina Vlady, a fost actor la Teatrul de Comedie și Dramă „Taganka”, cu roluri memorabile, precum Hamlet. (Sub conducerea regizorului Iuri Liubimov, teatrul a rămas un centru de rezistență culturală și în perioada brejneviană, numită curent *zastoi* – „stagnare”, „lâncezeală”.)

Am readus în memorie aceste figuri și momente din joncțiunea dramatică a celor două decenii, fiindcă ele au vestit lumii resursele până atunci subterane ale unei culturi inepuizabile; și fiindcă m-au impresionat puternic.

Cu care dintre ele am intrat, atunci, în impact? Am văzut mai toate filmele enumerate. N-am cunoscut *Doktor Jivago*, dar am citit *O zi din viața lui Ivan Denisovici* și alte povestiri de Soljenițîn tipărite în revista *Novîi mir*. Am urmărit știrile despre succesele poeților tineri din reuniunile publice moscovite. Curând, am ascultat înregistrările lui Okudjava chiar la Moscova – mai târziu și pe ale lui Vîsoțki.

Esențial nu este însă cât am receptat eu din acest val de talente de factură inedită, ci chiar șansa lor de a se exprima, direct sau prin interpuși; și de a transgresa hotarele țării. Filmele, în primul rând, apoi cuvântul scris ori cântat pătrundeau și în mediile intelectuale românești. Le dădea semnalul: se poate. Faptul că s-a putut mai mult în Polonia și Ungaria decât în România s-a datorat coerciției în grad diferit. Totuși, nici la noi, în condițiile prelungitei „închideri”, nu puteau fi de tot evitate unele „deschideri”, oricât de mici, în cultură.

## 69

Sub Gheorghe Gheorghiu-Dej, în ultima sa perioadă, actele de *neiertare* și de *iertare* au fost ba succesive, ba concomitente.

Pe conducătorii de la „Magyar Népi Szövetség” (Uniunea Populară Maghiară), intelectuali de vază arestați în 1949, i-a grațiat, pe unii în 1955, pe cei mai mulți în cursul anului 1956 – aproape în paralel cu arestarea și condamnarea multor studenți maghiari din Cluj, Tg. Mureș, Timișoara. Concesiile și înăspririle avuseseră același motiv: iminența și dezlănțuirea evenimentelor budapestane, dorința de a-i îmbuna pe unii posibili adepți ai lor și de a-i zdrobi pe efectivii lor susținători.

Pe față, conducerea bucureșteană a trebuit să mai și țină cont de tendințele reformiste de la Moscova, Varșovia, Budapesta, în timp ce, nemărturisit, li se împotrivea. Concesiile la care s-a văzut obligată în 1956 le-a retractat și contracarat, cu o duritate crescândă, în 1958 (excluderi, arestări) și în 1959 (procese, condamnări). Tăvălugul s-a abătut atât asupra disidenților din partid, efectivi sau presupuși, cât și asupra oponenților, indiferent dacă erau vocali ori tăcuți.

Dualitatea a caracterizat și începutul anilor ’60: pumnul de fier în mănușă de catifea scotea la iveală ba pumnul, ba catifeaua. Astfel, în 1962 au fost

graţiaţi 1 500 de condamnaţi pentru „uneltire contra ordinii sociale"; dar în 1963 au decedat, în acelaşi penitenciar din Râmnicu Sărat, Ion Michalache, fost preşedinte PNŢ, şi Vasile Luca, fost conducător PCR-PMR. Nu conta culoarea celor azvârliţi în infern.

Între timp s-au celebrat în toată ţara victoriile regimului, precum, în 1962, încheierea colectivizării agriculturii. Medalia emisă în cinstea evenimentului au primit-o sute de mii de persoane, dintre care o bună parte nu avuseseră nici o tangenţă cu mediul ţărănesc şi habar nu aveau de agricultură.

(Mama, reîncadrată ziaristă la săptămânalul cultural *Utunk*, a fost convocată la o reuniune festivă a breslei clujene, unde tuturor participanţilor li s-au distribuit acele medalii – aduse în sală într-un coş de rufe, aruncate acolo cu toptanul, fără să fie întovărăşite de vreun act personal doveditor. Din toată ceremonia ridicolă, mama a reţinut numai coşul de rufe.)

Toţi activiştii s-au ales cu medalia. În secţie n-a avut loc nici o reuniune, fiecăruia i s-a înmânat câte una, tot nenominalizată. Oricum, mă număram printre cei fără nici o legătură cu muncile agricole. Nici măcar prin intermediul presei literare controlate nu avusesem de-a face vreodată cu colectivizarea.

Încă din 1960 am venit însă în contact cu un revers înspăimântător al euforiilor, an de an induse.

În colţul străduţei aflate vizavi de poarta *C*, prin care intram zilnic în sediu, se afla un cinematograf, „Excelsior", destinat circuitului închis. (Acum se află acolo un butic, la parterul noii clădiri înalte ce găzduieşte Hotel Excelsior, cu intrarea pe locul unde fusese Institutul de Istorie a Partidului.) Am fost duşi împreună cu soţiile, grupuri-grupuri, să vizionăm pelicula *Reconstituirea*, în regia lui Virgil Calotescu. Filmul trata ineditul, la noi, *hold-up* din anul premergător, comis de „banda Ioanid". În rolurile actorilor improvizaţi se aflau chiar făptuitorii jafului, împreună cu anchetatorii lor. Ei au „reconstituit" acţiunea. Dar prezentarea acesteia – voi afla cu timpul – conţinea omisiuni şi modificări, toate la comandă politică.

Janina şi cu mine am ieşit năuciţi de la vizionare. Nu înţelegeam mobilurile furtului şi nici destinaţia banilor. Totul părea ireal, halucinant, coşmaresc. Filmul urmărea cu siguranţă înfricoşarea publicului. Iar nimeni nu cuteza deocamdată să pună la îndoială versiunea oficială. Nici „Croh" (cum îi spuneam lui Ov.S. Crohmălniceanu, alţii numindu-l „Moni"), atunci când mi-a destăinuit cât este de îngrozit de ce i se va întâmpla ca fost apropiat al făptaşilor, participant la partidele lor de bridge. S-a ales doar cu o sancţiune de partid, a nu ştiu câta.

Cum se petrecuse însă atacul? În dimineaţa zilei de 28 iulie 1959, patru bărbaţi şi o femeie, cu măşti, au tâlhărit maşina băncii, marca Škoda, în faţa sucursalei Băncii de Stat de pe Calea Giuleşti, vizavi de Maternitatea Giuleşti (aflate în Raionul „Gh. Gheorghiu-Dej"). Au înghesuit într-un Getax, marca Moskvici, suma însuşită de 1 686 000 lei (echivalând cu cca 250 000 de dolari). Şoferul, al şaselea complice, a demarat în trombă. În apropierea Morii Ciulei, lângă podul cu acelaşi nume, au abandonat bancnotele mici (13 800), apoi, pe Strada Dr. Teohari, şi maşina (cu alţi 213 000 lei).

După două luni, autorităţile le-au prins urma. Alexandru Ioanid era şeful grupului, din care mai făceau parte Paul Ioanid, soţii Igor şi Monica Sevianu, Haralambie Obedeanu, Saşa Muşat. Bărbaţii erau membri PMR, unii cu activităţi ilegale, acte de sabotaj antinaziste. După război îi angajase Ministerul de Interne, ca ofiţeri de miliţie, dându-i apoi afară; sau fuseseră ingineri, profesori, inclusiv la „Ştefan Gheorghiu". Monica Sevianu se întorsese din emigrarea în Israel; avea, cu Igor, doi copii.

Au fost anchetaţi nenumăraţi oameni, apropiaţi, presupuşi complici. L-au tratat la interogatoriu foarte dur pe şoferul maşinii Băncii de Stat, Gheorghe Ciuplea, ca să se afle dacă nu cumva s-a aflat în înţelegere cu jefuitorii. Cei şase învinuiţi principali au recunoscut în faţa ofiţerilor anchetatori Gheorghe Blidaru şi Gheorghe Enoiu (nume trezind groaza şi mai târziu) că şi-au format echipa încă din 1957. Procesul a început în 12 noiembrie 1959. După trei zile s-a pronunţat sentinţa. Bărbaţii au fost executaţi prin împuşcare; Monica Sevianu – condamnată la muncă silnică pe viaţă. (Va fi amnistiată în 1964, va emigra din nou în Israel, va muri de cancer în 1977.)

Unele fapte le cunoaştem din *remake*-ul regizorului Alexandru Solomon, *Marele jaf comunist* (2004). Titlul peliculei iniţiale l-a preluat Lucian Pintilie în *Reconstituirea* (1968), film de mare succes, cu performanţe actoriceşti remarcabile.

Rămân destule necunoscute. Până la urmă, ce au urmărit aceşti intelectuali evrei comunişti, cu funcţii de răspundere anterioare, acum marginalizaţi, fără locuri stabile de muncă, dar cu locuinţe confortabile? Exorbitanta sumă pe care şi-au însuşit-o nu era chip s-o cheltuiască în condiţiile austere din România. Să fie oare întemeiat zvonul că ar fi intenţionat să sprijine mişcarea sionistă? Sau era încă una dintre intoxicările antisemite lansate pe atunci? Alexandru Galis, fiul lui Alexandru Ioanid, emigrat în 1980 în Marea Britanie, înşiruind faptele puţin verosimile, va avansa ipoteza unei farse judiciare cu substrat politic. Dar cine a pus-o la cale? Fără ştiinţa, sau cu acordul făptaşilor? De ce? Iar Monica Sevianu, ajunsă în Israel, de ce nu a lăsat, la loc sigur, versiunea proprie despre cele întâmplate? Sau a lăsat?

Până la despuierea documentelor eventual păstrate în arhive, analiştii vor bâjbâi, oricum, în ceaţă.

Acum, pentru mine nici nu contează altceva decât atmosfera de teroare în care au fost învăluite jaful din 1959 şi, în primul film, procesul din 1960, soldat cu cele cinci execuţii.

Faptul că alternanţa ori concomitenţa atitudinilor contrare, amintite la început, le-a fost proprie acelor ani îl pot exemplifica şi prin câte un destin de scriitor.

Am menţionat mai demult modul în care criticul literar maghiar Földes László fusese exclus de la conducerea revistei *Utunk* şi din PMR, permiţându-i-se totuşi, concomitent cu ridicarea dreptului de a publica, să predea estetica la Institutele de Artă clujene, iar peste câţiva ani – brusc „reabilitat", mai întâi sub raport publicistic, ulterior şi în plan organizatoric – fiind reprimit în partid şi numit redactor-şef adjunct la revista culturală bucureşteană *A Hét* (*Săptămâna*).

Invoc acum o altă întorsătură, pe care mi-a fost dat s-o urmăresc îndeaproape: ceea ce i s-a întâmplat tinerei poete Ana Blandiana, pseudonimul Otiliei-Valeria Coman.

Tatăl ei, preotul Gheorghe Coman, a suferit o lungă întemnițare. Fiica, născută la Timișoara, stabilită cu familia la Oradea, a urmat acolo liceul, după anumite dificultăți întâmpinate a reușit să-și dea bacalaureatul (1959); de îndată după înscrierea la Universitatea „Babeș” din Cluj, a fost însă exmatriculată, interzicându-i-se totodată să-și continue primele colaborări la reviste literare. Interdicția de semnătură a durat între 1960 și 1963. La un moment dat a fost nevoită să lucreze ca zidăriță, susținută moral de soțul ei, prozatorul-reporter Romulus Rusan, absolvent al Institutului Politehnic, redactor la revista *Tribuna*. Aproape de finalul suferințelor îndurate, ea a întreprins demersuri de reintegrare la studii și în publicistică.

Sectorului de literatură i s-a cerut, pe baza documentației transmise, să-și dea avizul într-o direcție ori alta. Simion și cu mine am contactat cele două foruri județene. Conducerea de partid orădeană îi era categoric ostilă: fiica unui preot legionar și militant împotriva noii orânduiri nu merită să fie reabilitată. Clujul avea o raportare mai nuanțată; iar rectorul Universității, Constantin Daicoviciu, i-a susținut, direct și hotărât, cauza. Noi ne-am situat de la început de partea ei și, întăriți de sprijinul clujean, am întocmit referatul solicitat, în termeni favorabili. „De sus” ni s-a dat undă verde spre a acționa.

Am invitat-o pe Coman-Blandiana la București. S-a prezentat la secție, la data și ora fixate. O am în minte: tânără, sfioasă, de o frumusețe ieșită din comun, mimând încântarea de a fi primită la CC. Șeful de sector, Constantin Drăgoescu, s-a umflat în pene, i-a sugerat că în obținerea succesului i-a revenit partea leului. Ceilalți doi prezenți la scurta întrevedere, cât de cât părtași la soluționarea favorabilă a „cazului” – totuși, decisă în sferele înalte –, ne-am simțit stânjeniți.

Tânăra a fost înmatriculată studentă la Filologie și a reînceput să publice în reviste, cu precădere în *Contemporanul*, condus de George Ivașcu.

Tatăl, la scurtă vreme după grațiere, a murit în condiții teribile: pare-se, ars de benzina care a luat foc în timp ce-și curăța podeaua locuinței.

În același an 1964 a avut loc debutul ei editorial, cu placheta de versuri *Persoana întâia plural*, prefațată de Nicolae Manolescu. (Dată la cules în ianuarie, bun de tipar în martie, în tiraj de 1 650 de exemplare broșate.)

În condițiile date, nu erau nici ieșite din comun și nici retroactiv imputabile poemele conformiste incluse în volum, fără de care Editura pentru Literatură nu l-ar fi publicat. Cea dintâi poezie se intitula „Partidului”; a doua – „N-am traversat hiatul îndoielii”. Mai încolo urma „Revoluția”, care îl invoca pe Lenin. Penultimul poem, „Eseu la Hunedoara”, apăruse înainte în *Gazeta literară* (25 iulie 1963). Ultimul, cules în cursive, „Post scriptum”, avea următorul final: „De continentul tristeții ne mai atinge un istm,/ Ne vom desprinde pămîntul de el în curînd,/ Și-o să te cînt, iubire, o să te cînt/ În comunism”.

Ana Blandiana își începuse cariera poetică. Placheta de debut a fost lăudată în presă.

Așa vor fi întâmpinate și volumele *Călcîiul vulnerabil* (1966), *A treia taină* (1969) și următoarele. Măsura acceptării ei o demonstrau în oficiosul de partid *Scînteia* și recenzia lui Matei Călinescu despre primul volum (6 iunie 1964), și propria poezie „Vibratoarele pe Argeș” (15 august 1964), inclusă în grupajul poetic întâmpinând ziua de 23 august.

La Conferința scriitorilor din februarie 1965, desfășurată la Ateneul Român, poeta va fi invitată în prezidiul adunării. Mama mea, delegată clujeană, a remarcat frumusețea ei și mi-a atras atenția asupra ticului care proba cât de bine își cunoștea farmecul: neîncetat își arunca în spate pletele care-i alunecau pe ochi, cu o mișcare nervoasă a capului, ca de cal nărăvaș.

Va fi unanim recunoscută și apreciată. O vor invita la reuniuni literare din străinătate. I se vor acorda burse de studii peste hotare. Va primi distincții naționale și internaționale, printre care Premiul Herder (1982). Conul de penumbră din cauza unor poeme apărute în revista *Amfiteatrul* (notoriul „caz Arpagic” din 1985) și interdicția reînnoită de a publica, în urma apariției volumului *Întîmplări de pe strada mea* (1988), va fi curând ridicată, tipărindu-i-se, în Biblioteca pentru toți, culegerea antologică de *Poezii*, prefațată de Eugen Simion (1989). După decembrie 1989 va ajunge o personalitate de vază a noului regim.

Întrucât am adus vorba de *Scînteia*, menționez și cât de mulți intelectuali pe atunci notorii s-au numărat printre colaboratorii ei. Numesc câțiva scriitori, a căror semnătură o găsim, între 1962 și 1964, în paginile ziarului, cu fragmente de proză, poezii, reportaje, cronici, articole omagiale sau comemorative.

Geo Bogza a publicat, pe câte două pagini, reportaje, fiecare introdus în chenar de un sinopsis rezumativ pe puncte: „Pe Bistrița și pe Trotuș”, „Calea Griviței”, „Iașul în zilele noastre”, „Dobrogea! Dobrogea!”, „Oameni, ape și munți”.

Apăreau George Călinescu, Demostene Botez, Tudor Teodorescu-Braniște, Tudor Vianu, Mihai Ralea, Zaharia Stancu, Alexandru Philippide, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Silvian Iosifescu, Constantin Ciopraga.

Întâlneai texte de Eugen Simion, Marin Sorescu, Dumitru Radu Popescu, George Munteanu, Tiberiu Utan, Pop Simion, Dan Deșliu, Valentin Rîpeanu, Corneliu Leu, Titus Popovici, Eugen Barbu, Horia Lovinescu, Marin Preda, Maria Banuș, V.Em. Galan, Romulus Rusan, Dumitru Solomon, Dan Grigorescu, Dumitru Micu, Gabriel Dimisianu, Savin Bratu, S. Damian, Matei Călinescu, Ilie Constantin, Alecu Ivan Ghilia, Mihail Petroveanu, Vicu Mîndra, Liviu Călin ș.a.

George Oprescu semna, în tandem cu Dan Hăulică, articole consacrate artei plastice, națională ori universală. Mircea [Horia] Simionescu și George Bălan prezentau evenimente muzicale.

Nu lipseau autorii minoritari: Kovács György, Sütő András, Gálfalvi Zsolt, Szabó Gyula – respectiv Oskar Walter Cisek.

Redacția urmărea, desigur, atragerea unui cerc răsfirat de intelectuali, un fel de „largă concentrare națională”, în care să intre scriitori, artiști, oameni de știință – cei mai mulți favorabili regimului, dar și unii cu atitudini rezervate față de puterea politică a timpului.

În privinţa din urmă, evenimentul cel mai frapant s-a petrecut în *1962*.

*Scînteia* a publicat (26 aprilie) Comunicatul cu privire la Plenara CC al PMR din 23-25 aprilie, în care anunţa „Hotărîrea cu privire la o întărire continuă a rîndurilor partidului”, cu precizarea: „Întrucît un număr mare de intelectuali, care au adus o contribuţie activă, valoroasă la înfăptuirea politicii partidului, solicită să fie primiţi în rândurile lui, este necesară îmbunătăţirea muncii de primire în partid a intelectualilor”.

De 1 Mai a apărut poezia „Partidului – slavă!”, semnată Dan Deşliu.

Apoi a fost reprodusă *in extenso* (17 mai) amintita „Hotărîre”, cu mai multe detalii despre intelectuali.

După două zile, a fost inserat întâiul grupaj de „Scrisori ale unor oameni de cultură adresate CC al PMR”, cu cererea de a fi primiţi în partid (19 mai). I-au urmat alte două serii de scrisori (14 iunie şi 18 noiembrie)

Cine au fost solicitanţii? Îi enumăr, potrivit cu specificările din ziar:

– Acad. Mihai Ralea; Acad. G. Călinescu; Poetul Demostene Botez; Acad. Alex. Codarcea;
– Acad. C.D. Neniţescu; Acad. Eugen Bădărău; Sculptorul Ion Jalea; George Vraca, artist al poporului; Prof. dr. I. Făgărăşanu, membru corespondent al Academiei; Prof. dr. Nicolea Petrulian, m. cor. al Academiei; Prof. dr. N. Teodoreanu, m. cor. al Academiei; Prof. ing. C. Atanasiu; Prof. ing. Martin Bercovici, m. cor. al Academiei;
– Acad. Horia Hulubei; Acad. Gh. Ionescu-Siseşti; Pictorul Corneliu Baba; Acad. Tudor Vianu; Acad. Grigore Benetato; Acad. C. Miklosi; Marius Bunescu, maestru emerit al artei; Prof. dr. Traian Ionaşcu; Acad. Miron Nicolescu; Prof. univ. Mihail Ghelmegeanu; C. Paraschivescu-Bălăceanu, deputat în MAN; Artistul poporului Sică Alexandrescu.

Fiecare scrisoare prezenta activitatea respectivului, cu pasajele autocritice de rigoare. După cele trei grupaje, câte o „Notă” preciza că respectivii au fost primiţi în PMR fără parcurgerea stagiului de candidat – obligatoriu pentru alţii.

Din partea conducerii de partid, gestul exprima dorinţa apropierii de intelectuali din categoria celor trataţi anterior cu mefienţă, chiar dacă folosiţi. Dar ce i-a îndemnat pe aceştia să consimtă în mod public „mariajul”, legitimând partidul aflat la guvernare? În cazul unora o fi jucat şi interesul un rol. Toţi cei enumeraţi aveau însă asigurate beneficii simbolice şi materiale. Să se fi încrezut, încă la începutul anilor ’60, în schimbarea la faţă a regimului, în abandonarea închistării dogmatice din deceniul anterior?

Nu am de unde să cunosc motivele exacte. Conciliabulele s-au desfăşurat în sfere înalte. Nici măcar iminenţa publicării acelor scrisori nu o ştiam. Le-am aflat din *Scînteia*, ca toţi cititorii.

De ziarele politice se ocupa nemijlocit Sectorul presă din Secţia de Propagandă şi Agitaţie, iar peste acesta era Direcţia de Propagandă şi Cultură, ca şi Secretariatul CC.

# 70

Frânturi de amintiri de la începutul anilor ’60.

După ce Ţugui a fost eliminat, adjunctul său, Vasile Dinu, a fost avansat şef de secţie. Adjunctului Ionel Roşianu i-au rămas subordonate sectoarele de artă şi de literatură.

Mă vedeam, la şedinţe ori în vizite reciproce, şi cu colegi din alte sectoare: ştiinţele naturii, sociale, medicale, economice şi învăţământul superior.

Unii dintre ei erau socotiţi buni specialişti: succesivii şefi la Sectorul de ştiinţe ale naturii, fizicianul Emil Caragheorghe şi inginerul chimist Ion Teoreanu (care va accede în CC şi în postul de ministru al Învăţământului); medicii care s-au perindat pe la noi, Dr. Ion Cincă sau Dr. Emil Măgureanu (cunoscuţi de mine ca aspiranţi leningrădeni) şi Dr. Francisc Proinov (chirurg cardiolog, viitor director al Spitalului Fundeni).

Alţii erau fie activişti predestinaţi, fie se blocaseră, din comoditate, în munca politică – precum Aurelia Apostolescu, cu diplomă de inginer din Leningrad, ocupându-se de învăţământul superior tehnic, întâi la noi, apoi ca instructor teritorial la Propagandă şi Agitaţie; reîntâlnită, până târziu, în vacanţele estivale de la Neptun, unde noi stăteam la Casa de odihnă a scriitorilor, iar ea, cu soţul – la Hotelul Galaţi, rezervat activiştilor.

După plecarea lui Tiberiu Utan la conducerea *Gazetei literare*, rămăseserăm, în Sectorul de literatură, Constantin Drăgoescu, Gheorghe Stroia, Alexandru Simion şi cu mine; şi cu alţi câţiva, care veneau şi curând plecau, ca Gheorghe Achiţei sau Ion Vlad.

Şi la vecini era un permanent du-te-vino. Unii erau trimişi să-şi predea disciplina la universităţi, alţii – să conducă instituţii ori reviste. Eliminările din culpe politice încetaseră pentru un timp. Ţin minte o singură „defectare”, dar anterioară: trimis cu o delegaţie în SUA, secuiul Muzsnay solicitase azil politic.

Îmi amintesc şi comportamentul meu ridicol la o şedinţă condusă de Răutu: un medic provenit dintre ţărani a fost supus oprobriului pentru că şi-a înlocuit câteva ore o rudă ce-şi comercializa produsele în piaţă. Cum se poate ca un activist central să se transforme în vânzător de legume? M-am asociat, ca un prost, corului indignaţilor. Omul s-a ales cu un vot de blam.

În ultimii săi ani de viaţă, Gheorghiu-Dej iniţiase rotirea cadrelor, pe care Ceauşescu o va generaliza. Mai ales de la Propagandă şi Agitaţie, instructorii erau mutaţi în judeţe, de obicei ca secretari cu Propaganda. Când aflau de apropierea unei asemenea „campanii”, colegii mai dârdâiau ca nu cumva măgăreaţa să cadă asupra lor; eu rămâneam netulburat, căci, în „românizarea” devenită programatică, mă favoriza tocmai handicapul de a fi dublu minoritar.

În după-amiezile libere, o dată la câteva săptămâni, ne venea cu schimbul rândul să fim „ofiţeri de serviciu” la prim-adjunctul direcţiei. Ne instalam în anticamera lui Niculescu-Mizil, receptam mesajele telefonice din instituţii şi judeţe, la nevoie le redirecţionam, notam informaţiile într-o condică. „Mizil”

(cum i se spunea, familiar) lucra uneori până târziu, te mai chema, ţi se adresa binevoitor, dar ca de la superior la subaltern. Când pleca, rămâneai singur, te plimbai prin biroul lui spaţios, ascultai radioul, urmăreai de la ferestre lumea care traversa Piaţa Republicii. În multele ore de până la zece seara nu se întâmpla mai nimic, în orice caz nimic demn de reţinut.

Ne ocupam de Uniunea Scriitorilor. Asistasem la o şedinţă, unde avusese loc (încă) un conflict între Mihai Beniuc şi Zaharia Stancu. Învingător ieşise Beniuc, prim-secretar de la Congresul din iunie 1956, reales „preşedinte activ" la Conferinţa pe ţară (a doua) din ianuarie 1962. (Îl va înlocui, la Conferinţa din februarie 1965, „preşedintele executiv" Demostene Botez; a cărui funcţie o va prelua, în februarie 1966, Zaharia Stancu.)

Ne duceam la sediul Uniunii din Şoseaua Kiseleff. Beniuc ne primea rar. De obicei, întâlneam secretarii, întâi pe Aurel Mihale şi Mihai Gafiţa, apoi pe Ion Brad şi Pop Simion – plus, în ceea ce mă privea, pe Szemlér Ferenc, menţinut în ambele legislaturi pentru literatura naţionalităţilor conlocuitoare (într-a treia va fi înlocuit de „vicepreşedintele" Létay Lajos).

Salutul CC la a doua şi a treia Conferinţă l-am tot refăcut. Ni se dădea punctajul, pe care i-l înmânam în succesive forme lui Roşianu, care i-l trimitea lui Răutu, de la care se întorcea cu alte şi alte observaţii de „îmbunătăţire". Glumeam între noi că până în preziua Conferinţei nu vom scăpa de această corvoadă. De fapt aplatizam, până la o limbă de lemn fără de cusur, banalele două pagini de text – cărora, la urmă, Gheorghiu-Dej în persoană le dădea citire; în 22 ianuarie 1962 şi-a mai îndeplinit acest rol (agonizând, nu şi l-a putut asuma în 22 februarie 1965).

Roşianu ţipa, arunca hârtiile pe jos, îşi vărsa nervii pe subalterni. Se îmbuna brusc faţă de mine ca „specialist", când, anual, era invitat la „Ştefan Gheorghiu" să ţină o lecţie festivă asupra stării literaturii autohtone. I-o compuneam eu, pe 20-30 de pagini; o treabă anevoioasă, dar mai ales plicticoasă. Cu toate că abia învăţam să scriu mai ca lumea româneşte, textele rudimentare din sector le elaboram cu uşurinţă. Dobândisem chiar faima de „scrib", căruia puteai să-i comanzi oricând materialul de care aveai nevoie: îl întocmeam mai rapid decât colegii mei.

În ultimii ani am primit o cămăruţă personală lângă lift, unde mare parte din timp lucram la primele mele două cărţi. Spre final circula printre colegi vorba: — Indiferent dacă Roşianu îl suduie ori îl laudă, Ianoşi se duce în cămăruţa lui şi scrie la Thomas Mann.

Când şi când intram în contact cu Direcţia Presei de Iosif Ardeleanu (între 1951 şi 1973). Avea doi adjuncţi, pe H. Panaitescu şi Gheorghe Ionescu. Printre cenzorii răspunzând de domenii se numărau câteva femei: Rodica Radian, care în 1949 intrase, împreună cu Janina, la Facultatea de Filosofie, iar după absolvire fusese repartizată la Direcţia Presei, ocupându-se de ştiinţele sociale. Tipărirea literaturii a supervizat-o mai întâi Florentina Molho, pe urmă Elena Docsănescu.

Ne trimiteau manuscrisul câte unui volum controversat, îl citeam, după care ne întâlneam, la noi sau la ei, să-l discutăm, uneori în prezenţa autorului. Un

singur caz mi-a rămas în minte: *Cordovanii* de Ion Lăncrănjan. Am opinat că poate să apară. Autorul a şi debutat editorial cu acest roman (prima ediţie – 1963).

Încă înainte, tot în sediul nou din centru, ne-a parvenit un alt manuscris, de astă dată şocant, poate de la Direcţia Presei, mai degrabă chiar din partea autorului.

Dramaturgul îşi centra acţiunea piesei pe asasinarea „trădătorului” Foriş. Ordinul de eliminare fizică îl dăduse, în septembrie 1946, „Tovarăşul Unu”, apelativul sub care figura în text Gheorghiu-Dej. Scriitorul îl elogia pe comanditar şi îi justifica crima. Reieşea că izbânditorul avea dreptul să-şi strivească oponenţii din partid.

Pentru o noapte am adus dactilograma acasă. Janina a parcurs-o siderată. Aşa ceva se spusese şi scrisese în anii „marilor procese” staliniste din trecut. „Supremul” nu trebuia să fie însă invocat, nici măcar laudativ, în reprimările sângeroase.

Toţi, mai puţin autorul, pricepeam că elogiul eroului-călău „Unu” nu putea fi tipărit. Spre a fi înduplecat, Ţugui l-a chemat în ajutor pe Ştefan Voicu, redactor-şef la oficiosul mensual *Lupta de clasă*. Am participat, alături de Voicu şi Ţugui, la discuţia cu autorul, la Sectorul de literatură. (Din prudenţă, n-au vrut să-l invite în biroul şefului de secţie.) Dramaturgul respingea orice argumente. A plecat înbufnat, cu dactilogramă cu tot.

Mult mai târziu, avea să emigreze în Israel, unde va presta o meritorie activitate culturală. Îndârjirea şi-o va îndrepta acum împotriva palestinienilor. (O metamorfoză prin care aveau să treacă, aici şi acolo, mulţi foşti stalinişti, devenind fervenţi naţionalişti etnicişti: substituire pe care am remarcat-o şi la alţi cunoscuţi de-ai mei.)

L-am ajutat pe Gheorghe Hollós, prietenul braşovean. Absolvise Fizica la Universitatea din Sverdlovsk, acum era angajat la Institutul de Fizică atomică din Măgurele, răspundea de funcţionarea ciclofazotronului. Ne vedeam rar, el locuia în zona Dudeşti, în casa socrilor, cu soţia şi fiica. „Suzi”, inginer în domeniul metalelor neferoase, se ducea tot timpul la Combinatul de alumină din Slatina. Aveau un program încărcat, după-amiezile dormeau epuizaţi, serile n-aveau chef de trăncăneli amicale.

Gyuri m-a căutat să mă anunţe că au început să-l sâcâie pentru originea lui „burgheză”; îşi risca şi locul de muncă, şi prezenţa în PMR.

Învinuirea era complet nefondată. După ce tatăl său posedase, într-adevăr, un modest magazin de papetărie la Deva, pierduse totul. Se mutaseră la Braşov, familia îşi ducea zilele în sărăcie, sprijinită de rude şi prieteni, printre aceştia numărându-se şi tatăl meu.

Am relatat situaţia colegei mele Maria Rădulescu (era sora ministrului Bujor Almăşan, pe care îl cunoscusem, ca aspirant, la Institutul de Mine din Leningrad). Fiziciană, ea lucra în Sectorul de ştiinţe ale naturii. De obicei se comporta rigid. De astă dată şi-a dat seama de gratuitatea acuzei. A pus o vorbă bună la Măgurele. „Traficul de influenţă” din partea mea a izbutit.

Gyuri va fi lăsat în pace, până la emigrarea în Israel, precedată, obligatoriu, de şedinţa de excludere din partid. Se va stabili la Rehovot. La Institutul de

Fizică nucleară de acolo, numit după chimistul şi omul politic Chaim Weizmann, va supraveghea tot ciclofazotronul. Jurnalele lui braşovene, paralele cu ale mele, mi le-a transmis în custodie. Aveam să găsesc un prilej să i le trimit. Dar de reîntâlnit nu-l voi mai reîntâlni. Celor lucrând „la secret" li se interzicea vizita într-o ţară socialistă. Am primit de la el o carte poştală dintr-o vacanţă în RFG. Pe urmă a suferit un accident cerebral. S-a chinuit mult. Când voi ajunge în Israel, pentru o dată, în noul secol, nu mai era în viaţă.

În ianuarie 1961 l-am însoţit, într-o maşină a Judeţenei Cluj, pe Constantin Drăgoescu. În drum spre Ţara Oaşului radioul ne-a dat vestea asasinării primului ministru al Republicii Democrate Congo, Patrice Lumumba, de către agenţii lui Moise Chombe, autoproclamatul conducător al provinciei secesioniste Katanga. Am uitat ce căutam la Negreşti câteva ore. Am adormit pe un scaun aşteptând să fim primiţi de primul secretar al Comitetului orăşenesc, un bărbat înalt, îmbrăcat într-un costum elegant, de ultimă modă – un lord englez rătăcit printre moţi. Într-un sat oşean am fost ospătaţi cu ţuică tare (*turţ*), băută direct dintr-o sticlă care trecea din mână-n mână.

Altă dată m-a luat cu el, ca „specialist" în cultura maghiară, Niculescu-Mizil. Şoferul maşinii de protocol a gonit nebuneşte, am pornit către seară şi la trei noaptea am ajuns la Cluj. Acolo n-am fost solicitat pentru nimic; am asistat doar la o masă de seară cu notabilităţi locale, unde rectorul Constantin Daicoviciu îi înveselea pe cei prezenţi cu vechi anecdote austro-ungare, alternând dezinvolt româna cu maghiara. Curând, Mizil m-a şi trimis acasă cu trenul, el rămânând să-şi vadă de treburi.

De obicei mă deplasam la Cluj şi Tg. Mureş singur, pentru chestiunile literare de care mă ocupam. Am fost însă inclus în două „brigăzi" menite să controleze activitatea ideologică din judeţele Bihor şi Mureş.

La Oradea am vizionat spectacole de teatru şi am vizitat redacţiile revistelor culturale. Am stat într-o spaţioasă cameră la hotelul partidului. Printre locatari se afla şi inginerul Ştefan Ştefan, instructor la Direcţia Economică. Ne-am împrietenit, noi, ulterior şi soţiile noastre. Glumeţ din fire, ne tot reamintea păţania al cărei autor fusesem: în Oradea îmi procurasem un calup de brânză fermentată „Năsal", care-mi plăcea grozav încă din vremea în care tata o comercializa la Braşov; şi am împuţit cu ea compartimentul vagonului nostru de dormit, Ştefan căutând, fără succes, sursa mirosului pestilenţial. (El va deveni consilierul lui Fazekas János, îl va urma şi când acesta va fi numit ministru al Comerţului Interior, un post inferior celor precedente.)

Mai semnificativă a fost „brigada" de la Tg. Mureş. Nominal o conducea Manea Mănescu, practic absent la faţa locului; în fapt – adjunctul său, Ion Tiberian, şeful Sectorului de ştiinţe sociale. Îi eram subordonaţi, printre alţii, Domokos Géza şi cu mine. Ne pisa neîncetat, se temea şi de umbra lui, îşi holba ochii şi ne exaspera cu ticul de a-şi linge continuu buzele, dintr-o parte în alta, cu limba larg scoasă din gură. Ştia un singur lucru: că Manea Mănescu agrease referatul brigăzii anterioare, de la Timişoara. Ţinea morţiş să copieze din el cât mai multe pasaje. Nu era chip să-l convingem că la Tg. Mureş situaţia e alta. Géza râdea de obtuzitatea lui şi, în genere, nu-i păsa de treabă. Se

întreținea cu prietenii, curta femei, ca întotdeauna. Prezentarea referatului concluziv s-a transformat într-un fiasco. Mănescu lipsea din nou, iar de Tiberian și de echipa lui și-a bătut joc, grosolan, prim-secretarul Comitetului de partid județean, Iosif Banc, aflat în grații înalte. (Curând va avansa viceprim-ministru al guvernului.)

În ambele ocazii mi-a revenit cultura maghiară. În privința ei mi-a cerut opinia, uneori, în sediu, și Mihai Gere. Fusese zidar, deținut politic în timpul războiului. De naționalitate maghiară, nu-și stăpânea decât rudimentar limba maternă, iar cultura ei n-a avut când să și-o însușească. Se număra printre adjuncții șefului Secției de Propagandă și Agitație. Se mai sfătuia în chestiuni literare, presupun, cu scriitorul Bodor Pál, cumnatul lui.

Mă invita la el, îmi punea în față texte apărute în Ungaria, cerând să le citesc și să-mi spun părerea. S-a arătat impacientat mai ales de o *Istorie a Ardealului*, publicată la Budapesta și considerată revizionistă. Nu eram istoric, nu mă pricepeam la detaliile trecutului transilvănean, la școală nu învățasem mai nimic despre perioadele dominației habsburgice și ungare. M-am derobat de o sarcină în care m-aș fi comportat amatoristic. Gere, om destul de amabil, n-a insistat. (Va parcurge o carieră politică ascendentă: membru CC, membru supleant în Comitetul Executiv, membru al Secretariatului CC.)

Urmăream, în principal, evenimentele culturale bucureștene. Cu Janina am fost invitați, în seara de 27 decembrie 1962, la o premieră teatrală. Era după piesa lui Teodor Mazilu, *Proștii sub clar de lună*; publicată în revista *Teatrul*. Ca să nu șocheze, punerea în scenă se numea *Clar de lună*. Spectacolul a avut loc în sala Teatrului Bulandra de la Grădina Icoanei. Beneficia de o distribuție extraordinară. Spectatorii mureau de râs la cascada maziliană de vorbe memorabile. Numai că Nicolae Ceașescu, secretarul Organizatoric al CC, sosit la vizionare, nu le-a gustat. Nu era greu să înțeleagă „pilele" rostite cu voluptate de actori, spre deliciul publicului. Câinele de pază al „Tovarășului Unu" a oprit, cu încruntarea-i caracteristică, spectacolul: unul dintre cele mai bune, a avut numai trei reprezentații. Regimul nu agrea nici ironia, nici satira. Mazilu era mai de mult suspectat. Acum cădea de-a dreptul în dizgrație.

Personal am avut însă parte de o neașteptată recunoaștere. După dușul rece pe care, la sfârșitul anului precedent, Răutu ni-l administrase public, în legătură cu schimbul de articole dintre Galan și Preda, de astă dată, la o altă reuniune a activului direcției, m-am trezit că mă lăuda nominal. Din partea omului care-și savura neiertarea și frica pe care o insufla ascultătorilor – era o atitudine rarisimă.

Dar i-a plăcut cartea mea de debut, tocmai apărută, *Romanul monumental și secolul XX*. Cel ce veghea asupra ideologiei partinice l-a numit un studiu valoros.

Întâmplarea nu putea să rămână fără urmări. Dintre toate cărțile mele, volumul acesta s-a bucurat de cele mai multe recenzii. A fost distins cu Premiul de istorie și critică literară al Uniunii Scriitorilor pe anul 1963. Am cules încă multă vreme ecouri favorabile din partea unor cititori.

Nu mă îndoiesc că și solicitarea mea de a pleca din CC, spre a mă consacra profesiei, a primit aprobarea mai-marelui direcției tot în urma impresiei

favorabile pe care i-am produs-o: tocmai cu acest debut editorial, în care istoricul literaturii, pe cale de profesionalizare, se îngemăna cu un istoric al ideilor, conformist și conjunctural.

Încă o întâmplare oximoronică a vieții mele.

## 71

După numeroasele articole pe care, la sfârșitul anilor '50, le-am publicat în reviste, prioritar maghiare, articole de informare culturală, dar și consonante schemelor ideologice de atunci – am abandonat acest teren de afirmare facil și am decis să-mi elaborez prima carte.

Cum am spus, nici ea nu evita poncifele vremii. Criticii sovietici elogiau „romanul-epopee" ca pe o subspecie narativă adecvată măreţelor realizări și obiective socialiste. Presupunerea consta într-o „negare a negației" de-a lungul istoriei. Epopeea homerică era considerată „teza"; romanul burghez, centrat pe individ și familie – „antiteza"; iar „sinteza" valorifica practic, până la capăt, intuiția hegeliană: romanul ca „epopee burgheză modernă". Această lărgire și amplificare epic-epopeică ar fi realizat-o romancierii ruși din secolele al XIX-lea și XX, în principal Tolstoi și Gorki, dar și multe panoramări istorice recente datorate scriitorilor din republicile unionale, de la letonul Andrei Upit la cazahul Muhtar Auezov. Iar reproiectarea experienței lor putea identifica propensiuni epopeice atât în creații occidentale, la William Faulkner, Roger Martin du Gard, Lion Feuchtwanger, cât și est-europene, la ungurul Déry Tibor, ceha Maria Pujmanova ori românul Mihail Sadoveanu. Și le relevau, totodată, poemele unor Vladimir Maiakovski, Pablo Neruda, Nâzîm Hikmet, ori frescele murale ale mexicanilor Diego Rivera, José Orozco, David Siqueiros.

Constructul nu era de tot arbitrar, exacerba însă componenta socială, „caracterul popular", obiectivul politic, în beneficiul propriei viziuni partizane asupra literaturii. Resimțeam acest risc, dar el mai și corespundea iluziilor mele juvenile, extinse de la politic la estetic. În tatonările mele, tocmai de aceea am și semnat recenzia poemului epic *Din zare-n zare*, de Aleksandr Tvardovski (aprilie 1961), articolul „«Conștiința grandiosului» în literatura sovietică" (septembrie 1961), studiul „Despre sublim și monumental în epoca actuală" (februarie 1962), inserat și în volumul *L'Homme et la société contemporaine* (1963).

Avansam lent cu documentarea și scrisul. Le consacram zilnic o bună parte (partea bună) din cele opt – sau mai multe – ore cât mă aflam la secție.

În titlul preconizat, am glisat treptat de la „roman-epopee" la „romanul monumental".

(Dar întrucât până și „monumentalul" preconiza dimensiunea extensivă, pe viitor voi avantaja „sublimul" intensiv. Era o categorie estetică unanim recunoscută. Îi voi consacra o trilogie. Putința de a trece de la „monumental" la „sublim" era încifrată în menționatul studiu româno-francez.)

După enunțul de principiu din carte, urmau „fișele ilustrative". Numai că trebuia să le restrâng la probe cât mai concludente.

*Război și pace* se impunea de la sine, intențiile lui de „epopee modernă" fiind recunoscute atât de autor, cât și de criticii care i-au întâmpinat capodopera la apariţie. Dintre următoarele erau la îndemână *Viața lui Klim Samghin* și *Donul liniștit*, ample fresce istorice. Acest triptic se potrivea conceptului, semn că, într-adevăr, literatura rusă promova implicita măreţie și explicitata mărime.

(Dovezi ulterioare vor oferi Aleksandr Soljeniţîn, cu ciclul romanelor consacrate Primului Război Mondial, sau Vasili Grossman, prin două ample romane despre cel de-al Doilea Război Mondial.)

Mai complicate mi-au fost deciziile cu privire la occidentali și români. Aici mă vedeam nevoit să fac un rabat de la principiul monumentalităţii. Am acceptat aproximaţia pentru dilogia *Tinerețea regelui Henri Quatre – Împlinirea regelui Henri Quatre*, precum și pentru ciclul celor două trilogii *Forsyte Saga – Comedia modernă*. Heinrich Mann zugrăvea, ce-i drept, o epocă istorică, dar răsfrântă în viața privată; pe când John Galsworthy urmărea avataruri familiale, pe care simplificat le-am subsumat prăbușirii unei „clase".

*Răscoala* și *Frații Jderi* se aflau pe la jumătatea drumului dintre „epopee" și „roman". Liviu Rebreanu împletea destine individuale cu panoramarea frământărilor sociale din 1907. Mihail Sadoveanu era un caracteristic povestitor, din speța moldoveană, cu îmbinări inextricabile dintre epic și liric.

Așadar, o parte din ilustrări scârțâiau. Cât privește capitolul introductiv, „Monumentalul în roman", el era cel mai îndatorat prejudecăților vremii, atât ideologice, cât și estetice. Aici cedam din plin ispitei de a subordona politicului arta. Pentru reprezentările mele viitoare, capitolul apare prin excelență caduc – dar la apariţia volumului nici eu, nici recenzenții mei nu l-au receptat astfel.

Geneza cărții mi-e lesne s-o reconstitui datorită succesivelor publicări separate ale unor fragmente, fie ca studii, fie ca prefețe. În *Viața Românească* au apărut părți din capitolul introductiv (6/1960) și cel tolstoian (12/1960 – 1/1961). Tot acolo a fost tipărit un fragment despre *Klim Samghin* (10/1961); altul, despre *Donul liniștit* – în *Secolul 20* (10/1961) și în *Utunk* (noiembrie). Au urmat Rebreanu – în *Utunk* (ianuarie 1962) și *Viața Românească* (1/1962); Sadoveanu – în *Gazeta literară* (august 1962). În paralel, capitole ale cărţii au însoțit, ca studii introductive, edițiile John Galsworthy – mai întâi cea de a doua trilogie, *Comedia modernă* (1961), apoi întreg sextetul, reunit sub titlul *Forsyte Saga* (1963); și Heinrich Mann – dilogia *Henri Quatre* (1963).

Enumerarea sugerează că am scris capitolele volumului încă din 1959, în orice caz de la începutul anului 1960, într-o ordine aproximativ identică înlănțuirii finale: ampla expunere a temei; treimea rusă; occidentalii; românii.

„Irodalmi Könyvkiadó" („Editura literară") a publicat în 1962, separat, primul capitol, într-o cărticică din seria „Kritikai kiskönyvtár" („Mica bibliotecă critică"), sub titlul *A regényeposz* (*Romanul-epopee*). Traducerea nu mi-a aparținut. Strict vorbind, acesta a fost debutul meu editorial, dar nu l-am revendicat vreodată ca atare.

*Romanul monumental şi secolul XX* a fost tipărit de Editura pentru Literatură în 1963 (473 de pagini. Redactor responsabil: Aurelia Batali. Dat la cules: 06.11.1962. Bun de tipar: 04.03.1962. Tiraj: 5 170 de exemplare broşate).

(Trei capitole, „Donul liniştit", „Forsyte Saga", „Răscoala" vor alcătui, în 1966, o altă apariţie în „Kritikai kiskönyvtár", intitulată *Tanulmányok* / *Studii*, din nou fără a i se specifica traducătorul.)

După cum am spus, mulţi critici literari au recenzat, pe tot parcursul anului, *Romanul monumental*: Al. Dima (*Scînteia*), Paul Georgescu (*România liberă*), Ov.S. Crohmălniceanu (*Gazeta literară*), D. Micu (*Contemporanul*), Lucian Raicu (două articole în *Gazeta literară*), V. Mihai (*Steaua*), Al. Oprea (*Luceafărul*), Georgeta Horodincă (revistele în limbi străine), Radu Negru (*Tribuna*), Marosi Péter (*Utunk*). La începutul anului următor li s-a alăturat şi Vera Călin (*Lupta de clasă*). Recenzii despre *A regényeposz* au semnat Kovács János (*Előre*) şi Szilágyi Julia (*Utunk*).

Comitetul de conducere al Uniunii Scriitorilor a decernat volumului, în şedinţa sa plenară din 26-28 martie 1964, Premiul pentru critică şi istorie literară. (Cu celelalte premii pe anul 1963 au fost distinşi: Geo Dumitrescu – volumul de poezie *Aventuri lirice*; Ion Lăncrănjan – romanul *Cordovanii*; Gica Iuteş – volumul pentru copii *Faima detaşamentului*; Romulus Rusan – volumele de reportaj *Rîul ascuns* şi *Expres 65*.)

Înaintea înmânării premiilor a avut loc dezbaterea „Probleme ale literaturii contemporane din ţările occidentale". Pe marginea celor trei expuneri (Georgeta Horodincă – proză; A.E. Baconsky – poezie; N. Tertulian – literatură dramatică) şi-au expus opiniile mulţi participanţi. Le-am deschis şirul.

Dar chiar din 1963 începusem a doua mea carte. Dovada că lucram de-acum la ea o oferă articolul „Pe marginea corespondenţei lui Thomas Mann", din revista *Secolul 20* (6-7/1963), reprodus şi în *Utunk* (septembrie 1963), chiar dacă neinclus în mica mea monografie. Din aceasta voi publica, în schimb, fragmente tratând povestirile *Tonio Kröger* şi *Moartea la Veneţia*, în *Gazeta literară*, *Luceafărul*, *Utunk* (noiembrie şi decembrie 1964). O probă indirectă a interesului meu furniza articolul „Fedin şi literatura germană" (*Secolul 20* din 10/1963): romanul lui Konstantin Fedin, *Sanatoriul „Arthur"* (1940) se inspirase clar din *Muntele vrăjit*.

M-a impresionat Tudor Vianu, care, aflând de la cineva despre proiectul meu, m-a oprit pe stradă şi m-a asigurat de tot interesul cu care aştepta apariţia cărţii. N-am mai putut beneficia de observaţiile celui mai avizat cunoscător român al operei thomasmanniene: Vianu a murit în 21 mai 1964. (În martie îi recenzasem, în *Scînteia*, culegerea *Studii de literatură universală şi comparată*.)

*Thomas Mann* a apărut în 1965, la Editura pentru Literatură Universală, în format mic (322 pagini. Redactor responsabil: Dieter Fuhrmann. Datat: iunie 1965. Dat la cules: 15.09.1965. Bun de tipar: 12.11.1965. Tiraj: 15 165 de exemplare broşate, neaşteptat de mare pentru un eseu).

Cuprindea capitolele „Jocul prefacerilor", „Artistul şi vrăjitorul", „Humaniora", „Poezie şi adevăr", „Oratoriul apocaliptic", „...şi durere tîrzie". Ele tratau, pe

rând, *Tonio Kröger*, *Moartea la Veneția*, *Muntele vrăjit*, *Iosif și frații săi*, *Doctor Faustus* și *Înșelata*: 3 romane și 3 povestiri – restul fiind topit în cuprinsul discutării lor. Majoritatea scrierilor invocate nu erau deocamdată accesibile în versiune românească. Practic, eseul a premers traducerea romanelor (cu excepția *Familiei Buddenbrook*). Am urmat ediția *Gesammelte Werke* (*Opere alese*), în 12 volume, apărute la Aufbau-Verlag Berlin (1956).

Au întâmpinat volumul numeroși recenzenți: Ilse Schumann (*Neuer Weg*), Csehi Gyula (*Utunk*), Lucian Bureriu (*Orizont*), Romul Munteanu (*Scînteia*), Szász János (*Előre*), Paul Georgescu (*Contemporanul*), Edgar Papu (*Gazeta literară*), Mircea Vaida (*Steaua*), Mariana Șora (*Viața Românească*), Sorin Alexandrescu (*Luceafărul*).

Pe viitor aveam să prelucrez numai fragmentar *Romanul monumental și secolul XX*: capitolele despre Heinrich Mann și John Galsworthy, respectiv Lev Tolstoi, Maksim Gorki, Mihail Șolohov (pentru volumele I și II din culegerea *Autori și opere*, 2007 și 2009). Voi ignora primul capitol. Părțile despre Rebreanu și Sadoveanu le voi considera prea puțin relevante spre a merita să le refac.

Întrucât mi-l voi asuma, în schimb, pe *Thomas Mann* ca pe întâia mea carte în totalitate valabilă, o voi include, cu minime stilizări, în *Thomas Mann. Temă cu variațiuni* (Editura Trei, 2002) – ca „Temă"; pe când „Variațiuni" va cuprinde opt studii, inițial prefețe ori studii disparate, unificate pentru noul volum.

Faptul că am redus drastic timpul consacrat muncii de instructor rezultă și din alte articole publicate în reviste: studiul de estetică, din *Revista învățământului superior* (4/1964), „Unitatea și diversitatea fenomenului artistic"; iar în *Gazeta literară* și *Utunk* (aprilie și mai 1964) – părți din studiul introductiv la *Frații Karamazov*, în prima ediție românească, format de buzunar, reluat apoi ca volum obișnuit. Această introducere, „Pro și contra", inaugura șirul scrierilor mele consacrate lui Dostoievski.

Am notat cu acribie aceste apariții de articole, studii și cărți pentru a documenta mutarea preocupărilor mele de la „activistică" la publicistică, în aceasta din urmă debarasându-mă an după an, text după text, de sechelele ideologiei oficiale, în favoarea discutării adecvate a unor autori, teme de istorie literară sau estetică. Am publicat din ce în ce mai mult. Textele enumerate le-am compus în măsură decisivă la CC. Șefii de acolo nu au ridicat obiecții față de vreunul dintre ele.

Apoi am primit o adresă iscălită de Mihai Beniuc: „Vă facem cunoscut că în ședința din 30 ianuarie a.c. [1965] Comitetul de Conducere al Uniunii Scriitorilor din R.P.R. a hotărât trecerea dvs. în rândul membrilor definitivi / Cu această ocazie, vă felicităm și vă dorim succes în munca dvs. de creație".

Potrivit cutumei, fusesem membru stagiar, acum avansam membru definitiv. La 1 februarie 1965 mi-a fost eliberat „Carnetul de membru" nr. 499. După Jánosi János și Ion Jánosi, cum îmi semnasem articolele maghiare și române, figuram în carnet, ca și pe coperta volumelor, cu pseudonimul în forma definitivă: Ion Ianoși.

# 72

În prezent, mitologia *retro* atribuie activiştilor de partid o mare putere decizională – exercitată în scopuri rele –, cu multe privilegii personale.

Partidul „clasei muncitoare" a dispus, negreşit, de atributele „forţei conducătoare". Rămâne de văzut, la diferite nivele, *ce* şi *cum* conducea.

Prerogativele scădeau treptat de la vârf spre bază. În „centralismul democratic" dispăruse democraţia în avantajul centralismului. Piramida structurii funcţiona coercitiv de sus în jos. Cu cât se afla cineva pe o treaptă mai înaltă, cu atât putea emana spre treptele inferioare hotărâri mai multe şi obligatorii. „Supremului" îi aparţineau deciziile supreme. Toţi îi erau subordonaţi. Fiecare şef îi era supus şefului său ierarhic.

În CC, instructorii raportau şi duceau la îndeplinire ordinele, ca într-o structură militarizată. Depindeau de Prim Secretar, Biroul Politic, Secretariat, şeful direcţiei, şefii secţiei. De cine depindeau mai mult, la acela aveau acces mai puţin. Trimiteau hârtii, primeau hârtii. Conform indicaţiilor, pe cele vechi le corectau sau le înlocuiau cu altele noi.

În acelaşi timp, tocmai fiindcă superiorii erau pentru noi invizibili, intangibili, inabordabili, pogorându-şi voia prin şirul de verigi intermediare – ca „pălmaşi" ai puterii reuşeam să ne asumăm o anumită marjă de autonomie.

(Acest paradoxal efect al hipercentralismului va ieşi la iveală cu precădere în ultimul deceniu ceauşist. Augustul cuplu nu mai voia să delege altcuiva nici o atribuţie: ţinea să decidă bicefal *totul*. Indiferent de funcţie, ceilalţi să fie *numai* slugi. Ca urmare, aceştia *doar* ascultau. Din proprie iniţiativă nu mişcau un deget. Ca tendinţă generală, *nimeni* nu făcea *nimic*. În cele din urmă de aceea s-a şi prăbuşit şandramaua.)

Sectorul de literatură, „o rotiţă şi un şurub" în sistem, se ocupa de obştea scriitoricească şi de revistele ei. Conducerea Uniunii Scriitorilor se afla, practic, deasupra noastră, ţinea mai des legătura cu mai-marii secţiei ori direcţiei.

Ce ţinea de atribuţiile noastre? Să vedem sumarele revistelor, să cerem câte un şpalt, să negociem anumite detalii cu redactorul-şef sau, mai degrabă, cu adjuncţii lui. Şi să-i primim, la cerere, pe scriitorii dornici să-şi soluţioneze câte o doleanţă. Dacă ea era importantă, preferau şi ei audienţa la şefii secţiei.

Aşa s-au perindat pe la noi mulţi poeţi, prozatori, dramaturgi, critici, eseişti. Cu solicitanţii discutam amabil, încercam să-i ajutăm; dar mare lucru nu puteam face. De obicei vorbeam cu ei la „Informaţii". Cu un prilej am trecut pe lista celor admişi să urce la secţie şi un nume pentru mine necunoscut, deşi respectivul afirma în solicitarea lui că ar avea oarece prestaţie literară. A urcat, mi-a arătat manuscrisele, ca, deodată, să-mi spună: — Într-un beci din subsol, când aici mai era încă Ministerul de Interne, m-au deţinut ca legionar! M-a cam luat cu frig: dacă se afla cu cine şi unde mă întreţineam m-aş fi ales cu o sancţiune. Oricum nu aş fi fost în stare să-i înlesnesc publicarea: era un proscris.

Realizam tot mai acut inutilitatea muncii mele. Tăiam frunză la câini. Tot ce urmăream era ca măcar să nu fac rău cuiva – dacă tot nu eram în stare să-i fac un bine. Nu reţin nici o nedreptate pe care s-o fi comis – eu, sau bunul meu prieten Simion, sau Utan, cât a stat printre noi. Încercam să fim cât de cât maleabili, nu numai când linia politică accepta mărunte concesii, dar şi când reînnoia dogme inflexibile. Majoritatea scriitorilor avea încredere în noi, nu ne-a hulit, atunci şi ulterior, până să ne fi atacat, retroactiv, unii publicişti postdecembrişti.

Avantajele situaţiei de atunci le reconstitui cu uşurinţă.

Activiştii au avut lefuri superioare altor categorii de funcţionari sau intelectuali, fără ca sumele să fi fost – cum se afirmă curent – exorbitante. Le notez exact pe cele trecute în „Carnetul de muncă"; „Statul de funcţii" universitar le întregeşte în privinţa Facultăţii de Filosofie. La CC, remuneraţia mea lunară a fost de 2 400 de lei (din septembrie 1956), iar apoi de 2 800 (din iunie 1961). Cumulul de 50%, la facultate, însemna, 875 de lei, ca lector, şi 950 lei, în calitate de conferenţiar (din octombrie 1962). Când am făcut rocada între munca de bază şi cumul, leafa mea de „lucrător cu muncă politică" a coborât la jumătate, 1 400 (februarie 1964) şi 1 500 lei (iunie 1964); iar retribuţia de „conferenţiar şef de catedră" a ajuns la 3 000 (februarie 1964). Astfel, la CC am primit la început ceva mai mult decât ar fi fost leafa întreagă la facultate, dar în cele din urmă cele două indemnizaţii au ajuns aproape la egalitate, prin sporul şefiei de catedră.

Gospodăria de partid mi-a repartizat o locuinţă de două camere, într-un bloc din Floreasca. Pe baza înţelegerii cu socrii mei, am cedat-o „lucrătorului" la Secţia Organizatorică Miu Dobrescu. În garsoniera dublă din Strada Haia Lifschitz (apoi Rozelor), în care Dobrescu locuise până atunci, s-au mutat Aurelia şi Leon Caffé: în ciuda strâmtorării, comparativ cu vechile apartamente, mai ales cel din Strada Spătarului, doctorului îi convenea locuinţa austeră, peste drum cu Policlinica 10 (azi 2), unde se afla mare parte din timp.

Am rămas singuri în cele trei camere de la parterul casei din Strada Arhitect Louis Blanc nr. 19a. De bucurie, Janina şi-a invitat colegii de catedră la o petrecere. Eram şi vom rămâne chiriaşi la stat.

(Apartamentul nostru fusese iniţial locuit de către „Piki" Pogoneanu, văr primar al tatălui lui Eugen Ionescu, arestat, judecat, condamnat la 25 de ani de închisoare. I-a urmat un chiriaş, apoi doctorul Caffé. Sora, Anina Rădulescu-Pogoneanu, proprietăreasa casei naţionalizate, continua să stea la etaj, obligată să primească în apartamentul ei, mai mare cu o cameră decât al nostru, încă o familie. În anii '90, fiicei ei şi a lui Mircea Vulcănescu, căreia apropiaţii îi spuneau „Vivi", plecată imediat după război în Franţa, i se va retroceda casa.)

Scurtă vreme după plecarea mea de la CC, un număr de activişti centrali vor obţine locuinţe în vilele cartierului rezidenţial construit între Şoseaua Kiseleff şi Arcul de Triumf. Nu cred că m-ar fi tentat alternativa – dacă s-ar fi ivit mai devreme; după cum nici nu m-am înscris să dobândesc un apartament în blocul scriitorilor din spatele Bulevardului Titulescu. Îndelungă vreme am ratat toate ocaziile de a schimba condiţia de chiriaş cu cea de proprietar.

Asistența medicală o primeam la Policlinica 10 și din partea Spitalului „Elias”. Rar au avut însă nevoie de spital, până la operația de apendicită a Mașei.

După primirea câtorva medalii nesemnificative, am fost decorat, în august 1964, cu Ordinul Muncii clasa a III-a. Se afla la nivelul cel mai de jos al Ordinelor, decernate, la propunerea diferitelor instituții, de către Consiliul de Stat; dar el îți conferea o reducere a impozitului. Sub Ceaușescu, decorația cumulată cu titlul de profesor universitar vor fi două calități care, în condițiile restricțiilor de spațiu de locuit la 8 $m^2$ de persoană, îmi vor asigura dreptul legal la o cameră de lucru în plus.

Fiica noastră avea acces la grădinița CC, gratuit, ca și în celelalte creșe și grădinițe, dar în condiții mai de soi. La zece minute de mers pe jos, o găzduia o vilă naționalizată, cu o curte-grădină tocmai bună de joacă. În plus, copilul își petrecea două luni de vară în „coloniile” de la Posada și Eforie, ceea ce părinților le oferea un lung respiro.

Janina a fost repartizată traducătoare în cadrul delegației române la Festivalul Tineretului și Studenților de la Moscova, cel de al 6-lea, la sfârșitul lunii iulie 1957 (după festivalurile ținute la Praga, Budapesta, Berlinul de Est, București, Varșovia). La întoarcerea ei am reușit să ne înscriem, contra cost, într-o croazieră pe Marea Neagră, până în Crimeea. A fost unica noastră călătorie cu vaporul, de vreo săptămână. Pe drum ne-am întreținut cu Elena și Niculae Bellu, fără ca ei să ne evoce trecutul lor greu încercat. Când am debarcat la Constanța, Alexandru Simion, care se afla și el pe vapor, și-a strâns pachetul cu mărunte cadouri și, în zăpăceala sa proverbială, considerându-le gunoi... le-a aruncat în mare.

Alți activiști au avut parte de numeroase excursii estivale în „țările frățești”, europene ori asiatice.

Pe noi doi ne-au inclus o singură dată printre cei trimiși în vacanțe în străinătate, în vara anului 1962. Se pleca la o stațiune de pe malul Lacului Balaton, cu o oprire la Budapesta. Toți cei selectați am fost în prealabil convocați la Ghizela Vass, șefa Secției Relații Externe. Ne-a făcut instructajul de rigoare, cum să ne comportăm, ce să vorbim cu „tovarășii unguri”, în ce discuții să nu ne lăsăm antrenați.

Am călătorit împreună cu soții Stroia (care mai fuseseră în China și RDG). Ne-am apropiat de alte câteva familii. La întoarcerea de la Balaton am locuit în hotelul partidului ungar, pe o străduță de la capătul elegantului Andrássy út (bulevardul purtând numele omului politic din secolul al XIX-lea, contele Andrássy Gyula), aproape de Szabadság Tér (Piața Libertății). Mi-a rămas în minte cina cu un papricaș de pui, condimentat vârtos cu boia, înotând în smântână. I-am întâlnit pe amicii leningrădeni Ira și Bandi (soții Molnár).

În primăvara următoare, Uniunea Scriitorilor m-a inclus într-o delegație a sa, mergând tot la Budapesta, spre a participa la o discuție literară. Ne conducea Mihu Dragomir (va muri doi ani mai târziu). În camera noastră spațioasă din hotelul elegant de pe Nagykörút, bulevardul central în semicerc din Pesta, trântit pe pat, el ne dădea lecții de comportament viril: cum să nu recunoaștem o aventură extraconjugală chiar dacă soția ne surprinde în

flagrant. Învățătura era la îndemâna fustangiilor, mi-o vor repeta și Domokos Géza, și Fănuș Neagu.

Am enumerat avantajele mele materiale. Cu mult mai important era însă cel obștesc: poziția în mediile unde ne învârteam, printre scriitori și universitari, existența pe care ne-o duceam în siguranță – până nu comiteam sau nu ni se punea în cârcă vreo faptă eretică. După hărțuielile efective ori pericolele latente de „cadre", viețuirea în grațiile stăpânirii ne oferea liniște, chiar pe timp de furtună. Eram calmi – și totuși nu până la capăt. Întâmplările grave dimprejur ne tot reaminteau fragilitatea situației dobândite.

*1964* a rămas pentru istorici, publiciști, majoritatea intelectualilor un an al gesturilor de independență și suveranitate, iar prin eliberarea miilor de condamnați politic – unul cu deosebire fast.

Cu doi ani înainte, Consfătuirea CAER de la Moscova, din 6 și 7 iunie 1962, adoptase „Principiile fundamentale ale diviziunii internaționale socialiste a muncii". Plenara CC din 5-8 martie 1963 a subscris respectivelor „Principii". Când însă autorul acestora, economistul sovietic Emil Valev, a avansat propunerea specializării țărilor socialiste pe domenii economice, României revenindu-i prioritar sectorul agricol – „Planul Valev" a fost respins. Delegatul permanent la CAER, Alexandru Bîrlădeanu, a pledat cauza industrializării în continuare a României; iar Costin Murgescu a publicat, în revista *Viața economică*, un articol vehement la adresa doctrinei Valev. (Mai târziu, același Costin Murgescu va recunoaște faptul că Valev „formulase o teză care se putea susține pe plan economic. Și, de altfel, îmi pare mai actuală ca oricând". Situația dezastruoasă a industriei grele de după decembrie 1989, în mare măsură abandonată ca inutilă, avea să confirme cât de salvatoare ar fi fost măcar existența unei agriculturi cât de cât performante.)

Delimitarea de Hrușciov s-a produs, chiar dacă încă nu la modul public, în ședința Biroului Politic din februarie 1962. Ea s-a acutizat pe fondul conflictului chino-sovietic. Sovieticii sistaseră ajutorul către China încă din 1960. În 1963 au fost publicate scrisorile deschise trimise, reciproc, de CC al PCUS și CC al PC Chinez. Vizitele delegațiilor românești în China s-au înmulțit. Cea condusă de Ion Gheorghe Maurer, din martie 1964, s-a întâlnit la întoarcere și cu Hrușciov, la Gagra. De formă, intenția afișată consta mereu în a media între cele două țări și partide comuniste; în fapt, se urmărea poziționarea *între* ele, cu vădite, totuși, simpatii prochineze. (Nemărturisit prezente chiar de la împotrivirea lui Mao față de destalinizarea inițiată de PCUS la Congresele al XX-lea și al XXII-lea.)

În absența trupelor sovietice, Gheorghiu-Dej nu se mai simțea amenințat. Putea să-l și primească, să-l și elogieze pe Hrușciov, în cercul său restrâns bătându-și joc atât de el, cât și de „slugoii" lui, Todor Jivkov, Władysław Gomułka și, mai ales, Kádár János.

Pe 17 aprilie 1964 au avut loc festivitățile de la Moscova în cinstea lui Hrușciov, care împlinea 70 de ani. Maurer i-a predat o decorație, dar nu a luat cuvântul la ședința de omagiere.

Într-un paralelism semnificativ, între 15 și 22 aprilie s-au desfășurat lucrările Plenarei lărgite a CC al PMR, care a adoptat „Declarația cu privire la

poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale". Declarația sublinia independența și egalitatea partidelor comuniste, dreptul exclusiv al fiecăruia de a-și rezolva problemele politice și organizatorice, suveranitatea țărilor socialiste. Documentul marca disocierea clară de pretențiile dominatoare ale Moscovei, emanciparea PMR de PCUS, desprinderea de politica economică a CAER.

Demiterea lui Hrușciov, în 14 octombrie 1964, va fi primită cu satisfacție de Gheorghiu-Dej. Iar pe Ceaușescu nu-l va impacienta defel declanșarea, în 1966, de către Mao, a „revoluției culturale", cu toate represiunile ei „educative".

Încă de la 1 februarie 1964 obținusem, lucru rarisim, amintitul schimb de încadrare: jumătate de normă la CC, normă întreagă la Facultatea de Filosofie. Ca instructor, timpul meu de muncă se reducea la trei zile: luni, miercuri și vineri. Numai dacă apăreau treburi presante, eram chemat și în zilele libere. Eram însă invitat la „prelucrările" activului superior. Direcția întreagă a fost convocată, multe ore, zile în șir, să asculte documentele „interne" ale conducerii, legate de „Declarația de independență". Am ascultat în sala mare de ședințe sutele de pagini ale convorbirilor româno-sovietice, dintre delegațiile conduse de Ion Gheorghe Maurer și Emil Bodnăraș, respectiv Aleksei Kosîghin și Anastas Mikoian. Ceea ce documentul oficial schița ca principii, discuțiile în contradictoriu detaliau pe larg și foarte tăios. Raporturile reciproce erau compromise. În Capitală și județe au avut loc reuniuni de adeziune la „Declarație" și urmările ei. Am aflat, de exemplu, cuvântul dezlănțuit, rostit cu un asemenea prilej de Aurel Baranga. Aceste ședințe n-au fost reproduse în presă, dar s-a avut grijă ca cele spuse să ajungă la urechile cât mai multora. În general, cel care răsfoiește ziarele politice și revistele culturale ale vremii, află puține ecouri, și ele atent filtrate, ale „Declarației". Pe față era mai degrabă tăinuită înrăutățirea relațiilor sovieto-române, ca și antecedentele ei de mai mulți ani. Dar membrii de partid și mai ales cei cu funcții de conducere au fost îndelungă vreme „masați" cu texte și știri de acest fel. A transpirat, voit, și felul în care „Supremul" i-a batjocorit pe sovietici, minimalizând și rolul jucat de ei în eliberarea țării, după Actul de la 23 august. Orwellian, rescria și de această dată trecutul (precum întreaga istorie a partidului).

Despre măsura cea mai importantă, grațierea deținuților politici, printre care mulți cărturari, aveam să aflu ceva mai târziu, beneficiind chiar de prietenia câtorva dintre ei.

În privința repoziționării externe, am intuit duplicitatea care îl caracterizase dintotdeauna pe Gheorghiu-Dej.

Întâi a fost executantul înfierării lui Tito; pe urmă s-a împăcat cu el. Întâi a salutat intervenția la Budapesta; pe urmă a hulit echipa Kádár. Întâi și-a pătat mâinile cu sângele unor apropiați, adversari politici și intelectuali; pe urmă i-a eliberat pe puținii supraviețuitori din închisori. Întâi a fost cea mai patentată slugă a sovieticilor; pe urmă s-a debarasat de ei și s-a întors împotriva lor. Întâi s-a comportat ca un stalinist pursânge; pe urmă și-a dat în vileag naționalismul.

Schimbările la față au fost dictate, fără încetare, de nemăsurata lui sete de putere și de grija de a se pune la adăpost de orice pericol care l-ar fi putut

amenința ca autocrat. Îi eliminase pe „moscoviții" din conducere, a dictat măsuri de „românizare". Acum și-a dat seama de avantajele naționalismului – în virtutea căruia l-a și preferat, în cele din urmă, pe Nicolae Ceaușescu lui Gheorghe Apostol, oferindu-i ca moștenire „comunismul național", deopotrivă stalinist și etnicist.

Revirimentul său naționalist s-a răsfrânt și asupra persoanei mele.

La sfârșitul lunii august 1964 era în pregătire cel de al V-lea Congres Internațional de Estetică, la Amsterdam. Trebuia să particip la lucrările lui, împreună cu profesorul de la Filologie Silvian Iosifescu. Deși cumulard, aveam nevoie de aprobarea CC. Am înaintat în iunie cererea de participare. În iulie am văzut cu ochii mei Hotărârea Secretariatului CC, care îmi aviza favorabil plecarea. Nu mă mai puteam îndoi că voi pleca la Congres. Am trimis organizatorilor rezumatul comunicării mele, „Aspecte ale schimbărilor în corelația dintre concret și abstract în arta contemporană".

Au trecut săptămâni și săptămâni. Mergeam la Ministerul Învățământului, îndrituit să ne obțină pașapoartele și vizele. Primeam răspunsul invariabil: mai așteptați – se va rezolva. Nu s-a rezolvat. Nici unul n-am plecat la Amsterdam. Eram consternat: avusesem în fața ochilor decizia de aprobare. Ionel Roșianu m-a scos pe culoarul secției să mă calmeze: — Tovarășul Răutu îți transmite că te bucuri în continuare de toată încrederea. Apoi mi-a adăugat, de la sine, confidențial: — Tovarășul Dej a decis ca România să nu mai fie reprezentată la reuniuni din străinătate de către „alogeni". Așadar, Securitatea ne oprise pentru că eram evrei. Nu conta stagiul lui Iosifescu de ilegalist. Etnicul covârșea politicul.

Ne aflam la câteva luni după „Declarația de independență". Reieșea că independența românilor trebuia salvgardată nu numai față de țările vecine, ci și față de propriii ei cetățeni de alte naționalități.

(Acel rezumat al comunicării mele mi-a fost trimis ca extras din *Actes du Cinquième Congrès International d'Esthétique*, *Amsterdam*, Haga, 1968.)

Anul 1964 e până azi lăudat și pentru meritele lui neîndoielnice, eliberarea deținuților politici, și pentru ambiguitățile sale, independența de URSS, dar și atacurile la adresa țărilor socialiste, împreună cu o „românizare" internă radicalizată (după începuturi mai vechi).

Ambivalent era chiar revirimentul antisovietic. El viza politica și, parțial, ideologia, mai puțin relațiile economice. „Desovietizarea" prelungea divorțul de Hrușciov și de neagreatele Congrese al XX-lea și al XXII-lea. Gheorghiu-Dej putea acum să-și bată joc în voie de mediocrul Brejnev; dar Ceaușescu, în esență urmându-și fidel predecesorul, încă din 1966 va susține revoluția culturală inițiată de Mao, sub denumirea oficială de „Marea revoluție culturală proletară", de ale cărei teribile excese ulterioare nu se va delimita, ci, în 1971, va încerca să le copieze.

Aveam motive să privesc mefient parte din întorsăturile care pe alții, din jur, îi încântau în totalitate. N-au fost numai zădărnicirea participării mele la congres și motivația refuzului. Putea oricând să urmeze debarasarea de cei cu studii sovietice. Sub pretextul „rotirii cadrelor", chiar se va produce în curând curățirea aparatului de partid de alogeni.

Atmosfera din secţie devenea tot mai apăsătoare. Dovadă a fost instalarea ca şef a lui Manea Mănescu, spre finalul prezenţei mele. Întruchipa birocraţia deplină, absoluta „formă fără fond". Se simţea în tranzit spre posturi mai înalte, nu-l interesa ce se petrecea în jur. Când, rareori, pătrundeam în biroul său, afişa o politeţe exagerată: se ridica de pe scaun, venea să-mi strângă mâna, mă poftea să iau loc, mă îndemna să-i vorbesc – şi nu reţinea o iotă din ceea ce-i spuneam. Data următoare mă întâmpina ca pe un necunoscut, îmi declinam din nou numele (nu-l reţinuse), orice-i spuneam nu ţinea minte şi, oricum, nu întreprindea nimic.

Când am repetat insistent că vreau să mă retrag doar în munca universitară, Ionel Roşianu mi-a replicat: — Crezi că eu, ca economist, nu m-aş simţi bine numai la ASE? (Ţinea acolo prelegeri ocazionale.) Aş preda, aş scoate câte o „broşurică" (reţin exact termenul ridicol). Dar ce să fac? Trebuie să rămân să îndrum artele şi literatura, mi-o cere partidul, spre propăşirea culturii noastre!

Pe socrul meu îl exasperau mofturile şefilor pe care-i consulta ca medic: Constantin Pîrvulescu era revoltat de „şarlatania" de a i se controla reflexele cu ciocănelul; Miron Constantinescu îşi obliga instructorul să-i cedeze victoria în partidele de tenis; Gheorghe Apostol îl convoca seri la rând să-i ţină de urât jucând table, dar şi el era obligat să piardă. Ca atare, se temea ca gestul meu să nu aibă urmări grave: nu plecai cu de la sine putere de la CC, riscai să ţi se reteze şi cariera profesională.

Într-adevăr, eram cam inconştient în cererile de a mi se da drumul. Dar am avut noroc: Răutu mi-a aprobat solicitarea. Avea umori imprevizibile. Putea nimici şi graţia cu aceeaşi dezinvoltură. Pe mine, de bună seamă, mă considera demn pentru munca universitară şi pentru publicistică.

După un an de cumul, activitatea mea în Secţia Ştiinţă şi Artă a încetat pe 10 martie *1965*. Adresa oficială în acest sens a purtat data de 16 martie.

În 19 martie a încetat din viaţă Gheorghe Gheorghiu-Dej, Prim Secretar al CC PMR şi Preşedinte al Consiliului de Stat. (Marea Adunare Naţională îl alesese în această funcţie pe 18 martie, potrivit cutumei acoperind iminenţa decesului – cu doar o zi înainte de a se produce!)

Nu vreau să ignor două referiri la perioada mea de activist, din partea aceluiaşi fost vizitator asiduu al locuinţei noastre din Arhitect Louis Blanc, Vladimir Tismăneanu.

*Prima*. „Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România", în *Raportul final* (2006), îi numeşte „supraveghetori" ai „frontului ideologic" pe „Paul Georgescu, Ov.S. Crohmălniceanu, Savin Bratu, N. Moraru, Traian Şelmaru, M. Beniuc, N. Tertulian ş.a."; iar mai încolo adaugă: „Nu trebuie uitaţi cei care, la nivele relativ inferioare, au jucat rolul de controlori ideologici în deceniile comuniste: Ion Ianoşi, Tiberiu Utan, Al. Simion, Gheorghe Stroia, instructori ai PMR/PCR" (pp. 633 şi 634).

Ambele enumerări îi derutează pe istoricii scrupuloşi ai perioadei. Una amestecă de-a valma prozatori, critici şi istorici literari semnificativi cu conducători servili de instituţii culturale, la rândul lor cu prestaţii diferite. Alta reţine, din numărul mare de intelectuali-instructori, numai pe cei patru din

Sectorul de literatură, de nicăieri altundeva. Or, dintre cei pomeniți, numai Stroia a rămas activist de partid; Simion a fost mutat la CCES, de unde se va pensiona; Utan a trecut la *Gazeta literară*, apoi va conduce Editura Tineretului și Editura „Ion Creangă"; iar Ianoși a lucrat numai la Universitate. Nu au îndeplinit, așadar, identice roluri de „controlori ideologici în deceniile comuniste" (care „decenii"?!), fie și „la nivele relativ inferioare".

*A doua*. Volumul *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului* (2008), capitolul „Un Jdanov român: Leonte Răutu, arhitectul Secției de Propagandă", conține fraza: „Puțini dintre instructorii Secției de Propagandă s-au salvat din acest univers concentraționar al spiritului, la care au contribuit, Ion Ianoși fiind o excepție" (p. 58).

Acrobație între *minus* și *plus*. N-am fost niciodată instructor al Secției de Propagandă. Și apoi: „puțini" sau „o excepție"? Căci alte nume nu apar.

Oare Mircea Horia Simionescu nu s-a „salvat", după ce a fost un deceniu redactor la *Scînteia*, apoi șef de cabinet al lui Dumitru Popescu, la CC, și funcționar al CCES? Oare nu a procedat la fel Paul Cornea, secretar cu propaganda în primul CC al UTC postbelic (prim-secretar, tipograful Gheorghe Florescu) și director general în Ministerul Culturii? Dar oare dintre cei care au rămas în aparatul de partid sau de stat nu au fost și unii care au „salvat" cât au putut din cultură, asemenea prietenului meu Alexandru Simion?

O socoteală selectivă, cu o memorie care joacă feste, întâmplător și nu tocmai, fiindcă mai și reproiectează simpatii și antipatii postdecembriste.

Nu prevedeam asemenea distribuiri târzii de roluri.

Important este însă altceva: ce m-a îndemnat să părăsesc, din proprie voință și după insistențe repetate, oaza de mulți invidiată și râvnită? Într-un cuvânt: exasperarea. Cei doi ani pentru care, în vorbe, fusesem angajat, s-au prelungit la șapte, plus încă peste unul cu jumătate de normă. Veneam tot mai greu la serviciu, mă sustrăgeam cât puteam de la obligații, dar mă simțeam totuși din ce în ce mai prost. Nu eram făcut pentru această treabă. Îmi pierdeam timpul.

Mă sâcâie o nedumerire: cât voiam să mă salvez pentru împlinirea profesională pe care mi-o visam – și cât mă dezgusta degradarea idealurilor într-o realitate execrabilă? Reușesc să departajez cu dificultate proporțiile exacte din mintea mea *de atunci*. Bineînțeles, realizam neadecvările. Evident, îmi dădeam seama de câte falsuri, minciuni, porcării mă înconjoară. Totuși, obișnuiam să mă refugiez, în fața malformațiilor constatate, în ideile originare. În ochii mei, scopul nu scuza mijloacele; dar obiectivele urmărite le izolam de modalitățile transpunerii lor în practică, de fapt a trădării lor. Mă încăpățânam să rămân comunist în pofida „socialismului real". Obstinația fiului de burghez minoritar de a râvni la imaginara dreptate socială și egalitate națională îmi va marca și viitorul.

Am fost bucuros să scap din „Castel". Dar nu priveam înapoi numai cu mânie: lăsasem în urmă și prieteni sau colegi pe care nu-i puteam identifica, pur și simplu, cu instituția.

În drumurile mele pe jos spre Universitate, când făceam un ocol spre a traversa Piața Palatului, aruncam o privire spre ferestrele etajului patru al impunătoarei clădiri. Eram încântat că nu mă mai aflam acolo.

# V. BUCUREȘTI (1965-1989)

## 73

Gheorghe Gheorghiu-Dej a murit, de cancer la ficat, în 19 martie 1965. Aflat, prin voința lui Stalin, în fruntea PCR, la Conferința națională din octombrie 1948, acaparase puterea supremă *de facto* încă de la instalarea guvernului Dr. Petru Groza, pe 6 martie 1945, adică timp de 19 ani. Trupul îmbălsămat i-a fost depus în Mausoleul din Parcul Libertății. (După 1990 va fi exhumat și reînmormântat în Cimitirul Bellu.)

Trei zile după ce a decedat, în 22 martie 1965, a fost convocată Plenara CC al PMR, care a ales Biroul Politic (8 membri) și Secretariatul (1 + 3). Nicolae Ceaușescu a devenit Prim Secretar, apoi Secretar General. Va domni 24 de ani și jumătate.

Există o întreagă mitologie în jurul succesiunii din fruntea partidului. Gheorghe Apostol va afirma că Gheorghiu-Dej l-a numit personal urmașul său. În favoarea pretenției ar putea fi invocat acel an și jumătate, începând din 19 aprilie 1954, când – pe vremea rocadei funcțiilor de stat și de partid – a condus nominal Comitetul Central. Împotriva ipotezei pledează rolul decisiv încredințat treptat lui Ceaușescu în conducerea organelor de partid, ca și în controlul pârghiilor puterii în stat: armată, Securitate, justiție.

Apostol fusese, nici vorbă, colaboratorul cel mai apropiat al fostului înaintestătător. Pe Ceaușescu îl folosise mai mult pe post de executant, obedient peste poate, gata să îndeplinească orice treabă, oricât de murdară. Anume relația inegală dintre „sluga”, umilă și umilită, și „stăpânul” atotputernic i-a hrănit supusului resentimentele față de sus-pus. Bine ascunse, ele au izbucnit de îndată, au putut fi sesizate prin surdina pusă, din chiar primele zile, pe memoria celui decedat – pentru a se manifesta apoi fără opreliști. (Cumva după tipicul în care Hrușciov și-a luat revanșa față de Stalin, o situație comparabilă psihologic, chiar dacă ideologic divergentă.)

Să dau prioritate necesității sau întâmplării?

„Logica legică” îl favoriza pe *dauphin*: era predestinat să continue, mai decis încă, naționalismul „ultimului Dej”, indiferent de cât îi rănise acesta orgoliul. „Național-comunismul” nu putea fi încredințat în mâini mai sigure decât ale lui. Muncitorul Apostol, un timp conducător sindical, hrănit de tradiții internaționaliste, nu era nimerit pentru o asemenea politică.

Adepții hazardului accentuează intrigile de palat. Balanța ar fi fost înclinată în beneficiul colegului lor tânăr în principal de către Ion Gheorghe Maurer, secondat de Emil Bodnăraș. Nici intelectualul cu tată alsacian, nici militarul bucovinean cu tată ucrainean și mamă germană nu aveau cum să aspire la poziția supremă (care, se șușotea, i se oferise totuși, în primă instanță, lui

Maurer, el declinând-o). „Greii" l-au preferat atunci pe unul pe care, pasămite, să-l poată manevra. Dacă asta aveau în minte, au greșit. După cum Hrușciov se scuturase de Malenkov și Molotov – treptat Ceaușescu fie se va debarasa de vârstnici, fie îi va marginaliza.

Scenariul „Regele a murit – trăiască Regele" l-am urmărit fără prea multă tragere de inimă. Singurul din familie care s-a luat la propriu cu mâinile de cap la auzul înscăunării lui N.C. a fost socrul meu. Doctorul Caffé avusese prilejul să-i consulte și pe Nicolae, și pe Elena chiar în fosta lor locuință, undeva pe la capătul Căii Moșilor. Pe orășeanul de câteva generații l-a șocat cum arăta când i-a deschis ea ușa, desculță, în capot, nepieptănată, parcă ignorând avantajele traiului civilizat. A manifestat un comportament pe cât de primitiv, pe atât de agresiv, răstindu-se la medic și pretinzându-i să curme instantaneu orice suferință. Soțul ei, de față, nu-și atenuase încă bâlbâitul chinuitor. Părea retras în umbra ei autoritară.

Doctorul nu și-a schimbat prima impresie nici la întâlnirile ulterioare. Nu fusese repartizat medicul lor curant, dar, ca internist versat dublat de un fin psiholog, avansa un diagnostic sumbru: de la un complexat (mărunt, urât, crispat, bâlbâit și cu un rictus aproape permanent pe chip) nu te poți aștepta decât la acte încrâncenate. Nici nu știa cât adevăr glăsuia.

Vara a fost convocat Congresul partidului. Potrivit noii denumiri adoptate, a dobândit și un alt număr de ordine: „Congresul al IV-lea al PMR" s-a metamorfozat în „Congresul al IX-lea al PCR". De vreme ce își pretindea continuitatea cu Partidul Comunist Român (inițial, „din România", afiliat Internaționalei Comuniste), congresele postbelice (4) se adăugau celor interbelice (5).

În prima zi, 19 iulie 1965, N.C. a prezentat „Raportul CC al PCR cu privire la activitatea Partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al PCR". (Retroactiva invocare a „Congresului al VIII-lea" făcea parte din orwelliana rescriere a trecutului prin prisma prezentului.) Raportul, axat pe ultimii cinci ani și pe „sarcinile" următorilor, a consacrat pagini convenționale atât cercetării științifice și învățământului (II, 5), cât și literaturii și artei (IV, 4): potrivit uzanței, primele tratate în partea economică, ultimele – în cea ideologică.

„Noua Scriptură" de partid va fi, un sfert de secol, derulată de la „istoricul Congres al IX-lea". Cea veche va fi pusă între paranteze: și perioada Dej, și ilegalitatea – un trecut global lăudat, concret ignorat (și din cauză că în fruntea partidului se aflaseră mulți alogeni).

Congresul a ales, în 24 iulie, Comitetul Central și organele lui executive: Prezidiul (7, pe urmă încă 2 membri) și Secretariatul (8, apoi încă 3). Conta însă, mai presus de oricine altcineva, Secretarul General. Totul trebuia schimbat: Biroul Politic – în Prezidiu (apoi în Comitet Executiv, apoi în Comitet Politic Executiv, prescurtat CPEx, ambele cu un nucleu suprem, Prezidiul Permanent); Primul Secretar – în Secretar General (deocamdată al CC, pe urmă direct al PCR: ca nu cumva să-l poată detrona vreo instanță de conducere intermediară).

Concentrarea puterii unipersonale va parcurge de asemenea etape succesive: la început a fost teoretizată *despărțirea* conducerilor de partid și de stat; pe

urmă, *unificarea* lor; drept care Secretarul General al PCR va ajunge să-l înlocuiască pe Chivu Stoica în funcția de Președinte al Consiliului de Stat (1967), iar ulterior va deveni Președinte al RSR (1974).

Marea Adunare Națională a adoptat – o lună după Congresul al IX-lea – noua Constituție, care schimba RPR în RSR: „Republica Socialistă România".

(Decurgea de aici o încurcătură de traducere, pe care „forurile" nu o vor înțelege și nu o vor accepta în ruptul capului. În limba maghiară, substantivului trebuia să-i urmeze adjectivul *román*, „român". Dar era strict interzis să se folosească „Republica Socialistă Română". Iar „Republica Socialistă România" constituia, în maghiară... o propoziție: *Románia Szocialista Köztársaság* = „România *este* Republică Socialistă". Această afirmație aiuritoare a întovărășit toate publicațiile în limba maghiară, spre disperarea redactorilor de ziare, reviste și cărți.)

Mai prudent în relațiile internaționale decât predecesorul în ultimii săi ani, N.C. a mimat un timp bunăvoința față de URSS. În septembrie 1965 a făcut o vizită la Moscova, la mitingul prieteniei româno-sovietice adresându-li-se nominal tovarășilor Brejnev, Kosîghin, Mikoian, mai marii peste partid, guvern și Sovietul Suprem. Iar la Congresul al XXIII-lea al PCUS a ținut o cuvântare de salut (31 martie 1966). N-a uitat, desigur, nici prietenia româno-chineză, toastând în cinstea delegației de partid și guvernamentale a RP Chineze, condusă de premierul Ciu Enlai (17 iunie 1966).

Principala lui grijă i-a vizat însă pe adversarii lui potențiali din interior. În noiembrie 1965 a înființat o comisie de partid pentru a clarifica situația reprimaților Ștefan Foriș și Lucrețiu Pătrășcanu. În cauză se aflau Gheorghiu-Dej și acoliții lui. După doi ani și jumătate, Plenara CC (22-25 aprilie 1968) i-a reabilitat pe Foriș și Pătrășcanu, pe câțiva apropiați ai lor, trecându-l cu vederea pe Kofler. Culpabili pentru uciderea lor au fost declarați Gheorghiu-Dej, Chișinevschi, Drăghici; la Plenară, acesta a dat vina pe „consilierii sovietici". Au fost anulate multe sancțiuni de partid. (În toamna aceluiași an, Vasile Luca va fi exonerat de culpa de a fi fost agent străin, fără să fie reabilitat și politic, precum Ana Pauker.)

Alexandru Drăghici, fostul ministru al Securității Statului și de Interne își va pierde toate funcțiile de partid și de stat. Va fi degradat din gradul de general-colonel, trecut în rezervă cu gradul de soldat (14 noiembrie 1968). Va fi considerat principalul organizator al represiunilor politice. De teama tribunalului penal se va refugia, în ultimii ani de viață, la Budapesta, alături de soția sa Marta, o unguroaică evreică, și de fiica lor. Din cauza senilității avansate nu va mai fi extrădat justiției române. (Colegului meu de studii la Leningrad, „Gyuri" Fischer, care, din anii '80, se mutase la Budapesta, pe urmele soției sale născute acolo, fiica lui Drăghici îi va relata cum tatăl ei va ajunge să-și tragă peste cap, în loc de cămașă, pantalonii.) Drăghici va muri pe 12 decembrie 1993.

De aceeași vârstă cu Drăghici (ambii născuți în 1913), Gheorghe Apostol era următorul în vizor. Și-a pierdut pe rând funcțiile, ultima fiind cea de șef la Direcția Generală a Rezervelor de Stat, de unde a fost destituit pentru

„abatere de la morală" (13 martie 1975). Va fi „exilat" ambasador în trei ţări sud-americane, Argentina, Uruguay şi Brazilia, sub atenta supraveghere a securiştilor (1977-1988). Va iscăli scrisoarea disidenţilor întocmită de Silviu Brucan – acesta învinuindu-l apoi de duplicitate laşă.

(Unii muncitori români antrenaţi în lupta ilegală îşi luaseră evreice ca „tovarăşe de viaţă", pe care, odată ajunşi în fruntea bucatelor, le vor păstra sau părăsi. Din această ultimă categorie a făcut parte Melita Apostol. Părinţii mamei mele îi cunoşteau familia de provenienţă braşoveană. O rudă a ei, doctorul Tausinger, era medicul curant al familiei Leitner. Se şuşotea chiar despre o fostă relaţie de amor cu bunica Josephine. Când N.C. va inventa apartenenţe retroactive de partid, spre a îngroşa rândurile ilegaliştilor – pe care nu îi agrea, dar cărora era dispus să le acorde anumite facilităţi –, Melita a certificat sprijinul acordat de Leitneri „Ajutorului Roşu", drept care bunica, supravieţuindu-i soţului, va primi un surplus de pensie. Tata, beneficiar *retro* al aceleiaşi suplimentări financiare, mai îndreptăţite totuşi, se amuza copios de „activitatea ilegală" a fostei lui soacre.)

Ion Gheorghe Maurer şi Emil Bodnăraş au rămas în preajma celui căruia îi înlesniseră ascensiunea.

Din preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, Maurer a devenit prim-ministru. Plenara CC din martie 1974 i-a aprobat cererea de a ieşi la pensie pe motiv de boală. Se prea poate să nu mai fi vrut să gireze voluntarismul Secretarului General, clar pus pe acumularea întregii puteri în mâinile sale: peste trei zile l-au ales Preşedinte al RSR, iar în mai – şi Preşedinte al Frontului Unităţii Socialiste (ulterior Frontul Democraţiei şi Unităţii Socialiste). Maurer şi-a păstrat însă toate privilegiile de „mare boier" comunist, dedicându-se în principal pasiunii cinegetice.

Asemănător, Bodnăraş a migrat din funcţia de prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri în cea de vicepreşedinte al Consiliului de Stat, cu rol mai degrabă onorific. A decedat la o dată nepotrivită, 24 ianuarie 1976; şi a dat cu tifla fostului său protejat, cerând testamentar să fie înmormântat nu în „Monumentul Eroilor" din Parcul Libertăţii, ci în satul natal Iaslovăţ, din judeţul Suceava.

Cât priveşte pe cei care se încrezuseră în a fi parvenit pe un imaginar „loc doi" în nomenclatura la vârf, cu toţii au fost rapid aduşi la realitate. Le-a venit de hac „rotirea cadrelor", enunţată de N.C. ca mijloc de contracarare a osificării. În urma ei, doi au trebuit să se mulţumească – deşi membri CPEx – cu funcţii tot mai marginale, un al treilea nimerind şi mai rău. Paul Niculescu-Mizil a coborât treptat pe scara ierarhică: viceprim-ministru, ministru (Educaţie şi Învăţământ, Finanţe), preşedinte al „Centrocoop"; la fel, Gheorghe Pană: prim-secretar de partid şi primar al municipiului Bucureşti, ministru. Virgil Trofin, care cumulase multiple posturi înalte, de partid şi de stat, a fost izgonit director al IAS „Mircea Vodă" din judeţul Călăraşi. Trofin va muri din motive neelucidate la 58 de ani (1984). În postdecembrism, Pană şi Niculescu-Mizil vor fi încarceraţi, Mizil după un scurt rol secund în noua guvernare. După eliberare,

Pană se va seniliza; Mizil îşi va asuma retrospectiv atitudinile ceauşiste de „independenţă naţională”.

N.C. nu va suporta pe nimeni alături – decât ca executanţi tăcuţi ai ordinelor lui. Ca „erou între eroi” se va sfătui exclusiv cu „savanta de renume mondial”, cedându-i un şir de prerogative, în multe ocazii chiar subordonându-i-se. În anii săi din urmă, ţinându-şi nenumăratele discursuri repetitive, în timpul uralelor îi cerşea, din coada ochiului, aprobarea. Această dependenţă sufletească avea pentru noi un substrat misterios. Probabil cel mai bine intuise doctorul Caffé psihicul unui complexat, care va produce ravagii. Bâlbâiala, atenuată la vedere, se revărsa în comportament. Starea de hipnotizare crescândă în faţa unei muieri înrăite rămânea tot o „bâlbă” – nu vom şti niciodată dacă şi în ce măsură motivată sexual.

## 74

Înlocuirea unei conduceri autoritare cu o echipă nouă trezeşte speranţe de mai bine. Congresul al IX-lea a fost prezentat ca o înnoire radicală. De pe urma lui, destui s-au aşteptat la o variantă mai permisivă în cadrul aceluiaşi regim politic. Ipotetica liberalizare pe care ar fi introdus-o Ceauşescu, măcar până la începutul deceniului următor, persistă chiar şi în unele rememorări recente.

Iluzia a alimentat-o însuşi Secretarul General prin câteva gesturi: decizia de a se descotorosi de foste vârfuri ale aparatului represiv; penumbra în care retrospectiv a învăluit moştenirea predecesorului său, nicidecum fondul ei, ci doar ceea ce fusese legat de numele aceluia; reţinerea şi modestia pe care temporar le-a mimat, cu accent pe diviziunea funcţiilor superioare şi pe „conducerea colectivă”.

Începând cu redenumirea partidului şi renumerotarea congreselor, totul sugera *renegarea* „epocii Dej”. Dar numai de formă. Colectivizarea agriculturii a rămas neatinsă. A fost accelerată industrializarea, centrată pe industria grea, cu „pivotul” ei, industria construcţiei de maşini (în curând, suplimentată cu industria chimică, de dragul „marii chimiste” din preajmă). Rolul conducător al partidului continua să ghideze sistemul. Primenită cu şefi mai tineri, Securitatea şi-a menţinut funcţia de „braţ înarmat”.

Mitologia liberalizării preconizate a primit o lovitură după alta. Printre cele dintâi s-a numărat represiunea abătută asupra Facultăţii de Filosofie. Am urmărit-o, ca proaspăt angajat în exclusivitate la facultate. Dar tocmai pentru că nu demult mă transferasem aici cu totul, mă aflam mai degrabă în postura de spectator, la periferia confruntărilor propriu-zise. Am despre cele întâmplate amintiri vagi. Mă simt nevoit să le completez cu mărturiile altora.

Un grup de studenţi s-a încrezut, naiv, în „dezgheţul politic”. Şuşotelile începuseră din primăvară, cu prime convocări la Securitate. Fierberea a dat în clocot în vacanţa de vară şi la începutul noului an universitar. A urmat

reprimarea din a doua jumătate a lunii octombrie 1965. Atenţie: la trei luni după Congresul al IX-lea.

Sub îndrumarea Ministerului Afacerilor Interne (ministru adjunct, din august ministru plin: Cornel Onescu), Centrul Universitar PCR a instrumentat ancheta. Rectoratul şi Comitetul de partid au dezbătut-o într-o şedinţă comună (18 octombrie). La ea au fost convocaţi unii studenţi şi decanul Facultăţii de Filosofie, profesorul Tudor Bugnariu. Principalii procurori de partid l-au supus interogatoriului. Bugnariu a fost chemat şi la secretarul Comitetului municipal de partid, Marin Rădoi (21 octombrie). De fiecare dată profesorul a luat apărarea studenţilor săi. A taxat manifestările incriminate ca simple „trăncăneli", fără urmări practice. Între timp, securiştii au împânzit facultatea.

Deznodământul public a avut loc în Aulă, încăpătorul amfiteatru de la parterul clădirii, rezervat Facultăţii de Drept. În prezidiu au luat loc trimişii centrului: Traian Dudaş, Marin Rădoi, Cornel Pacoste, Ştefan Bîrlea, Mihai Dulea, Emil Caragheorghe, plus academicianul Gheorghe Mihoc, rector între 1963 şi 1968. În sală şi la balcoanele de la cele două nivele: studenţi, majoritatea de la Filosofie şi Drept, şi cadrele lor didactice. Nu am participat la reuniune, ignor motivul. Desfăşurarea şedinţei şi urmările ei aveam să le aflu în zilele următoare.

Principalul învinuit a fost Stelian Vasar, student la Filosofie în anul III. (La admiterea din 1963 figurează, pe lista Facultăţii, ca Traian Stelian Vaşar. Numele îi este scris uneori Wasar.) Profesional excelent, cu notă maximă la toate examenele, vorbitorii îl acuzau pe Vasar de grave delicte politice: ar fi propus să se organizeze o manifestaţie în faţa ambasadelor USA şi URSS; ar fi proferat injurii la adresa conducerii de partid şi de stat; ar fi afirmat că în ţara noastră nu există libertăţi şi că organizaţia de bază PCR e doldora de stalinişti. I s-a mai atribuit şi iniţiativa de a se saluta cu colegii, în căminul studenţesc, cu braţul drept ridicat, în manieră nazistă.

Iosif Boda, coleg de studii, a confirmat acuzele în rechizitoriul său de la adunare, pe care le-ar fi constatat recent, în vacanţa estivală petrecută laolaltă cu Vasar într-un cort la Costineşti. Spusele i le-a notat Bugnariu. Însuşi Boda va spune că nu-şi mai aduce aminte exact ce spusese acolo; în orice caz, l-a deranjat afirmaţia lui Vasar că românii sunt un popor de turmă; şi l-a mirat folosirea salutului hitlerist de către un tânăr evreu. (În realitate, gestul provocator viza regimul autohton, de orientare „naţional-comunistă", paralelă cu „naţional-socialismul".)

Au fost demascaţi şi alţi studenţi de la Filosofie, din diverşi ani de studiu. Toţi au fost exmatriculaţi din Universitate.

N-a fost de ajuns. La ieşirea din Aulă, un grup de năimiţi, majoritar studenţi jurişti, i-au agresat pe cei ţintuiţi de adunare la stâlpul infamiei. I-au bătut din hol, pe scările Universităţii, ulterior în faţa căminului Grozăveşti. Stelian Vasar a fost rănit la cap şi mână. Mihai Turcu a scăpat cu răni mai uşoare. Mai încolo, la intrarea în căminul Grozăveşti, a fost lovit şi Iulian Bădin, de faţă cu soţia lui gravidă, colegă de facultate. Unul, cu mâna grav vătămată,

eliminat și din facultate, și din cămin, nu și-a putut căra bagajul la gară, pentru a ajunge în localitatea natală. Un coleg s-a oferit să-i ducă geamantanul. A fost denunțat pentru ajutorul oferit proscrisului. După un sumar „proces”, l-au exmatriculat și pe el.

Zeci de studenți, presupuși contestatari, au fost dați afară atunci din învățământul superior.

(Calvarul a continuat pentru Vasar. A reușit să se înscrie la Institutul Politehnic, Facultatea de Electronică. S-a angajat ca inginer. Apoi s-a aruncat în gol de pe un bloc înalt. Motivul sinuciderii, presupus și verosimil: l-au presat să devină informator al Securității.)

Cum am spus, Tudor Bugnariu a consemnat în notele sale, ca întotdeauna scrupulos, fazele maltratării studenților. Pentru a le fi luat partea, a fost sancționat pe linie de partid și înlocuit la decanat cu Constantin Nicuță (profesor de filosofie, iar de la înființarea Secției de Sociologie, în anul universitar 1966-1967, aflat concomitent în fruntea Catedrei de istoria sociologiei). Totuși, Bugnariu a rămas șef al Catedrei de materialism dialectic și istoric.

La ședința de sancționare am fost prezent și o țin minte; un text publicat m-a ajutat însă s-o rememorez. Am în vedere recapitularea pe care avea să o publice Dorli Blaga, în revista *Apostrof*, nr. 3 din 2002, apoi în volumul *Tatăl meu, Lucian Blaga*, capitolul „Tudor Bugnariu sau trădarea prieteniilor în sistemele totalitare” (2004, pp. 220-245). Textul, datat „februarie 2002”, are la bază caietul lui Tudor Bugnariu din 1964-1966 și dosarele lui de urmărire din anii 1963-1966 și 1975, pe care văduva le-a obținut de la CNSAS (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității).

Falșii „prieteni” vizați erau agenți sub acoperire, care își scriau delațiunile cu privire la comportamentul profesorului și viața lui de familie. Cei trei apar într-un *Opis* cu numele lor conspirative: „Șerban”, „Dragomir”, „Vasile”. La cererea solicitantei, CNSAS i-a deconspirat inițial doar identitatea „sursei Șerban”: Pavel Apostol, aparent un prieten de nădejde al familiei, pe care o ținea însă sub observație. În text, „Dragomir” și „Vasile” nu apar cu nume reale. (Un subsol din carte precizează că, în ședința din 28.10.2003, CNSAS a stabilit și „identitatea informatorului cu nume conspirativ «I. Dragomir» în persoana numitului *Raoul Șorban*”.)

Oricum, grație detaliilor oferite, cunoscătorului epocii nu i-a venit greu să-i identifice și pe cei la început nedeconspirați: „Dragomir” – om de cultură, preocupat de problemele Transilvaniei și ale minorității maghiare, fost deținut politic, probabil constrâns la eliberare să fie informator, ființă plină de contradicții, cu informări fără zel și răutate, redactate pe un ton ba cald, ba critic; și „Vasile” – intelectual clujean, puțin mai tânăr decât Bugnariu, cunoscut de acesta încă din perioada interbelică; după 1948, eminență cenușie a Universității „Babeș”, ales membru corespondent al Academiei (adaug: în curând membru titular), pe atunci director general în Ministerul Învățământului, răspunzând pentru predarea științelor sociale.

Rețin fragmentul intitulat „Agentul «Vasile», fost universitar clujean” și, mai ales, extrasele din „Nota” lui datată 19.11.1965. (Precizez: deși lucra în

minister, Alexandru Roșca era, ca profesor psiholog, membru al organizației noastră de partid.)

Reproduc „Nota", exact cum a fost tipărită, cu agramatisme cu tot.

Pentru adunarea generală de partid a produs o foarte profundă impresie în legătură cu lipsa de principialitate a lui T. BUGNARIU, faptele relatate de tov. RĂDOI și anume că cu câteva zile înainte – la Comitetul Orășenesc de Partid, T. BUGNARIU susținuse unele teze *profund greșite* în legătură cu deficiențele democratismului nostru de partid, în legătură cu alegerile forurilor conducătoare de partid care se fac pe bază de *Listă de propuneri* etc. [...]
Ceea ce adunarea generală a considerat de asemenea de grav a fost faptul că cu toate insistențele repetate ale tov. RĂDOI și POPESCU ca T. BUGNARIU să-și justifice această atitudine față de adunarea generală de partid, el a refuzat.
În ce privește vina studenților trădători, el a considerat că a apreciat faptele lor ca o „trăncăneală", fără să ia poziție categorică, fermă, nici după ședința din Aulă. [...]
Vrem – în legătură cu aceasta să subliniem poziția neprincipială a unor tovarăși ca: lector IOANID, de la catedra de Socialism-științific; conf. IANOȘI, conf. FLORICA NEAGOE, care *au încercat să ia apărarea* decanului T. BUGNARIU.
Sancțiunea propusă a fost aprobată de adunarea generală în unanimitate, cu *o singură abținere aceea a conf. RADU FLORIAN*. Cred că acest caz merită, trebuie să fie urmărit în continuare. [...]
În concluzie, consider că e cazul să se cerceteze cu toată atenția și activitatea pe care o desfășoară din toate punctele de vedere: profesional, politic, de către conf. USCHERSOHN, conf. RADU FLORIAN, lector IOANID, conf. IANOȘI, conf. FLORICA NEAGOE, care au încercat să abată adunarea generală de partid, în aprecierea activității prof. T. BUGNARIU. [Semnează:] VASILE.

Dorli Blaga precizează: „În dreptul notei de serviciu este o rezoluție scrisă de mâna unui ofițer superior": „Verificați situația studentului Mateș Ion și dacă a rămas student să ne ocupăm de el. Să cerem aprobare de partid să ne ocupăm și de Florian, Ioanid, Ianoși și Uschersohn". Semnătură indescifrabilă.
Același „Vasile" scrie pe o altă notă, tot din 19.11.1965, „privind pe BUGNARIU TEODOR":

...La o adunare de partid care a avut loc la cca o săptămînă după demascare, pentru TUDOR BUGNARIU au luat cuvîntul cerînd unele explicații conf. IANOȘI, lector IOANID CLARA, și RADU FLORIAN, conf. CERNEA [...]. *Merită să fie în atenție RADU FLORIAN, care printre altele, a fost singurul care s-a abținut la votul sancțiunii lui T. BUGNARIU.*

Și o nouă însemnare de mână, a unui ofițer superior de Securitate:

*Sînt de părere să lucrăm organizat, separat și cu agentură direct pe Florian Radu. Vino să discutăm această problemă.*

Acestea sunt înscrisurile.

## *Comentariile mele*

La ședința de sancționare cu pricina, în favoarea inculpatului am luat, într-adevăr, cuvântul, nu țin minte în ce ordine: prof. Radu Florian, lector Ileana – nu Clara! – Ioanid (Socialism științific), conf. H. Uschersohn (Materialism dialectic și istoric), conf. Florica Neagoe, conf. Iosif Cernea (Istoria filosofiei), conf. Ion Ianoși (Etică-Estetică); de asemenea Maria Ursu Costiner, nemenționată. Singurul care a avut curajul să se și abțină la votul de sancționare a fost Radu Florian.

Totul s-a desfășurat într-o atmosferă de teroare. Am resimțit-o sufletește, învingându-mi frica doar pe jumătate.

Mai neașteptată a fost surclasarea de către Uschersohn a temerii, alimentată de proverbialul său conformism; dar profesional îi era până peste cap îndatorat lui Bugnariu. Solidarizarea l-a costat postul: va fi mutat de la Universitate la Politehnică.

Iosif Cernea va emigra în Israel, de unde va reveni după câțiva ani – din neadaptare la condițiile de acolo (a lucrat ca bibliotecar), unii punând întoarcerea sa pe seama iubirii știute față de Florica Neagoe. N-a mai reintrat în învățământul superior, după moartea prematură a Floricăi avea să se facă nevăzut.

Ceilalți n-am pățit, aparent, nimic. Ne-am aflat, desigur, în vizor, iar cel mai mult – Radu Florian. L-au mutat de la Filosofie, a continuat să-și țină cursul la Filologie studenților de limbă și literatură română. De câteva ori Centrul Universitar de Partid, îndemnat de Securitate, l-a apostrofat. A reușit să pareze loviturile.

Acei membri ai catedrelor care își predau materiile la alte facultăți vor fi mutați în organizațiile respective de partid. Întrucât îmi țineam cursul de bază la Filosofie, am rămas locului. În schimb, Janina a trecut la Facultatea de Limbi Germanice, din Strada Pitar Moș, deși continua să figureze pe statele de funcții ale catedrelor din Filosofie.

O altă ședință, din șirul celor inaugurate în Aulă, de astă dată ținută într-un amfiteatru de la Drept, s-a soldat cu alte atitudini demascatoare la adresa Facultății de sub conducerea lui Bugnariu. Au fost aleși noul birou de partid și candidații pentru comitetul superior PCR. Stăteam la parter. La balcon câțiva au votat împotriva celor propuși. M-a străfulgerat gândul că Janina se află printre nesupuși. Așa a și fost.

# 75

În 1966, doi ani după blocarea plecării mele la Amsterdam, am reușit să ies pentru întâia oară în Occident.

Trimisesem volumul despre Thomas Mann la arhiva din Zürich care purta numele scriitorului. Primisem un răspuns neașteptat din partea directorului ei, Dr. Hans Wysling. Plicul conținea un document și o scrisoare. Primul mă

invita oficial la *Thomas-Mann Archiv*, de pe lângă Universitatea Tehnică, pentru două săptămâni, cu asigurarea întreţinerii. A doua retracta clauza din urmă: aflaseră că fără angajamentul de a-mi suporta cheltuielile n-aş primi acordul autorităţilor; din păcate însă au puţine fonduri; speră să pot face rost de mijloacele necesare traiului; în orice caz, mă aşteaptă.

Am înaintat Ministerului Învăţământului actul oficial, însoţit de o cerere şi un exemplar din carte. Am avut noroc: ministrul adjunct Miron Constantinescu mă ţinea minte, nu de când fusesem activist, atunci ne despărţise o distanţă insurmontabilă în grad, ci dintr-un recent sejur comun la Casa de odihnă a scriitorilor din Mogoşoaia, unde intraserăm în vorbă; el îşi aştepta reabilitarea, măcar parţială, şi între timp lucra la un studiu de istorie. M-am trezit cu aprobarea semnată de el. Pe baza acordului am primit paşaportul, iar la consulate – vizele obligatorii.

Am planificat plecarea pentru începutul lunii septembrie 1966.

Mama, aflată la noi în vizită, mi-a pregătit geamantanul şi sacoşele, cu măiestria pe care fiica mea avea să i-o moştenească. Luam cu mine un costum mai acătării, lenjerie, câteva exemplare din a doua mea carte şi, mai ales, de-ale gurii: brânză topită, salam de iarnă, conserve de carne, ciocolată.

La agenţia de voiaj am cumpărat un bilet dus-întors prin Austria, Germania Federală, Elveţia. Mi-am permis clasa I, nu şi *wagon-lit*. Îmi era interzis să posed valută străină. Am aflat că voi putea schimba la Viena lei în şilingi. Cu riscul de rigoare am depăşit suma permisă de a fi scoasă din ţară. Tot mama mi-a cusut în chilotul pe care aveam să-l port zece hârtii de câte o sută de lei.

Gheorghe Stroia mi-a dat o scrisoare către trimisul nostru de atunci la Agenţia Internaţională pentru Energia Atomică, un prieten chimist, căruia să-i înmânez şi două sticle de vin, în măsură să-l îmbuneze: — Sigur te va găzdui, îţi va oferi şi ceva lovele. Andrei Strihan şi o prietenă bucureşteană a mamei mi-au notat câte un număr de telefon vienez, la capătul firului se aflau cunoscuţi de-ai lor.

Am pornit la drum. La graniţă cupeul s-a golit, am trecut cu bine de controale cu averea mea secretă, am tras un pui de somn. De la Budapesta am stat pe coridor. Mă excita ideea că voi trece peste o altă graniţă, şi încă spre Vest; încercam să localizez cât sunt „dincoace" şi când ajung „dincolo". Înainte de Viena, doi tineri ne-au împărţit prospectele „casei de oaspeţi" ieftine din apropierea gării, la care ne îmbiau să tragem. După accent erau refugiaţi unguri.

În Westbahnhof am controlat cursurile de schimb. Printre valutele oficiale nu figura leul. Dar era trecut la coada listei: agenţiile câştigau de pe urma călătorilor din şi în ţările socialiste. Am schimbat sutarul din buzunar, am primit doar 44 de şilingi, mult sub paritatea reală, căci, trecând sezonul de vară, scăzuse interesul caselor de schimb pentru monede neconvertibile. Nu m-am atins de banii primiţi, m-am istovit cărând geamantanul burduşit şi cele două sacoşe până la adresa indicată în prospect.

La ieşirea din gară am luat-o spre stânga, pe Gürtel, „centura" oraşului vechi. (Viena fusese construită în cercuri concentrice, la marginea Dunării,

pe Ring și Gürtel, fiecare cu nume distincte pe porţiuni.) Am coborât pe Neubaugürtel, spre Währingergürtel. După un chin de trei sferturi de oră am ajuns la coșmelia indicată în adresa prospectului. Potrivit așteptării, atât portarul, cât și proprietarul erau transfugi unguri din 1956. Stabilimentul mizer închiria cămăruțe cu ora și cu ziua, jumătate era bordel de cartier, jumătate – refugiu pentru sărăntoci. Nimerisem printre aceștia din urmă. Pe coridoare înguste am fost condus într-o cămăruță sordidă, murdară, un pat îngust, un scaun, un lighean, geamul zăbrelit, ceva între celulă și coșciug. Pe coridor, un closet insalubru, pentru locatarii câtorva camere similare. Mi s-a pus în vedere că a doua zi va trebui să achit câte 70 de șilingi pe zi, pentru toată perioada cât voi rămâne.

Deprimat, m-am întors la gară, am coborât pe Mariahilferstrasse și, cotind la Opera de pe Ring, pe Kärtnerstrasse. La oficiul de schimb de lângă Stephansdom am schimbat restul de lei. Șilingii primiți nu-mi ajungeau decât pentru mizerabila cămăruță și pâine.

A doua zi, după un somn mereu întrerupt de scandalurile „clienților" din stabiliment, i-am telefonat chimistului. Pe un ton acru mi-a dat întâlnire aproape de locuința lui, aflată la o depărtare considerabilă de gară, în direcţie inversă. Ne-am întâlnit, i-am predat sticlele de vin și scrisoarea. A început să se văicărească: la el se zugrăvește, soția e bolnavă. M-a ținut pe stradă, mi-a explicat ce tramvai să iau la întoarcere și, „pentru a vă scuti de cheltuieli"... mi-a vârât în mână un cupon de cinci bilete de tramvai! Am fost atât de uluit încât le-am luat. A fost una dintre cele mai înjositoare umilințe pe care le-am trăit vreodată. (În anii '80, la masa festivă la care Stroia își invita cunoscuții pe 23 aprilie, de Sf. Gheorghe, își va face o dată apariţia și respectivul, de mult angajat pe un post de conducere într-o întreprindere bucureșteană. Vom sta de vorbă, el părea să nu mă recunoască, eu, bineînțeles, nu i-am reamintit mojicia comisă.)

După încă o noapte de coșmar – în orașul atât de îndrăgit datorită poveștilor de familie, din care însă eram incapabil să savurez ceva – mi-a sosit izbăvirea. După ce m-am codit un timp, să nu pățesc încă un afront, am telefonat la numărul 24-25-22. Mi-a răspuns o voce repezită de bărbat. Nu, nu-și aduc aminte de Strihan. L-or fi întâlnit cândva; dar nu contează, ei iau dejunul la 12, sunt bine venit, ne vom cunoaște, mai ales că vorbesc germana. Adresa este Praterstrasse 25a, etajul II. Îmi va deschide el, Arthur Nürenberger.

Pe harta procurată de acasă, am identificat strada, dincolo de Donaukanal, în Leopoldstadt („orașul", de fapt cartierul leopoldin), nu departe de principalul loc de agrement al vienezilor, Volksprater. Am străbătut traseul descris mai înainte, tot pe jos, mulți kilometri. La intrarea în Praterstrasse am găsit ușor masivul bloc gri de pe stânga. Avea lift, dar am urcat pe scări, i-am depășit pe medicul care își făcea cunoscute orele de vizită și pe vânzătorul de ustensile de pescuit, am ajuns în fața apartamentului 24. M-a întâmpinat el, „Nürenberghezul", vioi, îndesat, în blugi și încins cu un șorț de bucătărie, cu păr rar vâlvoi și privire amabilă. M-a cucerit de îndată prin felul lui deschis, inclusiv prin tipica ironie „*k. und k.*", ce-mi era familiară. — Bine-ai

venit, sunt Arthur, ne tutuim cu toți care ne trec pragul, nu e masă fără vreun invitat, deseori din Est, iată-i pe soția mea Hilde și pe sora ei Lene, originare din Polonia, eu sunt austriac de obârșie, deși hoinar prin lume, iat-o pe fiica noastră mai mare Eva, pe mezina Liesl, eu sunt bucătarul, de când sunt la pensie îmi ospătez familia, ia loc la masa din bucătărie, totdeauna mâncăm aici, sper să-ți placă supa și friptura de azi, cu nelipsita cafea neagră la urmă...

În câteva minute m-am împrietenit cu toți. Mai cu seamă el era adorabil. — Unde mergi și de ce? Thomas Mann e slăbiciunea Hildei, recunosc că eu n-am ajuns dincolo de prima sută de pagini din *Iosif și frații săi*, deși mă pasionează, ca amator, Biblia și pictura bisericească pe teme biblice. Și așa mai departe, sporovăind volubil.

Apartamentul, mobilat sumar, era încăpător; fusese obținut de la municipalitate, cu o chirie modică, stabilită o dată pentru totdeauna. (Social-democrații impuseseră, după obținerea independenței din 1955, la capătul unui deceniu de ocupație aliată, un stat asistențial, cu mari beneficii sociale pentru salariați și pensionari.) Îl locuiau pe atunci toți cei cinci. Eva îl va părăsi în curând, măritându-se cu un austriac provenit de lângă granița ungară, vorbind și maghiara. (Se vor despărți după puțini ani.) Liesl va hoinări prin lume. Dintre vârstnici, Lene, cu numeroși prieteni români dintre comuniștii ilegaliști, se va prăpădi prima.

N-am suflat o vorbă despre greutățile mele. Arthur, hârșit cu viața, le-a dibuit însă dintr-o ochire. La plecare m-a conjurat să primesc de la el, „cu împrumut", 1 000 de șilingi. N-are mult, dar cu atât mă poate ajuta, soția mai colaborează la reviste de stânga, traduce pentru ele din poloneza ei natală, primește rar onorarii modice, acum tocmai a picat ceva. N-am putut rezista ispitei de a-i accepta „donația". (La întoarcerea din periplu, când mă va găzdui acasă la el – ca în toate trecerile ulterioare prin oraș –, îmi va mărturisi cum și-a dat seama de situație: mă întrebase în treacăt unde locuiesc și, cunoscând orașul ca pe palmă, s-a dumirit că mă aflu la limita supraviețuirii.)

Am avut noroc și cu ultimul apel telefonic. Prietena prietenei mamei, unguroaică emigrată din Ardeal, m-a invitat la o cofetărie din centru și, la capătul vorbelor schimbate, mi-a oferit alți 1 000 de șilingi, spre a-i da mamei ei, rămasă acasă, echivalentul în lei, socotiți însă la paritate.

La plecarea din Viena nu mă mai temeam că, din lipsă de fonduri, va trebui curând să iau trenul de întoarcere. M-am oprit câteva ore la Salzburg, lăsând bagajele la gară și admirând splendorile orașului vechi. Mi-am permis două zile la München, măcar pentru o parte din centrul lui fastuos.

L-am reîntâlnit la Bad Godesberg pe prietenul clujean Pollák Ödön, acum Edmund Pollak, pentru noi „Tutu". Fusese deportat din Ardealul de Nord, din lagăr îl eliberaseră americanii, o „vină" care i se imputase la revenire, reușise totuși, după absolvirea Filologiei, să predea germana la Universitatea „Babeș-Bolyai". Când a emigrat definitiv, a fost angajat referent la *Rektorkonferenz*, instituția abilitată de guvernul din alăturatul Bonn să supervizeze învățământul superior vest-german. M-a găzduit o noapte în garsoniera în care locuia cu chirie, ziua următoare l-am însoțit într-o deplasare de serviciu cu mașina, mi-a propus

să-mi aranjeze un mărunt post universitar de literatură română. Refuzul meu l-a dezamăgit. Nici atunci, nici mai târziu nu mi-a trecut vreodată prin minte să rămân în Occident.

Am coborât cu trenul spre Pădurea Neagră. Pe drum am aflat dintr-un ziar că tocmai se ţinea şedinţa anuală a celebrei „Gruppe 47". M-am abandonat fantazării, ce-ar fi dacă aş fi spectator al reuniunii, i-aş vedea pe Alfred Andersch, Heinrich Böll, Hans Magnus Enzensberger, Günter Grass, Martin Walser şi alte celebrităţi literare: o reverie pe tipicul celor adolescentine.

Am făcut un popas la Freiburg im Breisgau, am umblat prin oraş, m-am oprit în faţa Universităţii „Albert Ludwig", am intrat în biserici. M-am trezit faţă-n faţă cu Nicolae Tertulian, care se întorcea din Franţa. Am luat împreună prânzul la un mic restaurant, vorbind despre cele de-acasă.

Am trecut, cu un tren care părea mai degrabă local, la Basel, punct de confluenţă a trei ţări. Am rămas o zi şi o noapte, în hoinărelile mele îmi părea să fi revenit într-un *Burg* transilvănean dichisit, mai tradiţionalist decât oraşele germane, cu locuitori îmbrăcaţi solid, dar neostentativ, folosind dialectul cantonal. Am „conspectat" oraşul vechi (Grossbasel) de pe malul stâng al Rinului: catedrala Münster, romano-gotică, primăria, muzeul istoric, muzeul de pictură (cu acel Iisus de Hans Holbein junior, evocat în *Idiotul*), un muzeu de artă contemporană. Am traversat şi un pod către partea mai modernă a oraşului de pe malul drept (Kleinbasel).

Am plecat la Zürich, destinaţia mea propriu-zisă. M-am cazat convenabil într-o cameră de pensiune, nu foarte departe de centru. Primul meu drum m-a dus în Schönberggasse 15, acolo se afla *Thomas-Mann Archiv*, principalul loc unde fuseseră depozitate manuscrisele, ediţiile, traducerile scriitorului, un centru al cercetării operei sale, mereu cu câte un grup de specialişti la lucru, rezervându-şi în acest scop inclusiv anul lor „sabatic".

Dr. Hans Wysling, directorul instituţiei, m-a întâmpinat cordial. Specialist în germanistică şi anglistică, se dedicase moştenirii lui Thomas Mann. Era doar cu doi ani mai în vârstă decât mine, mi s-a părut însă obosit, prematur marcat de trecerea timpului. Mi-a arătat colecţiile arhivei şi sala de lectură. Era satisfăcut că am putut da curs invitaţiei sale, deşi înţelegea că în săptămâna pe care o aveam la dispoziţie nu voi putea consulta nici una dintre comorile pe care le ocrotea. Mi-a dorit un sejur cât mai plăcut, gata să ne revedem oricând.

Am cutreierat oraşul, cu precădere cartierul central, aflat pe limba de pământ prinsă, pe malul Lacului Zürich, între fluviul Limmat şi afluentul său Sihl. Am tot parcurs Bahnhofstrasse, care lega Gara centrală de locul de acostare al vapoarelor de agrement de pe lac, stradă vegheată, până la Bursă, de clădirile principalelor bănci. M-am abătut în stânga şi-n dreapta. Am vizitat bisericile Peter, August şi – peste pod de Limmat – Grossmünster. Am urcat serpentinele de pe Zürichberg, cu splendide vile locuite de oameni avuţi. Am văzut din exterior mai vechea *Technische Hochschule* şi mai noua *Universität*.

Cumpărând zilnic *Neue Zürcher Zeitung*, ediţia de dimineaţă sau cea de seară, m-am bucurat când am nimerit din întâmplare la adresa redacţiei,

Falkenstrasse 11 (*Falke* = şoim). Clădirea era toată din beton şi sticlă, peste geamurile mari de la parter vedeam maşinile silenţioase aflate în acţiune.

Îmi permiteam să mă opresc în câte un birt, pentru o halbă de bere. O dată am nimerit lângă un tânăr de vârsta mea. A intrat în vorbă. L-am rugat să treacă din dialect în *Hochdeutsch*, germana literară. S-a interesat de unde vin şi pentru ce. El e tehnician dentar, adăugând: — Stau acasă trei luni pe an, din câştig pot să călătoresc restul timpului în lume, în Asia, în Africa. — Pentru ce atât de mult? — Aici traiul, deşi îndestulat, e insuportabil. — De ce? — Fiindcă ştii că de când te naşti până vei muri nu se va schimba nimic, nu se va întâmpla ceva nou în viaţa ta!

*Herr* Wysling mi-a repetat povestea în termeni aproape identici, pe un glas monoton şi cu sastiseala întipărită pe faţă: — Anual plec în vacanţă, cel puţin câte două luni, undeva. M-am dus în Italia, acum devine totul ca aici, hoteluri Hilton, *fast-food*-uri tipizate, autostrăzi ultramoderne. Am fost în Grecia, şi ea se modernizează până la saţietate. Nu-mi mai rămâne, din Europa, ca refugiu, decât Turcia, dar în curând totul va fi şi acolo standardizat. Nu găseşti pe continent nimic autentic, toate ţările sunt trase la indigo, traiul a devenit identic.

I-am propus să încerce România *für Abweckslung* („pentru alternanţă", „ca variaţie"), nu îl va exaspera prea multă modernitate. Setea lui de tradiţionalism nu părea însă să fi ajuns până aici.

M-a ajutat să intru în contact cu Erika Mann, prima născută a marelui scriitor, pe care, dintre cei şase copii ai săi, a iubit-o cel mai mult. I-a telefonat, i-a explicat cine sunt şi de unde vin. Ar fi dispusă să mă primească într-o vizită? Da, căci vrea să-l cunoască pe autorul primei cărţi româneşti consacrate părintelui ei.

Şi astfel, într-o după amiază, m-am urcat în autobuz şi am ajuns în Kilchberg am Zürichsee, la casa din Alte Landstrasse 39, bine-cunoscuta adresă după întoarcerea lui T.M., de pe coasta californiană, din Pacific Palisades, la Zürich, acolo unde îşi terminase ultima povestire, *Cea înşelată*, şi ultimele romane, *Alesul* şi *Mărturisirile escrocului Felix Krull* (primul volum în redactare finală).

Angajata casei m-a introdus într-o cameră spaţioasă, dintr-o vilă pe care, potrivit criteriilor elveţiene, n-aş fi numit-o elegantă, ci mai degrabă confortabilă, *gemütlich*. Mi-a spus că văduva, doamna Katja Pringsheim Mann, nu mai primeşte vizite. Fiica ei va apărea însă de îndată.

Erika Mann a coborât de la etaj ţintuită într-un scaun cu rotile, pus în funcţiune pe scări de un mecanism special. De curând trecută de 60 de ani, părea cu mult mai vârstnică. I se degradaseră oasele, nu putea să mai umble. Dar m-a întâmpinat cu o amabilitate simplă, chiar dezinvoltă, ajutându-mă să-mi depăşesc fâstâceala şi bâlbâiala. Şi-a descris fără menajamente boala ireversibilă, după care a trecut la lucruri „mai importante".

Dintotdeauna fusese odrasla cea mai radicală a tatălui său liberal. Ea cu deosebire, susţinută de Klaus, îl determinase pe refugiatul din München să adopte o atitudine antinazistă. Acum, după două decenii de pace, se exprima tot intransigent faţă de „Germania şi germani" (cum fusese intitulată celebra conferinţă a lui Thomas Mann din 1945).

Erika se despărţea, în continuare, cu amară neiertare, de patria şi de compatrioţii ei, care, spunea, n-au înţeles nimic din două războaie mondiale: rămâneau incurabili. Când prietenii ei social-democraţi deplâng împărţirea Germaniei postbelice în RFG şi RDG, ea îi scandalizează replicând: într-adevăr, ţara n-ar fi trebuit ruptă în două – ci în patru! A trecut şi la alte mărturisiri neprotocolare, hrănite de vechiul ei maximalism, accentuat probabil şi de boli. Întreaga discuţie, pe care o acaparase ea, se centra pe politică, nu pe literatură.

Mi-a mulţumit că-i lăsam mica mea monografie; m-am scuzat pentru condiţiile ei grafice precare, compensată de tirajul de peste 15 000 de exemplare. (Noua ei variantă, dublată, va apărea în 2002 pe hârtie bună, dar într-un tiraj minuscul.)

Şi nu atât pentru a dovedi că, totuşi, avem hârtie de calitate, i-am înmânat, la plecare, un volum de Caragiale, cu piesele, schiţele, nuvelele în traducere germană.

Ajuns acasă, aveam să primesc din partea ei o scrisoare. Deşi, din păcate, am rătăcit-o, îmi amintesc bine conţinutul ei. Scria cât de uluită fusese de acest Caragiale, despre care nu auzise nimic în casa părintească. Un necunoscut de talia lui Gogol! Cum de ignoră lumea un autor de asemenea anvergură? E necazul limbilor cu circulaţie restrânsă. Deşi mai toţi poeţii împărtăşesc aceeaşi neşansă în traducere. Prietenii ei din imigraţia rusă îi tot spun că nici un confrate al lor scriitor nu îl egalează pe Puşkin. Iar când ridică din umeri citindu-l în nemţeşte, o conjură, exasperaţi, ca măcar pe cuvânt să-i creadă. Vă cred – le spune. Aşa m-ar fi liniştit şi pe mine. Iată însă că a citit cu neslăbită încântare pe acest autor excepţional, dintr-o ţară despre care ştia atât de puţine lucruri. La urma urmei, oricărei limbi i-ar aparţine, valoarea rămâne tot valoare. Să nu ne facem sânge rău pentru o nedreptate pasageră. Pentru sine, ea a îndreptat-o cu siguranţă...

Erika Mann, îngrijitoarea moştenirii tatălui ei, a murit la Zürich în august 1969.

(Hans Wysling, numit din 1970 şi profesor de „Literatură germană nouă” la Universitatea din Zürich, a condus Arhiva Thomas Mann până în 1993. Va muri în decembrie 1995.)

Dacă tot îmi surâsese şansa de a sta două săptămâni în Elveţia (nu doar de a o traversa, cum mi se va mai întâmpla), am ţinut să-i văd şi alte oraşe. Am coborât, aproape de graniţa de vest, prin Neuchatel şi Lausanne – cu obişnuitele opriri între două trenuri, pentru scurte vizite –, până la Geneva. Aici m-am oprit trei zile. I-am cutreierat cartierul central, interesându-mă mai ales de urmele Reformei şi cinstirea lui Calvin. Am constatat că nu mă descurcam nicăieri cu germana, ci numai cu franceza mea rudimentară. De parcă Elveţia germană şi cea franceză n-ar fi dorit să comunice între ele; şi nici cu cea italiană, pe ai cărei reprezentanţi, prestând munci subalterne, i-am văzut duminica în locurile lor fixe de reuniune şi în birturile aferente.

La întoarcere am intrat în vorbă cu o tânără care călătorea de la Zürich la Innsbruck, spre a-şi continua drumul, prin trecătoarea Brenner, până în Italia de Nord.

N-am avut decât puţine ore pentru oraşul de pe râul Inn, de sub abruptul vârf din Dolomiţii tirolezi. I-am străbătut străduţele medievale, cu vechile lor clădiri pitoreşti. Dacă l-aş fi cunoscut, la despărţire aş fi îngânat cântecul popular din secolul al XV-lea, „*Innsbruck, ich muss dich lassen*" („Innsbruck, trebuie să te părăsesc").

Potrivit înţelegerii, am tras la Arthur, care de astă dată a început să-şi povestească viaţa. Continuarea o voi afla cu prilejul revederilor noastre.

Prima mea călătorie în Occident a durat o lună.

Din octombrie mi-am reluat cursurile universitare.

## 76

Cum arăta Facultatea de Filosofie a Universităţii din Bucureşti în anii '60 târzii?

Avea trei, apoi patru secţii: Pedagogie, Psihologie, Filosofie şi, din anul universitar 1966-1967, Sociologie. Dacă la Filosofie au fost mai mulţi studenţi în 1965 (50), în anii următori, până în 1970, numărul lor a scăzut (24, 27, 35, 29, 27); în schimb s-au înmulţit cei de la Psihologie şi Sociologie (de până peste 60), cu variaţii mai reduse la Pedagogie (între 20 şi 30). În totalitate, la câte un an de studiu au ajuns cca 150 de studenţi la zi, suplimentaţi de înscrişii la „fără frecvenţă".

În octombrie 1965 fiinţau următoarele catedre (între paranteze, şefii lor; şi numărul cadrelor didactice): Socialism ştiinţific (Dinu Vasile; 17), Materialism dialectic şi istoric (Tudor Bugnariu; 41), Economie politică (Haralambie Niculescu; 21), Psihologie (Gheorghe Zapan; 20), Pedagogie (Stanciu Stoian; 17), Istoria filosofiei (Constantin Ionescu-Gulian; 10), Logică (Athanasie Joja; 6), Etică şi estetică (Ion Ianoşi; 6), Teoria şi practica presei (Henri Dona; 4), Metodica şi practica pedagogiei (Ioan Berca; 20). Conducerea o formau decanul (Tudor Bugnariu) şi prodecanii (Ion Bulborea, Vasile Dinu), ajutaţi de secretare (secretar-şef, Maria Comşa) şi o dactilografă. Catedra de educaţie fizică (Mihail Ionescu) era ataşată Facultăţii, dar îşi presta serviciile pentru întreaga Universitate.

Din octombrie 1966 a venit un nou decan (Constantin Nicuţă), din 1967 – şi un alt prodecan (Alexandru Valentin). În 1968 a urmat schimbarea secretarului-şef (Lia Miclescu). În 1969 i-a venit rândul altui decan (Ion Didilescu), cu un al doilea prodecan (Petre Bieltz).

Catedra de sociologie (Ion Drăgan) a fost, la înfiinţare, restrânsă (4), dar lărgită peste un an (8 posturi titulare şi 8 vacante), adăugându-i-se Istoria sociologiei (Constantin Nicuţă; 4), redenumită în 1969 Istoria sociologiei şi a doctrinelor politice, alături cu un Laborator de sociologie (7).

Această extensie temporară a Sociologiei, atât instituţională, cât şi numerică, a patronat-o Miron Constantinescu, profesor cumulard cu 30%, pe urmă cu 50%. Catedra a beneficiat şi de prezenţa profesorului Henri Stahl. Amândoi au lăsat însă şefia nominală în seama unui tânăr conferenţiar, Ion Drăgan, confirmat, în 1968, profesor.

O prezenţă neaşteptată în cadrul Catedrei de psihologie a constituit-o Mihai Beniuc. În urma înlocuirii lui din fruntea Uniunii Scriitorilor (cu Demostene Botez, iar pe urmă cu Zaharia Stancu), a ales acest loc de refugiu. La angajare a putut invoca temeiuri profesionale, deşi îndepărtate în timp: urmase psihologia la Universitatea din Cluj; îşi luase licenţa (1931); obţinuse o bursă la Hamburg, unde publicase în germană studii de psihologie animală, sub îndrumarea profesorului Jakob Uexküll; îşi susţinuse la Cluj doctoratul cu teza *Învăţare şi inteligenţă la animale* (1934); lucrase ca preparator, asistent, conferenţiar în psihologia animală şi comparată – până să fi fost trimis consilier cultural la ambasada din Moscova şi ales în funcţii de conducere la Uniunea Scriitorilor. După deceniile de întrerupere a profesiei sale academice, lumea nu îl lua în serios; ca specialist în psihologia peştilor, circulau anecdote pe seama lui.

Oricum, facultatea număra printre cadrele ei didactice nume sonore în epocă: Stahl şi Constantinescu, Joja şi Gulian, Beniuc şi Stoian, Bugnariu şi Nicuţă. Unii se lăsau rar văzuţi, alţii profesau în mod conştiincios. Profesional se bucurau însă de succes alte cadre didactice: Florica Neagoe, Radu Stoichiţă, Ion Banu, Radu Florian, Mircea Flonta (la început cu 50% cumul). Recenţi absolvenţi au rămas printre noi ca preparatori, asistenţi, în curând lectori: Alexandru Boboc şi Gheorghe Vlăduţescu (istoria filosofiei), Gheorghe Enescu şi Petre Bieltz (logică), Vasile Tonoiu şi Ilie Pîrvu (filosofie teoretică).

Catedrele îşi delegau membrii la diferite facultăţi. Personal îmi suplimentam principala activitate la alte facultăţi, întâi la Filologie (română), pe urmă la Limbi Germanice.

Dintre studenţii-filosofi cărora, în acei ani succesivi, le-am predat cursul de estetică, enumăr câţiva. Între cei 56 de studenţi care au urmat Secţia de filosofie din 1960 până în 1965 s-au numărat ulterioare personalităţi în domeniu: Marin Diaconu (profesor de filosofie şi editor), Gheorghiţă Geană (profesor antropolog), Gabriel Liiceanu (filosof), Victor Ernest Maşek (estetician), Marin Ţurlea (profesor de filosofia matematicii). În paralel, a urmat Secţia de pedagogie, la care n-am predat estetica, viitorul psihanalist Vasile Dem. Zamfirescu.

Maşek, un timp căsătorit cu fiica şefului Secţiei Şcoli de la CC, Costin Nădejde, şi Liiceanu, curtând-o pe atunci pe Miana Brucăr, studentă din anul următor, fiica filosofului interbelic Ion Brucăr – erau prieteni buni, deşi îi despărţeau cinci ani (născuţi în 1937 şi 1942). Victor, volubil-vorbăreţ, Gabriel, tăcut-introvertit, mi-au arătat încredere. Unul se pregătea să îmbrăţişeze estetica, celălalt se arăta atras de istoria filosofiei, cu deschidere şi spre estetică. După cum va mărturisi mai târziu, Gabriel detesta filosofia oficială, antipatiza mulţi profesori, agrea cursul de istoria literaturii universale, ţinut de Zoe Dumitrescu-Buşulenga; dar mă accepta şi pe mine, chiar dacă se limita la contacte profesionale. Victor era neinhibat în relaţii, avea să ne viziteze deseori acasă, mai cu seamă de când avea să se mute, cu noua lui soţie, pe Strada Argentina, paralelă cu Arhitect Louis Blanc.

Cu Gabriel voi fi în legătură, chiar dacă sporadică, şi după prima sa absolvenţă, când va lucra ca cercetător ştiinţific la Institutul de Filosofie al Academiei, în paralel urmând cursurile Facultăţii de Limbi Clasice (între

1968 și 1973). Institutul se afla vizavi de capătul străduței noastre (pe fostul Bulevard „Ilie Pintilie", azi „Iancu de Hunedoara"), de aceea ne mai călca și el pragul. Îmi relata conflictele tot mai ascuțite de la locul de muncă. Îl hăituia secretarul de partid Radu Pantazi. (Obediența acestuia era proverbială; astfel își spăla vina de a-l fi avut ca tată pe generalul Constantin Pantazi, fost ministru al Apărării, condamnat în „lotul Antonescu" la pedeapsa cu moartea, comutată în muncă silnică pe viață, mort în 1958 la penitenciarul din Râmnicu Sărat.) În zadar i-a luat Henri Wald apărarea: directorul Gulian l-a expulzat pe G.L. din instituție. Va reuși să se aciueze la Institutul de Istorie a Artei.

Asta se va întâmpla în 1975, când își va încheia stagiul de doctorat, cu teza *Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*. În anii de doctorantură îi voi fi, la Facultatea de Filosofie, conducător științific. De la mine va împrumuta volume din seria *Nietzsches Werke*, operele tipărite de Alfred Kröner Verlag la începutul secolului. Voi rememora însă mai târziu relația noastră de până la și de după debutul său editorial cu respectiva lucrare.

Prietenești, nici o clipă fracturate, au fost și au rămas raporturile mele cu Ileana (în acte, Elena) Mălăncioiu, atât între profesor și student, cât și între conducător și doctorand.

Se născuse în 1940 în comuna Godeni, județul Argeș, ca a doua din cele patru fiice ale țăranilor Petre și Elena. S-a înscris, după Școala Tehnică Financiară, la Facultatea de Filosofie. La admiterea din toamna anului 1963, Janina s-a aflat în comisia de examinare și a sprijinit-o, șoptind președintelui comisiei: — Nu-i puneți 8, măriți-i nota, se vede că nu-i o tocilară, are și minte, și personalitate. A obținut nota maximă. Din banca întâi, candidata a auzit șușoteala și i-o va tot reaminti susținătoarei sale, pe parcursul lungii noastre prietenii. Învăța bine. Era închisă, nu fraterniza cu colegii. În ultimii ani de studiu ne-am apropiat. În penultimul, mi-a oferit volumul de versuri *Pasărea tăiată*, debutul ei editorial.

Pe 14 mai 1968, toată suflarea universitară a fost scoasă pe străzi să-l întâmpine pe generalul Charles de Gaulle, președintele Republicii Franceze, sosit într-o vizită de stat oficială. Ne-au convocat în fața clădirii noi a Universității, ne-au încolonat pe facultăți și am străbătut pe jos drumul de pe Bulevardul 6 Martie până la Șoseaua Kiseleff și Fântâna „Miorița". Marșul nostru a durat peste două ore, plus încă pe atât așteptarea pe trotuar a trecerii înaltului oaspete și a cortegiului său, întâmpinat cu stegulețe și aplauze.

În tot acest răstimp am stat de vorbă cu Ileana. Mi-a povestit viața ei de la țară, traiul cu părinții și surorile, cum a ajuns în Capitală, ce a făcut și ce intenționa să fie. Știa că poezia îi este destinul; dar voia să-și suplimenteze harul și cu eseuri. Deocamdată își elabora lucrarea de licență, *Locul filosofiei culturii în sistemul lui Lucian Blaga*.

(În programul generalului-președinte a fost inclusă și conferirea titlului de *doctor honoris causa* în Aula Universității. I-am urmărit, prin geamul secretariatului Facultății de la etaj, intrarea în clădire. Pe 18 mai a părăsit intempestiv România: începuse revolta studenților parizieni.)

Dacă licenţa Ilenei nu eu am îndrumat-o, în schimb la mine se va înscrie la doctorat. Va fi un prilej pentru laudele pe care de astă dată ea mi le va adresa mie de-a lungul timpului, inclusiv în interviuri: pentru a-i fi acceptat tema şi pentru a nu fi cerut vreo modificare în text – deşi nici denumirea, nici conţinutul nu aveau cum să fi fost pe placul oficialităţilor. *Vina tragică (Tragicii greci, Shakespeare, Dostoievski, Kafka)* o va susţine în 1977 şi o va publica în 1978. Până atunci îi vor apărea şi alte cărţi de versuri, statornicindu-i valoarea şi faima.

Am avut păţanii cu doi studenţi, viitori emigranţi.

În paralel cu Ileana Mălăncioiu, a studiat şi Virgil Tănase, la Facultatea de Limbi Romanice, Secţia franceză-spaniolă. După turnătoria fie a unui coleg, fie a conducătorului de seminar, l-au incriminat pentru un eseu despre René Char. A început ancheta. Nu eram în nici un fel implicat în situaţie, întrucât nu lucram la acea facultate. Dar prorectorul Tamara Dobrin, conferenţiar la Filosofie, mi-a cerut să citesc textul. L-am parcurs şi i-am comunicat solicitantei că nu conţine nimic reprobabil, se mărgineşte să prezinte lirica unui poet francez, desigur în termeni elogioşi. T.D. nu voia sub nici un chip să-şi ierte victima. Tot ce am obţinut, în lungi conciliabule cu ea, a fost să nu-l exmatriculeze definitiv pe Tănase din învăţământul superior, ci doar să-i suspende studiul pentru un an; după care a fost, într-adevăr, reprimit şi şi-a susţinut licenţa. În 1968 a şi debutat în revista *Luceafărul* cu povestirea „Însemnările celor ce merg spre somn” – mărturie a afinităţii sale pentru „grupul oniric” din anii ’60: Dumitru Ţepeneag, Leonid Dimov, Vintilă Ivănceanu, Daniel Turcea, Virgil Mazilescu.

Virgil Tănase ştia de eforturile mele de a-i atenua pedeapsa. Faptul mi l-a confirmat într-o vizită în Arhitect Louis Blanc. Îi voi urmări şi restul parcursului din ţară: va studia regia la IATC, va lucra ca regizor la Iaşi şi Reşiţa, va scrie povestiri, i se va opri o punere în scenă, iar editorii îi vor refuza două romane de factură onirică: *Portret de om cosind în peisaj marin* şi *Apocalipsa unui adolescent de familie*. Bucureştenii îl vor putea remarca parcurgând bulevardele îmbrăcat cu eleganţă ostentativă, ca un *dandy* proustian, în lesă cu un enorm câine de rasă.

Se va expatria la Paris în 1977. Va susţine o a treia licenţă şi doctoratul, îşi va traduce din română în franceză amintitele două romane, va publica şi alte volume, scrise în franceză.

În 1982 va face vâlvă „afacerea Haiducu”: pare-se că din ordinul generalului de Securitate Nicolae Pleşiţă, Matei Pavel Haiducu ar fi trebuit să-i ucidă pe Virgil Tănase şi pe Paul Goma; acţiunea a „defectat”; V.T. s-a refugiat în provincie; s-a implicat public în caz şi preşedintele François Mitterand; în 1984, Haiducu va publica la Paris, sub alt nume, cartea *J'ai refusé de tuer*. Iţele şi subtextele poveştii rămân tenebroase.

Printre amicii noştri s-a numărat şi muzicologul George Bălan. La început am fost colegi de catedră: eu predam estetica la IATC, el – la Conservator. Ne-am împrietenit. Mai ales cu Janina se simpatizau reciproc. L-am vizitat la camera închiriată la Bucureşti şi în cocheta locuinţă pe care şi-o cumpărase

şi amenajase la etajul unei vilişoare, la Sinaia, pe Furnica, unde îşi petrecea tot mai mult timp şi îşi invita cunoscuţii la audiţii muzicale. Ne-a delectat cu discuri rare pentru acea vreme. Am apreciat productivitatea sa editorială, numeroasele volume consacrate în anii '60 fie esteticii muzicale, fie compozitorilor George Enescu, Gustav Mahler, Richard Wagner.

Dacă ţin bine minte, diferendul dintre noi l-a cauzat manuscrisul lui despre Arnold Schönberg. Editura Muzicală mi-a solicitat un referat. G.B. era tocmai pe cale de a trece, în opţiuni, de la vechii maeştri la experimentaliştii recenţi (ulterior, predilecţiile i se vor reclasiciza). Pentru moment, ruptura de clasici şi elogiul ultramodernilor îmi păreau excesive. Nici tendinţa sa „pantragică" nu o prea agream, cu toate că mă ocupasem eu însumi de tragic şi conduceam lucrările de doctorat în care Ileana Mălăncioiu şi Gabriel Liiceanu se dedicau aceleiaşi dominante estetice. (Cu I.M. n-am avut divergente, cu G.L. am purtat controverse.)

Recomandând cartea spre publicare, nu mi-am ascuns obiecţiile – poate chiar pe un ton prea categoric. În orice caz, pe G.B. ele l-au supărat într-atât, încât mi-a trimis, tunând şi fulgerând, o scrisoare (datată 1 iunie 1967). M-a învinovăţit de multe rele, inclusiv de a fi acţionat la comandă. Era o acuză întru totul gratuită.

Din cauza acestui episod, prietenia noastră s-a întrerupt. El nu ne-a mai vizitat, eu i-am ocolit prelegerile muzicale de la Ateneul Român, adorate de unii, ironizate de alţii, dar cu un răsunător succes de public – apărate fiind de ingerinţe politice de către însuşi secretarul CC Dumitru Popescu, zis „Dumnezeu".

S-a folosit de o călătorie în vest spre a rămâne definitiv în RFG (1977). A întemeiat, la St. Peter, în Pădurea Neagră (1979), *Musikosophia-Schule*, un centru internaţional pentru „arta audiţiei conştiente". Continua, instituţional şi pe scară largă, popularizarea muzicii de la Ateneu. A publicat multe volume, de la o vreme în franceză, dar şi cu traduceri germane.

Numele i-a reapărut la noi în anii '90, dar trilogia sa tratând „iubirea interzisă", „celălalt Eros", personalităţile homosexuale, publicată la Chişinău la începutul noului secol, a fost ocultată.

M-a mirat şi m-a bucurat când, în ianuarie 2012, am primit de la G.B. câteva mesaje *e-mail*. Primul începea cu „Drag şi neuitat prieten". Al doilea – „Drag prieten" – mărturisea: „Ţi-am scris pentru că mi se făcuse dor de acea Românie care există doar în sufletul meu, iar relaţiile cu foştii prieteni se schimbaseră treptat făcând loc unui întuneric total".

Mi-a lăudat peste măsură cartea *eu – şi el*, mărturie „a acelor vremuri pe care, spre deosebire de mine, ai avut răbdare să le trăieşti până la capăt".

Şi-a reamintit remarca mea „uşor critică" asupra categoriei tragicului: „Nu-i subestimai importanţa, dar eu cream impresia că o supraestimez. Ei bine, era felul cum percepeam şi vieţuiam eu realităţile acelor timpuri".

Apoi mi-a trimis prin poştă câteva cărţi de-ale sale recente, în limba germană: un volum de studii despre mari scriitori – „auditori inspiraţi"; şi o trilogie de meditaţii cu privire la „destin" – „puterea", „magia" şi „zâmbetul" acestuia.

# 77

Inserez frânturi din răstimpurile libere pe care le-am petrecut, de la finele anilor ’50, dar mai ales în deceniul următor, în „Casele de creație și odihnă” ale scriitorilor. Artiștii și scriitorii beneficiaseră de complexul din jurul Castelului Peleș; scriitorii – și de clădirea-anexă a Castelului Mogoșoaia. Regimul Dej le acordase „creatorilor” un avantaj în plus față de ceilalți „oameni ai muncii”: aceștia primeau, prin sindicate, locuri de odihnă modeste în stațiunile de tratament și agrement.

Pe atunci Peleșul era de obicei închis – în câteva dintre încăperi pătrundeau puțini, rareori. În schimb, Pelișorul ni se oferea pe temeiul unui bilet de trimitere din partea respectivei uniuni profesionale.

Peleșul și Pelișorul le construise regele Carol I. Peleșul fusese terminat în 1883; Pelișorul – construit între 1889 și 1903, pentru principii moștenitori Ferdinand și Maria. Castelele aveau 160, respectiv 99 de încăperi. Tinerii s-au și mutat la Pelișor. Maria a îndrumat decorarea lui, a împodobit „camera de aur” cu frunze de ciulin, motiv scoțian emblematic. Cuplul regal și-a crescut aici copiii.

Despre toate acestea nu știam mare lucru. Nici despre „Casa de vânătoare Foișor”, cu 43 de camere, terminată înaintea castelului Peleș, unde temporar locuiseră Carol și Elisabeta, cu Ferdinand și Maria. Se zvonea că incendierea ei ar fi pus-o la cale însuși Carol al II-lea, după ce o asigurase pe o sumă mare, apoi reconstruind-o (1932-1933) și, în cele din urmă, locuind-o (1939-1940). La Foișor n-aveam acces. Dar, în caz că Pelișorul era aglomerat, sau din proprie opțiune, ne puteam caza la „Economat” (rezervat cândva celor care solicitau o audiență regală), la „Vila Cavaleri” (care pe vremuri găzduise numai persoane necăsătorite), eventual la „Grajduri”, numite în timpul monarhiei „Grajdurile regale”.

Ajungeam din Sinaia pe două drumuri: prin poarta din față, urcând paralel cu fațada Castelului Peleș, sau prin spate, pe lângă Economat, spre Pelișor și Cavaleri. În plimbările prin domeniu treceam pe lângă Uzina electrică și Grajduri, o coteam spre Foișor și urcam până la capătul teritoriului amenajat sau mai departe, în pădurea tot mai deasă, avântându-ne, pe scurtături abrupte, până la cota 1400.

Nu mai rețin ordinea în care am cunoscut o multitudine de personalități, scriitori și artiști.

Serile ne adunam în holul din Pelișor. Se încingeau discuții, se povesteau anecdote.

Într-o seară, televizorul mic de la parter transmitea un campionat de box. Se înșiruiseră rânduri de scaune. Cei prezenți fremătau la orice lovitură reușită. Deodată, la una năprasnică la cap, a căzut replica: „critica rațiunii pure”. Am tresărit. După încheierea transmisiunii l-am căutat pe cel care o emisese. Era Radu Cosașu, dat afară din slujbă, șomer, ajutat discret, la

indicația președintelui Beniuc, de către șeful Fondului Literar, Barbu Gruia, un bărbat masiv și volubil, ilegalist. Acesta îi și oferise repartizarea la Pelișor. Prietenia noastră pentru tot restul vieții s-a înfiripat chiar atunci. (Janina îl cunoștea încă de la UAER.) „Relu”, cum îi spuneam noi, zice că am urmărit atunci Campionatele europene de box din 1958. Ca știutor al sporturilor, trebuie să-l cred.

(Mai și „ficționează” însă. Volumul V, *Logica*, din ciclul *Supraviețuiri*, îl va inaugura, în 1985, cu povestirea *Cornul matinal*, în ale cărui prime pagini va insera o întâmplare, pasămite, din „toamna lui ’57”, când încă nu ne cunoșteam. Aducând vorba de serile europenelor de box din Sinaia, narează o altă întâlnire cu mine, activist la CC, pe Podul Mărășești. Aș fi venit glonț întrebându-l ce mai face. Dar eu? Pasămite, mă duceam la tăbăcării, în muncă de teren – „[...] un om – înalt, tânăr și brumat, învârtindu-și nervos și pueril smocurile de păr – care știa cine-s Frou-Frou și Holstomer”. De fapt eram însă „mesagerul”, „Îngerul Împărăției”. În această calitate l-aș fi asigurat că memoriul lui a ajuns „în mâini bune”, „șeful” [Răutu, nenumit] „îl citise, îl apreciase, i se păruse frumos, dar socotea că, pentru ceea ce vorbisem «la tinerii scriitori», încă puțină foame mi se mai cuvenea. Dar să nu fiu neliniștit. Nu va mai dura mult”. R.C.: „Am sucit gîtul elocvenței ca unui pui de găină, i-am întins mîna brumatului înger anunțător și am dat să plec, concis. El îmi spuse că spera să ne mai vedem. M-am uitat intrigat la el: nu-și dădea seama ce vorbește și cui?”. O scenă ca de film, memorabilă, în cadrul unuia dintre volumele de vârf ale ciclului. Puțin contează că nici atunci, nici altcândva în realitate nu avusese loc.)

În același hol din Pelișor am participat la alte două seri memorabile.

Îl cunoșteam de mult pe „Tibi” (Oláh Tibor sau Tiberiu Olah). Eram de aceeași vârstă, plecaserăm împreună în URSS, el la Conservatorul din Moscova. La întoarcere, în 1954, l-au angajat la Conservatorul din București. Acum era cunoscut pentru compozițiile sale simfonice, vocal-simfonice și de muzică de teatru. Ne-a delectat ore în șir cu mimarea unor emisiuni radio și spectacole de operă.

Întâi a imitat știrile transmise de la Praga; totul într-o inexistentă cehă improvizată, în cascade de consoane, prin care răzbătea câte un nume sau localitate recognoscibile. Pe urmă a trecut la desfășurarea unei opere chineze în câteva acte, cu un complicat scenariu eroic, din războiul civil. Ne anunța în română scena următoare, trecea la propria sa limbă chineză, fonic similară celei autentice, derula dialoguri și monologuri în arii prelungi, cântate de femei și bărbați, pe un diapazon amplu, de la *pianissimo* la *fortissimo*. Ne tăvăleam cu Janina de râs, până la dureri de diafragmă. Era uluitoare capacitatea lui de a imita orice intonație în oricare dintre limbi. Niciodată n-am mai întâlnit un mim vocal atât de desăvârșit.

(Tibi era cumnatul absolventului de regie al Institutului Unional de Cinematografie de la Moscova Mircea Săucan. Acesta a regizat câteva excelente filme documentare în anii ’60, până la începutul anilor ’70; ca și lungmetraje artistice. Din comunist sincer a devenit nonconformist indezirabil. În 1987,

după șapte ani de șomaj, va emigra în Israel. Cu Tibi mă voi tot încrucișa în centrul Bucureștiului. După decesul soției va reuși cu greu să se descurce, fără să se plângă. Va muri în 2002.)

M-a surprins cheful lui Marin Preda de a participa la aceste taclale serale. Când era de față, le conducea el firul, ceilalți îl ascultam cu venerație. Într-o poveste „moromețiană”, le-a atribuit consătenilor din Siliștea-Gumești următoarea farsă: cică au ticluit o scrisoare către forurile bucureștene de partid, în care îl acuzau pe un fost țăran, ajuns activist, că aderase pe vremuri la mișcarea legionară; drept urmare, omul a fost dat afară din slujbă; la întoarcerea acasă i-a convocat pe semnatarii denunțului, somându-i: — Fost-am eu legionar, măi? — N-ai fost, i-au răspuns senin aceia. — Atunci, de ce? — Păi, ca să stai printre noi, să nu mai faci pe domnul!

După cei patru ani în care fusese măritată cu Preda (ca prima soție, urmându-i Eta, apoi Elena, cu care Marin va avea doi fii), s-a apropiat de mine Aurora Cornu. Până atunci o știam numai din solicitările pe care le adresase Comitetului Central pentru a fi sprijinită să ridice noi avansuri de la editura cu care contractase traducerea unei ample epopei vietnameze, prin intermediul variantei franceze. De astă dată m-a învrednicit cu atenția ei personală. Era curtată, lăudată pentru frumusețea ei, pe care o evidenția în rochii vaporoase și cu un șal neglijent aruncat peste umeri. Mi-a relatat câte ceva din copilăria ei la țară și din proiectele literare. A publicat două plachete de versuri, până să rămână, în 1965, la Paris, după participarea la colocviul de poezie din Knokke-le-Zoute, Belgia.

Într-o vacanță ulterioară m-am plimbat pe aleile parcului cu Nina Cassian. Ținea s-o curteze până și interlocutorii față de care nu manifesta nici un interes.

Janina își amintește de prelungitul dejun dintr-o cabană de munte, din afara complexului, transformată în birt, masă la care rolul de prim-solist îi revenise lui Fănuș Neagu. Deși nu-și luase licența la Filologie și putea fi considerat un autodidact, era doldora de lecturi, și nu doar din literatura română. Cu acest prilej am constatat cât de multă literatură rusă îngurgitase: recita versuri, repovestea nuvele și romane. Brăileanul din Grădiștea-de-Sus resimțise, de bună seamă, o afinitate specială pentru imensa câmpie rusească. Am fost însă șocați de diatribele batjocoritoare la adresa bulgarilor. Atitudinea literară prorusă și cea națională antibulgară amestecau judecăți cu prejudecăți.

Ceva mai încolo, la Mogoșoaia, Fănuș avea să-mi propună, mai în glumă, mai în serios: — Adu, mă, două studente de-ale tale, să ne distrăm. — Fane, nu fac asta niciodată. — De ce, bre? — Fiindcă, de-ar accepta, ar face-o numai pentru că le sunt profesor. — Și pentru ce altceva, bre?

La Pelișor am terminat mica mea monografie despre Thomas Mann. La Mogoșoaia am scris câteva capitole din cartea mai amplă despre Dostoievski.

Ajungeam la Mogoșoaia cu un tramvai până la capătul cartierului Bucureștii Noi și de acolo cu un autobuz, de obicei supraaglomerat.

Palatul, aflat la cca 10 km de Capitală, fusese construit între 1698 și 1702 de Constantin Brâncoveanu (în maniera românească postrenascentistă, „stilul brâncovenesc”). Purta numele boieroaicei Mogoș, proprietara terenului pe care

s-a clădit palatul. Martha Bibescu, născută Lahovari, l-a reconstruit în anii ’20. În incinta sa funcţiona „Muzeul de Artă Brâncovenească” şi se organizau expoziţii de pictură şi sculptură. Era situat pe malul lacului. Pe o latură a sa intrai într-un vast parc, la începutul căruia dădeai de cavoul familiei Bibescu, cu mormântul Elisabetei, născută Asquith, soţia prinţului Antoine, prieten cu Proust. Pe domeniu se mai aflau o biserică, o clopotniţă, o seră de legume.

Scriitorii erau găzduiţi în clădirea-anexă, perpendiculară în raport cu palatul. La parter se afla restaurantul şi sala de reuniuni, sus – camerele de locuit, împrejmuite de un balcon cu şezlonguri. În curtea dintre clădirile principală şi secundară se plimbau păuni, al căror ţipăt Janina îl imita perfect, întru disperarea mea că mă face de râs.

Sâmbăta, duminica şi de sărbători, vizitatorii erau lăsaţi să treacă de grilajul de fier, pe aleea spre palat. Dându-le drumul, portarul a dat acel răspuns memorabil cu privire la cine locuieşte în anexa interioară: — Acolo doarme scriitorii.

Ei chiar dormeau acolo, dar mai şi lucrau, la parter îşi luau prânzul şi cina, la mesele de la intrare îşi beau cafeluţele, serile le suplimentau cu vin, votcă şi perorări până noaptea târziu.

După o asemenea libaţiune, la plimbarea în grup prin parc, Titus Popovici, băut de-a binelea, ne-a ţinut o prelegere despre troţkismul pe care îl agrea vădit, în final strigând: — Trebuie să scriem romane cât mai voluminoase, nimeni nu va avea răbdare să le citească, spre control, înainte de publicare. (El însuşi nu-şi va urma îndemnul, va scrie piese de teatru, scenarii de film, însemnări de călătorie, câteva nuvele, fiind şi un ceauşist conformist, supleant în CC al PCR din 1965, iar membru între 1969 şi decembrie 1989.)

Vera Călin, profesor la Catedra de Literatură universală şi comparată, era tăcută la mesele de prânz, nu-şi etala opiniile.

Volubil se comporta, în schimb, Teodor Mazilu. Mă invita, din nevoie de auditoriu, la cinele sale prelungite cu câte două sticle de vin roşu băute de unul singur. Între timp vorbea neîntrerupt. Poveştile erau interesante. M-a nedumerit însă lăudăroşenia lui filosofică, după acelaşi tipic: — Pe Plotin? L-am citit din scoarţă-n scoarţă. — Pe Augustin îl ştiu pe de rost. — Pe Kant l-am parcurs pe îndelete. (Era compensarea provenienţei sale umile şi a parcursului literar de autodidact cu har.)

O apariţie insolită a reprezentat-o Genu Ghelber. Locuia cu soţia în permanenţă la Mogoşoaia, îşi încropea traiul dintr-o muncă subalternă la muzeul de artă. Dar hălăduia printre vizitatori, intra în vorbă cu oricine, îl întreţinea cu aforisme şi paradoxuri, nu pierdea ocazia să-şi menţioneze înrudirea îndepărtată cu Henri Bergson. Se considera poet şi, în primul rând, filosof, era un soi de Socrate al complexului, ca (ulterior) mult mai celebrul Petre Ţuţea, nici unul nebeneficiind de un Platon care să le imortalizeze panseurile. Ghelber, altminteri total uitat în viitor, a avut totuşi parte de un soi de „discipol”: Matei Călinescu l-a transformat în personajul titular din mult agreata carte a timpului, *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter* (1969). Ghelber va reproşa autorului că i-ar fi deformat ideile, contemporanii care-l cunoscuseră nu se

îndoiau însă de fidelitate. Soţii Ghelber vor emigra la Paris, după care nu voi mai auzi nimic despre ei.

Am uitat cine, unde și când mi-a relatat șotiile pe care le pusese la cale scriitorul-militar Nicolae Tăutu, ori care dintre ele era reală sau ţinea doar de mitologia literară. În orice caz, îl recunoşteam ca pe o figură pitorească a mediului scriitoricesc; deşi publica mult, versuri, proză scurtă şi piese de teatru, de obicei în presa şi la editura armatei, se evidenţia mai ales punând în scena vieţii găselniţele sale năstruşnice.

Se povestea despre croaziera vaporului românesc de agrement „Transilvania", organizată special pentru artişti, prin Bosfor, în Mediterană. Tăutu s-ar fi înţeles cu căpitanul să-i cedeze microfonul vasului; la care, de parcă ar fi fost crainicul bucureştean de ştiri, a anunţat noile Premii de Stat, având grijă să le confere unora de faţă, pe alţii dintre ei ocolindu-i. Anunţul a produs o explozie amestecată de bucurie şi mânie. Unii şi-au invitat colegii la bar comandându-le sticle de şampanie. Alţii nu se mai opreau din văicăreli: — De ce mă omiseseră, deşi ultima mea scriere a fost atât de lăudată? — Pentru ce mi-au dat numai clasa a treia, iar lui cutărică prima? Dumirindu-se că totul nu a fost decât o făcătură, au vrut să-l azvârle peste bord pe cel ce-o aranjase.

Altă istorioară de acelaşi gen. Înconjurat de comeseni chercheliţi, Tăutu i-a telefonat, ca din partea Ambasadei RPD Coreene, unui poet cunoscut pentru vanitatea sa excesivă. I-a citit din versurile sale, chipurile traduse în coreeană, întrebându-l cum i se par ritmul, muzicalitatea, rimele. Pe urmă i-a spus că pentru volumul pe care sunt pe cale să-l editeze la Phenian au nevoie de poza lui, dar de una care să-i sugereze apartenenţa, altminteri prea puţin cunoscută în Orientul Îndepărtat; de aceea îl roagă să vină la ambasadă îmbrăcat în straie ţărăneşti, cu bundiţă şi clop. Omul s-a prezentat într-o asemenea costumaţie. Portarul ambasadei nu l-a lăsat să intre, considerându-l ţicnit. Ceata lui Tăutu, pitită prin apropiere, s-a amuzat copios.

Huzurul din „Casele de creaţie şi odihnă" a luat sfârşit curând după instalarea noii conduceri de partid. Ceauşescu a luat ceva mai târziu Mogoşoaia de la scriitori. Dar încă din 1966 i-a mutat pe foştii locatari de la Pelişor în câteva vile mai puţin regale de pe Cumpătul.

Ajungeam de la gară, ori prin oraş, pe o şosea şerpuitoare. Traversam calea ferată, treceam de administraţia complexului şi urcam dealul abrupt. Treceam de mica staţiune de cercetare a Facultăţii de Biologie a Universităţii Bucureşti; zăream printre arbori, mai la vale, „Vila Luminiş", fosta reşedinţă a lui George Enescu şi a prinţesei Maria Cantacuzino, donată statului şi amenajată pentru compozitori şi instrumentişti; şi ajungeam la vilele numerotate, repartizate artiştilor întâi de-a valma, apoi pe Uniuni de Creaţie. Într-una îşi avea biroul administratorul care, pe baza trimiterii, ne repartiza şi de la care procuram bonurile de masă la cantină.

Unii scriitori locuiau la Cumpătul lungi perioade. Geo Dumitrescu era de departe locatarul cel mai celebru. Îşi amenajase camera într-o vilă situată mai jos, unde stătea aproape tot timpul. Îşi petrecea multe ore la jocurile mecanice de la Restaurantul „Vînătorul", obţinând cu timpul instalarea aparatului chiar

în vila unde locuia, ca să nu fie nevoit să se deplaseze spre a „trage la ștangă", cum numeam noi tentativa de a scoate mai multe monede decât cele introduse. (Operațiunea avea să semene însă cu jocul de cărți descris într-un roman de Tamási Áron, în care doi secui câștigă cu rândul bani, unul de la celălalt, sumele rotindu-se astfel, fără să crească ori să scadă.)

Gabriel Dimisianu își petrecea aproape fiecare weekend pe Cumpătul. Mai veneau acolo Fănuș Neagu, Ioana Crăciunescu, Ion Horea cu nepotul și mulți alții.

Scriitorii locuiau, de obicei, în vilele 2 și 4. Vila 2 era dintre cele mai mari. Avea un hol uriaș, iarna greu de încălzit. La etaj stătea și lucra deseori Ana Blandiana, vizitată la sfârșit de săptămână de soțul ei, Romulus Rusan. Noi, când nu reușeam să obținem o cameră la etaj, ne mulțumeam cu cămăruțele minuscule de lângă hol; câteodată și cu o chichineață, cu intrare laterală, din subsol, cândva destinată femeilor de serviciu. Când era vreme frumoasă, ne bronzam în grădina vilei.

În vila cea mai de sus, de lângă pădure, nr. 12, de regulă ocupată de membrii Uniunii Compozitorilor, am stat, într-o iarnă, aproape singuri. Pe balconul de lemn al etajului puneam un fotoliu, mă înfofoleam și scriam, cu mâna înmănușată, câte o pagină din *Alegerea lui Iona*. Îmi pria alăturarea dintre peisajul înzăpezit, cu deschidere către vârfurile Bucegilor, și comentarea aventurii biblice de pe Mediterană și din Ninive.

Mai puțin confortabil am întâmpinat cutremurul din 1977 și unul ulterior, nu atât de violent. Ambele le-am trăit pe Cumpătul: în doi, de 4 martie; și în trei, cu nepotul Alexandru, când zguduiturile ne-au trezit din somn tocmai în cămăruțele de lângă holul vilei 2.

## 78

*1968* a fost, după 1956, un alt an de cotitură în istoria europeană. L-au marcat două crize majore, primăvara, la Paris, și toamna, la Praga.

Întrerupându-și activitatea prezidențială de acasă, prin vizita oficială în România (14-18 mai), Charles de Gaulle subapreciase amploarea mișcărilor studențești contestatare, aflate în desfășurare. Cu antecedente încă din martie (conflictul de la Universitatea Nanterre), ele au prins putere din primele zile ale lunii mai: protestele de la Sorbona (3 mai), manifestația de la Arcul de Triumf (6 mai) și din Cartierul Latin, pe Rive gauche (10 mai).

Turbulențele s-au amplificat într-o revoltă efectivă. Partidul Comunist Francez nu a susținut-o, calificându-i drept anarhiști pe conducătorii studenților. În schimb, greva generală de o zi (13 mai) a avut suportul CGT (Confédération Générale du Travail) și CGT-FO (Force Ouvrière). Studenților li s-a alăturat o parte a muncitorimii (16-17 mai). Luna a luat sfârșit prin demonstrația protestatarilor în număr de aproape o jumătate de milion (30 mai), sub lozinca „*Adieu, de Gaulle*". (Generalul va demisiona însă din funcția de Președinte

al Republicii abia pe 28 aprilie 1969, după respingerea, la referendumul pe care l-a inițiat, a propunerilor sale de modificare constituțională.)

Ca și altora de vârsta mea, mi s-a permis să parcurg pe rând gradele universitare superioare: din „conferențiar titular definitiv" în „profesor titular provizoriu" (tocmai în 1968), iar peste un an, „profesor titular definitiv".

Lucram intens la încheierea cărții despre Dostoievski.

Am publicat articolul, pe care l-am considerat programatic, „«Impuritatea» artei" (*Contemporanul*, 15 martie 1968), apărut în paralel și în traducere germană, „Die Impurität der Kunst" (*Analele Universității*, 1/1968). „Impuritatea" vizată preconiza, în locul izolării valorii estetice, integrarea ei în ansamblul valorilor, ca o „totalizare" specifică a lor. Arta e concretă (nu abstractă), individuală (nu generală), preconizează fenomenul, chiar aparența (nu esența). Arta este sincretică, sintetică, globalizatoare. De aceea replămădește tot ce o înconjoară, economia și politica, știința și religia – într-o lume de sine stătătoare. Dintr-o artă axiologic „impură", rezultă o estetică pe măsură, care pune la lucru diverse științe și discipline filosofice. Era ideea pe care îmi voi clădi principalele scrieri de estetică și de filosofia artei.

Vara am beneficiat de o excursie privată, urmată de o alta aprobată de Ministerul Învățământului.

Janina se împrietenise, încă din anul ei moscovit, cu Eleonora Lazarevici, aspirantă la Facultatea de Ziaristică a Universității „Lomonosov", repartizată pe lângă studenții români de la Institutul Poligrafic să-i ajute în asimilarea limbii ruse. Au rămas în legătură. Acum, Eleonora Anatolievna ne-a trimis amândurora invitații pentru a o vizita, angajându-se să ne asigure găzduirea și traiul. Și așa am stat – pentru prima din multe dăți – în locuința ei, aflată la puține stații de metrou de centru: pe „Ulița Șvernika, dom 5, korpus 1, kvartira 51". Dintre cele două camere de care dispunea, ne-a oferit-o pe cea mare. Ne-a hrănit cum nu se poate mai bine, procurând felurile alese din comerțul ilicit, paralel cu cel oficial. Ne-a plimbat prin toată Moscova.

Plecaserăm de acasă cu apăsarea știrilor succesive transmise, de astă dată, din Cehoslovacia: dacă evenimentele pariziene n-aveau cum să ne influențeze viața, cele pragheze se repercutau direct asupra ei. Antonín Novotný fusese constrâns să demisioneze din funcțiile de Prim Secretar de partid și de Președinte al Cehoslovaciei (4 ianuarie). Slovacul Alexander Dubček ocupase locul de Prim Secretar (5 ianuarie) al PCC; iar Ludvik Svoboda – de Președinte. Din martie începuse ceea ce se va numi „Primăvara de la Praga" – după denumirea festivalului care, pe 12 mai, îl comemorase pe compozitorul ceh Bedrich Smetana. În aprilie, Dubček lansase „Programul de Acțiune", incluzând posibilitatea formării unui guvern multipartidic, limitarea drepturilor serviciilor secrete, federalizarea țării în două națiuni cu drepturi egale, îmbunătățirea relațiilor cu Occidentul ș.a. Măsurile și proiectele de liberalizare cehoslovace treziseră împotrivirea echipei Brejnev. Deși crescut în Uniunea Sovietică (în Kirghistan), cu studii politice postbelice la Moscova, perfect vorbitor de rusă, Dubček nu mai inspira încredere. În iulie s-a încercat detensionarea situației, la întâlnirea bilaterală din localitatea Čierna nad Tisou. Fără rezultate notabile,

ca şi „Declaraţia de la Bratislava" (3 august), convenită între partea cehoslovacă şi delegaţiile sovietică, redegistă, poloneză, ungară, bulgară.

Cunoşteam fazele conflictului. Şi la Moscova căutasem să fiu la curent cu desfăşurarea lui. Zi se zi, ascultam ştiri, parcurgeam ziare. Dar puţin răzbătea în presă: asupra Cehoslovaciei s-a aşternut tăcerea oficială.

Îmi amintesc cum mi-a trecut prin minte că o asemenea blocadă a informaţiei, pe lângă caracterul ei păcătos, îţi mai şi menţine liniştea sufletească: dacă oricum nu ai ce face, nu e oare preferabil să nici nu te împovărezi cu veşti rele? Un gând egoist-oportunist, nu departe de ceea ce încă nu citisem: orwelliana manipulare a istoriei prezente, ca şi a celei trecute.

Ne-am întors la Bucureşti, ştiind că fusesem inclus în grupul care urma să participe la Congresul al VI-lea Internaţional de Estetică de la Uppsala, că ne „ieşiseră" documentele de călătorie şi că în curând ne vom lua zborul într-acolo.

Janina şi Maşa au plecat în staţiunea montană şi balneară din secuime, Bálványos, unde îi aştepta mama mea.

Noi ne-am îmbarcat în avion. Trei eram „oficialii", cu o mică diurnă, care se va dovedi absolut derizorie în raport cu preţurile în coroane suedeze: Marcel Breazu, Gheorghe Achiţei şi cu mine. Mai plecau, pe cont propriu: Silvian Iosifescu, Nicolae Tertulian cu soţia sa Georgeta Horodincă, Ion Pascadi, Radu Negru ş.a. Am făcut o scurtă escală la Praga şi alta la Copenhaga. În orele de aşteptare de aici am trecut pe îndelete în revistă interiorul aeroportului, splendid amenajat.

Cu avionul companiei suedeze am aterizat lângă Stockholm. Era seara târziu, autobuzele nu mai circulau. L-am sunat după ajutor pe ambasadorul Eduard Mezincescu: ştia de sosirea noastră, doctorul Caffé îl anunţase la Bucureşti, aflând că i s-a încredinţat, după ambasada României din Danemarca, cea din Suedia. Un funcţionar de serviciu ne-a trântit telefonul în nas. Ne aflam la o distanţă considerabilă de oraş. Ne-a salvat o enormă limuzină neagră: când patronul îi dădea liber şoferului, acesta îşi mai suplimenta pe cont propriu venitul. Împărţit pe capete, preţul ni se părea suportabil. Am fost uluiţi însă cum de-am încăput cu toţii în vehiculul directorial, împreună cu bagajele.

Pe sume de asemenea rezonabile, am găsit camere într-o pensiune dincolo de lacul Mälaren. Ajunseserăm înaintea deschiderii congresului, aveam două zile la dispoziţie să batem cu piciorul splendida Capitală – care, prin apele, insulele, atmosfera ce o învăluia mie îmi tot reamintea Leningradul (deşi „nopţile albe" trecuseră). Am umblat prin oraşul vechi din insula Gamla Stan, admirând Castelul regal, Parlamentul, bisericile. Am urmărit schimbarea gărzii regale. Am trecut pe lângă Muzeul Evului Mediu, fără să-l vizităm. Am privit faţada Primăriei. Ne-am plimbat îndelung pe pietonalul central. Pentru muzeele din Djurgården nu ne-a ajuns timpul. Ne-am mulţumit doar cu Skansen, echivalent al Muzeului Satului din Bucureşti, aflat tot în aer liber, mai bogat în exponate.

M-au frapat multe lucruri: inscripţiile revoluţionare de la coborârea în metrou, prelungind starea agitată de spirit a studenţilor francezi şi germani; comportamentul tinerilor rebeli din pieţele centrale; primele *sex-shop*-uri văzute de mine,

în vitrine cu mari fotografii multicolore, de pe care femei, în poziții provocatoare, te priveau în ochi, dar în fața cărora școlarii nu se opreau nici o clipă. Pentru amestecul de atitudini mi s-a părut revelatoare o scenă: mă întorceam spre miezul nopții la pensiune, în fața mea avansau trei tineri înlănțuiți – studenți, de bună seamă –, un bărbat între două femei, se sărutau ba în stânga, ba în dreapta, pe străduță nu era altcineva, nu circulau automobile, totuși, la următoarea intersecție s-au oprit la lumina roșie a semaforului, așteptând cuminte și traversând, tot giugiulindu-se, abia la aprinderea luminiței verzi.

Cu un tren local am ajuns, într-o oră și ceva, în mai nordica Uppsala, întemeiată în 1286, al patrulea oraș suedez ca populație. Se mândrea mai ales cu *Universitas Regia Uppsaliensis*, cea mai veche universitate scandinavă, fondată în 1477, sub oblăduirea papei Sixtus al IV-lea, diversificată în nouă facultăți; și cu uriașa bibliotecă, *Carolina Rediviva*, cu milioane de volume și periodice, sute de mii de hărți, zeci de mii de manuscrise. Era vară, rămăseseră în urbe puțini studenți, din cei peste 20 000 cu frecvență, și cadre didactice (cca 4 000). Mai toți se deplasau cu biciclete, cât timp aveau treabă le lăsau, fără nici o încuietoare, în suporturile de metal amplasate peste tot în centrul vechi al orașului, inclusiv în fața Universității.

Ne-am prezentat la centrul de înregistrare. Ne-au fost repartizate camere din căminele studențești. (Voi afla cu întârziere la ce tertip au recurs Ion Pascadi și Radu Negru: s-au prezentat ca evrei români fără mijloace de subzistență la centrul micii comunități iudaice din oraș – Pascadi era pe jumătate evreu, Negru nici un pic –, au obținut cazare, masă gratuită și ceva ajutoare bănești.) Eu am nimerit într-un campus de la periferie. Străbăteam distanța de patru ori pe zi, cu piciorul, într-un costum pe măsura evenimentului academic, dar economisind banii de autobuz. Tot așa, am inventat diverse pretexte când, în pauzele sesiunilor, colegi occidentali mă chemau la câte o cafea, de prețul căreia mă temeam. Mi-am redus cheltuielile la pâine și, uneori, lapte; în rest, și de prânz, și la cină reveneam la cămin și mă hrăneam cu uzualele feluri comestibile aduse în geamantan: salam de iarnă, brânză topită, tablete de ciocolată.

Congresul l-a organizat, din partea gazdelor, profesorul Teddy Brunius, istoric al artei, care publicase recent o interpretare a conceptelor de inspirație și de *katharsis* din poetica aristotelică (*Acta Universitatis Uppsaliensis*, 1966). Cu doar șase ani mai în vârstă decât mine, ne-a întâmpinat radios și ne-a înconjurat cu o grijă neslăbită. La Uppsala am văzut pentru întâia oară cum organizatorii se raportau identic, fără nici o discriminare, la delegații est-europeani, săraci și necunoscuți, și la somitățile vest-europene ori nord-americane.

Am descoperit, printre profesorii suedezi, și un specialist în Dostoievski; puteam conversa cu el în rusește.

Un alt profesor local ne-a invitat la o cină în garsoniera lui cochetă de burlac. Stăteam de vorbă perechi-perechi, îmi alegeam interlocutorii cu precădere dintre nemți sau cunoscători de germană. Sticlele de licori se aflau în cameră; în schimb, tăvile cu mâncăruri ne așteptau, stivuite, în bucătărie. Ne umpleam și reumpleam farfuriile și, când terminam, le spălam la chiuvetă. Un spațiu

restrâns, mulți invitați șezând pe fotolii și scaune, unii pe jos, mici măsuțe rotunde cu bunătățile aduse din bucătărie, dintr-un autentic „bufet suedez”.

În Aula mare, cuvântul de deschidere l-a rostit Étienne Souriau, președinte (apoi președinte de onoare) al Comitetului Internațional de Estetică. Ca de obicei, alternau ședințele plenare cu cele de secție, în amfiteatre ori, pe teme particulare, în săli de curs. Îmi amintesc comunicarea festivă, în engleză, a veneratului octogenar polonez, Wladysław Tatarkiewicz. Intervențiile le susțineau mulți iluștri esteticieni sau teoreticieni ai artelor: elvețianul Joseph Gantner, germanul Heinrich Lützeler, britanicul Harold Osborne, nord-americanii Thomas Munro și Monroe Beardsley, francezul Mikel Dufrenne, olandezul Jan Aler, belgianul Philippe Minguet.

Est-europenii le erau necunoscuți celorlalți. Excepție făceau polonezii, de mult occidentalizați, prin regulate participări la reuniuni științifice și prin studii tipărite în prestigioase reviste.

Numeroasa delegație sovietică era curtată, în ciuda norilor negri adunați pe firmament. Aceasta era cazată într-un alt corpus al aceluiași cămin, iar eu am fost invitat, într-o seară, la cheful cu multe bunătăți și băuturi aduse de acasă. Prezida libațiunea profesorul moscovit Mihail Ovsiannikov. Azerul Aslan Aslanov și armeanul Iakob Hacikian mă tot îmbiau: — Vino la Baku, vino la Erevan, vei cunoaște renumita ospitalitate caucaziană!

Într-o pauză dintre sesiuni, un fotograf a strâns un număr de participanți să-i pozeze pe scările Universității. Am făcut abia după aceea cunoștință; și ne-am amuzat constatând că toți cei întâmplător adunați, din diverse țări, erau nativi unguri, ca și tânărul fotograf, aciuat, după evenimentele budapestane din 1956, la Stockholm.

Am stat mai pe îndelete de vorbă cu un profesor nord-american, refugiat tot din Ungaria. Mi-a înfățișat situația lui și a colegilor săi din campusuri: trăiesc într-o „splendidă izolare” în mediul universitar – în afara căruia mai nimeni nu le cunoaște activitatea. (Voi relata întâmplările hazlii, probând falia dintre oamenii de cultură și populația majoritară, cu care Saul Bellow își va întreține auditoriul la sediul Uniunii Scriitorilor din București, în 1977.)

Toată lumea se preocupa de situația Cehoslovaciei. Trimișii țărilor beligerante de mâine nu le arătau vreo adversitate reprezentanților ei. Cu noi, cehii și slovacii fraternizau deschis, tocmai aflaseră de vizita delegației de partid și de stat din RSR în RSC, de cuvântările lui Ceaușescu la Uzinele „Avia” din Praga și la semnarea „Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală” („Dragă tovarășe președinte Svoboda, Dragă tovarășe Dubček, Dragă tovarășe Cernik”), ceremonie urmată de o conferință de presă – toate, în 16 august.

Congresul s-a încheiat în 20 august. Seara, Breazu, Achiței și cu mine ne-am urcat într-un vagon de dormit din trenul spre miazăzi. După un somn agitat, am dat o raită prin Lund, al doilea oraș suedez ca vechime (întemeiat prin 1020); am vizitat *Universitas Ludensis*, numită și *Universitas Gothorum Carolina* (din 1666).

Ne-am continuat drumul. Pe peronul din gara Malmö ne-a întâmpinat Ion Milos, cu vestea invadării Cehoslovaciei, în noaptea de 20 spre 21 august.

Român din Banatul sârbesc, ajuns, *via* Paris, în Suedia, obținând cetățenia și începând să se afirme ca poet, eseist, traducător, Milos îl invitase pe Achiței, oferindu-le cazare și însoțitorilor lui. Am stat la el o zi și o noapte, urmăream știrile la radio și televiziune, gazda ne traducea ce nu pricepeam, iscodindu-ne dacă n-am face mai bine să cerem azil în ospitaliera sa patrie de adopțiune.

Am trecut cu bacul strâmtoarea Öresund, pe această porțiune mai largă, de aproape 30 de kilometri. Pe punte, Achiței își tot relua bancul inventat încă la sosirea în Suedia: — Toți ăștia o duc prea bine; trebuie eliberați.

La Copenhaga am găsit o pensiune relativ ieftină. Dacă suedeza n-o înțelesesem, cu daneza, mai apropiată germanei, mă descurcam binișor. Urmăream relatările din ziare. Le traduceam colegilor știrile ce curgeau neîntrerupt pe vârful unei clădiri din piața centrală a orașului vechi.

Așa am aflat primele detalii cu privire la ocuparea Cehoslovaciei, în zorii zilei de 21 august, de către 23 de divizii sovietice, plus câte două est-germane și poloneze, câte una ungară și bulgară.

Au fost duși cu avionul, la Moscova, Dubček și cinci dintre colaboratorii săi apropiați: prim-ministrul Oldřich Černik, președintele Parlamentului Josef Smrkovsky, František Kriegel, Josef Špaček, Bohumil Simon. Singurul care a refuzat să semneze „Protocolul de la Moscova" a fost Kriegel, medic de profesie, combatant în Brigăzile Internaționale din Spania, în „Primăvara de la Praga" fiind Președinte al Frontului Național (reunind PC cu alte partide admise), ulterior semnatar al „Cartei 77". Captivii au fost lăsați să se înapoieze în țară (27 august); curând, împreună cu alții ca ei, vor fi eliminați din toate posturile de conducere.

Participanții cehi și slovaci la Uppsala vor fi supuși acasă unei verificări la sânge. Presupusele lor erezii îi vor costa funcțiile universitare sau de cercetare. Pe unul dintre ei îl voi reîntâlni într-o vacanță de familie la Praga: prin bunăvoința directorului institutului său de cercetare, fusese mutat arhivar în subsolul clădirii, toată ziua sorta și clasifica documente; într-un târziu și cu greu va reuși să-și plaseze câte un articol în reviste de specialitate.

Studentul Jan Palach își va da foc, în 16 ianuarie 1969, în Václavské náměsti (Piața Wenceslav). Formal încă Prim Secretar al CC, Dubček va trebui să-și dea demisia în aprilie 1969, fiind înlocuit tot cu un slovac, Gustav Husák, ulterior și Președinte al Cehoslovaciei. Mulți vor emigra în Occident: Edouard Goldstücker, profesor de literatură germană, specialist în Kafka, șeful domeniilor culturale sub Dubček, plecat în Marea Britanie, rămas comunist în convingeri; Jiri Pelikan, fost director general al Televiziunii, ajuns în Italia și atașat de socialiști; sau Zdeněk Mlinář, secretar al CC – odinioară, la Facultatea de Drept a Universității din Moscova, coleg și prieten cu Mihail Gorbaciov, despre ale cărui înclinații reformiste avea să și depună, în exil, mărturie.

Știrile captate la Copenhaga au menționat neparticiparea României și Albaniei la invazie, cea din urmă autoizolată deja printre țările socialiste europene, în curând cu atitudine prochineză. Mass-media l-au invocat rareori pe Ceaușescu și împotrivirea lui față de acțiunea celor cinci state invadatoare.

Marcel Breazu, care până atunci ni s-a tot lăudat cu funcțiile ce i se încredințaseră în timp (deși cu diplomă de medic, meserie nepracticată, condusese *Scînteia tineretului* și *Contemporanul*, de o vreme era adjunctul lui Gulian la Institutul de Filosofie și ținea cursuri de estetică, fără doctorat însă nepermițându-i-se să și conducă doctoranzi), a avansat propunerea grabnicei întoarceri acasă. Toți ceilalți ne împotriveam: aveam viză de o lună, pe unii ne aștepta și Congresul de Filosofie de la Viena, nu voiam să ne întrerupem călătoria.

A cedat și mi-a propus să-l însoțesc la un prieten român hamburghez. Aveam timp destul pentru a coborî lent prin landurile germane. De unul singur am făcut un ocol de o zi prin Lübeck, pe urmele thomasmanniene. Pe Breazu l-am ajuns din urmă la Hamburg, într-o vilă de la periferie. După o zi și o noapte ne-am continuat drumul. Am stat puțin în Bavaria, vizitând centrele istorice din Bamberg și Nürnberg. Nemții cu care am intrat în vorbă erau temători că trupele sovietice ar putea să-și continue marșul și prin RFG, temere acută la Bamberg, situat nu departe de granița cu RDG.

Prin Regensburg și Passau am trecut în Austria; trenul ne-a dus, *via* Linz, la Viena. Eu am tras la Arthur, alții s-au aciuat în pensiuni ieftine.

A doua zi, pe 2 septembrie, se deschidea al XVI-lea Congres Internațional de Filosofie, în clădirea Universității, lângă Primăria de pe Ring.

Ne-am alăturat numeroasei delegații sosite din București. Conducătorul ei, Dumitru Ghișe, mi-a oferit spre lectură recentele numere din *Scînteia*. Am aflat de reacțiile lui Ceaușescu și de evenimentele zilelor următoare: ședința comună a CC, Consiliului de Stat și Guvernului, urmată de marele miting de protest din Piața Palatului și de constituirea „Gărzilor patriotice înarmate” (21 august); „Declarația cu privire la principiile de bază ale politicii externe a României”, adoptată de Marea Adunare Națională (22 august); cuvântările la Brașov, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc (26 august), la marea adunarea populară din municipiul Cluj și la întâlnirea cu intelectualii clujeni (30 august). Ultimele au fost nu întâmplător precedate de cuvântarea rostită la 20 de ani de la înființarea Securității Statului (29 august).

(Atenția specială acordată maghiarilor am înțeles-o acasă din ceea ce avea să-mi relateze Janina: fiind împreună cu fiica noastră de aproape 13 ani, au lăsat-o la Bálványos pe „mama-nagy” – invenția Mașei după *nagymama*, „mamă mare” – și s-au întors degrabă. Secuimea se afla în culmea agitației, trenurile erau ticsite de lume, pe peroane femei îmbrăcate în negru boceau, convinse că bărbații le vor fi chemați sub arme. În starea de agitație vecină cu isteria, Janina s-a gândit la repercusiuni ce se vor putea abate asupra foștilor studenți în URSS – primejdie reală, dar care mie nu mi-a trecut prin cap.)

Programul Congresului de Filosofie a fost, practic, dat peste cap. Discuțiile pe marginea comunicărilor deviau mai toate spre conflictul praghez și urmările lui. Grupuri de studenți luau cu asalt amfiteatrele și îi bruiau pe vorbitorii țărilor invadatoare. Personal, nu-i puteam renega pe cei cu care, în urmă cu doar puține zile, mă aflasem în bune raporturi profesionale. (Relațiile cordiale pe care le-am menținut cu profesori care nu răspundeau nicicum de acțiunile guvernelor lor vor fi motivul pentru care Universitatea „Humboldt” din Berlinul

de Est mă va invita, câţiva ani mai târziu, la un sejur de o lună consacrat documentării şi unor conferinţe – după cum îmi va dezvălui, la faţa locului, profesorul Erwin Pracht, prezent la ambele congrese.)

Cehoslovacii absentau. Din ţările socialiste, vedeta Congresului a fost polonezul Adam Schaff. Din obedient politic se raliase „socialismului democratic", pe la mijlocul deceniului. S-a apropiat de Leszek Kołakowski. Căuta să îmbine marxismul cu existenţialismul, structuralismul, fenomenologia. Îl preocupau semantica, filosofia limbajului şi a cunoaşterii. Susţinea reformele „socialismului cu faţa umană". Pentru atitudinea sa de la Congres va ajunge tot mai indezirabil acasă. Tocmai la Universitatea din Viena, care îl mai invitase, îşi va continua cercetările ca *Gastprofessor*.

Între disputele la care am participat, foarte interesantă a fost cea dominată de un grup de iezuiţi, avizaţi şi în marxism, pe care-l combăteau în deplină cunoştinţă de cauză.

În răstimpurile de plimbare am avut parte de şotii regizate de acelaşi Radu Negru. Întâi a oprit prostituate de lux pe Kärtner Strasse, tocmindu-se îndelung pentru preţ, pasămite în numele meu, care aveam în buzunar doar câţiva şilingi. Apoi m-a luat cu el pe chiar Praterstrasse, unde locuiam, la stabilimentul mai aproape de parcul de distracţii. Stătea acolo într-o cămăruţă ca cea în care nimerisem eu prima oară. În hol damele îşi aşteptau clienţii. Li s-a adresat: — Ştiţi cine e ăsta? Un profesor universitar la Bucureşti. La auzul unei asemenea năstruşnicii, toate au izbucnit în hohote de râs. Mi-am luat rapid tălpăşiţa. (Ieşeanul Radu Negru va comenta pe viitor mai cu seamă artele plastice. Va muri tânăr.)

Închiderea lucrărilor, la 9 septembrie, a avut loc la Opera din Viena. Privind parterul şi balcoanele ticsite, de la cel mai de sus, Achiţei a emis încă un *bonmot*: — Sărmanul Kant, singur la Königsberg, oare se compară cu atâţia şi atâţia filosofi de aici?! (Parafraza bancul sovietic: „Cât progres în Uniunea Scriitorilor, faţă de unicul ei membru din Tula de odinioară... Lev Tolstoi".)

Ne-am întors cu trenul la Bucureşti. Acasă am înţeles mai bine comportamentul oficial românesc de dinainte şi de după ocuparea Cehoslovaciei.

Pe Ceauşescu l-a lezat personal ignorarea sprijinului pe care îl acordase conducerii din Praga doar cu câteva zile înaintea invaziei. Pe lângă că i se nesocotea atitudinea, s-a temut şi de pericolul ce-l păştea. Nu avea mare lucru în comun cu reformismul lui Dubček, în schimb îi înfuriase şi el pe sovietici.

La mitingul din Piaţa Palatului a denunţat intervenţia armată ca pe „o mare greşeală şi o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume", dând asigurări că „întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre". Într-un cerc de apropiaţi ar fi preconizat, în cazul unui atac sovietic, retragerea armatei în munţi. Am citit recent că l-ar fi întrebat pe Tito dacă s-ar putea refugia în Iugoslavia, ca să-şi continue de acolo rezistenţa; mareşalul i-ar fi răspuns că el poate veni, dar fără forţe militare, pentru a nu oferi un pretext atacării Iugoslaviei, sfătuindu-l ca, mai degrabă, să adopte o atitudine cumpătată faţă de temutul

vecin. Au circulat zvonuri că trupele sovietice au fost chiar desfăşurate în apropierea graniţei române. După un timp au sosit însă, pe cale diplomatică, asigurările moscovite de colaborare, în continuare, paşnică. Ca urmare, starea tensionată, indusă de sus, s-a destins şi, în curând, situaţia părea să fi reintrat în normal.

O „normalizare" în interior coercitivă. „Gărzile patriotice înarmate" au fost menţinute. (În zilele fierbinţi, una, formată din condeieri nededaţi la mânuirea armelor, urma să apere sediul Uniunii Scriitorilor.) Ceauşescu şi-a continuat turneul de mitinguri, la Reşiţa, Timişoara şi Arad (septembrie), în faţa intelectualilor din Iaşi, la Botoşani şi Dorohoi (octombrie). La Plenara CC (24-25 octombrie) a ţinut „Expunerea despre întărirea unităţii poporului muncitor, a frăţiei dintre oamenii muncii români şi ai naţionalităţilor conlocuitoare" şi a decis înfiinţarea Frontului Unităţii Socialiste, care să grupeze, în jurul PCR, toate organizaţiile politice, obşteşti şi profesionale.

Îngrijorarea principală i-o stârneau minorităţile şi intelectualii. De aceea a rostit cuvântări atât în localităţi cu semnificativă populaţie maghiară, cât şi la Adunarea generală a scriitorilor (16 noiembrie), Adunarea generală a compozitorilor şi muzicologilor (13 decembrie), curând la Conferinţa naţională a cadrelor didactice (7 februarie 1969).

În intervenţia sa la Adunarea generală a scriitorilor, unde, pentru prima şi ultima oară, au fost convocaţi toţi membrii US, nu doar delegaţii lor, a pus accentul pe aspectele pozitive. A făcut uitată Cehoslovacia. A reluat în termeni generali temele predilecte: independenţa şi suveranitatea, egalitatea în drepturi, neamestecul în treburile interne ale altor ţări. A salutat încetarea bombardamentelor „imperialismului american" împotriva Republicii Democrate Vietnam. A inclus în discursul său o „poveste" care i se părea bogată în tâlc: un poet de odinioară, de nici 20 de ani, scria, cu trufie elitară, numai pentru sine şi pentru „oamenii culţi", plângându-se că nu i se tipăresc versurile ininteligibile. Concluzia: nu asta reprezintă libertatea de creaţie! A amintit şi de critica lui Călinescu la adresa romanului *Gorila* de Rebreanu, din *Istoria literaturii române*, volum pe care el, N.C., l-ar fi răsfoit „zilele acestea". De bună seamă, ideologul-şef Dumitru Popescu avusese grijă să pară a cunoaşte asemenea detalii de istorie literară.

Pumnul de fier din mănuşa de catifea a lovit însă instantaneu cu prilejul manifestaţiilor studenţeşti de Crăciun. Securitatea a intervenit cu brutalitate. Ion Iliescu, prim-secretar al CC al UTC şi ministru pentru „Problemele Tineretului", a prezentat Biroului UTC informarea cu privire la „revoltele studenţeşti": calificativ mult exagerat pentru marşul pe bulevardul dintre clădirile Universităţii şi colindele intonate în noaptea de 24 spre 25 decembrie.

Sesiunea Marii Adunări Naţionale a adoptat numeroase legi (26-27 decembrie), printre altele, „Legea privind organizarea apărării naţionale a României".

Conducerea de partid şi de stat s-a întâlnit cu oamenii de ştiinţă, artă şi cultură (28 decembrie).

1968 mi-a rezervat şi o altă bucurie de după călătoria la Uppsala şi Viena. În decembrie mi-a apărut, la Editura pentru Literatură Universală, *Dostoievski,*

*„tragedia subteranei”*. (Redactor Inna Cristea. Tehnoredactor Decebal Enescu. Dat la cules 31.08.1968. Bun de tipar 14.12.1968. Tiraj 4 640 ex. broşate. Date încă scrupulos consemnate la final de volum, în curând ocultate.) Era prima mea monografie voluminoasă (429 pagini). Ani de zile lucrasem susţinut la elaborarea ei. Cu greu îi găsisem structura potrivită. Această formă iniţială a volumului o deschidea „Un «Hamlet rus»”, prolog bazat pe extraordinara intuiţie a lui Ivan Turgheniev, din prelegerea „Hamlet şi Don Quijote” (10 ianuarie 1860), în care situase personajele literaturii ruse sub tutela eroului englez şi a celui spaniol: Hamlet, interpretat ca patronându-i pe „negativi”, Don Quijote – pe „pozitivi”. Epilogul „Nihilism şi ideal” l-am prezentat ca intervenţie la Congresul din Uppsala. Tot restul l-am inclus între prolog şi epilog. Într-o „Introducere” amplă treceam în revistă povestirile maestrului: „De la «omul din subterană» la «omul ridicol»”.

Urmau cele cinci mari „acte” din „tragedia subteranei”, fiecare personaj dostoievskian fiind contrapunctat de câte un prezumtiv „urmaş”: A. „Raskolnikov... şi Zarathustra”; B. „Ippolit... şi «lupta împotriva evidenţelor»”; C. „Stavroghin... şi «omul revoltat»”; D. „Versilov... şi «imoralistul»”; E. „Ivan Karamazov... şi Faustus”.

(În ediţiile a II-a şi a III-a, din 2000 şi 2004, voi tăia în două prezentarea povestirilor timpurii şi târzii şi voi departaja grupajele ţinând de „teză” şi de „antiteză”. Propriu-zisa parte dostoievskiană, principală, va cuprinde, în ordine: „Cuvânt înainte”; „Prolog: Hamlet şi Don Quijote”; „De la «omul din subterană»”...; I. „Crimă şi pedeapsă”, II. „Idiotul”, III. „Demonii”, IV. „Adolescentul”, V. „Fraţii Karamazov”; „...la «omul ridicol»”; „Epilog: Nihilism şi ideal”. Partea a doua, „Ecouri şi interferenţe” îi va grupa, în succesiune, pe: 1. „Nietzsche”, 2. „Şestov”, 3. „Gide”, 4. „Camus”, 5. „Thomas Mann”.)

*Dostoievski* îmi apare şi azi ca una dintre cărţile mele cele mai temeinice. Aşa au receptat-o recenzenţii Ov.S. Crohmălniceanu, Valeriu Cristea, S. Damian, Niculae Bellu, Csehi Gyula (în limba maghiară), Dinu Pillat. Aşa o va descrie, comprehensiv, tot Dinu Pillat, în ultimul său volum, neterminat, *Dostoievski în conştiinţa literară românească* (1976) – capitolul al II-lea din partea intitulată „Reconsiderarea lui Dostoievski (1944-1976)”.

În postfaţa la volum, Al. Paleologu va scrie despre această carte a mea că Dinu Pillat „o preţuia ca pe cea mai serioasă şi profundă exegeză apărută la noi asupra operei dostoievskiene şi filiaţiilor ei” (p. 136).

Tocmai studiul monografic despre Dostoievski îmi va mijloci relaţiile personale amicale cu Dinu Pillat şi cu N. Steinhardt.

Deocamdată menţionez că voi transpune capitole din monografie în „Aparatul critic” însoţitor al seriei Dostoievski în 11 volume (de la 3/1967 până la 9-10/1973) şi într-un „Studiu introductiv” (la 11/1974). Volumele le va publica Editura pentru Literatură Universală, ulterior Editura Univers. Unele vor beneficia de reeditări, împreună cu adnotările mele, până la sfârşitul anilor ’80; pe urmă, de regulă, se va renunţa la comentarii însoţitoare.

Adaug că în 1968 a apărut a V-a ediţie (cea dintâi postbelică) din *Estetica* lui Tudor Vianu. Editura pentru Literatură mi-a cerut s-o prefaţez, fără să-mi

impună restricţii de spaţiu. Studiul meu introductiv, „O operă estetică – o estetică a operei”, s-a întins pe 96 pagini de tipar, trecând în revistă o bună parte din moştenirea savantului. L-am scris în paralel cu *Dostoievski*, dar anterior definitivării acestuia, în parte tot la Mogoşoaia. Poartă datarea „februarie 1967”.

## 79

De când ne-am cunoscut, în străinătate Arthur îmi purta de grijă părinteşte.

La Uppsala mi-a trimis 1 000 de şilingi. Vestindu-mi cadoul, am colindat băncile ca să-l ridic. Nu era în nici una. Cineva m-a sfătuit să încerc la oficiul poştal. Într-adevăr, acolo se afla. După ce mi-am silabisit numele, am vrut să mă legitimez cu paşaportul. Nu e nevoie, mi-a replicat funcţionarul, ajunge iscălitura. Ridicai sumele primite doar cu o semnătură. Dacă o plastografiai, făceai închisoare.

Când, în 1968, am locuit la familia Nürenberger, Arthur mi-a propus ca anul următor să-l însoţesc în excursia estivală, cu maşinuţa lor, prin Italia. Dar *neapărat* cu Janina. Îmi va motiva retroactiv insistenţa – din cauza precizării mele neprotocolare: — *Sie ist eine sehr lustige Person* (E o persoană foarte veselă/voioasă/haioasă). Ţinea să se convingă direct cât îi era comportamentul de *lustig*. S-a convins. S-au îndrăgit unul pe altul de la început şi prietenia lor duioasă a ţinut până la sfârşitul vieţii lui.

Ultima şedinţă a Senatului Universităţii, în vara anului 1969, m-a titularizat profesor. Am candidat pentru titlul didactic suprem împreună cu Ştefan Georgescu şi Ion Bulborea, de la Catedra de materialism dialectic şi istoric şi Catedra de economie politică. (Unii spuneau că „dădea bine” să mă ia asociatul lor la concurs, întrucât, spre deosebire de ei, aveam trei cărţi publicate.)

La discutarea dosarelor noastre am părăsit reuniunea. Am aflat cu surprindere că în favoarea mea a luat cuvântul academicianul Iorgu Iordan. Nu ne cunoşteam. Asistase însă la susţinerea lucrării de doctorat în estetică a lui Ion Pascadi, unde, în calitate de conducător ştiinţific, pledasem pentru conferirea titlului ştiinţific, deşi enunţasem unele dezacorduri cu opiniile doctorandului: recomandarea finală dovedind, în ochii reputatului filolog, probitatea mea profesională.

Secretariatul Universităţii Bucureşti a transmis Facultăţii de Filosofie copia ordinului Ministerului Învăţământului din 24.VII.1969: „Pe baza rezultatului concursului ţinut pentru ocuparea postului de profesor de la catedra de estetică-etică, poz. 1, disciplina estetică marxistă, facultatea de filosofie de la Universitatea din Bucureşti, se numeşte în acest post dr. în filozofie Ianoşi Ioan profesor titular pe data de 1 octombrie 1969”. Ordinul a fost emis de la „DIRECTOR GENERAL ADJ., L.S. ss/A. Bondrea”. Va urma decizia rectorului Jean Livescu (semnată ’ss. Boris Cazacu), de a mi se modifica, de la 01.10.1969, salariul, potrivit gradaţiei 2, vechime între 10 şi 15 ani, de la 3 700 la 4 300 de lei.

Între timp, la cererea mea, Arthur mi-a confirmat invitarea în voiajul italian. Am făcut demersurile de rigoare, cu un deznodământ favorabil: stând la o lungă coadă la „Serviciul Paşapoarte” din Strada Nicolae Iorga (stătea de fapt Janina, iar eu, nervos, mă plimbam prin curtea temutei instituţii), am ridicat râvnitele acte externe de identitate, obţinând apoi, uşor, vizele austriece şi italiene.

Liberi ca păsările cerului, dar pe potriva lor şi fără bani, am ajuns din Westbahnhof în Praterstrasse. L-am însoţit pe Arthur în procurarea lirelor italiene, la filiala băncii aflată vizavi de locuinţă, şi a proviziilor de drum. El şi gătea, dar făcea şi aprovizionarea, cutreiera diverse magazine, susţinea că în fiecare poate cumpăra câte ceva mai ieftin; şi ne tempera entuziasmul faţă de amabilitatea vânzătoarelor: — Dacă nu zâmbesc în timp ce sunt atât de serviabile, sunt concediate, înlocuite cu tinere mai *anpassungsfähig* („capabile de adaptare/acomodare”).

Arthur fusese dintotdeauna de stânga, alături cu mai radical stângista Hilde. Ca membri ai KPÖ (*Kommunistische Partei Österreichs*), înclinaseră totuşi către aripa reformistă a partidului, încă de la Congresul al XIX-lea (mai 1965), pe care, acum, după Congresul al XX-lea (ianuarie 1969), o susţineau categoric. Fiindcă, dacă la congresul anterior, înlocuirea preşedintelui Johann Koplenig cu Franz Muhri lăsase deschisă opţiunea pe care acesta va fi dispus s-o urmeze şi dacă, în primă instanţă, el avea chiar să sprijine cauza Cehoslovaciei invadate, peste un an-doi va fi schimbat macazul de partea sovietică şi împotriva „revizioniştilor” grupaţi în jurul lui Ernst Fischer şi Franz Marek. În 1969, publicistul şi teoreticianul literar Ernst Fischer a şi fost exclus din partid, deşi continua să-şi susţină convingerile marxiste, dar de pe o platformă „eurocomunistă”. Hilde şi Arthur îi susţineau şi pe el, şi pe apropiaţii lui. În locuinţa lor găseau refugiu temporar nu puţini exilaţi cehoslovaci. Hilde traducea texte poloneze de tip s*amizdat*, acceptate de publicaţii „revizioniste” vieneze. Erau abonaţi la revista din Frankfurt pe Main, *Kursbuch*, întemeiată de Hans Magnus Enzensberger în colaborare cu Karl Marcus Michel.

Nimerind în atmosfera politic încinsă din jurul lor, ne era limpede că în curând vor părăsi KPÖ.

Deocamdată, pentru luna de vacanţă în Italia, de mult adorată, mereu vizitată, suspendaseră dezbaterile înfocate cu fiicele, prietenii, tovarăşii de convingeri.

Am încăput toţi patru, cu chiu şi vai, în hodorogita maşinuţă: ei în faţă, noi în spate. Şofa Hilde, dar într-un mod cu totul inedit, urmând comenzile soţului: — Pune frâna, ia-o la stânga, opreşte-te la semaforul roşu. Aflasem că el a condus un vehicul militar britanic, la sfârşitul războiului, prin Germania ocupată. Ce s-a întâmplat însă că acum nici nu mai atingea volanul, ci se limita să-şi ghideze consoarta cu vorba? Cineva din mediul lor a pomenit de o accidentare mortală pe care ar fi comis-o ca şofer; chiar dacă aceasta existase, familia o trecea sub tăcere.

Din Viena am luat-o în direcţia sud-vest, prin Stiria (Steiermark) şi Carintia (Kärnten). Am făcut un popas în „Cetatea evreilor” (Judenburg), în care nici

vorbă să mai fi rămas evrei, după ce găzduise un lagăr concentraționar adiacent al celui din Mauthausen (la 20 km nord, lângă Linz). Într-un sat dinainte de Villach mașina s-a defectat. În timp ce o reparau, am făcut în doi o plimbare prin mica localitate și am dat peste monumentul cu lista celor uciși în al Doilea Război Mondial, printre care figura și tizul meu „*Johann-Maximilian Steinberger*, *Leutnant SS*" (întâmplare menționată în capitolul 4).

Am traversat o trecătoare mai lină din Alpii răsăriteni și am ajuns la Veneția. Tot ce ne amintim din această primă întâlnire cu Veneția e o cămăruță insalubră în care am înnoptat, o pizza grandioasă înfulecată pe o terasă aproape de San Marco și silueta palatelor igrasioase de pe Canal Grande. Poate sub influența povestirii lui Thomas Mann, *Moartea la Veneția*, orașul ni s-a părut maladiv, decadent, putrid, ne-a lăsat mai degrabă cu impresii apăsătoare.

Vehiculul mânuit de Hilde în mod stângaci, nervos, cu permanente comentarii despre presupusele nereguli și piedici întâlnite, a coborât în zigzag prin Padova și Verona, Parma și Ravenna, Bologna, Pisa și Florența. Diminețile eram nevoiți să așteptăm până îi trecea lui Hilde mahmureala de pe urma somniferelor luate, ore matinale când nu era recomandabil să i te adresezi, fără să riști un afront. Abia după ceașca de cafea neagră tare revenea la normal și pe la ora 10 se putea așeza la volan.

Arthur era vesel, dar și rapsodic, ba strâns la pungă până ne lăsa lihniți de foame, ba cuprins de generoase elanuri culinare. Ne trata ca pe copiii lui, răsfățați și struniți.

Nu puteam rata frescele lui Giotto la Padova, nici casa din Verona cu balconul în care și-ar fi jurat iubire veșnică Romeo și Julieta (Capela Scrovegni din Santa Maria dell'Arena): o pură mitologie.

Oprirea în Parma reconstruită după al Doilea Război Mondial a fost scurtă, centrată tot pe vestigii bisericești medievale.

În schimb, am zăbovit până la extenuare în bazilicile și bisericile din Ravenna, cu superbele lor mozaicuri bizantine; iar vienezii noștri au bâjbâit apoi îndelung pe uriașul teren exterior de parcare, reușind anevoie să-și identifice mașina printre sutele abandonate de turiști pentru câteva ceasuri.

La Bologna am stat o noapte, seara asistând, în piața centrală, la înfocate discuții politice, între comuniști, socialiști, creștin-democrați – orașul fiind curent numit, pentru opțiunea lui majoritară, „Bologna roșie".

M-am urcat în Turnul înclinat din Pisa, dar, cuprins de vertijul înălțimii care mă chinuia din copilărie, o țineam pe Janina de fustă și stând în mijlocul suprafeței circulare, fără a cuteza să privesc în adâncul pentru mine înfricoșător și ispititor (cunoscuta senzație a atragerii de către neant).

În Florența am stat mai pe îndelete. Camera închiriată se afla lângă gara centrală, toată noaptea ne asurzeau trenurile și automobilele. În plină vară, încercam să ațipesc cu capul vârât sub pernă. Insomnia mi-a fost însă răsplătită de superbele monumente și muzee din orașul vechi. Am tot revenit la Dom și la Baptisteriu, ne-au încântat maeștrii renascentiști din Uffizi, iar dincolo de Ponte Vecchio am reținut nu atât exponatele din Pitti, cât inscripția

comemorativă de pe clădirea de vizavi, precizând anii în care acolo a locuit Dostoievski, scriind *Idiotul* și începând *Demonii*. În ansamblul funerar din Capela Medici, Arthur s-a amuzat copios de replica indignată a unui vizitator dintr-un grup din Israel, în fața uneia dintre sculpturile lui Michelangelo: — *But it's not finished*; cu alte cuvinte, cum de ne-au cerut bani de intrare când statuile „nici măcar nu sunt terminate”?!

Deși autodidact, Arthur s-a dovedit, ca și în cazul bisericilor baroce din Viena, un ghid excelent. Îl fascinau artele vizuale, mai ales vestigiile creștinătății. Cunoștea nenumărate detalii de arhitectură, sculptură, pictură, de dragul lor se întorcea în Italia, mereu redescoperind noi și noi comori, precumpănitor în părțile ei nordice și centrale.

Voia să se și odihnească însă, anume la Arezzo. Aici au rămas el cu Hilde. Nouă ne-a dat drumul: nu se poate să ratăm Roma! Ne-a oferit lire italiene și îndrumări, a stabilit și ziua, cu ora exactă, când să ne reîntâlnim în gara din Sienna. Din partea noastră a fost o iresponsabilitate de care pe urmă ne-am tot minunat: bani în plus nu aveam, dacă aranjamentul n-ar fi funcționat, nu aveam cu ce să ne cumpărăm nici măcar biletele de tren până la Viena.

Chiar în trenul spre Roma am dat de belea, garnitura a fost oprită multe ore în câmp, din cauza unui atentat pe calea ferată, după cum vom afla. La gară (Stazione di Termini) am ajuns, înfometați, noaptea la 3. Unde să ne găzduim, și încă ieftin? Ne-a abordat un bărbat cu șapcă de portar, nu, nu vine din partea vreunui hotel, ci al unei pensiuni cu prețuri mici. Ne-a călăuzit până acolo, n-aveam decât o sacoșă cu cele trebuincioase pentru câteva zile. La destinație și-a scos șapca și s-a metamorfozat în proprietarul camerelor închiriate din propriul său apartament. Într-adevăr, nu cerea mult, am primit o cameră destul de spațioasă, deși aproape nemobilată și cu paturi uzate.

Am dormit buștean. Dimineața următoare am început să cutreierăm pe jos vestita cetate.

Chiar în primul nostru drum spre centru ne-am oprit întâmplător la Biserica *San Pietro in Vincoli* și, în absența unui ghid turistic, fără să bănuim ce ne așteaptă, am nimerit... față în față cu *Moise*! Era așezat într-un colț, în beznă, ca să fie luminat câteva clipe trebuiau introduse în aparatul de taxat *cento lire*, turiștii de față o făceau cu schimbul, iar noi ne strecuram printre ei.

Am luat la rând siturile arheologice antice, Coloseumul, Forum Romanum, Forul lui Traian; am stat, în mijlocul tineretului gălăgios, pe marginea Fântânii Trevi, neuitând să aruncăm în ea monezile care să ne asigure revenirea în acele locuri; am hoinărit prin preajma palatelor Quirinale și Farnese.

În altă zi am ajuns în Villa Borghese, i-am admirat grădinile, din economie nu i-am vizitat însă galeriile.

Două zile la rând am trecut Tibrul pe Ponte Vittorio Emanuelle II, am ajuns în Piazza San Pietro și la Vatican. Ne-am preumblat prin Bazilica San Pietro. Pe laterală am stat, pe Viale Vaticano, ore în șir pentru a pătrunde în colecțiile de artă papale. Instruiți din timp de Arthur, i-am traversat de la început în galop galeriile, de la Muzeul egipteano-etrusc, ignorând chiar și frescele lui Rafael, spre a ajunge printre primii la capătul drumului, în

Capela Sixtină, supraaglomerată în scurtă vreme. Ne-am întins pe băncile din jur spre a-i admira tavanul, cu frescele din Vechiul Testament comandate de Papa Iulius al II-lea; și am privit prelung *Judecata de Apoi* de pe peretele vestic, pictată pentru Papa Paul al III-lea. Michelangelo a rămas de atunci constanta mea iubire, dintre sculpturi preferându-i târzia și neterminata *Pietà* florentină (ridicându-mi ochii de pe calculator dau de reproducerea înrămată de pe perete) celei timpurii din Domul Sf. Petru, migălos restaurată după avarierea ei de către un vizitator dement.

Ne hrăneam frugal, ne astâmpăram foamea cu kilograme de struguri dulci și ieftini – potrivit cu dictonul maghiar, doar de mine știut, „*lesz még szőlő s lágy kenyér*" („fi-vor încă struguri și pâine proaspătă"), adică o stare de belșug. Ca să nu ne prindă somnul, beam multe ceșcuțe de cafea tare, numai stând în picioare, după ce ne taxaseră pentru a fi luat loc la o masă. La un moment dat, Janina s-a simțit foarte rău, amețită și cu palpitații. Am ignorat motivul, până când a apucat-o greața la mirosul dintr-o cafenea pe lângă care tocmai treceam. Nu s-a mai atins îndelungă vreme de licoarea care, sporindu-i rezistența, o și intoxicase.

Era atât de extenuată de umblatul nesfârșit de-a lungul zilelor caniculare, încât, la un moment dat, s-a așezat pe bordura unui trotuar, refuzând să mă mai urmeze. De atunci, o duceam din timp acasă, adică pe la orele serii, ieșind apoi de unul singur în câte o ultimă plimbare nocturnă.

După șase zile încărcate de impresii, am luat trenul spre Siena și s-a întâmplat ceea ce chiar speram: Arthur cu Hilde se aflau în gară, în așteptarea noastră. Am fost tare mândru că din suma pe care ne-o dăduse de cheltuială i-am putut înapoia o parte cu greu economisită, dar pe Arthur nu l-a impresionat defel cumpătarea probată.

Am mers împreună în Piazza Del Campo, cu Corsa del Palio unde aveau loc anual cursele de cai, întrecerile echipelor în costume medievale. Și, în plimbarea pe lângă colegiile Universității străvechi, m-am abandonat instrumentelor de coarde care intonau piese din repertoriul baroc.

De aici am urcat degrabă spre nord, cu o noapte la Udine și alta într-un han de pe șerpuitoarele cărări de munte austriece.

Ajungând cu bine la Viena, Eva și Liesl ne-au mărturisit că pariaseră câte zile le vom suporta părinții și când ne vom întoarce singuri cu trenul. Dar nu numai „*Paris vaut bine une messe*", ci și Veneția, Florența, Roma. În plus, nici nu fusese atât de greu: falia dintre generația lui A. și H. și a noastră era neînsemnată față de cea dintre ei și fiicele lor.

Călătoria prin Italia a fost cea mai lungă și mai bogată dintre toate ale noastre sau doar ale mele. Nicăieri nu ne-am mai întâlnit cu atâtea capodopere. Nu le-am notat într-un carnețel, de aceea, la tentativele de recapitulare, le vom tot încurca: care pictură ori sculptură, de ce autor și unde le-am întâlnit în cursul peregrinărilor?

I-am rămas lui Arthur definitiv recunoscători, am suportat și hachițele lui Hilde de pe drum: schimbătoarele ei stări umorale, șofatul ei „original", prelegerile politice cu care ne toca mărunt.

Pe cale de a fi total dezamăgită de Partidul Comunist Austriac, ea își punea toată speranța – sub influența fiicelor și prietenilor acestora – în revoltele studențești și mișcările contestatare marginale. Agrea stângismele radicale, de sorginte maoistă. Se entuziasma de *Black Panthers* (integral, *„Black Panther Party for Self Defense*”), întemeiată de revoltații negri, la Oackland, în 1966, iar în 1968 cuprinzând multe orașe nord-americane, în temeiul unui „Program în zece puncte”. Tocmai în vara anului 1969 se întețise urmărirea lor de către J. Edgar Hoover și FBI (Biroul Federal de Investigații), pe care îl conducea de atâtea decenii, organizând după război reprimarea presupuselor „acțiuni anti-americane”. Agențiile de presă informau despre hăituirea polițienească, răpirea și torturarea membrilor organizației *Black Panthers*. Iar Hilde se isteriza, justifica chemarea aripii dure a mișcării la *black power* – în timp ce dârdâia de teamă la vederea fiecărui polițist italian, care ar fi putut s-o sancționeze, pe străduțele înguste și întortocheate, pentru încălcarea prescripțiilor de șofat.

O fricoasă revoluționară, nu „profesionistă”, ci „de cabinet”, Hilda noastră de o șchioapă, mititică, numai piele și os, tare de gură, terorizându-și soțul blând și mult mai experimentat, în bună măsură răspunzătoare pentru derapajul fiicelor ei, crescute în libertate deplină, până la libertinaj.

Găzduit în locuința familiei Nürenberger, asistasem personal, anul anterior, la întoarcerea mezinei Liesl dintr-o escapadă în Maghreb. Era de o delăsare și murdărie greu de imaginat. S-a și lăudat cu faptul că dormise sub podurile orașelor italiene și că șoferul de camion care, de milă, o luase cu el prin Austria nu se putuse dumiri dacă e fată sau băiat. Hilde a îmbăiat-o, Arthur a hrănit-o, fără a rosti vreun reproș la adresa ei. Aceste evadări dintr-o Austrie considerată insuportabil de filistină se vor ține lanț, până în Katmandu, capitala Nepalului, la poalele Himalayei. Din când în când, Arthur va primi o telegramă SOS, să-i trimită urgent bani, nu mai are din ce trăi și nici cum să se întoarcă. Pe urmă situația a luat o întorsătură dramatică – a cărei iminență am intuit-o de timpuriu.

(Chiar în prima mea călătorie în Occident întâlnisem tineri ducând, din revoltă față de mediul lor originar, o asumată existență boemă. Mă aventurasem până în Schwabing, „cartierul artistic” din Münchenul de Nord. Hălăduiau pe acolo adolescenți soioși, dormind pe străzi în hanorace, cu rucsacul sub cap. Propriu-zis nu cerșeau, doar cereau trecătorilor atâția gologani cât să îmbuce ceva. Asta mi-a explicat o tânără, clar dintr-o familie de burghezi, care a intrat cu mine în vorbă. Semăna cu sora mea vitregă Erika. Mi-a cerut fix 50 de pfenigi, o jumătate de marcă. M-a luat drept om cu stare. Am fost într-atât de surprins, încât i i-am dat, din puținul de care dispuneam.)

La rândul ei, Eva a încercat să urmeze o facultate la Frankfurt pe Main; dar curând a întrerupt-o. Atrăgea prin frumusețea ei meridională. S-a măritat, a divorțat, și-a ales diverși *boy-friends*. Ultima oară am întâlnit-o ca vânzătoare într-o librărie de stânga, neînregimentată, pe o străduță în spatele lui Stephansdom – de unde am și cumpărat trilogia lui Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung* (*Principiul Speranță*). Eva și-a pierdut frăgezimea, deși mai înaltă, semăna de-acum frapant cu Hilde.

Aici mi se pare locul cel mai potrivit să povestesc pe scurt viaţa lui Arthur, şi fiindcă multe dintre datele ei le-am aflat în luna călătoriei noastre italiene comune.

Rememorarea ei n-are cum să fie de tot inedită. Am mai inclus-o în volumul *Prejudecăţi şi judecăţi* (2002), ca pe o Addenda la studiul „Evreii şi comunismul".

Am numit-o „Vieţi paralele", fiindcă punea faţă-n faţă două biografii greu încercate, parcurse de Arthur Nürenberger şi de Erdélyi László. Mă concentrez acum asupra lui Arthur; dar în câteva paranteze succinte reiau şi anunţatele, chiar în cartea de faţă, paralelisme cu Laci (în capitolul 16, consacrat revenirii în ţară a soţilor Erdélyi).

Pe teritoriile de limbă germană, numele derivate din denumirea oraşelor – Berlin şi Hamburg, Frankfurt şi Nürnberg – trădează, de regulă, originea lor evreiască. Prin asociere, aş putea identifica astfel şi numele de Erdélyi, „Ardeleanul", deşi obişnuinţa germană nu e aplicată întocmai în maghiară şi română.

În orice caz, tema „evreii şi comunismul", azi constant edulcorată, mistificată, chiar falsificată, îşi găseşte prin Arthur şi Laci ilustraţii inter- şi postbelice, cred, pertinente, deşi numai pentru cei predispuşi să le înţeleagă.

A. era cam de o vârstă cu mama mea. S-a născut într-un *ştetl*, pe undeva între Boemia şi Galiţia, în vecinătatea multor naţionalităţi. De timpuriu a coborât la Viena, unde s-a angajat „băiat la toate", pe lângă meşterii diverselor meserii. Imperiul nominal guvernat de către Franz Joseph şi-a focalizat în capitala austriacă toate înnoirile, dar şi revoltele: cultura, socialismul, sionismul. Cele trei ataşamente l-au atras pe A. în ordine inversă. La începutul anilor '20 a plecat, în cadrul unei grupări sioniste de stânga, în Palestina. Nu i-a plăcut, între altele din cauza tensiunilor permanente dintre arabi şi evrei, „veri primari" după fiii lui Avraam, Ismael şi Isaac. S-a întors în Viena, s-a înrolat în mişcarea muncitorească, a participat la manifestaţii şi greve. A luat de nevastă o creştină, cu care a avut un băiat. Partidul Comunist l-a trimis în misiune la Berlin. Acolo l-a prins ascensiunea naziştilor la putere. A fost arestat, închis, bătut chiar de un gardian-şef în faţa careului deţinuţilor, care i-a şoptit apoi la ureche: — Iartă-mă, tovarăşe, nu se putea altfel... (potrivit cu regulile conspiraţiei). Autorităţile germane l-au trimis înapoi în Austria, grănicerii suspicioşi l-au ţinut închis într-o cocină de porci, până li s-a confirmat telegrafic cetăţenia lui. Dar a urmat *Anschluss*-ul, anexarea Austriei la al Treilea Reich. S-a exilat la Londra, însoţit de mult mai tânăra Hilde, devenită curând cea de-a doua sa nevastă.

(Tot acolo a ajuns şi L., pe alte căi ocolite. El se născuse la Satu Mare, un deceniu înaintea lui A., dar tot ca supus al Imperiului bicefal. A plecat la Budapesta. Ca tânăr social-democrat, a participat la „Republica Sfaturilor" de 133 de zile, nu cu arma în mână, ci pe un post de conţopist. A trebuit totuşi să se refugieze în faţa represaliilor „amiralului" Horthy. Un ţăran l-a trecut contra cost, într-un butoi încăpător, pe partea slovacă a Dunării, între timp trasată ca graniţă între două state. Republica preşedintelui Tomàš Masaryk era primitoare. A devenit redactor la publicaţii de limbă maghiară, succesiv

în Košice, Praga și Bratislava. Aici s-a căsătorit cu o localnică creștină și a avut un fiu. Când Hitler a ocupat Regiunea Sudetă, a proclamat „Protectoratul Boemiei și Moraviei” și a transformat Slovacia într-un stat satelit – nevasta și fiul, ultimul tăinuindu-și jumătatea neariană, au putut să rămână; dar soțul-tată a trebuit să-și ia tălpășița.)

A., deși evreu antifascist, a fost un timp internat, ca cetățean al unui stat ostil, printre alți suspecți de pe Isle of Man, din Marea Irlandeză. (În schimb L., cetățean cehoslovac, a beneficiat nu doar de protecția britanică, dar, din ajutoarele acordate guvernului în exil, condus de Edvard Beneš, a primit și o bursă lunară, care îi permitea să se consacre studiului la biblioteca din British Museum, umplând zeci de caiete cu însemnări de istorie, sociologie și economie. Frecventau cu mama, pe lângă clubul maghiar din Londra, și pe cel german – unde e posibil să se fi încrucișat cu A. și H.)

Până la urmă, A. a fost, la cerere, înrolat în armata britanică și a parcurs Germania de Vest ocupată, ca șofer de camion. Eva s-a născut la Londra, spre sfârșitul războiului; Liesl – de-acum la Viena, unde familia s-a întors și și-a reluat activitatea politică. După ce fusese hamal, mecanic, șofer, dulgher, A. a prestat munci sindicale în uzine. Precum Berlinul, Viena a fost și ea împărțită în patru sectoare, supravegheate de „Comisia aliată pentru Austria” – americană, engleză, franceză, sovietică. Pe urmă a devenit o republică suverană cu statut de neutralitate, primită în ONU, condusă împreună ori alternativ de Partidul Socialist și Partidul Popular. Ponderea și rolul Partidului Comunist erau în continuă scădere, până la a deveni un partid minuscul, total înfeudat sovieticilor – drept care A. și H. îi vor părăsi rândurile. Vor rămâne însă atașați unei stângi informale, radicale și nu numai. Căci H. va traduce, după *Carta 77*, și documentele sindicatului *Solidarność* și alte texte nonconformiste din Polonia sa natală. Totuși, nu-l vor agrea pe cancelarul Bruno Kreisky. (Primul cancelar cu un părinte evreu, fost refugiat în Suedia, care își va înscrie numele în istoria postbelică alături de cele ale socialiștilor Willy Brandt și Olof Palme.) A. nu-mi va elucida împrejurările în care îi murise fiul din prima căsătorie; voi afla doar că îi vizita din când în când pe văduva acestuia și pe copil, nepotul său, ca să-i ajute material, neinvitându-i însă acasă la el, din cauza geloziei lui Hilde.

(Am relatat pe larg cum s-au întors L. și mama mea în România; cum au fost ziariști la Cluj, el – profesor universitar de istorie la Universitatea „Bolyai”; cum au fost eliminați din locurile de muncă și excluși din partid; cum fiul slovac i-a vizitat o dată, împreună cu familia sa, întâlnirea lor reprezentând un total eșec din ambele părți; cum a fost angajat la ziarul *Előre* și supus unor cedări, în articolele de politică externă, înfierând „clica Tito” și „imperialismul american”. În România democrat-populară pățeai lucruri mai rele decât în Austria neutră; deși nu neapărat cele mai rele, cum li s-a întâmplat în Ungaria unor foști prieteni ai mamei, refugiați în război la Londra.)

Voi mai avea prilejul să fiu în preajma dragului A. Era din ce în ce mai distrus de neputința de a o elibera pe Liesl din patima drogului. Voi ajunge să evoc și ultima noastră întâlnire, în preajma morții sale, de cancer, în 1982.

(L. a murit de o tumoare canceroasă la plămâni; dar, în creşterea ei spre inimă – fericirea nefericirii! –, i-a provocat un infarct. Era în iulie 1965, un an înainte de prima mea întâlnire cu A. Vienezii o vor cunoaşte doar pe mama mea, rememorând în trei posibilele lor intersectări londoneze.)

Două vieţi asemănătoare. Un deceniu de vârstă în plus sau în minus nu schimbă substanţa parcursurilor.

Doi evrei, care au crezut că îşi vor putea compensa necredinţa prin ataşament politic. Ambii erau răsăriteni, dacă am în vedere originea denumirii de Österreich din „Ostarrichi": „Imperiul [germanic] de Răsărit".

La începutul studiului, pe care l-am rezumat aici extrem de condensat, pentru a reduce la minimum repetiţiile, i-am comparat cu Don Quijote şi Sancho Panza. Lunganul vârstnic gonea după himere, ca şi îndesatul cu simţ practic, totuşi mereu angrenat şi el în fantasmagorii.

Doi atei ilustrând Ecclesiastul, „deşertăciunea deşertăciunilor" şi „vânarea de vânt": „Toate lucrurile se zbuciumă mai mult decât poate omul să spună..." (1:8).

Şi totuşi, idealiştii înfrânţi din generaţia părinţilor noştri, care au tot sperat şi au căutat să nu le facă rău semenilor lor, merită să fie, din când în când, pomeniţi pentru lupta lor cu morile de vânt.

## 80

În februarie 1970 s-a decis înfiinţarea, distinct de Academia Română, a unei academii „mici", profilată ideologic: *Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice*.

Institutele şi facultăţile cu specific social-istoric au organizat reuniuni pentru desemnarea delegaţilor la şedinţa inaugurală a AŞSP. Facultatea de Filosofie s-a numărat printre ele. Nu am fost inclus pe nici o listă, nici măcar a invitaţilor. Ulterior am fost totuşi rugat să particip la Adunarea generală de constituire, din 19-20 februarie. Aceasta s-a ţinut în marea sală de şedinţe din clădirea aflată în spatele CC al PCR.

În prima zi au avut loc discuţii, conduse de Miron Constantinescu. În a doua zi – alegerea de „membrii titulari" şi „membri corespondenţi", a preşedintelui şi vicepreşedinţilor. În final, Pavel Apostol a dat citire scrisorii către Nicolae Ceauşescu, adresându-se şefului de stat să accepte funcţia de Preşedinte de onoare al Academiei (propunere urmată de „aplauze furtunoase").

Mare mi-a fost mirarea când, după prezentarea statutului şi după discuţii, mi-am auzit numele printre membrii propuşi, apoi aleşi prin vot deschis, cu ridicare de mâini. Am aflat pe urmă cum fusesem inclus pe listă: cu o seară înaintea deschiderii, când au fost definitivate la CC recomandările, decanul facultăţii, profesorul de logică Ion Didilescu, m-a adus şi pe mine în discuţie; Paul Niculescu-Mizil, care lua deciziile, a fost de acord cu alegerea mea, dar numai ca „membru corespondent". (Ţine de spiritul vremii că însuşi profesorul Didilescu lipsea din ambele liste.)

Au fost aleşi 125 de titulari şi 93 de corespondenţi.

Componența Academiei merită să fie, selectiv, rememorată.

Erau, desigur, prezenți un număr de conducători de partid cu veleități științifice; șefi de instituții; oameni de vază din sfera ideologiei și propagandei.

N-au fost însă ocolite personalități științifice recunoscute, precum Nicolae Bagdasar, Petre Constantinescu-Iași, Șerban Cioculescu, Emil Condurachi, Constantin Ciopraga, Alexandru Dima, Constantin C. Giurescu, Athanase Joja, Costin Murgescu, Andrei Oțetea, Ștefan Pascu, Dionisie Pippidi, David Prodan, Dumitru D. Roșca, Liviu Rusu, Henri H. Stahl, Vladimir Streinu, Sigismund Toduță, Zeno Vancea (titulari); sau Petre Botezatu, Matei Călinescu, Virgil Cândea, Dan Hăulică, Dumitru Micu, Iulian Văcărel, Mircea Zaciu (corespondenți).

Erau incluși, se înțelege, reprezentanți ai minorităților naționale, cu precădere maghiari și câțiva germani.

De la Facultatea de Filosofie au fost aleși profesorii Ion Banu, Tudor Bugnariu, C. Ionescu-Gulian, Constantin Nicuță, Alexandru Roșca, Henri H. Stahl, Stanciu Stoian, Henri Wald, Gheorghe Zapan (titulari) și Niculae Bellu, Gheorghe Crețoiu, Gheorghe Enescu, Ștefan Georgescu, Ion Ianoși, Vasile Nichita, Traian Pop, Radu Florian, Ovidiu Trăsnea (corespondenți); adică reprezentanți ai tuturor disciplinelor: materialism dialectic și istoric, istorie a filosofiei, socialism științific, economie politică, logică, sociologie, psihologie, pedagogie, etică și estetică.

Miron Constantinescu a devenit primul președinte executiv al AȘSP (până în decembrie 1972); îi vor urma Mihnea Gheorghiu, Dumitru Ghișe, Constantin Vlad (îmi scapă exact în ce ordine). Zoe Dumitrescu-Bușulenga era vicepreședinte răspunzător pentru *umaniora*. Ion Frunzetti conducea Secția de teoria și istoria artei și literaturii; Dumitru Ghișe – Secția de filosofie.

În curând am cerut să fiu mutat de la Filosofie la Arte și Literatură. În ambele cunoșteam pe mulți, dar mi se părea că, printre scriitori și artiști, mă voi afla pe un teren mai profesional, mai puțin supus presiunilor ideologice.

AȘSP părea la început să cumuleze multe atribuții din domeniile respective. Avea, în sediul din Strada Onești, un aparat administrativ cu mulți angajați, condus de un secretar general. El era veriga principală de legătură cu Direcția și Secția de Propagandă ale CC, cele care aprobau sau zădărniceau orice acțiune propusă. În scurtă vreme s-a dovedit că AȘSP nu era decât o altă formă instituțională fără fond, lipsită de inițiative proprii. În cei 20 de ani de existență, plenul membrilor va mai fi convocat o singură dată. Dar nu vor avea loc alte alegeri de titulari și corespondenți. Tot ce se va admite vor fi reuniuni restrânse, cu unii membri ai aceleiași secții, pentru planuri de lucru sau proiecte de acțiuni circumscrise. În schimb, instituția aproba, cu avizul CC, plecările oficiale ale membrilor ei la congrese și consfătuiri din străinătate.

Miron Constantinescu nu bănuia această întorsătură ce va surveni peste scurtă vreme. Se încredea în bunăvoința celui proclamat și aclamat ca „Președinte de onoare". Această măsură de precauție nu va contrabalansa însă ranchiuna cuplului prezidențial față de chiar știința pe care o patronau, îndeobște față de oamenii de știință, indiferent dacă autentici ori declarați ca atare. Va intra

în acţiune ştiutul complex de inferioritate a celor instalaţi în vârf şi închipuindu-se, prin aglomerare de funcţii şi titluri, competenţi în toate!

După principiul „mătura nouă mătură bine", preşedintele executiv s-a grăbit să se afirme de îndată. Printre primele acţiuni pe care le-a întreprins s-a numărat organizarea unei sesiuni de comunicări, de „valorificare critică" a operei lui Lucian Blaga. M-a chemat în biroul său şi mi-a propus să particip la dezbateri. Mi-am dat imediat seama că dorea să continue delimitarea de idealismul filosofului. Nu-şi abandona fixaţiile, cu toate că înţelegea schimbarea în curs a atitudinii oficiale faţă de moştenirea poetului-filosof, începută prin ediţii şi exegeze. (În anii '60 târzii au apărut mai multe culegeri ale sale de versuri, ca şi *Hronicul şi cîntecul vîrstelor*, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, *Zări şi etape*, *Experimentul şi spiritul matematic*. Multe au fost editate prin strădania lui G. Ivaşcu. Prefeţe la ele au mai scris I. Rău, D. Ghişe, M. Tomuş, Călina Mare; iar eseuri de interpretare, mai mult sau mai puţin comprehensive, Ov.S. Crohmălniceanu, I. Negoiţescu, D. Micu, N. Balotă.)

Eram decis să nu mă conformez sugestiei, ci să prezint estetica blagiană în termenii ei, autentic, cu deosebire prin *Artă şi valoare*, ultima parte din *Trilogia valorilor*. Aşa am şi procedat în intervenţia mea din Aula Academiei „mari", unde s-a desfăşurat sesiunea ştiinţifică. În ce fel am conceput-o se vede atât din numărul consacrat dezbaterii în revista *Contemporanul* (12 iunie 1970), cât şi din textul meu, intitulat chiar „Artă şi valoare", inclus în volumul de studii pe care aveam să-l public anul următor, *Dialectica şi estetica* (pp. 179-188).

După cum spuneam, pe Miron Constantinescu l-am cunoscut la Mogoşoaia, după care mi-a aprobat prima ieşire în Occident. Acum, în noua sa funcţie, îl întâlneam a doua oară.

Poate nu e superfluu să-i rememorez viaţa, plină de avataruri.

S-a născut la Chişinău, în 13 decembrie 1917. A fost membru PCR din 1936. Pentru activitate comunistă ilegală a fost arestat în 1941, condamnat la zece ani de detenţie, eliberat în 1944. A condus *Scînteia* legală. A avansat rapid în ierarhia superioară de partid, membru în CC, Biroul Politic, Secretariat. A fost demis din toate funcţiile şi exclus din partid în 1957.

Marginalizat politic, a lucrat ca profesor la Liceul „Aurel Vlaicu". (Supraveghind practica pedagogică a studenţilor, Janina l-a întâlnit acolo. În cancelarie stătea retras, închis în sine. Cadrele didactice îl ocoleau, se temeau de el în continuare.)

Ceauşescu l-a reabilitat: îi graţia cu plăcere pe cei maziliţi de către Gheorghiu-Dej. I-a încredinţat diverse posturi: adjunct şi ministru al Învăţământului, rector al Academiei „Ştefan Gheorghiu", vicepreşedinte al Consiliului de Stat, preşedinte al Marii Adunări Naţionale (spre finalul vieţii); membru în Secretariatul CC (în paralel cu ultimele două funcţii).

Prin cumul era profesor la Catedra de sociologie a Facultăţii de Filosofie (între anii universitari 1966-1967 şi 1973-1974). Şi-a publicat notele de curs, sub titlul *Introducere în sociologie* (1972).

Doctorul Caffé ne-a relatat câte ceva din viaţa privată a familiei. Sulamita, soţia lui, le impunea alor săi un stil auster, spartan (ceea ce nu excludea, în

alte planuri, luxul). Pe un fiu operat de apendicită, în răspăr cu sfatul medicilor, l-a adus înainte de vreme acasă de la Elias, convinsă că ea îl va îngriji mai bine. Au urmat grozăviile, înlănțuite ca într-o tragedie antică. Fiul cel mai iubit, se pare că foarte dotat, a murit la o partidă de schi, într-o vacanță din Valea Prahovei (s-a acreditat și ipoteza că ar fi fost împins cu bună știință, pentru a se accidenta mortal). Tatăl i-a săpat *manu propria* locul de veci în mijlocul naturii. Fiica Ileana, într-un acces de schizofrenie, și-a ucis mama, cu un fier de călcat, un cuțit, un satâr – variantele difereau. Au internat-o în ospiciile de la Gătaia (județul Timiș) și Voila (județul Prahova). Acolo va picta, „arta psihopatologică" fiind recomandată bolnavilor psihici. Va muri într-un accident de tren.

Pierzându-și un fiu și soția, M.C. și-a impus o disciplină de fier: nu se exterioriza, nu aducea niciodată vorba de familie, își ținea pierderile sub pecetea tainei. (Îi va supraviețui un alt fiu, Radu, inginer geolog, și nepotul, Miron Horia. Despre alți descendenți nu am cunoștință.)

Am încă o amintire personală. La deschiderea ultimului său an universitar, profesorul ne-a vorbit, în Aula Universității, despre moartea lui Salvador Allende, pe 11 septembrie 1973, în lovitura de stat pusă la cale de generalul Augusto Pinochet. Tuna și fulgera împotriva puciștilor, elogia memoria fostului președinte. În consecvența sa naivă nu prevedea că, spre deosebire de celelalte țări socialiste europene, România va decide să păstreze intacte relațiile diplomatice și economice cu Republica Chile, pasămite tocmai pentru a menține acest canal de legătură cu Europa de Est. Dar, în fond, pe Ceaușescu nu-l deranjau Pinochet, Bokassa ori Pol Pot, dacă îi serveau interesele.

Miron Constantinescu a decedat pe 18 iulie 1974, înainte de a fi împlinit 57 de ani.

Măcar în final a dat cu tifla cutumelor obligatorii pentru conducătorii de partid. Deși președinte MAN și secretar CC, a lăsat cu limbă de moarte să nu fie înmormântat în „Mausoleul Eroilor", ci în poiana din Timișul de Sus: nu dorea să se odihnească în vecinătatea foștilor săi tovarăși – inclusiv a celui care-l umilise –, ci a fiului său.

## 81

*1971* a adus cu sine o vară fierbinte – în toate privințele.

Ne-am revanșat pentru excursia italiană, invitându-i pe Arthur și Hilde să ne viziteze.

I-am așteptat la Cluj. Le-am dat întâlnire în centru, la monumentul regelui Matia/Mátyás/Matei, reeditare a revederii de la Siena. Au sosit la ora convenită. Ne-am dus la mama, care le-a pus la dispoziție singura ei cameră spațioasă, noi doi improvizându-ne culcușul în bucătărie. A urmat o lungă și minuțioasă recapitulare a existenței lor londoneze paralele.

Discuțiile, prelungite până noaptea târziu, le-am purtat în germană, limbă însușită de mama din copilărie, în mediul familial, păstrată intactă până la sfârșit, estompându-i-se însă treptat engleza, învățată imperfect în emigrație, doar ca limbă de comunicare.

(Era o ființă „unilingvă”, îndrăgostită de maghiara ei nativă, pe care o mânuia la perfecție. Gândea, după propria-i mărturisire, numai în ungurește, deși făcea traduceri din germană și engleză. Româna n-a reușit să și-o însușească decât minimal, ca să nu se piardă de tot în fața unui funcționar ori vânzător care nu știa alt grai. Cu nora conversa nemțește, cu nepoata – englezește. Cum am mai spus, când se întâmpla să fie în București și ieșeam toți patru, ne adresam unul altuia, încrucișat, în patru limbi.)

Ne-am îmbarcat în mașina lor hodorogită; conducea pasămite Hilde, dar manevrele i le dicta în continuare Arthur, eu cunoșteam această stranie diviziune a muncii, care pe mama o amuza copios. Am traversat trecătoarea cea mai nordică spre Bucovina, neîntreținută, cu porțiuni de drum complet deteriorate, în care era cât pe-aci să ne împotmolim. Am fost răsplătiți însă cu mănăstirile sucevene, pe care numai eu le mai văzusem o dată. Arthur savura nesățios vechile edificii bisericești și frescele lor exterioare.

Janina ne aștepta la București. Am rămas câteva zile cu „nürenbergerii” la noi, iar mama la o amică. Prietenii noștri i-au cunoscut pe socrii mei, s-au plăcut, deși au comunicat greu, franceza bucureștenilor nu era la îndemâna vizitatorilor. Am hoinărit prin oraș, l-am redescoperit prin ochii cunoscătorilor atâtor splendori occidentale, care totuși nu conteneau să-l laude: își păstraseră candoarea privirii, se entuziasmau până și de lucruri pe care localnicii nu le remarcau defel. (În drum spre Capitală, Arthur se tot minunase de cum au fost smulse, manual, buruienile de pe marginea șoselelor: — Aveți, desigur, mână de lucru mult mai ieftină ca noi, totuși, e lăudabil că reușiți să întrețineți drumurile principale. Optimistul incurabil uitase de trecerea aventuroasă din Ardeal în Bucovina.)

Mama a hotărât să mai stea în București. Janina și cu mine i-am dus pe Arthur și Hilde în Deltă, pe care țineau s-o vadă mai mult decât litoralul.

În prealabil contactasem un recent absolvent al facultății, deocamdată fără să-și fi susținut licența (cu o diplomă despre Eugen Ionescu dramaturg, în care se împotmolise) și care a găsit un post de funcționar la Tulcea. Purtând numele fostului meu adjunct de secție, fără legături de rudenie, îl apelam numai Roșianu, fără prenumele Ilie. Ne promisese solemn că ne va aștepta cu casa-masa aranjate, demne de niște oaspeți străini.

Pe drum, Arthur ne amuza cu anecdotele lui tipic *k. und k.*, cu care ne obișnuise din întrevederea precedentă. Îl imita excelent pe fratele său, nord-american naturalizat, revenit la Viena cu un grup de turiști, și, în timp ce se plimbau în doi, îl exaspera cu aceeași obsesivă întrebare: — „La voi” așa un câine – cât costă? Dar această fațadă – cât costă? Dar Stephansdom – cât costă? Fratele le-a adus în vizită pe o doamnă din grup, care însă în două ore se metamorfozase, sub ochii lor, dintr-o amazoană înfloritoare într-o băbătie

decrepită: drogul îngurgitat își pierduse treptat efectul de înviorare. (Încă nu știa, săracul Arthur, că se amuză de funie în casa spânzuratului.)

Într-adevăr, Roșianu ne-a întâmpinat prompt, dar, într-un amestec de bonomie și iresponsabilitate, ne-a oferit un început de sejur aiuritor. Ne-a îmbarcat într-o lotcă, ne-a trecut din oraș pe o insuliță spre malul opus al Dunării, ne-a prezentat cocioaba pe care o locuia când și când, după ce a exclamat voios: — Iar acum să pregătim masa. Și-a suflecat pantalonii, a intrat în apă cu o undiță, poftindu-ne și pe noi să-i urmăm exemplul. Am rămas fără glas. Până a prins câțiva pești, pe care i-a fript pe cărbuni, s-a făcut după-amiază târziu. Peștele era însă gustos și până la urmă și jocul de-a Robinson. — Și acum unde vom înnopta? — Nici o problemă: doi la mine, doi la vecina ucraineancă. Asta n-a mai fost amuzant. Am dormit mizerabil, și noi, și musafirii noștri, improvizându-ne culcușurile.

Dimineața următoare l-am somat pe Roșianu să ne ducă înapoi în oraș, la un hotel. S-a conformat; și, în fine, ne-am instalat în două cămăruțe, apa curgea din când în când la baie, era de culoare ruginie, plină de murdării, nici gând să te poți spăla, paturile erau desfundate, restaurantul de la parter era un birt nenorocit, unde localnicii consumau numai băuturi spirtoase. Dar, oricum, ne simțeam ca oamenii.

Hilde și Arthur își vor reaminti cu haz, în toate detaliile, aventura primei zile și nopți din Tulcea; trăiseră doar situații mult mai grave în viață, dar nu întâlniseră încă un personaj de pe altă lume ca Roșianu. Numai mie îmi crăpa obrazul de rușine de cât de prostește mă încrezusem în promisiunile lui. M-am reabilitat ducându-mi oaspeții prin Deltă cu o barcă vâslită de un lipovean bătrân. Am trecut apoi în Mamaia, unde au optat, în loc de hotel, pentru tabăra de corturi amenajată la marginea stațiunii: economi din fire, nu voiau să ne împovăreze bănește.

Opresc aici relatarea excursiei noastre în comun, ca să inserez întorsătura politică survenită în chiar dimineața sosirii noastre. Era 7 iulie, la Tulcea cumpărasem un ziar și, în timpul traversării fluviului, tălmăceam în nemțește bulversarea ideologică produsă de Ceaușescu. Îi urmărisem antecedentele din prima jumătate a anului, fără a prevedea deznodământul lor halucinant. Îmi reținuse atenția întâlnirea șefului statului cu oamenii de artă și cultură (10 februarie). Au participat la ea reprezentanți ai uniunilor de scriitori, compozitori, artiști plastici și din conducerea Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă. Titus Popovici l-a atacat pe Nicolae Breban pentru romanul *Animale bolnave*, care repurtase un mare succes de public la apariție (1968), beneficiind în curând (1969) de o a doua ediție. T.P. devenise tocmai în 1969, din supleant, membru titular al CC al PCR și voia neapărat să-l demonetizeze pe N.B., la rândul lui inclus printre supleanți (deși membru de partid numai din 1967), pe deasupra numit, în 1970, și redactor-șef la *România literară*. Urmase, în același spirit, cuvântarea conducătorului suprem la Conferința Uniunii Arhitecților (4 aprilie). În iunie, Ceaușescu a întreprins un turneu de vizite succesive în Asia: RP Chineză, RPD Coreeană, RD Vietnam, RP Mongolă. Încântat de „revoluția culturală” inițiată de Mao Tzedun și de transplantul ei și mai restrictiv pus

în aplicare, prin doctrina *ciuce*, de către Kim Ir Sen – N.C. a prezentat Comitetului Executiv al CC, în 6 iulie, faimoasele *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politice-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii*, cunoscute de atunci printr-o denumire prescurtată: „Tezele din iulie”. Acest text, aprobat în unanimitate de Comitetul Executiv, era cel pe care îl prezentasem vienezilor, în barca manevrată de „gazda” noastră Roșianu. „Tezele” cuprindeau, între o introducere și o încheiere, 17 puncte. Întrucât toată lumea, din fericire, le-a uitat, citez măcar două dintre ele.

> 9: Se va asigura orientarea politică fermă în special a publicațiilor cultural-artistice în direcția promovării artei și literaturii socialiste militante și combaterii tendințelor de rupere a creației de realitățile noastre sociale, de publicul larg al oamenilor muncii. Prin forme și stiluri variate de expresie, arta trebuie să servească poporul, patria, societatea socialistă.

Trebuie efectuat un control mai riguros al activității editoriale

> 11: ...pentru evitarea publicării unor lucrări literare care nu răspund cerințelor activității politice-educative a partidului nostru, a cărților care promovează idei și concepții dăunătoare intereselor construcției socialiste.

N.C. și-a reafirmat pe larg indicațiile în 9 iulie, într-o *Expunere la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative*. Am parcurs-o de-acum la Mamaia. De astă dată citez câteva pasaje referitoare la învățământul filosofic (în grafia originară, cu *z*):

> Doar societatea noastră n-are decât o singură filozofie! Va trebui să facem astfel încât să avem o singură facultate și o singură filozofie, iar facultatea de filozofie – oriunde se va găsi ea, probabil tot în cadrul Universității – să lucreze nemijlocit sub conducerea Comitetului Central, în strânsă legătură cu Academia de științe sociale și politice. [...] De asemenea, trebuie să punem pe altă bază recrutarea studenților pentru filozofie. Aceasta nu este o meserie de specialitate, ci o activitate prin excelență ideologică și acolo trebuie să meargă numai oameni recrutați prin partid, numai oameni care vor deveni activiști de partid.

O avalanșă de imperative categorice: „trebuie” și „nu trebuie”. Erau periclitate ambele mele domenii de activitate, didactică și publicistică. Vienezii n-aveau cum să fi sesizat, în traducerea mea, primitivismul exprimării repetitive; și, mușcați de-a binelea de stângisme occidentale, nici nu realizau posibilele repercusiuni dezastruoase ale noii linii ideologice.

Le-au înțeles alții, dintre activiști și scriitori.

La Plenara CC din 10-11 februarie, Ion Iliescu fusese ales secretar al CC pentru Propagandă – înlocuit, ca prim-secretar al CC al UTC și ministru pentru problemele tineretului, cu Marțian Dan. În avionul de întoarcere din periplul asiatic, Iliescu formulase obiecții față de proiectul de „revoluție culturală” ceaușist; drept care în 15 iulie a fost demis din funcțiile deținute timp

de aproape șase luni (membru supleant în Comitetul Executiv și secretar al CC) și, la cerere, transferat în județeana Timiș, ca secretar cu propaganda, sub conducerea primului secretar Mihai Telescu.

(Dan – acesta îi era de fapt numele de familie – îl va nemulțumi și el pe N.C., care îl va elimina în 1972 din fruntea organizațiilor de tineret. Va fi atât de prost văzut, încât îl vor bloca în postul de lector la Catedra de socialism științific din facultatea noastră și nu îi vor permite călătorii în străinătate, nici măcar până în Bulgaria. După decembrie 1989, în schimb, se va afirma ca un colaborator apropiat al lui Iliescu. Eliminat pentru mediocritate din eșalonul de sus, va muri subit în 2002, la Lisabona, ca ambasador al României.)

Dintre scriitori, Nicolae Breban, aflat tocmai la Paris, a recurs la un gest spectaculos, împotrivindu-se public „Tezelor din iulie" și anunțându-și demisia din fruntea *României literare*. Protestul i-l va consemna ziarul *Le Monde*. Ca urmare, va fi eliminat din CC și din Biroul Uniunii Scriitorilor (chiar prin votul confraților).

Zilele petrecute în corturile din Mamaia le-au plăcut oaspeților noștri. După care ne-am întors la București. Au mai stat câteva zile la noi. Ne-am îmbarcat în mașină, din nou în formația inițială. Am petrecut o noapte la Pitești, Arthur și Hilde au lăudat noul centru al orașului. Mama s-a întors cu trenul la Cluj. Eu i-am întovărășit până la Arad unde, după încă o noapte de odihnă, ne-am luat rămas-bun.

În lunile care au urmat s-au înmulțit cârtelile la adresa „Tezelor din iulie", mai ales din partea unor scriitori de vază. N.C. trebuie să fi simțit că mersese prea departe în tentativa de a „coreeaniza" cultura română. Nemulțumirea intelectualilor a cutezat poate să i-o aducă la cunoștință Dumitru Popescu, zis „Dumnezeu", în calitatea lui de proaspăt secretar CC, însărcinat și cu conducerea Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, instituție transformată în organism de partid și de stat. Presupunerea nu e de tot fantezistă în situația în care D.P. i se afla în preajmă ca scrib ce-i redacta și pieptăna discursurile.

Oricare ar fi fost motivul, Ceaușescu a inaugurat Plenara CC din 3-5 noiembrie 1971 cu *Expunerea cu privire la Programul PCR pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educației socialiste a maselor, pentru așezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii și echității socialiste*. Iar acest titlu lung în îndrăgitul limbaj de lemn, un soi de rezumat al indicațiilor ce aveau să urmeze, disimula o anumită „înmuiere" a extremei radicalități din 6 și 9 iulie, mutând întru câtva accentele de pe ceea ce „*nu* trebuie" pe ceea ce „trebuie" să se facă. Desigur, „îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educației socialiste a maselor" menținea neostalinismul raportării la cultură, dar fără să copieze chiar toate excesele maoiste și kimirseniste. Și, dacă pentru neideologi textul părea să continue întocmai ultradogmatismul din vară, cei care „trebuiau" să-i pună prescripțiile în practică deslușeau, printre rânduri, o undă mai puțin glacială.

Prin prisma literaturii ruse, atât de apropiate sufletului meu, aş fi putut invoca „o rază de lumină în împărăţia întunericului” (*Luci sveta v tiomnom ţarstve*, după cum îşi intitulase Nikolai Dobroliubov studiul despre dramaturgul Aleksandr Ostrovski) sau îndepărtarea, măcar de ochii lumii, de formula „vă distrug, vă strivesc” („*razoriu, razgromliu*”, exclamaţia atribuită de Saltîkov-Şcedrin unui imaginar conducător local).

În orice caz, *tsunami*-ul cultural s-a mai potolit. Nu a mai fost înfăptuită intenţia de a desfiinţa Facultatea de Filosofie prin vărsarea ei în Academia „Ştefan Gheorghiu”, menită, potrivit acelui proiect, să acapareze tot învăţământul filosofic superior, subordonându-l formării de activişti politici.

În următorii ani ’70 atmosfera a devenit, în Universitate şi Uniunea Scriitorilor, la revistele şi editurile literare, aproape respirabilă.

## 82

*1972* a fost un an bogat în evenimente culturale publice, dar şi personale.

A. După ce luaseră fiinţă Asociaţiile de scriitori din Braşov, Timişoara, Cluj, Iaşi, Craiova, Sibiu, Tg. Mureş (în aprilie şi mai 1969), s-a trecut şi la reunirea Secţiilor scriitoriceşti din Capitală. Peste 500 de membri titulari ai US au înfiinţat, prin vot, Asociaţia scriitorilor din Bucureşti (3 martie 1972). Primul Comitet de conducere şi-a ales ca secretar pe George Macovescu, iar ca adjuncţi – pe Constantin Chiriţă, Fănuş Neagu şi Domokos Géza.

A urmat reorganizarea secţiilor componente. Fiecare şi-a ales, prin vot secret, biroul, care apoi şi-a desemnat, fie în temeiul celor mai multe voturi primite, fie prin consens, secretarul secţiei.

Biroul Secţiei de critică şi istorie literară i-a cuprins pe Matei Călinescu, Şerban Cioculescu, Ion Ianoşi, Aurel Martin şi Al. Paleologu. Cei patru m-au desemnat pe mine ca secretar.

A urmat Conferinţa naţională a scriitorilor (22-24 mai 1972). Raportul conducerii US l-a prezentat Zaharia Stancu. În încheierea lucrărilor a vorbit Nicolae Ceauşescu. A citat din Eminescu, *Mioriţa*, George Călinescu, George Coşbuc. (Cei care îi alcătuiseră cuvântarea – în primul rând, de bună seamă, Dumitru Popescu – ţineau să-i ateste competenţa în privinţa literaturii naţionale.) Conferinţa a ales preşedintele de onoare (Victor Eftimiu) şi preşedintele activ (Zaharia Stancu), vicepreşedinţii (Laurenţiu Fulga, George Macovescu, Marin Preda, Sütő András, Virgil Teodorescu), secretarul general (Constantin Chiriţă) şi secretarii (Ion Hobana, Szász János). Consiliul de conducere avea 91 de membri. Biroul era compus din preşedinţi, vicepreşedinţi, secretari, plus alţi 18 membri, în total 28. Dacă la această Conferinţă şi la cele care vor mai urma (1977 şi 1981), consiliul a rezultat din votul secret al scriitorilor-delegaţi (deşi vor circula zvonuri despre falsuri comise în numărarea buletinelor de vot), conducerea restrânsă din vârful US a fost selectată şi impusă în tot mai

mare măsură de către forurile superioare de partid. Ingerința privea îndeosebi nucleul executiv al biroului: pe președinte, vicepreședinți și secretari.

Selectez, dintre membrii biroului și consiliului, pe criticii și istoricii literari:

- în birou: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Matei Călinescu, Ov.S. Crohmălniceanu, Aurel Martin, Romul Munteanu;
- în consiliu (pe lângă cei anterior numiți): Nicolae Balotă, Șerban Cioculescu, Dan Hăulică, Ion Ianoși, Edgar Papu, Mircea Zaciu.

Am ajuns, astfel, secretar al Secției de critică și istorie literară și membru în Consiliul US. Trei legislaturi voi îndeplini ambele funcții – mereu, prin voia confraților. În prima calitate voi reprezenta secția la reuniunile conducerii Asociației bucureștene; în cea de a doua, voi participa la ședințele consiliului. La marea masă dreptunghiulară din Sala Oglinzilor mă voi așeza, de cele mai multe ori, în același loc: de la intrare pe dreapta, aproape de capăt, între Doinaș și Crohmălniceanu, mai apropiați de prezidiu, și Domokos Géza. Pe cei mai mulți critici, grupați, îi aveam în față, de cealaltă parte a mesei.

Spre deosebire de comitetul Asociației, unde interveneam când și când în discuții, în consiliu doar îi urmăream pe vorbitorii *en titre* ai reuniunilor, mereu cam aceiași. Votam în rând cu „liberalii", a căror majoritate – tăcută ori vocală – supraveghetorii nu vor reuși niciodată s-o contracareze nici prin numărul, nici prin prestația celor fideli lor.

Principala mea activitate în US, de acum și pe viitor, privea secția, reuniunile ei plenare ori, mai des, la nivelul Biroului de Secție. Biroul va urmări activitatea revistelor și editurilor. Vom încerca să contribuim la soluționarea doleanțelor membrilor, critici și istorici literari, fie publicistice, fie materiale (pensii, drepturi de autor, situații locative). Prerogativele noastre vor fi însă din ce în ce mai limitate, ca și ale conducerii breslei, în condiții tot mai strâmtorate. (Spațiile de manevră din anii '70 vor fi drastic restrânse pe parcursul anilor '80.)

B. După cum am spus, la Uppsala delegația română a propus ca următorul Congres Internațional de Estetică, al VII-lea, să se țină la București. Propunerea a fost reținută. Consfințirea ei a avut loc la reuniunea Comitetului Internațional din Darmstadt (noiembrie 1969). Comitetul a acceptat demisia lui Étienne Souriau, pe care l-a desemnat președinte de onoare, iar în locul lui, l-a ales ca președinte activ pe istoricul artei din Basel, profesorul Joseph Gantner. Totodată, l-a inclus în comitet, ca membru corespondent, pe Marcel Breazu, gazda viitoarei reuniuni.

De atunci au început preparativele de întâmpinare a Congresului, printre altele la Facultatea de Filosofie. Catedra noastră, de etică și estetică, a fost suplimentată de la 7 la 10 persoane, nou-veniții făcând parte dintr-un „Centru de estetică" recent înființat, cu atribuții de cercetare. Astfel, prin concurs, ni s-au alăturat N. Tertulian, în grad de lector, Cezar Radu și Lucian Dragomirescu, încadrați ca asistenți.

(Tertulian venea din redacția *Vieții românești*. Dragomirescu fusese asistent la Institutul de Arte Plastice. Radu, pe care Janina îl cunoscuse încă din vremea UAER, trecuse prin excluderi și marginalizări, fiind născut în Basarabia

şi declarat fiu de chiabur; îşi câştigase un timp existenţa ca zugrav; ne oferise nişte cărţi, sub pretextul cumpărării lor am putut să-l sprijinim financiar; la reconsiderarea atitudinii oficiale faţă de basarabeni, i s-a propus să fie lector de filosofie la Politehnică, dar a preferat oferta pe care i-am făcut-o, accea de a deveni asistent la Centrul de estetică.)

Perspectiva de a ţine o reuniune ştiinţifică de prestigiu la Bucureşti a stârnit atât de mult oficialităţile, încât au introdus în statul de funcţii din catedra noastră încă zece (!) posturi vacante (1971). Dar, în afara angajării a doi eticieni (Marilena Moraru, asistent titular, şi Vasile Morar, asistent stagiar), cele cinci posturi vacante păstrate (1972) nu au fost niciodată ocupate: după Congres, esteticieni au rămas în catedră aceiaşi patru cu norme de predare şi trei cu norme de cercetare (până să li se fi oferit şi acestora din urmă unele cursuri ori seminare).

Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a numit un „Comitet naţional român de organizare” a Congresului. Avea 29 de membri şi un birou restrâns, format din: Al. Philippide – preşedinte; Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Marcel Breazu, Eugen Speranţia (decedat în cursul pregătirilor) – vicepreşedinţi; Ion Pascadi – secretar executiv; Ion Ianoşi, Ov.S. Crohmălniceanu – secretari. Philippide a declinat orice participare, pretextând că nu e estetician. El nu şi-a făcut apariţia nici la vreo întâlnire preliminară, nici la Congres, absentând până şi la deschiderea lui. Practic, din partea AŞSP toate indicaţiile ni le-a transmis Dumitrescu-Buşulenga, iar grosul muncii şi l-a asumat Pascadi. Am fost ajutaţi de o „comisie a secretariatului”, un „comitet al doamnelor” şi un „grup tehnic”. Din ultimul au făcut parte Andrei Pleşu, recent absolvent al Institutului „Nicolae Grigorescu”, Secţia de istorie şi teorie a artei plastice (foarte apreciat de Ion Frunzetti), şi Catrinel Petrulian, bună cunoscătoare a limbilor germană şi engleză. Atunci i-am cunoscut pe amândoi. Scurtă vreme după Congres, vor deveni soţii Pleşu; se vor muta în casa geologului academician Nicolae S. Petrulian, de pe Strada Paris, colţ cu locuinţa noastră din Arhitect Louis Blank.

Toate aceste comitete şi comisii şi-au desfăşurat luni de zile activitatea premergătoare, într-o clădire-anexă a Academiei Române, ulterior demolată. Trebuiau sortaţi delegaţii pe ţări, aranjate pe secţii rezumatele temelor propuse, organizată primirea la aeroport şi gară, asigurate condiţiile de cazare şi de hrană, aranjate zeci de săli în care sute de participanţi să-şi susţină comunicările. Vacanţa studenţilor încă mai dura, de aceea Congresului i s-a repartizat în întregime clădirea nouă a Universităţii, cu Facultăţile de Drept şi de Filosofie.

Al VII-lea Congres Internaţional de Estetică a avut loc între 28 august şi 2 septembrie 1972. Tema sa generală era *Estetica şi arta în situaţia actuală a omului*.

Congresul s-a desfăşurat „sub Înaltul Patronaj al Excelenţei Sale Nicolae Ceauşescu, Preşedinte al R.S.R.” şi „sub auspiciile Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice din R.S.R.”. La şedinţa inaugurală din Aula Universităţii, Miron Constantinescu a dat citire Mesajului Prezidenţial. Şi-a rostit alocuţiunea de deschidere Joseph Gantner, „preşedinte activ al Comitetului Internaţional pentru Studii de Estetică”.

(În preajma deschiderii, Marcel Breazu a suferit un atac de cord, care însă nu pretindea spitalizarea. Nesocotind avertismentul medicilor, a venit la deschidere, unde îi era rezervat un loc în prezidiu. Și-a periclitat viața numai ca să fie văzut acolo și fotografiat pentru ziarele de a doua zi.)

La „sesiunea plenară”, desfășurată tot în Aulă, au prezentat alocuțiuni Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Helmut Hungerland (SUA), Sław Krzemien-Ojak (Polonia), Adolfo Sánchez Vázquez (Mexic), Mihail F. Ovsiannikov (URSS). Era un gest de curtoazie din partea Comitetului Internațional să invite la plenară trei delegați din țări socialiste, un marxist dintr-o veche țară americană de stânga și doar un singur reprezentant nord-american. Și asta în ciuda faptului că printre titularii Comitetului Internațional se numărau Mikel Dufrenne, Tomorobu Imamichi, Heinrich Lützeler, Harold Osborne, Luigi Pareyson și alți eminenți esteticieni, dintre care unii, e drept, au ținut conferințe serale libere ori au prezentat rapoarte tematice în secții.

Grosul lucrărilor s-a desfășurat în șase „secțiuni” pe următoarele „teme”: „Aspecte ale formației artistice (artistul-critica-publicul)”; „Arta contemporană. Moartea artei?”; „Actualitatea cercetărilor de istorie a artei și a esteticii”; „Noi metode. Noi criterii”; „Estetica mediului și a vieții cotidiene”; „Secțiune deschisă”. Și fiecare temă a fost introdusă de unul sau mai multe „rapoarte generale”.

La prima secțiune, raportorii au fost Harold Osborne, Irena Wojnar, Jan Aler; la a doua, cea mai solicitată – Gianni Vattimo, Helmut Hungerland, Peter Lutz Lehmann, Nikolai Goncearenko, Mikel Dufrenne, Bodo Zelinsky, Hans Gerd Tuchel, Eugénie de Keyser.

La tema a treia, istorică, am ținut eu „raportul general”. Cu titlu personal am prezentat, în cadrul ei, comunicarea „Istoria și istoricitatea artei”.

(Nu-i mai numesc pe raportorii temelor patru-șase. *Actele celui de-al VII-lea Congres Internațional de Estetică*, publicate de Ion Pascadi la Editura Academiei, în 1976, cuprind în volumele I și II câte trei secțiuni, cu textele respective.)

Organizatorilor români ai Congresului le-au fost repartizate personalități străine, cărora să le satisfacă eventualele doleanțe și să ia cu ele câte o cină într-un restaurant select (pe socoteala noastră).

Janina și cu mine am invitat la Capșa familia profesorului John Fischer, care ținuse o alocuțiune liberă într-unul din amfiteatrele Facultății de Drept. A venit la masă cu soția și doi copii mici. Era o familie neoprotestantă, cu o moralitate puritană. Locuiau într-o mică localitate aproape de Philadelphia, unde J.F. preda la Universitate și edita o revistă prestigioasă de teoria artei. Soția lui cânta în corul bisericii confesiunii de care aparțineau. Vorbeau cu antipatie despre New York și alte metropole, aglomerări în care, ziceau, nu e chip să trăiești. A fost o seară agreabilă, deși noi vorbeam prost engleza, iar ei nu înțelegeau germana ori franceza. În orice caz, masa servită la Capșa li s-a părut delicioasă.

Am nimerit și la o cină din braseria de la Athénée Palace, împreună cu Joseph Gantner și Heinrich Lützeler; de astă dată conversația s-a desfășurat în germană. Ca și, timp de câteva ore bune, cea de la un restaurant din

apropierea Gării de Nord – cu Jan Aler, secretarul general olandez al Comitetului Internațional.

Dintre occidentali, l-am cunoscut și pe tânărul Rüdiger Bubner, dornic să cutreiere cartierele bucureștene. (Îl voi reîntâlni la Heidelberg, ca profesor al Universității. Vom sta pe îndelete de vorbă într-un mic restaurant central, unde m-a invitat „revanșându-se” pentru un prânz la Cișmigiu.)

M-am întreținut de mai multe ori cu delegați din țările vecine, colegi sau chiar prieteni. Într-o seară, i-am invitat pe câțiva dintre ei la noi acasă.

Congresul a decurs bine, l-au lăudat și mulți străini pentru organizarea impecabilă. Nu e de mirare, stăpânirea pusese la dispoziția Congresului, cu o rară generozitate, mijloacele necesare: un buget pe măsură, mese festive, mașini Volga negre pentru deplasarea membrilor Comitetului Internațional (cazați, de astă dată pe cheltuială proprie, în hotelurile centrale).

Congresul a fost îndeobște tratat cu respect. Ambasada RFG a organizat o întâlnire între esteticienii români și vest-germani, printre care se numărau și unii romaniști, cunoscători ai limbii și culturii române (Hans Gerd Tuchel din Köln, Maria Hülle-Keeding din Stuttgart).

Ziarele și revistele mi-au solicitat detalii asupra Congresului. În *România literară* (7 septembrie) a apărut fotografia cu participanții la o conferință de presă: Philippe Minguet și Jan Aler, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Ov.S. Crohmălniceanu și Ion Ianoși. Revista maghiară de cultură *A Hét* (8 septembrie) a publicat „masa rotundă” „A művészet az ember tartozéka marad...” („Arta aparține în continuare omului...”), la care am luat și eu parte, alături de Gianni Vattimo.

Înainte și după Congres au fost primele dăți când m-a abordat un trimis al Securității. Voi relata stresanta întâmplare și cum m-am scuturat de intrusul neavenit – când voi ajunge la fugitiva a doua (și ultima) agresare de acest fel, din iunie 1982, pe care am reușit s-o parez în mod similar.

C. Pentru Janina, un eveniment important a avut loc pe 10 noiembrie 1972: susținerea tezei sale de doctorat, *Optimism și pesimism istoric*.

În chiar dimineața acelei zile am tras însă o spaimă zdravănă. În aceeași zi a avut loc, ca în fiecare toamnă, Consfătuirea cadrelor didactice care predau științele sociale în învățământul superior. În cadrul ei, Ceaușescu a ținut o cuvântare în Aula Universității. A pus accentul pe „neajunsurile” din filosofie, istorie, economie politică și socialismul științific. A subliniat felul în care, în istoria filosofiei și la exponenții ei, „se idealizează, se estompează lipsuri și limite”, tocmai de către cadrele didactice de la Universitatea din București. Nici AȘSP n-a scăpat de observații critice.

Ne așezaserăm în primul balcon, de unde se vedea bine prezidiul. (În spatele nostru stătea Anca Răutu, colega noastră de la Institutul de Arte Plastice.) Îl urmăream pe vorbitorul care perora. Ne apuca teama mai ales atunci când își ridica ochii de pe notițe și începea să improvizeze. Cine putea ști ce va mai inventa și cu ce efect pentru susținerea de peste puține ore! Avea o marotă care putea și ea să ne aducă prejudicii: inutilitatea lucrărilor ample.

Țineam minte remarca lui de la Conferința pe țară a inginerilor și tehnicienilor (19 mai), unde îl lăudase pe Henri Coandă pentru lucrările sale, care nu sunt „atât de voluminoase ca ale unor tineri specialiști de-ai noștri în vârstă de-abia de 30-35 de ani”.

Într-adevăr, a revenit și acum la dimensiunile exagerate ale unor lucrări, din lipsa puterii de sinteză; or, spunea el, cititorii n-au timp pentru lucrări prea voluminoase, de aceea pe acestea nici nu le citesc. Reproduc: „Uneori, cu cât se scrie mai mult, deci cu cât se consumă mai multă hârtie, cu atât se plătește mai mult”. Și: „Cei care predau științele sociale trebuie să facă eforturi să predea scurt, să scrie concentrat, pe înțelesul oamenilor. Atunci vor face o treabă bună”. Aceste formule vor apărea în presa de a doua zi. În schimb, la publicare vor fi eliminate exemplificările doveditoare: Lenin a scris articole scurte, Eminescu – poezii pe înțelesul tuturor; versurile lui le înțelegem și fără stufoase comentarii, ca să le pricepem nu avem nevoie de analize ample din partea criticilor literari.

Mai ales inutilitatea studiilor despre Eminescu dovedea primitivitatea cu care recepta, de fapt, orice activitate teoretică. Dar, din fericire, asemenea aberații nu periclitau direct evenimentul pe care-l așteptam cu înfrigurare.

Susținerea lucrării de doctorat a început la orele 12, în Amfiteatrul „Dimitrie Cantemir” al Facultății de Filosofie. Comisia oficială, numită de Ministerul Educației și Învățământului, avea în componență pe decanul Vasile Nichita (președinte), profesorul Tudor Bugnariu (conducător științific) și profesorii Radu Florian, Ovidiu Trăsnea, Nicolae Kallós (membri). Bugnariu era membru corespondent al Academiei „mari”, clujeanul Kallós – titular în cea „mică”, Nichita, Florian, Trăsnea – corespondenți în aceasta din urmă.

Doctoranda și-a rezumat lucrarea, conducătorul științific și referenții oficiali și-au prezentat punctele de vedere. A fost și un moment hazliu, la care asistența a izbucnit în râs, atunci când Kallós, recomandând publicarea tezei, și-a lăsat deoparte textul și a adăugat: — Iar dacă se va socoti că este o carte prea voluminoasă... să apară segmentată în câteva broșuri! O remarcă, în ziua respectivă, deloc lipsită de curaj. Președintele a citit concluziile favorabile ale celor 11 referate neoficiale sosite pe adresa Comisiei (se practica această modalitate de sprijinire amicală a doctoranzilor). Janina a mulțumit tuturor referenților, inclusiv pentru observațiile lor particulare, care îi vor fi de folos în munca viitoare.

Comisia oficială „a votat în unanimitate acordarea titlului de doctor în filozofie tovarășei Janina Ianoși”. Titlul avea să-i fie conferit, de Comisia Superioară de Diplome, în 31 martie 1973.

Proaspătul „doctor în filozofie” habar n-avea că eu înaintasem Editurii Științifice dactilograma lucrării. A fost acceptată spre publicare și predată redactorului de carte Tamara Mureșanu. I-am făcut chiar o corectură, pe cea finală a întreprins-o autoarea, pusă de-acum în temă.

*Optimism și pesimism istoric* a apărut la sfârșitul anului 1972 în 3 400 de exemplare. Avea 282 de pagini. Între „Cuvînt înainte” și „Concluzii recapitulative” erau trei capitole: „Conceptele de «optimism istoric» și «pesimism istoric»”; „Secolul al XIX-lea – secolul disocierilor în interpretarea axiologică

a istoriei"; „Direcții ale optimismului și pesimismului istoric în secolul XX". Bibliografia atașată cuprindea, după Marx, Engels, Lenin și Ceaușescu, volume de Raymond Aron (3), Mihail Bakunin, Albert Camus (4), Léon Chestov, Eduard von Hartmann (4), Gustave le Bon (3), G.W.F. Hegel, Johann-Gottfried Herder, Georg Lukács (4), Thomas Mann, Friedrich Nietzsche (4), K.R. Popper, Bertrand Russell, Friedrich Schlegel, Arthur Schopenhauer, Georg Simmel, Oswald Spengler (2) ș.a., iar dintre autorii autohtoni pe N. Bagdasar (2), Lucian Blaga, George Călinescu, P.P. Negulescu, D.D. Roșca, Tudor Vianu (6). Axa lucrării disocia marxismul, în prelungire iluministă, de romantism și iraționalism. În promovarea „optimismului istoric", la antipodul „pesimismului istoric", autoarea făcea concesii ideologiei oficiale – deși cu măsură și introducând în circuit, fie și critic, nume rar invocate sau de tot prohibite.

(După acest volum de autor, Janina se va dedica traducerilor: în paralel cu munca didactică și, după pensionare, de sine stătător. Primul volum apărut în traducerea ei în 1973, *Arta și elita*, de I. Davîdov, va interfera în destule privințe cu *Optimism și pesimism istoric*.)

Aproape în paralel cu volumul ei a apărut *Romanul unui oraș* (în decembrie 1972, la Editura Univers). Până să-mi prezint cartea, am nevoie însă de un ocol.

## 83

Am reușit să-mi satisfac dorința de a călători peste hotare: cu familia ori singur, pe cont propriu sau ca delegat la câte o reuniune internațională. În vacanțele de vară făceam excursii în țările vecine, fie prin aranjamente personale, fie prin Oficiul Național de Turism (ONT). Adunam în timpul anului didactic suma minimă necesară. Ne permiteam aceste economii, întrucât ne sporeau lefurile universitare, dacă nu prin avansare, atunci prin reîncadrarea, din cinci în cinci ani, în grupe succesive de salarizare, plus indemnizația de doctor în științe.

Ilustrez retribuțiile noastre de atunci, pentru cine ține minte ce reprezentau ele, comparativ cu ale altor categorii de salariați. Janina a primit ca lector, succesiv, 1 850 de lei (înainte de 1965), 2 000 (1965), 2 225 (1966-1969), 2 800 (1970-1972), 2 950 (1974), 3 000 (1975), 3 600 (1976). Leafa mea a cunoscut aceeași curbă ascendentă, ca profesor și prin indemnizația ca șef de catedră (un surplus de la 400 la 600 lei): în total, 3 000 (1965), 3 125 (1966), 3 650 (1967-1968), 4 000 (1969-1970), 4 800 (1971-1972), 5 000 (1973-1974), 5 640 (1976).

Din 1977 se va trece – din motive de economie – la defalcarea lefurilor pe categoriile A, B și C. Nu ne privea a treia – cursurile ajutătoare (sport ș.a.); cu atât mai mult primele, căci A se acorda numai cursurilor predate la facultăți de același profil, în schimb, B – celor având alt specific decât facultățile date. Concret: cursurile mele de estetică de la Filosofie, majoritare, vor fi încadrate cu A, iar cu B – numai prelegerile suplimentare de la Română și Limbi

străine; pe când Janina va avea o situație inversă, deoarece partea principală din normă o constituiau cursurile și seminarele de socialism științific la Limbi străine, nu de profil, deci retribuite cu B.

Tot în 1977, în comasata Facultate de Istorie-Filosofie va înceta să mai existe Catedra de etică și estetică. Membrii ei vor fi „vărsați" în Catedra de filosofie marxistă, eu pe poziția 34 (din 44), cu leafa redusă la 4 180 lei.

Oricum, în condițiile vieții pe care o duceam, fără alte cheltuieli decât locuința cu chirie, mâncare obișnuită, îmbrăcăminte necostisitoare, școlarizarea Mașei – veniturile ne prisoseau, mai ales când, pentru cărțile ori studiile publicate, sporeau prin drepturi de autor.

În timpul liber ne duceam, în doi sau trei, la casele de odihnă ale Uniunii Scriitorilor, de obicei, iarna – la Cumpătul, vara – la Neptun. Dar, cum spuneam, verile ne permiteam și ieșiri în țări vecine. N-am întâmpinat alte șicane decât așteptarea îndelungată, pentru pașapoarte, la secția de miliție din Strada Nicolae Iorga; răstimp în care, după cum am aflat, milițianul de cartier ne interoga vecinii dacă n-au ceva să ne reproșeze. N-am fost în situația acelora, mulți, cărora li se respingeau cererile de pașaport – după care solicitau comandantului audiențe umilitoare, de obicei fără efect. Îmi amintesc o dată când responsabilul ONT a anunțat grupa din care făceam parte, înaintea îmbarcării la Gara de Nord spre Polonia, că unii au fost tăiați de pe listă, nu vor pleca, să se ducă acasă și să ceară restituirea sumei avansate.

Nu voi enumera nici toate excursiile efectuate, nici ordinea lor exactă. Cele la care mă voi referi aici, pe cont propriu, au avut loc la cumpăna dintre decenii.

Cehoslovacia am vizitat-o împreună cu fiica noastră, pe baza unui aranjament privat; în Polonia am fost în doi, cu ONT-ul.

La început de vară ne aflaserăm pe litoral. Pe plajă, Mașa intrase în vorbă cu doi copii mai mici. Am făcut cunoștință cu părinții lor. Erau cehi, spuneau că ar fi dorit să vadă din România mai mult, dar nu au bani suficienți. Mi-a venit ideea să le ofer eu suma de care aveau nevoie, destul de consistentă. Mi-au dat adresa prietenului lor praghez, la care, peste două luni, ne va aștepta echivalentul în coroane cehești. Pe urmă ne-am tot mirat cum de ne încrezuserăm într-o înțelegere verbală cu niște oameni abia întâlniți. În mintea mea stăruia însă amintirea corectitudinii proverbiale central-europene.

Am reușit să aranjăm acasă totul destul de repede și peste două luni am pornit la drum cu trenul, în trei. Aveam bani minimali, doar ceva bunuri despre care aflaserăm că le-am putea valorifica acolo. Am decis să nu ne oprim la Bratislava, ci numai la Brno, centrul Moraviei, înainte de a ne instala la Praga, capitala Boemiei și a țării.

La Brno am stat două zile. M-am tot gândit cum aș putea să-l revăd pe colegul meu leningrădean Volodia Blajek, cel cu studiile silnic întrerupte din cauza manifestărilor sale antistaliniste. Nici măcar nu știam dacă mai locuia în orașul său natal.

Ne-am mulțumit cu plimbări. Am privit primăria, biserici și palate, printre care Palatul Dietrichstein. Am urcat dealul de lângă gară, de unde orașul

era străjuit de Palatul Spilberk/Spielberg, în citadela căruia fuseseră deţinuţi, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, importanţi adversari ai Imperiului Habsburgic, inclusiv personalităţi culturale. Am vizitat întinsa peşteră din apropiere, pe care am străbătut-o cu barca.

Dar scopul călătoriei noastre era Praga. Cunoscută din cărţi, ţineam s-o explorăm pe îndelete. De la gară ne-am dus glonţ la adresa indicată de cunoştinţa noastră întâmplătoare. Ne-a deschis o doamnă, auzindu-ne numele ne-a înmânat pe dată plicul cu suma exactă păstrată în aşteptarea noastră. Nu mă înşelase intuiţia. Tot restul ne era, de-acum înainte, la îndemână.

Studenţii aflându-se încă în vacanţă, am închiriat ieftin două cămăruţe într-un cămin de la periferie. Tramvaiele circulau impecabil, nu ne incomoda drumul dus-întors. Consultând meticulos un amplu ghid turistic, cu hărţi detaliate pe cartiere, Janina planifica seara ce străzi, pieţe, monumente, biserici, muzee să vizităm în ziua următoare. Am fost la rândul nostru, fetiţa şi tatăl, foarte conştiincioşi în a urma aceste trasee, timp de aproape două săptămâni, zi de zi, de dimineaţa până seara, cu un răgaz la câte o autoservire, unde ne îndopam cu *klobas* (cârnat) şi *knedliki* (găluşcuţe) specific ceheşti, nemaivorbind de berea minunată, servită din butoi, din care mă înfruptam (numai eu!) pe săturate – inclusiv la birtul bravului soldat Švejk. (Lumea stătea la mese lungi de lemn, golea o halbă după alta, ore în şir, fără să schimbe o vorbă cu vecinii. Flegmaticul temperament cehesc, imortalizat de Jaroslav Hašek.)

Am umblat până la saţietate prin Staré Mĕsto, Oraşul Vechi, cu Piaţa centrală, Primăria şi vestitul ei orologiu; pe Václavské Námešti (Piaţa Venceslav); treceam Vltava şi hoinăream prin Malá Strana (Partea Mică); urcam în Hradčany (Castelul), cu palatele din împrejurimi (Schwarzenberg, Waldstein, Schönborn), grădinile ori bisericile din jur, cea mai celebră biserică fiind Catedrala Sfântului Vit; n-am omis nici Zlatá ulička (Străduţa aurarilor), îngust şerpuitoare în pantă. Am vizitat, doar pe dinafară, Universitatea Karolinska. Într-o zi am ajuns cu autobuzul la Castelul Vyšehrad.

Alături de Leningradul baroc şi clasic, mi s-a părut a fi cel mai frumos oraş medieval şi baroc – deşi văzusem multe minunăţii austriece, germane, italiene şi voi mai avea prilejul să cunosc Parisul şi Londra. Praga se distingea printr-o unică organicitate, deşi supremaţia i-o revendicaseră şi Reforma lui Jan Hus (cu austerul lăcaş, unde propovăduise) şi Contrareforma (încifrată în statuetele sfinţilor şi prelaţilor catolici de pe Karlovy Most – Podul Karl/Carol).

Minunat era şi palatul care, pe o stradă urcând spre Pražký Hrad, găzduia Ambasada RSR – la poarta căreia, ca cetăţeni români, ni s-a năzărit să şi sunăm, vocea ofiţerului de serviciu refuzându-ne sec accesul chiar şi în curte: ca turişti n-avem ce căuta acolo!

Impresionante – şi locurile care îl evocau pe Franz Kafka: burgheza casă părintească din centru, modesta locuinţă transformată în casă memorială, statuia lui de bronz, mormântul din Noul Cimitir Evreiesc, Olšany, unde o săgeată de la poartă îi ghida pe vizitatori spre locul de veci căutat, devenit principal punct de atracţie şi de pelerinaj.

Și extraordinar – Vechiul Cimitir Evreiesc, din fostul ghetou Josefov, pietrele sale tombale de sute de ani, surpate şi cu inscripţii ebraice şterse, vizitatorii căutând locul de îngropăciune al celebrului rabin Judah Loew ben Bezalel şi punând pe al oricărui altcuiva o pietricică de pietate; iar alături – Sinagoga Pinkas, a celei mai mari comunităţi ashkenazi europene, încă din secolul al XVII-lea; şi camera ei, pe ai cărei pereţi albi erau înscrise numele tuturor persoanelor pierite în lagărele naziste de exterminare, în lungul lor şir găsindu-i şi pe soţii Révész, părinţii celei de a doua soţii a tatălui meu, deportaţi şi ucişi în Teresin/Theresienstadt.

Uitând aceste grozăvii, extraordinarul oraş ne-a rămas în memorie ca, într-adevăr, Zlatá Praha (Praga de Aur).

În Polonia am ajuns, în grupul ONT, cu trenul (prin Ucraina) la Cracovia, apoi cu autobuzul, în zigzag, la Katowice-Wroclaw-Poznan-Varşovia-Toruń--Gdańsk. Dintr-un atât de lung periplu aveam să reţinem doar crâmpeie.

Cel mai bine ni s-a întipărit în minte „Oraşul Liber, Independent şi Exigent Neutru" Kraków; iar de aici – Stare Miasto (Oraşul vechi), cu deosebire Complexul Wawel, Castelul şi Catedrala. Auzisem de cardinalul Stefan Wyszińsky, primatul Poloniei, nu şi de cardinalul Cracoviei, Karol Wojtyła. (Când, în 1978, voi afla alegerea unui nou Papă polonez, în prima clipă m-am gândit că trebuie să fie Wyszińsky, nu mai tânărul său subaltern Wojtyla, înscăunat ca Ioan Paul al II-lea, în cinstea predecesorului său Ioan Paul I, cu un pontificat foarte scurt.)

Tot aici am avut surpriza să ne întâlnim cu Leonardo da Vinci, prin extraordinarul portret al *Doamnei cu dihorul*.

La Muzeul Lagărului de la Auschwitz, aflat la doar 60 km de Cracovia, nu am fost duşi.

Fostul oraş hanseatic liber Toruń ni l-a reamintit pe marele său fiu, Nicolaus Copernic/Kopernikus.

Am admirat edificiile somptuoase ale patricienilor de odinioară din Danzig/Gdańsk, de pe Strada Lungă (Dluga); şi, tot în centru, „Curtea lui Artur", „Casa de Aur". (Pe Şantierul Naval „Lenin" va izbucni, în 1980, greva muncitorilor, aducând notorietate sindicatului Solidarność.)

Era puţin de văzut la Varşovia, oraş din temelii reconstruit, cu un minuscul pseudo-„oraş vechi", dar cu o enormă Casă de Cultură – variantă a Casei Scînteii, de astă dată situată în centru – şi bulevarde largi.

Reţin două întâmplări.

Hanna, fosta mea colegă poloneză de an din Leningrad, reîntâlnită, ne-a scos la o plimbare. În tramvai, un bărbat masiv, pilit, a apostrofat-o pe Janina: — Nouă ne plac blonzii, nu jidoavcele negricioase. Însoţitoarea, care ne tălmăcea bâlbâit insultele, nu ştia cum să coborâm mai repede din vehicul. A fost unica dată în viaţă când Janina a avut parte de o asemenea jignire în public.

Ghidul grupei noastre, o femeie slobodă la gură, ne-a edificat despre masacrul din pădurea de la Katyń, la vest de Smolensk: după „Pactul Ribbentrop-Molotov", exterminarea, în primăvara anului 1940, a peste 22 000 de ofiţeri şi civili polonezi, mulţi dintre ei intelectuali de vază, n-a fost comisă de nazişti, cum se afirma oficial, ci de NKVD.

De faţă la neîncrederea cu care Janina a întâmpinat dezvăluirea, Bujor Rîpeanu, fost student de-al meu la IATC, angajat la Arhiva de Filme, istoric al cinematografiei, ni se va adresa, peste ani, usturător, în restaurantul Casei Scriitorilor: — Doar o vorbă să vă spun... Katyń!

Erau mostre din istoria poloneză, pe care un conaţional al Hannei ne-o rezumase frapant, în timpul studiilor noastre universitare: — Ori nemţii şi ruşii se înţelegeau între ei, şi atunci îşi împărţeau Polonia; ori nu se înţelegeau, şi atunci o distrugeau, luptându-se pe teritoriul ei!

Autohtonii reacţionau la cele îndurate, timp de veacuri, prin naţionalism şi catolicism (la antipodul protestantismului prusac şi al pravoslaviei ruse).

După ce s-a liniştit, i-am reamintit fostei noastre colege din Leningrad cum, pe atunci, îi ironizasem pe studenţii polonezi că ar da dovadă de *panskie zamaşki* („năravuri de pani/de nobili”), deşi cu toţii erau de origine umilă, parte catolici, parte evrei.

Întâmplarea din tramvai a fost o excrescenţă de etnicism religios.

Gorbaciov, Elţîn, într-un târziu şi Duma de Stat îşi vor asuma uciderea în masă de la Katyń.

În drum spre comemorarea masacrului stalinist, membrii delegaţiei poloneze, condusă de preşedintele Lech Kaczyński, vor pieri în catastrofa aeriană de lângă Smolensk, din 10 aprilie 2010.

Ajung la sejurul meu rusesc cel mai lung, de după studii, din 1970.

L-am aranjat după modelul celui cehesc. Prietena noastră moscovită Eleonora Lazarevici a găsit pe cineva care avea nevoie la Bucureşti de lei, lăsându-mi la ea în păstrare rublele de schimb. Intrat în posesia lor, am plecat de îndată la Leningrad – ca să mă documentez pentru proiectatul meu eseu despre Petersburgul cultural.

Am stat acolo în iulie şi august.

Aveam nevoie de o cămăruţă ieftină, într-un hotel periferic. Am găsit-o pe cheiul Canalului Obvodnîi, „de derivaţie”, la marginea părţii continentale a oraşului. Avea un preţ modic (4 ruble pe zi); în curând o voi schimba cu alta ceva mai confortabilă (7 ruble).

În zilele săptămânii mă duceam cu un autobuz şi un troleibuz la biblioteci. Principala dintre ele era Puşkinski’ Dom („Casa Puşkin”), a Institutului Literaturii Ruse al Academiei de Ştiinţe. Se afla aproape de Podul Palatului, pe Cheiul Makarov, aproape vizavi de fostul nostru cămin studenţesc. (N-aveam de unde să ştiu că prozatorul Andrei Bitov era tocmai atunci pe cale de a-şi încheia romanul *Casa Puşkin*, care va circula în *samizdat* şi va fi publicat abia spre sfârşitul perioadei gorbacioviene de *glasnost’*.)

Aici am stat în fiecare zi lucrătoare până la închidere, după-amiaza târziu. Era un reputat centru de cercetare, cu o uriaşă colecţie de manuscrise şi cărţi vechi. Am extras din noianul de scrieri pe cele care îmi serveau cel mai bine reconstituirea liberă a „poveştii” petersburgheze, întinsă peste două secole şi jumătate. Am scos febril notiţe, le păstrez şi acum, în 12 „caiete generale”, de uz şcolar. Întrerupeam treaba numai spre a îmbuca la bufet un *vinegret* cu un *buterbrod*, împreună cu paharul de *kisel’*.

După închidere, luam la pas orașul, raion după raion. Am cutreierat, pe malul drept al Nevei, cartierele Vasilievski, Petrogradski, Vîborgski. Am ajuns la capătul primelor două, pe malul Mării Baltice. Apoi am încercat să acopăr cât mai mult din malul stâng, centrele succesiv nobiliare și burgheze, câte ceva și din zonele muncitorești. Am parcurs tot malul, de la port, pe cheiurile Englez, al Amiralității, al Palatului și mai departe, am zăbovit în Câmpul lui Marte, Grădina de vară, Grădinile Tauride și până unde cotește Neva, în urcușul său, spre Catedrala și Institutul Smolnîi; ori traversam mulți kilometri pe bulevardele drepte ce se răsfirau de la Amiralitate, asemenea degetelor lungi ale unei mâini: Nevski, Gorohov și Voznesenski – peste podurile canalelor Moika, Griboiedov, Fontanka. Pe drum mă aprovizionam cu de-ale gurii, pentru micul dejun și cina de acasă, în principal pâine, salam de vară și brânză topită, la bufetul hotelului cumpărând numai chefir și ceai.

O noapte am rămas pe malul Nevei pentru a privi podurile ridicate și marile vapoare trecând printre „aripile” lor larg desfăcute.

În zilele de sărbătoare mă duceam la Ermitaj sau vizitam, pe rând, domeniile și castelele imperiale, din Peterhof, Pușkin, Pavlovsk.

Acestei „cartografieri” mintale a locurilor pe care aveam să le evoc în carte îi adăugam întâlniri cu prieteni și cunoscuți.

La bibliotecă am făcut cunoștință cu „pușkinologul” de vârsta mea Vadim Erasmovici Vațuro. (Invoc de astă dată și patronimicul, pentru a exemplifica naiva propensiune „revoluționară” a generațiilor antemergătoare, bunicii dându-le odraslelor cele mai năstrușnice prenume, nu numai nume de vechi filosofi ori revoluționari, ci și „Vladlen”, „Ninel” – de la Vladimir Lenin ori numele acestuia citit pe dos –, „Diamat”, „Istmat” – *dialekticeski' materialism*, *istoriceski' materialism*.) Prin Vațuro (oare nume de sorginte gruzină?!) am ajuns la Gheorghi Friedlender, cel care se lupta să lanseze monumentala ediție Dostoievski, *Opere complete în treizeci de volume* (vor apărea între 1972 și 1990). Friedlender m-a dus într-un sfârșit de săptămână, cu mașina, la casa lui de odihnă de pe coasta estoniană a Balticii. Dintre profesorii pe care-i cunoșteam dinainte, l-am reîntâlnit pe esteticianul Moisei Kagan, pe care l-am vizitat în locuința lui din Strada Ceaikovski, fiind ospătat de soție, cercetătoare la Muzeul Ermitaj, cu feluri alese și multă vodcă.

Am fost și la doi foști colegi de an. Ambii locuiau pe Vasilievski' Ostrov. Galina Lomaghina, cea care se deplasa cu cârje pe picioarele ei paralizate, asculta „Radio Svoboda” („Libertatea”), echivalentul în limba rusă al „Europei libere”. Își câștiga traiul modest ca redactor la Editura Universității. Celălalt coleg era căsătorit cu tânăra poetă, destul de cunoscută pe atunci, Maia Borisova. Fâșneață, cam libertină în exprimare și comportament, chemase la cina comună pe o prietenă a ei, cu gândul abia tăinuit de a ne „cupla”. Soțul ei, profesor de filosofie a științelor, ne-a urmărit morocănos: căsnicia lui era pe butuci.

Filiala Uniunii Scriitorilor, aflând de scopul muncii mele, l-a rugat pe romancierul bine-cunoscut Daniil Granin, mai vârstnic decât mine cu aproape un deceniu, trecut prin război și prin blocadă, să mă primească spre a-mi împărtăși

din experiențele vieții sale. Am purtat o discuție convențională și împiedicată, în două ore eu n-aveam ce să aflu, iar el ce să-mi comunice. Cu siguranță i-am părut un amator aflat în treabă. (Janina va traduce *Cartea blocadei*, de Ales Adamovici și Daniil Granin, publicată la noi, cu dificultăți, în 1987.)

A fost pentru mine o vară densă și feerică – deși „nopțile albe" se terminaseră și zilele începeau să fie tot mai scurte.

La întoarcere, am stat câteva zile la Eleonora Anatolievna (așa o titulam invariabil) și mi-am revăzut alți câțiva cunoscuți moscoviți.

Pe baza teancului de notițe, *Romanul unui oraș* îl voi scrie integral la București. Am dus dactilograma la Editura Univers, noua denumire a Editurii pentru Literatura Universală. Răspundea de literatura rusă directorul adjunct Ilca Melinescu, fosta conducătoare a Editurii Cartea Rusă. Îl avea în subordine pe Mircea Ivănescu – care mai apela la Sorin Mărculescu, până de curând șeful secției de critică literară, pentru moment liber-profesionist, dar colaborator extern la diverse edituri. Ivănescu nu citea manuscrise (într-un interviu târziu va susține că până și romanele engleze ori germane le citea doar în timp ce le traducea). Mărculescu, chemat la consultare, a parcurs textul, am făcut împreună unele corecturi, după care l-a recomandat spre publicare. (La începutul anilor '90, va proceda invers cu un alt eseu de-al meu: voi povesti întâmplarea la locul potrivit.) Ultimele corecturi le-a efectuat „lectorul" rusist, Ina Cristea.

*Romanul unui oraș* a apărut în 1972 în colecția „Eseuri", cu subtitlul *Petersburg-Petrograd-Leningrad*. Nu avea sumar. Paragrafele cuprindeau, pe rând: mitul petersburghez și legătura acestuia cu Petru I; *Călărețul de aramă*, atât statuia lui Falconet, cât și poemul lui Pușkin; răscoala decembristă; *Nevski Prospekt*, la Gogol și urmașii lui; călătorii occidentali; confruntarea dintre occidentaliști și slavofili; un an petersburghez pe urme dostoievskiene; poemele lui Nikolai Nekrasov; romanul lui Andrei Belîi; versurile lui Aleksandr Blok; orașul celor trei revoluții; perioada blocadei și mărturisitorii ei. Recenzii sau însemnări despre carte vor semna, în 1973, Dana Dumitriu, Ilie Constantin, Dorin Tudoran, Maria Banuș ș.a.

În articolul „Ultimul ambuteiaj", Radu Cosașu nota: „[...] *voilà*, în ambuteiajul meu apăruse și *Romanul unui oraș* al lui Ion Ianoși, cu pofta lui sălbatică și devoratoare de a citi străzile Petersburgului, de a transforma fiecare stradă într-o carte, fiecare pagină într-un loc [...]" (*România literară*, 4 ianuarie 1973 – cea dintâi referire la carte).

Eram mulțumit. Cu timpul mi-a devenit însă limpede nevoia unei noi ediții, nu propriu-zis a doua, ci a uneia rescrise, cu suplimentări ample: despre „epoca de argint" a literaturii ruse și instituțiile culturale din primii ani sovietici; despre emigranții filosofi și scriitori, printre ei Vladimir Nabokov și Iosif Brodski; despre Anna Ahmatova și *Casa Pușkin*. Așa va apărea cartea în parte inedită, dublă ca dimensiuni: *Sankt Petersburg. Romanul și romanele unui oraș* (Editura Institutului Cultural Român, 2004).

# 84

Janina și cu mine am făcut cunoștință cu Radu Cosașu la distanță de zece ani.

Într-o vacanță de iarnă, UAER (Uniunea Asociațiilor de Elevi din România) a organizat o tabără la Predeal. Janina a fost invitată și ea să-și petreacă acolo sfârșitul de an. Ca și ea, Cosașu se afla în ultima clasă de liceu. Dar pentru tinerii „revoluționari" el era o vedetă. De Revelion a fost solicitat să recite o poezie de-a sa înflăcărată, răsplătită cu ropote de aplauze. Astfel, propriu-zis doar ea l-a identificat; dacă el o remarcase, atunci doar ca pe fiica doctorului Caffé.

Un deceniu mai târziu, l-am cunoscut și eu la Pelișor, în invocata scenă de la campionatele europene de box. De față la această întâlnire, Janina își amintește de stinghereala încercată, pe care, fără să știe nimic din traiectoria lui Cosașu pe „frontul literar", și-o explica prin suspiciunea că succesele lui scriitoricești i s-ar fi urcat la cap; deși el stătea mai tot timpul retras din pricina recentei sale stigmatizări ideologice, presupunând că îi cunoaștem detaliile și că de aceea dorim să-l evităm: un *malentendu* reciproc, care ne-a mai întârziat apropierea efectivă.

Cu timpul am devenit prieteni din ce în ce mai apropiați, vizitându-ne des în Calotești nr. 6 și în Arhitect Louis Blanc nr. 19a.

Dar nu dintr-un motiv personal am decis să vorbesc despre el tocmai aici, ci dintr-unul pe de-a-ntregul obiectiv: faptul că turnura destinului său a survenit anume între 1968 și 1973, un „cincinal" în care, după bâjbâieli asumate și tăceri silnice, a început să se împlinească bibliografic – într-o perioadă și biografic mai bună, deși presărată cu traume de alt fel.

Fusese timp de 12 ani în „șomaj ideologic", fără serviciu. Ce-i drept, numele îi reapăruse de la începutul anilor '60 în reviste și pe coperta unor volume. Dar i s-a permis angajarea abia în 1968, ca redactor la revista *Cinema*. Iar de atunci, pe lângă comentariile de film, a putut să-și statornicească cronicile și în ziarul *Sportul*, cu articolele ulterior reunite în cartea *Cinci ani cu Belphegor* (1975), ani suprapuși explicit „cincinalului" de înnoire literară.

(Aflând că încep să scriu acest capitol, m-a conjurat să recunosc că nici atunci, nici ulterior nu i-am citit vreo cronică sportivă. Recunosc. Ceea ce nu mă împiedică să mă întreb cu privire la sursa pseudonimului ales. L-a preluat, zice, dintr-un serial cinematografic francez. Înseamnă că nu cunoștea originea numelui: în vechime era atribuit unui zeu moabit din Palestina, patronând un cult obscen, cu excese sexuale. Șefii ideologici n-au făcut legătura și nu i-au interzis pseudonimul. Din fericire, frecventau mai multe filme decât mitologii. Oricum, Belphegor îl surclasa în popularitate pe nuvelist. Toată suflarea îi urmărea cronicile. Un grănicer l-a întâmpinat la Curtici, ștampilându-i pașaportul la revenirea din RFG, cu exclamația: — Ne-ați cam lipsit, tovarășe Belphegor!)

Satisfăcându-și propensiunile de cinefil și de microbist, se putea dedica nuvelelor, descriind filme și actori, curse hipice, atletism, fotbal, șah sau

belotă. Noul său debut literar, eliberat de poncife, a avut loc tot în 1968, cu volumul *Maimuțele personale*.

Când voi citi eseul lui Constantin Noica, *Șase maladii ale spiritului contemporan*, cu diagnosticul filosofic despre trei „lipsuri” și trei „refuzuri”, în raport cu componentele triadei I-D-G (individualul, determinațiile, generalul), pe Cosașu îl voi încadra în *acatholia*, adică „refuzul generalului”. Era tocmai categoria pe care filosoful nu o agrea, exemplificând-o prin Don Juan și prin Caragiale. Neștiut, Belphegor se potrivea și cu Don Juan, fără să mai amintesc de multele „tovarășe” curtate în nuvelistica paralelă; în ceea ce-l privea pe Ion Luca, acesta se număra printre maeștrii de căpetenie ai autorului, cunoscut de el pe de rost, invocat mereu ca artistul de care, dintre autohtoni, visa cel mai mult să se apropie.

Ca *acatholic*, parcurgea nesățios ziare și reviste, știa totul despre evenimentele de ieri și alaltăieri; îl fascina istoria recentă a secolului XX; rareori se întorcea spre cel premergător, aproape deloc în vechime; nu avea organ pentru metafizică și teologie, abstracții și transcendență. Se recunoștea deopotrivă reporter, publicist, nuvelist, fără să admită între ele, sau între proză, poezie și dramă, granițe despărțitoare. Tocmai de aceea îi atașa literaturii atât filmul, cât și sportul.

Deși, în domiciliul său forțat din Câmpulung-Muscel, Noica și-a mai câștigat existența și ca „antrenor” sportiv privat, el nu suporta în vecinătatea filosofiei nimic altceva: nici filmul, nici critica literară, până la urmă nici literatura. Și, invers, chiar dacă nuvelistul va cita, ca motto, „Un filosof român din sec. 20” (chiar Noica), după care „Orice om trebuie să scrie o *Logică*, pentru a explica la Judecata de apoi cum și-a scris cărțile” – nu avea de fapt nimic în comun cu *ahoreticul* Constantin Noica și „refuzul determinațiilor”. El, Cosașu, prefera să îmbine individualul cu determinațiile, fără să-i pese de generalul filosofiei ori, ca sergent-major și nemembru de partid, de generalii armatei sau ai politicii.

1968 a constituit, așadar, noul său an de cotitură. De aici i se deschidea viitorul – spre a se consacra trecutului. Căci principalul din ceea ce avea să-l intereseze în literatură era drumul parcurs în viață de el însuși, cu răspântii, încercări, rude și prieteni, asupra cărora ținea neapărat să dea seama, cu simpatie, fără răutăți. Așa va elabora – după *Maimuțele personale* și în paralel cu *Un august pe un bloc de gheață* (1971) – opera sa de căpetenie, ciclul celor șase volume de *Supraviețuiri* (tipărite, în prima ediție, din 1973 până în 1989), în jurul cărora își va rândui și celelalte cărți.

Deși am privit cu îndoială faptul că l-a enumerat pe Proust printre idolii săi literari (neîndoindu-mă nici o clipă de locul ocupat printre ei de Caragiale, Camil Petrescu, Bacovia și Sebastian, de Babel, Scott Fitzgerald, Malraux și Platonov), măcar într-o privință era îndreptățit să-l includă în lunga sa listă: ca pe geniul rupturii-osmozei perfecte între viața trăită și cea repovestită/reinventată.

Astfel a și avansat către debutul ciclului, pe chiar parcursul amintitului cincinal – ani în care s-a statornicit și prietenia noastră.

*Supraviețuiri*, cu specificarea „nuvele”, dar încă fără cifra „I” adăugată, semn că autorul nu avea deocamdată clar în minte ideea ciclului, a apărut

în 1973, în 237 pagini și 4 800 exemplare. Titlul simbolic și-l salvase printr-o întâmplare. Redactorul de carte, Florin Mugur – încă nespecificat pe volum –, a pretextat o întorsătură lingvistică presupus greoaie, poate din teama unor asocieri cu vremurile (dar oare *Un august pe un bloc de gheață*, din 1971, nu purtase un titlu ce ar fi putut fi considerat subversiv?!) și l-a înlocuit cu denumirea primului text din carte, „Sapho și Schubert". După care Marin Preda, directorul Editurii Cartea Românească, l-a sunat telefonic pe autor, muștruluindu-l: cum să schimbe un titlu atât de frapant cu unul tern?! Ca urmare, a putut reveni la cel inițial. (Preda a lăudat cartea, s-a amuzat copios de nuvela „Bombea", i-a confirmat autorului, spre încântarea acestuia, că de-acum a pătruns în literatura autentică și trebuie să se ia întru totul în serios. Volumul a fost distins cu Premiul „Ion Creangă" al Academiei RSR.)

Anii '70 și '80 i-au adus lui Radu Cosașu faima cuvenită. A publicat, pe rând, volumele următoare ale ciclului: *Supraviețuiri* (II, 1977), *Meseria de nuvelist* (III, 1980), *Ficționarii* (IV, 1983), *Logica* (V, 1985), *Cap limpede* (VI, 1989), toate la Cartea Românească și cu Florin Mugur ca redactor de carte (indicat de la volumul II). La începutul noului secol își va republica textele într-o altă cronologie, a întâmplărilor, majoritatea cu alte titluri și cu supratitlul articulat, *Supraviețuirile*.

„Sunt incapabil de a deosebi viața de literatura ei." De aceea și-a ridicat viața proprie, ca și viața altora, la rang de literatură; de aceea și-a saturat creația proprie cu creația altora – într-o manieră personală de *Dichtung und Wahrheit*. Până la urmă, zecile de cărți, sutele de texte, miile de pagini pe care le-a scris alcătuiesc o *Bildungsgeschichte*, o *Wilhelm Meisteriade* – ca să aproximez în germană pe un francofon, dar care s-a recunoscut în principal ca bucureștean, cu limba română ca adevărata patrie. (Infirmând una dintre multele butade lansate de Paul Georgescu, adică de „*monsieur* Paul": — Ce sunt evreii români? Ghetto-daci.)

Nu pot să rezum decât minimal avatarurile personale și familiale care îi împânzesc volumele și se răsfiră în fastuoase povești; variate, repetate, modificate, obsesiv replămădite de 60 de ani, în primii 20 – deficitar, în următorii 40 – măiestrit.

După actele de naștere: Oscar Rohrlich. (Diminutivul „Oscărelu" ne-a făcut, pe unii dintre prieteni, să-l numim, nu Radu, ci „Relu", cu dezmierdarea „Relache".) Tatăl: contabilul Isac (Relu era „copilul lui Izi"). Mama: Melania, în invocări „Mela". Sora: Leonie. Bunici, unchi, mătuși. Pe „*mon oncle Marcel*", fratele tatălui, dansator în cabareturi occidentale, l-a metamorfozat într-un personaj suspectat de spionaj, pentru care nepotul va pătimi suplimentar. Surorile mai mici ale mamei: „tanti Silvi" și „Ani/Anicuța" (ajunse memorabilele „mătuși din Tel Aviv"); mezina va ajunge în nuvele „Sanseverina", după ducesa *Mănăstirii din Parma*, cea care îl îndrăgise pe nepotul ei, Fabrice del Dongo; iar soțul ei: „Gerson".

Oscărelu, născut la Bacău, la doi ani se mută cu părinții la București. Mediu mic-burghez, evrei nepracticanți, cu excepția ritualurilor sărbătorești. Locuiesc în Popa Nan, apoi în Cuza Vodă. Școală, lecturi timpurii, prime

filme, ore de pian (curând abandonate). Prieteni, fete curtate. În anii războiului, liceul evreiesc (altul decât cel în care fusese profesor Mihail Sebastian). În răspăr cu familia, adeziune entuziastă la regimul postbelic. Şedinţe de UTC, în Slătineanu; şi de UAER, în Cucu Starostescu. Reporter la *Revista Elevilor* (aici debutează), colaborator la *Tînărul muncitor*, redactor la *Scînteia tineretului* (şef, Marcel Breazu). Urmează Şcoala de literatură „Mihai Eminescu". Face echipă cu Labiş, Raicu, Mugur, Ţic, Mazilu.

O boală cardiacă îi răpune tatăl (1948); nu participă la înmormântare, ca dovadă a renegării „rădăcinilor mic-burgheze". Leonie, sionistă de stânga, pleacă în Israel, într-un kibbutz (1949). Ca urmare, pe el îl exclud din redacţie şi-l trimit la „munca de jos", frezor la Uzina „Timpuri Noi". După un an la fără frecvenţă, abandonează Facultatea de Litere. (Va „ficţiona" un examen de literatură universală cu Tudor Vianu, urmat, în timpul unei plimbări comune, de o lungă discuţie.)

Îşi face stagiul militar la cavalerie. Lucrează şi într-o redacţie ostăşească. Sergent-major, scrie un articol critic la adresa Mariei Banuş, pentru care îi va cere acesteia scuze. Debutează editorial, sub pseudonimul Radu Costin, cu *Servim Republica Populară Romînă* (1952). În timpul milităriei îi emigrează şi mama în Israel (1951). Îndelungă vreme nu corespondează.

Întrucât şi-a dovedit fidelitatea faţă de ţară şi orânduire, e reangajat la *Scînteia tineretului* (1953). Dar, curând după cuvântul său incriminat de la Consfătuirea tinerilor scriitori (martie 1956), îl exclud pentru a doua oară din presă. De astă dată e chiar şomer şi „supravieţuieşte" anevoie, chiar dacă pentru o perioadă Mihai Beniuc îl pune pe directorul administraţiei Uniunii Scriitorilor să-i transmită modice ajutoare. În anii '60 publică alte volume conformiste (chiar de la titluri): *Energii*, *Lumină!*, *Nopţile tovarăşilor mei*, *A înţelege sau nu*, *Omul de 33 de ani scapă*. (Cu voluptate masochistă va insera, în cărţile sale valoroase, fragmente din foste articole sau cărţi schematice: o formă inedită de „autocritică" literară, în locul aceleia care pe vremuri îi tot fusese solicitată.)

Revin la cezura biobibliografică din 1968 şi din anii următori. Politic, au pregătit-o Congresul al XX-lea şi Budapesta şi a împlinit-o „Primăvara de la Praga". Nici un fel de „Teze din iulie" nu mai aveau cum s-o anuleze.

În august 1968, generalul în rezervă Laurenţiu Fulga şi colonelul activ Nicolae Tăutu au instruit grupe de scriitori pe Stadionului Tineretului, ca să ţină piept eventualei ofensive sovietice asupra Bucureştiului; iar pe el l-au repartizat, în cazul acelei „invazii", la o fereastră a Uniunii Scriitorilor din Calea Victoriei. Incursiunea pragheză nu s-a mai repetat însă, iar sergentul-major „Cosu", cum îl numeau unii, n-a mai aşteptat să avanseze în grad (ca ofiţerul din cântecul lui Jacques Brel), ci s-a resemnat cu o vacanţă pe malul mării, la 2 Mai, prilej de belotă şi taclale. Tot întrebându-se de ce n-a intrat atunci în PCR, precum atâţia confraţi, înflăcăraţi cu naivitate de politica ceauşistă de „idependenţă şi soveranitate", în preajma împlinirii a 80 de ani va pune pe hârtie motivaţia identificată: „[...] fără să mă tem de cei indignaţi în 2010 pentru felul cum gândeam în '68: nu intru în partid pentru că sunt

comunist și, după Budapesta, nici un comunist nu intră într-un partid care a încetat să fie comunist” (*Dilema veche*, 2-8 septembrie 2010).

Totuși, anul următor a retrăit în mod dramatic strangularea „socialismului cu față umană” din Cehoslovacia. (Nici în descrierea acestui caz nu sunt capabil să departajez exact „poezia” de „adevăr”. După cum nu știu cât ficționează, la UAER, cu terorizantul personaj „Calu”, pe al cărui prototip, studentul economist Emilian Goldstein, l-am avut coleg la Leningrad, dar cu un comportament diferit. După cum știu că inventează fastuoasa scenă de la Capșa cu Zaharia Stancu, autorul articolului demascator real, „Pasternak? N-am auzit de Pasternak!”, apărut după Nobelul pentru literatură din 1958, pe care Pasternak a fost obligat să-l refuze.)

Mă refer la călătoria lui moscovită, ca reprezentant al revistei *Cinema*, în cadrul delegației Difuzării Filmelor, pentru achiziționarea unor recente filme sovietice. Nu țin minte să-mi fi relatat detaliile călătoriei, cu excepția faptului că, nevrozat de avion, alesese trenul atât la dus, cât și la întoars. Ampla rememorare a călătoriei o voi afla din câteva evocări postdecembriste, îndeosebi din „Al paisprezecelea autodenunț” din volumul *Autodenunțuri și precizări* (2001): cum l-a agresat în cupeu grosolanul profesor sovietic de limbă franceză de la Universitatea din Tbilisi; cum l-au agasat filmele vizionate; cum l-a fascinat, în schimb, recitalul Cehov din sala Bibliotecii Universitare. Una peste alta, drumul lung și metropola necunoscută l-au îmbolnăvit: „Trei, patru bruscări de acest fel – la Moscova a fost prima – sunt suficiente ca să fii alt om, ca după trei-patru electroșocuri”. (Textul următor din volum, complementar, se numește „Două precizări la 33 de ani după invadarea Cehoslovaciei”.)

Episodul, central pentru autor în imaginar-reala sa boală de inimă-nervi, merită comentat.

Accept că atunci, în toamna anului 1969, anume la Moscova să fi ieșit la suprafață acea nevroză cardiacă pe care avea s-o îndure decenii la rând. Dar și înainte suportase multe alte „bruscări”: neînțelegerile cu tatăl și moartea lui; emigrarea surorii și a mamei; prima eliminare din muncă; ulterioara lungă excludere din viața publică; chinuitoarea „reeducare culturală”, prin autohtone picături chinezești administrate de către „Rău(ești)tu”, transformat în personajul „Reznicek”. Toate aceste frustrări îi vor alimenta creația, ca singură compensare valabilă a nevrozei instalate: încă înainte de 1969, bănuiesc, ceea ce aș putea chiar demonstra pe texte. De ce a refuzat avionul până la Moscova?! (Și zborul „peste baltă” îl va angoasa în vizitarea târzie a mamei și a mătușilor.) În conjuncție cu Praga, Moscova a jucat și ea un rol de acutizare a nevrozei sale, căreia i-am fost, direct sau indirect, martor.

În locuința noastră, Relu i-a cerut doctorului Caffé opinia în legătură cu accesele „cardiace” și panica așteptării lor. Va consemna astfel reacția socrului meu: „nu-s îngrijorat, mi-e doar milă de tine”. Eu țin însă minte altceva: îndemnul să se constrângă la lungi plimbări de unul singur; da, îl va apuca criza, dar s-o suporte, chiar de-ar fi să leșine, să știe că nu de la cord îi vine; i se va face rău, o dată, de două ori, pe urmă se va lecui. Iar pe noi ne-a mustrat: — Nu vă amuzați pe seama bolii lui, oricât ar fi de născocită, tot suferință este.

Pe atunci, în 1971 şi 1972, a urmat Relu tratamentul psihanalitic cu doctorul Ion Vianu; dar curând psihiatrul s-a săturat să asiste la transformarea întâlnirilor în „sonatinele” unui pacient care voia să facă exerciţii literare, nu să se vindece – drept care l-a pus pe liber.

În adâncul adâncurilor, Relu îşi preţuia angoasele, le considera productive; de altfel, cu temei, de asta îmi voi da seama târziu, după multe ciondăneli, când ne învinovăţeam reciproc: că eu m-aş apăra prin „sănătate”, el – prin „boală”; un „echilibrat în dezechilibrări” certându-se cu un „dezechilibrat în echilibrări”, un adevărat maestru într-ale echilibristicii.

Stă scris în *Meseria de nuvelist*: „Arta mea s-a născut din teamă. Am debutat ca fricos şi am creat pentru a birui această frică. Alt scop nu am avut”.

„Vei muri de puerilitate”, îi spune naratorului un interlocutor din *Logica*, reluând un termen pe care autorul şi-l atribuise de mult, într-o variantă uşor schimbată: „puberilitate”.

Relu n-a vrut cu nici un chip să se maturizeze. Refugiul îi rămăseseră „copilăria, adolescenţa, tinereţea”, blocajul în starea lor de securitate, cu traume cu tot.

*Aşa* ţinea să supravieţuiască „pe un bloc de gheaţă”, în succesive luni de august: „în jungla unui bloc de gheaţă”. *Pentru asta* boala îi era utilă, chiar necesară.

Am convingerea că, dacă orânduirea interbelică s-ar fi prelungit neschimbată în deceniile postbelice, ar fi ajuns şi rămas un bun comentator de film şi sportiv (la ceea ce, de altfel, visase). Creator de literatură l-a făcut „socialismul cu faţa *in*umană”.

Îmbrăţişase speranţa, realitatea îl dezamăgise. Aderase la vis, înfăptuirea l-a pedepsit: chiar *pentru asta*, pentru a fi fost un fantast.

Dacă Moscova l-a îmbolnăvit, nici Frankfurt pe Main n-avea cum să-l aline. Acolo se mutaseră, din Israel, sora şi cumnatul, iar el i-a vizitat, o singură dată, în februarie 1970. Din pudoare nu va descrie ceea ce mi-a povestit la întoarcere: peste un timp, Ricu (Richard) l-a luat deoparte şi i-a adus la cunoştinţă că mărcile ce-i fuseseră rezervate s-au terminat, pentru restul zilelor să-şi caute alte surse de subzistenţă. Jignirea din meschinărie mi-a relatat-o cu umor. Şi nici n-a insistat asupra faptului că un ofiţer de Securitate i-a călcat după întoarcere pragul, interogându-l asupra întâlnirii avute acolo cu un redactor al „Europei libere”, fost coleg bucureştean: pe Relu îl interesa mai degrabă pe ce căi au putut „organele” să afle de o convorbire privată în doi, într-o cafenea oarecare din Frankfurt. Oricum, episodul nu era nici el de natură să-i întreţină confortul sufletesc.

Îşi lua mereu pulsul, verificând dacă mai bate. L-am sfătuit să inventeze o altă maladie decât oprirea inimii. În casele scriitorilor din Cumpătul, Noemi, a doua lui soţie, obligată să revină la Bucureşti, a rugat-o pe Janina să-l aibă între timp în grijă. A conjurat-o să nu cadă în capcana următoarei crize şi să nu cheme doctorul. Janina s-a mutat într-o cameră alăturată cu a lui, în aceeaşi vilă. Criza n-a întârziat, iar ea, speriată îngrozitor că starea lui de rău ar putea într-adevăr pretinde prezenţa unui medic, nu l-a putut scoate din criză decât jurând pe viaţa copilului ei că îi simte pulsul.

Cosașu era redactor la revista *Cinema*. Își împărțea biroul cu Eugenia Vodă. Redacția se afla pe același coridor cu ziarul *Előre*. Acum pătrundeam însă pe poarta extremității din dreapta a clădirii atașate celei centrale, urcam la etajul II și, spre a ajunge la țintă, treceam de *Contemporanul*, unde l-am găsit nu o dată jucând șah cu Laurențiu Ulici. Mă duceam acolo ca să-l întovărășesc la întoarcere. Refuza să umble singur, dar însoțit parcurgea distanțe lungi. Așa am traversat de multe ori Parcul Herăstrău și Bulevardul Aviatorilor, până pe Arhitect Louis Blanc.

Exact acest drum îl va evoca proza versificată „Esteticianul” (revista *Tribuna*, 16 aprilie 1987, ciclul „Cronica de 5 secunde”) – text reluat în „Tangoasele” (un tangou cu angoase) din volumul *INSISIFicarea la noi în Boteanu* (1998). Îl reproduc:

> Pentru a-mi dovedi că lașitatea/ e o inutilitate, prietenul meu esteticianul/ începe demonstrația de la Casa Scînteii,/ străbatem Parcul Herăstrău, trecem/ fără să ne uităm prin fața Expo-Florei,/ ajungem și la copacul sădit în/ amintirea lui Tagore, ieșim din/ parc, batem tot bulevardul Aviatorilor –/ el continuându-și dârz ideea,/ eu ascultându-l, tăcând atent,/ cum tăcea Sadoveanu în fața naturii –/ trecem prin fața „Ciclopului” și statuii,/ ieșim la răscrucea Parisului cu Argentina,/ ideile, la el, pot ține cât un parc/ și un bulevard în floare sau sub gheață./ Ca altă dată, pentru a-mi imputa/ că cedez prea mult în fața angoaselor/ și mi-ar face bine o viață de/ tăietor în pădure, să coborâm toată/ Calea Victoriei, să nu ne pese de/ Piața Amzei, el (perorând) să traverseze/ la „Grădinița”, „pe galben” și să mă/ aștepte acolo, până sosesc și eu/ lângă el și să-și continue ideea/ luxuriantă, aducându-mi aminte/ de acel gazetar englez de sport care/ și-a început o frază așa, în 1945:/ „Precum am afirmat în septembrie 1939,/ fiind întrerupt în mod grosolan...”/ După care îi propun să-mi explice/ Spinoza, cât vom tăia, împreună molifți.

(Referirea la „o viață de tăietor în pădure” provine dintr-o dispută pe tema „bolii” sale cardiace: m-am răstit la el că s-ar lecui dacă ar trăi – ca bunicul meu matern – printre țapinari; hai să ne facem un lung concediu printre ei.)

Cât privește amintita „raza de lumină în împărăția întunericului” – recitalul Cehov la care asistase la Moscova va fi evocat în scris de câteva ori.

Cunoscusem din propria experiență „arta rostirii” în care actori ruși de seamă dovedeau o neîntrecută măiestrie: „citeau” din memorie, fără a juca propriu-zis, lungi nuvele, capitole de roman, scene din drame (în cazul din urmă alternând vocile personajelor), în săli de teatru sau de concert iluminate, în fața unui public entuziast.

Relu participase la un asemenea recital literar. Îl numea pe artistul recitator ba „Kaminska”, ba „Kaminka”. Făcea, de bună seamă, parte din răsfirata familie de actori Kaminski/Kaminska, dintre care s-a bucurat de notorietate Ida Kaminska, născută în Odessa, ajunsă actriță poloneză, emigrată în SUA, apoi în Israel, înființând la Tel Aviv un teatru idiș, ajutată de cel de-al doilea soț al ei, actorul Meir Melman.

Cosașu: „Trăiesc în Oximoron”. Rusia el a receptat-o oximoronic pe tot parcursul prieteniei noastre. Îl înfricoșa și totodată îl fascina. Se simțea ca

iepurele în fața pitonului sau, mă rog, a ursului. Îi urmărea politica cu interes neslăbit. Cunoștea meandrele ei și avansa ipoteze care-i aproximau motivația acțiunilor.

Știa în detalii filmele sovietice, fiecare nume de regizor, operator, actor. Ne număram printre fidelii „Zilelor filmului sovietic" din fiecare toamnă, după vizionări schimbam impresii despre valoarea sau nonvaloarea peliculei.

Urmărea concertele marilor instrumentiști, pe David Oistrah la vioară, pe Sviatoslav Richter la pian, pe Mstislav Rostropovici la violoncel (ca și în disidență).

Fără să înțeleagă limba rusă, îi urmărea literatura, clasică și contemporană. Șocul cel mare i-l produseseră, din tinerețe, Isaak Babel, povestirile lui, citite întâi în traducere franceză pe urmă în tălmăcirea lui Victor Kernbach. Îl hipnotizase, în *Armata de cavalerie*, scurta povestire „Ghidale", o dată o va și monta, integral, într-un text propriu. Încerca să realizeze pentru sine joncțiunea dintre *Manifestul Comunist* – „ultimul text al adolescenței, fără de care nu-mi concep educația sentimentală" – și „Internaționala oamenilor buni", în zadar așteptată de Ghidale. Aceasta va rămâne și utopia lui supremă, chiar dacă de la început dezmințită, nu numai prin războiul civil, ci mai ales prin Gulagul stalinist, căruia i-a căzut victimă și comunistul Isaak Babel.

Brodam dialoguri politico-literare prelungi pe marginea unor cărți îndrăgite de amândoi: *Hagi-Murat* (târziul Tolstoi), *Înfrângerea* (timpuriul Fadeiev), *Stejarul și vițelul* (Soljenițîn în relația cu Tvardovski) sau *Cevengur*. Romanul lui Andrei Platonov, tradus de Janina și adus în manuscris la Neptun în ultima vară ceaușistă, l-a acaparat de îndată, considerându-l o carte genială. O numește și azi vârful literaturii sovietice: tragedia visului împlinit, prefigurând coliziunea, trăită de atâția, între ideal și real.

Își va repeta deviza: „ia totul în tragic și nimic în serios". Nu acceptam pentru el această oximoronie extremă, în nici una dintre componente: căci, în felul său ipohondru, ludic, anxios, ironic (enumerarea îi aparține), lua de fapt mai totul în serios; dar fugea cât putea de tragedii („Arta fugii"), înlocuindu-le cu „fragedii", a căror frăgezime să le înmoaie gravitatea. (Subtitlul *Portrete, schițe, fragedii* variază, desigur, tripleta caragialeană *Momente, schițe, amintiri*.) Va concede singur într-un târziu: „prietenul meu, Esteticianul", susține „[...] că nu am nici un simț al tragicului – «da, nu-l am, sper că asta mă va salva» [...]".

Unele titluri de nuvele îi rezumă obsesia: „O baie de umanitate", „Tandrețea ca un refuz al morții", „Pe vremea când nu mă gândeam la moarte", „Armonia cordului bătut de gânduri". De astă dată ele nu sunt *Variațiuni Goldberg*, ci „Variațiuni Rohrlich", dintr-un ciclu strict personal de *Klavierübung*. (De fapt, Relu nu e un fan al lui Bach, ca mine, preferă muzica romantică germană, opera italiană, opereta austriacă, sfidând presupusa incompatibilitate dintre simfoniile beethoveniene și valsurile lui Johann Strauss.)

Titlul de nuvelă cel mai important îmi pare a fi însă „Viața frazei" (cel mai lung text din *Ficționarii*, dedicat lui Camil Petrescu). Dacă autorul refuză deosebirile între biografie și bibliografie, muzică „grea" și „ușoară", proză și poezie, dramă și joc, jocul de cărți (poker, belotă, bridge), jocul cu cărți, jocul în cărți – atunci nenumăratele fraze despre viața *lui* le transfigurează în

unic autentica *lor* viață. Iar în această existență autonomizată încap și „fragedii", și „melodramame", și alte oximoronii, ca „Malroiașu" (cum l-a numit odată, în fața mea, Paul Georgescu); încap tot atâtea „jungle" pe „blocuri de gheață" și „tangoase" „insisificate".

Vorba lui, notată mai în glumă, mai în serios: „Am rămas marxist de nuanță Groucho". (Aluzie la „frații Marx", comicii americani de film Chico, Harpo, Groucho, Gummo și Zeppo; dintre care întâi a părăsit trupa Gummo, apoi Zeppo; iar dintre cei trei rămași, Groucho s-a întipărit mai mult în memoria spectatorilor.) Dar nu se va sfii, într-un viitor al excomunicărilor inverse, să scrie, pe lângă Groucho, și despre Karl Marx.

„Sunt de meserie nuvelist" (nu romancier, în ciuda unei tentative, *A înțelege sau nu,* nici „om de teatru", deși i-au fost puse în scenă două piese, *Mi se pare romantic* și *Scurt program cu bosanove*). În „Meseria de nuvelist" (textul care a dat și titlul volumului respectiv) și-a descris gestația operei, în acord și în răspăr cu timpurile care-i pretinseseră să-și incrimineze „rădăcinile mic-burgheze". Maturizarea literară s-a produs chiar pe temeiul imperativelor vremii: prin „autobiografii" și „completări la autobiografii". Metoda o va continua în șirul de „autodenunțuri și precizări", reproducând fără rețineri texte vechi, uitate și demne de a fi uitate. În oglinda deformatoare a acestor „note informative", despre sine însuși, își va articula formarea (mai că-mi vine să zic, în limbaj de computer, formatarea). Puțini s-au arătat dispuși nu numai să nu-și acopere trecutul, dar chiar să-l supraexpună, cu tare cu tot. A intuit corect că va izbândi tocmai pe această cale dificilă: ca acel „Oscar Rohrlich care tot încearcă și nu izbutește să-l sugrume pe scriitorul Radu Cosașu".

Cum spuneam, ne-am ciondănit toată viața. Între noi nu era ceea ce nemții numesc *Hassliebe*, ură-iubire; nu cunoșteam și nu recunoșteam ura, cel mult ironia, rareori sarcasmul. Am polemizat cu el în *Secolul nostru cel de toate zilele* și, nedeslușit, în *Opțiuni*. A invocat înfruntările noastre în „Al optsprezecelea autodenunț" și în „Spovedania unui convins".

Ne sunăm seară de seară la telefon. Îi mai și fac reproșuri, obișnuiește să le îmbuneze. Nu e un belicos, în multele răstimpuri inter- și postbelice a tot căutat armistițiile. Din fostul „bolșevic" (și-a numit astfel începuturile) a ajuns un „extremist de centru", la drept vorbind nu întotdeauna de centru, dar niciodată extremist.

Mi se vor mai ivi prilejuri să mă refer la el, și înainte, și după decembrie 1989, căci în viața noastră, a întregii noastre familii, Relu e o prezență continuă.

## 85

Etapele parcurse de țările socialiste au fost diferite și în privința coerciției ori a destinderii intelectuale. În România, după schimbarea echipei de conducere, au urmat câțiva ani de mimare a libertății culturale, întreruptă cu brutalitatea de „Tezele" din iulie 1971, totuși, în toamnă întru câtva temperate.

Din 1972, activitățile universitare și artistice au cunoscut o anumită normalizare. Aceasta a fost de durată mai scurtă în şcolile superioare decât în uniunile de creație. Cu toate acestea, am putea considera anii ’70 în ansamblu mai suportabili comparativ cu anii ’80, care vor deteriora grav situația mai ales în plan economic, dar și sub raport cultural.

Deosebirile le confirmă starea de fapt din Facultatea de Filosofie. Primelor două secții inițiale, Filosofie și Psihologie (înființate în anul universitar 1952--1953), le fusese adăugată o a treia, Pedagogia (1956-1957), și o a patra, Sociologia (1966-1967). De când funcționa cu patru secții, cei mai mulți studenți se înscriau la Sociologie (50-60-70), apoi și la Psihologie (ajungând până spre 100, dar ulterior descrescând la jumătate). Pedagogia avea mai puțini auditori (10-20-30); la fel, Filosofia (20-30, cel mult 50).

Toate acestea au durat până în octombrie 1977, când cele două facultăți au fost comasate într-una singură, denumită Facultatea de Istorie și Filosofie. Studenții ei figurau ori la Secția de istorie-filosofie, ori la Secția de filosofie--istorie, potrivit cu specializările lor prime și secunde. Implicit, la secția noastră a dispărut profilarea distinctă în sociologi, psihologi sau pedagogi.

La Facultatea de Filosofie i-am avut decani succesivi pe profesorii Ion Didilescu (Logică), Vasile Nichita (Socialism științific), Ștefan Georgescu și Ion Tudosescu (Filosofie marxistă).

La Facultatea de Istorie și Filosofie decanii vor proveni obligatoriu dintre istorici: ani îndelungați – Ștefan Ștefănescu, iar de la mijlocul anilor ’80 – Gheorghe Ioniță. Prodecanul facultății unite va fi, multă vreme, un filosof, Gheorghe Cazan (Istoria filosofiei), în finalul predecembrist, în fiecare an altcineva: economistul Gheorghe Crețoiu, psihologul Gheorghe Pufan, sociologul Aculin Cazacu.

În cadrul Facultății de Filosofie, încă de sine stătătoare, funcționa un Laborator de Sociologie, curând desființat. Catedrele erau: Sociologie, Socialism științific, Filosofie marxistă, Economie politică, Psihologie, Pedagogie, Istoria filosofiei și Logică, Etică și Estetică, Metodică și Practică pedagogică.

În noua facultate, unificată, la Istorie nu vor mai fi decât două catedre: de Istoria României (Ștefan Ștefănescu) și de Istoria universală (Emilian Grigore Condurachi). La Filosofie vor rămâne patru: Socialismul științific (de sine stătător); Filosofia marxistă, istoria filosofiei, logica, etica și estetica (comasate, dar cu colective distincte); Economia politică și sociologia (unificate); Pedagogia și psihologia (împreună).

Până să fie vărsate în catedra-mamut a tuturor disciplinelor filosofice, Etica și Estetica alcătuiau o catedră independentă, predând și seminarizând cele două discipline. Colectivului de estetică îi fuseseră atașați un lector și doi asistenți cu normă de cercetare. Un lector preda Teoria și practica presei.

Eram șeful catedrei. Țineam cursurile de estetică studenților de la Secția de Filosofie. Mi-am suplimentat norma didactică prin ore la Facultatea de Filologie (Limbă și literatură română), pe urmă la Facultatea de Limbi Străine, Secția limbi germanice, în unii ani și la Secția de limbi slave.

Împreună cu mine, esteticienii din catedră erau Gheorghe Stroia, Nina Nicolaeva și Mariana Ionescu (căsătorită Turbăceanu). După cum am spus,

„Centrul de estetică" îi angajase – în așteptarea Congresului de estetică de la București – pe N. Tertulian, Cezar Radu și Lucian Dragomirescu, cu timpul, aceștia completându-și norma de cercetători cu unele cursuri ori seminare. Din colectivul de eticieni, condus de Niculae Bellu, făceau parte Stelian Stoica și, de la un timp, Marilena Moraru și Vasile Morar. După desființarea Catedrei de Teoria și practica presei (șeful ei fiind ziaristul și criticul de film H. Dona), pentru predarea acestei discipline opționale ni s-a alăturat Octavian Butoi.

La Secția de filosofie, dintre profesorii mai vârstnici pe care i-am enumerat la un moment dat, continuau să profeseze Athanase Joja, C. Ionescu-Gulian, Tudor Bugnariu, Constantin Nicuță, Ion Didilescu, Ion Banu.

Pe studenți îi atrăgeau cursurile ținute de H. Wald, Radu Stoichiță, Florica Neagoe și alți câțiva, aflați la vârste medii. Ulterior, în rememorări, se va trece sub tăcere prezența între ei și a profesorului Radu Florian, situat de o promoție studențească, în 1980, pe locul întâi dintre titularii disciplinelor: căci, sub denumirea oficială de „socialism științific", el preda de fapt știința politicii, un curs suprasaturat de informații, deschis spre varietatea opțiunilor, chiar dacă prin prismă marxistă.

Scurtă vreme în facultate a funcționat și Catedra de filosofie a științelor matematicii. O conducea Grigore Moisil. Intervențiile sale colorate, pline de haz, câteodată ușor licențioase, înviorau constant reuniunile Consiliului Științific.

Un timp ne-a fost în preajmă și matematicianul Mihai Botez. Se specializase în sistemele informatice aplicate studiilor de prognoză. A fost atașat Facultății de Filosofie între 1974 și 1977, ca director al Centrului Internațional de Metodologie asupra Viitorului și Dezvoltării. Mi-l amintesc de la ședințele de partid: așezat în apropiere, cu ținută țeapănă și maniere distante, nu lua niciodată cuvântul, rar intra în vorbă cu vreun coleg, înainte și după reuniune. Ca disident, și-a pierdut în 1977 funcțiile de director și de conferențiar și a fost mutat disciplinar la Centrul de calcul din Tulcea.

Până la un moment dat, profesorii puteau reține în facultate absolvenți pe care îi remarcaseră. Așa au ajuns preparatori ori asistenți la catedrele și colectivele de profil: Petre Bieltz și Dragan Stoianovici (Logică); Gheorghe Cazan și Gheorghe Vlăduțescu (Istoria filosofiei); Vasile Tonoiu, Cătălin Zamfir, Ioan Roșca, Ion Stepanescu, Ilie Pîrvu, Marin Țurlea, Nicolae Culic (Filosofie marxistă); Mariana Ionescu și Vasile Morar (Estetică, respectiv Etică). Cei mai mulți nu vor avansa la grade didactice superioare înainte de 1990.

Unii absolvenți au lucrat, un timp, în cercetare, la alte institute de învățământ superior, ca profesori de liceu sau în alte profesii. În ordinea aproximativă a absolvenței: Alexandru Surdu, Marin Diaconu, Gheorghiță Geană, Gabriel Liiceanu, Victor Ernest Mașek, Elena Monica Săvulescu, Virgil Măgureanu, Iosif Boda, Radu Bogdan, Ana Gombo (căsătorită Bazac), Vladimir Epstein, Vasile Macoviciuc, Dorel Șandor, Nelu Bănșoiu, Romulus Chiriță, Silviu Coposescu, Ilina David, Valentin Mureșan, Gheorghe Pișcoci, Elena/Ileana Mălăncioiu, Emil Moroianu, Adrian-Paul Iliescu, Veronica Dăneț (căsătorită Iliescu), Mihail-Radu Solcan, Gheorghe Purdea, Dan Oprescu, Florica și Cornel Cadar, Stelian Tănase, Cecilia Tohăneanu, Gheorghe Lepoiev, Ion Dur, Ion Știubea, Matei

Vișniec, Elena Ștefoi. Ofer o listă atât de întinsă, deși selectivă, ca să sugerez cât de mulți studenți-filosofi din anii ’60 și ’70 se vor impune în activități culturale, didactice și chiar politice. La Gabriel Liiceanu, Stelian Tănase, Matei Vișniec, Elena Ștefoi mă voi referi tocmai de aceea în cadrul anilor ’80, când vor dobândi recunoaștere culturală. (Despre Ileana Mălăncioiu am vorbit într-un paragraf anterior.)

În anii ’70 s-au înmulțit și studenții străini, majoritatea din țări africane și latino-americane, cei mai mulți înscriși la Sociologie și Psihologie, achitându-și în valută occidentală școlarizarea, de regulă parcursă în mod formal. Prin profesorul Radu Florian l-am cunoscut pe portughezul Daniel-Silva Perdigao, dintr-o familie de stânga refugiată în Franța și, după căderea dictaturii salasariene, revenită în Portugalia.

Iată și alte câteva situații individuale.

Andrei Partos, fiul prietenilor tatălui meu, din Brașov și București, după ce a absolvit Psihologia, s-a consacrat noii muzici de agrement, ca *disk jockey* întreținându-i, noapte de noapte, pe ascultătorii postului de radio București, iar în timpul verii pe vilegiaturiștii din Costinești. De multe decenii e recunoscut ca o autoritate în domeniu.

Laurențiu Ulici, după ce a terminat Filologia, s-a înscris la a doua facultate, Filosofia, pe baza Ordinului 300; a urmat-o în paralel cu munca de redactor la *Contemporanul* și a absolvit-o în 1970.

Alexandru Monciu-Sudinski, după o primă facultate, neterminată, Limbi Slave, a absolvit Filosofia (1972). Încă student, a stârnit vâlvă cu volumul *Rebarbor* (1971), retras din librării pentru nonconformismul lui sarcastic. A fost angajat redactor la revista *Argeș*. A mai publicat în țară cărți cu aceeași notă subversivă, *Caractere* (1973) și *Biografii comune* (1974). Lumea literară l-a remarcat pentru talentul său cu totul aparte. A intrat în greva foamei pentru a obține eliberarea din Jilava a fostului coleg de studenție la Filosofie, Cezar Mititelu (1978). Cel pe care bunica rusoaică îl alintase „Niuc”, de la „*vnuk*”, „nepot”, a fugit apoi în Suedia (1982). Au ajuns la noi vești greu verificabile despre viața lui aventuroasă: s-a lepădat de nume, de soție și cei cinci copii (1992); ca „robul lui Dumnezeu, Alexandru” a dus o viață de pelerin sărac; și a tradus, din rusă în română, cărți de învățătură ale Părinților ortodoxiei.

Student la Pedagogie, lui Vasile Morar nu i-am predat eu cursul de estetică. La catedra noastră l-a oprit Niculae Bellu, ca asistent stagiar, apoi titularizat. Sub conducerea aceluiași profesor își va susține lucrarea de doctorat, *Sensul normativității în teoria etică* (1983). Va colabora tot mai intens și cu grupul esteticienilor. Familiile noastre se vor împrieteni. Soția lui, Ecaterina Voideanu, a absolvit facultatea tot în 1972, la Psihologie. Din anul lor de studiu făceau parte, între alții, Sebastian Reichmann (care n-a terminat facultatea), Adrian Caranfil (aflat la a doua facultate), Ion Mihăilescu (sociolog, viitor Rector al Universității) și Corneliu Vadim Tudor (de asemenea urmând Sociologia).

În anul absolvenței lui Vasile Morar și-a început studiile un grup de studenți care îmi va deveni apropiat: Adrian-Paul Iliescu și viitoarea lui soție, Veronica Dăneț, Mihail-Radu Solcan, Gheorghe Purdea, Dan Oprescu.

Dan Oprescu va duce o existenţă aventuroasă. Va întemeia o familie, va avea copii, va divorţa. Va fi asistent de socialism ştiinţific la Politehnică. Sub oblăduirea lui Ioanichie Olteanu va publica studii în *Viaţa românească*, printre ele unul în care, prin specularea unor enunţuri, susţinea că Marx şi Engels prevedeau „comunismul" şi „socialismul" ca faze succesive inverse celor unanim acceptate. Ca presupus fost disident va obţine o bursă postdecembristă la Oxford. Se va recăsători cu o japoneză, trimisă apoi funcţionară ONU la Harare, capitala statului Zimbabwe. După ce va mai zămisli doi copii în noua căsătorie, soţia îl va expedia acasă pentru un flagrant de infidelitate, totodată confiscându-i bunurile şi mijloacele de trai, până atunci mai mult decât îndestulate. Păţania suferită mi-o va povesti, dezinvolt, imediat după aterizare, aflat deocamdată fără casă, slujbă sau bani. Însă anterior mi-a trimis din Harare dactilograma volumului său de istorie a esteticii româneşti, editat la Editura Minerva de Z. Ornea. În calitate de conducător ştiinţific, i-am înlesnit susţinerea ca lucrare de doctorat. Pentru acest prilej, deşi ne aflam de mult în noul regim, n-a schimbat o iotă din text, nici măcar eliminând, din prefaţă, genuflexiunile de rigoare la adresa lui Ceauşescu. S-a comportat şi cu acest prilej cu aceeaşi dezinvoltură sfidătoare ca în suişurile şi căderile sale premergătoare. Şi chiar faţă de cele ulterioare. Căci, aciuându-se un timp la Consiliul de Miniştri ca responsabil pentru soarta romilor (autointitulându-se „voievodul ţiganilor"), preocupat însă tot de aranjamente amoroase – prietenul său de odinioară Stelian Tănase îl va denunţa ca informator al Securităţii. După care i-am pierdut urma.

Gheorghe Purdea se va căsători cu Anca, mezina lui Leru Simion. Va lucra la Muzeul Tehnic din Parcul Carol. Va traduce din germană câteva volume. Cu soţia şi fiica va emigra în Austria. Va experimenta diverse meserii. Despre toate acestea am amintit în legătură cu familia Simion.

A.-P. Iliescu şi M.-R. Solcan s-au numărat printre studenţii mei cei mai buni, cu personalitate de timpuriu pregnantă.

Mi-a rămas întipărită în minte o discuţie de la seminarul de estetică, în cursul căreia Iliescu şi-a declarat adeziunea pentru poezia de idei, cu o preferinţă deosebită faţă de Ştefan Aug. Doinaş. După ce a absolvit facultatea (1976) va profesa la liceul din Azuga (până în 1980). Apoi va fi, timp de un deceniu, asistent la Catedra de filosofie a Institutului Politehnic; şi îşi va susţine doctoratul cu o lucrare de filosofie a limbajului (1983). În anii '90 se va număra printre foştii noştri studenţi readuşi la Filosofie: conferenţiar şi profesor. De atunci se va statornici şi prietenia dintre familiile noastre. (Parcursul lui Solcan nu l-am urmărit cu aceeaşi asiduitate, ştiind doar că e angajat bibliotecar la „Ştefan Gheorghiu". Îl voi revedea la întoarcerea, laolaltă cu Iliescu, în facultate.)

Unul dintre studenţii noştri foarte buni, Grigore Rîpeanu jr., a absolvit Filosofia ca şef de promoţie (1974). Era un tânăr modest, timid, retras. Felul complexat de a fi şi de a se comporta era generat în special de destinul tatălui său. Grigore Rîpeanu senior parcursese o carieră publică notorie, pe de o parte ca profesor universitar, Decan al Facultăţii de Ştiinţe Juridice, autorul

unui *Manual de drept penal*, dar pe de altă parte ca procuror militar în procesul intentat lui Lucrețiu Pătrășcanu. La ședința demascării lui în Aulă, în cadrul lotului Alexandru Drăghici (1968), cei convocați în sală i-am ascultat siderați cuvântul de la tribună, explicativ și autoincriminator: îl aleseseră la întâmplare în completul de judecată, îi puseseră în brațe dosarele unei anchete la care nu participase, își susținuse pledoaria convins de autenticitatea învinuirilor, abia după aceea dându-și seama că se lăsase manipulat participând la farsa judiciară soldată cu o crimă premeditată. Era terminat ca om, eliminat de peste tot, zdrobit sufletește, suportând oprobriul tuturor.

După absolvență, fiul său s-a înscris la doctorat, sub conducerea profesorului Ștefan Georgescu. Intenționa să elaboreze o lucrare consacrată epistemologiei lui Karl Popper. Dar în ziua de 15 septembrie 1980, pe autostrada Ploiești-București, mașina cu șase persoane care reveneau acasă dintr-o excursie a fost implicată într-un accident. Au murit și fratele, și sora. O tragedie teribilă. În lunile cât le-a supraviețuit, tatăl nu a mai scăpat de obsesia că a fost pedepsit pentru propria-i vină prin moartea ambilor săi copii.

Am lăsat la urmă cazul lui Vladimir Tismăneanu.

Leonte Tismăneanu se mândrea cu fiul său, care dădea semne timpurii de înzestrare intelectuală, la Liceul „Petru Groza” și la Liceul nr. 24 (azi „Jean Monnet”), ambele rezervate odraslelor protipendadei. Cum am mai menționat, a rugat-o pe Janina să-l pregătească în vederea susținerii examenului de admitere la Facultatea de Filosofie.

Așa a ajuns „Volodea” un oaspete frecvent în locuința noastră din Arhitect Louis Blanc. Citise mult, dar cam de-a valma. Dorea să descifreze meandrele politicii, istoria ei tăinuită, recentele ei jocuri de culise. Avea ceva dintr-un aventurier de idei. Îmbrățișa cu ardoare convingerile familiei și ale părinților tinerilor grupului său din Cartierul Primăverii. Cunoștea mulți dintre mai-marii vremii, direct sau prin fii și fiice, chiar dacă tatăl său fusese, la un moment dat, izgonit de la banchet. Așa i s-a înfiripat ura, din ce în ce mai crâncenă, față de un alt Leonte, fostul apropiat care-i trădase părintele.

Janina n-avea decât să-i ordoneze cunoștințele. A fost o treabă simplă. Purtau discuții libere, de natură mai degrabă prietenească decât didactică; am asistat la câteva. Candidatul a intrat cu brio la Facultatea de Filosofie, Secția de sociologie (1970). A absolvit-o cu lucrarea de licență *O abordare critică a filosofiei sociale a lui Herbert Marcuse* (1974). A fost angajat cercetător la Laboratorul de Sociologie Urbană, afiliat mai întâi Institutului „Proiect București”, apoi Institutului de Proiectări pentru Construcții Tipizate. Și-a susținut doctoratul cu teza *Revoluție și rațiune critică. Teoria politico-socială a Școlii de la Frankfurt* (1980).

În tot acest răstimp a continuat să ne viziteze. A venit să ne arate cățelușul său iubit, primit în dar de la tatăl lui, un cocker spaniol. Ne-a împărtășit durerea sfâșietoare la moartea tatălui. Cel mai des ne vorbea însă despre politică. Își urmase în idei părinții și pe mătușa îndrăgită, Cristina Boico, soția generalului Mihail Boico, luptători în ilegalitate, ajunși înalți funcționari în Ministerul Afacerilor Externe, destituiți însă după căderea Anei Pauker,

ulterior mătuşa predând socialismul ştiinţific la un institut de învăţământ superior. Pe Volodea îl exaspera regimul ceauşist, ca pe noi toţi. Dar îl amenda dintr-o stângă extremă, de pe poziţii cumva troţkiste. Am căutam să-i temperăm gesticulaţiile stângiste, din motive de precauţie: de-ar fi ajuns la urechile şefilor, i-ar fi periclitat locul de muncă.

Ţinea la Janina sau, cel puţin, aşa crea impresia; eu îi eram indiferent. Ea anume, în temeiul prieteniei ce părea statornicită între ei, i-a şi luat în nume de rău prudenţa cu care i-a tăinuit intenţia de a părăsi ilegal ţara. Fiindcă, la scurtă vreme după moartea tatălui, şi-a acompaniat mama, pe Hermina Tismăneanu, într-o călătorie în Spania (septembrie 1981). După sejururi la Paris (până în mai 1982) şi în Caracas (Venezuela) (până în luna septembrie a aceluiaşi an), a obţinut intrarea în SUA şi angajări succesive.

Am găsit în biblioteca noastră cele două volume, unul personal, celălalt colectiv, anterioare expatrierii. Ambele ni le oferise, la apariţie, cu dedicaţii.

*Noua Stîngă şi Şcoala de la Frankfurt* e varianta prelucrată a tezei de doctorat, cu ample părţi şi din lucrarea de licenţă. A apărut la Editura Politică, în colecţia „Dezbateri ideologice", în iulie 1976.

Între un „Cuvînt înainte" şi „Concluzii", cartea include trei capitole: „Revolta intelectuală din Occident şi geneza mişcării noii stîngi", „«Teoria critică» a Şcolii de la Frankfurt şi semnificaţia ei istorică", „Scepticismul utopic al lui Herbert Marcuse". Mottourile sunt, la capitolul I, din Friedrich Engels, la capitolele II şi III, din Herbert Marcuse.

Un fragment din introducere: „Tot mai pregnant resimţita necesitate a dialogului ideologic, la rîndul ei dublată de exigenţa combativităţii, impune drept condiţie *sine qua non* a criticii filosofice respectarea imperativului preţuit de Lenin drept «esenţa, sufletul viu al marxismului: analiza concretă a situaţiei concrete»". După care autorul se pronunţă împotriva clişeelor sectar-dogmatice.

Demonstraţia răspunde acestor exigenţe. Ea se bazează pe o bibliografie străină amplă pentru acea vreme: Adorno, Horkheimer, Fromm, Marcuse, plus Cohn-Bendit, Hannah Arendt, Noam Chomsky, Antonio Gramsci. Din Marx sunt invocate lucrările timpurii, *Contribuţii la critica filosofiei hegeliene a dreptului*. *Introducere* şi *Manuscrise economico-filosofice din 1844*; din lucrările comune de Marx şi Engels: *Sfînta familie*, *Ideologia germană* şi *Manifestul Partidului Comunist*. Lenin e prezent cu *„Stîngismul" – boala copilăriei comunismului*. Mai sunt citaţi: Santiago Carillo, *Cuvîntare la Consfătuirea internaţională a partidelor comuniste şi muncitoreşti* (1969) şi Nicolae Ceauşescu, *Raportul la Congresul al XI-lea* (1974).

Concesiile cu adevărat mari Vladimir Tismăneanu le-a făcut însă exigenţelor de partid ca unul dintre cei zece autori care au elaborat fişele volumului *Mic dicţionar social-politic pentru tineret*, apărut la Editura Politică sub coordonarea ştiinţifică a lui Virgil Măgureanu. Data apariţiei, indicată precis, iunie 1981, se situează cu doar trei luni înaintea plecării autorului în exil.

V.T., după cum îi e sigla după fiecare fişă elaborată, apare în 74 de rânduri (dintre care 3 în colaborare cu M.M. – Mihai Milca). Printre ele se numără termeni de filosofie ori de sociologie, mereu în varianta preconizată de materialismul

dialectic şi istoric sau de către socialismul ştiinţific: „Agnosticism”, „Alienare”, „Bază şi suprastructură”, „Calitate”, „Cantitate”, „Cauzalitate”, „Conexiune universală”, „Conştiinţă”, „Cultură”, „Cunoaştere”, „Determinism”, „Dialectică”, „Epistemologie”, „Existenţă socială”, „Formaţiune socială”, „Gnoseologie”, „Libertate şi necesitate”, „Metafizică”, „Naţiune”, „Necesitate şi întîmplare”, „Sociologie”, „Spontan şi conştient”, „Ştiinţă”, „Ţărănime”, „Umanism”, „Utopie”. Apar şi în cadrul lor permanente referiri la şi citate din Marx, Lenin, Ceauşescu, Programul PCR, Constituţia RSR. Dar obedienţa faţă de marxism-leninism şi mai cu seamă faţă de comandamentele ideologice de moment ale PCR, potrivit indicaţiilor lui Ceauşescu, devine totală în articolele ascuţit ideologice semnate de V.T.: „Burghezie”, „Capitalism”, „Clasă socială”, „Colectivism”, „Combativitate revoluţionară”, „Comunism”, „Consiliile oamenilor muncii aparţinând naţionalităţilor conlocuitoare”, „Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie”, „Cultură socialistă”, „Democraţie socialistă”, „Imperialism”, „Internaţionalism”, „Lupta dintre nou şi vechi”, „Marxism”, „Materialism dialectic”, „Materialism istoric”, „Mişcare de eliberare naţională”, „N.A.T.O.”, „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism”, „Progres social”, „Proletariat”, „Revoluţie social-politică”, „Socialism”, „Socialism ştiinţific”, „Stîngism”, „Suveranitate”, „Tratatul de la Varşovia”, „Umanism socialist, revoluţionar”.

*Noua Stîngă şi Şcoala de la Frankfurt* nu este (cum va susţine autorul) o carte doar „marxizantă”, ci una asumat marxistă, dar acomodată recentelor curente tentând modernizarea în cadrul marxismului. În schimb, contribuţiile masive la *Mic dicţionar social-politic pentru tineret* V.T. le-a conceput – în preajma exilului său – conform şi pe placul regimului ceauşist.

## 86

În anii ’70 am fost trimis de Academia „mică” sau Uniunea Scriitorilor (niciodată de Universitate) la reuniuni ştiinţifice ori literare din Est ori Vest.

Întrucât ce mă întorsesem din cele două sejururi occidentale premergătoare, prilejuite de Congresul de la Uppsala şi de invitaţia Arhivei „Thomas Mann” din Zürich, continua să-mi fie eliberat, în sediul din Strada Nicolae Iorga, chiar dacă la capătul aşteptării protocolare, mult râvnitul paşaport.

Instituţiile care te trimiteau la congrese, consfătuiri, conferinţe îţi ofereau sume modice sau nici măcar atât. Te descurcai cum puteai, prin câte o pomană din partea cunoscuţilor, pe care erai nevoit s-o cerşeşti.

Contrar însă larg răspânditei certitudini actuale, pot depune mărturie, desigur numai în nume propriu: nici atunci, nici ulterior, nimeni nu mi-a pretins vreo informaţie, verbală ori scrisă, despre ce am făcut în străinătate, cu cine m-am întâlnit, ce-am discutat, ce reviste şi cărţi am adus în ţară. Această omisiune să se fi datorat oare lipsei mele de importanţă, faptului că nu trezeam suspiciuni sau controlării „defectuoase” a călătoriilor externe?!

Oricum, indiferent de cauză, nu am fost descusut vreodată asupra drumului din care tocmai mă întorceam, din Răsărit ori Apus.

Preferam să mă duc în țări a căror limbă o vorbeam liber. La cele două „mese rotunde” succesive ținute la Sofia cu oameni de știință și scriitori din țările socialiste, participanții m-au declarat poliglot numai fiindcă mă puteam întreține cu ei în germană, maghiară și rusă, cea din urmă cunoscută pe atunci și de către vorbitorii altor limbi slave.

Nu mult diferit m-am descurcat la sesiunea din Budapesta a comparatiștilor literari, desfășurată sub egida Academiei de Științe Ungare și a Societății Internaționale de Istoria Literaturii Comparate (17-18 noiembrie 1971), cu toată prezența printre invitați și a unor somități occidentale în materie. Cu organizatorii autohtoni, profesorii Szabolcsi Miklós și Vajda György, ne întrețineam în maghiara noastră maternă. Comunicarea mi-am prezentat-o în germană, sub titlul *Historisch-Besondere und Ästhetisch-Allgemeine Literaturbetrachtung* (*Privire istoric-particulară și estetic-generală asupra literaturii*). Am conversat în rusă cu un profesor slavist din Ljubljana și cu un altul din Bratislava. La nevoie, îmi puneam la încercare și aptitudinea de a discuta, mai poticnit, în franceză ori engleză.

Atunci am stat pe îndelete de vorbă cu Paul Cornea, împreună cu care călătorisem la Budapesta și înapoi. Spre deosebire de mine, era familiarizat cu toți comparatiștii lumii. Dar nu chestiuni profesionale am disecat în lungile noastre plimbări prin Pesta, pe bulevarde și de-a lungul cheiului Dunării, ci încercările la care ne fusese supus crezul politic. Paul mi-a spus-o pe șleau: 1956 și 1968 i-au năruit vechile convingeri, s-a dezis de ele, de-acum se va ocupa numai de profesia lui universitară, va preda și va publica, imun la politică și ideologie.

Întrucât le vorbeam limba, am agreat cu deosebire sejururile de care am avut parte în cele două Germanii și în Rusia.

Am fost în RDG de câteva ori, la Berlin în mod oficial, în Saxonia și Turingia într-o excursie pe cont propriu.

Prima dată am ajuns în Berlinul de Est la sesiunea aniversară bicentenară a nașterii lui Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Nu-mi amintesc comunicările, nici măcar pe a mea proprie, în afară de titlul ei: „Sistemul dialectic”.

Cu acest prilej l-am cunoscut însă pe viitorul nostru prieten drag, profesorul moscovit Avner Iakovlevici Zis, care ne va adopta, pe Janina și pe mine, cu aceeași afecțiune ca și Arthur Nürenberger. Pot chiar fixa locul unde am fost prezentați unul altuia de către o terță persoană: pe Friedrichstrasse, bulevardul comercial ce se deschidea perpendicular din Unter den Linden, avansând spre nord. Ne-am prezentat, am continuat plimbarea împreună. Am ținut să vedem măcar pe din afară *Berliner Ensemble*, în care Bertolt Brecht transformase *Theater am Schiffbauerdamm* și pe care, după moartea dramaturgului, l-a condus văduva sa Helene Weigel, până la sfârșitul vieții, în 1971. Am zăbovit în fața stației Berlin Friedrichstrasse, gară de U-Bahn (subteran), S-Bahn (aerian) și de trecere între Est și Vest. Zidul și punctele lui de acces dintr-o parte într-alta a metropolei îi obsedau și pe localnici, și pe vizitatori. Am

avansat până la punctul de joncțiune dintre Friedrichstrasse cu Zimmerstrasse și Mauerstrasse, trecerea din RDG în RFG, pe care americanii din partea cealaltă îl porecliseră „Checkpoint Charlie”. Iar între timp ne relatam unul altuia ce face fiecare, cu ce se ocupă, cum i se par orașul și reuniunea comemorativă pe care o găzduiește.

În următoarea deplasare am dat curs invitației Catedrei de estetică a Universității „Humboldt” de a mă documenta timp de o lună în bibliotecile ei. A fost prilejul să cunosc bine orașul și pe câțiva profesori.

Pe drum am avut parte de o pățanie hazlie. Am nimerit în cușetele noastre alături de Fănuș Neagu și Lucian Raicu, așteptați la Bratislava de Uniunea Scriitorilor Slovaci. Până la Ploiești, ei au destupat prima sticlă de tărie, invitându-mă să le țin tovărășie. După un pahar m-am retras, dar ei au continuat să chefuiască. La Budapesta erau bine băuți, Lucian căzut în sine, Fănuș, cu ieșiri expansive: în timpul staționării, a proferat pe peron, cu glas tunător, injurii la adresa lui Ceaușescu; abia-abia am reușit să-l conving să urce în vagon. Libațiunea celor doi nu s-a oprit însă. La următoarea graniță, Fănuș l-a copleșit pe vameșul slovac cu îmbrățișări, dăruindu-i și volumul editat în condiții grafice excepționale, pe care ar fi trebuit să-l înmâneze gazdelor slovace. Urla pe coridorul vagonului despre ce o să le facă el bratislavencelor și în câte feluri. La destinație i-am zărit prin geam întâlnind translatoarea trimisă să-i întâmpine: Raicu – total pierdut, Fane – în expansiune. Restul aveam să-l aflu acasă: continuând să bea, a doua zi vor fi îmbarcați spre București. La Uniunea Scriitorilor a sosit apoi o scrisoare explicativă: „pirpiriul” Fănuș Neagu se comportase decent, în schimb „masivul” Bernard Leibovici provocase scandal după scandal, fără șansa de a fi calmat. Funcționarii Uniunii au răspândit, amuzați, *quiproquo*-ul.

Am bătut cu piciorul tot centrul Berlinului Est: Berlin-Mitte. Clădirea centrală a Universității Humboldt, de pe Unter den Linden, se afla între Poarta Brandenburg și un șir de muzee, printre care și Pergamon, pe care l-am vizitat de câteva ori. Nu departe se aflau Primăria, Turnul Televiziunii, Marienkirche și Alexanderplatz, cu deschidere spre marile bulevarde. Am ajuns în zona bătută de boema artistică sau doar excentrică – nu și pe Prenslauer Berg. N-am intrat în buticuri și cabarete, hoteluri și restaurante rezervate occidentalilor. Dar hoinăream zilnic multe ore, deseori de-a lungul Zidului impenetrabil, atras ca iepurele de șarpele boa. Serile urmăream iluminarea fastuoasă de dincolo, inclusiv de pe clădirea înaltă a concernului Springer. Un S-Bahn vestic făcea o buclă și deasupra părții estice, fără să oprească.

Casa de oaspeți în care mi se repartizase o cameră era situată spre nord, la cel puțin o oră de mers pe jos. În chiar prima dimineață, pornind spre centru, am descoperit la doar câteva sute de metri, după plăcuța de pe frontispiciu, casa în care locuise Caragiale. Mă încânta vecinătatea.

Participam la reuniunile catedrei, conduse de profesorul Erwin Pracht, pe care-l cunoscusem la Uppsala. Într-una din ședințe am prezentat, în traducere, studiul „Pledoarie pentru «filosofia artei»” (publicat în iulie 1971 de *România literară*). A stârnit obiecții: esteticienii redegiști îmbrățișau pe atunci „frumosul

extraartistic”, industrial, urban, cotidian, artei nerevenindu-i decât un loc secundar. Îi nedumerea până și preferința terminologică pentru „filosofia artei” – și asta chiar în Universitatea berlineză, unde Hegel își introdusese prelegerile numind „estetica” prin sintagma „filosofia artelor frumoase”. Replicile au fost însă amabile. Și am fost invitat să conduc un seminar de estetică, unde am reușit să înnod un dialog animat cu studenții, nerefractari prezenței unui asistent improvizat din România.

Principala revelație pe care am avut-o mi-a fost prilejuită de profesorul Wolfgang Heise, mutat nu de mult de la Catedra de istorie a filosofiei la Catedra de estetică, fapt care nu l-a împiedicat să-și continue cursul de filosofie utopică universală și germană. (Mi-a și oferit la despărțire două volume xeroxate, cu principalele texte utopice.) Era întruchiparea germanității de soi, un domn amabil, curtenitor, dar totodată distant. Numai cu trei ani mai în vârstă decât mine, îmi impunea prin erudiție și maturitate. M-a invitat să-i vizitez casa din apropierea Capitalei, de pe malul lacului Dämeritzsee, în mica așezare Hessenwinkel, care, din cauza canalelor sale, fusese poreclită „mica Veneție”. Se retrăgea de regulă în această casă ca de țară, unde îl așteptau soția Rosi și doi gemeni. Ne-am întreținut cordial, mi-a spus câte ceva despre lucrul căruia i se consacra, studii de istorie a filosofiei și a literaturii germane clasice, cu focalizări pe Hegel, Heine și Hölderlin. (Voi cita două dintre ele în eseul meu despre Hegel.) Nu mi-a împărtășit nimic din biografia lui, cu atât mai puțin din motivele pentru care refuzau să-l includă în delegații participante la acțiuni științifice de peste hotare.

Mult mai târziu voi afla detaliile unei vieți cunoscute doar de apropiați. Wolfgang Heise provenea dintr-un tată arian și o mamă evreică vieneză. Din cauza ei, atât tatăl, cât și fiul suferiseră sub naziști privațiuni dure. Tatăl a ajuns apoi Decan al Facultății de Pedagogie la „Humboldt”, ghidându-și băiatul în aprofundarea filosofiei. Dar pe fiu l-au marginalizat pentru cercetările sale neîncătușate de dogme. Îi venerau, e drept, știința: ulterior întâlnirii noastre îl vor alege membru corespondent în Academia de Științe a RDG. Va muri în 1987.

Unul dintre studenții săi celebri a fost poetul disident Wolf Biermann. Acesta a trecut în RFG, unde recitalurile sale poetico-muzicale au continuat să-i mențină faima. Nu se va dezice de convingerile sale de stânga – ca, de altfel, nici fostul său profesor.

În cuvântarea pe care o va ține în noiembrie 2008 la conferirea diplomei de *doctor honoris causa* de către Universitatea „Humboldt”, Biermann îl va evoca pe Heise ca pe „probabil singurul filosof autentic din RDG”; și, nedezmințindu-se ca bard, îi va consacra acel *Voltaire-Chanson*, din care citez fragmente scurte: „*Mein Lehrer Wolfgang Heise/ Im Krieg der Illusionen/ Ein Weisenkind der Weisheit/ Und ist daran zerbrochen*”; „*Hat Hassgeliebt sein Vaterland*”; „*Er war mein DDR-Voltaire*”. În echivalare aproximativă: „Profesorul meu Wolfgang Heise/ În războiul iluziilor/ Copil înțelept al înțelepciunii/ De aceea s-a și sfărâmat”; „Și-a iubit-urât patria”; „A fost Voltaire-ul meu din RDG”.

În acei ani ’70 timpurii am fost cu Janina și într-o excursie turistică de grup prin sudul RDG. Am vizitat mai multe localități celebre din Saxonia și

Turingia: Dresda, Leipzig, Karl-Marx-Stadt (trecutul şi viitorul Chemnitz), Jena, Weimar, Erfurt, Eisenach. La Weimar am „pipăit” umbrele lui Goethe, Schiller, Liszt; la Eisenach şi Leipzig i-am adus omagiul nostru lui Bach; la Wartburg l-am readus pe Luther în memorie şi, în castelul de pe munte, am admirat splendidele fresce şi sculpturi în lemn. Am revăzut la Zwinger colecţia de tablouri ce mi se întipărise în minte încă de la Moscova, dinaintea retrocedării ei muzeului din Dresda. Familiarizării cu marea cultură germană organizatorii i-au adăugat şi o zi de hoinăreală pe cărările de munte şi prin pădurile „Elveţiei saxone”.

Reconectarea palpabilă la tradiţiile familiei mele germanofile a beneficiat şi de ieşiri în mai întinsa Republică Federală, aflată la apogeul prosperităţii tocmai în anii ’70. La Berlin n-am putut trece în sectoarele vestice. Sudul l-am cunoscut însă şi de o parte, şi de alta a Germaniei divizate.

Uniunea Scriitorilor primise invitaţia de a-şi trimite delegaţia la colocviul--concurs de „proză scurtă”, organizat într-un orăşel apărut prin contopirea a două aşezări alăturate: Neheim-Hüsten. Se situa în Renania de Nord – Westfalia, în zona ei numită Sauerland (în cazul de faţă *sauer*, „acid”, trimite la un sol sărat), parte din regiunea Rinului inferior, nu departe de Dortmund.

Am fost oaspetele a două reuniuni succesive, o dată împreună cu Sînziana Pop, Arnold Hauser şi Teodor Balş, a doua oară numai cu Sînziana Pop. Cu prima ocazie doar am asistat la lucrări, la revenire am făcut parte din juriul de decernare a premiului.

Călătoria în patru a debutat pentru mine cu o păţanie. La Frankfurt pe Main am fost transbordaţi într-alt avion, spre Köln, dar la sosire geamantanul meu voluminos dispăruse, eu rămânând numai cu paşaportul şi mica diurnă de acasă. La aeroport am fost pus să completez un formular amănunţit de recunoaştere a bagajului: ce culoare are, din ce material, ce se află deasupra hainelor, ce cărţi şi comunicări conţine, la cât evaluez paguba produsă. Vameşul m-a consolat că din aeroporturile germane fiecare al cincilea geamantan pleacă în cele mai îndepărtate colţuri ale lumii; dar majoritatea e recuperată în timp, iar dacă până la plecarea mea nu va fi găsită, mi se va înmâna în mărci contravaloarea pierderii. Am ajuns cam abătut, cu trenul local, la destinaţie. Eram în pantaloni, cămaşă şi pulover, fără nimic altceva. Mi-am cumpărat o perie şi pastă de dinţi, un săpun, ciorapi. Am rămas, pe tot parcursul colocviului, în aceeaşi costumaţie.

La inaugurare şi la şedinţa de încheiere organizatorii, dintre veleitari locali, l-au copleşit cu elogii pe un fabricant de cârnaţi, sponsorul reuniunii. Invitaţii proveneau din oraşe germane, dar şi din diverse colţuri europene, printre ei mulţi prozatori amatori, lipsiţi de şansa de a li se face auzit în vreo altă parte glasul. M-am apropiat de câţiva nordici vorbitori de germană. Grupului nostru i s-a alăturat – pentru Sînziana, cred – şi Florin Manolescu, pe atunci lector de română la *Rheinisch-Westfälische Auslandsgesellschaft* din Dortmund.

Neheim-Hüsten mi-a arătat ce înseamnă un orăşel german de provincie. Cele două localităţi împreunate aveau cu puţin peste 30 000 de locuitori. La mijloc, o stradă principală, cu câteva magazine şi străduţe lăturalnice. Dimineaţa

pe la 7 ieşeau din localitate o mulţime de maşini, iar pe la ora 17 se întorceau, de la întreprinderile din împrejurimi, pentru a se baricada în spatele zidurilor protectoare ale caselor.

O fată încă liceană ne-a explicat într-o seară, în timp ce-şi golea paharele de *Schnaps*: e lăsată liberă tot timpul, iar seara familia ei stă, cu câte o bere, în faţa televizoarelor, dar se culcă devreme ca să fie în formă pentru treaba de a doua zi; singura ei obligaţie sacrosanctă e ca duminicile să ia micul dejun la masa comună; în schimb, nimeni n-o întreabă când revine acasă nopţile; iar după bacalaureat va evada, cu siguranţă, din acest cuib mort.

De la căderea serii străzile deveneau pustii. Mă tot preumblam singur de-a lungul lor. O dată am vizionat un film la cinematograful localităţii, împreună cu alţi trei pierde-vară.

Am trimis o telegramă surorii mele vitrege Erika, proaspăt imigrată, angajată ca muzeograf chimist la Muzeul „Röntgen" din apropiatul orăşel Remscheid. Mesajul m-a costat mult, pe urmă am aflat că ar fi trebuit să expediez o simplă carte poştală, tot ar fi ajuns în aceeaşi zi. M-a vizitat în după-amiaza următoare şi mi-a relatat fazele admiterii sale în RFG: până să obţină dreptul de şedere locuise, cu numeroşi alţi azilanţi, într-un sat din zonă, dezafectat în acest scop; câteodată îi trezeau noaptea maşini negre neinscripţionate, care ridicau pe câte unii dintre ei; de bună seamă erau suspecţi de a fi fost trimişi de ţările lor est-europene în „serviciu comandat"; nici unul nu a mai revenit, cel puţin ea n-a aflat dacă fuseseră expulzaţi sau exoneraţi de vina de a fi agenţi.

Într-o seară ne-am reunit în camera de cămin a unuia dintre noi. S-au destupat sticle de ţuică „turţ", aduse de acasă. În toiul discuţiei, Sînziana Pop mi s-a adresat brusc cu ştiuta laudă jignitoare: — Dacă toţi evreii ar fi ca tine... Hauser şi Balş au aprobat-o zgomotos, pasămite complimentându-mă. M-am prefăcut neatent. (Sînziana avea tată român, mamă săsoaică; Arnold era german şi ca origine, şi în scris. Nu le-a trecut prin minte că o apartenenţă minoritară nu e mai prejos de alta, nemaivorbind de majoritarul get-beget Teodor.)

Am făcut împreună excursii în regiune. O autoare ne-a invitat la castelul părintesc. Tatăl, baron, era fruntaş creştin-democrat, cam demodat, chiar uşor decrepit. Familia s-a minunat de cunoştinţele mele de literatură germană, clar mai întinse decât ale lor, deşi, în conservatorismul lor ţeapăn, nu sufereau nici *Gruppe 47* la modă şi nici pe fruntaşii acesteia, Heinrich Böll sau Günter Grass.

În ultima zi a reuniunii am fost anunţat din Köln de recuperarea bagajului. După-amiază acesta mi-a fost înmânat, intact, la gară. Deşi călătorise cine ştie până unde, nu lipsea din el nimic, doar că nu aveam la ce să-i mai folosesc conţinutul, deoarece prilejurile în care m-aş fi putut înţoli ca un autentic profesor universitar trecuseră. A trebuit să-l car din greu pe tot drumul de întoarcere, cu gândul că mi-ar fi prins bine despăgubirea pentru pierderea sa.

La următorul colocviu de „proză scurtă", în primăvara anului 1973, am găsit Neheim-Hüsten inclus în oraşul Arnsberg. De astă dată am ajuns cu bagaje cu tot. Ca membru în juriu am citit o sumedenie de povestioare, cele mai multe însăilate de amatori. Colegii au optat pentru acelaşi autor sârb ca şi data trecută, cu o altă naraţiune tot în manieră onirică. Trebuie să fi

fost vorba de un disident al regimului titoist, altminteri nu ar fi apărut printre noi atașatul cultural al Ambasadei iugoslave din Bonn, încercând să ne determine să renunțăm să-l premiem pe respectivul. Țin minte doar numele atașatului, nu și al autorului. Motivul era simplu: purta cvasiechivalentul sârbo-croat al propriului meu nume, Ivan Ivanji, un Iványi „autohtonizat" (ca Jánosi în Ianoși), dar care continua să vorbească impecabil maghiara lui maternă din Voivodina. Fără a-și fi îndeplinit misiunea, „revizorul" mic de statură, agitat, obraznic, a plecat cu coada între picioare.

La întoarcere am făcut o escală la München, invitat de colegul meu de facultate Mircea Flonta (în toamna lui 1966 mutat la noi, de la Catedra de filosofie din cadrul Institutului de Medicină, în locul lui Uschersohn). Beneficia de mult-râvnita „Bursă Humboldt". Mi-a oferit găzduire chiar în camera lui. Cu Luiza Nestorescu (biolog) și Adrian Caranfil (geograf) forma un trio de nedespărțit. Câteva zile m-au adoptat ca membru al nou-înjghebatului cvartet. Ieșeam împreună în oraș, ne înfruptam la lungile mese de lemn, din preajma birturilor, cu *Wurst und Bier* (cârnat și bere servită în căni de câte un litru), Adrian m-a dus cu mașinuța lui să-mi arate un supermarket din afara orașului – primul de dimensiuni uriașe văzut de mine, unde lumea se aproviziona pentru câte o lună cu de toate. Între timp vorbea întruna, se lăuda cu vrute și nevrute, originea lui nobiliară, dar și o parte iudaică de ascendență (de bună seamă, o ridicolă *captatio benevolentiae*), cu succesele de la catedră și planurile sale de viitor. Spunea sus și tare că nu se va întoarce acasă, ceea ce s-a și adeverit. (Îl voi revedea la București după schimbarea de regim. Mă va duce cu noua lui mașină, trăncănind neîntrerupt, la Universitatea din Bochum, unde mă va aștepta o bursă de o lună, obținută anume de Mircea Flonta.)

În aprilie 1973, Flonta mi-a oferit însă primul prilej să-l cunosc îndeaproape. Ca bursier, lucra la Centrul de filosofie analitică, întemeiat și condus de către profesorul Wolfgang Stegmüller, reputat specialist în logică, epistemologie, filosofie a științelor, membru al Academiilor austriacă și bavareză, de un an membru și al Institutului internațional francez pentru filosofie. Mircea îi adoptase opțiunea, mă tot convingea de nevoia de a îmbrățișa filosofia analitică drept superioară modalitate actuală de cercetare. (Va trece un timp până când va admite și chiar va practica varianta eseistică a filosofiei.) I-am transmis cererea profesorului Ștefan Georgescu, în cuvintele exacte pe care mi le încredințase: — Rugați-l să-mi trimită o carte de epistemologie în franceză! — Care carte? — Oricare, numai să-mi folosească la curs.

Mircea cu Luiza m-au întovărășit până la Viena. Eu am mai stat o zi, două, ca de fiecare dată, la Arthur. Ei s-au întors la München pentru a-și încheia stagiul. Apoi au revenit împreună la București, căsătorindu-se în 1975. Mircea îmi va explica: ar fi putut rămâne, cu angajări îmbietoare, dar, îndatorat persoanei care garantase pentru el la plecare, nu ar fi putut să-i înșele încrederea; și, ca să-și unească destinele, Luiza trebuia mai întâi să divorțeze de primul ei soț.

Fac un salt până la al VIII-lea Congres Internațional de Estetică, din 1976, de la Darmstadt.

M-au inclus în delegația română, condusă de Dumitru Ghișe.

Am pornit mai devreme, fiindcă Arthur mă anunțase că intenționează să plece, cu Hilde, exact atunci, la Hamburg; și sunt dispuși să mă ia, cu mașina lor, până la Darmstadt.

Zis și făcut. Ne-am oprit la Salzburg. Arthur mi-a făcut demonstrația unei treceri „frauduloase” peste granița austro-germană: mi-a pus pașaportul, cu viza vest-germană, între ale lor, le-a ținut în așa fel încât să nu se zărească decât colțul celor situate dedesubt; văzându-l însă pe cel de deasupra, grănicerul i-a făcut semn să meargă mai departe.

Ocolind Münchenul, mi-au arătat câteva orășele pitorești și castele celebre de la poalele Alpilor bavarezi. Am stat o jumătate de zi la Augsburg, o seară și noapte la Ulm. Am traversat Baden-Württemberg și am urcat în Hessa. M-au depus în căminul rezervat delegației noastre, cu o zi înainte de sosirea celorlalți; și s-au angajat în continuarea drumului lor spre Nord.

Congresul propriu-zis mi-a lăsat amintiri vagi. Am explorat în schimb, pe îndelete, orașul, bogat în instituții și evenimente culturale. La Darmstadt ființa *Internationales Musikinstitut*, centrul muzicii simfonice și camerale contemporane; *Jazz-Institut*; *Deutsche Akademie für Sprache und Kunst* (Academia germană pentru limbă și artă), care decerna anual Premiul „Georg Büchner”, cea mai prestigioasă dintre distincțiile literare germane.

Localizându-le în interminabile plimbări, cel mai mult m-au interesat totuși discuțiile cu colegii; mai ales veștile și comentariile cu care mă copleșea Iuri Borev. Mă apropiasem de el prin intermediul profesorului Zis, care ne găzduise, pe Janina și pe mine, în două rânduri în locuința lui moscovită, între drumurile vest-germane. (Le voi relata.) De vârsta mea, angajat la Institutul de Literatură al Academiei, ținând și cursuri universitare, Iuri Borisovici publicase volume de estetică, mai degrabă cu rost didactic. Ceea ce îl preocupa obsesiv era politica internă represivă a țării sale sub Stalin (în anii ’90 va publica o antologie a anecdotelor consacrate sau atribuite dictatorului), ca și sub conducerea brejneviană contemporană. Precaut în scrieri și conformist în manifestări publice, în cercuri intime dădea frâu liber opiniilor sale reale: un joc dublu, îndelung exersat de mulți dintre interlocutorii mei ruși. Acum, la Darmstadt, când scăpa de membrii delegației sale pe care îi știa cu misiuni de supraveghere, se dezlănțuia în diatribe și le susținea cu exemplificări greu de uitat.

Așa am reținut, din poveștile sale, un „caz” notoriu. Era vorba de cineva cunoscut personal de Borev: Lev Kopelev. Acesta luptase în Armata Roșie; îl arestaseră în 1945; și făcuse zece ani închisoare la „Butîrka”. Era prototipul comunistului Rubin, remodelat de Soljenițîn în romanul *Primul cerc*. Kopelev cel real a rămas fidel convingerilor sale „ortodox”-marxiste și după eliberare, și după reabilitarea oficială din 1956. În mediile moscovite devenise expert în literatura germană. Atașându-i-se lui Andrei Saharov, a fost însă din nou înfierat pentru disidență. În 1977 va fi exclus din Uniunea Scriitorilor, iar în 1980 va emigra în RFG, ajutat de prietenul său Heinrich Böll. Va semna contribuții masive consacrate istoriei relațiilor literare germano-ruse. Va muri în Köln la 85 de ani.

„Iura" Borev nu mai nutrea nici o iluzie asupra şansei de însănătoşire a societăţii sovietice. Asistase şi continua să asiste la prea multe tragedii ale „intelighenţiei", şi anticomuniste, dar şi comuniste, ca Lev Kopelev. Aştepta prăbuşirea regimului, fără să spere că o va şi apuca.

După încheierea congresului, întrucât viza mi-o permitea, mi-am prelungit cu o săptămână sejurul. Am trecut prin Mainz şi m-am aciuat în locuinţa surorii mele vitrege, mutată la Köln. L-am reîntâlnit acolo pe fostul meu coleg de şcoală „Miki" Földes, acum dentistul de succes Nicolaus Földes. Erika m-a dus la verişoara ei Victoria, medic internist. La întrevedere, „Vici" mi-a schiţat astfel şansele imigranţilor: la temelie, cu venituri medii, se află masa funcţionărimii; la o considerabilă distanţă deasupra lor ne situăm noi, medicii înstăriţi; dar cu mult mai sus, la şi mai mare distanţă, se află stomatologii foarte bogaţi, „precum prietenul tău Földes". M-a amuzat ierarhizarea; mai puţin aroganţa prietenului din Haifa al familiei de doctori, de asemenea prezent la cină. Omul şi-a bătut pur şi simplu joc de intenţia mea de a reveni în România, de unde emigrase şi el pe vremuri – nu înainte de a fi fost (nu ştia că ştiu) unul dintre turnătorii din cauza cărora soţul mamei mele, Erdélyi László, fusese eliminat de la Universitatea „Bolyai"...

Nu mai aveam bani de vagon de dormit, deci m-am întors cu clasa a II-a. Sunt ciudate detaliile ce ţi se întipăresc în minte: precum luminile gălbui ale lămpilor de neon care irizau peronul pustiu, pe timp de noapte, al gării din Passau. Au urmat alte puncte de graniţă, Bruck an der Leitha şi Hegyeshalom, Lökösháza şi Curtici.

De fiecare dată când reuşeam câte un drum în străinătate, mă bucuram şi când plecam departe, şi când reveneam acasă.

## 87

În ziua de 1 octombrie 1973, în pauza unui curs, secretara facultăţii mi-a transmis că Janina telefonase să mă întorc urgent acasă: în noaptea precedentă, tatăl ei murise la spital în urma unui atac de cord.

Doctorul Leon Caffé a suferit îndelung de o spondiloză cervicală, cu un „cioc de papagal" (osteofită) care se înfigea între vertebre, presându-i din ce în ce măduva spinării.

Când durerile se înteţiseră şi apăruseră tulburări de mers, Spitalul „Elias" îl trimisese, în 1956, la Stockholm, întovărăşit de directorul spitalului, doctorul Manoliu, ca să-l consulte şi eventual să-l opereze celebrul chirurg suedez Olivecrona (al cărui nume îmi era cunoscut din adolescenţă, datorită cărţii autobiografice a lui Karinthy Frigyes, *Utazás a koponyám körül – Călătorie în jurul craniului meu*). După investigaţii minuţioase, suprema autoritate în materie i-a pus diagnosticul, precizând că osteofita îi e situată într-o zonă inoperabilă. I-a prezis şi cât va mai trăi, boala i se va agrava treptat, până la paralizia membrelor inferioare şi apoi a întregului corp: 17 ani. Exact atât avea să-i mai fie dat.

În anii săi ultimi umbla tot mai greu, sprijinit în baston. Apoi n-a mai ieșit din casă. Ne-a spus că ar dori să-i cedeze inima înainte de a fi definitiv țintuit la pat. Speranța i s-a împlinit când, internat pentru noi investigații, a suferit infarctul, iar medicul de gardă n-a mai avut cu ce să-l ajute.

De la moarte, revin la viață.

Muți cu Aurica, după cum am spus, ne-au cedat locuința lor din Arhitect Louis Blanc și s-au mutat într-o garsonieră din Strada Rozelor (fosta „Haia Lifschitz", viitoarea „Washington"), vizavi de Policlinica 10 (acum 2), unde el profesa ca internist. Mai dădea consultații și la „Elias", unde fusese pe vremuri director științific. În colectivul de îngrijire a membrilor Biroului Politic i s-au redus treptat atribuțiile. După instalarea lui Ceaușescu, nu s-a mai ocupat decât de marginalizatul Gheorghe Apostol, care, în cele mai nepotrivite ore de seară, îl convoca la partide de table, pe care neapărat trebuia să le piardă.

Fericit l-a făcut nepoata, născută în anul de dinaintea plecării la Stockholm. A asistat la operația ei de apendicită (la 6 ani) și la o scarlatină îndelungată (la 12 ani). Dar, când era sănătoasă, nu ne lăsa s-o îndopăm cu nenumărate medicamente: îndată ce le descoperea, le azvârlea la gunoi. Opta pentru câte o aspirină, câte un antinevralgic; și prescria diete.

Era îndrăgostit de meseria pe care și-o alesese. Muncea cu dăruire, se preocupa îndeaproape de fiecare pacient; la orice apel telefonic, în toi de noapte, chema taxiul și asculta ofurile solicitantului, fără a se enerva de convocările fără rost. Spunea că tratează bolnavul, nu boala. Niciodată n-a acceptat vreo „atenție" din partea cuiva. Bolnavii îngrijiți de el îi păstrau calde amintiri. Și după moartea lui, Janina va fi oprită pe stradă de necunoscuți, care vorbeau cu dragoste despre felul în care îi lecuise doctorul Caffé.

Cu timpul, veselia bonomă ce-l caracteriza s-a preschimbat în mâhnire adâncă.

Deplângea abandonarea muncii universitare pentru rutina consultațiilor. Regreta timpul irosit cu „tovarășii" sus-puși, care îl tratau ca pe o slugă. Îi părea rău că se încrezuse în atâtea promisiuni utopice, neonorate și trădate. Îi jucase festa naivitatea, pe fondul bunătății, dar și al moliciunii.

A fost pensionat la limita prescrisă de vârstă, din 1 noiembrie 1969. Ne tot spunea cât de ilogic este să frustrezi un internist de continuarea activității sale, tocmai la apogeul experienței acumulate. Ar fi fost dispus să lucreze și fără remunerație; dar nimeni nu-i mai pretindea serviciile.

Dacă la Policlinica 10 leafa îi fusese de 2 650 de lei, plus 500 ca „medic emerit", acum primea o pensie de 2 099 + 235 de lei. Iar după patru ani, văduva va rămâne cu jumătate din pensia lui de bază, din care, fără micile noastre suplimentări – pe care anevoie le accepta –, greu s-ar fi descurcat. (Reamintesc, pentru comparație: Janina avea, tocmai din 1 noiembrie 1973, o leafă de 2 950 de lei, ca lector universitar cu „gradația 3, clasa 28".)

Ne tot ruga să-l vizităm. Locuiam la zece minute de mers, dar nu aveam suficientă înțelegere pentru psihologia bătrâneții (acum nouă ni se plătește cu aceeași monedă). Janina îl iubea fierbinte, dar fiind tot timpul ocupată, cu gospodăria și la facultate, își găsea rareori timp pentru vizite, se rezuma la telefoane zilnice. Când ajungeam totuși la ei, pe Muți îl găseam, invariabil,

într-un fotoliu, pe genunchi cu unul dintre volumele seriei Cehov. A fost lectura lui îndrăgită din ultima perioadă. De bună seamă, îl fascinau și medicul Cehov, și tonalitatea blând-necruțătoare a povestirilor sale, resimțită oarecum fratern. A nutrit sentimente afectuoase pentru Salvador Allende, a cărui ucidere, la Santiago, în 11 septembrie 1973, în timpul puciului condus de generalul Augusto Pinochet, i-a îndurerat ultimele zile ale vieții.

Am avut prilejul, în discuțiile noastre, să-l descos în privința provenienței sale familiale. Îi cunoșteam bine un frate și sora, dar voiam să cunosc și detalii din trecutul familiei îndepărtat. Parte din ele le-am aflat atunci, parte – mai târziu.

Mă fascina modul cum, în creuzetul familiei, și-au dat întâlnire la București surse creștin-sefarde, apoi, prin căsătoria noastră, origini austro-ungare și așchenazi. Arhitectul Mihai/„Totó" Caffé, vărul Janinei, provenea dintre sefarzi, dar s-a căsătorit cu Ileana, fiica academicianului Emil Petrovici, român ortodox originar din Banatul sârbesc. Amestecurile au continuat în cazul fiicei noastre și a fiicelor lui Totó.

Dacă tot mă despart aici de Muți, îmi pare nimerit să rezum o parte dintre predecesorii săi.

Tradiția familială știe de un străbunic Capon, căruia i se spunea „Papú" („bunic" pe grecește, folosit și de aromâni). La rându-i, provenise din strămoși ajunși din Spania, *via* Africa de Nord, în Salonicul populat, în Imperiul Otoman, de numeroși sefarzi. Acest străbunic urcase prin Balcani, trecuse Dunărea și se așezase în Țara Românească. (Alți Caponi rămăseseră în Bulgaria.)

Fiica lui Papú, Sofia Capon, se măritase cu Albert Caffé. Acesta provenea dintr-o veche familie bucureșteană. Se pare ca numele fusese întâi o poreclă, de la cafeneaua pe care o avuseseră predecesorii. Primiseră de timpuriu cetățenia română, ca participanți la Războiul de Independență din 1877-1878.

Cert e că în Anuarul național al României 1903 e consemnat „Albert Caffé, funcționar, Cuza Vodă 35". Era angajat la o societate de asigurări sociale. A murit tânăr, în 1924. Văduva lui, „Mica", a trăit până la sfârșitul anilor '50. Era singura persoană credincioasă din familie. Se temea mereu că, în privința prescripțiilor alimentare *cașer*, copiii ei o înșelau. Nu avea încredere că le respectă întocmai decât în nora ei Aurica. Oricum, ca sefardă, o acceptase pe creștină cu mai puțină reticență decât dacă ar fi fost o așchenazi: cele două comunități iudaice nu se agreau defel! Mai în glumă, mai în serios, Muți spunea că evreii se împart în două categorii: cei care gândesc și cei care socotesc. Sefarzii erau, desigur, cei care „gândeau"; pe mine mă excepta de la „socotitori".

Albert și Sofia Caffé au avut trei fii și o fiică.

Primul născut, Moshe/Mihai, urma științele juridice și colabora la ziare franceze când, prezentându-se voluntar, a căzut la Mărășești. Numele îi este gravat pe placa de marmură comemorativă din Facultatea de Drept, în cinstea studenților și profesorilor morți în Primul Război Mondial și pe monumentul de cinstire a tinerilor evrei uciși atunci, de pe aleea centrală a Cimitirului „Bellu Spaniol". În amintirea familiei a rămas ca vlăstarul ei cel mai înzestrat, singurul care ar fi făcut carieră în umanioare.

Leon, pentru familie „Liucă”, era progenitura următoare, predestinat medicinei.

Fratele lor mai mic, Cilibon, prenume în locul căruia îl prefera pe cel de Coliban, a dus o viață aventuroasă. Ca inginer petrolist, a fost angajatul unor societăți petroliere internaționale, timp îndelungat la „Româno-Americană” (*Standard Oil*). Cu soția sa Floarea/Florica (născută Algazi) și fiul Mihai (numit astfel în cinstea unchiului), a cutreierat, din 1924, exploatările de pe tot întinsul județului Prahova, din Băicoi, Țintea, Boldești, Moreni, Valea Călugărească, Aricești-Rahtivani, Ploiești. A beneficiat de prietenia directorului general de la „Româno-Americană”, membru marcant în Partidul Național Țărănesc, Rică Georgescu. Acesta l-a ocrotit și sprijinit în timpul prigoanei rasiale, iar după anii de suspendare forțată l-a reîncadrat la firmă. „Româno-Americana” a fost în curând naționalizată; și, fiindcă la expatrierea fostului său șef a cutezat să-l conducă la Băneasa, de unde își lua zborul spre Occident, inginerul Caffé a fost aspru judecat și exclus din PMR. L-au mutat, disciplinar, într-o muncă subalternă, la Laboratorul de cercetări petroliere din Câmpina. Va fi reabilitat politic abia după pensionare, cândva în anii ’60.

Mezina familiei, Didina, a rămas de timpuriu văduvă, continuând să-l îngrijească pe fiul din prima căsătorie a soțului ei, viitorul actor ploieștean Zephi Alșek, interpretând și roluri secundare în filmele vremii. Didi ne-a fost și nouă de mare ajutor: la orice chemare, își aranja bagajul de mână și se muta din Strada Dr. Drăghicescu în Arhitect Louis Blanc, pentru a se ocupa de Mașa, bolnavă sau trimisă la odihnă. Janina detecta chiar o surdă gelozie între mama și mătușa ei pe tema îngrijirii mai nimerite a fiicei noastre.

Îmi stăruie în minte câteva scene.

„Războiul de șase zile” (5-10 iunie 1967), între Israel și coaliția Egipt-Iordania-Siria, înfrântă dezastruos de armata israeliană, care a cucerit Sinaiul, Cisiordania și platoul Golan. Didi se afla la noi, avea din nou grijă de fetița bolnavă de scarlatină. Și se dezlănțuie într-o isterică susținere a Israelului. („Războiul de Iom Kipur” – pentru Israel sau „Războiul de Ramadan” – pentru alianța dintre Egipt și Siria va urma în 6-26 octombrie 1973, în chiar luna morții lui Muți, când nici Didi nu mai trăia.)

Suntem invitați în Strada Dr. Drăghicescu. Masă festivă în cinstea academicianului Emil Petrovici. „Transi”, nume de alint, prescurtare după „Transilvăneanul”, ne încântă cu povești lingvistice despre tainele limbilor bulgară și maghiară, pe cea dintâi stăpânindu-l ca slavist, pe cea de-a doua – din timpul studiilor de tinerețe budapestane. Mâncarea o servesc Didi și Florica. Alături de noi se află „Tata Ciucă” (Coliban Caffé, poreclit așa de soția lui pe motivul tenului său măsliniu, precum „ciuculata”), „Mămăica” (Florica), soții tineri, „Nana” (Ileana Petrovici-Caffé) și „Totó” (Mihai Caffé), fiicele lor Maia și Ileana ospătându-se, cu Mașa și alte prietene, la o masă mică din camera lor. În final, Totó îl duce pe Transi la casa de oaspeți a Academiei. (Emil Petrovici locuiește la Cluj, dar vine deseori în Capitală. La una din întoarcerile acasă cu trenul, în noaptea spre 7 octombrie 1968, la un accident fără alte victime, din Crăciunelu de Jos, aproape de Blaj, și-a lovit capul, mortal, de peretele vagonului de dormit.)

Didi agonizează. Are cancer la pancreas. Suferă cumplit. Vizitând-o, cu greu se concentrează asupra noastră. Moare cu câțiva ani înainte de sfârșitul fratelui ei iubit, „Liucă”.

Aflat la București, Zephi obișnuiește să ne calce pragul. Deși nu a urmat facultatea (de tânăr se aciuase la Teatrul „Barașeum”, plătit cu ora ca figurant) e inteligent și, mai cu seamă, plin de haz. Întreține orice societate cu fantasmagorice povești. E colorat, curtenitor, adorat de femei. Își trăiește viața din plin – până să fie răpus, încă înainte de pensionare, tot de cancer.

Familia Caffé, părinții, fiul cu soția, nepoatele, se mută din locuința cu chirie în cea cumpărată, din Șoseaua Cotroceni. Ne aflăm des la ei. Totó trece, de la un Institut de proiectări pentru construcții tip, profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu”. Nana, medic, lucrează la Institutul „Cantacuzino”. Maia e studentă la Arhitectură, Ileana (junior) își încearcă norocul la Teatrul de Păpuși.

Tata Ciucă se încăpățânează să se așeze zilnic la birou, își perfecționează aparatura legată de forajul petrolier, o invenție de care nimeni nu are nevoie. Când suntem numai cu Florica/„Mămăica”, ne povestește câte ceva din viața ei: au fost trei surori și un frate, cu numele de Algazi; ea a trecut printr-o formă grea de tuberculoză, umplând lighene cu sânge (va trăi peste 90 de ani); sora ei Sabina s-a stabilit în Franța, a ajuns soție de burghez înstărit, i-a născut pe Michel și Pierette.

(Aflați la Paris, vom fi invitați de Pierette, ca rude ale rudelor, acasă la ea, la o cină. Soțul ei, medic, e fiu de ruși albi imigranți. Fiica lor ne conduce la librăria rusă din Paris, vorbind cu noi ba în franceză, ba în rusă, limbă stăpânită la perfecție, măritându-se apoi cu un alt descendent rus. Iată o probă, dintre câteva observate de mine în străinătate, despre cât de statornic își păstrează urmașii imigranților ruși limba de origine, credința pravoslavnică, atașamentele literare.)

Ileana-fiica întâlnește un păpușar englez, pe Chris Shirley-Smith, aflat în schimb de experiență la București (tată englez, mamă provenind din imigranți unguri). Se îndrăgostesc. Particip, ca martor, la căsătoria civilă din 1973, oficiată în aceeași primărie de sector, de pe Bulevardul „6 Martie”, unde ne luaserăm noi. Anul următor Ileana pleacă, după Chris, la Londra. Știind cât sunt de săraci, Janina le face cadou două rânduri de așternut. O conducem la Gara de Nord, îl rugăm telefonic pe Arthur s-o treacă de la o gară vieneză la alta. Neajutați de rudele lui, tinerii căsătoriți se aciuează într-o casă londoneză dezafectată, fără lumină și canalizare; abia cu timpul reușesc să se mute într-o locuință normală proprie. El se angajează în mărunte servicii ecologice, ea e educatoare de copii din familii de marginali. Familia sporește cu trei băieți: Alex, Jethro și Robert. Au vârste apropiate de ale nepoților mei.

Aurelia Teodorescu Caffé, pentru noi „Made”, îi supraviețuiește doctorului cu un deceniu. La începutul anilor ’80 suferă o ruptură de col femural. Optează, cu toate riscurile, pentru operație. (Proverbiala ei dârzenie eu o numeam vrânceană; dar, când adăugam, în glumă, „de chiaburoaică vrânceană”, mă punea supărată la punct: — La noi n-au fost chiaburi, ci țărani harnici ori

leneși!) Proteza o implantează directorul Spitalului de Urgență, celebrul profesor ortoped Andrei Firică. Intervenția reușește. Se poate mișca în locuința ei. Dar tocmai când vrea s-o cedeze familiei nepoatei sale, intenționând (după multe ezitări), prin această rocadă, să se mute la noi – o răpune inima, în noaptea toridă de 18/19 iulie 1983.

În legătură cu decesul ei, am o amintire apăsătoare. Directorul de la „Elias" își dă acordul s-o preia la morga spitalului pe „văduva doctorului Caffé"; dar nu are la îndemână mașina de transport mortuară. Îmi sugerează s-o aduc în „Dacia" mea. E ilegal, dar n-am ce face: o las pe Janina acasă, trag mașina în curtea imobilului din Strada Rozelor, scot în brațe cadavrul, îl așez pe bancheta din spate; vecinii sunt indignați. Pare o călătoare obișnuită. Ajung la destinație, fără să mă oprească vreun milițian.

Ținând rare prescripții din credința ei ortodoxă, Aurelia n-a cerut slujbă la incinerare. Fără oficiere religioasă iudaică au fost incinerați și membrii familiei Caffé: Didina, Leon, Cilibon, Floarea. Singură Ileana Petrovici Caffé a fost înhumată cu fast religios ortodox.

Verii primari Janina și Totó își dau când și când telefoane, se întâlnesc rareori.

Totó are, în București și la Londra, șase strănepoți/strănepoate.

Trecerea în revistă a acestui clan cu atâtea ramificații mi s-a părut semnificativă nu atât fiindcă i-am devenit rudă prin alianță, cât pentru a exemplifica o parte dintr-o lume pe cale de extincție.

## 88

L-am cunoscut, cum spuneam, pe profesorul Avner Iakovlevici Zis în Berlinul de Est, la comemorarea lui Hegel. Congresul de estetică de la București ne-a prilejuit o nouă întâlnire. Atitudinea lui a fost similară cu cea a lui Arthur Nürenberger: a îndrăgit-o pe Janina, m-a simpatizat pe mine. Aceeași raportare paternă, aceeași pornire afectuoasă. Drept urmare, ne-a și invitat să-i fim vara următoare, timp de o lună, oaspeți. Ne-a trimis invitațiile de rigoare, cerute de grănicerii sovietici în călătoriile pe cont propriu, nici oficiale și nici de grup turistic.

Ne-a găzduit în două rânduri: în 1973, când nu ne-am propus decât odihnă, discuții, hoinăreală prin Moscova, muzee și spectacole, și în 1975, de astă dată cu scopul principal de a mă documenta pentru proiectatul meu eseu asupra tainicelor relații dintre Dostoievski și Tolstoi.

(La întoarcerea din prima vizită m-a așteptat o scrisoare de adio din partea bunului meu prieten brașovean Gheorghe/„Gyuri" Hollós, datată 22 august 1973, în preajma emigrării – cu soția Suzi și fiica Anca – în Israel. Mi-a lăsat în păstrare jurnalul său din anii războiului. La un moment dat, voi reuși să i-l trimit la Rehovot. Nu ne vom revedea niciodată.)

Zis locuia în centru, pe „Ulița Gor'kogo, dom 46 v, kvartira 23", fosta (și viitoarea) „Ulița Tverskaia", rebotezată în perioada sovietică în Strada Gorki.

La numărul 46 v (a-b-v, în ordinea alfabetului chirilic) era o clădire enormă, dintre cele înălţate în perioada expansiunii marii burghezii, masivă şi cu multe etaje, cu faţada spre bulevard, cu intrarea de pe o străduţă laterală. O străjuiau cu schimbul, zi şi noapte, două *babuşki*, portărese vârstnice plătite de locatari, cerbere care, veghind la o măsuţă în faţa liftului, te supuneau interogatoriului: — Cine eşti? La cine mergi? Pentru ce? — A, la profesorul Zis, urcă la etajul II şi pe stânga!

Ocupa un apartament spaţios: după intrarea cu uşă capitonată, ferecată cu multe zăvoare, se aflau două încăperi mai mici (pe prima ne-a cedat-o nouă) şi un *living* spaţios, cu un birou masiv din alte vremuri, fotolii şi o canapea, apoi un WC separat, baie şi bucătărie; toate legate de un culoar, pe ai cărui pereţi, ca şi ai încăperilor, erau stivuite, până la tavanul înalt specific vechilor locuinţe, teancuri de cărţi şi reviste, în majoritate ruseşti, dar cuprinzând perioade întinse, datând din trecerea dintre secole şi primele decenii ale secolului XX, multe dezvăluite doar apropiaţilor.

*Uliţa Gor'kogo – gde tramvai ne hodit* („...unde nu circulă tramvaie"), potrivit manualului Zoii Potapova, după care începuserăm cu toţii să buchisim limba rusă, se situa în prelungirea Pieţei Roşii, după Piaţa Manejului. Începeam un urcuş abia perceptibil, treceam, la stânga, de restaurantul „Inturist" şi de Poşta centrală, la dreapta, de o cofetărie asiduu vizitată şi de magazinul alimentar „Eliseiev" (cel cu filiala pe Nevski Prospekt); mă opream în scuarul cu Monumentul Puşkin, sculptat în marmură neagră de Aleksandr Opekuşin – şi din al cărui nou loc de aşezare (căci fusese mutat din iniţialul loc de amplasament) se deschidea vizavi Tverskoi bul'var; şi, după alte câteva sute de metri, înainte de Piaţa „Maiakovski", staţia de metrou cu acest nume, dar şi monumentul poetului – după „Puşkin", celălalt poet la poalele căruia tinerii obişnuiau să recite versuri –, ajungeam la nr. 46 v şi urcam la apartamentul 23, vremelnica mea locuinţă.

Zis era probabil varianta rusificată a nemţescului *Süss* – numele bancherului Süss Oppenheimer, modelul după care, la comanda ministrului Propagandei, Joseph Goebbels, regizorul Veit Harlan turnase, în 1940, *Jud Süss* („Jidovul S.", filmul antisemit emblematic al regimului nazist).

Noi nu i ne adresam însă pe nume, ci cu apelativul curent al uzanţei locale, prenumele şi patronimicul: Avner Iakovlevici. (La fel cum prietenei noastre moscovite, în a cărei locuinţă am stat în dese rânduri, îi spuneam Eleonora Anatolievna, nu Lazarevici.) Gazda noastră de acum îi semăna întru câtva socrului meu: tot îndesat şi bondoc, tot cu faţă smeadă, mobilă, expresivă (mulţi ar fi numit-o şi au chiar apostrofat-o ca iudaică), tot vesel de obicei, tot gata de întorsături umoristice. Simpatic peste poate.

În jurul lui se aflau mereu doamne şi domnişoare, colege ori aspirante. Îl copleşeau cu atenţii, îi aduceau de-ale gurii, îi găteau, îi făceau curăţenie în apartament. Cu ele, de-acum sexagenar, totuşi mai şi depăşea pragul curtoaziei, o dată fiind chiar târât de o aspirantă isterică, dornică de căpătuială, într-un proces de paternitate – se pare că fără temei real –, tocmai când ne aflam la el pentru a doua oară. Avea o fiică, angajată la un institut de chimie, care

îl vizita mult mai rar decât celelalte domnişoare: în orice caz, noi am zărit-o o singură dată.

Cu ambele ocazii, ne-a răsfăţat cât a putut. Ne-a condus în zone moscovite neştiute, cu tipicele case de lemn de odinioară, salvate din incendii succesive. Ne-a arătat care dintre celebrităţi în ce clădire locuise, unde avusese loc cutare eveniment şi cu ce întorsături tragice. Ne-a făcut rost – lucru deloc uşor şi nici ieftin – până şi de bilete pentru o cină în Turnul Televiziunii; restaurantul era amplasat la înălţime mare, pe un soi de placă turnantă, aşa că puteai admira Moscova *by night* în toate direcţiile.

Ne-a făcut cunoştinţa câtorva confraţi. Dintre colegii de breaslă, era prieten la toartă cu esteticianul mai tânăr Iuri Borev, puneau împreună ţara la cale în interminabile şuete. Avea, de pe urma congreselor, amici şi în ţările „frăţeşti": pe bulgarul Krsto Goranov ori pe est-germanul Heinz Plavius, pe care îi găzduise de-asemenea.

Era hârşit într-ale politichiei. Parcursese cele mai cumplite etape din istoria sovietică, represiunile, războiul, înnoitele suspiciuni faţă de „eretici". Se familiarizase cu concesiile ideologice obligatorii, nu le ocolea, nici nu le supralicita. Fără să aibă vreodată funcţii de răspundere, predând filosofia şi estetica la Institutele de Artă şi, într-un târziu, distins cu titlul râvnit de „om de ştiinţă emerit", găsea mereu câte un protector ideologic. În acei ani, spatele i-l asigura activistul influent, cu vechi stagii de partid, inclusiv în aparatul CC al PCUS, Aleksandr Egorov. Sprijinul personajului sus-pus, la care mergea când şi când pentru a-i reînnoi bunăvoinţa, îi prindea bine, fiindcă avea gura slobodă cu multă lume, din ţară şi de peste hotare: am fost de faţă când, telefonându-i lui Plavius la Berlin, printre frazele rostite, nu tocmai canonice, s-a răstit cu glas teatral în receptor, ca adresându-se cenzorilor: — Fiţi atenţi, vă rog, notaţi totul scrupulos, să nu avem pe urmă neînţelegeri. (Exact la fel va proceda Paul Georgescu, spunându-le la telefon ascultătorilor secreţi: — Înregistraţi-mi exact spusele, nu după ureche; ţin să mă imortalizaţi în fonoteca voastră de aur!)

Avner prefera să ne aşezăm la taclale în jurul măsuţei din bucătărie. Ne punea în farfurii mezeluri şi brânzeturi alese, pentru punga noastră prea scumpe. Mâncare nu ştia să gătească, dar ne dădea câte o farfurie din felurile pe care o bătrânică i le prepara o dată pe săptămână. În schimb pregătea un ceai negru ucigător de tare, explicându-ne câteva din condiţii: — Înainte de întrebuinţare opăriţi bine, de fiecare dată, micul ceainic de porţelan, presăraţi în el fire de ceai din belşug, de preferinţă indiene, dar merg şi gruzinele de soi, folosite obligatoriu o singură dată, ţineţi mereu esenţa peste samovarul fierbinte ş.a.m.d. El însuşi, cu probleme de inimă, îşi turna numai din această esenţă ruginie, nediluând-o, aproape ca deţinuţii care se îmbătau cu *cifir*, „noroiul" rămas dintr-un întreg pachet de ceai după fierberi succesive şi cu apa tot mai scăzută: substitut cardiotoxic al băuturilor spirtoase tari, greu de procurat în lagăre.

Şi ne povestea întâmplări uluitoare.

— Din natalul *ştetl* ucrainean, ajung la Kiev. Termin facultatea, predau filosofia la un institut, public articole în presa locală. La douăzeci şi ceva de

ani, încep să fiu remarcat. E însă instalat Nikolai Ejov în fruntea NKVD și, sub bagheta lui Stalin, întețește, în 1936-1937-1938, teroarea. (Ejov dispare fără urme în 1939 și, în locul lui, Beria cârmuiește represiunea.) Securității îi cad victime mulți colegi și prieteni de-ai mei. Într-o zi, mă convoacă, în audiență la CC republican, secretarul cu propaganda. Sunt introdus în biroul lui somptuos. Aștept să aflu pentru ce m-a chemat. Stă aplecat asupra hârtiilor. Pe urmă își ridică privirea, se uită stăruitor la mine, dar tace. Trec minute în șir, nu spune nimic. Mă fâstâcesc, mă scuz că are, probabil, un program supraaglomerat, spun că revin altădată. Mă ridic, pornesc spre ieșire. Vine după mine, tot fără un cuvânt. Pe urmă, la ușă, mă abordează brusc, în șoaptă: „Tovarășe Zis, ascultați-mă; de aici vă duceți direct la gară, luați un bilet de tren cât mai departe; nici o vorbă nimănui, plecați fără să telefonați, nici măcar familiei”. Ies năucit. Mi-a dat, înseamnă, de înțeles că mă aflu pe lista proscrișilor, sunt pe cale de a fi arestat. Îl urmez sfatul, merg la gară, iau un bilet doar până la Moscova; înainte de a porni, îi încalc totuși o recomandare, printr-un telefon sibilinic. Organele represive comunică încă defectuos între ele, în fiecare oraș arestările se fac pe cont propriu, listele nu sunt transmise altundeva. Am scăpat de urmăritori, ba chiar m-am reangajat cadru didactic. După un timp aflu din presă despre procesul ultimului lot de troțkiști din Kiev: printre judecați și condamnați figurează numele secretarului CC care mă salvase.

— Ascultați însă istorioara prietenului meu, tot profesor de filosofie. În 1937 îl ridică, îl judecă, îl expediază într-un îndepărtat lagăr siberian. Muncește într-o mină, până la epuizare. Într-o zi, e chemat la comandatură. Un soldat înarmat îl duce, în zeghe, până în capitala guberniei. Generalul pus peste întreaga rețea de lagăre din regiune îl primește în vila sa somptuoasă. Și îi ține următoarea vorbire: „Dragă (urmează prenumele și patronimicul), uite pentru ce te-am chemat. A apărut recent (1938) *Cursul scurt* al istoriei partidului. În capitolul IV se află celebrul text „Despre materialismul dialectic și istoric”. Se spune că l-ar fi scris însuși tovarășul Stalin. E acum învățătura filosofică de căpătâi. Nu pricep însă din el nici o iotă. Vei sta la noi în familie și mă vei medita pentru învățământul politic”. L-au îmbrăcat în haine civile, l-au cazat într-o cameră confortabilă, l-au ospătat cu cele mai bune mâncăruri la masa familială, generalul, soția și fiica l-au tratat ca pe egalul lor. A vârât în capul pătrat al militarului schemele filosofice staliniene. Săptămâni bune, cât a durat studierea capitolului IV, a trăit ca un nabab. După care a sosit aceeași santinelă și, reîmbrăcat în zeghe, a fost dus înapoi în lagăr. A supraviețuit ca prin minune și mi-a relatat cele petrecute.

Avner Iakovlevici mi-a relatat și câteva întâmplări sinistre atribuite „Tătucului”. Unele vor fi atestate, cele mai multe vor compune acel „folclor stalinian” pe care îl voi reîntâlni, sistematizat, în antologiile lui Iuri Borev de la începutul anilor ’90, cu o sumedenie de povești terifiante.

După ce Stalin i-a lichidat pe colaboratorii lui Lenin, și-a eliminat și mulți apropiați intimi gruzini: a pus să fie executat Abel Enukidze și l-a împins la sinucidere pe Sergo (Grigori) Ordjonikidze, la scurt timp după ce îi arestase fratele.

Pe cei mai fideli slujitori ai săi, dacă în cele din urmă nu i-a ucis, atunci măcar i-a supus unor cumplite încercări.

Șefului său de cabinet, Aleksandr Poskrîobîșev, i-a jucat o farsă terifiantă. Soția acestuia, Bronka, născută Metallikova, pur și simplu dispăruse în 27 aprilie 1939. Când Poskrîobîșev i s-a plâns „Stăpânului" (apropiații îl numeau deseori *Hoziain*), acesta i-a răspuns părintește: — Nu te nelinişti, îți vom găsi o altă femeie. (Mitologia adaugă că în aceeași seară l-a întâmpinat acasă o tânără arătoasă, trimisă să-l aline, să-l și supravegheze.) Fapt e că la apropierea nemților de Moscova, Bronka, la numai 31 de ani, a fost executată prin împușcare; dar pe fiicele ei, una dintr-o căsătorie anterioară, alta, de trei ani, a lui Aleksandr, rămas în grații, le va evacua cu un tren special la Kuibîșev.

Umilindu-și apropiații până la exasperare, Stalin nu se temea că ei s-ar putea îndârji și revolta, dimpotrivă, cu cât îi strivea, cu atât vor fi mai slugarnici: intuiție adeverită.

Cu scriitorii îi făcea o plăcere diabolică să se joace de-a pisica și șoarecele.

Pe georgianul Șalva Națubidze, filosof, dar și traducător în rusă al poemului din secolul al XII-lea *Viteazul în piele de tigru*, de Șota Rustaveli, întâi l-a arestat, pe urmă l-a eliberat, pentru ca pe urmă să se întrețină cu el în mod amical, Stalin oferindu-i chiar traducerea primului cânt în versiune proprie.

La spectacolul piesei lui Mihail Bulgakov *Zilele Turbinilor*, s-a dus și s-a tot dus (o atestă condica teatrului) – până să-l interzică: Iosif Vissarionovici asuprea, cu sadică plăcere, și ceea ce agrea.

A făcut vâlvă telefonul nocturn pe care i l-a dat lui Boris Pasternak, iscodindu-l ce părere are despre Osip Mandelștam și admonestându-l că, în bâlbâiala lui, s-a ferit să-l recunoască „geniu": — Nu vă susțineți între voi! Iar când Boris Leonidovici i-a cerut să-l primească pentru o discuție (— Despre ce? — Despre viață și moarte), a întrerupt convorbirea: soarta lui Osip Emilievici era de mult pecetluită, din cauza poeziei sale neiertător de sarcastică, din noiembrie 1933, despre Stalin.

Poskrîobîșev a mijlocit și un alt telefon, dat lui Ilia Ehrenburg. Stalin aflase de șicanele cenzurii, în aprilie 1941, la adresa romanului *Căderea Parisului*; și l-a asigurat pe autor că lui personal i-au plăcut părțile publicate, adăugând jovial: — Continuați să scrieți, împreună vom obține să apară și cea de-a treia parte. Cartea a obținut în 1942 Premiul de Stat.

În aceste și alte similare intervenții *deus ex machina*, în răspăr cu așteptările, Stalin își savura puterea nelimitată.

Revin la povestitor. Avner Iakovlevici primea, pe căi oculte, și cărți *samizdat*, și ediții rusești scoase în Occident. La el am citit unele scrieri timpurii ale lui Andrei Siniavski, nu de mult eliberat din lagărul de muncă forțată și emigrat în Franța; și am parcurs – dintr-un volum masiv, editat în rusește la New York – poemele lui Osip Mandelștam, pe cât de greu descifrabile de către un nenativ rus, pe atât de încântătoare în cele din urmă.

În cel de-al doilea sejur, amabila gazdă mi-a făcut rost de un permis la biblioteca Institutului de Teatru, situat pe o străduță care cobora spre Bolșoi Teatr. Acolo am umplut un caiet voluminos cu date pentru următorul eseu

pe care ţineam să-l scriu. Am păstrat caietul până azi: o jumătate, de la început spre sfârşit, „Tolstoi despre Dostoievski”, cealaltă jumătate, de la sfârşit spre început, „Dostoievski despre Tolstoi”; cu extrase din scrisori şi jurnale, romane şi povestiri, completate cu mărturiile apropiaţilor despre atitudinile schimbătoare ale fiecăruia faţă de celălalt.

Amfitrionul nostru prefera amintirile despre alţii: cunoscuţi, prieteni, adversari, zigzagurile istoriei, sus-puşii diverselor perioade. Despre sine nu relata intimităţi, ci numai episoade cu relevanţă publică. Aşa mi-a oferit o specificare temporală, de când fusese, pe front, reporter al unui ziar militar. Până atunci îşi iscălise reportajele cu propriul său nume. Dar, către finele anului 1942, redactorul-şef i-a cerut să folosească un pseudonim. L-a luat prin surprindere: pentru ce? Greu a priceput turnura survenită în politică şi, pe urmele ei, în publicistică. Devenise nerecomandabil să te afirmi ca evreu. Avner ne-a asigurat că, în anii ’30, chiar şi în anii „marii terori”, criteriul represiunii a fost mereu cel politic, nu unul etnic: te învinuiau ca troţkist, evreitatea multor presupuşi troţkişti atârna puţin în balanţă, te lichidau indiferent de naţionalitate.

Adaug că ura lui Stalin faţă de Troţki avusese, dintotdeauna, conotaţii antisemite. Contase totuşi mai puţin evreitatea lui Zinoviev sau Kamenev, sau neevreitatea lui Rîkov şi Buharin: malaxorul îi sfărâmase ca posibili concurenţi politici. Apăruseră, în schimb, semnele antisemite însoţitoare ale „Pactului Ribbentrop-Molotov”. Dar cu deosebire în toiul bătăliei pentru Stalingrad prinsese cheag dorinţa de a trezi în soldaţii-mujici ruşi sentimentele patriotice şi naţionaliste, spre a le insufla mai mult eroism. Şi s-a deschis calea „rusismului”, ca ideologie asociată comunismului sovietic. Şi s-a instrumentat elogierea atâtora dintre velikoruşi: „primii între egali”, după cum glăsuia Supremul. Iar „ne-primii” nu erau neapărat şi ultimii, se mai găsea loc pentru a lăuda un ucrainean, un baltic, un caucazian, un central-asiatic; tot mai puţin însă – un evreu. S-a instalat un antisemitism aproape făţiş, cu şirul postbelic de acte în consecinţă: *numerus clausus* în învăţământ şi la angajări, interzicerea cultului iudaic, a limbii şi asociaţiilor *idiş*, deportări şi ucideri prioritare, până la „procesul halatelor albe” – toate justificate şi prin adversitatea faţă de statul Israel (a cărui înfiinţare, de altfel, URSS a susţinut-o, alături de SUA, în răspăr cu Marea Britanie), impulsionată de antisemitismul visceral pe care Stalin l-a dat de o vreme pe faţă şi căruia Beria i-a servit noi şi noi prilejuri de manifestare.

Cât priveşte fixarea în timp a ieşirilor antisemite, în timpul bătăliei Stalingradului, tocmai în iarna cumplită de la sfârşitul anului 1942, am văzut-o confirmată în romanul *Viaţă şi destin*, de Vasili Grossman, prin personajul imaginar Viktor Strum – la fel de uluit de neaşteptata întorsătură pe cât fusese realul Avner Zis.

Săptămânile petrecute la el ne-au prilejuit familiarizarea cu Moscova. Am umblat enorm în doi, pe jos şi cu metroul. Am pătruns felul în care fusese zidită urbea în cele opt veacuri de existenţă: în cercuri concentrice, în jurul Kremlinului, succesiv lărgite.

Am acoperit câteva asemenea inele: întâi, cheiurile râului Moscova şi a canalului său de aducţiune; bulevardul de după Piaţa Roşie, cu Manejul,

Piața Revoluției și temuta Piață Liubianskaia, zonă împânzită de muzee și stații de metro; apoi Gogolevski-Suvorovski-Tverskoi-Petrovski-Rojdestvenski; în fine, marele semicerc, de la un pod la altul, centrat pe Sadovaia, cu secțiunile Sadovaia-Bolșaia, Sadovaia-Triumfalnaia, Sadovaia-Karetnaia, Sadovaia-Samotecinaia, Sadovaia-Suharevskaia, Sadovaia-Spasskaia.

Fredonând cântecele lui Bulat Okudjava, am hoinărit prin vechile străduțe din Arbat, deschise din Bulevardul Kalinin (acum „Noul Arbat”).

Am tot revenit în Piața Roșie, cu Catedrala Sf. Vasile, monumentul luptătorilor din secolul al XVII-lea, Minin și Pojarski, Mausoleul, în fața căruia avea loc, din oră în oră, ceremonia schimbării gărzii, urmărită de mulți gură-cască. Pe poarta din față a zidului intrau numai mașinile negre, cu înalți demnitari. Publicul avea acces în interior pe o poartă din spate, la anumite ore și pentru anumite obiective.

Am vizitat de câteva ori Muzeul de Artă „Pușkin”, mai ales pentru colecția de impresioniști și postimpresioniști. Am trecut Marele Pod de Piatră spre a vedea exponatele Galeriei Tretiakov. N-am ocolit casele memoriale ale lui Pușkin, Cehov, Tolstoi. Mai rar am fost la spectacole de operă și balet de la Bolșoi, decât la cele de teatru, de la MHAT (Teatrul Academic de Artă) și Malîi (Teatrul Mic). Atunci, sau poate cu alte prilejuri, am vizionat spectacole la teatrele Vahtangov, Maiakovski, pe Malaia Bronnaia și pe Taganskaia.

(La Teatrul Taganka, condus de Iuri Liubimov, biletele se obțineau foarte greu, dar Eleonora Anatolievna a reușit de câteva ori să ni le procure. Din stația de metrou și pe tot drumul până la sala de spectacol te oprea lumea, în majoritate tineri, întrebându-te dacă n-ai un bilet în plus. Unele reprezentații începeau în foaier, unde actorii, în costum de epocă, te introduceau în atmosfera piesei. Așa a reușit Liubimov să impresioneze publicul cu o piesă datată, pusă în scenă prima oară în 1933, *Tragedia optimistă*, de Vsevolod Vișnevski.)

De pe parapetul din fața scuarului Universității Lomonosov am panoramat enormul oraș și am încercat să-i stabilim punctele centrale de atracție.

Rivalitatea dintre Moscova și Petersburg a străbătut ultimele veacuri. Locuitorii celor două foste Capitale s-au întrecut în a-și lăuda propria urbe. Multă vreme și eu i-am acordat preferință Leningradului. Pe urmă am descoperit farmecul Moscovei, mai vechi, mai tradițional. În rând cu „săgețile” leningrădene, am pătruns „cercurile” moscovite. Am observat însă reticența prelungită față de Moscova a altor vizitatori de-acasă. Pasămite, ar fi un oraș haotic. E ultimul lucru care i se poate reproșa, deși ordinea ei rămâne mai ascunsă ochiului decât geometria petersburgheză la vedere.

Am observat această discriminare și la scriitorii noștri. Am avut câteva experiențe ulterioare în acest sens; dar numai pe cea de-a doua reușesc s-o datez exact.

Mă voi nimeri la Moscova cu Ana Blandiana. M-am oferit s-o călăuzesc de colo-colo. Nu părea să o impresioneze ceva, nici măcar ansamblul Novodevicie, mănăstirea, bisericile, cimitirul. Probabil accesul îl bloca necunoașterea limbii, poate și resentimentele.

La scurtă vreme după cutremurul din 1977, Uniunea Scriitorilor ne va trimite la „masa rotundă” moscovită pe tema *Viaţă*. *Creaţie*. *Realism* pe Dan Hăulică, Gabriel Dimisianu, Aurel Martin şi pe mine. La Poşta centrală de pe Uliţa Gor'kogo, anunţându-mi telegrafic sosirea, funcţionara nu contenea să-şi exprime compătimirea pentru pierderile suferite la cutremur. Stăteam într-un hotel învecinat cu statuia lui Maiakovski. Nimerisem în cameră cu Aurel Martin, care, diabetic, îşi injecta singur insulina zilnică. Serile, contrar prescripţiilor, îşi stingea setea cu multe pahare de vin; între timp îmi relata despre anul când fusese arestat şi continuu interogat la Penitenciarul Rahova. Pentru ce? Pentru a fi primit de la Demostene Botez, întors din Occident, o carte interzisă a unui emigrant celebru, parcă Cioran, şi a fi oferit-o spre lectură unui coleg. Haralamb Zincă depusese mărturie în favoarea lui, gest curajos pe care nu contenea să-l laude. Până la urmă nu i s-a intentat un proces, dar el rămăsese marcat pe viaţă. Mă ţinea în cameră seară de seară, fără să-mi propună vreodată să ieşim la o plimbare. Nici pe ceilalţi nu prea îi interesa Moscova, cu toate că Hăulică i-a revizitat muzeele de artă, mai ales de dragul bogatelor colecţii vest-europene. Din cauza piedicii lingvistice, la atâtea spectacole de teatru excelente nu aveau ce să caute.

După consfătuire i-am rugat pe organizatori să-mi acorde şi câteva zile leningrădene, dorinţă pe care au satisfăcut-o.

Întorcându-mă la Avner Iakovlevici, el mi-a înlesnit contactul şi cu alţi esteticieni moscoviţi. Iuri Borev trecea deseori pe la Zis. Odată ne-am reunit, la o masă copioasă, un grup din care făcea parte leningrădeanul Moisei Kagan, pe care îl audiasem ca student, şi Leonid Stolovici, fostul coleg dintr-un an anterior la Filosofie, care mă introdusese, la un moment dat, într-o reuniune cu iz disident, iar acum profesa la Universitatea din Tartu.

Cunoscuţii ne-au dus la Uniunea Scriitorilor, în sediul ei (conac pe care unii îl atribuie, fără temei, familiei Rostov din *Război şi pace*) şi în restaurantul cu mâncăruri altundeva de negăsit (descris în *Maestrul şi Margareta*).

Am fost la reviste literare şi la Institutul de Literatură Universală al Academiei de Ştiinţe.

Am întâlnit multă lume, valoroasă sau deloc, neinhibată ori conformistă în judecăţi. I-am văzut/revăzut pe profesorul de filosofie Mihail Ovsiannikov; pe secretarul Uniunii Scriitorilor şi redactor-şef la *Voprosî literaturî*, Vitali Ozerov; tot acolo, pe Lazar Lazarov şi alţi redactori; pe Kirill Kovaldji, angajat la revista *Iunost'* (*Tinereţea*); pe esteticianul obedient Viktor Vanslov; pe filosofii autentici, soţii Piama Gaidenko şi Iuri Davîdov, vizitaţi acasă după ce Janina va traduce un volum al acestuia din urmă.

Peste atâtea nume care îmi apar în minte, poate mai şi deplasând câteodată ocaziile în care le-am întâlnit purtătorii, afecţiunea ne-a acaparat-o însă, pentru totdeauna, Avner Iakovlevici Zis.

Într-una dintre revenirile cu Janina la Bucureşti (de la Avner Iakovlevici? de la Eleonora Anatolievna?), în tren a intrat cu noi în vorbă un călător rus abţiguit. — Umblăm cu pantalonii rupţi în cur, dar deasupra capului zboară sateliţii noştri. Nu a spus-o cu mâhnire, ci cu o anumită, îndârjită, satisfacţie.

## 89

În anii ’70 am elaborat eseuri literare, studii didactice, prefețe.

Situez eseistica pe primul loc, nu numai temporal, ci și valoric. O compun trei volume: *Romanul unui oraș*, *Alegerea lui Iona*, *Poveste cu doi necunoscuți: Dostoievski și Tolstoi*. Între extremele consacrate literaturii ruse – o incursiune liberă în vechimea civilizației mediteraneene.

Din aceasta m-a atras de timpuriu mai mult componenta iudeo-creștină decât cea greco-romană. Nu eram credincios și nici nu aveam cunoștințe religioase sistematice; dar Biblia, atât Vechiul, cât și Noul Testament, mă atrăsese irepresibil.

De pe vremea lecturilor mele precumpănitor maghiare, din adolescență, descoperisem ciclul epic *Jónás könyve* (*Cartea lui Iona*), pe care poetul Babits Mihály îl publicase în 1938, în trei părți, adăugându-i, în 1939, un epilog sub titlul „Jónás imája” („Ruga lui Iona”). Această prelucrare a originalului mi-a inspirat pornirea de a-l reactualiza, nu doar sub pecetea conflagrației mondiale, prevestită de Babits, ci al întregii contemporaneități greu încercate.

Am luat la puricat minuscula „Carte”, am găsit câteva interpretări consacrate ei.

*Iona* e unul dintre cei „12 profeți minori/mici”. Îl acceptă și canonul iudaic (în secțiunea *Neviim*, „Profeții”), și cel creștin. „Masoreticul” (ebraic) și „Septuaginta” (greacă) îl derulează aproape la fel, cu nesemnificative deosebiri de text.

Iona e chemat, nu dă ascultare, e pedepsit (1); își înalță rugăciunea de izbăvire (2); e mustrat, se supune, predică la Ninive, ninivenii se pocăiesc (3); el e întristat de schimbarea voii Domnului – care, spre a-l edifica, îi adresează o nouă mustrare (4).

Iisus îl invocă pe Iona în mod explicit (Matei 12: 39-41; 16: 4; Luca 11: 29-32). Pilda lui servește și altor paralelisme evanghelice.

Parte din eseu am scris-o în vacanța de iarnă dintre 1972 și 1973, la Cumpătul, în vila 12, de obicei rezervată compozitorilor. În fața camerelor de la etaj se întindea un balcon de lemn. Mă așezam la măsuța de acolo într-un fotoliu, înfofolit într-un pled, și umpleam un caiet format mare. Janina mai ieșea din cameră ca să vadă cum o duc, când se înmuia frigul citea vizavi de mine. Peisajul feeric predispunea la o „călătorie în adânc”.

Lectorul cărții a fost nimeni altul decât Alexandru Paleologu, pe atunci redactor la Editura Cartea Românească. S-a purtat cât se poate de binevoitor, mi-a stilizat ici-colo textul, fără intervenții majore. Volumașul, datat 1973, a apărut în primăvara anului 1974. Era de mirare că Direcția Presei și Tipăriturilor, adică cenzura, i-a „dat drumul”. Nu prea apăreau pe atunci (trei ani după „Tezele din iulie”) cărți pe teme biblice. Singura măsură de precauție pe care și-a luat-o editura a fost tirajul mic (2 500 exemplare), care s-a epuizat instantaneu. Eseul a beneficiat de recenzii favorabile din partea unor colegi scriitori,

publicate în reviste literare românești și maghiare: Szász János (*A Hét*), Nicolae Manolescu (*România literară*), Ion Vlad (*Tribuna*), Dan Cristea (*Luceafărul*), Andrei Corbea (*Amfiteatru*), Maria Banuș (*Tribuna*), Láng Gusztáv (*Utunk*).

*Alegerea lui Iona*, era un titlu voit ambiguu. Conta dubla „alegere". Dumnezeu îl alesese pe Iona pentru misiune, iar Iona era obligat să aleagă: o dată împotrivă, o dată pentru – la fel de împovărător.

Domnul îi revelează ce anume „*trebuie-să-fie*" (formulă hegeliană). Iona *trebuie* să se supună, nu vrea, apoi cedează – însă planul divin îi surclasează voința și, până la urmă, o și nesocotește. El *trebuie* să mijlocească îmbunarea ninivenilor. Un evreu *trebuie* să-i readucă la dreapta credință (care?!) pe niște neevrei. Proiectul transgresează iudaitatea. Or, iudeii l-au acceptat ca sacru, recitind în sinagogi an de an textul la cea mai mare sărbătoare a lor, Iom Kipur (Ziua iertării). Creștinii l-au interpretat ca premonitoriu, întru totul favorabil lor.

Iată o verigă de legătură între primul și al doilea monoteism – integrat și printre sursele celui de-al treilea, Islamul.

Nu această joncțiune paradoxală între religii mă preocupa însă, ci tensiunea dintre libertatea individului și dictatul autorității supreme, una lumească, nu divină. Tot hegelian vorbind, mă solicita opțiunea „Slugii" față de „Stăpân", față de acea „necesitate istorică" pe care oamenii erau chemați să o slujească. Dibuiam această dilemă, resimțind-o, pentru ins, ca fiind rea în ambele ipostaze, de revoltă și supunere, dezacord și acord, nonconformism și conformism. Nefericirea îl urmărea pe om, indiferent pentru ce opta: un fir roșu pesimist, care traversa, discret, meditațiile mele – ale unui optimist din fire. (Maria Banuș a intuit subtextul dezolant al interpretării.)

„Condiția umană", din dramatică, ajungea tragică ori tragicomică. Predica părintelui Mapple și soarta căpitanului Ahab (Herman Melville, *Moby Dick*) deschideau perspectiva sumbră; care se putea răsuci și în batjocură (de la Lucian din Samosata – *Istoria veritabilă*, până la Friedrich Dürrenmatt – *Romulus cel Mare*).

De piesa lui Marin Sorescu, *Iona*, jucată pe scenele epocii, m-am distanțat. Destinul personajului nu mi se părea reductibil la zbaterea existențialistă din pântecele balenei. Dimpotrivă, socoteam decisivă jumătatea din urmă a mitului biblic, din și de după Ninive, adică drama „istorică" a omului ales, lepădat după îndeplinirea misiunii. De parcă am auzi vocea din înalt: — Cum să-mi pese de tine dacă, prin tine, s-au îndreptat peste o sută douăzeci de mii de oameni, care înainte nu știau să deosebească dreapta de stânga lor?! Iată, m-am răzgândit: nu voi nimici orașul, pe locuitorii și dobitoacele sale, te voi abandona pe tine.

Nu aflăm ce se va fi întâmplat cu Iona în continuare. Dar e limpede: maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece!

*Poveste cu doi necunoscuți: Dostoievski și Tolstoi* leagă monografiile mele, fostă și viitoare, despre cei doi neasemuiți maeștri. După cum am spus, la Moscova m-am documentat pentru ea. A apărut tot la Cartea Românească, la începutul anului 1977, de astă dată în 6 470 de exemplare. Lector i-a fost Georgeta Naidin (Dimisianu).

„Necunoscuţi" sugera o altă ambiguitate: faptul că marii romancieri nu s-au cunoscut, ratând până și unica ocazie în care ar fi putut să se întâlnească față în față; și faptul că, ori de câte ori i-am reciti, prin ceva din tainițele artei lor ne rămân necunoscuți și nouă.

Taine, așadar. În finalul eseului mi-am amintit cum, copil fiind, mă tot străduiam, înainte de a adormi, să-mi închipui doi lei care se devorează unul pe altul în același timp! Cu această amintire, riguros exactă, aproximam relația dinspre „Lev" (Nikolaievici) = „leu". Dinspre Feodor Mihailovici puteam să invoc formula din *Frații Karamazov*: „[...] se pândesc unul pe altul... cu cuțitul la brâu..." (partea II, capitolul VII).

O poveste psihanalizabilă. Cei doi nu se întâlnesc, dar se citesc cu nesaț. Și se comentează, în scrisori, jurnale, articole sau unor terțe persoane: – Îmi place... nu-mi place... ba îmi place... totuși nu-mi place. O permanentă harță în a se recunoaște și a se amenda. Mărturie stau soțiile, Anna Grigorievna și Sofia Andreievna, sau cunoscuții, Strahov, Rozanov, Merejkovski și alții.

Dostoievski despre *Război și pace* – lucruri bune și mărunte; *Anna Karenina* – excelent, apoi execrabil (în ultima parte cu Vronski).

Tolstoi despre *Amintiri din Casa morților* – extraordinar; *Crimă și pedeapsă* – minunat și slab; *Frații Karamazov* – bun și neglijent (dar recitit mereu, chiar în preajma morții).

Dostoievski s-a tot confruntat și înfruntat cu Tolstoi. Apoi, Tolstoi a continuat de unul singur, încă două decenii, să-l admire și să-l certe pe Dostoievski.

Fiecare îl recunoștea pe celălalt ca unic rival. Fiecare îl pândea pe celălalt... cu cuțitul la brâu...

Între aceste două eseuri m-am consacrat profesiei didactice. Am scos, pentru uzul studenților, la Editura Universității din București, *Lecții de estetică* (1974) și *Manual de estetică* (1976). Editura Eminescu mi-a publicat *Schiță pentru o estetică posibilă* (1975), volum pe care, dintre toate, îl recunosc ca în bună măsură valabil, dar fără a-l fi transformat din „schiță" în tratat.

Volumul din urmă a prilejuit și un conflict neașteptat. Domokos Géza, directorul Editurii Kriterion, intenționa să-l publice în traducere maghiară. Absentând din țară, redactorul-șef Hedwiga Hauser m-a chemat la editură și mi-a propus ca mai întâi să fie tradus în germană. Oferta mi-a surâs, aș fi putut să am la Congresul din Darmstadt un volum pe înțelesul specialiștilor nemți. Revenind însă în București, Domokos m-a chemat acasă la el și, apărând îmbrăcat într-un kimono, m-a admonestat în cei mai jignitori termeni cu putință... pentru trădarea maghiarității. Nu m-aș fi așteptat din partea prietenului meu de decenii la o asemenea ieșire naționalistă. El a conchis însă, dur: întrucât am refuzat prioritatea maghiară – nu-l mai publică deloc. Amiciția noastră a încetat.

Peste câțiva ani, Méliusz József a recomandat cartea unui editor budapestan. Așa a apărut, totuși, *Schița* în traducere maghiară: Jánosi János, *Szépség és művészet* (*Frumusețe și artă*), Kossuth Könyvkiadó (Editura Kossuth), 1978.

În paralel, Janina a început să-și publice traducerile. O apăsau din ce în ce mai mult prescripțiile ideologice de la cursuri, deși le eluda pe cât posibil.

Am convenit să-și găsească refugiul într-o activitate paralelă, căreia să-i consacre majoritatea timpului și energiei. Până în 1990 a tradus cărți rusești; avea să le adauge apoi volume germane și franceze.

A transpus în românește *Arta și elita*, de I. Davîdov (1973), și *Studii de teoria artei*, de G.V. Plehanov (1978), ambele tipărite de Editura Univers, în colecția „Studii".

*Arta și elita* interfera cu lucrarea ei de doctorat. Esteticianul moscovit Iuri Davîdov analiza etapele concepției romantice despre artă, pe urmele lui Hegel, Wagner, Schopenhauer, Nietzsche, Spengler, Ortega y Gasset, Theodor Adorno. Autorul folosea abil o duplicitate caracteristică multor studii de istoria filosofiei și esteticii: se distanța de viziunea elitară, pe care, totodată, o prezenta amănunțit. Cititorul intra în posesia acestor teorii, majoritar germane, fără a pune preț pe convențională lor critică.

*Studii de teoria artei* implica o ambiguitate de alt soi. Plehanov a fost un „marxist ortodox", fidel determinismului istoric, care a marcat însă o etapă a cercetării anterioară vulgarizărilor realist-socialiste. În ciuda limitărilor sale sociologizante, el a înscris o pagină valoroasă în istoria esteticii, de care au ținut seama toți cei interesați de ecourile metodologiei lui Karl Marx.

Totuși, nu prin aceste cărți s-a impus Janina, ci prin Lev Tolstoi, *Jurnal*, volumele I (1975) și II (1976). Le-am lucrat împreună. La solicitarea Editurii Univers, Biblioteca „V.I. Lenin" din Moscova ne-a împrumutat 13 volume din seria academică de *Opere complete* (de la 46 la 58), conținând ansamblul jurnalului tolstoian. Le-am citit, am ales fragmentele cele mai semnificative și care să păstreze toate dominantele meditațiilor, inclusiv pe cele incomode, cu tăiș antimarxist și antisocialist. Ea le-a tradus, eu le-am adăugat o prefață (de fapt, o micromonografie, intitulată „Tolstoi și tolstoismul"), tabel cronologic, note și comentarii, indice de nume.

Munca ne-a istovit și ne-a pasionat în același timp. Lectorii volumelor au fost Inna Cristea și, respectiv, Aurel Buiciuc. Publicarea n-a întâmpinat rezistența cenzurii; doar din volumul II a cerut să fie eliminate câteva pasaje, dar orientarea a rămas intactă datorită altor fragmente. Toate cele 7 130 de exemplare broșate au dispărut repede din librării.

Ca urmare, Uniunea Scriitorilor ne-a delegat, în trei, cu nuvelistul Nicolae Velea, să o reprezentăm la festivitățile de la Moscova și Iasnaia Poliana, prilejuite de 150 de ani de la nașterea lui Tolstoi (1978). Am călătorit cu trenul. Velea a fost cazat într-un hotel select, aproape de Piața Roșie, pe malul râului Moscova. Pe noi ne-a găzduit Eleonora Anatolievna, în apartamentul ei de pe Ulița Șvernika. (Nikolai Șvernik: membru în conducerea superioară sovietică, îndeplinind diverse funcții înalte de partid și de stat.)

Ședința festivă de comemorare s-a desfășurat la Bolșoi Teatr. Prezidau adunarea mai-marii vieții politice și scriitoricești. După deschiderea reuniunii, a citit un text, în obișnuitul limbaj de lemn, chiar Leonid Brejnev. Apoi, într-o sală de recepții inundată de lumina candelabrelor, ni s-au servit gustări și băuturi alese. Stăteam în picioare, ne umpleam farfuriile cu bunătățile îngrămădite pe masa din mijlocul sălii, chelnerii ne turnau în pahare licorile dorite.

Ne întrețineam grupuri-grupuri. Marii băutori se dibuiau reciproc în mod instinctiv. De la capetele sălii imense s-au repezit brusc unul spre altul Nicolae Velea și Boris Polevoi. — Kolia! a strigat spre colegul nostru redactorul-șef al revistei *Iunost'* (*Tinerețea*) și l-a strâns fratern în brațe. Niciodată până atunci nu se întâlniseră; dar tot restul serii au golit împreună paharele de vodcă.

La plecare, un abia cunoscut scriitor gruzin ne-a asigurat că Georgia dragă inimii lui își va dobândi în curând independența.

Velea s-a așezat pe jos, în fața magazinului GUM, și s-a lansat în exclamații împiedicat-frenetice la adresa priveliștii: Piața Roșie, Mausoleul, Turnul Spasski, Kremlinul, Biserica Sf. Vasile Preafericitul – cât sunt de frumoase! Abia am reușit să-l smulgem de acolo și să-l depunem intact în camera lui de hotel.

Autobuzele au dus delegațiile la Iasnaia Poliana. În fața noastră stătea Konstantin Simonov, impus ca un corifeu al literaturii sovietice de la foarte popularele sale versuri din timpul războiului la ulterioarele lui romane, tot pe teme de război. (Va deceda anul următor.) Așezat între Janina și mine, Velea ne-a uimit cu câte poezii ruse și române știa pe de rost. Ca fost student la Slave, cunoștea limba rusă și se plimba dezinvolt printre personajele romanelor lui Tolstoi, Turgheniev, Dostoievski. S-a dovedit mult mai cult decât presupusesem, nemaivorbind de talentul său narator, de toți recunoscut. Din păcate, derapa mereu în beții, cum se va fi dovedit și la prânzul în aer liber din fața conacului-muzeu vizitat.

Iasnaia Poliana, la 14 km de Tula, a fost transformat într-un așezământ memorial. Acolo se născuse Lev Nikolaievici, acolo scrisese *Război și pace*, *Anna Karenina* și un șir de drame. A fost înmormântat în pădurea Zakaz, pe locul dorit de el, unde – potrivit poveștii fratelui său Nikolenka – e îngropată „nuieluța verde”, pe care era scris cum să-i faci pe toți oamenii lumii fericiți. Ceea ce contele nu a încetat să-i învețe pe mujicii dimprejur.

Ne-am plimbat pe cărările pădurii, am vizitat încăperile conacului, am văzut enorma bibliotecă lăsată în urmă, cu multe adnotări făcute de mâna scriitorului.

Odată terminată partea oficială a călătoriei, pe Velea l-a preluat regizorul basarabean Emil Loteanu, împreună cu care, de bună seamă, a continuat libațiile.

Mai având o săptămână pe cont propriu, noi am petrecut-o cu Eleonora Anatolievna. Ne-a dus la Facultatea de Jurnalistică, unde era prodecan și șef al Catedrei de istoria ziaristicii ruse. Într-o seară, prietenul ei, Aleksandr Vasilievici, de profesie inginer, angajat într-un minister de industrie grea, ne-a invitat la un restaurant specific, „Russki' bazar”, unde ne-am delectat cu icre negre și batog, clătite cu diferite umpluturi, fripturi și colțunași, votcă și șampanie, între timp el vorbindu-ne neinhibat despre starea jalnică a economiei, birocrația care o sufoca, planurile mereu refăcute și realizate doar în statistici.

Serile ne așezam cu Eleonora la un ceai în bucătărie. Ne-a lămurit asupra mecanismului, recent introdus, de supraveghere a locuințelor: la fiecare plecare punea în funcțiune alarma, conectată la un apropiat post de miliție, care, la orice deschidere a ușii sau ferestrei, era alertată și sosea în câteva minute la fața locului. Ne-a descris și „economia paralelă”, subterană, prin care își procura bunurile: în magazine nu se găsea mai nimic, dar frigiderul și

dulapurile îi erau ticsite de bunuri. Ne-a oferit spre lectură revistele literare la care era abonată.

Când și când, femeia aceasta cam temută de studenți și de obicei reținută în păreri, mai degrabă conformistă în acțiuni și enunțuri, ajungea să ne facă unele confesiuni.

— Da, Aleksandr Vasilievici, deși mai vârstnic, e dragostea mea de o viață, acasă îl așteaptă însă o soție bolnavă, pe care n-are cum s-o părăsească. Ați observat, desigur, că respiră greu, are probleme cu inima, nici traiul pe care-l duce nu îi priește, nici greutățile, insolubile, de la locul de muncă.

— Da, provin dintr-o familie ucraineano-poloneză, rusificată. (Mai remarcam la ea și unele supralicitări velicoruse.)

— Da, suntem „trei surori", una a făcut ceva închisoare, alta muncește într-un institut de științe exacte, ținut la secret (nu detalia nici una dintre situații). Pe fiul acesteia din urmă l-am crescut de mic. Nepotul Leonia e slăbiciunea mea. A absolvit tot Facultatea de Jurnalistică, lucrează la radio, e căsătorit, are o fiică. Eu îi ajut pe toți.

În Rusia, deznodămintele tragice sunt receptate ca o fatalitate, aproape ca urgiile naturii: chiar și în viață, nu numai în literatură.

Reporterul Leonia va fi ucis în Afganistan. Eleonora va fi zdrobită. Mult timp după Aleksandr Vasilievici, o va răpune tot inima.

## 90

În cursul deceniului, activitatea culturală a țării a parcurs un drum ascendent. Cel puțin așa părea situația. Dacă le-am fixa bornele între „Tezele din iulie", din 1971, și desființarea „Comitetului pentru presă și tipărituri", în iulie 1977, diferența de șase ani ni s-ar impune cu siguranță.

N-ar întârzia însă nici amendamentele. Chiar lichidarea organului centralizat a cenzurii, declarată solemn la Plenara CC al PCR (29 iulie 1977), a fost contracarată de Comisiile înființate lângă CCES, inclusiv un compartiment de control „postapariție", între tipărire și difuzare; nemaivorbind de obligația șefilor de reviste, edituri, radio și televiziune de a exercita un sporit control intern asupra produselor elaborate.

Au existat numeroase dovezi ale presiunii ideologice neslăbite și asupra intelectualilor. Se numărau printre ele: Congresul de constituire a Frontului Unității Socialiste (mai 1974) – ulterior Frontul Democrației și Unității Socialiste –, organ condus de partid care și-a subordonat toate organizațiile obștești și profesionale, printre care uniunile de scriitori, compozitori, artiști plastici, cineaști, ziariști, oameni de știință și cadre didactice; Congresul al XI-lea (noiembrie 1974), care a adoptat „Programul PCR de înfăptuire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism" – ajuns un adevărat catehism ideologic – și adaosul lui, „Proiectul de norme ale vieții și muncii comuniștilor, ale eticii și echității socialiste"; „Primul

Congres al educaţiei politice şi culturii socialiste" (iunie 1976), care a organizat „Festivalul naţional al educaţiei şi culturii socialiste «Cîntarea României»".

FUS, „Programul" şi „Normele", Congresul şi Festivalul marcau succesive trepte ale centralizării. Aceasta s-a extins şi asupra preşcolarilor, prin înfiinţarea organizaţiei „Şoimii Patriei" pentru copiii între 4 şi 7 ani, condusă de Organizaţia Pionierilor – adolescenţii de 7-14 ani.

Promovările ierarhice confirmau acelaşi autoritarism, dedesubtul pojghiţei de liberalizare ulterioară „minirevoluţiei culturale" din 1971.

Elena Ceauşescu a fost aleasă, în iunie 1973, membră a Comitetului Executiv – organ de conducere redenumit, la Congresul al XI-lea, Comitetul Politic Executiv. Prin această promovare instituţională a fost inaugurată oficial „domnia bicefală" din următorii 15 ani.

În locul funcţiei de preşedinte al Consiliului de Stat (ocupată până atunci de Ştefan Voitec, fost social-democrat, ajuns un executant umil al PMR/PCR), a fost instituită, în martie 1974, cea de Preşedinte al RSR. În faţa Marii Adunări Naţionale, Nicolae Ceauşescu a depus, cu sceptrul în mână, jurământul solemn. A doua zi, presa a publicat telegrama pictorului Salvador Dalí, în care îl felicita pe N.C. pentru a fi reuşit osmoza însemnelor monarhice şi republicane. Cenzorii au dat întâietate elogiului, trecând peste batjocura implicată în stilul caracteristic artistului teribilist.

Dintre multele „rotiri de cadre" efectuate de cuplul Ceauşescu, amintesc numai înlocuirea lui Ion Gheorghe Maurer, în calitatea sa de preşedinte al Consiliului de Miniştri, cu Manea Mănescu (februarie 1973). A fost o schimbare semnificativă: în locul „bătrânului" care îl ajutase pe *dauphin* să acapareze puterea supremă, şi tocmai de aceea păstra un ascendent formal asupra lui, era preferabil un executant supus în toate voinţei oblăduitoare.

Oricum, sentimentul cel mai jenant era să-i rămâi cuiva recunoscător pentru a te fi susţinut. Reconfirmarea a prilejuit-o Congresul al XII-lea (noiembrie 1979). El a fost scurtat cu o zi din cauza intervenţiei în plen a veteranului Constantin Pîrvulescu împotriva „cultului personalităţii" soţilor Ceauşescu şi a realegerii lui N.C. ca Secretar General PCR. A fost un incident de anvergură unică în sânul conducerii partidului, care a produs decuplarea transmisiunii directe a lucrărilor, dar a făcut ocolul lumii prin agenţiile de presă şi ne-a ţinut cu sufletul la gură, ca o răzvrătire din interiorul nomenclaturii anunţând începutul sfârşitului. Pentru stigmatizarea ereticului au fost de îndată mobilizaţi – se pare că prin bileţele trimise chiar de către cel incriminat – Leonte Răutu, George Macovescu şi Ion Popescu-Puţuri. Deşi (dar şi pentru că) s-au achitat cu zel de îndatorirea ce le-a fost trasată *ad hoc*, sub diverse pretexte toţi trei vor fi în scurtă vreme marginalizaţi. Pe procurorul neaşteptat îl aştepta domiciliul obligatoriu. Conducătorul se va dispensa însă, peste o vreme, şi de propriii săi avocaţi fideli: evident, nu suporta ideea de a le rămâne îndatorat. (Pe Răutu dizgraţierea îl va şi favoriza: nemaiaflându-se printre membrii CPEx, nu va fi nici inculpat după decembrie 1989.)

Dovezile cele mai eclatante că N.C. nu şi-a schimbat orientarea politică de fond după tentativa de a transplanta, în 1971, cele văzute în China şi

Coreea de Nord (chiar dacă a fost obligat la parțiale retractări) îmi par a fi însă personajele „lumii a treia” pe care le-a invitat sau cărora le-a făcut vizite.

Legătura directă cu „modelul” ales au prilejuit-o vizita oficială întreprinsă de „Soarele națiunii” coreene, Kim Ir Sen, în România; și semnarea, la București, a unui bilateral „Tratat de prietenie și colaborare” (mai 1975).

Semnificativă, mai înainte, a fost vizita neoficială a președintelui Republicii Africa Centrală, generalul de armată Jean Bedel Bokassa (iulie 1973). Deși circulau zvonuri privind acțiunile cele mai sângeroase și abjecte ale acestuia, N.C. l-a primit, cu numeroasa-i delegație, în modul cel mai cordial, a toastat în onoarea „prietenului meu Bokassa”, a semnat cu el un „Acord general de colaborare”. Întâmplător m-am nimerit, în Parcul Tineretului, la serata echipei centro-africane de cântec și dans. De parcă am fi fost brusc strămutați într-o junglă, cu exorcizări păgâne, pe cât de colorate pe atât de violente, întrerupte mereu de frenetice scandări: „Ceaușescu – Bokassa”, „Bokassa – Ceaușescu”. Se povestea că amatorului de prospături i s-a oferit, în dar, o tânără româncă blondă, adăugată șirului de neveste din haremul său.

Alte dejunuri au avut loc, la București, în onoarea viceprim-ministrului cambodgian, ori kampuchian, Khieu Samphan (aprilie 1974); și, după instalarea regimului criminal, a viceprim-ministrului și ministrului pentru Afacerile Externe, Ieng Sary (octombrie 1976). Piscul relațiilor bilaterale l-a atins însă vizita la Phnom Penh (mai 1978), cu prilejul căruia, la banchetul oferit de partea română, N.C. și-a început toastul cu următoarele adresări: „Stimate tovarășe Pol Pot, / Stimate tovarășe Khieu Samphan, / Stimați tovarăși din conducerea partidului și statului Kampuchian, / Dragi tovarăși și prieteni”. Era anul de vârf al ororilor comise, de la instalarea la putere a lui Pol Pot în 1975, soldate, după unele estimări, cu un milion și jumătate de victime, după altele – cu mai mult. Cuvântările celor doi conducători au apărut la Editura Politică, în seria prilejuită de vizitele Președintelui în lume – iar broșura a văzut lumina tiparului după ce trupele vietnameze i-au obligat pe „khmerii roșii”, în 1978 și 1979, să se retragă în interiorul Cambodgiei, unde și-au continuat încă un timp fărădelegile. (De altfel, N.C. a protestat împotriva izgonirii echipei Pol Pot de la putere: în ochii lui – o inadmisibilă lezare a „idependenței” unui stat suveran.)

Saddam Hussein Al Tikriti, pe atunci vicepreședinte al Consiliului Comandamentului Revoluției din Irak, a vizitat și el România (mai 1975).

N-aș adăuga acestei liste de criminali notorii, dintre „dragii tovarăși și prieteni” (de fapt, „pretini”), decât pe netovarășul, dar cu atât mai prietenul Mohammad Reza Pahlavi, în onoarea căruia, în vizita la Teheran (noiembrie 1975), N.C. a toastat de asemenea, nutrind, se spunea, chiar visul de a se încuscri cu Alteța Sa Imperială, Șahinșahul Iranului – ca să-l adeverească și mai și pe Salvador Dalí!

E momentul să prezint crâmpeie din viața literară de atunci.

În zilele de 26 și 27 mai 1977 a avut loc, în Sala Mică a Palatului Republici, Conferința Națională a scriitorilor. În fruntea Uniunii Scriitorilor, din 1974, se aflau președintele Virgil Teodorescu și vicepreședintele activ Laurențiu Fulga, singurul dintre vicepreședinți aflat zilnic la sediu.

În prima zi a Conferinței, delegații au ascultat cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu, de bună seamă elaborată de către secretarul CC cu Propaganda, Dumitru Popescu, deocamdată aflat în grații. Acest mesaj n-a mai invocat „realismul socialist”, ci „idealurile revoluționare”, „umanismul revoluționar”, „omul nou” și a reînnoit trimiterea, agreată de o vreme, la Leonardo da Vinci (găselnița aceluiași Dumitru Popescu), „[...] despre necesitatea de a merge direct la sursă și a bea apă nu din ulcior, ci din izvor [...]”; scriitorii s-au amuzat de îndemnul sărmanului Leonardo devenit slogan bagatelizator: — Matale de unde îți bei apa inspirației, de la izvor sau din ulcior?!

Virgil Teodorescu a dat citire „Raportului” conducerii US. Pe baza unor propuneri de îmbunătățire, prezentate de Ion Hobana, s-a adoptat noul Statut al Uniunii. Revistele literare au publicat doar rezumatul „Raportului” și scurte extrase din cuvântul participanților. Statutul (5 capitole, 39 de articole) nu a fost reprodus de nici o publicație a breslei. În schimb, au fost tipărite listele cu noile organe de conducere: Consiliul Uniunii Scriitorilor (91 membri), Biroul US (președinte, 6 vicepreședinți, 2 secretari, 18 membri), Comisia de cenzori. Delegații au ales Consiliul prin vot secret; din rândul acestora, trimișii CC au fost cei care au desemnat Biroul și l-au supus aprobării formale.

La vârf s-a decis și înlocuirea fostului președinte, cam inactiv, cu George Macovescu – membru de partid din ilegalitate (1936), colaborator al presei interbelice de stânga, jurist ca pregătire, dar îndeplinind, pe rând, funcțiile de adjunct, prim-adjunct și ministru al Afacerilor Externe. Activitatea literară îi era sporadică și mediocră. Îl întâlnisem câteodată ca profesor la Filologie. Conducea colectivul de teoria literaturii, materie intersectată cu estetica pe care o predam și acolo. Studenții nu-i prea agreau cursurile. Scriitorii au privit la început cu mefiență impunerea lui ca președinte. Treptat, ei s-au convins însă nu numai de abilitatea sa diplomatică, dar și de capacitatea de a o pune în slujba organizației – până să ajungă indezirabil în ochii conducătorilor de partid, reproșându-i-se tacit că a înclinat balanța de la comandamentele politice spre interesele profesionale ale celor păstoriți. La Conferința US de peste patru ani, „marii combinatori” dintre scriitori, îndeosebi Nicolae Manolescu, vor ajunge să desfășoare o asiduă campanie printre delegați, în sprijinul realegerii sale – zădărnicită de partid.

În ședințe plenare, Asociațiile și Secțiile și-au înnoit și ele conducerile. Așa am procedat și noi la Secția de critică și istorie literară a Asociației Scriitorilor din București. Cei prezenți în Sala de marmură a Casei scriitorilor au ales, prin vot secret, Biroul, compus din Ov.S. Crohmălniceanu, Gabriel Dimisianu, Ion Ianoși, Nicolae Manolescu, Aurel Martin, Eugen Simion. (Cinci au intrat și în Consiliu – Aurel Martin nu a întrunit suficiente voturi; iar dintre ei, Crohmălniceanu a ajuns și în Biroul US.) În pauza ședinței, Biroul nou ales de Secție s-a retras în camera de lângă cea a președintelui și m-a desemnat, pentru a doua oară, în funcția de secretar.

S-a ivit prilejul să-mi exercit atribuția chiar la sfârșitul anului, când, tot în Sala Mică a Palatului, a fost organizat „Colocviul național de critică și

istorie literară" (15-16 decembrie 1977). Am prezentat „Referatul biroului", urmat de discuţii. Printre vorbitori s-au numărat Gabriel Dimisianu, Edgar Papu, Ov.S. Crohmălniceanu, Al. Dima, Alexandru Paleologu, Gheorghe Grigurcu, Mircea Zaciu, Andrei Brezianu, Mircea Mancaş, Ştefan Aug. Doinaş, Al. Piru, Nicolae Manolescu, George Ivaşcu, Laurenţiu Ulici, Eugen Simion, Gelu Ionescu, Dan Cristea, Dan Hăulică. Cuvântul introductiv şi cel de încheiere le-a rostit George Macovescu.

Cât priveşte atmosfera generală în cadrul scriitorimii, se cuvine să remarc deosebirile dintre anii '70 şi '80. Deceniul pe care îl rezum aici a fost, în ansamblu, mai permisiv. Erau încă admise plenarele de Asociaţii şi Secţii. În cadrul lor, ca şi în reviste, se exprimau opinii diverse, printre ele şi puncte de vedere eliberate de prescripţiile ceauşiste. Aceste prescripţii sporeau, totuşi, în mod vertiginos: de la indicaţiile trasate de N.C. la întâlnirea cu un grup de scriitori la Neptun şi primirea unor scriitori şi artişti plastici (în zilele de 7 şi 22 august 1974); prin Programul PCR adoptat la Congresul al XI-lea şi în Congresul educaţiei politice şi culturii socialiste; până la cuvântarea de la Conferinţa Uniunii Scriitorilor.

Se adâncea falia dintre, în genere, majoritatea scriitorilor şi, în speţă, cei mai mulţi dintre cei aleşi în organele de conducere ale US – şi, de cealaltă parte, gruparea dogmatic-naţionalistă, care va intenţiona chiar să scindeze breasla, spre a înfiinţa o organizaţie paralelă, „autentic partinică". Din păcate, respectiva minoritate zgomotoasă, agresivă, grupată în jurul revistelor *Săptămîna* şi *Luceafărul* (târziu), sprijinită de *Scînteia* şi agreată de numeroşi diriguitori ideologici, a reuşit să atragă de partea ei pe savantul de marcă Edgar Papu, pe vremuri asistent şi lector la catedra condusă de Tudor Vianu, dar arestat, în 1961, pentru „înaltă trădare" şi condamnat la opt ani de închisoare (eliberat prin decretul de graţiere din 1964). El a fost cel care a oferit eşafodajul teoretic pentru un naţionalism de alţii exacerbat, prin volumul *Din clasicii noştri. Contribuţii la ideea unui protocronism românesc*, apărut în acelaşi an (1977) cu excelentul studiu *Barocul ca tip de existenţă*. „Protocronismul" a fost îmbrăţişat ca adecvat daco-tracismului (tracologiei consacrându-i-se congrese, la rândul lor concordante Festivalului „Cîntarea României").

Prin atitudinea adoptată, Edgar Papu compensa, presupun, şi vulnerabilitatea sa politică, şi provenienţa lui iudaică. Se convertise la catolicism, acum se alinia supralicitărilor patriotice. La masa bufetului US, unde am nimerit alături de Letiţia Papu, aceasta îşi bătea joc, deşi dintr-un unghi dogmatic, de ambele opţiuni ale fratelui ei. Edgar Papu participa activ la reuniunile Secţiei. Biroul l-a sprijinit de fiecare dată când i-au fost decernate premiile Uniunii, premiul Asociaţiei, premiul special al US. Ne aflam în bune relaţii personale. Am început să-l vizitez la locuinţa sa de pe o străduţă deschisă din Calea Dorobanţi, vizavi de Televiziune. Discuţiile noastre vizau chestiuni profesionale: eu îi comentam volumele de istorie a curentelor literare şi plastice, el îmi întorcea amabilitatea, invocându-mi studiile. În ciuda amintitului derapaj protocronist (pregătit de laudele grupului care-l adoptase), a rămas un european convins. O dată, abandonându-şi cunoscuta prudenţă autoimpusă, s-a avântat

într-o ipoteză politic riscantă: istoria a înfipt, pasămite, între Vestul și Orientul îndelung civilizate, un „cui” al mitocăniei, coborând din Rusia până în Balcani. De astă dată, numai de exces patriotic nu era vorba.

Am adus vorba de revista *Luceafărul*. La conducerea ei s-au perindat câțiva scriitori. Înainte de a ajunge președinte al US, Virgil Teodorescu i-a fost redactor-şef (1972-1974). Și-a ales ca adjuncți pe Georgeta Horodincă, apoi și pe S. Damian.

Cu Sami am avut parte de o întâlnire plină de haz: m-a vizitat acasă în noua lui calitate și mi-a reproșat că nu susțin îndeajuns, prin colaborări regulate, „singura revistă marxistă din România”. Conducerea ei era într-adevăr de stânga, cu fostul poet suprarealist și adjuncta preocupată de existențialismul laic francez. După cum îmi dovedise în lungile noastre plimbări comune dintr-un sejur la Pelișor, pe atunci și Sami le împărtășea opțiunile.

Nu i-am urmărit îndeaproape când și el, și colega lui, scoși de la revistă, își vor găsi refugiul la Studioul „Animafilm”, sub grija binevoitoare a directoarei Lucia Olteanu, soția lui Tiberiu Utan – fostul coleg aflat la conducerea Editurii Tineretului și a Editurii „Ion Creangă”.

Apoi Crohmălniceanu îl va recomanda pe Sami profesorului Klaus Heitmann, pentru a fi lector de română la Heidelberg. Va reuși să plece la acel post în 1976 și va obține, an de an, prin sprijinul președinților Macovescu și D.R. Popescu, prelungirea șederii sale în RFG. Acolo se va și converti într-un anticomunist fervent proamerican; o schimbare la față pe care multă vreme nu o va deconspira în scris, dar care, după 1990, îi va marca publicistica militantă.

Lui Virgil Teodorescu i-au urmat, la conducerea revistei, Ștefan Bănulescu, Nicolae Dragoş, Nicolae Dan Fruntelată.

Dragoş a fost numit redactor-şef adjunct la *Scînteia* și locul i-a ocupat la *Luceafărul* Fruntelată: prin decizia CC, fără ca US să fie consultată, deși revista, măcar formal, îi era subordonată Uniunii. Noul redactor-șef nici măcar nu fusese primit în organizația scriitorilor. Brutala sa impunere a stârnit în Consiliu enervare. Într-o ședință, perorările s-au ținut lanț. În prima pauză, la o masă de la bufetul aflat la parter, s-au strâns semnături pe un memoriu de protest față de nesocotirea prevederilor statutare. L-am semnat majoritatea celor din Consiliu. I-a dat citire inițiatorul acțiunii, Dan Hăulică. După încă o pauză, necesară pentru a calma spiritele, cel care prezida reuniunea, George Macovescu, ne-a avertizat asupra posibilelor consecințe grave ale nesupunerii noastre. Ne-a sugerat să retractăm acțiunea. Hăulică a dat curs sugestiei, a scos foaia din seiful unde o depozitase și a făcut-o nevăzută. Cu toții ne-am dat însă seama că gestul era tardiv; actul, cu semnături cu tot, fusese între timp, cu siguranță, copiat și transmis Securității de careva dintre acoliții ei. (Presupunerea va fi confirmată.)

Pe drumul spre casă, am discutat despre ce pedepse ne așteaptă. Asta se și dorea, bineînțeles, să ne încolțească frica în suflet. Nu s-a întâmplat nimic.

Nicolae Dan Fruntelată și-a păstrat funcția până în decembrie 1989.

Presiunile asupra scriitorilor s-au accentuat pe tot parcursul ultimului deceniu ceaușist.

# 91

În iulie 1975, inundaţiile au afectat grav ţara. S-au abătut mai ales asupra regiunilor transilvane de nord, compromiţându-le recolta. A fost declarată starea de necesitate. N.C. a survolat în elicopter regiunile calamitate. Era îmbrăcat vânătoreşte, în scurtă de piele, pantaloni bufanţi, cizme, şapcă. Pe mama a scos-o din sărite o fotografie din presă: undeva prin regiunea Mureş, cel pogorât din elicopter contempla, de pe margine, un râu ieşit din matcă, iar oamenii, trudind până la brâu în apă, îl aplaudau.

Nenorocul multora a coincis cu un noroc pentru noi. Îndeobşte refractari faţă de jocurile de noroc, din economiile puse la CEC, rezervaserăm două carnete, de câte 5 000 de lei, nu pentru dobândă, ci pentru câştiguri în autoturisme. Şi iată că, prin toamnă, carnetul Janinei a ieşit câştigător şi am fost puşi în faţa alternativei: ridicăm Dacia astfel dobândită ori contravaloarea ei în bani, în jur de 45 000. Deşi nu ştiam să şofăm, am ales totuşi recompensa în natură; şi am dobândit autoturismul Dacia 1300, fabricat în 1975, de culoare alb 13, cu cinci locuri, înscris în circulaţie sub numărul 10-B-2481.

Janina a refuzat să se înhame la cursuri şi examene noi. Neadaptat muncilor manuale – de când cu „lăcătuşeria" ratată – m-am decis să încerc eu învăţătura inedită. M-am înscris cursant la şcoala de şoferi din Vatra Luminoasă. Am încăput pe mâna unui instructor cu nume atrăgător pentru mine: Mantoma, o inversare a familiarului Thomas Mann. Ca să fac exerciţii în plus, un cunoscut mi l-a recomandat pe subofiţerul Ştefan Ionescu, şofer la o unitate militară. Peste orele obligatorii mă scotea, cu recent dobândita maşină, pe un teren viran din Băneasa, unde se străduia să mă familiarizeze cu figurile mai dificile, comenzile precum, vorba lui, „marşalier înapoi" şi altele asemenea.

Examenul consta dintr-un test teoretic şi două probe practice: manevre într-un mic poligon şi conducere prin oraş. Am obţinut punctajul maxim la testul din sală (bifarea răspunsurilor corecte la un şir de întrebări, câte unul din trei). Pe terenul din apropierea Gării Filaret, în frigul de decembrie şi cu nervii întinşi, am ratat, în cronometratul timp prescris, parcarea maşinii cu spatele. Am rămas corigent.

Am cerut audienţă la comandantul miliţiei rutiere şi l-am implorat să-mi devanseze reexaminarea din ianuarie în decembrie. A receptat zâmbind superstiţia mea de a obţine dreptul de conducere înainte de Anul Nou; dar mi-a aprobat cererea. Reexaminarea, de după Crăciun, am trecut-o cu bine. Mi-a reuşit şi manevra de parcare cu spatele, sub formă de S. Miliţianul de la circulaţie care m-a însoţit pe bulevarde m-a scutit de uzualele indicaţii-capcană.

În ziua de 6 ianuarie 1976 mi-a fost înmânat permisul, cu Seria A şi Nr. 263399, plus tichetul de evidenţă a contravenţiilor. Singura însemnare din acesta va fi viza medicală a Spitalului „Elias", reînnoită pe 19 martie 1982.

De la Mantoma am învăţat să nu aştept din partea şoferilor întâlniţi respectarea prescripţiilor, ci să conduc eu cu prudenţă. Ionescu a rămas dădaca

maşinii, pe măsura uzurii ei completându-şi tot mai copios salariul. Când îl chemam să repare o defecţiune, la întrebarea mea despre cauzele acesteia, se mulţumea cu răspunsul „are fenomene" – formulă, pe care am adoptat-o cu încântare. Lui Ș.I. îi voi și vinde mașina, în ianuarie 1986, cu numai 35 000 de lei, atunci când mă voi trezi în repetate rânduri dintr-un coșmar identic: un accident de mașină pe care-l comit, nenorocind un trecător.

Deocamdată, noua meserie mă delecta. Din entuziasmul neofitului, în ianuarie m-am și făcut vinovat de o imprudență: alături cu Janina, am continuat drumul pe șoseaua acoperită de polei, de la Snagov, pe lângă Mănăstirea Căldărușani, prin comuna Fierbinţi, până la ieșirea pe șoseaua care venea dinspre Constanța. Pe parcurs, am pierdut de câteva ori controlul volanului, chiar pe malul lacului.

Nici atunci, nici după aceea n-am păţit însă nimic. Am folosit des automobilul, nu doar pentru Mogoșoaia sau Snagov. În doi am bătut ţara până în Bucovina și Maramureș. Mi-am vizitat bunica la Brașov și mama la Cluj. Am mers la casele de odihnă din Neptun și Sinaia.

Așa am pornit spre Cumpătul în dimineaţa zilei de 4 martie 1977. Înainte de a ajunge în stațiune, mi-am umplut la Sinaia rezervorul cu benzină: tic obișnuit, dovedit în curând salutar. (Peste ani, pe șoseaua spre Mangalia voi staţiona o noapte întreagă, în șirul nesfârșit al automobilelor, ca să obţin dimineaţa benzina trebuincioasă întoarcerii în Bucureşti.)

Ne-am instalat într-una din vilele rezervate scriitorilor. Am stat de vorbă cu cunoscuţii, am cinat la cantină și ne-am decis pentru o plimbare, înainte de culcare, în oraș. Tocmai coboram, la întoarcere, spre șosea, când am apucat-o de mână pe Janina, exclamând: — Mă împleticesc, am făcut un accident cerebral! Dar ea mi-a răspuns: — Nu ţie ţi se întâmplă ceva, pământul ni se mișcă sub picioare! Era ora 21 și 22 de minute.

Pe Cumpătul am găsit lumea extrem de agitată: a fost un cutremur de mare intensitate (după cum vom afla, cu epicentrul în zona Vrancea, 7,3 pe scara Richter, cu durata de aproximativ 55 de secunde). Am încercat să sunăm acasă, legăturile telefonice nu funcționau. Ne-am dus să ascultăm radioul în camera lui Geo Dumitrescu, dar Bucureștiul tăcea; numai posturile străine începuseră să ofere prime informaţii, aproximative și incomplete. După repetate tentative de a lua legătura cu familia, toate eșuate, ne-am decis să ne întoarcem. Trecuse de mult miezul nopţii. Goneam spre casă, de la Ploiești, pe autostradă, rulam singuri spre Capitală, din direcţia inversă evadau șiruri de mașini, orbindu-mă cu farurile lor aprinse și accentuându-ne panica.

Am oprit, întâi, la noi: locuinţa era goală, toate rafturile de cărţi prăbușite pe podea.

Am trecut la Aurica, unde am găsit-o pe Mașa dormind buștean pe o canapea. Cutremurul o surprinsese la vizionarea unui film, la Institutul de Arhitectură; profesorul își liniștise studenţii: — Păstraţi-vă calmul, am lucrat la proiectarea clădirii, vom ști cum să ieșim de aici! Apoi, la plecare, a văzut gravele stricăciuni la clădirea de vizavi și altele de pe Calea Victoriei. Refugiindu-se la bunică, reacția Mașei după șocul suferit a fost să înfulece tot ceea ce aceasta i-a pus în faţă; apoi căzuse într-un somn letargic. Nu s-a trezit nici la sosirea noastră.

De acolo ne-am dus în Șulea, la tatăl meu. Nici el, nici soția nu erau neliniștiți, cartierul lor scăpase cu zguduituri mai puțin violente.

Ne-am întors prin centru. Pe bulevard am văzut, de o parte și de alta, mai multe clădiri prăbușite. Abia atunci am realizat proporțiile catastrofei.

Ziua următoare am bătut cu piciorul toată zona centrală devastată. Ne-am văzut cu apropiați, am aflat cât de mulți pieriseră (numărul lor se va ridica la 1 578, majoritatea, 1 424, din București).

Printre victime s-au numărat cântăreața de muzică ușoară Doina Badea, regizorul Alexandru Bocăneț, actorul Toma Caragiu, mezzosoprana Mihaela Mărăcineanu, cercetătorul trecutului bucureștean, doctorul Nicolae Vatamanu/Vătămanu, și scriitorii Anatol Emilian Baconsky, cu soția, Savin Bratu, cu soția Bianca, Daniela Caurea, Mihai Gafița, cu soția, Alexandru Ivasiuc, Mihail Petroveanu, cu soția Veronica Porumbacu, Corneliu M. Popescu, Ioan Șiadbei, Nicolae Ștefănescu.

În Capitală, de departe orașul cel mai lovit, s-au prăbușit 33 de clădiri, inclusiv unele blocuri mari. Câteva dintre ele se aflaseră între Piața Unirii și Piața Romană, pe sau aproape de Bulevardul 1848 (în prezent I.C. Brătianu), N. Bălcescu și General Magheru, potrivit denumirii succesivelor porțiuni. Blocurile integral sau în mare parte distruse lumea le numea, după magazinele, cofetăriile, barurile de la parterul lor, „Colorado", „Dunărea", „Scala", „Casata" – sau, după ulicioara paralelă cu bulevardul, „Blocul de pe Strada Bibliotecii". Acesta se afla de fapt pe Strada Ion Ghica. La familia Petroveanu/Porumbacu erau invitați la cină soții Gafița și Baconsky, cei din urmă cu pașapoartele în buzunar, pregătiți pentru o lungă călătorie în Occident. La începutul reuniunii a sunat la intrare încă un cunoscut, dar gazda i-a spus să vină altă dată. A plecat bodogănind ceva despre impolitețe, dar s-a salvat. Toți ceilalți au pierit sub dărâmături.

La „Colorado", spre ghinionul lui Caragiu și Bocăneț, scările pe care au încercat să coboare s-au năruit. Câinele, rămas în apartament, a supraviețuit. La cel mai de sus etaj, Romulus Rusan a fost prins sub ruine, dar a putut fi scos și, cu piciorul rănit, internat la spital. (Soția sa, Ana Blandiana, nu era acasă.)

Ivasiuc se oprise în fața blocului „Scala", așteptând să prindă un taxi, și clădirea s-a prăbușit peste el.

Soții Bratu, cu mama Biancăi, au pierit la „Casata". Fiica lor, ca și fiica Petrovenilor, ieșiseră cu puțin timp înainte la plimbare, cu prietenii lor, și au rămas în viață.

Circulau multe istorioare despre cine, prin ce hazard, intrase sau ieșise din clădirile în cauză; și despre cineva care, în blocul „Dunărea", trecuse din partea afectată a apartamentului său în colțul ei rămas, la prăbușire, suspendat.

În zilele următoare m-am tot gândit la întâlnirile avute cu cei decedați.

Pe Bocăneț și Caragiu nu i-am cunoscut direct, ci doar prin intermediul spectacolelor lor. Ne încântaseră programele de divertisment, mai ales cele de Revelion, puse în scenă de primul, mereu cu participarea celui de-al doilea, ca și rolurile magistral interpretate de Caragiu.

Cu deosebire mi s-a întipărit în minte *Revizorul*, după Gogol, regizat de Lucian Pintilie (1972). Un om de teatru mă rugase, la telefon, să vin la reprezentaţie. Voiam să amân vizionarea, dar el insista: — Nu mai târziu, ci în seara asta! Ştia el ce ştia. Spectacolul a fost interzis după trei reprezentaţii. Dar apucasem să-l văd. Întreaga desfăşurare a fost superbă. Caragiu domina scena în rolul Primarului, eclipsându-l chiar şi pe Hlestakov (Virgil Ogăşanu). Spectatorii erau în delir. Nu aveau nevoie de finala proiectare pe ecran a unor *ceastuşki* dansate-cântate de colhoznice: şi fără ele le era limpede actualizarea sovietică a poveştii, cu Caragiu tropăind pe scenă cu cizmele lui grele şi terorizându-şi supuşii ca un adevărat Stalin local. *Revizorul* a fost oprit tocmai din cauza acestui tăiş contemporan, evidenţiat la tot pasul de regizor şi actori.

(O voi întâlni la Academia Română pe sora marelui actor dispărut, Matilda Caragiu Marioţeanu, lingvistă eminentă, specialistă în dialectul aromân, familia având origini macedoromâne.)

Pe Anatol Baconsky, semnându-şi prenumnele cu iniţialele A.E., îl întâlnisem la Cluj şi Bucureşti, fără a-l cunoaşte propriu-zis. Era un bărbat elegant, aristocratic în comportament, interiorizat, pe drept mefient în faţa foştilor activişti, chiar dintre cei care nu participaseră în nici un fel la repetatele şicanări la care fusese supus.

Cu Mihai Gafiţa avusesem sporadice întâlniri profesionale. L-am cunoscut ca secretar al US, redactor-şef la ESPLA, ulterior Editura pentru Literatură, şi şef de secţie la Editura Univers. Am stat de vorbă mai des în ultima sa îndeletnicire, de redactor-şef la Editura Cartea Românească. Era acolo omul de temelie, prezent în permanenţă, pe birou mereu cu un enorm teanc de manuscrise, pe care trebuia să le avizeze. Amabil, dar scump la vorbă, nu depăşea niciodată subiectul discuţiei: cartea mea sau volumele pentru care îmi ceruse referate. Janina şi cu mine i-am avut studenţi la Limbi Germanice, Secţia engleză, pe fiii lui, Gabriel şi Mihnea Gafiţa. Pe Gabriel l-am reîntâlnit la Editura Kriterion, unde Domokos îl angajase pentru a se ocupa de cărţile minorităţilor naţionale în curs de traducere în română.

Pe Veronica Porumbacu n-o prea agream. Mică şi agitată (mama spunea că mărunţii de statură îşi compensează de obicei înfăţişarea prin pofta de mărire), se umilise la tribuna Conferinţei US din 1972, îşi deplânsese versurile schematice, dar mai degrabă văicărindu-se decât făcându-şi, cum se zicea, autocritica.

Îl simpatizam cu atât mai mult pe „Milo” Petroveanu. Nu ne apropiaserăm pe vremea când aducea la Sector, ca redactor-şef adjunct, sumare şi articole din *Gazeta literară*, ci în anii din urmă, când era redactor principal la publicaţia, în patru limbi străine, pentru străinătate. În drum spre ori dinspre redacţia găzduită în Casa Scînteii, trecea pe la noi; îl mai vizitam şi eu în casa sortită nenorocirii. Slab, înalt, puţin adus din spate, cu riduri adânci în jurul gurii, deborda şi în viaţa privată de sensibilitatea din analizele poeziei lui Arghezi şi Bacovia sau în alte „profiluri lirice”, „traiectorii lirice” româneşti. Era un interlocutor cu inteligenţă acută şi discretă căldură sufletească.

Mai ambivalente mi-au fost relaţiile cu soţii Bratu. Despre ei lansase Paul Georgescu una din butadele sale, numindu-i „monstruoasa coaliţie”. Cu defectul

său fizic, Paul era ultimul îndreptățit să se lege de înfățișarea altora. Gura lui nu avea însă astâmpăr; iar cei vizați arătau, într-adevăr, dizgrațios. Bondoaca Bianca preda pedagogia la facultatea noastră, dar își ocolea colegii. Savin avea complexe multiple, pentru cum arăta, pentru un episod tăinuit din trecutul său, pentru originea sa etnică. Era conferențiar la Catedra de teoria literaturii și literatură comparată. Studia literatura română, conform obârșiei sale mai ales pe cea moldovească, și pe teoreticienii francezi ai istoriei literare. Vizitându-l, mi-a relatat odată cum un confrate îi spusese să nu mai persiste, ca metec, în a-l comenta pe Mihail Sadoveanu – iar asta în ciuda prieteniei pe care o întreținea cu familia acestuia. În mod paradoxal, așa neatrăgător cum părea, avea trecere la studente. Auditoriul îi agrea cursurile. Nu se referea niciodată la intimități biografice. Despre convertirea lor am aflat abia la înmormântarea din Cimitirul Străulești 2, cu slujba oficiată de preoți ortodocși. Ginerele maramureșean impulsionase, se pare, creștinarea întregii familii. Dar la Savin, asimilarea deplină trebuie să fi reprezentat principala motivație. Fiica lui, specializată în etnologie și folclor românesc, își va continua meseria aleasă și după emigrarea în Franța.

Cu „Alex” Ivasiuc fraternizam de ani buni.

În 1956 fusese arestat și judecat în lotul care-i purta numele, condamnat în 1957 la cinci ani de închisoare corecțională, executată la Jilava, Gherla și în lagărele de muncă Periprava, Stoenești și Salcia; după care a avut, doi ani, domiciliu obligatoriu în Bărăgan, la Rubla (azi Valea Călmățuiului, din județul Brăila). A fost eliberat în 1963, a lucrat ca muncitor la fabrica de medicamente „Sintofarm”, apoi ca translator la Ambasada SUA (până în 1968): lumea șușotea – fără dovezi – că ar fi fost trimis acolo în misiune.

Și-a publicat, în ritm alert, romanele și eseurile. Le citeam cu plăcere, mai și descopeream în romane paralelisme cu familia mea, de pildă în *Apa* – o altă ramură a baronilor Groedl (sau Grödl) decât cea care îmi marcase bunicii și părinții; și n-avea cum să nu mă atragă încercarea, biografic neașteptată, din eseurile *Radicalitate și valoare* sau *Pro domo*, de a nu se dezice de Marx, ci numai de vulgarizatorii lui.

Îmi plăcea felul băiețos de a fi al soției sale, Tita Chiper. O cunoșteam din copilărie și pe una dintre iubitele lui pasagere – nu ultima, care îi va intenta după moarte un proces de paternitate, la care câțiva scriitori vor depune mărturii în favoarea lui.

Nu despre relațiile galante ne întreținuserăm însă pe parcursul lungilor noastre plimbări comune; în care, ce-i drept, aproape tot timpul vorbea el, iar eu îi urmăream demonstrațiile febrile, întrerupându-le rareori.

(Curând după tragica sa dispariție i-am omagiat memoria în articolul „Creația scriitorului «la stînga unde-i inima»” – *Scînteia*, 18 martie 1977 –, titlu care parafraza romanul autobiografic al scriitorului german Leonhard Frank, *Links wo das Herz ist*, carte apărută în 1952.)

Într-un cuvânt, obștea scriitoricească a suferit, la cutremur, pierderi uriașe.

N.C. a manipulat însă tragedia generală în folos propriu. Cutremurul l-a prins, cu soția, în Republica Federală Nigeria, în finalul vizitării câtorva țări

africane. La banchetul oficial, după toastul Președintelui nigerian, general-locotenent Olusegun Obasanjo, un secretar al Ambasadei române a intrat în sală și l-a anunțat de întreruperea legăturii cu Bucureștiul. Oficial se spunea că nu și-a pierdut calmul; dar gurile rele i-au atribuit exclamația: — Care dintre voi mi-ați făcut-o?!

Fapt e că pe timpul nopții o aeronavă a readus augustul cuplu în Capitală. În 5 martie, a fost emis Decretul prezidențial cu privire la instituirea „stării de necesitate” pe teritoriul RSR. Au urmat zile de activitate febrilă. Președintele s-a îmbrăcat în știuta, cu ocazia calamităților, ținută sportivă, a vizitat punctele fierbinți, a escaladat ruinele blocurilor prăbușite, a dat indicații prețioase. Totul a fost televizat. După tonul emisiunilor, telespectatorii nu se dumireau dacă mai degrabă se deplângeau pierderile sau se jubila de atâta grijă părintească.

Ca urmare a preocupărilor prezidențiale neslăbite, a fost salvat dintre ruine, în chip miraculos, un bărbat care nu putea, după opinia medicilor, să supraviețuiască atâtea zile fără apă. Totuși, a fost declarat erou, până să fie deconspirată șmecheria: târziu, ori se ascunsese singur printre ruine, ori îl vârâseră acolo alții, el pentru a „se aranja”, ei ca să „dea bine” în popularizarea supremului salvator.

Între timp a încetat starea de necesitate în țară (10 martie), apoi și la București, precum și în sistemul de telecomunicații și radioteleviziune (15 martie).

Daunele au fost uriașe. Spre pildă, în cursul demolării blocului „Dunărea”, a fost avariată Biserica Enei de alături și, decât s-o restaureze, au dat-o jos cu totul, nimicind și această perlă arhitecturală, și valoroasele ei fresce.

Ca urmare a stricăciunilor, cârmaciul a propus edificarea unui nou centru politico-administrativ (22 martie), căreia îi va jertfi un întreg cartier de vile cochete – fără a se preocupa de consolidarea blocurilor avariate din alte zone, prevăzute și astăzi cu „buline roșii”.

Au urmat multe alte măsuri, printre care, pe de o parte, formala desființare a cenzurii (iulie), pe de altă parte, a avut loc Plenara CC care interzicea apelativele „domnule”, „doamnă”, „domnișoară”, permițând adresarea numai prin „tovarășe” sau „cetățene”.

Dacă relatarea cutremurului am introdus-o legat de noua mea îndeletnicire de șofer, mai amintesc o întâmplare similară trăită tot la Sinaia.

Ne-am dus acolo, în mașina noastră, cu nepotul nostru de șapte ani, Alexandru. Ne-am instalat. La exact o jumătate de oră după miezul nopții, am retrăit, de astă dată aflându-ne în pat, zguduiturile pământului. Abia am reușit să-l trezim pe Alex, pentru orice eventualitate. De astă dată însă, cutremurul din noaptea de 31 august 1986, produs în regiunea Vrancea, de 6,5 grade pe scara Richter, n-a fost unul devastator.

Ne-am minunat că ambele cutremure ne-au ajuns din urmă pe Cumpătul.

# 92

În ultimele două decenii ceauşiste m-am aflat în relaţii apropiate şi cu alţi scriitori, fie membri ai Secţiei bucureştene de critică şi istorie literară, fie foşti studenţi de-ai mei afirmaţi treptat în alte genuri literare, mai ales în proză, câteodată şi în poezie ori dramaturgie.

Am menţionat că nu ştiusem de existenţa „lotului Noica-Pillat" şi nu cunoscusem pe vreunul dintre cei 23 de membri ai născocitei duble grupări subversive, arestaţi în 1959 şi judecaţi în procesul din februarie 1960. Fuseseră inculpaţi, în principal, pentru „delicte de opinie", dar au fost condamnaţi la mulţi ani de muncă silnică, plus degradare civilă şi confiscare a averii personale, inclusiv sechestrarea unor manuscrise importante. Sentinţele însumaseră cei mai mulţi ani tocmai la cei pe care voi ajunge să-i cunosc bine. Astfel, şefii presupuşi ai presupusei conspiraţii, Constantin Noica şi Dinu Pillat: 25 de ani (muncă silnică) + 10 ani (degradare civilă); Alexandru Paleologu: 14 + 7; Nicu-Aureliu Steinhardt (pentru că refuzase să depună mărturie împotriva prietenilor săi): 13 + 7. Vor fi eliberaţi pe baza amnistiei din 1964.

Dintre ei, Dinu Pillat s-a apropiat cel dintâi de mine. Fusese reîncadrat cercetător la Institutul de Istorie Literară şi Folclor, peste un an redenumit Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu". În pauza unei şedinţe de Secţie din Sala Oglinzilor, m-a abordat cu vorbele: — Vă avertizez, eu sunt mistic, dumneavoastră marxist! A continuat: — V-am citit cartea despre Dostoievski, împreună cu Nicu Steinhardt, la mănăstirea Văratic; am fost încântaţi, unele pasaje ni le-am citit unul altuia cu glas tare, nu ne venea să credem că e posibil ca Dostoievski să fie atât de liber tratat la noi, astăzi, ca ideile lui religioase să fie expuse atât de neinhibat.

M-a măgulit aprecierea, cu atât mai mult capitolul pe care îl va consacra monografiei mele în volumul său, rămas neterminat, *Dostoievski în conştiinţa literară românească* (1976).

Ne-am întreţinut în mod cordial şi cu alte prilejuri. Câteodată îşi mai pierdea extrema civilitate, ceda ieşirilor nervoase la adresa celor ce-l nedreptăţiseră.

La Facultatea de Limbi Germanice, Secţia engleză, Janina şi cu mine am avut-o studentă pe Monica Pillat, aşezată cuminte mereu în primul rând al amfiteatrului, foarte conştiincioasă la seminare. A debutat ca romancieră, dar s-a făcut remarcată ca poetă. Ne va încredinţa nu o dată de bunele sentimente pe care ea şi tatăl ei ni le nutreau. La rândul meu, îl simpatizam şi apreciam pe Dinu Pillat, iar Janina se apropiase de Monica.

Dinu Pillat a murit în decembrie 1975, la scurt timp după ce împlinise 54 de ani. Şi n-a fost scutit de o ultimă jignire dureroasă: eliminarea forţată de la Institutul „G. Călinescu". Directoarei i se solicitase, de bună seamă, acest gest de o brutalitate gratuită. Deşi i s-ar fi putut sustrage, prin poziţia de încredere de care beneficia, l-a îndeplinit cu smerenie...

Nicu Steinhardt îmi arăta aceeași simpatie, întâi ca urmare a cărții despre Dostoievski, pe urmă când aflase de sprijinul pe care i l-am acordat când volumul său *Incertitudini literare* a fost distins cu Premiul de critică al Asociației Scriitorilor din București (1980). Cu acest prilej mi-a trimis o telegramă de mulțumire. Ne-a oferit cu dedicație și alte cărți de-ale lui. Ne-a vizitat acasă în Arhitect Louis Blanc.

Ne-a rămas întipărită în minte discuția purtată cu un asemenea prilej. Steinhardt ne-a relatat convertirea lui la ortodoxie, prin botezul de la Jilava. S-a arătat entuziasmat aflând că și Janina, copil, fusese botezată ortodoxă: în ochii lui, conta fapta în sine, sigur mântuitoare, nicidecum motivația părinților de a-și fi pus copila, pe cât posibil, la adăpost de prigoana rasială. La invocarea Fecioarei Maria, s-a lăsat în genunchi din fotoliul unde stătea și a bătut, cu capul aplecat, mătănii. (Uluiți de gest, ne-am întrebat, după plecarea lui, ce imbold resimțise pentru asemenea exteriorizări într-un cadru privat.) Când a adus vorba despre păcatele pe care le comisese, l-am întrebat care ar putea fi acelea, dar el a ocolit răspunsul: — Nu le cunosc decât Dumnezeu, confesorul meu și cu mine! Pe urmă am încercat bănuiala că trebuie să se fi referit la pornirile lui homoerotice.

(Corespondența pe care am întreținut-o cu Steinhardt și cu Noica o voi prezenta separat.)

„Conu Alecu" Paleologu mi-a redactat, cum am mai spus, eseul despre profetul Iona. Deseori am stat de vorbă, la Editura Cartea Românească, în Secția de critică și istorie literară și ca membri în Biroul primei sale legislaturi sau pur și simplu întâlnindu-ne pe stradă, unde descendentul familiei boierești se afișa într-o manieră voit boemă, vara îmbrăcat lejer, încălțat cu sandale deschise, fără ciorapi. La una dintre întrevederi mi-a spus că citise *Război și pace* de 13 ori și că, dacă ar fi putut alege timpul și locul nașterii sale, ar fi optat pentru Petersburgul împăratului Alexandru I: voia, probabil, să-mi facă plăcere!

I-am citit toate volumele, pe cele apărute în anii '70 (*Spiritul și litera*, *Bunul simț ca paradox*, *Simțul practic*, *Treptele lumii sau Calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*) și continuate în anii '80 (*Ipoteze de lucru*, *Alchimia existenței*).

Rețin „spiritul și litera" de atunci, dominate de „bunul simț". Să fi fost paradoxal sau normal ca, într-o epocă de mari presiuni, scriitori cu destine opuse, dar dedicate literaturii autentice, să întrețină relații de bună înțelegere sau chiar de prietenie, (aceste raporturi fiind slăbite ori dispărute în anii '90, când te-ai fi așteptat la consolidarea lor)? În orice caz, Noica și Steinhardt, Pillat și Paleologu mi-au arătat aceeași cordialitate: cu o vorbă a vremii – „puneau accentul pe ceea ce ne unea, nu pe ceea ce ne despărțea".

La fel s-au comportat mulți confrați de-ai mei tineri. Îi amintesc, deocamdată, pe filologii Gelu Ionescu și Mircea Martin.

Tăinuindu-și proveniența moșierească, Gelu a reușit să absolve Facultatea de Filologie (1963). Din toamna aceluiași an, a fost reținut la Catedra de literatură universală și comparată. N-a putut să parcurgă însă decât primele trepte didactice universitare, de preparator, asistent și lector. Între timp, și-a

susținut doctoratul în Litere cu o teză despre perioada românească al lui Eugen Ionescu, dintre 1927 și 1940, lucrare publicată abia peste un sfert de secol, la Heidelberg, în franceză. A debutat editorial cu *Romanul lecturii* (1976). A colaborat la multe reviste literare din țară, nu cu mult înainte de a se expatria cu un memorabil serial Shakespeare, publicat în *România literară* la îndemnul secretarului general de redacție, bunul său prieten Roger Cîmpeanu.

Deși ca vârstă ne despărțeau nouă ani, ne-am apropiat curând după absolvență.

De la un moment, am început să ne vizităm. „Gelache", „Geluțu", „Gelae", după cum i se adresau diverși prieteni, ocupa ultimul din cele patru etaje dintr-o clădire cochetă pe Gheorghe Lazăr nr. 7 – stradă în prelungirea căreia, vizavi de Cișmigiu, locuise Janina cu părinții ei, într-o casă dărâmată de bombardamentele germane pe 25 august 1944.

Într-una din ieșirile mele în RFG m-a rugat să-i duc primei sale soții, aflată cu o bursă la Köln, un voluminos dicționar explicativ francez-elen. După ce l-am predat, am fost martorul involuntar al vizitării tinerei doamne, în căminul studențesc, de către un imigrant român din Paris. La întoarcere nu i-am relatat lui Gelu neplăcuta descoperire; dar în curând, șocat-amuzat, el însuși mi-a arătat actul de convocare, primit prin poștă, la procesul de divorț pe care soția i-l intenta taman în Haiti, dată fiind rapiditatea cu care judecătoria din Port-Au-Prince pronunța, contra unei sume pipărate, despărțirea instantanee a cuplurilor.

Am stat în doi, o întreagă lună estivală, pe Cumpătul. Ne duceam zilnic în Sinaia, să înotăm în bazinul amenajat într-un hotel central. Pe drumul de dus-întors ne confruntam pe îndelete opțiunile: eu îi povesteam de ce și cum m-am atașat, alături de părinți, așteptărilor socialiste; iar el îmi relata parcursul său invers, în care ar fi putut înțelege diversitatea de idealuri, pe care le-a văzut însă zdrobite de dictatura monopartidică.

Spre sfârșitul sejurului, a venit să-l vadă doctorul Ion Vianu. Avea ceva important să-i comunice, de aceea i-am lăsat singuri. Pe urmă Gelu m-a lămurit că „Ionel" îi comunicase decizia de a se expatria, nemaisuportând tracasările la care era supus. (Fac socoteala: deci ne aflam fie în 1976, fie chiar în 1977, când Ion Negoițescu și Ion Vianu au aderat la „Mișcarea Goma", după care atât Goma, cât și Vianu au plecat din țară, Negoițescu urmându-i în 1980.)

Colocviul anual de critică și istorie literară din Sibiu (2-4 iunie 1981) a avut numeroși participanți din București și Cluj.

O senzație a cinelor în comun a reprezentat-o fiica preșcolară a istoricului literar Victor Ivanovici: se adresa tatălui în limba lui paternă, greaca; mamei, originară din America Latină – în spaniolă; nouă – în română. Nu încurca limbile. (Un psiholog mă va lămuri că, pentru a menține culoarele lingvistice nealterate, copiii trebuie să învețe, de mici, fiecare grai de la o persoană distinctă: „corpul" respectivului și „haina" rostirii vor fuziona atunci într-un tot.)

În ultima seară am beneficiat de un fascinant „recital Ionescu". Plimbându-ne printre blocurile noi din afara centrului, Gelu s-a lansat într-un lung monolog sarcastic. S-a erijat în edilul care dă „indicații prețioase" arhitecților și inginerilor constructori. La antipodul cochetelor case săsești, preconiza enorme

hudubăi: — Blocurile să aibă 8 etaje, intelectualii să primească repartizări numai în ultimul, în celelalte să fie aduși țigani de pretutindeni; camerele să fie de 2 × 2 m, înalte de cel mult 1,5 m, closete pentru toată lumea la etajul 4, la parter o uriașă Alimentară, goală; și nici vorbă de lift, consumă inutil electricitate; scara să fie cât mai îngustă, din metal rezistent, eventual lipită de peretele exterior; „oamenii muncii" doar să doarmă aici și să procreeze cât mai harnic, întru binele „socialismului multilateral dezvoltat". Aparent, își imagina falansterul nu în termeni terifianți, ci de umor negru, ca pe o fericită „rinocerizare". Ne prăpădeam de râs la auzul altor și altor invenții aiuritoare. Ignoram posibilitatea de a fi „turnați".

Gelu a fost cel care a sosit valvârtej în Arhitect Louis Blanc să mă anunțe că juriul din care a făcut parte mi-a decernat Premiul de publicistică și reportaj al US pe anul 1980 pentru volumul memorialistic *Secolul cel de toate zilele*.

Când, în preajma Conferinței Naționale a Scriitorilor din 1981, a fost ales, pentru a treia oară, biroul Secției de critică și istorie literară, în funcția de secretar am fost din nou desemnat cu voturile lui Ov.S. Crohmălniceanu, Gelu Ionescu și Z. Ornea; pe când Gabriel Dimisianu și Dan Cristea l-ar fi preferat pe Eugen Simion.

Mai țin minte febrilitatea cu care Gelu ne-a convocat în Strada Gheorghe Lazăr, între alții pe Mircea Zaciu, Marian Papahagi și pe mine, ca să ne împărtășească entuziasmul său de pe urma vizionării „închise" a filmului *Pentru cine bat clopotele, Mitică*. O seară întreagă ni l-a relatat scenă cu scenă. Era hiperexcitat, gesticula, aglomera aprecieri superlative. Opina că Lucian Pintilie a reușit, după spectacolele cu *Proștii sub clar de lună* și *Revizorul*, după filmul *Reconstituirea*, o breșă decisivă în politica artistică restrictivă a regimului. Dar, la fel ca în situațiile precedente, Nicolae Ceaușescu avea să interzică personal și *Pentru cine bat clopotele, Mitică*, adăugând: — Cât timp voi trăi, acest film nu se va juca.

În 1982, Gelu Ionescu a urmat-o în exil pe a doua sa soție, Alexandra. A cerut azil politic la Paris, apoi s-a stabilit la München. I-am urmărit recenziile și comentariile literare de la Radio „Europa liberă". Va rămâne în München, de dragul fiicei sale Domnica, chiar și după mutarea „Europei libere" la Praga.

La pensionare, S. Damian îl va recomanda profesorului Klaus Heitmann ca, în următorii câțiva ani, Gelu Ionescu să-i continue orele la Seminarul de românistică din Universitatea Heidelberg.

Pe Gelu îl voi reîntâlni cu prilejul vizitelor sale la București, în noua eră.

Îmi va completa cunoștințele, despre mediul din care provenea și tinerețea sa, în volumul memorialistic *Copacul din câmpie* (2003).

În promoția anterioară cu un an, Mircea Martin, fiu de funcționar reșițean, a parcurs aceeași facultate, a fost reținut la aceeași catedră, în cadrul căreia a avansat, în deceniile predecembriste, tot numai până la gradul de lector. Și-a susținut însă doctoratul mai târziu, cu teza *G. Călinescu critic și istoric literar. Privire teoretică*. A beneficiat de o bursă de studii la Geneva, îndrumat de Michel Raymond. (Va avea șansa de a reveni deseori în îndrăgitul oraș helvet francofon, cunoscându-i iluștrii universitari filologi, pe Jean Starobinski și pe alții.)

S-a făcut rapid cunoscut în teoria criticii literare, disciplină pe care a onorat-o ca nimeni altul la noi. A semnat un şir de volume: *Generaţie şi creaţie*, *Critică şi profunzime*, *Identificări*, iar în deceniul următor – *G. Călinescu şi „complexele" literaturii române*, *Dicţiunea ideilor*, *Introducere în opera lui B. Fundoianu*, *Singura critică* –, tot atâtea dovezi că şi în vremuri de restrişte îţi puteai, cu tenacitate, onora menirea, în acord cu recente metodologii occidentale.

Profesorul şi fostul său student am ajuns colegi. Apoi s-au împrietenit familiile noastre.

Cu Janina am început să-i vizităm pe Angela şi Mircea. Locuiau într-un minuscul apartament pe Strada Didiţei, paralelă cu Şoseaua Nord-Sud (în prezent Bulevardul Dimitrie Cantemir). De când se inaugurase metroul, ajungeam acolo de la „Victoriei" la „Tineretului". Matei şi Iunia erau mititei. Ulterior, cei patru au reuşit să se mute, cu sprijinul Uniunii Scriitorilor, în Calea Dorobanţi. În apartamentul lor spaţios, de la primul etaj al numărului 65, am urmărit cum le-au crescut copiii. Matei a trecut prin unele dificultăţi de creştere, le-a biruit însă prin abnegaţia Angelei, între timp afirmată ca traducătoare a literaturii hispanice.

În anii '80 nu trecea săptămâna fără să ne întâlnim câte o seară, la noi ori la ei. Înainte sau după, făceam lungi plimbări.

Am petrecut câteva vacanţe împreună la Neptun, la Casa scriitorilor. În maşină, soţiile se întreţineau pe bancheta din spate, Mircea stătea lângă mine, şoferul, iniţiind schimburi de opinii şi dispute. Îi relatam din lecturile mele ruseşti. Îl preocupau aspecte tăinuite ale istoriei sovietice. În tinereţe avusese şi el iluzii, se încrezuse în promisiuni, se arăta însă total dezamăgit de ele. În privinţa situaţiei prezente aveam aceleaşi păreri. Ne despărţea doar felul de a privi unele momente şi personalităţi din trecut.

Mircea se retrăsese în exercitarea profesiei. Nu se lansa în acte politice, nu voia să-şi pericliteze desele ieşiri peste hotare, contactele înnoite cu specialişti occidentali de marcă. Îl nemulţumea insuficienta apreciere a meritelor sale de cărturar. Regimul îi blocase avansarea didactică, în rând cu majoritatea colegilor de generaţie. Dintre aceştia, se bucurau însă de o mai largă publicitate cronicarii literari: Nicolae Manolescu, Eugen Simion, Mircea Iorgulescu. Teoreticienii prin excelenţă nu aveau cum să obţină o comparabilă recunoaştere. Oricum, era cel mai vizibil din colectivul de teoria literaturii pe care-l conducea – şi cu membrii căruia am şi fost, nu o dată, invitaţi la el.

I-am luat la rând pe mai vârstnicii şi mai tinerii filologi, din considerente de prestigiu timpuriu; căci, în ordine strict cronologică, ar fi trebuit să-i alternez cu alţi foşti studenţi de-ai mei, mai ales dintre filosofii deveniţi scriitori.

Fire boemă în viaţă, dar încă din ultimii ani de facultate consacrându-se unor schiţe, povestiri şi interviuri, amintitul mai înainte Alexandru Monciu-Sudinskhi putea fi rareori zărit la cursuri. În orice caz, pe cel de estetică nu prea îl frecventase, deşi trebuia să ia o notă şi la această materie. L-am examinat – în felul meu concesiv, gata oricând să trec în carnetul de student un calificativ peste cunoştinţe – tocmai în anul de pomină 1971, când îi apăruse, curând îi şi dispăruse din librării, volumul *Rebarbor*.

Mai apropiat mi-a fost Stelian Tănase, licențiat, în 1977, la Secția de filosofie a Facultății de Istorie-Filosofie. „Stelică” mă abordase în pauzele cursului și seminarelor de estetică. Luase de nevastă – trecător – o colegă de an. Era agitat, vorbea tare, gesticula intens. Nutrea planuri mari, literare și de politologie. Îl obseda istoria URSS, cea neoficială. Citea mult despre Stalin și stalinism. L-am dezamăgit întrebându-l dacă știe rusește: căci numai cu surse occidentale îi va fi imposibil să răzbească. Discuția pe această temă am purtat-o, de fapt, mai târziu, când ne încrucișam destul de des pe stradă, fiindcă se angajase la Casa de cultură a UTC, aflată în viitorul sediu al Institutului Cultural Român, nu departe de locuința noastră. Mi-a dat primele sale romane, *Luxul melancoliei* și *Corpuri de iluminat*. Îl voi regăsi ca personalitate publică notorie, prestând activități felurite: în prim-planul emisiunilor de televiziune, ca profesor de științe politice, romancier și, îndeosebi, autor de cărți și filme documentare despre trecutul socialismului românesc. A rămas același neliniștit „risipitor”!

Dintre studenții filosofi îi mai amintesc pe colegii de an Elena Ștefoi și Matei Vișniec. Înaintea absolvenței din 1980, mă opreau și ei pe coridoare, povestindu-mi câte ceva din viața lor anterioară, a lui la Rădăuți, a ei la Fălticeni. Matei era rezervat, Elena – expansivă. În afara reîntâlnirii lor, din când în când, la bufetul US, aveam să păstrez legătura numai cu ea.

Matei Vișniec și-a câștigat pâinea ca profesor de istorie și geografie în comuna Dorobanțu-Plătărești. A publicat plachete de versuri. A emigrat la Paris, unde își va susține doctoratul și se va afirma în domeniul său literar predilect, piesele de teatru, jucate pe multe scene, agreate în postdecembrism și la noi.

Elena Ștefoi dusese o viață deosebit de grea, înaintea facultății și chiar după. Muncitoare într-o fabrică din Popești-Leordeni, a rămas profesor în aceeași comună. Făcea naveta. Cu Janina am vizitat-o în locuința improvizată din podul unei clădiri, pe Calea Dorobanți, vizavi de Televiziune. Publica în reviste, au început să-i apară și volume de poezii ori povestiri. Pentru debutul său editorial din 1983, placheta de versuri *Linie de plutire*, a fost distinsă cu Premiul de debut al US. După schimbarea de regim, se va impune în publicistică, apoi își va continua cariera în diplomație. Îi voi conduce, formal desigur, lucrarea de doctorat.

În paralel cu Vișniec și Ștefoi la Filosofie, Adina Kenereș a urmat și absolvit Facultatea de Limbi străine, engleza (limbă principală) și hindi (secundară). Deseori ne-am plimbat împreună prin oraș. Mi-a vorbit de familia din care provenea și de planurile ei. Am revăzut-o ca bibliotecară a Uniunii Artiștilor Plastici, pe strădușa dintre Ambasada Franței și Calea Victoriei, unde mi-a pus la dispoziție albumele de care aveam nevoie pentru volumul median al trilogiei despre sublim. Mi-a oferit romanul ei *Îngereasa cu pălărie verde*, bine primit de cititori și critici, pentru nararea neconvențională a vieții unor tineri rebeli. A mai publicat un volum de nuvele și unul tradus din proza indiană contemporană. Pe urmă a plecat în Franța, urmată, prin multe avataruri, de către soțul ei, Petru Romoșan. După activitatea pariziană la

galerii de artă și edituri, se vor întoarce acasă, ea lucrând, mai întâi, la Editura Humanitas, pe urmă înființând, în doi, Editura Compania.

Părăsesc scriitorii cu care ajunsesem în raporturi amicale (cu mult mai mulți) pentru a aminti câteva reuniuni din Sala oglinzilor a Casei Scriitorilor, cu intervențiile lor hazlii.

Nu țin minte datele când și-a debitat Mihai Novicov perlele. În orice caz, ele au făcut deliciul obștii; deși, la drept vorbind, Novicov nu merita un oprobriu comparabil cu cel al lui Nicolae Moraru: avea multe cunoștințe, studenții îi apreciau cursurile, mai ales prelegerile consacrate clasicilor literaturii ruse. Dar nu reușise să treacă de la limba sa maternă, din Odessa natală și din mediul familial basarabean, de moșieri intelectuali, la stăpânirea nuanțată a limbii române adoptate: nici în cei zece ani ai detenției politice, nici ca director al Școlii de Literatură „Mihai Eminescu" sau ca adjunctul lui Călinescu la Institutul de Literatură și Folclor, cu atât mai puțin ca șef de catedră la Institutul „Maksim Gorki" și la Facultatea de Limbi Slave din Universitate. Odată a invocat gălăgia făcută cu „turle și sobe", în loc de „surle și tobe". Altă dată (pățanie celebră), a tradus din cuvântul unui scriitor sovietic, în vizită la București, formula „*liubliu Platona, no istinu bol'șe*", cu „mi-e drag Vasile, dar adevărul mai mult"; iar la rumoarea sălii a oferit explicat: — La ruși, Platon e un prenume tot atât de răspândit, vezi Platon Karataiev ori Platon Krecet, ca la noi Vasile.

În 1977 a venit la București Saul Bellow. Își întovărășea soția de atunci, pe matematiciana Alexandra Bellow, fiica medicilor Dumitru și Florica Bagdasar. Grație prieteniei doctorilor Caffé și Bagdasar, Janina o cunoscuse bine în copilărie pe „Gugu" (Alexandra), ca și pe tatăl ei, „Mitică" Bagdasar. Dar el nu mai era în viață și fostele prietene nu s-au reîntâlnit.

Soții Bellow sosiseră pentru a o vedea pe Florica Bagdasar. Prima femeie ministru din România, al Sănătății, grav suferindă, era internată la „Elias". Fiica ținea să-și întâlnească mama pentru ultima oară; cu acest prilej, Saul Bellow a cunoscut nu doar urbea grav devastată de cutremur, ci și soacra: comunistă ilegalistă, ca și soțul ei – acum căzută în dizgrație, cu o pensie modestă, supravegheată de aproape.

Nici în această atmosferă sumbră, romancierul din Chicago, născut în Lachine-Québec, cu părinți imigrați din Sankt Petersburg, nu și-a putut înfrâna umorul evreiesc debordant, specific autoironic. Scriitorilor adunați să-l asculte le-a oferit mici schițe, ca să exemplifice cât de ignorat rămâne el printre concetățenii săi, în ciuda Premiului Nobel pentru literatură, obținut doar cu un an înainte. În rezumat, iată două dintre aceste povești amuzante.

— Sosesc pe aeroport. Sun ambasada. Îmi răspunde ofițerul de serviciu. Mă recomand: Saul Bellow. El: Bine-bine, dar cu ce vă ocupați? Eu: Sunt boxer profesionist. El: Asta e grozav, vă așteptăm să ne vizitați cât mai curând.

— Mă plimb prin Chicago. Nu mă cunoaște, nu mă recunoaște nimeni. Știu că și Steinbeck a fost deseori confundat cu Hemingway, iar acesta – cu Faulkner. Deci nu mă supăr. Îmi chiar priește anonimatul. Mă ferește de îngâmfare. Pot lucra liniștit în singurătate. Ceea ce vă recomand și dumneavoastră.

(Bună învățătură pentru scriitorul autohton, până azi obsedat de Premiul Nobel: cine îl va primi, când? Și dacă, în jocul de loterie practicat cu frenezie, printre zecile de candidați, majoritatea autopropuși, în final va obține premiul careva, toți ceilalți îl vor detesta fratern: cum? ăsta? pentru ce?!)

Experiența sa bucureșteană Saul Bellow o va prelucra în *The Deans December* (1982), în traducerea târzie, *Iarna decanului*. În roman, Albert Corde, decanul din Chicago, și soția Mina Corde, vin la mama ei Valeria. Bătrâna agonizează în spital. Un colonel de Securitate o veghează și îi urmărește familia. Moare și e incinerată – în timp ce decanul vede mizeria din jur și se gândește la conflictele lui din Universitate.

Bellow avea tot interesul să devanseze deznodământul la finele anului când se produsese marele cutremur.

În realitate, Florica Bagdasar a murit pe 19 decembrie 1978.

## 93

Debutasem cu texte de estetică și istoria literaturii ruse sau occidentale, cu preocupări incidentale pentru clasicii români. Deși cunoscusem mulți dintre scriitorii noștri contemporani, am început să le și comentez producțiile recente numai de când am condus Secția de critică și istorie literară a Asociației pe București.

Fără să fiu cronicar, am prezentat, din timp în timp, cărți românești, mai ales romane: „Elogiul gravității” [Marin Preda, *Convorbiri cu Florin Mugur*] (1973); „Lupta cu îngerul” [Nicolae Breban, *Îngerul de gips*] (1973); „Marin Preda – «Delirul»”, primul volum – la a doua ediție (1975); „Ștefan Bănulescu – «Cartea de la Metopolis»” (1977); „Autorul și personajele sale” [George Bălăiță, *Ucenicul neascultător*] (1978); „Două cărți” [Radu Cosașu, *Povești pentru a-mi îmblînzi iubita*; André Malraux, *Lazăr*] (1979); „Martori și mărturii” [Constantin Țoiu, *Însoțitorul*] (1981); „Cel mai iubit dintre filosofi” [Spinoza, în *Cel mai iubit dintre pămînteni*, pentru Marin Preda și personajul său principal] (1981); „Un act de cultură. Goethe: *Faust*, în traducerea lui Șt. Aug. Doinaș” (1982).

Am adnotat și câteva volume maghiare din România: „Variațiuni pe o temă de marș” [Székely János, *A nyugati hadtest*/*Detașamentul de vest*] (1979); „Teatrul lui Sütő András” (1979); „Convergențele poeziei” [Szilágyi Domokos, *Poeme*] (1979).

Nu trec sub tăcere împrejurările, de puțini cunoscute atunci, de nimeni – acum, în care am discutat romanele *Îngerul de gips* și *Delirul*. Ambele comentarii mi-au fost solicitate la indicația „dirijorului” vieții culturale, Dumitru Popescu, poreclit „Dumnezeu”. El dorea, într-un caz, procurori, în celălalt – avocați. Folosesc pluralul, întrucât „comanda” a fost adresată mai multora. Am stat pe gânduri cum să-i răspund. M-am decis pentru o atitudine ambiguă: destul de conformistă în a nu refuza cererea, destul de nonconformistă în a-i ocoli tăișul. Adică, am scris articolele, dar potrivit felului în care vedeam eu cele două romane.

De când contestase, de la Paris, „Tezele din iulie”, Nicolae Breban căzuse în dizgraţie. Protestul lui a stârnit furia autorităţilor, pe care totuşi, în urma publicităţii din Occident, aceştia au ţinut-o în frâu. I-au aplicat romancierului un neobişnuit, în raport cu disidenţii, standard dublu: l-au exclus din CC, l-au demis de la conducerea *României literare*, dar, cu dubla-i cetăţenie, română şi vest-germană, i-au permis să penduleze între Bucureşti şi München sau Paris. Nu i-au interzis să publice, dar la fiecare carte l-au şicanat.

Articolul „Lupta cu îngerul” (*Luceafărul*, 29 septembrie 1973) mi-a ieşit mai degrabă laudativ, cu puţine observaţii critice. Urmând gustul autorului, l-am pus pe doctorul Ovidiu Minda în relaţie cu personaje dostoievskiene; şi le-am prezentat pe Liudmila Ogrin şi Mia Fabian. Pe autor l-am numit „un remarcabil analist” al contorsionărilor sufleteşti. M-am delimitat de „veleitatea sintetizatoare a romanului” şi de un oarecare „indiferentism moral”. Faţă de celelalte răspunsuri date aceluiaşi îndemn, de către Ov.S. Crohmălniceanu, Aurel Martin şi Valeriu Rîpeanu, textul meu era cel mai puţin critic – lucru pe care Breban mi l-a şi confirmat telefonic, deşi mulţumirile sunau mai degrabă ironic decât serios.

(Patru ani mai târziu, la Plenara CC şi CCDS [Consiliul Suprem al Dezvoltării Economice şi Sociale], din 28-29 iunie 1977, Titus Popovici va recidiva în turnătoria faţă de Nicolae Breban. Atacul la adresa romanului *Bunavestire*, apărut chiar în 1977, făcea o aluzie şi la eschiva mea neprincipială: „Şi mă mir foarte mult că până acum nimeni, nici un critic marxist, şi avem câţiva serioşi, dar erudiţia lor se exercită strălucit numai asupra lui Thomas Mann, Joyce şi Kafka – nu s-a grăbit să pună acest roman în adevăratul lui context, arătându-i meritele eventuale, dar şi limitele şi confuziile mai mult decât evidente”. Eu eram vinovatul care se ocupase îndelung de Thomas Mann.)

Marin Preda refăcuse *Delirul* pentru o a doua ediţie, urmând sugestii „de sus”. Forma revizuită a stârnit însă nemulţumirea criticii literare sovietice, prin modul în care îl prezenta pe Ion Antonescu şi, îndeobşte, participarea armatei române la campania răsăriteană. Un articol al lui Crohmălniceanu a fost atacat în *Literaturnaia gazeta*. În aceste condiţii, mi s-a distribuit rolul gingaş de a-l apăra pe Preda. Am încercat să mă achit onorabil de sarcină (*Scînteia*, 25 septembrie 1975). Am evitat să scot în evidenţă personajul utecistului din ilegalitate, în care cititorii trebuiau să-l recunoască pe tânărul Nicolae Ceauşescu: Preda introdusese în noua ediţie acest *paspartu*, ca să-şi salvgardeze romanul. N-am urmat tendinţa naraţiunii de a-l reabilita pe mareşalul Antonescu (tendinţă convenabilă duplicităţii ceauşiste faţă de sovietici, aparent „tovărăşească”, în fapt ostilă). Am ales un ton neutru, cu aprecieri, dar şi cu „rezerve în privinţa excursurilor filosofice menite să explice geneza şi mecanismele celui de-al doilea război mondial”. Cum zic ruşii: *„ni rîba, ni miaso*” („nici peşte, nici carne”), sau, mai pe româneşte, „nici cal, nici măgar”.

Una peste alta, am ieşit destul de onorabil din capcane – deşi aş fi mai bucuros dacă aş fi avut curajul să le ocolesc cu totul.

Spre deosebire de aceste concesii, antologiile Marx-Engels-Lenin (anterioare celor despre Hegel şi Kant) nu le-am conceput nici sub presiune, nici la vreo indicaţie. Chiar dimpotrivă – orice-ar crede oricine astăzi.

Întâi Lenin, apoi Marx sau Engels au fost treptat „marginalizați” în documentele și în învățământul de partid, ca și în cel de stat ori în publicații. În tot mai mare măsură, singura pretenție era referirea la Ceaușescu, îndeosebi la el, pe cât posibil numai la el. Toate bibliografiile oficiale porneau de la documentele PCR și cuvântările Secretarului General, îl citau și îl elogiau. Foștii „corifei” ocupau un loc tot mai redus. Din când în când, N.C. îi invoca de formă, servit cu câte un citat convenabil de către ideologul-șef. Se va întocmi și o culegere neuzuală din Marx, punându-i cap la cap pasajele antirusești din studii ori din ajutătoarele „însemnări cronologice”. Continua editarea de *Opere*, dar puțini le consultau. Acestea erau din nou lăsate în seama „criticii rozătoare a șoarecilor” (vorba lui Marx despre manuscrisul *Ideologiei germane*). Ceaușescu se conforma legatului naționalist moștenit de la Gheorghiu-Dej. De ruși se ferea. Pe străinii îi disprețuia. Se descotorosea de alogeni.

A-l reconstitui pe Marx cel autentic reprezenta un gest „internaționalist” nedorit. Enunțurile scăpau de manipulările dogmelor oficiale, își redobândeau sensul genuin. Abia așa putea începe interpretarea lor, de orice fel ar fi fost ea. Așadar, culegerile se împotriveau exproprierilor „marxist-leniniste”, în fapt de natură stalinistă. Așa și sunau ele pentru cine avea urechi de auzit; și, în epocă, destui le auzeau astfel.

Am ales, sistematizat și comentat textele reunite, pe rând, în Marx-Engels-Lenin: *Despre literatură și artă* (1974), *Despre om și umanism* (vol. I și II, 1976), *Despre dialectică* (vol. I și II, 1978). Au apărut la Editura Minerva, în „Biblioteca pentru toți”. Tirajele creșteau: 10 590 – 15 620 – 20 110 exemplare. Volumul *Despre literatură și artă* a avut parte de cele mai numeroase recenzii. Publicul și criticii înțelegeau cât de puțin semănau textele cu indicațiile ceaușiste.

Marx și Engels nu se considerau esteticieni, nici teoreticieni literari, pur și simplu citeau mult și își exprimau opiniile. Nici Lenin, deși ideolog prin excelență, nu își obliga contemporanii la supunerea oarbă față de gusturile lui personale, dovadă că sub conducerea lui, în primii ani de după revoluția socialistă, au înflorit multe inovații și experimentalisme, chiar dintre cele neagreate de el – și pe care abia Stalin avea să le anihileze în numele „leninismului” și al „realismului socialist”.

Totuși, dacă retroactiv am să-mi reproșez ceva, este tocmai alăturarea celor trei. Ar fi trebuit să mă limitez la Marx și Engels. Dintre numeroșii lor discipoli, cu orientări, inclusiv estetice, variate, aș fi putut să-i consacru lui Lenin o culegere separată. Nu ar fi fost lipsită de sens nici această tentativă, pentru a ilustra radicalismul inedit al echivalării artei cu ideologia, nepromovată, sub această formă radicală, nici de Marx ori Engels, nici de Lafargue ori Mehring, Plehanov ori Gherea, Gramsci ori Lukács. Oricum, schema „triadică” nu era îndreptățită, conformându-se schemei potrivit căreia Lenin ar fi fost singurul urmaș autentic al întemeietorilor doctrinei – la rându-i, o dogmă.

Rețin câteva enunțuri din cronicile la volumul *Despre literatură și artă*.

Nicolae Balotă: „Cugetările «despre literatură și artă» ale lui Marx, Engels și Lenin își păstrează actualitatea nu numai prin pregnanta lor valoare teoretică,

ci și prin această [invocată anterior] relevanță a lor artistică" („Prolegomene la o estetică marxistă", în *România literară*).

Gelu Ionescu: „o reușită editorială de excepție" – „un bun exemplu de maturitate și originalitate" („Forța critică a culturii", în *Luceafărul*).

Vladimir Tismăneanu: „Într-un cuvânt, a reciti operele clasicilor într-o viziune cum este cea la care aderă Ion Ianoși înseamnă *a restitui* un mesaj teoretic prea multă vreme ocult" („Vocația sintetică a esteticii marxiste", în *Amfiteatru*).

Reunind și îmbogățind prefețele celor trei antologii, am alcătuit curând un volum personal de sine stătător. Inițial l-am numit *Marxismul: viziune și întruchipare*, dar redactoarea de carte, Aurelia Batali (fosta soție a esteticianului Ion Pascadi) mi-a solicitat, în numele directorului Editurii Eminescu, Valeriu Rîpeanu, să schimb termenul prim din titlu, știind că referința la marxism nu mai era dorită de oficialități. *Umanism: viziune și întruchipare* a apărut în 1978, la începutul verii, în 7 000 exemplare. (Spre deosebire de „marxism", cuvântul „umanism" era agreat; cât privește „întruchiparea" „viziunii", ea privea de asemenea textele comentate, nu realitatea socială în care, pasămite, s-ar fi întruchipat.)

Printre alții, G. Dimisianu a recenzat volumul, în termeni laudativi: „Subliniem însemnătatea în *actualitate* a cărții lui Ion Ianoși"; „O carte vie, solicitantă, necesară, contribuție vie a gîndirii marxiste creatoare" (*România literară*).

*Umanism: viziune și întruchipare* a obținut Premiul „Simion Bărnuțiu" al Academiei RSR, pe anul 1978. Academia conferea autorilor o singură dată premiile sale anuale. Așa am ajuns laureatul ei cu o carte pe care eu o consideram mai puțin semnificativă decât altele. Și, în plus, eteroclită. Nu prin studiul ei de bază, „Viziune și întruchipare", ci prin alăturarea unor articole ocazionale, „Sensuri contemporane". N-ar fi trebuit să cedez insistenței redactoarei de a adăuga scurte adnotări, parțial conjuncturale, unei coerente analize la obiect, rearticulată sub forma unui silogism: „Temeiuri: o filosofie dialectică", „Geneza: o filosofie a omului", „Structura: o filosofie a istoriei", „Urmarea: o filosofie a artei".

Am alcătuit cu plăcere antologii, chiar dacă acest lucru îmi cerea un efort îndelungat și textele mă și mențineau în umbra lor. Am mai compus două, tot pentru Editura Minerva, „Biblioteca pentru toți": Hegel, *Despre artă și poezie* (1979), și Kant, *Despre frumos și bine* (1981), fiecare în două volume. La Hegel mai era menționat tirajul enorm (48 160 de exemplare), la Kant – lipsea, semn că, în trecerea dintre decenii, „forurile" hotărâseră să elimine orice asemenea specificare.

Extrasele din Hegel le-am ordonat, după sistematizări introductive, într-o triadă: „generalul" („Frumosul artistic", „Dezvoltarea spiritului artei"), „particularul" („Formele frumosului artistic": simbolicul, clasicul, romanticul) și „individualul" („Sistemul diferitelor arte": arhitectura, sculptura, pictura, muzica, poezia – epică, lirică și dramatică). Pe cele din Kant le-am regrupat în „filosofie" și „estetică" (volumul I), respectiv în „etică" și „anexe" (volumul II). În final am alcătuit un „Mic dicționar kantian". Acesta mi-a solicitat mult timp și energie: am extras enunțurile filosofului din Königsberg, am acoperit cu ele

podeaua livingului nostru, apoi le-am grupat și redactilografiat în ordine alfabetică. „Dicționarul" limpezea fragmentele alese prin chiar autorul lor – fără vreun alt rol din partea mea decât unul de decupare și asamblare.

În răstimpul dintre antologările din Hegel și Kant, am elaborat propria-mi carte, *Hegel și arta*, apărută la Editura Meridiane, în toamna anului 1980 (Colecția „Biblioteca de artă", seria „Biografii, memorii, eseuri", fără indicarea tirajului, unul modest). Conținea trei părți, „Istoria: filosofi, artiști" (despre situația Germaniei la începutul secolului al XIX-lea), „Filosofia artei" (prelucrând studiul introductiv al antologiei Hegel) și „Arta filosofiei" (urmărind să decodeze „artisticitatea" intrinsecă unor texte de filosofie).

Inversarea ultimelor titluri indica o schimbare de interes. Dacă multă vreme mă preocupase estetica efectivă, acum mă atrăgea „arta neartei" (după cum îmi voi numi o viitoare lucrare). Raționalistul logician Hegel îmi oferea prilejul – pe cât de paradoxal, pe atât de nimerit – de a-i schița „spiritul constructor și compozitor", arhitectural și muzical; un spirit aproximat prin formule proprii, devenite la mine titluri de capitole: „Beția bahică", „Viața veșnică", „Viclenia rațiunii", „Băutura amară", „Mijlocia frumoasă".

Cartea mă reprezenta mai mult decât cea precedentă. Ca și *Secolul nostru cel de toate zilele*, apărut la Editura Cartea Românească, încă din vara aceluiași an 1980, deoarece îmi exprima intimitatea.

„Îndrăgesc simetriile, m-am decis să scriu cartea de față când am împlinit cincizeci de ani." Unii au și considerat că e prematur să mă fi dedicat la această vârstă memorialisticii. Dar, după preparative, am scris-o totuși, potrivit datării din final, în „ianuarie-decembrie 1979". A fost prima rimă, ca atare încă neștiută, cu prezenta recapitulare a vieții unui octogenar.

Am urmărit aceleași etape din existența mea premergătoare: copilăria și adolescența brașoveană, tinerețea din Cluj și Leningrad, maturitatea bucureșteană. Ultimei i-am consacrat pagini comparativ puține; dar nu i-am ocultat întorsăturile.

Am dedicat cartea *Janinei*.

Mă interesa geneza mea ca personaj atipic și oamenii cu care venisem în contact. În fond, urmăream secolul „nostru", al familiilor, prietenilor, cunoscuților. Îmi alternam biografia cu portretele și cărțile altora.

Apăreau pe parcurs Paul Georgescu, Radu Cosașu, Alexandru Simion, Hollós György. Redactoarea, Georgeta Naidin (Dimisianu), mi-a obiectat că, dintre clujeni, prea mă opresc numai la profesori și studenți maghiari: Gaál Gábor, Szabédi László, Földes László, Domokos Géza, Székely János, Sütő András. Mi-a cerut să introduc, compensator, și români, altminteri nu voi avea sorți de publicare. (Să nu uităm că printre obsesiile vremii se numărau relațiile româno-maghiare clujene, iar „Bolyai" fusese contopită cu „Babeș".) M-am conformat și am scris pagini și despre Emil Petrovici, Tudor Bugnariu, D.D. Roșca.

Leningradului și leningrădenilor le-am consacrat un spațiu privilegiat: lucra în mine nostalgia după anii studenției.

Am schițat și deceniile din București, de la anii din CC până la cutremurul din 1977. Mi-am descris noii cunoscuți, prietenia cu Arthur Nürenberger.

Am introdus, cu măsură, și meditații teoretice.

Textul îmi părea bine „jucat”: vorbă auzită de la fiica și ginerele meu, aplecați pe proiectele lor de arhitectură.

Eseistica îmi pria, mai mult decât studiile docte. Cu formula pe care o voi tot invoca în auditoriile studențești: — Sunt un meseriaș *soft*, nu *hard*.

Eseuri au fost *Thomas Mann* sau *Dostoievski*. Eseuri s-au dovedit a fi majoritatea volumelor anilor ’70: *Romanul unui oraș*, *Alegerea lui Iona*, *Poveste cu doi necunoscuți*; ca și acum, în 1980, *Secolul nostru cel de toate zilele* sau *Hegel și arta*.

Ca eseist mă străduiam să-mi salvgardez libertatea lăuntrică.

# 94

Călătoriile mă eliberau, temporar, din starea de nevroză.

Într-un concediu de vară, după mijlocul anilor ’60, am făcut pe plajă, la Mamaia, o cunoștință întâmplătoare. Văzându-ne mâncând, un copil de lângă noi a trecut în patru labe pe cearceaful nostru, solicitându-ne prin gesturi o felie de salam. Mama l-a recuperat. Familiile s-au recomandat, a urmat schimbul cuvenit de amabilități, în franceză. Căci erau turiști străini, zburaseră din Paris să-și petreacă zece zile pe litoralul Mării Negre: Francine și Christian Visconti, cu doi băieți mici. Am rămas în legătură.

Au făcut o croazieră la Istanbul, cu un vas de agrement românesc, dar la care noi nu aveam acces. La întoarcere și-au exprimat regretul că în București, în schimb, nu vor ajunge. Atunci ne-a venit ideea să-i invităm pentru câteva zile la noi. Pe toți patru? S-au mirat, nu se așteptau la o asemenea ofertă, fuseseră preveniți de restricțiile de la noi. (Nu știau că, la schimbarea conducerii supreme, temporar se îmblânziseră relațiile cu străinii. Deocamdată nu trebuia să cerem învoirea miliției pentru a găzdui câteva zile cetățeni din alte țări – ulterior o obligație de neeludat.) În plus, o asemenea invitație venea în contradicție cu suspiciunea lor la adresa unor cvasinecunoscuți. Ca să se convingă de seriozitatea propunerii, după ce ne-am despărțit ne-au sunat la telefon: pot chiar să vină?

Cei șapte ne-am îngrămădit în mica noastră locuință. Le-am arătat orașul, i-am dus la restaurant; când plimbarea devenea prea obositoare pentru copii, mama Janinei, Aurica, se transforma în *baby-sitter*, calificat vorbitor de limbă franceză. Au fost încântați de „micul Paris”. La plecare au insistat să-i vizităm neapărat și noi. În felicitările de sărbători au reînnoit, ani la rând, invitația.

Așa cum spuneam, Congresele Internaționale de Estetică se organizau din patru în patru ani. După Amsterdam, unde nu ajunsesem, și Uppsala, București, Darmstadt, la care participasem, următorul s-a programat la Dubrovnik, în 1980. Janina și cu mine ne-am hotărât să întreprindem, înaintea lui, un periplu european, cu principalul scop de a vedea și noi... Parisul!

După cozile, cu emoțiile de rigoare, am obținut pașapoartele și vizele. Când am pornit la drum, delegația română la congres încă nu fusese aprobată.

Ne-am urcat în tren cu certitudinea doar a primei jumătăți din circuitul pentru care cumpăraserăm bilete clasa I, dar fără locuri în vagonul de dormit.

Ne-am oprit la Budapesta ca s-o întâlnesc pe verișoara mea canadiană Vera, revenită cu soțul și fiica, pentru o vară, pe meleagurile natale. (Trecuseră ilegal granița austriacă încă din 1950 și se stabiliseră în Montréal. Thomas a ajuns profesor de chimie la o universitate cu predare în franceză. Mama Verei, mătușa mea Elisabeta, i-a ajuns din urmă cu puhoiul emigranților din noiembrie 1956.) Tot ce țin minte din această întâlnire este uriașa tavă cu pui fripți cu care ne-a îndopat sora lui „Tomi", la masa festivă dată în cinstea rudelor și a rudelor rudelor ei, din apartamentul de pe malul din Pesta al Dunării, aproape de podul Margareta.

Soții Visconti ne-au așteptat la Gare de l'Est. Ne-au dus cu mașina la sud de Paris, în mica localitate Chilly-Mazarin, din departamentul Essonne al regiunii Île-de-France. Ne trimiseserăm scrisorile pe această adresă, spre care ne îndreptam acum: „Résidence Grand Jardin à Chilly-Mazarin (Essonnes)". „Reședința" era o vilă cochetă de un etaj și o grădină superbă. Stăpânii o împărțeau de-acum cu trei copii. Christian poseda o farmacie în târg, unde lucra de unul singur. Francine se ocupa de gospodărie și de băieți. Nouă ne-au oferit camera de oaspeți de la parter, cu baia aferentă.

Dimineața următoare ne-au călăuzit la gara locală, de unde trenul de suburbie ne deplasa până în centrul Parisului. Am cumpărat abonamente pentru zece zile. Fiecare dimineață o începeam la fel: ne hrăneam copios la micul dejun, mergeam pe jos la gară, ajungeam până pe malul Senei, la capătul bulevardului Saint Michel. De aici ne reîncepeam periplul pe jos: pe Île de la Cité și la Notre Dame; pe „Rive gauche" – în Quartier Latin, cu Sorbonne și Jardin de Luxembourg; pe „Rive droite" – fie spre Place de la Concorde, Champs-Élisées, Arc de Triomphe, fie spre Le Marais, Place des Vosges, Place de la Bastille. Am hoinărit pe Saint Michel și Saint Germain, pe les Grands Boulevards. Am luat metroul între Montparnasse și Montmartre. Am vizitat Louvre, Centre Georges-Pompidou și Musée d'Orsay, am încercat să ne întipărim cât mai bine în minte construcțiile, celebrele sculpturi și picturi.

Nu ne permiteam nici un bistro sau restaurant, ne mulțumeam cu o baghetă sau un corn, în mers. Ne întorceam acasă frânți, târziu după-amiaza, fără să fi avut prilejul să privim vreodată orașul iluminat nocturn.

Christian cu Francine ne-au dus o dată la Versailles, o dată pe Champs Élysées, la cină. Și în zadar le-am spus că masa la restaurant e o cheltuială inutilă, țineau morțiș să se revanșeze punct cu punct pentru ceea ce le oferiserăm la București. Pe drum, îl trimiteau pe Stéphane, fiul mai mare, să verifice prețurile afișate la intrare. Am mâncat într-un loc select, dar un singur fel. Ne priau mai mult cinele de-acasă.

Serile stăteam de vorbă cu gazdele. Christian era un gaullist înfocat, citea numai *Le Figaro*, se încredea în dreapta neoliberală. Cu franceza mea poticnită, ajutat de Janina, încercam să-i țin piept.

Am comis și o involuntară gafă. Plimbându-ne prin mica localitate, i-am descoperit farmacia. L-am surprins însă într-o postură pe care el o resimțea

ca jenantă: în preajma închiderii, numărându-și francii, pe care știam că îi încuia, seară de seară, într-un seif din hol.

Treptat am priceput câte ceva din nervii săi încordați: nu făcea față soției lui mult mai tinere, atrăgătoare, nici material și părea că nici altminteri. Era complexat, gelos, mereu la pândă. Chiar Francine ne-a dat de înțeles situația; inclusiv nemulțumirea față de economiile pe care era mereu pusă să le facă, dar cerându-i-se totuși să se afișeze în rând cu doamnele simandicoase din târg. Trebuia, de pildă, să fie văzută la coaforul în vogă – deși ar fi putut să-și îngrijească părul și singură. Într-un moment de neatenție, a ieșit la iveală și că erau îndatorați la bancă pentru casa lor arătoasă. Asemenea detalii n-aveau cum să nu umbrească relația noastră.

Drept urmare, atunci când ne-a parvenit, cu întârziere, din partea lui Dumitru Ghișe, șeful delegației române, vestea că sunt așteptat la Dubrovnik și deci a trebuit să ne scurtăm vizita – i-am surprins bucuroși de plecarea noastră, atât de mulțumiți pentru a-și fi achitat integral „datoria”, încât nici nu ne-au mai dus cu mașina înapoi la gara pariziană, ci ne-au depus, cu bagaje cu tot, la cea locală, lăsându-ne să ne descurcăm de capul nostru.

Aveam biletul de întoarcere prin Elveția, unde inițial am fi vrut să mai și zăbovim. În noua situație, ne grăbeam. Aveam bani numărați. Pe această rută nu circula vreun tren direct până la Viena. Am trecut granița la Basel, la control un tânăr francez fiind obligat să facă, tocmai din cauza lipsei banilor, cale întoarsă. Am călătorit, într-un tren local aproape gol, până la Zürich. Aici am ieșit puțin pe Bahnhofstrasse („Strada Gării”), ne-am holbat la sediul băncilor dimprejur, am ajuns în Bürkliplatz și pe malul Zürichsee.

Am revenit pe înserate. De la telefonul gării am sunat la câteva hoteluri. Cel mai ieftin dintre ele, situat departe, ne-a cerut, pentru o cameră cu un pat, 80 de franci elvețieni. Nu dispuneam cu totul de mult mai mult. Și nu voiam să ne irosim bruma de economii.

Așadar, am rămas în incinta gării, care se închidea însă pe timpul nopții. Prin bunăvoința unui paznic, am fost lăsați într-o sală de așteptare, în tovărășia unor tineri înzestrați cu saci de dormit și a unei perechi suedeze de vârsta noastră. Ne-au ferecat acolo. Suedezii și noi ne-am întins pe bănci, chinuindu-ne până în zori. Dis-de-dimineața și-a făcut apariția un turc care făcea curat în sală și o fată de culoare care curăța WC-ul. Năuci, ne-am urcat în trenul care, în fine, ajungea la Viena. De cum s-a așezat, Janina a ațipit. Nu s-a trezit nici la trecerea graniței, nici în gara din Innsbruck, n-a văzut deci nimic din frumusețile drumului parcurs. Din cauza nopții de sărăntoci umiliți, Janina a păstrat o aversiune pătimașă față de Zürich și, în genere, față de Elveția.

La Viena, Arthur ne-a cules din tren. Ne-a îmbăiat ca pe mici copii; ne-a înzestrat cu noi provizii de drum; seara ne-a urcat în alt tren, la Südbahnhof.

A urmat o altă noapte și o zi dificile. Dimineața ne-am plimbat puțin prin Zagreb. Am traversat o parte din Serbia, revenind pe coasta dalmată. Nu ne-am putut înțelege nici cu pasagerii, nici cu însoțitorul vagonului: nu vorbeau decât sârbo-croată, nu pricepeau nimic din alte limbi. Spre sfârșitul nesfârșitei

călătorii, printre munţi şi dealuri, fără să fim siguri că am luat trenul bun, am rămas singuri în – cum i-am zis noi – „trenul-fantomă”.

Pe înnoptate am ajuns la capătul căii ferate. De aici trebuia să traversăm cu autobuzul peninsula, în vârful căreia era situat oraşul Dubrovnik. Ne-a hurducăit pe serpentinele dintre munte şi mare. La coborâre, total pierduţi, ne-am urcat într-un taxi care să ne ducă la un hotel convenabil. După o oră de plimbare nocturnă cu taxiul, şoferul ne-a depus în faţa unui hotel, asigurându-ne că e tocmai ce ne trebuie. Am coborât din taxi şi am constatat uluiţi că ne aflam exact, dar absolut exact, în locul din care porniserăm, cu deosebirea că acum eram uşuraţi de o sumă bunicică de bani. Eram atât de extenuaţi şi disperaţi încât am hotărât ca a doua zi să facem cale întoarsă, cu primul autobuz. Dimineaţa însă, ieşind în stradă sub un cer albastru parcă încă nemaiîntâlnit şi privind împrejur, ni s-a tăiat răsuflarea de atâta frumuseţe şi n-am putut exclama decât: — Nu plecăm nicăieri, rămânem aici.

Intrând în oraş, ne-am găsit uşor colegii din ţară. Dumitru Ghişe mi-a înmânat diurna personală în dinari iugoslavi şi mi-a dat adresa unde îmi rezervase, la o gazdă, o cameră la preţ convenabil. „Totu-i bine când se sfârşeşte cu bine.” Şi, de-acum, totul a fost bine.

Congresul începuse de câteva zile, dar am mai asistat la următoarele şedinţe plenare şi pe secţii.

Am reîntâlnit cunoscuţi de la reuniunile anterioare. Erau de faţă francezul Mikel Dufrenne, belgianul Philippe Minguet, italianul Gianni Vattimo, japonezul Tomorobu Imamichi, moscovitul Avner Zis, Leonid Stolovici din Tartu, sofioţii Krsto Goranov, Atanas Natev şi Isaak Passi (după schimbarea de regim, fiul său, Solomon Passi, va fi, o vreme, titularul Ministerului de Externe bulgar), budapestanul Hermann István (căruia îi prefaţasem eseul despre *kitsch*, tradus în româneşte), polonezul Bogdan Dzemidok şi, desigur, numeroşi iugoslavi. Dintre aceştia din urmă m-am întreţinut îndelung cu Milan Damnjanović. (Iosip Broz Tito murise în mai la Ljubljana.) Tensiunile dintre republicile iugoslave componente erau în creştere. Milan se arăta sceptic în privinţa perspectivelor statului său federal. Prevedea că relaţiile dintre cele şase republici şi două regiuni autonome se vor deteriora până la sciziune.

(Apropo de Tito. Mama îmi povestise revelionul precedent la care un scriitor maghiar din Cluj se lansase într-o meditaţie, de parcă numai pentru sine, dar rostită cu glas tare, despre mareşalul conectat la diverse aparate, întru supravieţuire biologică: — Când nu mai este cineva Preşedinte? Îi tai o mână: este. Îi tai un picior: este. Îi tai amândouă mâinile şi picioarele: rămâne. Dar oare continuă să fie conducătorul statului şi dacă i se taie capul?! Pentru toţi cei din jur, suna a „crimă de *lezmajestate*”. Numai aparent îl viza pe croatul Tito, care instituise supremaţia sârbilor şi astfel pregătise, involuntar, revolta celorlalte naţiuni şi etnii din Republica Federativă Iugoslavă. Căci se şuşoteau de-acum veşti despre bolile Supremului nostru, dornic să ne fie veşnic stăpânitor...)

Doi foşti colegi de-ai mei nu mai făceau parte din delegaţia română. Andrei Strihan emigrase în Israel; N. Tertulian se stabilise la Paris, încă fără a-şi

fi schimbat cetățenia. Strihan ne însoțea peste tot, Tertulian se ținea departe de noi.

Când, la sfârșitul lucrărilor, plenul a ales șase reprezentanți care să alcătuiască un Comitet de pregătire a următorului Congres, din Montréal, Tertulian și cu mine am fost votați pentru a face parte din acest grup – fără ca în următorii patru ani să mi se fi solicitat vreo activitate.

Ca și anterior, la Darmstadt, ca și ulterior, la Montréal, nu partea oficială a evenimentului ne-a ocupat însă mare parte din timp – ci explorarea orașului splendid.

Portul de pe coasta sudică a Dalmației, la poalele unui munte de calcar, fostul Raguza străbătuse o istorie glorioasă: romană, venețiană, ca republică autonomă, cu „Rectorul” ca șef de stat. Merita să-l batem cu piciorul. Ne-am plimbat prin vechea fortăreață, am vizitat muzeul din Palatul Ducelui, Muzeul Mănăstirii Franciscane, Casa memorială a scriitorului croat din secolul al XVI-lea Marin Držić.

Ne-a delectat Stradun, strada principală și totodată piața centrală a orașului, o superbă pietonală pavată cu caldarâm alb, asemenea unei uriașe săli de bal, unde, între ziduri și clădiri în pantă, te așteptai parcă să vezi dansul principilor și principeselor din Renaștere. Nemaifiind atât de strâmtorați financiar ca înainte, ne permiteam să luăm loc într-una din cafenelele pieței și, privindu-i pe plimbăreți, să ne întreținem cu prietenii.

O dată am coborât până la mal și ne-am scăldat în Marea Adriatică.

Au fost cele mai frumoase zile din întreaga excursie, umbrind parcă și Parisul.

Nu și revenirea acasă. Iarăși ne-a dus autobuzul până la calea ferată, ne-am cumpărat de astă dată cușete, dar am așteptat trenul până seara târziu, lumea a luat cu asalt vagoanele, ne-am găsit cu greu locurile. Din nou nu ne mai înțelegeam cu nimeni, noaptea a trecut anevoie.

La Belgrad ne-am dus până în centru, ne-au mirat și încântat ofertele din librării, inclusiv cărți marxiste de toate orientările, serii de volume din Troțki, Buharin, Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Gramsci; la nimic din toate astea nu aveam acces în românește. La o gară periferică ne-am îmbarcat apoi spre Timișoara și București.

Adaug acestei călătorii de o lună pe aceea mai scurtă din vara anului 1982. De ce? Pentru că atunci ne-am despărțit de Arthur.

Am strâns bani ca să revedem o parte din fosta monarhie *k. und k.* Ne-am anunțat intenția de a sta câteva zile la prietenii noștri vienezi. Spre mirarea noastră, am primit o scrisoare de răspuns rezervată: poate amânăm venirea pentru un alt prilej. Nu înțelegeam motivul. Ne-am continuat însă preparativele, nerenunțând la obținerea vizelor austriece. O traducătoare din cehă și slovacă, angajată la Uniunea Scriitorilor, ne-a înlesnit cazarea la Brno și Praga.

Foștii noștri colegi leningrădeni, soții Fischer, mutați din București la Budapesta, ne-au aranjat să stăm la o gazdă de la periferia Pestei. De acolo am urcat la Bratislava. O traducătoare locală ne-a făcut rost de o cameră cu chirie lângă gară. Pentru întâia oară ne-am familiarizat cu orașul.

Viena se afla aproape, pe celălalt mal al Dunării. Slovacii urmăreau în direct programele vieneze de televiziune. Cu un autobuz am ajuns acolo în mai puțin de două ore. Înainte de a căuta un hotel ieftin, din autogară am sunat, totuși, la numărul din Praterstrasse: 24-25-22. A răspuns Arthur. Nu s-a mirat: familia ne așteaptă. Am primit obișnuita noastră cameră. Arthur era slăbit, majoritatea timpului stătea lungit în fotoliu sau pe divan. Cu prima ocazie, Hilde ne-a lămurit: situația e gravă, Arthur are cancer. Am păstrat de comun acord convenientele, de parcă nimic nu se schimbase. Totuși, am căutat să rămânem cât mai puțin acasă. Numai serile stăteam, ca de obicei, de vorbă. După patru zile ne-am luat rămas-bun.

Am revenit la Bratislava. A doua zi am urcat la Praga. Cu cazarea am avut noroc și aici, ne-am prezentat la administrația Universității, vara căminele erau goale, așa că ne-au găzduit într-unul rezervat doctoranzilor, alături de Piața Orașului Vechi.

Toată excursia am dedicat-o plimbărilor. Pentru strictul necesar, ne-au ajuns forinții, coroanele, șilingii. De regulă, cumpăram hrană din alimentare și o consumam acasă. Din motive pentru noi de neînțeles, mâncarea era cu mult mai ieftină în Cehoslovacia decât în Ungaria.

Ne-am întors cu o apăsare: ce-o fi cu Arthur?

Înainte de sfârșitul anului, Hilde ne-a înștiințat de moartea lui. Ne scria că agonia i-au vegheat-o Eva și Liesl. A anexat o fotografie: Arthur în pat, într-o pijama albă cu gulerul răsfrânt, cu privirea blând ațintită asupra fiicelor iubite, Liesl cântându-i din ghitară.

Parafrazând: după visul unor zile de vară, am trăit iarna mâhnirii noastre.

## 95

În cadrul unei orânduiri aparent omogene, fiecare țară și fiecare epocă a ei rămân distincte.

România a repetat, în mare măsură, teroarea stalinistă postbelică din alte „democrații populare”; nu a cunoscut însă perioadele de liberalizare a vecinilor săi și s-a singularizat prin finalul regimului de dictatură.

Coerciția *politică* a fost maximă din 1948 până spre jumătatea anilor ’50. Frustrările *economice* s-au accentuat pe tot parcursul anilor ’80.

În ultimul deceniu ceaușist penuria a cuprins electricitatea și încălzirea, sănătatea și alimentația.

A fost decretată reducerea consumului de energie electrică, energie termică și gaze naturale (încă din 1979).

S-au ținut lanț întreruperile de curent electric. Populația s-a aprovizionat cu lămpi de gaz și lumânări groase, obținute cu precădere din biserici. Multe seri am asaltat cu telefoane dispeceratul de electricitate. Invariabil ni se promitea „remedierea defecțiunii de pe rețea” – fie din întregul cartier, fie numai de pe câteva străzi învecinate.

Iernile, centralele de gaz se opreau deseori, din cauza slabei presiuni de pe conductă. În Louis Blanc înghețam de multe ori. Situația se mai redresa seara târziu, nopțile nu opream centrala, coboram de câteva ori în subsol să verific dacă nu cumva s-a stins flacăra. Când voiam să-mi enervez prietenii, mă miram că lor le e frig și le tot repetam că mie nu-mi este niciodată frig.

Conducătorul ne recomanda să ne mulțumim cu 18° sau, la nevoie, să „mai punem o haină” pe noi. Se zvonea că în cabinetele lui termometrele fuseseră special blocate la gradele prescrise, dar caloriferele continuau să se încingă la maximum.

(Când i-am spus Erikăi la ce limită suntem ținuți, mi-a răspuns că ei, în RFG, nu depășesc niciodată 18°. Numai că ei făceau economii de voie; în schimb noi – de ne-voie.)

De fapt, în blocuri temperatura nu atingea niciodată 18°, iar la Biblioteca Academiei ne înghețau dureros brațele sprijinite de bordura metalică a meselor de sticlă.

A fost dat publicității „Programul de alimentație științifică a populației” (iulie 1982). Începuse epoca „adidașilor” (picioare de porc), a „fraților Petreuș” (pachetul de doi pui jigăriți și vineți), a mâncării japoneze „taka-muri” (tacâmuri de pui, labe, târtițe și câte o aripioară). În magazine nu găseai mai nimic. Gospodinele stăteau de cu noapte la cozi în fața măcelăriilor. Mult mai târziu voi citi că ne hrăniserăm sănătos, cu substitutele de soia, salamul din carne de cal și cănile de „nechezol”, după cum botezaserăm „cafeaua” din orz.

Adevărul este că, în aprovizionare, reușeam să fentăm câteodată interdicțiile. În anii ultimi, o dată pe lună, o țărancă îi aducea Feliciei, soției generalului Antip, câte o jumătate de vițel. Bucătăria locuinței lor din Strada Londra se transforma în măcelărie: se tranșau porțiile pentru prieteni, erau pregătite pachete. Comoara se împărțea între multe familii: Antip, Cosașu, Elvin, Ianoși, Ilieșiu (cineastul) și alții. Primeam un telefon cifrat, mergeam să-mi ridic porția, contra unei sume piperate, toată lumea era satisfăcută.

Făcuserăm rost de congelator, carnea putea fi păstrată mai multă vreme. Dar... dar curentul electric ne-a făcut figura. Eram plecați din București pentru câteva zile, congelatorul s-a stricat în urma unei obișnuite pene de curent; era vară, căldură mare, carnea s-a stricat. Putoarea ne-a întâmpinat în apartament la întoarcerea acasă. În timpul „operației” de salubrizare, au fost aruncate la gunoi vreo două găleți de carne împuțită, sub privirile încântate ale vecinilor frecându-și fericiți mâinile: — Ai dracului! Așa le trebuie! Reușeau însă și ei „să se învârtească”, aproape fiecare încălca legea, des sau rar și după cât îl țineau baierele.

A urmat Decretul Consiliului de Stat privind „regimul aparatelor de multiplicat, materialelor necesare reproducerii scrierilor și al mașinilor de scris” (martie 1983). Anual trebuia să ne ducem mașina de scris la secția locală de miliție. I se verifica tastatura, rămânea ca probă o foaie dactilografiată, o semnam, eram avertizați ca nu cumva aparatul să intre pe mâinile altcuiva. Unii se laudă retroactiv că nu s-au supus prescripției. Aproape toți ne-am conformat însă deciziei.

Pe N.C. îl obsedase încă de la înscăunare sporul populației. „Decretul" pentru reglementarea întreruperilor de sarcină devenise o „Lege" în consecință (1 octombrie și, respectiv, 29 decembrie 1966) și dusese la nașterea acelor contingente de nou-născuți, pe care aveam să-i numim „decreței". În continuare nemulțumit însă de rezultate, „Mamoș-Vodă" – cum era numit – a trecut prin CPEx și prin Consiliul Sanitar Superior (24 februarie și 7 martie 1984) interzicerea totală a întreruperilor de sarcină „nejustificate și abuzive". Contraceptivele erau prohibite. Sporeau avorturile improvizate, în condiții de igienă precară sau de-a dreptul septice. Doctorii și asistentele care se aventurau să le efectueze ilegal erau deferiți justiției și condamnați la închisoare. (Presa relata asemenea procese.) Copiii duceau lipsă de medicamente, erau subnutriți. Din cauza alimentației neîndestulătoare, multe mame nu aveau lapte și procurau greu laptele-praf pentru sugari, pe bază de acte doveditoare, în porții mici, insuficiente.

(Doar în „stratosferă" interdicția avortului nu era luată în serios. Prima doamnă a țării, urmărind cu ochi de Argus aventurile odraslelor ei, a ordonat ca iubitei fiului cel mic să i se întrerupă sarcina – într-o fază atât de avansată, încât, potrivit recunoașterii medicale unanime, se comitea un omor. Tatăl victimei, membru CPEx, a trecut cu vedere teribila întâmplare, a continuat să slugărească augustul cuplu și își va elogia stăpânul și după schimbarea de regim.)

Puțin după interzicerea avorturilor, au demarat lucrările de construcție la Casa Republicii și la Bulevardul „Victoria socialismului" (iunie 1984) – bulevard pe care, între prieteni, aveam să-l numesc „Victoria socialismului *lui*".

De la începutul anului următor s-a accelerat și „sistematizarea Bucureștiului", presupunând demolarea unor întregi cartiere de case familiale cochete. Vor fi mutate ori dărâmate biserici, printre acestea numărându-se și Mănăstirea Văcărești.

Întreaga megaconstrucție N.C. o superviza și controla frenetic, transformând Capitala într-o jucărie personală. Până la urmă, arhitecții și inginerii-constructori s-au văzut nevoiți să-i prezinte machete la dimensiunea proiectată, deoarece, neînțelegând planurile, muta de colo-colo figurile, punându-i pe specialiști în fața unor soluții imposibil de pus în practică.

Cam cum își imagina N.C. viitorul reieșea din intervalele de timp planificate.

În iulie 1979, a dat publicității proiectul directivelor cu privire la dezvoltarea economico-socială a țării în cincinalul 1981-1985 și, în perspectivă, până în 1990. Aceste directive, Congresul al XII-lea („al douăsprezecilea") le-a ratificat în noiembrie. Raportul la Congres stipula ca deceniul 1981-1990 să realizeze, „în linii mari", „făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate". Pentru ca în anul din urmă al perioadei, după același tipic, să fie publicat, în iulie, „Programul-Directivă", adoptat, în noiembrie, la Congresul al XIV-lea, pentru cincinalul 1991-1995 și, ca orientarea, până în 2000-2010. Își planifica, așadar, făptuirile la 82, 87, 92 și... 102 ani!

Până una-alta, se mulțumea, de ziua sa de naștere din 26 ianuarie, cu osanalele succesive, pentru 60 de ani de viață și 45 de ani de activitate revoluționară (1978); 65 – 50 de ani (1982); 70 – 55 de ani (1987). Când datele

nu se nimereau rotunde, se invocau cei „peste” 60, 65, 70 de ani de viaţă şi „peste” 45, 50, 55 de ani de activitate revoluţionară.

În aşteptarea acestor zări măreţe, dar care se vor dovedi „înălţimi prăpăstioase” (dacă e să parafrazez debutul literar al logicianului disident Aleksandr Zinoviev, titlul romanului său „sociologic” publicat în Occident în 1976), N.C. adopta măsuri de concentrare a puterii, unipersonală şi bipersonală.

La începuturile domniei explicase cât de conform învăţăturii „marxist-leniniste” e să delimitezi funcţiile de partid şi cele de stat; în scurt timp, dimpotrivă, îşi încredinţa auditoriul că „socialismul ştiinţific” prescrie tocmai cumularea lor, la toate nivelele. Ce să se încurce cu vreun alt preşedinte al Consiliului de Stat (de pildă Chivu Stoica)?! De aceea s-a instalat Preşedinte al RSR. Iar apoi, ca „Preşedintele Secretar General”, să confere statului întâietate în faţa partidului. Se contempla acum în postura de urmaş al căpeteniilor dacice sau al voievozilor moldoveni şi munteni. Îi invoca tot mai rar pe foştii revoluţionari autohtoni şi aproape deloc pe cei străini. Factorul naţional îl împingea în umbră, teoretic şi practic, pe cel social.

A schimbat în permanenţă componenţa organelor superioare de conducere. Nimeni nu trebuia să îşi imagineze că ar fi mai mult decât un executant al deciziilor sale.

Soţia lui nu intra în această categorie: a numit-o, în 1980, vice-prim ministru al guvernului, nominal condus de Ilie Verdeţ, preşedintă a Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, în 1983, „prim-viceprim ministru” în guvernul Constantin Dăscălescu şi în toate verigile de la vârful PCR.

A venit şi rândul altor membri ai familiei: în 1983, Nicu Ceauşescu a fost ales ministru pentru Problemele Tineretului şi prim-secretar al CC al UTC; tot atunci a intrat în guvern fratele său, Ion Ceauşescu; în 1986, cumnatul, Vasile Bărbulescu, a devenit secretar al CC al PCR. Şi lista rudelor promovate nu se oprea aici.

Marele afront i l-a adus Constantin Pîrvulescu la Congresul al XII-lea (noiembrie 1979). După cum am spus, i-a pus pe Ion Popescu-Puţuri, Leonte Răutu şi George Macovescu să-l denunţe pe eretic, a încheiat congresul cu o zi înainte de termenul prevăzut; dar nu a suportat că ar fi trebuit să nutrească faţă de ei sentimente de recunoştinţă.

La Plenara CC din noiembrie 1981 a găsit în emigrarea Lenei Răutu Coler în SUA pretextul pentru a-i exclude tatăl din CPEx, ca şi din funcţia de rector al Academiei „Ştefan Gheorghiu”. (L-a înlocuit cu Dumitru Popescu: gest de încredere echivalent cu o tacită marginalizare a acestuia.)

Înainte cu câteva luni l-a mazilit pe Macovescu din fruntea Uniunii Scriitorilor.

Mai uşor a scăpat Popescu-Puţuri, director la Institutul de Istorie a PCR.

Ceea ce, de la Congresul al XX-lea al PCUS, a fost numit „cultul personalităţii”, dobândea acum la noi proporţii uluitoare, moştenite de la Stalin, egalate numai de Enver Hodja şi Kim Ir Sen. Şedinţele, cuvântările, textele scrise în presă şi cele rostite la radio sau televiziune (în puţinele ore de transmisie ale acesteia) urmăreau, ca scop principal, slăvirea Conducătorului Suprem. Acestui înalt deziderat i-au fost subordonate toate reuniunile şi forurile, înmulţite

precum ciupercile în cursul deceniului: Congresele PCR și Conferințele Naționale intermediare, Plenarele FUS (Frontul Unității Socialiste), rebotezat FDUS (Frontul Democrației și Unității Socialiste), Congresele educației și învățământului, Congresele educației politice și culturii socialiste ș.a. Cuvântările lui le deschideau și le închideau. Toți vorbitorii invocau, obligatoriu și permanent, indicațiile lui neprețuite.

La mitinguri repeta aceleași obsesii în aproape aceleași cuvinte. Deasupra capului și în masa auditorilor îl străjuiau nenumărate portrete ale sale, identice. Ele acopereau fața participanților („mișî-mișî" = „mii și mii"), care nu aveau altă obligație decât să izbucnească în urale, cât mai des și cât mai prelung, amplificate de difuzoare special instalate. Urale: urlete.

Marota de a se vedea și de a se auzi doar pe sine i-o cunoștea cel mai bine „tovarășa de viață și de luptă". De aceea îi ințețea cultul, de aceea impunea să-i fie reproduse cât mai multe fotografii, retușate la fel, numai din față și nu din profil sau „treisferturi", ca să nu se mai poată spune că „tovarășul e într-o ureche". De aceea indica să i se tipărească din ce în ce mai des numele, integral cu majuscule.

„Cabinetul 2", aparent în subordinea „Cabinetului 1" și, în orice caz, slujindu-i locatarul, era cel mai temut și emana cele mai aberante decizii. Pe față, ordinea ierarhică rămânea neschimbată; în fapt, fusese în numeroase privințe inversată.

Seria de peste 30 de volume masive, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, reproducându-i de îndată orice cuvânt rostit cu orice prilej, o numeam între noi „România pe drumuri". Asemenea ironii, mârâite, deși straşnic sancționate, nu-l atingeau. Își continua nestingherit ascensiunea imaginară. Nu conta realitatea, conta închipuirea.

Adunarea Generală a Academiei Române l-a ales membru titular și președinte de onoare (iulie 1985). I s-a conferit „Înaltul titlu de «Erou al noii revoluții agrare»" (octombrie 1986). La Ateneul Român a avut loc Adunarea solemnă omagială convocată pentru a-i sărbători 70 de ani de viață și 55 de ani de activitate revoluționară (ianuarie 1988). Dar și după volumele de slăvire apărute în preajma evenimentului – potopul de manifestări și de telegrame de felicitare a acoperit toată luna februarie, fără a se opri nici ulterior. Setea lui de adulare era neostoită. După multe alte titluri de *doctor honoris causa*, i-a conferit încă unul Universitatea din Liberia (martie 1988). O lună mai târziu și-a publicat așa-zisele „Teze din aprilie", repede însușite de CPEx și de Plenara CC. (De bună seamă, păstrase în memorie „Tezele" lui Lenin din aprilie 1917.) În decembrie 1989 a fixat data alegerilor Marii Adunări Naționale pe 11 martie 1990.

Mă întorc la începutul deceniului.

Făcând haz de necaz, ca zilnic memento pentru Janina, lipisem pe tăblia patului ei un enunț decupat din ziar și care rezuma perfect modul în care N.C. înțelegea „materialismul dialectic și istoric". Credeam că alcătuitorii volumului în curs de apariție din „România pe drumuri" eliminaseră aceste cuvinte memorabile. Dar nu, ele figurează în „Cuvântarea la grandioasa adunare populară din marea Piață a Palatului Republicii din Capitală, consacrată dezarmării și

păcii”, rostită în 5 decembrie 1981. Iată „scuipătura de aur” (formulă ungurească, *aranyköpés*), pe care oricine o poate găsi în volumul 23, la pagina 140:

„Să fie lăsat atomul liber, la locul lui firesc, în materie!”.

## 96

Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu s-au raportat diferit față de intelectuali.

Îndelungă vreme, primul nu s-a încrezut decât în vechi comuniști, iar dintre ei – numai în cei situați, pe parcursul luptelor fracționiste din partid, de partea sa. El a inițiat tactici de racolare a unor cărturari în PMR abia spre finalul domniei sale, când a și eliberat din închisori deținuții politic, cu scopul de a-l susține în afirmarea independenței naționale față de URSS.

Urmașul i-a moștenit orientarea evidențiată în ultimii ani și a continuat-o în termeni proprii, la început discret, apoi radical. În acțiunile sale voia ca intelectualii să-l sprijine, chiar dacă formal sau din interes, căci aceasta se întâmplă rar pe bază de convingeri.

Deosebirea o constatăm dacă punem față în față numărul mic al membrilor CC al PMR din prima etapă cu numărul mare al membrilor CC al PCR din cea de-a doua în privința oamenilor de știință, profesorilor, artiștilor, scriitorilor, ziariștilor.

Din conducerea PMR au făcut parte: filosoful Athanase Joja, economistul Vasile Malinschi, chimistul Ilie Murgulescu, ziariștii Ion Pas și Ion Popescu-Puțuri, economistul Barbu Zaharescu, plus Anton Breitenhofer, scriitor german, și Kovács György, scriitor maghiar. Ei au fost menținuți, o vreme, și ulterior. În finalul Congresului al X-lea (august 1969) a fost zădărnicită realegerea lui Joja printr-un denunț comandat, inclusiv prin intervenția unui delegat la Congres, colegul lui și al nostru din facultate, Gheorghe Cazan.

Încă de la Congresul al IX-lea, care a hotărât redenumirea partidului în PCR, a debutat șirul alegerilor de intelectuali în Comitetul Central. Lărgirea a continuat și la următoarele congrese. Fiecare decizie, odată adoptată la centru, era formal avansată congresului de câte o adunare a unui activ județean de partid. Congresul valida, apoi, propunerile.

Înaintea Congresului al XIV-lea, ultimul, N.C. a vrut să reducă numărul intelectualilor din CC, pe urmă s-a răzgândit, i-a păstrat pe toți, doar pe câțiva mutându-i din Comitetul Central în Comisia Centrală de Revizie: toți trebuiau să rămână părtași ai regimului său.

Totuși, puțini au avut vreun rol în politica hotărâtă în cerc restrâns. Tuturor le incumba obligația să asiste la plenarele CC, câte unul să intervină în sensul dorit și indicat, în rest să-l aplaude pe principalul vorbitor, iar în final să voteze schimbările de cadre și rezoluțiile adoptate.

În afara celor amintiți, iată lista membrilor titulari ori supleanți ai CC, între anii 1965 și 1989.

Scriitori români: Alexandru Balaci, Aurel Baranga, Eugen Barbu, Ion Dodu Bălan, Gheorghe Bălăiță, Ion Brad, Nicolae Breban, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Mihnea Gheorghiu, Mircea Radu Iacoban, Eugen Jebeleanu, George Macovescu, Octavian Paler, Dumitru Radu Popescu, Titus Popovici, Valeriu Rîpeanu, Dinu Săraru, Zaharia Stancu, Virgil Teodorescu.

Scriitori maghiari: Domokos Géza, Hajdu Győző, Létay Lajos, Sütő András.

Alți intelectuali români: actorul Radu Beligan, economistul-diplomat Gheorghe Badrus, medicul Theodor Burghele, juristul Ioan Ceterchi, ziarista Maria Costache, economistul Emilian Dobrescu, economistul Gheorghe Dolgu, ziaristul Nicolae-Dan Fruntelată, filosoful Dumitru Ghișe, compozitorul Teodor Grigoriu, arhitectul Pompiliu Macovei, sculptorul Ovidiu Maitec, matematicianul-diplomat Mircea Malița, matematicianul Gheorghe Mihoc, ziaristul Ion Mitran, medicul Aurel Moga, economistul Aurel Negucioiu, juriștii Emil și Vasile Nicolcioiu, istoricul Ștefan Pascu, medicul Ioan Pop de Popa, ziaristul Dumitru Popescu, medicul Eugen Proca, chimistul Cristofor Simionescu, istoricul Ștefan Ștefănescu, economistul Ioan Totu, fizicianul Ioan Ursu. (Nu i-am reținut pe activiștii prin excelență, chiar dacă absolviseră o instituție de învățământ superior.)

Alți intelectuali maghiari: ziaristul Szilágyi Dezső, juristul Takács Lajos, sculptorul Vida Géza.

Alți intelectuali germani: ziariștii Ernest Breitenstein, Eduard Eisenburger, Hedwiga Hauser, Emeric Stoffel.

Cât de diferite, comparativ cu perioada anterioară, au fost criteriile de selecție, o ilustrează Nicolae Breban: membru de partid din 1967, ales membru supleant al CC în 1969, exclus în 1972.

Ovidiu Maitec, membru supleant din 1979, a fost exclus pentru „meditația transcendentală” în 1982 și din CC, și din partid.

Funcții în organele superioare de partid au avut Dumitru Popescu, Ioan Ursu, Emilian Dobrescu.

Conducători de reviste literare/culturale au fost, în diverse perioade: Alexandru Balaci (*Viața Românească*), Eugen Barbu (*Săptămîna*), Zaharia Stancu și Nicolae Breban (*România literară*), Nicolae-Dan Fruntelată (*Luceafărul*), Kovács György și Hajdu Győző (*Igaz Szó*, Tg. Mureș), Létay Lajos (*Utunk*, Cluj), Dumitru Radu Popescu (*Tribuna*, Cluj, și *Contemporanul*), Emeric Stoffel (*Neue Literatur*).

Au condus ziare: Octavian Paler și Maria Costache (*România liberă*), Ion Mitran (*Scînteia*), Anton Breitenhofer și Ernest Breitenstein (*Neuer Weg*), Eduard Eisenburger (*Karpaten Rundschau*, Brașov).

S-au aflat în fruntea unor edituri: George Bălăiță (Cartea Românească) Valeriu Rîpeanu (Eminescu), Mircea Radu Iacoban (Junimea, Iași), Domokos Géza și Hedwiga Hauser (Kriterion).

N.C. a avut relații complicate cu scriitorii și cu organizația lor profesională.

Îi era apropiat grupul „național-comunist” din jurul revistelor *Săptămîna* și *Luceafărul*. Dar ezita să-i dea acestuia câștig necondiționat de cauză, și fiindcă era unul restrâns în cadrul obștii și al conducerii ei, și pentru că dominația pe care i-ar fi asigurat-o ar fi fost folosită pentru dinamitarea US și înlocuirea ei cu o formulă sectară, naționalistă, „autentic comunistă”. Așa

încât a manevrat între cele două tabere, majoritară și minoritară. Pe prima, dornică de o artă nesubordonată politicii, n-o agrea; celei de a doua, care de fapt îl reprezenta, nu-i acorda putere deplină. Conflictele nu puteau fi stinse, din faza mocnită mai treceau în stare de vâlvătaie.

La sfârșitul unui deceniu și începutul celui următor, N.C. a încercat de câteva ori să împace varza și capra. Înaintea sărbătoririi zilei naționale i-a primit succesiv pe membrii conducerilor Uniunii Scriitorilor, Uniunii Artiștilor Plastici și Uniunii Compozitorilor (19 august 1979). În „Raportul" la Congresul al XII-lea a rezervat un paragraf succint literaturii și artei, cărora le-a indicat să urmărească „umanismul revoluționar" (19 noiembrie 1979). În Cuvântarea de la întâlnirea cu activul de partid al scriitorilor a criticat US și Consiliul, anumite publicații literare, „unele disensiuni apărute între scriitori sau grupuri de scriitori", „atacurile la persoană", „dezbinarea scriitorilor"; și le-a trasat tuturor sarcinile de urmat (13 octombrie 1980). Ca să arate însă cât prețuiește literatura, a decorat revista *Viața Românească*, la 75 de ani de existență, cu Ordinul „Meritul Cultural", clasa I.

Totuși, n-a onorat cu prezența sa Conferința Națională a Scriitorilor, ci s-a limitat să-i adreseze un „Mesaj", cu citate din Eminescu și G. Călinescu (1 iulie 1981).

Un alt „Mesaj" adresat Uniunii Scriitorilor îl va prilejui împlinirea a 75 de ani de la crearea „Societății Scriitorilor Români". Sub deviza recuperării continuității organizațiilor literare autohtone, trecutul a fost expropriat întru exacerbarea socialismului național (29 iunie 1983).

Concomitent cu tentativele de a promova, în beneficiu propriu, depășirea beligeranței dintre scriitorii grupărilor pe care le-aș numi „liberală", respectiv „naționalistă" – N.C. a inventat modalitatea de a-i subsuma pe scriitori, pe creatorii din alte arte și pe reprezentanții domeniilor economico-sociale (agricultură, industrie, știință, învățământ, administrație locală) unei supraorganizări pe cât de docile, pe atât de ineficiente. Acest ghiveci uriaș, intitulat „Congres al educației politice și culturii socialiste", convocat o dată la cinci ani, își alegea, pe baze obștești, consiliile naționale, la rândul lor subordonate „Consiliului Suprem al Dezvoltării Economico-Sociale" – alt organism stufos, cu rol strict formal. Aceste reuniuni și organizații-mamut au fost inventate în numele „democrației socialiste" directe, apropiată „maselor de oameni ai muncii" și exprimându-le voința. Convocate din când în când, ele nu făceau decât să asculte indicațiile Conducătorului și să îi ratifice propunerile.

Primul Congres al educației politice și culturii socialiste (iunie 1976) a decis să organizeze Festivalul național al educației și culturii socialiste, „Cîntarea României", care, prin înglobarea tuturor manifestărilor cultural-artistice, de fapt le subordona pe cele profesioniste celor amatoare. Așa s-a ajuns la elogierea „culturii de masă", diferită de „*mass culture*" din Occident. A fost supralicitată „mișcarea de amatori" în detrimentul profesionalismului presupus „elitar".

Au mai avut loc două Congrese ale educației politice și culturii socialiste (al II-lea – iunie 1982; al III-lea – august 1987).

Acţiunile de marginalizare a organizaţiei scriitoriceşti n-au putut să împiedice, deocamdată, reuniunile ei statutare, din 1981. În două numere consecutive (7 şi 14 mai), *România literară* a publicat „Tezele Conferinţei naţionale a scriitorilor” şi „Dezbaterea asupra unor probleme ale criticii şi istoriei literare”. Apoi au avut loc reuniuni pe asociaţii şi secţii, cu bilanţul activităţii şi alegerea noilor organe de conducere.

Secţia de critică şi istorie literară şi-a ales, prin vot secret, Biroul, compus din Dan Cristea, Ov.S. Crohmălniceanu, Gabriel Dimisianu, Ion Ianoşi, Gelu Ionescu, Z. Ornea, Eugen Simion – şi, după cum am mai spus, m-a reconfirmat cu majoritate de voturi ca secretar. După ce Gelu Ionescu va cere azil politic în Franţa (1982) şi va ajunge redactor la Radio „Europa liberă”, iar Dan Cristea va emigra în Grecia (1984), apoi în SUA – Biroul va funcţiona cu cinci membri, până la finele deceniului.

Secţia a votat şi candidaţii pentru Consiliul Uniunii: 14 propuneri pentru 8 locuri rezervate criticilor şi istoricilor literari bucureşteni. Cele mai multe voturi le-a întrunit Nicolae Manolescu (45), eu m-am clasat pe locul cinci (37).

În Adunarea generală a Asociaţiei scriitorilor din Bucureşti, care a avut loc în sala Radioteleviziunii (2-3 iunie), la capătul unor dezbateri furtunoase, secretar a fost ales Constantin Ţoiu, în locul lui Constantin Chiriţă.

În ajunul Conferinţei, cca 150 de delegaţi bucureşteni au fost convocaţi pentru un instructaj. Conducătorul şedinţei, Popescu-„Dumnezeu”, a cerut participanţilor, insolent, „să se termine cu grajdurile lui Augias de la Uniunea Scriitorilor”. Ţoiu, proaspăt secretar al Asociaţiei, i-a cerut, tăios, să-şi retragă cuvintele jignitoare. Popescu s-a fâstâcit în explicaţii.

Conferinţa naţională a scriitorilor (1-3 iulie), desfăşurată, ca şi data trecută, în Sala Mică a Palatului, a avut o ordine de zi încărcată: „Raportul Consiliului US” (mai 1977 – iunie 1981); „Tezele Conferinţei naţionale a scriitorilor: Programul de dezvoltare a literaturii din RSR în următorii patru ani”; „Modificări în Statutul US”; „Raportul Comisiei de Cenzori”; dezbateri; alegerea noului Consiliu al US şi a noii Comisii de Cenzori.

Mesajul CC al PCR a fost citit de către Constantin Dăscălescu. Absenţa Preşedintelui Secretar General a fost receptată ca un clar semn de nemulţumire faţă de obşte.

O altă dovadă a constituit-o reproducerea raportului ţinut de George Macovescu în *România literară*, oficiosul US, doar ca „text prescurtat”; iar *Viaţa Românească* (iulie) nu va publica nimic din el, limitându-se la un articol de fond, „Mesajul” şi „Scrisoarea Conferinţei către N.C.”.

Lista propunerilor pentru Consiliul US au avansat-o secţiile bucureştene şi asociaţiile din provincie, prin votul secret al membrilor lor. O acţiune intensă de *lobby* a desfăşurat Nicolae Manolescu, trecând în pauze de la un grup la altul şi solicitând votarea anumitor persoane. O amplă comisie de numărătoare a voturilor – în care au fost reprezentate diferitele grupuri de interese, spre a se controla reciproc – a numărat şi răsverificat buletinele. Rezultatul a consfinţit victoria aripii scriitoriceşti pe care am numit-o „liberală”. Din ea s-a recrutat marea majoritate a noului Consiliu. Puţini dintre

sectari, naționaliști, dogmatici, „protocroniști”, adică dintre ceaușiștii inveterați, au pătruns în organul larg al conducerii scriitoricești.

Partidul n-avea cum să fie mulțumit. De aceea, și-a exercitat privilegiul, pe care și-l arogase singur, de a numi Biroul US, ca organ decizional restrâns, și nucleul său operativ.

Nemulțumirea îl viza în principal pe George Macovescu, impus la Conferința din 1977 ca președinte. „Forurile” îl suspectau pe fostul adjunct, prim-adjunct și ministru titular la Externe, parașutat ca să le reprezinte interesele, de faptul că, dimpotrivă, îi favorizase pe scriitori în conflictele lor cu puterea politică. Unii susțineau că dezamăgise și intervenția lui la Congresul al XII-lea, împotriva lui Pîrvulescu și în favoarea lui N.C. În orice caz, au hotărât să se debaraseze de el. Dimpotrivă, scriitorii ar fi vrut să-l mențină ca bun mediator cu partidul.

Același Nicolae Manolescu căuta să-l scoată învingător pe Macovescu. Îndemnurile sale, de la om la om, din foaierul de la parterul Sălii Mici, păreau să fie încununate de succes: favoritul a obținut cele mai multe voturi la scrutinul pentru noul Consiliu.

În dimineața zilei de 4 iulie, Damian Necula, președintele comisiei de numărătoare, a anunțat rezultatul: Macovescu – 375 de voturi, urmat de Doinaș, Fulga, Buzura, Țoiu, Domokos, Bălăiță. Din 166 de candidați doar 44 au fost votați de jumătate plus unu dintre delegați. Restul, până la pragul de 95, am luat mai puțin: eu – 193 de voturi, ultimul intrat în Consiliu, Marius Robescu – 159. Oricum, 71 din 100 de membri ai Consiliului erau cei de pe lista stabilită dinainte, în convorbiri discrete cu Nicolae Manolescu.

Consiliul ales a fost convocat la partid, dar reuniunea a avut loc abia după o săptămână, și nu în sediu, ci într-o sală prăpădită din Academia de Științe Sociale și Politice. Constantin Dăscălescu anunțase pe cei „prelucrați” înainte la CC, că președintele și Biroul US vor fi desemnați direct de conducerea PCR. Protestase numai Geo Bogza. Acum a durat până ce „buldogul” (cum era numit) a traversat Strada Onești, în sediul AȘSP. În stilul lui răstit ne-a comunicat hotărârile luate. A impus pe cei 27 de membri ai Biroului și, dintre ei, președintele, vicepreședinții, secretarii. I-a întrerupt pe Ileana Mălăncioiu („Dumneatale să stai jos!”) și pe Dan Hăulică. Numai Manolescu a reușit să-i reamintească regulile statutare de funcționare a Uniunii – dar tot în zadar.

Situația creată era paradoxală.

George Macovescu nu se impusese nici ca profesor de teoria literaturii, nici prin volumele sale de articole, însemnări de călătorie, amintiri, reflecții. Era un ziarist oarecare, fără sclipire. Felul său diplomatic de a fi, reținut, sobru, prinsese însă bine comunicării cu scriitorii. Nu li se substituia seniorilor, nu băga pumnul în gura participanților vocali la reuniuni. *Putea* să n-o facă, într-un final de deceniu încă destul de permisiv. În anii ’80, nici el *nu ar mai fi fost lăsat* și nici urmașul lui *n-a mai fost lăsat* s-o facă.

Dumitru Radu Popescu se număra de mult printre scriitorii de frunte ai țării. Debutase cu schițe și povestiri, se impusese cu romane și piese de teatru, jucate pe multe scene din țară. Talentul îi fusese răsplătit cu numeroase

premii. Trecuse de la revista *Steaua* ca redactor-şef la *Tribuna*. În calitatea din urmă îl aleseseră preşedinte al Asociaţiei Scriitorilor din Cluj şi se numărase printre vicepreşedinţii US.

Prin voia stăpânirii, acum nimerea (termenul e potrivit) în postura de preşedinte, iar din anul următor va cumula şi funcţia de redactor-şef la revista *Contemporanul*. Era membru supleant în CC şi deputat în MAN.

Funcţiile şi titlurile nu i s-au urcat la cap. Rămânea acelaşi „Derepe" sau, pentru apropiaţi, „Dere". Era mereu amabil, dispus să te asculte şi să te ajute. Politic avea de-acum mâinile legate, restricţiile aveau să se accentueze pe parcursul deceniului, în care, de la un moment dat, vor fi blocate şedinţele de Consiliu şi nici nu va mai fi convocată următoarea Conferinţă Naţională. Compensator, a făcut tot posibilul spre a-şi susţine confraţii: financiar, locativ, editorial, incluzându-i în delegaţii oficiale peste hotare sau facilitându-le excursiile pe speze proprii. (Îşi va da demisia imediat după răsturnarea din decembrie 1989. Hulit de puţini, apreciat de mulţi, va fi ales membru corespondent, apoi membru titular al Academiei Române şi numit director al Editurii Academiei.)

L-au ajutat pe DRP, în calitate de vicepreşedinţi: Alexandru Balaci, George Bălăiţă, Constantin Chiriţă, Domokos Géza, Laurenţiu Fulga, Constantin Ţoiu; iar ca secretari: Nicolaus Berwanger, Ion Hobana, Létay Lajos. Dintre ei îi găseam în sediu, zi de zi, numai pe Fulga (până în 1984) şi pe Hobana. În biroul lui Fulga, din stânga holului de la parter, mai lucra Romulus Vulpescu, „secretar literar". Într-o cameră spaţioasă de la etaj, pe Hobana, responsabil pentru relaţiile externe, îl ajuta (până în 1983), ca „şef de secţie", Radu Lupan. Tot la etaj îl găseai pe Traian Iancu, directorul administrativ şi şeful Fondului Literar, curtat pentru banii de care dispunea, iscălind cererile de împrumut (multe nereturnate). Berwanger hălăduia mai mult pe la Timişoara; Létay venea rar din Cluj.

În cursul prelungitului lor mandat, Balaci va conduce, aşadar, *Viaţa Românească*, Bălăiţă – Editura Cartea Românească, Domokos – Editura Kriterion, Létay – revista *Utunk*. (Între ultimii s-a produs o rocadă, în mandatul anterior Létay fusese vicepreşedinte, iar Domokos, secretar.) Urmându-şi familia, Chiriţă se va stabili în RFG (1988).

Toţi cei şapte din Biroul Secţiei de critică şi istorie literară am intrat în Consiliu; doi dintre noi, Crohmălniceanu şi Eugen Simion – şi în Biroul US. Naivii sperau că-şi vor putea exercita atribuţiile.

## 97

Legislatura Uniunii Scriitorilor pe cale de încheiere şi cea care tocmai debuta au fost marcate de scandaluri.

„Cazul Barbu" a bulversat mediul literar şi a reverberat până în vârful ierarhiei de partid.

Eugen Barbu cumula variate onoruri, era membru supleant în CC al PCR, deputat în MAN, membru corespondent al Academiei RSR, membru în Consiliul Național al Radioteleviziunii Române. A transformat revista pe care o conducea, *Săptămîna culturală și artistică a Capitalei*, în bastionul grupului literar „național-comunist", supus puterii politice și ostil forului scriitoricesc statutar.

Talentul îi fusese recunoscut mai ales datorită romanelor *Groapa* și *Principele*. Ca să folosesc însă titlul altui volum: l-a subjugat „foamea de spațiu". Și-a întemeiat expansionismul nesățios pe complicitatea cu organele decizionale, vizibile și secrete. Orchestra atacuri împotriva cărturarilor incomozi stăpânirii. Apropiații îl numeau „Patronul". Într-adevăr, el patrona „grupul celor 13", cum au fost, la un moment dat, porecliți scriitorii care i se atașaseră.

Din tetralogia sa *Incognito* (publicată între 1975 și 1980), furtuna a stârnit-o volumul III (apărut într-un tiraj de 116 000 exemplare). Curând după ce obținuse Premiul Herder, în decembrie 1978, Marin Sorescu îl atacă primul. La începutul anului 1979 au urmat alte demascări. Acuza: plagiatul. În volumul cu pricina figurau transcrieri aidoma ale unor fragmente din Konstantin Paustovski, Ilia Ehrenburg, André Malraux. Era improbabil să fi cunoscut personal textele incriminate, mai ales pe cele rusești. Se zvonea că i le-ar fi furnizat unul dintre „negrii" lui, Nicolae Paul-Mihail. (A fost vehiculată și presupunerea că *Groapa*, cartea sa cea mai de succes, i-ar fi scris-o tatăl biologic, Nicolae Crevedia.)

US a luat act de situație. O delegație, formată din George Macovescu, Geo Bogza, Eugen Jebeleanu, George Ivașcu, i-a cerut o audiență secretarului CC cu Propaganda, Dumitru Popescu. La întâlnire, Bogza ar fi fost cel mai tăios – ca urmare, anume pe el au tăbărât, deosebit de violent, amicii celui incriminat.

Consiliul a desemnat o comisie de analiză, condusă de Mircea Zaciu. În februarie, acesta a prezentat în plen concluziile voluminosului dosar. Plagiatul a fost probat cu asupra de măsură. Barbu a fost dezavuat de o majoritate zdrobitoare, cu numai două voturi contra și două abțineri. *România literară* a publicat un comunicat, nereprodus nici de *Luceafărul*, nici, bineînțeles, de *Săptămîna*.

Actrița Marga Barbu a depus la Uniune decorațiile și brevetele soțului ei, carnetul lui de partid, demisia scrisă din US. Romancierul și-a declarat public intenția de a emigra în Spania. Adepții lui au mers și ei în audiență la Dumitru Popescu. Ceaușescu l-a primit pe cel învinuit de plagiat. Au convenit ca acesta să publice o „scrisoare" autocritică, care a și apărut în *Contemporanul*, în martie. În loc de o *mea culpa*, textul semăna mai degrabă cu un pamflet. În chestiunea de fond autorul s-a baricadat îndărătul ideii „romanului de colaj", pasămite răspândit sub această formă în lume, cu inserarea nespecificată a unor fragmente din alți autori.

În 1979, spadele s-au mai încrucișat deseori. Susținătorii lui Barbu au incriminat „gașca de la *România literară*" că ar acționa în consens cu Radio „Europa liberă", dacă nu chiar în solda ei. Au fost personal atacați membrii marcanți ai Uniunii. În cursul beligeranței s-au iscat neînțelegeri între Macovescu și unii „seniori": întâi și-a dat demisia din funcția de președinte, apoi a retractat-o.

În decembrie, povestea a fost umbrită de incidentul cu Pîrvulescu, la Congresul al XII-lea.

Încă din noiembrie, Nicolae Dragoș a fost mutat din funcția de redactor-șef de la *Luceafărul* în funcția de redactor-șef adjunct la *Scînteia*. Era un semn că puterea favorizează, de fapt, gruparea Barbu. Confirmarea a urmat în ianuarie 1980, prin numirea lui Nicolae Dan Fruntelată redactor-șef la *Luceafărul*. Am relatat incidentul cu memoriul de protest, semnat de majoritatea Consiliului, retras apoi la insistențele președintelui, considerat de mulți ca fiind, și în această chestiune, duplicitar – ceea ce n-avea să împiedice tentativa de a-l realege la Conferința Națională.

După episodul cu Fruntelată, a decedat Marin Preda. Se numărase printre stâlpii obștii. Ca vicepreședinte al US și director al Editurii Cartea Românească, beneficia de multă autoritate. La începutul anului, romanul său *Cel mai iubit dintre pămînteni*, publicat chiar la editura pe care o conducea, a stârnit comentarii aprinse. Părea să fi fost avut în vedere și pentru funcția de președinte al Uniunii. S-ar putea ca, în această perspectivă, în martie să fi acceptat să fie ales deputat în Marea Adunare Națională – la formalitatea depunerii candidaturilor alternative (o nouă găselniță a democrației ceaușiste) Laurențiu Fulga oferindu-se, din start, să joace rolul dublurii pierzătoare.

Decesul lui Preda la Mogoșoaia, în noaptea de 16 mai, a alimentat multe zvonuri. Se știa că a lucrat până târziu la editură, bând mult, că seara venise la Casa de creație și odihnă, că la restaurantul acesteia continuase până târziu să consume whisky și vodcă, în tovărășia câtorva colegi. Urmarea tragică a rămas însă învăluită în mister. Era bănuită ba sinuciderea, ba crima. Motivul eliminării sale prezumtive de către Securitate familia îl atribuia chiar ultimului său roman. Versiunea oficială invoca asfixia mecanică și infarctul, în condițiile unei come etilice, agravată de tranchilizante. Se spunea că în ziua următoare securiștii au descins în biroul său directorial și i-au sechestrat toate manuscrisele din seif.

Câțiva au dorit să-i urmeze ca director la editură. Postul îl va obține George Bălăiță.

În anul Conferinței Naționale, taberele adverse s-au regrupat. Am nimerit și eu în ciocnirea lor, deși întâmplător: nu am o fire de luptător, de regulă nu publicam articole polemice; și totuși, în februarie 1981 m-am lăsat angrenat într-o dispută publică.

Nichita Stănescu dedicase o tabletă amintirii amicului său Cornel Coman. Dar „Mona Lisa" (*Luceafărul*, 7 februarie) depășea cu mult prilejul: avansa ideea incompatibilității, presupus totale, dintre spiritul dionisiac și raționalismul iluminist. „Jubilația adevărată este a lui Dionisos, iar nu a lui Voltaire." „[...] spiritul voltairian ne apare ca un jeg pe sandaua lui Dionisos." „[...] scuip cu scuipatul verbului pe spiritul glumei decăzută în caraghioslîc." „Sărutînd cu ochii surîsul Mona-Lisei, hai să-l uităm pe Voltaire, pe enciclopediști și, așa mai departe, pe cei care au făcut revoluții cu sîngele altora și pe cei care au inventat lepra pe spuzeala stelelor altui cer către care nu aveau nici propensiune, nici gnosos, nici afazie, nici ataraxie și cîtuși de puțin catarsis."

I-am răspuns prin articolul „Pornind de la o metaforă..." (*România literară*, 19 februarie). Am combătut dihotomia ireductibilă între Dionisos și Voltaire,

între Nietzsche și Diderot, Schiller, Goethe, Kant, Hegel, între surâs și râs, unul sublim, celălalt mitocan. „A-l alunga pe Voltaire în numele lui Dionisos [...] mi se pare un semn de alarmă pentru orice intelectual."

Nichita mi-a replicat într-un P.S. adăugat articolului „Piciorongul și băiatul" (*Luceafărul*, 21 februarie), cu o referire brutală la „[...] *Pornind de la o metaforă...*, de o nerușinare fără margini față de buna mea credință și de durerea pierderii unui prieten. Psihozele vechilor comisari de moravuri ideologice, neispășite printr-o operă remarcabilă, ne-ar fi lăsat indiferenți, dacă nu s-ar fi atins de lacrima noastră".

Detaliez unele împrejurări. Spuneam că nimerisem în confruntarea taberelor. Chiar așa s-a întâmplat – fără să-mi fi dat seama. Pur și simplu m-a lezat batjocorirea iluminiștilor. Am ezitat dacă să ridic mănușa. Radu Cosașu a fost de părere să nu las fără replică atacul suburban la Voltaire. Mihai Ungheanu, redactor-șef adjunct la *Luceafărul*, a refuzat sugestia lui Al. Simion, lector la CCES, de a scoate fraza cu „psihozele vechilor comisari de moravuri ideologice", pe care textul meu nu o îndreptățea defel – care deschidea însă, „protocronist", acuze postdecembriste similare. Geo Bogza m-a oprit pe Calea Victoriei și m-a îmbrățișat cordial pentru articolul din *România literară*. Nici el, nici altcineva n-a scris însă vreun rând. Nichita, cu care mă aflasem în relații colegiale, a rugat o terță persoană să-mi transmită considerația lui. Apoi, la un banchet din separeul Casei Scriitorilor, nu mai știu cu ce prilej, m-a strâns în brațe, ciocnind următorul pahar de votcă în cinstea mea. Soția lui m-a luat la o parte și m-a asigurat și ea de afecțiunea poetului.

Dincolo de aceste manifestări private, semnificativ era modul în care Nichita Stănescu tăiase în două un măr al discordiei de principiu, articulat încă de pe atunci. El simpatiza, chiar dacă mai puțin implicat, cu grupul „național-comunist"; dar totodată dădea în vileag aversiunea tainică a întregii echipe ceaușiste, în frunte cu inspiratorul ei, față de întreaga tradiție occidentală de sorginte raționalistă, iluministă... marxistă. Gesticulației sublime, indiferent dacă în raport cu „gnosos-afazie-ataraxie-catarsis" ori față de daco-geți și voievozi, îi era antipatic Voltaire și, doar de Noica mărturisit, și Caragiale. „Autohtoniștii" nu-i agreau pe enciclopediști și, „așa mai departe", pe oricare revoluționar străin de neam, din 1789, 1848, 1917 (din februarie, ca și din octombrie). Că eu îi simpatizam, era limpede; nu și motivele pentru care vor continua să mă preocupe și Nietzsche sau Noica, nu doar Hegel și Marx. Ca să nu mai vorbesc de trilogia despre sublim, pe care aveam s-o public în curând.

(Prin prisma atracției exercitate azi de iraționalism și mistică, antecedentele ei în plină dictatură ceaușistă îmi par semnificative. Peste ruptura decembristă, anumite „afinități elective" confirmă o continuitate spirituală/spiritualistă.)

Polemica relatată n-a fost decât o minusculă pată de culoare în peisajul vremii. Contau cu totul alte conflicte scriitoricești.

Consiliul ales la Conferința din 1981 avea să fie confruntat, ani în șir, cu un „caz" de și mai mare anvergură decât plagiatul din *Incognito*. Era vizat, de astă dată, *Dicționarul Scriitorilor Români*. Îl coordona Mircea Zaciu, Marian

Papahagi și Aurel Sasu, avea ca autori mai mult de 60 de reputați istorici și critici literari, fișele acopereau aproximativ 1 500 de scriitori.

Munca debutase în 1975, până la o primă definitivare în 1982. Dactilograma a parvenit, în 1983, la Editura Științifică și Enciclopedică. Citind-o, Direcția Literară din CCES a sugerat modificări. În 1984, ele s-au efectuat la volumul I. Acesta a și fost cules în 1985, următoarele aflându-se în lucru la editură (redactor principal: Niculae Gheran). Totul a fost însă blocat, din același an nemaipermițându-se nici măcar menționarea *DSR* în presă. I s-au reproșat atât distribuirea prezențelor, cantitativ și calitativ, favorabilă unor autori neagreați de oficialități, cât și minimalizarea sau ignorarea unor scribi ai regimului. Apariția *Dicționarului* a fost zădărnicită până în 1987, an în care coordonatorii au abandonat, pentru moment, orice speranță de a-l tipări.

Zaciu a informat în permanență obștea asupra avatarurilor *DSR*. Consiliul i-a oferit de câteva ori sprijinul pentru cartea de care scriitorimea avea nevoie acută. A recurs, ca sfetnici principali, la Nicolae Manolescu, Ana Blandiana, Geta și Gabriel Dimisianu. Întâlnindu-ne deseori, în unele dintre locuințele noastre, Zigu Ornea, Radu Cosașu și cu mine am întors cu Mircea pe toate fețele la cine ar trebui să mai apeleze pentru susținere. După exemplul altor confrați, a încercat să-l sensibilizeze pe Moșu sau Bătrânu, cum îl numeau scriitorii pe Gogu Rădulescu; pe urmă, din lipsa vreunui rezultat, a abandonat și această pistă.

Pe Zaciu l-a obsedat soarta lucrării în tot cursul anilor ’80. Spre finalul deceniului, văzându-l cât s-a nevrozat, l-am îndemnat la Cluj, cu Marian Papahagi de față, să adauge fișelor existente datele între timp acumulate, asigurându-l că în curând volumele vor apărea negreșit. Mi-a spus că nu are putere și răbdare să continue munca într-o așteptare incertă și nici nu poate solicita colaboratorilor să se reînhame la o treabă capotată.

Volumele I-IV vor apărea în anii ’90. La începutul volumului I (1995) e inserat „Dosarul” cu materialele probatoare: informări, referate, scrisori, minute, memorii și o finală „Pro memoria” a coordonatorilor. *Jurnalul* lui Zaciu, în patru volume (1993-1998), consemnează și comentează în detalii fazele bătăliei purtate, pro și mai ales contra.

Ulterior, Aurel Sasu va publica, pe cont propriu, *Dicționarul biografic al literaturii române*, în două volume (2006).

## 98

În primii ani din legislatura finală de sub dictatură – prelungită nestatutar până în decembrie 1989 –, Consiliului i s-a mai permis să se reunească. Dar tot mai greu și mai rar.

Din alegeri rezultase o componență care puterii nu-i era pe plac. A inventat ca la ședințe să participe, „din oficiu”, și ceilalți scriitori membri ai CC. Dar ei trebuiau să se mulțumească cu rolul de observatori, alături de trimișii

CCES sau ai Secției de Propagandă și Presă; așadar, nu influențau lucrurile în mod sensibil.

La dezbateri, cele mai așteptate intervenții erau, în continuare, cele ale nemulțumiților de politica oficială. De fiecare dată își manifestau nesupunerea mai ales Dan Deșliu și Octavian Paler, în adevărate *show*-uri gustate de asistență. Îi secondau Ștefan Augustin Doinaș, Nicolae Manolescu, Mircea Zaciu, Dan Hăulică, Eugen Simion, Ileana Mălăncioiu, Alexandru Paleologu, Ov.S. Crohmălniceanu, susținuți uneori și de către Geo Bogza ori Eugen Jebeleanu. Perorațiile lor acopereau o bună parte din timpul alocat întrunirilor. Supraveghetorii se vedeau nevoiți să raporteze „forurilor" și „organelor" o stare de spirit neconformă cu așteptarea acestora, de până la contestări violente. A și fost cauza pentru care, după o ultimă reuniune, din iulie 1986, Consiliul nu a mai fost convocat. Nu alta era situația din Secțiile bucureștene: întâi se adunaseră în plen, tot în Sala de Oglinzi a Casei scriitorilor, apoi cârtelile și doleanțele tot mai numeroase au dus la suspendarea lor.

Ca urmare, de la un moment dat, s-au mai putut întâlni, din când în când, doar organele restrânse de conducere: Biroul Uniunii, Comitetele Asociațiilor (la București, cu secretarii de Secții, ca invitați) și Birourile de Secții.

Biroul nostru s-a încăpățânat să se întrunească mai des, după-amiezile, în camera secretarului Asociației; și să încerce să-i ajute, pe măsura puterilor, pe criticii și istoricii literari bucureșteni. După ce plecaseră Gelu Ionescu și Dan Cristea, rămăseserăm în cinci. Ne împărțeam treburile curente.

Eugen Simion, ajutat un timp de Mircea Iorgulescu, alcătuia *Caietele Critice*, tipărite ca supliment al *Vieții Românești*. Avea numere tematice sau dedicate recentelor metodologii occidentale. Printre acestea a inclus studiul „Istoria literară ca provocare" de Hans Robert Jauss. A republicat, pentru întâia oară în socialism (1983), un text de căpetenie de Mircea Vulcănescu, obținut din arhiva familiei, „Dimensiunea românească a existenței". Au urmat: grupajul despre Sorin Titel, ancheta cu privire la stadiul criticii literare (1984); o discuție despre „Literatura ca istorie", articole vizând postmodernismul, evocări ale lui Panait Istrati (1985); un întreg „Dosar al potmodernismului", un număr despre „Jurnalul ca literatură" (1986); grupajul „Literatură și confesiune", cu încă o revenire „Despre postmodernism", apoi un număr întreg „Panait Istrati" (1987). În același an, 1987, publicația a fost interzisă din cauza numărului dedicat lui Mircea Eliade. (Va apărea în 1990, când revista va reintra în legalitate, condusă tot de Eugen Simion, secondat de Valeriu Cristea.)

„Dimi" și „Croh" urmăreau cu precădere revistele literare. Ornea era expertul în edituri. Pe Zigu l-am secondat la reuniunile de la CCES, unde erau aprobate și definitivate planurile editoriale anuale.

Aceasta ajunsese o practică de centralizare curentă. Editurile înaintau, pe domenii și autori, volumele propuse pentru fiecare an ulterior. Lista era cernută la CCES. Erau „tăiați" indezirabilii. Rezultatul era trimis la „Cabinetul 2" din CC. Elena Ceaușescu îl superviza personal. Cu consilierii ei îl mai amputa, după criterii politice, tematice și de incultură. La întoarcerea listei, în dreptul unor nume și titluri apăreau semne vagi cu creionul, linii, cercuri, semne de

întrebare, nu le pătrundea nimeni sensul, nici lămuriri nu puteau fi cerute; pentru orice eventualitate, responsabilii ministeriali cu editurile le tăiau.

În sala de ședințe a CCES se reuneau directorii de edituri și reprezentanții Uniunilor de creatori. Li se comunica pragul aprobat de titluri (în scădere de la an la an). Pertractările se purtau în limitele admise. Târguielile se practicau pe domenii și genuri, câte primești tu, câte îmi rămân mie. Zigu încerca să mai smulgă câte un titlu pentru criticii, istoricii și teoreticienii literari. Conducătorii ședinței cedau ici-colo, nu semnificativ. Titlurile rămase pe din afară treceau în rezervă, se reprogramau pentru anul viitor, când reîncepea târguiala.

(Președinta CCES era Suzana – în acte Susănica – Gâdea, de profesie chimistă în metalurgie, avansând politic la funcția de membră CPEx. Făcea pe mămoasa, dar ducea la îndeplinire orice indicație. Ca prim-vicepreședinte, între 1982 și 1984, s-a aflat alături de ea Ion Traian Ștefănescu, un dur cu creatorii de literatură. Vicepreședintele Mihai Dulea avea în subordine permanentă Uniunea, revistele și editurile scriitorilor. Se comporta duplicitar, mieros la suprafață, ultraconformist în realitate. Mai toți scriitorii îl socoteau o pacoste, circulau pe seama lui povești urâte, le colportau inclusiv oameni aflați în grații, precum Titus Popovici. Îndeplinea rolul de vicepreședinte și fosta noastră colegă de facultate, psiholoaga Tamara Dobrin, temută încă de pe vremea când fusese secretară de partid la Filosofie, perfidă în continuare. Mihai Hegedüs sau Hegedüs Mihály, secretarul de stat pentru chestiuni organizatorice și financiare, acoperea în schemă locul minoritarului obligatoriu. Maghiar românizat, asculta de porunci și le aplica inflexibil. Cât privește aparatul CC al PCR, de la un moment dat secretarul ideologic a devenit Petru Enache, însă răspunderea nemijlocită pentru US și literați o purta Ghiță Florea, adjunct la Secția de Propagandă și Presă.)

Cutreieram des redacțiile revistelor literare și de cultură, dar nu în calitate de secretar de Secție, ci ca simplu colaborator, apropiat al multor redactori.

În aripa din dreapta Casei Scînteii urcam la *România literară*. Mă întrețineam cu adjuncții Gabriel Dimisianu și Ion Horea (în finalul de epocă avansat redactor-șef). Vizavi de camera lor intram în biroul secretarului general de redacție, Roger Cîmpeanu, *factotum* în alcătuirea numerelor, și care nu prea avea timp de taclale. Mai departe, biroul directorial era de obicei gol. Roger ținea telefonic legătura cu George Ivașcu, îi ducea săptămânal șpalturile acasă, la vila de pe Bulevardul Aviatorilor.

(Ivașcu debutase ca publicist interbelic de stânga, ceea ce nu-l ferise de arestare și deportarea la Canalul Dunăre – Marea Neagră. Sub Ceaușescu reintrase în grații; a condus *Contemporanul*, apoi *România literară* între 1971 și 1988, anul când va deceda. La ambele reviste, Roger i-a fost mâna dreaptă. Pe mine m-a inclus, spre sfârșitul perioadei, printre consilierii fictivi, grup prescris la toate revistele și editurile. Și aici, și la Kriterion, unde Domokos m-a trecut de asemenea pe listă, ne-am reunit nu mai mult de două sau de trei ori. La *R.l.* ne ducea cu vorba Ivașcu, nu-l interesa nici un „sfat” din partea noastră.)

De când devenise for al aripii naţionaliste, evitam *Luceafărul*. La *Săptămîna* n-am pus niciodată piciorul.

Pe partea cealaltă, de la capătul clădirii, treceam de *Contemporanul*, unde îi salutam pe DRP (dacă era la redacţie) şi pe Laurenţiu Ulici; ţinta îmi era, mai încolo, revista *Cinema*. Nu scriam la ea, nu intram în biroul şefei, Catrinel Oproiu, avansam până la ultima cameră, pe colţ: acolo lucrau Eugenia Vodă şi Radu Cosaşu. Cum am spus, reveneam împreună cu Relu, cu maşina sau traversând pe jos Herăstrăul, până în Louis Blanc; Janina ne aştepta cu masa pusă.

În corpul central din Casa Scînteii mă duceam la edituri. Niciodată nu ocoleam încăperea pe care, la Minerva, Zigu Ornea o împărţea cu redactorii secţiei sale, de valorificare a moştenirii literare româneşti – Tiberiu Avramescu, Iordan Datcu şi câteva doamne, cu toţii specialişti reputaţi în clasicii autohtoni. La biroul său de la geam, Zigu stătea gârbovit pe câte un manuscris. Se lăsa anevoie dezlipit de treabă. Totuşi, făceam schimb de informaţii. Treceam alături, la Aurel Martin – pe care Zigu îl va urma ca director. Cobora cu mine la Valeriu Rîpeanu, dacă aveam ceva de lucru la Editura Eminescu.

Mai des urcam la Univers, nu-l căutam însă pe directorul Romul Munteanu, ci pe şeful Secţiei de literaturi slave, Aurel Buiciuc: Janina şi cu mine am colaborat cu el la multe cărţi, din şi despre literatura rusă. Mai intram şi pe la Meridiane, care mi-a publicat câteva volume, trei îngrijite de redactorul Gheorghe Szekely, un al patrulea de Constanţa Oancea.

Aflându-mă la Asociaţia Scriitorilor din centru (pe străduţa din spatele Magazinului „Eva"), mai vizitam şi încăperile unde lucrau redactorii *Vieţii Româneşti*, revistă condusă succesiv de Ioanichie Olteanu şi Alexandru Balaci.

La Casa Scriitorilor avansam, pe scara în spirală din dos, până la *Secolul 20*, cu Dan Hăulică şi Ştefan Aug. Doinaş, ca şef şi adjunct. (Revista apărea cu întârzieri de luni de zile, ajungând să comenteze şi evenimente ulterioare datei de pe copertă.) Anticamera revistei găzduia angajate ale Uniunii. La una dintre ele îţi făceai rezervările pentru Cumpătul sau Neptun.

Devenisem un vizitator frecvent al Editurii Cartea Românească, indiferent dacă aveam sau nu treabă la Ministerul Învăţământului de peste drum. Jos, la stânga intrării, Marin Preda, apoi George Bălăiţă, îşi primeau solicitanţii. Administraţia se afla alături, într-o încăpere spaţioasă. Redactorii lucrau la etaj, din hol li se deschideau camerele, în stânga adjuncţii, în dreapta secretariatul, pe laturile acestuia – Magdalena Popescu Bedrosian, Florin Mugur, Sorin Mărculescu, respectiv Geta Naidin Dimisianu, Mircea Ciobanu, un timp şi Alexandru Paleologu. Zăboveam în aceste două camere, de plăcere sau din obligaţie. Nu era vorba numai de cărţile mele. Multă vreme am jucat cu redactorii un joc al complicităţilor: îi serveam, la cerere, cu referate favorabile volumelor „cu probleme", spre a le facilita trecerea de cenzura formal desfiinţată, în realitate menţinută.

Adevărul e că cenzorii ajunseseră, la rândul lor, duplicitari în măsură variabilă; unii opreau ori amânau cărţile, alţii practicau conivenţa cu redactorii, voiau să se blindeze cu acte la dosar care să le diminueze răspunderea, facilitând apariţia unor cărţi valoroase. Extrema concentrare a deciziilor la

vârf lăsa destule găuri în plasa de la bază; se ajunsese la cazuri de colaborare tacită a adversarilor, controlori şi controlaţi – cu excepţia persoanelor foarte zeloase de o parte şi de alta a invizibilelor baricade. În interstiţiul creat mă insinuam şi eu, ca un referent agreat de părţi şi dispus să le facă hatârul.

Aşa mi-am asumat, în anii '70 şi mai ales '80, o aproape a treia meserie. Iată câteva probe.

Mircea Ciobanu mi-a cerut să susţin *Expresivitatea involuntară*, de Eugen Negrici. M-a frapat originalitatea eseului. Am argumentat necesitatea de a fi publicat. După doi ani, cât fusese ţinut de cenzură, a apărut în 1977. (*Luceafărul* a lansat imediat un atac la adresa lui.)

Redactorul-şef Cornel Popescu mi-a solicitat un referat despre romanul lui Nicolae Breban, *Drumul la zid*, subintitulat „poem epic". L-am susţinut cu argumente detaliate. Voluminoasa carte, anterior blocată, a fost publicată. Referatul meu, datat „9 mai 1984", s-a păstrat. I l-am dus lui Breban acasă, în Strada Luterană: obişnuiam să înaintez autorilor câte o copie. Îl va republica în *Contemporanul* (ianuarie 2007).

La fel am procedat cu referatul despre volumul de eseuri *Pe contur* de Norman Manea (apărut în 1984). Deşi selectat pentru a fi distins, premiul US i-a fost anulat de „foruri" în vara anului 1986. Dornic să repare actul arbitrar, Dumitru Radu Popescu mi-a solicitat un referat. Întocmindu-l, am depus personal, în cutia poştală de la apartamentul autorului, dintr-un bloc de la capătul Căii Victoriei – adresă aflată de la Paul Georgescu –, un exemplar însoţit de următorul bileţel: „Stimate Norman Manea. / Vă trimit o copie după referatul la cartea dvs, pe care l-am depus azi la Uniunea Scriitorilor. / Cu cele mai bune urări, / Ion Ianoşi / Bucureşti, 4. XII. 1986". Nu ştiam că pe 1 decembrie Norman Manea plecase cu o bursă DAAD la *Berliner Künstler Programm*. „Nea Paulică" îmi va mărturisi supărarea pentru a fi uitat să-i comunice prieteneşte intenţia sa de a folosi prilejul ca să se expatrieze definitiv. În orice caz, şi datorită referatului meu, juriul a reparat abuzul din vară la finele aceluiaşi an 1986.

(Cel interesat de întregul „caz" îl găseşte republicat în revista *Familia* din octombrie 1999. Într-o „Notă explicativă", Norman Manea scrie, între altele: „Vestea anulării premiului am primit-o la Washington, prin „Europa liberă". La revenirea la Berlin, în ianuarie 1987, mi-a parvenit din România, pe căi neoficiale, din partea mamei Cellei [soţia, *n.n.*], un plic conţinînd Referatul de expertiză asupra volumului *Pe contur*, înaintat Uniunii Scriitorilor de profesorul Ianoşi. / Era evidentă dorinţa referentului de a salva cartea, cum făcuse, presupun, şi în alte cazuri similare cu autori «suspecţi». Subterfugiile erau adesea evidente şi naive dar serveau, totuşi, «canonului» care să ofere ideologilor culturali pretextul formal al îngăduinţei faţă de dubiosul autor [...]". Norman Manea publică, în continuare, referatul meu, scrisoarea lui către Preşedintele US, ecourile scandalului la „Europa liberă" şi „Vocea Americii".)

Cel mai des mă solicita să-l ajut, în străpungerea barierelor, Sorin Mărculescu. El redacta cele mai multe eseuri teoretice, dintre care destule sfidau convenienţele ideologice. L-am ajutat în dese rânduri. Printre altele am întocmit

referatele la: Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniş* (1983) şi *Epistolar* (1987); Anton Dumitriu, *Culturi eleate şi culturi heracleitice* (1987); Andrei Pleşu, *Minima Moralia* (1988); o primă antologie din textele franceze ale lui Emil Cioran, traduse de Modest Morariu, sub titlul *Eseuri*.

La recomandarea tipăririi volumului din urmă, am introdus în referat, înaintea datării, precizarea „Duminica Paştelui”: cu adevărat ziua în care îl terminasem. Era un mărunt gest de frondă, care l-a descumpănit însă pe Sorin Mărculescu. Volumul a apărut, după tergiversări, în 1988, după moartea alcătuitorului său (survenită pe 15 aprilie).

Casa Scriitorilor am frecventat-o şi pentru restaurantul ei.

O perioadă apăream acolo cu sufertaşul. Aşteptam până se introduceau în recipientele lui câte două porţii din supa, mâncărica şi desertul zilei. Între timp stăteam de vorbă cu Radu Albala, care îşi ducea şi el prânzul acasă. Era o apariţie inconfundabilă, în costumul său elegant, chiar dacă niţel ponosit, cu nelipsitu-i papion domnesc. Comanda o votcă mare şi se întreţinea cu cine era dispus să-l asculte. Publicase studii despre Antim Ivireanul şi Bucureştii în literatură, traduceri din latină şi franceză; îşi pregătea volumele proprii de povestiri, cizelându-le minuţios într-o proză subtilă şi elegantă (*Desculţe*, 1984; *Făpturile paradisului*, 1987; ulterior, *Femeia de la miezul nopţii şi alte povestiri desculţe*, 1994). Se dorea un *outsider* în toate. Amenda politica timpului mai ales pentru vulgaritatea ei: ca pe un produs al plebei. Detaşat de contingent, era totodată legat, trup şi suflet, de cultura veche şi de vechimile Capitalei. Când îl chemaseră la Serviciul de Paşapoarte al Miliţiei (de fapt, al Securităţii), ca să i se înmâneze actele de emigrare în Statele Unite, la maică-sa, îl pusese la punct pe acel ofiţer: nu ceruse plecarea şi nici n-avea de gând să se ducă altundeva. Iar prietenilor: — *Eu* mă aflu aici de drept; să se care *ei*, nechemaţii! (Ca atare, îşi va readuce mama acasă, din America, îngrijind-o cu devoţiune.) Pleca tăind întotdeauna, cu Dacia lui, linia continuă din faţa Casei Scriitorilor şi cotind direct pe Calea Victoriei spre Şoseaua Kiseleff, în apropierea căreia locuia. Spunându-i că, după votcă, încălca din nou regulile de şofat, mi-a răspuns cu superbia-i caracteristică: — Pe mine nu m-a oprit niciodată vreun miliţian; şi nici nu-mi va lua vreodată permisul!

Excedaţi de hrana sleită până o livram la domiciliu mergând pe jos, am decis să luăm prânzul la faţa locului, în doi, câteodată în trei cu Maşa, care îşi vâra de fiecare dată mânuţa în botul „leilor trişti” de la intrare. La restaurant se aduna multă lume şi la prânz, dar mai ales seara. Din bucătărie mai venea în sala de mese corpolenta doamnă Candrea, îndrăgită de toţi clienţii ei. Le mai ajuta pe Miţi şi pe sora ei, care ne serveau. Îşi făcea din când în când apariţia directorul restaurantului, Şapira, majoritatea timpului plecat la furnizori spre a face rost de-ale gurii. Beţivii îl mai admonestau cu apelativul „Jidanule”.

Erau de faţă persoane respectabile, dar şi golani. De aceştia, gălăgioşi, uneori scandalagii, ne feream cât puteam. Din când în când ne abordau pentru donaţii şi beţivi cuviincioşi, inclusiv doi foşti studenţi de-ai mei, un nuvelist de mare valoare, predestinat unui sfârşit tragic, şi un poet de duzină, longeviv.

(În decursul timpului m-am tot întrebat dacă moartea prematură, consecință a consumului nesăbuit de alcool, era oare o noutate în literatura română, generată de vremurile de restriște, ori rezulta din mai vechea „boală profesională” care îi răpusese pe atâția confrați de-ai lor americani, ruși, francezi.)

Cele două mese de lângă intrare erau rezervate oaspeților curenți. În colțul din dreapta era așteptat la prânz și la cină, Eugen Jebeleanu. Se așeza cu fața spre noi, curând sosea și Ileana Mălăncioiu, stăteau în doi, câteodată „stăpânul” invita și pe alții să le țină tovărășie. Personalul îl adora și aici, ca și la casele de odihnă: apariția lui se lăsa cu bacșișuri grase, la mare și munte cu lăzi de vin făcute cadou. Se purta ca un senior, deși mai degrabă de spiță balcanică decât occidentală. Nechemat, nimeni nu putea intra în vorbă cu el.

La dubla masă din stânga trona Petru Creția, sosit de la Muzeul Literaturii Române însoțit de colaboratoarele lui. Dacă la Jebeleanu se deschidea câte o sticlă de vin, Creția comanda la rând votci, cu precădere pentru sine. Îl stimam cu toții, pentru excelența sa risipitoare: în traduceri din elină, latină, italiană, engleză, în poezii ori proză poetică (de când cu debutul său editorial târziu, cu volumul *Norii*, 1979) și în studii (de la *Epos și logos*, 1981, la cercetările eminesciene). În volumul său de cinci cărți biblice, traduse și comentate (1995), mă va onora cu aprecieri măgulitoare despre *Alegerea lui Iona*.

De multe ori luam masa alături de un alt clasicist, îmbinând filologia și istoria, Mihai Gramatopol. Sud-transilvănean ca și mine, născut la Sibiu, își depăna amintiri de familie, dintr-un mediu social deloc „sănătos”. Din cauza dosarului său încărcat, se ținea departe de manifestări publice, afundat în trecutul îndepărtat, numismatic, epigrafic, gliptic, de istorie a artei ori a filosofiei. Un cărturar tipic.

De câteva ori am nimerit la masa de lângă perete, unde Aurel Martin și soția goleau, în comun, multe pahare de vin, fără să și mănânce.

Poetele Ioana Crăciunescu, Daniela Crăsnaru, Grete Tartler formau, împreună cu fosta mea studentă Elena Ștefoi, un „grup de doamne”, care o dată m-a și invitat la masă.

Cu câte un prilej, am stat de vorbă cu Székely János și cu Sütő András, fiecare venit cu vreo treabă din Tg. Mureș. Ne tutuiam încă din timpul studenției clujene. Introvertit, depresiv, zgârcit la vorbă, János mi-a mulțumit și prin viu grai pentru recenzia entuziastă la romanul său de război, inclusă și în volumul memorialistic. În schimb, András, căruia de-asemenea îi lăudasem dramele, nu s-a lăsat abătut de la obsesia care îl urmărea. S-a dezlănțuit într-o diatribă pătimașă: poporul îi e periclitat în existență, vor să-l deznaționalizeze, să-i răpească identitatea, să-i nimicească limba. Suprema lui datorie e să și-i apere din răsputeri pe ai săi. După onorurile cu care îl copleșiseră, se afla acum în dizgrația mai-marilor zilei. Numai Budapesta îi aprecia cărțile, acolo făceau parte și din lecturile școlare obligatorii. Dar nici nu se gândea să plece definitiv ca mulți confrați de-ai săi. Se simțea personal răspunzător pentru salvgardarea limbii maghiare în câmpia ardelenească și în secuime.

Nici Székely și nici Sütő nu îmi luau pe față în nume de rău adoptarea limbii române. Dar nu aveam nici o îndoială: alegerea mea le displăcea.

# 99

Mă duceam des la Cluj, cu trenul. Citeam, subliniam pasaje, transcriam într-un caiet idei și fragmente, rar mă amestecam în vorbă cu alți călători; ieșeam pe coridor să contemplu platoul deluros transilvănean. Cele șapte ore de drum, de la prânz până seara, treceau agreabil. De la gară urcam pe Strada Horia, coteam la stânga pe malul Someșului, ajungeam târziu în Strada Garibaldi 12, unde mă aștepta cina.

De când murise Laci și mama ieșise la pensie la limita minimă de vârstă, încă în putere fiind, se descurca binișor. Desigur, pensia era mică, economii n-avea, dar învățase să gătească, se mulțumea cu strictul necesar, degusta pe îndelete doar ceștile mari de cafea, dimineața și după-amiaza, adevărate ritualuri central-europene, din cafenele mutate acasă, în singurătate ori cu prieteni.

Din puținul economisit prefera să-și reînnoiască garderoba. O servea o prietenă croitoreasă, împreună elaborau noi modele de rochii, bluze, pălării. La fiecare ieșire în oraș se pregătea cu dichis. Îi plăcea să placă trecătorilor, își purta frumos vârsta, bătrânețea și bolile nu o afectau încă.

Câteva veri și le-a petrecut la Băile Bálványos, o dată a ajuns și în natalul Komandó; din exploatarea forestieră nu rămăseseră decât vagi urme, localnicii se răriseră. Nostalgicii își proiectează însă amintirile și într-un cadru sărăcit de splendoarea presupusă a trecutului.

Când a reușit să reviziteze Londra, unde trăise în anii războiului, psihanalista care o găzduia, budapestană la origine, a dezamăgit-o. S-a înțeles mai bine cu soțul ceilonez al acesteia, asupritul în căsnicie profesor universitar de literatură engleză. La întoarcere a avut o experiență similară cu fratele prietenei sale de multe decenii, mutat din Brașov, *via* Israel, la Haga. A renunțat la visele ei de a ajunge vreodată în Italia și s-a mulțumit să fie, când și când, găzduită de o nepoată din Budapesta.

Faptul că ne părăsise pe vremuri l-a rănit pe tata mai mult decât pe mine. Nevrozele mele proveneau de bună seamă tot de acolo, fără a răbufni însă în resentimente. Unii considerau nefirească reapropierea noastră, alții mă suspectau de fățărnicie. În realitate, ne înțelegeam bine. Ea continua să-și justifice plecarea și de la primul, și de la cel de al doilea soț: Brașovul o apăsase prin strâmtorare, Budapesta îi periclitase viața. Eu n-o învinovățeam, îmi părea cu deosebire *selfish* abandonarea budapestanului în condiții la fel de vitrege și pentru el, ca și pentru ea; dar, întrucât mă împrietenisem cu cel de-al treilea, ultimul – nici o răscolire a trecutului nu-și mai avea rostul.

O vizitam, așadar, cu plăcere. Ne făceam programe în comun. Ne plimbam ore lungi în parcul municipal de-a lungul Someșului, nu era zi să nu iasă acolo și singură.

În centru, intram la fostul ei loc de muncă, redacția revistei *Utunk*, îl salutam pe Létay Lajos, redactorul-șef, stăteam de vorbă cu Marosi Péter,

șeful secției de critică. (Soții Erdélyi și Marosi s-au vizitat ani mulți, Gyöngyi și Péter locuiau pe aproape, pe Bulevardul Rákóczi, în aceeași casă cu Adrian Marino.) Mai intram și la Gáll Ernő, șeful revistei *Korunk*, unde lucrase Laci.

De fiecare dată ne duceam să-i revedem, la ei acasă, pe soții Kallós, Kati și Miki (Miklós/Nicolae), și pe familia Tóth, Éva și Sanyi (Sándor/Alexandru). Bărbații lucrau la Catedra de filosofie a Universității „Babeș-Bolyai", Miki era șeful catedrei, Sanyi nu reușise să depășească gradul de conferențiar, în zadar fusese comunist cu stagiu de ilegalitate, studiile lui despre Gaál Gábor, vechiul *Korunk* și relațiile transilvane maghiaro-române displăceau oficialităților.

La întoarcerea din oraș poposeam când la Rudi (Rudolf Schuller), când la Jőcse, fosta soție maghiară a românului Dinu Negulescu, directorul Bibliotecii Universitare.

Rudi, cu două prietene comune, Inci (citește „Inți") și Kati, soseau deseori, după-amiezile, la mama. Primeau câte o cafea, oricând repetabilă, și ceva fursecuri. Taclalele nu încetau până seara târziu.

Rudi nu pomenea de necazurile lui, de toți știute: după scurta-i carieră universitară, rămăsese fără serviciu, continua să fie persecutat ba pentru originea sa dintr-o familie de moșieri maghiaro-sași, ba pentru homosexualitate. Pe lângă maghiară, stăpânea la perfecție germana și franceza, se mândrea cu o bibliotecă personală într-adevăr excepțională, avea mulți prieteni români, îl vizitau supraviețuitorii Cercului Literar de la Sibiu (Negoițescu, Balotă, Doinaș). Îl ajuta o rudă din RFG, care îl tot chema acolo, fără succes. Servea oaspeților doar un ceai, dar excepțional de aromat, preparat după tipic propriu. Cărți nu împrumuta decât după lungi insistențe. Era o prezență intelectuală pitorească a Clujului multicultural, în tovărășia căruia îți puteai recrea atmosfera vechilor lăcașuri și descrieri central-europene.

Inci era o catolică ferventă, redactor la filiala clujeană a Editurii Kriterion. Actrița Kati, de religie reformată, juca roluri secundare la Teatrul Maghiar. Divorțase de Bustya Endre, cel mai important specialist transilvănean în opera lui Ady Endre.

Mai apăreau în strada Garibaldi mulți intelectuali de valoare: soții Földes, până să se fi mutat la București, iar Marica („Marița") să fi emigrat în Israel; sau Bajor Andor – nelipsit când afla că sosisem în urbe.

Separat de mama și apropiații ei mi-am făcut treptat un grup de prieteni români. Erau Ion/„Jean" Pop, Marian Papahagi, Ion/„Doru" Vartic, colaboratorii profesorului Mircea Zaciu. La întâlnirile noastră participa și Aurel Sasu, când nu era plecat din țară.

Jean, Marian și Doru se impuseseră în viața culturală prin *Echinox* (condusă de ei în calitate de director, redactor-șef, redactor-șef adjunct), revistă universitară independentă ca spirit, cu fața întoarsă spre cultura occidentală și orientările autohtone de avangardă, implicit nonconformiste, în ale cărei pagini apăreau și texte în maghiară ori germană. A fost lăsată să funcționeze, cu opreliști și tracasări, până în 1983.

(Vartic nu-i va ierta niciodată lui Kallós că, trimis în control de Centrul universitar de partid, i-a admonestat pentru nu mai știu ce articole publicate.

Miki mă va asigura că n-a făcut decât să aplice ştiuta tactică: dojana aspră a unui fapt de dragul salvării situaţiei de ansamblu. Subalternii săi de la Catedra de filosofie îmi vor confirma folosirea aceluiaşi tertip, prin care i-a ferit de necazuri şi li s-a substituit personal în conformismele pe care ar fi fost puşi să le comită ei, fie în şedinţe, fie în articole. S-a compromis, pentru ca ei să nu se compromită! Ileana Mălăncioiu mi-l va lăuda pe Alexandru Balaci pentru un similar comportament urmat în fruntea *Vieţii Româneşti*. În orice caz, Doru nu-mi va ştirbi afecţiunea faţă de Miki, iar acesta din urmă nu va vorbi niciodată de rău pe vreun fost redactor de la *Echinox*.)

Cei trei erau angajaţii Filologiei, ţinuţi în grade didactice inferioare: Pop, pe urmă şi Vartic – lectori, Papahagi – doar asistent. (În 1990 i se va propune lui Papahagi să candideze la postul de rector al Universităţii. A refuzat. Ar fi fost o situaţie inedită ca prima funcţie administrativă s-o exercite cineva aflat la coada încadrărilor didactice. „Domnul asistent-rector" ar fi fost o întâmpinare de tot hazul.)

Pop se impusese ca reputat istoric al literaturii române şi al teoriilor literare franceze (cu un stagiu de asistent asociat la Sorbona). Vartic preda teme de comparatism, teorie şi dramaturgie (autohtonă şi universală). Papahagi seminariza literatură italiană, filologie romanică, limba portugheză. Ţinea în *Tribuna* o rubrică de comentarii ale cărţilor recent apărute. Avea nevoie de acest câştig modic suplimentar, soţia se angajase târziu şi greu la o şcoală din afara oraşului, făcea naveta zilnic; apartamentul lor, dintr-un bloc înalt de la periferia Mănăşturului, îl împărţeau cu fiul şi fiica.

Marian mă mai ducea cu maşinuţa lui la capătul Mănăşturului (cunoscut în studenţia mea pentru inscripţia provocatoare: „Până aici e comunismul. De aici – Mănăşturul"). În locuinţa lor din Strada Parâng nr. 1, et. VII, ap. 26, Lucica mă ospăta, Marian era, ca întotdeauna, volubil, exuberant, vorbea întruna, îmi povestea despre familia sa de aromâni (după ce se specializase la Roma, i s-a interzis ieşirea din ţară tocmai din cauza unui unchi refugiat în RFG), îmi arăta biblioteca, punea muzică, îşi mai strunea odraslele, pe „Adi" şi „Ina". Uneori m-a însoţit şi Janina. Cei şase urcam pe dealurile din împrejurimi, de unde se vedea tot oraşul.

Marian m-a inclus în comisia sa de doctorat. Analiza poezia italiană din secolul al XIII-lea, predantescă. Lucrarea o conducea Alexandru Balaci. Referent oficial mai era şi Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Cu slabele mele cunoştinţe de italienistică medievală, m-am străduit să pătrund textul, foarte doct, amplu documentat. Susţinerea a avut loc în februarie 1985, la Bucureşti, în sala de consiliu din Pitar Moş. Dintre invitaţi, au participat la susţinere Ana Blandiana şi Romulus Rusan. Zaciu o consemnează pe larg în *Jurnal*, exagerându-mi prestaţia. „Susţinere bună, Marian ţine un *speech* bine făcut, concentrat, referatele sunt, ca de obicei superficiale cu excepţia celui al lui Ianoşi, excelent şi profund, încât credeai că el a fost conducătorul tezei, deşi se scuza de la început că nu este în domeniul său" etc. (15-21 II 1985).

Apoi l-am sărbătorit pe proaspătul „doctor în filologie". Banchetul fusese comandat la Casa Universitarilor, restaurantul de acolo nu funcţiona însă

din cauza presiunii slabe a gazului metan. Am trecut la Lido, unde era de-asemenea frig, dar aveam mâncare; ne-am simțit minunat.

Lucrarea a apărut, într-o formă refăcută, sub titlul *Intelectualitate și poezie* (1986).

Despre Doru. Ne făcuse cunoștință Gelu Ionescu, încă la începutul anilor '70. Locuia aproape de intrarea în parcul orășenesc. Între Strada Văii (devenită a Sindicatelor) și Garibaldi, obișnuiam să parcurgem drumul împreună, de câteva ori dus-întors. Mai tânăr decât mine cu 16 ani, m-a îndrăgit – reciproca fiind la fel de valabilă. Circula între noi fluxul acelui chimism tainic pe care Goethe îl poreclise „afinitate electivă". Spre deosebire de Marian, vorbăreț, Doru prefera să asculte. Se destăinuia rar. Era un introvertit, îl bântuiau nevroze, nu tăiase de tot cordonul ombilical cu părinții. (Al căror rol, după ce au decedat, ni-l vom asuma, pe cât vom fi în stare, la începutul anilor '90, Janina și cu mine.) Tatăl, Petru, armean asimilat, lucra ca inginer-constructor la Universitate. Soția lui Doru, Mariana Vartic, cerceta istoria literară românească la filiala Academiei. De la un moment dat se șușotea despre legătura lui cu Marta Petreu – ulterior făcută publică, apoi legalizată marital.

Liviu Rusu îi conducea lucrarea de doctorat. I-o conducea, dar îi amâna mereu susținerea. Lumea îl cunoștea pe Rusu nu numai ca valoros profesor și autor de estetică, dar și ca inveterat resentimentar. Îi revenise principalul merit în reabilitarea lui Maiorescu, însă tocmai pe cel care i se alăturase în această acțiune salutară, pe Tudor Vianu, îl bârfea, atacându-l chiar în 1982, într-un articol de revistă: nicicum nu-i putea ierta întâietatea în estetică, domeniul lor comun de specialitate. Doru mi-a încredințat o poveste hazlie, deși cam sinistră. Liviu Rusu le mărturisise doctoranzilor săi o grea dilemă a sa. Locuia într-un apartament vechi, cu o îngustă scară în spirală între parter și etaj. Ei bine – zicea venerabilul septuagenar –, dacă îi va muri soția, nu știe cum va reuși să-i coboare trupul pe această scară. Nici prin gând nu-i trecea eventualitatea disparițiilor într-o ordine inversă. Profesorul a murit la 84 de ani, în 1985. Abia după aceea au reușit doctoranzii lui să-și susțină tezele.

(În scrisoarea către mine din 3 decembrie 1988, Doru îi va face „suzeranului", „stăpînului" un portret atât de acid încât nu-l pot cita decât pe sărite. „N-a dialogat niciodată: ne-a umilit numai"; „Caracterul lui superlativ meschin s-a răzbunat pe însuși purtătorul lui"; „Neputința de a dialoga, grandomania monologală, învăluite, pe deasupra, într-o grea atmosferă de *ură* și răutate (o, cum îi ura pe Vianu, pe Călinescu!) au sufocat, aproape complet, ideile, ca și imaginația artistică".)

Doru m-a ales pe mine ca urmaș întru „conducere". Disertația, *Ibsen și teatrul modern*, era de mult terminată, trebuia doar omologată. Susținerea a avut loc într-o aripă a clădirii universitare centrale din Cluj.

Zaciu notează în volumul IV (18 XII 1988): „Ieri, doctoratul lui Doru, foarte reușit. [...] referatele lui Vlad și Ianoși foarte bune; mai slab al lui P. și ceva mai bun al lui F., dar la ambii se vede că nu sunt în domeniu." (Nu știu de ce nu-l menționează pe Dumitru Micu, și el referent oficial. Să fie el P.? căci F. e Fanache.) „După susținere, se pleacă *in corpore* la masă. Toată

lumea comentează textul lui Mircea Dinescu." (Rostit la un colocviu din Berlinul de Vest; după sancţionarea sa, Dinescu şi-a dat acordul să şi fie difuzat de „Europa liberă".) „Seara conducem pe Ianoşi".

Pe mama au mutat-o silnic din Garibaldi 12 în Bulevardul „V.I. Lenin" (în trecut „Kossuth Lajos", pe viitor „1 decembrie 1918"), aproape de capăt, vizavi de Biserica Sf. Petru şi Pavel. Era o casă lungă, numai cu parter, la numărul 64. Acolo m-au întovărăşit Zaciu, Pop, Papahagi, Vartic. Am insistat să intre în mica locuinţă, mama le-a povestit despre Anglia şi întoarcerea acasă, excluderea din partid şi refuzul ei de a se reînscrie, revizitarea Londrei; dar – o citează Zaciu – „*elég volt mászkálni a nagyvilágban*" („mi-a ajuns să hoinăresc în lumea largă") şi adaugă, poate parafrazându-i spusa: „vrea să moară acasă".

Mi-am condus oaspeţii înapoi în centru, pe drum ne-am încrucişat cu Ion Vlad, care s-a arătat ofuscat că, după banchet, n-a fost cooptat şi el în grup:
— V-a ajuns echipa, pricep!

Marian şi Doru erau cei mai apropiaţi din „echipă". Temperamental opuşi, se înţelegeau de minune. Abia în decembrie 1979 fuseseră primiţi membri titulari în Uniunea Scriitorilor, împreună cu Ioana Petrescu, Aurel Sasu, Livius Ciocârlie ş.a. Obştea le recunoştea însă de mult înzestrarea literară.

Marian publica fără încetare articole, eseuri, studii, fişe de dicţionar, traduceri din italiană, franceză, portugheză.

Doru, perfecţionist, se mocăia, dădea greu din mână câte o prefaţă, cu atât mai anevoios un volum. Inventa şotii care zguduiau urbea de râs. Combina „viaţa ca teatru" cu „teatrul ca viaţă". A pus în scenă, cu studenţii săi, un spectacol Caragiale, pământeanul lui cel mai iubit. Reprezentaţia a ieşit atât de bine încât cu siguranţă s-ar fi putut dedica regiei, măcar ca *violon d'Ingres*. Dar, în modestia-i orgolioasă, şi-a impus un autocontrol atât de inhibant, încât îi mai şi stânjenea calea regală, eseistica; iar după 1990 se va lăsa abătut în funcţii administrative: subsecretar de stat la Ministerul Culturii, şef de catedră, director al Teatrului Naţional din Cluj. Oricât de rar va semna însă un text, degustătorii talentului şi ai inventivităţii îl vor recepta cu gratitudine.

Marian va reuşi o carieră explozivă de prea scurtă durată: secretar de stat la Ministerul Învăţământului, membru în Comitetul Director al US, profesor invitat la multe universităţi europene, director la „*Accademia di Romania*" (unde îl va invita pentru un stagiu de documentare şi pe Doru), directorul revistei *Studi italo-romeni*. Alerga între Cluj şi Bucureşti, Roma şi Cluj, mereu cu trenul, căci nu suporta avionul. La începutul anului 1999, inima i-a cedat în urma acestei suprasolicitări nesăbuite.

După plecarea soţiei, Corina, şi a fiului, Radu, în RFG (iulie 1984), Mircea îşi împărţea splendidul apartament încăpător doar cu fiica, Adriana. Acolo mă şi invita cu „echipa"; iar când stătea la fratele său bucureştean, ne vedeam la Cosaşu sau la noi, alăturându-ni-se, nu o dată, Zigu ori Mircea Martin.

Întreprindeam cu Zaciu lungi plimbări, peripatetizând. În trecerea mea prin Cluj, mă mai ruga să-i pun la întoarcere, într-o cutie poştală din Bucureşti, misivele trimise la Bonn: aşa spera să se piardă urma expeditorului.

Temele discuțiilor, din Strada Biserica Ortodoxă, cu Jean, Marian, Doru și Aurel – ca de altfel și cele din Capitală – reveneau la *Dicționar*, conflictele obștii, juriile de premiere (dintr-unul am făcut și eu parte), dar mai ales evenimentele politice.

*Jurnalul* lui Zaciu consemnează telefonul lui Doru: „omul cu masca de noapte" a rămas „în provincie" – adică Gelu Ionescu, în Occident (14 XII 1982).

Notează zvonurile potrivit cărora s-ar fi comis asupra *lui* un atentat la vânătoarea cu Gaddafi; de aceea *ea* n-ar mai fi fost văzută în public; dar Geta (Dimisianu) dezminte, *via* Gogu (Rădulescu), atentatul (9, 10 și 14 II 1983).

Cel mai des se referă la mine în volumul III din *Jurnal*. Uneori e binevoitor, alteori – nu prea. Parcurgând cartea la apariție (1996), m-am mirat cum, după cât se poate de amabilele noastre întrevederi, Mircea le descria în altă cheie, cu întorsături acide, ironice, zeflemitoare. Proceda la fel cu Zigu ori Relu. I-am descoperit o față ascunsă, neștiută. Putea fi duplicitar, cam „iezuit". În cele din urmă își va strica relațiile și cu unii apropiați. Am încercat, totodată, impresia că printre notațiile de ordin politic pe unele le-a mai și „aranjat" retroactiv: îmi venea greu să cred că în plină dictatură riscase formulări atât de radicale, chiar într-un tăinuit jurnal intim.

Reproduc sau rezum o parte din însemnările volumului care mă privesc. Ele ne transcriu numele în mod neglijent: „Jeanina" și „Café", ba „Ianoși" în grafie românească, ba „Janoși" într-una maghiaro-română, „J." ca prescurtare pentru mine, dar câteodată și pentru „Jean" (Pop).

*30 XII 1984*. „Ieri, după-amiază petrecută cu familia Janoși." Date despre părinții noștri. „Doamna Lató" (cu „ó", dar nu „á"), emigrarea la Londra, întoarcerea. Atașamentele ei „transilvane". Noua ei carte, *Călătorii trenului special*. „J. povestește toate astea (și altele) nu fără haz. Integrarea lui în comunitatea lingvistică românească i-a adus neplăceri din partea colegilor unguri, care nu-l agreează. Amintirile amândurora din URSS, unde au studiat, adevărate nuvele gogoliene, concentrate și grotesc-fantastice." Blocarea premiilor scriitoricești anuale „îl intrigă pe J., dar e prudent, chiar dacă în esență îl simt limpede că e *anti*. Nu face niciodată caz de asta, dar nici nu face declarații oportuniste, ca alții, preferă să tacă. Conversația cu el e plăcută, când nu ia o turnură prea pedantă, în direcția filosofică sau istorică."

*18 II 1985*. „Seara, masă la Mircea Martin, unde vin și familia Ianoși și Relu Cosașu. Diverse impresii, vești, comentarii și glume. Unele îl irită vizibil pe J, deși vorba Jeaninei – el nu are dreptul să facă aprecieri despre poporul român (spusese că îl întristează lipsa de gravitate, întoarcerea tuturor situațiilor, fie și dramatice, în glumă). Asta à propos de comentariile lui R.C. care prinsese dintr-un dialog pe stradă două expresii colorate pentru «a muri»: «a dat colțul» și «i-a amuțit pitpalacul». Rostire românească, zic, de meditat pentru Noica. La care J., mare admirator al filosofului, se burzuluiește."

(În februarie 1983, reprodusese, în volumul II, butada lui Noica: nu pleacă în Occident ca să fie silit acolo să citească *Scînteia*, pe când aici poate asculta „Europa liberă"!)

*23 VIII*. „[...] vine în vizită Ianoși cu soția și Mașa, pentru un consult cu doctorul M. Convenisem să se vadă la mine, să se cunoască, să afle și doctorul M. unele date, înaintea analizelor de luni. Se deschide discuția în chestiunea mea, Ianoși fiind de părere că trebuie să reacționez, să cer să discut cu Dulea, să-i spun tot ce cred despre situație etc. Dacă nu-i spuneam că merg la București, el vroia să discute cu Ghișe. Dar, zic, tocmai asta nu vreau: să apar în postura unui solicitant. Dacă ar fi să-l pun la punct pe Dulea, s-o fac măcar public, la o viitoare ședință de Consiliu a Uniunii. J. crede că nu pot aștepta până atunci, că e nevoie să tăiem totul de la rădăcină, până când nu ia proporții. Părerea lui e că ar fi bine să discut în prealabil (sau după) cu Dereul, indiferent de relațiile personale."

(Mașa a pierdut câteva sarcini și a făcut analize la Cluj pentru a preveni alte accidente. Când va rămâne însărcinată, se va mai duce o dată, prin mijlocirea lui Zaciu, să se asigure că nu există vreo incompatibilitate genetică între soți. Îl va naște pe al doilea fiu al ei, Vladimir, în 1986. Discuția relatată se referă la *Dicționarul scriitorilor români*.)

*29 VIII*. La București „Ianoși ne duce rând pe rând cu mașina lui, dar cum e miop și foarte crispat la volan sunt tot timpul speriat să nu facă un accident."

*2 IX*. „Seara, cină la Ianoși, unde se află și tatăl lui, om la optzeci de ani, ușor detașat de viață, dar încă solid, sănătos, cu umor. J. și Jeanina îmi vorbesc entuziasmați de ultima carte a lui Relu Cosașu, partea finală a *Supraviețuirilor*, și cea mai bună."

(*Logica*, volumul V, penultimul din ciclu.)

*27 I 1986*. „După-masa, la Ianoși, unde mă întâlnesc cu Relu, apoi cu Zigu, foarte afabili, dornici să mă sprijine, să facă ceva pentru mine. Zigu e de părere să merg la Bătrân."

(E vorba tot despre *DSR*. „Bătrân" = Gogu Rădulescu.)

*4 III*. „Ieri, cu Janoși la clinică (Neuro) pentru mama lui. Vorbit cu dr. M., medic de salon și cu Proful [...]" „Toți, de altfel, susținând că nu mai e nici o posibilitate de revenire, deși doamna L. vorbește coerent, ba chiar angajează o discuție degajată în englezește cu dr. A., care nu știe ungurește. Dar repede obosită, cade într-un fel de somnolență, un fel de torpoare, «se închide în ea», spune J., care nu are sentimente filiale și problema mamei lui îi creează *lui* o nevroză, neștiind cum s-o rezolve. Altfel, și-a adus de lucru, și stând lângă patul ei, având în jur celelalte cinci bolnave, toate bătrâne incurabile, unele cu aparență de țigănci, sclerozate, dar foarte locvace, J. face fișe, studiază impasibil pentru viitoarea lui carte."

(Mama a fost internată cu zona zoster pe față, periclitându-i un ochi. După o lungă spitalizare, a fost externată cu intelectul redresat și vederea intactă. Cu „o nevroză" sau „impasibil"?!)

*1 V*. După catastrofa de la Cernobîl. „Ianoși – după-masă, până seara, împreună cu Doru și Jean. Discuția se învârte în jurul accidentului nuclear. J. însă – ca unul care a studiat în U.R.S.S. și are un complex legat de această împrejurare – crede că informațiile sunt, de partea vesticilor, manipulate.

Curios, dacă accidentul ar fi fost într-o țară occidentală, el ar fi reacționat cu toată vehemența contra. Așa, e precaut și face pe fatalistul."

(M-am dus la Cluj să urmăresc convalescența mamei. Explozia de la Cernobîl, la reactorul IV, în zorii zilei de sâmbătă, 26 aprilie 1986, a fost tăinuită de sovietici. Gorbaciov a recunoscut-o numai după ce Suedia a anunțat împrăștierea materialului radioactiv deasupra teritoriului ei. De ziua mea, 1 mai, încă nu știam nimic precis. Nici după aflarea adevărului nu voiam să cedez panicii, de aceea ne vom și duce la Neptun, de altfel, împreună cu Zaciu.)

*30 V*. „După-masă, întâlnit cu Janoși și Jeanina, pe Calea Victoriei. Luăm o bere pe o terasă în soarele fierbinte. Berea, proastă. Nu se mai găsește nici un fel de bere străină, la nici un local."

*3 VI*. „Vizită la Ianoși, unde-i văd și pe Mircea Martin și pe Radu Cosașu, acesta din urmă nu prea în formă."

*25 VI*. „Vorbit cu Janina și Ianoși să îmi scoată repartiția pentru mare și ne-am înțeles să plec cu familia lui, din București, în dimineața de 1 iulie, spre Neptun."

*30 VI – 16 VII*. „București, apoi spre mare, călătorie cu familia Ianoși. Ni se alătură Ileana I. și Radu Florian." „Discuții cu Ianoși, zi de zi. Pe plajă, pe faleză, în oraș. Despre situația mea, cum o vede el; cum o văd eu. Îi arăt lipsa oricărei speranțe. Un fel de «resemnare». În mai multe rânduri, analizăm împreună personalitatea lui Noica, în contradictoriu, căci eu nu împărtășesc paradoxala lui stimă/fascinație față de om și filosof, în care văd un nou Cipolla inspirat din Nae Ionescu. Aci, J. se află în punctul coincident al lui Mihail Sebastian față de Filosof (și explicația psihanalitică nu e greu de dibuit, mă mir doar că el n-o conștientizează)."

(E vorba de Ileana Ioanid. L-am luat cu noi și pe nepotul Alexandru, de 7 ani. Casa de odihnă era aproape goală. Pe plajă ni s-a recomandat să ne culcăm pe un cearceaf, nu direct pe nisip. Am făcut liniștit baie în mare. Într-adevăr, am stat de vorbă cu Zaciu mai pe îndelete ca niciodată. Era marcat de emigrarea Corinei și a lui Radu. Mi-a dat o altă scrisoare pe care s-o pun la întoarcere în cutia poștală. Pe Noica îl apărasem în presă, ne aflam în corespondență. Îmi pare și acum neîntemeiată presupunerea că, pe urmele lui Sebastian, aș fi încercat să-mi compensez identitatea de evreu și, totodată, complexul omului de stânga față de filosoful de dreapta.)

*2 X*. „Ianoși a fost cu Zigu la Dere, să-i spună despre intenția lor de a cere audiență la Ghiță Florea, în calitate de exponenți ai secției de critică. Se întâmplă lucruri grave, Dulea a tăiat o bună parte din titlurile cărților de critică pe '87, sub felurite pretexte (în fond, din pricina numelor!). O dată, s-au oprit toate culegerile de articole critice; al doilea, cărțile care vorbesc despre literatura contemporană (scriitorii, operele); al treilea, s-a inclus la capitolul critică din planul fiecărei edituri și cărțile de memorii, jurnal etc., ceea ce reduce simțitor volumul cărții de critică și istorie literară propriu-zisă. Dulea susține că jurnalele și memoriile fac parte tot din... istoria literară. Cum situația aceasta amenință să degenereze tot mai mult, s-a decis o intervenție a secției de critică măcar la nivelul Gh.Fl. Dar, legaliști, J și Zigu au hotărât să nu sară

peste autoritatea «preşedintelui» şi s-au dus să-l informeze. Or, Dereul i-a deconsiliat să facă apel la Ghiţă Florea. Merge el azi după-masă direct la Enache, cu care «are treabă» (legată de jurii), şi va ridica şi această problemă.”

(Confirmare a zbaterii noastre pentru suplimentarea titlurilor de critică şi istorie literară din planurile editoriale anuale. Antipatia lui Zaciu faţă de DRP traversează *Jurnalul*. De reciproca mă voi convinge ulterior. Nu ştiu cum şi când s-a produs ruptura lor, probabil încă la Cluj.)

## 100

Singuri la părinţi, am avut însă multe rude. Îi reamintesc succint pe predecesori – ca să ajung la urmaşii direcţi.

Janina şi-a pierdut bunica, două mătuşi, unchiul, tatăl, mama.

„Mika” (Sofia Capon Caffé) a supravieţuit multe decenii soţului ei. Şi-a văzut crescând copiii, nepoţii, chiar strănepoatele. Numai ea a rămas ataşată credinţei iudaice.

„Didi” (Didina Alşek) şi-a îngropat de asemenea bărbatul, l-a crescut pe fiul acestuia din prima căsătorie, pe viitorul actor Zephi Alşek. Alături de mama Janinei, ea ne-a îngrijit fiica, la orice chemare se muta la noi, au petrecut împreună câteva vacanţe. S-a îmbolnăvit de pancreatită, a agonizat îndelung.

„Tata Ciucă” (Cilibon/Coliban Caffé) îşi iubea fierbinte fratele mai mare. A rămas o prezenţă tonică a familiei, nu s-a plâns niciodată de nedreptăţile îndurate, şi-a alinat bătrâneţea cu proiectarea unor sonde petroliere, exclusiv pentru sine.

Urmând destinul văduvelor din familie, întru confirmarea longevităţii feminine din statistici, „Mămăica” (Florica Algazi Caffé) a trăit peste 90 de ani, comportându-se cu aceeaşi proverbială modestie, nepreocupată decât de ceilalţi; orbise, dar nu deranja pe nimeni şi, deşi nu-i mai putea ajuta în treburile gospodăreşti, rămăsese o bătrânică simpatică, plăcută, aşa cum rar întâlneşti.

„Muţi” sau „Liucă” (doctorul Leon Caffé) a murit după sora lui şi înaintea fratelui, răpus în 1973, la spital fiind, de un atac de cord, în timp ce se aştepta – potrivit răstimpului de viaţă cu exactitate prevăzut de către profesorul suedez Olivecrona – la paralizia membrelor.

„Aurica” sau „Made” (Aurelia Teodorescu Caffé) i-a supravieţuit exact un deceniu. S-a bucurat din plin de nepoată şi de primul strănepot. Nu pretindea decât să i-l aducem pe Alexandru, în cărucior, sub geamul garsonierei sale, câteva minute îi ajungeau pentru toată ziua, în rest mulţumindu-se cu cele câteva convorbiri telefonice zilnice cu fiica ei. A păţit ceea ce li se întâmplă multor vârstnice, de astă dată chiar în locuinţă, în drumul dintre cameră şi bucătărie: ruptură de col femural. N-a stat pe gânduri: decât ţintuită la pat, mai bine operaţia riscantă. După ce doctorul Firică i-a montat cu succes tija de metal, a mai trăit ceva peste doi ani. Am relatat procedeul sinistru de a-i transporta corpul neînsufleţit, în maşina mea, la Spitalul „Elias”.

Potrivit rugăminții lor, Janina și-a incinerat părinții, fără slujbă religioasă. (Aurica ținea câteva obiceiuri creștine, în rest nu era practicantă.)

Din cauza potrivelii dintre 1973 și 1983, adăugând și alte date istorice (Ludovic al XVI-lea – 1793, Kennedy – 1963 etc.), își va păstra mefiența față de anii cu terminația în 3, așteptându-se pe parcursul lui la toate relele posibile. (Într-adevăr, mama mea va muri în 1993.)

Antemergătorii ei au trăit și murit la București.

În schimb, ascendenții mei paterni și materni sunt înmormântați în orașe și țări diverse.

Bunica (Margareta/Margit Haasz Steinberger) e înhumată la Brașov; bunicul (Victor Steinberger), la Budapesta – unde și-a trăit ultimii ani, îngrijit de fiica „Böske" (Várkonyi Erzsébet).

Părinții mamei (Josephine și Ludovic/Lajos Leitner) se odihnesc în același cimitir brașovean cu cealaltă bunică a mea. Pe „Óbaba" (un alint germano-maghiar pentru „mama mare") am continuat s-o vizitez în casa mea natală din Strada Lungă 84, unde, după naționalizare, soților Leitner, foștii proprietari, li se lăsase, în colțul apartamentului mare de la parter, o cameră cu dependințe. Aflându-mă la Cumpătul în vacanță, m-am dus la înmormântarea ei: am fost unicul reprezentant al familiei.

Unchii și mătușile mele au trăit fiecare în altă parte: fratele mamei, Pista/István (Ștefan Leitner), la Petroșani și, după emigrare, într-o mică localitate aproape de Ierusalim; sora ei, Ági/Ágnes (Agneta Vaida), la Cluj și Haifa; frații tatălui, Sándor/Alexandru, la București, Imre/Emeric, la Budapesta; surorile lui, Várkonyi Erzsébet, la Budapesta, apoi în Montréal, Ana Fischer, la Timișoara.

N-am ținut legătura cu ei, celor mai mulți nu le cunoșteam nici adresa. Dar decenii la rând a trebuit să-i declar în autobiografii.

Cu părinții noștri am fost mereu în relații excelente. Ne-am și întrebat cu Janina de ce între noi și tați, dar și mame, înțelegerea s-a menținut intactă, pe când urmașii, în ciuda afecțiunii, nu ne-au urmat opțiunile. Duala raportare o explică, în principal, istoria: două generații am împărtășit persecuțiile rasiale, războiul mondial, speranțele postbelice; următoarele două au ajuns să beneficieze de libertăți individuale, cu mișcările lor centrifuge, cu noi năzuințe și griji.

Pe fiica noastră am conceput-o la Leningrad. De aceea, când s-a născut, după întoarcerea noastră la București, în 22 noiembrie 1955, prenumele oficial de Maria l-am dezmierdat în Mașa. Așa a rămas și pentru copiii sau prietenii ei. Numele și l-a schimbat, împreună cu noi, din Steinberger în Jánosi, iar prin căsătorie, în Ștefănescu: o succesiune în trei timpi, asemănători fazelor din propria-mi biografie.

Nici soția, nici fiica, nici nepoții mei nu au învățat maghiara; ceea ce pe mama a supărat-o – nu atât încât să-și complice viața invitându-i în vacanțe, ca să-i învețe limba.

Mașa a urmat opt clase la Școala generală nr. 4, foarte aproape de locuință, pe fostul Bulevard Ilie Pintilie. (Școala se numește azi „Nicolae Tonitza" și

se află pe Bulevardul Iancu de Hunedoara. Redenumirile postdecembriste ar merita comentate.)

Ultimele patru clase le-a absolvit la Liceul „Nicolae Bălcescu", pe care şi atunci toţi continuau să-l numească „Sf. Sava". Intrai în curtea liceului pe lângă Catedrala „Sf. Iosif", romano-catolică.

Mi-a rămas în amintire o întâmplare. În ultima clasă, Maşa a fost surprinsă, într-o pauză, sărutându-se cu un coleg. A fost ameninţată cu exmatricularea. Directoarea m-a convocat la o discuţie. S-a oprit brusc din polilogia ei moralizatoare: — Ce meserie aveţi? — Profesor. — Unde? — La Facultatea de Filosofie a Universităţii Bucureşti. — N-aţi putea să ne ajutaţi? — Cu ce? — Ni s-a cerut să trimitem o telegramă de felicitare tovarăşului Nicolae Ceauşescu, proaspăt ales Preşedinte al RSR. — Şi? — Şi nu ştim s-o formulăm în aşa fel încât să iasă bine şi inspectoratul şcolar să fie mulţumit. — Daţi-mi o maşină de scris.

Într-un sfert de oră am compus misiva în cuvenitul limbaj de lemn, cu epitete ultrazornăitoare. Conducerea liceului a fost încântată. Sărutul a fost uitat pe loc, Maşa a fost iertată pentru „abaterea de la morala socialistă".

În vara anului 1973 am însoţit-o, împreună cu prietena şi colega ei Lelia Petrişor, la Neptun. Am întâlnit-o acolo pe Gabriela Melinescu. Mă cunoştea din studenţie de la Facultatea de Filologie. Îi admiram poemele, mi-a dăruit cu dedicaţie volumul apărut în urmă cu un an, *Jurământul de sărăcie, castitate şi supunere*. Era singură, se despărţise de Nichita Stănescu, încă nu se căsătorise cu René Coeckelberghs. Mi-a arătat o neaşteptată prietenie. Am ieşit câteva seri la un bărulet din apropiere, fetele dansau, noi stăteam de vorbă. Gabriela nu scăpa de obsesia sinuciderii tatălui ei, îşi tot evoca părinţii, până la funestul deznodământ. În 1975 se va expatria la Stockholm.

Fetele optaseră împreună pentru Institutul de Arhitectură „Ion Mincu". Admiterea era dificilă, patru probe: matematică, geometrie, teorie şi practică arhitecturală (desen). Maşa a fost meditată – fără o pregătire serioasă nu aveai nici o şansă. Ne-au marcat zilele examenelor din vara anului 1974: Janina aştepta înfrigurată rezultatele, zăcând în pat într-o stare de letargie; eu mărşăluiam zeci de kilometri prin oraş, ca să-mi calmez nervii, revenind mereu la panoul de afişe al Institutului. Rezultatul a fost peste aşteptări: note maxime tocmai la probele de matematică, cele mai temute; note mari şi la probele pactice.

Anii de facultate i-a parcurs excelent. După trei ani puteai să opreşti studiul devenind „arhitect constructor" (subarhitect, ca subinginerii); după şase deveneai, în deplinătatea termenului, „arhitect diplomat". Ea a urmat varianta lungă: din 1974, toamna, până în 1980, vara.

Ca să dau o idee asupra seriozităţii învăţământului la Arhitectură, iată câteva lucrări de specialitate din studenţia Maşei: „Amenajarea şi decorarea Taberei Internaţionale, Mamaia"; „Fişe de documentare pentru zona centrală, Tg. Jiu"; „Studiul zonei centrale, Craiova"; „Îmbunătăţiri pentru Hotelul «Ceahlăul», Piatra Neamţ".

Maşa s-a cunoscut în studenţie cu Sorin. S-au căsătorit în anul IV. Când l-a adus acasă ca împreună să ne anunţe hotărârea de a se căsători, am crezut de cuviinţă, în virtutea unei lungi experienţe, să-l avertizez pe Sorin:

— Noi suntem evrei, eu pe de-a-ntregul, Janina, pe jumătate. Mi-a retezat explicația: — Nu mă interesează, cu Mașa vreau să fim împreună.

La Oficiul Stării Civile, Primăria Sectorului 1 din Piața Amzei, din familie am asistat numai eu la ceremonie. N-au făcut nuntă religioasă. Așa au vrut ei. Cu câteva rude apropiate, cuscrii au venit la cina din Louis Blanc. Pe Ani Ștefănescu o știam vag, pe Aurel/„Rică” îl vedeam pentru întâia oară. Ca să ne identificăm reciproc, ne-am ridicat pe rând brațele: — Eu sunt tatăl *ei*. — Eu sunt tatăl *lui*.

Pe 29 aprilie 1979 s-a născut Alexandru. Am stat cu Janina în așteptarea evenimentului pe o bancă din Herăstrău, ritual pe care îl vom repeta încă de două ori. Conform legislației în vigoare și la propria-i naștere, Mașa avea concediu de patru luni. Mamele îl puteau drămui în porțiuni pre- și postnatale. Mașa a urmat cursurile până la instalarea travaliului, rezervând sugarului întreaga perioadă liberă. Nu avea însă nici ea lapte de mamă, bebelușul a fost hrănit cu lapte-praf (tot mai greu procurat pentru frații lui mai mici). Alexandru n-a fost botezat, cum nu fusese nici Mașa, cum nu vor fi nici frații lui. Părinții conveniseră ca decizia s-o adopte ei înșiși, la maturitate, atunci să hotărască dacă se alătură sau nu vreunei comunități religioase. Cu toții vor rămâne nebotezați, întru regretul „Mămăiței” Ani. (O vom întreba de ce nu i-a dus la botez când nepoții se aflau doar în seama ei, punându-ne pe toți în fața faptului împlinit. Ne-a răspuns: — S-ar fi supărat Sorin.)

Curând, tinerii părinți și-au văzut de finalizarea lucrărilor de diplomă: un proiect pentru Facultatea de Agronomie și Horticultură (Sorin) și unul intitulat „Centru de Cercetare și Documentare de istoria artei” (Mașa) – ambele conduse de profesorul Ștefan Scafa-Udriște.

Alexandru a rămas în grija bunicilor. Măricel, îl duceam cu mașina, la final de săptămână, ba la bunicii Ștefănescu, ba la străbunicii Steinberger. Nu sunt convins că i-a priit această navetă și traiul alternativ în trei cămine.

Când va crește, îi voi explica, în glumă, că îi curge în vine sânge cinci optimi arian și trei optimi iudaic; și, deși medical între ele nu e decât eventuala diferență de grupă sangvină, din punctul de vedere al legilor rasiale de la Nürnberg ar fi fost damnat chiar și pentru un singur bunic, darmite pentru trei străbunici. Va ridica din umeri, fără să guste poanta.

Sorin a absolvit Institutul ca al doilea clasat din an; primul trebuia musai să iasă Răzvan, fiul rectorului Cezar Lăzărescu. Mașa a terminat studiile tot printre fruntași. Au rămas legați de un grup de prieteni: o familie va rămâne aici, alta va pleca în Italia, Lelia cu soțul ei vor folosi prilejul unei excursii cu ONT, în Polonia, ca să fugă, prin Suedia, până în Australia. (Când Lelia își va recupera fiul, rămas în grija bunicilor, de durerea despărțirii tatăl ei va suferi un fatal atac de cord.)

Cei situați pe poziții fruntașe, pe lista absolvenților, își alegeau primii repartiția, în ordinea notelor. Aveau la îndemână centrele de județ mai acătării – fiindcă, oricum, trebuiau să urmeze trei ani de stagiu în afara Capitalei.

Ai noștri au discutat câteva variante. Voiau, evident, să plece împreună. Existau două locuri disponibile la centrul atomic din Cernavodă. La un moment

dat le-a surâs Sfîntu Gheorghe, la o jumătate de oră de Braşov; dar o cunoştinţă i-a avertizat că unei Jánosi, chiar dinaintea căsătoriei, i s-ar lua acolo în nume de rău necunoaşterea limbii maghiare. În final au ales Craiova, căreia îi consacraseră şi proiecte.

Au fost repartizaţi la Institutul de Proiectare Judeţean (IPJ) Dolj-Craiova, aflat în centrul oraşului. Au rămas aici în perioada prescrisă, din 1980 până în 1983.

Întâi au locuit la un cămin mizerabil. Li s-a promis o locuinţă de bloc. Au şi obţinut-o curând, şi încă două camere, cu dependinţe, fiindcă declaraseră că îşi vor aduce şi fiul. Iar apartamentul nu era situat în rău-famatul cartier Craioviţa, împânzit de „populaţia înlocuitoare" – cum i se zicea celei tuciurii. Se afla într-o zonă plăcută, aproape de Parcul central orăşenesc, la etajul IV, unde urcai pe scări mizere; dar camerele erau luminoase, doar baia scorojită.

Din două în două săptămâni, în *weekend*, se înfiinţau la Bucureşti, îşi răsfăţau băiatul şi se întorceau cu rucsacurile pline de alimente, pregătite din vreme de mame-soacre. Ne duceam şi noi la ei, fie cu Alexandru, fie eu singur, o dată, pentru o lună de lucrat la următorul volum. Când ne însoţea, pe cel mic îl duceam în parc, se dădea în leagăne, admira animalele şi păsările din Grădina zoologică. Când m-am decis să mă refugiez acolo singur, aveam toată ziua la dispoziţie. Mă mai opream din treabă, balconaşul apartamentului dădea spre o fabrică de textile, vedeam la poartă roiul de muncitoare, venind şi plecând în trei schimburi.

Maşa şi-a continuat proiectele: „Amenajarea exterioară a Monumentului Independenţei"; „Ansamblul de locuinţe de pe calea de ieşire spre Bucureşti"; blocuri de locuit în diverse zone orăşeneşti. Sorin îşi elabora propriile proiecte. Nu se simţeau rău, aveau prieteni, frecventau teatrul; îi cam agasau manierele olteneşti prea vocale, de pe străzi şi din magazine.

La capătul stagiului au reuşit, cu câte un sprijin prietenesc, să se întoarcă în Capitală. Întâi Maşa, la un loc de muncă imposibil ca prescurtare a denumirii: IPCMC (Institutul de Cercetare şi Proiectare pentru Materiale de Construcţii), din zona Gării de Nord; apoi Sorin, la ISPE (Institutul de Studii şi Proiectări Energetice), o masivă clădire înaltă de pe Calea Floreasca. Între 1983 şi 1993, Maşa a elaborat proiecte, detalii de execuţie, amenajări interioare, orice i se cerea. Sorin a reuşit să se mute, în 1984, la „Institutul Proiect Bucureşti", unde va rămâne tot până în 1993.

Trebuiau să obţină însă o locuinţă proprie, din ce în ce mai imperios necesară pentru familia lor în creştere. Stăteam cinci persoane înghesuite în trei camere, dintre care una de trecere.

Aurica, împotriva felului ei de a fi, s-a arătat dispusă să renunţe la independenţă şi a luat iniţiativa să efectueze rocada: ea să se mute la noi, iar în garsoniera ei – fiica, ginerele şi nepotul. Formele dublei mutări erau complicate. Prin mijlocirea colaboratorului şi prietenului meu Vasile Morar, gata să sară oricând oricui în ajutor, o avocată specializată în chichiţe locative ne-a învăţat etapele pe care trebuia să le parcurgem: să ne împărţim legal locuinţa cu copiii, care ne deveneau cochiriaşi; şi apoi să facem schimbul, de astă dată

Aurica ajungând cochiriașul nostru; iar după mutări, să ne reunificăm apartamentul pe motivul cheltuielilor prea mari pentru bugetul ei. Printr-un efort de voință, Aurica a rezistat până să fi fost iscălite toate actele de schimb. În chiar preajma mutării a răpus-o un stop cardiac. Vom repeta mereu că, în dârzenia-i vrânceană, și-a prelungit viața până în clipa când iubita ei nepoată se va afla în siguranță, la casa ei.

Cei trei s-au mutat în Strada Rozelor, noi am rămas în doi. Curând am aflat de iminența încă unei progenituri. Trăiau și așa foarte înghesuiți. S-a ivit ocazia unui schimb cu o văduvă, care își dorea un spațiu mic și le oferea, gratis, spațioasa ei locuință din Strada Varșovia nr. 2. Părțile căzuseră de acord, schimbul fiind îndreptățit și perfect legal. Cum să obțină însă și oameni tineri un apartament la parterul unei vile elegante?

Știam de ajutorul oferit multor intelectuali de către Gogu Rădulescu. I-am cerut o audiență. M-a primit în biroul său din clădirea atașată Palatului Victoriei, cu intrare de pe Bulevardul Ilie Pintilie. Ca vicepreședinte al Consiliului de Stat, răspundea de un domeniu economic. În câteva zile a obținut aprobarea cererii de mutare. În ultima clipă aceasta a fost însă aproape zădărnicită: șeful Spațiului Locativ bucureștean, Arabolu pe nume, a contramandat actul emis, în beneficiul unui colonel de Securitate. M-am dus din nou la Gogu, care l-a sunat pe un secretar de partid al Municipiului; acesta a anulat anularea. Familia Ștefănescu s-a mutat în noua locuință spațioasă. (La drept vorbind, ar fi fost mai bine dacă G.R. ar fi obținut un apartament într-un bloc nou: cumpărarea lui n-ar fi fost ulterior atacată în instanță, după cum vor proceda rudele rudelor proprietarilor inițiali.)

Mașa a întâmpinat dificultăți cu cea de a doua sarcină: un medic ginecolog a sfătuit-o să o întrerupă din cauza presupusei incompatibilități sangvine cu soțul, așa-numitul factor *Rh*, care produce la nou-născuți, mai des tocmai la al doilea, boli hemolitice. Ea voia însă neapărat încă un copil, pierduse câteva sarcini, se întreba dacă nu cumva din acest motiv genetic. A consultat mai mulți specialiști, la Cluj și București. Cel mai renumit a liniștit-o cu formula: — Domnișoară, fă-l fără grijă. Pe 7 septembrie 1986, a născut cu bine, copilul n-avea nici o deficiență.

Eu am fost trimis la administrația Spitalului „Elias", să scot adeverința necesară la Sfatul Popular. O angajată completa rubricile noului născut. Dialogul nostru a decurs așa: — Numele? — Ștefănescu. — Prenumele? — Vladimir. Ridicându-și capul de pe hârtie: — Dar să știți că, dacă-l trec, nu se mai poate modifica. Eu: — Nici nu intenționăm să-l schimbăm. Ea: — Să fiți totuși siguri că n-o să vreți să-l schimbați.

Părinții au ales poate acest prenume slav ca să ne facă nouă o plăcere. Dar, după inflația prenumelor rusești din primele etape „democrat populare", asemenea opțiuni încetaseră de mult. Ignoranții făceau asocierea numai cu Vladimir Ulianov (Lenin), devenit impopular, nu și, de pildă, cu monseniorul Vladimir Ghica sau Vladimir Streinu, cu Vladimir Nabokov, Vladimir Jankélévitch ori Vladimir Vîsoțki și alți mulți oameni de cultură eminenți; după cum nu cunoșteau nici sensul provenit, în rusa neagreată de ei, din slavona veche,

bisericească: „*Vladîka mira*” („Stăpânitorul universului”), adică Dumnezeu. Așa că funcționara spitalului și-a exprimat îngrijorarea față de nesăbuința noastră; care în țările occidentale n-ar fi contrariat pe nimeni; și care nu trezise la tatăl copilului vreo asociere neplăcută, probându-i din nou detașarea de prejudecăți. De altfel, un prenume rar îl va singulariza pe purtătorul numelui de familie răspândit – mult mai bine decât Alexandru sau chiar Toma.

Asta fiindcă, întorcându-se de la o vacanță estivală de la mare, Mașa o va anunța pe mama ei că e din nou însărcinată. Janina: — Și cu ce o să-l hrănim? Eu, bucuros: — Fiecare om vine pe lume cu bucata lui de pâine.

La nașterea copilului, pe 2 martie 1988 (ziua lui Gorbaciov, încă aflat în toiul gloriei), părinții au ezitat între Dinu și Toma. Personal înclinam spre Toma. Așa a și rămas. Culmea, Alexandru se născuse chiar în Duminica Tomei și Janina propusese numele corespunzător, dar a fost refuzată: pe atunci era Alexandru în vogă.

În 1988 și 1989 hrănirea micuților era din ce în ce mai anevoioasă. Janina se milogea la „Elias” să i se elibereze următoarea porţie de lapte-praf pentru Toma. O refuzau, se întorcea, tocmeala reîncepea. Până la urmă s-a adeverit optimismul meu, în ciuda penuriei crescânde de alimente: al treilea nepot va ajunge cel mai înalt și vânjos dintre toți trei.

Am fost încântat să-i am în preajmă pe Alexandru, Vladimir și Toma. I-am alintat în fel și chip: „Alex”, „Andru”, „Andrulică”; „Vladi”, „Vladilic”, „Vladileț”; „Tomiță”, „Tomache”, „Mache”.

Îmi îndemnam fiica să încerce să aducă pe lume și o fetiță. I-au ajuns cei trei fii.

Parterul din Strada Varșovia nr. 2 s-a umplut de lume.

## 101

Colegi scriitori și unii profesori obțineau Premii Herder, Burse Fulbright ori Humboldt, erau invitaţi la prestigioase reuniuni literare, reușeau să stea des și confortabil în SUA sau Europa occidentală. Nu am beneficiat vreodată de o asemenea șansă.

În afara specialiştilor, universitari sau traducători, puțini voiau să ajungă în Est. Făceam parte bucuros dintre ei.

Urmăream literatura rusă prin abonamente anuale la reviste moscovite și standul sovietic al Librăriei Crețulescu. Doream să văd însă la fața locului expoziții, spectacole, noi cărți. Viața culturală sovietică alterna momente expansive cu perioade de blocaj. Totdeauna aveai totuși ce să înregistrezi și volume cu care merita să te încarci la întoarcere.

Dacă în alte țări socialiste ajungeam de obicei cu ONT-ul, la Moscova ne găzduiau de cele mai multe ori Eleonora Lazarevici.

(O dată am trimis-o la ea, singură, pe Mașa. În tren i-am rugat vecinii de compartiment s-o supravegheze. Nu știa rusește, dar s-au înțeles de minune

cu gazda. I-a arătat Moscova, a dus-o la Tallinn. Am încercat să ne revanșăm pentru multele sejururi moscovite, invitând-o pe Eleonora Anatolievna la București, Neptun și Poiana Brașov. Asta a durat până când orice găzduire a unui cetățean străin trebuia să aibă aprobarea miliției, la capătul unei proceduri umilitoare. A fost foarte neplăcut, dar ne-am văzut nevoiți să-i decomandăm telefonic ultima invitație pe care i-am făcut-o. Atunci am revăzut-o doar pentru o jumătate de oră în Gara de Nord, se afla în drum spre Bulgaria, unde o invitaseră foști studenți, scutiți de asemenea restricții.)

Punctul nostru stabil rămânea Moscova, apartamentul Eleonorei. De aici plecam și altundeva. Neapărat la Leningrad, unde ne ducea expresul de noapte, „Krasnaia strela" („Săgeata roșie"). Am ajuns și în țările baltice, eu singur la Riga, însoțit de E.A. la Tallinn. În urbea letonă și în cea estonă am resimțit ceva din atmosfera Brașovului natal. Totul dovedea fosta apropiere de Prusia; edificiile medievale purtau inscripții germane, în grafie gotică. (Prietenul meu, Leonid/„Leonia" Stolovici, profesor de estetică la Tartu, a descoperit în biblioteca Universității un manuscris kantian inedit.)

Tot Eleanora ne-a aranjat, Janinei și mie, o excursie prin „Zolotoe Kol'țo" („Inelul de Aur") – în prezent cunoscut sub denumirea internațională de „Golden Ring", o atracție constantă pentru turiștii străini. Abia pe atunci se deschisese pentru vizitatorii de peste hotare. Multe edificii celebre, mănăstiri și biserici, care înconjurau Moscova ca un inel, se aflau în plină restaurație. Turismul nu era practic organizat.

Din șirul de așezări splendide situate între Moscova, Volga și Kliamza n-am ajuns decât la trei, esențiale însă: Zagorsk, Vladimir și Suzdal. La Zagorsk și Vladimir te ducea trenul local, din Gara Iaroslavl.

Zagorsk se află la 71 de km nord de Moscova. Noua denumire îi fusese atribuită în epoca sovietică, după revoluționarul Vladimir Zagorski. Anterior se numise Serghiev Posad (Târgul lui Serghei), care îl evoca pe Serghi'/Serghei Radonejski, din secolul al XIV-lea, considerat patronul spiritual al Rusiei, sanctificat de Biserica pravoslavnică. Și când l-am vizitat noi, era sediul patriarhului Moscovei și al întregii Rusii – cel mai important loc de pelerinaj. Deborda de pelerini, orbi, ciungi, estropiați care se rugau pentru însănătoșire, și de cerșetori care implorau pomeni. În contrast cu forfoteala atâtor necăjiți (un adevărat peisaj breughelian), în interiorul complexului religios fortificat te minuna totul: impunătorul centru monahal Troițe-Serghieva Lavra (Lavra Trinității lui Serghi), Biserica Sf. Treimi, Catedrala Adormirii Maicii Domnului și multe altele. Ne-au fascinat culorile bisericilor și frescele interioare, șirul pictorilor de icoane debutând cu ale lui Andrei Rubliov.

În Vladimir, centru de regiune, la 190 de km de Moscova, ne aștepta o cameră rezervată la hotel, cred că singurul din oraș. Am admirat o altă Catedrală a Adormirii Maicii Domnului, cupola ei centrală și cele patru împrejmuitoare, toate aurite. Am amuțit în fața celor opt monumente „albe" din Vladimir și Suzdal. Spre Suzdal ne-a hurducăit un autobuz vechi, pe un drum desfundat, încă 26 de km. Am stat de dimineața până seara, hoinărind toată ziua printre minunățiile lui, Catedrala Nașterii Domnului, vechile construcții de lemn și

alte splendori din Evul Mediu timpuriu. În schimb, n-am găsit nici un loc unde să ne tragem sufletul şi să ne hrănim trupul.

La întoarcere, sleiţi de puteri şi înfometaţi, am coborât la bufetul hotelului, sperând să ne odihnim un pic şi să mâncăm. Nu aveau decât salam de vară şi triunghiuri de brânză topită. Mese la care să te aşezi nu erau. Absorbită de muzica transmisă prin difuzor, bufetiera nici nu ne-a luat în seamă. Într-un târziu, indignată că ne interesează mai mult mâncarea decât solista care cânta ceva despre un arlechin, ne-a apostrofat: — N-o recunoaşteţi pe Alla Pugaciova? Cum e posibil?! Vă servesc după ce termină de cântat. Şi, într-adevăr, ne-a servit cu câteva felii de pâine, de salam şi brânză, pe care ni le-a împachetat graţios în hârtie de toaletă, căci alta nu avea. Şi ne-a mai dat şi o fâşie în plus, în chip se şerveţele! Nu ne-a deranjat, dimpotrivă, ne-a amuzat acea îmbinare de frumuseţi artistice văzute, de admiraţie faţă de cântăreţii *en vogue* şi de primitivismul... serviciilor.

Au urmat trei deplasări succesive la începutul anilor ’80. Nu se înghesuia multă lume la schimburile de vizite cu scriitorii sovietici, parafate an de an. Aşa am reuşit să beneficiez eu de câteva drumuri îndepărtate. La ultimul, aranjat la US, dar pe speze proprii, m-a însoţit şi Janina.

Toate s-au desfăşurat după acelaşi ritual. În Kievski’ Vokzal (Gara Kiev) ne întâmpina responsabila cu raporturile ruso-române, din partea Secţiei de relaţii externe a Uniunii Scriitorilor Sovietici, Lilia Dolgoşeva. Ne aranja cazarea ori se bucura aflând că ne-o aranjaserăm singuri. Dacă făceam parte dintr-o delegaţie oficială, ne invita la o masă dată de conducere, în sediul din Vorovski, presupusa (fără temei) „Casă Rostov”. Acolo ne întâmpina, cu o masă copioasă, unul dintre secretarii Uniunii, fie criticul Vitali Ozerov, fie romancierul Aleksandr Ceakovski (stalinist pur şi dur, de neconfundat cu valorosul poet Kornei Ciukovski), eventual câte un conducător de revistă literară, printre invitaţi nimerindu-se şi Kirill Kovaldji. Se rosteau toasturile de rigoare. Lilia ne procura apoi, dacă plecam mai departe, biletele de avion dus-întors.

În 1981 am avut noroc, tocmai de pe urma unei încurcături. Între 100 de ani de la moarte şi 160 de la naştere, a fost organizată, pe timpul verii, o sesiune comemorativă internaţională Dostoievski, ţinută la Leningrad, completată cu o excursie la Staraia Russa. Uniunea Scriitorilor m-a desemnat să particip.

La sosire, Lilia m-a anunţat însă că reuniunea era programată o lună mai târziu, cineva încurcase datele. Văzându-mă descumpănit, m-a calmat: — Mai avem locuri libere în convenţia pe acest an, te duci altundeva, iar eu anunţ Bucureştiul să trimită la reuniune alt invitat. (Mă vor înlocui soţii Elena/„Liola” Loghinovski şi Adalbert/„Berci” Kovács, slavişti de meserie, preocupaţi de Dostoievski.)

Aşa am nimerit unde nici prin vis nu-mi trecuse că aş putea să ajung: în Uzbekistan.

Am zburat la Taşkent în compania unei scriitoare din Ungaria şi a traducătoarei sale. Galgóczi Erzsébet se afla la zenitul carierei sale. Cu doi ani mai tânără decât mine, era recunoscută în ţara sa şi prin numeroase traduceri. Publica reportaje, povestiri, romane, drame, cu deosebire pe teme ţărăneşti.

Aparținea aripii „poporane" a literaturii ungare, opusă celei „urbane". Acasă se afla într-o relația tensionată cu puterea politică. Era o ființă reținută, introvertită; manifesta severitate; ținea distanța și față de traducătoare, și față de mine. Curând aveam să aflu de orientarea ei lesbiană, făcută publică în anii '70 de ea însăși.

Nu știa rusește. Ca tălmaci îi repartizaseră o tânără unguroaică născută la Ungvár, devenit după război Ujgorod, din Ucraina subcarpatică, absolventă de filologie la Moscova, colaborator extern al Uniunii Scriitorilor. O fată durdulie, volubilă, plăcută.

Vorbăria ei ne-a prilejuit o descoperire. În avionul spre Tașkent a acceptat s-o curteze un tânăr uzbek – noi, cel puțin, îl receptam ca atare. A doua zi s-a înfățișat la Hotel „Inturist" care ne găzduia și ne-a invitat să cinăm acasă la el, cu familia. Am acceptat, ne interesa traiul localnicilor. Ne-a dus cu mașina, ne-a vorbit despre bunicul matematician, profesor universitar, tatăl îi decedase; potrivit tradiției, șefia familiei și-o asumase fratele mai mare, chiar și acum acesta îi permisese să ne invite acasă. Ne-a întâmpinat „tribul" format din familiile înrudite. Într-un perimetru închis, existau patru căsuțe care comunicau prin curtea interioară. Ni s-a servit cina, la masă au luat loc frați, surori, neveste, lume îmbrăcată în straie colorate, purtând pe cap, ei – tiubiteice, ele – basmale de mătase. Pe pereți atârnau superbe covoare orientale. Vorbeau între ei pe limba lor, cu noi – rusește. La un moment dat, am comis o gafă: — Voi, uzbecii... Răspuns înțepat: — Noi nu suntem uzbeci. — Dar nu vorbiți uzbeca? — Nu, vorbim tadjica. — Scuzați-mă, nu fac deosebirea. Sunt aici mulți tadjici? — Noi nu suntem tadjici. Total descumpănit: — Atunci? — Suntem descendenți ai evreilor din Buhara.

(Mai târziu aveam să mă documentez: dintre limbile central-asiatice, tadjica e singura de origine iraniană, apropiată persanei, celelalte, inclusiv uzbeca, sunt turcoide. O parte a evreilor din Babilon a migrat spre nord, în Imperiul Persan, alcătuind în Buhara o amplă comunitate medievală. Gazdele noastre nu semănau deloc cu reprezentarea europeană despre semiți. După ce am aflat că sunt evrei, în primul rând prin religia lor iudaică, mi s-au părut a avea o tăietură asiro-caldeeană a chipului, pentru ochiul nostru nu foarte diferită de a altor localnici. Ceea ce mă mira era mixtura nivelului intelectual evoluat cu ordinea strict patriarhală menținută în relațiile de familie.)

Am hoinărit prin Tașkent, oraș modern, reconstruit după cutremurul din 1966, cu bulevarde drepte și clădiri înalte. Am zăbovit, desigur, în marele bazar, atrași de bogăția de legume, fructe, mirodenii. Condimentele cele mai iuți le produceau și le ofereau coreenii, deportați aici, din Extremul Orient, de Stalin. Erau recomandate pentru a transpira pe căldura toropitoare. La 35-40° trebuia să te îmbraci gros – nu chiar în șube și căciuli ca localnicii țărani – și să bei neîncetat ceai verde cald, puțin îndulcit, din cești turtite; niciodată băuturi reci, fiindcă ele stricau echilibrul dintre temperatura corpului și a mediului înconjurător.

Vestigiile trecutului ne așteptau la capătul zborurilor spre sud-vest, în Samarkand și Buhara. Un al treilea zbor ne-a dus în direcție inversă, la Fergana, aproape de granița uzbeco-tadjică.

Ne îmbarcau dimineața în câte o cursă aviatică locală. Acestea erau supraîncărcate cu țărănci și țărani, cărând în desagi produse cumpărate ori destinate vânzării. Samarkand („Fortăreața pietrei", „Orașul stâncii"), capitala de odinioară a imperiului hanului mongol Timur Lenk sau Tamerlan părea somptuoasă, cu medresele și moscheile complexului Registan, moscheea Bibi-Hanum, observatorul lui Ulug Beg. Mai la vest, Buhara, avea un cartier vechi parcă mai adunat, împânzit totuși de moschei și medrese. Am admirat complexul Po-i-Kalan. Mă fascina că aici se născuse Avicenna (Ibn-Sina) și prin localitate trecuse „Drumul mătăsii".

Celebrul drum comercial traversase și Fergana. Am zburat către sud-est alți 420 de km. De astă dată nu pentru vechimi, ci ca să vizităm Depresiunea Fergana. O mașină ne-a dus prin vale, cu opriri dese și câte o ceașcă de ceai. Ne-am ospătat la un han. Am stat o noapte într-un hotel vechi din orășel, seara m-am aventurat pe străzi, nu mai era țipenie de om, doar milițieni.

Cele două tovarășe de drum s-au dus la odihnă în Crimeea. Eu am revenit la Moscova. La aeroportul din Tbilisi m-a condus un fost coleg de an, care mă descoperise la hotel, acordeonistul promoției noastre, Vladimir Platonov. În așteptarea de la bar, a comandat multă votcă, la îmbarcare nu mai era în vigoare interdicția de a consuma alcool: nu de sorginte musulmană, ci meteorologică. După două pahare (vorba aceea: „100 grame e puțin, 200 e mult – «*davai*» de două ori câte 150"), Volodia mi s-a plâns de situația din filiala institutului academic la care lucra: posturile de conducere li se ofereau uzbecilor, chiar dacă erau total neștiutori în materie, rușii ajungeau cel mult adjuncții lor.

De la aeroportul Domodedovo aveam de parcurs peste 40 de km până la locuința Eleonorei. Primisem de la Lilia bonuri cu care să achit taxiurile moscovite. S-a nimerit să mă ia un șofer tânăr de culoare smeadă. A intrat în vorbă: — Nu sunteți evreu? — Dar de ce? — Fiindcă eu sunt și încă unul angajat: în curând voi pleca în Israel, unde ar trebui să ne ducem cu toții. — Eu nu am de gând. Răspunsul l-a nemulțumit, în restul drumului nu mi-a mai adresat nici un cuvânt.

Mi-au tot ieșit în cale „minoritățile naționale" (*națmenșinstva*). Fiecare își exhiba nemulțumirile: la Tallinn – estonii (dar un profesor de filosofie evreu m-a încredințat de grija cu care îl înconjoară aceștia: un minoritar printre majoritarii orașului, socotiți însă tot minoritari, era agreat fiindcă își însușise limba estonă); la Riga – letonii; la Tbilisi – osetinii. Pentru ca în Tașkent, apoi la Baku, tocmai rușii să se simtă marginalizați de uzbeci și azeri. Uniunea multinațională nu statornicise „pacea sub măslini".

O altă ocazie ce mi-a fost oferită.

Anul 1981 se apropia de sfârșit. DRP m-a convocat la sediul din Calea Victoriei. În biroul prezidențial i-am găsit pe Alexandru Balaci și pe Nicolaus Berwanger. Derepe mi-a propus să mă alătur vicepreședintelui și secretarului US la următoarea consfătuire a organizațiilor scriitoricești din țările socialiste: e nimerit să fiu de față ca secretar al Secției, căci discuțiile vor fi consacrate tocmai criticii literare. — Unde o să aibă loc? — La Ulan Bator. Am tras

adânc aer în piept și am încuviințat: — Plec bucuros. — Bine, atunci întocmim formele de călătorie.

Impedimentul era că, pe atunci, în nara din dreapta îmi tot plesnea un vas sanguin, producând hemoragia nazală cunoscută sub denumirea de epistaxis: termen semănând, pentru necunoscătorii medicinii, cu unul filosofic. Când mă trezeam cu nasul șiroind de sânge, fugeam la Policlinica 10 să mi se îndese în nară meșe de tifon îmbibate într-un ulei special, care-mi transforma nasul într-o uriașă protuberanță pe o parte a feței; desfigurat, nu părăseam locuința.

Deși înaintea plecării a reînceput sângerarea, într-o formă mai ușoară, în ruptul capului nu aș fi ratat șansa de a vedea Mongolia. Janina își făcea alte griji: dacă avionul cade, mă vor mânca tigrii din Ussuri. Am asigurat-o că, de vom pica din înalt, consimt să mă și devoreze.

Ianuarie 1982 era pe terminate. După o escală de o zi la Moscova, unde „delegația" i-a făcut o vizită protocolară ambasadorului Traian Dudaș, ne-am îmbarcat spre Extremul Orient. Îmi tot tamponam nasul, din care se prelingea sânge. Decolaserăm seara târziu, în zborul spre răsărit s-a instalat curând o noapte adâncă. Aveam de parcurs șapte ore, dublate de avansul fusului orar. La a doua oprire, în Omsk (în cetatea căruia Dostoievski făcuse patru ani de ocnă, detenție transfigurată în „Casa morților"), ne-au coborât într-o sală de așteptare pustie. Dornic să ne învioreze, Berwanger a propus să constituim „Alianța din Omsk", pe care nu va înceta s-o invoce. Zburând peste tundra siberiană, acolo unde mă pândeau tigrii înfometați, a crăpat de ziuă: peisajul de jos ni s-a dezvăluit în toată feeria lui. La Irkuțk ne-am dezmeticit de tot din mahmureala insomniacă. Am regretat că nu ne-au fost incluse în program nici vizitarea orașului, nici o excursie pe lacul Baikal. Am schimbat avionul și, după încă o oră de zbor, survolând munți înalți, am aterizat la Ulan Bator.

Am nimerit într-un ger de –30°. Uscat și fără vânt, era totuși mai ușor de suportat decât Leningradul la –20°. Și, în curând, mi s-a oprit și sângerarea din nas.

Ne-au îmbarcat într-un ZIL negru somptuos, care ne va sta tot timpul la dispoziție. La hotel ne așteptau trei camere spațioase.

A doua zi începea consfătuirea. Ca și celelalte de acest fel, nu avea nici aceasta vreun rost, în afara reafirmării legăturilor „frățești". Tocmai în acest punct, șeful delegației, Balaci, primise însă instrucțiuni severe: — Nu iscăliți nici un document, nu vă lăsați antrenați în vreo acțiune comună, prezentați situația literaturii române, atât. Cu o indicație specială: — Feriți-vă de solidarizarea cu noua guvernare din Phnom Penh. (În 1978, Vietnamul invadase Cambodgia, îi obligase pe khmerii roșii să se retragă în interiorul țării, dar luptele continuau; iar Ceaușescu dezavuase, *pour cause*, orice înlăturare a unei conduceri „idependente și suverane", inclusiv cea a lui Pol Pot.)

Ni s-a dat ca tălmaci un tânăr școlit la Universitatea din București. Mijlocea între română și mongolă, graiul său aglutinant, din familia limbilor altaice.

Mie mi-a revenit îndatorirea de a prezenta reuniunii critica și istoria literară din România. Dar nu informările de acest gen interesau, ci alinierea la propunerile avansate de către șeful delegației sovietice, vicepreședintele organizatoric

al US, mai mult funcționar decât scriitor – aliniere căreia se cuvenea să ne opunem. Ca urmare, partea oficială a reuniunii s-a consumat în gol.

Cu atât mai atractive au fost însă programele libere.

Luam masa împreună cu celelalte delegații, din Europa Centrală, de Est și din Mongolia. (Absentau reprezentanții altor țări asiatice: China, Vietnam, Laos ori Cambodgia.)

Împreună am vizitat o mănăstire budistă, unde călugării ne-au arătat papirusuri rulate pe suporturi de lemn, cu străvechi texte sacre și ne-au servit un ceai condimentat, având la suprafață un strat gros de grăsime animală, care te apăra de ger: spre deosebire de ceilalți, l-am băut până la capăt, nu voiam să pierd nici un număr dintr-o străveche experiență necunoscută.

(În anotimpul rece nu se consuma *kumîs*, laptele de iapă fermentat, sau cel puțin nouă nu ne-a fost oferit, ne-am mulțumit la și între mese cu știuta votcă rusească.)

Am hoinărit în trei prin orașul recent construit de arhitecți sovietici, după un plan geometric, bulevarde largi, intersectate de străzi, la rândul lor, drepte. În centru mai stătea în picioare monumentul lui Stalin. Făcând haz, ne-am fotografiat la poalele „Tătucului”. Era de-acum rar invocat mareșalul Horloogiin Cioibalsan, întemeietorul Mongoliei socialiste, fost șef de stat și de guvern, până în 1952 – al cărui „cult al personalității” îl denunțase, potrivit ritualului inițiat de Hrușciov, urmașul său, Jurjaaghiin Țedenbal, aflat spre finalul domniei sale, de Prim Secretar al Partidului Revoluționar al Poporului. (În timpul unei vizite oficiale la Moscova, în august 1984, i se va anunța retragerea și înlocuirea cu Jambiin Batmonh.)

Nu am ajuns în cartierul de iurte, unde continua să trăiască majoritatea locuitorilor Capitalei.

Toate delegațiile au fost duse la Ambasada URSS, pentru a semna în cartea de condoleanțe, la moartea ideologului-șef Mihail Suslov, survenită pe 25 ianuarie 1982. (La Ulan Bator fusese exilat, ca ambasador, Viaceslav Molotov, după dezavuarea de la Congresul al XX-lea. La Congresul al XXII-lea a fost exclus din PCUS. Retras din toate funcțiile, va muri la 96 de ani, în noiembrie 1986.)

Halucinantă a fost însă vizita noastră la Ambasada RSR. Intrarea era ferecată. După ce am sunat, ne-a ținut în așteptare un ofițer de Securitate, până ne-a verificat pașapoartele. Ne-a lăsat apoi să pătrundem în clădire. Personalul era format din trei lucrători, plus securistul, secretara, șoferul. Lucrau la parter, locuiau la etaj, ca într-o închisoare. Am trecut pe lângă secretara-dactilografă, aplecată asupra unei mașini de scris: palidă, absentă, ca o somnambulă. Câte doi ani nu li se permitea să se ducă acasă, era prea departe, costa prea mult.

Ne-a primit ambasadorul. După ce Balaci l-a informat despre consfătuire, brusc ne-a întrebat: — Aveți un ziar recent de acasă? — Care? — Oricare. Noi nu primim decât *Scînteia*, cu o întârziere de două săptămâni. Apoi: — Dar vreun medicament puteți să ne dați? — Ce medicament? — Nu importă, n-avem de nici unul. După care ne-a povestit că Ambasada RP Ungară de alături își trimite săptămânal camioneta la Pekin (încă nu i se spunea Beijing), unde se aprovizionează cu de toate; și au lefuri incomparabil mai mari.

Gazdele ne-au dus, pentru două zile, la o casă de odihnă a sindicatelor. Era la distanţă de trei ore de mers cu maşina. Şirurile de ZIL, fiecare cu câte o delegaţie naţională, şi-au croit drumul printr-un peisaj lunar, şoseaua era vag recognoscibilă, cât vedeai cu ochii numai bolovani, la propriu crăpate pe gerul de –40°, urmat de canicule de până la +40°. N-am întâlnit decât caravane de cămile. Simţeam ori credeam că simţim apropierea deşertului Gobi.

În afara vizitării unei iurte încăpătoare, amenajată special pentru oaspeţi, n-am avut ce să facem acolo. Ne-am umplut timpul cu lungi plimbări primprejurul hotelului.

În pustietate, Balaci îşi menţinea alura elegantă dintotdeauna, în costum şi cu cravată. S-a pus pe mărturisiri: cum a făcut alpinism; cum l-au ales membru supleant al CC la Congresul al XI-lea (1974) şi nu l-au mai reales la Congresul al XII-lea (1979); cum a condus „*Accademia di Romania*” la Roma; la ce lucrează ca italienist. Insista: da, e gata să scrie şi să iscălească texte „pe linie”, vrea ca tânăra lui soţie şi cele două fiice să se afle în siguranţă, de dragul liniştii lor e dispus la concesii – numai să nu facă rău cuiva. Îşi asumase cu bună ştiinţă această strategie, gesturi conformiste, cu sprijin acordat colegilor din catedră şi dintre scriitori. Cum am menţionat, aşa îl vor cunoaşte şi recunoaşte redactorii *Vieţii Româneşti*, de când, începând cu numărul 1/1987, va coordona, ca vicepreşedinte al US, Consiliul de redacţie.

Berwanger îşi masca intimitatea sub bancuri. Mic de statură, îndesat, bondoc, era pus pe şotii, ne descreţea mereu frunţile. Fusese redactor-şef la *Neue Banater Zeitung*, scria poezii în germană şi dialectul şvăbesc, elaborase o monografie despre Adam Müller-Guttenbrun şi sprijinea cenaclul cu acelaşi nume. La rândul lui, acceptase funcţii, spre a promova – zicea – literatura şvăbească şi a-i apăra, pe măsura posibilului, mânuitorii: mereu periclitaţi şi demni să le asigure, cât de cât, spatele.

Primiserăm bani de buzunar în moneda locală, tugric. Spre a ne cheltui tugricii, ne-au dus în ultima zi la magazinul de suveniruri destinat turiştilor străini. Am cumpărat câteva mărunţişuri, printre care masca unui luptător mongol, în fier forjat, împodobindu-ne, până la mutarea din Louis Blanc, peretele din hol.

Întorşi la Moscova, ne-am despărţit. Balaci s-a întors acasă. Cu Berwanger am rămas încă o săptămână. Ni s-a ataşat un moldovean sovietic, unionist în suflet. (De la el am aflat de Andrei Bitov şi de romanul *Casa Puşkin*, difuzat în *samizdat*.) În popasul de la Moscova am cunoscut şi doi Volgadeutsche (nemţi de pe Volga), cam rusificaţi. Unul dintre ei ne-a invitat în locuinţa sa la un chef bilingv, ruso-german.

Cu Berwanger m-am dus şi la Leningrad. Pe culoarul vagonului „Săgeţii Roşii” a intrat cu mine în vorbă un tânăr. S-a recomandat ca ofiţer kaghebist. Lăudăroşenia lui mi-a făcut pielea de găină: cine are minte se înrolează în rândurile lor, căci în mâinile lor e toată puterea (acelaşi lucru îi va spune un securist, dintre universitarii clujeni, lui Marian Papahagi), de pe acum învârt lumea pe degete, în curând vor înlocui deschis, în fruntea bucatelor, partidul. Am stat confortabil la Hotel „Europa”, l-am călăuzit pe Nicolaus prin Leningrad.

Se va revanşa, invitându-ne, vara, la Timişoara, ca să refacem „Alianţa din Omsk". Ne va duce în câteva sate şvăbeşti. Într-unul din ele, seara, într-o casă ţărănească, i-am cunoscut pe membrii fostei *„Aktionsgruppe Banat"*, activă între 1972 şi 1975, oficial numită „Cenaclul Universitar al Casei de Cultură a Studenţilor din Timişoara", nemaiexistând din 1976. Scriau poezii influenţate de Bertolt Brecht, avangardismul vienez şi muzica rock, cu convingeri de stânga antitotalitare: o combinaţie neagreată de „organe", care îi interogaseră, iar pe unii îi arestaseră.

Acum activau în „Cenaclul Adam Müller-Guttenbrunn", în continuare supuşi hărţuielilor.

În acea seară Berwanger mi-a făcut cunoştinţă cu câţiva. Mi-i amintesc pe Herta Müller, Richard Wagner, William Totok. Pe apropiaţii lor Gerhardt Csejka şi Anemone Latzina, soţia lui Szász János, îi ştiam din Bucureşti. Cei de faţă nu cred să mă fi ţinut minte, cu excepţia lui Totok. Pe Latzina şi Szász îi voi vizita des în eleganta lor vilă bucureşteană – până când ea, grav bolnavă, va nimeri sub un tramvai, iar el va muri orb şi neputincios. Ceilalţi vor emigra, inclusiv Berwanger va rămâne, pe neaşteptate, în RFG (1984), fără a reuşi să se regăsească printre şvabii refugiaţi în landurile sudice, decedând cu puţin înaintea schimbării de regim din România.

Am rămas impresionat de poveştile lui Berwanger despre colegii săi tineri, urmăriţi îndeaproape de Securitate. Această atmosferă tensionată m-a şi făcut să mă destăinui studenţilor, în răspunsurile la întrebările pe care mi le-au adresat după conferinţa ţinută în Aula Universităţii din Timişoara. M-am referit la idealurile pe care le împărtăşisem, dar şi la pornirile mele radicale pe care acum mi le reproşam. După întâlnire, stând de vorbă cu Livius Ciocârlie, acesta şi-a arătat nemulţumirea: — Ce nevoie era să amintiţi asemenea lucruri? În faţa tuturor? Cei mai mulţi nu v-au apreciat sinceritatea, iar unii cu siguranţă vă vor încondeia.

În iunie 1983 am mai avut parte de o vacanţă estivală sud-estică, de astă dată iarăşi împreună cu Janina. Am mers pe speze proprii, dar cu sprijinul celor două US. Uniunea autohtonă a binevoit să ne scoată paşapoartele (de obicei le ridicam personal de la Circa de miliţie din Strada Nicolae Iorga şi tot acolo le predam la întoarcere). Cea moscovită ne-a facilitat călătoria mai departe.

Întâi, am solicitat Armenia: îi simpatizam pe armeni, pentru cultura lor străveche şi deplângând masacrul la care fuseseră supuşi în 1915. Erevanul i-a comunicat însă Liliei că nu are cine să ne primească, funcţionarii scriitorimii armene plecaseră în concediu de vară.

Atunci, compensator, ne-a fost propus Azerbaidjanul. Am fost de acord. Dar călătoria a început cu stângul: printr-o mare întârziere la decolare şi la aterizare. În Baku am ajuns, în locul serii, la 3 noaptea. Cel ce ne aştepta plecase, lăsându-ne numele şi adresa hotelului la care să ajungem. Dar cum? Nu mai circula nici un autobuz între aeroport şi oraş. Maşinile de salubritate îşi făceau, în schimb, datoria. Aşa ne-am făcut triumfal intrarea în Baku, într-o imensă maşină de gunoi căreia, pentru ca scenariul să fier complet, îi deschidea drumul pe străzile oraşului o maşină a miliţiei locale. Am ajuns

escortați în fața elegantului Hotel Inturist. Am trezit portarul, ni se rezervase o cameră somptuoasă și pe măsură costisitoare – dimineața am schimbat-o pe una mai modestă.

Și am căutat sediul republican al Uniunii Scriitorilor, ca măcar să facem act de prezență, fără a dori, ca turiști particulari, să ne și sprijine cu ceva. Ne-a așteptat însă o surpriză inversă celei de la sosire: cea mai dezinteresată și generoasă ospitalitate orientală. Ne-a luat sub aripa lui protectoare secretarul organizatoric al instituției și ne-a dat în folosință o mașină a ei. Au început să ne care de colo-colo, ba secretarul, ba șoferul, la rându-i foarte prietenos.

Baku fusese construit tot în manieră geometrică, minus orașul vechi (*Itcheri Checker*), un semicerc în vecinătatea Mării Caspice, lângă Parcul Primorski' („de lângă mare") și Bulevardul Plajei. Orașul vechi ne întâmpina cu muzee, caravanseraiuri, moschei și minarete. În rest, era o urbe modernă. O locuiau majoritar azeri, cu ceva ruși, armeni, georgieni și destul de mulți evrei așkenazi (ca familia colegei mele de facultate, Dina Veller, pe care după absolvență o pierdusem din vedere).

În multe locuri publice ne întâmpinau portretele conducătorilor centrali și locali. La loc de cinste: Iuri Andropov și Haidar/Gaidar Aliev. Nu de mult, la moartea lui Brejnev, conducător al PCUS fusese ales Andropov și, ca fost șef KGB, îl cooptase pe Aliev în Biroul Politic. La rândul lui, acesta ajunsese, din fruntea KGB-ului azer, prim-secretar de partid republican. Andropov va fi răpus de boală la numai 15 luni după înscăunare. Îl va urma Cernenko, apoi Gorbaciov. Și acesta din urmă îl va păstra pe Aliev în Biroul Politic, de unde îl va expulza în 1987. Vechiul sforar se va întoarce „în conservare" la Baku; apoi se va reinstala ca Președinte al Azerbaidjanului; și chiar îl va lăsa ca succesor pe fiul său, Ilham Aliev.

Am vizitat o moschee și o expoziție de covoare orientale. Pe drum șoferul ne-a precizat că rușii n-au adus la ei decât un singur lucru bun: votca. Secretarul ne-a însoțit la malul mării, ne-a ospătat cu *şaşlîk*, frigărui de berbec, a căror grăsime nu avea mirosul specific, fiindcă animalele se hrăniseră cu ierburile sărate de pe malul mării – care și nouă ni se ofereau din abundență lângă carne. Am mâncat și frigărui de sturion. Amfitrionul ni se lăuda însă că ne va oferi un fel de mâncare pe care nicăieri altundeva nu-l mai găsim; și ne-a servit... sărmăluțe în foi de viță!

O zi, de dimineață până seara, am fost purtați pe șoseaua de pe malul Caspicii, șerpuind către miazăzi, până la Astara, ultima localitate dinaintea graniței cu Iranul (unde, am aflat, trăiau două treimi din populația azeră). Peisajul străbătut era arid, stâncos, cu vegetație pipernicită, presărat cu vestigii ale dominațiilor arabe, mongole, turce, iraniene. Limba vorbită făcea parte din familia altaică, ramura turcică, dintre toate cea mai apropiată de turcă. Îndeobște, interlocutorii noștri îi tratau pe turci ca pe niște frați îndrăgiți. Nu practicau Islamul, dar pe creștini nu-i agreau.

Mocnea conflictul cu Armenia. În subordinea Azerbaidjanului se aflau Republica Autonomă Nahicevan și Regiunea Nagorno-Karabah. Pe aceasta din urmă o vor ocupa luptătorii armeni, medierea lui Gorbaciov nedând rezultate.

În orice caz, ne-am dat seama că dacă am fi ajuns la Erevan am fi auzit istorisiri la antipodul celor care ne-au fost servite la Baku.

Relațiile tensionate din Caucaz nu ne-au preocupat însă. Printre esteticienii cu care mă împrietenisem la congrese, unul era armean, altul, azer; și se înțelegeau pe atunci de minune.

Acum azerii ne-au arătat, ca români, o caldă simpatie. La plecare, acel secretar al scriitorilor ne-a dăruit un coș uriaș umplut cu dulciuri și fructe exotice. O vreme vom coresponda.

În ciuda partizanatelor pe care le-am receptat, printre letoni, estoni, uzbeci, mongoli și azeri – am rămas fidel propriului meu internaționalism desuet.

## 102

Când am evocat bunele sentimente pe care ni le arătase N. Steinhardt, am promis să revin la corespondența dintre noi. Am purtat-o între 1980 și 1984.

Am păstrat douăsprezece scrisori, scrise de mână, cu excepția uneia dactilografiate: 3 (1980) + 3 (1981) + 1 (1982) + 3 (1983) + 2 (1984). Mi le trimitea din „Mînăstirea Rohia", căreia, după cum spunea, localnicii îi spun „mănăstire". Răspunsurile mele sunt bătute la mașină. Dintre ele am reținut cópii din cele care mi s-au părut mai importante. (La ele mă voi referi între paranteze.)

„Nicu Steinhardt", după cum se iscălea de obicei, mi s-a adresat prima oară cu „Mult stimate și (îndrăznesc a spune) mult iubite domnule Ianoși", menținând și ulterior formula protocolară „Mult stimate și iubite domnule Ianoși". Începea prin a-mi mulțumi „pentru multiplele dovezi de bunăvoință, amabilitate și mărinimie pe care mi-ați arătat-o" (19 august 1980). Pe acestea nu contenea să le reafirme, exagerând satisfacția sa de pe urma recenziei pe care i-am consacrat-o și solicitându-mi recomandarea de rigoare ca să fie primit, cu uriașă întârziere, în Uniunea Scriitorilor. (eu: „[...] am iscălit-o. E la domnul Paleologu".) La sfârșitul fiecărui an îmi adresa urări de bine: „Al Dvs. devotat și recunoscător", „Cu multă afecțiune", „La mulți ani, cu cele mai alese și (dacă-mi este îngăduit) prietenești simțăminte".

Mult mai interesante sunt dezacordurile de idei. Nu avea de gând să treacă peste ele, ba chiar le accentua. Cu asemenea prilejuri se manifesta ca un coleric: își asezona smerenia râvnită cu ieșiri intempestive.

Dualitatea o sugerează receptarea cărții mele *Hegel și arta*. Între laudele pentru „răbdare creatoare", „atâta migală", „neostenită curiozitate" și o „plăcere constantă" a cititorului – introduce distanțarea de principiu: „Cu Hegel, totuși, vă mărturisesc, nu ajung să mă împac. Nu-mi este prieten!" (31 decembrie 1980).

Ce se află îndărătul acestei neprietenii reiese din epistolele ulterioare.

Citindu-mi articolul „Pornind de la o metaforă" – „mărturisesc că am încercat un foarte urât simțământ de satisfacție". „Ce-ați semănat asta culegeți!" Nichita Stănescu doar „e copilul D-voastră, e un copil al educației pe care i-ați dat-o". „Nu vă place?" „Nu vă putem veni în ajutor." „Iată ce ați obținut."

„Și asta nu-i nimic. Îmi permit să proorocesc: veți vedea și altele și mai și!" „Așa că noi, care nu ne-am lăsat îmbătați cu apă rece, surâdem răutăcios – și păcătuim, desigur, păcătuim prin răutate – și zicem: n-aveți dreptul să vă plângeți." „Nu s-ar fi cuvenit să vă scriu astfel D-voastră care ați fost atât de bun, de amabil și de îngăduitor față de mine. Dar există clipe de înduioșare și de efuziune și există clipe de adevăr și franchețǎ absolută. (Și-apoi sunt sigur că pricepeți că nu D-voastră personal vă scriu, ci...)" (1 martie 1981).

Revine cu scuze, în care strecoară și o doză de ironie. „Și eu cum răspund generozității și prieteniei (îndrăznesc a spune) D-voastră? Printr-o scrisoare impertinentă – pe care înțeleg că (spre norocul meu) nu ați primit-o. De-ați primit-o și citit-o, sunt sigur că ați înțeles că ea nu știrbește întru nimic afecțiunea, recunoștința și respectul ce vă port" (9 noiembrie 1981).

(Am primit-o, dar îndelungă vreme nu m-am referit la ea. Amintita „scrisoare impertinentă" se referea la polemica mea cu Nichita Stănescu, pentru batjocorirea lui Voltaire, refuzul Luminilor, al Revoluției Franceze și al revoluțiilor îndeobște. Pentru Steinhardt, noi, „tații", culegeam roadele iluziilor noastre. Și el nici nu știa cum mi-a răspuns N.S. în *Luceafărul*. Abia trimițându-i *Nearta – artă*, volumul I, aveam să revin, în 20 decembrie 1982, la „destul de tăioasa dvs. scrisoare mai veche, pe care nu aveți pentru ce s-o regretați: ironica ei intransigență m-a încântat".)

A sosit însă și lunga scrisoare pe marginea volumului primit. Începe cu laude: „Volumul dtale. interesant, erudit, condensat [...]". Într-o paranteză mă povățuiește să nu abuzez de forma pronominală „se", ea nu e potrivită limbii române, precum *on* în franceză și *man* în germană. (Îi voi mulțumi pentru utila recomandare.) Trece apoi la divergența de fond. „Nu încape îndoială că marxism-materialismul dtale. e curățat de orice fanatism, dogmatism, îngustime, încăpățânare. E tolerant, e deschis [...]. Da, dragul meu, ești și dta. cu desăvârșire tămăduit (de vei fi fost vreodată încercat de ele), de excesele și intoleranțele unui trecut nu prea îndepărtat. Modul în care vorbești de Biblie și de religie în general și de religia creștină în special te onorează și se trece în contul dtale. creditor." „Marxismul dtale. e ospitalier, nediscriminatoriu, contemporanizat, voitor de a ști și cerceta și afla, neartăgos, neîngâmfat..." (Enumeră câțiva autori invocați.) „Dar e, totuși, încă – și foarte precis – un marxism-materialism. Pieptănat, primenit, dichisit, plimbat în lume, foarte călătorit, rafinat, șlefuit, poliglot, [cuvânt indescifrabil], urban, tot ce poftești. Dar fondul tot același este. Esența nu s-a schimbat. Chapeau, desigur; fidelitatea dtale. îți face cinste, e vrednică de respect ca orice statornicie. Îmi permite însă și mie a vorbi foarte pe șleau: și-a pus lupul bonețica bunicăi, ochelari-s pe nas, stă în pat și croșetează, spectacolul e blând și înduioșător, dar vârful cozii lupului tot iese nițel de sub plapumă. Și-atunci și bonețica și ochelarii și andrelele își dau – ca să zic așa – arama pe față. Decor, regie: frumos decor, îmbietoare și abilă regie, dar lupul tot lup e iar năravu-i..." Recunoaște „incontestabila însemnătate a multora din cele scrise de Marx" (exemple). Dar la temelia doctrinei „stau foarte, prea omeneștile sentimente de ură, invidie, bănuială, fanatism, absolutism: și ce dau acestea am văzut

şi prea văzut". Îmi recomandă „opera lui Soljeniţîn": „Acolo-i saltul, acolo-i Rodosul". Să-l iert pentru că-mi scrie „cu aprigă smerenie". Îşi reia filipica. „Nu, dragul meu, nici împodobită cu lampioane, serpentine şi ghirlande peştera nu devine mai puţin lugubră" – nici cu citatele mele din Heisenberg, Bachelard, „ori Marcuse (altă pramatie) ori Lukács (altă canalie – vorbă lungă)", nimic nu-l ameţeşte „pe cine a luat *contact nemijlocit* cu das Kapital an sich". Să-i las pe Hegel, Engels, Marcuse, să-i citesc pe Soljeniţîn, Orwell, E.S. Ghinzburg, Bukovski, Alex. Zinoviev – „hrană (dură) pentru oameni maturi", nu din „lăptării şi gogoşerii". Cu aşa ceva îmi stă oricând la dispoziţie. „Cu multe sincere salutări şi alese, recunoscătoare simţăminte, al dtle. trainic devotat Nicu Steinhardt" (3 ianuarie 1983).

(Celor 8 pagini „atât de incisive" i-am răspuns pe 4 pagini dactilo, în 14 ianuarie 1983, „pe calea francheţii depline pe care o dovediţi şi mi-o cereţi". „Diatriba" i-ar publica-o şi „aceşti autori odioşi" – o „pramatie" ca Marcuse, o „canalie" ca Lukács –, şi eu aş face-o fără reticenţe, cu încântare. Paradoxală îmi pare însă violenţa celor blânzi, pe care am întâlnit-o nu o dată, faţă de cei suspectaţi, „pe drept sau nu", de violenţă. „Tăişul scrisorii dvs., chiar dacă învăluit în tonalităţi aparent concesive, descinde mai degrabă din neiertarea profeţilor Vechiului Testament decât din toleranţa învăţăturii lui Christos". „Da, l-am citit pe Soljeniţîn", îi enumăr povestiri şi romane, ce şi cât din ele m-a impresionat, cel mai mult *Pavilionul canceroşilor*, cel mai puţin *August 1914*. La rândul meu i-aş recomanda *Stejarul şi viţelul*, „înţelegerea lui Soljeniţîn (atât de dogmatic în atâtea) faţă de Tvardovski, cel care l-a descoperit, l-a lansat, a rămas până la moarte alături de el, păstrându-se în acelaşi timp un bun, vă asigur, poet sovietic cu convingeri comuniste". „Ura atribuită lui Marx este chiar ura resimţită de ei [de unii condeieri grăbiţi] faţă de Marx. Şi pentru a-l nimici cât mai lesnicios, îl fac răspunzător pentru câte nici nu i-ar fi putut trece prin minte. Cunoaştem procedeul: de Stalin e răspunzător Lenin, de acesta Marx, de el Diderot şi aşa mai departe – să nu rămână nimic din presupusele temeiuri ale presupuselor filiaţii, jos cu Heraclit dialecticianul şi cu Democrit materialistul." Iar pentru „marii inchizitori" ar putea fi făcuţi răspunzători „bieţii Campanella (întemniţat atâta amar de timp) şi Morus". „Nu, domnule Steinhardt, das Kapital an sich nu e acel contact nemijlocit al dvs. pe care nu-l pot decât bănui în detaliile lui.")

„Dragul meu, iubite frate întru omenească incertitudine, / Da, am fost violent, apucat, mânios peste măsură, ba şi impertinent. / Îmi cer iertare." A apreciat atitudinea lui Soljeniţîn faţă de Tvardovski. „Nu-l asemui pe acest *mare*, *drept* şi *sfânt* om [A.I.S.] cu netrebicul dtale. interlocutor." Şi refuză din nou „elucubraţiile pseudo-ştiinţifice ale celor două bătrâne canalii fanatice, însetate de sânge şi bărboase" – cu un subsol: „Uite că iar am luat-o pe linia imprecaţiilor vetero-testamentare! Ia-le cum grano salis". Ne invită, cu Janina, la Rohia (20 ianuarie 1983).

(Îi răspund pe 26 ianuarie 1983. Îl rog să nu polarizeze oamenii în „mare, drept şi sfânt" şi în „canalii fanatice". Îi mulţumesc pentru invitaţie, soţia mea şi cu mine am dori să revedem splendidele locuri maramureşene.)

În următoarea scrisoare îmi oferă pipa păcii. „*We agree to disagree*." E firesc să fim diferiți. Dorește să păstreze viu în cuget și inimă doar „atât de binevoitorul, amabilul, surprinzătorul, caldul dtale. text din Viața Rom., dedicat mie". Să alungăm din corespondență orice ideologie și politică: „Ducă-se-n acolo!". Se va strădui să elimine din conversații „tonul categoric, osânditor", să fie „mai ponderat", să-și potolească „adjectivele și calificativele", ca să nu dea impresia „de a fi nedrept și fanatic". „Totuși! – o ultimă foarte mică observație (malițiozitate, de vrei): «opțiunea socialistă» a poporului rus – de care pomenești – m-a făcut, zău așa, să râd cu poftă. «Opțiune» se numește o de șapte ori decenală teroare?". După care de îndată: „Blestemată politică! Iar vrea să ne certe între noi, să bage zâzania! Să plece, să piară! / Și să biruie proaspăta dar și trainica, adevărata, aleasa mea prietenie pentru dta." (3 februarie 1983).

(Pe 8 februarie 1983: opțiunea pe care o contestă e „din cauza câte unui bunic, părinte, frate sau fiu pierit în (și pentru) revoluție și în război. Fiecare avem biografia și experiența noastră [...]. Nu e vorba de ideologie – ci de viață". „Stimez opțiunile pe care le împărtășiți [...]" „Îmi sunteți apropiat *cu* toate câte ne despart.")

„Vă spun, din suflet, la rândul meu: Întru mulți, sănătoși și fericiți ani! / Ținând însă cu grijă seama că trăim în veacul 20 și că ne aflăm în pragul lui Nineteen eighty four se cuvine a ne smeri și zice: de ne-ar feri Cine trebuie de necazuri peste puterile noastre!" (1 ianuarie 1984).

Îmi mulțumește pentru volumul primit (probabil, *Sublimul în estetică*). „Revistele noastre îmi oferă o găzduire din ce în ce mai crispată, reticentă, zgârcită: tinde spre zero." Unele i-au închis ușa, altele îl publică foarte rar și „numai pentru mici texte anodine". „Cred că a sosit vremea să pricep că-i nimerit să-mi cat de treabă și să nu mai stărui degeaba la uși ferecate." La Rohia e o iarnă maramureșeană cu ger năprasnic. „Dar avem sobe și lemne." Și „sfintele lumânări".

Am oferit lungi extrase din scrisorile primite, fiindcă nu le-am publicat și nu știu dacă au fost păstrate în Arhiva Steinhardt.

Nu mă îndoiesc de sinceritatea bunelor sentimente cu care N.S. m-a întâmpinat. Deși impulsionate de câteva gesturi de bunăvoință pe care i le arătasem, nu le reduc la acestea. A găsit în mine, se vede, un interlocutor valabil, de care n-avea de ce să se ferească, chiar în tăioase dezacorduri. Nu ținea cont de probabila interceptare a scrisorilor sale de către supraveghetori. Mie nu-mi trecuse prin gând această posibilitate.

Epistolele accentuează tot mai mult, pe parcurs, divergențele opiniilor noastre.

Punctul de pornire e reticența lui față de Hegel, nedetaliată, dar limpede ca motivație: este prea sistemic, prea speculativ și, vai!, revendicat de Marx ca sursă filosofică.

Urmează cascada de ironii prilejuită de confruntarea cu Nichita Stănescu. Așa „ne" trebuie dacă „am" crescut asemenea urmași. Proorocirea „veți vedea altele și mai și" o vor adeveri anii următori, mai vârtos – deceniile următoare.

Cel mai detaliat mă înfruntă cu povestea despre „lupul" și „bunicuța". Refuzul „marxism-materialismului" nu lasă loc nici unei înmuieri. Toate „marxismele

revizuite” sunt o apă și-un pământ. Dai degetul – Marx și urmașii săi îți înhață mâna, corpul, sufletul. Salvarea e numai în „disidenți”; și, mai presus de toți, în Pavel (citat și invocat în câteva rânduri).

În fine, prin Soljenițîn dezavuează întreaga perioadă sovietică a istoriei rusești. Reduce aproape șapte decenii la o neîntreruptă teroare. Revoluția n-a avut adepți, ci numai victime.

Am răspuns rar imprecațiilor. Le puneam în seama detenției dintre 1960 și 1964.

Îl apreciam mult pe Steinhardt, ca și pe Dinu Pillat (cu care nu ajunsesem la mărturisiri, deși cu siguranță ele ar fi fost la fel de tăioase), ca și pe Noica (mai diplomat în scrisori).

Mă încântau zigzagurile din misive, salturile de la afecțiune la duritate, de la penitență la neiertare. „Monahul Nicolae de la Rohia” îmi dezvăluia temperamentul său, jinduind după smerenie și neînfrânându-și mânia.

Voi reîntâlni, la niveluri joase și variații grosolane, șirul acesta de adversități: față de materialism, iluminism, revoluțiile franceze, Marx și urmașii lui occidentali, revoluțiile ruse, Lenin, URSS (indiferent de etapă ori susținători). De o parte, laudele nu vor fi retroactiv nuanțate când Soljenițîn va ceda exceselor „rusiste” sau „Alex. Zinoviev” se va repoziționa pe meterezele staliniste odinioară adverse. De cealaltă parte, nu va slăbi repulsia față de orice om de stânga, radical ori moderat: cu toții de-ai diavolului!

Recitindu-mi scrisorile, îmi dau seama de câtă naivitate crasă am dat dovadă în ultimele dintre ele – ca și, după 1985, de încredere în reformele inițiate de Gorbaciov.

Nu mă întreb cum s-a raportat Steinhardt la *perestroika* și *glasnost’*. N-am nici o îndoială: l-a apostrofat și pe Gorbaciov ca pe „lupul cu bonețica bunicii”.

Implozia sovietică îi va da lui dreptate.

„Totuși” – cuvântul pe care-l repeta des – evenimentele scurse în Rusia, sub Gorbaciov, Elțîn și Putin, vor merita să tot fie regândite, nuanțat și calm.

Nu-mi dau seama de ce n-am mai corespondat. În relația noastră doar nu survenise nici o schimbare.

La Rohia n-aveam să ajungem.

N. Steinhardt va muri în 29 martie 1989, cu trei luni înainte de a împlini 77 de ani – cu nouă luni până la *„Hic Rhodos, hic salta!”*.

## 103

Constantin Noica mi-a stat aproape în ultimul deceniu al vieții sale; și, ca obiect de studiu, cincisprezece ani postdecembriști.

Am întreținut relații amabile, dar strict profesionale. Am consimțit să nu ne întâlnim față-n față, să ne concentrăm exclusiv asupra schimbului de idei. Pe acesta l-am menținut pe teren filosofic. Nu am dat curs intimităților. Ne mărturiseam „opțiunile” din cărți, nu și din viață.

După cum am spus, nu împărtăşesc „suspiciunea psihanalitică" avansată de Mircea Zaciu: nu cred să mă fi conformat modelului Mihail Sebastian în duala lui raportare compensatoare, etnică şi ideologică, faţă de Nae Ionescu. Nu resorturi tainice mi-au animat interesul. Pur şi simplu l-am descoperit pe ultimul din triada pe care o socoteam definitorie în filosofia sistematică autohtonă: Blaga – Mircea Florian – Noica. Şi m-a încântat şansa de a dialoga cu cel aflat încă în viaţă, cu şi despre cărţile lui.

(Am scris de câteva ori despre D.D. Roşca, până la a-l omagia, la 85 de ani, în 1980. L-am întâlnit însă o singură dată în locuinţa sa din Cotroceni; am schimbat amabilităţi, vitalitatea îi scăzuse, nu mai avea disponibilitate pentru o întrevedere profesională detaliată.)

Noica se afla în plină expansiune cărturărească. Pe lângă discipolii săi „păltinişeni", era gata să schimbe opinii cu cei pe care îi considera colegi şi îi accepta ca interlocutori.

Remarcase textele mele de întâmpinare, nu atât „Hegel în România" (*Tribuna României*, 15 februarie 1973), cât amplul comentariu „Între sistem şi eseu" (*România literară*, 21 mai 1979), consacrat volumului pe care îl tipărise în anul precedent, *Spiritul românesc în cumpătul vremii – Şase maladii ale spiritului contemporan*. (La reeditare, subtitlul îi va deveni, corect, titlu.) Mi-a mulţumit în scris pentru recenzie – şi, prin voia lui, aşa am început să corespondăm.

În articol nu am indicat explicit obiectul polemicii mele. L-au identificat însă cei ataşaţi gânditorului: era vorba de critica recentă publicată de profesorul Radu Florian în *Era socialistă*. Divergenţa n-ar fi fost gravă dacă nu ar fi apărut în organul teoretic oficial al PCR. Aşa însă admonestarea modului spiritualist în care Noica înţelegea şi practica filosofia dobândea conotaţii periculoase. Radu Florian nu intenţionase aşa ceva, dar Noica îi receptase scrierea ca pe un posibil semnal de reactivare a adversităţilor faţă de cel ce suferise un îndelungat domiciliu obligatoriu, arestarea, procesul şi peste patru ani de închisoare. De aceea – ştiu chiar de la Florian – i-a şi trimis acestuia, din prudenţă, câteva rânduri de mulţumire pentru ajutorul său colegial.

În realitate, nu era vorba de vreo comandă şi intenţie demascatoare venită „de sus", ci, posibil, de antipatia redactorului-şef Ştefan Voicu, care pare să-l fi îndemnat pe R.F. să-şi tipărească articolul critic anume în *Era socialistă*. (Revistă invocată de noi, des, cu accentul schimbat: din „éra" în „erá".)

Pentru a contracara tăişul denunţării, în prima jumătate din articolul meu m-am ocupat de Marx şi de nevoia ca, în lumina interpretării lui corecte, să dăm curs variatelor modalităţi de filosofie şi filosofare. După acest blindaj „tactic", de fapt nelegat de rest, deşi valabil ca demonstraţie autonomă, am prezentat „maladiile spiritului", rânduite în carenţe şi refuzuri împerecheate: „catholita" – „acatholia" (1 – 6), „todetita" – „atodetia" (2 – 5), „horetita" – „ahoretia" (3 – 4); fără a trece sub tăcere „fişa clinică", desluşit autobiografică, a ahoreticului autor, cel care accepta corelaţia G-I (general-individual), dar refuza D (determinaţiile).

După recenzarea acestui volum, care a rămas pentru mine cea mai dragă carte a sa, am mai scris: „Noica despre Hegel" (*România literară*, 25 septembrie 1980),

comentând *Povestiri despre om după o carte a lui Hegel*; apoi „Ambiguitățile eseului" (*România literară*, 12 februarie 1981), analizând comparativ studiul lui Alexandru Paleologu *Amicus Plato sau...: „Despărțirea de Noica"* și cartea lui Noica însuși *Despărțirea de Goethe*; prezentând în „Filosofia ca artă? Contribuții românești" (*Transilvania*, 2-3/1984) cazuri de impact dintre filosofie și artă, inclusiv la Noica.

(Termenul folosit de Noica și Paleologu provine din latinescul *dispartire* și sugerează divergența-complementaritatea „părților", adică sinuoasa discordie-veneratie dintre prieteni. Paleologu, ziceam, preferă „Multiplul", Noica – „Unul". „Heraclitan neîncrezător în reducția și sinteza eleată, eseistul urmărește culoarea, scânteierea, deschiderea." „Lui Noica îi displăcuse «goethelatria», pe Paleologu îl enervează piedestalul pe care Noica pare a fi acum înălțat de către unii învățăcei grăbiți [...]".)

Din articolele enumerate am alcătuit o secțiune din studiul „Artă și filosofie", tipărit în volumul colectiv *Esteticul – interferențe valorice* (Tipografia Universității din București, 1985).

Noica n-avea cum să nu fie mulțumit de aceste manifestări repetate ale interesului pe care i-l purtam. Dovadă stă corespondența noastră. Cu excepția acelor timpurii rânduri de gratitudine, am păstrat cele 20 de scrisori scrise de mână, sosite de obicei din Păltiniș, între 1980 și 1987, anual două sau trei (1-3: 1980, 4-6: 1981, 7-8: 1982, 9-10: 1983, 11-13: 1984, 14-15: 1985, 16-18: 1986, 19-20: 1987). Dintre ale mele n-am reținut decât patru dactilograme.

Aveam să le public întâi în revista *Apostrof* (nr. 1-2/1996), apoi în finalul celor două ediții ale monografiei *Constantin Noica – între construcție și expresie* (1998) și *Constantin Noica* (2006). Ca atare nu are rost să le detaliez, nici măcar atât cât am făcut în cazul needitatei corespondențe cu Steinhardt. Cine vrea, le poate consulta. Mă rezum la câteva scurte citări.

Noica mi se adresează, de obicei, cu „Mult stimate Domnule Ianoși", uneori cu „Mult stimate și iubite Domnule Ianoși". Încheie o scrisoare „cu amor rei intellectualis" [18].

Insistă cât îmi e de îndatorat pentru recenzarea scrierilor lui personale, ca și a celor colective care îl privesc sau la care a participat.

Discuția o focalizează cărțile: de o parte, *Șase maladii ale spiritului contemporan*, *Despărțirea de Goethe*, *Povestiri despre om* (după *Fenomenologia spiritului*), *Devenirea întru ființă* (tratatul de ontologie), *Scrisori despre logica lui Hermes*; de cealaltă – *Hegel și arta*, antologia Kant, studiul despre Heidegger, *Nearta – artă* I și II, *Sublimul în estetică* și *Sublimul în artă*, *Literatură și filosofie*.

Scrisorile pornesc de la Hegel. Cu *Hegel și arta* am „făcut culturii noastre – care nu știe încă bine cât datorează, cu Goethe și Hegel, Germaniei *nevinovate* – un dar de zile mari" [2]; „căci miracolul german apare acolo ca în nici o altă prezentare românească" [3]; „miracolul german și miracolul filosofic hegelian" [4]. „Dacă vă trebuie un patron păstrați-l pe acesta", adică pe Hegel, nu pe Kant. „Dar îmi păreți din stirpea celor care nu au nevoie de patron" [4]. Aceeași scrisoare conține observații critice, de detaliu și generale.

E limpede: cel mai mult i-a plăcut prima parte din eseu, istoria culturii și a filosofiei germane.

Încheie tema hegeliană cu o mărturisire. Invocă vorba fiului său, „«Tată, ești un personaj care mă intrigă»" – și o transferă asupra mea: „Sunteți un personaj care mă intrigă" [5].

Va adăuga: „Știți bine cât mă interesează destinul D-voastră cărturăresc" [12] și: „Prețuiesc mult întâlnirea și înfruntarea noastră în idee. De aceea, poate, am și evitat întâlnirea directă cu D-voastră. Spunem mai puțin prin viu grai decât prin scris, dacă e să judec după mine" [17].

Discută pe îndelete *Nearta – artă*, mai în treacăt *Sublimul*. Îmi cere să nu mă las acaparat de profesoralul *„despre"*, ci să-mi desfășor meditația personală *„în"*; deși admite că, „înainte de a fi un estetician, sunteți virtual un excelent istoric al filosofiei" [16].

În aceeași scrisoare se referă de două ori la Marx. În *Nearta – artă* I „(tot ce scoateți din Marx este viu la culme, prezentarea pe care o faceți Bibliei este extraordinară și probabil unică în marxism, iar prin marxism unică și în exegeza istorică)"; „Marile filosofii, în fond doar Platon și Hegel, nu au discipline distincte, o știți prea bine. Personal ezit – iertați-mă – să-l pun pe Marx alături de ei, dar trebuie să recunosc că nu are discipline distincte, îngăduind totuși meditații noi asupra fiecăreia dintre ele" [10]. (N-am pretins niciodată că Marx ar sta alături de corifeii filosofiei: el topește de regulă filosofia în istorie, economie, sociologie.)

Aduce vorba despre „păltinișeni". „Nu-mi puteam explica apariția «Jurnalului». Girul D-voastră dezleagă enigma. În măsura în care «Jurnalul» îmi face atâta cinste, nu pot decât să vă fiu recunoscător" [11]. „Consider «Epistolarul» mai plin de semnificații decât «Jurnalul», în multe privințe" [18]. „Am fost fericit să văd că participați la «Epistolar» (și probabil i-ați făcut posibilă apariția), dar consider și cartea aceasta una parohială, în fond. Cel mult aduce un alt sunet, într-o lume unde oficial se crede că prin «Cîntarea României» și «Daciada» culturale se rezolvă totul." „Dar deocamdată cer *europeanului* din D-voastră să judece totul și să accepte, în aventura mea, îndemnul către tineri să încerce neobișnuitul cu mijloace neobișnuite și ele. În acest sens, cu sau fără voia D-voastră, sunteți un «păltinișan» a cărui tovărășie ne cinstește și ne sporește" [20].

(Răspund pe 18 noiembrie 1986: „La solicitarea Editurii Cartea Românească am alcătuit un referat de susținere pentru *Epistolarul* lui Liiceanu". Iar în 23 iulie 1987: „La drept vorbind, în calitate de «nepăltinișan» am înaintat cel mai adânc pe teritoriul «Păltinișului»...".)

Deși prieteni, Noica era diferit de Steinhardt. Într-adevăr, îl preocupa opera mai mult decât viața; filosofia o situa mai presus de orice alt domeniu cărturăresc. Știa teologie, dar nu era credincios. A citit, în ultima perioadă a detenției, 17 volume din Marx; l-a interesat, deși, bineînțeles, nu l-a îmbrățișat. Îl acaparase tradiția, cea socială și cea filosofică. Suspecta Occidentul de materialism vulgar, în mod paradoxal se aștepta la mai mult spirit din partea Republicii Democrate Germane: „Germania vestică e datoare să reabiliteze

cultura, iar nu să se îngrașe; dacă nu, să se supună Estului, *salvându-l* și salvând unitatea europeană” (14.I.1981). Consecvent în strategia urmărită, de dragul ei accepta concesii tactice. Nu-și ridica tonul, nu dădea curs nerăbdării, cu atât mai puțin animozității. Păstra în relații un ton cordial, cu inflexiuni onctuoase. Remarcile critice le învăluia în formule amiabile. Se dovedea un interlocutor, cu schimbul, sincer și nesincer. Dar mereu interesant – și interesat de toți cei pe care îi descoperise preocupați de ideile lui.

În ciuda diapazonului larg al eseurilor mele, m-a blocat între „marxiști”: ca mai toți confrații care pe atunci încă mai acceptau dialogul cu mine. Îl „intriga” mai ales disponibilitatea de a-l înțelege, venită din partea cuiva cu un alt parcurs, cu alte convingeri. Se lovise de prea multă adversitate. Învățăceii îi împărtășeau opiniile. Eu nu făceam parte dintre ei; dar îi urmăream scrierile, le cunoșteam, le admiram. Nu se aștepta la așa ceva.

După ce îi explicasem motivele pentru care am amânat, în *Literatură și filosofie*, capitolul integral consacrat lui (va figura în volumul *O istorie a filosofiei românești*, 1996), în ultima sa scrisoare, din 30 iulie 1987, a plusat în maniera sa cunoscută: „Vă mulțumesc că m-ați lăsat deoparte” – deoarece mai are de realizat câteva proiecte. Parte din ele le-a înfăptuit, până la moartea sa, survenită în 4 decembrie 1987.

M-am ținut de promisiunea de a-i prezenta opera, potrivit notei testamentare, cu specificarea „Păltiniș 198...”, predată lui Gabriel Liiceanu în 1984 și publicată de acesta postum. Mi-am însușit concluzia ei: „Mi-am trăit viața în idee, *fără rest*, spre deosebire de alții care și-o sfârșesc cu un rest și care astfel merită să fie regretați. Sunt în ceea ce am publicat” (*Viața Românească*, martie 1988).

## 104

Anii ’80 au fost fertili pentru munca mea. În mijlocul deșertului public ce ne împresura, nu-mi rămânea decât să mă refugiez în scris. Cărțile mele au fost de două feluri. La începutul și sfârșitul perioadei am publicat confesiuni; în cursul deceniului – studii.

Voi prezenta separat capetele „exterioare” ale șirului, *Secolul nostru cel de toate zilele* (1980) și *Opțiuni* (1989).

Acum rețin volumele cu caracter istorico-filosofic.

La rândul lor, în „interior” le-au susținut, la o extremă în timp, *Hegel și arta* (1980), la cealaltă – *Literatură și filosofie*, având subtitlul *Interacțiuni în cultura română* (1986).

„Miezul tare” l-au reprezentat două tratate interferate: dilogia *Nearta – artă* (1982, 1985) și trilogia *Sublimul în estetică* (1983), *Sublimul în artă* (*Un drum în cultura lumii*) (1984), *Sublimul în spiritualitatea românească* (1987).

În dilogie am dezvoltat teza „impurității artei” din *Schiță pentru o estetică posibilă*. Cuprinzătoarea (ca și) „artisticitate” am urmărit-o în sferele ontice (natură, om, muncă) și în plan spiritual (religie, știință, filosofie). Filosofiei

i-am consacrat întreg volumul al doilea. A fost întreprinderea mea personală cea mai cutezătoare. Am conturat prin ea o concepţie în sens larg estetică: acea „filosofie a artei" pe care o încheia „arta filosofiei".

Viziunii împărtăşite i-am adăugat, spre a o confirma, sublimul. L-am urmărit în trei istorii: a esteticii, a artei şi a culturii române. Prin caracterul său multifuncţional, estetic *şi* etic, filosofic, religios, sublimul îmi proba ipoteza „artisticităţii mai mult decât doar artistice", prin cele mai diverse înfăptuiri omeneşti real-ideale.

(Abia pe parcursul elaborării ambelor cicluri mi-am dat seama cât mă atrăsese dintotdeauna, în general, „arta neartei", în particular, sublimul. De aici au decurs mai toate opţiunile mele: pentru clasicismul deschis spre romantism, pentru iluminismul valorificat de marxism, pentru Hegel şi Thomas Mann, Tolstoi şi Dostoievski. Implicit mi-am limpezit câtimea mea iudaică, pe care o ignorasem şi continuam să n-o practic: prezentă în măsura în care, potrivit lui Hegel, iudaismul constituie „religia sublimităţii".)

Anume volumele acestui deceniu (7 „obiective" şi 2 „subiective") m-au statornicit ca istoric al ideilor sau al mentalităţilor. Şi m-au atestat în noua identitate culturală pentru care optasem: şi ca pe un istoric al culturii române, nu doar al celei europene.

Două volume au primit distincţii: Premiul US de „publicistică şi reportaj" pentru *Secolul nostru cel de toate zilele* (1980) şi Premiul Asociaţiei Scriitorilor din Bucureşti, de „critică, eseu, istorie literară" pentru *Nearta – artă*, volumul I (1985).

Cărţile mi-au fost recenzate în revistele literare. Reţin dintre recenzenţi pe: Doina Uricariu, Dan Grigorescu (*Hegel şi arta*); Ov.S. Crohmălniceanu, Alin Teodorescu (*Nearta – artă*); Mihai Dinu Gheorghiu, Valeriu Cristea, Mihai Zamfir (*Sublimul*); Marian Papahagi, iarăşi Mihai Zamfir, Mircea Muthu (*Literatură şi filosofie*); Mircea Martin, Ion Bogdan Lefter (despre mai multe cărţi). M-a surprins aprecierea primită din partea lui Antonie Plămădeală, arhiepiscop al Sibiului şi mitropolit al Ardealului, pentru capitolul consacrat Bibliei în *Nearta – artă* I (laudă apărută în *Telegraful Român*, editat de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Sibiului).

Mai tot ce am publicat suplimentar, în antologii, culegeri, reviste, comunica, direct sau indirect, cu amintitele volume.

După antologia Hegel (*Despre artă şi poezie*), am selectat, prefaţat şi adnotat şi pe Kant (*Despre frumos şi bine*, două volume, 1981).

Am scris introduceri la selecţiile textelor româneşti, alcătuite de către Vasile Morar, *Estetică, filosofie, artă* (1981) şi *Despre frumos şi artă. Tradiţiile gîndirii estetice româneşti* (1984).

Am prezentat comunicări la simpozionul Joyce (Universitatea Bucureşti) şi colocviul consacrat romanului românesc (Sibiu). Am participat la volumele colective *Marx contemporanul nostru* (coordonat de Dumitru Micu, Andrei Marga, Achim Mihu); *Rumänisch-deutsche Interferenzen* (editat de Klaus Heitmann la Heidelberg); *Interferenţe culturale româno-germane* (Iaşi); *Calea Interferenţelor* (rezultat al unui colocviu bucureştean consacrat ştiinţelor).

Am publicat articole despre Martin Heidegger, Goethe (*Faust* în traducerea lui Ştefan Aug. Doinaş), Georg Lukács, Gaston Bachelard, Matila Ghyka, tânărul Titu Maiorescu, Athanasie Joja, D.D. Roşca, D.M. Pippidi, Marin Preda („Cel mai iubit dintre filosofi" – îl aveam în vedere pe Spinoza), Andrei Pleşu, Emil Cioran; iar în ungureşte fragmente din *Secolul nostru cel de toate zilele*, privitoare la filologul-poet Szabédi László, redactorul-estetician Földes László şi filosoful-publicist Gaál Gábor.

Am secondat-o pe Janina în toate traducerile ei. După volumele anilor '70, Davîdov, *Arta şi elita*, Tolstoi *Jurnal* I şi II, Plehanov, *Studii de teoria artei*, în anii '80 i-a tălmăcit pe Konstantin Paustovski, *Trandafirul de aur*; Marina Ţvetaeva, *Proză*; Herzen-Belinski-Cernîşevski-Dobroliubov-Pisarev, *Despre cultura estetică, valorile artistice, creaţia literară*; Ales Adamovici – Daniil Granin, *Cartea blocadei*. Cu excepţia celei dintâi şi a celei din urmă, pentru toate celelalte am scris prefeţe. Extrasele din Tolstoi şi antologia celor cinci aşa-numiţi „democraţi-revoluţionari" mi-au aparţinut şi ca selecţie, organizare, adnotare.

Două dintre aceste traduceri au întâmpinat îndelungi dificultăţi până să li se fi acceptat publicarea. Care şi de ce?

Raporturile cu sovieticii se înrăutăţiseră, ceea ce a dus şi la urmări absurde. De la Cabinetul 2 al „Tovarăşei" planurile editoriale se întorceau la CCES, fie cu tăieturi, fie cu diferite semne pe marginea unor nume şi titluri, pe care funcţionarii responsabili cu editurile le interpretau ca tot atâtea refuzuri. Tot mai des suspiciunile îi vizau nu doar pe autorii sovietici, ci şi pe antecesorii lor, clasici ai literaturii ruse, indiferent de orientarea lor. Aşa au nimerit sub tăişul cenzurii (pasămite inexistente) şi criticii „de stânga" din anii '40 şi '60 din secolul al XIX-lea, şi marea poetă emigrată în Franţa ca soţie de „albgardist", cu sfârşit tragic la repatriere.

Antologia din criticii ruşi am alcătuit-o la comanda directorului Editurii Univers, profesorul Romul Munteanu. (Care îndeobşte nu ne era binevoitor. Răspândise în târg vorbe urâte despre *Jurnalul* publicat la editura lui. La un colocviu din Sibiu îmi atacase, din prezidiu, intervenţia; la cină, intens curtat de învăţăcelul Marian Rusu, se tot întorcea spre mine ca să-mi spună măgării. În fine, pilit, va trece neinvitat la masa noastră din braseria Capşa, începând s-o sâcâie pe Janina: că faţa ei arată a jidancă!, exact cât „sânge evreiesc" îi curge în vine? şi ce rude ovreieşti mai are în familie? Bolboroseala antisemită a omului beat va lămuri, în fine, şi hărţuielile la care ne supusese.)

Ne-am înhămat la această treabă anevoioasă, care îmi cerea să parcurg zeci de volume ruseşti masive, să aleg din ele şi să montez fragmentele cele mai semnificative. Munca ne-a luat trei ani. Am predat dactilograma. A fost redactată. Figura în planul editurii pe anul 1983. Dar titlul a fost scos şi din acest plan, şi din propunerile reînnoite pentru 1984 şi 1985. Ultima eliminare am aflat că a efectuat-o prim-vicepreşedintele CCES, Ion Traian Ştefănescu. Până la urmă, ne-a sărit în ajutor Dumitru Ghişe: m-a asigurat că Editura Politică are alt regim, acolo nu vor fi impedimente. Şi n-au fost. Îmbunătăţită şi stilizată, cartea a apărut la începutul anului 1987.

Dintre autorii propuși de Editura Minerva pentru 1984 a fost eliminată și Marina Țvetaeva. Anunțându-l într-o scrisoare (2 aprilie 1984) pe Dumitru Radu Popescu de întâmplările cu cele două traduceri, notam: „Marina Țvetaeva reprezintă o glorie a poeziei universale din acest secol. Biografic ea a fost pentru cu totul alte motive nedreptățită decât predecesorii numiți convențional «democrați revoluționari». Împărtășesc acum, totuși, un destin editorial asemănător".

I-am trimis lui Ștefan Aug. Doinaș, în două exemplare – acasă și la revista *Secolul 20* pe care o conducea –, dactilograma povestirii celei mai celebre din volumul Țvetaievei, *Pușkin al meu* (la reeditare, *Pușkinul meu*). Nici nu l-a publicat, nici măcar n-a răspuns, în scris sau telefonic, rugăminții mele.

Marina Țvetaeva, *Proză*, a apărut, în seria „Bibliotecii pentru toți" (nr. 1245) abia în vara anului 1986. Volumul s-a bucurat de succes (spre deosebire de lipsa de ecou a celuilalt). Printre recenzenți s-au numărat Doina Uricariu, Nicolae Manolescu, Horia Gârbea.

În scrisoarea menționată către DRP îmi exprimasem îngrijorarea că, în absența ultimelor ei traduceri, Janina nu va fi promovată, din membru stagiar, printre titularii Uniunii.

Definitivarea ei ca membru titular a avut loc în 1986.

(În 1983 fusese avansată, din lector, conferențiar universitar. Prevederi fariseice obligau ca la concursurile pentru ocuparea oricărei funcții să se prezinte doi sau mai mulți candidați. Colega ei Elvira Cădaru, din proprie inițiativă, a propus să-i fie concurentă pierzătoare: un gest de caldă prietenie căruia îi vom păstra o neștearsă amintire. Janina a câștigat mimata competiție liberă și a avansat pe poziția 4 din statul de funcții al catedrei. Numirea ei de conferențiar a comunicat-o în scris Universității directorul Direcției personal-învățământ din Minister, Aurelian Bondrea. Retribuția lunară i-a crescut la 4 786 lei, suplimentată din 1985, prin sporul de vechime de 7%, la 5 366 lei.)

Trecerii în revistă a cărților noastre îi adaug fragmente din corespondența pe care am purtat-o cu diverși scriitori în 1987 și 1988.

*Marian Papahagi*. Îi mulțumesc pentru recenzarea în *Tribuna* a volumului *Literatură și filosofie*. Îi scriu: „Cred că am fost «prob și util» și cu acest prilej, măcar pentru a fi enumerat, pentru întâia oară după decenii, toate cursurile ținute de Nae Ionescu". „Mă nemulțumesc mai cu seamă autorii care, supuși evoluției firești, au refuzat să-și amendeze retroactiv exagerările. E cazul lui Eliade, spre deosebire de Cioran și, întru câtva, Noica, dispuși și la mărturisiri autocritice. N-am ce face, sunt convins de nevoia confruntării (când e cazul – inclusiv în situația multora dintre noi) cu erorile comise – dacă au fost comise. Și mă «irită» superbia cu care unii ocolesc acest necesar (terapeutic necesar) examen, sau cu care își «integrează» părerile anterioare în scrierile noi" (3 aprilie 1987).

*Mihai Zamfir*. Consemnez cu gratitudine recenzia lui despre același volum, din *România literară*, apărută sub titlul „Portretul profesorului la maturitate". Ea dovedește o „disponibilitate a dialogului, chiar cu puncte de vedere diferite (sau opuse). Mi-ați dovedit cu prisosință această capacitate de înțelegere a unor experiențe biografice și intelectuale de altă natură decât cea proprie",

încă în articolul din 1981, „Autobiografia şi complexele ei”, publicat în revista *Echinox*. Ceea ce am dorit acum să sugerez „în legătură cu «reflecţia din jurul lui Nae Ionescu»” (un capitol pentru care „mă aşteptam la reacţii critice – posibile din două direcţii opuse”), era „«linia inversă» în comparaţie cu cea descinsă din Maiorescu şi în care lui Nae Ionescu îi revine, fără îndoială, rolul de mentor (la antipod)” (1 mai 1987). Zamfir îmi răspunde: „nu uitaţi că, student fiind în anul al IV-lea, v-am audiat câteva cursuri. Aţi rămas pentru mine, definitiv, «profesorul»”, iar „cărţile pe care le-aţi scris v-au transformat continuu în profesor – adică în model”. Cât priveşte articolul lui, „toate ambiguităţile sau ideile formulate aproximativ provin din tăieturile masive operate în text nu ştiu prea bine de cine (conducerea revistei? forurile tutelare? Mister!). Astfel, o întreagă coloană în care discutam capitolul închinat lui Nae Ionescu (unul din cele mai curajoase şi incitante din cartea Dumneavoastră), precum şi paragraful introductiv (în care salutam distincţia fermă pe care o faceţi între *filosofie* şi *filosofare*), dispărute în forma finală a textului, structurau articolul într-un mod oarecum diferit”. „Vreau să vă mai asigur că toate cărţile Dumneavoastră (spun *toate*, şi mai ales volumele *Nearta – artă*) mi-au produs constant o admiraţie nedezminţită” (7 mai 1987). Scriindu-i din nou, recunosc că cele două volume din *Nearta – artă* „reprezintă, într-adevăr, principala mea încercare de până acum” (14 mai 1987). Peste un an, consemnându-i participarea într-o pagină din suplimentul *Scînteii tineretului*, îi reamintesc recenziile sale anterioare. „Desăvârşita civilitate pe care aţi manifestat-o faţă de mine la fiecare nouă întâlnire a noastră nu era exclus să ascundă, dincolo de acorduri, şi divergenţe – eventualitate, dealtminteri, întru totul de înţeles.” „V-am considerat totdeauna un etalon în breasla noastră.” „Cu atât mai bucuros constat accentele neobişnuit de calde cu care mi-aţi ieşit iarăşi în întâmpinare” (27 aprilie 1988).

*Alexandru Paleologu*. Legat de o vorbă (de reproş), pe care la o reuniune acesta ar fi spus-o lui Virgil Duda, subliniez: „Avem rădăcini – sau ni le inventăm. D-voastră faceţi parte din prima categorie – eu dintr-a doua. Dar nici de o apartenenţă primită şi nici de una dobândită nu te poţi lepăda. [...] E bine (şi frumos) să ne asumăm menirea în locul care s-a întâmplat să fie al nostru. Încerc să-mi probez această convingere prin cartea pe care v-o alătur” – de bună seamă, *Literatură şi filosofie* (9 mai 1987).

*Livius Ciocârlie*. Îmi mulţumeşte tot pentru *Literatură şi filosofie*, carte care pe care a primit-o la timp, „fiindcă de la o vreme am început să alunec, în lecturi, dinspre literatură, critică şi eseu spre filosofie”. „De aceea, repet, această revenire spre texte româneşti de mult părăsite, citite mai cu seamă în prima tinereţe, vine la momentul potrivit. Ca să nu mai insist asupra satisfacţiei intelectuale pe care mi-o dă fineţea comentariilor şi interpretărilor dvs.” (12 mai 1987).

*Anton Dumitriu*. Primind referatul meu de susţinere, dat Editurii Cartea Românească, pentru *Culturi eleate şi culturi heracleitice*, îmi scrie: „Vă mulţumesc în mod deosebit pentru frumoasele cuvinte ce aţi avut pentru activitatea mea şi vă mărturisesc că gestul dvs. de a-mi trimite «Referatul» m-a impresionat” (20 octombrie 1987).

*Ion Vartic*. Îmi detaliază impresiile sale cu privire la *Epistolar* și *Cartea blocadei*. Cea compusă de Adamovici și Granin, precumpănitor din jurnale salvate din blocada Leningradului, „la început nu m-a impresionat (afectiv), întrucât, paradoxal, trăiam impresii estetice, jurnalele părându-mi-se foarte bune *ca literatură*". „Dar, apoi, prin aglomerare de atrocități și patetism, impresia se răstoarnă decisiv", cu două finaluri de confesiuni „absolut senzaționale", „de... mare proză"; și cu situații-limită din care ies la iveală, „sur le vif, dostoievskianismul". „Așa că, n-avem ce face, cam are dreptate Cioran când exaltă popoarele mari..." (14 ianuarie 1988).

*Andrei Corbea*. Îi mulțumesc călduros pentru articolul din *România literară*, consacrat și trilogiei *Sublimul*, și dilogiei *Nearta – artă*. „Dintre colegii noștri literați, Mircea Martin și Mihai Zamfir au scris cel mai bine despre cărțile mele." Dar și el, Corbea, încă de la „Amintiri din istoria contemporană" (1980), iar acum prin „Pași spre o «reîntemeiere estetică»". „Ați surprins cu exactitate cele trei «nuclee» pe care aș dori chiar să le rearticulez într-un mod (pentru mine) definitiv: «nearta-artă», «sublimul» și triada Kant-Hegel-Marx" (7 mai 1988). Îmi răspunde pe larg: cum a eșuat discuția proiectată despre *Epistolar* la revista *Dialog* și cum a fost nevoit să scurteze textul din *România literară*. Îmi dă detalii asupra muncii sale: prefețe la o ediție Schiller, traducerea lui Jauss, un studiu despre Adorno, a treia etapă a stagiului ca bursier Humboldt (24 mai 1988).

Hotărât lucru: și în ultimii ani ai dictaturii ceaușiste solidaritatea scriitorilor a funcționat, ca urmare a așteptărilor comune, mult mai bine decât după libertatea obținută în decembrie 1989.

## 105

Gabriel Liiceanu (născut în 1942 la Râmnicu-Vâlcea) mi-a fost student la Facultatea de Filosofie. Pe vremea lui, Facultatea avea trei secții: Filosofie, Pedagogie și Psihologie. El a frecventat Filosofia, din anul universitar 1960/1961, până în 1964/1965.

Anii mai mari îi urmau: Gheorghe Vlăduțescu, Vasile Tonoiu, Cătălin Zamfir (din 1957); Ioan Stepanescu, Alexandru Surdu ori, la Psihologie, Aurora Perju, viitoarea Aurora Liiceanu (din 1958); Ilie Pârvu (din 1959).

În anul său de studiu (56 de filosofi, 39 de pedagogi, 16 psihologi) i-a avut colegi de secție pe Marin Diaconu, Gheorghiță Geană, Victor Mașek, Marin Țurlea; printre psihologi – pe Vasile Dem. Zamfirescu.

Dintre ultimii mă apropiasem mai mult de Mașek și de el. Victor era volubil, comunicativ, se pregătea să devină estetician. Prietenul său Gabriel, mai închis din fire, vădit mefient față de facultate și majoritatea profesorilor ei, se preocupa, pe cont propriu, de istoria filosofiei. M-am numărat printre puținii dascăli pe care i-a acceptat, alături de logicianul Henri Wald, matematicianul Emeric Toth („Imre"), istoricul literar Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

La absolvenţă, Henri Wald l-a sfătuit să aleagă un post de cercetare, propunându-i să facă parte din secţia pe care el, „Ricu", o conducea la Institutul de Filosofie. Vor fi acolo împreună timp de zece ani, până când hărţuiala la care era supus l-a obligat, în 1975, pe Liiceanu să se mute la Institutul de Istorie a Artei, unde va rămâne până în decembrie 1989.

În paralel, dornic să înveţe greaca veche, Gabriel a mai urmat şi absolvit Facultatea de Limbi Romanice, Secţia limbi clasice. Petru Creţia l-a ajutat şi pe el, ca şi pe mulţi alţii, să aprofundeze elina filosofică. În posesia acesteia va participa la seria traducerilor din Platon cu dialogurile *Hippias Maior*, *Euthydemos* şi *Phaidros*. (Va traduce şi din germană, pe Norbert Groeben, Schelling şi Heidegger.)

Colaborarea dintre noi s-a adâncit din momentul în care l-am primit printre doctoranzii mei de la Filosofie. Orice doctorand serios se descurcă însă pe cont propriu, cu lecturile şi ipotezele proprii. Astfel, rolul de „conducător ştiinţific" pe care mi-l asumasem se limita la discuţii pe marginea temei alese şi, în final, la lectura lucrării terminate, pentru întocmirea referatului de susţinere.

Principala noastră divergenţă de opinii privea tragicul: câtă pondere să-i conferim anume în domeniul filosofiei? Nediminuându-i prezenţa, personal nu-i agream extrapolarea dominatoare asupra mai tuturor marilor filosofi şi filosofii. Disputa o purtam între „istoricitatea" dimensiunii tragice *versus* „pantragismul". Eu eram adeptul poziţiilor măsurate, împărtăşite la noi de Tudor Vianu sau Mircea Florian; pe când el îi urma entuziast pe Nietzsche, Schelling şi Heidegger. N-am reuşit să-i domolesc elanul – după cum nu voi încerca s-o temperez pe Ileana Mălăncioiu, fiindcă în lucrarea ei de doctorat „vina tragică" o probau nu filosofii, ci scriitorii cu adevărat tragedieni: Sofocle, Shakespeare, Dostoievski şi Kafka.

La încheierea stagiului de doctorat a intervenit o piedică neaşteptată, conjuncturală şi nu de principii. Aflasem de intenţia torpilării tezei de către grupul neprietenilor lui G.L. de la Institutul de Filosofie, cu Radu Pantazi ca exponent principal. Am stat de vorbă la noi acasă, de câteva ori, cu autorul. Fără să-i detaliez pericolul, i-am propus două mişcări (tactice, în ochii mei): să mai aşteptăm un timp cu susţinerea şi să restrângem teza la prima dintre cele trei părţi elaborate, de ordin teoretic.

Despre ce era vorba o poate verifica oricine în volumul apărut, ca debut editorial, *Tragicul. O fenomenologie a limitei şi depăşirii*. Acolo, după „Precizări metodologice", urmează: „A. Teoria tragicului ca peratologie"; „B. Nietzsche: tragedia ca structură gnoseologică şi soteriologie estetică (Secţiune ilustrativă I)"; „C. Schiţă pentru o hermeneutică a «nostos»-ului (Secţiune ilustrativă II)".

Propuneam, aşadar, să renunţăm, în varianta doctorală, la cele două „secţiuni ilustrative", care îmi păreau a fi cu deosebire vulnerabile în epocă şi să prezentăm comisiei de examen numai teoria tragicului. De comun acord, aşa am şi procedat. Susţinerea a decurs fără incidente, titlul de doctor în filosofie atribuindu-i-se candidatului în unanimitate.

G.L. îmi va reproşa, totuşi, amânarea la care îl supusesem. O dovedeşte un pasaj necuprins în forma finală a corespondenţei noastre din *Epistolar*: „Amânarea

aceasta mi-a apărut atunci, șubrezit cum eram, a fi un gest de părăsire izvorât dintr-o precauție excesivă; astăzi [1986], când anii s-au mai adunat și în urma mea, înclin să cred că ați hotărât așa din înțelepciune și experiență”.

Mult mai importantă este însă continuarea citatului – inclusă în „Anexa” volumului meu *Opțiuni*, în care, după reproducerea scrisorilor făcute publice în *Epistolar*, mă voi simți obligat să explic omisiunile și complicațiile nedetaliate acolo:

> Apoi a urmat un episod straniu pe care [...] nu l-ați pomenit, pesemne pentru că nu i-ați dat importanță sau pentru că pur și simplu l-ați uitat. Or, tocmai acest episod a jucat pentru mine, în raportarea mea la D-voastră, un rol important. Editura „Univers” căreia îi propusesem spre publicare o variantă lărgită a lucrării de doctorat – cu titlul *Tragicul, o fenomenologie a limitei și depășirii* – urma să vă ceară (erați, desigur, cel mai indicat) un referat de specialitate. M-ați invitat la D-voastră și mi-ați spus că nu veți face referatul: cartea mea nu părea un produs compatibil cu Facultatea pe care o absolvisem. Ea contravenea, m-ați lăsat să înțeleg, vederilor D-voastră, *opțiunii* filozofice în care v-ați angajat [...]. Urma ca, în fața editurii, să invocați un pretext convingător pentru refuzul D-voastră. V-am mulțumit și am plecat.

Ca, peste șase ani, să dea în *Secolul nostru cel de toate zilele* peste o afirmație despre contribuția mea la susținerea publică a lucrărilor Ilenei Mălăncioiu și a lui + „tipărirea lor ulterioară”. În privința din urmă – scria – fraza „prezenta lucrurile în cu totul altă lumină decât se petrecuseră în realitate”. Cum de o identică „opțiune” nu mai juca același rol în două situații: referatul de carte și referatul de doctorat?!

Mi-am pus memoria la lucru și am oferit cuvenitele rectificări într-un inițial fragment de scrisoare, nici el inclus în *Epistolar*, ci, după șase ani, într-un final din *Opțiuni*. Atunci, în ceea ce privea „acel episod straniu”, m-am recunoscut „vinovat nu numai de o inexplicabilă amnezie, dar și de o crasă dezinformare”. Mai puțin însă de lașitatea presupusă. „Nu, realmente am fost convins de nepotrivirea ideilor noastre.” Dilema mea, în fața Editurii Univers, era: „Să trec sub tăcere diferența «opțiunilor» noastre ca să favorizez apariția cărții – sau să o mărturisesc, asumându-mi riscul de a face autorului (în continuare cu mulți inamici) un deserviciu”. „Deci trebuia să fac ori un referat de complezență, ori unul subiectiv cinstit, dar obiectiv incomod.” „Am ales deci prudența. Din punctul *lui* de vedere: rea. Dintr-al meu: *bună*.” Fără să exclud și „micul resentiment (rău!)” față de pretenția de a-mi mima deplinul acord – într-o altă, de fapt, situație, decât în cazul susținerii doctorale. „În fond, puteam să-mi spun, ce mă obliga la «slujirea și ocrotirea lui necondiționată»?! Mulți referenți obișnuiesc să pună condiții: schimbă asta, îmbunătățește asta. N-am vrut să pun nici o condiție, dar nici n-am dorit să fiu șantajat cu necondiționarea.” „Totul a rămas între noi doi, neînțelegerea în «opțiuni» și consecința ei.”

Drept urmare, evenimentele au avut o succesiune inversă celei firești: volumul a apărut în 1975, lucrarea doctorală, din cauza amânării menționate, a avut loc abia în 1976. Cum am spus, dintre părțile din *Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*, numai prima a fost prezentată la susținerea

de la Facultatea de Filosofie. Or, remarcile mele critice – la care de bunăvoie renunţasem – ar fi vizat cu deosebire părţile despre Nietzsche şi despre „*nostos*”. Fapt e că am girat, ca referent, *numai* doctoratul; Editurii Cartea Românească i-am recomandat spre publicare *alte* (multe) cărţi.

De altfel, nici G.L. n-a putut evita, în ambele situaţii, convenienţele epocii. În volum, chiar înaintea „Bibliografiei critice”, a introdus fragmentul „Receptarea tragicului în antropologia marxistă” (pp. 202-209). Locul acestuia s-ar fi cuvenit să fie în partea teoretică (A), nicidecum în cea finală (C) – dovadă că a fost adăugat, fie la cererea editurii, fie din prudenţa autorului.

Pe Marx (prezent şi în *Epistolar*, la mine deschis, la el aluziv), G.L. îl invoca în carte cu două lucrări de tinereţe: „Introducerea” la *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului* (după antologia lui Mihail Lifschitz, din RDG; şi, în „Problema tragediei şi comediei”) –; *Manuscrise economico-filozofice din 1844* (în ediţia românească). Se mai referea la Engels şi la marxizantul Marcuse. În ediţia revăzută şi definitivă (a treia, din 2005), citările vor apărea prescurtat şi vor lipsi paginile despre „antropologia marxistă” – consider că în mod îndreptăţit, chiar dacă se vor găsi recenzenţi care să-i impute eliminarea ca pe un oportunism răsturnat.

În raporturile personale dintre noi au alternat, deci, momentele paşnice cu cele tensionate. Îndeobşte au fost în mai mare măsură amiabile decât propriu-zis amicale. Orgolios şi suspicios, G.L. nu s-a încălzit faţă de mine – până nu va fi citit, în vara anului 1989, amintitele explicaţii finale din *Opţiuni*. De atunci, se va arăta un timp binevoitor – nu însă într-atât încât să-mi şi citească ori să-mi editeze cărţile personale. Adevărul e că *eu* m-am ocupat de scrierile lui, *el* niciodată de ale mele. (Când i-am comentat, într-un studiu din *Viaţa Românească*, traducerea „Scrisorii despre «umanism»” de Heidegger, tot ce a catadicsit să-mi spună a fost că n-a găsit în interpretarea mea vreo inexactitate.) Diferenţa de comportament decurgea însă, în principal, din felurile noastre de a fi şi, în consecinţă, din strategiile diferite pe care le urmaserăm. Dacă pe „bătrânii” Noica şi Steinhardt îi interesaseră şi cărţile mele, „tinerii” Liiceanu şi Pleşu practic le-au ignorat. Or, eu mă deschisesem şi faţă de unii, şi faţă de alţii.

Chiar şi fără a-i fi susţinut debutul editorial, m-am „revanşat” cu referatele favorabile (pe care mi le-a cerut Sorin Mărculescu, pentru Editura Cartea Românească) atât pentru *Jurnalul de la Păltiniş. Un model paideic în cultura umanistă* (1983), cât şi pentru *Epistolar*, „prezentat şi îngrijit de Gabriel Liiceanu” (1987).

Referatul din urmă a prilejuit şi participarea mea la volum. Aflând de susţinerea apariţiei sale, dar şi de un dezacord în măsură să genereze „o posibilă viitoare polemică”, G.L. mi-a telefonat şi mi-a propus să includ punctele mele de vedere chiar în cartea, în momentul respectiv, ca şi încheiată. Şi s-a născut finalul ei efectiv: o lungă primă scrisoare a mea, răspunsul lui, răspunsul meu la acel răspuns, toate cadenţate la sfârşitul anului 1986: octombrie-noiembrie-decembrie. Astfel, cartea a ajuns să reunească scrisori din perioada 24 decembrie 1982 şi decembrie 1986, trimise de la şi la Heidelberg, iar apoi din Bucureşti în Bucureşti; cu „Anexe” din 1980, 1981 şi 1983.

Nu am pentru ce să recapitulez textele. Prin succesive reeditări, ele se află la îndemâna oricui.

Mai util îmi pare să evoc unele comentarii.

Doar consemnez câteva de ordin general, din 1987 și 1988: Marian Papahagi, „Exerciții de sinceritate" (*Tribuna*); Eugen Barbu, „O paranteză: între filosofi..." (patru numere consecutive din *Săptămîna*); Mihai Dinu Gheorghiu, „Filosofiile Bucureștiului" (*Dialog*); Mircea Iorgulescu, „Proba dialogului" (*România literară*); Andrei Corbea, „Pași spre o «reîntemeiere estetică»" (*România literară*).

În schimb, detaliez o reacție verbală, o atitudine privat-epistolară și un comentariu publicat cu puțini ani în urmă: toate centrate pe disputa dintre mine și Gabriel Liiceanu.

*Epistolarul* de-abia apăruse când m-am întâlnit pe stradă cu muzicologul *Iosif Sava*. Trecusem, în drum spre Universitate, de Piața Matache, când mi-a ieșit în cale dinspre străduța Radioteleviziunii. Ne știam vag, Radu Cosașu obișnuia să transmită vești de la unul la altul. M-a oprit. — Da, zice, meriți aprecieri pentru scrisorile din volum. E singura tentativă marxistă de a le ține piept retrograzilor ăștia. Palidă însă, moale, defensivă. Ar fi trebuit să i te opui mult mai categoric reacționarului de Liiceanu. Merita să-l pui la punct. Cu unul ca el n-ai pentru ce să te porți cu mănuși.

(Îi voi reaminti lui Cosașu felul în care mă pusese la punct, de pe poziții stângiste, tocmai cel care, în seratele lui muzicale televizate în anii '90, nu va conteni să-l aduleze pe Gabriel Liiceanu, în tandem supunându-l oprobriului pe Radu Florian, căruia, atunci când acesta va uza de dreptul la replică, Sava îi va provoca o cădere nervoasă, transmisă în direct.)

*Ion Vartic* îmi scria (într-o misivă datată 14 ianuarie 1988): „Ceea ce aș fi vrut să vă spun mai de mult, o spun acum, cam târziu, pe scurt; e ceva ce cititorii-comentatori ai «Epistolarului» n-au observat, e ceva ce, în primul rând, Liiceanu n-a observat, n-a vrut să înțeleagă: că scrisoarea Dvs. către el (prima, în special) reprezintă cea mai frumoasă și mai dramatică epistolă despre dialog din toată corespondența românească; e o scrisoare de tip Jaspers, întrucât vorbește despre necesitatea acelui «liebender Kampf», despre ajungerea la nivelul unei asemenea «lupte», la noblețea și sinceritatea ei (semnificative sunt în acest sens pp. 267, 274, 281); acest lucru n-a fost înțeles din două motive conform celor două categorii de cititori ai «Epistolarului»: 1. cei implicați direct, din motive minor-meschin-polemice; 2. cei care doar l-au comentat, pentru că n-au extrapolat afirmațiile Dvs., n-au încercat să le «privească» în sine, făcând abstracție de persoana Dvs.; or, în sintagme ca «Nu iau suficient act de felul diferit de a fi (gândi, simți, munci) al celuilalt» sau «Dezacordul poate fi un mod al înfrățirii» etc. se află cheia majoră a interpretării (acceptării ori respingerii) «Epistolarului»" [„*liebender Kampf*" = „luptă iubitoare"].

Două decenii după ce s-au stins ecourile receptării schimbului de opinii din *Epistolar*, voi avea parte de cea mai interesantă așezare față-n față a corespondenței mele cu G.L. Anume, în volumul consacrat mie la împlinirea vârstei octogenare, va figura contribuția semnată de *Mihail Radu Solcan*, „Dialogul Ianoși-Liiceanu din *Epistolar*".

(Solcan mi-a fost student între 1972 și 1977. Printre cei 50 de colegi ai săi de la Secția de filosofie s-au numărat Elena Botez, Veronica Dăneț Iliescu, Adrian-Paul Iliescu, Gheorghe Purdea, Ion Sterea, Dan Oprescu. Vor parcurge traiectorii diferite: E.B. – la Institutul de Filosofie, V.D.I. – profesor de liceu; I.S. – tot profesor, la Deva; D.O. – pendulând între țară și lume; Gh.P – în emigrația vieneză. A.-P. Iliescu și M.R. Solcan vor deveni, din anii '90, profesori în Facultatea de Filosofie.)

„[...] *Epistolarul* este o mostră de nesupunere culturală". Între altele, el scoate la iveală „contrastul dintre Ion Ianoși și Gabriel Liiceanu". Acest contrast poate fi pus sub semnul unui fragment din Archilochos, în traducere liberă „vulpea știe multe, în timp ce ariciul are doar o soluție [...]". Isaiah Berlin e cel care a folosit respectivul fragment într-un celebru eseu al său, *Vulpea și ariciul*.

E vorba de „două strategii" culturale. G.L. urmează *radicalismul* ariciului: *o* soluție, urmându-i pe Nietzsche, Heidegger și Noica. De aici „critica Facultății de Filosofie" din anii săi de studenție; refuzul iluminismului și al marxismului, ultimul numit „opțiune pustiitoare". I.I. preconizează strategia vulpii: „Orizontul egalității între oameni", refuzul de a se rupe de iluminism, angajarea pe drumul inaugurat de Marx, un drum nedogmatic însă. În opinia lui, poți învăța câte ceva „din *orice* facultate pe lume", cu atât mai mult ai de învățat „de la *orice* gânditor, fie că este Marx, fie că este Nietzsche, Heidegger sau Sartre". (De aceea I.I. îi și consacră lui Noica „ultima treime a primei scrisori".) Potrivit metaforei lui Isaiah Berlin, I.I. „pledează pentru strategia vulpii, pentru apelul la variate soluții, în care se intersectează abordări ce vin de la Marx sau Lukács, dar și de la Hegel sau Nietzsche, Cioran sau Noica, Heidegger sau mulți alții". I.I. îi reproșează lui G.L. „axarea pe o strategie de arici, în care firul conducător este extras doar din Noica și Heidegger". Iar întrebarea importantă pe care I.I. a lansat-o, „inteligibilă doar în contextul din 1986", sună astfel: „cum ar putea fi posibil un liberalism cultural în care și Școala de la Păltiniș, și alte școli să poată crea și dialoga? Miza aparte a întrebării este dată de cerința explicită a lui Ion Ianoși ca printre școlile respective să se afle și marxismul".

„Liberalismul cultural apărat de un marxist?" Argumentele vulpii în favoarea „liberalismului cultural" sunt: pledoaria „pentru înțelegerea ideilor diferite de ale tale", prin „elogiul adus «individualității suple»", contestarea „unei obligații de a-și asuma riscuri pentru alții".

„Presupoziția subiacentă întregii poziții a lui Ion Ianoși este că liberalismul cultural poate fi separat de un liberalism politic sau de liberalismul economic."

„Metaforic vorbind, strategia de vulpe a lui Ion Ianoși este cea a păstrării, concomitent cu adeziunea la o școală de gândire, a accesului la un evantai variat de soluții. Dialogul este mijlocul prin care toate aceste «zări» sunt articulate sau, în orice caz, înțelese una din perspectiva alteia. Prin contrast, strategia de arici a lui Gabriel Liiceanu pune accentul pe coerența internă a unei construcții intelectuale. Dialogul este un semn de respect și o provocare: aceea de a duce până la capăt propriile gânduri."

Solcan dezghioacă subtil acel „limbaj destul de criptic", pe care amândoi eram siliți să-l adoptăm. De o parte, ariciul dorește „abordarea liberală" „în cultură,

politică, economie”, în ciuda „radicalismului” propriu strategiei sale asumat individualist-elitare; de cealaltă parte, vulpea preconizează doar „liberalismul cultural”, comunitar-democratic, constând „în recunoașterea caracterului limitat al propriilor soluții și a nevoii de a adopta sau măcar de a înțelege ideile altora”.

„Liberalismul cultural, cel politic și cel economic se sprijină unele pe altele” – după Solcan. Dar profesorul comentator explicitează, cu toată comprehensiunea, atât soluția ariciului, cât și speranța vulpii. Pe amândouă le subsumează dialogului cu miză culturală.

Unul și Multiplul! Confruntarea europeană de două milenii și jumătate nu ia sfârșit. Gabriel Liiceanu va rămâne și pe viitor un eleat inflexibil; eu voi continua să mă exersez în modulații heraclitiene.

Poate fi susținut „liberalismul cultural” fără adeziunea la cel politic și economic? Poate să-i înțeleagă omul de stânga pe Nietzsche și Noica? Poate el să scrie mereu despre Dostoievski și Tolstoi, dar și despre Marx – pe care acei romancieri îl contestaseră? E o cvadratură a cercului demnă de experimentat. Cine o practică trebuie să se aștepte însă la contestații din două direcții extreme. În *Epistolar* am scris: „cînd barca se apleacă într-o parte, te așezi instinctiv în partea opusă” (citat din Thomas Mann). Și: „dogmaticii mă consideră liberal, liberalii – dogmatic”. Trebuia să mă aștept ca *radicalii* să mă conteste; iar pe viitor să mă excludă de la „banchet”!

## 106

Nu știu în ce măsură e corectă presupunerea după care nici unul dintre intelectualii cât de cât cunoscuți nu ar fi evitat glasurile de sirenă ale Securității.

În orice caz, pe mine „instituția” m-a ispitit în două rânduri și mi-a lansat un avertisment intermediar.

În toamna anului 1972 am fost abordat pentru întâia oară, în calitatea mea recent conferită, de secretar al Comitetului român de organizare a Congresului Internațional de Estetică din București, al VII-lea.

Janina nu era acasă, „organul” verificase și asta. Un ofițer în civil s-a prezentat la ușa locuinței noastre din Louis Blank. Mi-a arătat o legitimație, desigur cu nume și date fictive. S-a așezat comod într-un fotoliu din hol. El: au nevoie de colaborarea mea la apropiatul Congres. Eu: pentru ce? El: ca să afle câte se petrec acolo. Eu: obligația mea e să țin la curent Academia de Științe Sociale și Politice, aceasta m-a însărcinat cu munca de secretar, acesteia îi voi comunica modul în care se desfășoară lucrările.

Așa am și procedat. Păstrez „Informația” pe care am întocmit-o în 8 septembrie 1972, când se încheiase Congresul. La Congres nu s-a întâmplat nimic ieșit din comun, nici textul meu nu conținea ceva deosebit, reproducea întâmplări mărunte, nemulțumiri ale unor delegați străini legate de cazare, schimburi de replici, vorbe neprietenoase cu privire la organizatori, aprecieri bune despre eveniment. (Nu se referea la nici un delegat român.) Asemenea rapoarte

întocmiseră toţi vicepreşedinţii şi secretarii Comitetului de organizare, Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi Marcel Breazu, Ov.S. Crohmălnicenu şi Ion Pascadi, căruia, ca „secretar organizatoric”, i-a revenit grosul administrativ înainte de Congres şi în timpul desfăşurării acestuia. Observaţiile noastre scrise au parvenit, în Strada Oneşti, conducerii AŞSP.

Un timp, respectivul ofiţer în civil m-a lăsat în pace. Iarna mi-a telefonat însă şi m-a convocat într-o locaţie a instituţiei sale. N-am avut prezenţa de spirit să-l refuz pe loc; dar eram decis să nu-i fac jocul.

Am purtat câteva convorbiri după acelaşi tipic. Nu-l mai interesau reuniunile esteticienilor, virase către intelectualii maghiari din ţară. Doar mă văd cu ei în drumurile la Cluj. Să-l informez despre ce fac, ce discută, ce urzesc, căci fără îndoială urzesc treburi ce nu „ne” sunt favorabile. Şi să nu-mi fac iluzii, ca evreu ei nu mă văd cu ochi buni. El, în schimb, cunoaşte la câte jigniri fusesem supus de-a lungul vieţii. Ştie că şi foştii mei colegi de facultate de la Cluj şi Leningrad mă bârfesc pentru originea mea etnică; pe faţă sunt amabili, dar între ei îmi sunt ostili, mă desconsideră.

Insinuările asezonate cu propria-i „bunăvoinţă” mă scârbeau. Îi răspundeam laconic: *nu* e adevărat, greşeşte, n-am fost grav nedreptăţit ca evreu; *nu*, la Cluj mă duc foarte rar; *nu*, cu alţii în afară de mama nu mă întâlnesc acolo. Îndeobşte trăiesc retras, îmi văd de cursuri şi de cărţi. El: totuşi, dacă... să-i comunic pe viitor ce aflu; de pildă, despre ce face Gáll Ernő. Eu: niciodată nu mă văd cu acesta. (Profesorul Gáll se afla aparent în graţii: după ce supravieţuise la Buchenwald, preda filosofia şi sociologia la „Babeş-Bolyai”, conducea revista socioculturală *Korunk*, pătrunsese în „comitete şi comiţii”, publica mult, obţinea distincţii, era un intelectual maghiar cunoscut, marxist, comunist şi... urmărit de informatori.)

Am recurs şi la tertipul de a face pe tâmpitul: documentele de partid ne arată cât de bune relaţii de colaborare avem şi cu ruşii, şi cu ungurii, minoritatea maghiară se bucură de toate drepturile, tovarăşul Ceauşescu scoate mereu în evidenţă înţelegerea dintre majoritari şi minorităţile naţionale. Făceam pe omul care crede pe cuvânt tot ce apare în *Scînteia*. Dar el m-a întrerupt nervos: — Lasă-l pe Ceauşescu, aici vorbim despre realitate. (Prin spusa lui transpărea desprinderea Securităţii, ca organ autonom, de partid şi de Secretarul General: acela face propagandă, noi urmărim fapte.)

Eu continuam varianta adoptată: am fost educat în idealul frăţiei între popoare, îl păstrez neştirbit în suflet. El îmi făcea promisiuni: dacă voi fi dispus să-i fac ţării mele serviciile cuvenite, mi se va elibera oricând paşaportul, voi participa la câte reuniuni din străinătate voi dori; ştie cât mă încântă călătoriile. Param oferta: îmi plac, dar om de lume nu sunt, şi acolo intru greu în vorbă cu oamenii, la reuniunile de breaslă stau retras, prefer să hoinăresc prin oraşe, să vizitez muzee.

Ţin minte o zi când, stând neîntrerupt în picioare pe culoarul vagonului ce mă ducea la Cluj, nu-mi puteam scoate din minte apăsarea situaţiei în care mă aflam. Ajunsesem nevrozat. Am hotărât chiar să nu mă mai văd cu nimeni dintre cunoscuţi. Apoi am întrerupt vizitele la mama. Dar sâcâiala

continua, cam o dată pe lună. El mă presa, eu căutam subterfugii. Angajament scris n-a ajuns să-mi ceară. Eram însă extenuat.

În primăvara anului 1973 m-am decis să pun capăt hărțuielii. Am cerut o audiență la prim-secretarul Centrului de partid universitar, care pe atunci (după Cornel Pacoste) era Augustin Gîrbea. M-a primit, i-am relatat jocul de-a șoarecele cu pisica. Am insistat să mi-l scoată de pe cap. Știam că membrii PCR nu puteau fi racolați fără acordul forurilor de partid. Gîrbea a încercat să mă convingă că doar și securistul își face treaba. I-am răspuns că treburile lui nu sunt ale mele: fiecare să ne ocupăm de ale noastre, în orice caz eu refuz să mă implic în afaceri care nu mă privesc. A.G. m-a ascultat. De bună seamă a transmis spusele mele superiorilor săi – căci de atunci n-am mai avut parte de nici un telefon, de nici o vizită ori convocare. (Dacă ulterior l-aș fi întâlnit pe acel ofițer, nu l-aș fi recunoscut, atât era de șters. Pe Gârbea, cu „â", aveam să-l reîntâlnesc în anii '90, ca prorector administrativ la Universitatea „Spiru Haret" și, totodată, director economic al „Fundației România de Mâine", atât instituția subordonată, cât și cea tutelară fiind conduse de Aurelian Bondrea, fostul șef de cadre de la Ministerul Învățământului, devenit acum „Domnul Rector-Președinte".)

Dacă îmi reproșam ceva în comportamentul meu din acele luni, era întârzierea cu care mi-am dat seama cum să scap de oaspetele nedorit. Până atunci crezusem că prin tăcere, viclenie, noncooperare îl voi determina să mă abandoneze din proprie inițiativă. Ar fi trebuit să fiu categoric din capul locului. Dar să-l înfurii îmi era frică.

Îl desfid pe acel est-european care și-a șters din amintiri bâjbâielile și bâlbâielile momentelor de spaimă și accesele de groază. N-a fost nimeni căruia niciodată să nu-i fi fost frică. I-a încercat și pe oponenții regimului, cu atât mai mult pe cei care încercam să supraviețuim nespectaculos, între temeri și refuzul actelor imorale. Ceea ce urmăream era să nu transformăm *frica* în *lașitate*.

Eram decis ca la o nouă ispitire să mă comport ferm. Dar până să fi avut parte de ea am trăit un interludiu.

În mai 1976 am făcut parte dintr-o comisie de doctorat la Pitești. Susținerea a decurs normal, seara proaspătul doctor ne-a invitat la casa lui de țară din apropiere. Din prea multele toasturi m-a apucat nevoia să mă ușurez. Am ieșit în grădină. Mi-a luat urma colegul meu, și de facultate, și de comisie, conferențiarul de etică Stelian Stoica. Era pe atunci secretarul organizației de bază PCR. Și mi s-a adresat sentențios: — Țin să vă avertizez, vă alegeți prost prietenii; unul v-a denunțat că îl vorbiți de rău pe Ceaușescu!

Momentul era comic; dar anunțul – serios. Pe moment mi-a stricat buna dispoziție. Acasă am ignorat avertismentul, nu am fost însă lăsat să-l uit multă vreme. De astă dată m-a convocat în biroul său, situat alături de-al rectorului, profesorul de geografie Grigore Posea, prim-secretar al Comitetului de partid pe Universitate. (Își va continua activitatea didactică tot ca profesor la Universitatea „Spiru Haret".) Mi-a repetat același mesaj: îmi aleg greșit prietenii, la reuniunile noastre, pasămite, îl înjur pe Tovarășul, de-acum încolo să fiu mai prudent cu cine și ce vorbesc.

Janina mă aștepta în anticameră. I-am relatat discuția, trasă la indigo. Ne era limpede că Securitatea i-a pus Stoica și pe Posea să mă „atenționeze”. La mai toate întâlnirile cu prieteni și cunoscuți Ceaușescu era înjurat, puteai pe oricare dintre ei să-l bănuiești a fi delator. Nu știam pentru ce fusesem luat tocmai eu în vizor. Scopul era însă limpede: să destrame orice reuniune de prieteni. Măsurile de intimidare se cuveneau sporite în preajma primului Congres al educației politice și culturii socialiste (care urma să se desfășoare peste câteva zile, în 2-4 iunie 1976, și să inițieze Festivalul național „Cîntarea României”).

La cine să se fi referit cei doi secretari de partid? Oare la vreunul dintre apropiații lui Paul Georgescu, pe care Zigu Ornea și cu mine îi întâlneam în vizitele noastre din Strada Sfântul Constantin? Neverosimil. Să fi fost vizat cineva din grupul care ne adunam regulat, o dată la două-trei săptămâni? Obișnuiam în serile de duminică să ne vedem, cu schimbul, în Strada Londra, la generalul Constantin Antip și Felicia Antip, în Calotești, la Radu Cosașu și Noemi, în dubla garsonieră din Floreasca, unde locuiau doctorul Sandu Herișan cu Alina Herișan, sau la noi, în Arhitect Louis Blanc. Ni se alăturau totdeauna Silvia și „Bebe” Elvin, fratele Alinei. Mai erau de față, invitați ocazionali, doctorul Ovidiu Oprean și alții. Soțiile pregăteau sandviciuri, se încingeau discuții. Acum ni se inducea suspiciunea față de unul sau altul; și sugestia să nu mai participăm, din precauție, la aceste reuniuni.

Am convenit cu Janina să nu ne lăsăm manipulați. Nu vom da cu zarul, nu ne vom bate capul cu ghicitul. Asta se voia, dar nici nu știam dacă nu e totul doar o invenție. Oricum, noi ne vom continua viața la fel.

La un deceniu de la prima tentativă de racolare, a avut loc cea de a doua. De astă dată m-au vizitat, pe 15 iunie 1982, doi ofițeri (eram, desigur, tot singur în apartament). După scurte amabilități, m-au întrebat dacă știu când și cum am încălcat legile în vigoare. Mi-am dat imediat seama unde bat; și le-am relatat întâmplarea. Iat-o.

Am amintit mai înainte de Edmund Pollak („Tutu”), fostul prieten clujean, cu care m-am întâlnit, după emigrarea lui, la Bad Godesberg și căruia îi refuzasem oferta de a rămâne acolo. Într-o ulterioară ieșire în Occident i-am revăzut fugitiv, pe el și soția lui germană, în noua lor locuință, dintr-un conac părăsit de lângă Bonn. Între timp fusese transferat de la „Rektorkonferenz” la „Goethe Institut Inter Nationes”. Vizita deseori țări central- și est-europene. Între altele se ocupa de perfectarea burselor Fundației „Alexander von Humboldt”. O dată ne-am încrucișat în locuința din Strada Bitolia a profesorului Emeric Toth, înainte ca și el să emigreze în RFG; cu altă ocazie – la restaurantul Uniunii Scriitorilor.

În noiembrie 1981 mi-a telefonat. Se afla din nou la București, se ocupa de bursierii Humboldt din anii următori. Mi-a spus că bursa lui Gabriel Liiceanu e aprobată, dar gazdele țin s-o prelungească, de pe acum, cu un an; și mă roagă să întocmesc o recomandare de profesor în scopul acestei prelungiri. A doua zi a venit la mine acasă, întovărășit de un prieten pe care nu-l cunoșteam. I-am înmânat recomandarea. Comiteam astfel o dublă ilegalitate: primeam în casă la mine un cetățean străin cu însărcinări oficiale și îi înmânam un înscris care ar fi trebuit să parcurgă treptele aprobării oficiale prealabile. A pus

hârtia în servietă, am mai schimbat câteva vorbe, și dus a fost – în ceea ce mă privea, pentru totdeauna.

Exact această întrevedere și scopul ei le aveau, probabil, în vedere vizitatorii mei inopinați din iunie 1982. Nici măcar nu bănuiam cum de-au dibuit existența acelei recomandări, scoasă din țară de Pollak. Dar am recunoscut de îndată „ilegalitatea" comisă. A urmat discuția previzibilă: — Ar fi trebuit să informați rectoratul și organizația de partid din Universitate. — Am neglijat obligația. — E o omisiune gravă, ați putea fi sancționat. Am solicita să vi se ierte culpa numai dacă am conveni să colaborăm. Anume să țineți și pe viitor legătura cu Pollak, să ne informați despre intențiile lui din următoarele vizite. — Asta nu e treaba mea. — Atunci vor urma consecințele de rigoare. Cumpăniți atent lucrurile până vom reveni.

Am decis să previn repetarea situației de demult. Seara am bătut o informare la mașina de scris, a doua zi am dus un exemplar prim-secretarului al Centrului universitar de partid, Jean Moncea (inginer, fost instructor la Secția de Propagandă, profesor universitar la Politehnică – va deceda la 17 aprilie 2002), un al doilea – lui Dumitru Radu Popescu.

Reproduc integral scrisoarea adresată președintelui Uniunii Scriitorilor:

Tovarășe Președinte,

Țin să Vă informez, fie și cu întîrziere – ca șef de instituție și conform cu dispozițiile în vigoare – în legătură cu următoarele:
Mai demult m-a întâlnit la restaurantul Uniunii Scriitorilor, unde lua masa cu alți scriitori, un fost coleg de facultate, actualmente cetățean vest-german, Edmund Pollak, care cu acel prilej mi-a spus că mă va căuta când va veni data următoare în România. Într-adevăr, în noiembrie 1981 m-a vizitat acasă timp de o oră. A fost împreună cu el o persoană, despre care credeam că e însoțitor oficial – știind că Pollak se ocupă din partea universităților vest-germane de schimburile culturale și științifice cu noi. El s-a referit la câțiva scriitori români beneficiind de burse în RFG. Mi-a transmis rugămintea lui Gabriel Liiceanu, aflat de-acum în RFG ca invitat al unei instituții științifice, să-i întocmesc, în calitate de fost profesor și conducător de doctorat, o scurtă caracterizare științifică, care i se mai cere pentru perfectarea bursei. Știam că este o formalitate îndeplinită cu fiecare asemenea prilej, la care au recurs mulți colegi de-ai mei. Ulterior am întocmit acest text (posed o copie a lui), care reproduce aprecieri din referatele mele oficiale de doctorat și cele date editurilor, precum și din articolele publicate, fără să fie adresat cuiva sau să conțină vreo recomandare expresă. În același context, Pollak m-a îndemnat să solicit și eu o bursă prin Ambasada RFG. I-am spus că nu am făcut și nu am de gând să fac o asemenea cerere. În ansamblul ei, discuția s-a caracterizat printr-un ton șters, convențional, nesemnificativ, neconținînd nimic care, după opinia mea, să merite să fie adus la cunoștința Dvs. Mă gîndesc totuși acum să rectific o omisiune.

Cu deosebită stimă

Ion Ianoși

București 16 iunie 1982
TOVARĂȘULUI DUMITRU RADU POPESCU
PREȘEDINTE AL UNIUNII SCRIITORILOR DIN ROMÂNIA
B U C U R E Ș T I

DRP a citit textul, mi-a zis că l-a luat la cunoştinţă, pot să-l iau înapoi. L-am rugat să-l păstreze. Ştiam că în acest caz va trebui să-l înainteze forului superior. Or, informarea era destinată cu deosebire oficialităţii, chiar şi în omisiuni şi inexactităţi: Pollak mi-a solicitat la telefon acel referat pentru Liiceanu: m-am mirat că nu se gândise la necazurile pe care le-aş putea avea, totuşi l-am invitat acasă ca să-i înmânez recomandarea; persoana însoţitoare era un prieten de-al lui, care obişnuia să-l găzduiască la Bucureşti, n-aveam cum să presupun altceva despre el; i-am spus că *eu* nu voi cere bursa Humboldt, dacă vor să mi-o acorde *ei* din iniţiativă proprie, recunoscându-mi astfel contribuţia la răspândirea culturii germane, prin cărţi, prefeţe, studii. Lui DRP, ca şi lui Moncea, i-am relatat prin viu grai vizita celor doi securişti din ziua precedentă, motivul pentru care am şi întocmit, „fie şi cu întîrziere”, declaraţia dată: ca nu cumva „culpa” să-mi fie iertată în maniera propusă...

Urmarea a fost cea dorită: n-am mai fost căutat de ofiţerii Securităţii.

Consemnez încă două situaţii indirecte.

Un coleg mai în vârstă, foarte stimat de mine, mi-a telefonat în 1987: ar vrea să stăm de vorbă. M-am mirat, niciodată n-o făcuserăm *tête à tête*, de obicei, când ne întâlneam pe Calea Victoriei, ne limitam la a schimba câteva fraze de circumstanţă. Am convenit să ne vedem la braseria Capşa. Ne-am întâlnit, am băut cafele, am trăncănit despre confraţi. Nu ţin minte decât regretul pe care i-l exprimasem pentru expatrierea soţilor Lucian Raicu şi Sonia Larian: petrecuserăm împreună vacanţe la Neptun, pe Lucian îl citisem regulat şi cu încântare, recentul roman al Soniei, *Bietele corpuri*, îmi plăcuse enorm. — Îmi pare rău de plecarea lor, aici le era locul, la vârsta şi în starea în care se găsesc ce să mai caute la Paris?! — Ei, dacă aşa le-a fost vrerea... Nimic altceva demn de reţinut. Mi-am exprimat acasă nedumerirea: pentru ce mă chemase?

Mulţi ani mai târziu urmăresc o discuţie a respectivului cu un intervievator, pe micul ecran. Şi îl aud pe omul meu de la Capşa: — Întrucât mi se tot ceruseră informaţii, îmi alegeam interlocutori pe care îi ştiam mai puţin vulnerabili şi transmiteam despre ei fleacuri care n-aveau cum să le dăuneze.

Mă nedumereşte, totuşi, detaliul aflat ulterior dintr-o carte, potrivit căruia încetase să fie informator înainte de a fi stat în doi la taclale. Beneficiază astfel de prezumţia de nevinovăţie; drept care nici nu-i dau numele.

Facultatea era înţesată de securişti, mai ales spre sfârşit, de când apăruseră mâzgălituri anticeauşiste în WC. Un student mi-a dat un teanc de fotografii mărite: să-mi exprim părerea despre cât sunt de reuşite. În timpul prelegerii, am pus lângă catedră plicul cu poze. L-am uitat acolo. După puţin timp m-am întors să-l recuperez. Nu mai era, nici în sala de curs, nici la secretariat. Maria Comşa, secretara-şefă al Secţiei de Filosofie-Istorie, m-a luat peste picior: — Cum v-aţi închipuit să-l mai găsiţi? După fiecare curs, securistul adună toate hârtiile rămase în urmă, până la ultima notiţă studenţească, până la ultimul bileţel.

# 107

Congresele Internaţionale de Estetică aveau loc din patru în patru ani. Am participat la cele de la Uppsala (VI, 1968), Bucureşti (VII, 1972), Darmstadt (VIII, 1976), Dubrovnik (IX, 1980) – apoi Montréal (X, 1984) și Nottingham (XI, 1988).

Aventura traversării Atlanticului părea să demareze simplu. La sfârșitul verii m-a convocat, la sediul din Strada Onești, secretarul general al Academiei de Științe Sociale și Politice, economistul Constantin Ionescu. Se purta arogant cu toată lumea. Da, secretarul de Propagandă al CC a aprobat să reprezint eu singur estetica românească. Nu, din lipsă de fonduri, bani de înscriere la reuniune și diurnă nu îmi dau. Să fiu mulțumit că-mi achită biletul de avion dus-întors. Pașaportul mi-l obțin ei, de vizele străine să mă ocup singur. Și, arborând o abia mascată satisfacție: nu prea mai am timp să le obțin. Totodată, e obligat să mă avertizeze că, potrivit legislației în vigoare, n-am voie să scot din țară decât cel mult 5 dolari. Eu: cu atât nu pot nici măcar tranzita New Yorkul, de la un aeroport la altul. El: e treaba mea cum mă descurc. Și încă ceva: ar fi bine să stau peste zilele congresului, măcar două săptămâni, numai așa pot procura bilete la zborurile *charter*, mai ieftine.

Instructaj „de cadre” de tot hazul: bani nu-mi dau și n-am voie să am la mine – dar să stau peste program, din motiv de economie – și (subînțeles), deși acasă ne e interzis orice contact cu străinii, acolo să recurg la mila localnicilor.

Am telefonat febril câtorva apropiați americani. Verișoarei mele Vera Sandor: să mă găzduiască la Montréal. Fostei noastre studente anglista Hedy, emigrată și, prin căsătorie, ajunsă doamna Ayache: să mă culeagă de la „J.F. Kennedy” și să mă transbordeze la aeroportul „La Guardia”. Prietenului meu brașovean Gyuri József, acum, la Washington, Dr. George Joseph: la întoarcere voi sta câteva zile la New York, poate aranjăm o întâlnire.

Știam că profesorul Traian Pop – coleg la Filosofie, șeful Catedrei de pedagogie-psihologie – fusese numit adjunct al ministrului de Externe. I-am cerut o audiență. M-a primit în biroul său ministerial, în clădirea din Piața Victoriei. Mi-a înlesnit ca, tot pe drumul de întoarcere, să pot sta câteva nopți la Reprezentanța RSR de pe lângă ONU, contra unei taxe în lei, achitate la București.

Viza canadiană am obținut-o fără dificultăți. Ambasada SUA condiționa însă acordarea vizei de tranzit nu numai de cea a destinației, ci și de susținerea oficială din partea serviciului consular românesc.

Decolarea de la începutul lunii august era fixată într-o sâmbătă dimineața. Vineri după prânz, o funcționară de la Academie m-a întovărășit la o instituție din zona Armenească, fără inscripție pe frontispiciu (a Internelor? a Externelor?), abilitată, în orice caz, pentru legăturile cu ambasadele străine.

A început o așteptare chinuitoare pe un hol. La 3 după-amiaza o funcționară mi-a comunicat refuzul Ambasadei SUA de a-mi pune viza pe un pașaport

ce le-a fost trimis abia cu o zi în urmă (de ce aşa de târziu?); dar să aştept, vor încerca tot ce le stă în puteri. La 4 au coborât pe scara de la etaj ultimele angajate, sporovăind despre cât sunt de obosite, cum le merge copiilor, ce treburi le aşteaptă acasă; se uitau mirate la mine, ce caut eu acolo? La 5 nu se mai auzea de sus nici o mişcare. Am recurs la un gest disperat: de la un telefon public din apropiere l-am sunat pe Traian Pop. Am avut noroc, se mai afla în Minister. I-am relatat gâfâind situaţia: am biletele de avion, paşaportul, vizele română şi canadiană, e ultima zi de lucru la ambasade, n-ar putea întreprinde ceva? După 6 seara, o secretară a coborât valvârtej pe scări: să fug la Ambasada SUA, un funcţionar mă mai aşteaptă acolo un sfert de oră. Eram cu maşina personală, însoţitoarea mea se volatilizase de mult; am gonit până la colţul Străzii Batişte, instituţia era cufundată în beznă, de la poartă un tânăr înarmat m-a îndrumat la respectivul funcţionar. Acesta zâmbea prietenos. — Cine sunteţi, atât de important, încât să intervină pentru dumneavoastră chiar adjunctul ministrului? — Mi-e coleg de facultate, atât, n-am nici o funcţie publică. A vârât paşaportul într-un aparat de aplicat vize. O fi apăsat mânerul prea tare, paşaportul s-a înţepenit înăuntru, s-a chinuit îndelung să-l scoată, viza a ieşit mânjită. — Explicaţi-i grănicerului de pe Kennedy că a pus-o un funcţionar nepriceput – mi-a spus râzând şi urându-mi drum bun.

Janina mi-a făcut rapid bagajul. În nopţile de insomnie mă vor asedia multă vreme imaginile acelor ore nevrozante: cum era cât pe-aci să pierd acest drum unic în America, din cauza duplicităţii AŞSP, care tergiversase aranjamentele până la ultima oră, fiindcă executa o decizie, dar nu prea voia s-o pună în practică, în virtutea unei bine cunoscute ranchiune: de ce să se ducă el, dacă noi nu mergem?!

Febrilitatea m-a urmărit şi în avion. Nu aveam stare să mă uit la filmele de aventuri proiectate pe ecran. La bar mi-era teamă să mă duc, nu ştiam dacă băutura este sau nu inclusă în preţ. În engleza mea defectuoasă m-am adresat unui tânăr din India, de familie evident înstărită, care se grăbea să ajungă la o facultate americană; n-a vrut să intre în vorbă cu un est-european necunoscut.

La aeroportul Kennedy am fost împărţiţi în două grupuri: posesorii paşaportului american treceau simplu, noi ceilalţi eram verificaţi, unul câte unul, dacă nu figuram cumva într-o carte groasă, răsfoită de către ofiţerul grănicer. În schimb, bagajele nu ne-au fost controlate.

Hedy mă aştepta cu maşina. I-am cunoscut familia, am mâncat un *barbecue* în grădina vilei. Sticla de coniac adusă în dar am reuşit s-o sparg la despachetare. Tot bagajul îmi puţea a alcool.

Dimineaţa m-a dus la celălalt aeroport. După un alt zbor de vreo oră şi jumătate, am aterizat în Canada. I-am reîntâlnit pe Vera şi „Tomi” Sandor. Budapestani de obârşie, fugiseră în Vest, el răzbise la Montréal până la funcţia de profesor de chimie la o universitate de limbă franceză. Ne mai văzuserăm între timp cu două ocazii: când au vizitat Clujul şi în când am trecut prin Budapesta în drumul nostru spre Paris.

Direct de la aeroport m-au dus la o agenție de asigurări: câte zile voi sta, atâtea să beneficiez de asistență medicală, măcar pentru urgențe. Fără ea orice spitalizare i-ar fi ruinat, mi-au spus.

La Congres nu mi s-a pretins taxa de înscriere. Dar rar i-am frecventat lucrările. Mă acaparau verișoara cu soțul și fiica ei, mă cărau toată ziua cu mașina prin oraș, de la micul dejun într-un birt grecesc din apropierea locuinței, prin autoserviri sau restaurante din centru – inclusiv unul denumit „Budapesta", unde ni se ofereau mâncăruri unguresți –, până la trăncănelile prelungite seară de seară.

Ce am văzut din oraș? La marginea parcului Mont-Royal – Universitatea din Montréal, una dintre cele două cu predare în limba franceză (în amfiteatrele și sălile căreia se desfășurau lucrările Congresului), și Universitatea de limbă engleză „McGill", vechiul port (și fort), câteva bulevarde, cartierul chinezesc și palatul de justiție, catedrale, bazilici și, mai presus de toate, o sumedenie de bănci, ale căror siluete înalte dominau centrul.

Atunci m-am confruntat pentru prima oară cu modalitatea folosirii *cardurilor* pentru cumpărături, unul pentru benzină, altul pentru supermarket, altul pentru restaurante, fără a cheltui cei câțiva dolari *cash* din buzunar. Tomi scotea din portofel cardul de care tocmai avea nevoie, vânzătorul reținea o chitanță, două i le dădea clientului, pentru el și pentru banca respectivă. Serile Vera aduna cheltuielile, stivuia bonurile, le sorta pe bănci. Și se plângea de numeroasele impozite și taxe pe care le aveau de achitat: Canadei, regiunii Québec, orașului Montréal, fiecare separat.

O zi m-au dus în Ottawa, Capitala; în amintire îmi stăruie însă mai degrabă șoseaua cu răzlețele gospodării de pe margine, decât magazinele vizitate și restaurantul unde am luat prânzul.

Vera m-a însoțit să-i vizitez mama, mătușa mea paternă „Böske"/Erzsébet/Elisabeta, care o ajunsese din urmă cu prilejul deschiderii temporare a graniței Ungariei cu Austria, în zilele de la sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie 1956. Cu ifose și pretenții până atunci exagerate, s-a văzut acolo constrânsă să se angajeze casieră de noapte la o autoservire nonstop, serviciu pe care îl va prelua nepoata ei „Kati", chiar dacă absolventă a două facultăți canadiene, de filologie și bibliologie, în timpul liber activist voluntar al Tineretului Liberal.

(Vizitându-și o dată fratele, pe tatăl meu, de mult septuagenara mătușă a ieșit pe străzile bucureștene în costume viu colorate, drept care Mașa a poreclit-o pe loc „baba în roz". Dar ea ne-a explicat, senin, că la ei tinerele se îmbracă în negru, vârstnicele trecând la culori tot mai senin-tinerești.)

Acum era pensionară, suferea de inimă, la sosire am găsit-o într-o rezervă de spital, cu prilejul unei internări de control; iar înaintea plecării mele – în garsoniera ei cochetă dintr-o casă de bătrâni, cu toate facilitățile asigurate de către Compania „Browman", ale cărei magazine împânzeau orașul și țara.

Mătușa mi-a oferit o bancnotă de 100 de dolari canadieni, însemnând ceva mai puțin decât suta de dolari SUA. De pe bancnotă îmi zâmbea Maiestatea Sa Regina Marii Britanii, împărăteasă a țărilor rămase formal în *Commonwealth*.

În afara acestor membri ai familiei, am întâlnit puţină lume, pe câţiva esteticieni vest- şi est-europeni cunoscuţi de la congresele precedente. N-am putut sta de vorbă cu Avner Zis, nedezlipit de un coleg al său moscovit şi aşezat cuminte în rândul din faţă al tuturor şedinţelor de comunicare, fără să priceapă o boabă de engleză sau franceză. M-am întreţinut mai des cu bulgarii, cărora statul le asigura, ca şi sovieticilor sau ungurilor, întregul sejur. M-am plimbat o dată prin centru cu fostul meu coleg Andrei Strihan, acum cetăţean al Israelului, preocupat să aranjeze publicarea unor articole în reviste prestigioase de specialitate, cerute imperios la Tel Aviv pentru o titularizare didactică pe o treaptă superioară a Institutului de Teatru în care preda.

Kati Sandor m-a întrebat dacă nu vreau să mă ducă la prietenele ei rusoaice. De trei generaţii trăiau în Canada, dar cu toţii păstrau rusa ca limbă de comunicare în familie – un grai menţinut în inflexiuni tradiţionale, de început de secol –, citeau ziare şi reviste ruseşti (pe care le-am găsit şi la New York), frecventau biserici pravoslavnice, se reuneau în mediul lor, se căsătoreau între ei. Ceea ce observasem la Paris mi se confirma acum pe deplin: fidelitatea imigranţilor ruşi, aristocraţi şi intelectuali, faţă de limba, cultura, credinţa şi obiceiurile lor, care i-a făcut şi pe scriitori să-şi continue opera în limba maternă – ori s-o salvgardeze în condiţia lor bilingvă.

(Organizatorii Congresului mă vor anunţa în scris, cu regret, că nu-mi pot include în volumul proiectat comunicarea, consacrată esteticii româneşti, pe care am prezentat-o într-o secţie puţin frecventată. N-aveam motiv să mă simt jignit, chiar dacă ar fi fost un gest de reciprocitate faţă de unul dintre organizatorii întâlnirii esteticienilor la Bucureşti.)

A urmat o săptămână la New York, jumătate la Hedy, jumătate în casa de oaspeţi a Reprezentanţei române la ONU.

Familia Ayache locuia într-o vilă recent cumpărată, cu un împrumut bancar masiv, în Long Island (6 Crystal Drive, Great Neck). Remy venise din Algeria, Hedy din România; aveau doi copii mici şi între ei vorbeau în franceză.

M-au asociat programului lor zilnic. Dimineaţa ne îmbarcam în maşină, îşi lăsau fetiţa şi băieţelul unei doamne îngrijitoare, treceau podul spre Manhattan, îşi parcau maşinile pe marginea lui Battery Park, luau micul dejun la bufetul unei instituţii financiare (în principal *cereals*, dar şi şuncă, ouă, cafea cu mult lapte). Se opreau fiecare la instituţia financiară unde lucra. Mie îmi dădeau drumul să hoinăresc până la ora revederii de după-amiază.

Îmi începeam expediţia cu districtul financiar, Wall Street, Stock Exchange/ Bursa, World Trade Center/Turnurile Gemene (am stat pe terasele de la parter, n-am urcat până în vârf cu liftul silenţios).

Avansam prin Chinatown, mă holbam la tarabele cu inscripţiile chineze, vânzătorii citeau ziare chineze, sporovăiau chinezeşte între ei, adoptau engleza doar de dragul cumpărătorilor. În schimb, n-am auzit vorbindu-se italieneşte în Little Italy.

Mă abăteam spre malul vestic prin străduţele din Greenwich Village. Reveneam pe Broadway, avansam până la Empire State Building şi Times Square.

Acopeream o bună parte din treimea inferioară a insulei, băteam cu piciorul mulți-mulți kilometri, dus și întors. (Numai prin Manhattan, fără a mă abate și prin Brooklin, Queens, Bronx ori Harlem.)

Când soții Ayache mă culegeau, eram sleit de oboseală, dar fericit de câte văzusem. La întoarcere luau copiii, ajungeam acasă, ne așezam la bucătărie pentru dejunul și cina nedepartajate, culcau copiii, noi mai stăteam de vorbă în fața televizorului, într-o amestecată franceză-engleză. Remy ținea cu democrații, Hedy cu republicanii. (Am constatat deseori că emigranții noștri se atașau, în țările de adopție, „dreptei” – reacție față de pseudostânga de acasă.)

Ziua următoare reluam același program.

Găzduit câteva nopți la Reprezentanța României, aflată aproape de clădirea ONU de pe Cheiul „F.D. Roosevelt”, am reușit să parcurg următoarea porțiune din Manhattan: Districtul Teatral, Centrul „Rockefeller”, Carnegie Hall. Seara, contrar sfatului de a nu mă aventura singur pe străzi, hoinăream până târziu pe 42 Street și în jurul teatrelor, holbându-mă la negri circulând doar în chiloți și la poliția metropolitană călare. (Hedy m-a invitat într-o seară pe Broadway, la *Zorba grecul*; titularul, Anthony Quinn, era „obosit”, spectacolul mi s-a părut slab comparativ cu filmul din 1964.)

M-am întâlnit o după-amiază cu Ella, prietena clujeană de odinioară a tatălui meu. A răspuns amabil apelului meu telefonic. Am convenit să ne întâlnim în Manhattan. Au venit cu mașina condusă de soțul ei: evreu originar din Ungaria, imigrat mai demult, matematician, consultant al armatei americane în al Doilea Război Mondial, ieșit la pensie. Am vizitat împreună Muzeul Metropolitan de artă și Muzeul „Guggenheim”. M-au invitat la masă. Apoi – în locuința lor din Upper East Side, aproape de Central Park, într-un bloc select, cu portar la intrare, refugiu pentru astfel de escapade în centru, deoarece locuința lor permanentă se afla undeva în Long Island. Ella era îngrijorată pentru fiul ei și familia acestuia. I-a transmis tatălui meu bune urări. (La auzul lor, îl vor bântui, câteva zile, tandre nostalgii, cu gândul la relația lor de demult.)

S-a nimerit să mă aflu de 23 august la reprezentanța României. Am fost invitat la reuniunea festivă a funcționarilor. M-am întreținut cu Teodor Marinescu, pe cale de a-și încheia misiunea de ambasador la ONU. (Nu-l cunoscusem personal, dar îi știam parcursul politic: adjunct al directorului general la Agerpres, președintele Comitetului Radiodifuziunii și Televiziunii, ambasador la Moscova, apoi trimis aici. Intelectualii îl respectau.)

„Gyuri” Jozsef/Joseph mă conjurase încă de la sosire să-l vizitez la Washington, evident pe cheltuiala lui. Am coborât în Grand Central Station, am cumpărat biletul de tren – *cash*, spre mirarea casierului. La Philadelphia am trecut pe lângă un *slum*, o mahala de negri sărăntoci. Union Station din Washington DC arăta ca gara unui oraș de provincie. Gyuri m-a dus într-un amfiteatru spațios, pe margine cu secțiuni culinare naționale, a comandat feluri mexicane bine iuțite cu *chili*.

Locuia în afara orașului (6605 Tilden Lane, Bethesda MD), cu Miriam și fiicele Shelly și Suzi. Fiul său Mark urma medicina la New York. Gyuri mi-a

relatat pe îndelete aventurile parcurse. Din România emigrase în Israel, unde nu i-a plăcut, a plecat mai departe în Republica Sud-Africană, unde tot nu i-a plăcut; cu proaspăta soţie şi avuţii socri plecase în State; aici nu i-a fost recunoscută diploma bucureşteană, a trebuit să reia toată instrucţia medicală superioară, până la absolvenţa de psihiatru, deschizând un cabinet particular cu numeroşi pacienţi. Amesteca niţică psihanaliză cu multă medicamentaţie, după o metodă proprie.

Am reluat programul ştiut, cu mici variaţii: micul dejun acasă, cu maşina până la clădirea cu apartamente închiriate exclusiv unor cabinete medicale (908 New Hamshire Avenue N.W.), unde el îşi consulta pacienţii câte 50 de minute, cu 10 minute pauză pentru câte un sandvici sau ziare, timp de 8 ore.

Porneam din cartierul nord-vestic şi reveneam tot acolo târziu după-amiaza.

Treceam de Washington Circle, coteam pe Pennsylvania Avenue, cu Casa Albă la nr. 1600. Ajungeam la Biblioteca Congresului (fără a avea timp s-o şi vizitez) şi la Capitoliu. Reveneam pe spaţiul verde din National Mall, străjuit de numeroase muzee, institute şi departamente. Treceam de Monumentul Washington spre Memorialul Lincoln şi zidul cu numele tuturor celor căzuţi în războiul din Vietnam, în apropiere şi cu Memorialul Einstein.

O dată am luat-o în direcţia inversă, prin Georgetown, de dragul Universităţii celebre de acolo. Eram îmbrăcat în singurul costum elegant adus cu mine. Pe o străduţă lăturalnică de pe deal un bătrân localnic mi i-a apostrofat pe tinerii studenţi gălăgioşi din birturi: — *Sir*, nu ne mai lasă să trăim după obiceiurile noastre! M-a luat drept un burghez onorabil din cartierul lui select. Am dat din cap, fără vorbe, ca să nu-l dezamăgesc.

Gazda m-a trecut cu maşina pe malul opus al râului Potomac, la mormântul lui J.F. Kennedy din Cimitirul Arlington, şi la Pentagon. Într-o zi liberă mi-a arătat unde se învecinează Districtul Columbia cu Maryland şi cu Virginia.

Miriam m-a ajutat să cumpăr cadouri pentru cei de acasă, multe şi ieftine.

Cu geamantanul burduşit de chilipiruri, m-am înapoiat cu trenul doar până în Philadelphia. Acolo mă aştepta familia Pîrvulescu, verişoara ginerelui meu, cu soţul, fiica şi fiul. N-am zăbovit în oraş decât două ore, numai pentru a intra în Independence Hall, unde Thomas Jefferson semnase „Declaraţia de independenţă”, la 4 iulie 1776.

A doua zi, de la ei de acasă, o casă închiriată pe marginea şoselei, de unde numai cu maşina puteai ajunge la lucru şi la cumpărături, m-au dus, în weekend, la New York. Veniseră nu demult în State, începeau să se acomodeze, voiau să folosească prilejul spre a vedea metropola. Pe drum m-au întrebat dacă n-am de gând să rămân şi eu. — Nu, mulţumesc. M-au luat cu ei în sediul ONU deschis duminica vizitatorilor, copiii le cereau tot ce vedeau cu ochii, li se tăia nasul cu „mai târziu, când vom avea mai mulţi bani”: nu se gândeau decât la bani, când m-au depus seara la Hedy s-au minunat de ce casă reuşiseră aceştia să cumpere; sperau să ajungă şi ei în *high middle class*.

În aproape o lună, petrecută la Montréal, Washington şi New York, am acumulat o sumedenie de impresii, mai toate fascinante. Mediul cosmopolit

din Montréal şi New York m-a încântat. La fiecare pas întâlneam oameni cu altă înfăţişare, vorbind altă limbă, mâncând în alte localuri. În acest mediu pestriţ nu mă simţeam nici eu un străin.

(E adevărat că în Québec, în locurile publice şi în magazine, era preferată franceza. Verişoara mi-a spus că se putea întâmpla ca la solicitările în engleză să ţi se întoarcă spatele. Cosmopoliţii cei mai desăvârşiţi mai putea fi, în adâncul sufletului, şi naţionalişti. După cum naturalizaţii din SUA nu pregetau să se fotografieze cu steagul alături, pe care îl arborau deseori imitându-i pe localnici, şi la intrarea în casă.)

La întoarcere, nici un oficial nu m-a întrebat în câte locuri am ajuns, cu cine m-am văzut, cum de-am reuşit să cheltuiesc, în afara celor 5 dolari permişi, alte câteva sute.

## 108

Pregătirile pentru următoarea reuniune internaţională a esteticienilor au debutat din vreme.

Organizatorii mi-au trimis programul. Congresul din Nottingham îşi propunea să trateze subiectul *Tradition and Innovation in Aesthetics*. Fiecare zi, din 29 august până în 2 septembrie 1988, urma să ia în discuţie teme distincte: „Aesthetics and the Analytic Tradition"; „Aesthetics and the Kantian and Phenomenological Tradition"; „Aesthetics and Critical Theory"; „Aesthetics and Cultural Theory"; „Aesthetics and the Arts".

Richard Woodfield – profesor la School of Art and Design, din Trent Polytechnic, Nottingham – mi-a expediat informări succesive. Traduc câteva fragmente.

Prima scrisoare: „Dat fiind faptul că aţi organizat Congresul din Bucureşti în 1972, am fi foarte bucuroşi [*very happy*] să vă scutim de plata taxelor de Congres. Vă stau la dispoziţie condiţii ieftine de campus, pentru dumneavoastră şi soţia dumneavoastră". P.S. „Dacă aveţi unele probleme vă rog nu ezitaţi să mă contactaţi" (11 august 1987).

A doua: „Vă scriu în numele Comitetului celui de al XI-lea Congres Internaţional de Estetică, pentru a vă invita să prezentaţi o comunicare [*a paper*] la una din sesiunile ordinare [*regular*]".

A treia: „Aceasta e doar o scurtă notă spre a vă mulţumi pentru comunicarea dumneavoastră, care ne-a parvenit la începutul săptămânii de faţă" (14 martie 1988).

Organizarea se anunţa excelentă. N-am vrut să risc totuşi repetarea situaţiei precedente şi am ales plecarea neoficială, cu vize turistice. Oricum, doream să cunoaştem Londra, înainte să ajungem la Nottingham.

Ileana Shirley Smith, fiica arhitectului Mihai Caffé, trăia cu familia la Londra. I-am cerut invitaţii, ni le-a trimis atestate de primăria cartierului unde locuiau. În timp util am primit şi paşapoartele, şi vizele Ambasadei Maiestăţii Sale.

Am cumpărat biletele Tarom, decolarea la Otopeni, în 6 august, dimineaţa; întoarcerea de pe Heathrow, în 4 septembrie, la prânz.

După o escală la Bruxelles, cu plimbări în incinta de tranzit a aeroportului, am ajuns la destinaţie.

Ileana ne indicase până la ce staţie să luăm metroul (Piccadilly Line, „albastră"), acolo ne va aştepta Chris cu maşinuţa lor. Ne-a dus acasă, în Camden Town, district în zona de nord-vest a Capitalei. Nici nu ne-am dezmeticit în micul lor apartament (3 Blakenay Close, Elm Village, St. Pancrass Way), când Chris ne-a luat cu el la bazinul de înot din cartier. La propriu am plonjat de-a dreptul în viaţa londoneză.

Abia seara am cunoscut toată familia. În acelaşi ritm cu fiica noastră, Ileana născuse trei băieţi, pe Alex, Jeathrow şi Robert – ultimul sosit la câteva zile distanţă de Toma al nostru.

Ei cinci şi noi doi nu prea încăpeam în mica, pentru condiţiile locale, locuinţă. Familia urca pe o scară îngustă la etaj, cu trei dormitoare minuscule şi baia. Pe noi ne-au instalat în holul de la parter, Janina pe divan, eu pe o saltea. Din hol se intra în bucătărie, din care se ieşea pe o terasă şi în grădină, toate mici.

Trăiau ca păsările cerului, neîngrijindu-se de ziua de mâine, aşteptând ca ziua de mâine să se îngrijească de sine şi de ei.

După căsătorie locuiseră, de-a valma cu mulţi, într-un bloc dezafectat, fără apă, căldură, electricitate. După un timp au fost evacuaţi cu forţa. Pe urmă, născându-se pe rând copiii, au procurat prima lor locuinţă.

Mama şi bunica, burgheze sadea, îşi ajutau fiul rareori; cu atât mai puţin fratele, funcţionar de bancă.

Chris clămpănea serile la o pianină hodorogită, fără a-l deranja prea mult gălăgia din jur. Din banii puţini de care dispuneau obişnuiau să iasă la bere într-un *pub*, cărându-şi odraslele cu ei. Aveau mulţi prieteni foarte simpatici trăind la fel de liber, de pe o zi pe alta, şi adunându-se ba la unul, ba la altul. Erau printre ei şi români, în concubinaj cu localnici, precum transilvăneanca Ana, trăind din ajutoare, şi londonezul Patrick Camiller, publicist la reviste de stânga şi traducător, din germană, de texte neomarxiste.

Soţii Shirley-Smith nu aveau deocamdată câte un *job* stabil. Continuau să se dedice teatrului de păpuşi, dar care aducea câştiguri sporadice. Chris s-a apropiat, mai nou, de ecologism. În principal îşi apăra însă cu dinţii independenţa. Dispărea în călătorii peste mări şi ţări. O avertizase de altfel pe Ileana, încă la căsătoria din Bucureşti, să nu se aştepte la un soţ familist: dacă-l acceptă, atunci îl acceptă cu tot cu existenţa sa boemă, la care nu e dispus să renunţe.

(Abia după vizita noastră, când nu-şi vor mai putea întreţine fiii din expediente, se vor angaja, el într-un post mărunt la administraţia locală a parcurilor, ea, după absolvirea unui curs pedagogic, ca învăţătoare într-o grădiniţă cu copii de imigranţi săraci, precumpănitor asiatici şi negri.)

O săptămână am stat împreună, după care, ca orăşeni propovăduind robinsonade în ţinuturi ferite de civilizaţie, au plecat cu toţii, inclusiv bebeluşul

Robert de câteva luni, în Republica Irlanda, să-i cutreiere spațiile verzi într-o căruță închiriată, cu coviltir, trasă de cai.

Ne-au predat cheile locuinței, lăptarul ne lăsa la intrare câte un litru de lapte proaspăt în fiecare dimineața, poștașul ne vâra sub ușă ziarul *The Independent*. (Din el am învățat ce înseamnă un ziar cu adevărat serios: separat știrile, scurt și precis, în primele pagini, separat comentariile, în următoarele pagini – faptele și opiniile nu se cuveneau confundate.)

Aproape două săptămâni am rămas de capul nostru.

Prima jumătate de zi o petreceam în centru. Ne îmbarcam în metroul „negru" (Northern Line), coboram la întretăierea cu traseul „roșu" (Central Line) sau ne continuam drumul cu acesta. Uneori alegeam varianta de suprafață, cunoscutele autobuze roșii supraetajate, urcându-ne întotdeauna sus ca să vedem mai bine străzile pe care le traversam.

Hoinăream în câteva direcții.

Ne duceam mai rar pe Strand și Fleet Street, spre City, Banca Angliei și Bursa, Catedrala Sf. Paul, până la Tower (Janina regretă până azi că m-am zgârcit cu biletele de intrare: 5 lire de persoană!; după cum i-a părut rău și că n-am vizitat Muzeul Madame Tussaud). O dată am urcat din Docks până în East End, ca să vedem și fața opusă a medaliei: lumea nevoiașă, casele pipernicite, străzile împânzite de asiatici.

Mai des o luam în direcția opusă, prin Trafalgar Square, fie în jos, pe Whitehall și Downing Street, la Parlament și Catedrala Westminster, fie în sus, la Covent Garden, Chinatown, Soho și British Museum; ori, prin The Mall, printre parcuri, St. James's Park, Green Park, Hyde Park, până la Kensington Gardens, pe o margine cu Notting Hill, pe cealaltă cu Royal Albert Hall și Muzeele de Știință, de Istorie Naturală, Victoria și Albert.

Am văzut, deci, cam tot ceea ce vizitau îndeobște străinii la Londra. Ne-am axat pe centrul de la nord de Tamisa, cu cele mai multe locuri celebre.

Am vizitat puține muzee, în afara Galeriei Naționale, revăzută de câteva ori, în zilele cu intrare liberă. Întreg centrul ne apărea ca un minunat muzeu.

Când am trecut de Hyde Park Corner, nimeni nu-și etala opiniile incendiare. Ne-am bucurat ca copiii că în parcuri, chiar aproape de Palatul Buckingham, aveam dreptul să ne tolănim în voie pe iarbă. (Vorba des invocată: secretul ierbii permanent proaspete nu e decât că a fost udată, tăiată, pieptănate zi de zi... timp de câteva sute de ani!)

Pe Oxford Street Janina s-a încumetat în magazine de doamne, a trecut în revistă îmbrăcămintea oferită, fără să poată cumpăra ceva. N-am intrat în birturile cu tineri purtând grele accesorii de metal, mai și confundând sexul partenerilor. Un prieten al Ilenei, tot imigrant român, angajat de ocazie la BBC, ne-a dus cu mașina într-un *pub* din sudul Tamisei, ospătându-mă cu gustoasa bere neagră Guinness.

Localnicii ni s-a părut mai ospitalieri decât la Paris: pe oricine întrebam de o adresă, nu doar ne-o explica pe îndelete, ci de obicei ne și însoțea o porțiune, ca nu cumva să ne rătăcim.

În drumul spre casă, în parte străbătută pe jos, am descoperit (parcă pe Tottenham Court Road) o bogat aprovizionată librărie de cărți ruse, cum la noi nici nu visam. Ne-am limitat din nou la a-i admira exponatele, vechi și recente, țariste, sovietice, occidentale.

După-amiezile când nu mai aveam putere să pornim din nou spre centru, hoinăream prin Camden Town, de-a lungul Regent's Canal, pe strada comercială din apropiere, cu piețe, magazine, restaurante, birturi. Ne aprovizionam cu de-ale gurii, proviziile le consumam acasă, seara și dimineața.

Un alt cunoscut ne-a dus cu mașina lui în suburbia Greenwich, unde observatorul astronomic regal stabilea „Greenwich Mean Time". În apropierea observatorului (care va fi închis peste exact un deceniu), un indicator fixa „Meridionalul 0" al Pământului, pe cele două brațe cu înscrisul *East* și *West*. Prietenul prietenilor ne îndemna: — Săriți dincoace, în Vest.

Înainte ca familia Shirley Smith să plece în vacanța irlandeză, la rugămintea mea, Chris a telefonat secretariatului Congresului pentru a ne anunța sosirea. A explicat că suntem două persoane, nu una, fără mijloace financiare, nu numai pentru a plăti taxa de participare, dar nici pentru cazare.

Se întâmpla exact ca în bancul care circula pe atunci în legătură cu românii ajunși prin străinătăți. Un român bate la ușa unei case: — N-aveți să-mi dați și mie un pahar de apă, că n-am mâncat de două zile și nici n-am unde să dorm!

Lui Chris i s-a răspuns însă cu toată amabilitatea: să nu ne facem griji, suntem bine veniți, ne așteaptă cu plăcere. După care familia a plecat în vacanță, instruindu-ne cum să încuiem casa la plecarea noastră și să lăsăm cheia unei vecine.

Am comandat la o agenție de voiaj bilete și, în gara de autobuze, ne-am urcat într-un vehicul plin de lume, cu traseul către nordul Angliei.

Am trecut de Bedfort. (Nu visam să ajungem în est, la Cambridge, sau în vest, la Oxford.) Am trecut de Leicester. În gara de autobuze din Nottingham, ne aștepta profesorul Woodfield în persoană. Ne-a dus în campusul Universității, situat într-un parc enorm. Eram pe lista celor așteptați. Am primit o cameră în casa profesorilor de lângă căminele studențești, toate disponibile pe timp de vară.

Ne-a impresionat nediscriminarea celor care nu plătiseră față de cei care achitaseră totul. Într-o atmosferă de totală discreție, în consens cu proverbiala civilitate englezească, nimeni nu afla cine erau pomanagiii și cine achitase toate cheltuielile. (Ca și în ocaziile anterioare, unele „țări socialiste" plăteau cheltuielile de participare și acordau și diurne, altele își lăsau cetățenii să se descurce cum puteau. Delegații români se găseau de mult în situația din urmă.)

Cunoștințele le închegam mai mult la mesele copioase decât cu ocazia prelegerilor din amfiteatre ori săli de curs și seminar. Dimineața aveam un mic dejun suedez, prânzul și cina ni se serveau la masă. Încă de la micul dejun ne înfruptam cu feluri calde și reci, pește, carne, ouă, mezeluri, cașcaval, fructe, sucuri. Cina se prelungea până-n noapte, datorită „tăriilor" oferite cu aceeași generozitate. Atunci, lumea se regrupa în jurul măsuțelor aranjate între timp. Domina engleza, dar se conversa și în franceză ori germană. Deși

vorbea franceza fluent, Janina se alătura preferinței mele pentru germană. Se auzea des rusa, cu sârg însușită și de occidentali, în universități și în afara lor.

Alternau gazdele cu delegați din ambele Germanii și țările central- ori est-europene. I-am cunoscut pe soții Davies, profesori la Leicester, Vanessa în Departamentul de franceză, Martin în cel de germană. I-am reîntâlnit pe moscovitul Iuri Borev, pe sofiotul Krsto Goranov, pe est-germanul Norbert Krenzlin. Comunicarea acestuia mi-a atras atenția asupra romanului *Die Ästhetik des Widerstands* (*Estetica rezistenței*), de Peter Weiss, în trei volume publicate între 1975 și 1981. M-am întreținut cu mulți participanți, de la profesorul Universității din Helsinki, Irjö Sepanmae, până la Rényi András, profesor la Universitatea „Eötvös Loránd" din Budapesta.

La un prânz m-a apostrofat de vizavi un fost budapestan emigrat la Haifa:

— E condamnabil că ați rămas în România, toți evreii trebuie să vină în Israel, singura lor patrie, veți regreta că ați refuzat *alia* („urcarea" în Țara Sfântă), nu veți scăpa de antisemitism.

În pauzele ședințelor făceam lungi plimbări în doi prin parcul uriaș din jurul clădirilor universitare. De la multe reuniuni am chiulit, plimbându-ne în centrul orașului, admirând Palatul, vechile biserici, numeroasele muzee.

N-am ajuns în pădurea Sherwood, la întâlnirea cu Robin Hood.

Comunicarea mi-am prezentat-o în ultima zi a lucrărilor, 2 septembrie. Inclusă în secțiunea „Estetica și artele", era de fapt legată și de tema precedentă, „Estetica și teoriile culturale". Anul următor o voi include în volumul *Opțiuni*. O rezum în enunțuri laconice.

Porneam de la tripartiția în timp a preocupărilor pentru frumos și artă.

Întâi, Antichitatea și Evul Mediu le-a tratat separat, deși interferat.

Apoi, din Renaștere și prin Epoca modernă au fuzionat, treptat, în „artele frumoase", restrânse ca arie și aprofundate ca studiu. Estetica ultimelor trei secole s-a specializat ca „filosofie a artei" ori „știința generală a artei". Limitarea metodologică a corespuns obiectului circumscris.

În fine, jumătatea din urmă a secolului al XIX-lea și întreg secolul XX au alăturat artelor multe domenii „extraartistice", au afirmat felurite „valori estetice" de grade diferite, le-au îmbinat cu valori utilitare sau informaționale.

S-a instalat amestecul axiologic. Eteronomia a concurat autonomia de la prima la (un timp) ultima artă: arhitectura și cinematografia. Designul și mass-media au trecut, cu deosebită pregnanță, în avanscenă.

Îmi puneam întrebarea dacă, printr-un soi de hegeliană negare a negației, n-ar trebui să completăm „tradiția modernă" cu o reînnoită „tradiție veche", în care să încapă designul și urbanismul, filmul (nu doar artistic), televiziunea și computerul, dar și folclorul rural și urban, „arta populară", existențial-culturală, și „arta de masă", amatoare-profesionistă, destinată în principal destinderii; dacă, în acest fel, estetica actuală nu s-ar cuveni să fie deopotrivă retrospectivă (de până la arhaic) și prospectivă (prin feluritele tehnici spațiotemporale ultramoderne).

Îmi prelungeam, în fond, concepția despre „nearta" ca „artă", de astă dată focalizând-o pe domenii care fie nu erau *deja* sau *încă* arte, fie nu pretindeau reducționisme artistice, deși vehiculează agreabilul, plăcutul, frumosul.

La prezentarea acestor idei a fost puțină lume și ea n-a stârnit vreo reacție. Ideea lărgirii esteticii dincolo de granițele „artelor frumoase” o împărtășeau, în realitate, destui confrați occidentali, inclusiv unii dintre cei promovați în fruntea Asociației de Estetică.

Conducerea acesteia, aleasă la Congres, avea o nouă componență: președinte – Göran Hermerén (Suedia); vicepreședinte 1 – Tomonubu Imamichi (Japonia), vicepreședinte 2 – Milan Damnjanović (Iugoslavia); secretar general – Arnold Berleant (SUA); adjunctul secretarului general – Richard Woodfield (Marea Britanie). Ca delegați permanenți pe lângă Comitetul Executiv au fost desemnați: B. Dzemidok (Polonia), C. Wilde (Marea Britanie? SUA?), J. Jiménez (Spania), A. Erjavec (Iugoslavia), M. Ross (Australia). A fost fixat sediul Secretariatului în Universitatea din Long Island, New York, unde lucra profesorul Berleant.

Contactele mele cu Asociația vor înceta însă pe viitor.

Al XI-lea Congres de Estetică, din Nottingham, a fost ultimul la care am participat.

## 109

Contrar postprejudecății, printre *puținii* vechi comuniști *mulți* au fost sinceri. Și nu *toți* au persistat în comportamente troglodite; *destui* au evoluat în timp. S-au debarasat de dogmatism, au adoptat atitudini nuanțate, validându-și convingerile exclusiv în activitatea profesională.

Oameni de stânga neprefăcuți am întâlnit și printre scriitori, și printre filosofi.

Moise Cahn și Paul Georgescu s-au născut apropiați în timp și spațiu, în 1921 și 1923, în orașul Galați și în comuna Țăndărei. Lumea pestriță și neliniștită de pe malul Dunării să-l fi impregnat pe gălățean cu trăsături sufletești asemănătoare brăileanului mai vârstnic, Mihail Sebastian? Paralelismul i-ar putea ispiti pe exegeți. După cum ialomițeanul ar putea fi comparat, ca romancier, cu Ștefan Bănulescu, venit pe lume în comuna Făcăieni, tot din Ialomița.

Fapt e că Paul s-a simțit atașat, trup și suflet, de Bărăgan. Când, spre sfârșit, Zigu și cu mine îl scoteam, în câte o duminică, din București, ne ruga să îndreptăm mașina pe drumul câmpiei, nu spre munte. Și ne lămurea ironic demitizator: — Nu cunosc și nu recunosc „spațiul mioritic”. De unde provin eu nu există alternanța deal-vale, e șes neîntrerupt!

Ludica Nina Cassian a inventat, într-o reuniune a prietenilor, pseudonimul sofisticat al criticului pe cale de afirmare: Ov.S. Crohmălniceanu. Va folosi ba Ovid, ba Ov. Conferindu-i o identitate de tot neaoșă, Academia de Științe Sociale și Politice îi va trece prenumele pe lista proaspăt aleșilor membri titulari în varianta latină completă: Ovidiu.

Cum am precizat, unii îi spuneau „Moni”, mulți – „Croh”. Paul era doar Paul, câteodată „don' Paulică”; dar diminutivele nu i se potriveau.

În tandem au ajuns criticii cei mai influenţi din prima etapă postbelică. De fapt, nu chiar din prima, căci la început tăiaseră şi spânzuraseră Traian Şelmaru, Ion Vitner, Nicolae Moraru, Mihai Novicov. Ei doi erau mult mai culţi şi mai subtili. Un timp au mers îndeaproape pe urmele primilor; au comis erori asemănătoare; pe urmă s-au scuturat de ele. „Toboşarii timpurilor noi" au amuţit ori au fost reduşi la tăcere. Croh şi Paul şi-au clădit opera.

Repet: între *puţinii* comunişti români *mulţi* erau evrei (şi unguri sau ruşi basarabeni pe deasupra). Statutul de minoritar, mai ales în condiţii de posibilă exterminare, năştea firesc neînregimentare sau revoltă. Şi pe Paul unii confraţi l-au suspectat (şi vor persista în a-l categorisi) ca evreu. Pasămite fusese înfiat de doctorul spitalului din Ţăndărei. Într-adevăr, avea o faţă cam semită. Din această cauză îl şi ridicase o dată poliţia de pe stradă, lămurindu-se cu acel prilej că, după acte, părinţi îi sunt Maria, născută Ştefanovici, şi Dumitru Georgescu.

Tot ceea ce naţionaliştii de mai târziu îi vor putea imputa era că s-a „jidănit": prin soţia sa Dina şi o sumedenie de prieteni. Alergic faţă de exaltările etnice, nu se recunoştea geto-dac. Pe evrei în denumea însă „ghetto-daci"; şi ne spunea că scrie nu un roman, ci un „dac". Păstrez o dedicaţie cu hazlia modificare de specie.

Paul a participat la activitatea comunistă ilegală. În regimul antonescian fusese arestat; scăpase din temniţă datorită intervenţiei unor apropiaţi ai tatălui său, liberali sus-puşi.

Croh nu şi-a dus convingerile antifasciste până la nesupunere; dar atât evreitatea, cât şi simpatiile literare moderniste şi experimentale l-au deplasat spre stânga. S-a ataşat noii puteri, a susţinut-o publicistic. A pătruns cu întârziere turnura conservatoare, retrogradă, pe care o luase în cultură politica stalinistă.

Pe când eram instructor la Sectorul de literatură din Secţia de Ştiinţă şi Cultură, Croh şi Paul făceau rocada între *Viaţa Românească* şi *Gazeta literară*: ba unul, ba celălalt ocupau scaunul de redactor-şef şi de redactor-şef adjunct, fie la revista lunară, fie la cea săptămânală. În această postură i-am şi cunoscut. Relaţia oficială am depăşit-o mai întâi cu Croh; apoi şi cu Paul, pe care nu-l cunoscusem în scurta sa trecere prin munca de activist, dar care apoi s-a arătat dispus să mă accepte în cercul lui de prieteni.

Mai vârstnici decât mine cu şapte şi cu cinci ani, îmi făceau confidenţe. Nu neapărat până la capăt.

Croh era cu mai toţi interlocutorii afabil şi totodată distant. Se claustra într-o abia perceptibilă superioritate. Nu fraterniza, propriu-zis, decât cu puţini din generaţia lui. Cu ceilalţi discuta la obiect. În maniera sa de comunicare seacă răzbătea inginerul constructor, absolvent al Institutului Politehnic. Trebuia să te străduieşti să-i străpungi carapacea, menţinută şi ca profesor la Facultatea de Filologie. Ţinea prelegeri documentate despre literatura interbelică. Studenţii de limbă şi literatură română îl respectau. Se întreţinea cu ei corect, nu cald. Era „profesoral", ceremonios. Cunoştea şi recunoştea valorile, întâi discret, apoi în mod public.

L-am vizitat de câteva ori în Dionisie Lupu nr. 74. (Deasupra locuia Marin Preda, cu care, ca sfetnic, se împrietenise.) Se așeza în spatele biroului încărcat cu manuscrise, eu în fotoliul stil din fața lui. Mă amuza dâra lui de mustăcioară, care-mi amintea de Chaplin sau, culmea, de Hitler. Îi ascultam relatările din cele trăite. Cunoștea ca nimeni altul culisele obștii literare. Ca membru în conducerea ei, participa la înfruntarea grupărilor, de partea celei avansate estetic, apoi și politic. Lăsase în urmă faza „realist socialistă", publicase studii despre Rebreanu, Arghezi, Blaga, lucra la *Literatura română între cele două războaie mondiale*, ulterior la *Literatura română și expresionismul*. În discuții ridica vălul de pe succesivele lui maziliri, generate de unele gesturi oficial considerate eretice sau din cauza unor amiciții cu persoane căzute în dizgrație. Mă lăsa să-i inspectez bogata bibliotecă: serii de reviste și opere complete franceze, numeroase volume românești de valoare, ediții princeps, cu timpul și volume germane de literatură și teorie literară. Era reticent cu împrumuturile. După moartea sa, la Berlin, majoritatea acestor comori bibliofile, strânse cu acribie și păstrate cu dăruire, se va pierde.

În locuința lui am aflat telefonic de apariția primei mele cărți, despre „romanul monumental". A recenzat-o favorabil, ca și câteva dintre cele următoare; nu fără a-și reprima mici răutăți.

Un P.S. adăugat prezentării scurte a monografiei mele despre Dostoievski l-am receptat ca disproporționat de meticulos: bazându-mă pe bibliografia rusă – scria –, comisesem „o gafă" transliterând *Lacener* numele scriitorului criminal *Lacenaire*, ghilotinat în 1836. Urecheala m-a deranjat. Aveam desigur să corectez eroarea în edițiile următoare.

Un an după debutul meu confesiv în *Secolul nostru cel de toate zilele*, a publicat propria sa culegere de cronici și comentarii, sub titlul *Pîinea noastră cea de toate zilele*. N-aveam drept de proprietate personală asupra formulei evanghelice din „Tatăl nostru"; totuși, repetarea ei la mică distanță în timp n-avea cum să nu-mi displacă.

La ședințele Consiliului US stăteam aproape de Croh, la rându-i așezat lângă Doinaș, cu care se împrietenise. Ne-am aflat împreună în Biroul Secției de critică și istorie literară. Venea conștiincios la ședințe, participa la discuții, își asuma acțiuni concrete. Se dovedea un coleg de nădejde.

În anii '80, istoriei literare i-a adăugat o carte despre „cinci feluri de lectură", fiecare prin prisma altei metodologii, și două volume de „istorii insolite", în cheie științifico-fantastică.

În cenaclul literar pe care-l conducea punea umărul la fortificarea tinerelor talente. Împlinirea cea mai spectaculoasă o va cunoaște Mircea Cărtărescu, apreciat de timpuriu și de Paul.

Croh și-a accentuat treptat conștiința apartenenței iudaice. Era mândru că descindea din stirpea preoțească, că era un *cohen*, cum i-o proba și numele – pe care l-a și păstrat în actele oficiale.

Mulți evrei au parcurs o traiectorie asemănătoare. Din comuniști cu inflexiuni radicale au trecut la idei socialiste raționale ori au optat pentru un anticomunism tot extrem. Din atei au devenit credincioși ori numai adepți ai ritualurilor părintești.

Rabinul-șef Moses Rosen îi angrena pe cărturari în treburile Comunității. I-au stat aproape și Henri Wald, rămas până la capăt marxist ateu, și Croh, iudeu credincios.

Paul a și lansat la adresa prietenului său un avertisment hazliu, cu trimitere la concesiile față de bastionul protocronismului: — Numai de n-ar încurca adresele, ducându-se la *Luceafărul* înfășurat în iudaicul șal ritualic...

Obișnuiam să mă plimb cu Croh prin Herăstrău. Serile își ducea cockerul la plimbare, iar eu îi ieșeam în întâmpinare pe bulevard și ne continuam drumul împreună, cu dese opriri din cauza câinelui, dar și a stăpânului, care, sexagenar, își desfășura mai bine argumentația tot oprindu-se. Alternam preocupările culturale cu așteptările politice, devenite obsedante. Prăbușirea domniei detestate ne părea iminentă, încercam să-i aproximăm momentul. Ca prooccidental nedezmințit, Croh aștepta din partea americanilor lovitura de grație, favorizată de reformele gorbacioviene. Elabora scenarii la limita literaturii SF. Ne preocupa deznodământul, nu și posibilele lui urmări. Nu ne trecea prin minte că unii scriitori, mai ales critici literari, vor adopta un ton agresiv față de foștii lor colegi.

Când a început să fie dezavuat în tot ce făcuse și scrisese, scepticul s-a întunecat la față. Se îndoia că va beneficia de un tratament echitabil. Deziluzia a contribuit la hotărârea de a se expatria. L-a impulsionat și soția. Trebuiau să decidă unde anume să emigreze. Sora lui iubită era o arhitectă de succes la Paris. Sora soției sale trăia la Berlin. Cele două erau nepoatele filologului Heimann Tiktin (Hariton după botezul ortodox din exilul berlinez). Sperau ca această descendență să-i ajute la o integrare mai rapidă. Au ales Berlinul, între timp reunificat.

Într-una din ultimele noastre plimbări, la insistența mea de a-și scrie memoriile, ca unul dintre cunoscătorii temeinici ai vieții literare, mi-a dat o replică dură: — Cui să mă confesez? Ăstora?! Nu se referea doar la colegii care îl atacau dur pentru compromisurile de odinioară, ci îndeobște la noii oportuniști. În orice caz, nu se mai aștepta să-i fie înțeles parcursul, străbătut prin atâtea denivelări de teren.

Va scrie numai un șir de „amintiri deghizate”, portrete ale scriitorilor de vază pe care-i cunoscuse îndeaproape, estompându-și propriul rol. Păcat: ar fi fost unul dintre martorii cei mai avizați ai secolului XX.

Până la și după reglementarea, deloc rapidă și lină, a cetățeniei RFG, l-a sprijinit profesorul Klaus Heitmann. Acesta i-a aranjat prelegerile de la Universitatea din München. Împreună au descris „Cercul literar de la Sibiu”, sub unghiul influențării lui de către cultura germană.

Am corespondat cu Croh în anul universitar petrecut la Collegium Budapest. Îmi scria prietenos. I se împlinise vechiul vis de a preda într-o universitate germană. Îi plăcea Berlinul, traiul între atâtea grupuri de imigranți. Se recunoștea, în continuare, deschis, om de stânga, aflat în dezacord cu foști apropiați trecuți zgomotos la antipod, precum Sami Damian.

A murit de cancer, în 28 aprilie 2000.

Paul n-a cunoscut decât încercări predecembriste.

Era mândru că ziua lui de naștere, 7 noiembrie, coincidea cu începutul revoluției socialiste.

Manifesta o rar întâlnită dualitate: convingeri politice radicale laolaltă cu un impecabil gust literar. Îl fascinau deopotrivă Lenin și Troțki, Proust și Joyce. Evident, cunoștea mai bine perechea din urmă: erau scriitorii lui de căpătâi, îi avea mereu la îndemână, pe ambii în franceză. Parafrazând titlul volumului său timpuriu de critică, promova „polivalența necesară". Și-a dat în vileag felul de a fi, cu rară sinceritate, în volumul de convorbiri cu Florin Mugur, pe care l-au intitulat *Vîrstele rațiunii* – un titlu nimerit pentru un raționalist convins.

În timp ce încă mai satisfăcea comandamentele ideologice schimbătoare, lansa scriitori de mare viitor. El l-a descoperit pe Nichita Stănescu. La *Gazeta literară* i-a angajat pe Cezar Baltag, Matei Călinescu, Gabriel Dimisianu, Grigore Hagiu. Îl va întâmpina elogios pe Ștefan Agopian. A fost mentorul multora. Unii îi vor rămâne recunoscători; alții îl vor uita, dacă nu-l vor chiar huli.

Stăpânea la perfecție franceza. Îl lăuda pe Céline, trecea peste colaboraționismul său pronazist. Ca sartrian, nu-l agrea însă pe „cârnul" (Camus).

Își bătea joc de literatura sovietică proastă; dar refuza totodată să-l recunoască pe Soljenițîn.

Calambururile lui, de multe ori răutăcioase, făceau ocolul (și deliciul) târgului. Romanul sadovenian conformist, distins cu Premiul de Stat (1949), l-a poreclit „*Mitrea Cucur*". Unui coleg de revistă îi zicea „Toulouse Le Dreck" – aluzie la Toulouse-Lautrec și la cuvântul german *Dreck* (murdărie, noroi, dar și fleac, lucru de nimic). A agățat de un cuplu de profesori apelativul „Monstruoasa coaliție". Pe o redactoare de editură a numit-o „Curierul de ambele sexe". A lansat formula „Paler-cu-două-fețe". După ce Petru Popescu a rămas în America, nu-l scotea din „Petrodolar". Prietenului Cosașu îi spunea „Radu Schițașu".

A rămas de pomină dialogul pe care zice-se că l-ar fi purtat cu istoricul artei plastice Radu Bogdan. R.B.: Am auzit că ai fost internat la o clinică din Timișoara. P.P.: Da. R.B.: Pentru ce boală? P.P.: Am trăit zile în șir coșmarul că au venit la putere legionarii. R.B.: Și? P.P.: Și au venit.

Era considerat cinic. Nu e adevărat sau nu e un „adevăr integral". Nu știa să poarte masca răcelii lui Croh. Se ambala, îl apucau pandaliile. Amesteca dezinvolt „umorile" avansate de Galenus din Pergam: sângele, bila galbenă, bila neagră și flegma. Dacă exista printre noi o „personalitate accentuată", el mi se părea a fi aceea.

Prin bârfirea confraților menținea legătura cu obștea. Ca după aer jinduia după acest contact, pe viu sau, dacă altfel nu se putea, măcar prin telefon. Ales membru titular al Academiei „mici", n-a onorat-o niciodată cu prezența. Nu-l interesa, spre deosebire de Uniunea Scriitorilor, unde, cât timp mai avea un rol, făcea și desfăcea alianțe, pe post deopotrivă mefistofelic și demiurgic.

N-am asistat la celebrele șuete pe care le focalizase la Capșa. Ne suna însă târziu, noaptea, și ne ținea de vorbă câte o oră. Janina era „Madame Cafea". Dacă ridicam eu receptorul, se recomanda cu întrebarea: — Ce este

frumosul? Mă trânteam îmbrăcat pe pat și-i ascultam perorările, cu resemnarea celui obligat să nu meargă, ca tot omul, la timp la culcare.

Se născuse cu o luxație de șold, care s-a agravat din ce în ce. Întâi a mers șchiopătând, legănându-și greoi, pe picioarele-i scurte, corpul masiv. Apoi a trebuit să accepte claustrarea în casă. Nu totală, cât timp și-a mai putut împărți săptămânile, o jumătate cu soția, o jumătate la amantă. Se ducea cu taxiul de la una la alta, cu consimțământul amândurora. (Prietena nelegală, A.I., preda literatura română la liceu, era membru al Secției de critică, publica studii. Locuia într-un bloc nou pe lângă Gara de Nord. Mult mai târziu toată țara va afla de ea, dar nu pentru vreo ispravă literară.)

În multe duminici ne invita serile, printre alții, pe Relu, Zigu, Bebe (Elvin) și pe mine, cu soțiile. Dina ne servea neschimbat un tort sățios cu multă ciocolată și ne povestea cu lux de amănunte și prețiozitate ultimele ei lecturi și vizionări de film. Paul ne punea la curent cu noutățile vieții literare – le știa de la telefon mai bine decât oricare dintre noi.

Când ajungeam la el acasă în timpul săptămânii – nu-mi era greu, locuia la o aruncătură de băț de la facultate –, își făcea apariția în hol într-o pijama descheiată la gât; dura până să ajungă de la ușă pe scaun, vioiciunea lui de spirit contrasta cu obezitatea (din cauza căreia a și trebuit să întrerupem ieșirile în Bărăgan cu mașina: pur și simplu nu mai încăpea pe portieră). Mă servea cu cafele tari, el însuși le îngurgita de dimineață până seara. Pe etajera din spatele lui zăream ultime numere de reviste și cărți recente, franceze și române.

Abandonase critica de dragul prozei, publica un roman după altul. Într-o manieră livresc-ironică, masca trecutul apropiat în anii de după prima conflagrație mondială. Acțiunea se petrecea obligatoriu în Bărăgan, deseori în conace toropite de zăduf. („Căldura mare" se număra printre motivele caragialeene, Paul îl știa pe „nenea Iancu" pe de rost, ca și pe mulți alți clasici autohtoni.) Se dovedea un stilist redutabil, cu virtuți narative postmodern-intertextuale, ca atare niciodată invocate de el. Scriitorii tineri îi apreciau proza, deloc fluentă, savant construită, stufos barocă (potrivit cu titlul romanului din 1980, *Vara baroc*). Atunci când i-am reproșat că în proză își metamorfozează pe cei mai buni prieteni (cuplul Milo Petroveanu/Veronica Porumbacu ș.a.), în personaje nu tocmai agreabile, mi-a replicat calm: — Dar de unde să-mi iau modelele, bre, dacă nu din viața pe care am trăit-o?!

Magdalena Popescu Bedrosian i-a fost redactoarea cea mai fidelă. Îi lua manuscrisele, le revedea, le corecta pe parcursul editării. Nu s-a dezis de el niciodată.

I se accentuau suferințele. Nu l-am auzit lamentându-se măcar o singură dată. Știa că are puțin de trăit. Își impunea un comportament demn. În genere ocolea boala și moartea. Îl fascinau viața, literatura, politica.

Ne-a povestit cum a refuzat ajutoarele în alimente care i-au fost oferite pentru prestația sa de ilegalist: — Nu pentru ouă am făcut pușcărie!

Cascada de evenimente din 1989 a întâmpinat-o ambivalent: îl detesta pe Ceaușescu – dorea ca socialismul să se înnoiască, nu să se prăbușească.

Inima i-a cedat în 15 octombrie, cu două luni înaintea deznodământului.

La înmormântarea din „Străulești 2” am fost puţini. Dina Georgescu n-a fost de faţă. După ani, când s-a întâmplat să revăd cimitirul, mormântul lui Paul nu mai era de găsit.

Lângă intrarea din Strada Sfântul Constantin 24, o placă de marmură reamintește: „Aici a trăit și a lucrat în ultima parte a vieţii scriitorul Paul Georgescu. 1923-1989”. Pe cealaltă parte a intrării se află placa comemorativă a Cellei Serghi; iar pe blocul de vizavi – trei inscripţii, una în memoria lui Felix Aderca.

## 110

O altă pereche de colegi – de la Facultatea de Filosofie.

În romanul *Înainte de tăcere*, Paul Georgescu descrie, cu mijloace încă realiste, activitatea comunistă ilegală a unor tineri bucureșteni. Naratorul e un utecist modelat după propria-i persoană. E îndrumat de un activist experimentat. Paul mi-a dezvăluit prototipul acestuia: era Niculae Bellu, care îi fusese, într-adevăr, „legătura superioară”.

Pe 8 iunie 2002, profesorul de etică Vasile Morar va organiza, în Amfiteatrul „Mircea Florian” din facultate, o sesiune știinţifică în memoria fostului său dascăl și mentor, Niculae Bellu. Cu acel prilej i-au dedicat comunicări fostului titular al cursului de etică mai mulţi colegi și foști studenţi. Personal, am evocat un filon biografic uitat sau ignorat: activitatea militantă anterioară muncii didactice. Dorel Șandor, student al nostru în anii ’70 timpurii, apoi cadru didactic la Academia pe partid „Ștefan Gheorghiu”, cunoscut analist politic în perioada postdecembristă, mi-a dat o replică la care nu mă așteptam:

— Niculae Bellu a fost un om cinstit, integru, vertical, unul dintre preferaţii studenţilor, ca atare nu putea fi și nu fusese comunist; după cum nici dumneavoastră [adică eu], cu aceleași calităţi, n-aveaţi cum să fi fost comunist!

Apodictic enunţata incompatibilitate mă va îndemna să particip, cu textul „Politică și moralitate”, la evocările volumului *De la Stânga Politică la Stânga Culturală* (2005), îngrijit, în cinstea profesorului său, tot de către Vasile Morar.

(Același V.M. a inclus în cartea sa *Morala elementară* capitolele: III. „Morala și stânga culturală: Niculae Bellu”; „IV. Înţelepciunea activă și stânga culturală: Ion Ianoși”; „V. Elementaritatea morală a unui gânditor de stânga: Radu Florian”.)

Bellu fusese, de fapt, prenumele unuia dintre fraţii Schor. S-a născut în 1916, la Brăila. Pe urmele mai vârstnicului frate Anghel Schor, aderase în 1936 la mișcarea comunistă clandestină. Arestat, Anghel a executat opt ani de închisoare, lagăr și deportare. Bellu a îndeplinit funcţii locale în mișcarea de tineret și de partid. La rândul său a fost întemniţat de câteva ori, pe răstimpuri mai scurte. Paul l-a cunoscut ca secretar al Comitetului Executiv UTC București. Pe urmă a condus Comitetul Regional PCR Brașov. Acolo i-a cunoscut pe soţii Ceaușescu. Din familia mea brașoveană n-a știut nimeni de el.

În Muzeul PCR de pe Șoseaua Kiseleff (azi, Muzeul Țăranului), ca și în Muzeul Brașovului din Piața Sfatului, Niculae Bellu figura printre vechii ilegaliști.

După turnura istoriei din 1944, nu i s-au încredințat însă decât trecătoare răspunderi în eșalonul doi: la ziarul *România liberă* și în conducerea cinematografiei (unde s-a comportat – își amintesc oamenii de meserie – ca un neavenit). Din 1955 a abandonat orice funcție politică.

A absolvit Filosofia, și-a susținut doctoratul (am relatat rolul meu ca referent oficial), a lucrat la *Revista de Filosofie*, a condus Sectorul de etică din Institutul de Filosofie; s-a transferat conferențiar la Facultatea de Filosofie, avansat târziu la gradul de profesor.

Elena Bellu parcursese o la fel de zbuciumată existență ilegală. Condamnată, în contumacie, la 25 de ani muncă silnică, s-a salvat cu acte false și ascunzători bine alese. De la Direcția de Propagandă și Cultură au mutat-o, succesiv, la facultatea noastră, la Ministerul Învățământului și Facultatea de Filosofie, apoi a predat filosofia la Facultatea de Chimie industrială din Institutul Politehnic.

Nici Elena, nici Bellu nu detaliau trecutul lor aventuros. Abia târziu, după ce am lucrat cot la cot, Niculae conducându-i pe eticieni, eu pe esteticieni, mi-a relatat câte ceva din experiența sa de odinioară. Mă ducea cu mașina lui, de la facultate, acasă și, pe drum, îmi povestea frânturi de viață. Țin minte două.

Pe „Ceaușeasca", organizația brașoveană de partid o convinsese cu greu să-și viziteze soțul la închisoare și să-i ducă pachetele de mâncare îngăduite și pregătite de către tovarăși: consoarta își ignora soțul și se codea să participe la acțiuni ilegale – contrar slăvirii ei ulterioare ca revoluționară neînfricată.

Bellu regreta că nu trăsese concluziile nimerite de pe urma lipsei de moralitate din cadrul organizațiilor ilegale și din închisori: comuniștii se suspectau între ei, se urmăreau, îi vânau pe „deviatori", îi sancționau ori excludeau pe cei suspectați de nesupunere. Și-mi spunea: — Am văzut multe asemenea comportamente, dar îmi reprimam observațiile, ca să nu-mi perturbe convingerile.

Edificat asupra continuității dintre trecut și prezent, n-a mai vrut să facă politică. S-a dedicat eticii, a pornit în căutarea moralității. A scris cartea *Etica lui Kant* (1974). A publicat studii de morală – inclusiv despre preconizata moralitate socialistă. Nu se dezicea de idealurile împărtășite, ci de călcarea lor în picioare. Trebuie să fi suferit de pe urma nedreptății făcute lui Anghel Schor (exclus din partid, trimis la „muncă de jos"), chiar dacă dizgrațierea fratelui nu i-a produs daune politice directe, în asumata sa claustrare profesională.

Într-o croazieră pe Marea Neagră, până pe țărmul Crimeii, ne-am întreținut, în patru, la bordul navei. M-am impresionat condiția fizică excelentă în care se afla Bellu, vechi sportiv împătimit.

I-am vizitat pe Elena și Niculae (alții decât „Supremii" cu aceleași prenume) în vila lor elegantă din apropierea Parcului Herăstrău, de bună seamă primită prin Gospodăria de Partid a CC.

Fiica lor era antrenoare de schi; fiul – designer la Uzinele de automobile din Colibași. Ambii vor emigra în RFG. Bellu îmi va povesti despre viața lor și despre cum și-a însoțit fiul, inginer bine situat dintr-o întreprindere müncheneză, într-o călătorie de afaceri, până în Singapore.

A rămas și după pensionare în organizația de partid din facultatea noastră. Niciodată n-a luat cuvântul. În timpul ședințelor citea, sublinia pasaje, scotea notițe. Își ridica rareori capul să urmărească vreun vorbitor; pe urmă își relua treaba.

La împlinirea vârstei de 80 de ani, a ținut lecția festivă de inaugurare a cursurilor facultății. Anul următor, 1997, a murit pe 22 august, cu o zi înaintea zilei sale de naștere. (Paul se născuse pe 7 noiembrie, Bellu, pe 23 august – zile nerezervate însă exclusiv comuniștilor: Pleșu își serbează și el aniversarea pe 23 august.)

Când Vasile Morar va edita textele postume ale lui Bellu, în probleme de etică, dar și despre Noica, voi regreta absența amintirilor personale. Dacă victimele comunismului își evocă suferințele, n-ar fi fost cazul ca și comuniști cinstiți, cu o evoluție demnă de stimă, să-și descrie căutările?!

Întrucât am adus vorba de ședințele organizației de bază PCR din facultate, îi reamintesc și pe alții deveniți neconjunctural membri de partid. Mai demult, *primus inter pares* a fost, neîndoielnic, Tudor Bugnariu, așezat în rândul din față al amfiteatrului și notând cu minuție tot ce se discuta. În apropierea lui se afla Florica Neagoe. Pe la mijloc stătea Radu Stoichiță, care ne descrețea frunțile de fiecare dată când intervenea, în modul său hâtru-sofisticat. Cât timp nu ne despărțiseră pe secții, era prezent și Paul Popescu-Neveanu. În spate, la capătul rândului penultim, am continuat până târziu să ne ocupăm locurile, unul lângă altul: Niculae Bellu, Radu Florian, Vasile Morar și cu mine. Ne întrețineam pe șoptite până când secretarul Mircea Flonta, care prezida majoritatea adunărilor, ne chema la ordine.

Din „povestea” acestor din urmă două paragrafe nu poate lipsi nici Radu Florian. Dacă Bellu a fost colegul meu de catedră, Janina l-a avut coleg, în catedra ei, pe Florian, ca mentor și prieten.

Se numea Henri Feinstein. La 14 ani s-a aflat în vecinătatea morții. După Pogromul de la Iași a fost captiv în „Trenul morții”. Acolo i-au pierit tatăl și fratele. El însuși a fost coborât din vagon de cineva la Podu Iloaiei, închis într-o casă, dus înapoi la Iași de un văr venit după el. Pe acest văr îl venera ca pe salvatorul lui. De mama care nu fusese luată cu ei și care nu putea depăși moartea soțului și a fiului ei mai mare, s-a înstrăinat. S-a mutat la București, a absolvit Facultatea de Filosofie. Și-a schimbat numele în Radu Florian, ca Radu să pară prenumele. Întrucât de fostul prenume nimeni nu putea scăpa, în acte figura ca Henri Radu Florian.

Îndelungă vreme nu a dorit să-și detalieze teribilele încercări prin care trecuse. S-a limitat să-și dedice volumul *Eppur si muove* (1983) tatălui și fratelui, „asasinați de fasciști”. Abia în anii ’90 va evoca îngrozitoarele evenimente: în cadrul unui simpozion internațional organizat de conducerea Federației Comunităților Evreiești, cu ocazia împlinirii unei jumătăți de secol de la pogromurile din București (ianuarie 1941) și Iași, și la un simpozion al Muzeului Holocaustului din Washington.

A rămas, după absolvire, cadru didactic la Facultatea de Filosofie, din 1949 până la pensionare, la 62 de ani, în septembrie 1989. De regulă era pe poziția

a doua în statele de funcții, după șeful de catedră, schimbat deseori (Leonte Tismăneanu, Pavel Țugui, Vasile Dinu, Ovidiu Trăsnea, Gheorghe Ghimeș, Vasile Ștefănoiu). Multă vreme a fost conferențiar, apoi profesor. În fapt, colectivul îl recunoștea ca fiind el primul, chiar dacă eforturile lui de modernizare a disciplinei nu beneficiau decât de adeziunea unei minorități.

El a fost cel care a impus redenumirea cursului Bazele marxism-leninismului în Socialismul științific, între altele pentru a scăpa de intermediara Istorie a mișcării muncitorești, centrată pe politica zilnică, cu deosebire pe documentele PCR. Absurda specificare a noii denumiri, trădând un nemărturisit complex de inferioritate (de parcă putea să există vreo altă știință... „științifică") a căutat s-o contracareze printr-o programă analitică mai suplă, pe care a elaborat-o, în detalii, personal. A impus mutarea Socialismului științific în anul III, după Materialismul dialectic și istoric (I) și Economia Politică (II) – pe urmele schemei preconizate de Friedrich Engels în cartea *Anti-Dühring*.

Ecourile cursului său, la Filosofie, apoi în rândul studenților de limbă și literatură română, au fost amestecate. Unii absolvenți îi vor imputa, retroactiv, rigiditatea enunțurilor și ironizarea celor examinați. Alții, dimpotrivă, îi vor releva tentativa de a mlădia învățătura sacrosanctă, cu apel la o gândire proprie neîncorsetată de dogme. Ambele păreri au avut, cred, partea lor de îndreptățire, una, mai degrabă, în anii profesării timpurii, cealaltă, prioritar, în etapele ulterioare.

Florian a devenit apoi adept al „eurocomunismului" italian și în anii '90 s-a apropiat de socialiștii francezi. A rămas un marxist reformist. Și-a asumat un obiectiv dificil: să salvgardeze marxismul originar, eliberându-l de aluviunile care i-au compromis originalitatea. Din această echilibristică între marxismul autentic și cel contrafăcut auditorii puteau reține o latură sau alta. Ca și din cărțile publicate. Ele s-au înmulțit: de la *Sensul istoriei* și *Reflecții ale filozofiei marxiste* (în seria „Idei contemporane", chiar Editura Politică inițiase o deschidere spre multitudinea viziunilor socioistorice) până la *Introducere în teoria marxistă a determinismului social*.

În anul apariției acesteia din urmă, 1979, i-am luat apărarea lui Noica, în răspăr cu Florian, dar i-am și recenzat volumul consacrat „determinismului social", pozitiv, deși cu remarci critice. În unele obiecții am manifestat eu însumi rigiditate. Am subliniat însă aportul autorului la teoria marxistă, în privințe care nu mai spun astăzi nimănui nimic, dar care reprezentau pe atunci o importantă înnoire a interpretării viziunii lui Marx despre lume. Am în vedere faptul de a concepe societatea ca pe un ansamblu de relații, un sistem global cu subsisteme parțiale; analizate prin determinismul social-economic și politic; adică prin concepția materialistă asupra istoriei, în care integra și căreia cerea să-i fie subordonat „materialismul dialectic", nicidecum invers; asta, fiindcă privea societatea ca „subiect", iar natura ca „obiect"; cu primatul „relațiilor de producție" față de „forțele de producție" și cu rolul „codeterminant" al factorilor spiritual și material.

Toate acestea se aflau la antipodul dogmaticii staliniste. Ele îi valorificau pe Antonio Gramsci și pe Georg Lukács (parțial). Enunțurile se aflau în acord cu

„eurocomunismul" italian și într-un subtextual dezacord cu PCR, care, în tactica desprinderii sale de PCUS, susținea politic partidele eurocomuniste, italian și spaniol, dar ideologic nu renunța la schematismul perechii *diamat – istmat*.

Alternativele erau căutate în interiorul viziunii derivate din Marx. Dacă Florian căuta să dinamiteze schema printr-un „materialism istoric" altfel înțeles, H. Wald făcea lucrul acesta prin accentul nonconformist pe „materialismul dialectic". Erau opțiunile sociologului sau logicianului. Atât vederile unuia, cât și ale celuilalt erau suspectate de erezie, precum într-o Biserică sacrosanctă. (De parcă noii adepți ai lui Arie din Alexandria ar fi susținut *homoiousios*, „asemănarea", în locul unic mântuitoarei *homousios*, „consubstanțialitatea", impusă la Sinoadele ecumenice din Niceea și Constantinopol și de Sfântul Atanasie.)

Florian a fost urmărit de timpuriu pentru nesupunere, atât instituțională, cât și doctrinară.

A fost singurul care s-a abținut în 1965 de la sancționarea profesorului Bugnariu pe linie de partid. Încă de atunci i s-a decis urmărirea.

Filarea lui s-a întețit pe parcursul anilor '70 și '80, dovadă multitudinea de note informative cu privire la „obiectivul" R.F., întocmite de ofițeri de Securitate și scoase la iveală, pe baza dosarului de Securitate, de către fiul său, Alexandru Florian.

Noi aflaserăm numai de șicanele pe care le suporta din partea Centrului Universitar de Partid București. Olivia Clătici, secretar cu propaganda la Comitetul de partid CUB, l-a urmărit cu obstinație, ca și pe apropiații lui din catedră. Janina a aflat cum le ceruse Clătici notițele de curs ale unor studenți, ca să verifice de câte ori era citat sau măcar pomenit „tovarășul Ceaușescu" în prelegerile ei.

Pe mine, aceeași persoană m-a admonestat într-o ședință a organizației de bază PCR. Mi-a imputat că, trimiși împreună cu Cezar Radu într-o „brigadă de control" la Institutul de Teatru și Cinematografie, n-am găsit de cuviință să descoperim acolo erori politice și ideologice.

Florian a fost însă principalul supravegheat. Neinspirând încredere, i-au mutat cursul de la Filosofie la Filologie. La un moment dat, CUB a încercat să-l transfere de tot de la Universitate la un alt institut de învățământ superior. Dar avea și el susținători, în alte verigi influente. Prin bunăvoința lor a parat intențiile adverse și a continuat și să profeseze, și să publice.

În timp ce îl filau, i-au permis participări la reuniuni din străinătate. Pleca deseori la Paris, unde s-a apropiat de personalități socialiste și independente de stânga. A statornicit și lărgit aceste relații în anii '90, ca director al Institutului de Teorie Socială al Academiei și redactor-șef al revistei *Societate și Cultură. Noua alternativă*.

A nimerit însă din Scylla în Charybda. Dacă anterior partidul unic îi bruiase susținerile liberale, eurocomuniste, social-democrate din cadrul marxismului, acum orice atașament marxist trezea ostilitatea „maeștrilor culturii" cu rol diriguitor. Pe de o parte, Academia Română îl numise șef de instituție și de revistă, pe de altă parte nu numai că nu îl alesese membru, dar nici

ea și nici fosta lui facultate nu l-au socotit vrednic de a-l numi conducător de doctorat. Am asistat la o reuniune, unde în zadar le-am reamintit colegilor că dintre noi toți el anume se manifestase cel mai pregnant ca „disident" – nu oponent, din exterior, ci efectiv disident, din interior, ieșit din rând și supunând oprobriului politica și ideologia oficiale. Cei trecuți cu bine dintr-o barcă într-alta s-au arătat reticenți în a-l accepta printre ei.

Motivul refuzului a fost angajarea lui publică ca om de stânga de orientare social-democrată. Ultimul lui text amplu, apărut în revista *Societate și cultură* și republicat în volumul *Controversele secolului XX*, purta titlul „De ce nu sunt de dreapta?" și s-a dovedit a fi o mărturie cu caracter testamentar. Mai mult, i s-a reproșat apropierea de Ion Iliescu, pe care l-a susținut în competiția electorală – pierdută – cu Emil Constantinescu. Așa a nimerit printre „neo-" și „criptocomuniști".

De ce ne-am mira? Același lucru l-a pățit eminentul critic și istoric literar Valeriu Cristea, unul dintre puținii redactori nemembru de partid de la *România literară*, căruia nu i se putea imputa nici un articol despre Ceaușescu și nici o manifestare favorabilă fostului regim. A fost marginalizat și, deși a continuat să publice volume excepționale despre Dostoievski, Creangă și propria-i viață, „proiliescianismul" nu-i va fi iertat până la moarte și, un timp, nici după aceea.

Și Radu Florian (1997), și Valeriu Cristea (1999) au murit de cancer.

Nimeni nu-mi va scoate din cap prezumția – confirmată de sfârșitul atâtor cunoscuți – potrivit căreia frustrările și apăsările sufletești contribuie la instalarea sau agravarea acestei teribile maladii.

## 111

„Socialismul real" din Europa se apropia de actul final.

Sfârșitul i l-au pregătit antecedente explozive: la Berlin (1953), la Budapesta (1956), la Praga (1965).

Nikita Hrușciov a încercat ruptura cu stalinismul, la Congresele al XX-lea și al XXII-lea.

În ianuarie 1977, Václav Havel, Jan Patočka, Zdenék Mlinář, Jiři Hájek, Pavel Kohout și alți intelectuali au elaborat „Carta 77". Șase membri fondatori, printre care și Havel, au fost judecați în octombrie 1979 și închiși.

Ca urmare a grevelor din uzinele poloneze, la Gdansk a fost întemeiat în 1980 Sindicatul Liber al Muncitorilor, *Solidarność* (Solidaritatea), în frunte cu Lech Wałęsa.

În vârful ierarhiilor de partid s-au produs schimbări. În Ungaria a fost instalat Kádár János. Lui Alexander Dubček i-a urmat, în Cehoslovacia, Gustáv Husák. După demiterea lui Edward Gierek, în Polonia puterea i-a revenit generalului Wojciech Jaruzelski. El a decretat legea marțială (13 decembrie 1981). Walęsa a fost distins cu Premiul Nobel pentru Pace (1983). Jaruzelski i-a amnistiat pe revoltați (1985). „Solidaritatea" a ieșit din clandestinitate (1986).

În avanscena mișcărilor contestatare s-au situat, concomitent sau alternativ, Ungaria și Polonia. Regimurile lor au combinat măsurile drastice și tolerante. Pentru acestea din urmă, ba o țară, ba alta a fost gratulată cu porecla ironică de „cea mai veselă baracă din lagărul socialist".

După ce „Zidul Berlinului" a întrerupt exodul spre Vest (1961), RDG a reprimat și mai aspru disidența; iar după „Primăvara de la Praga" (1968) și intervenția armată întemeiată pe „doctrina Brejnev", asupra Cehoslovaciei s-a așternut o sufocantă „normalizare".

Bulgaria și România au perpetuat, sub Todor Jivkov și Nicolae Ceaușescu, imobilismul – ceva mai permisiv, totuși, la Sofia. (Cărturarii polonezi și unguri au beneficiat de plecări cvasilibere în Occident, aproape la fel și intelectualii bulgari.)

În Albania, Enver Hodja (Hoxha) a instituit cea mai cruntă dictatură: s-a rupt de Uniunea Sovietică (1961), a întors spatele protectorului său China (1978), s-a ferecat în autohtonismul naționalist și, pe parcurs, și-a eliminat fizic adversarii reali ori potențiali.

Multe au depins de ritmul evolutiv/involutiv din URSS.

În timpul unei vacanțe din Crimeea, Hrușciov a fost înlăturat de colegii lui de la putere (octombrie 1964). Leonid Brejnev – între altele și fost prim-secretar al CC din RSS Moldovenească – a devenit Secretarul General al CC al PCUS (1966). A domnit în această funcție până la moartea survenită în 10 noiembrie 1982. El a patronat intervenția armată în Cehoslovacia și invazia din Afganistan. În contrapartidă, a întreprins, de dragul stabilității est-europene, câțiva pași de normalizare a relațiilor cu Occidentul. A neglijat însă economia, cu excepția complexului militar-industrial. Mai ales în ultimii zece ani, epoca brejneviană a primit denumirea de *zastoi* (stagnare). Urmașii n-au mai putut redresa sistemul sclerozat.

Brejnev fusese doar pionul avansat al echipei gerontocratice. În final abia mai umbla, sprijinit de o parte și de alta. Întrebarea era numai ordinea în care alți babalâci îi vor urma. Intermezzourile au durat 15 și 13 luni. Competiția a câștigat-o, întâi, Andropov, pe urmă Cernenko, sprijiniți de Suslov, Gromîko și mareșalul Ustinov, șefii ideologiei, externelor și armatei.

(Brejnev, Suslov și Andropov ocupau apartamente în aceeași clădire moscovită, pe Kutuzovski' Prospekt 26.)

Iuri Andropov jucase, ca ambasador la Budapesta, un rol important în evenimentele din 1956, instalarea lui Kádár János și urmărirea adepților lui Nagy Imre. Din 1967 condusese KGB, reprimându-i pe disidenți. Anunțul alegerii lui în fruntea partidului a survenit la două zile după decesul lui Brejnev. A ocupat funcția din 12 noiembrie 1982 până în 9 februarie 1984. A fost un personaj temut. Era brutal, dar cunoștea îndeaproape slăbiciunile regimului. A încercat să le remedieze. A sistat dezvoltarea armelor spațiale (august 1983). L-a protejat pe Gorbaciov, devenit între timp membru în Biroul Politic, promovându-l și secretar CC, netezindu-i astfel calea ca succesor. A murit însă înainte de a-și finaliza proiectul, măcinat de boli, răpus, în final, de un blocaj renal.

A doua zi, 13 februarie 1984, bătrânii conservatori l-au impus conducător pe Konstantin Cernenko (absolvent al Facultății de Istorie de la Universitatea „Ion Creangă" din Chișinău). Un personaj insignifiant, de un imobilism extrem, decedat după numai un an de zile, pe 10 martie 1985, la 73 de ani.

În 11 martie, Mihail Gorbaciov a fost ales Secretar General al CC. Acesta avea numai 54 de ani, era cel mai tânăr membru al Biroului Politic. A izbândit în fața principalului său contracandidat, șeful organizației leningrădene de partid, Grigori Romanov. (Încă pe vremea lui Cernenko a fost lansată vorba de duh că „de la Romanov la Romanov" ar închide bucla istoriei. Tradiția înfrângerii activiștilor leningrădeni de către cei din centrala moscovită o va întrerupe însă abia Vladimir Putin și Dmitri Medvedev.)

Mihail Sergheievici Gorbaciov s-a născut în 2 martie 1931, în satul Privoljnoie, din regiunea Stavropol.

Două motive biografice i-ar fi putut, pe vremea lui Stalin, zădărnici orice început de carieră, profesională și politică: bunicul lui, Andrei, fusese arestat și deportat, în 1934, sub învinuirea de *kulak* (chiabur); iar în timpul războiului, Stavropolul fusese sub ocupație germană, între august 1942 și februarie 1943. Scăpase de ambele pericole.

A urmat Facultatea de Științe Juridice la Universitatea din Moscova. S-a căsătorit cu Raisa Titarenko, colegă la Facultatea de Filosofie. A revenit la Stavropol, unde a absolvit și Institutul Agronomic, ca agronom-economist. Acolo și-a început și munca de activist. L-au mutat în centrala moscovită. A fost ales în CC, apoi membru supleant și membru titular în Biroul Politic. După cum am spus, Andropov, originar tot din regiunea Stavropol, i-a impulsionat înălțarea.

Gorbaciov a adus un suflu nou în conducerea de partid și de stat. Politica sa a fost numită, mai întâi, *uskorenie* (accelerare), pe urmă, *perestroika* (reconstrucție) (din 1987), asociată cu *glasnost'* (transparență) (din 1988).

Acțiunilor sale reformiste li s-a opus aripa conservatoare a Biroului Politic, condusă de Egor Ligaciov. În schimb, i-au sprijinit înnoirile preconizate, cu deosebire Eduard Șevardnadze, cu care l-a înlocuit pe Andrei Gromîko în funcția de ministru de Externe, și Aleksandr Iakovlev, figura centrală a ideologiei.

Eduard Șevardnadze, fost și viitor conducător georgian, l-a susținut pe Gorbaciov în retragerea trupelor sovietice din Afganistan, încheierea noilor tratate miliare cu SUA, sfârșitul regimurilor opresive est-europene.

Pe Aleksandr Iakovlev (cu patronimicul Nikolaievici, nu Sergheievici, precum constructorul avioanelor IAK) îl debarcaseră din fruntea Secției de Propagandă pentru atitudini liberale, exilându-l ambasador în Canada (1973-1983), unde se împrietenise cu premierul Pierre Trudeau. Gorbaciov l-a promovat în Biroul Politic (1987). Ca șef al unei comisii de investigare, a dezvăluit protocoalele secrete ale „Pactului Ribbentrop-Molotov". În cadrul destalinizării (mai radicală decât sub Hrușciov), a condus comisia de reabilitare a victimelor represiunii.

Am urmărit, pas cu pas, gorbaciovismul.

Țin minte dimineața de 11 martie 1985, când am stat nedezlipit de Radio Moscova, care anunța întruna iminența comunicatului despre alegerea noului Secretar General – până să dea citire numelui de mulți așteptat.

Eram abonat la cotidianul *Pravda*, săptămânalul *Literaturnaia Gazeta*, mensualele literare „groase” *Novîi mir*, *Znamia*, *Oktiabr* (*Lumea nouă*, *Drapelul*, *Octombrie*). Pe lângă noutățile culturale și recentele povestiri sau romane, aflam din ele o mulțime de știri politice, lucru inimaginabil în trecut, și le împărtășeam prietenilor ori colegilor neștiutori de rusă. Când ajungeam în redacțiile editurilor și revistelor bucureștene, nu puțini erau cei care mă descoseau în legătură cu ultimele știri moscovite. Mai toți își legau speranțele de Gorbaciov, chiar și dintre cei care, în ulteriorul lor anticomunism „visceral” (cum îl vor numi unii), n-aveau să-și mai amintească de asemenea așteptări de pe vremuri.

Serile se încetățenise obișnuința de a urmări televiziunile capitalelor vecine. (Cele două ore de transmisiuni autohtone se învârteau exclusiv în jurul cuplului prezidențial.) Banatul și Ardealul urmăreau fie Belgradul, fie Budapesta. Moldovenii prindeau, prin Chișinău, Moscova. Noi, la București, ne mulțumeam cu Sofia. Încercam să pricepem emisiunile bulgărești. La opt seara erau transmise știrile moscovite.

Așa am auzit șirul de comunicate date publicității de către „Comisia Iakovlev”, tot mai numeroase, din 1988. Ele conțineau liste ale personalităților supuse valurilor represive, acum reabilitate, politic și juridic. Erau grupate pe procese și apartenențe – fictive în mare măsură –, așa-numiții deviatori „de stânga” ori „de dreapta”, „spioni” ai diverselor oficine imperialiste.

A fost recunoscută ca abuzivă condamnarea lui Troțki la moarte, în contumacie (1936), urmată de asasinarea sa din Mexic, ordonată de Stalin (1940).

Dar reabilitarea cea mai pe placul noii conduceri l-a vizat pe Nikolai Ivanovici Buharin, care preconizase continuarea „Noii Politici Economice” din ultimii ani ai vieții lui Lenin (Vladimir Ilici îl poreclise pe Buharin *liubimeț partii*, „îndrăgitul partidului”), se opusese colectivizării agriculturii și fusese îndeobște perceput ca aflat în fruntea „aripii de dreapta” din Biroul Politic, formând un soi de „trio” cu Aleksei Rîkov (președinte al Sovietului Comisarilor Poporului între 1924 și 1930) și Mihail Tomski (șeful sindicatelor).

Stalin l-a folosit pe Buharin („Buharcik”) împotriva „opoziției de stânga”, condusă de Troțki, incluzându-i pe Zinoviev și Kamenev. Pe urmă s-a debarasat și de el: l-a exclus din Biroul Politic, l-a trimis să conducă ziarul guvernamental *Izvestiia* (1929).

Nikolai Buharin și Aleksei Rîkov au fost arestați la ieșirea din Plenara CC (1937) și judecați în „Procesul celor 21” (1938). În 13 martie au fost condamnați la moarte, în 15 martie – executați, împreună cu Genrih Iagoda (fost șef al NKVD), Nikolai Krestinski, Cristian Rakovski ș.a.

Cu puțin timp înainte de arestare, Buharin fusese lăsat să plece la o reuniune de la Paris. Se pare că Stalin nutrise speranța că el va cere acolo azil politic și va putea fi astfel pecetluit ca trădător. Dar, deși avertizat de ceea ce îl aștepta, victima sigură s-a întors la Moscova – de dragul soției Anna și al micului lor fiu, Iuri. După anularea, în martie 1988, a verdictelor împotriva lui Buharin, Rîkov și Rakovski, am aflat și teribila ei poveste. La numai 20 de ani, Anna Mihailovna Larina s-a măritat cu Buharin (1934), pe

atunci în vârstă de 46 de ani. A fost arestată (1937), deportată (1938), a trecut de-a lungul a 20 de ani prin diferite închisori și lagăre. De numai 11 luni la arestarea mamei, Iuri a fost scurtă vreme la rude, apoi în orfelinate. Abia când și-a revăzut mama, vizitând-o în exil (1956), a aflat cine a fost tatăl lui. Eliberată (1959), Anna s-a întors la Moscova cu al doilea ei soț, întâlnit în detenție, Feodor Fadeiev. Au avut doi copii, pe Mihail și Nadia. Larina și-a publicat memoriile sub titlul *Nu pot să uit* (apărute în 1988 în rusește, iar în engleză, *This I cannot forget*, în 1993). A murit la 82 de ani (1996).

Tot în 1988 am dat, într-o revistă moscovită, peste „Testamentul" lui Buharin. Întrucât nu putuse fi păstrat sub formă scrisă, soția sa, în curând ajunsă văduvă, îl memorase. Și îl repetase decenii în gând, ca să-l poată încredința posterității. L-am citit cu strângere de inimă: era strigătul în pustiu al comunistului dornic să convingă partidul și generațiile viitoare de revoluționari că nu trădase cauza dreaptă, ci o slujise cu abnegație până la capăt. Un efort zadarnic, mai ales într-o Uniune Sovietică aflată în pragul colapsului. Și un ecou tragic al unei vieți tragice.

Gorbaciov și-a propus să continue anume reformismul preconizat pe vremuri de Buharin. După succese în politica externă, va da însă greș în cea internă. Perestroika nu va mai redresa economia; glasnost' nu va mai fi suficientă. Implozia va mătura sistemul. După ce va fi definitiv înfrânt de Boris Elțîn, Președintele Federației Ruse, Gorbaciov se va retrage în activități private. Lăudat în Occident, ambivalent receptat în Rusia, Mihail Sergheievici se va atașa social-democrației. Nu-l va agrea pe Vladimir Putin.

Dintre prietenii mei, scepticul în atâtea privințe Zigu Ornea a fost cel care a prevăzut eșecul reformelor gorbacioviene. De la el am împrumutat și ampla monografie despre Buharin a americanului Stephen Cohen, prieten cu familia Larinei. În carte era anexat, în traducere engleză, și „Testamentul".

## 112

Cu Zigu ne-am împrietenit în a doua jumătate a anilor '70. Îl întâlnisem mai demult în redacțiile editurilor și la reuniunile scriitoricești. Îi consultasem studiile timpurii, de teorie socială și literară, unul fiind consacrat esteticienilor români. Durase totuși până să ne fi apropiat.

Familiile noastre au început să se viziteze după o vacanță estivală comună la Casa Scriitorilor din Neptun. Familia Ornea locuia cu chirie aproape de Piața Chibrit, într-unul din blocurile masive de pe Bulevardul 1 Mai (nr. 335, et. 8, ap. 34). Treceam pe la ei în câte o seară. Ada și Zigu ne tratau cu sandviciuri și salate; Liviu, pe atunci adolescent, se retrăgea în camera lui, să citească ori să se mai exerseze întru-ale matematicii; noi continuam să discutăm până târziu.

Întâlnirile ni s-au înmulțit după 1980, când s-au mutat aproape de noi, pe Bulevardul Nicolae Titulescu, într-un apartament spațios, proprietate personală,

din blocul scriitorilor (nr. 95-103, bl. 8, sc. 2, ap. 152); clădire în care mai locuiau, dintre cunoscuții mei, Ileana Mălăncioiu, Gabriela Adameșteanu, Mihai Zamfir cu soția și socrul Mircea Mancaș.

Câteodată veneau în Arhitect Louis Blanc, însă rar, meseria îi solicita mai mult decât programul nostru lax; se întorceau acasă târziu, Ada de la liceu, unde preda filosofia, Zigu – de la Editura Minerva și suplimentul său zilnic de program, la Biblioteca Academiei. (Citea cărți și periodice în Sala 1, de „umanioare", sau în Sala 3, rezervată „fondului secret", cu acces pe bază de aprobare.)

Zigu nu știa altceva decât să lucreze, cu o dăruire benedictină. Colegii îl numeau „o bibliotecă ambulantă", „un institut de cercetare". Orice îl întrebai din istoria politică și culturală a țării, te lămurea instantaneu.

Am amintit de camera lui editorială din Casa Scînteii, unde, la o masă de lângă geam, stătea mereu aplecat asupra dactilogramelor, citindu-le și adnotându-le, surd la discuțiile celorlalți redactori, între ei sau cu colaboratori. Colegial în relații, chiar bonom, le impunea totodată subalternilor o atitudine deferentă, chiar o ușoară stânjeneală. De câteva ori i-am surprins tăișul în glas, atunci când punea la punct pe câte un solicitant intempestiv, câte un veleitar dornic să se vadă cât mai repede tipărit. Propulsa textele pe care le considera valoroase, le bloca fără a sta mult pe gânduri pe cele mediocre.

Sosind în Titulescu, îl găseam totdeauna în birou, pigulind la câte un manuscris propriu. Ne ruga să așteptăm câteva minute, să termine pasajul în lucru. Apoi venea în living, ședeam în fotolii alăturate, el vizibil marcat de oboseală, tocmai de aceea dornic să se destindă. Ne întrerupea conversația câte un apel telefonic, tot pe teme profesionale.

Câteodată nimeream în aceeași serie de două săptămâni la Neptun. Îl însoțeam în mașină la cura de nămol din Eforie Sud, era leacul psoriazisului său, agravat în fiecare iarnă. Boala îl chinuia tot mai mult. Deși fără o cauză medical precis identificată, stresul de o viață n-avea cum să-i fie străin.

Reținut în detalierea suferinței îndurate, la capătul multor discuții neutre mi-a dezvăluit o parte din încercările cărora le fusese supus decenii la rând.

Era născut pe 27 august 1930, în comuna Frumușica, din județul Botoșani. Tatăl, Marcu Orenstein, fusese negustor de vite; mama – casnica Cheila, născută Mendelovici. Legile rasiale i-au constrâns să se mute, cu copiii, în orașul Botoșani. În timpul războiului purtaseră cu toții steaua galbenă. Urbea număra douăzeci și ceva de mii de suflete. Populația evreiască era numeroasă – la un moment dat, majoritară.

Încă din primăvara anului 1944, stăpânitorii orașului au alternat: garnizoana română l-a părăsit, împreună cu administrația locală; trecător, locul lor l-au ocupat unități germane destrămate, plecate curând mai departe; l-au ocupat, de Paști, trupele sovietice. Era cu patru luni înaintea „Operațiunii Iași-Chișinău", declanșată pe 20 august de către „Fronturile ucrainiene" – al 2-lea, la nord, condus de Rodion Malinovski, al 3-lea și al 4-lea, la sud, comandate de Feodor Tolbuhin.

A urmat „Proclamația regală" din seara de 23 august. Evreii se simțeau eliberați, lucru ușor de înțeles de către cei dispuși să le înțeleagă situația.

Deocamdată, bucuria pentru securitatea redobândită le exceda adeziunea sionistă ori comunistă: opțiuni în acord sau în răspăr cu cei mai mulți care vor lua mai târziu calea emigrației.

Zigu Orenstein a urmat Facultatea de Filosofie a Universității din București (1951-1955). A avut-o colegă pe Ada Braunstein. S-au căsătorit. În 1960 s-a născut Liviu. După absolvire, Zigu a fost redactor la ESPLA. Cu un „dosar încărcat" de originea mic-burgheză și de plecarea celor două surori, Otilia și Neti, în Israel, a fost în 1959 trimis la „munca de jos", activități inferioare pregătirii și capacităților sale: „îndrumător" la Centrala Librăriilor, apoi „bibliograf" la Institutul de Științe Economice. Abia în 1966 i s-a admis revenirea în munca editorială, ca redactor la Meridiane; iar din 1969, la Minerva. Semna cu pseudonimul Z. Ornea. Familia și-a schimbat oficial numele abia în 1972.

Ca descendent al burgheziei evreiești brașovene, aveam o experiență de viață diferită. Sud-transilvănenii nu parcurseseră golgota evreilor moldoveni, bucovineni, basarabeni. Pe aceștia, chiar dacă scăpați de execuții și deportări, pericolele îi pândiseră îndeaproape și neîncetat. Cu rare excepții, trăiseră în sărăcie. Lipsurile și umilințele îndurate nu aveau cum să nu-i fi marcat în profunzime. Și, oricât de integrați în majoritatea neaoșă, se simțeau în continuare *meteci*. Nici mediul înnoit nu avea să-i scutească de reactivarea complexelor de odinioară. Dovezile le știu de la Zigu.

Alexandru Valentin, fost coleg de an la facultate, prieten apropiat din grupul care ieșea duminicile la partide de tenis, a emis la un moment dat că Zigu ar fi „nechemat" să se ocupe de cultura română. Cel jignit înțelegea că actualul cadru didactic la Filosofie și secretar de partid „gradul 2" din Facultate și Institutele de profil acumulase resentimentele în casa de copii unde îl abandonaseră părinții. Dar Zigu putea fi și inflexibil. A rupt relația cu respectivul, pentru totdeauna.

După ce Zigu a lucrat la Minerva, succesiv, ca redactor, șef de secție, redactor-șef și director – conducătorul postdecembrist al altei edituri, care tot invoca toleranța bănățenilor față de minoritari, va strâmba din nas la propunerea alegerii colegului său ca președinte al Asociației editorilor: — Nu dă bine, înțelegeți ce vreau să spun. Cel care ar fi trebuit să „înțeleagă" că din nou nu e nimerit să fie „primul între egali", s-a încăpățânat abia atunci să ocupe acest post vremelnic.

Nici vorbă ca pe Zigu să-l fi clintit ceva din menirea sa de istoric al culturii românești. (Așa cum Savin Bratu înclinase să „înțeleagă" de ce n-ar fi cazul ca tocmai el să se ocupe de opera sadoveniană.) Își recunoștea patria autentică în limba și literatura română. În măsura în care „rezistența prin cultură" are sens – el a probat-o cu o rară obstinație.

O singură dată l-am auzit spunând, cu degetul pe Biblia ținută de o vreme pe spătarul divanului său, că dacă ar fi emigrat în Israel i-ar fi plăcut să învețe la perfecție ebraica veche, ca să se specializeze în Tora și Talmud. Era un gând pasager: cu toții ne jucăm de-a „ce-ar fi fost dacă ar fi fost".

Nu s-a gândit la emigrare, nu l-au atras nici măcar călătoriile în străinătate; din puținele dăți când a fost trimis în delegațiile Uniunii Scriitorilor, relata

mai degrabă întâmplări și opinii ale celor care-l însoțiseră; după care revenea la „oile” lui, din cultura autohtonă.

Era sută la sută scriitor român – îndrăgostit de scriitorii români. Nu recunoștea nici o incompatibilitate între această opțiune de o viață și identitatea sa evreiască. Nici nu-și renega originea, nici nu era credincios. Raționalismul împărtășit cu consecvență i-a blocat calea spre religiozitate. (Va consimți să conducă Editura Hasefer tot din impuls cărturăresc.) Cultiva memoria lui Mihai Ralea, care îl acceptase în preajma lui; îi amintea des pe Tudor Vianu și Dimitrie Gusti, din aceeași familie de spirite. Nu agrea iraționalismul. N-avea organ pentru spiritualism.

Ducându-ne și întorcându-ne deseori pe jos la și de la întrunirile biroului Secției de critică și istorie literară, am ajuns să-i pătrund în detaliu opiniile, atât în raport cu ideile și idealurile universale, cât și față de avatarurile culturii autohtone.

Într-o ședință a Consiliului Uniunii Scriitorilor, din care, și în anii ’80, făceam amândoi parte, s-a declarat ritos „marxist” – enunț incomod și pentru oficialitățile ceaușiste, care, promovând naționalismul etnicist, se deziseseră în fapt de Marx (ori îi manipulau alergia față de expansionismul țarist ca atitudine antirusească), dar straniu și pentru cei mai mulți confrați prezenți, reticenți în a-l convoca tocmai pe Marx la anticeaușismul lor.

Era un om de stânga, situat la antipodul extremei drepte interbelice, dar și la cel al combinației „național-comuniste” între stânga clamată și dreapta practicată.

În ce fel își manifesta atunci complexele? Nicidecum în scris, ci numai în relații ierarhice. Își compensa umilințele prin autoumilire. Nu își asuma numai poziția subalternă pe scara ierarhică a instituțiilor prin care trecuse, ci se și punea sub protecția conducătorilor acestora. În momente grele ale vieții a acceptat să fie „negrul” câte unuia, scriind texte semnate de ei. Și-a publicat unele scrieri timpurii în tandem cu autori mult inferiori lui, dar bine situați. Și-a asumat în edituri și în obștea scriitoricească poziția „eminenței cenușii”, recurgând la câte o umbrelă protectoare.

Laolaltă cu modestia, a moștenit și predispoziția spre economisire, accentuată cu vârsta, chiar într-o situație materială stabilizată. Trăia foarte modest. Punea deoparte surplusul lunar, pentru „zile negre” de care nu înceta să se teamă. Până la urmă, mefiența sa în fața viitorului a fost și benefică: i-a asigurat Adei, când a rămas singură, un trai lipsit de griji materiale.

Această psihologie complexată – tipică pentru cei proveniți din câte un *ștetl* de tip galițian – nu i-a afectat însă cu nimic libertatea de exprimare. După un început în care a plătit sociologismului tributul pretins, și-a elaborat, tot mai neinhibat, cărțile despre curentele dominatoare în cultura română, îndeosebi moldoveană, monografiile fundamentale despre C. Dobrogeanu-Gherea, Titu Maiorescu și C. Stere, și cele două istorii culturale masive, una acoperind confruntarea dintre tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea, cealaltă – ascensiunea extremei drepte din anii ’30. Exegeza din urmă, apărută în 1995, ar fi trebuit urmată de încă una, consacrată istoriei evreilor din

România. Puterile cercetătorului scădeau însă, nu-i mai prisoseau pentru alți ani de roboteală la Biblioteca Academiei. S-a mulțumit cu medalioane și glose de istorie literară, pe lângă colaborările săptămânale din *România literară* și din *Dilema*.

Într-o plimbare cu soțiile, prin 1988, pe aleile Parcului Herăstrău, s-a iscat între noi o mică altercație. Când am opinat că va fi util să ne descriem experiențele, ca tinerii să priceapă ceva dintr-o epocă consemnată fals ori ciuntit, mi-a replicat disproporționat de tăios: — N-are rost, nu ar interesa pe nimeni, în orice caz nu ar influența nimic.

Un deceniu mai târziu aveam să zâmbesc în sinea mea citindu-i articolele din *Dilema*, pe jumătate memorialistice (în *România literară* adnota ediții din clasici). Și îmi va deveni limpede că anterioara lui țâșnire intempestivă nu făcea decât să-i trădeze cheful, reprimat „sub vremi”, de a se confesa. Biograful vieții și operelor unor iluștri predecesori ar fi avut multe de împărtășit și din propriul parcurs.

Ca istoric scrupulos se folosea de unelte științifice. Nu-și reprima însă opțiunile pro și contra. Pe unii i-a enervat insistența cu care revenea la derapajele extremei drepte: carliste, legionare, antonesciene. A întâmpinat ferm și argumentat tentativele de edulcorare ba a rolului jucat de Ion Antonescu în al Doilea Război Mondial, ba a aripii presupus „moderate” din mișcarea legionară. Ca moldovean care cunoștea pogromurile și deportările, nu s-a sfiit să reamintească, documentat, asasinatele din Bucovina, Basarabia și Transnistria. Se recunoștea evreu nu prin sângele care îi curgea în vine, ci (vorba poetului polonez Julian Tuwim) prin „sângele care a curs din vine”.

Omul circumspect în relații personale, dar neinhibat în confruntările și înfruntările de idei, a sfârșit prin a primi amenințări anonime. Ele ar fi putut fi luate în serios. Zigu nu s-a lăsat însă abătut de la onestitatea profesională: știa din trecut ce amenință viitorul.

A fost și n-a prea fost răsplătit pe măsura meritelor sale. În Consiliul Uniunii Scriitorilor confrații l-au reales în condiții de libertate. A ajuns și în Biroul US, conducând o vreme Fondul Literar. L-au ocolit însă și în Academia de Științe Sociale și Politice, și în Academia Română. Dacă nealegerea lui, conjuncturală, în Academia „mică” era lesne de explicat, omiterea din Academia „mare”, perenă, nu mai avea justificare – nici înainte, dar mai ales în anii ’90, în finalul unei eminente activități cărturărești de peste patru decenii, în care publicase atâtea cărți proprii și atâtea volume ale predecesorilor săi.

Și-a onorat excelent funcțiile de director – la Minerva până la pensionare, după aceea la Hasefer, în paralel cu munca la Fundația Culturală Română. Nu avea veleități de șef: și-a împărțit camerele, la Minerva, cu Tiberiu Avramescu, la FCR, cu Catrinel Pleșu, la Hasefer, cu Alexandru Singer și Paula Litman.

Îi datorez realizarea a trei volume. Mi-a comandat și redactat, la Minerva, *Literatură și filosofie – interacțiuni în cultura română* (1986). L-a îndemnat pe Iordan Datcu să-mi redacteze și publice, în colecția BPT, *Izvoare biblice* (1994). M-a susținut să definitivez, pentru Hasefer, volumul de studii *Prejudecăți și judecăți* (2002).

# 113

În ultimul deceniu ceaușist, evenimentele interne se succedă cu repeziciune.

Numeroasele schimbări în nomenclatura superioară debutează cu eliminarea lui Leonte Răutu: e exclus din CPEx, îndepărtat din orice post de conducere, înlocuit cu Dumitru Popescu în funcția de Rector al Academiei de partid „Ștefan Gheorghiu" (1981). Pretextul marginalizării: emigrarea fiicei sale mai mici, fosta noastră studentă anglistă, prin căsătorie Lena Coler, în SUA. Adevărata cauză: prezența lui îl sastisea pe Ceaușescu și fiindcă îi reamintea serviciul pe care i-l făcuse la Congresul „al douăsprezecelea" (cum îl numea N.C. invariabil).

Constantin Dăscălescu îl înlocuiește, în fruntea guvernului, pe Ilie Verdeț (1982). Urmează, la răstimpuri mici, schimbări de miniștri.

În același an, la o lună de la Congresul al II-lea al educației politice și culturii socialiste, e publicat proiectul „Programului de alimentație științifică a populației" (iunie, respectiv iulie 1982). Stăruindu-i în minte grevele din Valea Jiului, din august 1977, soldate cu promisiuni și represalii, N.C. vizitează mult încercata regiune minieră (septembrie).

Consiliul de Stat adoptă „Decretul privind regimul aparatelor de multiplicat, materialelor necesare reproducerii scrierilor și al mașinilor de scris" (martie 1983), întărind controlul polițienesc asupra folosirii acestor aparate.

CPEx interzice întreruperile de sarcină (februarie 1984). Sunt inaugurate lucrările la „Casa Poporului" și Bulevardul „Victoria socialismului" (iunie). E hotărâtă construirea Canalului navigabil Dunăre-București (iulie). Are loc Congresul al XIII-lea PCR, cu accent pe Programul ideologic (noiembrie).

Începe „sistematizarea" Bucureștiului (ianuarie 1985), în cadrul căreia vor fi distruse, printre nenumărate clădiri de patrimoniu, biserica și mănăstirea Văcărești.

Are loc un nou cutremur de pământ în regiunea Vrancea, cu magnitudinea de 6,5 grade pe scara Richter (3 august 1986).

Se desfășoară Congresul al III-lea al educației politice și culturii socialiste (august 1987). La Brașov au loc demonstrații muncitorești împotriva regimului, urmate de arestări (noiembrie).

Un nou cutremur de 5 grade pe scara Richter (8 ianuarie 1988). N.C. își prezintă propriile „Teze din august", însușite de CPEx (aprilie).

În același interval, viața intelectuală cunoaște și alte zguduiri.

După ce e distinsă cu Premiul Herder și pleacă la Viena, însoțită de Romulus Rusan, pentru a-l prelua (1982) – Ana Blandiana publică, în revista *Amfiteatru*, poeme eliminate dintr-un volum al ei (decembrie 1984). E vorba de „Cruciada copiilor", „Totul", „Delimitări", „Eu cred". Ultimul debutează cu versurile memorabile, „Eu cred că suntem un popor vegetal,/ Cine a văzut vreodată/ Un copac revoltându-se?". Izbucnește un scandal întreținut de „grupul Barbu".

Pe stadionul din Ploiești, spectacolul cenaclului „Flacăra" (în care Adrian Păunescu își exersa „conformismul nonconformist") e întrerupt din cauza ploii

și sfârșește într-o busculadă soldată cu cinci morți și mulți răniți dintre tinerii participanți (15 iunie 1985).

În iulie 1986 are loc ultimul Consiliu al US, care nu va mai fi convocat trei ani și jumătate; și e, aproape concomitent, dărâmată, vizavi de capătul străzii noastre, casa lui Nicolae Iorga, din Bulevardul Ilie Pintilie nr. 6, unde m-am aflat deseori, cât timp găzduise Institutul de Filosofie al AȘSP.

(Istoricul Andrei Pippidi va relata cât a intervenit pentru salvarea imobilului; părea să fi izbândit, dar ghinionul a făcut să treacă prin fața clădirii N.C., purtând cu subalternii următorul dialog incredibil: — Ce-i cu maghernița asta? — Este casa lui Nicolae Iorga. — Dați-i niște bani... și până luni să nu mai fie. Povestea e perfect credibilă. În acei ani ne obseda posibila trecere a Tovarășului, în vizitele lui frenetice de lucru, și pe Strada Arhitect Louis Blanc; gesturile lui indefinite puteau fi interpretate ca indicație de a se dărâma întreaga stradă. Făcând însă „ordine" doar pe Ilie Pintilie, zelului său demolator îi căzuseră pradă numai ultimele case de pe strada noastră, cele dintre ieșirea pe bulevard. În ultima casă care scăpase locuia regizorul de film Andrei Blaier, înfricoșat de posibilitatea expulzării. În Louis Blanc, pe spațiile rămase virane, după distrugerea caselor, nu s-a mai construit pe atunci nimic.)

Dintre grozăviile abătute asupra intelectualilor, rețin cu deosebire o tragedie de la mijlocul deceniului și o acțiune premergătoare, cu efecte dezastruoase pentru mulți cărturari.

1985 ne evocă suferința și moartea lui Gheorghe Ursu, „Babu" pentru apropiați. Inginer constructor, prietenul atâtor scriitori și artiști, putând fi întâlnit la concertele Filarmonicii (așa l-am cunoscut și eu într-o seară), comunistul cu vechi state de serviciu, ajuns disident, a fost denunțat de o colegă de serviciu că ține un jurnal secret, păstrat în seiful biroului. I-au fost confiscate 50 000 de file de manuscris, printre ele 811 pagini de jurnal. L-au chemat la interogatorii. L-au arestat pe 21 septembrie, sub învinuirea că posedă ilegal 16 dolari. L-au închis în Calea Rahovei. L-au torturat. I-au plasat în celulă borfași. Aceștia l-au maltratat, la comandă. În urma bătăilor, a decedat în 17 noiembrie.

Asupra tuturor celor pomeniți în jurnal, ca interlocutori în denunțarea regimului, a planat pericolul de a fi înhățați. Nina Cassian s-a folosit de o invitație în SUA ca *visiting professor* pentru a nu se mai întoarce. Nu pot decât bănui starea sufletească prin care au trecut în lunile de așteptare înfrigurată Radu Albala, Iordan Chimet, Anatol și Sorin Vieru. Mi-a impus Radu Cosașu, temător în atâtea fleacuri, pentru a nu-mi fi arătat niciodată frica în această împrejurare, cu adevărat gravă.

Mai multe lucruri știu despre „meditația transcendentală" din 1982.

Doctrina și tehnica ei le-a fondat indianul Mahesh Prasad Varma, autointitulat mai târziu Maharishi Mahesh Yogi. Ajuns la San Francisco, și-a numit învățătura „Spiritual Regeneration Movement", apoi „Science of Creative Intelligence". Centrul ei mondial se afla la New York, cel european – în Vlodrop (Olanda). De o jumătate de secol se răspândise în multe țări.

Încă din ultimii ani ai deceniului anterior, emigrantul cu cetățenia franceză Nicolae Stoian întreprinsese tentative de a introduce „meditația transcendentală"

şi în România. Căuta să-şi convingă interlocutorii cât de util ar fi dacă programul formării „omului nou” ar beneficia de o suplimentare spirituală. Până la urmă a reuşit să-l convingă pe ataşatul nostru cultural de la Paris, Stelian Oancea. Demersurile lor au avut succes pe lângă Virgiliu Radulian, fost preşedinte al Organizaţiei de Pionieri, acum directorul Institutului de Cercetări Pedagogice şi Psihologice. Ministrul Învăţământului, Aneta Spornic, se spune că ar fi mijlocit iniţiativa către „Cabinetul 2”. Şi se pare că tocmai „mult stimata” Elena Ceauşescu şi-a dat acordul pentru ca Nicolae Stoian să desfăşoare, împreună cu soţia sa, în incinta ICPP, respectivele exerciţii de relaxare de tip yoghin; tot E.C. le-a înfierat însă, împreună cu ceilalţi membrii CPEx, trimiţându-l pe brutalul Ion Dincă să comande „execuţiile” decise împotriva participanţilor la manifestările de presupuse complot, trădare şi rebeliune.

Potrivit Securităţii, în această „afacere” au fost implicate 371 de persoane. Peste 250 de intelectuali au fost trimişi „în producţie”, ca muncitori necalificaţi. Adrian Păunescu a reuşit să intervină pentru a-l exonera pe Marin Sorescu: actul participării acestuia la o reuniune a fost făcut pierdut. În schimb, s-au numărat printre cei incriminaţi şi sancţionaţi Andrei şi Catrinel Pleşu, Aurora Liiceanu, tenorul Nicolae Florei, naistul Gheorghe Zamfir, sculptorul Ovidiu Maitec, filosoful Mihai Şora, academicianul Ştefan Milcu, cercetătorii Victor Săhleanu şi Ion Pogorilovschi, conferenţiarul universitar Mihai Golu. Au fost şi tragedii neelucidate vreodată: absolventul nostru din 1962, Ion Ciocan, lector de pedagogie la Facultatea de Fizică, a fost găsit maltratat la intrarea locuinţei sale şi a decedat în Spitalul „Gheorghe Marinescu”.

Victimele sau aproape-victimele mi-au povestit ceea ce li se întâmplase.

Paul Popescu-Neveanu pornise spre una din şedinţe, când, întâlnindu-se cu un cunoscut, a intrat împreună cu acesta într-un birt, să bea un coniac. Dar au golit atâtea pahare încât să nu mai ştie pe lume sunt, iar Paul să nu mai ajungă la destinaţie. Aşa a rămas „curat”.

Colegul său de la Catedra de psihologie, Mihai Golu, a păţit-o însă, ca un autentic „vinovat fără vină”. Asta, fiindcă tocmai Ministerul Educaţiei şi Învăţământului îl trimisese ca observator la una dintre adunările ulterior incriminate, iar el o demontase în scris ca derizorie şi fără rost; dar referatul său critic n-a mai fost găsit printre actele ministeriale – ca nu care cumva să-i vâre în colimator şi pe funcţionarii care îi încredinţaseră misia. Pe neprevăzute, măgăreaţa a căzut pe bietul Mihai, care trebuia, în consecinţă, exclus din partid. Secretarului Mircea Flonta superiorii i-au pus în vedere că, în caz de nesupunere, organizaţia de partid a facultăţii riscă desfiinţarea. „Atenţionarea” ne-a fost transmisă, de la om la om. La adunarea generală, într-o atmosferă de gheaţă indusă de prezenţa supraveghetorilor, am votat cu toţii excluderea din partid a tovarăşului nostru, unanim apreciat şi simpatizat; efectiv cu toţii, căci au ridicat mâna pentru sancţiunea supremă şi soţia sa, Elena Golu, lector la Catedra de filosofie, şi chiar şi Mihai. I se şoptise la ureche că, dacă se va supune mascaradei, nu va fi aruncat la „munca cea mai de jos” şi, după ce va fi uitată povestea, ar putea să-şi ceară reabilitarea.

Cam aşa se vor şi desfăşura lucrurile. Răsplătindu-li-se „cuminţenia”, Elena a rămas în facultate, Mihai a trecut prin câteva servicii minore, la Ploieşti

și București. A reușit să pregătească, în colaborare, texte de psihologie aplicată, cu metodele statisticii matematice de inspirație nord-americană. După ani de „Canossa", către finalul deceniului i s-a aprobat solicitarea reprimirii în PCR, fără a fi reîncadrat la catedră – până în perioadă următoare, când, sub președinția lui Ion Iliescu, va fi avansat profesor și va ocupa, trecător, și postul de ministru al Culturii.

În anii lor de multiple frustrări, i-am vizitat nu o dată pe Mihai și Elena, în blocul de pe Bulevardul Ilie Pintilie, lângă Cinematograful „Volga" și intersecția cu Calea Dorobanți, unde locuiau cu cei doi fii ai lor. Ne-au întâmpinat invariabil bine, nu-mi reproșau acel vot rușinos – doar și ei participaseră la spectacolul comandat. (Mutată în organizația de bază de la Facultatea de Limbi Germanice, Janina fusese scutită de el.)

„Meditația transcendentală" mi-a rămas cel mai viu impregnată în minte datorită repovestirii ei, invariabil cu un haz nebun, de către Andrei Pleșu.

Cum am mai spus, pe Andrei îl cunoscusem cu ocazia pregătirii Congresului de Estetică din București. Apoi rareori ni s-au încrucișat, la propriu, pașii. Ne-am redescoperit în deceniul următor. Amiciția ne venea ușor s-o statornicim: locuiam în case apropiate de colțul străzilor Paris și Louis Blanc, distanța aeriană din spate era și mai mică, prin geamul din hol îi auzeam stând de vorbă pe Catrinel cu Andrei sau cu verișoara lor Marta, soția arhitectului Ascanio Damian. (Vilele, deschise spre comuna curticică interioară, le aparțineau mamelor surori și soților lor academicieni, geologul Nicolae Petrulian și matematicianul Miron Nicolescu, președintele Academiei Române. Pleșu va introduce în cursurile lui de la Filosofie anecdota adevărată cu socrul lui: N.P. ținea neapărat să-l vadă serile la televizor pe N.C., tocmai ca să-l poată „față în față" înjura vârtos – numai după această descărcare de năduf reușea să adoarmă.)

Andrei Pleșu s-a născut în 23 august 1948. A urmat Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu", Secția de istoria și teoria artei. Talentul i l-a descoperit de timpuriu Ion Frunzetti. După absolvire a fost cercetător la Institutul de Istoria Artei, după susținerea doctoratului în istorie – lector universitar. Și-a publicat lucrarea de doctorat sub titlul *Călătorie în lumea formelor*; și cartea *Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*.

În 1982, din cauza „meditației transcendentale", a fost destituit. A rămas șomer. L-a salvat o a doua bursă Humboldt, pe care a obținut-o în RFG, alături de Gabriel Liiceanu. La întoarcere, și-a câștigat pâinea ca referent la Uniunea Artiștilor Plastici și documentarist la Institutul de Istoria Artei. A mai reușit să publice două cărți, *Ochiul și lucrurile* și *Minima Moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*. În urma nesubordonării sale fățișe, l-au detașat forțat, în ultimul an al dictaturii, ca muzeograf-bibliograf la Casa Memorială „George Enescu" din Tețcani, județul Bacău. Își va descrie experiența, din domiciliul forțat, în *Jurnalul de la Tețcani*.

Până la exil, venea la noi des și ne descrețea frunțile – tocmai el, marginalizatul – cu povești fastuoase. Demonstra o înzestrare excepțională de actor-mim; ne-a și mărturisit intenția sa inițială de a da admiterea la actorie, înainte de a se decide pentru istoria artelor plastice.

Dacă avea publicul nimerit, îi plăcea să-şi „rejoace” scenetele, care mai de care mai mirobolante, aşa încât nu mai pot reconstitui succesiunea în care le-am auzit.

La Institutul de Cercetări Pedagogice şi Psihologice s-au dus o singură dată, el şi Catrinel. Făcea haz de misticăria de doi bani la care îi supuseseră Nicolae Stoian şi soţia acestuia. La intrare au fost puşi să de descalţe. În sală era organizat un ritual asiatic, întuneric, flori, ghirlande, lumânări, pe masă – portretul venerabilului Maharishi Mahesh Yogi. Fiecare primea un măr şi o *mantra*, pasămite individuală, nerepetitivă, de ţinut în secret; ludicul din fire a descoperit însă rapid identitatea ei cu a multor altora. Povestea şi repovestea întâmplarea cu detaşare, de parcă i s-ar fi întâmplat altcuiva.

Ca şi şedinţa la care a fost exclus din PCR. Cu o zi înainte l-a vizitat prietenul Radu Bogdan, istoric al picturii, izbucnind în plâns şi implorându-l, în bucătărie, să-l ierte dacă din teamă va vota, laolaltă cu toţi ceilalţi, excluderea lui din partid. Într-adevăr, Andrei nu-i va purta pică. Dar gestul de duplicitate îl va dezvălui Gabriel Liiceanu într-un P.S. din *Epistolar*, iar cel vizat, masochist, va da citire pasajului incriminant la un vernisaj la Muzeul Satului.

O altă *long short story*, performanţă epică şi teatrală, interpretată cu vocea şi gestica, am auzit-o de mai multe ori. Versiunea, pentru mine *princeps*, data dintr-o seară prelungită până noaptea târziu pe terasa Casei Scriitorilor de la Neptun, pusă *crescendo* în scenă, până când hohotele de râs ne epuizaseră cu totul; după care am resavurat-o la mine acasă, de faţă fiind câtiva prieteni, în inedite cascade în trepte. Nu se lăsa rugat să-şi etaleze harul actoricesc de excepţie, îl încânta vizibil succesul pe care-l repurta invariabil.

Povestitorul-actor ne relata călătoria întreprinsă în 1979 pe insula Java (Bucureşti-Atena-Jakarta şi retur), unde îl trimisese Mihnea Gheorghiu, din partea AŞSP, la o un colocviu de artă plastică. Academia „mică” nu-i dăduse nici diurnă, nici suma de înscriere la reuniune. Ajuns în Jakarta, a fost găzduit la Ambasada României, unde a cunoscut funcţionarii ei total inculţi şi obtuzi, preocupaţi numai să procure cât mai multe bunuri exotice, pe care să le trimită acasă pe cale diplomatică. Ambasada i-a pus la dispoziţie un automobil cu şofer, pentru a ajunge la ţintă, în Borobudur, celebru pentru vechiul templu din piatră vulcanică, cu platforme, basoreliefuri şi statuile lui Buddha. Au plecat cu întârziere, pe un drum mizerabil de ţară, către sud-est, au nimerit într-un puhoi de căruţe şi lume înaintând desculţă pe jos. Le-au blocat înaintarea, s-au mai ales şi cu o pană de maşină. Zilele consfătuirii s-au scurs şi, fără a mai ajunge la Borobudur, au făcut cale-întoarsă. Apoi a fost rugat ca la escala de întoarcere din Singapore să-i facă un mic serviciu unui general detaşat acolo: să-i ducă în calitate de dădacă fiul până la Bucureşti. La aeroport băiatul a fost cules de o ordonanţă şi îmbarcat într-o limuzină neagră. Nimeni nu i-a mulţumit. A fost lăsat să ajungă acasă cu troleibuzul. Familia generalului l-a tratat ca pe un simplu lacheu.

Acestea erau faptele nude, dar pe care Andrei le înveşmânta în straie epic-dramatice strălucitoare, cu întorsături şi suspansuri, într-un crescendo măiestrit. Era fermecător.

Într-o după-amiază târzie s-a aflat, cu Gabriel Liiceanu, la noi. Aruncând ochii pe raftul volumelor Marx, înșiruite pe masivul dulap vienez moștenit de la bunicul meu patern, Andrei mi-a adresat rugămintea: — Dragul meu, recomandă-mi ceva din Marx, nu l-am citit, habar n-am de el. (Nu va relua niciodată cererea. La înființarea revistei *Dilema*, îl va îndemna pe Wald: — Dă-mi neapărat articole, orice în afară de marxism și ateism! Ricu îmi va reproduce îndemnul, amuzat de alăturarea dintre „orice" și „în afară de".) După aceea discuția a alunecat spre credința religioasă împărtășită. Gabriel îl descosea pe Andrei: — Și tu crezi literal în promisa înviere? — Evident, fără ea aș înceta să mai fiu creștin autentic. — Eu nu sunt capabil de așa ceva.

(La început de postdecembrism, cei doi îl vor însoți pe Thomas Kleininger la Ploiești, nu numai pentru căsătoria cu o româncă din localitate, ci și la botezul neamțului în credința ortodoxă a miresei.)

O altă seară am petrecut-o la Ileana Mălăncioiu, în apartamentul ei din blocul scriitorilor pe Bulevardul Titulescu. Eram de față Catrinel și Andrei, Gabriel, Janina și cu mine. La plecare am mers împreună până în Piața Victoriei, apoi l-am condus numai eu pe Gabriel până la Piața Romană. Venise cu o bicicletă, acum o împingea alături de el. Deodată mi s-a adresat, evitând familiarul János: — Dragă Ianoși, vorbește, te rog, cu Andrei, încearcă să-l convingi să se potolească, să înceteze cu nesăbuințele, își periclitează situația, ca și pe cea a familiei, n-are rost să provoace mânia ăstora!

Ne aflam de-acum în 1988. Pleșu își înmulțea gesturile de nesupunere. În ciuda interdicției stipulate, se vedea cu ambasadori occidentali, cu cel olandez întreținea raporturi de amiciție. Îl convocase la Ministerul Învățământului șeful de cadre Aurelian Bondrea, mi-a povestit amenințările acestuia și replicile proprii. Ceruse o întrevedere cu secretarul de Propagandă al Comitetului Municipal PCR, Nicolae Croitoru, expunându-i dreptul lui inalienabil, de om liber, de a se întâlni cu cine credea de cuviință. (Pe Internet am dat și peste o scrisoare adresată Președintelui Nicolae Ceaușescu, nedatată, de ea nu-mi aduc aminte să fi avut cunoștință.)

Inevitabilul s-a produs: l-au exilat la Tețcani.

Gabriel spunea că nu-și poate periclita postul de cercetător la Institutul de Artă, între altele și pentru ca să-i poată redacta lui Andrei textul prevăzut în planul său de muncă anual, în absența căruia ar fi fost imediat eliminat și din minusculul post ocupat la institut, cu o retribuție de mizerie, vitală însă pentru supraviețuirea familiei.

Pe Strada Paris m-am postat lângă gardul de fier pe care n-aveam voie să-l depășesc. În fața vilei staționa o mașină, cu portiera deschisă și doi gealați observând orice mișcare din casă. Am chemat-o jos pe Catrinel, întreținându-ne prin zăbrele, eu întrebând-o cum o mai duce Andrei și rugând-o să-i transmită urările noastre de bine.

S-a ivit însă prilejul să pot face mai mult în favoarea lui, chiar dacă numai în plan cărturăresc-simbolic.

## 114

Andrei Pleşu a publicat în *Viaţa Românească*, unul după altul, capitolele meditaţiei sale despre moralitate. Pe măsura apariţiei lor, le-am citit şi, de câteva ori, le-am dezbătut cu autorul. Ajunsese spre final când, excedat de efort, mi-a mărturisit că nu ştie ce încheiere să-i găsească asamblării în volum. S-a arătat mulţumit de sugestia mea ca, pur şi simplu, să inverseze ordinea ultimelor capitole din revistă, să situeze *după* Robinson consideraţiile despre minimalism, care, în acest fel, vor reprezenta concluzia întregii disertări, fără vreun alt adaos.

Zis şi făcut. A revăzut textele şi le-a predat Editurii Cartea Românească. Redactorul de carte, Sorin Mărculescu – acelaşi căruia îi oferisem susţinerea pentru *Jurnalul de la Păltiniş* şi *Epistolar* –, mi-a cerut un referat şi pentru *Minima moralia*. I l-am predat în septembrie 1987.

Cartea a apărut în 1988. Lua în discuţie, la modul liber-eseistic: „competenţa morală" (+ „adaos"); „legea morală" (+ „adaos"); conceptele de „ordine, libertate, timp" (+ „excurs" despre Falstaff); „dinamica principiilor neutre"; „inteligenţă şi talent moral" (+ „excurs 1" şi „excurs 2"); „judecata morală şi problema destinului"; „etica lui Robinson" (1 şi 2); „minimalismul moral".

Mi-am prelucrat recomandarea într-un articol. A apărut în *Revista de istorie şi teorie literară* (1-2, ianuarie-iunie 1988). Pe urmă l-am inclus în volumul meu *Opţiuni*.

Îmi dădeam seama de „ereziile" dactilogramei încă de când predasem *Opţiuni*, în toamna aceluiaşi an, redactoarei de la Cartea Românească, Magdalena Bedrosian. Periclitante erau trimiterile, pe cât de voalate în ochii lumii, pe atât de transparente pentru iniţiaţi, la „meditaţia transcendentală" şi cazul Golu; de asemenea, „Anexa" cu reproducerea schimbului de scrisori din *Epistolar* şi suplimentarul text lămuritor privitor la relaţiile mele cu Gabriel Liiceanu; dar îndeosebi comentarea demonstraţiei din *Minima moralia*.

Ultima s-a transformat într-o adevărată bombă cu ceas, de când – după hărţuirea regimului din toamna precedentă – Andrei Pleşu a ajuns să-l înfrunte deschis în ianuarie 1989 şi a fost exilat la Teţcani, interzicându-se orice referire la persoana şi la scrierile sale. Or, volumul meu trecuse de editură, se afla la cenzura „inexistentă" de la CCES. Un prieten m-a sfătuit să elimin din carte paragraful despre *Minima moralia*, n-are rost s-o periclitez pentru atâta lucru. Un altul a fost de părere să-l păstrez negreşit, aşteptând să văd dacă va figura printre observaţiile cenzorilor. Redactoarea de carte se prefăcea că uitase de aceste pagini.

Modificările cerute au fost transmise redacţiei. Magdalena Bedrosian şi Liviu Călin (redactorul-şef) mi le-au transmis punct cu punct, lăsând în seama mea să fac schimbările pe care le socotesc de cuviinţă şi asigurându-mă că le vor prezenta ca fiind ale lor. Remarcile nu priveau fragmentele cu adevărat nevralgice ale textului: controlorii ideologici l-au citit aproape concomitent

cu expulzarea lui Andrei din Bucureşti, fără ca în mintea lor să se fi produs nedorita, pentru mine, interferenţă.

Am decis să tai ori să schimb frazele semnalate, tocmai ca să acopăr pasajele „grave". M-a ajutat în această operaţie Radu Cosaşu. În 5 februarie am înapoiat editurii dactilograma, cu o „Notă" unde enumeram intervenţiile. Merită să reproduc câteva, în ordinea paginilor (pe care nu le mai indic). Ele îmi par semnificative pentru genul complexelor care bântuiau organele de control.

Am eliminat şi/sau reformulat: „mulţi, foarte mulţi oameni în genere şi bătrâni în speţă nu au bani destui"; „mişcările sindicale din Polonia"; referirile la „cozile" la produse; „slaba perspectivă de repartizare" a studenţilor umanişti; „vacanţa regeneratoare" în străinătate; presupunerea că scriitorul Karl May i-ar fi hulit pe indieni; formulări despre socialism ca „degenerare într-un egalitarism practic", prezenţa acestuia în „transpunerea în practică a programărilor «ştiinţifice»", „voluntarismul" societăţii, „ping-pog-ul" „stângii" cu „dreapta"; ca şi enunţuri de genul: „Un colectivism rigid pune individul între paranteze", „neglijarea libertăţii" care „se răzbună", „stânga" care şi-a adus „sieşi deservicii" prin eliminarea libertăţii; sau cu privire la faptul că prin refuzul „atributelor burgheze" am ajuns să ignorăm „cu desăvârşire cîte o substanţă a lor democratică" (referire la raportul spinozian dintre „substanţă" şi „atribut"); pasaje referitoare la „reinstituirea metodelor birocratice de comandă", „centralizări care să anihileze orice iniţiativă", „dictatul care să înlocuiască dialogul", „constrângerea opusă convingerii"; „inegalităţile şi nelibertăţile menţinute" care compromit „ideea socialismului"; pasajele „Ideea comunistă ar fi trebuit şi ar trebui să se bazeze pe extinderea democraţiei. Abilitarea uneia pretinde reabilitarea celeilalte"; „idealurile degradate în iluzii"; „gesticulaţia asurzitoare" ca „unealtă a terorizării celorlalţi"; „cultul personalităţii" din anii mei de studiu la Leningrad; precizarea că „Rusia a fost ocolul care m-a făcut român"; trimiterea la Universitatea „Bolyai" „încă independentă". Alte observaţii cam în acelaşi spirit au rămas neatinse: ne aflam în perioada când cenzorii înşişi nu voiau decât să se acopere cu intervenţiile solicitate şi obţinute, fără a le mai lua întru totul în serios şi fără a urmări un filtru politic exhaustiv.

Am avut senzaţia că am trecut uşor printre furcile caudine. Totuşi, apăsarea nu m-a părăsit. Iar presimţirea mea s-a adeverit, chiar dacă numai trecător.

Cu „bunul de tipar" dat în 6.04.1989, cartea a fost tipărită; dar a fost oprită, în aceeaşi lună, la relecturarea exemplarului de „semnal". (Exista o asemenea cenzurare suplimentară înaintea difuzării volumelor în librării.)

Am avut noroc în nenoroc. AŞSP ne-a trimis, pe Grigore Smeu şi pe mine, la o consfătuire moscovită a esteticienilor din ţările (încă) socialiste. În discuţiile noastre telefonice, Janina mi-a tăinuit vestea rea, ca să nu-mi otrăvească voiajul. Abia la întoarcere mi-a pus în mână, chiar la intrarea în locuinţă, un exemplar tipărit, comunicându-mi că s-a admis difuzarea cărţii. Aşadar, a fost oprită doar puţine săptămâni, la trecerea din aprilie în mai.

„I s-a dat drumul" la insistenţele directorului George Bălăiţă, secondat de Liviu Călin şi de Magdalena Bedrosian. Editorii au invocat, pe de o parte, considerente economice: topirea tirajului le-ar fi adus daune serioase; pe de

altă parte, au afirmat, în aceeaşi întâmpinare, că formulasem critici la adresa lui Liiceanu şi Pleşu (o scuză puerilă, dar de care se puteau servi şi funcţionarii din minister ca să-şi justifice avizul favorabil). De bună seamă, responsabilii voiau să şi evite un nou „caz", pe lângă multele care tulburaseră mai ales obştea scriitoricească.

Oricum, am rămas atât de mefient faţă de turnura favorabilă pe care a luat-o povestea, încât am fugit la depozitul Editurii Cartea Românească şi am cumpărat, pe spezele mele, 200 de exemplare din *Opţiuni*, o parte deloc mică din tot tirajul în care apăruse. Cunoscând cazuri în care fuseseră retrase de la vânzare ediţii ulterior incriminate, am vrut să mă asigur că voi putea oricând oferi cunoscuţilor cartea. Zelul meu exagerat a făcut ca, dintre rezervele cărţilor mele, asigurate la fiecare apariţie, aceasta să le fi depăşit cu mult pe toate celelalte.

În capitolul respectiv (pp. 199-214), am comentat laudativ *Minima moralia*. I-am prezentat ideile. M-am arătat fascinat de interpretările date lui Robinson şi Falstaff. Am argumentat opţiunea „minimalistă". După care am apărat inclusiv „maximalismul", neagreat de eseist, la eticienii de sistem Aristotel, Spinoza şi Kant. Spre final, am luat partea alternativei kantiene a datoriei necondiţionate şi imperativului absolut. Dialogam, nu polemizam. În fapt, onoram formula dedicaţiei cu care Andrei îmi oferise eseul: „un anume «talent de a dialoga»". Doar căutasem punţi de legătură nu numai cu Noica, Liiceanu sau Pleşu. În numeroase referate, scrisori şi comentarii, urmărisem în felul acesta să afirm diversitatea punctelor de vedere, respectându-l pe fiecare dintre ele.

*Opţiuni* a şi fost receptat ca dovadă a pluralismului împărtăşit.

Cartea au recenzat-o Mircea Iorgulescu („Meandrele confesiunii"), Dan Stanca („Terapia confesiunii"), Ioan Holban („«La stînga, unde-i inima»"). Nu întâmplător revenea în titluri „confesiunea".

Gabriel m-a vizitat, vizibil emoţionat de republicarea corespondenţei noastre şi de textul adăugat, în care îmi recunoşteam faţă de el stângăcii (şi cu inflexiuni stângiste). Mi-a promis o prietenie pe care nimic n-o va periclita.

La rându-i, Andrei a venit la noi acasă, într-una din revenirile îngăduite din Teţcani. Îi ţin minte exclamaţia: — Dar nu trebuia să periclitezi cartea pentru mine! I-am răspuns: — Nu din cauza ta, ci dintr-a mea nu am putut elimina acel capitol.

(Gabriel se va ţine de cuvânt, invitându-mă în consiliul Editurii Humanitas; după un timp, radicalizat, îşi va uita promisiunea. Andrei, de îndată ce va fi uns ministru al Culturii, îmi va dovedi, cu câteva prilejuri, gratitudinea. Dar apoi şi el se va îndepărta de mine.)

Colegul meu, Mircea Flonta, m-a oprit pe culoarul facultăţii şi şi-a exprimat uimirea că am putut sugera întâmplările cu „meditaţia transcendentală" şi excluderea lui Mihai Golu. — Se vede treaba că aţi avut proptele sus-puse. — N-am avut de nici unele, s-a întâmplat să treacă neobservate. În pasajul cu pricina, despre Golu, porneam de la scrisoarea în care Liiceanu relata duplicitatea prietenului lor comun faţă de Pleşu. Scriam:

> La facultatea noastră, unul a fost învinuit de exact aceeaşi presupusă gravă eroare la care se referă P.S.-ul cu pricina din scrisoarea invocată. Procedura a fost repetată şi la noi, cu altcineva, se înţelege, dar în termeni identici. Era şi el un om valoros, este un om valoros, unul dintre foarte stimaţii noştri cercetători. Pe atunci era dascăl, cunoşteam mai toţi circumstanţele nevinovăţiei lui – pentru care a şi fost, câţiva ani mai târziu, reabilitat în calitatea pierdută şi într-o funcţie echivalentă. Dar câţiva ani de viaţă i-au fost irosiţi, a suportat multe hărţuieli, a bătut la multe uşi pentru a obţine dreptatea, şi-a zdruncinat nervii, şi-a scurtat viaţa. Iar noi, conştienţi de nedreptatea pe care o comiteam, am votat cu toţii pentru sancţiune. *Toţi* se cuvine luat literal. Adică aşa a votat şi soţia lui, şi el însuşi. Asta ne-a şi servit, presupun, drept alibi. Dacă toţi ridică mâna, eu n-am nici o responsabilitate aparte, necum o vină individuală. Dacă împreună ne supunem acelui impersonal şi suprapersonal «trebuie», atunci persoana mea e scoasă parcă din cauză, e ca şi absentă (pp. 73-74).

Au trezit reacţii contradictorii paragrafele succesive din *Opţiuni*, în care comentam, pe rând: trădarea evanghelic-dostoievskiană, masacrarea armenilor de către „junii turci”, evreitatea care mi se pretinde şi măsura în care mi-o asum. Le-am grupat cu bună ştiinţă în acest mod contrastant (pp. 86-94; 94-105; 105-113; 113-130), cu intenţia ca tragedia armeană să o completeze pe cea evreiască şi să contracareze ispita unora din propria-mi etnie de a o reţine doar pe cea proprie. Dădeam dovada încă unei inflamări utopic-„internaţionaliste”.

Desigur, armenii mi-au fost recunoscători pentru disponibilitatea de a readuce în actualitate grozăviile pe care neamul lor le îndurase în 1915. Prozatorul Bedros Horasangian, până atunci neştiut de mine decât din scrieri, mi-a oferit prietenia. Ziarul armenilor a publicat extrase din paragraful în cauză. Comunitatea armeană m-a invitat la o manifestare culturală. M-au acceptat, aşadar, ca pe un modest urmaş al evreului austriac Franz Werfel, autorul romanului celebru *Die vierzig Tage des Musa Dagh* (1933).

Dimpotrivă, unii evrei îmi vor întâmpina atitudinea cu reproşuri. În unica noastră vacanţă estivală, postdecembristă, în Casa de odihnă a Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din Borsec, voi recepta un şir de observaţii critice din partea domnului Ghidu Bruckmaier, reprezentantul rabinatului întru respectarea obligaţiilor ritualice, ţinute de formă de către majoritatea oaspeţilor, îndeosebi a prescripţiilor alimentare *caşer*. (Produsele de carne şi lapte erau ţinute în frigidere separate, le consumam în săli de mese diferite, cu tacâmuri distincte, serviţi însă de tinere din Secuime, toate creştine; iar seara, mulţi dintre oaspeţi mâncau cu poftă mititei şi fripturi de porc la cârciumile din oraş.)

— De ce v-a interesat soarta armenilor? Doar nu e treaba dumneavoastră!

— Păi, dacă suferinţa altora nu ne preocupă, cum să ne aşteptăm noi la înţelegere din partea celor cu altă identitate decât a noastră?

Apoi interlocutorul, de altfel un intelectual citit şi perfect stăpân pe limba română, şi-a exprimat regretul că bunicul meu patern nu mă obligase să-i urmez credinţa şi obiceiurile. Pe Janina însă aproape a admonestat-o, tot în numele superiorităţii apartenenţei proprii: — De la dumneavoastră n-am nici

o pretenție, doar nu sunteți evreică. — De unde știți? — Noi știm totul. Și era adevărat: îmi știa și cartea, paragrafele care îl interesau; știa și când, cum, de ce mama Janinei o botezase ortodoxă pe fiica ei. (Era poate dispus să înțeleagă motivele din vremea persecuțiilor rasiale, dar nu le taxa mai puțin tăios: Janina fusese expulzată din rândurile „poporului ales".)

Un vechi coleg sociolog va critica în revista cultului mozaic defectuoasa mea evreitate, tot pe baza cărții de memorii, de astă dată fără referire la armeni. Când AȘSP ne trimisese în doi la Sofia, la un colocviu, își mai spunea invariabil Haralambie Culea. Mai târziu a redevenit Harry Culer. Și sub această semnătură mă va pune la colț, în câteva rânduri, pentru că, deși m-am recunoscut mereu evreu, nu am practicat iudaitatea. (După năruirea așteptărilor lor socialiste, nu puțini laici și-au găsit refugiul în religiozitate.)

Cu ce ne-am mai umplut timpul liber, Janina și cu mine, în ultimii ani ceaușiști?

În 1988 am descoperit, în revista „groasă" moscovită *Drujba narodov* (*Prietenia popoarelor*), partea a doua a romanului *Cevengur*. În curând am obținut și ediția lui completă, de sine stătătoare, apărută la Editura „Hudojestvennaia literatura" („Literatura artistică"). Capodopera lui Andrei Platonov își începea abia în acel an cariera publică fulminantă în propria-i patrie – după numeroase ediții occidentale. Cartea ne-a fascinat în asemenea măsură, încât Janina s-a apucat s-o traducă. Reprezenta o muncă extrem de trudnică, deocamdată fără șansa editării în românește. A absorbit-o total. O chibițam, pe măsura puterilor, intenționând, la tipărirea sperată, să-i adaug un studiu introductiv.

Pe când înainta în muncă, a mai vrut să traducă și poemul Annei Ahmatova, *Recviem*, compus între 1935 și 1940, dar care abia în 1987 a văzut lumina tiparului, în revista moscovită *Oktiabr* (în martie) și în cea leningrădeană *Neva* (în iunie). Pentru siguranță, îl transcrisesem într-un caiet studențesc. Janina își declina capacitatea de a-l tălmăci singură. Ne gândeam la cine ar putea-o însoți într-o echivalare cât mai exactă, dar și măiestrită. Întâlnind-o pe Bulevardul Magheru, în fața magazinului de articole electrice, pe Ana Blandiana, ca întotdeauna cu Romulus Rusan, i-am propus să participe la această treabă. Ne bazam pe numeroasele răstimpuri petrecute alături în vila 10 de pe Cumpătul, unde ea își rezervase întotdeauna camera de la etaj deschisă spre Caraiman și Crucea de pe creasta lui; și unde, în holul de la parter, purtaserăm, serile, atâtea discuții amicale. Ne-a refuzat neașteptat de tăios. Amărât de refuzul categoric, o voi întoarce pe glumă: — Se așteptau probabil ca Ahmatova s-o traducă pe ea. (Anna Andreievna murise în 1966.)

Ileana Mălăncioiu ne-a refuzat în termeni blânzi: nu se exersase în traduceri, nu se simțea nimerită pentru o atare întreprindere din rusă.

A trebuit să abandonăm proiectul. Poemul e, într-adevăr, cutremurător și înălțător. Janina n-a încetat s-o simpatizeze pe Ana Blandiana și s-o iubească pe Ileana Mălăncioiu.

În ceea ce mă privește, mă înhămasem la un efort de durată: reconstituirea vieții și operei lui Lev Tolstoi. Lunga introducere la *Jurnalul* tolstoian nu mi se părea suficientă. Țineam s-o suplimentez cu o monografie pe multe sute

de pagini. Pentru asta trebuia să-i citesc/recitesc toate cărțile și să folosesc diferite cronologii și studii. Mi-a luat câțiva ani, tocmai cei în care doream să evadez din atmosfera exasperantă dimprejur.

Îmi amintesc vacanța de iarnă din decembrie 1988 și ianuarie 1989. Așteptam observațiile la *Opțiuni*. Stăteam în spațioasa cameră de la capătul etajului din vila 10. Luasem cu mine volume Tolstoi, iar Janina – dicționare pentru *Cevengur*. Încingeam soba, mai ieșeam pe balconul care înconjura etajul. Cu excepția meselor de la cantină, munceam continuu. Tovărășia cu Lev Nikolaievici și Andrei Platonovici ne făcea bine.

În curând trebuia să ne întoarcem la București, fără să bănuim că înaintam spre decisivul „*Winter of Our Discontent*" – care va inaugura noi ierni (și alte anotimpuri) „ale vrajbei noastre".

## 115

Epoca se apropie cu pași repezi de sfârșit.

Polonia, Ungaria și Cehoslovacia se află în avangarda schimbărilor, contorsionate, dar avansând ineluctabil către prăbușirea sistemului.

Rămânând Președinte al Cehoslovaciei, Gustáv Husák cedează funcția de Secretar General al PCC inflexibilului Milouš/Miloš Jakeš (17 decembrie 1987). Acesta îi elimină pe ultimii presupuși liberali din conducerea de partid.

Budapesta comemorează, cu tăiș contestatar, aniversarea Revoluției din 1848 (15 martie 1988).

Conferința Națională a Partidului Socialist Muncitoresc Ungar îl înlocuiește pe Kádár János cu Grósz Károly (20-22 mai 1988). (Kádár, tot mai bolnav, va muri pe 6 iulie 1989.)

Cinstindu-l pe Nagy Imre, la Budapesta au loc demonstrații antiguvernamentale (16 și 27 iunie 1988).

În Piața Venceslav din Praga, demonstranții comemorează tragedia invaziei din 20-21 august 1968.

Grósz și Ceaușescu se întâlnesc la Arad (28 august 1988).

Németh Miklós e numit în fruntea guvernului ungar (25 noiembrie 1988).

E creat Comitetul Cetățenesc de pe lângă Sindicatul „Solidaritatea" din Polonia (18 decembrie 1988).

Anul 1989 marchează ofensiva reformiștilor.

În Ungaria ei se numesc Németh Miklós, Nyers Rezső, Pozsgay Imre, Horn Gyula.

Polonia începe introducerea economiei de piață, sub conducerea vicepremierului Leszek Balczerowicz.

Praga comemorează, printr-o demonstrație, jertfa lui Jan Palach (18 ianuarie).

În Polonia și Ungaria au loc „mese rotunde" ale guvernului și opoziției.

Ceaușescu se află într-o „vizită de lucru" la Praga (17 mai).

Opoziția câștigă alegerile generale poloneze (4 iunie).

E investit guvernul Tadeusz Mazowiecki (24 august).

Guvernul ungar deschide granița cu Austria (11-13 septembrie). Începe exodul est-germanilor în RFG.

Congresul budapestan dizolvă PSMU, rebotezat în Partidul Socialist Ungar, condus de Nyers Rezső (6-10 octombrie).

Conducerea cehoslovacă își dă în bloc demisia (25 noiembrie).

La Praga e format un guvern cu majoritate necomunistă (10 decembrie).

Parlamentul ungar se autodizolvă (18-21 decembrie).

Aleksander Dubček e ales Președinte al Parlamentului (28 decembrie).

Parlamentul îl alege Președinte al Cehoslovaciei pe Václav Havel (29 decembrie).

Ce se întâmplă în România?

Conducerea română e prinsă, pe de o parte, între reformismul promovat de Gorbaciov, pretins și țărilor europene aliate, pe de altă parte, între mișcările antisocialiste poloneze, maghiare, cehoslovace. Ceaușescu se distanțează de gorbaciovism, sfidează schimbările din partidele „frățești", ține partea Cehoslovaciei doar atâta vreme cât aceasta e ținută în frâu de către dogmatici și își manifestă susținerea fățișă pentru conducerea est-germană.

Întreg anul 1989 reprezintă agonia sistemului ceaușist, cu toate încercările de contracarare a deznodământului ineluctabil. Redau mai jos faptele doveditoare.

Electricianul brașovean Liviu Cornel Babeș se autoincendiază pe pârtia de schi Bradu din Poiana Brașov, purtând o pancartă cu inscripția *„Stop Mörder! Brașov-Auschwitz!"* (2 martie). *„Mörder"* = „asasini".

Procuratura Generală anunță descoperirea acțiunii trădătoare a diplomatului Mircea Răceanu, în slujba unei puteri străine, care, știa toată lumea, e SUA (14 martie).

În deschiderea Plenarei CC al PCR, Ceaușescu anunță că, „la sfârșitul lunii martie, România a plătit complet datoria externă" (12 aprilie). Acțiunea ruinează definitiv economia internă.

În Occident e publicată și transmisă prin radio „Scrisoarea celor șase", adresată lui Ceaușescu de către Alexandru Bîrlădeanu, Corneliu Mănescu, Constantin Pîrvulescu, Grigore Răceanu, Silviu Brucan, Gheorghe Apostol. E un manifest al disidenței de partid, cu ecouri ample în țară și în străinătate.

Plenara CC adoptă propunerea CPEx ca Ceaușescu să fie reales, la Congresul al XIV-lea, Secretar General al PCR (27-28 iunie).

E publicat Programul-Directivă al Congresului cu privire la dezvoltarea economico-socială în cincinalul 1990-1995 și orientările de perspectivă până în 2000-2010 (4 iulie).

Ceaușescu adresează o scrisoarea partidelor comuniste europene, cerând discutarea urgentă a situației din Polonia, unde „cauza socialismului este în pericol".

La Berlin, el participă la aniversarea a 40 de ani de la înființarea RDG (6-8 octombrie).

Are loc Congresul al XIV-lea. Sunt aprobate: Raportul CC; Raportul Comisiei Centrale de Revizie; Programul-Directivă pentru 1991-1995 și 2000--2010. Congresul supralicitează cultul vechiului și noului Secretar General (20-24 noiembrie).

În vizita la Moscova, se întețește conflictul cu Gorbaciov, care îi cere lui Ceaușescu să îmbunătățească nivelul de trai al populației și să respecte drepturile omului (4 decembrie).

E fixată pentru 11 martie 1990 data alegerilor în Marea Adunare Națională și în consiliile populare (11-12 decembrie).

Izbucnesc manifestațiile de la Timișoara (16 decembrie).

Ceaușescu întreprinde o vizită oficială de prietenie în Republica Islamică Iran (18-20 decembrie).

La Timișoara e declanșată greva generală (19 decembrie).

La întoarcerea în țară, Ceaușescu ține, seara, un discurs televizat (20 decembrie).

Instituie starea de necesitate pe teritoriul județului Timiș (21 decembrie).

Convoacă mitingul din Piața Republicii. Acesta se întoarce împotriva lui (21 decembrie).

Protestatarii se regrupează la Hotelul Intercontinental și în Piața Romană.

Au loc confruntări armate, soldate cu victime, și în Arad, Sibiu, Brașov, Cluj.

Cuplul prezidențial fuge cu elicopterul și e arestat (22 decembrie).

Frontul Salvării Naționale preia puterea, anunță, seara, la televizor, componența provizorie a Consiliului FSN (36 membri) și programul acestuia (în 10 puncte).

Adnotez pe scurt enumerarea faptelor.

Ceaușescu era rupt de realitate. Nu înțelegea pe deplin evenimentele din țările central-europene și direcția desfășurării lor. Se împotrivea oricăror reforme și când se mențineau în cadrul sistemului, dar mai ales când îl periclitau. Suprapunea interesele proprii cu perspectivele națiunii. Continua să se încreadă în elogierea sa. Ca măsură de precauție, lega de persoana lui destinul colaboratorilor, indiferent de gradul lor de fidelitate, reală ori mimată. De aceea a și renunțat să-i mai cearnă, decizând să-i realeagă la Congres în organele superioare de partid.

Și-a demonstrat autismul politic când a fixat planurile economice atât pentru cincinalul 1990-1995, cât și pentru deceniul 2000-2010. A perseverat în orbire când, cu numai patru săptămâni înainte de a fi înlăturat, a stabilit alegerile MAN peste patru luni. Și-a dovedit autosuficiența plecând în Iran după declanșarea revoltei din Timișoara. Convocând mitingul, fatal pentru el, credea fanatic în sprijinul muncitorimii industriale. Nu concepea ca Armata și Securitatea să-i întoarcă spatele.

Se blocase definitiv în reprezentările sale despre patrie, națiune, partid și propriul rol salvator. Proba astfel, ca puțini alții, boala dictatorilor incapabili de a-și concepe țara necondusă de ei și dispuși, la extrem, s-o tragă în prăpastie: o maladie psihică și socială de nelecuit.

După evenimentele și considerentele de ordin general, e momentul să revin la răsfrângerea lor în viața noastră.

Atmosfera în care viețuiam o sugerează Mircea Zaciu în multe fragmente din *Jurnalul IV*: „Tot mai insistent se comentează posibilitatea răsturnării lui Gorbi” (27 I); pronosticuri – „Într-o bună zi o s-o șteargă cu avionul

Number 1, cu familia, la «prietinii» săi africani" (15 III); „Nelinişti. Fraze din «Scînteia» care ameninţă vag, dar urât" (18 III). Etc.

Vizitând-o pe mama la Cluj, îi revedeam pe Zaciu, Pop, Papahagi, Vartic. În trecere prin Bucureşti, veneau ei la noi. Nu discutam decât evenimentele la zi: „Scrisoarea celor şase", boala lui *Number 1*, atitudinea scriitorilor.

Ion Vartic îmi va descrie într-o lungă scrisoare „odiseea" lui de după plecarea din Louis Blanc, pe 4 martie, la orele 22: s-a împiedicat pe treptele de la metrou, s-a dus de-a berbeleacul până jos, s-a lovit la cap, şi-a rănit un picior şi o mână, a doua zi a fost dus la „Urgenţă", deplina refacere a durat o lună şi jumătate. Cu o ultimă asociaţie caracteristică pentru Doru: cică nu mi-a anunţat la timp cele întâmplate fiindcă „mi-era teamă să nu interpretaţi tăcerea mea ca... o ranchiună, cum că eu aş face vreo legătură «magică» între căderea mea (la Chute, cum ar spune acelaşi Cosaş-personaj) şi sfatul profesorului de a merge la *acea* staţie de metrou şi nu la cealaltă ş.a.m.d.".

Înainte avusese loc un episod care a bulversat obştea scriitoricească şi nu numai.

În februarie, Mircea Dinescu a publicat, în cotidianul parizian *Libération*, un interviu tăios la adresa dictatorului. Au urmat retorsiunile: colegii de la *România literară* au fost obligaţi să-l excludă din organizaţia de partid şi din redacţie; i s-a luat dreptul de semnătură; a fost consemnat în arest la domiciliu.

Când încă i se mai permitea câte o plimbare, supravegheată, ne-am încrucişat pe Strada Paris, în dreptul scuarului din Piaţa Quito; dar Mircea mi-a făcut un semn cu capul: să nu mă opresc – securistul se afla în urma lui.

(Antecedente. I-am citit volumele succesive publicate la Editura Cartea Românească. L-am întâlnit în mai multe concedii la Neptun, era intimul locului, dimineţile pescuia pe dig sau mai departe, serile ne ospăta cu peşte fript. Acolo i-am urmărit idila cu Maria/Maşa, în curând luată de soţie. Socrii i-au devenit Elena Loghinovska şi Kovács Albert/„Berci", absolvenţi de filologie la Sverdlovsk, lucrând la Catedra de limbă şi literatură rusă din Facultatea de Limbi Slave. I-am vizitat deseori în locuinţa lor din Strada Bitolia, alături de care Mircea avea să obţină o alta pentru propria-i familie, unde i se va şi stabili domiciliul forţat.

Ca să-mi degrevez norma didactică de la Universitate de seminarele încredinţate asistentului meu Vasile Morar, acceptasem să ţin un curs de estetică şi la Facultatea de Ziaristică a Academiei „Ştefan Gheorghiu". Mircea nu venise niciodată la cursul de estetică, după cum nu venea nici la altele. La absolvenţa din 1984, susţinătorul lui, Dumitru Titus Popa, secretar al organizaţiei de partid, mă rugase să-i scriu la lucrarea de diplomă referatul de „conducător ştiinţific". Am acceptat, n-aveam însă textul. Ducându-mă la mare, m-a întâmpinat Mircea. Ca întotdeauna, în postura de Gavroche. Până la urmă, a adus din Bucureşti teza sa de licenţă. Trata publicistica lui Bogza. Elaborată în grabă, era subţirică şi bricolată, împănată cu citate. Am închis ochii asupra deficienţelor ei, un poet nu trebuia să se distingă şi ca cercetător. Am scris un referat laudativ. Conform înţelegerii prealabile, nu mi-am întrerupt vacanţa

pentru a fi de faţă la susţinere. Popa mi-a relatat apoi cum a decurs aceasta: profesorul Petre Pînzaru încercase s-o torpileze sau măcar s-o depuncteze, comisia a onorat-o însă, din simpatie pentru poet, cu nota maximă.)

Cum am spus, în primăvară participasem la o consfătuire de estetică, la Moscova. AȘSP mă trimisese acolo, împreună cu Grigore Smeu. Locuiam într-un hotel aparținând Academiei de Științe. Hoinăream prin oraș, îmi asumam rolul de ghid avizat. Grigore m-a dus la familia unei basarabence, angajată a Institutului de Filosofie. Soțul ei lucrase la CC al PCUS, apoi ca șef de cabinet al ministresei Culturii, Ekaterina Furțeva, dar se pregătea să părăsească corabia în derivă. În eleganta locuință de nomenclaturist, își instruia fiul și fiica despre tarele sistemului. Pe băiat, proaspăt absolvent de Filosofie, îl atrăgea teologia pravoslavnică. Datorită lor am personalizat cele văzute la tot pasul pe străzi: grupuri de tineri turbulenți, clamând libertatea, cu sloganuri și cântece de factură anarhistă. Grigore era șocat, pe mine lecturile rusești mă pregătiseră pentru ruptura de țesut.

La întoarcere, după ce mi-am văzut cartea difuzată, Janina a hotărât să se pensioneze. N-avea obligația, ci dreptul s-o ceară. Or, nu suporta ideea că va trebui să se refere, în prelegerile sale, la Congresul al XIV-lea, fie și în treacăt, de formă. Cu puțin înainte, la fel procedaseră colegii ei Ileana Ioanid și Radu Florian, retrași de-asemenea pentru a scăpa de servituțile materiei predate. După volumele de traduceri apărute, Janina dorea să se consacre acestei anume meserii, care era pe placul ei.

Ultimul ei salariu (din iunie), de conferențiar la Catedra de economie politică, sociologie și socialism științific, din Facultatea de Istorie-Filosofie, fusese de 5 015 lei, însumată cu sporul de vechime de 7%, în total 5 365. (Leafa mea de profesor, tot la gradația 5 – vechime de peste 25 de ani – se ridica la 6 253.) Începând din iulie, pensia ei depășea cu puțin 4 000.

În septembrie, ne-am dus la Neptun.

Plimbându-ne până în oraș sau la hotelurile din Olimp, îi urmăream pe turiștii est-germani, recognoscibili după Trabanturile lor și făceam pariuri care dintre ei va alege, la întoarcere, drumul nu spre Cehoslovacia, ci către granița austriacă, deschisă la inițiativa guvernului maghiar (și comunicată lumii de către ministrul de Externe Horn Gyula).

În atmosfera încinsă de evenimentele ce se succedau amețitor, într-o seară, pe faleză, Anca Oroveanu mi-a ridicat, pentru o dată, vălul de pe complicata ei relație cu Leonte Răutu: se iubeau ca fiică și tată, dar, întrucât de mult nu se mai înțelegeau în plan politic, evitau orice discuție pe chestiuni publice.

(Andrei Pleșu, prieten cu Anca și Mihai Oroveanu, îmi va spune, mirat, cât de inofensiv părea acel bătrânel la mesele comune din vila de protocol, întâmpinând cu un zâmbet blajin până și înțepăturile frecvente ale ginerelui său. Iar după decembrie 1989, Anca, de bună seamă afectată de atacurile dure la adresa fostului ideolog-șef, chiar dacă îndreptățite, se va arăta recunoscătoare tuturor celor care ne vom duce, în 1993, la incinerarea laică a părintelui ei; cu deosebire, lui Niculae Bellu, care, din inițiativă proprie, va și rosti câteva fraze neconvenționale la catafalcul decedatului.)

Două morţi din chiar 1989 păreau să simbolizeze căile urmate în epoca pe cale de încheiere. Pe 29 martie a murit N. Steinhardt, la Baia Mare. Nu am putut să ajung la înmormântarea de la mănăstirea Rohia; dacă ar fi avut loc în Capitală, cu siguranţă aş fi fost de faţă, în virtutea relaţiilor amiabile pe care le avuseserăm, faţă în faţă şi prin epistole. M-am dus, în schimb în cimitirul Străuleşti 2, ca să-l însoţesc pe ultimul drum pe prietenul Paul Georgescu, plecat dintre noi pe 15 octombrie. Destine de viaţă şi literare opuse. În următorii ani vor repurta succese răsunătoare şi *Jurnalul fericirii*, şi alte volume, câteva purtând semnătura „Monahul Nicolae de la Rohia”. În schimb, peste romanele „ultimului” Paulică se va aşterne tăcerea, întreruptă când şi când de recunoaşterea valorii lor, mai cu seamă de către confraţii pe care-i lansase şi susţinuse la începutul carierei lor artistice.

Trăiam din ce în ce mai izolat. Janina, pensionară, îl traducea pe Platonov. Îmi stiliza capitolele monografiei Tolstoi. Dar găsisem destule inadvertenţe în ediţiile româneşti, inclusiv în marile romane, „înfrumuseţate” stilistic de traducători, cu deosebire în cazurile în care se asociaseră un basarabean ştiutor de rusă cu un scriitor cunoscut; de aceea o rugasem să transpună fidel toate fragmentele pe care le citam, nu numai din scrieri pentru întâia oară prezentate, articole, tratate, scrisori, ci şi din povestirile şi romanele notorii.

Îmi ţineam cursul de estetică. Luam parte la reuniunile de partid şi de catedră. În Facultate, la WC, apăruseră inscripţii anticeauşiste. Câţiva studenţi au fost convocaţi la interogatorii. Securiştii erau omniprezenţi.

Cadrele didactice îşi urmau tactica duplicitară: tăceau la şedinţe, în schimb, pe stradă, în doi sau trei, îşi dădeau drumul. Aşa îmi întovărăşeam doi colegi de catedră, în drumurile spre casă, de la Drept până în Piaţa Romană, unde ne şi despărţeam. Mircea Flonta nu mai era secretarul organizaţiei de bază, la alegerile premergătoare Congresului îi luase locul un sociolog. Continua să fie în graţii Alexandru Valentin, îndelungă vreme, cum am menţionat, secretar „gradul 2”, peste şapte organizaţii PCR, de la secţiile Facultăţii şi din institutele ştiinţifice de profil. Şi tocmai Valentin excela, între şase ochi, în diatribe virulente la adresa regimului – nu o dată după ce, în şedinţe, luase cuvântul „pe linie”.

Pe la mijlocul lunii decembrie, pentru Crăciun şi Anul Nou cursurile semestriale au fost întrerupte. US ne-a repartizat o cameră pe Cumpătul, de astă dată în vila 4. Ne-am dus acolo cu Janina şi nepotul nostru Alexandru, care avea pe atunci zece ani. Printre locatarii Casei de Creaţie era fierbere mare.

Ileana Mălăncioiu spunea că-i va comunica lui Andrei Pleşu un reproş de-al ei numai după ce el va fi uns ministru al Culturii (previziune adeverită în curând).

Fănuş Neagu intra în sala de mese cu braţele larg desfăcute şi ne anunţa cu voce tunătoare: — Încă nimic... mai aşteptaţi! După care se aşeza la masă, în tovărăşia câtorva apropiaţi, dintre care mi-o amintesc pe Ioana Crăciunescu.

Toma George Maiorescu stătea, cu un câine splendid, în camera alăturată de a noastră, la etajul vilei. Îşi asculta radioul portativ. Reşiţean de obârşie, el ne-a anunţat revolta declanşată la Timişoara.

În 20 decembrie m-am întors singur la București, pentru examenul de a doua zi.

Seara am urmărit la televizor, siderat, discursul provocator al dictatorului, revenit din Teheran. Îl flancau, supuși, membrii Biroului Permanent al CPEx (curând întemnițați).

În dimineața de 21 m-am dus cu metroul la Filosofie. Pentru studenții anului IV era ultima zi de sesiune. Etajul ocupat de Secția de Filosofie-Istorie era pustiu, ceilalți studenți plecaseră în vacanță.

Am început examenul de estetică, după ce am pus deoparte singurul bilet care urma prescripțiile, formulat tot impersonal: „Indicațiile Congresului al XIV-lea al PCR cu privire la sarcinile literaturii și artei". (Era tehnica uzitată de câțiva, pentru eventualii controlori, ca biletul/biletele despre N.C. și PCR să fie vârât/vârâte în teancul întrebărilor la care, pasămite, deja se răspunsese.)

O clipă și-a băgat capul pe ușă prorectorul organizatoric al Universității și m-a întrebat dacă totul decurge în ordine.

Într-o pauză, am intrat la secretariatul de alături și m-am retras instantaneu: radioul transmitea mitingul convocat de Ceaușescu în piața din fața Comitetului Central.

Am predat catalogul, am plecat acasă, tot cu metroul și tot prin gară, ocolind centrul. Nu știam ce se întâmplă acolo.

Îmi rămâneau câteva ore până la trenul spre Sinaia. Le-am folosit pentru a termina epilogul cărții despre Tolstoi. Am scos telefonul din priză ca să nu fiu deranjat. De câteva ori am tresărit la zbârnâitul unui elicopter la joasă altitudine. Am pus punctul final și am indicat data exactă: *„1989, solstițiul de iarnă"*.

Când am repus telefonul în priză, tocmai mă suna Radu Cosașu, isterizat:

— Chiar nu știi nimic? Nu auzi elicopterul? Nu ai habar de ce se petrece?!

Apoi a sunat la ușă ginerele meu, Sorin. Abia de la el am aflat detaliile răzmeriței din centru. Trecuse cu greu, de la birou, prin mulțimea în clocot și cordoanele de soldați. Îl așteptau acasă copiii mici Vladimir și Toma. Era cazul să-i readuc în București pe Alexandru și Janina, pentru „reîntregirea familiei".

În compartimentul de tren citeam tensiunea pe fețele călătorilor. La început, aceștia se studiaseră în tăcere. După Ploiești, s-au dezlănțuit. O familie din Constanța, care făcuse la București escală în drum spre o stațiune de munte, nimerise cu copiii în busculadă și se strecurase cu greu printre tancuri. Ascultătorii, tot mai slobozi la gură, nu conteneau cu previziunile: zăgazurile se rupseseră, frica era pe cale să dispară. La coborâre, fiecare le ura celorlalți să *ni* se împlinească dorința.

I-am găsit pe locatarii vilei 4 adunați în holul de la intrare. Comentau surescitați evenimentele. Jumătate de noapte am ascultat posturile străine la emițătorul lui TGM.

În dimineața zilei de 22, vineri, am încercat zadarnic să obțin legătura prin telefon cu familia. La bar, un grup, în frunte cu Fănuș, se pusese pe golit păhărele de votcă. A urmat comunicatul cu „trădătorul Milea". Un militar a intrat la cantină în căutarea șefului complexului de odihnă; au ieșit împreună

cu Fănuș, care l-a interogat și pe responsabil; întorcându-se, ne-a liniștit: — Îl interesa altceva (adică nu venise să ridice pe nimeni).

Noi am hotărât să ne întoarcem neîntârziat acasă. Unii ne-au sfătuit să nu ne pripim: în Capitală sunt lupte, aici e liniște.

Pe TGM l-am lăsat acolo, cu câine cu tot. (Mare îmi va fi mirarea când, peste câteva zile, îl voi revedea pe micile ecrane ca președinte al unei nou înființate formațiuni ecologice.)

În Sinaia ni s-a făcut foame. Am intrat în bufetul expres, vizavi de Hotelul Pallas. Difuzorul transmitea muzică. Brusc s-a întrerupt. Din studio răzbăteau bufnituri, parcă de scaune răsturnate. O voce sugrumată de emoție a intrat în emisiune: — Suntem liberi, am scăpat, dictatorul a fugit! Atunci, sau imediat după, a vorbit Ana Blandiana. Consumatorii încă nu-și manifestau bucuria. Am comandat băutură și am toastat.

În câteva minute, pe stradă, fericirea înfrânsese definitiv prudența. În gară, lumea se agita pe peroane, în tren – și mai și. Controlorul ne-a anunțat că nu ne va cere biletele, într-o asemenea zi puteam călători și gratis. Un radio portabil transmitea știri. Se răspândeau fel de fel de zvonuri. Unii au destupat sticle de vin și țuică. Vedeam pe geamul vagonului mașinile circulând pe șosea cu farurile aprinse, claxonând neîntrerupt și fluturând steaguri albe improvizate din ce aveau la îndemână, inclusiv lenjerie intimă bărbătească. Sirenele locomotivelor cu care ne încrucișam ne salutau.

La București, în metrou, conductorul îndemna lumea, prin megafon, să meargă la Televiziune și la Radiodifuziune, să le apere de teroriști.

L-am predat pe Alexandru părinților, în Varșovia nr. 2. Ne-am întors în Arhitect Louis Blanc nr. 19a.

Am aflat că Nicolae și Elena Ceaușescu fugiseră cu elicopterul de la CC, pe urmă din Snagov.

Seara a fost prezentat la televizor Comunicatul către țară al Frontului Salvării Naționale, „conducerea provizorie” constituită în aceeași zi.

# VI. BUCUREȘTI (1990-2012)

# 116

În ultimele zile din 1989, starea noastră agitată se învecina cu isteria.

Ne asaltau zvonurile, care mai de care mai năstrușnice.

Se trăgea din case și de pe acoperișuri. Auzeam exploziile obuzelor de la etajele blocului, încă neterminat, din Piața Victoriei, între bulevardele pornind spre centru. Împușcături răsunau și din vila „Dunărea", vecină pe Strada Varșovia cu locuința tinerilor familiei noastre, o reprezentanță de comerț exterior dovedită ulterior a fi fost un centru al Securității. Când se înteţeau păcănelile, nepoții erau puși să se trântească pe burtă pentru a se feri de gloanțe. Se va vorbi de arme simulatoare, cu gloanțe oarbe, menite să întrețină artificial panica. Dar sumedenia urmelor de obuze de pe zidurile atâtor case, mai ales în jurul Televiziunii, atestă contrariul. Ca și morțile relatate: acel copil răpus pe stradă într-un cărucior, lângă mama lui; prietenul nostru, doctorul Emil Măgureanu, nimerit drept în frunte la fereastra apartamentului său, de către un trăgător din casa de vizavi; sora colegului cercetător în filosofie, asasinată chiar în locuința ei, pasămite cu scopul de a se șterge urmele sumelor mari de bani pe care, în calitate de curier, le transportase la destinații tainice. Cu excepția morții violente certe a colegului meu de aspirantură leningrădeană, nu știam totuși dacă aceste relatări nu erau doar zvonuri; iar în situațiile dovedite, habar nu aveam cine trăgea, din însărcinarea cui și cu ce intenții destabilizatoare. Suspiciunea ne-o va întreține neidentificarea vreunuia dintre așa-zișii „teroriști".

Televiziunea transmitea, zi de zi, noutăți.

A fost prezentat Comunicatul CFSN (24 decembrie). Din Consiliul Frontului Salvării Naționale făceau parte și cunoscuți de-ai noștri: Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Dumitru Mazilu (fost profesor la Academia „Ștefan Gheorghiu"), generalul Victor Stănculescu (colegul meu în ultimii doi ani de liceu, la „Ioan Meșotă" din Brașov), Aurel-Dragoș Munteanu (redactor la diferite publicații culturale), Marțian Dan (coleg de catedră cu Janina, din grupul cu vederi reformiste din jurul lui Radu Florian), Domokos Géza (vechiul meu fost prieten) și Ion Iliescu, „ultimul cu voia dumneavoastră", după cum el însuși încheiase citirea listei de nume.

La Târgoviște s-a desfășurat apoi procesul cuplului Ceaușescu, instrumentat de un Tribunal Militar Extraordinar (25 decembrie). Programul televizat a tot fost întrerupt în timpul serii, crainicul anunța că va da, în curând, citire hotărârii completului de judecată. Anunțul execuției celor doi a survenit abia noaptea, pentru vini capitale, dar fără detalierea audierii. (Stenogramele vor deveni publice mai târziu, prin intermediul străinătății. Atunci aveam să aflu

numele judecătorului Gică Popa, al procurorului Dan Voinea, al avocaților Teodorescu și Lucescu. Audierea sumară s-a redus la învinuiri. Până și avocații s-au comportat ca procurori. N.C. a repetat obsesiv: „Nu recunosc nici un tribunal în afară de Marea Adunare Națională”, „Răspund în fața Marii Adunări Naționale”; și a invocat o „lovitură de stat”. Una dintre stenograme enumera capetele de acuzare astfel: genocid cu peste 60 000 de victime, subminarea puterii de stat, infracțiunea de distrugere a bunurilor obștești, subminarea economiei naționale. Într-o altă stenogramă, printre „crimele grave”, a figurat și încercarea de a fugi din țară, pe baza unor fonduri de peste un miliard de dolari, pasămite depuse în bănci străine.)

Măsluirea judecății era limpede, ca și deznodământul ei prestabilit. Ura îndelung acumulată m-a făcut însă insensibil la ilegalitatea răsfrântă asupra promotorului ei notoriu. Sufletește am adoptat postura călăului. Revedeam, sadomasochist, scena execuției, care pe Janina o oripila. Câteva secvențe – coborârea lui anevoioasă din vehiculul blindat, cu căciula alunecându-i într-o parte, ridicolul consult medical limitat la luarea tensiunii, cei doi așezați alături în spatele unei mescioare, legarea mâinilor după sentință, prăbușirea în fața zidului din curtea cazărmii – au fost difuzate repetitiv, cică pentru a-i convinge pe adepții dictatorului să abandoneze lupta armată. Din acest motiv sau altul, în curând luptele chiar au luat sfârșit.

Nu am auzit *atunci* obiecții la adresa acestei farse judiciare și nici privitor la înscenarea ei chiar în ziua de Crăciun. Reproșurile aveau să fie formulate *pe urmă*, mai repede în străinătate, în țară cu întârziere, cel puțin la modul public. Au apărut și fantazări alternative de răzbunare: de ce masele furioase pătrunse în CC n-au ajuns la timp pe acoperișul clădirii, ca să-i azvârle de acolo în hău? Pentru ce nu i-au aruncat însoțitorii din elicopterul care îi scotea din Capitală? Era preconizată orice modalitate de răfuială sălbatică, care, prin caracterul ei spontan, să-i exonereze pe toți ceilalți de jena treptat înfiripată în suflete. Cunoscuții mei au preconizat totuși rareori un proces în toată regula. Și ei – nu doar noii conducători – își dădeau seama de câte complicații ar fi adus acesta după sine în reașezarea treburilor. Și în genere: indiferent dacă o numim „revoltă” ori „revoluție”, ea nu putea presupune o legalitate scrupulos respectată!

I se va imputa noii puteri că printre primele ei decizii s-a numărat trecerea Securității Statului în componența Ministerului Apărării Naționale (26 decembrie). De aici ar fi rezultat, în bună măsură, amânarea și lentoarea confruntării retroactive cu represiunile securiste. Totodată însă, istoricii vor documenta și faptul că, în majoritatea lor, actele de violență împotriva populației civile, din Timișoara, Cluj, Sibiu, București și alte orașe răzvrătite, ca și unele confruntări sângeroase din zilele următoare, au fost efectuate anume de către forțele armate.

Deocamdată, CFSN a stabilit, printr-un Decret-Lege, structura sa de conducere: Ion Iliescu – președinte, Dumitru Mazilu – prim-vicepreședinte, Cazimir Ionescu și Király Károly – vicepreședinți, Marțian Dan – secretar, plus șase membri, printre care bine-cunoscuți erau Silviu Brucan și Ion Caramitru (27 decembrie).

Instituțiile au început, la rândul lor, să se reorganizeze.

Uniunea Scriitorilor și-a constituit Comitetul provizoriu: Mircea Dinescu – președinte, Ana Blandiana, Dan Deșliu, Ștefan Aug. Doinaș, Domokos Géza, Octavian Paler, Eugen Simion, Stelian Tănase – membri, Dan Hăulică – purtător de cuvânt (28 decembrie).

Am luat parte la două reuniuni succesive de la Facultatea de Filosofie.

Prima s-a desfășurat cu siguranță curând, fiindcă, dând curs invitației profesorului Mircea Flonta – pe care ne-a transmis-o telefonic Nelly Grünberg –, am nimerit pe drum în răpăit de împușcături. Janina a ținut să mă însoțească, deși se pensionase de o jumătate de an. Când am intrat în metrou la Piața Victoriei și am ieșit la Piața Eroilor, ne-au percheziționat niște tineri cu banderolă și ne-au sfătuit să înaintăm, de la Operă spre Universitate, în șir indian, pe trotuarul de vizavi. Și, într-adevăr, tot drumul până la Facultățile de Drept și Filosofie se trăgea (ori se mima că se trage) de pe acoperișurile căminelor de alături, fără ca vreun glonte să ajungă până la noi. La reuniunea cadrelor didactice, profesorul Flonta ne-a prezentat situația și îndatoririle noastre imediate. Au urmat discuții. N-aveam însă nici o cădere să adoptăm vreo decizie organizatorică sau profesională.

Peste câteva zile (atmosfera se liniștise între timp, deci ne aflam spre finalul de an) am fost reconvocați de către studenți în același amfiteatru. De astă dată m-am dus singur. Rolurile se inversaseră, profesorii stăteau în bănci, la catedră s-au urcat doi reprezentanți ai noii conduceri studențești, Cătălin Avramescu, din anul IV, și Daniel Oghina din anul III. Și au dat citire listelor cu dascălii „albi" și „negri", cei recomandați să-și continue activitatea și cei socotiți indezirabili pentru viitor.

Mă încadraseră printre cei „curați". Am luat cuvântul și mi-am exprimat părerea că operația efectuată e prea sumară: pe lângă cei încărcați cu vinovății identificabile și mai puținii cu o conduită impecabilă în trecut, marea majoritate ne număraserăm mai degrabă printre specimenele „gri", nici de tot „negri", nici întru totul „albi"; le recomandam, așadar, să fie mai circumspecți cu împărțirea în „demoni" și „îngeri", să aibă în vedere nuanțele intermediare.

După aceea, un coleg de catedră, conferențiar, s-a pretat la o scenă penibilă: s-a ridicat în picioare, s-a aplecat penitent în fața celor doi studenți de la catedră și i-a implorat să-l șteargă de pe lista infamantă; ceea ce, șușotind între ei, judecătorii au și catadicsit să facă, după care au urmat mulțumirile umile din partea celui exonerat de păcat.

Un alt profesor va fi îndepărtat, un timp, de la cursuri, mai puțin din vini politice, mai mult din antipatie personală (trântea mulți studenți la examene), extinsă și asupra materiei predate de el: logica – admonestată ca „disciplină socialistă" (?!).

Procedeul listelor studențești cu profesori „buni" și „răi" a fost curent practicat în instituțiile de învățământ superior. Excesele nu aveau cum să fie evitate. Într-una din acele zile, pe coridorul din fața decanatului de la Istorie (până de curând cuplată în aceeași facultate cu Filosofia), fiica academicianului Emil Condurachi, profesorul Zoe Petre, ea preluând șefia Catedrei de istorie

antică și arheologie, mi s-a plâns că studenții au introdus-o, complet pe neașteptate, printre cei indezirabili. Desigur, blamul nemeritat i-a fost în curând ridicat; în 1990 a fost aleasă Decan al Facultății de Istorie (devenită între timp de sine stătătoare, ca și a noastră). Ulterior a ajuns cunoscută întregii țări, prin activitatea de consilier politic al Președintelui Emil Constantinescu.

În cele din urmă, mai nimeni nu a fost eliminat din facultăți, nici măcar foștii turnători de care lumea se temuse în baza actelor lor haine bine cunoscute.

Cursurile, adaptate noilor condiții și diversificate, le-am reînceput după vacanța de iarnă.

În curând, ne-am completat rândurile cu noi cadre didactice, cele mai multe selectate dintre studenții noștri eminenți de odinioară.

## 117

*1990* a fost un an bogat în evenimente publice, dar și personale.

După reînființarea timpurie a PNȚCD, Partidul Național-Țărănesc Creștin-Democrat, președinte Corneliu Coposu (28 decembrie 1989), au fost repuse în drepturi PSD, Partidul Social-Democrat, condus de Sergiu Cunescu (12 ianuarie 1990) și Partidul Național-Liberal, în frunte cu Radu Câmpeanu (15 ianuarie). Alături de „partidele istorice" au luat ființă o puzderie de alte partide, între ele două ecologiste, MER, Mișcarea Ecologistă din România (Toma George Maiorescu, 11 ianuarie) și PER, Partidul Ecologist Român (Otto Weber, 16 ianuarie). Doi foști studenți, o vreme cadre didactice la filosofie, Iosif Boda și Mihai Pișcoci, s-au numărat printre întemeietorii unor partide înregistrate doar cu numele, cu un minim de aderenți, inventate cu scopul de a spori susținerea puterii.

PNȚCD, PNL și PSD au organizat un miting împotriva participării FSN la alegeri (28 ianuarie), urmat de contramanifestația FSN (29 ianuarie).

Am asistat nu doar la televizor, ci și pe viu, la manifestațiile din Piața Victoriei, aflată în vecinătatea Străzii Arhitect Louis Blanc, unde locuiam. Așa am urmărit și adunarea din fața Consiliului de Miniștri, pe parcursul căreia Dumitru Mazilu a încercat să-l mazilească, în beneficiu propriu, pe Ion Iliescu.

A luat ființă CPUN, Consiliul Provizoriu de Uniune Națională, ca organ legislativ până la proiectatele alegeri (9 februarie).

Au urmat incidentele româno-maghiare din Tg. Mureș (26 martie); organizarea opozanților puterii în Piața Universității (22 aprilie); primele alegeri postdecembriste, la care Ion Iliescu a fost ales Președinte al României cu 85,07%, iar FSN a obținut 66% în Adunarea Deputaților și 67% în Senat (20 mai); degajarea în forță a Pieței Universității (13 iunie); aducerea minerilor în București, în prima dintre cele numite „mineriade" (14-15 iunie).

Revin la începutul anului. La Tribunalul Militar Teritorial București s-a desfășurat procesul membrilor CPEx, principalii inculpați fiind cei care asistaseră, în seara zilei de 20 decembrie, la cuvântarea televizată a dictatorului despre evenimentele din Timișoara și aprobaseră măsurile represive.

Emil Bobu, Ion Dincă, Manea Mănescu și Tudor Postelnicu au fost condamnați la detenție pe viață (dar eliberați după 1-3 ani).

Printre cei judecați și încarcerați, chiar dacă pe timp mai scurt, s-a numărat și Gogu Rădulescu, fost membru CPEx și președinte al Curții Superioare de Control Financiar. La inițiativa sau cu acordul unor scriitori care i-au fost apropiați, a fost redactat un memoriu al intelectualilor, care, fără a intenționa să influențeze mersul anchetei, îi atrăgea atenția adresantului, Procurorul General al Republicii, asupra unor merite singulare ale învinuitului printre foștii conducătorii politici. Textul preciza că Gogu Rădulescu a continuat să țină legătura, „mai ales în ultimul deceniu", cu „o seamă de intelectuali marcanți, unii dintre ei chiar disidenți, ajutîndu-i după puterile sale și într-un mod absolut dezinteresat" – dar acordase sprijinul său „și în trecutul mai îndepărtat unor personalități ale culturii naționale marginalizate sau oprimate de către regim, cum ar fi Arghezi, Noica, Maria Tănase, Victor Slăvescu, Ș. Cioculescu și numeroși alții". „Unora, Gogu Rădulescu le-a salvat viața, în sensul cel mai propriu al expresiei." „În anii din urmă, zeci de scriitori, pictori, muzicieni au beneficiat de generoasa lui atitudine, fie reușind să onoreze invitații în străinătate grație semnăturii puse de Gogu Rădulescu pe cererile lor, în mod repetat respinse de către serviciul de pașapoarte, fie obținând prin intervenția lui soluționarea unor grele și câteodată dramatice probleme de viață."

Memoriul, datat 24 ianuarie 1990, purta 35 de iscălituri. Întrucât ele acopereau un spectru profesional și politic larg, îi enumăr în ordinea semnăturii, omițându-le profesia și locul de reședință, indicate acolo între paranteze:

Geo Bogza, Augustin Buzura, Z. Ornea, Nicolae Manolescu, Mihai Giugariu, Prof. dr. Dan Setlacec, Ana Blandiana, Acad. Al Rosetti, Eugen Simion, Dan Hăulică, Dan Grigore, Cristian Mandeal, Valentin Gheorghiu, Ștefan Gheorghiu, Romulus Rusan, Cristina Angelescu, Cristian Popişteanu, Valeria Seciu, Adina Darian, Voichița Ivașcu, Ing. Horia Cosma, Dr. F. Boeraș, Gabriel Dimisianu, Horia Andreescu, Al. Paleologu, Radu Cosașu, Dan C. Mihăilescu, Tania Radu, Ion Ianoși, Anemone Latzina, Szász János, Dinescu Mircea (tot nume și prenume), Marin Sorescu, Marta Camarache, Dinu Cernescu.

Câțiva dintre scriitorii amintiți se număraseră printre apropiații lui G.R., precum Augustin Buzura, găzduit de el când venea din Cluj în Capitală; Ana Blandiana și Romulus Rusan, cu care se vizitaseră des și în casele lor de vacanță aflate deopotrivă în satul Comana; Georgeta și Gabriel Dimisianu, obișnuiții reuniunilor din locuința bucureșteană; sau Z. Ornea, încă din după-amiezile târzii interlocutorul său preferat, căruia obișnuise să-i rememoreze crâmpeie de viață și în fața căruia își alina astfel singurătatea de după moartea soției lui.

Zigu strânsese cele mai multe adeziuni pe memoriul cu pricina. Ținându-mă la curent cu adunarea lor, mi-a relatat și neașteptatul refuz pe care l-a primit din partea lui Iosif Sava. Acesta se scuzase că, fiind angajatul Televiziunii, semnătura lui n-ar fi acolo bine văzută. Subterfugiul era cu atât mai jenant, cu cât tocmai G.R. îl ajutase de câteva ori să i se elibereze actele de călătorie în străinătate, după cum obținuse pentru el și o locuință potrivită nevoilor sale.

Tot de la Zigu am aflat reacţia Procurorului General, atunci când un grup de semnatari îi înmânase memoriul: — Gestul vostru nu va schimba cu nimic mersul procesului, dar luând cunoştinţă de el va reprezenta cu siguranţă un motiv de satisfacţie pentru inculpat.

Gogu Rădulescu va fi eliberat din închisoare pe motive de sănătate. Slăbise nu doar trupeşte, dar involuase şi mintal. În timpul detenţiei, îşi pierduse locuinţa şi bunurile. Fiul adoptiv se înstrăinase total de el. În aceste condiţii precare, i-a sărit în ajutor rabinul-şef Moses Rosen, găzduindu-l, până la decesul survenit peste scurtă vreme, în căminul Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România. Temeiul, în cazul unui creştin, fusese nevasta lui, evreică, Dorina Rudich/Rădulescu, autoarea unor cărţi de proză autobiografică. În anul morţii ei, 1982, îi apăruse volumul postum *Ancora*, prefaţat de Ana Blandiana.

(Întrucât am adus vorba de membrii CPEx, amintesc şi de Paul Niculescu-Mizil. Fostul său adjunct la Secţia de Propagandă, Ion Iliescu, l-a numit, în primul guvern postdecembrist, ministru al Comerţului Interior. Curând a fost însă arestat, încarcerat la Jilava, judecat şi condamnat. După graţiere va trăi încă mult. Nu va înceta până la sfârşitul vieţii să laude retroactiv politica de independenţă naţională promovată de către Ceauşescu; cu toate că ar fi avut destule motive personale de a-i purta sâmbetele şi lui, pentru o marginalizare umilitoare, dar şi, mai ales, augustei soţii, vinovată de criminala întrerupere târzie a sarcinii fiicei sale Donca, rodul relaţiei acesteia cu Nicu Ceauşescu.)

Andrei Pleşu, ministru al Culturii chiar dintr-a doua zi a numirii guvernului condus de Petre Roman (27 şi 28 decembrie 1989), m-a onorat, în prima jumătate din noul an, cu două ieşiri în străinătate.

Prima a prilejuit-o reuniunea la Viena a miniştrilor Culturii din ţările central- şi est-europene. În delegaţia condusă de Pleşu, am fost inclus, împreună cu Grete Tartler şi şeful Direcţiei muzicale din minister, Gheorghe Firca. Am fost găzduiţi, ca şi celelalte delegaţii, la Hotelul Marriott de pe Ring, vizavi de Parcul Central. Eleganţă mare, niciodată văzută de mine. Cameră spaţioasă, cu instalaţie de aer condiţionat, pe care, prinzându-mă răceala, l-am închis de îndată; şi cu un bar în care erau stivuite felurite băuturi apetisante, de care nu cutezam să mă apropii, nevenindu-mi să cred că pentru mine erau gratuite. La mesele suedeze îmbelşugate te serveai cum şi de câte ori doreai, iar la cină comandai orice mâncare şi băutură dorite, în schimbul unei iscălituri.

Andrei ne trata afabil, ca pe colegi de acelaşi rang, ne copleşea cu anecdote, fraterniza cu toţi cei cu care intra în contact. La reuniunile oficiale fiecare dintre noi am avut scurte intervenţii, germana ne era tuturor familiară.

Am beneficiat de privilegiul de a face cunoştinţă, dintre ruşii prezenţi la reuniune, cu un alt Andrei, prozatorul eminent Bitov, nu de mult trecut dintre disidenţi în rândul scriitorilor omologaţi şi în ţara sa. M-a invitat într-o seară în camera lui şi ne-am înfruptat, fără oprelişti, din sticluţele de votcă din barul său. Mi-a oferit, cu o dedicaţie amabilă, ultimul său volum de povestiri.

Într-o după-amiază liberă m-am dus, neanunţat, în Praterstrasse. M-a primit Hilde, cu destulă răceală. Pe fiica ei Liesl am zărit-o doar o clipă, în starea ei abulică nici nu m-a recunoscut. Ultima supravieţuitoare din generaţia

vârstnică, după moartea surorii şi soţului, susţinea că în Viena nu mai e chip de trăit, atât este de murdară şi de poluată; de aceea mare parte din an evadează în provincie. Nu realiza, în ştiuta ei manieră autosugestivă, că fugea din oraş din cauza fiicei dependente de droguri, iremediabil condamnată.

În primăvară, tot Andrei Pleşu, neavând timp să participe la o reuniune ştiinţifică londoneză consacrată mutaţiilor din Est, m-a desemnat să-l înlocuiesc.

Ministerul m-a anunţat în ultima clipă, n-am avut timp să pregătesc un text. Sesiunea ştiinţifică o găzduia *School of Slavonic and East European Studies – University of London*. Reuniunile, de sub conducerea Prof. Michael A. Branch, aveau loc în *Senate House*, de pe Malat Street. Comunicările se ţineau în engleză, limbă în care mă exprimam defectuos. Îmi era greu să-mi improvizez prezentarea despre situaţia din România. În ziua în care mă programaseră, mi-a sărit în ajutor Dr. Dennis Deletant, stilizându-mi notiţele. Chiar şi aşa, la întrebările care mi-au fost adresate, am răspuns bâlbâit. Numai la cina festivă de la încheierea reuniunii m-am regăsit, la masa vorbitorilor de germană, rusă şi maghiară. La primirea dinaintea mesei şi-a făcut apariţia Alteţa sa Regală, prinţesa Anne, fiica reginei Elisabeta a II-a şi a prinţului consort Filip, cunoscută pentru activitatea ei de caritate şi de susţinere a artelor. Cât se poate de naturală la cei 50 de ani ai săi, a salutat participanţii la colocviu şi ne-a urat, amabil, succese pe viitor.

După aceste călătorii oficiale am mai avut parte de încă una privată: în iunie ne-am dus cu Janina, pe cont propriu, la Moscova – pentru ultima oară.

La Otopeni ne-a aşteptat o surpriză: în timp ce ne îmbarcam în avion, am resimţit o zguduială. — Cutremur!, ne-a anunţat însoţitoarea de bord, totuşi nu unul mare, vă rugăm să rămâneţi legaţi de scaune, vom decola de îndată ce turnul de control ne va transmite acordul. Într-adevăr, curând ne-am ridicat în aer şi am aterizat cu bine la Şeremetievo.

Ne-am cazat în camera rezervată dintr-un hotel cam mizer, aproape de Gara Kiev, de unde însă nu aveam mult de mers până să trecem podul, pe Bulevardul Kalinin (după scurtă vreme rebotezat în Noul Arbat). De astă dată am rămas numai la Moscova, revizitându-i cartierele şi muzeele, şi trecând pe la câteva edituri centrale.

Oraşul se afla în fierbere, televizorul şi radioul transmiteau continuu intervenţiile din Congresul Deputaţilor Poporului, tot mai neconformiste. Balanţa se înclina vizibil în favoarea lui Boris Elţîn, Preşedinte al Federaţiei Ruse (din 12 iunie), care ţinea interminabile cuvântări. Lumea presimţea iminenţa sfârşitului de epocă.

Această agitaţie neîntreruptă interfera pentru noi cu lichidarea Pieţei Universităţii şi cu mineriada. În seara zilei de 15 iunie, aflându-ne în vizită la Eleonora Anatolievna, am avut norocul nesperat să obţin legătura telefonică directă cu tata. (De o vreme Rusia se conectase telefonic cu ţările est- şi central-europene, fără intermedierea centralelor; dar nu eram siguri de funcţionarea legăturii şi cu România, de când cu schimbarea regimului politic la noi.) Iuliu Steinberger ne-a asigurat că în zona unde locuia nu se produseseră tulburări, nu avuseseră loc ciocniri. Detaliile acestora le vom aflat abia după revenirea în ţară.

Cum am spus, am cerut să fiu primit la câteva edituri centrale. Convenisem cu Mircea Martin, instalat de Pleşu ca director al Editurii Univers – în locul longevivului Romul Munteanu –, să investighez piaţa de carte moscovită, pentru a reţine unele titluri convenabile recente. Traducerile din rusă încă erau cerute de piaţă, nu în ultimul rând din cauza legalizării volumelor de *samizdat*.

Am colectat propuneri şi am luat acasă unele volume care ar fi putut interesa Editura Univers. M-am grăbit să le prezint redacţiei. Mare mi-a fost mirarea când, în biroul directorial, şeful Secţiei slave, Aurel Buiciuc, mi-a retezat orice propunere, cu replica invariabilă: — Cunosc volumul, se află în lucru, apare în curând. Nici una dintre cărţile menţionate de el nu avea să fie publicată. Cum nu vor apărea decât puţine dintre titlurile pe care, la reluarea discuţiei din locuinţa vechilor noştri prieteni, familia Martin, Mircea le-a enumerat ca rezervate, toate, Mariei Dinescu: drept urmare, nemaiputând oferi Janinei să traducă vreuna dintre ele.

În ciuda refuzului, ea continua să traducă. În ceea ce mă privea, scriam, luam parte la activitatea facultăţii şi urmăream viaţa literară.

Facultatea de Filosofie devenise independentă. Deocamdată, Catedrei de filosofie i se asociaseră alte două: Catedra de ştiinţe economice, sociologie, politologie şi Catedra de pedagogie-psihologie – constituite, din anul didactic următor, în Facultatea de Sociologie, Pedagogie şi Psihologie, ulterior separată de-asemenea în facultăţi distincte.

Catedra noastră reunea colectivele anterioare: Filosofia, Istoria filosofiei, Logica şi Estetica-Etica. Mai mulţi colegi, blocaţi anterior la gradul de lector sau cel mult de conferenţiar, au fost avansaţi ca profesori. Pentru moment continuau să fie aceiaşi. Şeful catedrei a rămas Ion Tudosescu. Eu asiguram pe mai departe şefia colectivului de Estetică-Etică, în care era încadrat şi un lector de Ziaristică.

Mă împrietenisem la seminarele de estetică, foarte animate, cu studenţi din anul IV. Se iscau între ei divergenţe, de o parte Germina Chiroiu şi viitorul ei soţ, Gabriel Nagâţ, de partea cealaltă Erwin Kessler şi Liliana Borşan. Încercam să mediez între cele două tabere.

Mă întreţineam mai des cu Germina, care obişnuia să mă însoţească de la facultate spre casă. Pe drum îmi detalia poveştile răsfiratei sale familii: tatăl despărţit de familie, ducându-şi traiul într-o fermă de creştere a animalelor (de unde ne-am ales de Paşti cu o jumătate de miel); bunica şi mama, cu care locuia; mătuşile, una aflată în Elveţia, alta rămasă aici, deşi măritată cu un bogătaş egiptean, cu care avea câteva fiice – în curând convertite la romano-catolicism, fără ştiinţa tatălui musulman, ca nu cumva să fie sechestrate, după cutuma locală, dacă şi-ar vizita familia paternă din Egipt şi Siria.

Germina Chiroiu Nagâţ se pregătea pentru estetica analitică americană, un timp avea să şi ţină la cursul meu seminare pe asemenea teme, apoi a încercat să înfiinţeze o editură, s-a angajat, cu prietena ei Maria Dinescu, redactor la revista *Secolul 20*, în cele din urmă, prin Mircea Dinescu, şefa Direcţiei de Investigaţii din CNSAS, Consiliul Naţional pentru Studierea

Arhivelor Securității. Ne-a mai vizitat și după mutarea în locuința actuală, fericită de noul ei născut. Pe urmă a încetat să ne mai caute.

Între timp, Gabriel Nagâț se ocupa de epistemologie, Erwin Kessler s-a specializat în istoria și critica artelor plastice, Liliana Borșan a urmat stagii doctorale peste hotare.

Din anul III, a fost acasă la noi de câteva ori Ligia Caranfil, fiica-sora cunoscuților cineaști, ea însăși semnând pe viitor traduceri.

Anul I, ultimul care a trecut de la un regim politic la altul, număra 75 de studenți, la $F^1$ și $F^2$ (cei din urmă concomitent la a doua facultate). Pe unii dintre ei aveam să-i cunosc mai bine în anii mari. Se vor recruta dintre ei viitorii colegi de facultate Ovidiu Grama și Gheorghe Ștefanov, filosofii-publiciști activi, Adrian Niță și Sorin Lavric, sau doctorandul meu Daniel Cojanu.

Din rândul lor, Mircea Boari a fost cel mai vocal la reuniuni. A plecat până în Hawaii, la un doctorat din Universitatea din Honolulu. I-am pierdut apoi urma.

După un interregn asigurat de sociologul Ion Mihăilescu, viitorul nostru rector, studenții „revoluționari”, cu un cuvânt decisiv în administrație, l-au impus ca decan pe profesorul de filosofie Alexandru Valentin.

Alegerea era ciudată. Valentin îndeplinise vreme îndelungată funcția de secretar al Comitetului de partid de grad 2, reunind șapte organizații de bază din învățământul și cercetarea de profil. La ședințele propriei noastre organizații, condusă de Mircea Flonta până în toamnă (adică până la alegerile din preajma Congresului al XIV-lea), de regulă tocmai Valentin era cel care „trasa linia”, la începutul și la sfârșitul reuniunilor. E drept că, după ședințe, când ne întorceam acasă cu Flonta și Valentin, prieteni de multă vreme, cu toții ne revărsam oful la adresa Ilustrului cu aceeași vehemență. Fața văzută și cea nevăzută ale profesorului Valentin rămăseseră totuși distincte, de cea din urmă știau mult mai puțini decât de prima – inclusiv prin cursurile sale de materialism istoric și lecția introductivă pe care o semnase în manualele oficiale, despre „revoluția marxist-leninistă în filosofie”.

Cum-necum, în curând el a fost înstăpânit decan și proba un zel neslăbit în despărțirea de trecutul reprobabil. La decanat și în consiliul științific i-am urmărit, nu o dată, slugărnicia în fața lui Daniel Oghina, rămas și în continuare purtătorul de cuvânt al organizației studențești.

Cu deosebire m-a agasat însă obstinația noului decan de a pretinde cadrelor didactice iscălituri pe felurite proteste și apeluri politice, în nici un fel legate de activitatea universitară, dar prin care ținea să-și demonstreze proaspăta „corectitudine politică”.

Așa am ajuns să-i înaintez rândurile următoare:

Domnule Decan!

Simt nevoia unor precizări.

1. Condamn orice totalitarism, extremism, violență, intoleranță.
2. Nu fac parte și nu voi face parte din nici un partid politic, din nici o organizație cu caracter deschis sau nemărturisit politic.

3. Îmi voi exercita drepturile politice democratice într-un unic mod, anume prin vot (sau neparticipare la vot) cu prilejul alegerilor.
4. Mă voi ocupa, pe măsura puterilor, în exclusivitate de profesiile mele științifice și literare, într-un cuvânt de cultură.
5. Voi prefera, oricând, adeziunilor sau declarațiilor colective să-mi asum opiniile în chip individual.

Toate cele arătate privesc, bineînțeles, numai opțiunile mele personale și nu impietează asupra unor atitudini și activități politice democratice de altă natură, preconizate eventual de către colegi de-ai mei.

Cu stimă

Ion Ianoși
București, 3 decembrie 1990

Scrisoarea data, așadar, din anul didactic următor.

Fapt e că și-a atins țelul: nu am mai fost sâcâit cu noi adeziuni.

Mi-am respectat și pe viitor decizia. Cu foarte rare excepții, când am simțit nevoia de a mă alătura chemării unor colegi – mi-am asumat opiniile în nume propriu.

## 118

Revistele literare și culturale găzduiseră, din toamnă și până după mijlocul lunii decembrie 1989, rubricile festive succesive, intitulate „În întâmpinarea Congresului XIV", „Congresul XIV" și „În lumina documentelor Congresului XIV".

*România literară* își tipărise ultimul număr din an pe 21 decembrie; după care urmase nr. 1 din 1990, în 6 ianuarie. Acesta cuprindea un dialog cu Andrei Pleșu, proaspăt ministru al Culturii, sub titlul „În sfîrșit, toate iluziile sînt posibile", un articol de fond de Ștefan Aug. Doinaș, o poezie de Sorin Vieru, alte contribuții semnate Octavian Paler, Valeriu Cristea, Eugen Simion, Gabriel Liiceanu, Adrian Marino, Dan Hăulică, un text de și unul despre E.M. Cioran.

Conducerea provizorie a revistei îi cuprindea pe Octavian Paler, Alexandru Paleologu, Nicolae Manolescu, Andrei Pleșu, Gabriel Dimisianu, Valeriu Cristea, Roger Câmpeanu.

De la numărul 13 (29 martie), revista s-a numit „Săptămînal al Uniunii Scriitorilor", cu Nicolae Manolescu director, la Secția de critică lucrând Valeriu Cristea, G. Dimisianu, Alex Ștefănescu. De la numărul 28 (12 iulie), redactor-șef a devenit Gabriel Dimisianu.

Ilustrez noua orientare a vieții literare tot prin numere ale *României literare*. Au apărut articolele „Intrarea în normalitate" de Nicolae Manolescu și „Care normalitate?" de Octavian Paler; memoriul Zaciu-Papahagi-Sasu din 29 februarie 1987 cu privire la *Dicționarul literaturii române*, cu un text explicativ de Mircea Zaciu pe aceeași temă (nr. 2, 11 ianuarie); „Apelul" Uniunii Scriitorilor cu privire la „evenimentele grave care au loc în aceste

zile pe străzile Bucureştiului" şi „Trei zile care au zguduit ţara" de Nicolae Manolescu (nr. 25, 21 iunie); informarea întâlnirii conducerii US cu domnul Ion Iliescu, privind situaţia strâmtorată a culturii, a cărţii de literatură şi a publicaţiilor literare, ca şi denigrarea intelectualităţii, a unor oameni de cultură şi de litere, şi a tineretului studios (nr. 31, 2 august); „Cazul Eugen Barbu", cu „Dosarul unui plagiat" de Nicolae Manolescu şi alăturarea pe două coloane a unor fragmente plagiate în romanul *Incognito*, din André Malraux, Konstantin Paustovski şi Ilia Ehrenburg (nr. 41, 11 octombrie).

Între timp a fost înnoită conducerea Uniunii Scriitorilor.

În Consiliul de conducere, preşedintele Comitetului de coordonare provizoriu, Mircea Dinescu, a prezentat situaţia US, iar preşedintele Comisiei de validare, Ov.S. Crohmălniceanu – lista noilor membri ai US, spre ratificare (12 ianuarie).

A fost aleasă o comisie care să pregătească Adunarea Generală a US. Preparativele acesteia Consiliul le-a luat în discuţie în două şedinţe (23 februarie şi 6 martie).

Adunarea Generală s-a desfăşurat între 18 şi 21 aprilie.

Pe 19 aprilie Adunarea a adoptat „Statutul". Acesta a consfinţit noua situaţie creată: „totala autonomie economică, structurală şi funcţională" a US, „cu excluderea oricărei ingerinţe din partea vreunui organ al puterii ori al administraţiei de stat" (Articolul 1). A definit „Membrii Uniunii", „Organizarea Uniunii", „Patrimoniul Uniunii".

(Articolele conţinute, începând cu „Dispoziţii generale", vor fi îmbunătăţite la Adunarea Generală din 1995 şi la Conferinţa Naţională din 1997. În orice caz, eliminarea subordonărilor politice şi a restricţiilor ideologice va patrona modificările operate, cu accent tot mai mare, în cadrul „tranziţiei", pe aspectele patrimoniale, sursele de venit şi chestiunile administrative, transformând US într-un soi de sindicat al membrilor ei.)

În final, Adunarea Generală şi-a ales organele de conducere. Mircea Dinescu a fost consfinţit preşedinte, Ştefan Bănulescu – vicepreşedinte, Ştefan Aug. Doinaş – preşedinte de onoare. Noul Consiliu număra 127 de membri. La vot, pe primele locuri s-au clasat: Dinescu (859 voturi), Doinaş (741), Blandiana (719), urmaţi de Buzura, Manolescu, Ulici ş.a.

Biroul Director, compus din 21 de membri, a fost format din Dinescu, Blandiana, Doinaş, Zaciu, Manolescu, Ulici, plus, ca noi aleşi, Papahagi, Liiceanu, Ornea, Pleşu ş.a.

În mai-iunie au venit la rând Comitetele de filiale şi Birourile de secţie bucureştene. Comitetul pe Bucureşti, cu 11 membri, l-a ales ca secretar pe Nicolae Manolescu şi ca secretar adjunct – pe Mircea Ciobanu. Secţia de critică a optat pentru un birou temporar, alcătuit din Crohmălniceanu (secretar), Florin Manolescu, Nicolae Manolescu, Z. Ornea şi Eugen Simion.

Personal, am obţinut la Adunarea Generală ceva mai puţine voturi decât ultimul clasat în Consiliu, poate şi din cauză că pe lista de candidaţi mi-au transcris numele în varianta maghiară, între cei care reprezentau literatura minorităţii respective. Propus, la şedinţa Secţiei, în biroul ei, m-am recuzat.

Mi-am consacrat cea mai mare parte din timp scrisului. Aveam încheiată monografia despre Tolstoi, dar apariţia ei trena. De aceea o secondam prioritar pe Janina în importantele ei traduceri.

Aveam la îndemână numerele revistei *Oktiabr*, unde apăruseră scrierile de căpetenie ale lui Vasili Grossman, *Jizn' i sud'ba* (1-4/1988) şi *Vsio teciot* (6/1989). Din cauza dimensiunii sale monumentale, romanul *Viaţă şi destin* n-avea cum să intre deocamdată în atenţia vreunei edituri. (Va apărea abia în 2000, reeditat în 2010). În schimb, povestirea, elaborată între 1955 şi 1963, a suscitat imediat interesul Editurii Humanitas. Janina a tradus-o repede. A apărut încă în 1990, în cadrul colecţiei „Totalitarism şi Literatura Estului". Am convenit cu Liiceanu să înlocuim titlul literal, *Totul curge*, nepotrivit în româneşte, cu formula lui Heraclit din Efes, la care şi titlul rusesc făcea aluzie: *Panta rhei*. Prezentarea şi notele mi-au aparţinut. Gabriel ne-a adus personal acasă, în Louis Blanc, primul exemplar proaspăt ieşit de sub tipar, pe hârtie proastă de ziar, ceea ce însă nu ne deranja. Bucuroşi, am luat prânzul împreună, la masa din bucătărie. (Au recenzat *Panta rhei*, în 1991, Dan Stanca, Diana Manole, Dan Pavel, Vladimir Simon. În 2007, Humanitas va reedita cartea, în condiţii grafice elegante.)

Romanul *Cevengur*, capodopera elaborată de Andrei Platonov între 1926 (1927) şi 1929 (1930), a pretins o muncă mult mai îndelungată şi anevoioasă. După cum am mai menţionat, îl descoperisem în 1988 într-o revistă moscovită „groasă", apoi l-am procurat în ediţii de sine stătătoare, prima din acelaşi an. Janina s-a apucat chiar atunci de traducerea, fără nici o şansă de publicare. A terminat forma iniţială în 1989.

Totuşi, Janinei cartea i s-a părut prea importantă pentru a nu o perfecţiona în continuare. Şi a recurs, fără orgoliu, la sprijinul unui prozator de marcă, George Bălăiţă, cel care intuise valoarea superlativă a confratelui său rus încă dintr-o povestire timpurie a acestuia, „Stăvilarele de la Epifan", inclusă în primul volum românesc de traduceri, *Fro*.

Când i-am avansat lui George propunerea de colaborare, a acceptat-o de îndată. Prietenii comuni au început să ne tachineze: — O să vă întârzie până vă vor ieşi peri albi! N-au avut dreptate, George îşi făcea apariţia în Louis Blanc în fiecare dimineaţă. Şi, la biroul vienez al bunicului meu din living, cei doi au luat la rând fiecare propoziţie, Janina reverificând-o în original, ca nu cumva aceasta să capete o întorsătură prea „*à la* Bălăiţă". Migăleala aceasta, luni la rând, le-a făcut plăcere amândurora. Janina a fost încântată de fiecare dată când George, cu flerul lui de prozator, găsea câte o întorsătură nimerită stilului „ciufut" platonovian. Colaborarea cu Bălăiţă a fost o excelentă şcoală pentru ea.

M-am documentat cât am putut şi mi-am compus studiul introductiv, intitulându-l „Călătorie cu inima deschisă".

Lui Bălăiţă, încă director la Editura Cartea Românească (va fi înlocuit de Magdalena Bedrosian), nu i-a fost greu să impulsioneze apariţia romanului. Curând după bunul de tipar (17.X.1990), acesta a şi apărut. Momentul nu era însă propice unei cărţi de aproape cinci sute de pagini, pe deasupra foarte

stranii, greu încadrabile în proza agreată de publicul larg. La un an de la răsturnarea politică, așteptările erau de altă natură decât această mixtură dintre utopie și distopie, dintre speranțe fantasmagorice și la fel de aiuritoarea lor năruire – o simbioză cu componente dificil de disociat. Cartea s-a epuizat, dar puțini au parcurs-o integral, ecourile din presă au fost ca și absente. (George Bălăiță îi va consacra o convorbire, în *Adevărul literar și artistic*, din februarie 1992).

Reprezentarea prelucrării scenice, în (de-acum) noul secol, de către un teatru petersburghez va stârni, în marea sală a Teatrului Național, entuziasmul binemeritat. La ieșire m-a oprit Adriana Bittel, gâtuită de emoție, cerându-mi detalii cu privire la autor și scrierile sale. S-a mirat când i-am spus că romanul există în traducere românească.

Publicarea monografiei mele despre Tolstoi, după cum am spus, întârzia. Prefer de astă dată, decât să parafrazez împrejurările „cenzurării" ei neașteptate, să le transcriu exact, preluându-le din scrisoarea trimisă lui Mircea Martin (4 noiembrie 1995), îi care îi voi detalia piedicile pe care le întâmpinasem din partea redactorilor Editurii Univers, de la povestea cu volumele aduse de la Moscova, până la postfața pentru volumul 5 din *Omul fără însușiri*. Tocmai editura la care aș fi avut îndreptățirea profesională să colaborez mai intens m-a obstrucționat. În toți acești ani, Univers nu i-a cerut nici Janinei vreo colaborare – în timp ce la Cartea Românească, Echinox și Humanitas i-au apărut mai multe traduceri de literatură și eseistică filosofică.

Pasajul cu pricina sună după cum urmează:

> La începutul anului '90 am predat cartea mea „Romanul unei drame" despre Lev Tolstoi, comandată încă de către domnul Romul Munteanu. Redactorul de carte, domnul Aurel Buiciuc, s-a arătat încântat de munca efectuată, timp de mai mulți ani, ultimii „prerevoluționari"; după ce am adus, împreună, unele îmbunătățiri, imediat a trimis volumul la tipar. Au început să treacă luni și luni, dar eu nu m-am impacientat și n-am intervenit pentru a urgenta procesul de tipărire (ceea ce ulterior Andrei Pleșu avea să-mi reproșeze). Am avut însă un șoc atunci când la o ședință convocată la Ministerul Culturii de Doru Vartic (am fost și eu chemat ca „specialist") adjunctul său de atunci, domnul Alexe, a citit un foarte lung șir de titluri care să fie sponsorizate de către minister, listă din care a fost omisă cartea mea – ceea ce, având în vedere volumul ei, echivala cu înmormântarea. Zigu Ornea și Doru Vartic au sesizat imediat absența și au inclus cartea pe listă, alături de altele. Ție ți-am telefonat la mare, te-ai arătat surprins de inițiala absență și ai fost de acord cu repararea omisiunii. De acum înainte, pățit, l-am rugat pe Doru Vartic să urmărească procesul de tipărire, ceea ce a și făcut. Toamna ('91) a avut loc însă un gest fără precedent: doamna Sanda Anghelescu a cerut o audiență la Andrei Pleșu... pentru ca să-mi torpileze cartea. Andrei a fost – vorba lui preferată – „șocat", n-a dat curs acestei cereri cu totul ieșite din comun, dimpotrivă, a cerut urgentarea apariției. Cartea s-a tipărit la sfârșitul anului '91 în 1 000 exemplare. Mi-am permis să vă avertizez că tirajul e insuficient din cauza temei și fiindcă am mulți foști studenți. Într-adevăr, s-a epuizat în scurtă vreme. (Doamna Denisa Comănescu mi-a spus recent că, în urma vânzării rapide, v-ați și gândit să scoateți un supliment de tiraj, dar... n-a fost să fie).

*Romanul unei drame* a obținut bun de tipar (20.X.1991) la aproape doi ani după terminare. În final am specificat data încheierii: *„1989, solstițiul de iarnă”*. În *„octombrie 1991”* i-am adăugat: *„P.S*. Datarea de mai sus este riguros exactă: am încheiat cartea pe 21 decembrie 1989. Astfel cezura istoriei a constituit, prin voia întâmplării, și o cezură în munca mea. Deși publicarea volumului a întârziat – pentru a da seama asupra opțiunilor mele din 1988-1989, mențin textul în mod intenționat fără nici o modificare”.

Din următoarele ediții, *Tolstoi* (Editura Teora, 1998) și *Tolstoi*. *Romanul unei drame* (Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, 2005) am omis amintitul P.S.

## 119

Un referat a prilejuit apropierea noastră nu numai de Doru (Ion Vartic), ci și de Marta (în acte Rodica Marta Crișan, combinându-și pseudonimul, Marta Petreu, din două personaje evanghelice).

Editura Cartea Românească mi-a solicitat ani de-a rândul opinia cu privire la diferite manuscrise de critică, istorie și teorie literară. Așa s-a întâmplat și în 1989, cu o dactilogramă aflată mai demult în redacție. Magdalena Bedrosian ținea să mă pronunț despre cât de profesionistă îmi pare demonstrația urmărită, situată la incidența literaturii cu filosofia.

Știam puține lucruri despre autoare: că predase filosofia la un liceu din oraș; că fusese câțiva ani și redactor la revista *Echinox*; că, de un timp, se iubea cu Doru (o taină cunoscută de mulți clujeni). Pe scurt: îi auzisem numele în grupul Zaciu-Pop-Papahagi-Vartic. Dar nu cred să-mi fi căzut în mână primele ei plachete de versuri, de la începutul anilor ’80, *Aduceți verbele* și *Dimineața tinerelor doamne*.

Pe măsură ce înaintam cu lectura, textul mă acapara tot mai mult. Întâlnisem rar o joncțiune atât de frapantă între domeniile mele predilecte. Avea ca temei *Respingerile sofistice*, una dintre cele șase cărți reunite de urmași în *Organon*-ul aristotelic. Descria meticulos tipurile silogismelor eronate, definite și caracterizate de Stagirit. Și le racorda, pe rând, cu povestiri sau drame datorate unor scriitori din secolele al XIX-lea și XX.

Raționamente în aparență corecte, în realitate eronate, sofismele numite și „paralogisme” sau „anamorfoze” (de la elina prefacere, rearticulare, metamorfozare) ajungeau, în interpretarea propusă, vehiculul logic-ilogic al unor valorificări estetice încântătoare: în dilogia lui Lewis Carroll despre Alice, nimerită în țara minunilor și în spatele oglinzii; în schițele și piesele lui Caragiale; în dramele logicianului absurd Eugen Ionescu/Ionesco – maeștrii acestei atât de incitante supoziții, despre cum *falsul* logic e transmutat în *adevăr* artistic.

Am elogiat cartea și am recomandat să fie neîntârziat publicată. Dar cezura istoriei, intervenită în curând, a amânat finalizarea: Cartea Românească a publicat-o, sub titlul *Teze neterminate*, abia în 1991.

Pe Marta a încântat-o referatul. M-a sunat la telefon să-mi mulţumească pentru el. Mi-a cerut să ne cunoaştem personal. Aflat curând în vizită la mama, am dat curs solicitării. Janina îşi aduce aminte de locul întâlnirii noastre: în scuarul din faţa Teatrului Naţional din Cluj. Expansivă ca mai întotdeauna, Marta ne-a invitat să luăm masa la ea acasă. Ne-am împrietenit pe loc.

I-am sugerat să se înscrie la doctorat sub formala mea „conducere ştiinţifică". Lucrarea, deja editată, putea fi uşor susţinută, inversându-se etapele urmate în mod obişnuit: mai întâi teza, apoi publicarea ei. Doctoranda ţinea însă să-şi mai îmbogăţească scrierea, adăugându-i probe suplimentare.

A susţinut-o în mai 1992, reintitulată *Valenţele estetice ale anamorfozei logice*. Comisia Facultăţii de Filosofie a Universităţii Bucureşti, alcătuită din decanul-preşedinte, conducătorul ştiinţific şi membrii-specialişti Gheorghe Vlăduţescu, Marian Papahagi, Sorin Vieru, i-a acordat în unanimitate titlul ştiinţific de „doctor în filosofie".

Marta conducea, încă din mai 1990, revista *Apostrof*.

Din 1992 a fost angajată ca lector la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii din Cluj.

Aveam să mă număr şi printre cei care îi voi întocmi recomandările cerute pentru a promova, succesiv, conferenţiar şi profesor universitar – specializată prioritar în istoria filosofiei româneşti.

De-acum înainte aveam să-i urmăresc toate volumele: *Jocurile manierismului logic*, eseurile despre Cioran, Caragiale, Eugen Ionescu sau despre controversata relaţie dintre „diavolul" Nae Ionescu şi „ucenicul" său Mihail Sebastian. Îi voi parcurge, una după alta, cărţile de poezie, fascinat de *Poeme neruşinate*, *Cartea mîniei*, *Falanga* – recitite şi după ce le va reuni în *Apocalipsa după Marta*. Pe cât de neaşteptată, pe atât de remarcabilă îmi va apărea schimbarea ei la faţă ca autoare a cărţii *Acasă, pe Cîmpia Armaghedonului*. N-o voi putea lăsa din mână. (Decât un propriu-zis roman, îmi va părea mai degrabă o povestire, în sens de *povest'*, specificarea rusească pentru o naraţiune „fluvială", o formă epică amplă, cuprinzătoare, greu segmentabilă: nici vest-europeana nuvelă şi nici extensiunea ei romanescă.)

Întorc însă foaia, căci, din 1990, Doru şi Marta au devenit prietenii noştri – *împreună*.

Doru absolvise, mai devreme decât Marta, acelaşi Liceu „Emil Racoviţă"; îşi dăduse licenţa la Facultatea de Filologie, unde îl şi angajaseră; se remarcase ca redactor-şef adjunct la *Echinox*. Din nou, nu-mi amintesc să-i fi citit primele volume, *Spectacol interior*, *Radu Stanca. Poezie şi teatru*, *Modelul şi oglinda*. Îl îndrăgisem însă pe „omul Doru", unul dintre cei mai încântători din câţi mi-a fost dat să cunosc. Cum am spus, mă numărasem, în 1988, printre referenţii lucrării sale doctorale, pe care, cu mocăiala sa neclintită, o va publica după şapte (!) ani, sub titlul *Ibsen şi „teatrul invizibil"*.

Ne împrieteniserăm de dinainte. Dar nu într-atât, ca la începutul anilor '90.

Prilejul ni l-a oferit noul „tabel de ranguri". Ministrului Culturii, Andrei Pleşu, nu-i prisoseau specialiştii. Printre alţii, l-a chemat în ajutor şi pe Ion

Vartic. L-a numit subsecretar de stat, răspunzător pentru producția de carte și spectacolele de teatru.

A sosit în București în primăvară. I s-a oferit o austeră cameră de hotel, unde nu se simțea în largul lui. I-am propus să se mute la noi. A acceptat oferta, spunea că numai pentru câteva săptămâni, până i se aranjează o cazare pe plac. I-am amenajat camera din spate, Janina s-a mutat în față pe un pat improvizat, eu continuam să stau în holul despărțit în două de o draperie, jumătate dormitor, jumătate cameră de lucru și living.

Doru își pierduse nu demult părinții, pe inginerul Petru, care răspundea de construcțiile Universității, și pe Victoria, casnică, preocupată de o viață să-și răsfețe unica odraslă. Suferea cumplit. Ne va mărturisi că ne adoptase ca pe un soi de substitute părintești. Asta explica și mutarea la noi, dar și prelungirea vieții în tovărășia noastră cu mult peste răstimpul prevăzut: aproape doi ani, până spre finele anului 1991. Numai atunci, din cauza iernii dure și a încălzirii precare din apartament, s-a decis să accepte, în ultimele luni de ministeriat, o locuință în Palatul Elisabeta, de la Șosea.

Viața noastră în comun a decurs după același tipic.

Dimineața, Janina îi pregătea cafeluța dintâi. Ne întrețineam pe scurt. Auzeam la poartă claxonul mașinii care îl ducea la lucru. (M-am nimerit o dată la Minister, unde am constatat că Doru se aciuase în biroul prietenului său Mircea Ghițulescu, director al Direcției Teatrelor, de parcă nu el îi era șef.)

Târziu după-amiază reapărea, încercănat, sleit de treburile administrative care nu-i priau defel. Nu le detalia, prefera să disecăm literatura. Janina îl hrănea. Se lăsa îngrijit și alintat. Stăteam ore și ore la taclale. Ne stârnea să-i relatăm frânturi de viață, el era mai reținut în confesiuni, prefera să le asculte pe ale noastre. Seara târziu se retrăgea în camera lui, mai zăbovea îndelung la măsuța Janinei, cufundat în gânduri, sorbindu-și ultima ceașcă de cafea și fumându-și ultima din nenumăratele țigări. L-am surprins deseori în această postură: nu aveam pe unde altundeva să trecem la baie.

Cu noi părea blândețea și timiditatea întruchipate. Nu bănuiam că poate să și dea în clocot, precum „mielul turbat” al dramaturgului Aurel Baranga, de mult decedat și uitat.

Prima sa metamorfoză de acest fel mi-a fost dat s-o observ cu prilejul unor apeluri telefonice. Un necunoscut mă tot suna la telefon, apostrofându-mă ca „jidan”. Fiind acasă într-o seară, mi-a smuls receptorul din mână și a izbucnit într-un acces de mânie nestăpânită. L-a înjurat fără perdea și l-a amenințat în termeni neașteptați: — Știi, boule, cine sunt eu? Sunt ministru. Voi pune poliția să-ți stabilească numărul de la care suni și să te identifice, nenorocitule, pentru a te da personal în judecată. Ia aminte, canalie!

Cu greu l-am putut calma. Nu suporta nici o discriminare, etnică sau religioasă.

(Avea în familie un armean, bunicul patern. Nici părinții, nici el nu mai știau o boabă din limba acestor predecesori. Îl va interesa însă când îi voi relata, mult mai târziu, cum Mesrob/Mesrop/Maștoș, călugărul misionar sanctificat, a inventat și sistematizat, la începutul secolului al V-lea, alfabetul armean, după model persan și grec.)

Uneori, în weekend, Doru se ducea la Cluj, alteori venea Marta la noi. Tăifăsuiam o bună parte din timp. Marta era volubilă, când nu o chinuia insomnia ori migrena, era dispusă la mărturisiri, ne evoca scene din copilăria de la Jucu, povestea despre ciudățeniile părinților ei, Maria Olosutean și Augustin Crișan, despre șansa de a se școli, spre deosebire de frate și soră, de a ajunge intelectuală, despre cum se atașase de medicul Pierre și îl îngrijise în timpul agoniei, cum a apărut Doru în viața ei, și alte, și alte povești. Cu toate câte mai avea să ne relateze, și când ne va găzdui în locuința ei clujeană din Strada Pata, rebotezată Titulescu, la numărul 43, blocul D-20, apartamentul 30, chiar de sub acoperiș, cu pereții celor trei camere burdușiți până la tavan de cărți – mă simt mai în măsură decât alți cititori să compar imaginarul și realul din romanul ei: de la naratoarea Tabita (din Faptele Sfinților Apostoli 9: 36-42, prenume care îmi încântă auzul chiar mai mult decât Marta); prin iubirea-ura mamei Mica și încrâncenarea iehovistă a tatălui Àgustin, care, cu credința lui neiertătoare, își dusese odraslele la exasperare; până la familia fratelui și fiica surorii, accidentată mortal în Germania, sau discret evocații P. și D.

A trecut și anul 1991. După a doua „mineriadă" și înlocuirea lui Petre Roman cu Theodor Stolojan (1 octombrie), Pleșu și-a înaintat demisia din cabinet (16 octombrie). În locul lui, ministru al Culturii a fost numit Ludovic Spiess.

Vartic a mai rămas câteva luni la Minister. La un moment dat i s-a oferit să se mute în București. A văzut câteva apartamente de bloc. Prietenii l-au asigurat că va primi de îndată un post echivalent la Facultatea de Litere (noua denumire a Filologiei). A cochetat cu ideea; până la urmă, i-a fost cu neputință să-și schimbe tabieturile de o viață.

În decizia de a reveni la Cluj, a contat, cu siguranță, și Marta.

În iunie 1992, aflându-ne iarăși la mama, Doru și Marta ne-au anunțat, în librăria din fața monumentului regelui Matia/Mátyás/Matei, pe care o vizitam împreună zilnic vânând noutățile editoriale: — Ieri ne-am căsătorit! Au efectuat ceremonia în discreție totală. De ce trebuiau s-o țină secret?!

După atâția ani de conviețuire, precipitarea o explica, pare-se, o încurcătură de la aeroport: Marta figurase pe actele Uniunii Scriitorilor cu alt nume decât în pașaport. Pregătindu-se pentru o nouă plecare la Paris, voiau să poarte ambii, oficial, numele Vartic.

Nu a putut să le treacă prin minte că, în curând, o lege va interzice soțului să dețină un alt apartament cu chirie decât proprietatea soției sale, în care se mutase. Așa va pierde Doru locuința părinților săi, unde crescuse, din preajma clădirii centrale a Universității – nu înainte de-a ne-o fi oferit, două veri, ca loc de găzduire.

Nimic din ce avea Doru să mai publice nu îmi va scăpa: cărțile despre Cioran și „clanul" Caragiale, studiile despre Adolfo Bioy-Casares, Mihail Bulgakov, Lev Tolstoi și Mihail Sebastian. Eseurile sale îl atestă ca pe cel mai pătrunzător detectiv al istoriei literare românești. Îi urmărești investigațiile cu sufletul la gură. Mă uluiește migala și inventivitatea cu care îi descoase pe autorii camuflați în personajele lor. Totul e, pentru el, darea în vileag a câte unui „spectacol interior". La drept vorbind, nu altceva îi reprezintă viața.

# 120

În anii ’90 am colaborat deseori la revista *Apostrof*. Pentru un *Dicţionar de sinucideri* am rememorat tragedia „Marinei Ivanovna Ţvetaeva” (nr. 7-8, 1991). Am comparat, în „Vieţi paralele”, două destine, fără a destăinui că e vorba de Erdélyi László, soţul mamei mele, şi de Arthur Nürenberger, prietenul nostru vienez (nr. 11, 1992). L-am portretizat pe „Andrei” [Pleşu] (nr. 12, 1992). Am prezentat romanul lui Vladimir Nabokov *Invitaţia la eşafod*, în articolul „Libertatea din temniţă” (nr. 9, 1996). În „Dorul de necunoscuta hrană” am întreprins prima mea tentativă de a caracteriza *Metamorfoza* lui Franz Kafka (nr. 11, 1996). Am publicat fragmente dintr-un „Exerciţiu biobibliografic” (nr. 1-2 şi 3, 1997). Am scris „Note de lectură” despre „B. Fundoianu” (nr. 10, 1997). Am abordat controversata temă „«Omul nou»” (nr. 4, 1998). Cele mai multe din aceste aproximări publicistice le voi definitiva în volume. Voi include în finalul monografiei *Constantin Noica* şi cele 20 de scrisori primite din partea filosofului, pentru întâia oară tipărite tot în *Apostrof* (nr. 1-2, 1996).

Începuseră hărţuielile publice la adresa mea. Marta îmi va destăinui că şi redacţiei pe care o conducea i-au fost aduse imputări pentru a fi publicat texte de şi despre mine. Nu era nevoie să le cunosc în amănunt pentru ca să intuiesc substratul polemic al fidelităţii pe care, cu ştiuta-i încăpăţânare, Marta mi-o arăta.

A. O dovadă timpurie mi-a furnizat-o pagina din rubrica „Estuar” pe care *Apostrof* mi-a consacrat-o (nr. 9, 1991). Cuprindea o „fişă biobibliografică”, în final cu o listă selectivă de cărţi a căror apariţie am recomandat-o prin referate editoriale sau pe care le-am recenzat, după publicare, elogios; un articol de Mircea Muthu, „«Opţiunile» lui Ion Ianoşi”, consacrat în principal volumului meu din 1989; şi articolul Martei Petreu „Profesorul”.

Reproduc „Profesorul”, paginat cu italice pe coloana din stânga paginii 8.

> Umblă îmbrăcat ca un docher, dar se vede de la o poştă că este intelectual, şi nu unul oarecare, ci Profesor. Haina, neconformă vreunui conformism, trebuie să fi fost, la origine, simptomul revoltei sale de fiu, al negării înaltei burghezii maghiaro-iudaice ardelene din care descinde. Nu s-ar putea spune, cum însuşi a remarcat despre un alt Profesor – despre Profesorul Clujului, Mircea Zaciu –, că-i plac bucatele alese... căci mănâncă orice, cu o poftă care camuflează perfecta sa indiferenţă gastronomică. Domnului Profesor Ion Ianoşi nu-i plac decât două lucruri: cărţile bune şi ideile. O carte râvnită îl imobilizează ca pe alţii o masă fină: îşi scoate, cu un gest mecanic, ochelarii, atârnându-le braţul în colţul gurii, apoi răsfoieşte cartea cu poftă; dacă nu-l tulburi, chiar citeşte. Poate citi oriunde: în tren, în metrou – Sfântul Augustin înghiţit în două călătorii cu metroul! – sau, cum a fost văzut la Cluj, pe stradă, în aşteptarea unui prieten. O întrebare bine ţintită îi pune în mişcare imensul edificiu al memoriei sale cărturăreşti şi îi declanşează reflexul didactic indiferent de circumstanţe. Drept urmare, întrebătorul devine beneficiarul unui curs: clar, însufleţit, erudit şi patetic. Pentru Domnul Profesor, ideile sunt valori în numele cărora se bucură sau suferă, pentru care îţi poţi risca

existența, pentru care și-a pus viața drept gaj. Degradarea lor pragmatică îl dezolează, îl doare. Iubește solidaritatea intelectuală, dar n-are parte de ea: fiindcă, așa cum singur s-a numit, el este „omul de la mijloc”: evreu și ungur pentru români, dar român pentru evrei și unguri; marxist pentru nemarxiști, antimarxist pentru marxiști; filosof pentru scriitori, scriitor pentru filosofi; și peste toate, *scriitor român*. Nu cred că se simte prea confortabil în existență, dar o transcende prin generozitate practică ori o reconstruiește prin cărțile proprii. Are vocația prieteniei, înțelegând prin asta că, ori de câte ori poate, face câte un bine: prietenilor, cunoscuților sau pur și simplu necunoscuților. Are o generozitate *nefirească*, deoarece atinge idealul – pe cel creștin sau pe acela utopic-marxist, nu prea știu bine; în numele ei, familia Ianoși poate să-și împartă casa, mâncarea, cărțile și timpul, așadar întregul spațiu vital, cu cel ce are nevoie. Își iubește meseria și, bucuros de succesele foștilor săi studenți sau doctoranzi, a căpătat un tic verbal: „X mi-a fost student/ă”, „l-am avut la doctorat”. Are umor și neliniști, are patos și temeri, are o politețe care, în agresivitatea stradală, îl poate lăsa adesea dezarmat; îi place să facă profeții politice, dar nu se bucură întotdeauna când i se împlinesc. Nu cred că-și dă seama că este un personaj, un fel de cavaler al cauzelor drepte-bune, descins, din utopia pură, în cea mai prozaică și mai gregară din toate lumile posibile.

Marta Petreu

P.S. se referă la *Poveste cu doi necunoscuți*. Aș fi, „evident”, mai aproape de primul. „Căci, precum Tolstoi, are o încăpățânată vocație de a-și declara sănătatea, normalitatea, inapetența organică pentru abis.” Totuși, în „poate cel mai frumos și liber eseu al său, Ion Ianoși a demonstrat că Tolstoi și Dostoievski au aceeași structură lăuntrică...”.

B. Suplimentul cultural „Litere, arte, idei” al revistei *Cotidianul* a găzduit, peste un an și jumătate (29 martie 1993), interviul luat Martei Petreu de către Dan C. Mihăilescu. Sub titlul „Vreau ca «Apostrof»-ul să rămînă în istoria literară”, discuția celor doi a cuprins și un fragment cu privire la persoana mea. Iată-l:

— *Te-ar tenta să faci niște interviuri-maraton cu oameni de calibrul, să zicem: Leonte Răutu, Titus Popovici, Mihai Dulea sau Ion Ianoși?*
— Nu. Decât cu profesorul, pe care nu înțeleg de ce îl pui în același șir cu niște ticăloși. Sau vrei să-mi testezi mie caracterul? În deplină libertate și în deplinătatea facultăților mele mentale, l-am ales, în septembrie 1990, pe profesorul Ianoși drept conducătorul lucrării mele de doctorat. Cunosc puțini oameni la fel de entuziaști în iubirea lor față de cultură ca profesorul Ianoși. Și puțini oameni la fel de morali.
— *De acord. Sunt de acord și că, fără el, probabil, fenomenul Păltiniș – „Jurnalul” și „Epistolarul” lui Liiceanu – n-ar fi apărut. Totuși, de la un om care a făcut ani și ani referate comandate de C.C. se pot scoate tot felul de mărturisiri interesante. Nu spun, vai de mine, să-l blamăm ca pe L. Răutu, ci numai să ne povestească din marile culise.*
— Mi-e rușine pentru ceea ce facem noi doi – tu și cu mine – acum. Tu m-ai provocat, iar eu reacționez, răspund. Dar e rușinos ca eu – care sunt un fleac, un oarecare scriitoraș în formare – să depun mărturie asupra calităților intelectuale și morale ale unui om de talia profesorului. În mod normal, vreau să spun într-o lume ne-bolnavă, profesorul ar pleda pentru mine, nu eu aș... „garanta” pentru el. Îți întorc întrebarea: lui Gabriel Liiceanu sau lui Andrei Pleșu ai îndrăzni să le

pui aceeaşi întrebare? Căci ştii că profesorul e colaboratorul lui Liiceanu la „Humanitas" şi prieten cu Pleşu.

*— De ce nu? Repet: eu nu acuz, eu vreau să înţeleg. Să aflu de ce tocmai profesorului Ianoşi i s-a cerut referatul şi nu altcuiva? Atâta tot. Ca să nu mor prost. Dar să lăsăm asta. [...]*

(„[...] *un om care a făcut ani şi ani referate comandate de C.C.*" reia o confuzie răspândită asupra trecutului: oricărui gest i se atribuia un substrat ocult. Ca „instructor al C.C." alcătuisem, desigur, referate interne despre articole, reviste şi, rareori, cărţi. După plecarea din Sectorul de literatură al Secţiei de Cultură şi Artă, în martie 1965, Comitetul Central nu-mi comandase referate editoriale. Cele pentru Cartea Românească, favorabile unor volume ca: Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniş* şi *Epistolar*; Andrei Pleşu, *Minima moralia*; C. Noica, *Jurnalul filosofic* [apariţie amânată]; Emil Cioran, *Eseuri*; Anton Dumitriu, *Culturi eleate şi culturi heracleitice*; Nicolae Breban, *Drumul la zid*; Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*; Al. Sever, *Impostorul* şi altele – le-am scris la solicitarea redactorilor editurii; iar *Pe contur* de Norman Manea, la cererea lui Dumitru Radu Popescu.)

Din scrupul de exactitate menţionez că, în rubrica sa televizată „Omul care aduce cartea", Dan C. Mihăilescu îmi va comenta favorabil unele dintre volumele ulterioare.

C. În tandem cu Marta, Doru mi-a consacrat şi el texte afectuoase.

Ca îngrijitor al rubricii „Dosar" din *Apostrof*, Ion Vartic a publicat în nr. 1-2 din 1996 (pp. 15-21) corespondenţa mea cu Constantin Noica. Parafrazându-mi un titlu de carte, a numit acel grupaj „Poveste cu doi necunoscuţi: Constantin Noica – Ion Ianoşi". Înaintea scrisorilor a publicat, cu italice, o introducere şi propriile mele explicaţii. Comentariul lui era următorul:

Noica şi Ianoşi nu s-au întâlnit niciodată.

După vreo cinci ani de petiţii, rugăminţi, scene de seducţie, de şantaj amical şi alte soiuri de insistenţe, în fine, profesorul Ianoşi a cedat. Adică ne-a pus la dispoziţie scrisorile primite de la Noica. Aşa că avem prilejul să vă oferim un Noica de zile mari, un Noica fără vizieră. Căci în cele 20 de scrisori din dosar, filosoful nu mai zâmbeşte amabil-ipocrit, nu-şi mai oferă doar *persona* lui smerit-convenţională, ci apare el însuşi, autentic şi implicat în dialog.

Din scrisori iese la iveală nu numai autoportretul filosofului de la Păltiniş, ci şi portretul destinatarului. Ion Ianoşi apare din aceste scrisori aşa cum îl cunosc toţi prietenii săi: un om pe care cultura în genere şi actul creator îl pasionează şi-l umple de entuziasm, un intelectual comprehensiv, cordial şi dornic de dialog, căruia orice dogmă şi orice prejudecată filistină îi sunt total străine.

Noica şi Ianoşi nu s-au văzut niciodată în faţă. În schimb s-au cunoscut prin scris din ce în ce mai bine, cu un interes reciproc crescut; dialogul i-a „sporit" – ca să folosesc formula lui Noica – pe amândoi, deopotrivă. Îmi permit să văd în aceste preţioase scrisori ale lui Noica una din rarele sale lecţii de morală: o lecţie despre cum se poate dialoga, respectându-ţi partenerul care se află pe o poziţie filosofică diferită. Iepuraşii mai juni ori mai bătrâiori, care, după '89, au ieşit cu un aer fioros în arenă, împroşcând, tam-nisam, invective gratuite, au ceva de învăţat de aici.

Ion Vartic

D. Finalul introducerii („iepurașii mai juni ori mai bătrâiori, care, după ’89, au ieșit cu un aer fioros în arenă, împroșcând, tam-nisam, invective gratuite”) sugera menționata capacitate a prietenului meu, nu doar civilizat, ci și plin de civilitate, de a-și pierde cumpătul. Cât îl enerva câte un proaspăt împroșcător de invective se vede dintr-un articol pe care, în curând, Ion Vartic intenționa să-l publice și pe care mi l-a trimis în faza de paginare (*Apostrof*, nr. 4, 1996), împreună cu o scrisoare (12 aprilie) explicând retragerea lui în ultimul moment.

*Când Robespierre împușcă farfurii!*

Nu ascund faptul că cronica dlui Gh. Grigurcu din numărul 11 al *României literare* m-a scos din sărite. Trec peste comentariul său tendențios-simplificator făcut confesiunii dramatice a lui Ion Ianoși [*Idei inoportune*, 1995 – *n.m.*], după cum trec și peste referința la așa-numita „latură simpatică a personajului”, când, de fapt, această latură e, în realitate, una profund central-europeană. Vreau să mă opresc doar la finalul, cam rizibil, al acestei cronici.
Fiindcă, aici, dl Grigurcu îi dă, cu suficiență, lecții de atitudine față de cultura rusă profesorului Ion Ianoși, vorbindu-i despre Ahmatova, Țvetaeva, Babel, Bulgakov, Mandelstam, Pasternak, Zinoviev ș.a. Această ultimă parte a cronicii mi-a plăcut mult: e cireașa de pe tort. Numai că e un tort la prepararea și decorarea căruia dl Grigurcu n-a participat niciodată. Căci, mă întreb, dl Grigurcu proiecta, traducea și prefața, cu încăpățânare subversivă, încă din 1988, *Cevengur*, utopia-antiutopie a lui Platonov, chiar dacă nimeni nu-și făcea iluzii că cenzura va da drumul cărții? Tot el să fi fost, în 1986, inițiatorul traducerii și prefațării la noi a Marinei Țvetaeva? El să fi fost cel care scria memorii de protest la scoaterea din planul editorial a Țvetaevei? Tot dl Grigurcu să fi fost în anii ’80 cel care citea și comenta studenților textele lui Bulgakov, Babel, Ahmatova, Pasternak, Grossman, Zinoviev și mulți alții? Tot el și nu profesorul Ianoși? Cu zel de neofit, dl Grigurcu îl trimite pe autorul *Ideilor inoportune* să-l citească pe Berdiaev. Adică tocmai pe acela pe care, de altfel, dl Grigurcu l-a citit, desigur, în colecția „Gînditori ruși” coordonată – întîmplător, nu-i așa? – chiar de profesorul Ianoși.
De aici, ca să nu mai lungim lucrurile, o concluzie clară și neplăcută: când, resentimentar fără motiv, falsifică realitatea, încercând să dea impresia că omul de cultură Ion Ianoși ar fi totuna cu un simplu Dumitru Popescu, dl Gh. Grigurcu devine nu numai profund nedrept, ci și profund dezagreabil.

Ion Vartic

P.S. Deoarece dl Grigurcu e titularul unei rubrici în *Apostrof* – ca și mine, de altfel –, precizez că punctul de vedere expus aici e unul strict personal.

Din scrisoarea alăturată textului tipărit reproduc pasajul referitor la acest „caz” în mod selectiv, sărind peste violentele adresări personalizate.

Marți dimineață, înainte de a trimite numărul 4 în tipografie, m-am decis să scot – nesilit de nimeni și din proprie inițiativă – un mic text de răspuns scris colaboratorului Gh. Gr. [...]. Iată și motivul pentru care am renunțat: știam că [...] îmi va răspunde și câteva zile m-am tot întrebat dacă merită; ar fi scris o porcărie pe care, evident, Marta ar fi refuzat să i-o publice, dar [...] n-ar fi renunțat, ar fi

> dat-o în altă parte [...]. Dar m-am tot întrebat: merită şi are rost să-i dau [...] ocazia de a vă împroşca cu noroi? Iarăşi? Nu trebuie mai curând *ignorat*? Mi s-a părut, în ultima clipă, că trebuie tratat cu totală indiferenţă. (Îmi veţi spune dvs. dacă am greşit.)
> Aşa că le-am cerut apostrofilor să-mi scoată textuleţul şi ei au trudit toată ziua schimbând machetarea din nou a paginii deja trecută pe calc.

Apoi scrisoarea îmi detaliază cum tipografia i-a cerut redacţiei să scoată din număr „scandaloasa pornografie cu care traducătorul, Ion Pop, şi-a ilustrat textul tradus: Tzara, cu un desen ilustrativ al lui Picabia". „Proaspătul pudibond" administrator de tipografie nu e nimeni altul decât Dumitru Mircea, acela „care, în anii '50, se dădea drept scriitor, fiind «studiat» la universităţi cu celebrul roman «Pîine albă»"; în legătură cu care circula gluma că, dacă ar fi fost nuvelă, s-ar fi numit „Chifla"...

Şi încheierea:

„Vă îmbrăţişez, pe Janina şi pe dvs.,

Doru".

## 121

*1991* a intrat în analele istoriei est-europene prin puciul de la Moscova şi destrămarea Uniunii Sovietice.

Prologul a avut loc în 1990.

Gorbaciov a fost ales preşedinte al URSS (martie); iar Congresul al XXVIII-lea al PCUS – ultimul – l-a reales Secretar General al CC (iulie).

Între timp, Elţîn a devenit preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSFSR (mai) – pentru ca în primele alegeri prezidenţiale directe, din anul următor, să fie ales Preşedinte al Federaţiei Ruse.

Cei doi acumulaseră ani de colaborare şi de adversitate: Gorbaciov îl şi instalase pe Elţîn prim-secretar al organizaţiei de partid moscovite (1985), îl şi demisese din această funcţie (1987), în fapt marginalizându-l – până ce acesta să fi pătruns în noul parlament, Congresul Deputaţilor Poporului (martie 1989), devenind, în scurtă vreme, personalitatea sa carismatică.

Acum, între cei doi se instalase un soi de „dualitate a puterii" – deşi pe amândoi îi pândeau conservatorii, adversari ai oricăror reforme, indiferent dacă lente ori rapide.

(Printre înnoirile ce au avut loc, una îmi privea direct antecedentele biografice. Concomitent cu amintitele alegeri prezidenţiale din Rusia, referendumul din 12 iunie 1991 a rebotezat oraşul *Leningrad*, cu majoritate de voturi, în *Sankt Petersburg*. Tot atunci a fost ales în fruntea urbei speranţa reformatorilor, Anatoli Sobceak. Totuşi, acesta va avea o carieră politică scurtă şi accidentată. Din cauza unor învinuiri de corupţie, va emigra în 1997. La scurtă vreme după revenire, va deceda, în 2000. Lumea îl va ţine minte ca primul primar petersburghez, care să-l fi promovat, printre colaboratorii săi apropiaţi, pe Vladimir Putin.)

Puciul a avut loc între 18 şi 22 august 1991.

În noaptea de 18 spre 19 puciştii au instituit Comitetul de Stat pentru Situaţii Excepţionale. În dimineaţa zilei de 19 august au anunţat prin radio că Gorbaciov este grav bolnav şi nu va putea să-şi mai exercite atribuţiile prezidenţiale. Au decretat starea de urgenţă pe şase luni. Au ordonat unor unităţi militare să pătrundă cu tancurile în Moscova şi să se îndrepte spre „Casa Albă". Intenţionau ca „Grupul Alfa", forţa specială a KGB, să ia cu asalt clădirea Parlamentului rus, pentru a-l imobiliza şi captura pe Elţîn.

Gorbaciov, aflat cu familia într-o casă de odihnă guvernamentală din Foros, în Crimeea, a fost consemnat în vila sa de către gărzile de corp. A refuzat să-şi semneze demisia. Arestul său la domiciliu a durat din 19 până în 21 august.

Tentativa loviturii de stat au condus-o opt persoane, cu toţii numiţi în funcţii de către Gorbaciov.

Formal, ei l-au împins în faţă pe Ghennadi Ianaiev, vicepreşedinte al URSS (din 27 decembrie 1990), acum desemnat preşedinte interimar. Conducătorul efectiv al acţiunii era însă Vladimir Kriucikov, şeful KGB (din 1988). Mai făceau parte din grup: ministrul Apărării, Dmitri Iazov (numit mareşal al URSS – ultimul – în 1990); Boris Pugo, ministrul de Interne; Valentin Pavlov, prim-ministrul Federaţiei Ruse. Li se adăugau: O. Baklanov, vicepreşedinte al Consiliului Apărării; V. Starodubţev, preşedintele Uniunii Agricultorilor; A. Tiziukov, preşedintele Asociaţiei Întreprinderilor de Stat. Printre cei care s-au asociat acestui nucleu, cel mai cunoscut era mareşalul (din 1983) Serghei Ahromeiev, cu vechi merite militare.

Emisiunile televizate transmise permanent de la faţa locului au consemnat eşecul întreprinderii, datorat lui Elţîn, moscoviţii care i-au sărit în apărare, precum şi refuzul militarilor de a deschide focul asupra mulţimii adunate în faţa Parlamentului. A rămas în memoria spectatorilor discursul ţinut de Elţîn căţărat pe tancul din faţa „Casei Albe".

În 21 august, majoritatea trupelor s-au alăturat demonstranţilor. Complotiştii au anulat ordinul de a se trage în mulţime. Militarii au fost retraşi în cazărmi. În noaptea de 21 spre 22 august, Gorbaciov a revenit, împreună cu familia, la Moscova; dar, în loc să meargă de îndată la „Casa Albă", unde îl aşteptau susţinătorii lui Elţîn, s-a retras la reşedinţa sa: o eroare de comportament, chiar dacă justificată prin depresia Raisei Maksimovna.

În timpul confruntărilor, trei protestatari au pierit sub şenilele unui tanc; au fost înmormântaţi ca eroi. În ansamblu, au fost puţine violenţe.

Ahromeiev şi Pugo s-au sinucis. Au compărut în faţa completului de judecată Kriucikov, Ianaiev, Iazov, Pavlov şi adepţi de-ai lor, între ei şi preşedintele Dumei de Stat, Lukianov. Condamnaţi, peste câţiva ani au obţinut graţierea. Kriucikov va muri în 2007, Ianaiev, în 2010.

(Evgheni Evtuşenko va descrie, între 1991 şi 1993, puciul în romanul *Ne umirai prejde smerti*, publicat în 1995, iar în traducere românească, sub titlul *Să nu mori înainte de moarte*, abia în 2007. Centrându-şi naraţiunea pe două personaje fictive, anchetatorul penal Stepan Palcikov şi fotbalistul Prohor Zalîzin, autorul reconstituie, pas cu pas, asediul „Casei Albe", evidenţiindu-şi

prezența între apărătorii ei. Romanul capătă astfel însemne de reportaj. Personajele istorice apar uneori cu nume, mai des cu porecle. Hrușciov e „Marele Mujic al Istoriei”; Gorbaciov – „Fiul de Țăran”, uneori „Băiat al Ocupației”, în timpul cuceririi Stavropolului de către nemți; Elțîn – „Copilul Barăcilor”, înainte de a ajunge „Guvernator de Partid” la Sverdlovsk. Nenumiți direct sunt „Autorul Sonetelor și al Caselor de Nebuni” [Iuri Andropov], „Stăpânul Azerbaidjanului” [Gaidar Aliev]; sau, dintre apropiații lui Gorbaciov, adversari ai puciștilor, „Gruzinul Global” [Eduard Șevardnadze] și „Bărbatul din Iaroslavl” [Aleksandr Iakovlev]. Conducătorii loviturii de stat sunt cu toții caracterizați prin aproximări de același fel: „Comunistul Curat ca Lacrima”, „Pucistul Romantic”, „Generalul cu Cicatrice”; dar și oportuniștii trecuți de partea lui Elțîn: „Democratul-Copcă”, „Maestrul Banchetelor Oficiale”, „Misteriosul Purtător de Cuvânt”, „Democratul-Modest-Elegant”. Pe cei mai mulți îi vor identifica numai vârstnicii ruși cu memoria intactă. Câțiva sunt deconspirați prin sfârșitul lor: „Comunistul Curat ca Lacrima” se împușcă [Pugo]; „Mareșalul”, amestecat în civil printre apărătorii „Casei Albe”, pendulând între taberele opuse, se spânzură [Ahromeiev].)

Puciul a precipitat inevitabilul.

Elțîn suspendă activitatea Partidului Comunist în Federația Rusă.

Gorbaciov demisionează din funcția de Secretar General de partid (24 decembrie). În aceeași zi îi predă lui Elțîn puterea, în cadrul întrevederii lor de opt ore de la Kremlin. (În anii următori, Elțîn îl va șicana cât va putea, blocându-i pensia la un nivel modest, retrăgându-i pașaportul diplomatic, zădărnicindu-i tentativele de reafirmare politică în țară.)

Ziua următoare, Gorbaciov renunță și la funcția de Președinte al Uniunii Sovietice – al cărei loc, la ONU, îl preluase, în ajun, Rusia.

Încă mai demult, dar acum în ritm accelerat, fostele republici unionale își declară independența statală.

Președinții Rusiei, Ucrainei și Belarus, Boris Elțîn, Leonid Kravciuk și Stanislav Șașkievici, se întâlnesc într-o reședință din pădurea Bielovoie și semnează, în cadru festiv, la Minsk actul de întemeiere a „Comunității Statelor Independente” (8 decembrie). La Alma-Ata li se alătură cinci republici din Asia Centrală, Armenia și Azerbaidjanul (21 decembrie). Georgia va adera la CSI mai târziu (1993).

Oficial, URSS își încetează existența (1 ianuarie 1992).

Istoricii vor cumpăni antinomiile existenței sale de 74 de ani și trei luni, inclusiv finalul.

Ce l-a făcut pe Gorbaciov ca, în zilele de după eliberarea din captivitate și întoarcerea la Moscova, să stea deoparte de evenimentele care vesteau sfârșitul Uniunii Sovietice? Rivalitatea cu Elțîn? Dorința de a nu-i ceda acestuia întreaga putere? Speranța că va putea salvgarda unitatea țării pe care o condusese? Eventual să reformeze partidul în fruntea căruia se afla? (Va înființa un partid social-democrat, fără nici un succes.) Oare mai nădăjduia să unească în jurul lui acel grup de foști apropiați, cu care inițiase, împotriva dogmaticilor, *perestroika* și *glasnost’*?

Cert e că refuza folosirea forței armate împotriva mișcărilor de independență a „țărilor surori”, din RDG până în România. Cât privește măsurile de „pacificare” militară din Tbilisi, Baku și Vilnius, între 1989 și 1991, soldate cu victime, va susține că ele s-ar fi desfășurat fără aprobarea lui, la incitarea forțelor conservatoare din conducere.

Proiectul lui Gorbaciov de a uni socialismul cu democrația sucombase.

Elțîn s-a scuturat de tot ce-l legase, decenii la rând, de orânduirea socialistă și de partidul comunist. Dar în acțiunile sale de restaurare a vechii Rusii (pe care cât pe-aci o și năruise) îl preocupa, mai presus de orice altceva, puterea personală.

Toată lumea ține minte înfrângerea puciului din august 1991.

Aproape toți au uitat reprimarea revoltei parlamentare din septembrie-octombrie 1993.

Conflictul dintre Președinte și Parlament a debutat în 1992. După o tentativă de aplanare, el a reizbucnit anul următor, iar în toamnă a luat proporțiile unei crize constituționale. În joc se afla măsura în care o parte ori alta deține prerogativele puterii, atât legislative, cât și executive. De astă dată, tocmai Parlamentul a fost considerat frâna conservativă a reformelor preconizate de Președinte. De aceea, Elțîn a dizolvat legislativul federal, Congresul Deputaților Poporului. Parlamentarii, conduși de vicepreședintele Federației Ruse, Aleksandr Ruțkoi, și de președintele CDP, Ruslan Hasbulatov, s-au baricadat în „Casa Albă”. Au chemat populația să-i sprijine. Au avut loc demonstrații de simpatie. Armata i-a rămas însă fidelă lui Elțîn. A înconjurat clădirea, a tras cu tunurile în ea, a luat-o cu asalt. Parlamentarii nesupuși au fost scoși sub escortă din ruinele „Casei Albe”.

Conflictul de zece zile, încheiat la începutul lunii octombrie, s-a soldat cu 187 de morți și 437 de răniți – cifre de necomparat cu victimele puciului anterior.

Elțîn a ajuns stăpânul deplin al țării.

Până la retragerea sa din 31 decembrie 1999, s-a aflat în grațiile Occidentului. (Va muri la 23 aprilie 2007.)

I se vor trece cu vederea excesele bahice și destule alte comportamente neprotocolare, nemaivorbind de improvizațiile sale politice.

Cei victorioși nu sunt judecați.

Vinovați rămân înfrânții istoriei.

Gorbaciov nu se bucură de popularitate în Rusia. Se consolează cu simpatia pe care n-aveau s-o retracteze nici RFG, pentru sprijinul dat reîntregirii țării, nici SUA, pentru curajul cu care a pus capăt „războiului rece”.

## 122

Am găsit, printre textele mele nepublicate, câteva pagini de reflecții despre Gorbaciov, scrise chiar în ziua demisiei sale, *25 decembrie 1991*. Le reproduc spre a-mi proba raportarea față de om, ascensiunea și sfârșitul lui politic.

25 decembrie, înainte de masă. În urmă cu doi ani, seara, am aflat de executarea lui Ceaușescu. Azi e așteptată demisia lui Gorbaciov. Ia sfârșit un ciclu al istoriei. Pe parcursul anului '89 am asistat la începutul acestui sfârșit. Efectivul final îl trăim la finele lui '91.

Țin minte înscăunarea lui Gorbaciov din martie '85. Dimineața un cunoscut mi-a anunțat zvonul morții lui Cernenko. Am pus Radio-Moscova să nu pierd știrea. Postul emitea muzică gravă. Încercam fără succes să lucrez. Așteptam și eu ceea ce prevestiseră mai demult sovietologii. După Brejnev, Andropov, Cernenko, reprezentanții gerontocrației, cine din generația de mijloc va ajunge în fruntea partidului bolșevic? Romanov sau Gorbaciov? De tentativa bătrânilor de a-și prelungi supremația prin Grișin, primul secretar moscovit, aveam să aflăm ulterior. În schimb, rivalitatea celor doi secretari mai tineri ai Comitetului Central devenise un loc comun al analiștilor. Romanov ar fi fost predestinat ca țar roșu: noul autocrat ar fi reeditat numele celui vechi! Despre fostul „prim" leningrădean, mic de statură și cu ochi spălăciți, transpiraseră comportamente cu adevărat autocrate: se povestea că la masa de nuntă a fiicei sale ar fi ordonat să fie aduse porțelanurile imperiale aflate la Muzeul Ermitaj – și altele asemenea. Independent de povești, îl bănuiam pe Romanov exponent al aripii conservatoare. Presa occidentală și câteva personalități de marcă, mai ales Margaret Thatcher, ni-l recomandaseră, dimpotrivă, pe Gorbaciov ca pe un adept al deschiderii spre lume.

Așteptam anunțul și socoteam voturile pentru candidații presupuși. Șcerbakov, „primul" din Ucraina, tocmai întreprinsese o călătorie în America, iar precipitata lui întoarcere acasă le confirmase observatorilor temeinicia zvonului lansat. Ucraineanul avea însă tot faima unui conservator. Pe cine va susține Gromîko? Oricum, dispăruse Ustinov, ministrul Apărării, cel care înclinase, cu un an în urmă, balanța în favoarea supermediocrului Cernenko, se pare că tocmai spre a-l bloca pe Gorbaciov, pregătit de Andropov ca succesor.

În sfârșit, s-a dat citire necrologului, apoi a fost anunțată comisia însărcinată cu organizarea funeraliilor. Potrivit protocolului sacrosanct, președintele acestei comisii era Alesul. Curând a venit și confirmarea, speakerul a dat citire hotărârii Plenarei și biografiei lui Gorbaciov: copilăria din Stavropol, facultatea de drept de la Moscova, a doua facultate, de științe agricole, fără frecvență terminată în paralel cu responsabilitățile tot din Stavropol – conducerea comsomolului, secretar și prim secretar de partid –, apoi promovarea în secretariatul central. (Reporterii occidentali lansaseră ipoteza descoperirii tânărului șef local de către mai marele KGB-ului, Andropov, într-o stațiune de ape termale din Caucazul de Nord, subordonată regiunii Stavropol.)

Zarurile fuseseră aruncate, maestrul ceremoniei de înhumare din spatele Mausoleului ajunsese maestrul unui mecanism imens. Dar iată că avea să lanseze încă în aprilie '85 un ambițios plan de restructurare a societății sale. Împlinise la data de 2 martie 54 de ani, vârstă de mult incredibilă pentru acest post. Lenin murise, ce-i drept, la această vârstă. Iar Stalin declanșase exact cu o jumătate de an în urmă [adică înaintea aceleiași vârste – *n.m.*], sub pretextul asasinării lui Kirov, uciderea în masă a comuniștilor și a necomuniștilor bănuiți de insuficientă fidelitate față de el. Din '35 până în '41 Stalin avea să comită în masă atrocitățile cele mai oribile; din '85 până în '91 Gorbaciov avea să sfărâme sistemul stalinist.

Începutul părea asemănător celorlalte domnii. Indezirabilii au fost pe rând îndepărtați din conducere; doar pensionați însă – Romanov, rivalul, Tihonov, premierul, Grișin, apropiatul foștilor și actualilor gerontocrați, apoi chiar Gromîko, devenit șef nominal de stat și care un timp l-a susținut pe Gorbaciov, dar încercând apoi să frâneze „perestroika" ajunsă – pentru el – în faze prea avansate și incomode.

Concentrarea puterii supreme de partid și de stat în mâinile unei singure persoane putea fi de rău augur. Procesul schimbărilor prinsese însă viteză, depășind de departe inițiativele lui Hrușciov. Perestroika, inițiată și impulsionată de omul cu semnul – se zicea – profetic de pe chelie, li se părea excesivă și unora cooptați în conducere mai târziu. A venit timpul să urmărim cu sufletul la gură „runda” grea purtată cu Ligaciov. Egor Kuzmici întruchipa alternativa, rea pentru mulți dintre noi, la Mihail Sergheievici. Și am răsuflat ușurat când siberianul, care se jurase a fi adeptul reformelor, dar ținute mai sub control, a fost trecut din coordonator al secretariatului C.C. în postul de secretar cu problemele agrare și când a fost apoi eliminat din Biroul Politic.

La drept vorbind, cei asemenea lui n-au fost cu totul lipsiți de temei în obiecțiile aduse jucătorului care plusa fără încetare, ridicând miza peste suma de care mai dispunea. Cum se va termina jocul lui *va banque*? Proiectul lui viza o reformă în limitele sistemului. Fiecare pas înainte scotea însă la iveală insuficiența proiectului inițial. La ce se va renunța, la reformă sau la sistem? Câți ar fi avut curajul – sinucigaș – de a jertfi sistemul de dragul continuării reformei? Ne vin, desigur, în minte poveștile despre cutia Pandorei și ucenicul vrăjitor. Cel care-l declanșează poate fi devorat de procesul intrat într-o frenetică automișcare. Ce atitudine să ia în fața acestui pericol iminent? Tactic, a tot încercat să echilibreze extremele. Strategic nu va da însă înapoi. Dar cât timp vor mai fi eficiente „tacticăriile”? Și oare nu salvgardarea strategiei decide asupra operei făptuite în ansamblu?

Nimic nu fusese pregătit pentru o reformă echivalentă unei revoluții. Totul trebuia ajustat din mers. Vechiul se năruia, dar noul era încă mult prea firav, de multe ori inexistent. De aici drama, drama unui sfert de miliard de oameni, drama lui însuși. Colapsul militar, economic, politic, moral, fiecare dintre compartimente exacerbându-le pe celelalte. Echipa lui Gorbaciov a refuzat soluția Tien An Men: să liberalizeze economia cu prețul nelibertății politice. Adepții intervențiilor hotărâte, la nevoie brutale, au motivele lor să ia în derâdere naivitatea rusului, prea puțin tradițională. Iată un „Realpolitiker” ce se dovedea un utopist pursânge. Dacă ar fi eliminat însă orice ideal din vrerea lui indiscutabilă de a stăpâni realul, ar fi cedat, precum atâția reformatori cu un mai acut simț al puterii, tentației de a ajunge dictator. Printre slăbiciuni, a avut tăria de a menține premisele anunțate. Inconsecvent pe atâtea segmente, în mare și-a menținut consecvența. De aceea a și căzut. Nu atât din cauza șovăielilor și erorilor, cât mai ales pentru că nu a vrut să-și măsluiască prea tare jocul.

Acum e ușor să inventariem ce nu a prevăzut, unde a greșit, câtă prostie a amestecat în evidenta-i deșteptăciune. Atât adversarii, cât și adepții îi contabilizează nereușitele. Conservatorii îl învinuiesc de trădarea sistemului, în exterior și în interior. Liberalii îi reproșează insuficiența reformelor, calea de mijloc urmată, care nu avea cum să nu-l aservească până la un punct conservatorilor. Echilibristica lui din ultima perioadă a făcut posibil – spun aceștia din urmă – puciul din august ’91. Dar abia eșecul puciului a atras după sine năruirea în lanț a vechilor structuri: până unde năzuise el însuși în compromisurile la care fusese constrâns – și dincolo de acest punct. Și au fost necesare doar câteva luni pentru ca victima principală a puciului să devină principala victimă a învingătorilor. Maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece! Conservatorii spun: și-a pecetluit soarta de când a început să demoleze sfânta sfintelor. Cum să supraviețuiască un președinte sovietic fără partidul unic la putere? Demolezi atotputernicia aparatului de partid – așteaptă-te la prăbușirea statului multinațional. Liberalii replică: așa-i trebuie, dacă a cochetat cu retrograzii, a întârziat desființarea tuturor structurilor și pârghiilor de putere! Cum se va apăra de procurorii săi?

Mi-am întrerupt continuarea gândurilor până seara, după alocuţiunea lui televizată. Textul demisiei a fost aşa cum trebuia să fie: concis, sobru, demn. S-a menţinut atât în refuzul totalitarismului, cât şi în chemarea la democraţie. Asta-i esenţialul. Restul priveşte căile de urmat. Istoria va trasa disputa dintre temerile şi speranţele enunţate. Aşadar, într-o seară de 25 decembrie a fost executat Ceauşescu, într-alta a demisionat (şi a fost demis) Gorbaciov. În despărţirea noastră de trecut, Ceauşescu îmi apare în continuare situat pe treapta cea mai de jos, păcătoasă, oribilă. Pe Gorbaciov îl voi aşeza, în schimb, în vârful acestei – oricum problematice – ierarhii. Motivul disocierii tranşante se află la îndemână. Unul s-a împotrivit libertăţii până la demenţă. Celălalt a favorizat, cât a putut (obiectiv şi subiectiv), libertatea. Că n-a putut totul (în chemările lui Ceauşescu, „să facem totul" echivala cu a nu face nimic!) rămâne o obiecţie prea facilă în dreptatea şi în nedreptatea ei. Nimeni altul n-a reuşit să sfărâme, din interiorul sistemului opresiv, mai mulţi stâlpi susţinători şi încă în răstimpul unui septenat, a zecea parte din şapte decenii. Performanţa e fără egal, chiar dacă vom rediscuta fazele şi ritmurile, inclusiv neîmplinirile împlinirilor.

Fără Gorbaciov şi susţinătorii lui (să-i numim măcar pe Şevardnadze şi pe Iakovlev) n-ar fi încetat războiul din Afganistan şi nu ar fi fost retrase trupele de pe alte teritorii străine; nu s-ar fi schimbat regimurile est-europene şi nu ar fi avut loc reunificarea Germaniei; nu ar fi început dezarmarea nucleară şi nu ar fi fost îndepărtat spectrul unei conflagraţii mondiale; nu ar fi fost demontate verigile interioare de comandă şi opresive; nu ar fi fost reabilitate victimele şi repuse în drepturi grupuri sociale şi etnice, popoare întregi maltratate; nu s-ar fi redat oamenilor libertăţile de bază şi nu ar fi început procesul lung şi dificil de reaşezare democratică a societăţii.

E un paradox istoric, desigur, înmormântarea partidului unic conducător de către Secretarul său General. E nesurprinzător regretul lui de a nu fi putut salvgarda, din ruine, măcar un „socialism democratic". Şi se poate înţelege faptul că fostul preşedinte deplânge pulverizarea statului său enorm de odinioară, pentru ale căror republici ar fi vrut să asigure o independenţă – astăzi socotite de ele ca insuficientă. Numai timpul, şi nu neapărat pe termen scurt, va decide dacă aceste dorinţe la fel de utopice, sau vreuna dintre ele, ar avea şanse de realizare. Deocamdată nu avem pentru ce să suspectăm aceste proiecte de ceva mai rău decât de utopism – în condiţii în care omul nu a recurs pentru instaurarea lor la forţă, la violenţă, la autoritarism. Acum un sfert de veac n-aveam motiv pentru a pune mai multe în seama socialistului reformator Dubček (recent, adept firesc al lui Gorbaciov). Am fi însă infinit mai nedrepţi dacă i-am pretinde lui Gorbaciov imposibilul, să renunţe adică şi la idealul dreptăţii sociale, şi la idealul unui democratic stat de drept multinaţional. Pe acesta, de altminteri, şi partenerii lui occidentali l-ar fi preferat incertei, în prezent şi pe viitor, Comuniuni de State Independente (parafată la Alma-Ata în 21 decembrie – ziua de naştere a lui Stalin).

De când s-au înmulţit contestările la adresa lui Gorbaciov, în patria sa şi peste hotare, inclusiv la noi, de când publiciştii au început să-l hărţuiască şi să-şi bată joc de el, iar intelectualii ce jinduiseră după măcar o parte a reformelor lui să strâmbe din nas la auzul termenilor de „perestroika" şi „glasnost" (depăşite într-adevăr de evenimente) – personal m-am situat neechivoc de partea acelor oameni politici occidentali care nu s-au lăsat atraşi în corul detractorilor. Şi nu fiindcă la Malta s-ar fi aranjat o nouă Ialta, care sunt convins că nu a avut loc şi nu ar fi avut cum avea loc. Mi se pare pur şi simplu de un elementar bun-simţ să nu uităm unde s-a aflat lumea în primăvara lui '85 şi unde se află ea după şapte ani. Şansele trebuiau să reapară; dar puteau să apară mai târziu – şi cu un preţ uriaş – dacă n-ar fi fost adus în prim-plan un om dispus să dea brânci istoriei: „necesităţii spre libertate"!

Se vorbește despre un al treilea război mondial care s-ar fi consumat. Dar a fost unul pe care, în ciuda vicisitudinilor, nu l-am sesizat ca atare; care, în orice caz, a pretins mai puține jertfe decât orice război local. „Războiul pașnic" e o contradicție în termeni. Contradicție e și un șef de partid comunist într-o țară încă socialistă de care să nu se mai teamă nimeni, pe care să-l poată oricine apostrofa sau huli în mod public fără frica de consecințe. Contradicție e și un președinte de imperiu care să consimtă să-i piară imperiul și să renunțe la președinție.
Marea șansă finală (sau numai deocamdată ultima) a lui Gorbaciov este aceea de a-și fi putut prezenta, în seara zilei de 25 decembrie, demisia din funcția prezidențială. Dacă mai era nevoie, aceasta e încă o dovadă peremptorie a gorbaciovismului. Vom discuta mult despre dreptăți și nedreptăți – ale lui și ale altora față de el. Important e că, înfrânt, și-a putut prezenta demisia în fața întregii lumi. Precum în orice societate democratică. Această putință de a părăsi, în chip normal, o putere greu de comparat până mai ieri cu oricare alta contemporană – este cadoul de Crăciun pe care ni l-a oferit, în maniera sa inconfundabilă, Mihail Gorbaciov.

## 123

În 1990, curând după înființarea Editurii Humanitas, Gabriel Liiceanu m-a invitat în biroul său directorial și mi-a propus să ajut echipa sa de redactori în elaborarea portofoliului editorial. Nu uitase referatele mele la *Jurnalul de la Păltiniș* și *Epistolar*, participarea la acesta din urmă și, mai ales, includerea schimbului nostru de scrisori, cu un adaos lămuritor favorabil lui, în „Anexa" volumului *Opțiuni*, apărut în mai 1989.

De-a lungul culoarului fostei Edituri Politice erau stivuite, până la tavan, volumele scoase din rafturi, spre a fi trimise la topit. Pe lângă cele propagandistice, se aflau printre ele și cărți care ar fi meritat păstrate în orice bibliotecă. Voi regreta lipsa mea de inspirație de a nu-i fi cerut lui Gabriel acordul să-mi însușesc seria Marx în germană, care ulterior mi-ar fi fost de mare utilitate în alcătuirea antologiei *Karl Marx în 1234 fragmente*.

Liiceanu m-a inclus, alături de principalii redactori, în consiliul editorial, lărgit cu colaboratori externi, ca Mircea Flonta, Sorin Vieru ș.a. În conclavurile noastre ni se cerea să avizăm planurile aparițiilor anuale și să aprobăm bugetele aferente. La aceste ședințe, convocate trimestrial, ni se rezerva însă doar un rol consultativ. Faptul era limpede de când editura se transformase în societate pe acțiuni. Majoritatea lor le achiziționase directorul și doi colaboratori ai săi temporari din Franța, oameni cu bani, dar fără legătură cu piața de carte. Noi, ceilalți, cumpăraserăm acțiunile rămase libere, insignifiante ca pondere. Celui care conducea reuniunile nu-i rămânea, așadar, decât să ne transmită voința celor trei acționari majoritari, legiferată de îndată.

Se răspândise în târg că am ajuns nu doar redactor, ci și un stâlp al editurii. Zvonul nu corespundea defel realității: făceam parte din grupul sfetnicilor onorifici, iar cu cele 38 de acțiuni în posesie nu dispuneam de nici o influență în adoptarea deciziilor.

Nu înseamnă că n-aş fi colaborat, intens în primii ani ’90, la publicarea de cărţi.

După amintita povestire a lui Vasili Grossman, *Panta rhei*, Gabriel mi-a cerut să-mi asum îndrumarea unei colecţii de volume. Vizaţi erau reprezentanţii spiritualismului rus de factură creştină. Majoritar emigraţi în Occident la începutul perioadei sovietice (de regulă, cu acordul autorităţilor), până nu demult prohibiţi în ţara lor de origine, scrierile lor se aflau acum într-un proces febril de recuperare şi în topul apariţiilor din Rusia. Intelectualii noştri puteau fi uşor captaţi pentru lectura lor – sau, cei vârstnici, spre a-i relectura, fiindcă unii dintre aceşti autori, cu deosebire Berdiaev, apăruseră la noi din perioada interbelică, iar avizaţii le cunoşteau producţiile ulterioare franceze. (În vizită la Mihai şi Mariana Şora, răsfoisem multe asemenea volume, publicate, în traducere franceză, de edituri pariziene.)

Am acceptat oferta şi m-am înhămat la o treabă extrem de trudnică: să procur câte un exemplar în limba de origine, de regulă rusa, să-l xeroxez, să găsesc traducătorul nimerit, să mă înţeleg cu el asupra traducerii şi notelor, să-i urmăresc munca, să verific rezultatul, în unele cazuri să elaborez prefaţa, pentru care era necesară o nouă documentare.

Liiceanu mă asigurase de promptitudinea apariţiilor, „cum îmi dai unul, îi şi dau drumul, apare în luna următoare” (notasem formularea). În fapt, dura de fiecare dată câteva trimestre până ce dactilograma era luată în lucru. La cel de-al doilea volum, redactoarea mi-a transmis că l-a pregătit pentru tipar, dar că „domnii Liiceanu şi Mărculescu” îmi cer ca, din motive de economie de spaţiu, să „mai reduc” din prefaţa mea (de 24 de pagini, despre viaţa şi opera lui Soloviov) – ceea ce am refuzat să fac, în cadrul unei scrisori datate 25 martie 1992.

N-are rost să invoc şi alte detalii ale colaborării noastre; îi consemnez însă roadele.

„*Gînditori ruşi*. Colecţie coordonată de Ion Ianoşi”, la Editura Humanitas, a cuprins, între 1992 şi 1998, următoarele zece volume:

- Vladimir Soloviov, Nikolai Berdiaev, Gheorghi Fedotov, *Creştinism şi antisemitism*, traducere de Janina Ianoşi, prefaţă şi note de Ion Ianoşi, 1992 (Soloviov – studiul „Evreitatea şi problema creştină”, cu „Anexe”; Berdiaev – „Creştinism şi antisemitism. Destinul religios al evreităţii”; Fedotov – „Noi variaţiuni pe o temă veche. În legătură cu modul contemporan de a pune problema evreiască”);
- Vladimir Soloviov, *Trei dialoguri – despre război, progres şi sfîrşitul istoriei universale*, cuprinzînd şi o scurtă „Povestire despre Antihrist”, traducere şi note de Dana Cojocaru, 1992 (republicat de Humanitas sub titlul *Povestire despre Antihrist*, 2005);
- Nikolai Berdiaev, *Sensul creaţiei. Încercare de îndreptăţire a omului*, traducere de Anca Oroveanu, prefaţă, cronologie şi bibliografie de Andrei Pleşu, 1992;
- Piotr Ceaadaev, *Scrisori filozofice urmate de Apologia unui nebun*, traducere şi note de Janina Ianoşi, prezentare de Ion Ianoşi, 1993 (ediţia a doua sub titlul *Scrisori filozofice către o doamnă urmate de Apologia unui nebun*, 2007);

– Vladimir Soloviov, *Îndreptățirea binelui. Filozofia morală*, traducere și note de Nina Nicolaeva, cuvînt înainte de Ion Ianoși, 1994;
– Lev Șestov, *Apoteoza lipsei de temeiuri – Eseu de gîndire adogmatică*, traducere de Janina Ianoși, prefață de Ion Ianoși, 1995;
– Pavel Alexandrovici Florenski, *Perspectiva inversă și alte scrieri*, traducere de Tatiana Nicolescu, Alexandra Nicolescu, Ana Maria Brezuleanu, prefață de Nina Kauchtschischwili, 1997;
– Nikolai Losski, *Condițiile binelui absolut. Bazele eticii*, traducere și prefață de Nina Nicolaeva, 1997;
– Nikolai Berdiaev, *Împărăția lui Dumnezeu și împărăția cezarului. Preambul gnoseologic*, traducere de Nina Nicolaeva, 1998;
– Nikolai Berdiaev, *Cunoașterea de sine. Exercițiu de autobiografie filozofică*, traducere de Inna Cristea, 1998.

Așadar: Ceaadaev, Soloviov, Florenski, Berdiaev, Șestov, Losski, Fedotov. Cel mai des editat: Berdiaev (trei volume și un studiu). Importanță prezentă: Soloviov (două volume și un studiu). În plus: Ceaadaev, Florenski, Șestov, Losski (cu câte un volum).

Am trimis multe solicitări la Moscova, am rugat studenți și doctoranzi moldoveni de-ai mei să-mi procure la Chișinău câte o nouă ediție apărută în Rusia și pe care nu reușeam s-o obțin pe altă cale.

Aventuroasă a fost procurarea *Scrisorilor* lui Ceaadaev. Gabriel m-a rugat expres să le includ în colecție, la sugestia insistentă primită din partea lui Emil Cioran.

(Afinitatea autorului român-francez pentru gânditorul timpuriu rus era de înțeles: eseist redutabil, Ceaadaev și-a scris textele incendiare în franceză, „Scrisoarea întâi”, singura antumă, a iscat un scandal răsunător pentru ereziile ei presupuse, autorului i s-a interzis să mai publice, a fost consemnat în locuința sa moscovită, supus unei permanente supravegheri polițienești și medicale, a ajuns „imigrant” în propria-i țară, cu opera devenită faimoasă un secol mai târziu.)

În posesia variantei rusești, ne lipsea originalul francez. După multe alte tentative eșuate de a-l procura, ne-a scos din încurcătură Ion Vartic: aflat la Paris, a descoperit și cumpărat, în principala librărie rusească, un ultim exemplar disponibil al ediției din 1970, Pierre Tchaadaev, *Lettres philosophiques adressées à une dame*.

Traducerea s-a dovedit anevoioasă, câte o pagină îi lua Janinei o zi întreagă, comparam variantele franceze și ruse, ne sfătuiam asupra soluțiilor optime.

Am investit o muncă enormă în colecția „Gînditori ruși”, lăsându-mă confiscat de pregătirea și ritmicitatea volumelor alese, mai ales la început.

(În răspândirea culturii ruse anterior deloc sau puțin cunoscute, nu mi-am întrerupt această preocupare centrală decât pentru a scrie prefața „Ultimul cerc al infernului”, la *Povestiri din Kolîma* de Varlam Șalamov, într-o ediție selectivă, traducere, tabel cronologic și note de Ioanichie Olteanu, Editura Minerva, colecția BPT, 1993.)

Cu timpul, entuziasmul editorului și al antologatorului s-a mai domolit. Gabriel, când aveam să-i propun spre traducere o carte de-a lui Semion Frank, tot în traducerea Ninei Nikolaeva, a strâmbat din nas: — Nu știu cine este, publicului în orice caz nu-i spune nimic. Pe piață scade, îndeobște, interesul pentru colecție. Singurii a căror vânzare rămâne asigurată sunt Berdiaev și Șestov. Concentrează-te asupra lor. I-am răspuns că am putea iniția serii de opere din cei doi, dar că restrângerea la ei n-ar mai justifica prelungirea acestei colecții.

Ea s-a și stins spre finalul deceniului. Și, deși încheiaserăm un contract cu Humanitas și pentru scrierea capitală a lui Șestov, *Atena și Ierusalim*, obținând-o în două ediții rusești, cea inițială (la biblioteca Universității din Bochum) și una recentă (de la Moscova), în fața interesului tot mai redus al editurii pentru autori ruși de factură mai specială decât, să zicem, Soljenițîn – am convenit ca Janina să se consacre tălmăcirilor din autori germani și francezi, solicitate de alte edituri.

Am parcurs și unele faze accidentate în relația cu Gabriel, care păruse la început excelentă.

Cum am spus, conta prea puțin opinia acționarilor minoritari în amintitul consiliu editorial. Din el, unii începuseră să se retragă. Celor rămași ni se oferea câte un exemplar gratuit din volumele apărute în domeniile care ne interesau, privilegiu suspendat de la un moment dat. Apreciind bogăția aparițiilor, îmi părea totuși unilaterală selectarea lor. Aș fi preferat o politică editorială mai diversificată în opțiuni de idei, ghidată nu neapărat de simpatiile și antipatiile directorului.

Am avut o tresărire când, la săptămâni după ce-i oferisem lui Gabriel, cu dedicație, monografia mea despre Tolstoi, mi-am regăsit cartea în același loc al mesei unde obișnuia să-și așeze vizitatorii, vizavi de biroul său personal.

O experiență neașteptată mai importantă mă aștepta cu eseul despre Ceaușescu.

L-am proiectat încă din 1990, elaborându-i începutul.

I-am scris *prima formă* la Cluj, în iulie 1991, unde, găzduit de mama, îmi petreceam o parte din concediul de vară. Diminețile porneam spre Biblioteca Universitară din centru, unde, fără a cere vreo carte din depozit, umpleam febril cu stiloul caietul format mare luat cu mine.

Revenit în București, am transcris textul, cu modificări, la mașina de scris. Această a *doua formă*, din august 1991, i-am predat-o lui Liiceanu, încrezător în promisiunea sa de mai demult: — Orice-mi dai, îl public imediat!

Spre sfârșitul anului m-a primit, în compania adjunctului său Sorin Mărculescu, la menționata masă prelungă. Observațiile mi le-a comunicat S.M., pe un ton rezervat. Unele erau de luat în seamă. Dar principala rezervă, pe jumătate rostită, pe jumătate sugerată, viza chiar ansamblul: — De ce numai Ceaușescu? De ce nu și Lenin? Pentru ce nu comunismul în totalitate? Le-am explicat că în *eu – și el* intenționez ceea ce indic prin subtitlu, *Însemnări subiective despre Ceaușescu*, pentru a mă elibera de nevroza care mă bântuise în anii ’80. Așadar, eseul constituia o exorcizare personală, ceva de genul

purificării din purgatoriu – nu un studiu despre totalitatea ideologiei și orânduirii, deși implicate mereu pe parcurs.

Am promis să le prezint o variantă îmbunătățită. Am comis însă o eroare tactică: în ianuarie 1992 nu le-am adus textul cu multele intervenții pe marginea lui, ci această efectiv a *treia formă*, redactilografiată integral. S.M. a crezut că textul a rămas, în esență, neschimbat. Și l-a deconsiliat definitiv pe G.L. să publice *eu – și el*. Decizie pe care acesta mi-a și adus-o la cunoștință.

Eșecul avea pentru ce să mă pună pe gânduri. Sorin Mărculescu îmi solicitase la Cartea Românească peste o duzină de referate de susținere a cărților „dificile". Printre ele se număraseră *Jurnalul de la Păltiniș* și *Epistolar*. Când apăruse volumul *Opțiuni*, Gabriel Liiceanu mă asigurase de prietenia lui, de-acum prin nimic alterabilă. O și probase, dar – iată – cu măsură și limite. Eram apt pentru a îndruma colecția „Gînditori ruși", la început bun, pe urmă mai puțin bun. Nu eram însă un autor nimerit pentru Humanitas. Sunt sigur că Gabriel nu citise *eu – și el* în nici una dintre variante. S-a încrezut în verdictul (încă) adjunctului său, pe care curând îl va utiliza numai ca traducător, de altfel excelent, prioritar din spaniolă.

În noile împrejurări nu-i satisfăcea să-l denunț, prin experiență personală, pe Ceaușescu, cu multe săgeți trimise la adresa lui Gheorghiu-Dej, Stalin și staliniști. Ei cereau să fiu ceea ce G.L. va declara că a fost și a rămas: un „anticomunist visceral". Nu eram.

Gabriel Liiceanu îmi va oferi, alături de Andrei Pleșu, recomandarea cerută pentru Collegium Budapest.

În ciuda acestui gest colegial, mă va privi tot mai reticent. Mă va trata distant și la Facultatea de Filosofie, unde ajunseserăm colegi la Catedra de istoria filosofiei. (Votaserăm cu toții, în Consiliul Științific, pentru a-l încadra de-a dreptul profesor, în 1992 – după știința mea, singurul ajuns, fără vreun stagiu didactic premergător, dintr-odată pe treapta universitară supremă.)

În 2001 voi vinde editurii cele 38 de acțiuni, încasând pentru ele suma de 23 700 000 de lei. Am păstrat doar cele 10 acțiuni la Librăriile Humanitas, cumpărate în 1933 pentru 100 000 de lei.

*eu – și el. Însemnări subiective despre Ceaușescu*, primul volum din seria „Moralități", l-am păstrat în sertar timp de un deceniu. Nu voiam ca mărturia mea să nimerească între „național-comuniștii" nostalgici și „anticomuniștii" neîmblânziți.

În ce fel va apărea acest eseu în 2003, cu o a doua ediție în 2006, voi relata la momentul potrivit.

## 124

Tatăl meu a murit pe 8 decembrie 1991, la 87 de ani și jumătate.

Toată viața am fost apropiați. Și-a asumat creșterea mea de unul singur. Mi-am traversat copilăria și adolescența în preajma lui, până la război îngrijit

de câte o „Fräulein”. Nu a făcut niciodată uz de autoritatea sa paternă. Eram prieteni, când am mai crescut unii ne credeau frați: zvelt și timid, cu o alură tinerească, diferența de 24 de ani părea mai mică. Mi-a transmis de timpuriu convingerile, excentrice pentru mediul său burghez: de cioară „neagră” sau „albă”, depindea de cine și cum se raporta la ieșirea lui din rând.

După bacalaureatul meu mi-a cerut acordul să se recăsătorească. La Cluj îmi trimitea bani de buzunar și pachete cu alimente. Din Leningrad îi dădeam, după bursă, telefoane, îi expediam scrisori, mult mai rar decât o făcea Janina, povestindu-i mamei sale tot ce ni se întâmpla zi de zi.

A trebuit să se mute la București. Aici ne-am „reîntregit familiile” – potrivit cu formula invocată de emigranți.

Lucra la *Előre*, ca șef al corecturii, din două în două zile, de după-amiază până în zori, când microbuzele transportau primele baloturi de ziare în Gara de Nord spre a fi expediate în provincie, iar un microbuz îi ducea pe lucrătorii de noapte la casele lor.

Câțiva ani a locuit la cumnata lui, Stephi Szegő, într-o cameră din Strada Batiștei 11. Pe urmă a obținut repartizarea într-o locuință proprie. Dar asta s-a întâmplat abia în anul după care a fost pensionat.

Potrivit datelor din Cartea de muncă, a lucrat în calitate de „corector-șef” între iunie 1952 și aprilie 1967. Pensionarea lui „pentru limita de vârstă”, cu un ultim salariu de 1 850 lei, a survenit înainte să fi împlinit 63 de ani, când ar fi fost încă apt pentru a-și continua activitatea. (Și tatăl Janinei și-a resimțit pensionarea ca nedreaptă, prematură mai ales pentru un internist diagnostician.)

În septembrie 1968, soților le-a fost repartizată, cu contract de închiriere, o mică locuință în afara centrului bucureștean – pe atunci situată mai la periferie decât acum, când locuim noi în ea. Blocul cu patru etaje, fără lift, se construise recent, printre cele cu zece etaje, de pe bulevard.

Inițial adresa era Strada Plutonier Nedelcu Ion, nr. 8, bl. C-13, sectorul 4. Nimeni nu știa cine fusese plutonierul în cauză, după care fusese botezată strădușa din spatele blocurilor, paralelă cu Bulevardul Ion Șulea – despre care tot nu se știa prea bine cine fusese –, denumit apoi Iosip Broz Tito, despre care se știa cine era, iar în cele din urmă Camil Ressu, cunoscut, cred, de majoritatea locuitorilor doar datorită specificării de pe tăblițele indicatoare. În actele pe care le-am răsfoit, adresa a tot suferit schimbări, din sectorul 4 în 3, din Nedelcu 8 în Șulea 40. Apartamentele au rămas însă identic numerotate: al lor – ap. 23, în bl. C-13.

Se află la etajul doi, până unde urcușul devine, la bătrânețe, tot mai anevoios. Cuprinde două camere, una „mare” (16,90 mp), alta „mică” (9,90 mp), bucătărie, cămară, baie, vestibul, culoar. Cu cea mică s-a mulțumit tata (acum, Janina), cea mare o ocupa Annie, dar era și cameră de zi, cu fotolii, masă pentru oaspeți, televizor (aici se află acum patul și biroul meu, aici stăm serile, în doi sau cu rarii prieteni care se aventurează până în zona Dristor).

Chiria, electricitatea, căldura nu îi împovărau excesiv pe cei doi pensionari (Annie, fosta soție casnică de burghez înstărit, reprezentant al firmei germane

AEG la Brașov, a urmat, odată remăritată, un curs de asistent medical și a lucrat la secții de radiologie în diferite spitale).

Din anii ’70, lumea începuse să-și cumpere apartamentele până atunci închiriate de la stat. După lungi ezitări și multe discuții cu mine, tata a decis să procedeze la fel.

A trebuit să facă o cerere de cumpărare (decembrie 1974); să iscălească un contract cu ICVL („Întreprinderea pentru cumpărarea și vânzarea locuințelor”); să aștepte până i se va elibera „Titlul de proprietate” (martie 1976). Îi lipseau banii lichizi pe care să-i verse, dintr-odată, întreprinderii în cauză. Pe lângă un acont, a semnat cu CEC un contract de împrumut, în valoare de 50 000 de lei, returnabili timp de 20 de ani, cu dobândă de 3%. Rata lunară nu depășea cu mult chiria precedentă.

După ce i se luaseră cu japca și cele patru magazine, și marea casă brașoveană, a redevenit, așadar, proprietar, ce-i drept modest, de fapt, virtual, până la achitarea întregului împrumut.

Se opreau de fiecare dată în Arhitect Louis Blanc după consultațiile și analizele de la Policlinica 10, unde li se eliberau gratuit și medicamentele prescrise. (Ne-a amuzat odată indignarea lui față de spusa medicului cardiolog: — Pentru vârsta dumneavoastră aveți o inimă bună. — Cum adică pentru vârsta mea? a ricanat în fața noastră.)

Când Annie și-a vizitat familia refegistă, l-am găzduit la noi. Nu s-a acomodat, abia aștepta să revină la el acasă. Se opunea cât putea și intențiilor ei anuale de a pleca la câte o stațiune de odihnă, la Băile Felix ori Techirghiol, cu sau fără succes. (Împărtășea vorba doctorului Caffé: — Fericirea e orizontală, dar numai în propriul tău pat.)

Îi vizitam deseori. Ne duceam multe stații cu tramvaiul 26 și încă trei stații cu cel de cartier. Apoi a început construirea metroului. $M^1$, „Timpuri Noi – Semănătoarea” (1979), nu ne interesa. Prelungirea lui în direcția opusă, „Timpuri Noi – Republica” (1981), ne putea scurta drumul până în Dristor, cu condiția să ajungem în prealabil, cu un alt mijloc de transport, la Timpuri Noi. Ne-a devenit util $M^2$, de pe traseul „Piața Unirii – Pipera”, trecând prin Piața Victoriei (1987); și mai ales linia „Gara de Nord – Dristor 2”, inaugurată în preajma căderii lui Ceaușescu (17 august 1989), cu care de-acum străbăteam rapid porțiunea din Piața Victoriei în Camil Ressu. Astfel, pe parcursul anilor ’80 ni s-au înmulțit șansele de a ajunge comod la ei.

Când mergeam în doi, Annie ne oferea o cină gospodărească, îmbogățită inclusiv cu așa-zisele „delicatese” – pentru că la noi nu se găseau – primite de la fiica ei Erika. Tot ceea ce conțineau pachetele din RFG avea, în ochii ei, o valoare inestimabilă, chiar dacă mai puteau fi, câteodată, procurate și din alimentare românești. Le drămuia cu grijă, tăia în două fiecare triunghi de brânză topită, oricum mai mic decât cele din cutiile autohtone.

În weekend obișnuiam să-l ducem cu Dacia noastră pe Alexandru, de câțiva anișori, fie la cuscrii noștri, fie la ei. Cu un prilej, aceștia își rezervaseră bilete de odihnă la Govora, împreună cu strănepotul. Ne-am deplasat până acolo în cinci, am înnoptat la Râmnicu-Vâlcea, i-am lăsat la casa de odihnă,

unde totul părea a fi în ordine, camera, hrana, grădina de joacă; am revenit cu Janina savurând zilele de odihnă care ne așteptau (pe Alexandru l-am ținut la noi câtă vreme părinții lui își onorau repartiția la Craiova, de după absolvirea Arhitecturii); pentru ca a doua zi să fim sunați să-i culegem, nu aveau forța și răbdarea necesare să-l supravegheze toată ziua pe băiețelul de vreo 4 ani. Alt drum dus-întors, altă distracție!

Le plăcea însă ca pentru scurtă vreme cei mici să le fie în preajmă. Alexandru dormea în Șulea câte o noapte. Mai apoi, pe Vladimir și Toma, încă mititei, părinții lor acceptau să-i ducem acolo pentru câteva ore. Noi stăteam de vorbă în camera „mare”, ei se distrau în cea mică, mâzgăleau ceva sau deșertau pe jos o cutie cu nasturi de diferite mărimi și culori, mutându-i de colo-colo ca pe soldații într-o bătălie. (Același joc din copilărie, eu – cu monede de-ale bunicului, ei – cu nasturii străbunicii.)

Pe tata îl apăsa lipsa de activitate. Îi plăcuse munca de corector, s-a bucurat câtă vreme Editura Kriterion îi mai trimitea volume aflate în lucru, le curăța de erorile tipografice; apoi a trebuit să se mulțumească doar cu sublinierea greșelilor de tipar în cărțile procurate. Citea mult, în maghiară, germană, câte ceva în română (se mândrea cu eseurile mele și traducerile Janinei, dar anevoie le pricepea). Asculta discuri de muzică clasică. Se uita la emisiunile televizate. Le prefera pe cele sportive. Era un fan al șahiștilor și hocheiștilor ruși; la fotbal ținea cu echipa UTA din Arad.

Îl preocupa cum să-l moștenesc. Amândoi, Iuliu și Ana-Lisbet Steinberger, au întocmit câte un „Testament” olograf în termeni identici (10 martie 1988), prin care îmi lăsau întreaga „avere mobiliară și imobiliară”, instituindu-mă „legatarul universal al succesiunii”.

A urmat schimbarea de regim. El a priceput-o, dar nu până la ultime consecințe: trecuse de 85 de ani, orizontul i se îngusta inevitabil. Pe ea politica n-o interesa, visa să ajungă la fiica și nepoții ei. Ne tot povestea cum o să joace *remi*, ca pe vremuri, cu surorile ei Lilly și Stephi. Nu-și dădea seama că prin asta nu făcea decât să confirme bancul: — Dacă unul din noi moare, eu mă mut la Paris (în cazul dat, la Köln).

Tata a vrut să capete însă certitudinea că apartamentul în care locuiau îmi va rămâne mie. Un avocat l-a sfătuit să nu mi-l lase moștenire, ci să mi-l „vândă”: taxele erau mai mici, tranzacția – mai sigură. Am întocmit actele de „vânzare-cumpărare”, întâi cu avocatul (3 octombrie 1990), pe urmă la notariat (28 noiembrie 1990). Prețul convenit a fost de 61 000 lei + 10 480 lei, creditul încă nerambursat. A fost un act salvator: un deceniu mai târziu, când a trebuit, după aproape 50 de ani, să plecăm din Arhitect Louis Blanc, am avut un refugiu în apartamentul din Camil Ressu.

În ultimii trei ani de viață, tata nu mai ieșea din casă. Slăbindu-i-se mușchii, pierduse siguranța că și-ar putea reține „nevoile” mai mult decât din cameră până la baie. Tăinuia motivul claustrării sale benevole, dar un accident penibil mi l-a dat de gol. Îl ajutam să intre și să iasă din cadă, pentru duș. Citea mai puțin, stătea în fotoliul din fața televizorului – același în care acum mă așez și eu serile –, mai ațipea din când în când.

Annie suferea de incontinență, ceea ce îi otrăvea nopțile. În plus, își pierdea treptat discernământul. Ieșea până la piață sau poștă, dar nu mai nimerea drumul de întoarcere, bântuia pe străzile apropiate, o mai aduceau acasă vecinii. Tata verifica serile ca ușa de la intrare să nu fi rămas neîncuiată și aragazul – nestins. Nu pricepea nici de ce o apucau, din senin, accese de furie.

Pe urmă, după ce el, în 17 iunie, a împlinit 87 de ani, a suferit un accident cerebral. Nu foarte grav, după câteva zile și-a recăpătat graiul, dar nu se mai putea ridica din pat, trebuia curățat și hrănit. Când mânca, tușea des, nu mi-am dat seama că reflexul despărțirii esofagului de trahee funcționa defectuos. Nu-și mai stăpânea mâinile, eu îl bărbieream, iar dacă lama îl incomoda mă certa ca pe un copil.

Am angajat o femeie din blocul de vizavi, care să-l îngrijească. În loc de îngrijit, a început să fure orice îi cădea, nevăzut, sub mână. Annie nu-și mai dădea seama de lipsurile din cămară și comodă.

Trebuia să-i internăm.

Comunitatea evreilor din București mi-a aprobat cererea de a fi găzduiți la Căminul „Amelia și Șef Rabin Dr. Moses Rosen”. Li s-a repartizat o cameră spațioasă la etaj. El n-a mai părăsit patul, dar stătea coerent de vorbă. Ea s-a dus un timp să ia prânzul în sala de mese, de fiecare dată se lua însă la harță cu comesenii, dându-le lecții de „maniere elegante”, așa încât au ajuns să-i aducă mâncarea tot în cameră. Simpatica doctoriță care-i îngrijea m-a lămurit: — Suferă de maladia Alzheimer! Diagnosticul explica și excesele ei comportamentale anterioare.

Mă deplasam des, cu tramvaie, în Strada Jimbolia nr. 105, aproape de ieșirea din Bucureștii Noi, spre Străulești și Mogoșoaia.

În 7 decembrie, sâmbătă, după-amiază, m-am întors de la cursurile ținute la Cluj.

Duminică, 8 decembrie, era ziua referendumului pentru noua Constituție. M-am dus la vot de dimineață, ca să-l pot vizita înainte de masă: până atunci mersesem întotdeauna după-amiaza. Să fi avut o presimțire?!

L-am găsit într-o stare acceptabilă. S-a bucurat să stăm de vorbă. M-a rugat să caut comisia locală cu urna mobilă: ținea neapărat să voteze. I-am găsit la parter pe membrii comisiei, gata de plecare. Președintele ei a consultat listele celor internați: — Steinberger, Steinberger... păi, deja și-au dat votul! Năravul bine cunoscut, decenii la rând.

Ne-am luat rămas-bun. Nu știu ce instinct m-a făcut să mă întorc, din ușă, ca să mă mai uit o dată la el.

Peste o oră i s-a adus prânzul, s-a înecat cu mâncarea – a murit de îndată.

Deși mi-am lăsat numărul de telefon supraveghetorilor, ca să mă anunțe în caz de nevoie, abia a doua zi dimineața mi-au comunicat decesul. M-am dus imediat la cămin, dar îl coborâseră de mult în camera frigorifică. Soția povestea cunoscuților că fugise din cameră la o altă femeie, într-o altă cameră.

Deși ceruse insistent să fie incinerat, comunitatea iudaică nu accepta decât înmormântarea. De obicei aceasta avea loc în ziua următoare morții. Din cauza viscolului care troienea toate drumurile, s-a decis ca înhumarea să

aibă loc neîntârziat. Mașina mortuară nu mai putea să ajungă până în cimitirul din Giurgiului. Cu titlu de excepție, i s-a admis un loc de veci la Bellu Spaniol, prea aglomerat pentru noi înhumări. Toate formele și preparativele au durat câteva ore. La prânz am ajuns la cimitir, numai Janina și cu mine, degeaba o sunasem pe Mașa, ieșise cu o treabă de la institutul unde lucra.

Obișnuitul la evrei coșciug simplu din lemn negeluit a fost închis după ce am identificat mortul, în calitate de rudă a lui cea mai apropiată. Nu era întrunit obligatoriul *minian* din zece bărbați. Oficiantul de serviciu m-a liniștit: — În afară de noi doi, mai sunt groparii... și arborii! Și a rostit tradiționalul *kaddiș*, rugăciunea pentru odihna sufletului celui decedat.

Așa a fost înmormântat, la 9 decembrie 1991, Iuliu Steinberger. După anul de rigoare scurs, i-am ridicat piatra funerară, cu datele vieții și un înscris ebraic pe care nu-l pricep.

Luându-i la puricat actele, păstrate cu acribie, dar în mare parte uitate de chiar posesorul lor (în orice caz, niciodată nu ne-a pomenit de ele), am descoperit dovada că el anume moștenise, după decesul mamei sale, întreaga casă familială, cu consimțământul fraților și surorilor; ca și decizia exproprierii marelui imobil din centrul Brașovului, în iureșul naționalizării proprietăților „burgheze".

Am dat și peste trei carnete de CEC „la purtător", adică disponibile oricui le cunoștea parola. Erau sume modice, economisite din pensie de-a lungul ultimilor ani. Ne-a înduioșat invariabilul lor cuvânt de acces: „Vladimir", prenumele celui de-al doilea strănepot, care i se păruse cel mai anevoios de identificat de către un intrus.

Annie Steinberger a mai rămas un timp la cămin. Au mutat-o într-o cămăruță, a încetat să ne recunoască, și pe noi, și pe fiica ei sosită din RFG. Erika s-a arătat jignită de presupunerea doctoriței că Annie ar avea Alzheimer: — Familia noastră n-a fost atinsă de așa o maladie! De aceea, luând-o cu sine, s-a încăpățânat s-o țină în apartamentul ei; dar și-a dat repede seama că trebuie s-o interneze. În căminul de bătrâni din satul vecin, Annie a tot vrut să discute cu îngrijitoarele nemțoaice în românește, a patra limbă pe care și-o însușise, aproximativ, după germana maternă, ceha mediului praghez și maghiara cunoscuților brașoveni: o regresiune neuzuală printre cei cu goluri mintale.

Annie odihnește în cimitirul din Kerpen, o mică localitate aproape de Köln. Aici va fi înhumată, la 80 de ani, și Erika.

## 125

În cursul ultimului deceniu al secolului trecut, Facultatea de Filosofie s-a aflat într-un lesne sesizabil avânt.

Din anul universitar 1991/1992 a fost părăsită de nou-constituita Facultate de Sociologie, Pedagogie și Psihologie, ulterior divizată, la rândul ei, în Sociologie și Psihologie-Pedagogie. Printre materiile care s-au mutat la cealaltă facultate

s-a numărat și Politologia, moștenitoarea Socialismului științific, împreună cu unele cadre didactice subit reorientate în spiritul noilor comandamente.

Facultatea se suprapunea, până una-alta, cu Catedra, împărțită în colectivele de Filosofie, Istoria filosofiei, Logică și Estetică-Etică. Decan era Alexandru Valentin, șef de catedră – Ștefan Georgescu, secretar-șef – Ecaterina Matei (în funcție de atunci și până în prezent).

Consiliul științific a decis să aducă în facultate cadre didactice proaspete, dintre foștii studenți, majoritar încă de pe atunci recunoscuți ca valoroși. Așa ne-au devenit colegi Adrian-Paul Iliescu, Adrian Miroiu, Dumitru Mircea (1991), Nelu Bănșoiu (1992), Valentin Mureșan, Radu Mihail Solcan (1993), Andrei Pleșu (1994). S-au numărat printre profesorii cumularzi Gabriel Liiceanu și Alexandru Surdu (1994).

Nou-veniții au avansat treptat în grad și au ajuns în posturi de conducere. Adrian-Paul Iliescu a îndeplinit funcția de secretar științific (1993); Adrian Miroiu – pe aceea de decan (1994).

Apoi au luat ființă trei catedre distincte: Filosofie teoretică și logică (condusă de Ilie Pârvu), Filosofie politică și morală (Adrian-Paul Iliescu), Istoria filosofiei și filosofia culturii (Gheorghe Vlăduțescu; în perioada când a fost secretar de stat la Culte, i-am preluat eu atribuțiile).

Catedrele și-au diversificat disciplinele. Au apărut cursuri opționale și facultative, șanse de specializare încă din ciclul universitar. Aveam tot mai mulți studenți, la $F^1$, apoi și la $F^2$ (a doua facultate). În totalitate, numărul lor atingea, din 1990/1991 până în 1994/1995, cifre impresionante: 75, 83, 92, 88, 108 – cu sporuri și ulterioare.

Spre mijlocul de deceniu am organizat masteratele, alternând specialitățile desemnate anual: Filosofia culturii în 1994/1995, Filosofia moral-politică și Filosofia teoretică în 1995/1996, Filosofia culturii și Filosofia teoretică în 1996/1997 ș.a.m.d.

În paralel, din 1994/1995 a funcționat câțiva ani un masterat de „Studii umaniste interdisciplinare în limba germană”, condus de Mircea Flonta, cu profesori din mai multe facultăți (Limbi Germanice, Filosofie, Istorie), munca de secretar științific al masteratului asumându-și-o un timp Horia-Roman Patapievici. Întâlnirile cu masteranzii s-au ținut, de la un moment dat, într-un apartament de pe Bulevardul Iancu de Hunedoara (fost Ilie Pintilie), foarte aproape de Louis Blanc.

Spre finele deceniului au apărut și masterate speciale, „Politici publice”, „Managementul organizațiilor non-profit”, precum și, la Învățământul deschis la distanță (IDD), masteratul „Politici publice și administrație publică”. Se profila astfel turnura către științele politice și administrative, la care catedra de profil a invitat profesori de la Drept și de la Sociologie.

Alături de colegii mei, m-am simțit și eu încântat de perspectivele deschise ramurilor filosofiei. Euforia mea n-a durat decât puțini ani, în răstimpul acestui nou început fiind gata să-mi consacru învățământului mare parte din energie.

În primul guvern provizoriu postdecembrist, ministru al Învățământului a fost numit Mihai Șora. (Avea experiență ministerială, fusese colaborator

apropiat al ministrului din 1970-1972, Mircea Malița.) Șora l-a adus ca ministru adjunct pentru învățământul superior pe Paul Cornea, iar acesta, în postul de subsecretar de stat, pe fostul său ucenic, devenit prieten apropiat, Mihai Zamfir.

Deși cu 12 ani mai tânăr decât mine, mă aflam cu M.Z. în bune relații. Îl apreciam pentru excelentele prestații timpurii, de istoric și teoretician al literaturilor română și portugheză. La rândul lui, mă accepta cu toate diferențele de profil și opinii. (La fostele seminare de învățământ politic de la Facultatea de Limbi Romanice, pe care le condusesem în anii '80, intrase în jocul prestabilit, de a discuta cu totul alte teme decât cele prescrise; dar se oferise benevol să comenteze, cu înțelegere și nuanțarea cuvenită, ideile lui Marx, mai ales cele din scrierile timpurii.)

Mihai Zamfir m-a chemat, așadar, la minister în 1990 și m-a rugat să-i recomand membrii subcomisiei de filosofie din cadrul Comisiei Superioare de Diplome, pe cale de constituire. I-am propus pe Mircea Flonta, Ilie Pârvu și Andrei Marga. A insistat să fac și eu parte din echipă. La prima noastră reuniune, Flonta mi-a oferit președinția subcomisiei, dar eu am obținut să-și asume el această funcție. Comisia s-a lărgit cu sociologi, psihologi, pedagogi. Am lucrat în această formație doi ani. După care fostul meu student și coleg Cătălin Zamfir, de-acum cu atribuții în ministeriatul Mihai Golu, m-a eliminat temporar din grup – în care, totuși, aveam în curând să fiu reîncadrat. (Nu a fost nici prima și nici ultima oară când am receptat simpatii din partea unor colegi cu idei diferite de ale mele sau chiar opuse, și resentimente – anume de la persoane ce păreau situate aproape de convingerile pe care le împărtășeam.)

Destul de mulți dintre studenții (apoi și masteranzii) Facultății de Filosofie s-au apropiat de mine.

În locuința din Arhitect Louis Blanc ne-a vizitat, nu o singură dată, un grup de apropiați, Dorin Liviu Bîtfoi, Valentin Protopopescu și Ilie Pintea din același an de studiu, cu Costică Brădățan din anul următor. Cu toții se arătau interesați de parcursul meu, neuzual pentru ei. (Din același motiv se duceau în apartamentul lui Henri Wald aflat vizavi de facultate.) Câteodată luau cu ei și alți colegi. Îi tratam cu covrigi cu mac ori sare, neapărat și cu sticle de bere, suplimentate câteodată cu una de votcă. Îmi plăcea felul în care mă descoseau în privința mediului, copilăriei, studiilor, convingerilor mele. Mă bucurau lipsa lor de prejudecăți, disponibilitatea de a cunoaște destine minoritare, lumi alternative.

Și pe viitor aveam să rămân în strânsă legătură amicală cu Costică, în scurtul lui stagiu de preparator la catedră și, apoi, în timpul doctoratului din Regatul Unit și după emigrarea sa definitivă, împreună cu soția sa Cristina și fiica Anastasia, în SUA. Când și când ne-am revăzut și cu Bîtfoi sau Protopopescu, publiciști și cu volume publicate. (Angajați ai Radio România Cultural, îmi vor decerna „Premiul de excelență" al instituției pe anul 2007.)

Dintre studenții perioadei, unii vor ajunge cadre didactice, la noi sau în alte instituții de învățământ superior, cunoscuți autori ori traducători. Spicuiesc, din promoțiile succesive de studenți, doar câțiva din prima jumătate de deceniu (unora le voi conduce și lucrările de doctorat): Daniel Cojanu, Ovidiu Grama;

Mihaela Pop, Diana Stanciu, Brândușa Palade, Viorel Pâslaru; Cătălin Cioabă; Leonid Dragomir; Pompiliu Alexandru, Laura Pamfil, Teodora Pavel; Miki Ota, Alice Rusiecki, Madeea Sâsână, Bogdan Tătaru și Miruna Cazaban, în curând soț și soție.

(Mihaela Pop îmi va prelua cursul de Estetică. Viorel Pâslaru ne va invita să stăm câteva zile la părinții lui din Chișinău. Madeea Sâsână Axinciuc va pune la cale, ca șefă a Casei de cultură din Tel Aviv, singura noastră vizită în Israel.)

Continuam să-mi țin obișnuitele prelegeri de Estetică, deocamdată obligatorii pentru toți studenții, ulterior numai pentru cei de la Secția de istoria filosofiei și filosofia culturii.

Mi-am asumat și un curs special: „Filosofie și artă". El se întindea pe un an didactic; în primul semestru prezentam „artisticitatea" intrinsecă filosofiei, în cel de-al doilea – virtuțile „filosoficești" ale diferitelor arte. În planul dintâi nu preconizam eseistica, literară prin excelență, ci structura proprie sistemelor filosofice: epică/arhitecturală, lirică/muzicală, dramaturgică/teatrală. Mă ghidam după ipotezele enunțate în *Nearta – artă*, volumul al doilea, cu îmbogățiri. Următoarea parte se afla mai la îndemână, deși artele nonverbale susțineau mai indirect demonstrația decât clasicii literaturii.

De când se vor înființa masteratele, la cel de Filosofia culturii îmi voi rezerva un seminar special, personalizat pe filosofi-scriitori și scriitori-filosofi. La prima întâlnire le ceream participanților să-și noteze autorii preferați, în ordine descrescătoare. Și voi alege spre dezbatere pe primii clasați. Aceștia erau, aproape în fiecare an didactic, Dostoievski și Nietzsche. (De cele mai multe ori le vor urma, dintre scriitori, Franz Kafka, Hermann Hesse, Thomas Mann, în diferite succesiuni. Tolstoi era situat mai la coadă.) Aceste seminare le voi ține de la mijlocul anilor '90 până la joncțiunea dintre decenii – dar, atunci când le va veni rândul, vor trezi interesul masteranzilor de la Filosofia culturii (6 în 1994/1995; 20 în 1997/1998; 15 în 2000/2001). Evident, puțini vor fi cei care să parcurgă înaintea întâlnirilor săptămânale textele stabilite – cu excepția referentului desemnat cu schimbul.

Întorcându-mă la primii ani '90, merită să invoc și experiența mea didactică „extrateritorială". De astă dată nu era vorba de facultățile filologice din cadrul Universității bucureștene, precum în deceniile premergătoare, ci de Filologia Universității „Babeș-Bolyai". Grupul prietenilor clujeni, cu deosebire Papahagi și Vartic, au început să insiste din primele luni postdecembriste să le țin cursuri și studenților lor, apoi au adus în sprijinul solicitării lor adeziunea celor de la Catedra de limbă și literatură maghiară. Oferta mi-a surâs și ca șansă de a o vedea mai des pe mama, aflată într-o stare tot mai precară.

Din toamna anului 1990, trei ani didactici la rând am ținut, așadar, cicluri de prelegeri, în paralel pentru studenții maghiari, un grup de masteranzi români și, ulterior (la sugestia Martei și a lui Doru), un curs facultativ, în românește, despre Thomas Mann: toate în clădirea Filologiei din Strada Horia.

Din două în două săptămâni, miercurea, după cursul bucureștean din Bulevardul Kogălniceanu, mă duceam direct la Gara de Nord și mă îmbarcam

în acceleratul de prânz spre Ardeal. Drumul se lungise la opt ore. La Cluj ajungeam seara, în jur de 21. Cu bagajul uşor de mână o porneam spre noua locuinţă a mamei, traversam centrul, ajungeam târziu, o găseam mereu la biroul ei cu o carte în mână, pândind de la fereastră sosirea mea. Joia şi vinerea îmi ţineam orele, câte şase sau chiar mai multe, ca să acopere săptămânile lipsă. Nu-mi venea uşor să alternez limbile, mereu predasem în română; acum îmi însemnam într-un carnet, format mic şi coperţi tari (îl păstrez şi acum) termenii şi ideile de bază în ungureşte, ca să mă ghideze în expunere. Serile le rezervam discuţiilor de acasă, mama se simţea jignită dacă plecam la întâlniri cu prietenii, voia să-i consacru ei puţinul timp rămas liber. De fiecare dată, în câte o pauză dintre cursuri, mă abăteam la casieria Universităţii, unde mi se decontau biletele de tren clasa I, cu o diurnă modestă. (Administraţiei îi convenea, întrucât economisea plata cazării.) Sâmbăta la 11 mă urcam în acceleratul-pereche spre Bucureşti, soseam tot spre seară, deşi ceva mai devreme. Duminica mi-o puteam petrece împreună cu Janina, Maşa şi nepoţii.

M-am obişnuit ca lungile călătorii dus-întors să le folosesc, măcar în parte, pentru a lucra. Citeam mult, lucrări de licenţă şi doctorat, volume pregătite pentru seria „Gînditori ruşi", revedeam texte proprii, luam notiţe. În ultimele ore, extenuat, contemplam „spaţiul mioritic" din compartiment sau de pe coridor.

Am alternat cursurile din Bucureşti şi Cluj până în 1993, vara, plus reexaminările de toamnă. Le-am întrerupt însă, pentru o lună, primăvara.

Cu Andrei Pleşu, conducător ştiinţific, şi cu Gheorghe Vlăduţescu, participasem la examenele de doctorat ale Gretei Tartler, dublă licenţiată, la Conservator şi Secţia arabă a Facultăţii de Limbi Romanice, poetă şi traducătoare (*Parfumul* de Patrick Süskind cunoscuse, încă de la prima ediţie, din 1989, un mare succes de public) – iar din 1992 ataşat cultural şi secretar 1 la Ambasada României din Austria. În aceste din urmă calităţi ne-a invitat la Viena pe membrii comisiei (şi viitori referenţi ai lucrării finalizate). Ne-a aranjat cazarea la Ambasadă şi câte două conferinţe pe care să le ţinem la clubul Universităţii din Viena şi Casa de cultură românească. M-a încântat şansa de a revedea oraşul şi de a-mi prezenta comunicarea.

Cea în limba germană era programată pentru 27 aprilie 1993. Am pregătit-o, a stilizat-o Catrinel Pleşu, am memorat-o pentru a fi la înălţimea întâlnirii cu studenţii vienezi. Sub denumirea „Supravieţuire culturală", intenţionam să schiţez „trecutul", „prezentul" şi „viitorul" culturii româneşti, potrivit tripartiţiei marcate prin subtitluri. (Voi include textul în volumul de scurte eseuri *Idei inoportune*.)

În după-amiaza cu pricina, Grete m-a călăuzit până la clubul studenţesc. Pe afişele de la intrare erau anunţate un concert de muzică sud-americană şi conferinţa mea. Ritmurile hispanice îndrăgite ne-au întâmpinat de la poartă. Directoarea clubului ne-a primit amabil, ne-a dus la etaj într-o încăpere pentru oaspeţi, ne-a servit cafea şi sandviciuri. Şi ne-a rugat „să avem puţintică răbdare". Trecea timpul, muzica nu înceta să acopere amabilităţile. Încă un sfert de oră, încă unul şi iar unul. Mă simţeam din ce în ce mai stânjenit, cum voi putea vorbi despre soarta noastră culturală tinerilor puşi pe dans. Dar, iată, la capătul lungii aşteptări, doamna a ajuns la scuze: — Înţelegeţi-mă,

vă rog, nu am cum să întrerup petrecerea, tineretul se distrează prea bine. Și mi-a vârât în mână un plic cu șilingi: — Onorariul cuvenit. Astfel a fost bifată acțiunea cu un profesor din România; iar eu am plecat cu coada între picioare, realizând că formele fără fond pătrunseseră și în patria seriozității, dar și a unei psihologii prea *gemütlich* (plăcută, comodă, frivolă).

Revanșa mi-am luat-o la Casa de cultură, unde românilor stabiliți mai demult sau mai de curând la Viena le-am explicat... ceea ce oricum, în bună parte, știau și ei.

Grete și soțul ei Stelian Tăbăraș (pe fiica lor Ana Stanca o voi cunoaște ulterior, prin performanțele ei didactice și cărturărești) m-au plimbat cu mașina prin metropolă, mi-au arătat atracțiile pe care Arthur le omisese. Printre ele se numărau „Casa *Hundertwasser*” și „Casa Artelor”, concepute de arhitectul austriac Friedrich Stowasser, cunoscut prin năstrușnicul său pseudonim, Friedensreich Hundertwasser (prenumele – „regatul păcii”; numele – „o sută de ape”). În prima vacanță, Grete și Stelian ne-au invitat, pe Janina și pe mine, în casa părintească a lui Stelian din Sinaia, în curs de renovare pentru a servi familiei ca splendidă casă de vacanță.

În zilele vieneze n-am omis să mă văd cu fostul meu student George Purdea, care experimenta diverse meserii, și cu soția lui Anca. I-am reîntâlnit în locuința lor de atunci, de două camere, la marginea marelui parc Prater.

La întoarcere am făcut o oprire la Budapesta. Mă înțelesesem cu Mașa să vină din București, ca să petrecem câteva zile împreună. Ne-a oferit găzduire fostul meu coleg leningrădean, Gyuri Fischer, ajuns budapestan prin soția sa Teréz, provenită de acolo. Mi s-au întipărit în minte nu atât locurile văzute cu fiica mea, cât discuțiile pe care le-am purtat.

Trecuseră primii ani de familiarizare cu noua societate. În mine se înfiripau deziluziile. Nu nutream nostalgii după trecut, dar mă dezamăgeau nedreptățile, renunțarea treptată la protecția socială, lipsa preocupării pentru cei săraci. Mașa privea cu ochi mai buni șansele de viitor. Aștepta fortificarea păturii de mijloc, în care spera să pătrundă și ei ca arhitecți de valoare. Împărtășea valorile liberale, pe urmele lui Sorin accentua mai degrabă luminile decât umbrele recentei societăți capitaliste, chiar în condițiile unei democrații imperfecte.

Disputele noastre se roteau în jurul posibilității de a disocia faptele de năzuințe – ieri și azi.

Îmi reproșa că în trecut privilegiasem speranțele, deși văzusem și înțelesesem batjocorirea lor. Îi reproșam o asemănătoare raportare duală prezentă, optimistă în ciuda înrăutățirilor sesizate.

— Cum de v-ați încrezut în himere, tu și Janina, Tata Gyuszi și Muți?

— Cum de nu aderi, măcar un pic, la acele porniri altruiste, chiar practicate de părinți și bunici, fie și într-un mediu din ce în ce mai discordant?

— Noi nu mai vrem să trăim printre idealurile deșarte de odinioară.

— Sunteți siguri că realul nu vă pregătește alte dezamăgiri?

(La proximele alegeri, Sorin și Mașa îl vor vota pe Emil Constantinescu, apoi, cu neclintită încredere și contrazicându-se violent cu noi, pe Traian Băsescu; dar nu și la cel de-al doilea mandat al acestuia – fără să recunoască însă vreodată, în mod deschis, inițiala eroare în evaluarea omului.)

Atunci şi acolo mi-am dat seama de falia reeditată dintre „părinţi şi copii". Ne iubeam – şi nu vibram la unison. Cât de bine ne înţeleseserăm noi cu propriii noştri părinţi!

Către sfârşitul primei decade a lunii mai ne-am întors la Bucureşti.

În Gara de Nord ne aştepta Janina, cu o veste rea: în urmă cu puţine zile mama mea suferise un accident cerebral. O internaseră la spital, Janina plecase imediat la Cluj, acum se întorsese pentru a-mi comunica ştirea – cu care nu voise să mă împovăreze la Budapesta. Trebuie, spunea, să-mi aranjez la facultate să-mi fie înlocuite în continuare cursurile; şi chiar de a doua zi să iau trenul, ca să fiu alături de „Mama Nagy". Curând mă va urma, ca împreună să fim în preajma mamei.

## 126

Mama mea a fost ceea ce se cheamă o „personalitate accentuată". Vie, interesantă, neliniştită. Egocentrică, dar fără să lezeze interesele altora. Mereu dornică să afle aspecte inedite de viaţă. Intelectuală autentică, deşi doar cu studii liceale, citind şi recitind cărţi de valoare, cu deosebire literare, o interesau şi mai mult oamenii. Încerca să le pătrundă felul de a fi şi motivele comportamentului lor. Avea bune prietene, se întâlneau deseori, se delectau cu bârfe şi cafele. Preocuparea ei pentru psihologie, potrivit dominantei austro-ungare din vremea tinereţii sale, o axa pe erotism. Sugera cu discreţie trecutele ei experienţe amoroase; dar şi după ce le încheiase, continua să le urmărească, la cunoscuţii ei, ca pe epicentrul vitalităţii. Îi plăcea să se îmbrace bine, pe măsura posibilităţilor îşi completa garderoba cu piese care să-i diminueze vârsta, uneori chiar extravagante. (La noi în familie se făcea mare haz de o pălărie verde, cumpărată la o cunoscută casă de modă din Budapesta.) În acelaşi timp, făcea economii, şi nu doar de nevoie – până la un soi de zgârcenie caracteristică senectuţii.

Dacă ar fi să-i rezum firea: iubea viaţa mai presus de particularităţile ei, viaţa ca atare, pe care s-o poată trăi îndelung şi s-o recepteze intens.

Cu tata au rămas în raporturi *comme il faut*, nu mai mult: el nu s-a lecuit până la capătul vieţii de şocul felului neaşteptat şi intempestiv în care îl părăsise. Faţă de mine a manifestat, cu schimbul, afecţiune şi dezinteres, şi în copilăria braşoveană, şi în vacanţele pe care mi le oferise la Budapesta. Ne-am reapropiat după ce s-a întors în ţară cu cel de-al treilea soţ al ei. La Cluj, prietenia noastră a sporit, deşi din nou cu întârziere: nu în prima studenţie, nici imediat după cea de a doua, leningrădeană, ci mai degrabă de prin anii '60.

Erdélyi „Laci" m-a tratat ca pe un fiu, de fapt substitutul celui real din Bratislava. Dar ne-am putut apropia numai pentru scurtă vreme: s-a îmbolnăvit, curând după pensionare, de cancer pulmonar şi a murit la 68 de ani, pe 7 iulie 1965.

Încă anterior, la sfârşitul anului 1962, mama ceruse să fie pensionată din postul de secretar general de redacţie de la revista *Utunk*. Cum am spus, îi

plăcea viaţa, nu munca: în meseria ei de bază, ziaristica, lucrase, în câteva reprize, cu lungi pauze impuse între ele, în total 18 ani: 4 la Braşov, 3 la Budapesta, 5 plus încă 6 la Cluj. Întreruperile au fost generate mai mult de către istorie decât de comoditatea proprie. În Anglia fusese obligată să se angajeze ca femeie de serviciu, muncitoare, soră de caritate: servicii nereţinute în „Carnetul de muncă”, din lipsa actelor engleze doveditoare şi care oricum n-ar fi fost acceptate. La Cluj şomase trei ani, din motive politice.

De la leafa de 2 400 lei, pensia i-a scăzut – începând cu ianuarie 1963 – la 1 200, foarte puţin pentru trai, mai ales după ce a rămas singură. Ulterior pensia i-a fost mărită de câteva ori, până la 2 135, cu un supliment de 653 de lei din partea Uniunii Scriitorilor. Am relatat cum i-a cerut preşedintelui Uniunii Scriitorilor, Dumitru Radu Popescu, să adauge acestor 653 încă 347, pentru a rotunji suma la 1 000; şi cum acesta a decis pe loc să-i completeze pensia până la maximul admis, de 4 000, adică oferindu-i nu 1 000, ci 1 865. (Scrisorile de solicitare şi de mulţumire, din 8 martie şi 10 aprilie 1987, le redactasem eu, întrucât mama nu stăpânea româna, şi tot eu i le înmânasem lui D.R.P.) Datorită acestui gest de mecena, mama şi-a trăit ultimii ani de viaţă fără griji materiale; cu toate că, spre final, nu mai realiza exact diferenţele de preţuri şi, pentru ca nu cumva să fie obligată la cheltuieli, nu mai lua cu ea, când ieşea din casă, nici un ban.

Am amintit, de asemenea, că a fost constrânsă la mutarea din Strada Garibaldi nr. 12 în Bulevardul V.I. Lenin nr. 64. Vecinii murind, moştenitorii au decis să dărâme zidul despărţitor dintre camere şi dependinţe, care figurau în acte ca părţi ale unui singur apartament. Cu acest prilej a aflat mama – neştiutoare a formelor oficiale – că locuise, împreună cu Laci, dintotdeauna, cu statut de „subchiriaşi”. Nu cunoscusem nici eu această încadrare dependentă. Am încercat s-o îndrept. M-am dus la Tribunalul Orăşenesc, pentru a-l consulta pe avocatul Eckstein-Kovács Ottó, tatăl viitorului om politic din UDMR Eckstein-Kovács Péter. Domnul avocat mi-a explicat situaţia precară în care se găsea mama: ca subchiriaşă, trebuia să accepte orice mutare i s-ar fi propus. Noii proprietari s-au dovedit însă generoşi, n-au aruncat-o în vreo cocioabă la periferie, ci i-au oferit nu departe de centru, în casa unor rude, cu parter şi un şir de încăperi-vagon, două cămăruţe cu bucătărie şi baie. Deşi nu se compara cu locuinţa în care îşi petrecuse aproape patruzeci de ani, era totuşi decentă. Mama a regretat nu atât noile condiţii mai modeste de locuit, cât depărtarea de parcul central de pe malul Someşului, unde nu era zi să nu fi ieşit la plimbare. Acum trebuia să se mulţumească să meargă, de obicei atât dimineaţa, cât şi după-amiaza, până în părculeţul din spatele Teatrului Naţional. Cele patru drumuri le străbătea tot mai greu, dar se încăpăţâna să le parcurgă, spre a-şi menţine sănătatea.

Cât a putut, s-a întâlnit cu prietenele ei Inci, Kati şi Irén, la ea ori la ele. În tovărăşia mea, se aventura până la Rudi (Schuller Rudolf), ba chiar şi până la Péter (Marosi).

N-au ocolit-o bolile.

Se pare că din cauza stării nervoase acute din săptămânile în care o îngrijise pe mama ei vitregă din Braşov, la întoarcere a contractat, încă în

locuința din Garibaldi, o formă gravă de *zona zoster*, pe față, cu pericolul de a-și pierde un ochi. A stat o vreme la un spital de pe dealul îndepărtat al urbei, într-un salon cu multe paciente. (După zile de semiinconștiență, a inventat că, de față cu bolnavele din salon, aș fi făcut amor cu o soră medicală: aiureală pe care nu am putut să i-o scot din minte nici după înzdrăvenire.)

Mai ales în noua locuință a chinuit-o, ani de-a rândul, o eczemă întinsă pe mâini și picioare. Apărea, dispărea, reapărea, cu răni și mâncărimi. Le suporta stoic, se bandaja, se ungea cu creme, lua antibiotice. Prea puțin o ajutau medicii și medicamentele. Într-un târziu, maladia a dispărut brusc. Părea să fi fost de origine hormonală.

Când mă deplasam la Cluj, des în anii ei din urmă, vizitatorii ei se răriseră. Nu prea mai dorea să le pregătească sandviciuri și cafele, pentru a face economii. Așa a rărit și prânzurile duminicale pe care i le oferise nepotului ei de frate, Tomi. S-a bucurat însă când o fiică a surorii, din Israel, și alta a fratelui, din Australia, au vizitat-o, oferindu-i cadouri și niscaiva dolari.

Banii din pensii îi ținea într-un sertar al biroului ei vienez, se codea să-i cheltuiască, dar suma lor exactă nu o știa. De acolo îi suplimentam, din proprie inițiativă, leafa femeii care-i făcea gospodăria, îi cumpăra produse și îi pregătea mesele: „Irénke”, ajunsă ca un membru de familie.

Recitea cărțile din bibliotecă, asculta emisiuni la Radio Budapesta, mai ales știri (pe care le reținea lacunar). Cel mai mult îi plăcea să stăm de vorbă, fie la cafelele băute la măsuța din bucătărie, fie în fotoliile din camera de zi (unde mi-a și instalat un divan). Discuțiile se rezumau, prioritar, la depănarea amintirilor, cu inevitabile repetiții.

Luneca înainte și înapoi pe firul timpului.

Copilăria și adolescența din Komandó: tatăl, inginerul-șef, fratele mai mare, sora mai mică; sinuciderea mamei, într-un acces al gripei spaniole; ascendența familială, cu rudele paterne și materne. Cum s-au cunoscut cu „Gyuszi”, viitorul ei soț, tatăl meu. Liceul de cultură generală pentru fete „Zrinyi Ilona” din Budapesta. Scurta perioadă de la Viena, audierea unor cursuri universitare, interesul pentru individualpsihologia lui Alfred Adler (preferată față de psihanaliza freudiană, pentru că, pasămite, numai individualpsihologia ținea seama de factorul social și putea fi aplicată psihologiei infantile, care pe mama va continua să o preocupe intens).

Căsnicia, Brașovul, munca la *Brassói Lapok*. Divorțul, căsătoria a doua, anii fericiți și grei din Budapesta (cu detalii despre „Imre”, fără intimități), viața intelectuală de acolo, întâlnirile cu unii scriitori celebri.

Emigrarea în Regatul Unit, familiile la care fusese slujnică la Bristol, mutarea la Londra, munca în uzină, în căminul de copii abandonați și altul pentru femei bătrâne singure (scene cu adevărat dickensiene, care o obsedau), prietenia cu emigrante austriece, multe drame și tragedii; dar și traiul în comun cu Laci, vacanțele lor senine; și, desigur, războiul, bombardamentele Londrei, atmosfera de după victorie.

Avatarurile întoarcerii acasă. Răstimpurile din Cluj, cum au primit și în curând și-au pierdut slujbele, cum au supraviețuit prin publicistica soțului,

cum a fost reprimită în ziaristică, a scris reportaje, a tradus proză engleză și germană, și-a elaborat trei volume proprii de povestiri.

Viețuia în trecutul ei, bogat în evenimente și întorsături. Nu înțelegea prea bine prezentul, ținea cu Uniunea Democrată Maghiară din România, unde însă nu-și avea locul, ca publicistă de stânga și evreică. În fapt, cauzele ei de suflet rămâneau limba și literatura maghiare. Vorbea splendid ungurește, cu o intonație muzicală, care o vrăjea, fără să priceapă sensul, și pe Janina. Știa pe de rost numeroase poezii clasice. Nimic nu o lega de evreitatea originii sale.

*Im wunderschönen Monat Mai* („În minunata lună mai" – Heine), a suferit un accident cerebral. S-a prăbușit în baie pe când își făcea toaleta de dimineață. A zăcut ore, a descoperit-o Tomi care venise s-o viziteze: după ce a bătut zadarnic la intrare, i-a chemat pe vecini să deschidă ușa cu cheia lor de rezervă. Curând a sosit și Irénke, încărcată de cumpărături. Au chemat Salvarea. A fost internată la un spital din centru.

Au telefonat Janinei, să vină pentru a da o mână de ajutor. Și eu, după ce m-am întors din Viena și Budapesta, m-am deplasat imediat la Cluj. O vizitam cu Janina înainte de masă și după-amiaza, înnoptam în locuința ei. Își recăpătase conștiința, puteam sta de vorbă, dar obosea rapid, cădea în somnolență. Voia enorm să mai trăiască; asemenea unui copil certat, promitea să fie mai cuminte și ascultătoare. Lupta ei pentru supraviețuire, cu o încrâncenare pe care n-o manifestaseră nici părinții Janinei, nici tatăl meu, ne sporea apăsarea.

Doctorii promiteau s-o readucă pe linia de plutire. Cu această speranță, am aranjat ca, imediat ce va fi posibil, s-o aduc la București cu o mașină a organizației „Cavalerii de la Malta", însoțiți de o soră medicală. Mă speria lungimea drumului. La centrul sanitar care-mi aprobase transportul am avut un schimb terifiant de cuvinte cu un angajat: — Și dacă moare pe drum? — Atunci vă întoarceți, ca decesul să fie declarat și să o puteți înmormânta.

Temerea unor medici s-a adeverit însă: zăcând atâtea zile pe spate, a făcut o congestie pulmonară, cu temperatură mare. Antibioticele nu mai acționau.

Pe 6 iunie, dimineața, am văzut-o ultima oară, inconștientă. Până să ne întoarcem de la prânz, decedase. A doua zi urma s-o duc la București cu mașina. Am alergat pentru a decomanda transportul.

Înmormântarea a avut loc în cimitirul Házsongárd, pe 8 iunie 1993 – fix o lună înainte de fi împlinit 87 de ani. Își avea locul de veci cumpărat din timp, alături de Laci. De aceea, am declinat oferta Comunității evreiești de a o înmormânta în parcela rezervată iudeilor, în porțiunea de sus a cimitirului. (Când m-am dus la Comunitate să-i anunț decesul, la început nici n-au vrut s-o recunoască: — Nu poate fi evreică, n-a fost înscrisă în listele noastre, n-a plătit cotizația, n-a recurs la ajutor, nici la cantină, nici la medic, nici la pachetele cu ocazia marilor sărbători de toamnă, Roș Hașana și Iom Kipur. Au trebuit să-i ateste originea prietenii noștri, soții Kallós.)

În fața catafalcului au vorbit poetul Létay Lajos, fost redactor-șef al săptămânalului literar *Utunk*, și profesorul Gáll Ernő, odinioară, la rându-i, redactor-șef al mensualului cultural *Korunk* (unde, după reabilitare, lucrase Laci ca redactor, responsabil pentru textele de politică internațională). La

înhumare n-am chemat slujitorul nici unui cult religios: rabinul ar fi declinat participarea într-o zonă rezervată creştinilor, iar simpatia pe care mama ne-a mărturisit-o, pe patul de spital, pentru credinţa unitariană a rămas o fantazare a ei caracteristică, nefinalizată.

Am rămas să eliberăm locuinţa. Am constatat că peretele din spatele bibliotecii era mâncat de igrasie. Cele mai multe cărţi în engleză, aduse de Laci din Londra, s-au dovedit nefolosibile: tratau chestiuni de sociologie, într-o manieră datată în timp şi ca orientare. Cele maghiare, în stare bună, le-am dus la un anticariat din piaţa centrală, cu excepţia câtorva pe care mi le-am reţinut, volumele scrise sau traduse de ea şi câteva din poezia maghiară (o serie elegantă pe hârtie biblică) şi literatura universală (patru volume de Shakespeare, romanul lui Musil în trei tomuri ş.a.).

Marian Papahagi a fost bucuros să transporte acasă la ei dulapul mare din camera de zi.

Irénke a primit o bună parte din îmbrăcăminte şi ustensilele de bucătărie, frigiderul, maşina de gătit electrică ş.a.

Pentru noi am păstrat biroul stil (cumpărat de tatăl ei din Viena), o tavă egipteană cu înscrisuri arabe (cadou de la sora cumnatei din Cairo) şi lampa din fier forjat cu figuri de lemn (datorată sculptorului ardelean Szervátiusz Jenő). Spre a fi transportate la Bucureşti, profesorul Andrei Marga, în calitatea sa de rector, ne-a pus la dispoziţie microbuzul Universităţii „Babeş-Bolyai". La mutarea din Louis Blanc a trebuit să ne despărţim de superba lampă sculptată, ca şi de biroul masiv al tatălui meu. În mica locuinţă din Camil Ressu n-au încăput decât biroul mamei, la care lucrează Janina, iar în camera de zi şi-au găsit locul impresionanta tavă rotundă de metal şi cărţile maghiare.

În anii care vor urma mă aştepta o surpriză rea. În rarele mele drumuri la Cluj, urcam totdeauna până la mormintele soţilor Erdélyi. La un moment dat însă, degeaba le-am mai căutat, apelând în zadar la ajutorul groparilor aflaţi în apropiere. M-am dus la administraţie ca să mă lămurească dacă am uitat cumva parcela.

— N-aţi achitat taxa de prelungire a locului lor de veci, ca urmare l-am desfiinţat, o altă familie a fost înmormântată deasupra lor.

— Credeam că dreptul de proprietate e definitiv, precum în alte cimitire.

— Noi ducem lipsă de locuri, iar pentru întreţinerea mormintelor, într-un loc de vază al oraşului, percepem o taxă anuală.

— Dar cum de nu m-aţi anunţat?

— V-am trimis solicitări.

— Unde?

— Pe Garibaldi 12.

— Păi, nici mama nu mai trăia acolo, iar eu sunt bucureştean.

— De unde să fi ştiut noi asta?

Cât timp a trăit mama, Irénke părea să-i fi fost apropiată. Pe urmă, în ciuda promisiunii pe care mi-a dat-o, nu s-a mai dus la cimitir, n-a urmărit starea mormântului şi nu m-a anunţat că aş avea vreo obligaţie pentru a-l întreţine.

Mama mea şi soţul ei odihnesc într-un loc nemarcat, fără nume şi fără datele naşterii şi ale morţii.

# 127

În euforia libertăților dobândite din 1990, nu mă așteptasem ca zgura resentimentară să (și) maculeze lipsa opreliștilor de exprimare. Or, aproape instantaneu, cei ce se considerau „puri” porniseră cruciade împotriva celor categorisiți ca fiind, în vremurile trecute, „impuri”. Tăierea nesolomonică în două a nou-născutului a proliferat, de la instituții, inclusiv universitare, în coloanele presei, cu deosebită vehemență – și durată – ale publicațiilor literare.

Cum am relatat, în cadrul facultății nimerisem printre „albi”. În schimb, din exterior, ca și în cadrul obștii scriitoricești, destule voci m-au discriminat ca „negru”. Acuzele curgeau și față de mine, și la adresa altora: procurorii *ad hoc* echivalau orice opțiune de stânga, marxistă, socialistă cu ceaușismul și chiar o foloseau pentru a-mi sau a ne discredita munca profesională.

Printre primele atacuri publicistice la adresa mea s-a numărat un articol publicat de Vladimir Tismăneanu în revista *Contrapunct*. Fostul prieten, pregătit de Janina pentru examenul de admitere la Sociologie, temperat de mine de ultrastângismele sale juvenile, a găsit cu cale să mă plaseze printre elogiatorii lui Ceaușescu – în rând cu alți profesori de la Filosofie, care chiar își asumaseră acest rol.

Într-un articol al său din *Dilema* (26 august – 1 septembrie 1993), consacrat în principal tocmai modelului Tismăneanu, Sorin Antohi a ales o cale mai „obiectivă” de a-i dezavua pe alții. Atâta doar că fraza „Am văzut că Brucan nu a devenit un Djilas, știm că nici Tertulian ori Ianoși nu au devenit Kolakowsky, după cum, conjecturînd, poate că nici Lucrețiu Pătrășcanu nu ar fi devenit un Imre Nagy” – a continuat-o în termeni duri: „Calculul politic (unul care era indisociabil de instinctul de conservare), lipsa de anvergură intelectuală, slăbiciunea caracterului, uneori chiar absența acestuia, au dat oportunisme, colaborări sau numai lașități [...]”. Îl stimam și n-aveam cum să prevăd că formularea din urmă i se va putea aplica lui însuși. De aceea i-am și trimis o explicație (datată 29 august). „Domniei voastre vă scriu, deoarece n-ați comis o nedreptate, ci v-ați blocat doar într-o dreptate ciuntită.” Și îi detaliam condițiile în care noi, mai vârstnicii, trăiserăm și lucraserăm în deceniile anterioare; cum personal n-am urmărit o prestație intelectuală comparabilă cu a lui Kolakowsky, acceptând una mai modestă, practic fără nici o faimă. Și, trecând la formularea din urmă, care nu mă viza explicit, recunoșteam a fi avut, „în proporție variabilă, oportunisme, colaborări și lașități. Norocoși cei care nu le-au avut sau le-au uitat. Fericiți cei care nu vor avea prilejul să le aibă, deși în alte situații ar putea da de alte orizonturi de așteptare, pe care tot cu greu le-ar putea nesocoti. În orice caz, principala *mea* îndatorire de viitor privește confruntarea cu trecutul”.

Cu un prilej am răspuns public unor acuze care îmi lezau probitatea profesională. De astă dată era vorba de o studentă/doctorandă de-a mea, cu care întreținusem, vreme îndelungată, bune raporturi colegiale și pe care, până la scandalul public pe care l-a stârnit, am sprijinit-o mereu, fără dubii.

Să iau însă lucrurile pe îndelete.

Rodica Croitoru s-a înscris la Facultatea de Filosofie în 1965. Am identificat-o curând nu numai ca pe o studentă de excepție, ci și pentru disponibilitățile ei de cercetare. Îi remarcasem interesul asiduu pentru Immanuel Kant. Îi îndrumasem lucrarea de licență. O acceptasem ca doctorandă și îi fusesem conducător științific la teza ei de doctorat. La susținere, îi recomandasem lucrarea spre publicare. Diploma de absolvent, disertația de doctorat și prima ei carte le consacrase, deopotrivă, esteticii kantiene. A continuat să i se dedice filosofului din Königsberg, traducându-l, adnotându-l, comentându-l în țară și la congrese din străinătate.

A devenit Președintele Societății Kant din România, pe care a înființat-o în aprilie 1990.

După schimbarea regimului politic, a solicitat să predea, ca asociat, un curs la Facultatea de Filosofie, despre etica în cadrul sistemului kantian. I-am susținut cererea în Consiliul Științific, mi se părea firesc, țineam minte devotamentul ei față de *Critici*, dublat de permanenta lor aprofundare.

Nu am uitat nici colaborarea noastră cărturărească directă la începutul anilor ’80. Trudiserăm în paralel: ea la notele și comentariile pentru *Critica facultății de judecare*, tradusă de Vasile Dem. Zamfirescu și Alexandru Surdu; eu la selecția, prefața și notele antologiei *Immanuel Kant despre frumos și bine*. Consacraserăm multe zile muncii noastre în comun, acasă la mine, în tovărășia cafeluțelor servite de Janina, pritocind accepțiunea unor termeni și consecuția unor idei, eu pentru antologie, ea pentru adnotările la cea de a treia *Critică*. De cunoștințele ei avusesem nevoie mai ales în definitivarea acelui *Mic dicționar kantian* care încheia volumul al doilea din antologie: decupasem enunțurile--definiții oferite de Kant însuși pe parcursul textelor sale, le lipisem în ordine alfabetică și le dădusem spre verificare invitatei noastre.

Am explicat în „Prefață” modul de lucru urmat: „[...] am reținut, în cazul unor termeni fundamentali, mai multe definiții kantiene, inclusiv unele asemănătoare, variind aceeași caracterizare în formule apropiate, luminând-o din unghiuri conjugate [...]. Alături de acest fundamental transfer de responsabilitate asupra lui Kant însuși, procedeu – repet – cât se poate de indicat în cazul lui, ajutător m-am folosit de explicații preluate din: «Glosarul kantian» [...] datorat lui Nicolae Bagdasar [...]; corpul de note tot ale lui Nicolae Bagdasar [...]; grupajul de «Note» alcătuite de Rodica Croitoru pentru ediția din 1981 a *Criticii facultății de judecare* [...]. Am folosit, alături de propriile texte kantiene, aceste surse cu încredințarea că alcătuitorul unei ediții populare, precum cea de față, nu aspiră, oricum, la originalitate, ci doar la clarificări pe înțelesul cât mai multora care în cazul unei atât de riguroase și totodată minuțios studiate terminologii nici n-ar avea cum să pretindă ineditul. Dacă însă «Mic dicționar kantian» reprezintă o specifică «dublură» laconică a textelor kantiene, el va putea efectiv servi cititorului ca rezumat lămuritor al sistemului și al părților lui constitutive [...]” (vol. I, pp. LXXIX-LXXX).

Întâmplarea a făcut ca *Critica facultății de judecare* și *Kant despre bine și frumos* să fi primit bunul de tipar în aceeași zi: 02.09.1981. (Vasile Zamfirescu

îmi oferise dactilograma traducerii, pentru a cita în antologare această versiune recentă.) Volumele apăruseră concomitent, cel fundamental la Editura Științifică și Enciclopedică, modesta mea antologie la Editura Minerva, în seria „Biblioteca pentru toți" (1090 și 1091) – concepută pentru uzul practic al celor dornici să se familiarizeze, inclusiv studenții, cu ideile kantiene de etică și estetică.

Imediat după apariție, R.C. îmi adusese acasă *Critica facultății de judecare*, cu următoarea ei dedicație (11.11.81): „D-lui prof. I. Ianoși, cu simpatie față de tentațiile kantiene ale domniei sale". (Cu o altă dedicație am primit apoi prima ei carte personală, *Judecata între estetic și metafizic*, apărută în 1982 tot la Editura Științifică și Enciclopedică.)

Nu-mi scăpase, desigur, bunăvoința pe bază de superioritate pe care mi-o transmitea acea dedicație. Condescendența pe care autoarea ei și-o arogase n-am receptat-o însă ca pe o efectivă aroganță. A trebuit să treacă un lung răstimp până ce fosta mea studentă și doctorandă să-mi fi dovedit cât a ajuns să fie pătrunsă de exclusivele ei drepturi asupra filosofului iubit; și să mi-o probeze nu prin ironii piezișe, ci printr-o gravă calomnie – nu întâmplător în condițiile libertății neîngrădite nici măcar de „bine și frumos".

Ajung, așadar, din nou în anul *1993*, pentru mine deloc de grație.

După cursul opțional despre etica lui Kant, pe care i-l oferisem, R.C. a înaintat Consiliului Facultății (12 februarie) cererea de a fi angajată conferențiar titular, însoțită de planul solicitatului curs și seminar, denumit „Idei estetice de la Kant la Schopenhauer".

Decanul Alexandru Valentin, aflat în final de mandat, mi-a solicitat să prezint Consiliului – ca șef al colectivului de Estetică și Etică – cererea și planul de curs, cu prelegeri despre Kant, Schiller, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer și un „epilog" Nietzsche. După ce le-am dat citire (1 martie), am făcut câteva remarci: grupul de esteticieni are puține cursuri și ore, ținute de un profesor, un conferențiar și un lector; în temeiul planului de învățământ actual și de perspectivă, el nu dispune de un nou post de conferențiar pe care să-l scoată la concurs; un curs-seminar de istoria ideilor s-ar încadra poate mai bine la istoria filosofiei (profesorul Gheorghe Vlăduțescu a replicat de îndată că nici materia lui nu are o normă disponibilă); am amintit că, la cursul meu de estetică, în acest an didactic numai unul din trei seminare are un profil istoric, luând în discuție fragmente din Kant (*Critica facultății de judecare*), Schelling (*Filosofia artei*) și Hegel (*Prelegeri de estetică*). La discuții, nimeni nu a susținut organizarea concursului pentru încă o normă de conferențiar, spre a suplimenta cursul opțional despre Kant cu unul obligatoriu, de istorie a esteticii germane moderne.

În pauza unui curs de-al meu (15 martie), R.C. m-a abordat intempestiv, cu următoarele învinuiri: a fost informată că, la ultimul Consiliu, eu i-am blocat intrarea cu normă plină la facultate; comportament la care se așteptase fiindcă doresc să țin eu cursul despre Kant și să nu o am concurentă; eu care, în antologia *Kant despre bine și frumos*, am comis grave erori; pe care până acum le-a trecut sub tăcere; dar că acum, dacă nu îi satisfac solicitarea, mă va demasca în mod public – ceea ce implicit însemna că dacă i-o satisfac

mă va „ierta". Mi se întâmpla pentru prima oară în viață ca darea în vileag sau ascunderea unor obiecții la un text de-al meu să fie condiționate de nesusținerea ori susținerea unei cereri a persoanei în cauză. În fața acestui șantaj, i-am întors spatele.

Și m-am adresat în aceeași zi forului nostru decizional cu o recapitulare a situației create, încheiată astfel: „Dacă pe viitor Consiliul Științific va considera seminarul ținut de mine (nu un curs și doar o treime din seminare – în acest an) drept impediment în afirmarea doamnei Rodica Croitoru, sunt oricând dispus să renunț la a-l mai ține, înlocuindu-l cu un alt seminar pe o altă temă. Dar, evident, în anii în care voi lucra la Facultatea de Filosofie, nu mai doresc să am vreo comunicare cu Domnia sa".

Acestea au fost antecedentele din martie.

În cursul semestrului, R.C. a detaliat printre studenții ei (ai *mei*) erorile pe care le-aș fi comis în antologia kantiană.

O dată a intrat și peste Germina Chiroiu, la seminarul care i-a fost temporar încredințat, apostrofându-ne și pe ea, și pe mine în fața grupei.

La începutul verii, profesorul Mircea Flonta mi-a relatat despre un articol vehement împotriva mea, predat de R.C. *Revistei de filosofie*; dar pe care membrii colegiului de redacție, printre care și el, de bună seamă nu îl vor aviza spre publicare. Așa s-a și întâmplat. S-a adeverit însă și cealaltă previziune a colegului: reclamanta nu se va lăsa păgubașă și va bate la alte porți dispuse să i se deschidă.

Într-adevăr, ziarul *România liberă* a publicat (luni, 13 septembrie 1993) articolul „Profesorul plagiator" de Rodica Croitoru. Obiectul denunțului era antologia mea, apărută în 1981, așadar în urmă cu 12 ani. Mă numea „profesorul *Ioan Ianoși* la Facultatea de Filosofie din București, șeful Colectivului de Estetică și Etică, cunoscător de estetică marxistă și literatură". Și continua: „Ce legătură există între Kant și domnia sa? Nici una. Poate cel mult lucrarea de doctorat a subsemnatei, al cărei conducător formal a fost, lucrare care s-a susținut în preajma publicării cărții de care ne ocupăm". Acolo nu numai că am comis „greșeli, confuzii, interpretări eronate, combinații de idei extrase din context etc." – dar mi-am însușit „modul de a gândi, soluțiile" subsemnatei, abuz pe care „nici o ambiguitate intenționată în formularea declarării surselor informaționale nu îl îndreptățesc". „[...] dl Ianoși ne mărturisește că a mai făcut același lucru cu operele lui Marx, Engles, Lenin – e regretabil, dar oricum Kant merita mai multă considerație! [Din această mărturisire (?!), în afara stâlcirii numelui lui Engels, e omis Hegel – *n.m.*] Și mai e regretabil și faptul că dl Ianoși predă la Facultatea de Filosofie din București un curs de estetică filosofică (Kant, Hegel), continuă să conducă teze de doctorat și face cazemată în jurul colectivului pe care îl conduce, spre a nu pătrunde alți colegi care manifestă respect față de filosofie, necompromițându-se cu efecte ieftine." Final inchizitorial: să nu mai predau cursuri, să nu mai conduc doctoranzi, să-mi cedez locul unor colegi care manifestă respect față de filosofie – adică *ei*!

A doua zi (14 septembrie) am descris situația noului Decan al Facultății, conf. dr. Adrian Miroiu, și i-am cerut să mă apere de calomnie în același ziar.

„Nu mă gândesc la detalierea aspectelor atacului la persoana mea ci pur și simplu la o punere la punct în câteva rânduri. Ceea ce pretind este ca instituția la care lucrez (și care indirect a fost lezată) să-mi redea onoarea de cadru didactic (de 38 de ani) [...]."

Adrian Miroiu a compus imediat articolul de răspuns, căruia i-am adăugat și eu o scurtă replică.

Redacția a început tărăgănarea publicării lor.

I-am adresat domnului Petre Mihai Băcanu, directorul *României libere*, succesive scrisori explicative și de solicitare a tipăririi textelor noastre (15, 20, 27 septembrie). Nu mi-a răspuns la nici una, a eșuat și tentativa mea de a mă primi în biroul său directorial.

În schimb, în urma solicitării mele l-a contactat Gabriel Liiceanu, care mi-a transmis regretele domnului Băcanu și promisiunea apariției textelor „în două-trei zile".

A trecut mai mult de atât până ce *România liberă* ni le-a publicat, cu o întârziere de două săptămâni, la rubrica „Dreptul la replică" (29 septembrie).

Adrian Miroiu, după ce mă laudă ca pe „o personalitate remarcabilă a culturii noastre, a cărei operă nu se poate clinti în fața unor acuze sforăitoare și nu de conținut", califică atacurile la adresa mea drept „asertiuni calomnioase": „dreptul de proprietate intelectuală, invocat de Rodica Croitoru, nu privește locuri comune, de întâlnit în orice prezentare a lui Kant; or, acuzele de plagiat privesc numai asemenea locuri – și sunt, de aceea, nule". „[...] pe furiș, discuția e împinsă pe plan politic. Se sugerează, în chip repetat, că Facultatea de Filosofie ar fi un cuib de marxiști dogmatici, de oameni incompetenți, compromiși." „De fapt, realitatea e mult mai prozaică: pentru că nu a devenit membru al colectivului de etică-estetică, Rodica Croitoru a considerat de cuviință să-l acuze de plagiat pe șeful acestuia."

La rândul meu adresez redacției „câteva nedumeriri de ordin strict intelectual", toate cu semnul întrebării: „1. Nu vi s-a părut suspectă întârzierea de 12 ani în «demascarea» antologiei mele de popularizare a ideilor lui Kant [...]? / 2. Nu ați considerat sumară «executarea» unui profesor universitar după 38 de ani de activitate didactică, 20 cărți personale publicate, îngrijitor al zeci de volume editate din autori celebri (14 în ultimii trei ani) [...]? / 3. Nu admiteți ca un autor de cărți despre Thomas Mann și Hegel, Biblie și istoria culturii universale și românești să fi încercat să argumenteze și să probeze nu numai eroarea de a-l subsuma pe Nietzsche hitlerismului, ci și aceea de a-l identifica pe Marx cu stalinismul? [...] / 4. Nu vă temeți ca prin favorizarea izbucnirilor resentimentare, mânate de interese egoiste, să întârziați instalarea unui climat de normalitate, civilitate și dialog în cultura noastră?".

Nu, redacția ziarului nu s-a temut de favorizarea izbucnirilor resentimentare. De aceea a adăugat textelor noastre „Nota redacției": „în ceea ce ne privește, pe noi nu ne miră faptul că timp de 12 ani o persoană trăind în România nu a spus ceea ce gândea. Ne miră mai curând mirările pe această temă". După care, pentru a suplini omiterea, „din lipsă de spațiu", a citatelor care însoțeau

articolul incriminator și pentru a demonstra plagiatul, sunt reproduse patru scurte fragmente, puse pe două coloane, din „Ediția Ianoși” și „Ediția Croitoru”.

Frazele incriminate figurează, toate, în acel „Mic dicționar kantian” care – limpede pentru orice cunoscător al surselor – reproduce, în mod voit și permanent, definiții din *Critice*, în cazurile date din *Critica facultății de judecare*; și pe care ambii comentatori și le-au însușit ca prin excelență precise. Este vorba aici de felul în care filosoful german lămurește ceea ce înțelege prin „estetică”, „artă”, „idee estetică” și „simț comun”. Nimic din explicitarea lor nu-i aparține nici lui Croitoru, nici lui Ianoși, ci totul – lui Kant însuși.

Ca urmare a felului părtinitor în care redacția aranjase textele, anihilând „Dreptul la replică” prin „Nota redacției”, i-am trimis domnului Petre Mihai Băcanu o ultimă scrisoare (29 septembrie), cu scurte precizări, din care spicuiesc câteva. „Ați operat o mică omisiune esențială în titlul textului domnului Adrian Miroiu, anume ați uitat semnul întrebării [„Profesor plagiator” în loc de „Profesor plagiator?” – *n.m.*]. Cineva care citește doar titlul, nu și textul, plus cele două coloane din dreapta, rămâne cu impresia că *sunt* un plagiator. / «Nota redacției» nu exprimă «regretul» pe care mi l-ați transmis prin domnul Gabriel Liiceanu (calomniat la rândul lui de doamna R.C.), dimpotrivă, perseverează în susținerea plagiatului. «Singura precizare» după care nu vă «miră faptul că timp de 12 ani o persoană trăind în România nu a spus ceea ce gândea» ci vă «miră mai curând mirările» noastre insinuează că eu aș fi ocupat o poziție de neatins. Or, eu am fost tot profesor de estetică la Facultatea de filosofie, iar doamna R.C. a lucrat la un institut de documentare în științe sociale al Academiei de Științe Sociale și Politice – munci între care nu a fost o distanță ca de la cer la pământ. [...] Iar dacă ar fi fost vorba doar de libertatea de exprimare în fine dobândită, nu văd de ce nu s-ar fi manifestat ea în 1990, 1991, 1992, ci *exact* după o ședință a Consiliului profesoral al facultății la care solicitantei nu i-au putut fi satisfăcute pretențiile?!” Și, după alte observații: „Vă rog să transmiteți exegeților lui Kant din redacția «României libere» că sunt oricând dispus să pun pe două coloane multe formulări din doamna R.C. și din Kant – spre a dovedi că, de fapt, Kant a plagiat-o pe doamna R.C.”.

Așa s-a încheiat unul dintre episoadele cele mai penibile din viața mea.

## 128

De la începutul anilor ’90 am scris și publicat mult: cărți proprii și prefețe la volumele altora. Prefețele alternau filosofi și scriitori, scrieri românești, germane și ruse.

Am adnotat două studii de Mircea Florian: „Filosofie și artă”, din volumul *Metafizică și artă*, îngrijit împreună cu profesorul Ilie Pârvu (1992); *Misticism și credință* (1993, BPT 1389). Interesul editorilor și publicului îl acaparaseră Eliade, Cioran, Noica; în schimb, raționaliștii Vianu, Ralea, Mircea Florian intraseră în penumbră. Am contactat-o pe fiica – și moștenitoarea – acestuia

din urmă, din casa familială de lângă Piaţa Romană, din Bulevardul Dacia 25, şi am cules recunoştinţa ei pentru efortul de a aduce triada Blaga-Noica-Florian în avanscena sistemelor filosofice autohtone din secolul XX.

A continuat să mă preocupe Thomas Mann. După prefeţele vechi la *Doctor Faustus* (1966, 1970), *Muntele vrăjit* (1967, 1969) şi *Mărturisirile escrocului Felix Krull* (1982) – variindu-mi capitolele monografiei (1965) –, am prefaţat *Alesul* (1991), *Înşelata şi alte povestiri* [*Capetele schimbate*, *Legea*] (1992), *Povestiri I-III* (1992). La *Omul fără însuşiri* de Robert Musil am scris prefaţa la volumele antume, 1-3, şi postfaţa la cele postume, 4-5 (1995).

Dintre traducerile Janinei din germană, am scris postfaţa la Friedrich Nietzsche, *Despre genealogia moralei* (1993), şi prefaţa pentru Heinrich Heine, *Contribuţii la istoria religiei şi a filozofiei în Germania* (1996).

Dintre ruşi, i-am prefaţat pe Andrei Platonov (1990), Vasili Grossman (1990), Varlam Şalamov (1993), ca şi pe autorii colecţiei „Gînditori ruşi": Soloviov, Berdiaev, Fedotov, Ceaadaev, Şestov (1992-1995).

Am amintit dificultăţile tipăririi ultimei mele cărţi predecembriste, *Romanul unei drame* [Lev Tolstoi] (1991); şi refuzul de a-mi edita eseul *eu – şi el. Însemnări subiective despre Ceauşescu* (a cărui publicare o voi amâna cu peste un deceniu).

În schimb, au văzut lumina tiparului, trei ani la rând, trei cărţi de-ale mele noi, pe subiecte total diferite.

A. *Izvoare biblice*. *Alegerea lui Iona* conţine două meditaţii culturale, una scrisă în 1992-1993, cealaltă reeditând eseul din 1974. Volumul a apărut în 1994, la Editura Minerva, în colecţia „Biblioteca pentru toţi" (nr. 1432). I-a fost „lector", adică redactor de carte, folcloristul şi istoricul literar Iordan Datcu. Cu ea am inaugurat seria subintitulată „Moralităţi" – plural desemnând, în franceză, opere teatrale medievale, cu personaje alegorice, urmărind un scop moral, iar în română sugerând punerea moralităţii în scenă.

*Izvoare biblice* îmi proba lecturile biblice mereu reînnoite, preocuparea mea mult mai asiduă pentru sursele iudeo-creştine ale culturii europene decât pentru cele greco-romane. Revizitam acum deopotrivă Vechiul şi Noul Testament, diferitele lor „cărţi". Între un prolog despre *Ghilgameş* şi un epilog cu privire la *Apărarea lui Socrate* şi *Phaidon*, căutam să-i descifrez pe patriarhi, pe Moise, pe Iov, soarta şi parabolele lui Iisus, slăbiciunea lui Petru şi trădarea lui Iuda. Nu abordam aceste teme şi personaje ca teolog, ci doar ca om de cultură, nu cu mijloacele exegetului, ci asemenea unui şir de *Klavierübungen* (exerciţii la pian) de dragul plăcerii proprii şi pentru a-i îndemna pe cititori să citească Biblia pătrunzând nesecata ei înţelepciune.

*Alegerea lui Iona* relua explorarea celor patru capitole succinte ale textului, deopotrivă îndrăgit de iudei şi creştini, comentat în Talmud, citit de fiecare Iom Kipur ca supremă dovadă de pocăinţă; invocat de Iisus (Luca 11, Matei 16), descifrat de Părinţii Bisericii. Am încercat să-i pătrund profunzimile, să-i explic universalitatea – Dumnezeu salvându-i printr-un evreu pe neevreii din Ninive. Am ales, din uriaşa sa posteritate, doar pe câţiva scriitori variindu-i învăţătura: (în ordinea invocării) Cervantes, Dürrenmatt, Hegel, Lucian din Samosata, Marin

Sorescu, Dostoievski, Melville, Babits Mihály, Tolstoi. M-am jucat cu „alegerea” ambivalentă: Dumnezeu l-a ales pe Iona profet, Iona a trebuit să aleagă, după ezitări, rolul de mesager al Domnului, chiar cu preţul unui dramatic sacrificiu.

(Când scriu aceste rânduri, tocmai am intrat în anul evreiesc 5722. Mâine, 8 octombrie 2011, e Iom Kipur. Dacă reuşesc să termin aceste amintiri, aş dori să rescriu anume *Alegerea lui Iona*, în posesia unei bibliografii suplimentare, adunată de atunci, inclusiv din librării pariziene. Voi mai avea răgazul?!)

B. *Idei inoportune*, din seria „Moralităţi”, reuneşte 23 de texte scurte, anterior nepublicate. Volumul a apărut la Editura Cartea Românească (bun de tipar: 2.III.1995), redactor Valeriu Cristea (nespecificat în caseta redacţională). Toate articolele le-am scris după ce am fost atacat în presă: din septembrie 1993 până în februarie 1994.

Cu rare excepţii, intenţia mea a fost chiar aceea de a inoportuna pe conformiştii de factură nouă. Multe titluri dezvăluie, din start, această miză: „«Ruşii»” (scris în seara şi dimineaţa luptelor de stradă moscovite, opunând trupele lui Elţîn şi Parlamentul); „Prosemitul”, cu partizanatul lui ascuns, nu întru totul diferit de al unui antisemit; pornirea de a-i împărţi pe oameni în „Puri şi impuri”; câtimea de adevăr şi fals conţinute în ponciful răspândit cu privire la „Evreii comunişti”; interogaţia asupra identităţii „Comunism = fascism?”, echivalare prelungită, fără nici un semn de întrebare, până azi; tema de atunci fierbinte „Eliade, Cioran, Noica – şi legionarii”; „«Dreapta» şi «stânga»”; „Marx – «un câine mort»”; încercarea de a disocia atitudini călăuzite de „Frică şi laşitate”; „«Turnătorii»”; „«Comunismul» primilor creştini”, spiritul lor comunitar, de care nimeni nu vrea să-şi mai amintească.

Abordam, desigur, şi teme de altă natură, precum „Supravieţuire culturală” (tezele conferinţei eşuate de la Viena); „Moralitatea cărturarului” (lecţia festivă inaugurală a noului an universitar, la Facultatea de Filosofie); „Fostul prieten” (care se îndepărtase de noi în ultimii ani); „Trădarea cărturarilor?”; neoturgheneviana relaţie între „Părinţi şi copii”; unele „Avataruri scriitoriceşti”; falia, uneori greu perceptibilă, între „Creştini şi pseudocreştini”; „Complexul neperechii”, de sorginte romantică, foarte răspândit printre scriitori.

Reproduc scrupulos titlurile nu doar fiindcă volumul a fost practic uitat, ci şi pentru că mi-a exprimat poziţionarea „ideologică” şi culturală în atmosfera supraîncinsă de la începutul anilor ’90 – care va traversa mai mult de două decenii, mai des agresiv decât temperat, cu puţine semnale că ar fi dispusă cândva să înlocuiască partizanatele cu abordarea cumpănită şi argumentată a unor subiecte pe cât de fierbinţi, tot pe atât de gingaşe şi complexe.

Ideile mele inoportune, Valeriu Cristea le-a întâmpinat, în entuziastul său referat intern pe marginea volumului, ca pe deplin oportune; precum şi Magdalena Bedrosian-Popescu, din 1970 redactor la Cartea Românească, iar după George Bălăiţă, director al editurii. Ei au organizat, chiar în incinta editurii, lansarea cărţii, cu numeroşi invitaţi, trataţii generoase şi într-o atmosferă caldă, pe care nu prea aveam s-o mai întâlnesc.

Pe Magdalena o cunoşteam din studenţia ei la Facultatea de Filologie. Mi-a redactat în 1985 volumul II, consacrat filosofiei, din *Nearta – artă*. Am rămas

în continuare în bune relaţii. (În anii din urmă, ne-am revăzut, la câte o masă duminicală, în locuinţa Ilenei Ioanid, prietena Magdalenei şi a Janinei.)

Prietenia mea cu Valeriu, de dată mai recentă, se tot adâncea. Îi urmăream cărţile despre Ion Neculce, Dostoievski, Creangă şi volumele memorialistice, *După-amiaza de sîmbătă* şi *Bagaje pentru paradis*. Ne apropia fidelitatea menţinută faţă de literatura rusă, în răspăr cu o „rusofobie" extinsă de la politică la cultură. Îl admiram ca pe un creştin autentic, din aceeaşi stirpe ca şi Magdalena. Se situa mereu alături de nedreptăţiţi. Îşi ajuta nu numai semenii aflaţi la ananghie, ci îngrijea şi animalele părăsite din preajma blocului său. Când se afla în Bucureşti – iar nu în casa familială de vacanţă din satul Snagov –, trecea să ne vadă în Arhitect Louis Blanc. Era modest şi orgolios. Vorbea despre soţia lui cu tandreţe. Investea multă afecţiune în creşterea celor doi fii adoptaţi după moartea cumnatei sale – Daniel Cristea-Enache urmându-i modelul chiar în critica literară. Evoca multele etnii din Bugeacul de unde părinţii săi se mutaseră în Arad, unde se şi născuse. Nu aducea, în schimb, vorba despre avatarurile vechi prin care trecuse: exmatricularea politică de la Facultatea de Filologie, munca pe şantier ca muncitor necalificat. Cu atât mai mult îl măcinau nedreptăţile recente. Mulţi confraţi îl tratau cu o incalificabilă duritate, numai pentru a-şi fi exersat libertatea de opinie, neconformă cu a lor. Nu mai conta că nu fusese membru de partid, că nu lăudase, în calitate de redactor la *Gazeta literară* şi *România literară*, pe Ceauşescu şi PCR, că se refugiase în critica şi istoria literară. Conta numai că se declara a fi de stânga şi, mai ales, că îl susţinea în mod public şi dezinteresat pe Ion Iliescu. Nicolae Manolescu îi adresase în *România literară* o scrisoare deschisă [28 februarie 1991], în care îl admonesta pentru a se fi pronunţat, în ziarul *Adevărul*, împotriva „Alianţei Civice". De altfel, se mutase de la *România literară* la *Literatorul* – unde lucra împreună cu Marin Sorescu, Eugen Simion, Fănuş Neagu, Gheorghe Tomozei – şi era, sub conducerea aceluiaşi Eugen Simion, redactor-şef la *Caiete critice*. Şi, cu toate că elabora studii şi cărţi excelente, trebuia să suporte oprobriul confraţilor, inclusiv al celor care manifestaseră pe vremuri laşităţi incomparabile, rapid retranşaţi pe noile poziţii câştigătoare. Nimeni nu va putea stabili câtimea în care nevroza de pe urma acestor hărţuieli i-a agravat maladia fatală. A decedat după ce împlinise, în plină forţă creatoare, 62 de ani. S-a năruit şi planul nostru comun de a ieşi împreună în lungi peripatetizări, după mutarea noastră iminentă în cartierul la marginea căruia locuia şi el.

C. *O istorie a filosofiei româneşti – în relaţia ei cu literatura*. Cartea mi-a comandat-o Marta Petreu, ca pe o variantă amplificată a volumului *Literatură şi filosofie. Interacţiuni în cultura română*. Pe acela îl scrisesem în 1985-1986; pe aceasta, exact după un deceniu: în 1995-1996. A şi apărut în 1996, la „Biblioteca Apostrof" din Cluj.

Forma nouă semăna cu un curs universitar. Am păstrat alternanţa dintre panoramări şi micromonografii. Am îmbogăţit mai ales partea a doua, consacrată secolului XX. Am extins capitolul „De la Nae Ionescu la Emil Cioran", cu prezentarea cursurilor lui Nae Ionescu, a prozei lui Mircea Eliade şi a eseurilor

(româneşti) ale lui Emil Cioran. Am adăugat capitolelor „Camil Petrescu" şi „Lucian Blaga" încă unul, mai amplu şi detaliat, „Constantin Noica" (pe care i-l promisesem respectivului în cadrul unei noi ediţii a „interacţiunilor" dintre filosofie şi literatură). Cele două părţi, inegale ca întindere, conţineau astfel cinci priviri de ansamblu asupra câte unui grup de autori şi şase descrieri individuale: Cantemir, Maiorescu, Eminescu; Petrescu, Blaga, Noica.

Alături de culturile rusă şi germană, mi-am consacrat, astfel, lungi perioade şi celei româneşti. Studiilor despre Tudor Vianu, Mircea Florian sau istoria esteticii româneşti, le-am adăugat această carte, în două variante, despre filosofi-scriitori şi scriitori-filosofi; iar, în curând, monografia despre Noica.

Liviu Antonesei o va numi „neaşteptat de comprehensivă dacă ne gândim la deosebirile ideologice dintre autor şi exeget" (*Observator cultural*, 22-28 aprilie 2010).

Într-adevăr, căutam să pătrund şi opere deosebite de propriile mele opţiuni.

## 129

Am rămas aproape de Andrei Pleşu, nu doar la propriu, prin vecinătatea locuinţelor noastre, ci şi prin simpatia pe care ne-o purtăm – în chiar „polemicile cordiale" dintre noi.

I-am consacrat o pagină într-un număr de revistă, în care Marta Petreu îi lua un interviu, iar Aurel Codoban îi comenta scrierile (*Apostrof*, nr. 12/1992).

Textul meu, intitulat „Andrei", îi rememora parcursul, din unghiul propriei mele experienţe.

Consacrat trecutului, el debuta totuşi din prezent. „Sunt şocat – împrumut o vorbă a lui preferată, *bon mot* cu care îşi punctează relatările, mimând enervarea uimită – sunt, aşadar, şocat de multele atacuri şi diversele reproşuri, mereu în tonalităţi grave, pe care le-a stârnit şi continuă să le aţâţe bonomia sa proverbială, nedezminţitul lui bun-simţ. Nu mai departe decât acum câteva zile mi-a căzut sub ochi replica unui iacobin îndeobşte neiertător [iacobin anticomunist – *n.m.*], de astă dată indignat de chemările lui la echilibru şi măsură, la sfânta moderaţiune, poate nicicând mai trebuincioasă. Şi asta după ce, nu din alte motive, îl ţintuiseră la stâlpul infamiei şi îi ceruseră capul intransigenţii taberei adverse [nostalgic ceauşiste – *n.m.*]."

Treceam în revistă întâlnirile noastre. Aminteam cum ne-am cunoscut înaintea Congresului Internaţional de Estetică, păţania lui din cauza „meditaţiei transcendentale", povestea fastuoasă despre călătoria sa eşuată la Borobudur, muncile lui subalterne, bursa Humboldt, ucenicia filosoficească pe lângă Noica. „Un articol al său din *Secolul 20* prea făţiş refractar naţionalismului la modă, l-a speriat pe mentorul de la Păltiniş. De ce se bagă în gura lupului?" Şi, apoi, înfruntarea deschisă cu puterea, soldată cu exilul la Teţcani.

Aminteam de referatele mele favorabile la *Epistolar* şi *Minima moralia*, includerea scrisorilor din primul şi a consideraţiilor despre a doua în *Opţiuni*,

cartea mea oprită și finalmente difuzată. Cu trimitere la eseul despre minima moralitate, observam „amestecatele sale disponibilități de Robinson și de Falstaff” și scriam despre cum a îmbinat „în forme noi «pitorescul și melancolia» [aluzie la cartea sa din 1980 – *n.m.*], solarul cu lunarul, diurnul cu nocturnul, pe prințul Henric cu Falstaff”.

„Metamorfozele lui Andrei țin de o savant orchestrată apărare. Ele sublimează periclitările, nu le și elimină. Remarc la el în ultima vreme anumite ezitări, de parcă n-ar ști cu exactitate încotro s-o apuce. Bănuiesc două motive. Unul: fusese încântat de șansa (păcătoasă) de a fi fost proiectat în magma clocotitoare a vieții comunitare – retragerea din care, salutând-o în mod sincer, o și regretă întru câtva. Alta: a fost cu adevărat șocat de reaua credință cu care destui vrăjmași dar și apropiați i-au întâmpinat bunele intenții.”

„Îi aștept cărțile. Și-l aștept să treacă pe la noi, ca să ne mai tălmăcim despre câte ne agasează, ne îngrijorează – ne oferă câte un punct de sprijin: pe care fiecare tot singur va trebui, dacă va putea, să-l găsească.”

Andrei a fost ministru al Culturii (decembrie 1989 – octombrie 1991), profesor de filosofia religiei la Facultatea de Filosofie (din 1990), fondator și director al revistei *Dilema* (din 1993), rectorul Colegiului „Noua Europă” (din 1994).

Treptat și-a radicalizat opiniile.

Așa am ajuns la o înfruntare publică: în trei articole din *Dilema*.

*Antiteza 1*. A.P. se războiește cu „Contextul” (16-22 septembrie 1994). „Contextul explică tot și justifică tot.” „«Totul e context» – iată maxima unei noi înțelepciuni – să-i spunem «contextualistă» – al cărei substrat e *relativismul total*.” Se relativizează binele și răul, performanța, valorile, falimentul, vinovăția. Acest „hocus-pocus”, acest „deus ex machina” absoarbe „toate răspunderile, toate devierile, toate echivocurile”. Și oferă exemple.

„Cu o altă formă a «contextualismului» m-am întâlnit zilele trecute. Un bun vecin și prieten, dintre puținii cu care pot intra în disjuncție fără să-mi otrăvesc prietenia, a ținut să-mi recomande, a propos de câteva comentarii despre comunism pe care le-am publicat de curând la această rubrică, mai multă precauție teoretică, mai multă *atenție la context*. Ce context? – zic. Când în corespondența dintre Marx și Engels găsesc pasaje care îndeamnă – în mod explicit – la *crimă* politică, ce să ne mai dăm după context? Ba să ne dăm – insistă bunul meu vecin și prieten.” Și își detaliază părerea, la care A.P. îi invocă pe Cioran și Zelea Codreanu: „ceva context” or fi avut și ei!

„«Contextualiștii» au, prin urmare, dreptate.” „Cu o vorbă care îi plăcea lui Constantin Noica”, nu au însă „*decât* dreptate”. „Nu poți trage la țintă dacă te uiți la «contextul» ei.” Avem de dat socoteală despre „*textele* înseși”.

Următorul număr din *Dilema* (23-28 septembrie 1994) găzduiește, pe aceeași pagini, două articole.

*Antiteza 2*. „Un bun vecin și prieten” semnează „Dreptatea sau trasul la țintă?”. În ce ar consta „recenta noastră disjuncție”, fără pericolul de a ne otrăvi prietenia? „Într-un grăbit schimb de opinii în chiar poarta casei Domniei sale, când am solicitat mai multă atenție la «context».”

„Sunt un constant și atent cititor al scrierilor bunului meu vecin și prieten. De o vreme cedează parcă și el în incriminări selectivității partizane, uneia cu tăiș *invers* decât al celor cu care polemizează. Înțeleg: îl exasperează acea nefastă experiență practică a secolului pe care a simțit-o pe propria-i piele. Îl rog să-i înțeleagă și pe cei care au parcurs, succesiv, *două* experiențe terifiante. Ne place sau nu – dar fiecare purtăm în și cu noi «contexte» biografice. Doar să nu le exacerbăm în idiosincrazii."

„Să revin însă la conștiința mea vinovată de «contextualist». Doar prin *texte* avem de dat socoteală, opinează A. Pleșu. Corect; și excepție nu fac nici personalități infinit mai importante. Dar eu înțeleg prin «text» fie opera, fie o parte a ei coerent însumată – nu un fragment rupt din două «contexte», întâi de frazele care-l preced și succed, de sensul paginii și al paginilor împrejmuitoare, iar apoi de biografie, viziune, epocă. Unul dintre cei incriminați [Friedrich Engels – *n.m.*] spunea că *citate se pot găsi pentru orice*." Și aș putea să probez evidența „citând fraze liberale din autori antiliberali și altele radicale din spirite funciar străine oricărui liberalism".

„Pricep graba cu care și Andrei, și alții mai puțin echilibrați doresc să denunțe răul de la chiar sursele lui. Dar tocmai aici începe discuția: *ce* și *cât* se constituie în rădăcina unui sau altui rău?" „Pentru părinții unor copii malformați obișnuiesc să invoc formula «vinovați fără vină». E și cazul lui Nietzsche sau al lui Marx."

„Nu-l văd pe Andrei Pleșu printre acei «persani» de-ai noștri [trimitere la «virtutea persană» nietzscheană – *n.m.*] care preferă să tragă la ținte *decât* să caute adevărul." „Perseverez în recomandarea să nu transformăm analiza în voluptuoase probe de tir, la ținte numite Nietzsche sau Marx, Heidegger ori Sartre – lista rămâne deschisă..."

Dar, pentru a discuta toate acestea, și „relația istorică dintre creștinism și comunism", și „analogiile și deosebirile dintre fascism și comunism" – „aștept să ne mai întâlnim la poarta de după colț".

*Antiteza 3*. A.P. comentează pe loc acest „Schimb de păreri" cu „bunul vecin și prieten".

Între ei a apărut un „*malentendu*": „Nu vreau sânge, nu mă distrează să practic «voluptuoase probe de tir» împotriva «dreptății». Tot ce vreau e să nu mă las devorat de contexte înainte de a ajunge la text și să nu justific texte *evident* criminale prin contexte care pot părea binevoitoare și, eventual, solide teoretic".

„B.V.P. îmi reproșează că mă răfuiesc doar cu *una* din experiențele «terifiante» ale veacului, neînțelegându-i pe cei care au trecut prin *două*. Se poate. Dar trebuie să constat că și cei care au trecut prin două (nazism și comunism) se răfuiesc, în genere, numai cu cea dintâi. Și tocmai de-aia mă răfuiesc eu mai abitir cu cealaltă!" Și se referă la Heidegger, Sartre, Mircea Eliade.

„Aici, dragul meu B.V.P., e toată problema: pe unii «contextul» îi salvează, pe alții nu." „Apare, astfel, o tulburătoare *ierarhie a răului*, o diversificare a *asasinatului*." „Înfometarea *organizată*" din Ucraina, masacrarea populației

tibetane de către soldații Chinei și altele asemenea „nu determină aceeași *calitate a indignării* ca dezastrele dreptei”.

„Am să-ți spun, foarte deschis, ceva, dragul meu B.V.P.: dacă, la discuția de la colțul străzii, mi-ai fi mărturisit simplu că ai o slăbiciune pentru Marx, că marxismul e una din componentele calde încă ale tinereții tale, [...] te-aș fi înțeles, aș fi încheiat discuția cordial și definitiv, admițând că orice iubire, chiar și una «deviată», trebuie respectată.” / „Tu însă ții steagul sus! Tu poți conceda că unul din idolii tăi e, pe alocuri, «discutabil». Dar că «*ar incita*» la crimă? Că e un teoretician al terorii” chiar în texte?!

Așa încât să nu mai amânăm discuția mai pe îndelete. „Să discutăm deschis tot ce e de discutat. Eu sunt gata. Atâta te rog: nu mă obliga, cu obstinația ta stângistă, să mă rostogolesc mai la dreapta decât aș vrea să fiu. Și nu mă obliga la cultul «marelui tabu».”

## *Comentariile mele actuale*

Andrei Pleșu îmi răspunde în același număr 89 de revistă, nu – cum mi s-ar fi părut corect – în cel următor. În acest fel, transformă antiteza *3* în *2b*. De fapt însă în *2a*, prin paginarea inversă a textelor: întâi, pe două coloane, cu litere mai mari, „Schimb de păreri”, apoi, pe o coloană, cu litere mai mici, „Dreptatea sau trasul la țintă?”. E un procedeu *pro domo*: cititorul e ghidat să-l citească, în principal, pe A.P. Directorul, redactorii, apropiații *Dilemei* și *Dilemei vechi* își vor asigura, nu o dată, acest avantaj: vor răspunde în același număr obiecțiilor, subliminal anihilându-le. Cred că orice „drept la replică” s-ar cuveni să respecte, în orice ziar sau revistă, stricta consecuție: separat să tipărească obiecțiile din exterior și separat replica din interior, adică în numere distincte; numai în cazul echității prin succesiunea textelor, tipărite în același loc și cu aceleași caractere, va putea cititorul să opteze liber între contraargumente și contra-contraargumente.

Mi-am iscălit replica „Un bun vecin și prieten” după ce A.P. m-a numit astfel, fără a-mi deconspira identitatea. Îndeobște textele mi le iscăleam cu numele.

Corespondența dintre Marx și Engels a fost una privată, nedestinată publicității. Ei nu aveau cum să prevadă tipărirea scrisorilor în cadrul operei. Frazele intempestive din schimbul epistolar n-ar trebui echivalate cu articolele și studiile lor: de pildă, cele la adresa lui Ferdinand Lassalle nu dau seama despre un antisemitism de principiu. (După cum nu-l atestă nici des incriminatele *Contribuții la problema evreiască* scrise de Marx în 1843.)

Mă îndoiesc că Marx și Engels au „texte *evident* criminale”: nici în obsesiv invocatul *Manifest Comunist*, cu atât mai puțin în scrierile de maturitate, economice ori istorice. Dar, din anii ’90, nimeni niciunde nu chema, după știința mea, la „cultul «marelui tabu»”. (În România anilor ’70 și mai cu seamă ’80, Marx nu fusese tabuizat, ci ignorat – deși continuase publicarea seriei de *Opere*.)

Falia se adâncea între cei care voiau să se descotorosească ideologic de Marx și marxism, cât mai rapid și facil, și cei care propuneau o analiză a

lor științifică, în cunoștință de cauză. Occidentul a urmat acest din urmă drum, majoritatea intelectualilor noștri – pe cel dintâi.

În ceea ce mă privea, nu atârna în balanță atât reala mea „slăbiciune pentru Marx” din tinerețe, cât dorința ca el să nu fie pur și simplu denunțat ca „un câine mort”, ci (re)așezat printre gânditorii de seamă ai modernității, vinovat *și* nevinovat pentru o practică ulterioară „deviată”.

Acea *„ierarhie a răului”* pe care o denunță A.P. funcționa și continuă să funcționeze în ambele sensuri. Alexandru George va mărturisi în scris că pentru biografia lui ar fi fost mai convenabil dacă izbândea nazismul. Nu contest îndreptățirea unei asemenea privilegieri, pentru mulți, eventual și pentru interlocutorul meu. Doar că, în cazul acestei alternative răsturnate, n-ar mai fi existat nici acest „bun vecin și prieten”, nici mulți alți „prieteni” de-ai lui A.P. Cât privește comparația dintre Germania hitleristă și Rusia stalinistă, cu toate crimele dezvăluite în timp, istoria nu s-a oprit la „înfometarea *organizată* în Ucraina” și la Tratatul Ribbentrop-Molotov (ambele incontestabile); a urmat războiul care a opus Anglia, Statele Unite și URSS Germaniei, Italiei, Japoniei. Iar dacă Occidentul mai și ierarhizează „răul”, o face, în principal, ca urmare a alianței în cel de-al Doilea Război Mondial.

Ce să răspund temerii lui A.P. că „obstinația” mea „stângistă” l-ar putea rostogoli pe viitor „mai la dreapta”? De foarte multă vreme nu m-am făcut remarcat prin vreo obstinație stângistă: am fost și am rămas un om de stânga, aplecat în scris și asupra operei unor oameni de dreapta. Cât de „mai la dreapta” avea să se situeze Andrei, fără nici o contribuție de-a mea, ar putea fi pus sub lupă.

Curând se va dovedi, în orice caz, că disjuncția noastră nu îi va otrăvi prietenia.

## 130

Revin succint la începutul noului ciclu istoric și contradicțiile sale.

*1990*: sunt reînființate/înființate numeroase partide; au loc la București manifestații și contramanifestații; e constituit Consiliul Provizoriu de Uniune Națională (CPUN); stârnește controverse punctul 8 al Proclamației de la Timișoara; izbucnesc la Tg. Mureș incidente româno-maghiare; opoziția organizează manifestațiile din Piața Universității; au loc primele alegeri postdecembriste; Ion Iliescu e ales președinte; se desfășoară prima „mineriadă”.

*1991*: se ține Congresul Alianței Civice, ia ființă Partidul Alianței Civice; a doua „mineriadă” cere demisia cabinetului Petre Roman; Theodor Stolojan e numit prim-ministru; un referendum, la care participă aproape 11 milioane de oameni, aprobă noua Constituție.

*1992*: e organizat recensământul populației, care atestă 22 810 000 de cetățeni; în Colegiul director al Frontului Salvării Naționale (FSN) se manifestă divergențe între Ion Iliescu și Petre Roman; aripa Iliescu întemeiază Frontul

Democratic al Salvării Naţionale (FDSN); au loc alegeri parlamentare şi prezidenţiale (opţiuni între FDSN şi CDR, între Ion Iliescu şi Emil Constantinescu); Nicolae Văcăroiu e desemnat premier.

*1993*: FDSN devine PDSR, Partidul Democraţiei Sociale din România. Încă înainte, pe 17 februarie, Academia Română hotărăşte, într-o adunare a sa generală, să restabilească normele ortografice în vigoare până în 1948: *„sunt”* şi *„â”* în interiorul cuvintelor. (Aparent de natură exclusiv ştiinţifică şi culturală, decizia are un substrat politic – ca şi aplicarea sau neaplicarea ei pe viitor: fiecare parte o va învinui pe cealaltă de manipulare conjuncturală.) De la început, bulevardele şi instituţiile primesc noi nume. Prin neglijenţa edililor bucureşteni, unele denumiri după foşti conducători politici „scapă” pentru o vreme sau continuă să fie invocate de populaţie potrivit obişnuinţei: „Moghioroş”, „Sălăjan” ş.a.m.d.

„Casa Scînteii”, construită în 1952-1957, e rebotezată „Casa Presei Libere”. În faţa ei, pe 5 martie 1990, e coborâtă de pe soclu statuia Lenin şi dusă să zacă în parcul de lângă Palatul Mogoşoaia.

(Concursul pentru realizarea ei îl câştigase Boris Caragea, în dauna colegului său Constantin Baraschi. Caragea o concepuse potrivit prescripţiilor staliniste, cu o statură monumentală, într-un palton larg deschis, sub care abia se zărea vesta prezentă în toate reproducerile; iar de jos, capul părea disproporţionat de mic. Dezvelirea statuii din Piaţa Scînteii avusese loc în septembrie 1960. Circulau două versiuni ale aceleiaşi presupuneri: ba că din topirea bronzului statuii lui Carol I se confecţionase Stalin, de la intrarea în Parcul Herăstrău, şi abia din acesta – Lenin; ba că nu existase treapta intermediară, metalul pentru Lenin fiind obţinut direct dintr-al statuii regelui Carol.)

Cât îl priveşte pe Constantin Baraschi, el a conceput „Monumentul ostaşului sovietic eliberator”, dezvelit în 1946 în prezenţa regelui Mihai. Încă Ceauşescu mutase acest monument într-un părculeţ ascuns de pe marginea Bulevardului Kiseleff, pentru ca acum, în 1991, să fie scos din orice loc public bucureştean.

(De câte ori am vizitat Viena, spre a urca de pe Ring până la Palatul Belvedere sau Ambasada României, traversam Piaţa Schwarzenberg, pe lângă „Monumentul ostaşului sovietic”, neatins de atâtea decenii, cu toate că duşmanii de atunci ocupaseră Austria prin lupte crâncene, în timp ce, după „Proclamaţia regală”, trupele româneşti luptaseră împreună cu cele sovietice pentru a elibera Transilvania şi a înainta prin Ungaria până în Slovacia.)

Chiar şi fără să se fi pus în practică punctul 8 al Proclamaţiei de la Timişoara, preconizând interzicerea accesului foştilor activişti şi securişti la funcţii politice, câţiva din Comitetul Politic şi secretarii CC au fost judecaţi şi temporar întemniţaţi, iar majoritatea membrilor titulari ori supleanţi în CC s-au retras în viaţa privată sau munca profesională. Au fost şi excepţii cu funcţii în noua conducere, precum Alexandru Bârlădeanu şi Marţian Dan, acesta de mult marginalizat de către Ceauşescu. Dintre cei închişi, îi întâlnisem trecător pe Cornel Pacoste, pe când conducea Centrul Universitar Bucureşti, şi pe Ioan Totu, când ţinuse cursuri de economie la facultatea noastră. (Oficial s-a sinucis în preajma celei de a doua întemniţări. Familia crede că, în realitate,

a fost asasinat. Sabin Totu, tânărul meu coleg de catedră, m-a încredințat de această versiune cu privire la sfârșitul unchiului său.)

Dintre cei cooptați formal în CC, mă aflasem în relații mai apropiate cu scriitorii Alexandru Balaci, George Bălăiță, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Eugen Jebeleanu, Dumitru Radu Popescu, plus câțiva autori maghiari. (După studiile leningrădene comune pierdusem contactul cu economistul Gheorghe Badrus și juristul Ioan Ceterchi. Mă încrucișasem rar cu Gheorghe Dolgu, intrat în diplomație.)

Mă întâlnisem, în schimb, des cu Dumitru Ghișe. Locuiam aproape, el la etajul unei vile din Strada Londra, eu în Arhitect Louis Blanc. De câteva ori l-am vizitat, uneori ne-am plimbat pe străzile cu nume de capitale. Ne apropiau, desigur, preocupările de filosofie. În anii '70 a scris cărțile *Existențialismul francez și problemele eticii*, *Contrapunct*, *Dimensiuni umane*. Pe lângă studii despre Leibniz și Hegel, a publicat *Fragmentarium iluminist* și contribuții cu privire la Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Simion Bărnuțiu, D.D. Roșca, Lucian Blaga. A condus delegațiile românești la Congresul de Filosofie de la Viena, Congresele de Estetică de la Dubrovnik și Darmstadt.

Din păcate, s-a lăsat treptat atras în prea împovărătoare funcții politice. Activist încă la Județeana PCR-Cluj, mutat în Capitală, a acceptat să urce în ierarhie: la CC, în Secția Artă și Cultură, apoi în Secția de Propagandă; vicepreședinte în Consiliul Culturii și Educației Socialiste; președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice; prorector al Academiei de Studii Sociale și Politice „Ștefan Gheorghiu"; director al Editurii Politice. A fost ales de câte două ori supleant și membru în CC al PCR. A avut nenorocul de a fi intrat în grațiile Elenei Ceaușescu. Aglomerarea de șefii, succesive ori paralele, i-au lăsat din ce în ce mai puțin timp pentru cercetările de istoria filosofiei. Nici postul de profesor rezervat la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică nu l-a mai putut onora.

Ținea discursurile de rigoare, scria la aniversări texte encomiastice; și, în același timp, era recunoscut de subalterni ca un conducător de exemplară civilitate, nedogmatic, unul dintre puținii activiști de frunte cu atitudini liberale. La Editura Politică a moșit și orientat seria „Idei contemporane", cu multe traduceri din gânditori occidentali de soi; dar a publicat și autori autohtoni neagreați de oficialități, ca, de pildă, pe Gabriel Liiceanu.

Când, spre finalul vechiului regim, a suferit primul infarct, degeaba l-am rugat: — Transformă răul în bine, folosește-te de boală pentru a te retrage din funcțiile politice, postul de la IATC îți este asigurat. Replica: — Dintr-o leafă de profesor nu-mi pot ține casa, soția și pe cei doi fii.

Și-a grăbit astfel sfârșitul. La începutul anului 1990, mi-a mărturisit într-o plimbare temerea de a fi inclus printre vinovații meniți represaliilor. Lovitura de grație a primit-o însă din altă parte. Într-o bună zi s-a răspândit zvonul că ar fi aderat la Partidul Socialist al Muncii, condus de Ilie Verdeț. Seara a pus pe hârtie o dezmințire, pe care dorea s-o publice în ziua următoare. Dar în timpul nopții a suferit un nou atac de cord, de astă dată fatal. Nu avea decât 60 de ani.

În *Raportul final pentru analiza dictaturii comuniste din România*, Dumitru Ghișe va figura printre „ziariștii” aserviți fostului regim, în rând cu Sorin Toma, Silviu Brucan, Valter Roman, Leonte Tismăneanu (Tisminețki), Nicolae Bellu, Octavian Paler ş.a. Ca în toate asemenea liste, nu se lua act de calitatea umană și profesională foarte diferită a celor incriminați.

Am găsit printre hârtiile mele, puse la păstrare, un text dactilografiat pe 5 septembrie 1991. Mă refeream în el la câteva „picături” politice din „paharul nevrozării mele din ultimii doi ani – alta decât cea anterioară (izvorâtă de astă dată dintr-o profundă dezamăgire)” față de așteptări. Întrucât am amintit de PSM, reproduc partea care aducea vorba și de el, deși cu un an și mai bine după șocul fatal suferit de Ghișe.

Ieri [4 septembrie – *n.m.*], cele patru partide din „Convenţia pentru democraţie şi reformă”, inclusiv F.S.N., au cerut scoaterea P.C.R. şi P.S.M. în afara legii. Lovitura de teatru a lui Mazilu, eşuată în ianuarie ’90, e realizată acum de către Roman (probabil, cu aprobarea lașă a lui Iliescu).

Îmi explic punctul de vedere.

Consider antidemocratică interzicerea unor partide, indiferent de-ar fi vorba de socialismul lui Verdeț sau de naţionalismul lui C. Vadim Tudor. Să ne suportăm extremiștii, atâția câți sunt. Într-o atmosferă normală, vor fi mai puţini. Să ne însănătoșim treptat și deschis. Orice interdicţie naște noi intoleranțe. P.C.R. nu există și nu poate să existe. Dacă s-ar fi putut vota liber, Ceaușescu ar fi căzut cu brio. P.S.M. ar lua câteva procente la următoarele alegeri – și apoi ar dispărea cu totul. O societate se descalifică dacă e incapabilă să-și digere oponenţii care nu îi convin. În toate țările civilizate există asemenea grupuri și grupuscule, de „stânga” sau de „dreapta”. Legale, ele rămân minoritare și nu periclitează echilibrul. Ilegalizate – ar putea să reprezinte un pericol pentru stabilitatea socială. Ele nu trebuie interzise, ci înfrânte la alegeri, într-o confruntare pe față. P.S.M. îmi este tot atât de străin ca și „România mare”, cu atât mai mult cu cât ele s-au coalizat și parțial s-au suprapus. Dar în măsura în care exprimă o stare de spirit (lipsită de spirit) – să strângem din dinți și să nu ne ascundem după hotărâri autoritare.

Continui.

F.S.N. cedează presiunii isteric anticomuniste din două motive: să se spele de blamul „neocomunismului” (în realitate nu e nici măcar social-democrat, dar adversarii lui îl vor ţintui la stâlpul infamiei, orice-ar face) și pentru a capta măcar o parte a voturilor P.S.M. (de cealaltă parte va beneficia „Vatra Românească”). F.S.N. își va plăti scump nevertebrarea. Acțiunile lui antidemocratice se vor întoarce împotriva lui. Tot așa se va întâmpla, în cele din urmă, cu P.A.C. Cine își elimină oponenții prin anatemizări și excomunicări – va putea fi supus acelorași procedee.

Concluzia. Aproape toţi politicienii din această țară s-au dovedit lipsiţi de șira spinării și de principii. Ei sunt oportuniști și demagogi. Își urmăresc numai interesele proprii. Vor să instaureze democrația prin măsuri punitive, coerciţie și teroare – fie și numai prin terorizarea morală a adversarului. Nu visează decât

revanșa. Sunt intoleranți în numele toleranței. Sunt dispuși să transforme mult visata „societate civilă” într-o casă de toleranță. Pluralismul le e aparența, exclusivismul – esența. N-au idei. Sentimentul lor dominant e resentimentul. Sunt – în manifestări inverse – demni urmași ai lui Ceaușescu. Anticomunismul naționalist e un antidot stupid la național-comunism. Până vor dura extremismele – de orice fel –, democrația nu va izbândi.

Pe baza celor spuse, adopt decizia de a mă limita la citit și scris, fără a participa la „acțiuni publice” și „răfuieli publicistice”, pe cât posibil fără a urmări ziare și reviste, știri și comentarii audiovizuale.

Îmi voi ridica aceste interdicții benevol asumate (cu scop terapeutic – ca să nu mă îmbolnăvesc grav) numai atunci când atmosfera politică din țara pe care mi-am ales-o ca patrie va înceta să fie dominată de resentimente agresive. S-ar putea ca acest moment să nu survină în timpul vieții mele.

## 131

În *1995-1996* am dus o viață normală.

Janina traducea, Mașa și Sorin lucrau, fiecare la institutul său de construcții, nepoții învățau: Alexandru la Liceul „I.L. Caragiale”, Vladimir și Toma în primele clase școlare. Eu îmi țineam cursurile la Filosofie: Estetica pentru toți studenții anului III; Filosofie și artă, în anul IV, pentru cei din grupele de Filosofia culturii; la masterat, un curs în germană și altul despre autori moderni, când, alternându-se câte două module din trei, Filosofie teoretică, Filosofie moral-politică, Filosofie a culturii, venea la rând acesta din urmă. Facultatea avea mulți studenți (la $F^1$ și $F^2$, în 1995/1995: 97 + 20; în 1996/1997: 84 + 26). Câțiva ani didactici am fost șeful Catedrei de istorie a filosofiei, logică, etică, estetică. (Logica va reintra apoi în Catedra de filosofie teoretică, condusă de profesorul Ilie Pârvu; a noastră se va numi Catedra de istoria filosofiei și filosofie a culturii, șeful ei va redeveni, după intermezzo-ul de Secretar de stat la Culte, profesorul Gheorghe Vlăduțescu.)

În plină migrare a lumii către activități bănoase, mă conformam rândurilor finale dintr-o schiță autobiografică (25 februarie 1996): „Sunt un «fiu rătăcitor» al unei burghezii în sânul căreia nu mă voi întoarce. Ce-mi rămâne de făcut? Să formez, la Universitatea din București, încă o generație-două de intelectuali. Să mă văd cu prietenii. Să mă ocup de nepoți. Să ascult muzică. Să citesc, să recitesc cărți. Și să scriu, cât voi mai putea, câteva”.

Nu aveam griji materiale. Pensia Janinei și leafa mea ne ajungeau, chiar și pentru a completa, la nevoie (iar nevoia se ivea mereu), veniturile celorlalți membri ai familiei. Banii își tot adăugaseră cifre în plus. Și, ca să reamintesc creșterile, transcriu sumele pe care le încasam lunar, în câte două rate, la început și mijloc de lună: în octombrie 1995, salariul de bază îmi era de 529 900 de lei, iar totalul – împreună cu indemnizația de conducere, salariul de merit,

vechimea de peste 25 de ani – 808 450 de lei, cifră care a ajuns în septembrie 1996 la 867 319 lei.

Foarte rar participam la discuții publice. Institutul pentru Studii Germane, Fundația Culturală Europeană și Institutul Goethe din București au organizat, în 10 și 11 martie 1995, colocviul *Nietzsches Denken – Herausforderung und Ärgernis* (*Gândirea lui Nietzsche – provocare și stânjeneală*). Ocazia a furnizat-o sărbătorirea a 150 de ani de la nașterea filosofului. Au prezentat comunicări ori intervenții, occidentalii Herbert Schnedelbach, Christian Koecke, Gianni Vattimo, Mihailo Djurič, Claude Karnooh (francez trăitor la Cluj) și românii Mihai Șora, Mircea Flonta, Andrei Marga, Sorin Antohi, Cornel Mihai Ionescu, Radu Bogdan, Vasile Dem. Zamfirescu, Amelia Pavel. „Prelegerea de sâmbătă [11 martie – *n.m.*] a profesorului Ion Ianoși, pornind de la o temă incitantă ca formulare (*Nietzsche und Marx*), a generat numeroase comentarii, unele foarte interesante (precum ale lui Sorin Antohi ori ale profesorului Wagner de la Cluj), altele deviante și parazitare. Intenția lui Ion Ianoși consta într-o reabilitare a lui Marx (ceea ce nu ne miră), a cărui operă, hélas!, a fost în ultima vreme ignorată de publicul român" (*România literară*, 22-31 martie 1995). Nu urmăream atât să-l reabilitez pe Marx, cât să-i înfățișez pe amândoi gânditorii secolului al XIX-lea drept „vinovați fără vină" pentru exproprierea lor partizană ulterioară – după ce descriam unele similitudini și diferențe ale operei lor.

În 1996, pe lângă faptul că am definitivat *O istorie a filosofiei românești – în relația ei cu literatura* și Ion Vartic a publicat schimbul meu de scrisori cu Noica, am publicat articolele „Memorii individuale" (*Lettre internationale*), „Filosofia românească – încotro?" (*Adevărul literar și artistic*), „Libertatea în temniță" (despre Nabokov, în *Apostrof*) și „Dorul de necunoscuta hrană" (despre Kafka, tot în *Apostrof*).

La convocările Uniunii Scriitorilor am luat rareori parte. Am absentat de la Adunarea Generală convocată, după patru ani statutari, în sala mare a Teatrului Național (16 mai 1994). Răspunzând invitației numai circa o treime dintre membrii US, nu s-a putut prezenta nici raportul din perioada aprilie 1990 – aprilie 1994, nici adopta noul Statut, nici alege o altă conducere. S-a hotărât prelungirea situației existente cu încă un an. În absența vreunei arhive, nu e clar cum a funcționat instituția în acest răstimp. Am găsit o adresă semnată, după Adunarea Generală ratată, de Laurențiu Ulici în calitate de „vicepreședinte" (21 iulie 1994); deduc de aici refuzul de a-și asuma funcția atribuită, prin demisia lui Mircea Dinescu (1993), de președinte interimar, menținându-și-o pe cea anterioară, obținută prin alegere.

În schimb, am participat la Adunarea Generală din Aula Facultății de Drept a Universității din București (3-4 februarie 1995). Deși cu o prezență de astă dată suficientă pentru a adopta hotărâri, s-a desfășurat în condiții haotice. La intrare nu au fost controlate legitimațiile membrilor US. Desfășurarea lucrărilor nu au asigurat-o, prin rotație, membrii prezidiului, ca la toate reuniunile similare anterioare, ci Laurențiu Ulici a condus toate ședințele stând singur la masa prezidiului. Pe lângă vorbitorii de la tribună au intervenit din sală multe persoane, stârnind, des, un vacarm de voci. Participanții la

vot n-au avut asupra lor nici un document, oricine putea lua mai multe buletine. Pentru funcția de președinte au concurat Laurențiu Ulici și Florin Iaru. Primul a avut câștig de cauză, al doilea va fi curând desemnat ca vicepreședinte. În holul din fața Aulei ne-am amuzat, un grup de participanți, să avansăm și alte nume pentru funcția de președinte. Unii l-am trecut în buletine pe Zigu Ornea. La citirea rezultatului n-a figurat însă nimeni afară de Ulici și Iaru. Toate aceste nereguli au fost comentate, mai mult în culise, ca revers al democrației afișate. Totuși, am adoptat Statutul și am ales Consiliul de conducere (51). Din el s-a format Comitetul director (15). De asemenea, am desemnat Comisia de validare, Comisia socială, Comisia de onoare.

Competiția între US și ASPRO, asociația alternativă de scriitori profesioniști, înființată în 1994, s-a înăsprit din 1995. US și-a susținut drepturile stipulate în Statut, ca succesoare a Societății Scriitorilor Români, înscriindu-se în registrul persoanelor juridice de la Judecătoria Sectorului 1 București (31 martie 1995). ASPRO a înaintat aceleiași instanțe o cerere de intervenție în interes propriu (31 mai), care a fost însă respinsă. Consiliul de conducere a chemat membrii organizației (7 aprilie) să opteze (până în 30 aprilie) între US, ASPRO, „Costache Negri" sau alte organizații de breaslă – fără a fi luat ulterior vreo măsură împotriva celor înscriși în două instituții concurente. Între US și ASPRO au avut loc și alte confruntări în instanță (27 iulie 1995, 3 iulie 1996). Concluziile juridice oficiale au întărit clauza din Statutul US, după care fiecare scriitor are dreptul de a-și alege breasla scriitoricească, dar fără ca adeziunea la ASPRO să afecteze „interesele economice ale Uniunii".

Între timp a stârnit controverse probatoriul Martei Petreu asupra plagiatelor comise, în cursurile lui universitare, de către Nae Ionescu, prin preluarea, nemenționată, a multor pasaje din autori germani și englezi, mai ales din Evelyn Underhill. În articolul său de fond, „În jurul unui plagiat", Nicolae Manolescu i-a luat apărarea cercetătoarei clujene. El își încheia pledoaria astfel: „Dar dna Petreu se referă la un plagiat, care rămâne plagiat chiar și în condițiile tratamentului tendențios al lui Nae Ionescu de către criticii lui de stânga. Cred că a venit timpul să scriem adevărul – și în știință el este unul singur – dincolo de afinități ideologice ori sentimentale" (*România literară*, 22-28 februarie 1995). Comitetul director al US va dezavua și plagiatul comis de Ioan Buduca (17 septembrie 1997).

În 1996 m-a revizitat trecutul. Serviciul Român de Informații a dat publicității *Cartea Albă a Securității*, cu specificarea din subtitlu, *Istorii literare și artistice. 1969-1989* (Editura Presa Românească, 1996, format mare, 536 de pagini). Am descoperit în volum mai multe referiri la persoana mea, de obicei în cadrul unor enumerări, provenind de la sfârșitul anului 1982, pe tot parcursul anului 1983. (Am cumpănit dacă să nu le introduc în acei ani. Pe atunci însă nu avusesem cunoștință de ele, aveam să le aflu abia acum, peste mai bine de un deceniu.)

Notele erau încadrate în categoria „Strict secret". Le întocmise „Securitatea Municipiului București". Iată câteva fragmente.

Astfel, nu au articole despre gândirea tovarăşului Ceauşescu privind creaţia literară: Ion Ianoşi, Crohmălniceanu, Manolescu, Daniela Crăsnaru. În afară de cinci, şase mai de mâna a treia, toată lumea refuză să scrie poezii sau articole cu P.C.R., acum că sunt nemulţumiţi (p. 267).

La 27 decembrie 1982, s-a întrunit comisia de premii, formată din 11 persoane, printre care: Eugen Simion, Ileana Mălăncioiu, Mircea Zaciu, Ion Ianoşi, Dan Hăulică, Valeriu Cristea, Alexandru Paleologu. Scriitori cum sunt Mircea Sântimbreanu, Romul Munteanu, Sorin Movileanu, Modest Morariu, Valeriu Râpeanu apreciază că, datorită intrării acestora în juriu, unele decizii au avut o puternică *„influenţă evreiască”*, situaţia acordării premiilor stabilindu-se cu ocazia unor întâlniri ce au avut loc în locuinţele unor scriitori [...]. Părerea unor scriitori, ca Romul Munteanu, Mircea Dinescu (chiar premiat), Gica Iuteş, Sanda Diaconescu este că influenţa *„grupului evreiesc”* menţionat mai sus s-a materializat în premierea a şase scriitori de această naţionalitate: Ovid Crohmălniceanu, Silvian Iosifescu, Dumitru Solomon, Virgil Duda, Iosif Naghiu şi Nina Cassian [...] (p. 268).

E caracterizat Zigu Ornea.

În activitatea profesională se preocupă de promovarea cu predilecţie a scriitorilor de naţionalitate ebraică, chiar şi în cazurile în care scrierile acestora sunt lipsite de valoare artistică. [...]
Are un anturaj format, în majoritate, din oameni de artă evrei, între care: Ovid S. Crohmălniceanu, Georgeta Horodincă, Şt. Cazimir, Ion Ianoşi, iar în diverse împrejurări comentează unele măsuri politice, îndeosebi privind domeniul culturii, de pe poziţii naţionaliste (pp. 279-280).

După consfătuirea de la Mangalia [2-3 august 1983], a avut loc la C.C.E.S. o şedinţă cu directorii şi redactorii-şefi din edituri, pentru revizuirea planurilor editoriale în lumina noilor indicaţii, hotărându-se măsuri concrete. Eugen Simion, Nicolae Manolescu şi Zigu Ornea etichetează planul editorial pe 1984 drept *„falimentar”*. Nicolae Manolescu, Zigu Ornea şi Ion Ianoşi intenţionează să discute acest aspect la prima şedinţă a secţiei de critică [...]. Ion Ianoşi şi Dan Deşliu s-au exprimat vehement, proferând cuvinte dure la adresa forurilor superioare, care, după părerea lor, *„sunt decise să ne suprime”*. Nicolae Manolescu, Bujor Nedelcovici, Ion Ianoşi, înainte de a cere convocarea unei plenare a Uniunii Scriitorilor, vor să înainteze un memoriu conducerii superioare de partid, în care să arate că scriitorii din R.S.R. nu-şi pot desfăşura activitatea în mod normal, din pricina tergiversărilor editoriale, a retribuţiei *„umilitoare”*, *„în timp ce* – susţine Ion Ianoşi – *în Uniunea Sovietică, Ungaria, până şi în Bulgaria, scriitorii sunt onoraţi şi răsplătiţi pentru ceea ce fac”* (pp. 280-281).

E semnalată reuniunea unui grup de scriitori într-o cameră din sediul US („În jurul orelor 17,40”). Pentru a merge la foruri ca să-şi exprime nemulţumirile, Mircea Dinescu îi menţionează – după alte nume – „pe Dan Laurenţiu, Paul Georgescu, Wald, Ianoşi, Mălăncioiu, Marin Sorescu, Marin Mincu”. Unii participanţi formulează obiecţii faţă de Mălăncioiu şi Sorescu. Dinescu preconizează ca 20 de persoane să facă parte din delegaţia scriitorilor; Deşliu ridică cifra la 25 (p. 396).

Către sfârșitul volumului sunt reproduse o seamă de „documente".

„Doc. 78" enunță tentativele „de destrămare de anturaj". Unul „s-a consumat" „în cazul scriitorilor Ovid Crohmălniceanu, Silvian Iosifescu, Horia Deleanu, Radu Cosașu și Roger Câmpeanu". „Un alt exercițiu a fost operat de Securitate asupra grupului format din Mirel și Lidia Ilieșu, Cornel Răducanu, Radu Albala, Goldgraber Wilhelm, Radu Cosașu, Gelu Ionescu, Ion Ianoși, Felicia Antip, Roger Câmpeanu, Florin Mugur." „După verificările întreprinse asupra acestui anturaj, Securitatea a obținut acordul organelor de partid pentru a proceda la următoarele măsuri: «*Avertizarea lui Ilieșu Mirel, Ilieșu Lidia și Ianoși Ion la organele de partid; Cosașu Radu, Albala Radu, Câmpeanu Roger, Răducanu Cornel, Goldgraber Wilhelm, Mugur Florin la sediul organelor de securitate și Ionescu Gelu la locul de muncă. Compromiterea lui Ilieșu Mirel față de legăturile sale, în sensul că el este cel care a determinat măsuri împotriva lor, din partea organelor de securitate* [...]" (p. 471).

„Doc. 164" enumeră, în ordine olografă, scriitorii care au semnat „memoriul de protest împotriva numirii poetului Nicolae Dan Fruntelată în funcția de redactor-șef al revistei *Luceafărul*: 74 de iscălituri + 16 neidentificate" (p. 474).

O „Notă" precizează: „Cosașu Radu face aprecieri denigratoare asupra realităților social-politice din țara noastră", „în cadrul unor întâlniri pe care le are în domiciliul său cu Mirel Ilieșu [...], Ianoși Ion-Maximilian [...], Mugur Florin [...], toți evrei [...]". Urmează câte o „Notă" despre „Albala Radu", „Antip (Solomon) Felicia", „Câmpeanu (Goldsmith) Roger", „Ianoși (Steinberger) Ion Maximilian", „Ilieșu Mirel (Iosipovici Marcu)", „Mugur (Legrel) Florin" ș.a. Toți au avut ieșiri ostile regimului. „În cadrul discuțiilor cu Cosașu Radu și cu alte persoane din anturajul său, Ianoși Ion a comentat nefavorabil unele aspecte ale politicii partidului și statului nostru. De asemenea, în unele ocazii a asistat la discuții tendențioase purtate de alte persoane, aprobând punctele de vedere ale acestora. Cu atitudine similară este cunoscută și soția sa, Ianoși Janina. Într-un anturaj, aceasta a relatat, printre altele, că, anunțându-l pe soț despre instituirea stării de necesitate, ar fi întrebat-o: când va fi și stare de libertate?" (p. 485).

E simplu să comentez aceste abjecții. Securitatea a fost obsedată de „influența evreiască", „grupul evreiesc", „scriitorii de naționalitate ebraică". A menționat scrupulos numele de naștere ale celor în cauză. A introdus și neevrei în grupul incriminat, ca pe Georgeta Horodincă, evreu fiind numai soțul ei, N. Tertulian (Nathan Veinstein). Pe ce „poziții naționaliste" s-a situat Ornea, istoric reputat al culturii române: „ebraice"?! Cititorul e lăsat în ceață: dacă și cineastul Mirel Ilieșu a fost chemat spre „avertizare" la organul de partid, cum de „a determinat" măsurile împotriva noastră – sau, prin vânturarea acestui zvon, nu se urmărea decât „compromiterea lui"?! În orice caz, am aflat cum de a fost aprobată „avertizarea" mea „la organul de partid" (succesiv, după cum am relatat, de către secretarul de partid de la Filosofie și secretarul de partid pe Universitate). Am putut reconstitui lista aproape a tuturor celor care semnaserăm protestul împotriva numirii noului redactor-șef la *Luceafărul*.

Mă întorc la relatarea întreruptă de această retrospecție.

Ultimele mele cărți au beneficiat și de recenzii favorabile, dar au stârnit și critici sau atacuri *ad personam*.

Mă limitez doar să-i numesc pe câțiva dintre recenzenții binevoitori: 1995 – George Pruteanu („Un cărturar enervant"), Gáll Ernő („Korszerűtlen eszmék" / „Idei inoportune"), Carmen Diaconescu („Nevoia de mărturisire"), Valentin Protopopescu („Oportunitatea inoportunelor idei"), C. Stănescu („Idei inoportune"); 1996 – Henri Zalis („O carte-document"), Gabriel Dimisianu („Inoportunități actuale"); 1997 – Marta Petreu („Un istoric al filosofiei românești"), Z. Ornea („Există o istorie a filosofiei românești"), Daniel Cristea-Enache („Utopia unui cărturar").

*Idei inoportune* au stârnit, se vede, interesul principal, dar și majoritatea loviturilor sub centură.

Editând „*Razne*" de Emil Cioran, într-o broșură (*Jurnalul literar*, 1995), Nicolae Florescu m-a admonestat, în finalele sale „Precizări editoriale", pentru unele „explicații tendențioase" asupra gânditorului parizian: susținând că „a *doua naștere*" din exil ar fi echivalat cu „încercarea de «ștergere a urmelor» și cu aspirația de «a da uitării» textele lui «extrem de violente» scrise până în 1943", aș fi dovedit „nu numai reaua credință și pătimașa ardoare de culpabilizare a eseistului român și a colegilor săi de generație, dar și, ceea ce e mai grav pentru un pretins estetician și un om de cultură de formație filosofică, profunda necunoaștere a operei cioraniene, a cărei unitate perfectă se impune tocmai peste jocul gratuit al contradicțiilor paradoxale [...]". (Și în ideile mele „inoportune", și în istoria filosofiei românești m-am străduit anume să probez unitatea organică dintre segmentele francez și român; „ștergerea urmelor" viza exclusiv trecutul politic al lui Cioran, fără să fi afirmat – cum susține N.F. – că el s-ar fi dezis de „structurile esențiale ale spiritualității românești".)

Gheorghe Grigurcu, în „Dificultatea desprinderii de «IDEE»" (*România literară*, 20-26 martie 1996), mă taxează „un propagandist de lux al doctrinei marxist-leniniste", „avocat de înaltă clasă al comunismului", „un comis-voiajor experimentat" între idei adverse, care, iată, am recidivat în *Idei inoportune* cu toate falsurile profesate de o viață. Recenzentul își focalizează critica pe „piesa" „de rezistență a întreprinderii salvatoare" a prejudecăților mele: „textul în care Ion Ianoși încearcă o cercetare în paralel a comunismului și fascismului". Partizanatul meu îl dau în acest text cel mai clar în vileag, continuând să judec fascismul și comunismul cu două măsuri, urmărind să salvez cât mai multe din „totalitarismul roșu", inclusiv „*valorile* culturii sovietice"; deși, în privința acestora, „ar trebui să vorbim neapărat despre Esenin, Ahmatova, Țvetaeva, Bulgakov, Pilniak, Babel, Mandelștam, Pasternak, Soljenițîn, Zinoviev, Brodski ș.a., spre a stabili măsura în care acești creatori corespund sau nu cadrului avut în vedere". (De la această enumerare pornește Ion Vartic în replica sa, citată mai înainte, retrasă în ultimul moment de la revista *Apostrof*.)

Deși domicilia la Tg. Jiu, Gh.G. fusese membru al Secției de critică din București. Niciodată nu formulase vreo obiecție la adresa mea, deși nutrise dintotdeauna inimiciții refulate la adresa mai tuturor scriitorilor cu funcții

de orice nivel şi cu succese mari sau mici – pe care din anii '90 a început să-i denunţe cu virulenţă, invariabil pentru oportunismul lor politic.

Alexandru George se răfuieşte cu *Idei inoportune* în două rânduri (1. „Opera şi salvarea ei", în *Luceafărul*, 3 iulie 1996; 2. „Pentru definirea unor extreme", în *Cuvîntul*, 1997). Cartea mea este ba „intitulată modest" (1), ba are „un titlu foarte nefericit" (2). Criticul ajunge spre sfârşitul articolului 1 şi la această „carte semnată de un marxist". „Pledoaria, făcută pe un ton blajin şi conciliant, ceea ce nu e în obişnuinţele marxismului, e plină de argumente specioase, când nu strident false [...]." Exemplificarea priveşte compararea totalitarismelor nazist şi bolşevic – pe care „d. Ianoşi" o prezintă „neavenit", căci „regimul hitlerist n-a însemnat deloc moartea culturii, ci o schimbare în rău faţă de liberalismul burghez". „Numai artele plastice şi gândirea politică au fost sugrumate efectiv." „Regimul nazist a fost mult mai liberal decât cel bolşevic." În articolul 2, mai amplu polemic, autorul introduce şi anumite nuanţări. „Admit că dl Ianoşi n-a comis speciale ticăloşii (precum confratele său de marxism, N. Tertulian), dar, prin comunismul său doctoral, a sprijinit crimele regimului şi a otrăvit conştiinţa a generaţii întregi de studenţi. L-am cunoscut puţin pe autorul *Ideilor*...; rar am întâlnit în viaţa mea pe cineva cu o structură atât de burgheză, de Mittel-Europa, de om al civilizaţiei şi mentalităţii non-comuniste; un ins neadaptat grosolăniei, spiritului de gloată, de turmă, mai suferind în faţa incivilităţii, vulgarităţii, lipsei de maniere şi de control. În sfârşit, un intelectual mai înclinat spre disociere, spre subtilitate, spre spiritul de examen. Cum a putut acest om să se blocheze în imbecilitatea marxistă şi să caute doar s-o lărgească, fără a încerca să evadeze din ea, subtilizând într-un cadru intelectual ucigător şi deservindu-şi propriile porniri şi trădându-şi temperamentul intelectual, rămâne un profund mister pe care nu-l lămureşte, nici nu-l scuză, ba poate chiar îl agravează exemplul altor străluciţi intelectuali evrei pe care i-am cunoscut. (Nu pot decât repeta o constatare a mea anume, într-o parafrază a cuvântului lui Bebel: «Antisemitismul este marxismul imbecililor», şi să replic: «Marxismul este expresia antisemitismului evreilor»)." După care Al.G. ajunge la „comparaţia dintre «dreapta» sau fascism (cum numeşte el, în bună tradiţie comunistă, un anume extremism politic) şi comunism, văzut, acesta, în idealitatea lui cea mai pură. Or, şi aici, dl Ianoşi comite un fals de proporţii maxime: nimeni, dar absolut nimeni nu a pus între ele semnul egalităţii, ci doar al echivalenţei. Pentru un spirit liberal ele ajung într-adevăr să se confunde, pentru că ambele atacă însăşi esenţa acestuia: dreptul la libertate, cu corolarul ei: proprietatea, cultivă colectivismul, cultul conducerii inspirate, fără controlul celor conduşi, mântuirea în acţiuni de mase, după o baie de sânge purificatoare. Mai pe scurt: ambele sunt anti-burgheze, anti-individualiste, anti-personaliste, propunând soluţii globale şi nesocotind în cele din urmă fiinţa umană în realitatea ei. Dar diferenţele există". (Al.G., tot coleg în Secţia de critică, tot fără a-mi fi adus vreo obiecţie în trecut, ar fi putut să mai aibă puţintică răbdare, ca să constate cum de la echivalenţă se va ajunge la egalitate, fără a mai recunoaşte nici o diferenţă între comunism şi fascism, doar corectându-se vorba tovarăşului

Stalin despre devierile de „stânga" şi de „dreapta" din URSS: „*oba huje*", „amândouă sunt mai rele" – dar în sensul răului mai mare al comunismului.)

Dan Pavel, fost student al meu, îmi va desfiinţa *O istorie a filosofiei româneşti*, în articolul, cu un titlu parafrazat după Noica, „Istoria lui cum e cu putinţă ceva ce nu există" (*Cuvîntul*, aprilie 1997). „Cartea scrisă de Ion Ianoşi nu are obiect: nu există o filosofie românească. După cum nu există una paraguayană, georgiană, congoleză sau neo-zeelandeză. Există doar o singură istorie a filosofiei, de la presocratici până la (să zicem) Rorty." Iar subtitlul cărţii mele pune „precaritatea unui întreg domeniu pe seama condiţiei sale literare şi a obsesiei gânditorilor autohtoni pentru stil. Oricine ştie că în filosofie stilul şi talentul nu au nici o valoare." „Şi totuşi Ion Ianoşi a scris o carte provocatoare în anumite privinţe" – exemplificate. (Inexistenţa istoriei filosofiei româneşti a susţinut-o, în aceeaşi perioadă, şi Gabriel Liiceanu, ceea ce nu l-a împiedicat să pună accentul, în cărţile sale viitoare, pe virtuţile lor literare.)

Bujor Nedelcovici – deşi înaintea exilului, ca secretar al Secţiei de proză (1982-1985), întreţinuse relaţii cordiale cu secretarul Secţiei de critică – m-a admonestat, din Paris, în două rânduri: în „Volum omagial" – *Aldine*, supliment al ziarului *România liberă*, 16 august 1997; şi în „Despărţirea de... Manolescu", subliniind vina acestuia de a fi refuzat să publice articolul „Volum omagial" – *România literară*, 20-26 august 1997. Am intrat în vizorul lui pentru fragmentele din „Exerciţiu biobibliografic" publicate în *Apostrof* (text menit a fi introducerea la „volumul omagial" *Ion Ianoşi. O viaţă de cărturar*).

În ambele texte îmi e imputată neasumarea îndestulătoare a vinovăţiei din trecut. „Oare n-a înţeles Ion Ianoşi «răul produs» prin îndoctrinarea, marxizarea, manipularea intelectuală şi falsa formare spirituală pe care a exercitat-o asupra a zeci de generaţii de absolvenţi ai Facultăţii de Filosofie, care la rândul lor deveneau *profesori* de «Marxism-leninism»? Sunt crime morale la fel de grave ca cele fizice. Oare filosoful Ion Ianoşi nu-şi asumă nici o răspundere morală? Şi-a exprimat el regretul?" (1). „*Răul* este ignoranţa care se ignoră, era de părere Platon. Nu ştiu că nu ştiu. [...] / Cred că Ion Ianoşi «nu vrea să ştie că nu ştie», sau mai precis «se face că nu ştie»" (2). „Trebuie să recunoaştem că Ion Ianoşi are totuşi un mare merit. Traducerile din literatura rusă (alături de soţia Janina Ianoşi) vor rămâne exemplare pentru fidelitatea şi arta cu care au fost prezentate publicului, tocmai într-o «penurie intelectuală». Aparatul critic al «Operelor lui Dostoievski» demonstrează un rafinat cunoscător al autorului *marelui Închizitor*" (1). („Mărul discordiei" e tăiat simplu în două părţi incomunicante.)

Are însă şi viaţa literară întorsăturile ei ironice: tocmai în anul când am fost cel mai des admonestat, şi tocmai pentru *Idei inoportune*, această anume carte a fost distinsă cu Premiul Asociaţiei Scriitorilor din Bucureşti. Juriul, compus din Barbu Cioculescu (preşedinte), Florenţa Albu, Cezar Baltag, George Bălăiţă, Dan Silviu Boerescu, Magdalena Bedrosian, Radu Lupan, Valentin Silvestri, Eugenia Ziamu, a deliberat (în 30 mai şi 4 iunie 1996) asupra volumelor literare apărute în 1995; şi, dintre ele, în urma votului secret, a

premiat câte o carte semnată de Ioan Flora și Octavian Soviany (poezie), Costache Olăreanu și Nicolae Neagu (proză), Cornel Regman și Ion Ianoși (critică, eseu), Dumitru Hîncu și Olga Zaicik (traduceri), Marin Sorescu și Paul Ioachim (teatru), poetul Lucian Vasilescu și dramaturgul Dan Mihu (debut); acordându-i lui Valeriu Cristea „Premiul special al juriului", pentru *Dicționarul personajelor lui Creangă* și *Dicționarul personajelor lui Dostoievski*, vol. II.

În ceea ce-i privește pe acuzatorii mei, coroborând vini străvechi și recidive recente, nu am răspuns vreunuia în mod public. Dar m-am explicat mie însumi în două pagini și jumătate, intitulate „Dilemele unui om de stânga". Am găsit textul în dosarul meu din 1996. Nu mă refer la critici sau critice, îmi rezum propria-mi opțiune. Nefiind publicat, merită – cred – să transcriu aici câteva fragmente.

Mă prezint la persoana a treia singular. Pornesc de la „handicapul" rezumabil într-un „silogism".

> Premisa majoră: are în spate o veche și lungă tradiție conservatoare, ulterior concurată și liberal, dar mai mult economic decât intelectual, alături cu o firavă prezență social-democrată. Premisa minoră: struțocămila „național-comunistă" a compromis grav stânga pe care a tot invocat-o, fără s-o și onoreze. Concluzia: intelectualii ajung ori să conteste dualitatea stânga-dreapta, ori să se alinieze unei drepte mai mult sau mai puțin de centru, eventual în răspăr nemărturisit cu foste alinieri oportuniste.
>
> Atunci? Să se resemneze cu anticomunismul marilor inchizitori din jur, dornici să și acopere proprii conformisme de care nesenilizații își mai aduc aminte? Să accepte tranziția către viitor pe un singur picior, țeapăn dreptaș? Sau să accepte să-l reprezinte forțe stângace în care nu se recunoaște? Nici-nici. Mai onestă pare o tentativă de autodefinire, nu atât politică (i-au trecut iluziile), cât morală (domeniu al utopiilor permise).
>
> Nu uită trecutul, nu face pe amnezicul. Nici în ceea ce privește viața pe care a trăit-o, cu nădejdi și frici, cutezanțe și lașități. Dar o leagă de căutarea unui sens, transcendent în raport cu persoana lui, nu neapărat și față de existența pământească. Există o stângă evanghelică, renunțând în perspectiva de apoi la privilegiile de aici; și există o stângă agnostică sau atee, pentru care necredința proprie se împacă firesc cu stimarea altora în credințele lor, oricare dintre crezurile care decantează și fortifică umanul din om.
>
> „Socialismul real" a batjocorit libertățile, inclusiv dreptul la proprietatea privată. Să fie atunci proprietatea – cum ni se repetă mereu – „sfântă", „sacră"? Posesiunea unui bun, cum să țină de sfințenie și sacralitate? Mai degrabă e utilă, funcțională, eficientă, te îndeamnă la multiplicare și, astfel, la dezvoltare. Setea de înavuțire propulsează – și devastează. Sau, măcar, ascute nedreptăți, nedreptățește pe tot mai mulți nenorocoși sau nedescurcăreți. Din treimea „libertate-egalitate-fraternitate" a revoluției franceze (hulită în rând cu celelalte revoluții, minus cea pe care unii „revoluționari" și-o adjudecă partizan), socialismul a pretins egalitatea, dar a degradat-o în egalitarismul mizeriei; iar capitalismul exaltă libertatea, dar o distribuie inechitabil, altfel țărilor bogate și sărace, altfel cetățenilor avuți și nevoiași.

> Se adâncește în lume, în țară, prăpastia dintre bogați și săraci. E punctul nevralgic al oricărui „om de stânga”. Bogăția ar naște dreapta, sărăcia ar renaște stânga. E formulat simplist, totuși nu departe de adevăr. Cine-și nesocotește semenii aflați la ananghie, fiindcă lui totul îi prisosește, s-a înșurubat în egoismul său psihologic până la imoralitate. Ce ar putea să facă? urmează replica. Ar putea măcar să fie sensibil la nedreptate, căci dreptul la diferență ar trebui să beneficieze de șanse egale.
>
> Utopie? Desigur. Acum fiecare are chef să rupă cât mai mult din hălci. Și să se țină strâns de puternicii locului și ai globului. Pe urmă vor vedea. Nu știu ce și când vom vedea. Deocamdată văd cum atâția, inclusiv oameni de cultură, aleargă după bani, posturi, avantaje. Văd cum nesocotesc tot ce e străin de privilegiile lor. Iar alături crește mizeria, se înmulțesc copiii străzii, cad bombe, mor oameni nevinovați. E simplu să taxezi drept „nostalgie” astfel de constatări. Ce a fost, rău a fost. Ce este, nu e bine. Dintr-un tunel, din care mereu nădăjduiam să ieșim, am nimerit în altul. Nu știu cum să-l numesc, „capitalism sălbatic”, „sud-american” ori „bananier”. [...] De omul de stânga ar fi nevoie, inclusiv printre intelectuali, ca să mențină acea stare de fertilă nemulțumire în afara căreia s-ar trezi cam însingurați apologeții dreptei, ai capitalismului, ai liberei concurențe, ai acumulării nelimitate de proprietăți. Ideal ar fi (nici un ideal nu e realizabil) ca omul de dreapta și omul de stânga să dialogheze. În ceea ce mă privește, am ieșit, cred, nu o dată în întâmpinarea acestui dialog, ocupându-mă ba de patrologie, ba de Nietzsche, ba de Noica. Aștept reciproca din partea „celuilalt”: nu doar să deteste raționalismul, epoca Luminilor, pe Marx, ideea socialistă, ci să încerce să le și priceapă – în ceea ce, din punctul său de vedere, ele sunt acceptabile și inacceptabile. Nu vom schimba lumea, măcar să încercăm s-o înțelegem. Nu detestându-ne: completându-ne. Poate vom umbla, aici și acum, tot pe două picioare, cum îi este propriu omului.

1996 a fost pentru mine un an dens. Au fost publicate documentele Securității despre scriitori, printre care figurasem. Cărțile mele au fost atacate în reviste. M-a premiat Asociația Scriitorilor din București. Mi-am mărturisit „dilemele”.

N-a fost însă doar atât. Alternanța „una rece, una caldă” se va termina, din toamnă, cu bine.

## 132

În 1994, îndemnat de Andrei Pleșu, înaintasem o *Application for a Fellowship at Collegium Budapest*. Dosarul conținuse, potrivit uzanțelor, un *Curriculum vitae*, un *Reserch Project*, sub titlul *The Moralitiy of the Post-totalitarian Culture*, și („last but not least”) două recomandări, înțesate de laude profesionale, pe care au binevoit să mi le întocmească Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, nume sonore și în instituțiile culturale occidentale.

Urmase un schimb de scrisori cu „administratoarea generală” Vera Kempa, despre condițiile de trai și de muncă, facilitățile și obligațiile din Colegiu.

La începutul anului următor îmi sosise acceptul de a fi *senior fellow*, dar nu din toamnă, ci în anul didactic următor, 1996/1997. Trecusem, așadar, cu

bine prin selecţiile operate de către acel „Academic Advisory Board" printre membrii căruia se număra (întru norocul meu) Andrei Pleşu, cu titlurile oficiale adăugate numelui său: „Professor of Philosophy and Religion, University of Bucharest, Rector of the New European College, Bucharest".

Invitaţia se întindea pe zece luni, din 1 octombrie 1996 până în 31 iulie 1997, şi o includea şi pe Janina. Perioada depăşea răstimpul acordat turiştilor: trebuia, deci, să obţinem o viză specială la Consulatul Republicii Ungare, din Bulevardul Dacia; iar apoi, la o secţie budapestană de poliţie, un act adiţional de şedere pentru întreg anul academic.

Am ajuns la Budapesta cu un avion al companiei maghiare MALÉV, într-o sâmbătă după-amiaza. De la aeroportul din Ferihegy (Muntele lui Feri – care nici măcar deal nu părea) ne-a cules una dintre cele două tinere ce răspundeau de *fellow services*, Füzéki Eszter, şi ne-a depus la începutul jumătăţii vestice a Capitalei, Buda, într-un bloc din Hattyú utca (Strada Lebedei), unde ni se rezervase un apartament, închiriat. (Peste câţiva ani, Colegiul îşi va construi un hotel propriu, ca să nu fie nevoit să se împovăreze cu chiria a zeci de apartamente.)

Eszter ne-a lăsat singuri. Am despachetat şi ne-am luat în posesie noua locuinţă. Cuprindea trei camere, baie, bucătărie şi două balcoane. Pe lângă dormitor, ne vom folosi doar de living, eu pentru a privi emisiunile locale de televiziune, Janina bătând alături de mine pasienţe. Camerele s-au umplut până la refuz numai când ne-a ajuns din urmă familia, pentru vacanţa de Crăciun – noi doi refugiindu-ne, tot prin dărnicia Colegiului, într-o garsonieră de pe străduţa paralelă.

Duminică, ducându-mă pentru prima din multele dăţi, la cea mai apropiată baie termală, Lukács Fürdő, aproape de Margit híd (Podul Margareta), am dat nas în nas cu vechiul meu coleg leningrădean, rămas prieten şi în deceniile următoare, Molnár Endre („Bandi"). Dintre cei câţiva budapestani apropiaţi, cu el şi cu soţia lui Ira ne vom întâlni mai des.

Luni ne-am prezentat pentru a face cunoştinţele de rigoare. Ajungeam la Colegiu în 20 de minute pe jos, dar puteam lua şi autobuzul local care urca pe Budavár (Cetatea din Buda).

Numele complet al institutului era „Collegium Budapest. Institute for Advanced Study". Ocupa în centrul cetăţii, pe vremuri încercuită de ziduri, o clădire splendidă din secolul al XVIII-lea. Adresa era Szentháromság utca (Strada Sfintei Treimi), nr. 2. Pe latura opusă a pieţei Szentháromság se înălţa Mátyás Templom (monumentala Biserică Matia) şi, un pic mai jos, Halász Bástya (Bastionul Pescarilor), de unde puteai privi podurile şi malul opus, răsăritean, al Dunării, în centru cu Parlamentul, emblema oraşului. Pentru a contempla dealurile din Buda, până departe, treceai în direcţia inversă, pe lângă cofetăria Russwurm şi cafeneaua Pierrot, până la Tóth Árpád sétány („aleea" botezată după un poet şi traducător interbelic de seamă). Dimineţile, când vom urca la Colegiu, aveam să trecem Táncsics Mihály utca (într-o casă de pe strada poreclită după el fusese întemniţat cel mai radical revoluţionar din 1848-1849), pe lângă Hilton Hotel (de patru stele) şi Budapest

Bank, Hilton fiók (filiala Hilton), unde mi se depunea lunar, în mărci germane, indemnizația. Dacă ne continuam drumul, ajungeam, într-un sfert de oră, la Budavári Palota (Palatul cetății Buda, transformat în muzeu după exilul „amiralului" Horthy Miklós).

Colegiul funcționa ca filială a „Wissenschaftskolleg zu Berlin"; drept care rectorul aceluia, Prof. Dr Dr h.c. Wolf Lepenies, îndeplinea și aici funcția de președintele în „The Board of Trustees (Curatorium)".

În perioada mea, rectorul Colegiului era academicianul Vékás Lajos, profesor jurist la Universitatea „Eötvös Loránd" din Budapesta: ins volubil, zâmbitor de fiecare dată când se încrucișa cu oricare dintre noi, destinzându-ne cu bancuri, organizându-ne excursii în țară, într-un cuvânt, maestru în a întreține o atmosferă cotidiană destinsă, dar fără a pătrunde în detalii preocupările bursierilor.

Treburile curente le conducea șeful secretariatului, Fred Girod, pe vremuri angajat în Berlinul de Vest, de mult detașat la actualul său loc de muncă. (Vera Kempa, care provenea tot din Germania de Vest, era măritată cu un localnic.)

Colegiul se întreținea din numeroase sponsorizări, primite din partea unor guverne, bănci, edituri, academii, fundații. Dispunea de o bogată bibliotecă, reîmprospătată mereu cu volume și reviste occidentale sau ziare maghiare. La parter avea o sală de mese, la etaj – o încăpere pentru conferințe, concerte, expoziții, biblioteca și birourile noastre.

În anul meu academic, trei cercetători aveau titlul de *permanent fellows*, fiecare cu o secretară personală; printre ei se afla cunoscutul economist, academicianul Kornai János, profesor și la Universitatea Harvard. În 1996/1997 am fost 41 de *fellows*, cu stagiu de două semestre ori numai de unul, și 5 *Guests of the Rector*, pe răstimpuri mai scurte.

Din România eram *senior fellows* Pavel Câmpeanu (pe semestrul doi) și cu mine, iar *junior fellows* – Albert Réka (studiind mai de mult la Paris), Marian-Cătălin Avramescu și Caius Dobrescu. Celor dintâi ni s-au repartizat camere de lucru individuale, birourile celor din urmă stăteau înșiruite în bibliotecă. Fiecare își avea computerul personal, conectat la performante printere, unde își xeroxau oricâte tipărituri voiau. Nededat la mânuirea ordinatorului, întâi am cerut, spre uimirea administrației, o mașină de scris; curând m-am înhămat însă la mijlocul de lucru firesc al tuturor celorlalți, ajutat, când și când, de computeristul colegiului și de Marian Avramescu. Janina s-a încăpățânat să-și continue traducerile cu pixul.

Zilele noastre decurgeau identic. Eu urcam la Colegiu mai devreme, Janina mă urma după ce făcea acasă ordine. Aduceam de la parter, pentru amândoi, cafele și prăjituri. Stăteam față în față la biroul voluminos (în cameră se mai afla un dulap cu etajeră pentru cărți și un divan cu două fotolii). Prânzul îl luam împreună cu toții în sala de mese, pentru o sumă modică dedusă din indemnizația mea. (Unii *juniors*, cu retribuție mai mică, se duceau la restaurantul Fortuna din apropiere, pentru un meniu ieftin.) Parte din după-amiezi ne continuam lucrul. În serile fără conferințe ori concerte, cu mese suedeze copioase, inclusiv băuturi, ne duceam la plimbare.

O posibilitate era să coborâm pe drumul de întoarcere – pe lângă Ambasada Norvegiei, aflată în construcție –, până în Moszkva tér (*tér* = piață; în cadrul maghiarizării a tot și toate, rebotezată, de către guvernul premierului Orbán Viktor, în Széll Kálmán tér, după prim-ministrul Regatului Ungar, între 1899 și 1903), de unde luam tramvaiul 4 sau 6, care ne trecea peste Podul Margareta, până pe Nagykörút (Marele bulevard circular, de fapt semicircular, de la un pod dunărean la altul, mărginind cele mai de vază cartiere din Pesta). Coboram oriunde aveam chef, la Gara de Vest, în Piața Oktogon, pe Bulevardul Rákóczi, și străbăteam pe jos drumul până la Kiskörút (*kis* = mic), Csarnok (hale), Váci utca (strada presărată cu prăvălii de lux și restaurante, plus cel mai mare magazin de muzică; pe vremuri deschidea drumul către orașul Vác), apoi flanam pe malul Dunării, de la statuia lui Petőfi, prin fața Parlamentului, până la fosta clădire a CC (sediul lui Kádár János), transformată într-o instituție publică oarecare.

O altă variantă era s-o luăm la vale pe Jezsuita lépcső (Scara iezuiților), până la Lánchíd (Podul cu lanțuri) și, dincolo, pe József Attila utca, din nou spre centrul centrului. (Dacă eram obosiți, parcurgeam același drum cu autobuzul, luat la mijloc de drum între Colegiu și Palat.)

La întoarcerea în Hattyú utca, poposeam neapărat, la colț de stradă, la o plăcintărie de familie, deschisă zi și noapte, unde ne înfruptam cu felurite clătite sărate și dulci.

În zilele libere de sfârșit de săptămână, urcam cu funicularul sau cu tramvaiul până la Hüvösvölgy (Valea răcoroasă). Luam acolo prânzul, de obicei comandam un *gulyás* al casei. Mai descoperiserăm pe malul Dunării și un restaurant pescăresc, care ne oferea gustoasa *halászlé* (zeama pescarului), asemănătoare ciorbei din Deltă, decât că iuțită peste poate cu *szegedi paprika* (boia din Szeged, oraş la mai puțin de o oră, cu mașina, de la Arad). Multe mâncăruri, încercate de asemenea, evocau originea lor de la noi, precum *kolozsvári* ori *székely káposzta* (varza de Cluj, varza secuiască).

Principala limbă de comunicare, cum se vede și din titulaturile reproduse, era engleza; suplimentată, în relații personale și la comunicările obligatorii pentru fiecare *fellow*, cu germana ori franceza. În clădire și la mese se auzea deseori maghiara, vorbită nu doar de personalul instituției, ci și de bursierii care emigraseră cândva din Ungaria. Personal căutam să mă împrietenesc cu vorbitorii de germană și maghiară. Așa m-am apropiat de Csapó Gyula (compozitor și interpret la Departamentul de Muzică al Universității din Saskatchewan), Waltraud Heindl (profesor de istorie la Universitatea din Viena, însoțită de soțul ei, fost actor), Elmar Holenstein (profesor de filosofie la ETH, Zürich), Thomas R. Mark (profesor de literatură engleză la Colorado State University – emigrat de mult, cu părinții, din Budapesta, dar vorbind fluent limba lui maternă), Márkus György (unul dintre foștii elevi ai lui Lukács György, scurtă vreme student la Moscova, emigrat cu soția poloneză și doi fii ai lor în Australia, profesor de filosofie la Universitatea Melbourne, preocupat îndeosebi de „Școala de la Frankfurt”), Ludwig Salgo (profesor jurist la Universitatea Johann Wolfgang Goethe din Frankfurt pe Main, specializat

în dreptul familial), iar dintre oaspeții rectorului – cu Ivan Nagel (tot ungur de origine, figurând în acte ca profesor de istorie și estetică la Academia artelor frumoase din Berlinul de Vest, dar plecând în curând să ia în primire noul său *job*, de intendant la *Festspielhaus* din Salzburg) și Björn Wittrock (profesor de științe sociopolitice la Universitatea din Stockholm, vorbitor și de germană). Contau, desigur, și specializările lor în umanioare, mai numeroși fiind reprezentanții matematicii, fizicii, chimiei sau biologiei.

Mai des mă întrețineam cu soții Heindl, cu Holenstein, cu Márkus ori Salgo. Am ajuns și la confesiuni: Waltraud ne povestea cum a părăsit Biserica Catolică, nemaisuportându-i fariseismul; Elmar – despre soția sa japoneză, cu care, după pensionare, se vor retrage în orașul ei natal; György – despre tragica soartă a fiului mai mare, destinat unei cariere filosofice de excepție; Ludwig – despre cum a scăpat familia, doar pe jumătate ariană, de persecuțiile rasiale din al Doilea Război Mondial.

Rectorul a invitat la el acasă, în Buda superioară, un grup „germanic", înainte de cină delectându-ne, în casa memorială Bartók (ori să fi fost Kodály?) cu un concert de cameră. Muzica era pasiunea mai multora: Salgo mergea des la operă și concerte, Mark se entuziasma pentru simfoniile lui Anton Bruckner, Avramescu cumpăra multe discuri cu înregistrări celebre.

Janina era solidară cu mine în privința limbii germane, dar stătea de vorbă și cu puținii francezi din acel an universitar, tinerele Muriel Blaive (sociolog) și Marie-Elisabeth Ducreux (istoric), ambele ținându-și comunicarea despre Cehoslovacia: una consacrată „Primăverii de la Praga", alta – credințelor din Boemia secolului al XVIII-lea. Janina a încercat să ia și lecții de maghiară, dar s-a lăsat curând păgubașă: profesoara le preda, la un preț piperat, un soi de *basic hungarian*, de uz casnic, fără șansa ca vreun cursant să-și însușească ceva mai temeinic această limbă grea (pe care, din comoditate, eu însumi nu le-am învățat, nici pe ea, nici pe Mașa).

Dintre localnici ne întâlneam – în afara soților Molnár – și cu alți foști colegi leningrădeni: cu Fischer György și Teréz, ajunși aici după o lungă perioadă bucureșteană, Gyuri rotunjindu-și pensia ca traducător româno-maghiar; și cu Zöldhelyi Zsuzsa, profesor universitar de literatură rusă, cu doi copii și trei nepoți. I-am vizitat la marginea Pestei și pe vechii noștri prieteni clujeni Tóth Sándor și Éva, ajungându-i aici din urmă pe fiica și pe fiul lor, acesta din urmă un eminent fizician.

Întoarsă dintr-un drum occidental, a zăbovit printre noi, câteva săptămâni, Anca Oroveanu, intrată în grațiile conducerii Colegiului după anteriorul ei stagiu de *fellow*.

Cu Pavel Câmpeanu, însoțit de tovarășa lui de viață, Fana Steriade, ne vedeam rar. Îi întâlniserăm în casele de odihnă de pe Cumpătul (întocmeau analize sociologice pentru Televiziune); el era taciturn, ea mai volubilă. El și-a întrerupt semestrul de la Colegiu pentru participări la consfătuiri de sociologie în țări îndepărtate. Părea nu doar închis, dar și orgolios – o impresie probabil superficială, izvorâtă dintr-o biografie întortocheată, ajunsă la disidență și publicarea, sub pseudonim, în SUA, a unor texte anticeaușiste. Mi

s-a părut ambivalent: categoric opus stalinismului sovietic persistent și în România, menținându-și totodată, cu toate deziluziile trăite (în închisoare, la Secția externă a CC și în marginalizarea politică), ceva din modul marxist de raportare la lume. Cu adevărat destins și bucuros l-am văzut abia când au venit să-l revadă, din exilul lor occidental, fiul și fiica.

Caius Dobrescu își împărțea zilele între muncă și casă. Soția lui vedea de casă și de bebelușul pe care, la împlinirea unui an de viață, l-am și sărbătorit în locuința lor de pe un deal îndepărtat. Caius studia, comparativ, „contra-culturile" ungară și română în socialism. Mai cuprinzător, investiga toată cultura *underground* din Estul Europei, spre a-i identifica apropierile și diferențele.

Cătălin Avramescu și soția, locuind și mai departe, și-au petrecut comod și acest an. *Globtrotter* cu burse, una după alta, Cătălin îmbina utilul cu plăcutul. Își elabora textul despre gândirea politică sceptică din secolul al XVIII-lea, dar nu rata nici o zi de cumpărături: amintitele CD muzicale, haine pentru sine, îmbrăcăminte pentru soție, ceas, lentile de contact, ochelari de soare ș.a. Își cheltuia toți banii. Între timp ținea legătura cu universități și institute de cercetare, pregătindu-și sejurul de anul viitor. Când l-am avertizat: — Ai grijă să nu rămâi fără pensie, mi-a răspuns: — Nici o grijă, deocamdată mă folosesc de ce pot, pe urmă voi vedea. Viitorul avea să-l confirme pe el.

Caius și Cătălin ne erau zi de zi în preajmă. Cătălin se purta cu noi deosebit de prietenos, la orice chemare îmi sărea în ajutor și-mi explica „tainele" computerului.

Aveam evidente convingeri diferite. Ei doi împărtășeau neoliberalismul republicanilor americani, câteodată cu ieșiri belicoase. (Un exemplu: — Eu aș arunca bomba atomică asupra Chinei.) Niciodată nu m-au bruscat însă nici pentru trecutul meu, pe care-l cunoșteau, desigur, nici pentru persistentele mele idei de stânga.

De fiecare dată când Andrei Pleșu avea ședințe de *board*, dar și alte reuniuni budapestane, îl culegeam de la Ferihegy. Pe drumul de la aeroport – de regulă avea camera rezervată la Hilton – ne relata noutăți de acasă, dar mai ales planifica o ieșire la vreun restaurant cunoscut de el. *Gourmet* incurabil, se bucura dinainte de felurile cu care se va și ne va ospăta, de la antreul de *libamáj* (ficat de gâscă) până la friptura de porc bine asezonată, la fel de nerecomandabile pentru un supraponderal. Trecând prin Lánchíd, până la micul restaurant nu departe de malul pestan al Dunării, ne-a mărturisit că detestă și mersul pe jos (— Dacă aș putea, n-aș coborî niciodată din mașină), și regimul prescris de medici pentru slăbire, în scop terapeutic (— Vor să îndoape un carnivor cu „iarbă"; nu le va merge).

În restaurantul cu pricina ne-am încrucișat o dată cu publicistul politolog Tamás Gáspár Miklós, clujean de origine, fost disident, fost parlamentar liberal, ulterior reconvertit pe poziții de stânga, neînregimentat marxiste; ceea ce cititorii revistelor bucureștene vor avea prilejul să constate nu o dată. Andrei către noi: — L-am întâlnit o dată la o reuniune științifică din Vest. Vorbește engleza ca un lord britanic. La care i-am dat detaliile: — Mama mea fusese prietena părinților lui: tatăl scriitor, secui de proveniență, mama

evreică, ambii comunişti din ilegalitate. Eu însumi îl întâlnisem pe „Gazsika” de mai multe ori, în tinereţe, la Cluj şi în Capitală, la Universitatea din Bucureşti audiind un timp cursurile de filologie clasică. Pe urmă emigrase, neuitând limba română şi păstrându-şi ataşamentul pentru România.

Două asociaţii.

Despre Andrei: conferinţa liberă pe care a ţinut-o la Colegiu, alternând tonul serios cu cel jucăuş şi ţinând permanent captivă întreaga asistenţă, cu mulţi invitaţi din afară, a surclasat toate celelalte intervenţii pe care mi-a fost dat să le ascult, ţinute de personalităţi de prim rang maghiare şi străine. (Nu-i numesc, *et pour cause*.)

Cu privire la Hilton: ieşind din hotel pentru a-şi lua ceva din maşină, a trecut la un pas de mine George Soros, la origine Soros György. Emigrat în 1944 din Ungaria, întâi la Londra, unde şi-a însuşit liberalismul austro-englezului Karl Popper, apoi în SUA, unde a devenit miliardar prin speculaţii bancare, inclusiv una, celebră, în dauna Marii Britanii. „Fundaţia Soros” a sponsorizat instituţii favorabile creării unor „societăţi deschise” în Europa Centrală şi de Est. La Budapesta Soros era sponsor şi „Chairman of CEU Board”, adică la Central European University, o instituţie de învăţământ din Pesta, înfiinţată în 1991, incomparabil mai mare decât colegiul nostru postuniversitar, cu predare în limba engleză, cu multe departamente şi numeroşi studenţi, plus masteranzi şi doctoranzi, printre care an de an destui români, beneficiind la absolvenţă de diplome acreditate şi în SUA.

Viaţa politică din Ungaria nu mă preocupa îndeaproape. Eram totuşi la curent cu ea, cumpărând în drum spre Colegiu ziarul *Népszabadság*, publicaţie de orientare liberală, cu analize culturale pertinente.

Preşedintele Ungariei, ales de Parlament şi nu prin votul direct al populaţiei, era Göncz Árpád, care ne-a şi ţinut o alocuţiune, într-o manieră cordială, simplă, plăcută. Ca în orice republică parlamentară (formă de stat pe care o agream), puterea reală o exercita guvernul. Premier era socialistul Horn Gyula. El îşi adjudecase merite personale, unanim recunoscute în Occident, prin deschiderea în 1989, ca ministru de Externe, a graniţei de vest, facilitând multor est-germani – pe cale de întoarcere, cu maşina, din vacanţa de vară – ieşirea spre Austria. Coaliţia socialist-liberală va pierde alegerile în 1998, în favoarea „Uniunii tinerilor democraţi” (FIDESZ), cu instalarea lui Orbán Viktor ca premier, aflat la primul său mandat.

În iunie mai votaserăm acasă, la cele două scrutine ale alegerilor locale. La cele parlamentare şi prezidenţiale ne-am dat votul la Ambasada României din Pesta. La cursa pentru preşedinţie s-au clasat în fruntea primului tur (3 noiembrie) Ion Iliescu (32,25%) şi Emil Constantinescu (28,21%). În turul al doilea (17 noiembrie) prioritatea s-a inversat: a izbândit Emil Constantinescu (54,41%), pecetluind astfel şi victoria parlamentară a Convenţiei Democrate. Stând la coadă în faţa Ambasadei, pentru a ajunge la urne, prevăzusem avansul fostului lector de Geologie. În jur auzeam mai mult vorbe maghiare, precumpăneau rezidenţii unguri cu paşaport românesc; dar şi UDMR indicase membrilor şi simpatizanţilor ei să-l prefere pe Emil Constantinescu. Aşa încât

puţinii care îl votaserăm pe Ion Iliescu îl ştiam dinainte pierzător. Alternanţa la putere se înscria însă în codul democraţiei. Ceea ce nu excludea – pe viitor – izbânda unor conducători neaveniţi.

Din ţară ne parveneau puţine noutăţi, şi acelea mai degrabă private. În martie am fost anunţaţi telefonic de moartea colegului şi prietenului nostru Radu Florian, răpus de un cancer galopant: ne despărţiserăm de el într-o stare aparent bună.

Nu ţin minte să fi aflat, în mai, decizia Curţii Supreme de Justiţie, de reabilitare a 21 de intelectuali: C. Noica, Al. Paleologu, Nicu Steinhardt, Vladimir Streinu şi alţii.

Între aceste evenimente, în aprilie, am avut parte de o spitalizare. Înteţindu-mi-se durerile în stânga abdomenului, Molnár Bandi m-a dus la un urolog celebru, pentru a mă consulta la cabinetul său particular. A decis internarea mea rapidă în clinica pe care o conducea, în Szent János Kórház (Spitalul Sfântul Ioan). Mă chinuia o piatră la rinichi. Trebuia extirpată. Întâi au încercat s-o pulverizeze cu un soi de ciocan electric, care-mi aplica pe spate lovituri ca de *pickhammer*; fără rezultat. Pe urmă m-au anesteziat rahidian şi mi-au extras-o „pe cale urologică”. Am stat internat vreo două săptămâni, cheltuielile acoperindu-le Colegiul. Janina venea la mine zilnic, aprovizionându-mă din curtea spitalului cu ziare şi de-ale gurii. T.G.M. („Gazsika”) îmi dăruise însă ultimul său volum masiv de eseuri, aşa încât aveam cu ce să-mi umplu timpul. Într-o zi şi-a făcut în rezerva mea apariţia fostul meu coleg de la „Bolyai”, Benkő Samu, ajuns cercetător reputat al istoriei transilvănene şi membru al Academiei Ungare. Janina se amuza de succesiunea inversă a frazării maghiare, faţă de cea română: mă chemau la consultaţii cu formula „Jánosi János professzor úr” = „Domnul profesor Ion Ianoşi”.

Am revenit în Colegiu, am continuat să particip la *Fellow Lectures*, *Public Lectures*, *Conferences and Workshops* şi *Cultural Events* (*Book Presentation*, *Exhibition Previews*, *Concerts*, *Literary Evening*).

Revin la început. Obligaţia noastră principală consta în a prezenta câte o comunicare. Pe a mea o adusesem de acasă în ciornă. Am revăzut-o în octombrie, fiindcă mă programaseră la cea dintâi lectură publică, pe 14 noiembrie 1996. Se numea *Leben als Überleben*. *Ein osteuropäisches kulturelles Bekenntnis* (*Viaţa ca supravieţuire*. *O mărturie culturală est-europeană*). Va apărea ca nr. 39 din *Discussion Paper Series* (în martie 1997). Am prezentat moştenirea inter- şi postbelică pe care o aveam de asumat şi aprofundat, dificultăţile întâmpinate; „literaturocentrismul” culturii române şi mutaţiile ei; presupusa „criză a culturii”; actuala stare editorială şi publicistică; complicatele raporturi dintre creatori şi grupurile de care aparţineau; nevoia statornicirii unei raportări liberale (în sensul tradiţional al termenului) în comunităţile profesionale. Avansam şi comparaţii cu alte culturi, cehă, poloneză, ungară – şi faţă de parcursul ţărilor occidentale. Mi-au fost adresate întrebări de către cei prezenţi în jurul unei mari mese – nu rotundă, ci ovală. Trebuia să mă descurc în engleza folosită de cei mai mulţi vorbitori.

Fred Girod mi-a propus, la începutul anului următor, să prezint o a doua comunicare. I-am avansat tema *Nietzsche und Marx*. Părea s-o accepte; dar nu și-a mai reiterat intenția. De bună seamă, nu-i convenea asocierea celor doi. Continua să afișeze însă aceeași civilitate: ne-a prezentat-o pe soția lui, redegistă până la reunificarea Germaniei, ne-a invitat la *Goethe Institut*, de pe bulevardul rezidențial din Pesta, Andrássy út (contele Andrássy Gyula, fost prim-ministru și ministru de Externe în timpul „dualismului" austro-ungar). Într-o ulterioară vizită la Budapesta, găsindu-l tot la Colegiu, ne-a oferit un dejun într-un restaurant din apropiere.

Bucuros de a fi scăpat rapid de unica, de fapt, obligație pe timpul întregului an academic, am participat destins la cele ale colegilor mei, dar m-am concentrat asupra scrisului în românește. Am început cu „Exerciții biobibliografice", care mi-au fost cerute de colegul de facultate Vasile Morar, ca parte introductivă a volumului omagial pe care-l pregătea pentru a 70-a mea aniversare. Textul rezuma și viața trăită, dar mai ales activitatea mea profesională și publicistică.

Restul timpului, din ianuarie până în iulie 1997, l-am consacrat elaborării volumului *Vârstele omului*, care va apărea în anul următor, în cadrul ciclului subintitulat „Moralități". Alesesem formula eseistică pentru a nu fi obligat la vreo documentare specială. Așa puteam urmări liber fazele devenirii individuale (copilărie, tinerețe, maturitate, bătrânețe), pe baza celor trăite sau observate la alții, cu meditațiile aferente.

La rândul ei, Janina traducea tot timpul, de astă dată din germană. A transpus în românește cinci eseuri de Thomas Mann, intitulând volumul în pregătire *Germania și germanii*, după conferința ținută de scriitor, în engleză, la *Library of Congress* și publicată, în originalul german (*Deutschland und die Deutschen*), în același an 1945. A lucrat apoi la traducerea primei jumătăți a cărții lui Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (lucrarea sa de doctorat), titlu pe care l-a aproximat prin *Sfera publică și transformarea ei structurală*. (Ca toate limbile de structură sintetică, atât germana, cât și maghiara – aglutinantă – pretind echivalărilor neolatine o „desfacere" analitică mai răsfirată.) Această traducere a dus-o la bun sfârșit după întoarcerea noastră acasă.

Ne-am găzduit familia în câteva rânduri. Mașa a cutreierat cu Sorin magazinele, mai bogat aprovizionate pe atunci decât ale noastre. Alexandru, Vladimir și Toma s-au descurcat rapid în cartierele centrale, deplasându-se fără supraveghetori cu metroul și tramvaiul. Cu toții ne-am tot dus să ne scăldăm în băile publice, vara la „Palatinusz", pe Insula Margareta, în alte anotimpuri deplasându-ne, cu cel mai vechi metrou european (un tramvai la mică adâncime, care traversează Pesta), la băile termale „Széchenyi", cu bazine calde acoperite, dar și un încăpător bazin aflat sub cerul liber. (Numele le-a fost atribuit după contele Szécsenyi István, reformator și scriitor din secolul al XIX-lea, poreclit „cel mai mare ungur".) Fără să cunoască limba, mezinul Toma avea să memoreze denumirile stațiilor de metrou, ale piețelor și bulevardelor, așa încât la revizitarea Budapestei, fără noi, își va călăuzi prin oraș colegii, asemenea unui ghid versat.

Către finalul anului academic a apărut șansa ca familia Ștefănescu să-și cumpere apartamentul din Strada Varșovia nr. 2, locuit până atunci cu chirie și (încă) nerevendicat de rudele fostului proprietar. Pentru eleganta lor locuință, statul cerea o sumă modică; pe care însă nu o aveau integral. Ne-au cerut să o completăm cu 5 000 de dolari. Având depunerile în mărci, a trebuit să facem un dublu schimb bancar, în forinți, apoi în dolari, acasă urmând a treia operație, lei pentru dolari: toate cu pierderi. Le-am transferat banii. Prețul trebuiau să îl achite *cash*; au stat multe ore la Spațiul locativ al Sectorului 1, într-un lung șir de solicitanți, fiecare cu câte o sacoșă burdușită de lei, funcționarii numărându-i tacticos cu mâna. Deocamdată operația s-a încheiat însă cu succes – până la revendicarea ulterioară a proprietății, soldată cu un șir nesfârșit de procese între descendenții vechiului proprietar și noii cumpărători „de bună-credință".

Am ținut să nu plec din Budapesta fără să identific strada și blocul unde își trăise ultimii ani bunicul Steinberger, ca și mormântul lui într-un cimitir evreiesc de la marginea estică a orașului. Am reușit într-un caz prin forțe proprii, iar în celălalt datorită computerului Comunității așchenazi. Victor și fiul său Imre (unchiul meu risipitor) erau înhumați în morminte năpădite de buruieni. Le-am curățat cât am putut, conștienți că nimeni niciodată nu ne va repeta gestul.

În ultimele săptămâni eram, cu schimbul, triști și voioși. Triști, fiindcă urma să ne despărțim curând și de Budapesta, și de Colegiu. Voioși, pentru că doream să ne reluăm acasă viața și munca. Am întocmit un *Fellow Report* despre cele zece luni scurse, dar tot în germană. Va figura – printre ale tuturor celorlalți – în *Annual Report 1996/1997*.

Ne-am luat rămas-bun de la colegi, prieteni și lucrătorii din Colegiu. Am revenit la finele lunii iulie 1997, tot cu un avion MALÉV. Ne-am găsit apartamentul într-o stare jalnică: locuindu-l, Alexandru organizase petreceri cu amici și amice, nepreocupați de ordine. A trebuit să-l rearanjăm – cu toate că știam că în curând vom fi obligați să-l părăsim. Mie mi-a rămas un răgaz până să-mi reîncep cursurile.

Tot recapitulându-ne perioada budapestană, cu timpul ne-am mai temperat fostul entuziasm: atmosfera din Collegium Budapest fusese, vorba lui Tolstoi din *Moartea lui Ivan Ilici*, „comilfotistă", adică destul de formală în amabilitate și civilitate. La drept vorbind, nici nu aveam cum să-i pretindem mai mult: găzduia, anual, alte și alte grupuri.

Una peste alta, a fost perioada noastră postdecembristă cea mai fastă.

Părea să confirme spusa lui Radu Cosașu, că m-aș simți pe deplin în pielea mea la Leningrad și în Budapesta. Nici asta nu mai era însă pe deplin adevărat. Sankt Petersburgul a devenit o amintire îndepărtată, revizitată numai cultural; iar la Budapesta, întorcându-mă pentru scurte vacanțe de vară, la Colegiu nu voi mai întâlni cunoscuți (decât pe Fred și Vera), iar apropiații mei dintre localnici vor dispărea unul câte unul.

Asta după ce, în chiar anul de la Colegiu, decedaseră de cancer o cunoștință și un prieten.

Fără s-o mai fi revăzut, a murit Selinger/Széll Zsuzsa, colega mea din anul I leningrădean, obligată să nu se mai întoarcă la studii, câștigându-și existența la Cluj ca ziaristă, hărțuită pentru atitudinea ei din 1956, văzându-se constrânsă să emigreze la Budapesta, cumpărându-și aici o garsonieră cu banii mamei sale din Viena și dedicându-se, ca lector universitar și autoare de studii, literaturii de limbă germană, cu deosebire scriitorilor austrieci din perioada interbelică.

În martie 1997, după cum am mai spus, am aflat telefonic și de moartea lui Radu Florian. Rapida sa dispariție brutală mi-a stârnit amintiri apăsătoare. Îl nedreptățiseră mulți, cu toate că – și pentru că – se aflase, aparent, în grații, ca director al Institutului de Teorie Socială a Academiei. Câțiva seniori de la Facultatea de Filosofie au zădărnicit includerea lui printre conducătorii de doctorat. Cel mai mult îl afectase însă emisiunea televizată a muzicologului Iosif Sava, cu Gabriel Liiceanu ca invitat (2 decembrie 1995). G.L. l-a denunțat acolo atât de intransigent, încât capitolul cu pricina din volumul *Simfonia destinului* (1996) I.S. l-a intitulat „Ce facem cu robespierrismul Dvs., Domnule Gabriel Liiceanu?". În debutul altei emisiuni televizate, I.S. i-a acordat celui incriminat „dreptul la replică", dar, în tentativa de a da citire unui text pregătit dinainte, R.F. și-a pierdut cumpătul într-atât, încât l-au podidit lacrimile, semn că îl atacase de-acum boala. Abia în ultima lui carte, *Controversele secolului XX*, și-a inclus răspunsul, numindu-l pe G.L. „Un adevărat Savonarola". (R.F. nu va scăpa nici după moarte de atacuri, mereu reînnoite. Câțiva anticomuniști puri și duri, cam tot aceiași, îi vor contesta evoluția, prin eurocomunism la social-democrație, cantonându-l în dogmatismul primei sale tinereți.)

## 133

Așa cum spunea un coleg filosof după participarea la reuniuni internaționale: Mi-am reîncărcat bateriile, am revenit cu forțe proaspete pentru muncă.

Facultatea de Filosofie mi-a încredințat prelegerea inaugurală festivă a anului universitar 1997/1998. Am ținut-o la început de octombrie, sub titlul *Opțiuni filosofice actuale*.

Gabriel Liiceanu mi-a propus să îndrum, pentru Editura Humanitas, alcătuirea unui dicționar de opere filosofice românești. Mi-a surâs oferta și, alături de cursurile reluate, ei anume i-am consacrat grosul timpului până în decembrie.

Am început prin a alcătui nucleul echipei. Liiceanu a refuzat doi membri ai catedrei din care făceam parte. Și-a dat însă acordul să-mi asociez, în calitatea mea de „coordonator general", patru „coordonatori" ai unor domenii filosofice distincte: pe Vasile Morar (etică), Ilie Pârvu (epistemologie), Dragan Stoianovici (logică) și Gheorghe Vlăduțescu (istoria filosofiei). Elaboram articole inclusiv noi cinci, împreună cu alte 28 de cadre didactice, doctoranzi și studenți, aproape toți din facultate.

Atât editurii, cât şi coordonatorilor le-am formulat două condiţii restrictive, acceptate după unele împotriviri: să *nu* fie incluse în dicţionar texte aparţinând unor autori în viaţă; şi să *nu* reţinem scrieri în alte limbi – cu rare excepţii, în situaţii în care fie un text în franceză sau germană fusese lucrarea de debut, semnificativă, a respectivului autor, fie era indispensabil pentru înţelegerea operei sale româneşti. Mă încăpăţânam să respectăm cu stricteţe mai ales prima condiţie, fiindcă îmi dădeam seama ce val de orgolii şi de nemulţumiri ar stârni nesocotirea ei.

Întrucât trebuia să ne limităm la puţine lucrări, Mădălina Diaconu a alcătuit, pentru finalul de volum, „Bibliografia operelor filosofice româneşti", în care a consemnat atât celelalte scrieri ale autorilor prezentaţi detaliat, cât şi nume/opere fără fişe analitice pe parcurs.

A urmat o muncă „organizatorică" anevoioasă: să alegem scrierile, să stabilim dimensiunile comentariului lor (după însemnătate, ca întindere mare – A, medie – B şi mică – C), să fixăm metodologia prezentării, să le repartizăm colaboratorilor fişele urmând a fi elaborate, ca şi data predării acestora, în prima formă.

Ajutat mult de redactorul volumului, Vlad Russo, am pretins îmbunătăţiri în a doua şi a treia formă, în final asumându-ne împreună, tacit, definitivarea lor stilistică şi unificatoare.

Am ordonat totul alfabetic, dar nu după autori, ci potrivit literei de început a titlurilor de scrieri.

Mi-a făcut plăcere că, în cele din urmă, însumarea a dat cifra simbolic repetitivă de 111, deschisă oricâtor adaosuri.

*Dicţionarul operelor filozofice româneşti*, cu supratitlul *111 lucrări fundamentale*, a apărut la sfârşitul anului 1997 (317 pagini).

11 prezentări mi-au aparţinut. Dar numai 10 figurează în dicţionar: „Burghezia română, originea şi rolul ei istoric" – Ştefan Zeletin; „Estetica" – Tudor Vianu; [„Faux traité d'esthétique" – Benjamin Fondane –, din motivul amintit, n-a intrat în volum, ci a apărut în *Apostrof*, nr. 10, 1997;] „Filozofie şi poezie" – Tudor Vianu; „Istoria civilizaţiei române moderne" – E. Lovinescu; „Istoria literaturii române contemporane. (Volumul VI: Mutaţia valorilor estetice)" – E. Lovinescu; „Metafizică şi artă – Filozofie şi artă" – Mircea Florian; „Neoiobăgia. Studiu economic-sociologic al problemei agrare" – C. Dobrogeanu-Gherea; „Principii de estetică" – G. Călinescu; „Spiritul critic în cultura românească" – G. Ibrăileanu; „Tezele unei filozofii a operei" – Tudor Vianu.

Reproduc volumele care mi-au revenit mie (după târguieli, în care am cedat colegilor necoordonatori să opteze ei primii), ca, dincolo de domeniile mele preferate – estetica, istoria culturii, istoria ideilor –, să-mi certific şi preferinţele pentru autori, unii cu simpatii de stânga, cu toţii din aripa liberală a culturii române.

(Liiceanu a insistat ca majoritatea comentariilor despre Constantin Noica să i le încredinţăm lui Sorin Lavric, alegere excelentă. Ne-a indicat, totodată, să ne conformăm regulii urmate cu obstinaţie de Humanitas, folosind „z", nu „s", pentru „filozofie" şi termenii derivaţi.)

Atașamentul meu special pentru Tudor Vianu mi l-am adeverit participând, tot atunci, la un „Număr omagial Tudor Vianu” (11,12/1997), din *Caiete critice* (revistă condusă de Eugen Simion și Valeriu Cristea, ca director și redactor-șef). Studiul meu se intitula „O controversă și aspectele ei gingașe”. Era vorba despre „ultimul Vianu”, silnic transferat din filosofie și estetică în istoria literaturii universale și comparate, deseori admonestat pentru „cedările” față de puterea democrat-populară, și pe care încercam să-l apreciez la justa sa valoare, în ceea ce însemnase, la sfârșitul anilor ’50 și primii ani ’60, pentru studenți și alți oameni de cultură, dar și în funcțiile publice asumate, mai ales ca director general al Bibliotecii Academiei și ca ambasador al României la UNESCO.

În anul universitar 1997/1998 am avut bucuria de a-l avea printre studenții anului I pe nepotul meu, Alexandru Ștefănescu. Dăduse bine admiterea, al patrulea ca medie (la filosofie îl pregătise Adrian-Paul Iliescu). Deseori ne duceam împreună la cursuri, pe jos, prin Piața Matache. Frecventa și prelegerile mele, îl urmăream în ultimul rând din amfiteatru, părea cu schimbul atent și abstras.

Predam și la masteratul de „Filosofie a culturii”, unde, printre cei 20 de înscriși (făcându-și apariția la întâlniri nu mai mult de 10) se numărau Costică Brădățan și Leonid Dragomir: Costică reținut la catedră, dar plecând la un doctorat în Anglia, pentru o lucrare despre Berkeley, iar Leonid alegându-mă conducător de doctorat, în 1998, și susținându-și în 2004 lucrarea despre Nietzsche și Freud.

În afara „Filosofiei culturii”, mai erau masterate de „Filosofie teoretică”; „Politici publice. Managementul organizațiilor non-profit” (condus de Adrian Miroiu, printre cursanți numărându-se și fiul lui Andrei Pleșu, Matei); și „Studii umaniste interdisciplinare în limba germană” (îndrumate de Mircea Flonta, unde mi-am reluat de asemenea activitatea).

Publicistica mi-a acaparat însă mai mult timp și energie decât munca didactică.

După ce, în rubrica sa de istoria edițiilor din *România literară*, îmi comentase favorabil, sub titlul „Există o istorie a filosofiei românești”, cartea apărută la „Biblioteca Apostrof”, numindu-mă „stimat coleg de breaslă și bun prieten, deopotrivă estetician și critic literar”, Zigu Ornea a adnotat de asemenea pozitiv „Un dicționar de filozofie românească”.

*1998*, în sens calendaristic (înglobând semestrul II din 1997/1998 și semestrul I din 1998/1999), s-a dovedit, și în urma acumulărilor din Colegiu, un an editorial bogat pentru amândoi.

Janinei i-au apărut – după ani de muncă – cinci traduceri.

*Germania și germanii*, cu specificarea *Eseuri*, a publicat-o Editura Humanitas în seria coordonată de Sorin Vieru, „Marile cărți mici ale gîndirii universale”. Ea îndrepta puțin discrepanța dintre cvasitotalitatea prozei lui Thomas Mann, intrată de-acum în posesia cititorului român, și puținătatea traducerilor existente din eseistica sa. Volumul cuprindea „Trei titani” (Luther, Goethe, Bismarck), „Richard Wagner și «Inelul Nibelungilor»”, „Freud și viitorul”, „Filozofia lui Nietzsche în lumina experienței noastre”, „Germania și germanii” – cu excepția primului, text din 1949, conferințe ținute în 1937, 1936 (omagiu adus întemeietorului psihanalizei la a 80-a sa aniversare), 1945 și 1947.

*Thomas Mann despre problema evreiască* reunea, suplimentar, la Editura Hasefer, multe texte, discursuri, mesaje, fragmente de scrisori, din ce în ce mai tăioase pe măsura accentuării antisemitismului nazist. (Zigu Ornea a recenzat-o laudativ în articolul său „Thomas Mann şi antisemitismul".)

Tot la Hasefer a fost publicată cartea lui Elie Wiesel *Celebrare biblică. Portrete şi legende*, repovestind păţaniile personajelor Adam, Cain şi Abel, Isaac, Iaacov, Iosif, Moise şi Iov.

După ce în anul premergător apăruse traducerea Janinei după amplul volum teoretic *Paradoxul moralei*, „Biblioteca Apostrof" din Cluj publica acum *Să iertăm?*, eseu conceput tot de Vladimir Jankélévitch drept completare la un volum al său anterior (*Le pardon*, 1967, respectiv *Pardonner?*, 1971). De astă dată autorul pleda imprescriptibilitatea crimelor împotriva evreilor, comise de nazişti şi de aliaţii lor, inclusiv francezi.

(La *Germania şi germanii* am scris prefaţa, la *Thomas Mann despre problema evreiască* şi *Să iertăm?* – câte o postfaţă.)

Cel mai îndelung efort i l-a cerut Janinei transpunerea în limba română a lucrării de doctorat (*Habilitationsschrift*) a lui Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (*Sfera publică şi transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societăţii burgheze*). Editarea şi traducerea le-au susţinut financiar mai multe instituţii: Universitatea, Institutul şi Fundaţia Soros, din Budapesta şi Bucureşti, „Inter Nationes" din Bonn ş.a. Cartea a publicat-o Editura Univers. (A doua ediţie, revizuită, va apărea în 2005 la editura Facultăţii de Comunicare şi Relaţii Publice „David Ogilvy", de la SNSPA.)

Revista *Sfera politicii* şi-a acordat premiile, pentru a doua oară. Distincţiile au fost înmânate câştigătorilor la Teatrul Foarte Mic (împreună cu câte 10 milioane de lei). Alexandru Paleologu şi-a adjudecat „*Opera omnia*"; George Voicu – „cea mai bună lucrare originală din 1998", *Pluripartidismul – o teorie a democraţiei*; Janina Ianoşi – „cea mai bună traducere politică din 1998", *Sfera publică şi transformarea ei structurală*.

După ceremonie, Stelian Tănase i-a spus Janinei că, în cazul ei, propunerea îi parvenise de la Vladimir Tismăneanu. Dacă aşa a fost, atunci V.T. dorea să-i transmită că nu i-a uitat meditaţiile pentru admiterea la Secţia de sociologie a Facultăţii de Filosofie şi nici prietenia lor ulterioară. De bună seamă, ţinea să o disocieze de atacurile la adresa mea, reînnoite, deschis sau aluziv, până acum. (Cu excepţia unui comentariu pozitiv.)

Mie, în acelaşi an 1998 mi-au fost publicate trei cărţi de autor: *Vârstele omului* (Editura Trei), *Tolstoi. Romanul unei drame* (Editura Teora, colecţia Universitas, a II-a ediţie, nespecificată) şi *Constantin Noica – între construcţie şi expresie* (Editura Ştiinţifică). Un eseu de ontogeneză şi două monografii consacrate „marelui scriitor al pământului rusesc" (cum l-a numit, pe patul de moarte, Turgheniev) şi importantului gânditor român.

Împlinind 70 de ani, colegii mi-au dăruit două volume „omagiale": *Ion Ianoşi. O viaţă de cărturar* şi *Estetică şi moralitate*.

*O viață de cărturar*, îngrijită de Vasile Morar și apărută la Editura ALL Educational, reunea, între amintitul, în paragraful budapestan, „Exercițiu biobibliografic" și un final „Post scriptum" al meu, contribuții datorate câtorva prieteni scriitori (Andrei Corbea, Valeriu Cristea, Marta Petreu, Al. Simion, Radu Cosașu) și unor colegi sau foști studenți de facultate (Vasile Morar, Lorena Păvălan, Gheorghe Vlăduțescu, Mădălina Diaconu, Diana Stanciu, Costică Brădățan, Mihaela Alexandra Pop, Corina Rădulescu).

*Estetică și moralitate*, alcătuită de Marin Diaconu și publicată la Editura Crater, conținea un amplu grupaj de studii pe teme variate (în afara unora dintre cei amintiți, îi menționez, selectiv, pe Paul Cornea, Sorin Vieru, Gabriel Liiceanu, Eugen Simion, Dan Grigorescu) și grupajul „Profil spiritual" („Repere biografice"; „Bibliografie", pe secțiuni; „Câteva precizări" ale mele; „«Fals tratat despre mine însumi»", „întrețesut" de Marin Diaconu după volumele și studiile mele cu caracter memorialistic; și prelegerea inaugurală a anului universitar 1997-1998 la Facultatea de Filosofie). „Profilul spiritual" a fost ilustrat prin poze de familie, coperte de carte, dedicații.

Deosebit de amplu și minuțios întocmit de Marin Diaconu, volumul a fost lansat la Facultatea de Filosofie în prezența conducerii (decan era Valentin Mureșan), în fața unor profesori și studenți. La prezentare nu au lipsit petele de culoare: editorul Ion Papuc, aflat în prezidiu, și-a mărturisit opțiunile de dreapta, în contrast cu ideile mele; în schimb, din amfiteatru, studentul Luis Lazarus mi-a reproșat că ideile mele de stânga nu i se par suficient de radicale. (Lazarus a avut, în facultate și după, prestații contradictorii. La următoarele alegeri prezidențiale s-a fălit în fața noastră că l-a votat pe Corneliu Vadim Tudor: — Vreau să sară în aer întreaga șandrama. După care a adoptat, la postul de televiziune OTV, atitudini nu dintre cele mai demne.)

Generos sponsorizată de Ministerul Culturii și Fundația Soros pentru o societate deschisă, *Estetică și moralitate* nu s-a prea vândut, așa încât Ion Papuc mi-a oferit multe exemplare, ca să le dăruiesc celor interesați.

Potrivit prescripțiilor adoptate de Ministerul Învățământului, între 65 și 70 de ani se poate prelungi activitatea didactică pe baza unei cereri aprobate anual de Consiliul profesoral. La 70 de ani urmează pensionarea obligatorie, cu dreptul de a rămâne „profesor consultant", adică de a mai ține câte un curs (în acel an universitar: Istoria culturii) și de a conduce doctoranzi (în cazul meu, 14 din țară și 2 din Republica Moldova).

Când, în urma cererii anticipate (26 mai 1989), Janina primise întâia ei pensie (1 iulie 1989), de 4 048 lei – salariul meu era de 6 103 lei.

Au urmat numeroase indexări de pe urma inflației și a creșterii prețurilor.

Împlinind 70 de ani (43 de ani în munca didactică), am înaintat Rectoratului și Casei de Pensii cererea de pensionare. Anul universitar dura până în toamnă. Ultimul meu salariu, din septembrie 1998, însuma 2 074 080 lei: profesor peste 40 de ani, cu gradația de merit de 20%, plus 24% „suprasolicitare" și 15% „stabilitate". Prima pensie din octombrie: 1 609 427 lei, căreia Facultatea i-a adăugat indemnizația de „profesor consultant", în cuantum de 118 973 lei, minus impozitul și asigurarea de sănătate.

Era un an de pensionare considerat nefavorabil. Următorii mei colegi de facultate, profesorii Alexandru Boboc şi Mircea Flonta, vor beneficia, în 2000 şi 2002, de pensii mai apropiate salariului lor în continuare indexat. Ulterioarele măriri de venit, mai ales pentru profesorii titulari, vor fi însă cu mult mai substanţiale decât indexările pensiilor deja stabilite.

Deocamdată continuau să asigure cursurile şi seminarele repartizate Catedrei de istoria filosofiei şi filosofie a culturii: seniorii Gheorghe Vlăduţescu, Alexandru Surdu, Andrei Pleşu, Gabriel Liiceanu, şi juniorii Marin Bălan, Mădălina Diaconu, Mihaela Pop, Sabin Totu, Costică Brădăţan, Sebastian Grama. Surdu îşi presta munca de bază la Institutul de Filosofie al Academiei, Pleşu – la Colegiul „Noua Europă”, Liiceanu – la Editura Humanitas. În octombrie 2000, Mădălina Diaconu şi Costică Brădăţan îşi vor lua concediu fără plată, M.D. plecând în Austria, iar C.B. în Marea Britanie şi, după susţinerea doctoratului, în SUA: amândoi – definitiv.

După pensionare, voi mai lua parte peste un deceniu – ca *outsider*, tratat colegial – la activităţile catedrei.

## 134

Se apropia sfârşitul de veac şi mileniu. O parte din mass-media acredita cezura la finalul anului 1999, încăpăţânându-se să creadă că următorul secol începe din 2000. Nu era chip să priceapă că schimbarea primei cifre încheie vechiul, şi doar a ultimei inaugurează noul: abia din 2001 va reîncepe o altă numărătoare – de la 1 la 100.

Aşadar, discut laolaltă anii *1999* şi *2000*.

În aceşti doi ani s-au prăpădit mulţi scriitori, majoritar prieteni, despre care am şi scris în rubricile „*In memoriam*” din reviste sau în culegeri omagiale.

Cortegiul funebru l-a deschis Marian Papahagi (18 ianuarie 1999). Mă legau de el tandre amintiri. Ne revăzuserăm continuu la Cluj şi Bucureşti. Din 1998 a devenit director la *Accademia di Romania* din Roma, ţinând cursuri universitare şi la Roma sau Copenhaga, fără a le suspenda pe cele din Cluj. Într-o febrilitate periclitantă, alerga dintr-o ţară într-alta, exclusiv cu maşina ori trenul: nu suporta avionul. După ce a revenit dintr-o asemenea călătorie, inima i-a cedat, la Roma. În octombrie precedent, împlinise 50 de ani.

A urmat Valeriu Cristea (22 martie 1999). Îl internaseră la spital, familia a trebuit să adune contravaloarea unui dispozitiv comandat din Vest, pasămite eficient, dar care însă n-a mai putut fi utilizat. Daniel Cristea-Enache îl suspecta pe chirurgul bine-cunoscut în toată ţara de un aranjament în interesul instituţiei. Cu un cancer în faza terminală, l-au externat ca să moară acasă. Ultima dată mi-a răspuns chiar el la telefon, articulând cu greu cuvintele.

Peste un an, Mircea Zaciu a suferit un stop cardiac (21 martie 2000). Se întorcea din oraş, la librăria din piaţa centrală l-au întâlnit câţiva, a urcat dealul, s-a prăbuşit în casă. Se agitase mult în ultimii ani. Revenea periodic

de la Bonn la Cluj pentru activități universitare, necăjit că l-au frustrat, ca emigrant, de orice indemnizație. Îl consuma procesul fără de sfârșit cu unchiul soției sale, din Oradea, bătrân și fără copii, dar care ținea morțiș să pună mâna, pe lângă apartamentul de la parterul Străzii Biserica Ortodoxă 12, și pe cel de la etaj, decenii la rând locuit de către soții Zaciu, cu fiul și fiica lor.

La Berlin, a murit de cancer Crohmălniceanu (în noaptea de 28 spre 29 aprilie 2000). Soția, bolnavă și ea, l-a urmat în neființă peste câteva ore, se spunea că s-ar fi sinucis, pentru a nu vegeta în singurătate. Cu Croh corespondasem din Budapesta. Se simțea părăsit de colegi, căuta să-și reînnoade amicițiile. Autoritățile îi tot amânau acordarea cetățeniei germane. Ajutorul primit nu i-a ajuns decât pentru a locui într-un cămin al Comunității evreiești berlineze. De altfel, metropola i-a plăcut prin atmosfera ei cosmopolită, cu atâtea grupuri de imigranți. Pe urmă, profesorul Klaus Heitmann i-a aranjat un curs la Universitatea din München, unde făcea naveta bisăptămânal. Din indemnizația de profesor și-a permis să cumpere o locuință proprie, de care însă a beneficiat prea puțin timp.

S-a stins și Alexandru Calaïs (25 iunie 2000). Provenea din Bugeac (triunghiul între Nistru, Marea Neagră și Dunăre, descris, și ca obârșie a propriei sale familii, de bunul său prieten Valeriu Cristea, în memorabilul „Post Scriptum" al ultimei sale cărți de memorii, *Bagaje pentru paradis*). Calaïs a rămas mai puțin cunoscut decât ceilalți autori menționați aici, deși a scris și proză originală, a și tradus din rusă cărți excelente. Merită să le menționez pe cele principale: Mihail Bulgakov, *Garda albă*; Andrei Bielîi, *Petersburg*; Iuri Tînianov, *Moartea ambasadorului* (în original, *Moartea lui Vazir-Muhtar* = dramaturgul Aleksandr Griboiedov); Vasili Șukșin, culegerea de nuvele *Un șofer de elită*; corespondența dintre Feodor Dostoievski și Anna Dostoievskaia (volumul I). A transpus *Creanga de aur* în rusește. Pe scurt: a fost un truditor devotat literaturii – la fel de puțin luat în seamă, precum majoritatea traducătorilor.

A căzut victimă dioxidului de carbon, într-o casă cu încălzire defectă din comuna Părău, aproape de Brașov, Laurențiu Ulici (15 noiembrie 2000). În fruntea Uniunii Scriitorilor, i-a luat locul, interimar, vicepreședintele Eugen Uricaru, ales președinte la următoare Conferință Națională (în primăvara anului 2001).

Tot în anul 2000 a murit, în urma unui atac de cord, Gáll Ernő. În ultimii săi ani ne-am întâlnit în Capitală. Se pensionase de la Universitate și de la revista *Korunk*, pe care a condus-o multă vreme; dar, ca membru corespondent al Academiei, i s-a permis să-și păstreze doctoranzii sociologi la Facultatea de Filosofie clujeană. Își nota conștiincios gândurile și întâlnirile în *Napló* (*Jurnal*). La apariția sa postumă, în 2003, voi descoperi, în volumul II, multe referiri la mine și familia mea.

Cu o excepție: numai accidente cardiace și cancere. Trebuia să mă resemnez cu împuținarea galopantă a colegilor, de vârsta mea sau mai tineri. Și să lucrez.

Îmi țineam cursul pentru studenții la zi, participam la IDD (Învățământul deschis la distanță), mă întâlneam săptămânal cu masteranzii de la „Filosofia culturii", îmi îndrumam doctoranzii. Unii masteranzi mă vor păstra conducător

ştiinţific şi la doctorantură: Teodora Pavel (din 1999), Alexandru Pompiliu (2000), Ionuţ Anastasiu (2001). Alţii vor lucra cu profesori adecvaţi orientării lor ştiinţifice: Eugen Ciurtin, Bogdan Tătaru ş.a.m.d.

I-am sprijinit la debutul lor editorial, cu prefeţe ori postfeţe, pe foştii mei studenţi. Dacă procedasem aşa cu Mădălina Diaconu la publicarea lucrării ei de licenţă *Pe marginea abisului. Søren Kierkegaard şi nihilismul secolului al XIX-lea* (1996), acum i-am susţinut în acelaşi mod pe Mihaela Pop (*Frumosul platonian între ontologie şi estetic*, 2000), Costică Brădăţan (*O introducere la istoria filosofiei româneşti în secolul XX*, 2000) şi Corina Rădulescu (*De la trăire la expresie*, 2002 – lucrare de doctorat despre receptarea muzicii).

Dacă 1998 mi-a fost editorial favorabil mie, următorii doi ani i-au surâs Janinei.

S-a înhămat la traducerea cărţii lui Léon Poliakov *Istoria antisemitismului*, în patru volume, consacrate perioadelor *De la Hristos la evreii de curte* (I), *De la Mahomed la marani* (II), *De la Voltaire la Wagner* (III), *Europa sinucigaşă* (IV). Janina a tradus volumele de mijloc (II, apărut în 1999; III, în 2000). La Editura Hasefer, întreaga tetralogie a redactat-o Paula Litman, cu profesionalismul fostului dascăl de limbă română.

Ne aflam pe atunci în relaţii amicale cu Adina Kenereş, fosta noastră studentă la Secţia de engleză a Facultăţii de Limbi Germanice, revenită din exilul parizian cu soţul ei, Petru Romoşan. După un scurt stagiu la Humanitas, Adina a întemeiat, împreună cu Petru, Editura Compania. I-au comandat Janinei două traduceri din franceză: una succintă, Marek Halter, *Ce este un evreu? Iudaismul povestit tinerilor*, şi alta masivă, monografia *Napoleon* de Jean Tulard.

Editura Elit, din Ploieşti, a publicat o nouă ediţie, în două volume, din *Jurnalul* lui Lev Tolstoi. Janina şi-a revăzut traducerea, eu – prefaţa, notele, tabelul cronologic şi indicele de nume. A apărut în 2000, fără specificarea anului.

Tot atunci, Editura Teora mi-a reeditat, în colecţia „Universitas", laolaltă *Dostoievski. Tragedia subteranei* şi *Dostoievski şi Tolstoi. Poveste cu doi necunoscuţi*.

De asemenea, Editura Univers a publicat în două volume Thomas Mann, *Povestiri*, în traducerea lui Ion Roman, cu prefaţa mea şi o notă biobibliografică, note şi comentarii de Thomas Kleininger.

Decât să continui enumerarea studiilor şi articolelor pe care le-am semnat, îmi pare mai semnificativ să reamintesc două articole uitate din 1999, ai căror autori îmi imputau, în acelaşi mod repetitiv, „vinile" mele politice din trecut.

Nu m-a mirat recidiva din partea adversarului atâtor „foşti", reali şi imaginari, Gheorghe Grigurcu, atât într-un cotidian bucureştean, cât şi într-o revistă transilvană. Ca „vechi dascăl de marxism-leninism", „onctuosul personaj" care rămăsesem îmi hipnotizam tinerii ascultători, inclusiv la o recentă emisiune televizată organizată de Cătălin Ţârlea. „Fostul propagandist de lux", iată, „îşi gângureşte ce a mai rămas din vechile-i crezuri, cu atâta gingăşie, aidoma unui porumbel, încât absoluţiunea pare a-i fi asigurată din oficiu".

I-a dat replica Radu Cosaşu, în articolul „Un vultur lovinescian în faţa unui porumbel marxist". I-a reamintit inchizitorului că, la o emisiune televizată (încă pe când mă aflam la Budapesta), Mihai Şora „n-a ezitat să declare că

«în fața consecvenței marxiste a profesorului Ianoși e cazul să ne ridicăm pălăria»"; părerea lui Al. Paleologu, care „garanta pentru liberalismul atitudinilor lui Ianoși într-o vreme când intelectualul numai liberal n-avea voie să fie"; și faptul că buni cunoscuți comuni „fără sprijinul «tovarășului Ion Ianoși» [...] azi n-ar putea fi anticomuniști inflexibili și din ce în ce mai imaculați".

Gh.G. încheia astfel unul dintre articolele sale injurioase: „În momentele mele negre mă întreb dacă nu e mai onest Corneliu Vadim Tudor". Iar în răspunsul din *Dilema*, R.C. ajungea la finalul: „[...] cum poate clocoti atâta comunistă ură anticomunistă într-un lovinescian? Cum poate un lovinescian să atingă cantitatea de venin și potențialul de stupiditate al unui Corneliu Vadim Tudor? Poți fi și lovinescian și stupid? Răspunsul gingaș, la mintea oricărui porumbel, e știut, de mult: se poate!".

M-a nedumerit în mai mare măsură pasajul din comentariul lui Dan C. Mihăilescu la o carte de Titus Popovici, publicată postum, unde, după o referire acidă la „malignitatea" ludicului „feroce pe nume Paul Georgescu", cronicarul m-a inclus și pe mine într-o paranteză, rimând și cu convorbirea sa cu Marta Petreu (citată mai înainte), dar și cu Gh.G. în compararea mea cu C.V.T.: „Între paranteze fie spus, niciodată n-am știut cine-i mai primejdios, I.D. Bălan sau Radu Florian? Nicolae Dragoș sau Ion Ianoși? Eugen Florescu sau Paul Georgescu? Cu alte cuvinte, e mai cavernos, pe termen lung, socialismul de bibliotecă față de înfățișările sale primitiv-propagandistice?".

„Între paranteze fie spus", malignului feroce Paul Georgescu i se datoraseră lansarea și susținerea multor tineri scriitori, curând ajunși în fruntea literaturii române; și tocmai în anul cu pricina, 1999, apărea, la Biblioteca Apostrof, *Învățăturile unui venerabil prozator bucureştean către un tînăr critic de provincie*, scrisorile de încurajare pe care Paul Georgescu le trimisese destinatarului Ion Simuț, acum prezentate și adnotate de acesta.

N-am reacționat la incriminări. Dar nici nu le puteam ignora: vizau de-a valma pe prea mulți.

Anul următor mi-a luat un interviu Costică Brădățan, din temporar coleg de catedră devenit un statornic prieten. Între multe teme abordate (autori de care mă ocupasem, complexe scriitoricești, declinul umanioarelor, șansa tinerilor cărturari, opțiunile mele de stânga), am adus vorba și despre „lupta pe criterii «de dosar» inversate, dusă de unii intelectuali împotriva altora, prin invocarea unor apartenențe ori simpatii, fie reale, fie imaginare. *Aștept o vreme în care omul de cultură să fie judecat după cum și-a făcut meseria*, laolaltă cu ideile împărtășite, chiar cu iluziile sale, dar într-o ordine corectă de priorități" (cuvintele subliniate constituie titlul convorbirii).

La apariția interviului în *Adevărul literar și artistic* (29 august 2000), era pe cale să se întețească lupta pentru următoarele alegeri legislative și prezidențiale. Emil Constantinescu decisese să nu mai candideze pentru un nou mandat, gest surprinzător și care se va dovedi fatal principalului partid aflat până atunci la guvernare, PNȚCD. Alții se lansaseră în cursa prezidențială. Concomitent cu alegerea deputaților (26 noiembrie), în fruntea primului tur s-au clasat Ion Iliescu (36,35%) și Corneliu Vadim Tudor (26,34%). Ei au și

fost competitorii celui de-al doilea tur prezidenţial (10 decembrie). Cursa a câştigat-o Ion Iliescu (66,83%) în faţa lui Vadim Tudor (33,17%).

Fără ca prestaţia mea publicistică să fi trezit un prea mare interes cititorilor, pe mine nu putea să mă acapareze viaţa publică, în afara votului: pentru o dată, identic cu cel al majorităţii confraţilor, înfricoşaţi de pericolul accederii la putere a „tribunului" de un populism şi naţionalism extrem.

Se încheia silnica noastră mutare din apartamentul în care locuiserăm 45 de ani.

Curând după ce ne întorseserăm din Budapesta, Vasile Morar ne-a avertizat, fâstâcit, că, pe lista imobilelor revendicate din Sectorul 1, l-a descoperit şi pe cel din Arhitect Louis Blanc nr. 19a: — Să faceţi ceva pentru a vă apăra! N-aveam ce să facem şi nici nu aveam de gând. Ştiam că stătuserăm, cu chirie la stat, într-o casă naţionalizată după război. Deasupra noastră locuise proprietara, Anina Rădulescu-Pogoneanu, fosta profesoară a Janinei la Şcoala Centrală de Fete, care apoi emigrase la fiica ei, Vivi Vulcănescu (din mariajul cu Mircea Vulcănescu, divorţat şi curând recăsătorit). Înainte de plecare ne dăruise unele dintre cărţile ei de valoare, printre care şi câteva volume de Rilke, cu caractere gotice. A murit la Paris şi fata i-a moştenit dreptul la proprietatea confiscată. Ne aşteptam să o revendice. Am şi întâlnit-o, convorbirea noastră a decurs în termeni amiabili, i-am dăruit, cu dedicaţie, recentul meu volum *Dostoievski*; ne-a oferit prioritatea în a ne cumpăra apartamentul. Nu aveam bani pentru efectuarea tranzacţiei. La procesul intentat tuturor locatarilor (la etaj locuiau o familie de muncitori şi un inginer electronist), pe noi ne-a reprezentat avocata Graziela Bârlă (viitoare candidată, fără succes, în două succesive alegeri prezidenţiale). Nu i-am cerut să conteste dreptul doamnei Vulcănescu la proprietatea mamei sale, ci numai să obţină de la intermediarul Eugeniu-Mihail Vădeanu, cumpărătorul iniţial al imobilului, atâta despăgubire cât să ne asigure mutarea. După târguieli, am primit 5 000 de dolari SUA, din care 500 i se cuveneau avocatei.

Apartamentul 23 din Camil Ressu 40, bloc C13, fusese trecut pe numele meu în 1990. Cât au mai trăit, îl locuiseră tata cu soţia lui. I l-am oferit apoi, fără chirie, unei foste studente şi soţului ei. Achitam eu, an de an, impozitul la Administraţia Financiară Sector 3, crescut, pe măsura inflaţiei, de la mii de lei la zeci şi sute de mii.

Instanţa a pronunţat în 1999 decizia definitivă a retrocedării casei din Louis Blanc doamnei Vulcănescu.

În perioada următoare am efectuat toate operaţiunile în vederea mutării.

Mi-am donat unor catedre şi biblioteci mare parte dintre volumele în limbile maghiară, rusă şi germană. Pentru cele dintâi am primit mulţumiri scrise din partea dr. Molnár Szabolcs, şeful Catedrei de hungarologie din cadrul Universităţii Bucureşti (cu enumerarea celor 222 de titluri primite).

Mi-am invitat în Louis Blanc prietenii, să-şi aleagă dintre mobile şi cărţi pe cele dorite. Am vândut numai biroul vienez masiv al bunicului. Pentru lampa sculptată în lemn de Szervátiusz Jenő, mutată din locuinţa mamei şi

oferită spre o valorificare convenabilă în timp, n-aveam să primim, contrar promisiunii, nici un sfanț. Încet-încet, camerele fostei noastre locuințe se goleau.

Golit, am zugrăvit și amenajat apartamentul din Camil Ressu. Am mutat acolo doar câteva mobile dintre cele moștenite: biroul mamei mele, pentru Janina, dulapul și fotoliile bunicului, pentru mine. Le-am completat cu piese care să încapă în cele două cămăruțe, fără să ne sufoce.

Pe Janina o apăsa obligația de a ne restrânge, și încă departe de centru. Până azi regretă de a fi lipsiți de o a treia cameră și de un balcon. Pe mine toate astea nu mă supărau, în vizitele la tata mă obișnuisem cu viitorul nostru cămin.

Aici am întâmpinat, în doi, revelionul 2000-2001, trecerea în noul an, secol și mileniu.

## 135

Din anul universitar 2000/2001, Facultatea de Filosofie a fost nevoită să se mute într-o clădire nouă. (Facultatea de Drept se extinsese din ce în ce și la etajul sediului din Bulevardul Kogălniceanu.) De voie, de nevoie, decanul Valentin Mureșan a optat pentru fosta cantină studențească de pe Splaiul Independenței nr. 204. Clădirea necesita amenajări substanțiale, în vederea noului ei rol didactic. Pe măsură ce se aranja câte un amfiteatru ori sală, ne țineam acolo cursurile și seminarele, în huruitul asurzitor al lucrărilor. Pentru mine nu era greu să ajung la noul sediu al facultății: la două stații de tramvai de locuința noastră, coboram la Dristor în metrou și nu mai călătoream până la Eroilor, ci o stație mai departe, la Grozăvești.

În anul acela se înscriseseră în facultate 142 de studenți, iar la masteratul de „Filosofie a culturii" – 15. Grosul îl alcătuiau însă sutele de studenți care optaseră pentru IDD, pentru a absolvi, cu minime prezențe și eforturi, specializările în „Politici publice și administrație publică". Treptat, profilul facultății se conforma mutațiilor din tot învățământul superior, avantajoase pentru științele politice (la alte institute – pentru drept, profiluri economice și de informatică), în schimb defavorabile umanioarelor, inclusiv filosofiei teoretice și logicii, istoriei filosofiei și filosofiei culturii.

Aveam totuși destui auditori la cursul de zi, ca și un grup de fideli la masterat, dintre care unii aveau să urmeze apoi doctorantura, inclusiv sub conducerea mea.

Dintre masteranzii anilor 2001/2002 și 2002/2003, mi-i amintesc pe Cristina Ciucu (viitoarea mea doctorandă), Cristian Iftode (reținut la catedră), Andreea Ofițeru (ziaristă), ca și pe Filotheia Bogoiu, Teodor Borz (urmând în paralel Dreptul, totodată scriind poezii), Simona Căldură, Florin Iordache (ulterior, tot doctorandul meu).

Nu mai luam parte la activitățile Uniunii Scriitorilor. Nici n-am fost delegat la Conferința Națională, desfășurată în două etape: la alegerile din primul

tur (20 aprilie 2001) nici unul dintre candidaţii la preşedinţie (Eugen Uricaru, Nicolae Manolescu, Nicolae Breban) nu întrunise peste 50% din sufragii; a fost convocat un nou tur de scrutin (18 mai), unde s-au confruntat primii doi clasaţi în votul premergător, câştig de cauză având Eugen Uricaru, iar vice-preşedinte fiind ales apoi Nicolae Breban. (Eugen Uricaru se va retrage din funcţie şi, în Aula Facultăţii de Drept, va fi organizată o nouă Conferinţă Naţională a Scriitorilor, în 17 iunie 2005, care îl va alege preşedinte pe Nicolae Manolescu, în 27 iunie fiind desemnat Varujan Vosganian ca vicepreşedinte.)

În 2002 şi 2003 am urmărit, amuzat, bătăliile reîncepute, în paginile revistei *România literară*, între adepţii menţinerii lui „î" şi susţinătorii modificării în „â". Beligeranţii n-au ajuns la vreun acord, ci s-au retras în spatele meterezelor: fiecare editură, fiecare revistă, fiecare autor a continuat să folosească una sau alta dintre variante, zăpăcindu-şi cititorii, mai ales pe cei tineri, cu această „protocronică" dualitate de ortografie.

Publicaţiile îmi cereau texte. Henri Zalis, pentru trei numere (2000-2001--2002) din *Caietele Viaţa Românească*, pe care le coordona. În nr. 2 mi-a apărut studiul „Evreii şi comunismul" (în cadrul temei generale „Contribuţia scriitorilor evrei la literatura română"); în 1 şi 3, scrieri mai succinte: „Treimea oblăduitoare. Thomas Mann despre Wagner, Schopenhauer, Nietzsche" şi „Noica despre Eminescu" (aceste două caiete purtau titluri identice, „Modelul german în dialog cu spiritualitatea românească").

Alina Ledeanu mi-a solicitat, pentru primul număr din *Secolul 21*, intitulat *Nietzsche. Un precursor al secolului 20* (2001/1-6), conferinţa „Nietzsche şi Marx" ţinută în martie 1995 la Institutul Goethe şi refăcută în vederea publicării. Revista a reprodus şi convorbirile de la masa rotundă „Nietzsche şi moartea lui Dumnezeu", de la acelaşi colocviu german-român, la care participasem şi eu, alături de Mircea Flonta, Gianni Vattimo, Mihai Şora, Mihailo Djurič.

Solicitat de C. Stănescu, am publicat, în *Adevărul literar şi artistic* (31 iulie şi 7 august 2001), „«Ultimul» Vianu". În acelaşi supliment mi-au apărut articole despre cartea lui Henri Wald *Elogiul vorbirii* (30 ianuarie 2001) şi despre romanul monumental *Viaţă şi destin* de Vasili Grossman (6 februarie), apărut anul precedent în traducerea lui Laurenţiu Checicheş; iar în ziarul *Adevărul* (17 septembrie) am prezentat noua carte în care Soljeniţîn trecea în revistă convieţuirea ruşilor cu evreii. (*Dvesti let vmeste*, *Două sute de ani împreună*, două volume tratând situaţia de până la şi de după revoluţie: ele interesau în primul rând Rusia, dar vădeau şi un clar partizanat „rusist".) Marta Petreu m-a tot îndemnat să colaborez la *Apostrof*, ceea ce am şi făcut, continuând să fiu prezent în 2002 cu texte despre romanul lui Saul Bellow *Ravelstein*, autobiografia lui Egon Balas *Will to Freedom* (ulterior publicată în traducere românească) şi ciclul *Supravieţuirilor* lui Radu Cosaşu.

În privinţa cărţilor, Janina mi-a luat-o iarăşi înainte. La solicitarea Editurii Hasefer, a tradus trei volume ample. Două au apărut în 2001: din franceză, Raphaël Delpard, *Copii evrei ascunşi* (între 1939 şi 1945, în Franţa, pentru a nu fi deportaţi), şi din germană Götz Aly, *„Soluţia finală". Strămutarea populaţiilor şi asasinarea evreilor europeni*; urmate, în 2002, tot din franceză,

de Robin Pauline Bebe, *Femeile şi iudaismul. Dicționar* (în ordine alfabetică, personaje feminine și termeni cu privire la femei din Biblia ebraică și corpusul rabinic: Talmudul, Midrașul, sursele halahice ș.a.).

În 2002 am beneficiat și eu de două volume tipărite.

La Editura Trei mi-a apărut *Thomas Mann. Temă cu variațiuni*. Subtitlul prelua ideea autorului despre înrudirea literaturii sale cu muzica. Mica mea monografie (1965), revăzută, alcătuia „Tema". „Variațiunile" o completau cu ceea ce acolo lipsise: povestiri, mici romane, eseuri.

Am predat Editurii Hasefer, în septembrie 2001, *Prejudecăți și judecăți*. Directorul editurii, Z. Ornea, l-a citit. A fost poate ultimul volum pe care l-a trimis la tipar. Zigu n-a mai apucat să-l vadă tipărit, cu Alexandru/„Sandu" Singer ca redactor. Conținea zece studii, unele cu prime forme anterioare. *Prejudecăți și judecăți* îmi prelungea întru câtva confesiunile din *Idei inoportune*, însă rareori memorialistic – „Amintiri adverse" ori „Vieți paralele" –, de regulă în plan cultural: „Evreii și comunismul", avatarurile sintagmei „«Omul nou»", „Nietzsche și Marx", „Manifestul Comunist", „Însemnări din subterană", „Metamorfoza" lui Kafka, „problema evreiască" la Thomas Mann, Tudor Vianu în scrierile târzii. Adunând texte care stârniseră (și aveau să mai stârnească) reacții adverse, doream să limpezesc unele opinii ale mele, cât mai argumentat.

Până la reacții – favorabile și nefavorabile –, istoria a întrerupt cu brutalitate orice polemici culturale.

Am în vedere atentatele din 11 septembrie 2001. Patru avioane comerciale de linie din SUA au fost deturnate de teroriști. Două au lovit *World Trade Center* din New York, al treilea, clădirea Pentagonului din Washington, al patrulea a căzut pe un câmp din Pennsylvania. Au fost aproape 3 000 de victime.

S-a întâmplat să avem televizorul deschis și să fi urmărit *live* impactul avioanelor cu WTC și prăbușirea zgârie-norilor gemeni, aproape de Wall Street, sediul bursei și al marilor bănci de la intrarea în Manhattan. (În popasul meu newyorkez, în acel vârf de triunghi mă lăsau, diminețile, gazdele mele temporare din Long Island, soții Ayache, Remy și Hedy – ea, fosta noastră studentă la Engleză –, ca să-mi încep periplul de până după-amiază. Poposeam pe terasa împrejmuitoare a WTC, fără să urc cu lifturile rapide până la înălțimile amețitoare.) Pe ecranul mic părea ceva fantasmagoric, între o întâmplare reală și un film mut, lovirea succesivă a clădirilor și surparea lor, parcă lentă, asemenea unor jucării de copii, dar lăsând în urmă cratere, mormane de beton și fiare, un număr încă nedefinit de morți. (Totuși, mai mic decât se anticipa – mulți funcționari și tehnicieni nu se aflau, în acea zi și la acea oră, la locul lor de muncă.)

Toamna primului an din noul secol debuta cu o grozăvie națională și universală. Atentatele au inaugurat campania împotriva terorismului, în America și pe alte continente. Efectele lor vor fi îndelungate, în mod îndreptățit sau ca pretext al unor intervenții militare riscante și ulterior contestate. 11 septembrie 2001 își va pune pecetea asupra politicii duse de republicanul George Bush junior și de către democratul Barack Obama, al 43-lea și, respectiv, al 44-lea președinte ai SUA.

De la evenimentul cu rezonanţă universală – înapoi la unul care mă privea personal.

De ani de zile mi se şoptise la ureche intenţia de a fi primit în Academia Română. Dar multă vreme nu s-a întâmplat nimic.

Dintre colegii mei de facultate fuseseră aleşi, ca membri corespondenţi, Alexandru Boboc (1991), Mircea Flonta şi Ilie Pârvu (1992), Gheorghe Vlăduţescu (1995 – membru titular din 1999), Vasile Tonoiu (1997 – titularizat în 2003); plus Alexandru Surdu (1992 – titular din 1993). Dacă nu-i puneam la socoteală pe Constantin Ionescu-Gulian (străvechi membru titular) şi pe Ion Banu (recent membru corespondent), eram cel mai vârstnic dintre profesorii care mai predam la facultate; unii îmi fuseseră studenţi; omiterea mea îl deranja vizibil pe mai tânărul cu 13 ani Vasile Tonoiu, cu care ne împrietenise tovarăşa lui de viaţă, Nina Nicolaeva, şi pe care îi vizitam din când în când, întotdeauna de Sfântul Vasile, pe 1 ianuarie.

Pe urmă mi-a telefonat preşedintele Academiei, Eugen Simion, anunţându-mi, la modul serios, candidatura, care trebuia să treacă prin prezidiu şi prin plen.

Într-adevăr, la şedinţa din 29 noiembrie 2001, Adunarea Generală a ales, prin vot secret, noi membri corespondenţi, membri de onoare din ţară şi membri de onoare din străinătate. Printre cei opt membri corespondenţi figurau profesorul filolog Dan Horia Mazilu, economistul Daniel Dăianu, istoricul clujean Ioan-Aurel Pop (peste un deceniu titularizat). Membri de onoare autohtoni au devenit medicul profesor Leonida Dragomir, preotul profesor Dumitru Popescu şi cu mine. Fizicianul Basarab Nicolesco a fost ales m.o. din străinătate (Franţa). Prescripţiile de atunci indicau ca de la o anumită vârstă, înaintată, autohtonii să devină m.o. Ulterior s-a anulat această prevedere, raţională, după opinia mea, fiindcă un m.c. septuagenar nu prea are şanse să mai ajungă m.t.

Peste câteva zile, Eugen Simion ne-a înmânat tuturor celor recent aleşi, într-o scurtă ceremonie, însemnele academice. Nu mă îndoiam că lui anume i s-a datorat, în principal, includerea mea pe listă, cu acordul membrilor Secţiei de Filosofie, Teologie, Psihologie şi Pedagogie.

Cu Eugen Simion am colaborat strâns în Biroul Secţiei de critică şi istorie literară. Sub egida Secţiei şi ca supliment al revistei *Viaţa Românească* apăruse, în 1979, seria de *Caiete critice*, conduse din 1983 de un colegiu redacţional în frunte cu Simion. (Enumerasem excelentele grupaje tematice din anii ’80, prelungite şi în deceniul următor.)

Am participat reciproc la volumele ce ne-au fost consacrate la 70 de ani. Textul meu s-a numit „Întâlniri cu Eugen Simion”, inclus în volumul *Manual de trudire a cuvântului. Eugen Simion – 70* (2003).

Am urmărit tratamentul dublu la care l-au supus colegii în perioada postdecembristă. Unii îl admirau pentru tenacitatea cu care continua să publice volum după volum şi să desfăşoare o publicistică asiduă, în principal întru susţinerea literaturii române împotriva tentativelor de compromitere a clasicilor ei de dată recentă. Alţii tocmai asta nu voiau să-i ierte, hulindu-l cu nesaţ. Dacă nicicum nu puteau să-i pună în cârcă concesii ceauşiste (ştiu că Roger Cîmpeanu în zadar îi tot ceruse să introducă în articolele sale la *România*

*literară* vreo aluzie favorabilă Conducătorului), îi imputau acum ba „apolitismul” şi „estetismul”, ba bunăvoinţa faţă de Ion Iliescu – motiv pentru care şi cuplul literar intransigent de la *Europa liberă* i-a retras încrederea pe care i-o acordaseră decenii la rând. I s-a reproşat o atitudine autoritară în fruntea Academiei, timp de două mandate consecutive (din februarie 1998 până în aprilie 2006). Îi ştiam, încă de la Uniunea Scriitorilor, modul orgolios de a fi (alături de alţii, mai vanitoşi). Dar, la Academie, fără să-i cunosc atitudinea din Prezidiu, de câte ori îl întâlneam în public îmi părea, şi ca manager, de o eficienţă maximă. A recuperat, pentru instituţie, terenuri, păduri, clădiri – naţionalizate pe vremuri –, ca şi Spitalul „Elias”, căruia i-a anexat, la Otopeni, un cămin pentru academicieni bătrâni şi suferinzi. A înnoit Biblioteca Academiei cu o nouă clădire încăpătoare. A tipărit multe ediţii de lux din clasicii literaturii române. A adjudecat indemnizaţii de merit tuturor membrilor Academiei.

Sub conducerea lui, în 21 decembrie 2001, a avut loc următoarea Adunare Generală, la care de-acum luam şi eu parte. Cu acest prilej au fost aleşi alţi doi membri corespondenţi, iar nouă persoane au trecut printre membrii titulari: scriitorul Fănuş Neagu, filologul Marius Sala, istoricul Dinu C. Giurescu, matematicianul Solomon Marcus ş.a.

## 136

Bucuria alegerii mele în Academie mi-a umbrit-o moartea lui Zigu Ornea, în 14 noiembrie 2001. Ar fi fost unul dintre cei mai îndreptăţiţi critici şi istorici literari să fie ales, şi încă de mult, în „cel mai înalt for naţional de consacrare ştiinţifică şi culturală al ţării” (Art. 1 din Statut). Omiterea lui n-a fost unica nedreptate pe care a trebuit s-o îndure de-a lungul vieţii.

În ultima perioadă trupul i se împuţina din ce în ce. Cu ani în urmă avusese un accident vascular, medicii îl sfătuiseră să se cruţe, să slăbească hăţurile, să alterneze munca şi odihna. Puţine săptămâni i-au trebuit să uite recomandarea şi să se înhame în acelaşi ritm de muncă infernal. Se scula devreme, pleca, alternativ, la Fundaţia Culturală Română şi la Editura Hasefer, participa la reuniuni culturale. Se întorcea acasă târziu, după ce se abătea şi pe la reviste, pentru a-şi preda ori corecta articolele – pe care le scria târziu seara, sâmbăta şi duminica.

După ce i-au apărut 25 de cărţi personale, ar mai fi dorit să scrie una, despre problema evreiască în România. A început să se documenteze, dar nu i-au mai ajuns puterile pentru încă o muncă benedictină la Biblioteca Academiei, locul său de cercetare preferat de-a lungul deceniilor, chiar şi atunci când, în urma încălzirii deficitare pe timp de iarnă, purta mănuşi fără degete.

Vizitându-l, îl revedeam frânt de oboseală; mânca frugal, potrivit cu regimul prescris, nu prea mai avea chef de vorbă, urmărea cu un ochi televizorul, răspundea la apelurile telefonice: — Ne vedem mâine, caută-mă poimâine, încerc până atunci o rezolvare... Ca întotdeauna, ajuta pe cine putea.

Entuziasmele juvenile i se evaporaseră de mult. I se accentuase scepticismul, cu tot mai apăsate accente pesimiste. După cum nu se încrezuse în eficiența reformelor gorbacioviene, mare lucru nu spera nici de la „însănătoșirea” economiilor capitaliste răsăritene. Recunoștea avantajele noii epoci, mai ales libertatea cuvântului, dar prevedea cu luciditate dificultățile iminente, politice, economice și de trai. Se declara adeptul căii social-democrate. Ca s-o pună pe Ada la adăpost de viitoare lipsuri, își depunea lunar micile economii la bănci: în dolari, din prudență.

Asupra bolii sale aparent principale, psoriazisul, efectul benefic al soarelui de august se tot scurta. Apoi i-a fost interzis, în vacanțele de la Neptun, să se expună căldurii toride și să se ungă cu nămol la Eforie. Slăbea, umbla greu, scria cu degetele deformate de boală. Se lupta cu maladia, participa la dezbateri publice, dădea interviuri, apărea la televizor. Își scria cele două articole săptămânale, pentru *Dilema* și *România literară*.

La împlinirea vârstei de 70 de ani, în 2000, Augustin Buzura a organizat, în grădina Fundației Culturale Române, o masă festivă în onoarea sa. A participat multă lume. Atmosfera a fost deopotrivă festivă și destinsă. Zigu părea bucuros.

Anul următor l-au spitalizat. Cu conștiinciozitatea sa proverbială, a predat în avans mai multe texte, până îl vor externa. N-a mai fost să fie, articolele vor apărea postum, creând iluzia prezenței sale printre noi.

La operația pentru o altă maladie i-a fost descoperit un cancer avansat. Și-a recăpătat cunoștința pentru scurtă vreme.

Prietenul doctor Dan Setlacec i-a spus Adei că dacă ar fi supraviețuit ar fi îndurat o agonie cumplită.

A fost înmormântat în Cimitirul Filantropia, la numărul 91 pe Bulevardul 1 Mai, rebotezat Bulevardul Ion Mihalache, după fruntașul țărănist interbelic, asasinat de regimul penitenciar. Inițial loc de veci sefard, acum accepta și defuncți așchenazi. Un șir de morminte era destinat membrilor de vază ai comunității evreiești, aflată în extincție.

Cu o oră înainte de ceremonia funerară a fost depusă o jerbă de flori din partea Președintelui Republicii: se cunoscuseră de când ambii lucraseră în Casa Scînteii, Zigu la Editura Minerva, Ion Iliescu în fruntea Editurii Tehnice.

Ne-am adunat mulți la sobra oficiere de adio, prieteni, colegi, colaboratori. L-ar fi mulțumit prezența atâtora, ritualul l-ar fi acceptat ca unul care mărturisise nevoia de a-i vedea înfrățiți pe iudeii practicanți și nepracticanți, pe adepții tuturor credințelor cu necredincioșii.

El personal fusese intolerant doar cu intoleranții. Cultului îi preferase cultura.

I-am evocat personalitatea și opera în două însemnări din noiembrie, „Zigu. Cel mai viu dintre noi” (*Relitatea evreiască*) și „Un mare cărturar” (*Adevărul*); într-un articol din decembrie, „In memoriam” (*Apostrof*); iar în martie 2002, ca participant la volumul *Zigu Ornea – permanența cărturarului*, alcătuit de Geo Șerban (ca al 12-lea *Caiet cultural*, serie editată de *Realitatea evreiască*), unde textul meu „Amintiri cu Zigu” se insera printre cele semnate de Nicolae

Cajal, Norman Manea, Augustin Buzura, Nicolae Manolescu, Andrei Pleşu, Dan Grigorescu, Radu Cosaşu, Ștefan Iureş, Marta Petreu.

Anii nașterii și morții sale figurează pe placa de marmură de lângă intrarea în blocul 8, numit al scriitorilor, de pe Bulevardul Nicolae Titulescu 95-103, între Andrei Ciurunga, Ștefan Crudu, Mircea Mancaș, Cornel Popescu – și Victor Tulbure.

Ada a rămas prietena de suflet a Janinei. Vorbesc la telefon seară de seară. Ne întâlnim fie la ea acasă, în apartamentul 152, unde a lăsat neschimbate camera, biblioteca și biroul lui Zigu, fie la noi, câteodată într-un restaurant de cartier. De câte ori ne revedem, îmi predă ultimele numere din excelenta revistă liberală din Hamburg *Der Spiegel*, pe care săptămânal o achiziționează, pentru mine, de la un chioșc de pe Titulescu.

Învățând la Filosofie cot la cot cu Zigu și apoi profesor de liceu până la pensionare, și-a păstrat mintea ascuțită, se cultivă neîncetat, citește multă literatură, e un partener excelent de discuție. Își adoră familia, pe fiul Liviu, profesor universitar de matematică, pe nora Liana, pe nepoata Irina, absolventă la Filosofie, și pe nepotul Matei, cu un masterat în Informatică. Refuză să le fie însă o povară, se descurcă singură cu aprovizionarea, în gospodărie, la tratamentele medicale. A rămas apropiata multora, colegi de facultate și de muncă. Dă o mână de ajutor oricui are nevoie de ea. Pe băiatul unor vecini, cu dificultăți la școală, l-a meditat ani de zile, gratis, desigur, până a reușit să-l aducă în rând cu colegii săi cei mai buni; acum, el studiază la Politehnică și, locuind în altă parte, nu pregetă să-și viziteze periodic binefăcătoarea.

Pe scurt: Ada a fost și a rămas un om minunat.

După Zigu mi-au dispărut alți prieteni.

În 14 iulie 2002 a murit „Ricu”, după cum îl numeau apropiații pe filosoful logician Henri Wald.

Era sursa unui permanent joc de artificii. Când îl întâlneai pe stradă, te oprea să-ți comunice bancurile auzite sau inventate recent. Zâmbea, râdea, se exhiba în vorbe de duh memorabile, un întreg folclor orășenesc, cultivat întru deliciul multora.

Oricâte lovituri îndurase, succesivele eliminări de la Facultatea de Filosofie, Institutul de Filosofie, Institutul de Lingvistică, Facultatea de Ziaristică pentru ereziile proferate, nu contenea să fie o prezență tonică. Interlocutor sclipitor, acapara scena, încântat de bucuria pe care le-o transmitea auditorilor săi.

A scris 20 de cărți – și, după Academia „mică” (AȘSP), n-a mai fost luat în seamă pentru cea „mare”, unde i-ar fi fost locul.

Cercul predilect al preocupărilor sale științifice a cuprins raporturile dintre realitate, gândire, idei și limbaj, în miez cu binomul definitoriu pentru om: gândirea și vorbirea, după două titluri de volume, *Homo significans* (1970) și *Homo loquens* (2001).

Își asumase de timpuriu marxismul și n-a fost dispus să-l renege. Promova „logica dialectică”.

Ca un postiluminist de orientare strict raționalistă, își asuma și implicația conexă, ateismul. Nu pierdea nici un prilej să-l reafirme, cu o vanitoasă ostentație.

Ceea ce el însuşi numea „*Waldanschauung*” era compus din Heraclit, Aristotel, Spinoza, Hegel, Marx... şi iudaism. Dar iudaismul îl interpreta ca pe o filosofie laică, conform celorlalte adeziuni împărtăşite. Recurgea la formula şocantă: „Sunt un om credincios. Cred că Dumnezeu nu există”; sau la varianta mai blândă, în acord cu materialiştii secolului al XIX-lea: „Eu cred că Dumnezeu este proiectarea dumnezeirii noastre în cer”.

Agrea iudaismul şi fiindcă promovează universalul logic-lingvistic (Dumnezeu, Absolutul Unic, nu se particularizează, nu se arată, n-are chip, nici măcar nume, doar îşi enunţă, invizibil şi impalpabil, legile) şi întrucât cultivă suprematia vieţii asupra morţii (iudeul îşi suspendă orice obligaţie, până atunci sacrosanctă, dacă aceasta periclitează viaţa unui semen).

Acest paradoxal iudaism ateu, înrădăcinat în slujirea omului şi în cultivarea virtuţilor umane, inclusiv putinţa de a şi le fi extrapolat în atotştiinţa şi atotputerea divină, n-a deranjat comunitatea. Moses Rosen, rabinul-şef al Cultului Mozaic şi preşedintele Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România (până în 1994), ţinea la el, îl invita să conferenţieze în faţa enoriaşilor; nu mai puţin îl agrea urmaşul din fruntea obştii, medicul academician Niculae Cajal. Ca urmare a colaborării cu ei, şi-a completat studiile de logică şi filosofie a limbajului cu eseurile cuprinse în volumul *Înţelesuri iudaice* (1995).

Limba română a fost iubirea lui nedezminţită. Niciodată nu a avut de gând să se expatrieze. Numai când fiica i-a emigrat în Israel, mi-a spus că alături de „patrie” a dobândit şi o „matrie”: vorbă care n-a ţinut decât până ce fiica şi nepoţii au plecat mai departe, stabilindu-se în SUA.

În 31 martie 1999 a avut loc festivitatea la sediul UNITER, unde lui Wald i s-a decernat cel de-al doilea Premiu anual ALIA, acordat de *Adevărul literar şi artistic* şi de firma *MB Distribution* (care i-a oferit la festivitate, prin fiul fostului meu coleg estetician Pascadi, un computer performant – pe care Ricu, necunoscător într-ale tehnicii informatice, l-a vândut de îndată). Sala a fost ticsită de lume bună, dintre care unii îl vor elogia pe laureat în *Adevărul* şi în *Adevărul literar şi artistic*.

În 2000, la împlinirea vârstei de 80 de ani, Marin Diaconu a îngrijit volumul *Lauda diferenţei. Lui Henri Wald*. Din nou, mulţi am răspuns invitaţiei de a participa la omagiere, fie prin texte doar dedicate sărbătoritului, fie direct consacrate lui.

Avea mulţi prieteni, de generaţie, de vârstă medie ori de tot tineri: pe Silviu Brucan, G. Brătescu (medic psihanalist), C. Noica şi Mihai Şora, pe Alexandru Singer, Sorin Vieru, Gabriel Liiceanu şi Andrei Pleşu, pe Dorin-Liviu Bîtfoi şi Valentin Protopopescu, aceştia vrăjiţi de el încă de pe vremea studenţiei lor.

Împreună cu Sorin, Dorin şi Valentin, îl vizitam şi eu în locuinţa sa de două camere şi un minuscul hol, din blocul situat vizavi de clădirea care găzduia Facultatea de Drept şi, până una-alta, Facultatea de Filosofie. Ne atrăgea asemenea unui magnet. Învăţăceii de tot tineri obişnuiau, serile, să-şi noteze spusele „profesorului” – invariabil numit de ei aşa, chiar dacă nu mai preda la nici o facultate.

Căci boala i se agravase treptat. Periodic se interna la spital, i se extirpa câte o nouă excrescență canceroasă, după care trecea printr-o grea convalescență. Stătea lungit pe divanul din camera de oaspeți, noi ne așezam în fotoliile din față. Îi puneam întrebări, el răspundea detaliat, divaga în amintiri și convingeri. Nu mai era vesel, tânjea după de curând decedata sa soție. În raport cu ea chiar și-a suspendat raționalismul inflexibil: deplângea că nu vor putea fi înhumați alături, el iudeu, ea creștină.

Fiica îi trimitea un supliment la pensie, pe care i-l ridica de la bancă „Sorel" (Sorin Vieru). Mai încropea scurte articole, „Sandu" (Alexandru Singer) le ducea la *Realitatea evreiască*.

Suferința i se întețea. A mai avut o dată puterea să se amuze în fața noastră de scuza dată de „Gabi" (Gabriel Liiceanu) unei cunoștințe comune: — Mi-e cu neputință să mă duc la Ricu, n-aș suporta să-l văd chinuindu-se atât de rău. (Semăna cu enunțul altui prieten de-al meu: — N-aș fi putut să am copii. N-aș fi rezistat să-i văd îmbolnăvindu-se.)

Într-adevăr, suferea atroce. Pe urmă puțini au mai avut acces la el; nu mai putea să-și părăsească patul din dormitor; tranchilizantele, oricât de puternice, îl linișteau pe răstimpuri tot mai scurte. A agonizat îndelung și cumplit.

A fost înhumat la 16 iulie 2002, tot în Cimitirul Filantropia.

Să nu închei aceste rememorări de adio omițându-l pe „Tibi". Așa îi ziceam lui Oláh Tibor sau Tiberiu Olah: numele i-l pot invoca în ambele succesiuni, maghiară și română, pentru că își însușise și limba de adopție, vorbită acasă cu Yvonne și rude, inclusiv fratele ei, regizorul Mircea Săucan, și fiindcă printre creațiile lui vocal-simfonice sau de teatru se numărau multe pe teme ori texte românești. (Nu degeaba *oláh* înseamnă „valahul".)

Făcea parte din celebrul „cvartet" de compozitori și muzicologi, ca profesori la Universitatea Națională de Muzică din București predând compoziția și orchestrația: Anatol Vieru, Tiberiu Oláh, Ștefan Niculescu, Aurel Stroe.

Pe Niculescu și Stroe nu i-am cunoscut, deși primul a ajuns academician.

Vieru și Oláh urmaseră Conservatorul din Moscova, își însușiseră acolo măiestria componistică, de la profesori celebri.

Despre fratele mai mare, soția acestuia – rusoaică adusă de la Moscova –, fiul și fiica lor, cu toții muzicieni, Sorel îmi tot relata noutăți. Îl adora pe Anatol. Deseori, când îl sunam telefonic, mezinul era în vizită în locuința de pe Știrbei Vodă a primului născut. (Împreună au și tras o spaimă mare, când masiva casă de pe colț s-a aflat în pericol de a fi demolată; până la urmă a scăpat de furia „sistematizărilor" ceaușiste.) Împreună cu Anatol, am fost la câteva examene de doctorantură. Din amintita echipă de compozitori ajunși celebri, a decedat primul (în 1998, cu un deceniu înainte de Niculescu și Stroe).

Cu Tibi călătorisem împreună, de la Cluj la București, apoi la Moscova. El rămăsese acolo, eu îmi continuasem drumul la Leningrad.

După întoarcerea acasă, ambii ne-am stabilit în Capitală, datorită soțiilor și din motive profesionale. Ne-am întâlnit ocazional, la case de odihnă, la concerte, pe stradă. Nu mai țin minte cu ce prilej, am fost și la el acasă. În

patru vorbeam românește, în doi ungurește: evocam, între altele, foste cunoștințe și amintiri comune din Cluj.

Aproape de sfârșitul vieții sale a pierdut-o pe Yvonne, copii n-aveau, a trebuit să se descurce singur. Încrucișându-ne pe Calea Victoriei, l-am chestionat: — Cum o duci? — Rău, mă împresoară bolile, totuși muncesc. Se tasase, semăna ca alură cu Zigu, dar umbla în haine uzate, se vedea că nu are cine să-l îngrijească.

Ultima dată ne-am revăzut la un concert, la Ateneul Român, unde m-am dus cu Janina, Mașa, Vladimir (încă urmându-și ucenicia de violonist). Ne-am strâns mâinile, ne-am spus amabilitățile de rigoare; și atât.

Tibi a murit la mai puțin de un an după Zigu și la trei luni după Ricu: în 2 octombrie 2002.

## 137

Aprecierile și atacurile la adresa mea au alternat și în noul secol, ca bătăile unui metronom.

Câțiva confrați au inclus în volumele lor recenzii favorabile mai vechi, îndeosebi despre *Idei inoportune*: Gabriel Dimisianu – „Inoportunități actuale”, în *Lumea criticului* (2000); Nicolae Bârna – „Considerații neoportuniste”, în *Comentarii critice* (2001); Daniel Cristea-Enache – „Utopia unui cărturar”, în *Concert de deschidere* (2001).

În articolul său „Siberia spiritului II” (*Adevărul literar și artistic*, 14 mai 2002), Alexandru George a simțit, în schimb, nevoia următorului paragraf: „[...] de fapt, marxismul acesta pe care-l evocă cu nostalgie d. I. Ianoși, de pildă, nici nu era o filosofie, ci un substitut «ideologic» menit să servească teroarea de stat. Era ceva obligatoriu, de coșmar, pentru toți aspiranții la titluri academice. (D. Ianoși nu preda marxismul său drag într-un colț sau într-o aulă în timp ce în alta altcineva vorbea de Kant, iar mai la etaj un doct expunea filosofia lui Hegel sau a lui Herbart). Marx acesta, care o fi acum subiect de interes prin nu știu ce universitate americană sau în Germania sa natală, era cu totul altceva în țara mea ocupată de ruși”.

(*Remarci*. A.G. vizează perioada dogmatismului stalinist, dar nu disociază în nici un fel etapele parcurse. Cum să nu fi fost marxismul și o filosofie, de vreme ce l-au comentat ca atare numeroase personalități importante? În ceea ce mă privea, n-am predat niciodată marxismul, nici ca filosofie, nici ca „ideologie”. Cursul meu de estetică a fost de orientare marxistă, am nuanțat însă, cu timpul, și cursul, și orientarea. Filosofia lui Hegel, deși ciuntit prezentată, s-a aflat de timpuriu și tot mai mult în grații, ajungându-se și la o mai adecvată raportare la Kant. Personal m-am referit mereu atât la Hegel, cât și la Kant; pentru ca, pe urmă, să le consacru seminare speciale și să public, după Marx, antologiile *Hegel despre artă și poezie* și *Kant despre bine și frumos*. Nu aflu unde și cum aș fi probat reprobabila „nostalgie”; dar mă

liniștește încadrarea între „nostalgicii de tip D. Micu, Eugen Simion, G. Dimisianu și atâția alții".)

Printr-o coincidență nu lipsită de haz, doar cu o lună înaintea articolului amintit a făcut Dorli Blaga public „dosarul Tudor Bugnariu" (*Apostrof*, nr. 3, 2002), documentând felul în care, în 1965, intrasem și eu în vizorul „agentului Vasile" și al superiorilor săi, alături de alte cadre didactice de la Facultatea de Filosofie, îndeosebi Radu Florian. Când și când, chiar și Securitatea acceptase diferențe între cei cărora viitorii lor procurori îi vor pune de-a valma pecetea de „nostalgici".

În același mod neiertător m-a tratat cuplul Bujor Nedelcovici – Gheorghe Grigurcu. Îi asociez pentru că articolul celui de-al doilea, „Intelectualul în istorie", recenzează cartea celui dintâi, *Cochilia și melcul* (2002). Gh.G. citează și comentează favorabil o incriminare *ad hominem* din partea lui B.N. (*România literară*, 15-21 ianuarie 2003). Întinsul fragment reia obișnuita acuzație: nu numai că incriminatul I.I. nu regretă „răul pricinuit «prin îndoctrinarea, marxizarea, manipularea intelectuală și falsa formare spirituală pe care a exercitat-o asupra a zeci de serii de absolvenți ai Facultății de filosofie [...]»", dar „profesorul de filosofie orientată și eseistul în cauză încearcă azi a rescrie trecutul într-o eteroclită perspectivă a persecuției". Unde? Când? Cum? Aducând la cunoștință că „tatăl d-sale" a scăpat de expulzarea din Brașov la țară, „aciuindu-se în calitate de corector de noapte la ziarul *Előre* (Înainte)" din Capitală. Scrie Grigurcu: „Bujor Nedelcovici nu se abține de-a remarca: «Pentru a putea să te 'refugiezi la București' – declarat oraș închis, aveai nevoie de buletin și fără buletin nu puteai să ocupi nici un loc de muncă. [...] Dacă tatăl lui I. Ianoși s-a aciuat la *Előre*... înseamnă că a primit și buletin de București»". Era, deci, un privilegiat.

(*Observații*. Sursa informației nu e indicată. Proveniența ei am găsit-o însă rapid, pe baza detaliului cu „aciuitul": „Exercițiu bibliografic" (p. 9), introducerea la volumul ce-mi fusese dedicat la 70 de ani, *Ion Ianoși. O viață de cărturar*. Nici „viața" și nici „cărturarul" nu i-au interesat pe cei doi. Povestea cu persecutarea tatălui meu la Brașov – deși membru de partid – și împrejurările angajării la *Előre*, în calitatea, presupus ultraprivilegiată, de corector de noapte, am spus-o acolo într-o singură frază – citată ciuntit. [În cartea de față am detaliat-o.] Nu mi s-a părut elegantă devierea rechizitoriului către tatăl meu. Cât privește rescrierea trecutului într-o „perspectivă a persecuției", ea nu mă caracterizează. Oricine s-ar fi putut convinge de asta citind ceva mai atent rememorările mele, printre care și textul scris la Collegium Budapest. Poate va recupera omisiunea dacă va avea prilejul să parcurgă prezenta „cronică".)

Mă îndreptam spre 75 de ani.

În 2003, luni de zile am zăcut în biblioteci pentru a onora comanda primită din partea profesorului Adrian Miroiu, aceea de a include în volumul pe care îl alcătuia, *Instituții în tranziție*, studiul meu „Uniunea Scriitorilor în sistemul culturii socialiste și segmentul literar în tranziția românească". Am constatat, cu acest prilej, volatilizarea arhivei US; tot ce am reușit să descopăr erau Statutele ei succesive de funcționare.

În preajma aniversării mele, *Ziarul de Duminică*, prin doamna Marcela Gheorghiu, mi-a luat un amplu interviu în trei numere, apărute în martie și aprilie 2003. Am căutat să-mi detaliez tinerețea, așa cum o trăisem. Dintre cele trei subtitluri la publicare, cel mai nimerit îmi pare (la o adică, chiar și pentru cartea de față) „Mărturii din Atlantide dispărute”.

Familia m-a sărbătorit la 1 mai 2003.

Datorită strădaniei colegului meu Vasile Morar, Catedra de istorie a filosofiei și filosofie a culturii mi-a dedicat o sesiune științifică a doctoranzilor săi, intitulată *Morală și violență*.

Cel mai frumos text ce mi-a fost consacrat la 75 de ani l-a semnat profesorul Ion Vartic (*Apostrof*, nr. 5, 2003). E scurt, îl transcriu.

> Noi, prietenii lui clujeni, i-am spus lui Ianoși, întotdeauna, „austro-ungarul”. De altfel, el însuși vorbește despre „ai mei, descendenți austro-ungari”, adică „evrei burghezi și liberali”, „cu atașamente moderne, puțin sau deloc religioși, vorbind nu idiș, ci germana cultă”. Cum ar spune Thomas Mann, Ianoși provine dintr-o familie în care s-a produs europenizarea tipului iudaic. Toată opera lui Ianoși reflectă din plin acest fapt. După cum, pentru cei care îl cunosc, e clar că Ianoși aplică, în viața de toate zilele, o morală practică de tip central-european. De aici: 1. O *Lebensbürgerlichkeit*, adică, în sensul iubitului său Thomas Mann, un atașament civic față de viață. 2. Profesiunea practicată ca vocație și, totodată, datorie; consecință: cultul muncii: fără să-și piardă aerul profesoral, dar fără nimic pedant, în blugi sau în salopetă, Ianoși are aspect de muncitor intelectual. 3. Seriozitatea cu care abordează orice aspecte ale vieții și culturii; consecință: oroarea față de superficialitatea manifestată uneori de elita intelectuală românească. 4. Civilitatea lui desăvârșită, neobișnuită în lumea noastră; consecință: e politicos până și cu ultimul mitocan, după cum e întotdeauna punctual și întotdeauna se ține de cuvânt. 5. Umorul lui tipic central-european, cu atracție pentru grotesc și absurd.

Nu m-au surprins aceste cuvinte calde.

Dimpotrivă, m-a surprins articolul publicat pe o pagină întreagă din *România literară* (13-19 mai 2003), unde, cu prilejul aceleiași aniversări, Vladimir Tismăneanu îmi comenta volumul *Prejudecăți și judecăți*. M-au luat prin surprindere anume accentele binevoitoare conținute, în contrast atât cu judecățile d-sale anterioare, cât și cu cele ulterioare. Folosesc derivatul verbului „a judeca” în ambele lui sensuri principale.

Titlul articolului: „Ion Ianoși și tragediile secolului XX”. Subtitlul: „Marxism, bolșevism, fascism”.

Autorul începe prin a-mi recunoaște meritele. Sunt „un gânditor de anvergură, un exeget subtil și pasionat al tradiției hegeliano-marxiste, dar și al lui Nietzsche, Dostoievski și Thomas Mann”. În trecut, la Facultatea de Filosofie, cel vizat „a apărat valorile estetice clasice împotriva obscurantismului demagogic îmbrățișat de mulți dintre colegii săi. A făcut anumite concesii ideologice oficiale, însă în ansamblu a reușit să-și mențină demnitatea intelectuală [...]”. „În datele concrete ale României acelor ani, el a fost ceea ce se poate numi un filosof marxist critic. Antologiile publicate de Ion Ianoși din operele fondatorilor

materialismului istoric au jucat un rol important în păstrarea unei imagini cât mai puțin simplificatoare privind originile proiectului marxist [...].”

Cartea recenzată „îndeamnă la reflecții serioase” pe diverse teme (sunt enumerate). V.T. subliniază „respectul pentru genealogia ideilor, odată cu persistentul refuz al simplificărilor și al clișeelor pretins demistificatoare”; „ceea ce conferă acestui volum coerență și adâncime etică este recursul constant la istorie”.

„Menționez în mod special excepționalul text «Evreii și comunismul»; „o examinare extrem de incitantă a transformării naționaliste a comunismului românesc”; apoi, „excelentele capitole consacrate prea puțin studiatei relații între gândirea lui Marx și aceea a lui Nietzsche”; „Nu mai puțin importantă îmi pare examinarea socialismului legionaroid al lui Nicolae Ceaușescu” etc.

Pe parcurs, V.T. își inserează obiecțiile, în maniera unui dialog civilizat: reia de câteva ori, după ce apreciază o idee, întorsătura „totuși”. Mă opresc la imputarea principală.

Comentatorul îi reproșează autorului nu „pariul său hegeliano-marxist”, ci faptul că – spre deosebire de alții – „domnia sa nu a ajuns la acel prag despărțitor care să-i permită să detecteze și să examineze originile sistemului autoritar (dictatorial) în chiar ideologia originară”. „Există în cartea profesorului Ianoși o anumită iritare în raport cu ceea ce s-ar numi transfigurările oportuniste. Înțeleg că domnia sa nu dorește să rupă complet cu propriul trecut (inclusiv cu crezul său marxizant), însă cred că ar fi cazul să ofere altora creditul moral pentru asemenea adeseori sfâșietoare despărțiri.” „Este regretabil că în acest atât de dens volum Ion Ianoși nu zăbovește mai mult asupra psihologiei deziluziei și a abandonării universalismului teleologic marxist de către atâtea figuri marcante ale inteligheniței [...].” „Respectând dorința profesorului Ion Ianoși de a salva ce se poate salva din Marx, admițând paralela propusă cu Nietzsche și denaturarea gândirii acestuia în doctrinele naționalist-rasiste, rămâne faptul că Marx a fost cel care a postulat practica drept criteriu al adevărului. [...] Ceea ce nu înseamnă că nu au existat cazuri remarcabile de marxiști antileniniști și, nu mai puțin important, că bolșevismul, cu ale sale diverse încarnări, ar fi fost unicul succesor legitim al gândirii autorului *Capitalului*.”

Chiar și fragmentar citată, delimitarea e clară: sunt îndemnat să văd în sursele marxiste responsabilitatea pentru totalitarismul viitor; să depășesc „acel prag despărțitor” între atașamentele mele marxist-marxizante și diagnosticul erorilor/ororilor comise în numele lor; să acord, în consecință, creditul moral celor care au dat glas „psihologiei deziluziei” și s-au despărțit de Marx.

(*Precizări*. Am susținut mereu ireductibilitatea oricărei personalități, etape, chiar „încarnări” la celelalte. M-am ocupat mai mult de Marx decât de marxism. Pe Lenin l-am privit în contradicțiile lui, fără a-l identifica nici cu Marx, nici cu Stalin. Stalin și stalinismul m-au oripilat de timpuriu. Ca om de stânga am încercat să salvez ce se putea salva din „ideea socialistă”. Da, m-au iritat „transfigurările oportuniste”. Am respectat, în schimb, cazurile de „sfâșietoare despărțiri” – dacă au fost cu adevărat sfâșietoare și nu adaptări rapide la

noile comandamente. Am preconizat *măsura* în negări şi renegări. Mi-au impus mai mult nonconformiştii din *interior*: faţă de socialism – *în* socialism, faţă de capitalism – *în* capitalism. Îmi pare facil, nu o dată efectiv oportunist, ca antimarxismul-antisocialismul-anticomunismul să-l profereze şi chiar să-l profeseze cineva *după* dispariţia oricărui comunism-socialism-marxism în propria sa ţară, sau *de departe*, din ţări unde acestea n-au periclitat niciodată sistemul dominator. Am suspiciuni faţă de orice stângist de pe vremuri sărit direct în barca dreptei. Dacă pe unii îi cunoscusem în radicalismul lor invers, îmi vine greu să-i cred când dezavuează, pe rând, comunismul, socialismul, marxismul, social-democraţia, Iluminismul, Revoluţia franceză – nu numai etapa ei iacobină –, orice luptă pentru emanciparea socială, orice revoltă faţă de sistemul dominant. Mă nedumeresc cei care, în timp ce se declară liberali, îşi asumă rolul de „mare inchizitor" pentru a-şi strivi adversarii de idei.)

În orice caz, V.T. a mai publicat în curând un articol (în revista *22*, din 21-27 octombrie 2003), unde s-a arătat, într-un paragraf, mai comprehensiv cu foştii lui profesori decât de obicei: „În ce mă priveşte, am devenit marxolog mai mult sau mai puţin pe cont propriu (ceea ce nu înseamnă că nu sunt îndatorat profesorilor Alexandru Valentin, N. Tertulian, Ovidiu Trăsnea, Florica Neagoe, Ion şi Janina Ianoşi, Nicolae S. Dumitru, Niculae Bellu şi Constantin Nicuţă pentru atâtea pasionate discuţii despre tânărul Marx, alienare, Ernst Bloch, Şcoala de la Frankfurt, grupul din jurul revistei *Praxis*, Kolakowsky etc.)".

O enumerare cât se poate de eteroclită a dascălilor întru „marxologie".

## 138

De cine şi cum m-am despărţit, s-a văzut, până una-alta, în *eu – şi el. Însemnări subiective despre Ceauşescu* (din ciclul „Moralităţi").

Sigur că **el**, supremul nostru zeu arhaic timp de un sfert de veac m-a preocupat în principal. Dar şi predecesorul lui neiertător – ca şi modelul amândurora. Ceauşescu, Gheorghiu-Dej, Stalin, adică stalinismul originar şi cel românesc, domină eseul. Totodată, însă, şi orânduirea pe care au patronat-o, aici sau aiurea: acel „*comunism primitiv şi de cazarmă*, în care egalitatea înseamnă egalitarism pe baza pauperizării generalizate şi comune" (§ 20); acel „*naţional-socialism*" ori „*naţional-comunism*" care „nu a păstrat mai nimic din premisele marxiste, nici din cele social-democrate. În schimb, l-a saturat cu prejudecăţi naţionaliste, şovine, xenofobe" (§ 21).

Am relatat felul în care am elaborat cele trei forme ale cărţii, în 1991 şi 1992, şi cum, după scurte ezitări, Editura Humanitas le-a refuzat pe ultimele două. Obiecţia principală, în parte formulată şi în parte subînţeleasă de Sorin Mărculescu, privea tocmai faptul că nu am extins demascarea şi asupra „premiselor marxiste" de orice fel. Nu conta că-mi propusesem altceva: în principal, să-mi exorcizez nevroza acumulată.

În finalul ediției din 2003 am promis o continuare mai amplă și, deopotrivă, mai personală: „cine-i vinovat? cum, când și cât ar putea fi cineva «vinovat fără vină»? ce răspundere personală are fiecare (**tu**, dar mai ales **eu**) că am ajuns aici? / Dar asta e o altă poveste. Legată de cea de față, totuși alta. / Premise: să nu ne ascundem printre victime; să nu ne liniștim denunțând călăii! / Concluzia: ce am făcut **eu**, nu atât față de **el**, cât între **noi** și față de **voi**?"

Oare nu la această „altă poveste" m-am înhămat acum?!

În orice caz, abia peste un deceniu am decis să scot dactilograma din sertar și s-o mai pieptăn. Când am încheiat stilizarea reiese din datarea unui „Avertisment" introductiv: „August 2002".

Marta Petreu a pus un cuvânt de susținere pe lângă directorul Editurii Dacia din Cluj. Redactarea a asigurat-o Felicia Schlezak, conștiincios. Cartea a apărut în 2003, în cadrul colecției *Remember*, coordonată de profesorul Mircea Muthu.

A apărut – și nu prea. Un număr de exemplare, comandate contra cost, mi-au parvenit la domiciliu. Lansarea organizată la Târgul de Carte s-a dovedit însă o farsă penibilă. Cele două volume prezentate în holul Romexpo lipseau cu desăvârșire de la standul editurii: atât *eu – și el*, cât și masiva culegere de studii *Literatura germană de la Sturm-und-Drang la zilele noastre* de Nicolae Balotă. Noroc că ambii aveam asupra noastră câte un exemplar, pe care prezentatorii – în cazul meu Vasile Morar – să-l poată flutura în fața puținilor curioși pripășiți la lansare. N.B. îmi va spune ulterior că *Literatura germană*... a fost tipărită în două (!) exemplare, pentru a i se crea autorului impresia că ea chiar există. *eu – și el* a avut o mai bună soartă ingrată: a ajuns la niscaiva cititori, fără să fi fost zărită în librării. Amândoi vom depăși mascarada „formei fără fond" abia prin reeditările din 2006 (I.I.) și 2007 (N.B.).

Au urmat recenziile. Semnificative mi s-au părut două atitudini „inverse" față de reacțiile la care m-aș fi putut, eventual, aștepta: un anticomunist mi-a întâmpinat eseul cu înțelegere, un comunist l-a țintuit la stâlpul infamiei.

Mi-am reamintit, amuzat, pasajul din opul presupus filosofic, datat și ratat, conținând infinite repetiții și rare idei demne de reținut, *Materialism și empiriocriticism* (1908), în care Lenin disociază critica lui Kant de către „idealiștii consecvenți" (sau „agnosticii «puri»"), „de pe poziții de dreapta" *versus* critica enunțată de către „materialiștii consecvenți", „de pe poziții de stânga". Ei bine, modestul meu exercițiu de a articula un soi de „fișă clinică" (și despre **el**, și despre **eu**) nimerea acum între lauda din „dreapta" și hulirea din „stânga".

Criticul Al. Săndulescu ținea o rubrică săptămânală la *România literară*. Într-un număr anterior (27 august – 2 septembrie) îl comentase pe „Un analist și un evocator: S. Damian"; și găsise prilejul unei enumerări, potrivit căreia, în plină dictatură, „totuși, un anume curaj a existat": *Jurnalul de la Păltiniș* „n-ar fi apărut fără girul unui estetician ca Ion Ianoși", Nicolae Manolescu nu și-ar fi ținut cronica sa literară „fără susținerea fermă a lui G. Ivașcu", afirmarea unor tinere talente, ca Nichita Stănescu, Ștefan Bănulescu, Matei Călinescu, Gabriel Dimisianu și a încă altora „probabil s-ar fi produs mai

dificil sau deloc fără sprijinul lui Paul Georgescu şi Ov.S. Crohmălniceanu, cărturari autentici, chiar dacă nu şi-au renegat convingerile comuniste".

Apoi a venit la rând cronica sa „Despre Ceauşescu" (29 octombrie – 4 noiembrie 2003). Deşi de „dreapta", Al. Săndulescu nu m-a dezavuat. Dimpotrivă.

> Ceea ce mi se pare important este *trăirea personală*, modul cum a perceput un distins intelectual, filosof şi scriitor, dictatura ceauşistă, cu toate aberaţiile ei crescând progresiv, capabile parcă să provoace demenţa.

Apoi descrie câteva fragmente din cartea recenzată, inclusiv unele privitoare la „*neisprăvitul*" ridicat din „*lumpenţărănime*" şi consideră că autorul e un „observator acut al unei tenebroase psihologii de dictator".

Formulează observaţii de detaliu, dar le şi tempereaza, întrucât „autorul nu şi-a propus un «studiu», ci exprimarea, spontană şi înflăcărată, a unei *atitudini*, care convinge prin ea însăşi".

Critica dură am cules-o, în schimb, din „stânga".

Semnându-se Gh.Al. Cazan, colegul meu, cunoscut dintotdeauna ca Gheorghe Cazan, a publicat un întreg serial de zece articole, în *Flacăra lui Adrian Păunescu* (din 26 februarie până în 5 mai 2004). Titlul lor: „O carte nouă din seria mai vechilor «moralităţi»". Supratitlul: „Ridic piatra şi zic: nu oricine a fost rob".

Mai întâi relatează cum am ajuns colegi de facultate şi de catedră. Îmi citează titluri de volume. Mă laudă că aş fi „*cel mai de seamă estetician marxist român*". Dar „cel de până mai ieri considerat blândul profesor de estetică", iată, s-a năpustit asupra lui Ceauşescu, considerându-l „*troglοditul, paranoicul, nemernicul, criminalul, vampirul setos de sânge*".

Şi, apropo de enunţul meu din carte: „*Cine crede* [...] *că nu s-a comportat niciodată ca rob să ridice piatra*" – se decide s-o ridice.

Divaghează însă continuu. Totuşi, se opreşte şi la câteva fragmente, nicidecum dintre cele importante, aflate la începutul eseului: examenele de la facultate la care unii subtilizaserăm întrebarea/întrebările despre Supremul, reuniunea din decembrie 1989 unde ne judecaseră studenţii şi, cu deosebită insistenţă, fantazările mele predecembriste – de mine însumi recunoscute ca fiind puerile – despre cum l-aş fi omorât, de mi s-ar fi ivit prilejul, pe N.C. Din diagnosticul dictatorului şi dictaturii, nu reţine nimic.

Îmi acordă însă, în ciuda stimei reafirmate, numeroase calificative compromiţătoare. Spre exemplu: deşi un „marxist *cult, antidogmatic*", „*Ion Ianoşi era un marxist fricos politiceşte, temător, cu ochii larg deschişi către Putere şi Discursurile ei, ceea ce, la drept vorbind, mi se părea că ar cam fi în contradicţie cu filosofia şi viaţa lui Karl Marx*". „Fostul comunist [...] Ion Ianoşi" „îşi neagă opera, numeroasele lui volume unde, între atâţia mari creatori, Marx, Engels şi Lenin nu lipseau". Ceea ce scrie nu prea se deosebeşte de „huiduiala" „gabi-liiceanistă, mihai-zamfiristă, flontist-valentinistă" (profesorii Mircea Flonta şi Alexandru Valentin), „cu iviri în pseudorevoluţia din decembrie 1989" („iviri" – cum adică?).

Finalul ultimului său articol sună astfel: „[...] printre robii de altădată, unii au fost liberi. Ăsta e motivul pentru care ridic piatra și zic: nu toți am fost fricoși, lași, tremurici, oportuniști, mizerabili, pe când dumneavoastră îl ucideați, imaginar, pe Nicolae Ceaușescu [...]”.

După încheierea serialului, i-am trimis o scrisoare (mai 2004). Am menționat puținele „fragmente” pe care le reținuse din „volumul meu”; și, dintre ele, m-am referit la motivele pentru care mi-am asumat „fantasmele cu «uciderea simbolică» a lui N.C.”, fragment care îl nemulțumise cel mai mult. Am detaliat inexactitățile rememorărilor sale. Am încheiat scrisoarea astfel:

> Ne despart, ca punct crucial, vinile lui N.C. În ochii mei, printre ele se numără faptul că „național-comunismul” (inaugurat încă de târziul Gheorghiu-Dej) a înmormântat, pentru multă vreme, orice autentică „stângă” românească. M-am recunoscut, până azi, un om de stânga, deși, într-adevăr, n-am fost „rogojinar”, ba chiar dimpotrivă. Sufăr pentru nedreptățile sociale care mă înconjoară. Vă înțeleg mâhnirea pentru „destinul” care v-a ridicat și apoi v-a marginalizat (relativ, totuși). Încerc să nu înfrumusețez prezentul, apăsător în atâtea planuri; ceea ce nu m-ar îndreptăți să accept edulcorarea tot mai frecventă a trecutului – și de către Dumneavoastră. Ca să mă exprim cât mai limpede: privesc înapoi cu mânie și pentru compromiterea ideii sociale și socialiste de către un „comunism legionaroid”.

Cum l-am cunoscut, de-a lungul timpului, pe Gheorghe Cazan?

S-a ridicat de jos, dintre cei care – îl citez – „înainte de 1948, am trăit prin bordeie și am dormit pe rogojini” – de unde supărarea că nu fusesem „rogojinar”.

Ca student de anul III, mi-a audiat cursul de estetică. A fost reținut la Catedra de istoria filosofiei. După plecarea lui C. Ionescu-Gulian, a ajuns șeful ei.

Se afla în grații. Lui i-a fost încredințată sarcina de a-l demasca pe Athanase Joja la Congresul al X-lea (august 1969), pentru ca profesorul logician să nu mai fie reales în CC.

A fost numit în importante funcții politice: secretar de partid la Filosofie; secretar PCR al Universității; iar după o întrerupere (în urma unui tenebros accident de mașină în drumul spre Iași), din nou secretar al comitetului de partid pe Universitate.

Între timp a fost numit șeful unificatei Catedre de filosofie, în care fuseserăm „vărsați” cu toții; iar la înființarea Facultății de Istorie-Filosofie – prodecan pentru Secția de Filosofie. (Decanul trebuia să fie un istoric: întâi a fost Ștefan Ștefănescu, pe urmă Gheorghe Ioniță.)

Și ca șef de catedră, și ca prodecan s-a purtat bine cu noi. În catedră a fost dispus să preia el îndatoririle propagandistice, degrevându-și subalternii. Ca prodecan i-a apărat, cât a putut, pe studenții care începuseră să manifeste acte de nesupunere. Toate aceste gesturi neîndoielnic binevoitoare – sub acoperământul încrederii pe care i-o acordau „forurile”.

L-a elogiat pe N.C., în adunări și în publicații. I-a rezervat locul prescris în prelegerile sale de istoria filosofiei românești și în cursurile editate.

Totuși, propriu-zis în profesie a investit și realizat puțin.

După revirimentul politic (pe care nu-l considera o revoluție) a rămas efectiv un nostalgic. Și-a întețit divergența cu profesorii, vechi și noi, mai

apreciaţi. A fost profund jignit când Consiliul profesoral a refuzat să-l includă printre conducătorii de doctorat. S-a certat şi cu vechi prieteni. Ne-a părăsit, trântind uşa, cum se zice, pe când era decan Valentin Mureşan, adus de către foştii săi profesori, nu cu mult în urmă, de la Politehnică.

A contribuit la înfiinţarea Facultăţii de Filosofie a Universităţii „Spiru Haret". Apoi a avut neînţelegeri cu rectorul acesteia, Aurelian Bondrea. S-a mutat la Universitatea „Titu Maiorescu". Aici am ţinut un timp cursuri în paralel.

S-a înscris în Partidul Socialist al Muncii. A plecat din el cu facţiunea condusă de Tudor Mohora, a ajuns vicepreşedinte în Partidul Socialist. A părăsit şi alianţa PSDR-PS, când Anastasiu şi Mohora „au devenit – după părerea mea [a lui Cazan – *n.m.*], fără un strop de ruşine – cârja politică pentru cel pe care îl renegaseră cu patru ani înainte". Căci în 1996 sprijiniseră „dreapta ultra-conservatoare" (Emil Constantinescu), iar în 2000 – pseudostânga (Ion Iliescu) împotriva presupusei stângi autentice (Corneliu Vadim Tudor). „Mohora nu e singurul rogojinar care şi-a trădat neamul sărac." „Silă, greaţă!"

Se împrietenise cu Adrian Păunescu. Acesta, considerându-l un important profesor de filosofie, i-a oferit spaţiul publicaţiilor sale. Aşa a ajuns să-şi verse năduful pe mine.

Întorcându-mă la acei ani '80 în care a făcut parte din trioul din fruntea Comitetului PCR al Universităţii, îmi permit să trag anumite „învăţăminte". Pe atunci, prim-secretar era matematicianul Gheorghe/George Dincă, secretar organizatoric – filologul Dan Horia Mazilu, secretar cu propaganda – filosoful Gheorghe Cazan. Pe Dincă, discipolul academicianului Grigore C. Moisil, lumea îl vorbea de bine, inclusiv în calitatea sa politică, tot aşa pe Mazilu – reţinut în relaţii, dar nefăcând rău în postul important ce-i fusese încredinţat.

Anume ei doi au repurtat, şi în anii '90, noi succese profesionale.

Ca profesor invitat la multe universităţi occidentale de prestigiu, Dincă a cules laude şi onoruri (*doctor honoris causa*) şi a fost foarte apreciat ca membru al Catedrei de mecanică şi ecuaţii din Facultatea de Matematică şi Informatică. S-a pensionat, dar mai ţine cursuri şi conduce doctoranzi.

Dan Horia Mazilu a fost un timp decan la Filologie. Reputat slavist, autor de studii fundamentale cu privire la literatura română veche, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, numit director al Bibliotecii Academiei. Din păcate, a murit în plină forţă creatoare.

Singur Cazan n-a realizat mai nimic. S-a înrăit în resentimente, a dus beligeranţe fără rost, subsumându-le presupusei sale nedreptăţiri. A pus mai totul în seama divergenţelor ideologice: el – consecvent, ceilalţi – oportunişti. N-a vrut să priceapă că s-a marginalizat singur, ca urmare a slabei sale prestaţii în meseria pe care şi-o alesese.

A tot ridicat piatra, dar în balanţă nu atârna doar cât de „*rob*" fusese în trecut unul sau altul (şi cum să fi rămas cineva imaculat în atâtea funcţii politice?), ci mai ales cum îşi administrase fiecare capacităţile, iar apoi – libertatea de exprimare dobândită.

Gheorghe Cazan a murit, de cancer, în ianuarie 2009.

# 139

Lumea se reconfigura.

Numeroase părți din fosta URSS, europene și asiatice, s-au desprins în republici independente. Iugoslavia s-a fărâmițat, pașnic și prin conflicte sângeroase, în state și stătulețe de sine stătătoare. Germania unificată și-a adjudecat pe continent rolul de prim-solist.

Contrar previziunilor optimiste, stările de beligeranță s-au înmulțit: în Africa, în Orientul Apropiat și, cu deosebită intensitate, în Golful Persic. SUA au invadat Irakul (2003), Saddam Hussein a fost executat (2006); a continuat însă războiul din Afganistan, interferat cu turbulențele din Pakistan.

Fostele țări din Pactul de la Varșovia au intrat în NATO. Și au urmat „Foaia de parcurs”, spre a îndeplini condițiile de aderare la Uniunea Europeană.

Integrarea euroatlantică a României au impulsionat-o deopotrivă președinții Ion Iliescu și Traian Băsescu, guvernele conduse de Adrian Năstase, Călin Popescu-Tăriceanu și Emil Boc.

„Internaționala mea” se simțea întru totul solidară anume cu edificarea Europei unite. Îmi stăruia în memorie ceea ce-mi povestise bunicul Victor despre proiectul diplomatului austriac contele Richard Coudenhove-Kalergi, vechi și neabătut promotor al unității continentului. I se asociaseră personalități occidentale de vază, Alcide De Gasperi, Jean Monnet, Robert Schumann și alții.

Tocmai în virtutea „Planului Schumann” (1950), Tratatul de la Paris (1951) consfințise Comunitatea Europeană a „Celor Șase” (RFG, Franța, Italia, Belgia, Olanda, Luxemburg). După care au urmat succesivele lărgiri: prima, în 1973 – „Cei Nouă” (cu Danemarca, Irlanda, Marea Britanie); a doua, în 1981 – „Cei Zece” (cu Grecia); a treia, în 1986 – „Cei Doisprezece” (cu Spania și Portugalia); a patra, în 1994 – „Cei Cincisprezece” (cu Austria, Finlanda, Suedia – Norvegia respingând, prin referendum, aderarea). Între timp fuseseră perfectate Tratatul de la Roma (1957), Tratatul de cooperare franco-german (1963), Tratatul de la Maastricht, care a adoptat denumirea de Uniune Europeană (1992), Piața Unică (1994), Convenția de la Schengen (1995), Tratatul de la Amsterdam (1995), lansarea monedei „Euro” (1999) – și succesivele ajustări ulterioare.

Întrucât, după „Acordul de Asociere” dintre România și Comunitățile Europene (semnat în 1993, intrat în vigoare în 1995) și cererea de aderare la Uniunea Europeană (1995), UE decisese începerea negocierilor cu Ciprul și statele central- și est-europene (1997) – se impunea focalizarea preocupărilor românești pe atingerea țelului dorit. Procesul a cuprins, la debutul noului secol, toate domeniile, ajungând o preocupare centrală și în universități.

Facultatea de Filosofie a înființat o nouă secție (prioritar de masterat, la zi și IDD), de „Studii europene...”, cu diverse adaosuri, „...și drept comunitar”, „...și etica relațiilor internaționale”. Au urmat și studenții unele cursuri de studii europene.

Catedra de filosofie politică şi morală mi-a propus să le ţin studenţilor anului III un ciclu de prelegeri cu acest profil şi să întocmesc un corespunzător „suport de curs” pentru masteranzii anului I, ca să le facilitez pregătirea pentru examen. Cursul l-am numit, în 2002-2003, „Culturi naţionale şi integrare europeană”, în 2005-2007, „Culturi europene şi mentalităţi politice”.

(Câţiva ani universitari am susţinut şi prelegeri facultative, de un semestru, la Facultatea de Comunicare şi Relaţii Publice din SNSPA, sub titulatura „Interferenţe culturale”, inspirat din cursul de studii europene.)

Cursul şi suportul lui – de aproape o sută de pagini, trimis prin Internet masteranzilor – cuprindeau temele: „Uniunea Europeană”, „Integrarea românească”, „Tradiţii şi modernizări: istorie, politică şi cultură”, „Globalizare”, „Naţiune, interese naţionale, naţionalism”, „Multiculturalism. Majorităţi şi minorităţi naţionale”, „Biserici, religii, credinţe”, „Feminism”, „Postmodernism”, „Instituţii culturale”, „Învăţământul superior” – plus o „Bibliografie generală orientativă”.

Prezentam istoria şi structura Uniunii Europene, instituţiile comunitare şi principiile după care se ghidează, printre ele „subsidiaritatea”, şi, după ce a fost adoptată la Roma, „Constituţia Europeană”, cu articolele ei programatice.

Detaliam a cincea extindere, din 2004, la „Cei douăzeci şi cinci” (cu trei ţări baltice, Estonia, Letonia, Lituania, cinci state central-europene, Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria, Slovenia, două mediteraneene, Malta şi Ciprul grecesc); ca şi includerea României şi Bulgariei în acelaşi pachet, trecând succesiv prin „Foaia de parcurs” (2002), „Tratatul de aderare” (2005), închiderea capitolelor sale celor mai sensibile şi realizarea cu succes a „datei-ţintă” (1 ianuarie 2007).

Discutam cine ar mai putea aspira la calitatea de membru UE: probabil Croaţia, dar improbabil Turcia (deşi de mult membră NATO). Se conjugau în acest refuz (cu noi şi noi amânări) teama faţă de prezenţa suplimentară a peste 70 de milioane de musulmani, nerecunoaşterea îndărătnică, de către statul turc, a genocidului armean declanşat de guvernul „junilor turci” în 1915, însemnele actuale proprii unui regim de tip autoritar ş.a.

Axa interogaţiilor avansate viza însă confruntarea mentalităţilor româneşti cu cele din UE, pe felurite segmente. Aici reintram în sfera mea predilectă de istoric al ideilor culturale. Formulam interogaţii şi le ceream auditorilor să-şi exprime părerea în legătură cu ele. Iată câteva dintre ipotezele enunţate.

Alternative ideologice tradiţionale. Este oare valid enunţul lovinescian, din *Istoria civilizaţiei române moderne*, cu privire la înfruntarea dintre „forţele revoluţionare” şi „forţele reacţionare”? Liberalii să-şi fi adjudecat, cu adevărat, numai conducerea politică a ţării, fără a reuşi să smulgă din mâinile conservatorilor dominarea culturală, în general, cea literară, cu deosebire? Această precumpănire conservatoare din sferele culturii nu a fost cumva perpetuată şi ulterior, în final de interbelic, prin derapajele de extremă dreaptă, chiar în „socialismul real”, cu puţine tradiţii proprii de stânga şi lunecând treptat spre naţionalism, apoi, în postdecembrism, când au ajuns la cârma majorităţii instituţiilor şi publicaţiilor culturale „boierii minţii” cu declarate opţiuni tradiţionaliste? Şi, chiar în cadrul simbiozelor declarat conservator-liberale, nu

detectăm oare predominanţa efectivă a componentei conservatoare, deseori extinsă şi asupra legislaţiei şi deciziilor guvernamentale?

Pe acest fundament creşteau noi confruntări şi înfruntări:

– *identitare*. E corectă substituirea naţiunii cu etnia, prezentă şi în sondaje ori statistici? Se suprapun, de regulă şi nu numai ca excepţii, naţiunea şi statul? Cum arată raporturile dintre etnie, naţiune, stat în diferite ţări europene – dar şi de pe alte continente? Ce sens să-i atribuim naţionalismului?;
– *lingvistice*. În ce fel se inserează limbile în raporturile menţionate, cum desăvârşesc ele identitatea insului şi a grupului uman? Cum arată „harta lingvistică" europeană? Ce condiţii favorizează multilingvismul, la nivelul câte unei ţări, dar şi a uniunii lor în curs de edificare? Unde, de ce şi când izbucnesc şi se perpetuează „războaie lingvistice"?;
– *religioase*. Care sunt cele 7 religii principale din lume şi prin ce se caracterizează ele? Ce asemănări şi deosebiri constatăm între cele 3 monoteisme „avraamice"? Dar între Bisericile creştine? Alături de credinţele religioase, ce pondere au secularizarea şi laicitatea? Cum ar trebui respectate, printre „drepturilor omului", inclusiv agnosticismul sau ateismul – şi în ce fel sunt ele privite *de facto* într-o ţară sau alta, inclusiv în România?

Alături de aceste teme identitare, abordam şi subiecte recent supuse controverselor:

– *globalizarea*. Antecedentele ei, tot mai clar recognoscibile în cursul epocii moderne. Înfiriparea dependenţelor şi interacţiunilor în secolul al XIX-lea şi accentuarea lor în secolul XX. „Eurocentrismul", cel încă dominator (inclusiv prin prelungirea sa nord-americană) şi cel de-acum diminuat (în principal prin avansul „ţărilor emergente" – în China şi India, Brazilia şi Mexic, în perspectivă mai îndelungată, Africa de Sud şi Nigeria), treptata înlocuire, datorită Asiei, dar şi a ţărmului vestic din SUA, a „atlanticocentrismului" de către „pacificocentrism". Globalizarea, cât avantajează ea, prin progres, şi cât dezavantajează, prin nivelare, ţările atrase în circuitul continental şi mondial? Mersul istoriei contemporane nu surpă oare diagnosticul lui Francis Fukuyama şi nu-l confirmă mai degrabă pe cel formulat de Samuel Huntington?;
– *feminismul*. Variantele feministe *hard* şi *soft*. Studiile de gen româneşti, înotând împotriva curentului patriarhal. Câtă biologie şi câtă cultură îmbină statutul femeii? Continuitatea şi discontinuitatea vieţii în familie. Rolul sexualităţii. Acceptarea şi refuzul homosexualităţii. Să fie prostituţia legalizată sau nu?;
– *postmodernismul*. De când a încins spiritele? Care îi sunt însemnele? Diferă ele cu totul de modernismele premergătoare? După „post" va urma un „post-post"? Refluxul recent al preocupărilor postmoderniste;
– *mediul natural*. Ce factori îl deteriorează? Cum sunt afectate apa, aerul, rezervele de combustibil, hrana? De ce n-au avut succes reglementările internaţionale, inclusiv Protocolul de la Kyoto? Ce responsabilitate poartă marile puteri poluatoare, îndeosebi SUA şi China? Pot mişcările ecologiste îndrepta cât de cât situaţia?

În expuneri mi-am permis anumite „provocări”, pentru a-i stârni pe cursanţi să reacţioneze – ceea ce, nu o singură dată, am şi reuşit.

Principalele ciocniri priveau problemele naţională, lingvistică şi religioasă.

An de an ieşeau la iveală atitudinile depreciative ale studenţilor faţă de romi/ţigani. Însăşi denumirea lor stârnea controverse: eu le apăram dreptul de a se numi aşa cum doresc, în temeiul propriilor tradiţii: vorbeau doar limba *romani*. La noi, „ţigan” rămăsese un termen jignitor (ca şi „jidan”), câtă vreme în alte ţări aceleaşi identificări nu aveau accente peiorative. Mi se răspundea că „romii”, chiar dacă numiţi „rromi”, sunt confundaţi cu „românii”. Remarcam cum televiziunea disocia de fiecare dată „hoţii ţigani” de ceilalţi, pur şi simplu „hoţi”. Replica: pentru că hoţia le e proprie lor anume şi fiindcă nu vor să renunţe la năravurile lor, nu frecventează şcolile, rămân analfabeţi, inculţi, neasimilabili. Eu: dar oare cât îi sprijinim noi în depăşirea înapoierii? Cât efort depunem pentru integrarea lor? Cât timp vom persista în a-i marginaliza, sub motiv etnic, şi pe cei mai înzestraţi dintre ei?

Atrăgeam atenţia studenţilor că, în noua ordine europeană, ar trebui să-şi mai tempereze orgoliul de *majoritari* şi să se familiarizeze din timp cu posibila lor condiţie *minoritară*: toţi cei care vor pleca, temporar ori definitiv, în Occident vor fi copleşiţi de o populaţie cu alte tradiţii culturale, vorbind alte limbi, practicând alte credinţe religioase. Vor trebui să se obişnuiască, în locul cvasiomogenităţii lor de acasă, cu diversităţi poate la început stânjenitoare.

Apropo: în toate cazurile le recomandam să indice în mod adecvat cealaltă/celelalte limbi stăpânite. Fiindcă, dacă înţeleg corect cum „francofoni” sau „anglofoni” pot fi numai alţii decât propriu-zişii francezi sau englezi (ca şi „francofilii” sau „anglofobii”), să nu urmeze incultura partizană susţinută în mass-media, după care ruşii din afara Rusiei (cam treizeci de milioane numai în fostele republici sovietice, acum ţări independente) ar fi „rusofoni”: o inadvertenţă, întrucât ei rămân ruşi sadea, iar drept rusofoni se pot afirma, datorită folosirii limbii ruse, tocmai actualele generaţii de caucazieni, baltici, central-asiatici sau români basarabeni.

I-am sfătuit ca pe lângă engleză, *lingua franca* obligatorie, dar insuficientă, tocmai din cauza folosirii ei universale, să înveţe o a doua, eventual şi o a treia limbă „străină”, fie dintre cele aflate în expansiune (îndeosebi spaniola şi portugheza, având şanse minime de a însuşi chineza „mandarin”, chiar mai reduse decât japoneza), fie de largă răspândire (araba, turca, persana), fie cultural decisive (greaca, ebraica), fie puţin răspândite, dar prin care şi-ar asigura la noi o profesie rară, tocmai de aceea utilă (precum prin limbile ţărilor mici din UE, plus cele două dialecte norvegiene).

Aproape o treime dintre prelegeri am consacrat-o monoteismelor. Am comparat Noul cu Vechiul Testament, mai ales Evangheliile cu Tora, subliniind atât rimele, cât şi deosebirile lor. Am prezentat însă mai pe larg Coranul, din cauza necunoaşterii lui şi a preceptelor de bază islamice. Am zăbovit asupra raportării coranice la marii profeţi Musa/Moise, 'Isa/Iisus şi Muhammad/Mahomed, succesivi soli principali ai mesajului divin, dar în calitate de oameni aleşi, fără a se împărtăşi din dumnezeire.

Beneficiind de traducerea arabistului George Grigore (ulterioară celei realizate la Cernăuți de către Silvestru Octavian Isopescul), cu prima ediție din 2000, apărută la Editura Kriterion, am citat din mai multe Sure, inclusiv pasaje scandaloase în ochii unui creștin – de exemplu:

> Dumnezeu spuse: „O, Iisus, fiu al Mariei! Tu ai spus oamenilor: Luați-mă pe mine și pe mama mea drept dumnezei mai presus de Dumnezeu?". Iisus spuse: „Mărire Ție! Eu nu pot mărturisi ceea ce nu am căderea să spun. Tu ai fi știut dacă aș fi spus. Tu știi ce este în mine, însă eu nu știu ce este în Tine. Tu ești Cunoscător al Tainelor. / Eu nu le-am spus decât ceea ce mi-ai poruncit să spun: «Închinați-vă lui Dumnezeu, Domnul meu și Domnul vostru!» Eu lor le-am fost martor cât am stat cu ei, iar după ce m-ai chemat la Tine, Tu ești Cel ce îi păzești, căci Tu ești Martor asupra tuturor lucrurilor. [...]" (Sura V, versetele 116-117).

Fecioarei Maria creștinismul nu-i atribuie vreo dumnezeire „mai presus de Dumnezeu". Polemica vizează însă Sfânta Treime, îndeosebi poziția Fiului în raport cu Tatăl. Dacă în creștinism Cuvântul Domnului se întrupează în Iisus, în Islam Cuvântul lui Allah/Dumnezeu se întrupează în Coran. Radicalismul *mono*-teist apropie islamul mai mult de iudaism (paradoxal pentru istoria recentă) decât de creștinism.

Ceea ce intenționam era ca studenții să pătrundă întru câtva diversitatea credințelor, mai ales pe cele mozaice, creștine, mahomedane, amintindu-le și budismul, o învățătură lipsită de un propriu-zis Dumnezeu, dar cu propensiuni metafizice și morale.

Le-am sugerat însă și variantele necredinței, chiar terminologic prezentă în *a*-teism – care n-ar fi trebuit să fie neapărat conceput ca un *anti*-teism. Am nuanțat presupunerea reacției obligatoriu teiste în toate fostele țări socialiste, aducând Cehia drept contraexemplu, la al cărei recensământ, nu cu multă vreme în urmă, aproape o treime din populație s-a declarat atee, dar invocând și țări prin excelență catolice, precum Spania ori Austria, unde un număr mare de foști credincioși au părăsit recent instituția Bisericii, proces de erodare observat și în alte țări, inclusiv în RFG. Să însemne lucrul acesta că tocmai în țările cu majoritate ortodoxă *anti*-ateismul a devenit o politică de stat, spre deosebire de cele catolice ori protestante, mai permisive cu necredincioșii?

De altfel, anume în unele state occidentale cu majoritate protestantă a fost treptat extinsă „corectitudinea politică" și asupra minorităților de gen, de etnie/rasă, sexuale, chiar medicale – până la legalizarea căsătoriilor între parteneri de același sex și adopția copiilor de către ei, până la comercializarea drogurilor „ușoare", până la admiterea eutanasiei supravegheate în fazele letale și la dorința atestată a muribundului.

*Political correctness* e refuzată, în schimb, la noi de către cei mai mulți intelectuali, iar recunoașterea minorităților sus-menționate – respinsă de o mare parte a populației, cu apel la Biserică și preceptele creștine.

„Multiculturalismul" a prilejuit, la rândul lui, atitudini pro și contra.

În final, am supus atenției cursanților starea învățământului superior: regruparea priorităților în specializare; topul universităților, conduse detașat

de către cele din SUA, în frunte cu Universitatea Harvard; „Declarația de la Bologna” (1999), adoptată și la noi din 2005, în cazul facultății noastre cu un parcurs de 8 ani: 3 până la licență, 2 de masterat și 3 de doctorat. Am pus în cumpănă câștigurile și pierderile noii organizări, cu câștiguri mai vizibile la masteranzi și doctoranzi, dar pierderi evidente pentru studenți: trei ani reduceau instrucțiunea la cunoștințe generale, în exclusiva posesie a cărora greu te puteai încadra în specialitatea aleasă.

Prin cursul meu urmăream o miză clară: să modelez mentalitatea studenților și masteranzilor în vederea accederii în UE, să favorizez împletirea propriei lor proveniențe cu apartenența lor europeană, de-acum legiferată, dar nu întotdeauna respectată cu strictețe.

## 140

Călătoriile peste hotare nu mai prezentau dificultăți – cu condiția să dispui de banii necesari.

Cu economiile de la Collegium Budapest am revăzut, în verile următoare, locurile explorate pe atunci. La un simplu apel telefonic, Bandi (Molnár Endre) ne aranja cazarea, fie în apartamente private, fie la câte un hotel cochet de pe dealurile din Buda; ne aștepta cu mașina la Keleti (Gara de Est) și tot acolo ne ducea la plecare. Ne urma, de regulă, toată familia. Fără să știe o boabă ungurește, toți se acomodau de minune, Mașa cu Sorin bântuiau prin magazine, cu oferte mai îmbelșugate decât la noi, băieții se descurcau fiecare pe cont propriu. Împreună ne scăldam în băile termale, de preferință la Lukács, Palatinusz (de pe Margitsziget, „Insula Margareta”) sau la Széchenyi (construcție austro-ungară, situată în Városliget, întinsul parc din Pesta, de la capătul vechiului metrou).

În doi îi vizitam pe soții Tóth, prieteni din Cluj, pe Fischer și Molnár, colegi de studii leningrădeni. În weekend, Bandi ne ducea în mica lor casă de vacanță la câteva zeci de kilometri de oraș sau ne invita la câte un restaurant. Ne-a făcut cunoștință cu un frate al lui, scriitor, și cu prieteni. Printre aceștia se număra Gedő András, filosof specializat în secolul al XIX-lea și perioada interbelică, preocupat în special de Hegel, Feuerbach, Marx și de urmașii lor. Simțindu-se marginalizat și chiar amenințat pentru că predase la Școala Superioară de Partid, își scria toate cărțile și studiile în germană și le publica la edituri de stânga din RFG, fiind deseori invitat și la reuniuni științifice din diverse țări occidentale. În discuțiile amicale din locuința lui și a soției sale „Piri” (diminutiv de la Piroska) am pătruns mai în detalii ceea ce reprezenta, în noile condiții, „emigrația interioară”.

Încă anterior deplasărilor budapestane, studentul meu Viorel Pâslaru (intrat la Filosofie în anul universitar 1991/1992) ne invitase, în numele părinților, la Chișinău. Am fost găzduiți cu amabilitate, hrăniți din belșug și antrenați în lungi discuții. Pedagogi de profesie, tatăl, autor de materiale didactice,

mama, profesoară de limbă rusă, stăpânind la perfecție, ca și fiul lor, ambele limbi, erau adepți ai opoziției liberale și unioniști convinși.

Zilnic am hoinărit cu Janina multe ore prin centru, de-a lungul Bulevardului Ștefan cel Mare și pe străzile din jur, de parcă împrejmuind pătrățelele geometrice pe o tablă de șah. Populația vorbea româna și rusa, publicațiile erau tot bilingve.

Am întâlnit alte două foste studente de-ale mele, Adriana și Silvia, acasă la prima, într-un cartier de blocuri. Soțul ei era rus, băiețelul li se adresa dezinvolt în limba fiecăruia. Silvia, al cărei nume țărănesc, Șaptefrați, n-aveam cum să-l uit, își elaborase lucrarea de licență sub îndrumarea colegului meu semiotician Cezar Radu. Acum lucra la Institutul de Filosofie din Chișinău, își elabora „micul" doctorat. Trăia cu soțul, deocamdată, într-un cămin de „aspiranți".

Cu mașina unui prieten al părinților, Viorel ne-a dus să ne arate câte ceva din nordul Republicii. Trecând prin Orhei, am ajuns la Soroca și i-am vizitat lăcașurile vechi de cult. (Unele subordonate Mitropoliei din Suceava, altele – Patriarhiei din Moscova.) Ne-au ospătat prietenii familiei, tatăl – fost inginer la o întreprindere care dăduse faliment, mama – fostă educatoare la o școală care nu mai funcționa. Împreună cu copiii lor, își duceau acum cu chiu și vai existența, numai din ceea ce obțineau din propria gospodărie. Aveau o bibliotecă înzestrată mai ales cu clasici ai literaturii ruse.

Spre deosebire de Silvia și Adriana, care la capătul studiilor bucureștene se întorseseră la Chișinău și întemeiaseră familii, Viorel a obținut și cetățenia română. A lucrat un timp, sub oblăduirea profesorului său Alexandru Surdu, la Institutul de Filosofie al Academiei. Apoi a urmat un stagiu de specializare în Berlin, însușindu-și uimitor de bine limba germană. Și s-a expatriat în SUA, și-a luat acolo doctoratul, pe o aplicare a filosofiei la biologie; și s-a stabilit, definitiv, în State. Limba uzuală i-a devenit engleza, nu româna ori rusa. De fiecare dată când revine în vacanță, în escala bucureșteană, spre ori de la Chișinău, ne sună la telefon, uneori ne vizitează, povestindu-ne ultimele noutăți profesionale și familiale: între timp s-a căsătorit cu o basarabeană expatriată, au un copil, fără îndoială get-beget american.

După scurtele ieșiri la Viena și Londra, prin bunăvoința ministrului Andrei Pleșu, în anii '90 am ajuns iar, pe cale oficială, în Occident. De astă dată Mircea Flonta mi-a aranjat o invitație la Universitatea Bochum, în cadrul schimburilor reciproce de profesori.

Eram în iunie 1995. Adrian Caranfil, pe care îl cunoscusem, prin Flonta, la München și care de atunci ne-a fost nu o dată oaspete în Louis Blanc, s-a oferit să mă ducă la destinație cu mașina lui personală. Ne-am oprit pentru o noapte la Cluj, la Marta Petreu, a doua zi, la Arad, am umplut portbagajul cu de-ale gurii. Adrian aranjase să înnoptăm apoi la Viena, iar eu m-am revanșat autoinvitându-ne la vărul meu, fost timișorean, care acum locuia lângă Stuttgart – inginerul Georg Ludwig Fischer. Adrian, de mult reprofilat din geolog în om de afaceri, s-a lăudat, de-a lungul întregului drum, cu succesele lui manageriale, din Africa până în patriile sale originară și de

adopție. Avea și acum o treabă la o bancă luxemburgheză, drept care am intrat, din Renania-Palatinat – fără să fi remarcat existența vreunei granițe – în capitala Luxembourg. M-a lăsat să mă plimb câteva ore în splendidul oraș vechi, ciulindu-mi urechile la auzul celor trei limbi vorbite, germana, franceza, luxemburgheza. Apoi ne-am reîmbarcat și ne-am avântat către Renania de Nord-Westfalia, până la Krefeld, unde locuia Adrian. După alte două zile de plimbări, gazda mea m-a dus, traversând Rinul, la Bochum.

Aici mă aștepta o surpriză neplăcută. Universitatea, aflată în afara orașului, unde ajungeai cu un metrou de suprafață, era pustie. Studenții plecaseră în vacanță, ca și mare parte dintre cadrele didactice. Lipsea chiar și profesorul care mă invitase spre a-mi fi îndrumător: își petrecea vacanța în Turcia, urma să revină după stagiul meu. De sosirea mea știa doar casieria, care mi-a și înmânat bursa stabilită. O parte a ei considerabilă ar fi trebuit s-o înapoiez casei private de oaspeți, care obișnuia să-i găzduiască pe profesorii invitați. Fiind de asemenea nelocuită, Adrian a inventat în fața proprietăresei niște obiecții, ca să scap de cheltuiala inutilă. El s-a întors la Krefeld, eu am inspectat biblioteca și am comandat câteva volume xeroxate (care aveau să mă ajungă din urmă la București). În plimbarea prin pădurea de lângă campusul universitar, în plină înflorire vărateca, chiar în timp ce vorbeam la un telefon public cu Janina, mi-a revenit alergia respiratorie de care sufeream de câțiva ani; din fericire, aveam la mine pastila antialergică elvețiană Zyrtec, care și-a făcut în curând efectul. După-amiază am cunoscut un profesor de teorie literară, care, întovărășit de fratele lui, mi-a oferit, înaintea îmbarcării, o cină la restaurantul gării, întrecându-se în a-mi lăuda germana, cu limpede accent austriac, spunea, și oferindu-mi recentele sale studii.

M-am dus la Köln și de acolo, cu trenul local, până la Kerpen, unde locuiau sora mea vitregă Erika și soțul ei Ernst. M-am mai întors o dată la Bochum, la Facultatea de Filosofie tot nu era nimeni, dar biblioteca merita să fie revăzută, cu o plimbare aferentă prin centrul orașului.

Am folosit restul timpului pentru Köln și Düsseldorf.

La întoarcere, Flonta mi-a adus discret la cunoștință nemulțumirea pe care i-o transmiseseră partenerii din Bochum pentru faptul de a nu fi stat acolo tot timpul, chiar și în absența profesorilor filosofi.

Toate acestea au premers excursiile din primul deceniu al noului secol: jumătatea dintâi în Vest, cea de-a doua în Sud. Deocamdată le evoc doar pe cele occidentale, în țări întemeietoare ale Uniunii Europene.

În două rânduri am ajuns cu Janina la Paris, îmbogățindu-ne lacunarele impresii trecute.

În iunie 2002, Valentin Mureșan, până de curând decanul facultății, m-a inclus, cu generozitate, în „Programul Tempus” pe care îl administra. Am călătorit cu trenul, în patru, noi doi și el cu fiul său Tudor, absolvent al penultimei clase de liceu și pregătindu-se pentru Facultatea de Informatică.

Valentin cunoștea de minune orașul, de fiecare dată când avusese prilejul îl revizitase, singur sau cu familia. De la Gare de l’Est ne-a dus la hotelul – modest, dar confortabil – unde ne rezervase camerele. Peste o oră a început să ne

călăuzească prin urbe, ca un ghid versat. Ne istorisea detaliile fiecărui colţ din zonele străbătute, pe ambele cheiuri ale Senei, de la Montmartre la Montparnasse, de la Quartier Latin şi Saint-Germain-des-Prés la Le Marais şi Les Halles. Flanam pe bulevarde şi prin parcuri, descopeream străduţe pline de tâlc din jurul monumentelor celebre, răsfoiam noile apariţii din librării. Întrucât o parte a bursei era rezervată îmbogăţirii bibliotecilor, fie ale Facultăţii, fie personale, dar cu uz public, el îşi achiziţiona de aici cărţile, eu amânând procurarea lor pentru Köln: diferenţa dintre un francofon şi un germanofon.

Trei zile le-am consacrat unor locuri celebre din apropiere: oraşelor Rouen, în nord-vest, Chartres, în sud-vest, Reims, în nord-est. Ne-am delectat cu celebrele lor catedrale gotice. În Notre-Dame din Reims ne-au fascinat vitraliile lui Marc Chagall, instalate în 1974 (reproducerea lor se află deasupra patului Janinei). M-am familiarizat, ca aperitiv, cu *kir royal*, urmat de *bouillabaisse*, *escargots* şi alte specialităţi franceze.

Adrian şi Tudor s-au întors acasă; noi doi, în Gare du Nord, am urcat în TGV, coborând nu la Bruxelles, ci la Aachen. I-am vizitat catedrala şi alte monumente istorice.

Cu trenul local spre Köln, pe la mijlocul traseului, am ajuns la Kerpen.

Mai aveam încă o săptămână la îndemână. Am decis să mergem câteva zile la Amsterdam. Îl visaserăm demult, de când aflaserăm că Petersburgul îi era asemuit. Într-adevăr, ajunşi la Gara Centrală, unde o funcţionară amabilă ne-a rezervat o cămăruţă în centru, am nimerit într-un oraş vechi împrejmuit de patru canale în semicerc, cu multe derivaţii şi poduleţe, peste care se circula pe jos ori cu bicicleta. Biciclistul pe care l-am întrebat cum să ajungem la destinaţie a avut amabilitatea să ne conducă până acolo, vorbind tot timpul. Cu acest prilej am constatat că, dacă la Copenhaga m-am putut face înţeles în germană, pentru olandeză, în ciuda înrudirii, ea s-a dovedit întru totul insuficientă.

Câteva zile am umblat de dimineaţa până seara prin mirificul oraş, pe străzile Rokin şi Damrak, de-a lungul canalelor, pe strâmtele pietonale, cu opriri pentru câte un prânz frugal în birturi. N-aveam timp decât pentru puţine muzee, cu părere de rău am renunţat la Rijksmuseum, Stedeljik, casele memoriale Rembrandt şi Anne Frank, limitându-ne doar la Muzeul Van Gogh (dintre ale cărei reproduceri am şi cumpărat trei, de astă dată plasate deasupra patului meu) şi la Muzeul de Istorie Iudaică.

La întoarcerea în Germania, am rezervat o zi pentru Köln spre a-mi procura, într-o librărie din Neumarkt („Piaţa Nouă”, dar din oraşul vechi) cărţile promise: *Fischer Lexikon – Literatur*, în trei volume, Max Weber, *Schriften 1894-1922*, pe hârtie biblică, scrieri de şi despre Nietzsche ş.a. Librăria ne-a expediat acasă pachetul, pe spezele ei.

Am sărbătorit-o pe Erika de ziua sa de naştere, împreună cu numeroasa ei familie, stabilită în Köln, Düsseldorf sau în orăşele apropiate.

Am sosit la Bucureşti, tot cu trenul, în 8 iulie.

Peste trei veri, adică în 2005, am zburat chiar de ziua Janinei (12 iulie) la Paris, însoţindu-i pe Maşa şi Sorin. Când Maşa nu era ocupată cu analizele

și tratamentele ei spitalicești, umblam în patru, mâncam la bistrouri, de două ori chiar la mesele scoase pe trotuarele Champs Élysées. Dar majoritatea timpului noi doi ne urmam propriul program. Am revăzut mai pe îndelete Louvre (în parcul din fața căruia Janinei i s-a făcut rău, de bună seamă din cauza alergăturii zilnice de multe ore) și Musée d'Orsay (mai ales pentru impresioniști și postimpresioniști). Am stat îndelung în Jardin du Luxembourg, urmărindu-i vizitatorii (ca pe acea pereche de tineri din preajmă, vorbind un ceas, în paralel, la telefoanele lor mobile). Cu sprijinul rudelor lui Totó, o încrengătură româno-franco-rusă, am nimerit, pe „Rive Gauche", la o librărie rusă și una de studii ecleziastice, unde ne-am procurat câteva volume, de Marina Țvetaieva și comentarii creștine la Iona. Am ajuns nu doar în Bois de Boulogne, ci și în Bois de Vincennes. Am vizitat noile construcții din Défense. Ne-am dus la Père-Lachaise, nu numai la mormintele unor scriitori și artiști celebri, ci și ca un omagiu adus martirilor comunarzi, refugiați în cimitir și masacrați în fața unuia dintre zidurile lui împrejmuitoare. (Contrar poncifului curent astăzi la noi, violența nu o exercitase Comuna din Paris, scurtă vreme stăpână pe Montmartre, alăturându-i-se și primarul de arondisment, ci trupele lui Thiers, cu o ferocitate extremă.)

Între cele două drumuri pariziene, de astă dată în 2004, la început de toamnă, tot vărul Janinei, Totó, ne-a convins să ne alăturăm, lui, prietenei Eugenia și dramaturgului-regizor Octav Sava, într-o excursie în Italia de Nord, prin regiunile Veneția, Emilia-Romagna și Toscana. Deși cu toții aveau mașini, au ales trenul ca mijloc mai comod de deplasare.

Ca să nu ne dispersăm în multe locuri, ne-am limitat la Veneția, Ravenna și Florența.

La Veneția ne-a găzduit, în camerele rezervate oaspeților, reprezentanța României, un palat situat nu departe de Gară, pe malul exterior al Canal Grande. Programul era cel obișnuit vizitatorilor, parcurgând cartierele centrale, pe jos sau cu *vaporetto*, cu ieșiri până la Lido sau insula Murano – unde ni s-a arătat cum sunt suflate renumitele figurine din sticlă.

Din Veneția ne-am dus o zi la Padova, în principal ca să revedem frescele lui Giotto, pe care le admiraserăm, întâia oară, ghidați de Arthur Nürenberger.

Mai puțin reușit s-a dovedit sejurul la Ravenna. Ne-a prins în gară o ploaie torențială, la îndepărtatul hotel rezervat am ajuns cu un autobuz supraîncărcat, hotelul se golise la finele sezonului estival, nu mai funcționau nici restaurantul și nici bufetul. După o noapte apăsătoare, abia ne-am târât până la Baptisteriul San Giovanni, Biserica San Vitale, Bazilica Sant' Apollinare Nuovo, Mausoleul Gallei Placidia. Totó ne-a explicat construcția lor și nota aparte a superbelor mozaicuri bizantine.

Un tren local ne-a trecut Apeninii Etrusci. La Florența ne-am oprit mai multe zile. I-am luat la rând celebritățile, Domul Santa Maria del Fiore, Bazilica Santa Maria Novella, Palazzo Vecchio. Am rezervat ore multe muzeelor Uffizi și Pitti (dincolo de Ponte Vecchio). Obligat să aleg, dintre atâtea capodopere, doar câteva mai apropiate sufletului meu, mi-am întipărit în memorie frescele lui Fra Beato Angelico de la Mănăstirea-Muzeu San Marco; și, după îndelunga

contemplare, în Museo dell' Opera del Duomo, a târziei *Pietà* neterminate de Michelangelo. (Am luat cu mine reproducerea ansamblului, am înrămat-o, o reprivesc de câte ori ridic ochii de pe computer.)

Totó și Eugenia au coborât apoi la Napoli, iar noi am urcat până în gara din Mestre, de unde Octav s-a îmbarcat direct spre București, iar Janina și cu mine – pentru o scurtă o oprire suplimentară la Budapesta.

Ulterior, un paradox mi-a revenit deseori în minte: reținusem mai detaliate impresii din călătoriile noastre de odinioară la Paris sau în Italia decât din acestea târzii. Cauza nu era des invocata slăbire a memoriei la bătrâni, căci alte întâmplări recente mi le aminteam în toate întorsăturile lor. Cred că acționase *compensarea* greutăților prin care obținusem învoirea ieșirii în Occident și a dificultăților în a mă descurca acolo cu hrana, cazarea, mijloacele de transport și prețul muzeelor, prin *comoditatea* pe care de aste dăți mi-o asigura atât libera circulație în străinătate, cât și mijloacele de trai de care dispuneam. Atunci *trebuia* să înmagazinez, ca o cămilă în cocoașă, toate cele văzute și trăite, temător că nu se va mai ivi un alt prilej pentru ele; acum *puteam* să mă și relaxez, cu conștiința că voi putea repeta excursia, în rând cu nenumărații excursioniști care, pe timp de vară, inundau metropolele și celebritățile lor.

Apare întrebarea legitimă: de unde banii pentru un trai, deși nu bogat, orișicum îndestulat? Desigur, nu din pensii, nici din indemnizația de la Academie. Restul pus la păstrare din bursa budapestană era pe sfârșite. A apărut însă o importantă completare a rezervelor bănești, și pentru noi, și pentru Mașa cu copiii.

Printre hârtiile tatălui meu am găsit dovada exproprierii casei sale din Brașov. Cu siguranță o uitase, probabil, nu-mi amintise niciodată de ea, nici prin minte nu-i trecuse că ar putea vreodată să-și recupereze vreo parte a averii pierdute în cele două rânduri de exproprieri – rasială și socială.

Un deceniu nu m-am atins de hârtii. Pe urmă, la insistențele familiei și pentru că apăruseră prevederile art. 20 din Legea nr. 10/2001, am luat taurul de coarne. Am înaintat oficialităților brașovene cererea de revendicare a casei. I-am dat o procură avocatului Mihai Brebenel ca să încerce mijloacele de atac cele mai nimerite. După trudnice „săpături", cabinetul de avocatură a aflat că proprietatea din fosta Stradă General Prezan nr. 5, devenită între timp Strada Colonel Buzoianu nr. 7, îi fusese luată tatălui meu încălcându-se chiar prevederile naționalizării, întrucât, în momentul respectiv, el era funcționar public, ceea ce ar fi trebuit să-l excepteze de la confiscare, cu atât mai mult de la expulzarea sa din cele două camere în care locuia; și că ulterior imobilul își schimbase de câteva ori destinația, ba în fabrică, ba în școală. Avantajul acestor destinații improprii, ducând la deteriorări semnificative, era inexistența locatarilor cărora, de-ar fi fost, ar fi trebuit să li se asigure alte locuințe. Clădirea stătea goală și, de fapt, nu se afla în posesia „legitimă" a statului.

În aceste condiții, am avut câștig de cauză în puțini ani – spre deosebire de Mașa, al cărei apartament, cumpărat „de bună credință", pe baza listelor afișate de primărie, va fi ulterior revendicat de rude ale fostului proprietar, în procese fără de sfârșit.

Ca unic moștenitor, am recâștigat proprietatea familiei Steinberger la finele anului 2003.

Dacă aș fi avut vreun partener cu rezerve financiare considerabile, ar fi trebuit să renovez imobilul și adaosurile lui: potrivit actului oficial, însumând principala „casă de piatră" (621 mp), o secundară „casă de piatră" (93,6 mp), o „curte" (83,26 mp) și o „grădină", redusă între timp la o mică parte (178,2 mp) din suprafața ei inițială.

Așa că am fost obligat să-l vând, și încă – după opinia experților – cu mult sub preț. Dintre ofertanți am preferat-o pe Aline Adela Dean, soția nord-irlandezului Haydn John Warwood Dean, multiplu proprietar al unor locații brașovene. (La restaurantul lui cu specific irlandez, de pe strada principală, ne-a oferit o masă, cu prilejul unei reveniri la Brașov.)

Jumătatea sumei primite în 2004 am trecut-o pe numele Mașei.

Am avut intenția să cumpărăm, toată familia, un apartament de vacanță. Mașa cu Sorin s-au împotrivit. Și au avut dreptate: începând chiar din 2003, Mașei i s-au înmulțit îngrijirile medicale, în țară și mai ales în străinătate, extrem de costisitoare. După câțiva ani, banii li s-au terminat. Subțiindu-li-se, cu ocazia crizei din 2008, și câștigul ca arhitecți, am contribuit noi, în mod regulat și substanțial, la cheltuielile părinților și copiilor Ștefănescu.

Rapid n-a mai rămas din bănet decât o mică parte. Și asta, deși continuam să ducem același trai, într-un apartament de două camere și fără mașină, cheltuind suplimentar doar pentru călătorii „de plăcere" în străinătate, dar mai ales, din nefericire, pentru operațiile și tratamentele medicale.

Atât cât am reușit să economisim – împreună cu micul nostru apartament – vor moșteni nepoții noștri.

Familia Dean ne-a promis reconstruirea domeniului într-un hotel elegant, unde ne vor rezerva camere puse oricând la dispoziție, cu pozele bunicului Victor afișate la un loc vizibil. Scurtă vreme ne-au mai sunat, de sărbători, la telefon. După care, din cauza conjuncturii economice a momentului, au revândut totul, la un preț probabil exorbitant – și au încetat să ne mai ureze, de Crăciun și Anul Nou, „Sărbători fericite".

## 141

În finalizarea editorială a muncii noastre a survenit, din 2004, un reviriment important: începutul colaborării cu Editura Fundației Culturale „Ideea Europeană".

Editori erau Aura Christi (pseudonimul Aureliei Potlog) și fratele ei, Andrei Potlog. Născuți în Chișinău, urmaseră acolo școlile, se stabiliseră în București la începutul anilor '90. Aura se consacrase activității literare, scria poeme, eseuri, romane, mai și traducea din rusă. Directorul revistei *Contemporanul*, Nicolae Breban, o angajase redactor, apoi o avansase adjunct și redactor-șef. În strânsă legătură cu mensualul la care lucrau, fratele cu sora au întemeiat și Editura Ideea Europeană. El se ocupa de management, ea – de cărți.

La începutul anului 2004 ne-a contactat Aura. Și-a exprimat intenția de a-mi retipări trilogia „dosto-tolstoievskiană". Am avertizat-o că mai era încă valabil *copyright*-ul Editurii Teora. M-a îndemnat să obțin rezilierea contractelor. Mi-aș fi justificat cererea prin decizia luată între timp de respectiva editură de a suspenda colecția „Universitas", în care-mi apăruseră volumele, ca și tipărirea oricărei alte lucrări cu profil umanist, pentru a se limita la profilul ei de bază, domeniul informaticii. Succesivele mele tentative de a o contacta pe doamna Diana Rotaru, „director editorial", au dat însă greș. I-am comunicat Aurei că, din motive de neînțeles, doamna director (ca și directorul general) refuză să dea ochii cu mine. Atunci a intrat ea în acțiune, într-un mod atât de hotărât și eficient, încât Diana Rotaru s-a învrednicit să-mi acorde o audiență; prilej cu care, fără nici o obiecție, mi-a înmânat contractele, fiecare cu apostila dorită de reziliere a valabilității lor. Întrevederea a avut loc în 17 februarie.

(Menționez că Teora a continuat prompt să-mi achite drepturile de autor. *Tolstoi*, cu un tiraj de peste 2 000, s-a vândut greu, stocul micșorându-se încetul cu încetul; în schimb, mia de exemplare din *Dostoievski*, la care era atașată și *Poveste cu doi necunoscuți*, s-a epuizat destul de repede. Decalajul îl explicau atât prudența din anul 2000 față de așteptările încă optimiste din 1998, cât și privilegierea lui Feodor Mihailovici comparativ cu Lev Nikolaievici – o diferență de raportare pe care o constatasem și la facultate.)

Cât privește abilitatea Aurei de a soluționa situații aparent insolubile, ne va convinge un caz similar. La sfatul colegului-prieten Vasile Tonoiu, Editura Univers Enciclopedic (director Vlad Popa) semnase cu Janina, în martie 1998, un contract de editare pentru traducerea cărții lui Gilbert Durand *Science de l'Homme et Tradition*. Janina predase manuscrisul la termenul prevăzut. Îl procesaseră. Totul fusese pregătit pentru editare, însă lucrurile au început să treneze: un an, trei, cinci. Editura nu ne-a oferit nici o explicație. În 2004, am încercat să iau telefonic legătura cu directorul, i-am scris și o scrisoare, totul în zadar. Secretara ne-a comunicat că în redacție nu mai există nici volumul original, nici traducerea. Atunci, în disperare de cauză, ne-a sărit din nou în ajutor Aura. A somat redacția în termeni atât de categorici, amenințându-i cu justiția pentru încălcarea contractului, încât... a fost descoperit textul stocat în computer. L-au transmis Ideii Europene. Acolo avea să și apară, în 2006: Gilbert Durand, *Știința despre om și tradiția*, subtitlul *Noul spirit antropologic*.

Aura putea, după precedenta deblocare, să-și finalizeze proiectul. A publicat volumele în altă ordine decât fuseseră elaborate: mai întâi, separat, *Dostoievski și Tolstoi. Poveste cu doi necunoscuți*, apoi *Dostoievski. Tragedia subteranei* (ambele încă în 2004), în fine, *Tolstoi. Romanul unei drame* (2005). Fiecare purta specificarea „Ediția a III-a".

Ea nu s-a mulțumit însă cu reeditările. A făcut un gest nu doar ieșit din comun, dar în categoric răspăr cu atmosfera politică și culturală dominatoare: a publicat, tot în 2004, *Karl Marx în 1234 fragmente*, *alese și adnotate de Ion Ianoși*.

În timp ce, în Occident, Marx continua să fie asiduu comentat, la noi se așternuse tăcerea de mormânt asupra operei sale, întreruptă de câte un articol batjocoritor. Au existat rare excepții: *Manifestul Partidului Comunist*, ediție îngrijită de Cristian Preda, cu comentarii contra, dar și pro (1998, reeditare în 2006); sau Jacques Derrida, *Spectrele lui Marx* (1999).

(Nici măcar criza economică, declanșată în 2008, analizată de mulți specialiști de aiurea prin prisma demonstrațiilor lui Marx, nu va clinti la noi formula unui critic și publicist de frunte, lansată tocmai în recenzia la Derrida: „strigoiul Karl Marx". Era perpetuată, astfel, falsa înțelegere a primei fraze din *Manifest*: „O stafie bântuie prin Europa – stafia comunismului"; enunț care viza *nu* comunismul, *ci* felul în care îl văzuseră și admonestaseră adversarii lui de atunci.)

Prin antologia mea doream să readuc în memoria celor dispuși să și-o reactiveze complexitatea gândirii lui Marx, în condițiile specifice secolului al XIX-lea, netransferabile în mod mecanic asupra celui următor. Voiam să facilitez o succintă refamiliarizare cu principalele enunțuri din cărți, studii și articole, pentru a deschide posibila lor aprofundare de către politologi, sociologi, istorici și economiști, doar în cunoștință de cauză îndreptățiți să formuleze acorduri și dezacorduri. Îmi concepeam selecția ca deschisă oricăror adaosuri, dovadă și numărul fragmentelor, care puteau fi citite și în succesiune autonomă și neterminată: 1 2 3 4...

Dacă oricine ar fi presupus că aș fi intenționat să extind recuperarea lui Marx și asupra vulgarizărilor „marxist-leniniste" sau a filiației stalinist-autohtone, s-ar fi putut convinge de contrariu punând față în față *Karl Marx* cu *eu – și el. Însemnări subiective despre Ceaușescu*, a cărei a doua ediție, curând (2006), o va publica tot Ideea Europeană.

Până atunci am ținut însă, pe baza fragmentelor antologate, zece seminare speciale la Facultatea de Comunicare a SNSPA (2005). Le-au frecventat câțiva studenți din ultimul an de studii, fiecare prezentând și câte un referat și susținând un test pentru a obține calificativul final.

Contrar scepticilor, cartea s-a vândut destul de bine, până ce un „întreprinzător" a cumpărat, la preț redus, și restul de tiraj, spre a-l distribui unor librării și biblioteci.

(În ochii unor critici literari, antologia Marx va continua să eclipseze restul publicațiilor mele. În caracterizările succinte ale scriitorilor, Alex Ștefănescu – amfitrionul unei amabile discuții televizate cu mine, despre clasicii ruși – mă va descrie astfel [„Alte definiții critice", *România literară*, 17 februarie 2012]:

„ION IANOȘI. Textele lui Marx, bine alese și inteligent adnotate de Ion Ianoși, pot să placă unui tânăr, prin perspicacitate, prin elocvența avocățească, prin spiritul polemic îndreptat împotriva a ceea ce are prestigiu. Dar, ca părți ale unei filosofii exclusiv practice și cinice, care îl consideră pe om cuantificabil, previzibil, ușor de manipulat, un fel de câine al lui Pavlov, interesat înainte de toate de hrană, își evidențiază lipsa de valoare intelectuală.

Este de-a dreptul dureros să-l vezi pe Ion Ianoși, un umanist cu părul alb, iluminat de o înaltă idee despre ființa omenească, capabil să reconstituie

aventuri spirituale trăite de personalităţi ca Dostoievski, Tolstoi sau Thomas Mann, chinuindu-se să repună în circulaţie raţionalismul vulgar al unui scamator al ideilor din secolul nouăsprezece. Prizonier al istoriei, cărturarul român a rămas cu o ghiulea grea legată de picior, pentru totdeauna".)

În 2005, Ideea Europeană a decis să republice și *Jurnalul* tolstoian, în selecția noastră. „Ediția a III-a, revăzută", într-adevăr, am îmbunătăți-o în mod scrupulos: Janina și-a revăzut traducerea din originalul rus, iar eu am completat studiul introductiv, notele, tabelul cronologic și indicele de nume. Succesul de vânzare și presă a fost cel scontat – până să fi căzut cu toții, Aura, Janina și cu mine, victima acelui rapt total, pe care îl voi detalia în curând. Voi înfățișa atunci, pe de o parte, proporțiile și insolența plagiatului, pe de alta – duplicitatea justiției și indiferența obștii scriitoricești.

Ca să impulsioneze aceste sau alte apariții și să pună în evidență autorii, Aura a inițiat, în paralel, un șir de reuniuni la „Clubul Ideea Europeană", majoritatea în Sala Oglinzilor de la Uniunea Scriitorilor, unele la Muzeul Literaturii Române; iar luările de cuvânt le-a inserat în *Contemporanul*.

A fost sărbătorit Nicolae Breban la 70 de ani. Sub titlul „Vinovați fără vină" au fost discutate, împreună, *Karl Marx în 1234 fragmente* și Friedrich Nietzsche, *Maxime comentate*, de către Nicolae Breban. Cea de a III-a „ediție" a Clubului mi-a fost consacrată mie: cu intervenții de Adrian-Paul Iliescu, Gabriel Dimisianu, Mircea Martin, Nicolae Breban și Aura, ca moderatoare.

(Mai înainte încă, *Contemporanul* a publicat un alt „Dosar Ion Ianoși" intitulat „Un model nespectaculos", cu texte de Ion Bălu, Ionel Necula, Vasile Morar, Adrian-Paul Iliescu și prima din cele trei părți ale interviului pe care mi-l luase Aura.)

Editura și revista ne-a răsfățat cu asupra de măsură, publicând și traducerile Janinei. Datorită susținerii Aurei va fi Janina distinsă la Satu Mare cu Premiul revistei *Poesis* (pentru Rilke-Țvetaieva-Pasternak, *Roman epistolar*) și la Iași cu Premiul revistei *Convorbiri literare* (pentru Marina Țvetaieva, *Proză*).

La invitația președintelui Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova, Mihai Cimpoi, aveam să-i însoțesc pe Aura și pe Nicolae, în mașina acestuia, într-o vizită la Chișinău.

Amintirile cele mai pregnante ni le va lăsa însă Grecia, unde vom ajunge, în toamna anului 2007, cu două mașini personale, Nicolae și Andy, Aura, Janina și cu mine.

Îmi stăruie în memorie, cu numeroase detalii, întreaga călătorie.

Am traversat Bulgaria. Am intrat în Macedonia grecească. Ne-am oprit la Salonic (Thessalonikis). Consulul general Dumitru Hrițuleac a adunat la „Centrul Muzical" o sută de români, ca să le prezentăm editura și revista, oferind în dar și un set de cărți. Restul timpului ne-am plimbat. Am vizitat Biserica Sf. Dumitru (Agios Dimitrios) și Agora Romană. Am coborât în Orașul de Jos, în Piața centrală, pe Strada Agias Sofias. Am poposit în cafenele, alături de localnicii amatori de taclale. Ne-am fotografiat în fața statuii lui Aristotel. Ne-am plimbat pe chei, la Golful Termaikos. Am intrat într-o librărie rusească și un magazin de delicatese provenite tot din Rusia. Orașul de Sus

ni l-a arătat, într-o seară, Victor Ivanovici, venit special de la Atena ca să ne întâlnească. (Preda spaniola la Universitatea Aristotel din Salonic, dar locuia la Atena, studenţii nu-şi încheiaseră încă vacanţa.) Ne-a arătat Rotonda (Agios Georgios) din faţa Universităţii. Ne-a atras atenţia asupra zonelor unde locuiseră evreii sefarzi, pe vremuri 40% din populaţia oraşului, şi turcii, inclusiv casa natală a lui Mustafa Kemal Atatürk. Ne-a povestit despre marele incendiu din 1917, emigrările masive şi schimbul de populaţii dintre Grecia şi Turcia, în urma căruia oraşul a fost repopulat de grecii din Asia Mică.

Am reluat drumul, aproape de graniţa dintre Macedonia Centrală şi Tesalia am trecut Munţii Olimp (Olympos), printre versanţii muntelui Parnas, la Delphi (Delphoi). Am înnoptat în sat, înainte şi după am urcat la complexul în aer liber, cu sacre fragmente străvechi, Trezoreria, Omphalos, Templul lui Apollo, Amfiteatrul, fântâna Cassandrei. Janina a cules pietricele de pe locul unde, potrivit legendei, Pythia ghicea destine. Totul ne-a impresionat enorm. Nicolae avusese dreptate că, de ajungi în Grecia, trebuie neapărat să te duci la Delphi – ceea ce noi am reuşit doar cu acest unic prilej.

În continuare, am trecut în viteză pe lângă Larisa, Volos, Lamia, şi nu ne-am oprit până în Atena. Am stat aici câteva zile. Am urcat (nu uşor) pe Acropole, am văzut Partenonul şi Propileele, am vizitat Agora şi Areopagul, cartierul Plaka, biserici, grădini, ca şi centrul modern, Bulevardul Elefteriou Venizelou, Universitatea şi Parlamentul. Am fost oaspeţii unei alte reuniuni româneşti, organizată de fosta mea studentă Monica Săvulescu Voudouri, expatriată în Olanda, integrată într-o echipă de cercetare sociologică şi, în cele din urmă, stabilită în patria soţului ei. (Tocmai îi apăruse, la Ideea Europeană, volumul de proză *Strada. Loc de trecere şi petrecere*.) La drept vorbind însă, din Atena am văzut cel mai puţin.

Am traversat în trombă întregul traseu de întoarcere, pentru a înnopta în orăşelul Serres, aproape de graniţă. Şi am tăiat Bulgaria, ocolind Sofia, urcând spre Varna-Giurgiu.

În colaborarea cu Ideea Europeană, excursia în Grecia a fost, pentru noi, cireaşa de pe tort. I-a urmat o altă călătorie mediteraneană de excepţie.

## 142

Am în vedere unica noastră călătorie în Israel. Ea a fost precedată însă de cel mai brutal cu putinţă atac la adresa mea şi de reacţii de apărare, care n-au rămas fără ecou nici în cursul vizitei noastre.

A. Explozia de ură a declanşat-o, involuntar, Adrian-Paul Iliescu, prin volumul său *Anatomia răului politic* (2005).

M-am mai referit la A.P.I. Îl remarcasem ca student eminent la Facultatea de Filosofie. Ca absolvent a fost detaşat la un liceu din Azuga. A reuşit să intre asistent de filosofie la Institutul Politehnic. Între timp, şi-a susţinut doctoratul, cu o temă de filosofie a limbajului. Foştii săi profesori au reuşit

să-l readucă la facultate, conferenţiar şi pe urmă profesor. După valorificarea lucrării sale de doctorat, a publicat volume despre conservatorism, liberalism, Wittgenstein. A fost *Senior Visiting Fellow* la Oxford, Cambridge, Viena, bursier al Fundaţiei „Alexander von Humboldt" din Bielefeld. Cu timpul, a schimbat axa cercetării sale, trecând de la epistemologie la filosofie politică.

Așa a și ajuns la cartea menţionată. Supunea unei critici profesionale aspre prejudecăţile „maeştrilor spirituali", ajunși în fruntea vieţii culturale trecute și prezente. În schimb, îmi schiţa, în „Epilog", un portret măgulitor. „Ion Ianoşi: un model nespectaculos" conţinea paragrafele „Ce înseamnă a fi liberal?", „Ce înseamnă a fi «de stânga»?", „Ce înseamnă a fi democrat?", „Ce înseamnă a fi raţionalist?". Exemplificându-le, m-aş fi situat implicit la antipodul trăsăturilor culturii politice dominante, rezumate în câteva însemne: „Maniheism; Monolitism; Tribalism; Exclusivism; Elitism; Sultanism; Clientelism; Conformism; Oportunism; Înapoiere morală; Anti-liberalism; Paternalism; Obsesie pentru status; Obsesie identitară".

Era mai mult decât suficient pentru a-i scoate din minţi pe cei vizaţi. În plus, din dedicaţia datată „octombrie 2005" putea fi dedus (eronat) că A.P.I. ar fi urmat sugestiile mele. *„Lui Ion Ianoşi, împreună cu care am reluat discuţia iar şi iar; şi soţiilor noastre, Jeanina (n. Caffé) şi Veronica (n. Dăneţ), care ne-au asistat de atâtea ori, cu interes (faţă de controverse) şi stoicism (faţă de insistenţele noastre obositoare). În cele din urmă: ce vremuri frumoase au fost!"*

Mircea Mihăieş beneficia la *România literară* de o amplă rubrică săptămânală, „Contrafort". În pauzele muncii sale de specialist în literatura anglo-americană, la Universitatea din Timişoara, şi de recent numit vicepreşedinte al Institutului Cultural Român, anticomunistul visceral (atributul se va încetăţeni cu sens pozitiv) stigmatiza pe oricine îl suspecta ca promotor al unor adeziuni „vechi". De la presupusul ucenic ascultător (A.P.I.) simţea acum imboldul să îndrepte tirul asupra presupusului „instructor" al acestuia întru rele (I.I.).

A făcut acest pas în „Umbra «instructorului C.C.»" (în *România literară*, nr. 5, din 8-14 februarie 2006).

După „simple generalităţi", m-a adus în discuţie pe mine: un „vajnic stâlp, încă în viaţă [!?], al comunismului românesc", „un «guru» al extremei stângi actuale", „Mesia al materialismului ştiinţific", „un Marx pogorât pe Dâmboviţa!". Ca şi alţi comunişti, mi-am cosmetizat biografia până la penibil şi neruşinare, deşi am fost „membru activ – «instructor al C.C.»! – al regimului asasin al lui Gheorghiu-Dej". Or, „nu puteai fi «instructor al C.C.» în anii represiunii sângeroase fără să fii complice al acelor crime. Nu de alta, dar un «instructor» instruieşte!". „Ca intelectual de convingeri liberale, cred c-a sosit vremea să apăsăm pe pedala unui proces al comunismului."

„Alte voci, alţi instructori" (*Cotidianul*, 13 februarie) adăuga precedentului articol „fragmentul «căzut la paginare»" în care spunea limpede: „nu voiam nici răzbunare, nu pretindeam ca fostul instructor C.C. să fie pus la stâlpul infamiei, nu intenţionam să fie târât prin tribunale, nu voiam să-şi piardă admiratorii (ei înşişi posesori de niscaiva bube ideologice)". „Nu cer să fie torturat, nu cer să i se suprime pensia, nu cer să fie dat afară de la Academie [...].

Cer doar ca această categorie de intelectuali să renunţe la neruşinare şi la nesimţire.”

M.M. cita şi dezavua, tot aici, interviul pe care mi-l luase Iolanda Malamen şi-l publicase în *Ziua* (8 februarie) sub titlul „Regândirea trecutului este una din obligaţiile prezente”.

A.P.I. a inserat în *Cultura* (16 februarie) un dialog cu mine, intitulat „Prezumţia de vinovăţie”, în final comentând în nume propriu asemenea *„explozii de ură”*: „Nu s-au făcut încă, din fericire, apeluri la exterminarea fizică a bătrânilor, dar s-au făcut tentative clare de exterminare morală, insinuându-se că aceştia *nu sunt buni de nimic* dar *sunt vinovaţi pentru tot*”.

*România literară* a tipărit (22-28 februarie), cu specificarea „Primim” (adică, îl priveşte exclusiv pe expeditor), nota intitulată „Întâmpinare” de Radu Cosaşu. O reproduc integral. „Textul lui Mircea Mihăieş despre Ion Ianoşi, «instructor al C.C.-ului», apărut în nr. 5/2005 al *României literare*, este – cum ar spune dl Gabriel Liiceanu – strigător la cer. La acest nivel de stupiditate şi rea-voinţă, nu sunt multe de contraargumentat. De la Alexandru Paleologu şi Mihai Şora până la Andrei Pleşu, Vladimir Tismăneanu, Mircea Martin, Sorel Vieru, Mihai Zamfir (nu mai amintesc de redactori ai *României literare*), o lume de intelectuali cu mare greutate în viaţa noastră ideologică şi sentimentală a văzut în Ion Ianoşi unul din marxiştii serioşi, fireşte nicicum invulnerabil, şi un cercetător de neocolit în studiile româneşti despre Dostoievski, Tolstoi, Thomas Mann. Mircea Mihăieş, în furiile sale anticomuniste şi antifasciste, gândeşte conform schemelor comunisto-fasciste în «munca cu cadrele». Sunt stupefiat că un scriitor de talentul şi inteligenţa lui a putut scrie o asemenea infecţie. Sunt dezgustat şi nu-mi rămâne decât întrebarea – deloc leninistă – ce-i de făcut? unde ajungem?”

M.M. i-a răspuns de îndată, reluând şi insinuările la adresa mea („Omul-mobilier sau «subalternul de la C.C.»”, în *Cotidianul*, 20 februarie).

Nu va uita însă afrontul pe care i l-a adus R.C. Îl va calomnia şi pe el, în „Zeama de varză ca poliţie politică” (*România literară*, 1 septembrie). „Exemplul lui Ion Ianoşi era doar unul din numeroasele aflate la îndemână.” Căci, în august i-a fost dat să descopere pe un altul, din interviul publicat de revista mondenă *Elle*, în care Maria Ioana Cantacuzino (prozatoarea Oana Orlea) îşi reamintea atacul la adresa ei, „Prinţesa dolarilor”, pe care în 1952 o semnase în *Scînteia tineretului* nimeni altul decât... Radu Cosaşu, contribuind în acest fel la încarcerarea ei. Drept pentru care M.M. îl sfătuia pe R.C., într-un PS, să-şi reboteze rubrica din *Dilema veche* în formula perfect acoperitoare, „Din viaţa unui extremist”, întrucât „De centru se ocupă alţii”.

Ştiind că el nu scrisese aşa ceva, R.C. a identificat la Biblioteca Academiei articolul incriminat (din 30 noiembrie 1951), pe care îl semnaseră în liceu patru colege-turnătoare. M.M. şi-a cerut scuze, dar cu argumentul neruşinat – *à la* Beria – că are „pe retină imaginea unor contribuţii ale lui R.C. din anii ’50 care nu făceau cu totul implauzibilă paternitatea unui astfel de articol”. R.C. s-a adresat pentru reparaţii morale Consiliului de Onoare al Uniunii Scriitorilor.

Nu mi-a detaliat cum a decurs întrevederea de acolo; în orice caz, contenciosul celor doi a fost stins.

În februarie au continuat reverberările „cazului M.M. – I.I.". Ovidiu Şimonca mi-a luat un interviu pentru *Observator cultural*, alegând ca titlu, din spusele mele, cuvintele: „Am obsesia de a nu ascunde nimic din trecutul meu".

Mircea Martin i-a dat procurorului autodesemnat o scurtă replică în *România literară*: „Îmi pare rău să-i spun lui Mircea Mihăieş că a greşit ţinta şi-mi pare şi mai rău că victima sa este un om de calitatea lui Ion Ianoşi (care nu e «guru al extremei stângi actuale», nici n-a făcut averi într-o epocă a îmbogăţiţilor frauduloşi, nici nu-mi amintesc să-l fi atacat în vreun fel pe Cioran ori pe Noica. Dimpotrivă)" („O ţintă greşită").

Bedros Horasangian a deplâns, în *Ziua*, atacul: „[...] nu-i pot judeca pe Ion Ianoşi şi Radu Cosaşu & Co în termenii propuşi de amicul Mircea Mihăieş" („Olga Bancic şi Mircea Mihăieş").

B. Februarie ne-a marcat însă viaţa şi într-un cu totul alt mod, mai important şi reconfortant: anume, am beneficiat de amintita călătorie în Israel.

Sugestia de a o întreprinde, în vederea unor conferinţe, îi aparţinuse Madeei Sâsână-Axinciuc, fostă studentă a mea la Filosofie, la a cărei susţinere de doctorat, despre Moise Maimonide şi scrierea sa capitală *Călăuza rătăciţilor*, am participat de asemenea, în calitate de referent oficial (conducător ştiinţific, Moshe Idel), susţinere încheiată cu extrem de parcimonios acordata „*summa cum laude*". Madeea era acum director al Institutului Cultural Român din Tel Aviv, funcţie pe care o va îndeplini timp de patru ani. Se va întoarce apoi, cu ebraica biblică şi ivritul contemporan perfecţionate, cadru didactic la Secţia de studii iudaice din Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine.

(Noul Preşedinte al României, în a cărui subordine directă se afla ICR, îi schimbase acestuia conducerea, îndată după instalarea sa. În locul echipei conduse de Augustin Buzura îl numise preşedinte pe Horia-Roman Patapievici, iar ca adjuncţi pe Mircea Mihăieş şi Tania Radu. În ultimul an al mandatului lor, 2004, Augustin Buzura, Angela Martin şi directorul Editurii ICR, Daniel Cristea-Enache, îmi publicaseră volumul *Sankt Petersburg. Romanul şi romanele unui oraş*, substanţial îmbogăţit faţă de prima lui formă, din 1972. Inedita, în fapt, carte mulţi o recenzaseră în mod favorabil.)

Întrebarea era dacă M.M., răspunzător anume pentru filialele din străinătate, nu-mi va împiedica plecarea? A încercat s-o facă, exprimându-şi îndoiala în abilitarea mea pentru conferinţele propuse şi încercând să amâne cât mai mult încuviinţarea centralei ICR. Pentru a o smulge, Madeea a trimis o „Infogramă" din Tel Aviv preşedintelui Horia-Roman Patapievici (13 februarie), argumentând utilitatea prezenţei mele şi acoperirea ambelor teme proiectate în cărţile şi studiile pe care le publicasem. Invitaţiile oficiale, adresate mie şi Janinei, au fost redactate cu întârziere (19 februarie), ca şi „Contractul" dintre părţi (20 februarie).

Întrucât era prevăzut să ne aflăm în Israel între 22 februarie şi 8 martie, formele de plecare a trebuit să le obţinem în preziua zborului: vize, bilete de avion, asigurări de sănătate. Ambasada Israelului a scurtat procedura de

acordare a vizelor. Am reușit să le obținem pe 21 februarie: eu – cu valabilitate nelimitată, Janina, botezată ortodoxă – pentru o singură intrare. ICR mi-a înmânat, pentru 8 zile, echivalentul cazării (640 USD) și al meselor (240 USD).

Din motive de securitate, compania israeliană *El Al* își fixa cursele seara târziu, la ore schimbătoare. La Aeroportul „Henri Coandă”, pe lângă controlul oficial, un agent israelian, vorbitor de română, ne-a supus unui interogatoriu amănunțit (cine suntem? cu ce ne ocupăm? pentru ce ne ducem? în ce localități?) și ne-a dus pașapoartele la o verificare suplimentară. Decolarea a fost mult amânată, de pe locurile noastre din avion am văzut cum au fost descărcate toate bagajele și, după un lung răstimp, reîncărcate: de bună seamă, apăruse o alarmă privitoare la conținutul vreunuia.

Am aterizat târziu la Aeroportul „Ben Gurion”. Ne așteptau Madeea și șoferița mașinii instituției. Ne-au dus imediat la *Yerushalayim*. În hotelul de la marginea Ierusalimului de Vest am ajuns la 3 noaptea. Însoțitoarele s-au întors până a doua zi la Tel Aviv.

După un somn agitat, am fost culeși pentru o scurtă plimbare prin oraș. După-amiază am ținut la Centrul Cultural din clădirea Cinematecii prima mea conferință, „Evreii și comunismul”, moderată de către Madeea (revenită împreună cu atașatul cultural de la Ambasada Română) și de Cornel Safirman, angajatul Cinematecii. Mi-am rezumat eseul cu același titlu, din volumul *Prejudecăți și judecăți*, în fața sălii pe care o umpleau israelieni de origine română. Nuanțările pe care le preconizam au stârnit o discuție vie, la care însă nimănui nu i-a trecut prin minte să mă învinovățească de rele. (De la sosire receptasem ecourile atacului lansat de M.M. Îl dezavuau toți cei pe care îi întâlneam. Am avut chiar impresia că din acest motiv mi se arăta un surplus de simpatie.)

Parafrazând titlul volumelor redactate de Leon Volovici și Cornel Safirman, *Întâlniri la Ierusalim* (voi figura și eu într-unul ulterior), ne răsfățau toți cei întâlniți, pasându-ne unul altuia. Mai cu seamă Cornel și Leon se îngrijeau de noi; Cornel ne-a oferit mese la bufetul Cinematecii, Leon ne-a invitat acasă la o cină. Am aflat despre cum au venit de la Iași, despre cursurile de literatură română și limbă poloneză pe care el și soția lui le predau la Universitatea Ebraică, despre fiica lor măritată în Spania și fiul, prestându-și serviciul militar și făcându-și pentru scurtă vreme apariția. (Copiii, cetățeni israelieni de când sosiseră, nu erau totuși considerați iudei, din cauza mamei, poloneză catolică.)

Michael Finkenthal ne-a purtat prin Orașul Vechi, oprindu-ne la un mic restaurant pitoresc, plin de tineri. Cum aveam să aflu, lui îi datoram camera de hotel pe care ne-o rezervase prin Universitate. M.F. absolvise Universitatea „Babeș-Bolyai” (1968), legând o caldă prietenie cu Ion Vartic. Își susținuse doctoratul la Universitatea Ebraică, unde a și profesat (până în 2004), rămânând „profesor emerit”. Acum era invitatul Departamentului de Fizică și Astronomie al Universității „Johns Hopkins”, din Baltimore. Revenea periodic în Ierusalim și își vizita mama la Haifa. Chiar la plecarea mea din București, publicase un articol în nr. 2 din *Apostrof*, „Epistolă despre bun-simț și *common sense*”, cu referiri interogative despre „cazul Ianoși”, promițând că mă va descoase la Ierusalim asupra detaliilor. Va relata apoi acea „Întâlnire întâmplătoare

din Ierusalim" (în *Observator cultural*, 2-8 martie) cu mine; și despre cum a priceput numitul „caz". Dar, la drept vorbind, în discuțiile pe care le-am purtat, cât se poate de amabil, un spațiu mult mai întins l-a ocupat interesul profesorului fizician față de avangarda românească și de câțiva dintre reprezentanții ei puțin cunoscuți, mai ales pentru odessitul Simion Șestopal, devenit poetul român suprarealist Sesto Pals (*șestoi paleț*, „al șaselea deget"), apoi emigrat în Israel.

Ne-au mai călăuzit prin oraș soții Ditza și Sorel Goshen; ca și fostul meu student Ion Știubea, crainic de radio-televiziune, în română, dornic, după ce divorțase de soția sa Bianca (tot absolventa facultății noastre), să se întoarcă la București, lăsând în urmă pe cei doi copii ai lor. (De astă dată – în pofida tatălui ortodox –, nu numai israelieni, ci și iudei recunoscuți, după mamă.)

Datorită acestor binevoitori, în săptămâna cât am stat acolo am văzut destul de multe din oraș. „Ghizii" noștri ne-au arătat Knessetul (Parlamentul) și Tribunalul Suprem, de unde păstrăm și o fotografie, înainte de a pătrunde liber într-una din săli cu un proces în desfășurare. Un cercetător tânăr, care ni s-a recomandat ca fost student al nostru, la Engleză, ne-a călăuzit prin Memorialul „Yad Vashem". Pe Muntele Scopus am trecut pe lângă Universitatea Ebraică. Am reușit să vizităm Universitatea Mormonă, unde o doamnă amabilă ne-a prezentat biblioteca și amfiteatrul central. (Instituției de învățământ sponsorizate din Utah i-a fost permisă funcționarea cu condiția să nu recruteze studenți israelieni.) În sinagoga din Centrul Medical Ebraic „Hadassah" am admirat seria de 12 vitralii pictate de Marc Chagall, în 1960, după personaje din Tora. Din Grădina Ghetsimani am panoramat Orașul Vechi. Aici n-am avut acces în Domul „Rocher" și Moscheea „El Aqsa". Ne-am recules la Zidul Plângerii (în zone separate pentru bărbați și femei) și, alături, am pătruns în galeriile întortocheate, foarte venerate pentru a fi păstrat vestigii ale vechiului Templu. Am parcurs Via Dolorosa, urmărind tăblițele indicând fazele presupuse din martiriul lui Iisus. Am zăbovit în Cartierele Evreiesc, Musulman, Creștin și Armean. Am intrat în sinagogi și biserici, am privit din exterior și o mănăstire rusească de maici, zăvorâte pentru toată viața între zidurile ei. Într-o seară am fost conduși în Piața Centrală (unde nu demult avusese lor un atac cu bombe) și în cartierul ultraortodocșilor, ieșiți la plimbare, bărbații în față, femeile cu copiii în spatele lor.

Reapărută, Madeea ne-a condus, cu un popas la Qumran, până la Marea Moartă, din porțiunea situată pe teritoriul palestinian (la trecere, cu controlul de rigoare). Prin deșert am întâlnit nomazi beduini, în corturi și cu cămile. Ne-am scăldat în Marea Moartă, căci de înotat nici vorbă nu putea fi, din cauza concentrației de sare a apei.

Au urmat noi zile la Haifa. La Cercul Cultural am vorbit despre *Alegerea lui Iona*, relatând liber câteva fragmente din cartea mea cu același titlu. (Mirel Horodi a relatat conferința pentru Agenția de presă israeliană, în limba română, *ISRO-Press*.) Am stat într-un mic hotel, pe Carmel. Am coborât până în golf. Închise în acele zile, n-am putut decât contempla de la distanță Grădinile Bahai și Mausoleul lui Bab. În schimb, dintr-o librărie rusă din

centru ne-am procurat câteva volume recente, ca și reproduceri de icoane vechi, din care pe unele le-am dăruit acasă, păstrând doar „Sfânta Treime" a lui Andrei Rubliov, din 1425.

Verișoara mea Kati și soțul ei Victor, așezați aici după imigrare, ne-au dus cu mașinuța lor în două excursii la fel de minunate.

Întâi, spre Lacul Genezaret. Pe drum, doar am traversat Nazaretul „de jos", musulman, fără a urca în orașul „de sus", evreiesc, unde, cu o zi în urmă, avusese loc un atentat. Am ajuns pe malul vestic al lacului. Ne-am spălat fața în Iordan, lângă un grup de japonezi care tocmai se creștinau, în locul unde se spunea că Ioan l-a botezat pe Iisus.

Apoi, spre Nord, până la granița cu Libanul, zăvorâtă pe această porțiune a ei. La revenire, ne-am oprit la Nahariyya și Akko.

Am coborât, pe malul mării, la Tel Aviv, ultima haltă a drumului nostru. Am repetat prelegerea despre Iona, completată de intervenția Madeei și explicațiile poetului Andrei Fischoff și ale doctorului Șlomo Leibovici-Laiș, care a insistat asupra motivelor pentru care, acceptată de Sanhedrin, această scurtă povestire fusese introdusă în Tanah (Biblia ebraică) și continuă să fie citită de fiecare Iom Kipur (Ziua iertării).

La Tel Aviv am stat puțin, atât cât să-i parcurgem, din hotelul nostru elegant de lângă mare, Străzile Bograshov, Ben Yehuda și Dizengoff, toate moderne; și să ajungem, pentru câteva ore, în vechea Jaffa, cu zonele ei pitorești, atelierele pictorilor și birturile pescărești.

Jumătatea de lună petrecută – la propriu – în Israel ni s-a întipărit în suflet exact în ordinea localităților parcurse. Din prima săptămână ne-au urmărit cuvintele psalmistului „La râul Babilonului": „De te voi uita, Ierusalime, uitată să fie dreapta mea!" (136: 1, 5).

(Îmi va rămâne de neînțeles reacția unui coleg de facultate, participant la o excursie ulterioară patronată de BOR, pe care nu l-a atins mai nimic din ceea ce văzuse, rezumându-și astfel impresiile: — Orașe de piatră serbede, șiruri monotone de case din piatră albă, biserici, minarete, sinagogi și pe drum un peisaj cenușiu, arid!)

C. Reîntors „la râul Dâmboviței", dar cu gândul încă la Sion, am constatat câte valuri stârnise, chiar în absența mea, diatriba lui M.M.

Un „Apel" i-a dezavuat „recentele articole, neobișnuit de brutale" la adresa mea, dovedind „o lipsă de onestitate intelectuală" (*Cultura*, 2 martie). L-au semnat Dorin-Liviu Bîtfoi, Dumitru Borțun, Costică Brădățan, Alexandru Cârlan, Aura Christi, Nicolae Coande, Daniel Cristea-Enache, Cristian Ducu, Jean Dumitrașcu, Mircea Dumitru, Mihai Dinu Gheorghiu, Adrian-Paul Iliescu, Ileana Ioanid, Mihaela Miroiu, Vasile Morar, Adrian Niță, Mihaela Pop, Liliana Popescu, Andrei Potlog, Valentin Protopopescu, Alexandru Singer, Laurențiu Staicu, Constantin Stoenescu, Bogdan Suceavă, Sabin Totu, Dumitru Țepeneag, Sorin Vieru – lista semnatarilor rămânând deschisă. (Un alt „Apel", cu conținut similar, va publica, în aprilie, *Contemporanul*.)

În același număr din *Cultura*, Valentin Protopopescu a publicat două articole: „Delirium tremens" (introdus în cartea sa *Mărci ale inconștientului – eseuri*

*de psihanaliză exploratorie* –, apărută în același an) și, în *a(l)titudini*, revistă lunară, „Atac la Ion Ianoși. Sofism și defăimare"; Liviu Antonesei distanțându-se de intervenția din urmă, în „Sarcofagul de hîrtie" (*Timpul*, nr. 3).

Tot în *Cultura*, Daniel Cristea-Enache a semnat „Morișca Mihăieș", iar Adrian-Paul Iliescu – „Riscurile vehemenței". Fl.C. (Florina Constantiniu) l-a dezavuat, în „Dosarele istoriei", pe „condeierul mânat de frustrare și ură".

Am intrat în aprilie. Într-un „Dosar" din *a(l)titudini*, Adrian Niță a comparat – pentru întâia oară – „Cazul Noica și cazul Ianoși", recomandând să fie nuanțate colaboraționismele presupuse, atât cel legionar, cât și cel comunist.

Într-o emisiune la TVR Cultural (18 aprilie), Eugen Negrici a reamintit referatul meu de susținere a cărții sale *Expresivitatea involuntară*; Pavel Țugui a detaliat ceea ce făcusem la Secția de Știință și Cultură pentru cultura minorităților, mai ales cea maghiară; Mihai Șora și-a reafirmat stima față de doi marxiști, H. Wald și Ion Ianoși, ca și față de cutezanța amândurora de a fi rămas marxiști și în noua orânduire.

În primul număr din revista *Verso* (mai), Alex. Cistelecan și-a exprimat pe larg opinia cu privire la „Separație și supunere. Cazul Ianoși".

Tot sub titlul „Cazul Ianoși" și tot în mai, revista *Minimum* din Tel Aviv s-a referit la „cel mai nou scandal literar din București", la conferințele mele din Israel, reproducând și ample fragmente din interviul pe care mi-l luase Ovidiu Șimonca.

Pe parcursul întregului an, Mircea Mihăieș nu a pregetat să-și reia însă filipicele. În sprijinul meu „a sărit și cine te aștepți, și cine nu, făcând imposibilă confruntarea de idei (aceasta a fost înlocuită de sentimentalismul lăcrimos și de plata unor datorii vechi)" („Comunismul fără comuniști", în *Cotidianul*, 6 martie). Adrian-Paul Iliescu e „un desăvârșit doctrinar al comunismului"; dar ce legătură e între „filosofia minții" sau „istoria ideilor" și „revărsările de ură din săptămânalul buzurian" [*Cultura*] – „Poate ne spune Ion Ianoși" („Limitele democrației occidentale și ideologia apologetică", *România literară*, 7 aprilie). În fine, M.M. admonesta fatalitatea prăbușirii intelectuale românești, „infantilizarea culturală și imbecilizarea galopantă pe care le vedem petrecându-se chiar sub ochii noștri"; dovadă și receptarea scrierilor lui. „Articolele așa zicând «serioase», documentate la sânge, atent scrise, oportune din punct de vedere cultural, publicate de mine, au avut rareori parte de receptarea la care mă așteptam. *În schimb, exagerările polemice, nedreptățile crase, jignirile, ba chiar răzbunările prostești la care m-am dedat s-au bucurat aproape instantaneu de valuri de comentarii*" (sublinierea mea – *I.I.*). Neuzuală pornire „autocritică", în termeni, ce-i drept, generali, nepersonalizați („Trădarea jurnaliștilor", în *România literară*, 14 decembrie).

Nu voi mai avea parte de o „reclamă" politică de virulența celei din 2006.

M.M. nu va înceta însă să-și reafirme obsesiva convingere cu privire la tandemul malefic pe care l-aș fi alcătuit cu colegul-profesor. Comentând cartea *Perfectul acrobat* de Vladimir Tismăneanu și Cristian Vasile, el nu-și va interzice plăcerea unei lovituri piezișe împotriva lui A.P. Iliescu, acela care s-ar fi înscris într-o „perfectă logică deprinsă la școala lui Chișinevschi și Ion Ianoși" („Știți cine a fost Leonte Răutu", în *România literară*, 5 decembrie 2008).

# 143

Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România a fost înfiinţată în aprilie 2006. Traian Băsescu l-a numit pe Vladimir Tismăneanu preşedinte al Comisiei. Câţiva intelectuali cunoscuţi au fost selectaţi ca „membri", secondaţi de un grup de „experţi".

*Raportul final* a fost finalizat în decembrie. Conţinea, după o „Introducere", capitolele „I. Partidul Comunist Român", „II. Represiunea", „III. Societate, Economie, Cultură", urmate de „Concluzii" şi „Biografiile nomenclaturii". Concluziile i le-a reprodus, pentru întâia oară, ziarul *Adevărul*.

Pe 18 decembrie, Traian Băsescu s-a adresat Parlamentului cu un discurs în care şi-a asumat tezele documentului.

„Raportul Comisiei Tismăneanu" sau, pentru simplificare, „Raportul Tismăneanu" va fi amplu comentat, pro şi contra, pe tot parcursul anului 2007; dar evenimentele ulterioare, îndeosebi criza economică mondială din 2008, îl vor împinge în penumbră.

Raportul conţinea o documentare vastă, deşi parţială, lacunară, uneori partizană. Membrii Comisiei nu erau, în majoritatea lor, istorici de profesie, câte unul trăise îndelungă vreme în emigraţie şi deci nu cunoştea, din experienţă proprie, mare parte din epoca descrisă.

Mai totul purta amprenta lui V.T. care, până să fi emigrat (1981), făcuse parte integrantă, prin întreaga sa familie de comunişti militanţi, din protipendada „Cartierului Primăverii"; şi, în bună parte, în urma căderii în dizgraţie a familiei, îşi alimentase aversiunea faţă de mai-marii timpului, în primul rând faţă de Leonte Răutu, deşi (sau pentru că) era ruda tatălui său, Leonte Tismăneanu, şi îl lovise pe acesta cu brutalitate – ca nu cumva să i se reproşeze „împăciuitorismul".

Obiectivitatea istoricului V.T. implica şi cu acest prilej, nu doar în multitudinea de articole ocazionale, subiectivitatea publicistului cu acelaşi nume: amintiri selective, accente polemice neunitare, schimbări de umoare.

În ceea ce-l privea pe Traian Băsescu, el beneficiase de avantajele vechiului regim, ca membru PCR, comandant de navă, trimis la reprezentanţa Navrom din Anvers şi, în 1989, până în decembrie, director general al Inspectoratului pentru navigaţia civilă în cadrul Ministerului Transporturilor (pe timpul guvernului Constantin Dăscălescu). Poate aceste antecedente l-au făcut să tot amâne analiza dictaturii şi doar într-un târziu să cedeze presiunii unui segment al „societăţii civile", din consideraţii de moment mai degrabă pragmatice decât ideologice – dovadă că pe urmă nu va mai reveni la tema de principiu, ci o va instrumenta exclusiv pentru a-şi discredita adversarii.

Din întreaga sa expunere în faţa Parlamentului va fi reţinută o singură frază: „[...] afirm cu deplină responsabilitate: regimul comunist a fost ilegitim şi criminal".

Tocmai acest enunţ merită supus discuţiei, pe componente.

„*Regimul comunist*”. Este o sintagmă unanim acceptată. Totuși, constituie o extrapolare lingvistică a unei realități parțiale, fără a lua în calcul denumirea altor serii de fapte. Procedeul seamănă cu transferul simplificator al termenilor „fascist”-„fascism” („antifascist”-„antifascism”) de la Italia mussoliniană asupra celorlalte totalitarisme de dreapta, numite chiar de ele cu totul altfel.

Se mai poate avea în vedere și faptul că, în chiar accepțiunea sa lărgită, „fascismul” desemna un prezent politic – pe când „comunismul” îmbina o stare de fapt cu o proiecție socială de viitor (de după înfăptuirea „socialismului”).

Anume în temeiul acestei din urmă dualități de sensuri, nici un stat și doar puține partide și-au arogat titulatura de „comunist”. URSS era „socialistă”, RPR și RSR – „democrat-populară” și apoi „socialistă”. Curentele „bolșevic” și „menșevic” se scindaseră în cadrul unui partid „muncitoresc social-democrat”. În 1948, PCR și PSD se uniseră în PMR; pentru ca să redevină, în 1965, PCR. În țările „socialiste” europene, partidele conducătoare se numeau de regulă fie „comuniste”, fie „muncitorești”.

Simplificând: indiferent de nume, partidele urmau ideologia comunistă, spre deosebire de state, care se subsumau „socialismului real”, „socialismului multilateral dezvoltat” sau intenționau să realizeze „socialismul cu față umană”.

Ca sintagmă, „regimul comunist” transferă, așadar, ideologia partidului unic asupra unor realități statale multistratificate. El constituie o generalizare temporală și structurală, dincolo de deosebirile dintre țări (precum lipsa colectivizării în Polonia sau reformismul titoist în Iugoslavia și „autoguvernarea socialistă” teoretizată de Edvard Kardelj).

De vreme ce, în fostele țări socialiste, atât „comunismul”, cât și „comunistul” au avut parte însă de repudiere la modul global, dispărând și „partidele comuniste”, inclusiv majoritatea partidelor occidentale au decis să se redenumească „social-democrate”, „socialiste” ori „de stânga”, acceptate ca atare atât în țările lor de baștină, cât și în Parlamentul european. (O ciudățenie a Portugaliei: de stânga e „partidul socialist”, de dreapta – „partidul social-democrat”.)

Cu timpul nu este exclus ca principiile „comunismului” să-și redobândească o anumită onorabilitate. Unii își vor reaminti, dacă nu chiar întâia folosire modernă a termenului de către Étienne Cabet (1837) și cartea sa *Comment je suis communiste* (1840), eventual și „Prima întrunire comunistă” (tot franceză și tot din 1840), atunci măcar alte denumiri și lucrări din secolul al XIX-lea, în temeiul unei lungi istorii a tendințelor „*comunizante*”: de la creștinismul primar și unele secte creștine medievale, prin utopiile lui Thomas Morus și Tommaso Campanella, sau răscoalele țărănești, mai ales cea condusă de Thomas Münzer, până la scrierile abatelui Morelli sau ale lui Gabriel Monnot de Mably.

„*Ilegitim*”. E termenul care stârnește cele mai multe interogații, cu posibile răspunsuri opuse.

Pot fi calificate revoltele, revoluțiile, loviturile de stat, războaiele – rupturi ale ordinii sociale – ca ilegitime? Războiul pentru independența SUA li s-a înfățișat indiscutabil ca ilegitim regilor și aristocrației Marii Britanii; izbânda Nordului american în războiul civil a fost pentru Confederația statelor din

Sud – ilegitimă. Executarea regelui Carol I de către Oliver Cromwell va fi privită tot astfel de către Carol al II-lea; Revoluţia franceză – de către Ludovic al XVIII-lea. Pentru restauraţiile ulterioare, revoluţiile fuseseră ilegitime; ca şi revoltele ţărăneşti, în ochii autocraţilor „legali”.

Dacă insurecţia armată bolşevică din octombrie 1917 a fost ilegitimă, de ce n-ar fi fost astfel şi revoluţia burghezo-democratică din februarie 1917, care l-a constrâns pe ţarul Nicolae al II-lea să abdice? Şi care a instituit republica: în virtutea căror legi, în afara celor autodecretate?

Dacă raportăm accederea la funcţia supremă într-un stat doar la alegerile parlamentare, atunci va trebui să îi disociem categoric pe dictatori: António de Oliveira Salazar şi Adolf Hitler parveniseră legal la putere, cu atât mai mult cu cât preşedinţii Antonio Carmona şi Paul von Hindenburg îi numiseră prim--ministru, respectiv cancelar; spre deosebire de Benito Mussolini şi Francisco Franco, acaparând puterea ca *Il Duce* şi *El Caudillo*, în urma „Marşului la Roma” şi a zdrobirii republicanilor în Războiul Civil.

Cât de legitim au condus China, succesiv, Sun Yat-Sen, Chiang Kai-Shek (Jiang Jieshi) şi Mao Tzedun?

Împărţirea Germaniei înfrânte şi a Capitalei sale, Berlin (un timp şi a Vienei), în sectoare de ocupaţie american, britanic, francez şi sovietic n-au fost oare dictate exclusiv de înţelegerea dintre învingători? Ca şi departajarea ulterioară dintre primele trei, în RFG, şi ultimul, în RDG?

Ca urmare a războiului greco-turc, soldat cu „Tratatul de la Lausanne”, avea să fie la fel de legitim dublul transfer de populaţii, convenit de către Mustafa Kemal Atatürk şi Eleuthérios Venizélos, prin care, de pildă, ţărmul Asiei Mici (leagănul civilizaţiei eline) a fost depopulat de greci şi repopulat cu turci?

Winston Churchill şi Iosif Stalin îşi împărţiseră, la masa tratativelor, zonele de influenţă est- şi sud-est-europene (90% *versus* 90%), obţinând şi încuviinţarea lui Franklin D. Roosevelt. Acordul lor ori efectele acestuia n-au fost ilegitime? Şi dacă aceste urmări au nesocotit legalitatea în cazul României, de ce nu şi în cazul Greciei: sovieticii şi anglo-americanii vor respecta departajarea convenită, fără ca Harry Truman şi Clement Attlee să stopeze anihilarea opoziţiei române şi nici Iosif Stalin – zdrobirea partizanilor comunişti greci.

Edvard Beneš încuviinţase – până să nu se mai fi supus dictatului sovietic – izgonirea din Cehoslovacia a nemţilor sudeţi şi a ungurilor, învinovăţiţi de colaboraţionismul lui Emil Hácha şi de nazism, iar în Slovacia de cel al monseniorului Josef Tiso: stigmatizaţi, adică, de o vinovăţie colectivă.

Alexandru Ioan Cuza a fost oare legitim detronat prin lovitura de stat şi obligat la exil? Dar Mihai I, detronat de către Carol al II-lea cu sprijinul armatei şi al lui Iuliu Maniu? Şi dacă votul unui Parlament constrâns i-a oferit o brumă de legitimitate, să se fi întâmplat oare la fel şi cu dizolvarea forului legislativ şi declanşarea dictaturii regale? N-au comis succesive *i*-legalităţi Carol al II-lea, legionarii, Ion Antonescu – până să le fi multiplicat şi accentuat Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Nicolae Ceauşescu?

Alegerile parlamentare din noiembrie 1946 fuseseră măsluite; o ştiam toţi contemporanii. Z. Ornea mi-a detaliat însă câte alegeri interbelice împărtăşiseră aceeaşi soartă: Carol al II-lea schimbase, după bunul lui plac, prim-miniştrii,

fiecare presupus a fi mai maleabil, iar partidul acestuia, până atunci nesemnificativ, câștiga, cu sprijinul autorităților locale, dorita majoritate parlamentară. Falsificarea votului a continuat pe față, iar din 1990 noii guvernanți au recurs la varii tertipuri. Înseamnă că, de peste un secol și un sfert, *O scrisoare pierdută* nu și-a pierdut nici valoarea artistică, dar nici valabilitatea istorică.

„Vai de cei înfrânți!" și „Izbânditorii nu sunt judecați!": dictoane confirmate de milenii, cu deosebită acuitate în secolul XX.

„*Criminal*". După ce criterii devine „criminal" un regim autoritar sau dictatorial? Câte crime justifică atributul?

„Khmerii roșii" conduși de Pol Pot au ucis, estimativ, un milion și șapte sute de mii de cambodgieni. Trupele generalului-președinte Suharto au omorât aproximativ un milion de indonezieni, comuniști și oameni de stânga. Nu au fost ambii criminali?

O mulțime de alte regimuri din Asia, Africa și America Latină și-au eliminat adversarii din funcții și din viață: zeci și sute de mii. Așa s-a întâmplat după răsturnarea lui Salvator Allende de către Augusto Pinochet, RSR menținând bunele relații cu generalul, ca dovadă a „i(n)dependenței" și din motive economice. Așa a procedat și cu alți dictatori, din toată „lumea a treia".

Revoluția franceză a aplicat execuțiile prin ghilotinare; dar „Marseilleza" a rămas până astăzi imnul succesivelor republici, chemând la irigarea ogoarelor franceze cu sângele impur al adversarilor. Napoleon a ucis un număr imens de dușmani. Englezii, prusacii, austriecii au văzut în el un monstru, în timp ce polonezii l-au sărbătorit ca pe eliberatorul lor.

Din nou: „criminal", ca și „ilegitim", se aplică unor regimuri și conducători de supușii lor sau, mai degrabă, de către străini? De îndată sau, mai des, *post festum*?

Potrivit cercetărilor recente, nazismul a fost susținut, până la prăbușire, de imensa majoritate a populației germane, chiar și austriece; iar foști naziști de seamă (membri de vază ai NSDAP și SS) nu au trebuit să fugă chiar toți din țară și de pe continent, mulți au fost integrați, încă sub cancelarul Konrad Adenauer, în noile structuri statale, judiciare, polițienești și de spionaj. (Nemaivorbind de cei preluați de către serviciile nord-americane sau transmutați în SUA.)

„*Proclamația de la Timișoara*" (12 martie 1990) a preconizat ca membrii nomenclaturii PCR și lucrătorii Securității să nu aibă 10 ani dreptul să ocupe funcții publice și 3 legislaturi consecutive să nu poată fi aleși în Parlament. Dacă s-ar fi adoptat *lustrația* pe baza acestui notoriu punct 8, s-ar fi legiferat însă „vinovăția colectivă", dincolo de responsabilitățile individuale.

A fost înființat CNSAS, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în 1999, cu modificările ulterioare). De astă dată se urmărea deconspirarea vinilor individuale. Consiliul n-a reușit totuși să tragă o clară linie demarcațională între cazurile *penale* și cele *morale*, după cum a riscat să-și asume documentele Securității și rapoartele informatorilor ca infailibile. A apărut astfel paradoxul ca toate celelalte acte ale regimului „ilegitim și criminal" să fie suspectate de falsificare – cu unica excepție a celor din arhiva

Securităţii, de parcă ele n-ar fi putut fi sustrase, modificate sau, pur şi simplu, mincinoase.

Asupra acestui viciu de procedură a atras atenţia, în dese rânduri, disidentul polonez Adam Michnik. Recomandarea sa de a lua în consideraţie mai ales culpele dovedite fără putinţă de tăgadă şi îndreptăţite de a fi înaintate instanţelor judiciare, politic independente, n-a avut ecoul scontat în mediile noastre intelectuale anticomuniste, indiferent de măsura în care exponenţii lor desfăşuraseră vreo activitate disidentă sau n-o probaseră defel. Nuanţările sale, bine cunoscute din multe articole, dar incomode pentru intelectualii radicali, Michnik le va relua şi în dialogul purtat cu Andrei Pleşu la Ateneul Român, pe 14 februarie 2011 (publicat în *„Dosarul Dilema Veche*”, 10-16 martie 2011).

În urma multiplelor blocaje, „deconspirările” au întârziat, au fost nesemnificative, vizau persoane fără funcţii importante ori „colaboratori” în condiţii sensibil diferite, constrânşi sau benevoli, iscălind sau nu adeziuni, înaintând sau nu informaţii scrise, producând daune palpabile sau neavând nici o repercusiune asupra persoanelor vizate.

Regimurile de orice fel traversează diferite faze, cumulează variate componente, au parte de susţinători şi de adversari. Nici un regim nu se poate menţine fără ca anumite grupuri sociale, nu doar dintre conducători, să culeagă avantaje de pe urma lui.

Ţări capitaliste democratice au cunoscut derapaje criminale: Belgia, sub regele Leopold al II-lea, în „Statul Liber Congo”; Marea Britanie, prin colonialismul ei propriu; SUA, prin exterminarea pieilor roşii, sclavia negrilor, cucerirea de teritorii mexicane, cruciada lui Joseph McCarthy, intervenţii de „jandarm mondial”.

Nici o democraţie nu e, pe tot parcursul ei, neprihănită.

Să rămânem la enunţul: dintre toate formele imperfecte de organizare statală, democraţia e cel mai puţin imperfectă – şi asta, deşi emiţătorul lui, Winston Churchill, a făptuit şi bune, şi rele.

Societatea românească a moştenit tare vechi şi a secretat altele noi. A traversat un soi de surd „război civil”, economic, politic şi social, care periodic a mai şi dat în clocot. De peste două decenii nu a obţinut o minimă „pace socială”.

## 144

Anul *2008* a fost, pentru noi, unul dens şi agitat.

A. Pe 1 mai deveneam octogenar. Pentru a marca cezura, colecţia Biblioteca Ideea Europeană pregătise, în lunile premergătoare, un volum omagial. A apărut la editura-soră, EuroPress Group, ca ediţie alcătuită de Aura Christi şi Alexandru Ştefănescu (nepotul meu, doctorand, lucra pe atunci la editură, ca responsabil pentru „departamentul proiecte”).

*Ion Ianoși 80*, o carte de peste 360 de pagini, bogat ilustrată, alterna, după o „Fișă biobibliografică”, câte două grupaje de „Amintiri & Stanțe critice” (din partea a 30 de colegi), „Gânduri inoportune”, „Alte gânduri inoportune” (5 + 5 texte recente de-ale mele), „Ion Ianoși par lui-même” (2 dialoguri mai vechi și 2 recente, din februarie și martie), ca și discuția, din seria „Modele europene”, ce îmi fusese consacrată.

(Nu-i pot selecta pe unii și omite pe alții dintre participanții la aniversare. Ei sunt: Paul Aretzu, Nicolae Bârna, Iulian Boldea, Ștefan Borbély, Costică Brădățan, Nicolae Breban, Aura Christi, Radu Ciobanu, Andrei Corbea, Radu Cosașu, Constantin Coroiu, Mădălina Diaconu, Mircea Flonta, Mihai Dinu Gheorghiu; Adrian-Paul Iliescu, Ionel Necula, Florin Oprescu, Ovidiu Pecican, Irina Petraș, Monica Pillat, Vasile Morar, Mihaela Pop, D.R. Popescu, Alexandru Singer, Mihail Radu Solcan, Nicolae Stan, Alex Ștefănescu, Alexandru Ștefănescu, Ion Vartic, Răzvan Voncu.)

Lansări au avut loc la Facultatea de Filosofie (mai) și la „Bookfest” (iunie).

Revista ieșeană *Convorbiri literare* m-a distins cu „Opera Omnia”; iar pe Janina cu „Premiul pentru deschidere culturală către universul literar slav” (mai). La decernare, în sala de așteptare a Gării Iași, au fost prezenți și călătorii din „Trenul scriitorilor”, cu vagoane aflate pe vremuri în dotarea casei regale, reamenajate și, pe traseul Cluj-București, făcând o escală la Iași.

În ciuda vârstei mele înaintate, Facultatea m-a păstrat printre „profesorii consultanți”, cu principala îndatorire de a conduce doctoranzi, iar Catedra de filosofie politică și morală a continuat să-mi încredințeze cursul „Culturi europene și mentalități politice”. (Ca profesor consultant am primit o indemnizație-„cumul” de 1 575 de lei, plus „plata cu ora” pentru curs.)

La deschiderea anului universitar, din 1 octombrie, conducerea m-a rugat să țin prelegerea inaugurală, destinată îndeosebi studenților începători. Am intitulat-o „Nou secol, alt mileniu”, schițând, succesiv, așteptările din viitorul apropiat: contexte europene, probleme românești, provocări mondiale, în fine, locul și rolul Facultății și al secțiilor ei, pe temeiul reglementărilor curriculare adoptate la Bologna.

B. În paralel cu aniversarea și reînceperea cursurilor, am fost nevoit să-mi tratez o maladie, redeclanșată într-o formă agravată.

Primul semnal nu mă neliniștise: la biopsie, țesutul unei excrescențe dindărătul urechii drepte se dovedise a fi de natură canceroasă – de aceea doctorița dermatolog, doamna Agapie, de la Policlinica 2, mă trimisese la Spitalul Colentina, să urmez o radioterapie zilnică (între 29 ianuarie și 14 februarie 2003). După cicatrizarea rănii produse de raze, întâmplarea n-a mai avut urmări.

Acum, în 2008, mi s-au înmulțit însă simptomele îngrijorătoare în intestinul gros. Colonoscopii succesive au localizat o tumoră canceroasă, atestată și de o tomografie computerizată.

Medicul gastroenterolog, doctorul Mateescu, mi-a spus la un moment dat, cinic, că ar fi preferat ca tumora să fie inoperabilă și să fi trebuit să trec pe chimioterapie, care nu mi-ar fi periclitat pe moment viața. A vorbit totuși cu

colegul său de la Colentina, chirurgul Alexandru Croitoru, care, a doua zi (18 decembrie), m-a internat în secția pe care o conducea. Și, fără a zăbovi, m-a și operat (19 decembrie).

Anestezista secției și-a anunțat în respectiva dimineață indisponibilitatea, trebuia din mers improvizat ceva, drept care a fost chemat un medic tinerel de la Spitalul de Copii, cu care nu mă mai văzusem vreodată. Înainte de a mă adormi, acesta m-a tot pisat cu avertismentele. El: — Să știți că la vârsta dumneavoastră e mare riscul de a nu vă mai trezi! Eu: — Am iscălit doar că-mi asum riscurile, de ce tot insistați? El: — E de datoria mea să vă reatrag atenția asupra pericolului. Îi plăcea să se dea mare.

Fapt e că, din inconștiență, nu am luat în serios avertismentele.

După extirparea porțiunii afectate din colon, m-am trezit la „Recuperare”, conectat la multe aparate. Din cauza dozei mari de calmante și somnifere, dormitam aproape tot timpul. Când eram treaz, îmi vedeam ca prin ceață vecinii, unii atât de agitați încât trebuiau legați de pat. Le-am zărit o dată, la intrare, pe Janina și Mașa, făcându-mi cu mâna.

Apoi, m-au mutat într-un separeu (21 decembrie). Am avut însă două nopți la rând (23/24 și 24/25) accese de panică, numite de doctori „halucinoze”: între vis și veghe, aventurându-mă chiar până pe coridorul gol și palid luminat, fără țipenie de om la acele ore, mă vedeam deținut într-un ospiciu sau închisoare, cu surori-gardiene. În dimineața de după a doua noapte de groază, devreme, i-am telefonat pe mobil Janinei, înspăimântând-o: — Știi unde sunt? — La spital. — Dar unde se află? — Pe Bulevardul Ștefan cel Mare. — Nu-i adevărat, nu-i spital, sunt închis, mă păzesc ca să nu evadez. Dacă ți-e cunoscută adresa, vino imediat să mă salvezi. Dar lasă în urma ta semne, ca Mașa să poată reconstitui traseul. (Nebunie temporară în urma excesului de medicamente, ghidată din inconștient de mărturiile despre lagărele totalitare.) Peste câteva ore a sosit, a primit învoirea să se instaleze în patul liber de lângă al meu, m-a vegheat până la externare.

La ulterioarele controale efectuate, doctorul Croitoru mi-a tot extras firele neresorbite. Dar, pe măsura eliminării lor, mușchii au cedat. M-am ales cu o „eventrație”, care mă obliga să port burtieră, asemenea unei femei însărcinate, în fază avansată. Mă consola spusa medicului: — Vă asigur, nu de cancer de colon veți muri!

(Mă gândisem deseori la eventualitatea de a moșteni boala care o răpusese pe bunica mea paternă, Margareta Steinberger. Chiar am repetat-o, totuși fără deznodământul fatal de odinioară.)

C. Între evenimentele relatate a mai avut loc un altul, care ani de zile ne-a otrăvit viața.

În 25 iulie 2008, o redactoare a Editurii Adevărul Holding (cum voi afla, Ioana Voicu) i-a solicitat Janinei, telefonic, în numele șefului ei (Răzvan Cornețeanu), să accepte ca AH să reproducă traducerea ei din Lev Tolstoi, *Jurnal*, în două volume. Janina a declinat oferta, precizând că drepturile de autor pentru ediția a III-a (2005) aparțin Editurii Fundației Culturale Ideea Europeană; va trebui, așadar, obținut acordul acesteia. (O replică picantă a

solicitantei: — Noi ținem însă să vă oferim dumneavostră onorariul, nu Ideii Europene.) Contactată pe 29 iulie, Aura Christi a refuzat de asemenea propunerea, fiindcă – adăuga – Ideea Europeană ține să republice volumele cu ocazia centenarului Tolstoi, în 2010.

Presupuneam situația definitiv lămurită. Am greșit amarnic.

La Târgul de Carte din noiembrie, AH a lansat, în „Colecția Adevărul", două volume, sub titlul *Memorii*, de Lev Tolstoi, „traducere de Ghenadi Strungar". Era unica precizare, căci nicăieri nu erau indicate sursele după care se efectuase traducerea, pe care n-o însoțea nici o prefață, nici vreun aparat explicativ.

Ca să mistifice identitatea totală cu cele trei ediții de *Jurnal*, AH a ales titlul *Memorii*, deși sub acest titlul nu existau decât câteva însemnări răzlețe, de pe vremea când Tolstoi se apropia de 75 de ani. Colontitlul, la dreapta paginilor, repeta, aiuritor, „Opere complete". Era ușor de probat că presupusul traducător nu cunoștea nici limba rusă, nici germana la care Tolstoi recurgea când și când. G.S. a copiat pur și simplu, integral, traducerea Janinei, cu rare modificări stilistice, mai întotdeauna neavenite, cu proprii greșeli și inexactități. A introdus în text unele note ale mele de subsol, uneori atât de inabil încât părea că Tolstoi însuși își explica aluziile, încât cititorii să le priceapă mai ușor.

După ce am descoperit plagiatul, unic prin întindere și neobrăzare, mai și întremându-mă de pe urma operației, m-am înhămat la treaba murdară de a compara fragmentele din *Memorii* și *Jurnal*. Într-o „Declarație" (18 aprilie 2009, 17 pagini la un rând) am probat furtul în detalii.

Mi-am compus demonstrația pentru procurorul de caz – fiindcă, între timp, Janina și Ideea Europeană intentase procesul împotriva lui Ghenadi Strungar și AH.

Am recurs și la două tentative de mediere.

Andrei Pleșu s-a învoit să-mi transmită „Declarația" conducerii AH. Mi-a reprodus apoi replica pe care, citind-o, i-a dat-o Răzvan Corlățeanu: — Ei da, am copiat volumele; și ce dacă?

Ca membri ai US, ne-am adresat vicepreședintelui Varujan Vosganian (8 mai 2009), cu cererea de a convoca Colegiul de Onoare, pentru a dezbate, în prezența părților vizate, plagiatul. Am invocat în scrisoare „cazul" Eugen Barbu, cu romanul *Incognito*; și aveam de asemenea în minte contenciosul recent între Radu Cosașu și Mircea Mihăieș. Dar, spre deosebire de soluționarea cererii lui R.C., întâmpinarea noastră n-a fost învrednicită nici măcar cu un răspuns – deși V.V. îmi exprimase pe vremuri recunoștința pentru a fi readus în actualitate genocidul armean.

Nici revistele literare n-au atins tema. Nu ne rămânea decât să perseverăm în justiție. Procesul a fost separat într-o fază „penală" și una „civilă". Procurorul care instrumentase dosarul a reușit, după „săpături" asidue, să-l identifice pe inculpatul cu pseudonimul Ghenadi Strungar, în membrul US Gheorghe Stanca, George ca autor al unor volume de versuri, dar fără nici o traducere anterioară. Inculpatul a recunoscut în scris fapta comisă. A ieșit apoi la iveală și contractul pe care-l semnase cu AH, potrivit căruia se angaja, pentru o sumă modică, să livreze în câteva săptămâni „traducerea" (de o mie de pagini!).

Au avut loc înfățișări peste înfățișări. Uneori o însoțeam la tribunal pe Janina, alteori ajungea s-o reprezinte avocatul Claudiu Neamțu. În această sâcâială au trecut anii 2009 și 2010.

În martie 2011, avocatul ne-a transmis oferta AH de a stinge contenciosul cu Janina pe cale amiabilă. Excedată de tracasări, și-a dat acordul. În 5 aprilie ne-am adunat la Sediul „SC Adevărul Holding SRL”, din Strada Fabrica de Glucoză nr. 21, Sector 2. De o parte, Jeanina Maria Jánosi, de alta, directorul general Peter Imre au iscălit o „Tranzacție Extrajudiciară” cu clauzele: AH va achita Janinei 42 000 RON; AH va publica în ziarul *Adevărul* „un articol prin care să formuleze scuze publice” Janinei, „pentru faptul ilicit ce face obiectul dosarelor sus-menționate, respectiv plagiatul comis”; se sting toate pretențiile pe care Janina le are sau le-ar putea avea față de AH, Gheorghe Stanca, Răzvan Cornețeanu și Ioana Voicu; Janina renunță la continuarea proceselor. „Încheierea de Autentificare” a iscălit-o pe loc notarul public Ioana Popescu-Tăriceanu.

Conform înțelegerii, *Adevărul* a publicat „Cronica unui plagiat” (11 aprilie 2011). Întrucât așteptam cu deosebire această recunoaștere, care să reabiliteze cele trei ediții din *Jurnal*, reproduc întregul text.

> În noiembrie 2008, Editura Adevărul a editat opera „Memorii” de Lev Tolstoi în două volume, în traducerea lui Gheorghe Stanca, sub pseudonim Ghenadi Strungar. Având în vedere faptul că Editura Adevărul încheiase cu Gheorghe Stanca un contract pentru opera în cauză, prin care Gheorghe Stanca cesiona Editurii drepturile de autor asupra traducerii realizate, Editura Adevărul a fost pusă în postura ingrată de a apăra în instanță interesele sale și totodată cele ale „traducătorului” Gheorghe Stanca, contrar evidențelor și convingerii intime a corpului editorial al Editurii.
> Evident „traducerea” lui Gheorghe Stanca era un plagiat. Opera plagiată aparține renumitei traducătoare Janosi Jeanina-Maria, cu pseudonimul Janina Ianoși, opera fiind editată sub denumirea de „Jurnal” de Lev Tolstoi în două volume, în trei ediții începând cu anii 1975-1976, cu prefață și note de Ion Ianoși. Paternitatea D-nei Janina Ianoși asupra operei „Jurnal” vol. I-II, de Lev Tolstoi, este un fapt incontestabil.
> Editura Adevărul recunoaște paternitatea D-nei Janina Ianoși asupra operei și totodată recunoaște toate drepturile sale decurgând din calitatea de autor al operei. Pe această cale, corpul editorial al Editurii Adevărul își exprimă regretul cu privire la situația creată și o asigură pe D-na Janina Ianoși de deplina sa considerație.

(Deși cunoscusem textul de la întâlnirea pentru respectiva „Tranzacție Extrajudiciară”, n-am obiectat împotriva tentativei clare a editurii de a se exonera, în dauna exclusivă a lui Gheorghe Stanca. Dacă fusese „evident” plagiatul, pentru ce, „contrar evidențelor și convingerii intime a corpului editorial”, Editura Adevărul l-a apărat în instanță pe Gheorghe Stanca – și, vom vedea, va continua să-l apere?)

Am transmis „Cronica unui plagiat” câtorva reviste culturale. Textul a apărut în *22* (12-18 aprilie), *Observator cultural* (14-20 aprilie), *Dilema veche* (21-27 aprilie), *Apostrof* (nr. 4). *Contemporanul* și-a ținut la curent cititorii pe tot parcursul procesului.

Contrar aşteptărilor mele, *Cultura* şi *România literară* n-au reprodus precizările Editurii Adevărul.

Vechea noastră prietenă Angela Martin, acum redactor-şef adjunct la *Cultura*, s-a derobat la telefon, ţâfnos, de colegialitatea la care mă aşteptasem: — Noi nu reproducem texte din alte reviste; iar redactorii şi colaboratorii noştri decid singuri ce să publice. Dacă vrei, sună-l însă pe Gusti (Buzura). Nici prin minte nu mi-a trecut să cer ca pe o favoare un gest de civilitate elementar.

I-am trimis o misivă lui Nicolae Manolescu, în ambele sale calităţi, de preşedinte al Uniunii Scriitorilor şi de director la *România literară* (mai). I-am reamintit numeroasele sale luări de poziţie împotriva plagiatului – ultima, „A citi, a cita, a scrie" (17-29 aprilie), în care socotea drept plagiat chiar *„însuşirea nedeclarată a unor cuvinte şi expresii"*. Am menţionat o notă recentă din revista sa, „Plaga plagiatului", cu probe în consecinţă din Elveţia, Franţa şi... Polinezia. Am menţionat şi tăcerea lui Varujan Vosganian faţă de solicitarea noastră. „Lipsa totală de reacţie atât din partea Uniunii Scriitorilor, cât şi a *României literare* mi-a stârnit, pe drept cuvânt, nedumerire şi mâhnire."

N.M. mi-a confirmat telefonic primirea scrisorii mele şi mi-a promis o reparaţie: — O să mă gândesc în ce fel să soluţionăm chestiunea. S-a gândit... şi n-a întreprins nimic.

Sentinţele pronunţate în cauză au fost de două feluri, parţial opuse una celeilalte.

Secţia a II-a Penală din Tribunalul Bucureşti a hotărât, între altele (29 aprilie 2011): îl „condamnă pe inculpatul Stanca Gheorghe la pedeapsa de 1 an închisoare pentru săvârşirea infracţiunii de însuşire fără drept a calităţii de autor al unei opere"; „suspendă condiţionat executarea pedepsei pe o durată de 3 ani"; „dispune confiscarea a 1 034 exemplare ale lucrării «Memorii», Lev Tolstoi, în traducerea lui Ghenadi Strungar, bunuri produse prin săvârşirea faptei"; „obligă inculpatul la plata sumei de 25 000 lei cu titlu de cheltuieli judiciare avansate de stat".

În schimb, Curtea de Apel Bucureşti, Secţia I Penală, în baza apelului înaintat de „inculpatul Stanca Gheorghe şi partea responsabilă civilmente SC «Adevărul Holding S.R.L.» decide următoarele" (6 decembrie 2011): „desfiinţează parţial sentinţa penală" anterioară „şi rejudecând în fond", „constatând eroare de fapt, dispune achitarea inculpatului Stanca Gheorghe prev. de art. 141 teza I din Legea nr. 8/1996"; înlătură aplicarea unor articole din Codul Penal; „Menţine celelalte dispoziţii ale sentinţei penale"; „Cheltuielile judiciare efectuate de stat rămân în sarcina acestuia".

Era limpede: avocaţii AH au obţinut, nu ştiu prin ce tertipuri, nu doar scoaterea din cauză a incitatorilor la plagiat, ci şi achitarea penală a celui ce-l săvârşise. Mostră de imparţialitate a justiţiei române.

Întrucât plagiatul a fost însă recunoscut atât de inculpat, cât şi de comanditarii lui, şi fiindcă nu ţineam la condamnarea plagiatorului la închisoare, n-am uzat de dreptul de a înainta recurs la hotărârea din urmă. Reluarea procesului penal ne-ar fi prelungit chinul şi ar fi pretins bani suplimentari.

Totuşi, parchetul a uzat de dreptul său la recurs. Nu ştiu dacă vom trăi până să fie soluţionat şi acest act al unei piese interminabile, mai degrabă ridicolă decât gravă; ca şi procesul civil, fără participarea noastră, dintre Ideea Europeană şi Adevărul Holding.

Pentru noi, cea mai importantă compensare morală a celor îndurate a constituit-o publicarea, într-un singur volum masiv, a traducerii Janinei, cu prefaţa şi adnotările mele, revăzute toate: Lev Tolstoi, *Jurnal*, „Ediţie definitivă" (Ideea Europeană, „Colecţia: 100 Capodopere", sfârşitul anului 2011).

## 145

După pensionare, mi-am continuat activitatea la Facultatea de Filosofie.

În octombrie 1998, Consiliul Naţional al Rectorilor m-a înştiinţat că, potrivit Legii, „profesorii consultanţi pot fi salariaţi în sistemul plata cu ora şi/sau cumul". În octombrie 2003 decizia mi-a reconfirmat-o Rectoratul Universităţii: mi se rezerva, în cumul, poziţia 6 din Catedra de istoria filosofiei şi filosofie a culturii. Era specificată, în primul caz, indemnizaţia lunară ca profesor consultant, în al doilea – salariul tarifar brut corespunzător unei vechimi de peste 40 de ani. Ambele hotărâri purtau semnătura Rectorului Prof. Dr. Ion Mihăilescu.

Am ţinut cursuri şi prelegeri pentru studenţi şi masteranzi, i-am îndrumat pe doctoranzi. Unii dintre aceştia din urmă optaseră de la început ca eu să le fiu „conducător ştiinţific"; pe alţii am fost de acord să-i preiau de la Vasile Morar, întrucât prea mulţi îl aleseseră pe el şi, astfel, depăşise pragul diminuat pe parcurs (de la 15, prin 12, la 10 doctoranzi pentru câte un profesor îndrumător). Ambii luam însă reciproc parte şi la examenele parţiale, pe bază de referate, şi la susţinerea finală.

Pe 17 iulie 2009, Decanul Facultăţii, Romulus Brâncoveanu, ne-a convocat în biroul său pe toţi „profesorii consultanţi" şi ne-a comunicat decizia Ministerului care ne retrăgea această calitate şi indemnizaţia aferentă. De-acum vom fi „profesori onorifici". Dar ne roagă să înţelegem situaţia grea creată de criza economică şi să nu-i abandonăm pe ultimii noştri doctoranzi până îşi vor susţine disertaţiile. În absenţa oricărei retribuţii, va încerca să ne ofere, din fondul decanatului, măcar câte o primă la sfârşitul fiecărui semestru, mai pe şleau spus, un bacşiş. (Promisiune, de altfel, neonorată.)

Am continuat să-mi îndrum doctoranzii. Numai în 2010, cinci dintre ei şi-au dobândit titlul de „doctor în filosofie" cu lucrări consacrate următoarelor subiecte: etica în familie; o perspectivă etică şi psihologică postdecembristă; Dostoievski şi „Şcoala suspiciunii" (Marx, Nietzsche, Freud); libertatea ca proiecţie a raţiunii la Spinoza; etică şi fenomenologie la Levinas.

Am mai alcătuit un singur referat, pentru o teză susţinută în primul semestru al anului calendaristic 2011, despre imaginea femeii în literatura română predată la liceu.

Mi-a ajuns apoi la ureche noua directivă ministerială, care obliga dublarea profesorilor onorifici cu un al doilea conducător ştiinţific, dintre conferenţiarii

sau profesorii titulari. Era vorba de o cu totul altă „școală a suspiciunii", reeditată după model ceaușist.

În trecut se ajunsese, sub motivul unor cazuri de necinste, la situația în care orice examinator putea fi privit ca virtual răufăcător, dispus să accepte „șpagă" spre a măslui examenele de admitere sau absolvență. (Un examen de admitere s-a și lăsat, pentru câțiva colegi de-ai noștri, cu condamnări la închisoare. Umblase zvonul că supraevaluaseră anumite teze la sugestia Securității, care însă, la demascare, s-a dezis de ei – îngrijindu-se totuși, discret, ca detenția să le fie scurtată și după eliberare să obțină slujbe bune, chiar dacă nu în învățământ.)

Acum se introducea în activitatea didactică „prezumția de vinovăție" psihică: la o vârstă înaintată, profesorul putea să-și fi pierdut discernământul, să se fi senilizat – era necesar să-l secondeze cineva mai tânăr, intelectual încă valid, nu o dată dintre foștii lui învățăcei.

Mi s-a părut o jignire prea grosolană. M-am adresat în scris Consiliului Științific și Decanului, în preajma noului an universitar (26 septembrie 2011), cu rugămintea să fiu degrevat de conducerea ultimilor doctoranzi – care, oricum, aparținuseră profesorului Morar la inițiala repartizare și prin tema aleasă, precumpănitor din domeniul eticii, deci puteau să reintre ușor în custodia sa. Cererea mea n-a avut nici un ecou, nici măcar n-a fost înaintată Consiliului Științific; *de facto*, eu am încetat însă să mă mai ocup de persoanele în cauză, după ce le-am anunțat printr-un mail că am procedat astfel din cauza deteriorării sănătății mele (argument real, dar nu decisiv). Urma să asist doar la susțineri, din stimă față de munca depusă de autori.

Retragerea mea din Facultate, la 12 ani după pensionare, nu s-a datorat neremunerării muncii mele, dovadă că în ultimii doi ani calendaristici mi-am văzut în continuare de treabă și ca „profesor onorific".

De altfel, nu am întâmpinat, nici înainte și nici după, lipsuri materiale. Dintre „profesorii consultanți" deveniți „profesori onorifici", anularea retribuției îi afecta doar pe cei care trăiau exclusiv din pensie. Nu era cazul membrilor Academiei Române: Gheorghe Vlăduțescu, Alexandru Boboc, Mircea Flonta, Ilie Pârvu și I.I. Lunar ne încasam indemnizația: ceva mai mare pentru „titulari" – identică pentru „corespondenți" și „de onoare". Din 2004 am primit și indemnizația de merit, cu toții în același cuantum.

(Pe baza Legii 118/2002, a fost constituită o comisie națională pentru nominalizarea persoanelor care să beneficieze de această retribuție suplimentară. Comisia l-a avut ca președinte pe Eugen Simion, iar dintre cei 13 membri – pe Adrian Păunescu, Mihai Mălaimare, Mihnea Gheorghiu, Adrian Iorgulescu, Eugen Uricaru, Ion Caramitru. Indemnizația de merit s-a conferit unui număr de 1 500 scriitori, artiști, savanți, profesori, sportivi. Membrii Academiei s-au aflat pe lista lor.)

La Facultate nu prea mai mergeam. Academia ne convoca rar, la ședințe în plen sau la simpozioane. De regulă, mă duceam numai la cele dintâi. Oricum, auzeam numai frânturi din intervenții, cu toate că de o vreme mă ajutam cu un aparat auditiv.

Stăteam acasă mare parte din timp. Dacă în Louis Blanc se opriseră mulţi, fiindcă locuiam la încrucişarea drumurilor lor, în Camil Ressu ne-au vizitat tot mai puţini. Se împuţinaseră din mai multe motive.

În fosta noastră locuinţă, din centru, le era la îndemână să se oprească, pe când aici, mai la periferie, nu aveau treburi şi în afara sentimentelor de prietenie nu îi atrăgea altceva. Nu îi *mai* atrăgea, ar fi formularea corectă.

Orice comportament dezinteresat se împleteşte, se ştie, cu un interes, fie el oricât de mic sau periferic. Or, împuţinându-mi-se activităţile publice, apoi retrăgându-mă cu totul din ele, nu mai serveam nimănui cu nimic, nici măcar cu informaţii despre ce se întâmplă în mica lume pe care o frecventasem.

În condiţiile de trai şi de muncă schimbate, şi pe intelectuali îi preocupau, din ce în ce mai mult, succesul material şi simbolic, cariera (cu sau fără carierism), parvenirea (cu sau fără parvenitism). Compensarea mişcării centrifuge globale n-avea cum să fie decât reversul mişcării centripete individuale.

Toată viaţa am visat să am prieteni, continuatori ai meseriei, apropiaţi în convingeri. Am eşuat pe toată linia: prietenii s-au rărit, şi nu doar în urma dispariţiei lor fizice naturale, meseria mea a intrat într-un con de umbră, tot mai deasă, colegii mai tineri s-au orientat către alte domenii, de curând privilegiate, convingeri apropiate împărtăşeau numai excepţiile de la regulă.

Un septuagenar – şi cu atât mai mult un octogenar – ar fi trebuit să accepte singurătatea. Dar vârsta nu motiva exclusiv împuţinarea legăturilor. În abandonarea mea şi a noastră, chiar de către prieteni apropiaţi, se conjugau mai multe.

În textul intitulat „Fostul prieten” (inclus în volumul *Idei inoportune*) am schiţat un portret de acest fel. Era datat „18 X ’93”, abia împlinisem 65 de ani. Persoanei vizate i-am mistificat identitatea ca să nu se recunoască. I-am atribuit trei fiice, reorganizarea unor instituţii şi alte detalii care nu i se potriveau. Azi nici nu mai importă persoana avută atunci în vedere. Contează diagnosticul premonitoriu pentru un tip de comportament.

„Prietenul meu s-a metamorfozat într-o personalitate publică greu abordabilă.” A fost ales în comitete şi comisii; permanent invitat la reuniuni, peste hotare. Şi acolo, şi aici i-a plăcut să ia loc în prezidii. „Aud că pe parcurs i s-a atrofiat şi memoria, se recontemplă ca disident activ, ca om de curaj exemplar, vertical dintotdeauna şi în toate împrejurările.” „În graba lunilor care trec, mai primesc [de la el] câte un telefon grăbit, ce mai fac?, el e îngrozitor de tracasat, extenuat, nu-şi mai vede capul. Sunt tentat să accept metafora în sens literal: şi-a uitat capul, de atâtea interese.” „Uneori mă suspectez de niţică invidie. Încerc să mă reverific. Nu, parcă totuşi nu de resentiment este vorba. Pur şi simplu, am sentimentul că prietenului meu binele ultimilor ani nu i-a priit deloc.”

Nici altora nu le-a priit. S-au izolat în succese. Şi-au uitat foştii apropiaţi. Cu unul dintre ei mă mai întâlnesc doar la înmormântările cunoscuţilor noştri comuni. De fiecare dată îşi reproşează cu voce tare că nu m-a căutat de atâta vreme, promiţându-mi repararea omisiunii – amânată la calendele greceşti.

Unii îşi salvgardează prietenia – cu telefonul. Niciodată n-au venit să ne vadă în noua locuinţă (în cea veche fuseseră de nenumărate ori). Ba că „nu

i-ar lăsa inima” să ne vadă înghesuiți într-un spațiu restrâns, ba că sunt teribil de ocupați, ba că îi oripilează distanța și evită mijloacele de transport în comun. Au fost atât de șocați de internările noastre la spital, încât nici acolo n-au suportat să ne viziteze.

Cu timpul, mai toți ne apărăm comoditatea prin subterfugii.

Ce ne rămâne de făcut? Să scriem și să citim – cât ne lăsa vederea, slăbită de ani; și să ieșim la cumpărături, la o cafea, la câte un restaurant, împreună cu nepoții.

Enumăr cărțile noastre recente, traduse de Janina și scrise de mine (pe câteva le-am mai menționat).

Echivalările Janinei, din franceză, germană sau rusă, le-au publicat Editura Hasefer – Tsvia Walden, *Cuvântul unei israelience* (2004) și Pierre Bouretz, *Martori ai viitorului* (2005); Editura comunicare.ro – Jürgen Habermans, *Sfera publică și transformarea ei structurală* (reeditată în 2005); Editura Humanitas – Piotr Ceaadaev, *Scrisori filozofice către o doamnă* (reeditată în 2007) și Vasili Grossman, *Panta Rhei* (reeditată în 2007).

Dumitru Radu Popescu mi-a scos la Editura Academiei Române câte o a doua ediție îmbunătățită din *Hegel și arta* (2005) și *Constantin Noica* (2006). La Editura comunicare.ro mi-a apărut culegerea *Studii de filozofia artei* (2005).

Rețin recenzia lui Sorin Lavric la *Constantin Noica* (*România literară*, 20 și 27 octombrie 2006). În prima parte, fostul student de la Facultatea de Filosofie, evocându-mi cursurile de estetică, mă portretizează cu multă simpatie. În partea a doua îmi detaliază volumul reeditat, disecând mai ales „dorința lui Noica” de a nu ține seama de biografia lui, ci numai de activitatea sa cărturărească. Trec peste detalii, cu toate că n-am beneficiat din partea nici unui alt student postdecembrist de o similară comprehensiune. În orice caz, îmi era limpede că invocata mea disponibilitate, ca om de stânga, pentru artiștii și gânditorii de dreapta l-a predispus pe mult înzestratul Lavric să mă comenteze într-atât de laudativ – în răspăr cu alți publiciști nedoritori să-mi returneze amintita disponibilitate.

Cu o generozitate excepțională ne-au întâmpinat volumele Aura Christi și Andrei Potlog, tipărindu-le la Editura Ideea Europeană, EuroPress Group și Editura Contemporanul.

Așa au văzut lumina tiparului culegerile din fostele mele prefețe/postfețe, substanțial refăcute: *Autori și opere*, volumul I – *Culturi occidentale* (2007) și volumul II – *Cultura rusă* (2009).

Un cap de afiș al editurii l-au ținut însă traducerile succesive ale Janinei: Gilbert Durand, *Știința despre om și erudiția. Noul spirit antropologic* (2006), Nicolas Grimaldi, *Cartea lui Iuda* (2006), Rilke-Țvetaieva-Pasternak, *Roman epistolar 1926* (2006), Marina Țvetaieva, *Proză* (2008), Lev Tolstoi, *Spovedanie* (2008), Marina Țvetaieva, *Povestire despre Sónecika* (2011).

Lev Tolstoi, *Jurnal*, a apărut – după cum am spus – în ediția a III-a (2005) și într-o „ediție definitivă” (2011).

Când scriu aceste rânduri, Janina revede, pentru o a doua ediție, mult îmbunătățită, Friedrich Nietzsche, *Genealogia moralei*.

# 146

Ultimele noastre vacanţe din străinătate.

Călătoria în Israel o finanţaseră alţii. I-am adăugat curând o alta, pe speze proprii. Insula Creta se şi afla aproape de malul sud-estic al Mediteranei, dar se şi mândrea cu vestigii tot atât de vechi şi de celebre precum cele văzute anterior. A fost, parcă, o pătrundere aproape concomitentă în cele două surse ale culturii europene: iudaică şi minoică.

Era o excursie de grup (2-16 septembrie 2006). Am aterizat pe aeroportul din Heraclion, repartizaţi în autobuze cu destinaţii felurite; al nostru ne-a dus, de-a lungul malului mării, spre est şi ne-a debarcat pe fiecare la hotelul prevăzut.

Hotelul nostru se compunea dintr-o clădire centrală, cu bungalouri de jur împrejur. Am locuit într-unul dintre ele, şi încă la etaj, cu balconul deschis spre mare. Serile stăteam în şezlonguri şi urmăream pe cer avioanele care soseau ori plecau. Ziua ne plimbam prin parcurile domeniului şi ne îmbăiam, înainte şi după masă, în bazinul cu apă călduţă neîncetat împrospătată. La mare se ajungea cu autobuzul, mersul pe jos dura câte o jumătate de oră, plaja era pietroasă: neajunsurile locaţiei pe care o primiserăm. În apropierea bazinului, barurile în aer liber serveau băuturi răcoritoare ori spirtoase, la alegere. La mese te serveai singur din felurile stivuite pe mesele restaurantului. Totul era tihnit, ne puteam odihni în voie.

Pentru alternanţă, ne-am rezervat locuri la trei excursii de câte o zi, cu un autocar folosit de nemţi – turiştii cei mai numeroşi în sezonul estival – şi o doamnă ghid turuindu-şi explicaţiile tot în germană.

Am pornit spre răsărit, până în oraşul Agios Nikolaos şi Golful Merabellou, unde un vaporaş ne-a plimbat până într-un colţ al său superb, şi unde a şi ancorat pentru o baie în mare.

Drumul spre sud l-am început cu vizitarea ruinelor din Knossos, în urmă cu 3 000 de ani sediul căpeteniilor minoice, în cel mai mare palat al vremii. Dintre exponatele oferite la intrare spre vânzare am ales reproducerea unui mozaic înfăţişând trei doamne de curte, pe un fond albastru, cu coafuri fistichii şi arătând, în toate, de parcă ar fi fost doamne moderne gătite pentru un bal aristocratic. De acolo am coborât pe drumuri şerpuitoare printre munţi. Am văzut mănăstiri, un alt palat minoic, la Phaistos, ne-am scăldat în Golful Messaras, observându-i cu mirare pe niscaiva tineri occidentali *hippy*, aciuaţi timp de săptămâni în grotele săpate, deasupra apei, în munţii de calcar.

În fine, autobuzul ne-a dus spre vestul insulei, cu opriri la Rethimno, fostă fortăreaţă veneţiană, şi în Chania, oraş comercial animat, unde ne-am plimbat prin bazar şi pe faleză.

Excursiile ne-au dat o idee despre multimilenara istorie a Cretei, în fazele ei succesive: neoliticul, aheii, invazia dorică, stăpânirea insulei de către Roma, Bizanţul, Veneţia, arabii, turcii, grecii...

Anul următor am început vara cu o deplasare la Sibiu şi Braşov.

Sibiul fusese declarat „Capitală culturală”. În șirul manifestărilor erau incluse și „Zilele culturii evreiești”. Într-o după-amiază, Solomon Marcus și cu mine am relatat, în fața unui mic auditoriu, câte ceva din frustrările pe care le-am trăit în adolescență. În Bacău, legile rasiale fuseseră mai dure, S.M. purtase steaua galbenă, exmatricularea evreilor din școli acționase însă și la Brașov. A doua zi am asistat la un alt „duplex”, prilej cu care Moshe Idel și Andrei Marga au pus față în față iudaismul și creștinismul. Serile ni le petreceam în birturile de pe strada principală, în conversații cu vechi și recente cunoștințe.

La întoarcere, ne-am oprit la Brașov, ca să onorez invitația de a participa la comemorarea a 200 de ani de prezență evreiască în oraș și împrejurimi. Au fost de față puțini dintre foștii mei colegi și cunoscuți, din țară ori străinătate. Majoritatea nu mai erau în viață. După multe decenii, am revăzut sinagoga, pe vremuri neologă, substanțial refăcută din donații nord-americane. Președintele Comunității Evreilor, inginerul Tiberiu Roth, mi-a înmânat, ca unui vechi brașovean, o „Diplomă”.

Toate astea s-au petrecut la sfârșitul lunii iunie 2007.

În iulie, Adrian-Paul și Veronica Iliescu, Janina și cu mine am întreprins, în patru, un periplu vest- și sud-vest-european. Mașina o conducea numai Adrian, eu stăteam de cele mai multe ori alături, doamnele conversau pe bancheta din spate. Mie îmi revenea, pe lângă prețul camerelor noastre de hotel, costul benzinei consumate, ca măcar în parte să mă revanșez pentru invitația de a-i întovărăși. Întreg traseul, cu opriri cu tot, îl aranjase din timp Adrian.

Am plecat în dimineața zilei de 4 iulie. Ne-am dus la Alba Iulia, ca Veronica să-și vadă mama bolnavă. Am înnoptat la Arad. Am ocolit Budapesta și Viena, am tras la un mic pension într-un orășel cochet din Alpii Superiori, am făcut un tur cu piciorul prin Salzburg, am traversat Bayern (Bavaria) și Baden-Württemberg, am trecut de Ravensburg, ne-am oprit lângă Meersburg. Aici se afla ținta lor propriu-zisă („pretextul” restului de „text”): locul unde nepoata Veronichii, plecată din Alba, se mărita cu un neamț de-al locului. Am participat, noi doi ca intruși, la ceremonii și la masa festivă de la malul lacului Boden.

Până atunci nu ajunsesem la Bodensee. Ca pe unul care pe vremuri trecusem granițele doar cu vize speciale și urmărisem înfrigurat punctele de trecere dintr-o țară în alta, mă fascina faptul – sau mai degrabă ideea – că lacul era împărțit de către Germania, Elveția și Austria. Iar când ne-am plimbat prin Konstanz, oraș universitar german celebru, inclusiv pentru „estetica receptării” – ne-a ieșit în cale un indicator care ne avertiza că următoarea stradă se află deja pe teritoriu helvet. (Din lipsă de timp nu ne-am realizat intenția de a trece în Schaffhausen.) Cu această fascinație am flanat pe faleza din Friedrichshafen; și, la continuarea drumului, pe străzile orașului Bregenz, în vârful austriac cel mai vestic.

Dacă din Germania în Austria am trecut necontrolați, la intrarea în Elveția grănicerii ne-au verificat minuțios actele, deși nu făceam decât să traversăm țara, întâi de-a lungul Rinului, pe urmă pe sub Alpi.

Ploaia răpăitoare mi-a zădărnicit dorința secretă de a face o buclă în Vaduz, Capitala stătulețului Liechtenstein. Așa încât nu ne-am oprit nici în

Lugano, ci, dincolo de granița italiană, la Como. Am planificat să revedem doar o fâșie a Nordului, începând cu Lombardia („Padania” separatiștilor). Din Como am urcat de-a lungul brațului vestic al lacului, până la Bellagio – dar și vizavi, la Griante. A fost splendid.

Am coborât în Milano. De-acum ne plimbam adesea separat, fiindcă Ilieștii umblau în magazine după cadouri pentru nunta fiului lor, pe când noi ne holbam la străzi centrale și monumente. Așa s-a întâmplat – via Verona – și la Padova, unde n-am mai avut timp să-l revedem pe Giotto. (Adrian era mai puțin interesat de maeștrii vechi decât de romantici, pe care i-a și evocat în studiul său consacrat sentimentului singurătății.)

Am tras la Mestre într-o pensiune, cu o ospătăriță română. Mergeam la Veneția cu autobuzul, ca să constatăm cu întârziere, în excursia cu un *vaporetto* la Lido, că am fi putut ajunge acolo și cu mașina.

Ne-a încântat vizita la Castelul Duino pe malul Adriaticii, în care, prin bunăvoința Prințesei Marie von Thurn und Taxis, locuise Rainer Maria Rilke și unde începuse să scrie ciclul *Duineser Elegien* (spre a le încheia, un deceniu mai târziu – împreună cu *Die Sonette an Orpheus* –, în turnul Castelului Muzot, din cantonul elvețian Wallis).

Am poposit o zi în Trieste, urcându-i dealurile și adulmecând urmele atâtor mari scriitori, legați prin viață și trăiri de splendidul oraș cosmopolit de altădată.

(Undeva în Italia am ciocnit un pahar în sănătatea Janinei. Pe 12 iulie împlinea 77 de ani. Eu trecusem de 79.)

Am rezervat câteva ore cartierului vechi din Ljubljana. Ne-am odihnit noaptea într-un campus; a doua zi am traversat Austria și Ungaria, am înnoptat în Szeged (după ce, la cină, eu nu am putut rata specialitatea locului: asezonată cu mult boia iute *halászlé*/„zeama pescarului”).

Și Adrian a traversat în goană România, prin Arad, Sibiu, Pitești. Am ajuns acasă în noaptea de 18 spre 19 iulie.

Iureșul acesta prin jumătate din Europa n-a fost ușor pentru noi doi.

La micul dejun, inclus în prețul hotelurilor, prietenii noștri puteau mânca atât cât să le prisosească până la cină. Nouă ne-a fost dificil să sărim prânzul. Umblatul, toată ziua, ba cu mașina, ba pe jos, ne obosea. Impresiile ne împresurau. De la un moment dat mi-am cedat Veronichii locul de lângă șofer, în spate mai și ațipeam iepurește. Nu ne prea țineau baierele comparativ cu Veronica și Adrian, mai ales când acesta, excelent conducător de trupă, ne suplimenta planul zilnic cu câte un nou loc „obligatoriu de văzut”.

A meritat însă din plin. Penultima noastră „ieșire” s-a numărat printre cele mai interesante.

Ultima a fost, în schimb, tihnită. Ne-am rezervat, în trei cu Alexandru, un sejur în Antalya, spre finele sezonului, când soarele se mai domolise (între 11 și 21 septembrie 2009). Am stat mai tot timpul în complexul hotelier din stațiune, unde ni se oferea tot ce ne-am fi putut dori. De astă dată, marea se afla aproape de bazinul din parc, cu șezlonguri și umbrele mari. Apa era ideală. Mâncarea – la fel, cu sortimente mult mai bogate decât în Creta. Alegerea liberă dintre atâtea feluri, unele cu specific turcesc, risca să ne îngrașe. Dar

după-amiezile puteam folosi sauna, masaje, aparate de înviorare. Serile ni se serveau în hol aperitive. Auzeam deseori primprejur vorbă românească.

O dată, doritorii (contra cost, în euro, ca, de altfel, toate cumpărăturile de la magazinele de lângă hotel) am fost duși cu autobuzul, prin orașul modern, de peste 500 000 de locuitori, pentru a fi îmbarcați pe un vaporaș care ne-a purtat prin golf, ne-a servit de-ale gurii și s-a oprit de câteva ori ca să coborâm de pe vapor să înotăm.

După această ultimă vacanță în străinătate, nu ne rămâneau decât amintirile.

## 147

Cronica unei vieți tinde să fie, măcar în parte, cronica unei epoci.

Jurnalul său dintre 1933 și 1945, Victor Klemperer l-a numit *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten* (*Vreau să depun mărturie până la capăt*).

Heinrich Mann și-a numit cartea târzie de memorii *Ein Zeitalter wird besichtigt*, titlu, în ciuda simplității, nu ușor de tradus: decât *O epocă e trecută în revistă* (literal „supusă privirii"), aș preconiza *Cu epoca față-n față*.

Mărturia mea e cu mult mai modestă; iar epoca pe care am parcurs-o n-a fost omogenă.

Mediul din care proveneam a fost burghez, liberal și evreiesc. Istoria a supus zdruncinului fiecare componentă în parte. Pe bunici și părinți i-a marcat Primul Război Mondial. Li s-a schimbat cetățenia. În preajma și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și-au pierdut statutul, averea și cât pe-aci viața. Noi, copiii, am crescut în umbra dictaturilor și dictatorilor: Carol al II-lea, legionarii, Antonescu. Nu puteam aștepta decât zdrobirea nemților de către Aliați. Dintre aceștia, sovieticii se aflau mai aproape. Iar occidentalii le-au cedat această parte a Europei.

Păturii „mele" etnice îi lipseau antecedentele pentru a fi împotriva rânduielilor postbelice. Alternativa i se limita între a fi de partea lor ori a emigra. Cine a rămas, a nădăjduit în mai bine: pentru sine și pentru toți. Cât timp va dura această speranță diferă în cazul unuia sau altuia.

Apropiații mei din Brașov și Cluj (ca și ai Janinei din București) s-au încrezut în promisiuni și le-au așteptat înfăptuirea. N-au fost atât de puțini pe cât se crede acum: grupuri sociale deloc nesemnificative s-au aflat o vreme în câștig. Nici o societate nu se poate menține numai prin sprijin din afară; fiecare are nevoie de susținători proprii.

Pentru mine, trimiterea la studii în Leningrad a reprezentat o șansă neașteptată. De aceea, din oximoronul poetului memorialist Iosif Brodski (în eseul „Mai puțin de o unitate", scris în 1974, tradus de Marina Vraciu): „cea mai nedreaptă țară în lume" și „cel mai frumos oraș din lume" – am pătruns mult mai ușor enunțul din urmă; precum, cu timpul, și ideea despre „o țară cu o limbă uimitor de flexibilă, capabilă să transmită cele mai fine tresăriri ale sufletului omenesc, de o sensibilitate etică incredibilă (rezultatul bun al istoriei ei în rest tragice)".

Istoria ei tragică am început s-o înţeleg la faţa locului.

Totuşi, după întoarcere, am continuat să mă conformez istoriei oficiale din România. M-am tot străduit să împac capra cu varza, realitatea cu utopia. Apoi mi-am scos mâna din angrenajul oficial de la CC.

Cu întârziere am înţeles că „socialismul real", „multilateral dezvoltat", era o formă mascată a „capitalismului de stat", de ale cărui manipulări e bine să te ţii cât mai departe cu putinţă.

M-a salvat meseria. Soluţia mea a fost să mă retrag în cercul profesiei, cursurile de estetică şi eseurile despre personalităţi de vază sau istoria ideilor.

Nici o clipă nu m-a ispitit plecarea din ţară. De vreme ce optasem pentru limba română, nu mi-aş mai fi schimbat instrumentul de lucru: căci îmi plăcea „lucrul la două războaie", ambele paşnice.

Dar convingerile? Încercam să le şi păstrez, să le şi mlădiez. Îmbinarea putea să pară, tot mai mult, o „cvadratură a cercului" sau ceea ce ungurii numesc *fából vaskarika* („un cerc de fier făcut din lemn"). Mă iluzionam însă că ideile marxiste şi socialiste pe care le împărtăşeam şi exprimam contrabalansau – în ochii studenţilor şi ai cititorilor – „naţional-comunismul" oficial tot mai agresiv.

Am fost încântat de revirimentul din decembrie 1989. Mă înaripa însă o altă iluzie, a unei normalităţi în care diversitatea să fie respectată.

N-a fost să fie: nici atunci, nici ulterior. De peste două decenii intoleranţele se ţin lanţ, inclusiv din partea celor care predică toleranţa (şi care, marginalizaţi pe vremuri, chiar fraternizaseră cu minoritarii).

„Puterea corupe." Şi nu numai în politică, dar şi în cultură. Sub lozinca dialogului, a izbândit monologul. Cel mult: monologul paralel al celor de aceeaşi părere, cu aceleaşi aşteptări. Conservatoare, neoliberale: oricum, de dreapta.

„Maeştrii culturii" i-au ignorat pe puţinii lor confraţi cu vederi de stânga: nu i-au luat în seamă, i-au acoperit de uitare.

Aş putea invoca nenumărate dovezi, de calibru diferit.

Spicuiesc aproape la întâmplare câteva fragmente uitate din publicistica unui singur trimestru al anului 2010.

„[...] polemica lui Mircea Mihăieş cu Radu Cosaşu şi Ion Ianoşi [...] explică (deşi nu justifică) rezistenţa exclusivistă a mediului intelectual autohton faţă de modelul «stângii umaniste»" (Paul Cernat, recenzie la volumul coordonat de Sorin Adam Matei şi Mona Momescu, *Observator cultural*, 8-14 iulie).

„Dan C. Mihăilescu e o conştiinţă, ba aproape îmi vine să spun că e o «conştiinţă de dreapta», dar asta ar însemna să săvârşesc un inadmisibil pleonasm: riguros vorbind, stânga nu poate naşte decât timorări şi mediocrităţi" (Sorin Lavric, în *Observator cultural*, 16 iulie).

„Nu cred în socialismul de nici o culoare." „Găsesc inexplicabilă şi iresponsabilă simpatia pentru socialism a atâtor intelectuali [...]" (Nicolae Manolescu, interviu în dialog cu Cristian Pătrăşcoiu, *22 plus*, 15 iunie).

„Nici o dictatură nu e de dreapta. Toate sunt de stânga" (Alexandru Hâncu, *Observator cultural*, 8-14 iulie).

„Poate că Marx s-ar fi îngrozit el însuşi de consecinţele tezelor sale", ca Ivan Karamazov de Smerdeakov şi Stavroghin de Verhovenski. „«Vinovaţi

fără vină», scrie filosoful marxist Ion Ianoși. Oare?” (Vladimir Tismăneanu, *Evenimentul zilei*, 4 august).

Acestei dominări intelectuale de dreapta, intolerantă în grade diferite, caută să se împotrivească un grup de tineri critici, pe Facebook, ca Forum Social, în conferințe. Am în vedere *CriticAtac*, „un grup de critică socială, intelectuală și politică”, „de stânga”, dar fără a fi „o sectă ideologică”. Membrii lui promovează diversitatea internă, de la marxism, prin social-democrație, la social-liberalism; și critică estetismul de sorginte interbelică sau elitismul actual. S-au afirmat în 2010-2011 și au publicat din textele acestor ani în *Antologie I*, coordonată de Vasile Ernu, Mihai Iovănel, Florin Poenaru, Costi Rogozanu, Victoria Stoiciu, Ciprian Șiulea și Ovidiu Țichindeleanu (Editura Cartier, 2011).

Două alte nume, cu atitudini neuzuale.

Alexandru Polgár: „Dacă nu vom păstra esența comunismului, *în calitatea sa de adevăr al lumii capitaliste în istoria și destinul ei*, drept reperul nostru etico-politic cel mai de preț, umanitatea va trebui să învețe în continuare pe propria-i piele ceea ce nu mai vrea să învețe din Marx și din tot ce s-a gândit despre natura opresiunii pe urmele lui” (*Cultura*, 29 iulie 2010).

Dan Alexe: „Și, în sfârșit, el [Paul Aligică – *n.m.*] reduce Europa la creștinism, ceea ce face, iarăși, dreapta cea mai conservatoare, și lasă deoparte secolul luminilor și ateismul, în egală măsură parte din identitatea Europei. Europa e la fel de mult atee pe cât este iudeo-creștină” (*22*, 2-8 august 2011).

Majoritatea intelectualității din România a fost însă dintotdeauna conservatoare. Liberalii, deși la origine anticonservatori, au migrat de pe poziții moderat de stânga pe altele subliniat de dreapta. Social-democrații au fost puțini și neinfluenți.

Pe ce să mă bazez ca om de stânga, în condiții deloc prielnice pentru ea, azi și aici? Cum să-mi justific poziționarea? Sau, îndeobște, să nu mai disociez stânga și dreapta, după cum mă (ne) îndeamnă atâția? La capătul atâtor deziluzii, ar fi cazul să-mi asum formula unui prieten, care s-a definit în fața mea ca un „dezangajat”?!

Nu, eu nu sunt nici azi un dezangajat, măcar pentru mine și puținii cu care mai comunic. De ce?

Un mic ocol. Am citit de curând *Visul celtului* de Mario Vargas Llosa. Roman publicat în 2010, tradus la noi în 2011. Nu cred să se ridice, epic, la înălțimea celor mai reușite scrieri anterioare ale autorului. Dincolo însă de cum i-am aprecia măiestria, ar trebui să reținem o aceeași trăsătură paradoxală: un liberal asumat de centru-dreapta scrie povești cu o atât de accentuată tentă socială, încât adepții săi ideologici l-ar putea suspecta de preaplinul sensibilității de stânga, chiar de simpatii socialiste. Această atitudine distonantă față de opțiunea sa nemijlocit politică (opusă vederilor lui Gabriel García Márquez) i-a marcat romanele *Războiul sfârșitului lumii* sau *Paradisul de după colț*; și ea străbate acum *Visul celtului*, prin nararea documentară a vieții tragice parcurse de Roger Casement. E o carte-document integral și tăios anticolonialistă, neiertătoare în privința exploatării băștinașilor din Congo belgian, din Peru amazonian și, *last but not least*, din lupta antibritanică a naționaliștilor irlandezi.

Cum a ajuns artistul la această aparentă nepotrivire între politică și artă? Doar pentru că, peruan fiind, nu avea cum să ignore loviturile abătute de-a lungul timpului asupra atâtor populații sud-americane? Sau fiindcă, în calitate de artist lucid, l-a revoltat *orice* nedreptate socială, indiferent dacă din Bahia asuprită (tocmai de către un guvern liberal) ori în Franța „luptelor de clasă” (azi o sintagmă negată ori hulită), asuprire care generase, compensator, fie o rudimentară obște creștin-„comunizantă”, fie o mișcare utopic-socialistă?!

„*Histoire oblige*”, aș parafraza expresia știută. Evident, pentru cei cu simț istoric.

Dostoievski a știut să nu transfere, ca atare, radicalismul său publicistic târziu în artă: cu *Demonii*, ca excepție principală.

Tolstoi a avut vederi antimarxiste, antisocialiste – și a promovat un propriu „creștinism de stânga”.

Creștinismul originar chiar fusese „de stânga” – orientare analizată, înaintea mea, de comentatori infinit mai avizați.

Un „creștin de stânga” a fost, dintre cunoscuții mei dragi, Valeriu Cristea: a și plătit pentru acest lucru, cu vârf și îndesat.

Repet întrebarea: de ce sunt în continuare de stânga?

Răspund: din cauza nedreptăților și a nedreptățiților.

Căci înainte de a fi ideologică, stânga este (sau ar trebui să fie) socială.

Asta pentru că, dacă lumea de ieri, trăită de mine, a fost rea, nici cea pe care încă o contemplu azi nu e bună.

Crește inegalitatea și inechitatea dintre țări, pături, oameni. Prăpastia dintre bogați și săraci s-a adâncit. Tot mai mulți trăiesc în mizerie. Averea lumii e concentrată în mâini puține. Profitul întețește goana după un câștig mai mare – indiferent de prețul plătit de cei spoliați, în cele din urmă de către întreaga lume, de mediul ambient, condițiile de existență și supraviețuire.

Nemții folosesc des, în diagnosticele lor actuale, cuvântul *Gier* = „lăcomie”, „aviditate”, „nesaț”. E deviza pieței, motorul care impulsionează economia și își subordonează politica.

Capitalismul financiar târziu și-a multiplicat laolaltă potențele și racilele. El nu se mai dă în lături să se devoreze pe sine și condițiile sale de ființare. Distruge pământul, apa și aerul, condamnă miliarde de oameni la mizerie, vegetare, extincție. Asigură, odată cu progresul, și regresul, la o scară uluitoare.

Or, „drepturile omului” ar trebui să cuprindă dreptul la hrană, locuință, sănătate, învățământ, cultură: dreptul la viață – nu doar pentru unii, ci pentru toți. Consecventă sieși, „democrația” ar trebui să presupună și egalitatea șanselor, indiferent de rasă, sex, națiune, credință (necredință).

Părinții noștri au trecut prin criza economică din 1929-1933. Bursa americană s-a prăbușit în „marțea neagră” (29 octombrie 1929), „marea depresiune” a afectat mapamondul.

A urmat redresarea. Noul război mondial, pe lângă zecile de milioane de victime, a și stimulat economia. Reconstrucția postbelică a dus la înflorirea Occidentului din anii ’60-’70. S-au ivit apoi primele dificultăți în anii ’80. Și, decenii la rând, ele s-au accentuat.

Când a bătut ceasul unificării capitaliste din 1989-1991, viitorul părea asigurat. Dar, alături de colosalele înnoiri, mai ales prin informatică, resursele

bunăstării au secat. Pe de o parte, au avansat enorm unele „ţări emergente" din Asia; pe de alta – vechile centre civilizatoare, SUA şi Europa, au dat de necaz.

La distanţă de 80 de ani, a revenit criza. Valul din 2007 şi-a atins vârful în 2008. Părea să se domolească; dar a reapărut – deşi neomogen ca intensitate – în 2011.

Boala a fost tratată cu mijloace îndoielnice. Au fost salvate mari bănci şi corporaţii transnaţionale, dar îndatorând state şi sărăcind populaţii oricum nevoiaşe. De la criza creditelor pe locuinţe s-a ajuns la infectarea economiei globale. Şomajul a crescut. Ratingurile unor ţări prospere s-au degradat. Unele ţări riscă să dea, în totalitate, faliment. Între timp, lefurile şi pensiile sunt succesiv tăiate. Dispar numeroase centuri de siguranţă socială. Efectele se resimt în sănătate, învăţământ, cultură.

Economia rămâne în epicentrul seismelor. Politica o urmează. Contează prea puţin alternanţa la putere a principalelor partide: bi- sau tripartidismul variază aceleaşi interese ale marelui capital.

Practic, stânga tradiţională a dispărut. Comunismul a falimentat; social-democraţia s-a apropiat de neoliberalism. Cât de diferit a fost laburistul Tony Blair de conservatoarea Margaret Thatcher?

În paralel cu ultima criză economică şi socială, s-a manifestat o „stângă informală". Ea nu are pondere şi influenţă, dar exprimă nemulţumirea sau exasperarea anumitor segmente din populaţie, mai ales din rândurile tineretului, cel mai afectat de şomaj.

„*Occupy movement*" exemplifică, astfel, o stare de spirit anticapitalistă. Mişcarea a început în septembrie 2011: pe 17 septembrie a luat fiinţă, în Parcul Zuccotti din New York, grupul „*Occupy Wall Street*". Au urmat reuniuni similare, în alte ţări, oraşe, comunităţi. De regulă, protestele au rămas paşnice. Au acţionat sub sloganul „*We are 99%*", adică averea şi puterea le deţin numai 1%. (Formula a reluat-o recent antropologul american David Graeber: „Noi suntem 99 de procente".)

Un ecou – tot paşnic – al stării de spirit occidentale, punctiforme, dar ample, l-a constituit eseul *Indignez-vous* (apărut şi la noi în 2011), al cărui autor, nonagenarul Stéphane Hessel, e un francez născut în Germania, erou al Rezistenţei, deportat la Buchenwald, membru al comisiei care a redactat Declaraţia Universală a Drepturilor Omului, ambasador al Franţei la ONU şi... evreu propalestinian. (Stéphane Hessel a fost distins, pentru generozitate, cu „Ordinul Mîşkin", de către un grup de intelectuali germani, la iniţiativa filosofului Peter Sloterdijk.)

Puţinii care urmează chemarea *Indignaţi-vă* nu au clintit un fir de păr din natura sistemului. După cum „indignaţii", cu răzleţe manifestaţii de stradă, nu au fost luaţi în seamă nici de puterea de stat românească. (Întâmplător sau nu, „Piaţa Universităţii II", din iarna anilor 2011-2012, s-a conjugat cu mişcarea „*Occupy*".)

Asemenea proteste sunt marginale. Ele sunt comparabile cu acul tremurător al seismografului, care vesteşte mişcări tectonice. Acestea vor avea loc sau vor fi neutralizate: societatea funcţionează altfel decât geologia.

În orice caz, lumea febriciteză. Mişcările de protest nu le mai iniţiază atât muncitorii industriali, cât segmente defavorizate din chiar „clasa de

mijloc”: salariați, intelectuali, studenți, pensionari – din ce în ce mai spoliați de bănci și corporații, ca și de guverne care, indiferent de culoare politică, reprezintă interesele marelui capital.

Cât de afectat de crize va fi sistemul dominator... rămâne de văzut.

Ca și locul pe care, în reacții și contrareacții, îl va ocupa „stânga democratică”, „stânga umanistă”.

Acum ea este marginală. Și o vreme așa va și rămâne.

Nu-i un motiv suficient pentru ca un om de stânga să-și renege așteptările, oricât ar fi ele de utopice.

## 148

Părinții noștri au murit la bătrânețe.

Leon Caffé („Muți”) a fost tot mai chinuit de o hernie de disc. Boala i s-a agravat treptat, de la un moment dat nu a mai putut să-și părăsească locuința, îi amorțeau picioarele și mâinile, îl pândea paralizia. Internat la „Elias”, pentru tratament, într-o noapte a făcut un stop cardiac. Medicul de gardă nu a reușit să-l resusciteze.

Aurelia Teodorescu Caffé („Made”) i-a supraviețuit un deceniu. A suferit, acasă fiind, o ruptură de col femural. Cordul slăbit punea în pericol implantarea tijei metalice de susținere; totuși, operația a reușit. Câțiva ani s-a mai deplasat în garsonieră, ieșind chiar în curtea interioară a casei. Într-o vară toridă i-a cedat inima. N-a fost nimeni în preajma ei.

Conform voinței exprimate, amândoi au fost incinerați.

Iuliu Steinberger (pentru nepoată, „Tata Gyuszi”) a avut un accident cerebral. Acesta l-a imobilizat la pat, fără să-i suprime vorbirea. Greu de îngrijit, a trebuit să-l internăm. Din ce în ce i-a slăbit reflexul disocierii traheii de esofag. După ce discutase lucid cu mine, s-a înecat la ultimul prânz.

Ana Erdélyi, cu pseudonimul Látó Anna (poreclită, tot de Mașa, „Mama Nagy” – de la *nagymama*, „bunica”), a sfârșit tot datorită unui accident cerebral. Au găsit-o prăbușită în baie; la spital părea să se fi redresat, a contractat însă – pe lângă escare – o fatală congestie pulmonară.

Tatăl meu dorise și el să fie incinerat, dar spitalul Comunității iudaice a decis, conform prescripțiilor ritualice, înmormântarea.

La Cluj nu exista crematoriu, mama a fost înmormântată lângă soțul ei.

Toate decesele au avut loc în ani impari: 1973, 1983, 1991, 1993 – de trei ori 3, o dată 1. Deși cifre sacre, ultima s-a dovedit pentru noi de rău augur.

Janina și cu mine am moștenit, în principal, felul de a fi al taților noștri, inclusiv caracteristica lor moliciune.

Fiica noastră Mașa (Maria Ștefănescu) prelungea, dimpotrivă, tăria ambelor ei bunice.

Din copilărie a manifestat un comportament dârz.

Nu se văicărea nici la boli (scarlatină, pojar, rubeolă, varicelă), nici la operații (de apendicită și amigdale).

Nu-și pâra colegii și colegele de școală atunci când o loveau sau o nedreptățeau. Avea un dezvoltat simț al camaraderiei.

Și-a înfruntat de una singură încercările sufletești adolescentine. Cel mult le mărturisea celei mai bune prietene a ei, Lelia. În fața noastră se destăinuia rar și laconic. Afișa o bună dispoziție, care nu corespundea întotdeauna trăirilor ei intime.

Am aflat puțin și cu întârziere despre primele ei aventuri erotice. A contramandat în ultima clipă o proiectată căsătorie. Apoi s-a măritat cu Sorin Ștefănescu, coleg de grupă la Arhitectură. Avea 23 de ani.

Anul următor, spre final de studii, l-a născut pe Alexandru. După stagiul postuniversitar din Craiova și angajarea într-un Institut de construcții, au urmat alți doi fii. În ciuda avertismentelor de incompatibilitate sangvină dintre părinți, la 31 de ani l-a adus pe lume, în bune condiții, pe Vladimir. Un an și jumătate mai târziu, după ce a împlinit 33, l-a născut pe Toma.

S-a consacrat acestei „echipe" de bărbați. Își vedea de gospodărie, dar continua să-și practice meseria, întâi la institut, apoi acasă, în cadrul unei firme familiale de proiectări.

A regretat mereu că nu-și susținuse doctoratul ca să devină cadru didactic. În final a avut satisfacția că două institute de învățământ superior au angajat-o pentru a îndruma proiectele studenților arhitecți, retribuită mizer („plata cu ora").

Opt ani de zile a chinuit-o boala.

Totul a început în vara anului 2003.

I s-a diagnosticat un țesut malign la sânul stâng. Chirurgul de la Spitalul „Filantropia", în loc să-i îndepărteze tot sânul, i-a extirpat numai tumora. Mai exact: numai pe una dintre ele.

La recomandarea unei românce de origine, oncolog la Paris, i s-a efectuat controlul la o clinică de specialitate. Chirurgul francez s-a luat cu mâinile de cap: pe mamografia de acasă se vedeau, limpede pentru un ochi de specialist, două tumori. I-a extirpat sânul. A îndemnat-o: — Dați-l în judecată pe chirurgul d-voastră bucureștean pentru *malpraxis*. Ea: — Și un lung proces cu ce m-ar ajuta?

Cancerul nu părea să-i fi afectat și alte țesuturi. Preventiv, Spitalul „Fundeni" a început să-i administreze chimioterapia. O suporta stoic, chiar în zilele de greață și slăbiciune. Se încăpățâna să-și continue, nestingherit, toate activitățile. Și să-și păstreze buna dispoziție sau să mimeze că și-o păstrează.

Pe urmă, situația s-a agravat. La aceeași clinică din Paris i s-a îndepărtat și sânul drept, afectat la rându-i. Și-a cumpărat proteze plastice, pentru ca schimbarea să n-o remarce lumea.

A fost inclusă pe lista tratamentelor speciale anticanceroase, medicamente extrem de scumpe, distribuite bolnavilor pe spezele statului. (Când, la un început de an, întârziase aprobarea listei de către Ministerul Sănătății, Andrei Pleșu, la rugămintea mea, i-a telefonat ministrului, care l-a asigurat că problema tocmai se soluționase.)

Pe lângă tratamentele la Fundeni și controalele periodice din Paris, apoi și din Viena, a decis să se documenteze. A citit o sumedenie de tratate medicale, consacrate tipurilor de cancer. A descifrat interacțiunile din organism, necesar

a fi privit și tratat ca o unitate de nesegmentat. Tot mai mult s-a convins de rolul alimentației sănătoase pentru contracararea maladiei. Și-a impus diete drastice, precumpănitor supe slabe și sucuri fără zahăr, legume și fructe. A suprimat carnea, lactatele, orice condiment ori produs cu aditivi. Întâi n-a mâncat câte o zi pe săptămână, pe urmă multe zile la rând; la sfatul unui dietolog timișorean, a flămânzit o dată șase săptămâni, trăind numai cu lichide. Deși slăbise, afirma sus și tare că se simte cel mai bine după perioadele de nemâncare.

Privea fizicul și psihicul ca pe o totalitate. A citit studii de psihologie. A frecventat cu regularitate o psiholoagă. S-a pătruns de înțelepciunea asiatică. A practicat tehnici meditative orientale.

S-a supus în 2010, într-o clinică din Hanovra, tratamentului de supraîncălzire a corpului. Ipoteza consta în a distruge celulele maligne prin temperaturi de peste 40 de grade.

Toate aceste tentative ba păreau să dea roade, ba cedau în fața maladiei. Fără a fi explicit localizabil, cancerul dădea semne de prezență migratoare: în sistemul limfatic, în cel osos, pe porțiuni de piele – cu răni care supurau pe piept și pe spate. Chimioterapiei i-a fost asociată radioterapia.

După ședințele cu transfuzie ori iradiere urmau zile chinuitoare. Dar mai și alternau cu o stare de corp și de suflet parcă ameliorată.

Serile, când invariabil o suna pe Janina, pentru a se informa despre ce făcuseră în timpul zilei, își edulcora starea; sau pornea discuția milităros--ironic: — Salut!

A luptat împotriva bolii cu o dârzenie pe care n-am întâlnit-o vreodată. Nu se plângea de suferințele ei chinuitoare. Dovedea o extraordinară sete de viață, asemănătoare cu a mamei mele, dar care se manifestase la senectute.

La oncologia de la Fundeni, dosarul ei de boală creștea și tot creștea. La un control, sora medicală, răsfoindu-i fișele, și-a scăpat mirarea că se mai află în viață: dosarele colegelor ei de suferință fuseseră, toate, trimise la arhivă.

Dar în cursul anului 2011 și starea ei s-a agravat amenințător.

M-a apucat groaza când, după încă o deplasare la Viena, pentru a fi examinată de Prof. Dr. Christoph Zielinski, am fost pus să traduc din germană diagnosticul tomografiei computerizate. Față de cel anterior (18 aprilie), acesta din urmă (26 iunie) a constatat extinderea procesului de solidificare tumorală din plămânul stâng, cu îngroșări și în țesuturile împrejmuitoare. Chiar dacă procesul nu se regăsea nici în plămânul drept, nici în sistemul osos, deteriorarea semnalată era de o gravitate extremă.

Mașa a trebuit să anuleze a doua ei plecare la Hanovra, de care se agățase ca salvatoare.

Medicul oncolog de la Fundeni i-a spus deschis că nu vede utilitatea de a-i prescrie alte tratamente, căci inima ei, afectată de medicamentele toxice ingurgitate, ar putea să cedeze oricând.

A fost sfătuită, totuși, să reia radioterapia. La ultima ședință a apucat-o sufocarea. Radiologul i-a recomandat să facă rost de un aparat de oxigenare, pentru a-și ajuta respirația.

Când am văzut-o lungită pe divanul din hol, pe care rareori îl mai părăsea, cu tuburile în nări pentru surplusul de oxigen, am știut că sfârșitul e aproape.

Chiar ea și-a avertizat mama: — Așteptați-vă la ce e mai rău!

De curând fuseserăm și noi internați la Spitalul „Elias": în iunie eu, pentru tensiune arterială oscilantă și fibrilație; în iulie Janina, pentru mari dureri la coloană și picioare.

Către sfârșitul internării Janinei, Salvarea a adus-o și pe Mașa la spital. A fost examinată la camera de gardă, trimisă la Secția de terapie intensivă, apoi la Cardiologie. Șeful acesteia, Prof. Dr. Doina Dimulescu (cea care ne repartizase și nouă o „garsonieră"), medic îndeobște sever, reținut în comunicarea cu pacienții, când i-am spus că Maria Ștefănescu e fiica noastră, s-a limitat să exclame: — Vai! Vai!

Am vizitat-o pe Mașa în camera pe care o împărțea cu alte două suferinde. Ne-a întâmpinat volubilă, îi revenise speranța. I se administrau, între altele, anticoagulante. (Pastilele „Sintrom" îmi fuseseră prescrise și mie ca să prevină, la fibrilații, formarea cheagurilor de sânge.)

În weekend spitalul se cam golea, atât de pacienți, cât și de medici. Aveam totuși să ne întrebăm de ce au trimis-o acasă și pe Mașa: din neglijența medicului ei curant care pleca în vacanță? Pentru că o presupuneau stabilizată cardiologic? Fiindcă nu mai sperau să-i amelioreze și cancerul, și inima?!

În orice caz, au externat-o vineri, pe 22 iulie.

Duminică (24) ne-am reunit în apartamentul din Varșovia nr. 2. Am luat prânzul pe terasă. Sorin pregătise și servea bunătățile. Lipsea numai Toma, aflat într-o scurtă excursie, cu un prieten, la Budapesta. Mașa era într-o dispoziție bună, se simțea în formă. Așa ni s-a părut și nouă, celor din jurul mesei: participa la discuții, glumea, ciugulea din felurile de la care de regulă se abținea; la un moment dat m-a complimentat spunându-mi cât de bine arăt (!). Atmosfera era destinsă. Nimeni nu se aștepta la un iminent dezastru.

Luni (25) s-a simțit rău toată ziua. A avut două atacuri de panică, de bună seamă, prevestitoare.

Marți (26) părea redresată. L-a sunat pe Toma, care se pregătea de întoarcere.

Miercuri seara (27) Sorin a observat că nu mai vede bine, îi fug ochii care-ncotro. Nu și-au dat seama de motiv: un prim cheag ajunsese în creier.

Joi dimineața (28) a găsit-o căzută de pe divan, inconștientă. Abia acum a reinternat-o. Janina și cu mine, acasă mai de mult, i-am urmat la spital. (Aterizând, Toma nu pricepea întorsătura: — Doar am vorbit la telefon cu două zile în urmă.) S-a constatat o hemoragie cerebrală. Au trimis-o la terapia intensivă de la Neurologie. Pe drum ne-a recunoscut, i s-a și adresat drăgăstos Janinei: — Mamina. Înainte de masă a mai vorbit puțin, după-amiază a căzut în inconștiență.

Vineri (29) i-au făcut analiza RMN și au interpretat-o. Sorin și cu mine am vizitat-o. Era inconștientă, dar liniștită. Doctorul Dimulescu ne-a spus că, deși hemoragia s-a extins și i-a afectat o zonă centrală din creier, coma încă nu se instalase.

Sâmbătă (30) a văzut-o toată familia. Era agitată, horcăia, se zvârcolea. Medicul de gardă ne-a anunțat că intrase în comă.

Duminică (31) ne-am dus la ea din nou.

Luni (1 august) a suferit un stop cardiac și unul respirator. Au resuscitat-o. A fost mutată la parter, într-o sală mare de „Anestezie și terapie intensivă" (ATI), rezervată celor aflați în agonie. Rudele și apropiații nu aveau acces acolo decât, unul câte unul, între orele 16 și 16,30. Ne-am luat de la ea rămas-bun: soțul, fiii și cu mine. (Janinei, cu mari dureri, nu i-am permis să mă însoțească.) La întrebarea adresată de Sorin medicului de salon: — Dar mai e în viață?, acesta i-a răspuns: — Dacă asta se cheamă viață, atunci este.

Marți (2) situația era staționară: conectată la aparate, se afla în comă profundă. Sorin, Alexandru, Toma și cu mine am intrat pe rând până la patul ei de suferință, ultimul din vasta hală, unde zăceau, despărțiți de paravane, mulți bolnavi în stadiu terminal. În cele câteva minute cât am stat pe scaunul de-alături, i-am tot mângâiat fața, părul, mâna.

Miercuri, 3 august 2011, noaptea la 3,30, s-a stins din viață.

Moartea ne-a anunțat-o Sorin, spre dimineață.

A trăit 55 de ani, 8 luni și 20 de zile.

Potrivit voinței exprimate, a fost incinerată. S-a întâmplat vineri, 5 august 2011, între orele 9 și 10, la Crematoriul Vitan-Bârzești. Au fost de față familia, rude, prieteni, foști și actuali studenți arhitecți. N-a vorbit nimeni, nu s-a oficiat nici o slujbă. Mașa nu fusese botezată. Și împreună cu Sorin decisese să nu-și boteze nici fiii: la majorat să fie liberi să aleagă orice credință vor sau să nu opteze pentru nici una.

În ultima perioadă, băieții îi procuraseră Mașei bucurii.

Toma a absolvit Facultatea de Comunicare și Relații Publice din SNSPA și a fost angajat de o firmă de programări la computer.

Vladimir (după ce terminase cu brio Conservatorul, dar a refuzat să profeseze ca violonist – decizie inexplicabilă pentru noi toți) terminase de curând masteratul la Facultatea de Științe Politice, tot din SNSPA.

Alexandru parcursese toate treptele de specializare la Facultatea de Filosofie a Universității: și-a susținut licența despre Nietzsche; a urmat masteratul la Secția de Filosofia Culturii; a parcurs doctoratul, ca bursier. Și-a susținut lucrarea consacrată ontologiei lui Leibniz.

Ca Mașa să nu-și amâne plecarea la Hanovra, Facultatea a avut amabilitatea să devanseze cu câteva zile susținerea oficială a tezei de doctorat. Ceremonia a avut loc pe 2 iulie 2010. Alexandru a fost la înălțime, mama lui – fericită. La masa festivă de după încheierea susținerii, în afara familiei nimeni nu bănuia cât de bolnavă este. Ea comandase meniul. Acum râdea, conversa, ciugulea din felurile de pește. Iradia de fericire că primul ei născut a ajuns „doctor în filosofie".

Alexandru își va vedea publicată lucrarea, *Leibniz și paradigma individualității*, în decembrie 2011. Cartea poartă dedicația: *„Pentru mama – absentă, dar mereu aproape*".

*august 2008 – aprilie 2012*

# Cuprins

*www.polirom.ro*

Redactor : Dragoş Roşca
Coperta : Radu Răileanu
Tehnoredactor : Luminiţa Păun

Bun de tipar : iulie 2012. Apărut : 2012
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

---

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax : 211.32.60, 212.29.27, E-mail : office@luminatipo.com